

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

102469

1995

ARHEOLOŠKI VESTNIK

46

1995

1/02469

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

46
1995

LJUBLJANA
1995

888602548

Izdala in založila	Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Glavni urednik	Slavko Ciglenečki
Odgovorni urednik	Stane Gabrovec
Tehnični urednik	Primož Pavlin
Uredniški odbor	Dragan Božič, Slavko Ciglenečki, Janez Dular, Stane Gabrovec, Primož Pavlin in Biba Teržan
Prevajalci	Marija Javor Briški (nemščina), Barbara Smith Demo in AMIDAS (angleščina)
Lektorici	Zvonka Leder Mancini in Alenka Božič
Risarji	Dragica Knific Lunder, Tamara Korošec in Milan Sagadin
Naslov uredništva	Arheološki vestnik, Gosposka 13, SI-61000 Ljubljana, tel. + 386 61 125 60 68, fax + 386 61 125 52 53
Tisk	PLANPRINT, Ljubljana
Naklada	1200 izvodov

ISSN 0570-8966

© 1995 by Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

Natisnjeno s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za informiranje Republike Slovenije št. 23/319-92 z dne 1. 6. 1992 je publikacija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Mitja BROADAR: <i>Končni paleolitik iz Poljšiške cerkve pri Poljšici</i>	9
Mitja BROADAR: <i>Mlajšepaleolitska postaja Podrisovec</i>	25
Ivan TURK, Franc CIMERMAN, Janez DIRJEC, Slavko POLAK in Jurij MAJDIČ: <i>45.000 let stare fosilne dlake jamskega medveda iz najdišča Divje babe I v Sloveniji</i>	39
Christian IHDE: <i>Upodobitve slonov v hvarski kulturi in problem njihovega izvora (Povzetek)</i>	88
Janez DULAR, Borut KRIŽ, Drago SVOLJŠAK in Sneža TECCO HVALA: <i>Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini</i>	89
Metka CULIBERG in Alojz ŠERCELJ: <i>Karpološke in antrakotomske analize iz prazgodovinskih višinskih naselij na Dolenjskem</i>	169

Rimska doba

Jana HORVAT: <i>Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini</i>	177
Milan SAGADIN: <i>Mengeš v antiki</i>	217
Dragan BOŽIČ in Slavko CIGLENEČKI: <i>Zenonov tremis in poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici</i>	247

Epigrafika

Vera KOLŠEK: <i>Napisi iz Celja in njegove okolice</i>	279
--	-----

Antropologija

Marija ŠTEFANČIČ: <i>Antropološka obdelava zgodnj srednjeveških okostij iz grobišča Nin-Ždrijac (Severna Dalmacija)</i>	291
---	-----

Diskusija

Anton VELUŠČEK: <i>Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije?</i>	327
--	-----

In memoriam

<i>Massimo Pallottino 1907-1995</i> (Stane GABROVEC)	339
<i>Bogo Grafenauer 1916-1995</i> (Andrej PLETERSKI)	341
<i>Borivoj Čović 1927-1995</i> (Stane GABROVEC)	342

Knjižne ocene in prikazi

Johannes Müller: <i>Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes</i> , 1994 (Anton VELUŠČEK)	345
Rastko Vasić: <i>Die Sichel im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)</i> , 1994 (Primož PAVLIN)	347
<i>Il Mar Nero</i> 1, 1994 (Anton VELUŠČEK)	348
<i>Veneti, Romani e Celti. Gli scavi nell'area del santuario tardorepublicano di Sevegliano (agro di Aquileia)</i> , 1993 (Milan LOVENJAK)	348
Robert J. Curtis: <i>Garum and Salsamenta. Production and Commerce in Materia Medica</i> , 1991 (Verena VIDRIH PERKO)	349
Géza Alföldy: <i>Studi sull'epigrafia augustea e tiberiana di Roma</i> , 1992 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	352
Cecilia Ricci: <i>Lettere montanti nelle iscrizioni latine di Roma. Un'indagine campione</i> , 1992 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	352
Richard Petrovsky: <i>Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln</i> , 1993 (Margherita BOLLA)	353
Sabine Felgenhauer Schmiedt: <i>Das Kapelle ("die Kåpile") ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhensiedlung in Oberkärnten</i> , 1993 (Verena VIDRIH PERKO)	353
Ernst Künzl: <i>Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien</i> , 1993 (Marina CASTOLDI)	354
<i>Supplementa Italica</i> . Nuova serie 11, 1993 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	355
<i>Awarenforschungen</i> 1, 2, 1992 (Irena SIVEC)	355

Hans Losert: <i>Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken</i> , 1993 (Andrej PLETERSKI)	356
Nikos Čausidis: <i>Mitskrite sliki na Južnite Sloveni</i> , 1994 (Andrej PLETERSKI)	356
Ágnes Cs. Sós, Ágnes Salamon: <i>Cemeteries of the early middle ages (6th-9th centuries A.D.) at Pókaszpetk</i> , 1995 (Andrej PLETERSKI).....	357
<i>Atti del seminario "Geofisica per l'archeologia", Porano, 21-23 sett. 1988, 1991</i> (Matej ŽUPANČIČ)	358
<i>Bibliographie zur Vor- und Frühgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland und Berlin (West) in den Grenzen vor 1990. Das Schrifttum der Jahre 1984 und 1985, 1994</i> (Primož PAVLIN)	359

Contents

Prehistory

Mitja BRODAR: <i>Endpaläolithikum aus der Poljšiška cerkev bei Poljšica</i> (Zusammenfassung)	17
Mitja BRODAR: <i>Jungpaläolithischer Fundort Podrisovec</i> (Zusammenfassung)	32
Ivan TURK, Franc CIMERMAN, Janez DIRJEC, Slavko POLAK and Jurij MAJDIČ: <i>Fossilised cave bear hairs from 45,000 years ago found at Divje babe-I in Slovenia</i> (Translation)	49
Christian IHDE: <i>Die Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičiči-Kultur und das Problem ihrer Herleitung</i>	53
Janez DULAR, Borut KRIŽ, Drago SVOLJŠAK und Sneža TECCO HVALA: <i>Vorgeschichtliche Höhensiedlungen in der Suha krajina</i> (Zusammenfassung)	132
Metka CULIBERG und Alojz ŠERCELJ: <i>Karpologische und antrakotomische Analysen aus den vorgeschichtlichen Höhensiedlungen in Dolenjsko</i> (Zusammenfassung)	175

Roman Period

Jana HORVAT: <i>Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina</i> (Summary)	198
Milan SAGADIN: <i>Mengeš in the Roman Period</i> (Summary)	233
Dragan BOŽIČ und Slavko CIGLENEČKI: <i>Der Tremissis des Kaisers Zeno und die spätantike Befestigung Gradec bei Velika Strmica</i> (Übersetzung)	268

Epigraphy

Vera KOLŠEK: <i>Inschriften aus Celje und Umgebung</i> (Zusammenfassung)	287
--	-----

Anthropology

Marija ŠTEFANČIČ: <i>Anthropological analysis of the early Middle Ages skeletons from the cemetery Nin-Ždrijac (Northern Dalmatia)</i> (Summary)	312
--	-----

Discussion

Anton VELUŠČEK: <i>The Transition to the Neolithic as a Process Towards Agriculture: Can It Be Recognized in Mesolithic Contexts in the Karst Dinaric Mountain Regions of Slovenia?</i> (Translation)	334
---	-----

In memoriam

Massimo Pallottino 1907-1995 (Stane GABROVEC)	339
Bogo Grafenauer 1916-1995 (Andrej PLETESKI)	341
Borivoj Čović 1927-1995 (Stane GABROVEC)	342

Book reviews

Johannes Müller: <i>Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaumes</i> , 1994 (Anton VELUŠČEK)	345
Rastko Vasić: <i>Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)</i> , 1994 (Primož PAVLIN)	347
<i>Il Mar Nero</i> 1, 1994 (Anton VELUŠČEK)	348
<i>Veneti, Romani e Celti. Gli scavi nell'area del santuario tardorepubblicano di Sevegliano (agro di Aquileia)</i> , 1993 (Milan LOVENJAK)	348
Robert J. Curtis: <i>Garum and Salsamenta. Production and Commerce in Materia Medica</i> , 1991 (Verena VIDRIH PERKO)	349
Géza Alföldy: <i>Studi sull'epigrafia augustea e tiberiana di Roma</i> , 1992 (Marjeta ŠAŠEL KOS) ...	352
Cecilia Ricci: <i>Lettere montanti nelle iscrizioni latine di Roma. Un'indagine campione</i> , 1992 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	352
Richard Petrovsky: <i>Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln</i> , 1993 (Margherita BOLLA)	353
Sabine Felgenhauer Schmiedt: <i>Das Kappelle ("die Kåpile") ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhensiedlung in Oberkärnten</i> , 1993 (Verena VIDRIH PERKO)	353
Ernst Künzl: <i>Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien</i> , 1993 (Marina CASTOLDI)	354
<i>Supplementa Italica. Nuova serie</i> 11, 1993 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	355

<i>Awarenforschungen</i> 1, 2, 1992 (Irena SIVEC).....	355
Hans Losert: <i>Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken</i> , 1993 (Andrej PLETERSKI)	356
Nikos Čausidis: <i>Mitskite slike na Južnite Sloveni</i> , 1994 (Andrej PLETERSKI)	356
Ágnes Cs. Sós, Ágnes Salamon: <i>Cemeteries of the early middle ages (6th-9th centuries A.D.) at Pókaszpetk</i> , 1995 (Andrej PLETERSKI).....	357
<i>Atti del seminario "Geofisica per l'archeologia", Porano, 21-23 sett. 1988, 1991</i> (Matej ŽUPANČIČ).....	358
<i>Bibliographie zur Vor- und Frühgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland und Berlin (West) in den Grenzen vor 1990. Das Schrifttum der Jahre 1984 und 1985, 1994</i> (Primož PAVLIN) ..	359

Končni paleolitik iz Poljšiške cerkve pri Poljšici

Mitja BRODAR

Izvleček

Avtor daje temeljno poročilo o izkopavanju (1965-1968) v jami Poljšiška cerkev pri Poljšici v bližini Bleda. Stratigrafija ni dokončno raziskana, saj je izkopavanje zajelo le zgornje sedimente do globine treh metrov. Jama leži v območju poldenitve in njena posebnost je morenska plast (zadnje poldenitve) med avtohtonimi plastmi. Kulturna plast je mlajša od morene, njena natančna starost v poznem glacialu pa ni ugotovljena. Odkrita kamena industrija pripada koncu paleolitika, vendar je malo verjetno, da gre že za začetek prehoda v mezolitik.

Na Poljšiško cerkev pri Poljšici v bližini Bleda je opozoril kolega S. Jesse, ki je našel v literaturi opombo o najdbi kamenega orodja v njej. Gre za vodnik R. Badjura (1930), v katerem na strani 146 piše: "... po cesti pod pečoviti hrib z velikimi skalnimi lopami, ki jih narod imenuje Poglejska cerkev." V opombi 2 še dodaja: "V tej glacialni izdolbini nad Poljščico so našli svojčas več umetno zaostrenih, obrušeni kamencev iz kremenca, ki so jih prazgodovinski prebivalci teh duplin v kamenu dobi rabili za konice na strelnih pišcah i.dr. orodje". Kje naj bi bile navedene najdbe, danes ne ve nihče več. V stari Avstriji se je Poljšica (pri Badjuri Poljščica) imenovala po nemško "Poglschütz". Od tod izhaja ime Poglejska cerkev, ki ga uporablja Badjura. Ko smo leta 1965 spraševali za ime, so se razmere že precej spremenile. Ime Poglejska cerkev je bilo še v rabi, vendar je že prevladovalo ime Poljšiška cerkev po slovenskem imenu vasi.

Vas Poljšica je nad Bledom oziroma Rečico. Iz Poljšice vodi ozka cesta ob hribu proti jugozahodu, se potem ostro zasučje proti severozahodu in gre preko doline v Zgornje Gorje. Prav nad

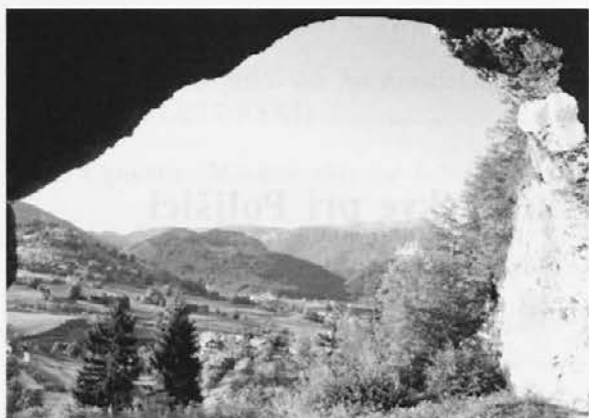
Abstract

The author offers a detailed report about the excavations (1965-1968) in the cave of Poljšiška cerkev near Poljšica in the vicinity of Bled. The stratigraphy has not been researched in a final form, as the excavation encompassed only the upper sediments to a depth of three meters. The cave lies in a formerly glacial region and a special feature is a moraine layer (from the last ice age) among the autochthonic strata. The cultural stratum is later than the moraine layer, but its exact age in the late Glacial has not been established. The discovered stone industry belongs to the end of the Paleolithic, although it is little likely that it could also continue to the transition to the Mesolithic.

Sl. 1: Poljšiška cerkev. Pogled na jamo iz doline.
Abb. 1: Poljšiška cerkev. Blick auf die Höhle vom Tal.

ovinkom so skalne stene, v katerih je velika odprtina Poljšiške cerkve. Lepo obokan 22,5 metra širok vhod se iz doline dobro vidi (sl. 1). Odprt je skoraj proti severu, saj znaša odklon proti zahodu le 20 stopinj. Od kapa do zadnje stene je na površini jamskih tal 16 metrov. Izkopavanja so pokazala, da se stena z globino naglo odmika. V globini dveh metrov znaša odmik že več kot me-

Sl. 2: Poljšiška cerkev. Pogled iz jame na dolino in Zgornje Gorje. V ozadju Mežakla.

Abb. 2: Poljšiška cerkev. Blick von der Höhle ins Tal und auf Zgornje Gorje. Im Hintergrund die Mežakla.

ter. Dolžina 18 metrov je več kot zadostna, da lahko govorimo o jami. Vendarle je vtis drugačen. Zaradi velike širine in višine vhodnega oboka daje vtis velikega abrija. Tla so popolnoma ravna z neznatnim padcem proti zadnji steni. Od domačinov smo izvedeli, da prebivalci Poljšice jamo včasih uporabijo za kakšno prireditev oziroma veselico.

Ravno jamsko dno se približno pod kapom prevesi v pobočje, ki je že na prvi pogled strmejšše, kakor navadno pri drugih jamah. Dobre štiri metre nižje pobočje spet preide v več metrov široko ravno polico. Polica se v vzhodnem delu in v sredi prevesi v pobočje, ki gre do doline. V zahodnem delu pa se teren še enkrat dvigne in šele potem spusti v dolino. Taka situacija gotovo ni nastala naravno, ampak je moral biti na delu človek. Od domačinov se tega dela nihče ne spominja. Po izjavi nekega starca (82 let) se je v njegovi mladosti še videl zid v pobočju nad polico, toda glede na izjave drugih mu ni preveč verjeti. Cela situacija kaže na to, da je bila jama utrjena in da je šlo za neke vrste jamski grad. Kakor pri mnogih jamah je tudi pred Poljšiško cerkvijo nastal holocenski nasipni stožec. Glavna masa z vrhom je bila na zahodni strani in tukaj je stožec segal najdlje od jame. Da so lahko postavili obrambni sistem od stene do stene približno pod kapom, so na vzhodni strani nekaj stožca odstranili, malo od srede proti zahodu pa so ga enostavno prekopali in naredili jarek. Tako so dobili ravno odrezano strmino pod jamskim prostorom, ki so ga nato zavarovali najbrž z leseno steno. Ker pri izkopavanjih nismo našli nobenih sledov zidu, je lesena konstrukcija verjetnejša. Izkopavanja so tudi pokazala, da leži neposredno za kapom na položnejšem prvotnem humusu nasutje in na njem

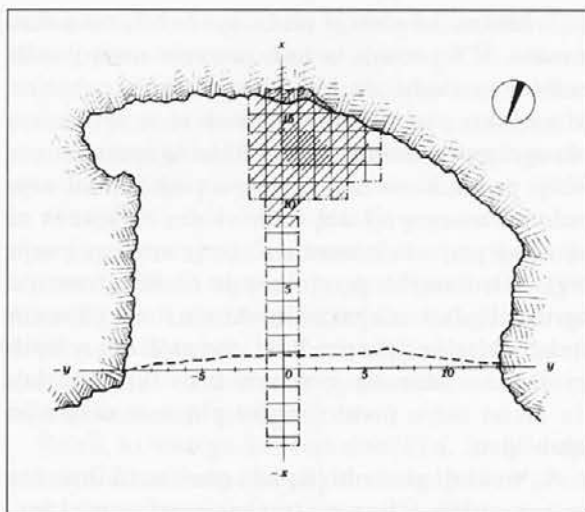
recentni humus (glej profil). Nasutje si lahko razložimo tako, da so zapolnili prostor za steno in tako tla do stene izravnali. Za nasutje so material dobili v jami. Iz profila vidimo, da so plasti 5, 3 in 2 tvorile nekakšno kopo, ki so jo z vodoravnim odkopom odrezali. Takoj za kapom med $x = +2,00$ in $x = +4,00$ smo našli 23 kremencev, potem jih pa skoraj do $x = +10,00$ ni bilo več. To pomeni, da so pri izravnavi in pridobivanju materiala zadeli tudi na kulturno plast in jo deloma prenesli.

Mnogo let po izkopavanjih smo šele izvedeli, da je Poljšiška cerkev omenjana tudi v zgodovinskih virih (PleTERSki 1986, 48 in 101) kot lastnina, ki se prodaja in deduje. Ker v navedenih virih ni nikjer omenjena njena trdnjavska funkcija, lahko domnevamo, da je le-ta zelo stara in da že v času zapisov ni bila več vidna in tudi že pozabljena.

Večjih izkopavanj ni bilo mogoče izvesti zaradi hudega pomanjkanja finančnih sredstev. Manjše akcije smo izvedli v štirih zaporednih letih: 2. XI. - 6. XI. 1965, 13. VI. - 25. VI. 1966, 5. VI. - 16. VI. 1967 in 26. VIII. - 14. IX. 1968. Skupno se je torej nabralo 50 delovnih dni.

V danih razmerah ni bilo treba dosti razmišljati, kje in kako začeti izkopavanje. Približno v sredi jame smo začeli v višini ravne police z dva metra širokim frontalnim izkopom. Ko smo prišli dovolj daleč, da bi se po začetnih nejasnostih pri tem načinu izkopavanja že morale pojaviti razpoznavne plasti in med njimi morda tudi kakšna kulturna plast, smo bili razočarani. Kopali smo v grob grušč, pomešan spodaj nekoliko z rjavo ilovico v zgornji polovici pa s humusom. O kakršnikoli najdbah ni bilo sledu.

Najbližjo okolico smo že na začetku pregledali in majhna jama Tomažkov cimer - v isti višini in le nekaj deset metrov vzhodno od Poljšiške cerkve - se je zdela obetavnejša. Preselili smo se tja in začeli kopati sondo. Sonda je bila majhna in en delavec je bil odveč. Zato je šel kustos Gorenjskega muzeja A. Valič, ki je sodeloval pri izkopavanjih, z njim nazaj v Poljšiško cerkev, da bi poskusil v površinski plasti najti sledove kake mlajše kulture. Rezultat manjšega izkopa blizu zadnje stene je bil spet nasproten pričakovanju. V drobnem grušču, ki je takoj pod površino, ni našel nobenega koščka keramike pač pa pet kremencev. Ker smo medtem sondo v Tomažkovem cimru že dokončali, smo se spet vrnili v Poljšiško cerkev. Zadnji dan prve akcije smo še napravili poglobitev pod kapom z namenom, da ugotovimo, kakšne so in koliko je še globljih plasti. Bili smo presenečeni, ko smo takoj zakopali v moreno. Predreti je nismo mogli. Skoraj dva metra globoko še ni bilo sledu o kakšni spremembi.

Sl. 3: Poljšiška cerkev. Tloris jame z označenim izkopom. Enostavna šrafura označuje najdišče. Dodana prečna šrafura označuje koncentracijo oglenega prahu.

Abb. 3: Poljšiška cerkev. Höhlengrundriß mit markiertem Ausgrabungsfeld. Die einfache Schraffur kennzeichnet den Fundort. Die zusätzliche Querschraffur markiert die Konzentration des Holzkohlenstaubes.

Droben, skoraj čist grušč, v katerem so bili najdeni kremenci, je bil skoraj popolnoma suh. Ker smo imeli v najdišču Pod Črmukljo dobre rezultate s sejanjem suhega sedimenta, smo naslednje leto s sejanjem na suho poskusili tudi v Poljšiški cerkvi. Poskus se je obnesel. Zato smo se odločili, da bomo izkop že začetega rova nadaljevali in tako dobili profil, pri čemer pa bomo površinsko plast presejali. Tako smo s sejanjem (najmanjše sito 5 mm) proti zadnji steni najprej naredili plitev izkop, ki mu je sledil izkop globljih plasti. Ko smo prišli do stene, smo sejanje drobnega grušča toliko razširili, da smo zajeli vso površino najdišča (sl. 3). Na robu tega prostora so bile le še posamezne najdbe. Pri kopanju globljih plasti smo kmalu naleteli na moreno, vendar v nejasni legi. Zato smo še enkrat začeli pod kapom in ves jarek poglobili za približno 1 meter. V območju morene smo izkop še poglobili in ugotovili tudi spodnjo mejo morene, tako da se v profilu lepo vidi, kako je legla na starejše sedimente.

Ugotovljene so bile naslednje plasti:

1. Najmlajša plast je, kakor običajno, humus. Debelejši je na pobočju in za kapom. V večjem delu jame je plast tanka in je ponekod sploh ni. V dobršni meri je to posledica izravnave tal. Starejši humus je v sprednjem delu jame pod nasutjem (plast 2).

2. Nasutje.

3. Temnosiv droben grušč, povprečno orehove velikosti. Primesi ilovice skoraj ni. Grušč je po-

polnoma suh in kolikor primesi je, se manifestira kot prah. Plast je omejena na zadnjo polovico jame. Zdi se, da je bila tudi v sredini jame in da je bila pri izravnavi odstranjena. Ponekod je le nekaj centimetrov debela, na posameznih mestih pa doseže tudi do 30 cm in še kaj več. Vsebuje precej oglenega prahu. Na manjšem prostoru (glej tloris) je prav črna. Koščkov oglja, ki bi jih mogli nabrati, ni bilo. Na omejeni površini ob zadnji steni okrog tega črnega predela in v njem je plast vsebovala kulturne ostanke. V plasti, predvsem ob zadnji steni, je bila tudi večja množina kosti alpskega svizca. Razen tega je bilo zbranih še nekaj skromnih ostankov kosti in zob drugih živali: *Canis lupus L.*, *Capra ibex L.*, *Rupicapra rupicapra L.*, *Castor fiber L.*, *Megaceros giganteus B.*, *Sus scrofa L.*, *Cricetus cricetus L.*, *Bison priscus B.*, nedoločljiv bovid in nedoločljiv ptič. Vrste je določila V. Pohar in se ji za uslugo lepo zahvaljujem.

4. Pod kulturno plastjo leži v ozadju jame močno skalnata plast. Večje skale, ki so pri izkopavanju povzročale težave, so k sreči redke. Večina je manjših. Gre za večjo skalno maso, ki sega tudi v spodnjo plast 5. Po eni strani se zdi, da gre za skalni podor, po drugi strani pa temu nasprotuje dejstvo, da se skale marsikje ne dotikajo, kar vzbuja vtis, da so padale posamezno ali vsaj v manjših skupinah. Za plast 4 je značilna siva barva sedimenta med skalami, ki je v nekaterih večjih žepih brez kamenja. Nekakšna glinasta masa je ponekod drobtinčasta in gre morda za ta-

Sl. 4: Poljšiška cerkev. V prečnem profilu jarka pri $x = +13,00$ se vidi plast 5 (čista ilovica) in pod njo plast 8.

Abb. 4: Poljšiška cerkev. Im Querprofil bei $x = +13$ m ist Schicht 5 (steriler Lehm) zu erkennen und darunter Schicht 8.

ko sigo. Toda v njej smo našli več lepih "Lösskindlov", kar je tipičen pojav v puhlici. Ker prave puhlice v Sloveniji ni, take najdbe doslej nismo imeli. Zato tudi slovenskega termina še ni. Morda bi začasno lahko rekli, da gre za puhlične lutke. Plast nastopa tudi v prednjem delu jame, je pa tukaj brez skal in tudi o puhličnih lutkah ni sledu. Izklini se prav pod kapom, kar bi kazalo, da je siva barva morda le v zvezi s sigo.

5. To plast lahko brez nadaljnega označimo kot čisto ilovico. V območju med $x = +11,50$ in $x = +17,00$ je v njej sicer skalovje, ki smo ga omenili že pri plasti 4, toda vmes je ista rdeča ilovica. Ilovica je zelo trda in jo je treba s krampom sekati, kar je lepo vidno na *sl. 4*. Kakor že sivo plast 4 jo pri $x = +6,00$ prekinja vložek kamenja, se pa v skromnem obsegu nadaljuje tudi v vhodnem delu.

6. Gruščenata plast z rjavo pusto ilovico. V predelu pod kapom je grušč debel, vmes pa so tudi manjše skale. Plast je jasno omejena pred kapom in v vhodnem delu do $x = +3,00$, torej v območju, kjer leži na moreni. Po mejah plasti se v profilu vidi, da se plast nadaljuje do $x = +9,00$, toda v tem delu postane nehomogena; spreminja se barva in sestava. Zdi se, da se zgornji del razlikuje od spodnjega, toda meja je tako nejasna, da smo to v profilu nakazali le s črticami. V končnem žepu med $x = +8,00$ in $x = +9,00$ ilovica med precej drobnim gruščem skoraj izgine. Posebej je treba opozoriti, ker se to v profilu slabo vidi, da meje proti spodnji plasti 8 med $x = +3,50$ in $x = +6,00$ sploh nismo narisali niti črtkano. Zdi se logično, da gre meja proti končnemu jeziku morene, toda v profilu ni bilo videti nobene meje. Plast je pod to domnevno mejo in nad njo popolnoma enaka.

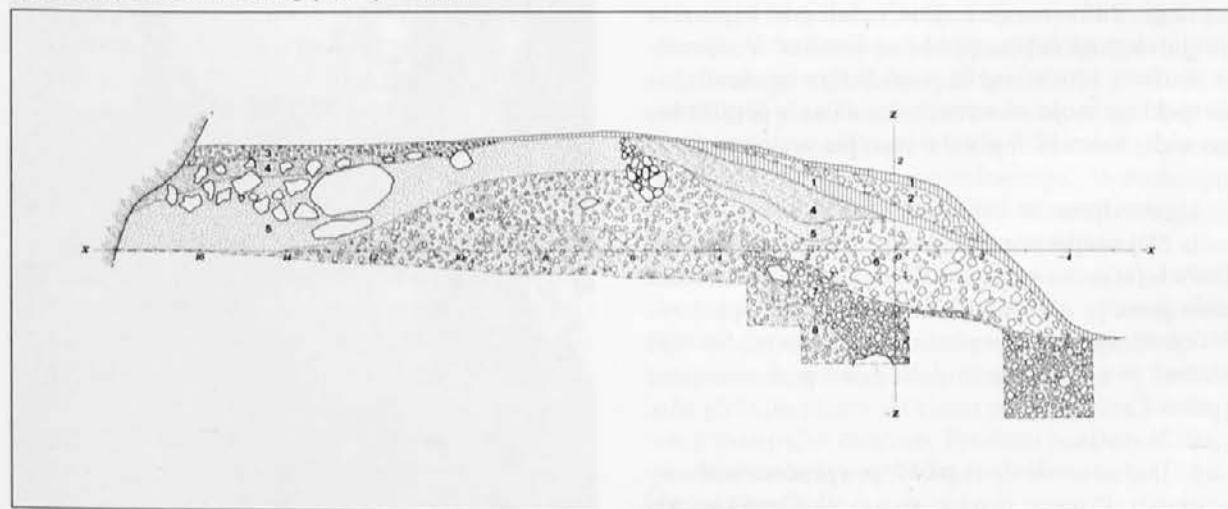
7. Morenska plast je sveža, kot bi bila ravnokar nasuta. V tej sondi in tudi pozneje nismo našli nobenega sledu, da bi se že pričelo zlepljanje. Morensko plast sestavlja predvsem že močno okrogel prod do velikosti približno 10 centimetrov. Večji prodniki so redki. Ravno pod kapom smo naleteli na zgornji del večje skale, za katero ni jasno ali pripada k moreni ali pa je morena nanjo legla. Drobnejših prodnikov je obilo, nismo pa ugotovili plasti ali gnezd mivke oziroma glinenih frakcij. Med večjimi prodniki smo našli nekaj lepih oražencev. Morena je v jami tako tuj material, da njena meja proti drugim plastem nikjer ni vprašljiva.

8. V celoti gledano je plast gruščnata ilovnata in temnorjave barve. Ima nehomogen videz. Številne so temne do skoraj črne lise, ki so jih verjetno povzročili železovi in manganovi oksidi. O zlepljenosti ni mogoče govoriti, je pa plast trda in kompaktna. V območju med $x = +8,00$ in $x = +14,00$ je meja proti plasti 5 ostra in nedvomna. Lepo je vidno, da gre za precej starejši sediment. Kako je prišlo do tega, da sega deloma nad 6. plast, ni jasno. Dovolj smo pa odkopali, da je zanesljiva njena lega pod moreno.

Izkopavanje profila je trajalo več let. Imeli smo delne profile in sprotne zapise. Ko je bil ves profil odkopan, smo celega očistili in posneli. Bistvenih odstopanj od prejšnjih posnetkov ni bilo. Plasti in meje med njimi smo narisali, kakor smo jih videli. V profilu je marsikaj nelogičnega in za zdaj nerazumljivega. S plastmi se je nekaj dogajalo. Z gotovostjo lahko računamo le s pritiskom ledu in z odstranitvijo zgornjih plasti. Kar zadeva sedimentacijo in kronologijo je treba izkopani rov imeti za poskusni izkop, ki daje le osnovne

Sl. 5: Poljšiška cerkev. Podolžni profil $y = +1,00$.

Abb. 5: Poljšiška cerkev. Längsprofil $y = +1$ m.

informacije in je pokazal probleme, ne daje pa dovolj podatkov za njihovo rešitev. Kar zadeva kulturne ostanke v plasti 3 je izkopavanje zaključeno, čeprav bi se nekaj sileksov pri nadaljnjem preiskovanju plasti 3 gotovo še našlo. Razen omenjenih, ki ležijo na primarnem mestu, bi se našlo še nekaj tistih, ki so jih s plastjo prenesli pri zasipanju prostora za palisadami, na kar nas opozarja že omenjenih 23 sileksov, najdenih med $x=+2,00$ in $x=+4,00$. Kulturna plast je le ena, to je zgornji droben grušč (plast 3). V globljih plasteh nismo našli ničesar in tudi nobenega znaka ni, da bi bila še katera plast kulturna.

Profil, ki smo ga končno dobili (sl. 5), je dolg več kot 20 metrov. Sega od ravne police pred jamo do zadnje stene, oziroma še dober meter dalje, ker se stena toliko odmakne do izkopane globine. Dna nismo nikjer dosegli in tudi nobenega znaka ni, da smo se mu približali. Odmikajoča zadnja stena kaže ravno nasprotno, da je do dna še precej sedimentov. Možnost, da je v njih še kakšna kulturna plast, gotovo obstaja. Morebiten poskus odkrivanja bo pri danih merah zahteval veliko delo. Med plastmi nastopa tudi plast morenskega gradiva, kar je posebna značilnost tega profila, saj takega primera doslej še nikjer nimamo. S tem v zvezi je tudi druga značilnost, da je plasti, na katere je legla morena, led najbrž stisnil in jih pri tem deformiral. Tako kot smo lahko iz profila razbrali meje plasti, gre plast 6, ki leži spredaj na moreni, še dalje do $x=+9,00$. Pri tej interpretaciji sega plast 8, ki nedvomno leži pod moreno, delno nad plast 6. Možno in

morda celo bolj verjetno je, da plast 6 sega le nekako do $x=+3,00$, ostali del pa pripada plasti 8. Potek plasti je med $x=+3,00$ in $x=+9,00$ tako čuden, da si tega ni mogoče drugače razložiti. Izkušenj, kako se obnašajo plasti pri takem pritisku, seveda nimamo. Pri risanju profila smo posneli meje plasti, kolikor smo jih mogli ugotoviti. Možno je, da smo pri opazovanju pogrešili ali kaj prezrli. Vsekakor je dejstvo, da v navedenem območju plasti ne ležijo v svoji primarni legi, ampak so premešane. Zaradi tega morebitne napake pri opazovanju profila nimajo usodnih posledic, saj v tem območju ne smemo delati nobenih stratigrafskih zaključkov. V tej situaciji je srečna okolnost, da je profil zadosti dolg, da imamo spredaj in zadaj še dovolj profila, kjer plasti niso deformirane in opazovane meje med njimi niso vprašljive.

Stratigrafska pozicija kulturne plasti v Poljšiški cerkvi ni popolnoma jasna, ker ne vemo, koliko in kakšne plasti so bile odstranjene pri človeških posegih v preteklosti. Gotovo je le, da se je led, ki je pustil moreno v jami, že precej pred nastankom kulturne plasti umaknil iz doline, saj so po tem umiku ledu nastale še plasti 6, 5 in 4, preden se je tvorila kulturna plast. Trdna kronološka točka je le morena, ki pomeni zadnjo fazo pred dokončnim umikom ledu iz doline. Po drugi strani pa po veliki množini kosti alpskega svizca lahko sklepamo, da je bila klima še hladna. V dosegu lovskih pohodov je moralo biti področje, ki je svizcem nudilo ugodne pogoje za življenje. Morda je bila to faza, ko se je led še zadrževal na Pokljuki. Zaradi tega je mogoče trditi, da se je glavna poledenitev že končala. Daleč od nas je bilo ugotovljeno, da se je v poznem glacialu klima večkrat kar na hitro spreminjala. Med tremi ohladitvami (dryas I, II in III) z ustrezno širitvijo ledu sta dve toplejši obdobji (bölling in alleröd), preden nastopi postglacial. Manjkajo argumenti, s katerimi bi mogli poselitev Poljšiške cerkve uvrstiti v eno od naštetih faz. Ob tem se postavlja tudi vprašanje, ali navedena shema poteka poznega glaciala sploh drži tudi za naše kraje. V diskusiji o epigravettieniu v sosednji Italiji trdi Broglio (Bietti 1985, 37), da je treba upoštevati geografsko lego in da je pri njih razvoj drugačen. Razni delni podatki kažejo, da je bilo tudi pri nas neko nihanje klime. Profila, ki bi dovolj verodostojno pokazal, kakšno je bilo to nihanje, pa še nimamo. Ker so plasti 6, 5 in 4 nastale po končani poledenitvi, je verjetno, da je plast 3 morala nastati nekje proti koncu poznega glaciala.

Kot smo že omenili, smo celotno kulturo plast, kolikor je bilo še ohranjene, presejali (sl. 6). Pri opisanem načinu dela ni mogoče meriti koordinat

Sl. 6: Poljšiška cerkev. Pogled na prostor najdišča po presejanju in odstranitvi kulturne plasti.

Abb. 6: Poljšiška cerkev. Blick auf den Fundortbereich nach dem Sieben und Wegräumen der Kulturschicht.

vsake najdbe, zabeležen pa je kvadratni meter, v katerem je sileks ležal. V začetku nismo vedeli, da kulturna plast ni razprostrta po celi površini jame, ampak le na razmeroma majhnem delu ob zadnji jamski steni. Postavili smo si primitivno stojalo, na katerem je sito na vodoravnem valju gladko teklo. Delo je bilo znatno olajšano in seveda hitrejša. Tako smo zbrali vso kulturno ostalino. Vseh zbranih sileksov je 643. Prevladujejo temne barve. Črni so liditi, ki jih je 126, kar je skoraj 20 odstotkov. Po Potočki zijalki, kjer so dominantni, liditi v mlajših postajah niso pogosti in je tako velik odstotek presenetljiv. Sivih do temnosivih rožencev in drugih vrst je 265. Zelenih tufov in posameznih zelenih rožencev je 176. Rjavih kresilnikov in jaspisov je le 37 in med njimi sta le dva čokoladnorjava jaspisa. Svetlosivih kresilnikov in nekaterih drugih svetlih vrst je 39. Pravi svetlosivi marmorirani kresilniki, ki so tako značilni za naše gravettienske postaje, so med njimi le štirje.

Pri izdelavi artefaktov niso dajali prednosti eni ali drugi vrsti, saj so med artefakti razmerja med uporabljenimi vrstami približno enaka, kakor smo jih navedli za vso zbirko. Vseh artefaktov je 91, kar je 14 odstotkov od celote. Tak odstotek ni prepričljiv, vendar daje prednost nekoliko trajnejši poselitvi ne pa občasnim lovskim obiskom. Razmeroma majhen prostor poselitve bi nasprotno govoril za kratke obiske.

Surovine je malo, saj smo našli le dva večja neobdelana kosa kremena. Jeder je 10 in med njimi ni takih, na katerih so sledovi pravilnega odbijanja, ki bi jih lahko v tako poznem času pričakovali. Do neke mere se jim približujejo primerki št. 150, 175 in 182 (*t. 1*). Druga jedra kažejo nepravilno odbijanje iz raznih smeri. Na jedru št. 169 (*t. 1*) vidimo odbijanje od treh strani. Jeder je vsekakor bilo nekaj več, kar dokazujejo robni odbitki, ki jih je v zbirki 7. Na *t. 1* sta predstavljena dva od njih (št. 246 in 556).

Če pogledamo kline, takoj vidimo, da pravilno odbitih z vzporednimi robovi ni. Skoraj vse so blizu ali na meji, da bi jih označili kot odbitke. Vseh je 18, od tega 10 neretuširanih (*t. 1*: 483, 373, 575, 401). Dve klini sta retuširani po obeh robovih (*t. 2*: 371, 558), druge le po enem (*t. 2*: 365, 396, 271, 163). Pri dveh (*t. 2*: 69, 402) je retuša nameščena ventralno. Izredno fino retuširana majhna koničasta klinica (*t. 2*: 396) dokazuje, da so obdelavo popolnoma obvladali, kadar so to hoteli.

Artefaktov, ki smo jih uvrstili med strgala, je 9. Dvojno, izbočeno in vbočeno, je na dolgem odbitku izdelano strgalo št. 129 (*t. 2*). Vijugavo

je strgalo na klini št. 45 (*t. 2*), pri katerem ni jasno, ali je bilo daljše in je klina odlomljena, ali ne. Lepo zaokroženo je strgalo št. 504 (*t. 3*), katerega posebnost je prava stopnjevita retuša. Omeniti je treba še dve prečni strgali (*t. 2*: 137), od katerih je drugo (*t. 2*: 134) nameščeno ventralno. Močno retuširano po obeh robovih je odbitek št. 21 (*t. 3*). Retuša levega roba je strma in se že približuje hrbtu, ker je deloma dvosmerna. Desni rob je grbast. Zgornji del je oblikovan kot ravno strgalo, spodnji pa kot konkavno. Predmet je ne navaden in je uvrščen med strgala pogojno. Druga strgala so priložnostna (*t. 3*: 161, 10, 643). Razen navedenih je v zbirki še nekaj artefaktov, ki so nekoliko retuširani in bi morda kateri spadal v to skupino.

Dominanten položaj med orodjem imajo praskala, ki jih je 21. Praskalo na klini je le eno (*t. 3*: 32). Po smislu se mu pridružuje tudi praskalo na odbitku (*t. 3*: 154) in prelomljeno praskalo št. 410 (*t. 3*). Vsa druga so kratka in se približujejo okrogli obliki. Večinoma so ploščata (*t. 3*: 78, 126, 138; *t. 4*: 171, 337, 387, 407, 419, 451, 518, 525, 534, 600), so pa vmes tudi debela (*t. 4*: 610) in tri bi lahko uvrstili celo med visoka praskala (*t. 4*: 566, 153, 188). Vidna je tendenca po obdelavi celega oboda. Obdelava ni le zasilna, ampak so praskala zelo dobro izdelana.

Z vbadali je drugače. Zastopana so skromno, le s 4 primerki. Edino kotno vbadalo je narejeno na precej velikem odbitku zelenega tufa (*t. 5*: 127). Dve ogelni vbadali (*t. 5*: 26, 146) sta tako majhni, da ju lahko označimo za mikrovbadali. Četrto (*t. 5*: 334) je netipično. Morda je bolje, da mu namesto srednje vbadalo manj obvezujoče rečemo diedrično vbadalo.

Svedri so pri nas na splošno redki in večinoma slabo izdelani. Iz Poljšiške cerkve imemo le enega (*t. 5*: 331), toda ta je izreden. Na večji, po obeh robovih retuširani klini je terminalno svedrova konica, ki ima inverzno retušo, kar je znak pravega svedra.

Primerkov z gravetno retušo je v zbirki 10. Na dveh luskah in enem odbitku (*t. 5*: 422, 434, 462) je narejena parcialno in ni videti smisla tej obdelavi. Smisla tudi ni videti na odbitku št. 573 (*t. 5*), ki se od omenjenih razlikuje po izdelavi. Najdaljši rob je po celi dolžini krepko gravetiran, tako da je nastal izrazit debel hrbet. Dva sta tipična nožička s hrbtom. Prvi (*t. 5*: 424) je koničast terminalni fragment, ki je 1 cm dolg, 3 mm širok in največ 1 mm debel. Po obliki sodeč, ga ne manjka prav veliko in spada med najmanjše primerke, kar jih poznamo. Tudi drugi je fragment (*t. 5*: 579), sklepa o prvotni dolžini pa ne dovoljuje.

Značilna zanj je poševna prečna retuša. Ostali štirje so po obliki nenavadni. Eden je ostrokoničast odbitek z običajno ravno gravetno retušo po desnem robu (*t. 5: 465*). Pri treh pa poteka retuša v loku, na št. 46 in 470 (*t. 5*) po celi dožini ter na št. 564 (*t. 5*) pa le po dobri polovici dolžine artefakta.

Izrobi sta 2. Prva (*t. 6: 18*) je na fragmentu kline iz zelo kvalitetnega svetlorjavega kresilnika. Desni rob kline je retuširan, ob bazi levo pa je nameščena izroba. V tem primeru ne gre za tipično izrobo, saj ni izdelana z gravetno retušo, ampak z navadno enostransko retušo. Drugi primerki (*t. 6: 156*) je na fragmentu majhne klinice, na katerem ni mogoče določiti bazalnega in terminalnega konca. Na nasprotnem koncu od izrobe je poševna prečna retuša. Ker je izroba plitva, se vsiljuje domneva, da gre morda za neroden poskus izdelati trapez.

Vseh zajed je 10. K osnovni obliki zajede na klini spada od vseh le ena (*t. 6: 446*), vse druge so na raznih odbitkih (*t. 6: 16,55,83,133,393,444,536,590,593*).

Razmeroma debel odbitek (*t. 6: 80*) ima robno retušo, toda razen tega je z nekaj odbitki prirejena vsa dorzalna površina. Nekaj retuš, s katerimi je odbit tudi bulbus, je še na ventralni strani. Vsaj na dorsalni strani lahko govorimo o "ploskovni retuši". Termin je v narekovaju, ker retuša sicer je ploskovna, je pa drugačna od retuš na listastih konicah ali na neolitskih orodjih.

Nekaj najdišč že imamo, katerih kulturni nivoji so bolj ali manj natančno datirani v pozni glacial. Gravettien iz Matjaževih kamer primerja Osole (1977, 28) z drugimi našimi gravettienskimi postajami, ki so različne starosti. Morda zato ostane pri najbolj okvirni formulaciji, da spada plast 3 Matjaževih kamer v pozni glacial. Nekoliko ožja je datacija najdišča Meriševo. Na podlagi pelodne analize je mogoče trditi, da je v okviru poznega glaciala najdba starejša od allerödskega presledka (Brodar 1981, 197). Gre pa v tem primeru za postajo z enim samim artefaktom, ki posebne vloge pač ne more imeti. Nekaj več najdb je dalo sondiranje v jami Judovska hiša v Beli Krajini. Na podlagi še skromnih podatkov sondiranja je primerna nekoliko ohlapna formulacija, da je kulturna plast: "najverjetneje sediment enega toplejših presledkov poznega glaciala" (Pohar 1985, 11). Nekaj datacij je natančnejših. Iz najstarejšega dryasa (I) sicer nimamo nobene najdbe, toda v böllinški presledki, ki mu sledi, naj bi spadal spodnji kulturni horizont Lukenjske jame (Osole 1983, 24) in Babja jama (Osole 1989, 34). V temeljni publikaciji Županovega spodmola (Osole 1976,

18) pravi avtor le: "Epigravettienski horizonti AB, D in C so ...mlajši od viška W III in sodijo torej že v pozni glacijal" in se podrobneje ne izreče. Toda pozneje (Osole 1979, 187) pripiše horizont D böllinškemu presledku, saj je na podlagi radiokarbonske datacije (približno 12.500 BP), ki je skoraj enaka spodnjemu nivoju Lukenjske jame, taka uvrstitev utemeljena. V naslednje spet mrzlejšje obdobje poznega glaciala, v starejši dryas (II) je uvrstil Osole (1967, 34) najdbe v Zakajenem spodmolu in tudi pozneje v pregledu slovenskega gravettiena (Osole 1979, 188) ostal pri tem mnenju. Bolj zapleteno je z datiranjem zgornjega kulturnega horizonta Ovčje jame. Prvotno je Osole (1962-1963, 138) oba horizonta Ovčje jame, za katera pravi, "...da ju imamo lahko za tipološko enoto", uvrstil v maksimalno zaostritev klimatskih razmer za časa würmske poledenitve, ki "...ustreza ...Soerglovemu W III". Čez nekaj let v že omenjeni publikaciji o Zakajenem spodmolu (Osole 1967, 34) to mnenje brez utemeljitve spremeni in pravi: "Tako tipološko kakor tudi stratigrafsko ustreza paleolitski horizont Zakajenega spodmola zgornjemu paleolitskemu horizontu v Ovčji jami". Iz tega zaključuje: "Primerjana časovno ekvivalentna horizonta pripadata najverjetneje obdobju starejšega dryasa". Ni pa pri tem ostalo. V razpravi o Županovem spodmolu, ko govori tudi o drugih gravettienskih postajah, se je vrnil k prvotnemu mnenju in za Ovčjo jamo napisal: "Da oba horizonta sodita v višek drugega stadiala mlajšega würma ...to je v W III po Soerglu, potrjuje tudi C14 datacija za spodnji horizont, ki znaša 17.590 ± 500 let BC" (Osole 1976, 17). Nekoliko se stvar zaplete še v pregledu gravettienskih kultur v Sloveniji, saj navede za spodnji kulturni horizont drugo datacijo 19.540 ± 500 BC (Osole 1979, 183). Sicer pa spet poudari (184), da: "...je vremenski raspon koji dijeli oba horizonta bio tako kratak da nema nikakve razlike u paleontološkom i kulturnom inventaru". O starosti najmlajšega kulturnega horizonta C Županovega spodmola v osnovni publikaciji ne govori posebej. Stratigrafsko leži višje in je nedvomno mlajši od horizonta D. Zaradi redkih ostankov severnega jelena in pojava bukve Osole (1979, 187) zaključuje takole: "Hronološki se horizont C može bez teškoća svrstati u allerödski interstadial ...a mogao bi biti, čak, i nešto mladi". V mlajši dryas (III) doslej še ni bila datirana nobena najdba.

Navedene postaje oziroma njihovi kulturni nivoji so kronološko bolj ali manj blizu Poljšiški cerkvi. Iz primerjave je gotovo treba izključiti Ovčjo jamo pa tudi Meriševo ne more koristiti. Poljšiške cerkve natančneje nismo mogli datirati in smo ostali pri

tem, da je nekje proti koncu poznega glaciala. Blizu bi ji torej lahko bila nivoja D in C Županovega spodmola, Babja jama, Lukenjska jama, Judovska hiša in morda Matjaževe kamre.

Pred leti je Osole (1962-1963, 138) ugotovil: "Današnje poznavanje gravettiena na naših tleh še ne dovoljuje vpogleda v njegove razvojne faze. Edino, kar trenutno lahko nakažemo, je zmerom večje nagnjenje k mikrolitizaciji. Zlasti orodja s topo obdelanim hrbtom postajajo v mlajših kulturnih horizontih vedno manjša". Misel je bila sprejemljiva in zdelo se je, da jo podpirata tudi mezolitski najdišči Pod Črmukljo in Dedkov trebež s svojimi mikroliti kot zadnja stopnja tega razvoja. Ko so bili citirani stavki napisani, še ni bilo znano nobeno od gravettienskih najdišč, ki smo jih omenili, da pridejo v poštev za primerjavo s Poljšiško cerkvijo. O tem sicer ni nihče pisal, toda z odkrivanjem novih postaj je bilo vedno bolj jasno, da postopne mikrolitizacije ni bilo. To najbolj dokazuje Ciganska jama (Brodar 1991) z velikim številom mikrolitov, ki nikakor ne more soditi med najmlajše gravettienske postaje. Poljšiška cerkev, ki je mnogo mlajša od Ciganske jame, sicer nekaj posameznih mikrolitov ima, toda ni mogoče govoriti o mikrolitski kulturi. V primeri s Cigansko jamo tudi več drugih postaj iz poznega glaciala komaj mogoče označiti kot mikrolitske.

Pripadnost h gravettieniu določajo artefakti s hrbtom. Teh je v Poljšiški cerkvi deset, kar je več kot dovolj, da uvrstitev ni vprašljiva. Toda njihove oblike, ki smo jih omenili v opisu, so nenavadne. Prava klinica s hrbtom je le št. 424 (t. 5) in morda še št. 579 (t. 5). Vsem drugim pa ne najdemo kaj dosti primerjav v drugih gravettienskih najdiščih. Lahko rečemo še, da pri nekaterih artefaktih izdelavi hrbta niso posvetili posebne pozornosti. Toda hrbet je šele sekundarna prvina. Treba se je spomniti, da je temeljna značilnost gravettiena odbijanje ozkih klin, iz katerih sledi vse drugo. V naših gravettienskih postajah pravih ozkih klin ni ravno na pretek, kljub temu Poljšiška cerkev v tem močno odstopa, saj v njej takega odbijanja takorekoč ni. O praskalih velja še opozoriti, da jih je pravzaprav zelo veliko v primerjavi z drugimi omenjenimi postajami iz poznega glaciala. Poljšiška cerkev se od drugih razlikuje tudi po uporabljenih različnih kremenah.

Ker smo na samem koncu paleolitika, pridejo morda v poštev že zametki mezolitika. Razen redkih praskal zveze z mezolitikom ne najdemo. Vse kaže, da smo v paleolitik. Prehod iz gravettiena v mezolitik si lahko različno razlagamo. Težko pa si je predstavljati, kako naj bi se razvil mezolitik iz kulture, ki jo imamo v Poljšiški cerkvi. Če je

ta kultura res na samem koncu paleolitika tik pred nastopom mezolitika, kakor se zdi, da nam kaže profil, potem mora to biti rezultat nekega lokalnega razvoja, ki je zašel v slepo ulico. Če pustimo profil ob strani in ocenjujemo le kulturno ostalino, se vsiljuje mnenje, da le-ta ne more predstavljati konca gravettiena, saj je v marsičem blizu nekoliko starejšim postajam. Z nobeno pa je ne moremo direktno enačiti. Že med izkopavanji je bilo jasno, da smo z najdbami v Poljšiški cerkvi v kronološki in kulturni zagati. Običajno raziskovanje bližnje okolice in iskanje drugih jam je bilo zato še podkrepljeno z željo po kaki novi najdbi, ki bi pomagala razjasniti situacijo.

V Tomažkovem cimru v neposredni bližini Poljšiške cerkve, ki smo ga omenili že uvodoma, smo ob vhodu desno izkopali 1,00 x 2,00 metra veliko sondo. Na vrhu je le nekaj centimetrov humusa, ki mu sledi 25 cm debela plast humozne zemlje. V tej je vidna temnejša proga, v kateri je bilo po A. Valiču nekaj odlomkov slovanske keramike. Dalje sledi ilovnat grušč rjave barve brez vsakršnih najdb. V globini 2,60 metra, kjer smo kopanje zaključili, ga še nismo predrli.

Le dobrih pet minut po kolovozu proti zahodu je desno nad potjo jama Zadnja skala, v kateri je pri sondiranju sodeloval tudi F. Leben. Prva sonda (2 x 2 m) je bila ob zadnji steni, kjer se začne višja etaža jame. Na vrhu je približno 10 cm humusa, gnoja in nekaj kamnov. Sledi dobro zbita drobnogruščnata plast z nekaj ilovice, debela 50 cm. V njej sta bila dva odlomka večje cevaste kosti in nekaj kapnikov. Sledi 85 cm morene. Pod njo je 20 cm rjavosive ilovice. Najglobljo rdeče ilovnato plast smo le načeli. Najdb v njej ni bilo. Druga sonda (1,50 x 2,50 m) je bila ob vhodu desno. Tukaj je pod tenko črno površinsko plastjo precej debela plast sige. Sledi drobnogruščnata nekoliko ilovnata plast, ki je verjetno ista kot v prvi sondi druga. Že v globini približno 80 cm se je stena toliko uvihala v sondo, da se ni dalo nadaljevati. Najdb v njej ni bilo.

Za platojem južno nad Poljšiško cerkvijo je majhna, že skoraj do vrha zasuta jama, ki jo domačini imenujejo Na Stovcu. Pod humusom je spet rjava gruščnatoilovnata plast, v kateri je vložek peska. Navzdol preide v moreno. Pod moreno je še čista ilovica precej svetlorjave barve. Skala (ali stena) je ustavila kopanje v globini 1,60 m. V nobeni plasti ni bilo najdb.

Drugih jam, ki bi bile primerne za sondiranje, takrat nismo našli. Spomnili pa smo se na previs nad Begunjami poleg Zijalke pod Jamarskim vrhom, kjer bi lahko bilo tudi kaj iz tega časa. Zato smo pod njim ob prvi priložnosti tudi sondirali

(Brodar 1985, 31). Žal je zgoraj vsaj dva metra debela plast skromnih antičnih najdb in globlje izkopavanje ni mogoče, dokler ti zgornji sedimenti ne bodo raziskani in odstranjeni. Ker pa so antične najdbe skromne, nobenemu arheologu niti na misel ne pride, da bi to raziskoval in tako smo v pasti. Zgornjih plasti, za katere se nihče ne zanima, ne smemo odstraniti, a le tako bi morda prišli do pomembnih najdb. Naj ob tej priliki

omenimo še drug tak toda še bolj kritičen primer v Mali Triglavci pri Divači. Če v previsu nad Begunjami lahko poljšiškim podobne ali mezolitske najdbe le domnevamo, so v Mali Triglavci te pri sondiranju že ugotovljene. Zaradi nad njimi ležečih prazgodovinskih plasti, ki jih nihče ne raziskovati, ne moremo do globljih plasti, čeprav je sonda pokazala, da vsebujejo bogate najdbe neke specifične mezolitske kulture.

BADJURA, R. 1930, *Sto izletov po Gorenjskem, Dolenjskem, Notranjskem*. - Vodnik Badjura št. 9.
 BIETTI, A. 1985, Analyse des donnés de l'Epi-Gravettien en Italie. Consideration gnrale sur la classification traditionnelle de l'Epi-Gravettien en Italie continentale. - V: *La signification culturelle des industries lithiques*, BAR Int. ser. 239, 15-38.
 BRODAR, M. 1981, Meriševo - Nova Gorica. - *Vár. spom.* 23, 196-197.
 BRODAR, M. 1985, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971-1982. - *Arh. vest.* 36, 25-38.
 BRODAR, M. 1991, Paleolitik Ciganske jame pri Željnah. - *Arh. vest.* 42, 23-64.
 OSOLE, F. 1962-1963, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. - *Arh. vest.* 13-14, 129-156.
 OSOLE, F. 1967, Zakajeni spodmol, jamska paleolitska postaja. - *Arh. vest.* 18, 25-42.

OSOLE, F. 1976, Paleolitik iz Županovega spodmola pri Sajevčah. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 5, 7-28.
 OSOLE, F. 1976, Matjaževe kamre. Paleolitsko jamsko najdbišče. - *Arh. vest.* 27, 13-41.
 OSOLE, F. 1979, Gravettijski kulturni kompleks u Sloveniji. - V: *Praist. jug. zem.* 1, 177-192.
 OSOLE, F. 1983, Epigravettien iz Lukenjske jame pri Prečni. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 11, 7-32.
 OSOLE, F. 1989, Paleolitska zapuščina v Babji jami. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 17, 25-41.
 PLETERSKI, A. 1986, *Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki*. - Dela 1. razr. SAZU 30.
 POHAR, V. 1985, Judovska hiša pri Moverni vasi - prva paleolitska postaja v Beli Krajini. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 13, 7-15.
 RAKOVEC, I. 1928, Postglacialne terase Blejskega jezera v zvezi z njegovo morfogenezo. - *Geogr. vest.* 4, 1-34.

Endpaläolithikum aus der Poljšiška cerkev bei Poljšica

Zusammenfassung

Die Ausgrabungen in der Höhle Poljšiška cerkev in der Nähe des Dorfes Poljšica unweit von Bled wurden ausgeführt in den vier aufeinanderfolgenden Jahren 1965 - 1968. Es wurde ein 2 Meter breiter Graben vom Eingang bis zur letzten Höhlenwand ausgehoben, der das Profil der Sedimente ergab, und der gesamte Raum der Fundstelle an der hinteren Wand, jedoch der letztere nur bis zum Grund der Kulturschicht. Im Mittelalter wurden einige Sedimente entfernt, als man die Höhle in einen befestigten Stützpunkt umgestaltete. Zwischen den autochthonen Schichten befindet sich eine Moränenschicht in Form fluvioglacialen Schotter, was eine Besonderheit dieses Fundortes darstellt. Löße gibt es in Slowenien nicht und deswegen wurden auch noch keine Lößkindl entdeckt, die für Lößboden charakteristisch sind. Eine Besonderheit der Poljšiška cerkev ist die Entdeckung schöner Lößkindl in Schicht 4. Wie aus dem Profil gut zu erkennen ist, deformierte das Eis die älteren Sedimente und lagerte darauf die Moräne ab. Nach Ablagerung der Moräne bei der letzten Eiswelle haben sich die Schichten 6, 5 und 4 übereinandergelagert. Deswegen wird Kulturschicht 3 eher in das Ende des späten Glazials eingeordnet. Der Autor bezweifelt, daß das Entwicklungsschema des späten Glazials, das weit im Norden in anderen klimatischen Verhältnissen entdeckt wurde, im Bereich Sloweniens überhaupt zu gebrauchen ist. In Schicht 3 befanden sich die Reste der folgenden Fauna: *Marmota marmota* (sehr zahlreich), *Canis lupus*, *Capra ibex*, *Rupicapra rupicapra*, *Castor fiber*,

Megaceros giganteus, *Sus scrofa*, *Cricetus cricetus* und *Bison priscus*. In der Schicht gab es ziemlich viel Holzkohlenstaub, aber für die Holzartbestimmung verwendbare Holzkohlestücke waren nicht vorhanden.

Kulturfunde gab es nur in Schicht 3, alle anderen Schichten sind steril. Schicht 3 besteht aus feinem Kalkschutt, das nahezu ohne Beimischung von Lehm besteht. Da die Schicht sehr trocken ist, war Trockensieben möglich und die gesamte Schicht wurde durchgeseiht (das kleinste Sieb 5 mm). Es gibt insgesamt 643 Silexe. Verblüffend ist der hohe Prozentsatz schwarzer Lidite. Der für die slowenischen Gravette-Fundorte typische hellgraue marmorierte Feuerstein war nahezu nicht vorhanden. Er ist nur durch vier Exemplare vertreten. In dieser Sammlung befinden sich 91 Geräte, was 14% des ganzen ausmacht. Ferner werden die Gruppen der einzelnen Typen beschrieben, und zwar: Kerne, Klingen, Schaber, Stichel, ein Bohrer, gravettierte Artefakte, Endkerben und Kerben. Die Mehrzahl der Artefakte wird in den Tabellen aufgeführt.

Es folgt eine Übersicht über alle Fundorte bzw. Niveaus, die nach den bisherigen Ergebnissen zu den einzelnen Phasen des späten Glazials gehören. Der Poljšiška cerkev ähnlich sind: die Niveaus D und C der Höhle Zupanov spodmol, Babja jama, Judovska hiša und vielleicht Matjaževe kamre. Vor Jahren wurde der Gedanke geäußert, daß sich der Gravettien zu einer allmählichen Mikrolithisierung entwickelt. Eine Reihe später entdeckter Fundorte widerlegte diese Auffassung. Die

Höhle Poljšiška cerkev, die angeblich zu den jüngsten gehört, hat einige Mikrolithe, doch ist im ganzen ihre Kultur nicht mikrolithisch.

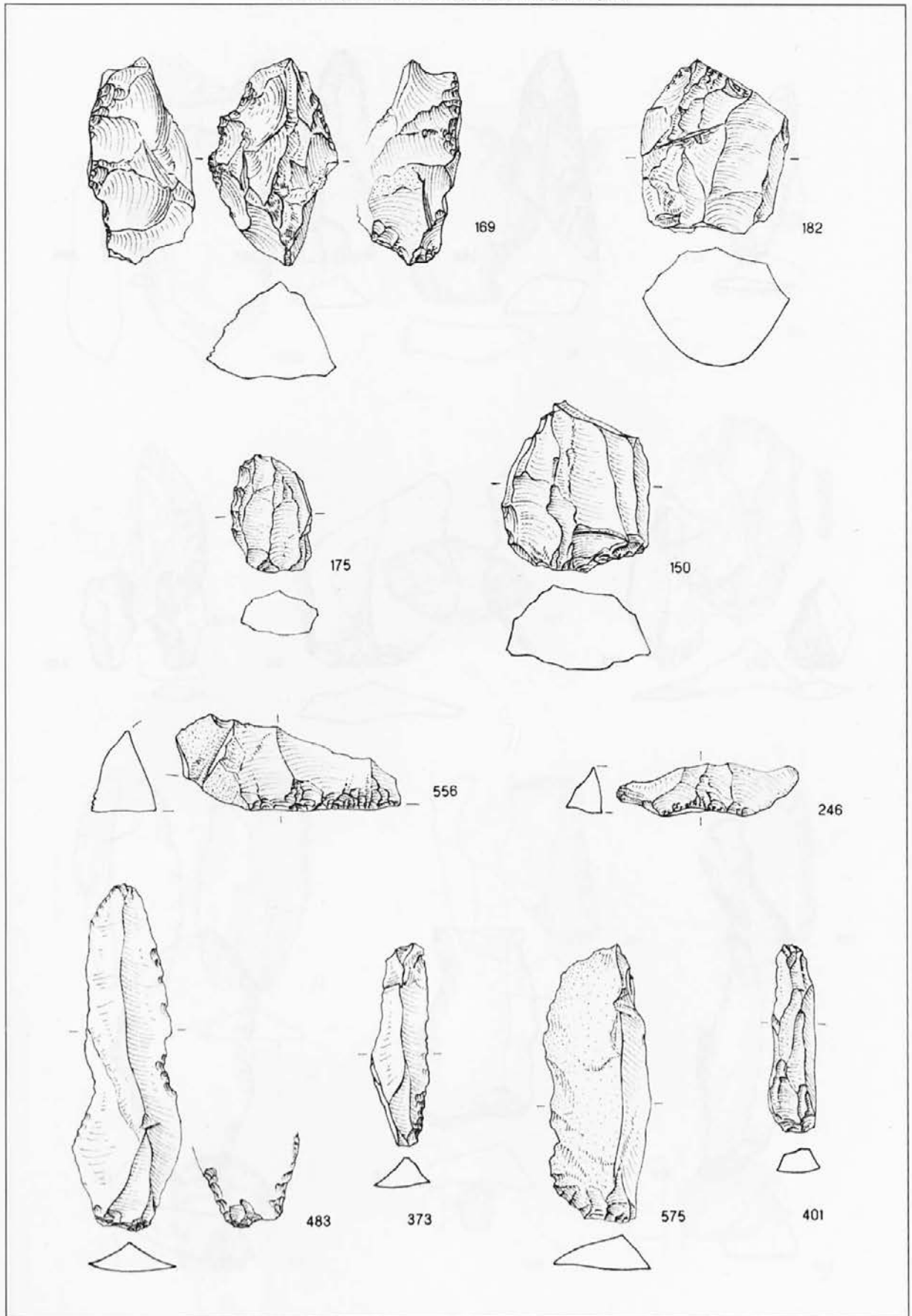
Die Zugehörigkeit zum Gravettien bestimmen die Artefakte mit Rücken, wovon es in der Poljšiška cerkev 10 gibt. Davon sind nur zwei Klingenlamellen mit Rücken direkt mit anderen zu vergleichen, die Mehrzahl davon hat dagegen eine ungewöhnliche Form und eine flüchtige Bearbeitung. Die primäre Eigenschaft des Gravettien ist das Abschlagen regelmäßiger schmaler Klingen. Der Autor weist darauf hin, daß in der Poljšiška cerkev-Höhle solche Klingen fast gar nicht vorhanden sind. Die Zahl der Kratzer, die eine sehr gute Bearbeitung aufweisen ist viel größer als in den verglichenen Fundorten. Von diesen Fundorten unterscheidet sich die Poljšiška cerkev auch nach der Verwendung der Feuersteinvarianten.

Da es sich um das Ende des Paläolithikums handelt, kommen vielleicht schon Ansätze des Mesolithikums in Frage. Mit Ausnahme von seltenen Kratzern haben wir keinen Zusam-

menhang mit dem Mesolithikum entdeckt. Alles deutet darauf hin, daß wir es mit dem Paläolithikum zu tun haben. Den Übergang vom Gravettien zum Mesolithikum können wir uns verschieden vorstellen. Allerdings kann man sich nur schwer vorstellen, wie sich das Mesolithikum aus einer Kultur hätte entwickeln können, wie wir sie in der Poljšiška cerkev vorfinden. Wenn sich diese Kultur in der Tat am Ende des Paläolithikums vor dem Beginn des Mesolithikums befindet, wie es das Profil zeigt, dann muß dies das Resultat einer lokalen Entwicklung gewesen sein, die in eine Sackgasse geriet. Wenn wir das Profil beiseite lassen und nur die Kulturreste bewerten, drängt sich die Meinung auf, daß diese nicht das Ende des Gravettien darstellen, denn in mancher Hinsicht ähneln älteren Fundorten, aber auch darunter befindet sich keiner, den man mit diesem Fundort gleichsetzen könnte.

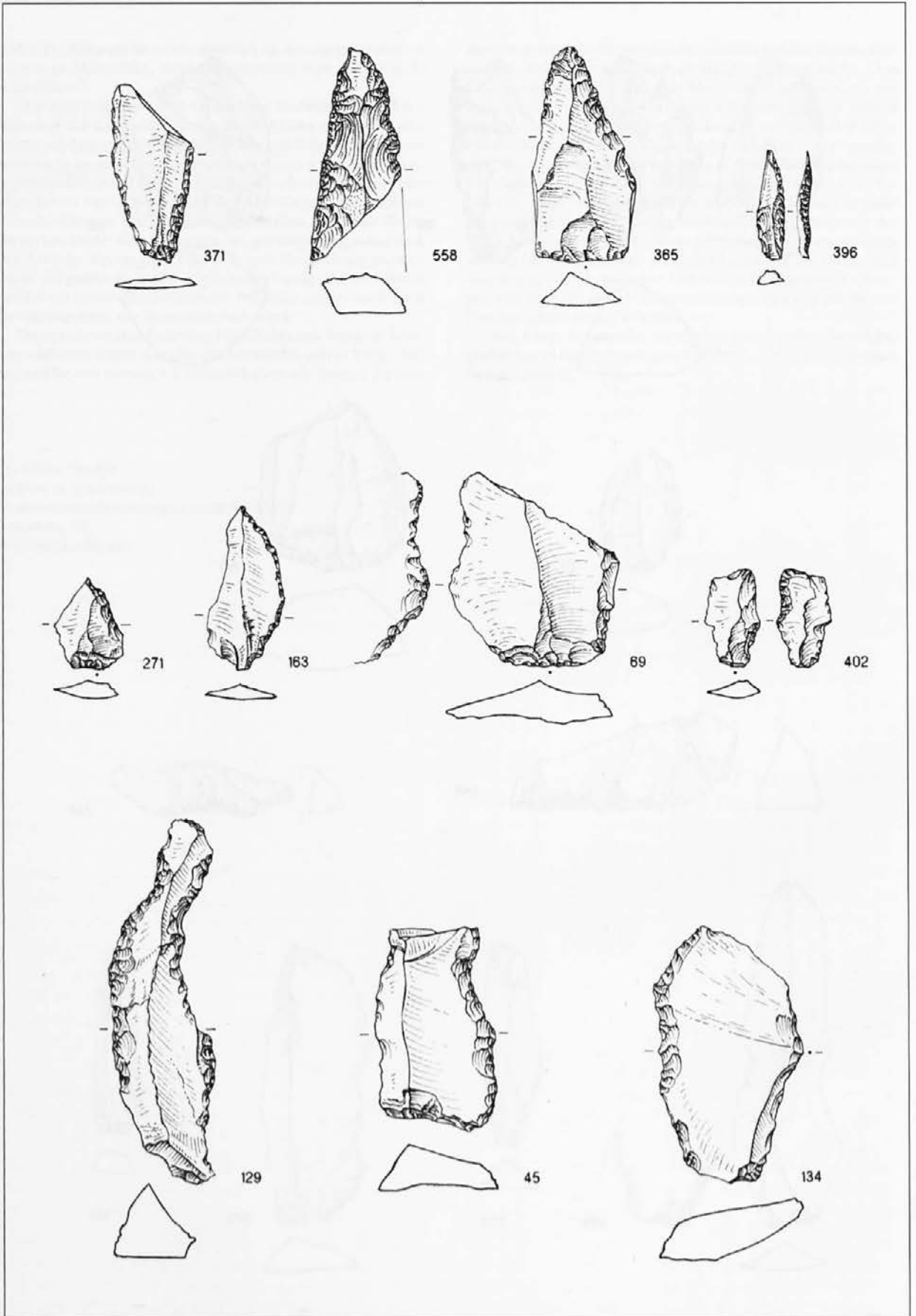
Am Ende beschreibt der Autor noch einige Versuchgrabungen in den nahegelegenen Höhlen, die aber keine neuen Funde ergaben.

Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalna centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

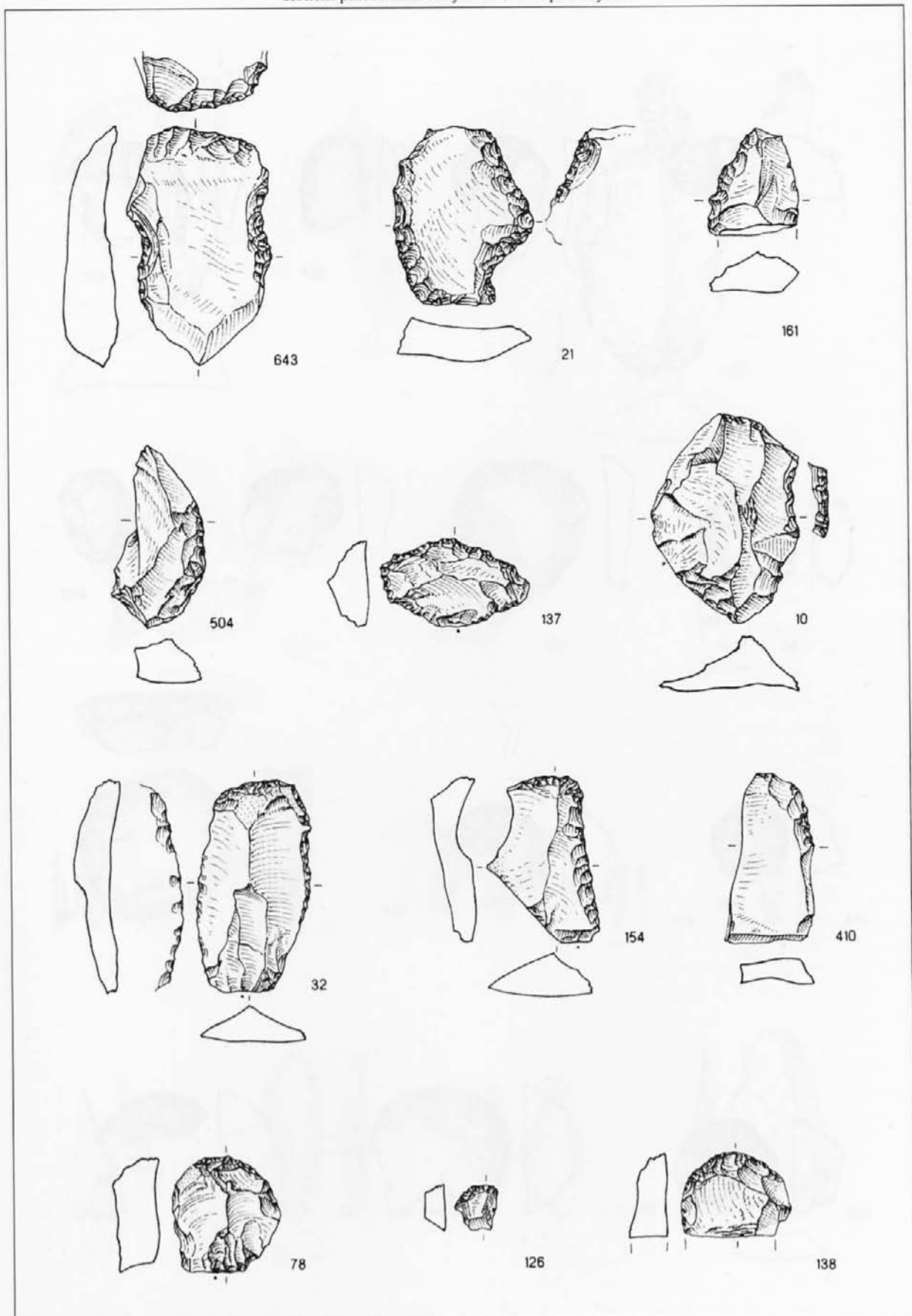
T. 1: Poljšiška cerkev. Kameno orodje. M. = 1:1.

Taf. 1: Poljšiška cerkev. Steingeräte.

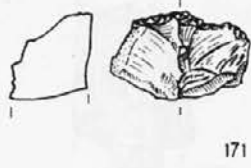

T. 2: Poljšiška cerkev. Kameno orodje. M. = 1:1.

Taf. 2: Poljšiška cerkev. Steingeräte.

T. 3: Poljšiška cerkev. Kameno orodje. M. = 1:1.
Taf. 3: Poljšiška cerkev. Steingeräte.

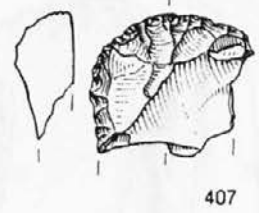
171

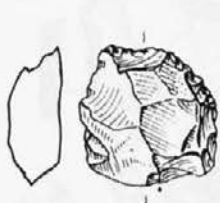
337

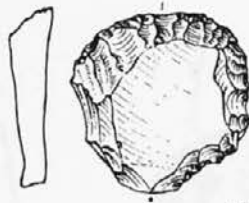
387

407

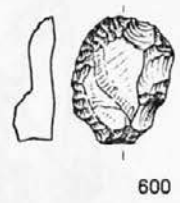
419

451

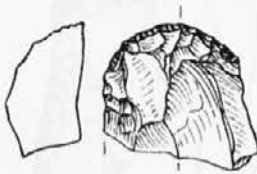
518

600

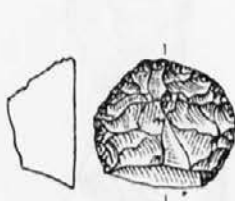
525

534

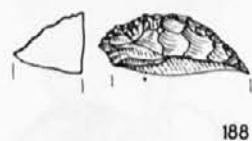
610

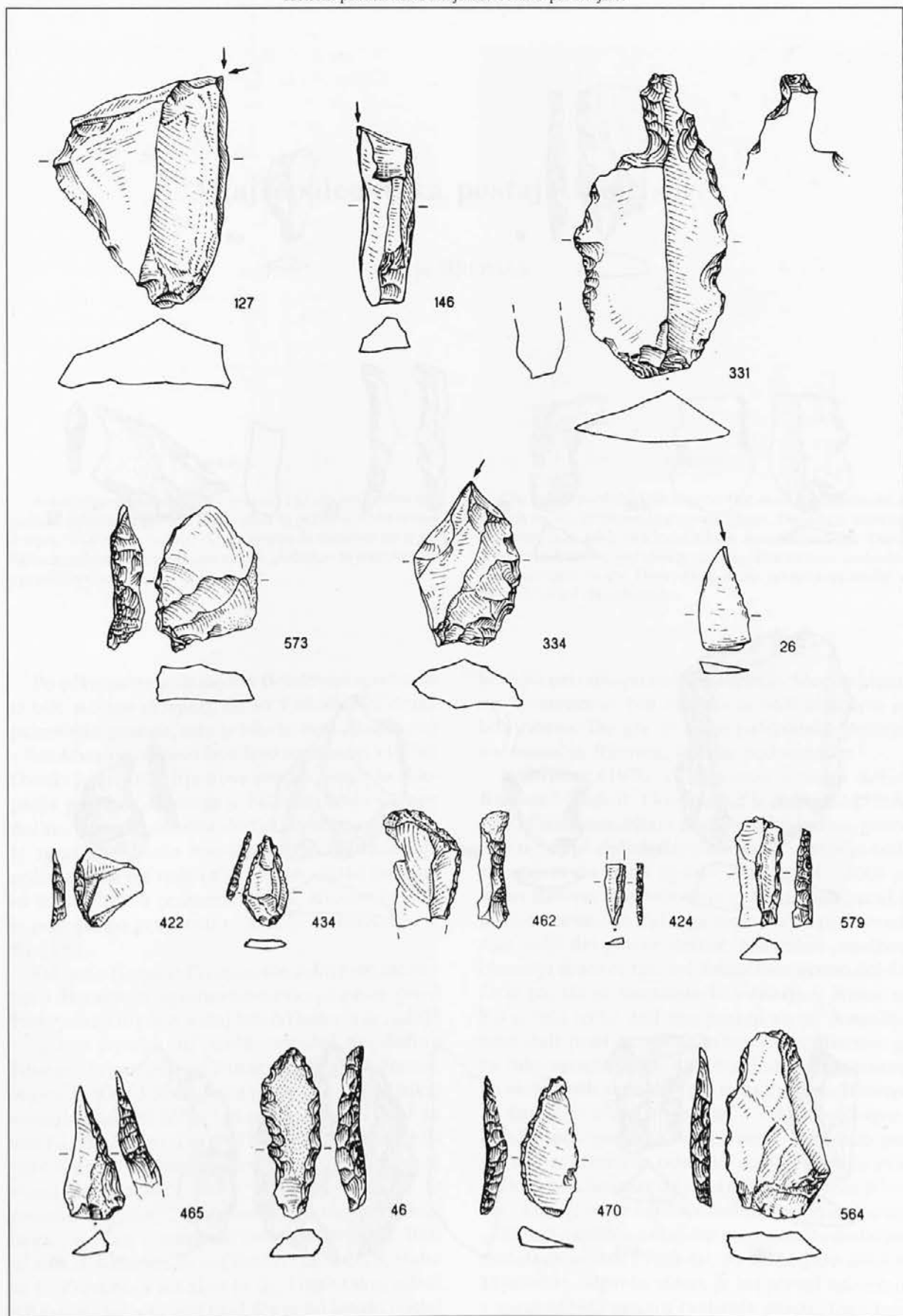
566

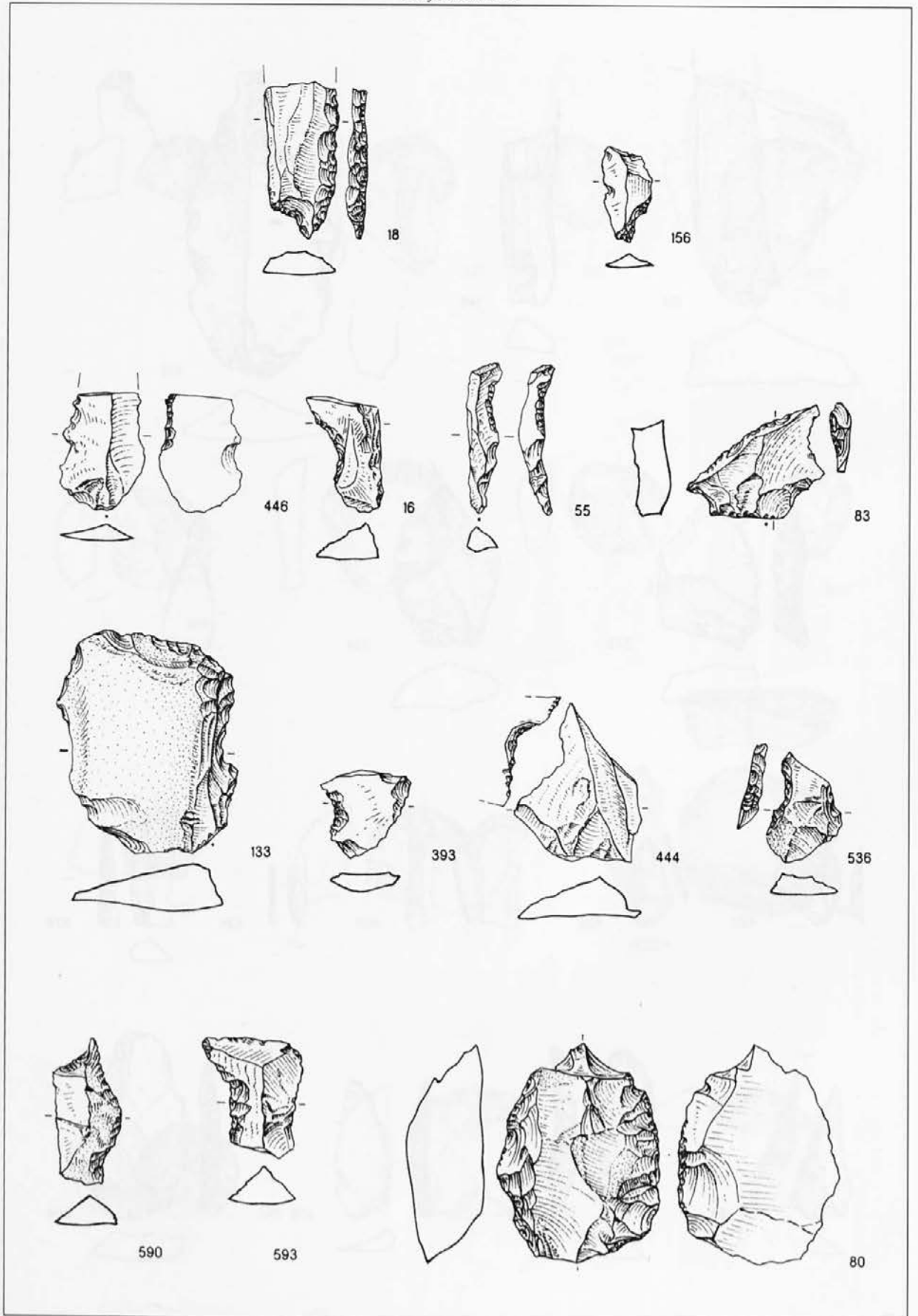
153

188

T. 5: Poljšiška cerkev. Kameno orodje. M. = 1:1.
 Taf. 5: Poljšiška cerkev. Steingeräte.

T. 6: Poljšiška cerkev. Kameno orodje. M. = 1:1.
Taf. 6: Poljšiška cerkev. Steingeräte.

Mlajšepaleolitska postaja Podrisovec

Mitja BRODAR

Izvleček

Avtor objavlja rezultate izkopavanj z gradnjami večinoma uničene paleolitske postaje. Edina plast na najdišču je rdečerjava ilovica, v kateri so najdbe. Stratigrafije in datacije torej ni. Kultura nedvomno pripada gravettienu, podatkov za podrobnejšo opredelitev pa ni.

Po odkritju bogatih najdb v Betalovem spodmolu je bilo možno sklepati, da so v okolici še druge paleolitske postaje, zato je bilo že med izkopavanji v Betalovem spodmolu izvedeno sondiranje v bližnji Otoški jami. Odkritje nove postaje v njej je sklepanje potrdilo. Pozneje je bila ob vходу v slepo dolino Risovec odkrita do takrat neznana jama, ki seveda ni imela imena. Ker je raziskovanje pokazalo, da gre tudi v njej za paleolitsko postajo, jo je bilo treba poimenovati. S. Brodar (1970) je posegel po preprosti rešitvi; poimenoval jo je Risovec.

Od ceste Postojna Predjama se dobrih sto metrov pred Betalovim spodmolom odcepi cesta proti Pivki jami. Ob tej je nekaj hiš, od katerih je zadnja v ostrem ovinku, ki prečka vhodni del doline Risovec. Domačin Ivan Vilhar, nekdanji uslužbenec in jamski vodnik Postojnske jame, je stanoval tukaj v majhni leseni hišici, okrog katere je imel še več barak. Jeseni leta 1973 je začel ob stari hiši graditi novo. Pri kopanju temeljev so našli v enem vogalu izkopa nekaj kosov kremena (*sl. 4: A*). O začetku dogajanj v Podrisovcu ni ničesar zapisane, zato tudi posamezni datumi niso znani. Tudi ni znano, kako sta za najdbo izvedela dr. F. Habe in E. Pretner. Vsekakor je dr. Habe takoj odšel v Risovec, fotografiral najdišče in mi kmalu poslal fotografije. Medtem me je E. Pretner telefonično obvestil o najdbi. Dobil sem tudi 21 predmetov,

Abstract

The author published the results of excavation of a paleolithic station mostly destroyed by construction. The single stratum at the site is of red-brown loam, which contains the finds. There is no stratification and thus no dating. The culture undoubtedly belonged to the Gravettien, while no data exists for a more detailed classification.

ki so jih pri odkopu našli in shranili. Med najdenimi kremenci so bili odbitki in tudi obdelava je bila očitna. Da gre za novo paleolitsko postajo na območju Risovca, je bilo nedvomno.

S. Brodar (1970, 273) govori o "slepi dolini Risovec". Tudi R. Gospodarič in P. Habič (1966, 19), ki sicer uprabljata drugo obliko imena, govorita o "slepi dolini Risnik", torej območje tudi omejujeta na slepo dolino. Na karti 1 : 5000 je napis Risovec pred vhomom v slepo dolino preko glavne doline. Po legi tega napisa obsega Risovec tudi večji del glavne doline. Natančne omejitve območja Risovca tudi od domačinov nismo dobili. Drži pa, da je domačija I. Vilharja v Risovcu. Ko je bilo treba dati ime postaji na tej domačiji, smo stali pred nerodno nalogo. Ime Risovec je že bilo uporabljeno, drugega ledinskega imena pa ni. V prvih zapiskih smo uporabili ime Risovec II, kar se ni zdelo primerno, ker bi morali spremeniti tudi ime jame v Risovec I. V nekem pogovoru o višinskih odnosih sedimentov je bilo večkrat poudarjeno, da je najdišče pod jamo Risovec. Tako je novo najdišče dobilo ime Podrisovec.

Ogled najdišča nekaj dni po obvestilu dodatnih podatkov ni dal. Profil (*sl. 1*) rdečerjave ilovice, ki je bil še odprt in viden, je bil precej enoten in v njem ni bilo opaziti različnih plasti. Toda lega novega najdišča le nekaj deset metrov od jame Risovec in le 500 metrov na eni strani do Betalo-

Sl. 1: Izkop za novo hišo. Levo je stara hiša. Vidi se ilovnati profil oglja, kjer so bile prve najdbe.

Abb. 1: Aushub für das neue Haus. Links das alte Haus. Erkennbar ist das Lehmprofil der Ecke, wo die ersten Funde entdeckt wurden.

vega spodmola in na drugi do Otoške jame je bila obetajoča, čeprav profil stratigrafskih rezultatov ni obetal. Na prvi pogled je bilo tudi jasno, da je najdišče v glavnem že uničeno. Situacija je bila izredno neugodna, toda verjeli smo, da bomo z izkopavanji na preostalih površinah vsaj nekaj najdb lahko rešili.

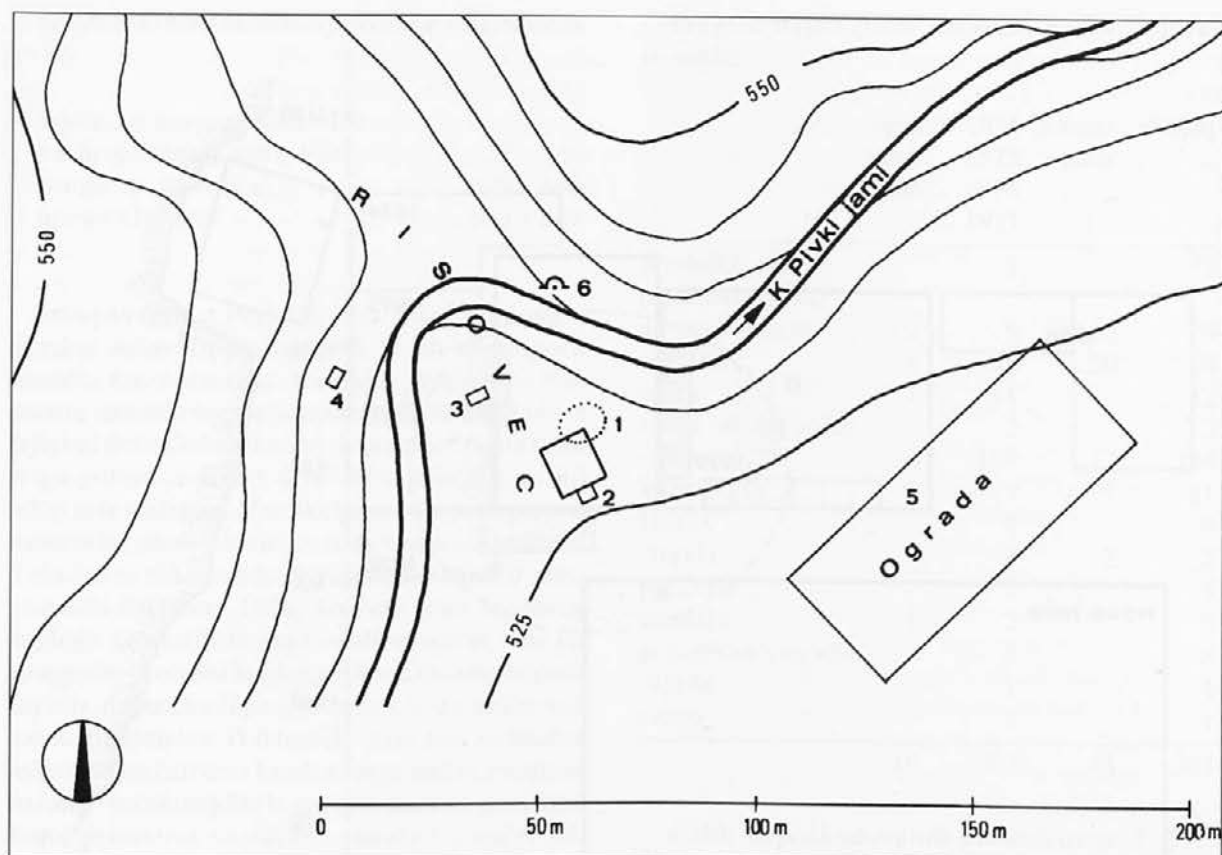
Na sl. 3 so označena vsa mesta, ki jih omenjamo v tem pregledu dejavnosti v Podrisovcu. V izkopu za novo hišo so bile najdbe le v severnem vogalu na omejeni površini dobrega kvadratnega metra. To je kazalo, da se najdišče razteza v drugo stran, t.j. pod obstoječe stavbe in da je na teh površinah uničeno. Preostalo je le malo prostora med starimi stavbami in novo hišo. Če bi šlo za po obsegu večje najdišče, bi lahko pričakovali najdbe tudi okrog starih stavb. Upoštevati je bilo treba, da smo želeli kopati na prostoru, kjer je potekalo vsakdanje življenje družine, ki ga nismo mogli kar prekiniti. Z veliko dobre volje Ivana Vilharja in njegovih se je vendarle posrečilo v nekaj letih raziskati vsaj večji del preostale površine. Ko smo izbirali prostor za sondo, ki naj bi povedala kaj več o obsegu najdišča, smo morali upoštevati, da moramo zadeti najdišče le na robu. Tako bi ostanki osrednjega dela ostali za redna izkopavanja. Zato smo sondo izkopali (1974) na skrajnem severnem delu prostora med barakami (sl. 2), čeprav s tveganjem, da tam najdišča sploh ni več. Tako se je tudi zgodilo. Dobili smo le pet kremenecv, tri naravne kose in dve razbitini, ki sta

pa le bili znak, da je najdišče blizu. Leta 1975 še pred našim izkopavanjem, ki je bilo jeseni, je I. Vilhar na drugi strani hiše izkopal jamo za novo ponikalnico in tudi tukaj naletel na najdbe. Zaradi obeh razbitin, odkritih v sondi, ki sta kazali na bližino najdišča, smo leta 1975 nadaljevali z izkopavanjem neposredno ob sondi (sl. 4). Večji del je bil prazen ali skoraj prazen, v jugozahodnem oglu pa smo že zadeli na najdišče. Tukaj se je število najdb nenadoma močno povečalo. Naravnih kosov kremenca skoraj ni bilo več, pač pa, kratko rečeno, normalno paleolitsko najdišče. Med drobižem je bila tudi klinica s hrbtom. Ko je I. Vilhar videl, kaj pravzaprav iščemo, nam je pojasnil skrivnost prvih najdb v oglu nove hiše. Vsi tam najdeni predmeti so bili veliki in grobi. Vmes ni bilo razen enega jedra nič, kar bi lahko sodilo v mlajši paleolitik. Zato smo v začetku mislili, da gre za starejšo kulturo, ki bi bila morda blizu B kulturi Betalovega spodmola. Zdaj je povedal, da so pri izkopu pobirali samo večje kose, sicer pa je, kakor je rekel, "kar škripalo pod krampom". Enako velja tudi za najdbe iz izkopa za novo ponikalnico. Naslednje leto (1976) je delo potekalo precej normalno. Najdbe smo beležili in vsako tudi izmerili. Kakršnihkoli stratigrafskih podatkov spet nismo dobili. Ilovice ni mogoče deliti na več plasti. Kulturna plast ni na hodni površini. Najdbe so razpršene v ilovici, med najnižje ležečimi in najvišjimi je skoraj pol metra višin-

Sl. 2: Pogled na prostor med barakami, ki je bil pozneje raziskan. V ozadju je začetni izkop sonde.

Abb. 2: Blick auf den Bereich zwischen den Baracken, der später erforscht wurde. Im Hintergrund ist der begonnene Schnitt zu sehen.

Sl. 3: Lega vseh izkopov na osnovi karte 1:5000. Št. 1 je ožje najdišče, št. 2 je nova ponikalnica, št. 3 je sonda na travniku, št. 4 je sonda nad cesto, št. 5 je njiva Ograda, kjer so bile najdbe na površini, in št. 6 je jama Risovec.

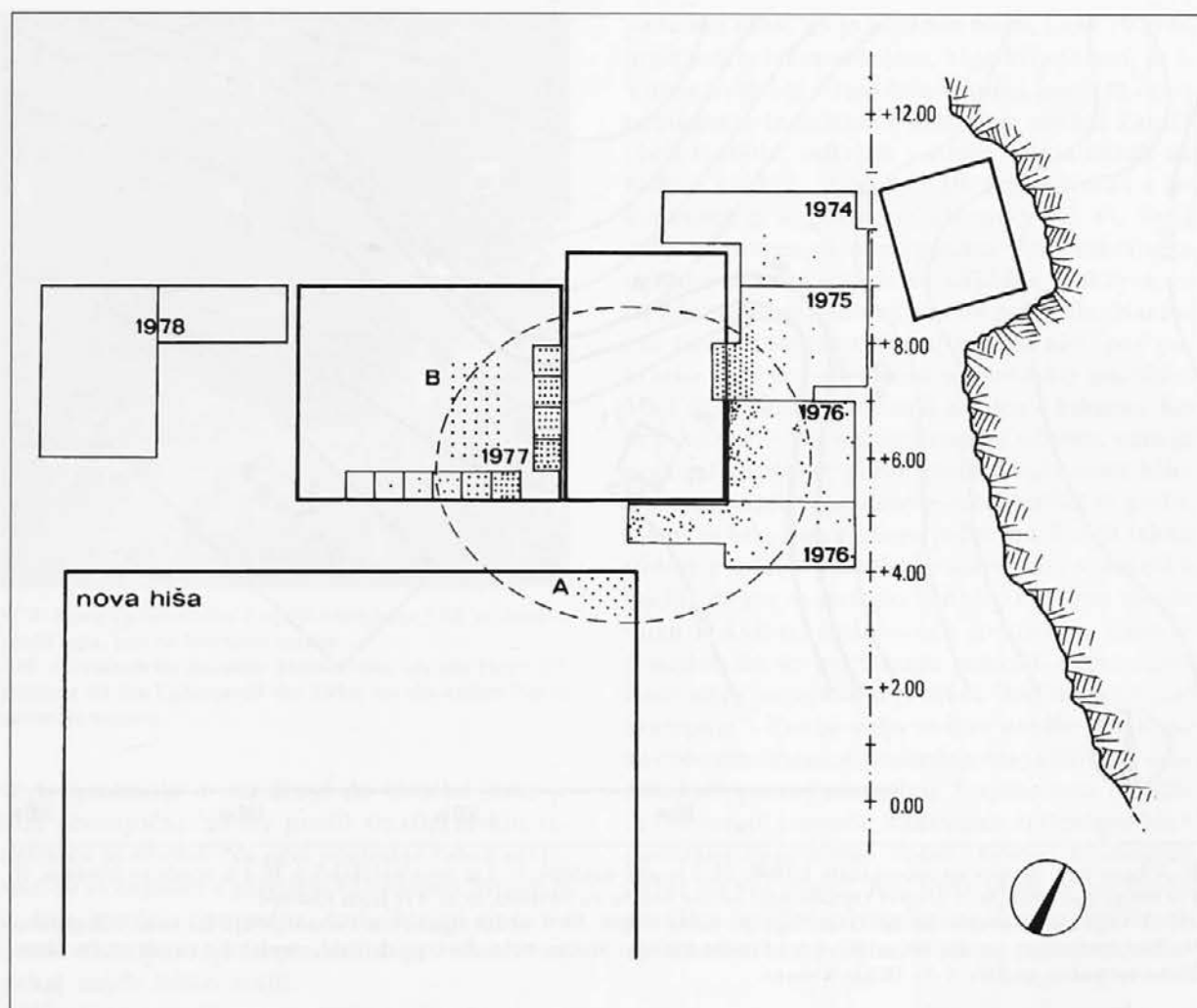
Abb. 3: Lage aller Aushübe auf der Grundlage der Karte 1:5000. Nr. 1 ist der eigentliche Fundort, Nr. 2 die neue Sickergrube, Nr. 3 ist der Schnitt auf der Wiese, Nr. 4 der Schnitt über der Straße, Nr. 5 das Ograda-Feld, wo sich die Funde an der Oberfläche befanden, und Nr. 6 die Höhle Risovec.

ske razlike. Leta 1977 je bila nova hiša gotova in družina se je vanjo preselila. Zdaj smo lahko delali v stari hiši. V njej je bila izkopana klet, toda pod temelji so sedimenti ostali ohranjeni. Staro hišo so po preselitvi nameravali podreti. Lahko bi počakali, da bi bila podrta, in potem izkopavali na odprtem, toda prostor je bil namenjen za postavitve garaž. Ker bi se lahko zgodilo, da v jesenskem ali zimskem času ne bi mogli na hitro dobiti sredstev in ekipe, bi možnost izkopavanja sploh propadla. Zato smo se raje odločili za precej tvegano izkopavanje pod temelji. Severovzhodno in jugovzhodno steno smo podprli s tramovi in v širini približno pol metra odkopali in preiskali kulturno plast. To izkopavanje je pokazalo, da število najdb proti zahodu naglo pada. Za vsak primer smo naslednje leto (1978) kopali tudi zahodno od stare hiše. Rezultat je bil nič; najdb ni bilo. Na tem mestu sploh ni ilovice, ki je povsod okrog, in je pod humusom takoj skalna osnova. Kot zadnjo akcijo smo leta 1978 v Podrisovcu izkopali še sondo nekoliko dalje od hiš v ovinku ceste, ki smo jo imenovali "na travniku". Po

zaključenem izkopavanju je I. Vilhar širil nekdanjo klet stare hiše (silosna jama, sl. 4: B) in pri tem zbral še nekaj najdb. Poleg vseh navedenih izkopnih dejavnosti je I. Vilhar ob delu na svoji nekoliko bolj oddaljeni njivi "Ograda" zbiral kremence, ki so mu prišli pod roko.

Najdišče ni v jami, ampak na prostem. Da bodo s stratigrafijo težave, ker ne bo mogoče plasti vzporejati z drugimi najdišči v jamah, je bilo jasno že na začetku. Nekaj najdišč na prostem smo v Sloveniji sicer že imeli, toda vsa so brez uporabne stratigrafije. Povedati je še treba, da je bil že prej zaradi gradenj ves prostor najdišča izravnano. Prvotno je bilo tu položno pobočje in ni mogoče ugotoviti, koliko in kaj je bilo tukaj odstranjenega.

Ob izkopavanju v Podrisovcu smo preiskovali tudi vse območje podrtega jamskega sistema in na več mestih tudi kopali. Vsa ta dela bodo obravnavana na drugem mestu. Delo na Podrisovcu in na drugih mestih se je prepletalo in tako ni mogoče enostavno navesti trajanja izkopavanja. V letih 1974 do 1978 je bilo samo v Podrisovcu

Sl. 4: Tloris ožjega najdišča z vrisanimi izkopanimi površinami in najdbami. A: najdbe v oglu nove hiše. B: najdbe iz razširjene silosne jame.

Abb. 4: Grundriß des eigentlichen Fundortes mit eingezeichneten Grabungsflächen und Funden. A: Funde in der Ecke des neuen Hauses. B: Funde aus der erweiterten Silosgrube.

skupno 40 delovnih dni. Datume posameznih dni in akcij je mogoče najti v zapiskih.

Posamezne izkopne površine smo vnašali v načrt, iz katerega je mogoče videti, da smo z izkopi zajeli toliko najdišča, da vsaj v glavnih obrisih zaznamo velikost in obliko nekdanje bivalne površine. Na sl. 4 smo to približno 30 kvadratnih metrov veliko površino zajeli v elipso. Oblika skoraj pravilne elipse je seveda idealizirana, kaže nam pa, katere najdbe moramo združiti in jih obravnavati skupaj. Druge najdbe zunaj ožjega življenjskega prostora skupine ljudi, ki je takrat živela tukaj, je zato treba obravnavati posebej.

Celotna zbirka sestoji iz delnih zbirk, ki so nastale pri naših izkopavanjih na raznih mestih in kopanja pri gradnji hiše, prav tako na raznih mestih. Vključena je še nabiralna akcija na njivi "Ograda". Vsaka delna zbirka je bila spravljena

samostojno. Deloma zato, ker v začetku nismo poznali obsega najdišča, še bolj pa zato, ker se je vsa dejavnost po sili razmer odvijala stihijsko, je prišlo do male zmešnjave pri oštevilčenju najdb iz Podrisovca. Prav bi bilo, da bi vse najdbe, ki pripadajo ožjemu najdišču (nakazani oval v načrtu), nosile tekoče številke in nato naj bi sledile druge zbirke. V zapisniku je sicer mogoče najti vse podatke, toda le z določenim trudom. Zato je koristno, da damo pregled posameznih zbirk in njihovih števil.

V ožje najdišče (nakazani oval v načrtu) spadajo:

ogel nove hiše (prve najdbe)	6 - 26
sondiranje 1974	1 - 5
izkopavanja 1975, 1976, 1977	157 - 517
širjenje silosne jame	518 - 602

Najdbe, ki niso direktno povezane z najdiščem, so še:

Izkop za novo ponikalnico	
na drugi strani nove hiše	27 - 156
sonda na travniku	629 - 646
njiva "Ograda"	603 - 628

Izkopavanja v Porisovcu so bila izvedena v izredno težavnih okoliščinah in jih ni mogoče označiti kot normalna. Delovne akcije niso bile zvezne ampak improvizirane in kombinirane z drugimi deli. Delovni načrt, ki ga sicer postavimo in ga potem iz leta v leto uresničujemo, je bil tukaj zelo ohlapen. Vse akcije so bile prilagojene trenutnim okoliščinam in tudi vedno skromnim finančnim sredstvom. Kvadratno mrežo smo postavili šele leta 1976, ko smo lego in obseg najdišča že slutili in smo imeli možnost vsaj na omejenem prostoru kolikor toliko normalno kopati. Tako je natančna lega izmerjena le za nekaj več kot sto predmetov. Pod temelji stare hiše so najdbe določene na četrtino kvadratnega metra, medtem ko imajo ostale najdbe le oznako izkopne površine. Temu primerno so najdbe vnesene v načrt (*sl. 4*); tam, kjer so izmerjene, so na svojih mestih, drugje pa je njihovo število geometrično razporejeno na dani površini.

Izkop v oglu nove hiše, sonda 1974, izkopavanja 1975, 1976, 1977 in širjenje silosne jame so zajeli del najdišča. Iz načrta se vidi, da je večji in predvsem srednji del najdišča uničen. Na navedenih površinah smo skupno le zbrali 472 posameznih najdb. Poleg tega smo zbrali še večje število drobnih lusk, ki niso posebej zabeležene. Med zabeleženimi predmeti je 33 takih, ki jih tudi lahko označimo kot luske in kot take izločimo iz obravnave. Dalje je med zabeleženimi predmeti tudi 74 naravnih kosov kremenca. V situaciji kakršna je v Podrisovcu, ko vsepovsod nastopajo v večjem številu naravni kosi kremenca, le-teh ne moremo imeti za prineseno surovino, zato jih moramo izločiti. Kot kulturno ostalino je torej treba obravnavati 365 kamenih predmetov. Razen teh smo našli le še nekaj kosov okre. Ni pa bilo nobenih kosti in tudi zob ne. Ognjišč nismo našli. Le na enem mestu ($x=+6,15$, $y=-2,30$, $z=-0,99$) smo našli nekaj koščkov oglja. Osem jih je preiskal A. Šercelj, ki mu gre za to lepa zahvala, in ugotovil, da pripadajo boru (*Pinus sp.*). V zvezi s tem še omenimo, da med kremenci ni nobenega, ki bi bil krakeliran.

Pregled najdb (brez naravnih kosov in lusk) je takle:

	ogel nove hiše	1974 1975 1976 1977	silosna jama	skupaj
prodniki, celi		5		5
prodniki, odbiti				
ali prelomljeni	2	9	3	14
razbitine	6	68	20	94
jedra	1	11		12
robni od. od jeder		3		3
odbitki	8	169	17	194
kline	1	9	1	11
klinice		9		9
strgala		3	2	5
praskala		5		5
vbadala	1	2		3
gravetirano orodje		8		8
zajede		1		1
razno		1		1
	19	303	43	365

Celih nepoškodovanih prodnikov je 5. Prelomljenih, razbitih in takih, od katerih je odletel odbitek, je 14. Kosov z ostrimi robovi, ki so rezultat tolčenja, na katerih pa namenskega odbijanja ni videti, torej razbitin je 94. Raznih odbitkov je 194. Med njimi je velik odbitek št. 7 (*t. 3*), za katerega menimo, da so ga prinesli iz kakega starejšega najdišča. Očitnih jeder (*t. 1: 20, 159, 299*) je 12. Eno je tako preperelo (št. 294), da sploh ni videti, iz kakšnega materiala je. Le eno med njimi (*t. 1: 20*) nosi negative vzporednih odbitkov. Vsa ostala ne kažejo nobene regularnosti odbijanja. Obstoje še trije jeder dokazujejo trije robni odbitki (*t. 1: 398*). Med vsem inventarjem lahko naštejemo le 11 klin (*t. 1: 218, 219, 246, 250, 306, 520*) in še od teh večina komaj zasluži to ime. Pravilne mlajšepaleolitske kline med njimi ni nobene. Podobno je s klinicami (*t. 2: 164, 165, 231, 312, 340*). Izbrali smo jih 9, toda le malo ostrejši kriterij bi število bistveno zmanjšal. Posebej je treba omeniti zelo majhno klinico (*t. 2: 340*), ki je po celem levem robu drobno in zelo enakomerno retuširana. Retuša je zelo strma, vendar pa ne navpična. Od 5 strgal so tri priložnostna, kar pomeni, da je odbitek nekoliko retuširan in uporaben za strganje (*t. 1: 546*). Bolje retuširano je ravno strgalo (*t. 1: 600*). Po obodu retuširano tanko ploščico (*t. 1: 296*) lahko označimo kot strgalce (*raclette*). Število praskal je majhno; le petim smo lahko dali to oznako. Dve sta izdelala

ni bolj za silo (*t. 2: 402*). Eno, na kratkem širokem odbitku, sicer nima tipične oblike, je pa lepo retuširano (*t. 2: 325*). Tipično in lepo izdelano je praskalo na klini (*t. 2: 360*), ki je iz zelo kvalitetnega kresilnika, kar je med orodjem iz Podrisovca prava redkost. Izjemen artefakt je visoko praskalo (*t. 2: 464*), ki je tipično retuširano po vsem obodu. Pri tej obliki bi bilo možno, da gre za stožčasto jedro, ki je bilo potem, ko je bilo kot jedro izkoriščeno, še uporabljeno kot praskalo. Tak primer imamo v Jami v Lozi. Po obdelavi sodeč v Podrisovcu ni bilo tako, ampak je človek želel imeti visoko praskalo in si ga je - v tem primeru zelo popolno - naredil. Od vseh vbadal je eno (*t. 2: 19*) izrazito ogelno vbadalo, medtem ko sta drugi dve netipični diedrični vbadali (*t. 2: 466, 475*). Precej blede sliko orodij, ki smo jih omenili, k sreči močno popravljajo gravetirani artefakti, ki jih je 8. Število samo po sebi sicer ni veliko, ampak ti artefakti so odločujoči. Šest je pravih mikrolitov in le dva sta nekoliko večja. Nepoškodovan je nožiček s hrbtom (*t. 3: 361*) iz svetlosivega marmoriranega kresilnika. Njegova posebnost je, da je na ventralni strani bazalno in terminalno ploskovno retuširan. Podobne velikosti je bil najbrž tudi nožiček s hrbtom (*t. 3: 358*), kateremu manjka bazalni del. Od drugih so štirje (*t. 3: 314, 351, 389, 420*) le odlomki, kljub temu pa gotovo mikroliti take vrste, kakor je *t. 3: 202*, ki je nepoškodovan. Nenavaden je nožiček s hrbtom *t. 3: 313*, ker ima na eni ploskvi sledove prejšnjih retuš. Gre za robni odbitek od jedra, ali pa morda za vbadalni odbitek. Zajeda je le ena (*t. 3: 322*), če ne upoštevamo plitve zajede na zgoraj omenjenem nožičku št. 361. Tipološko neopredeljiv je artefakt *t. 2: 158*. Po izdelavi bi spadal med praskala, toda izrazita konica sredi retuširanega čelnega loka, ki ne more biti slučajna, temu nasprotuje.

Zunaj ožjega najdišča, toda v njegovi bližini, so še tri mesta (*sl. 3: 1*), kjer je bilo tudi odkritih nekaj artefaktov.

Ob jugovzhodni stranici hiše je I. Vilhar izkopal novo ponikalnico (*sl. 3: 2*). Pri kopanju je zbiral kremence, ki jih je našel, in nam jih izročil. Skupno je nabral 130 predmetov (*št. 27-156*). Večina med njimi je naravnih (96), medtem ko je 34 zagotovo zapuščina človeka. Razbitin je 16, pravih odbitkov pa 12. Od ostalih je št. 45 jedro, št. 48 (*t. 4*) je robni odbitek jedra, št. 28, 36 in 41 (*t. 4*) so strgala, od katerih je zadnje tako zlizano, kot bi dolgo ležalo v tekoči vodi. Z nekaj tolerance bi morda tudi št. 77 (*t. 4*) lahko prištel med strgala. V zvezi z izkopom nove ponikalnice se pojavlja vprašanje razprostranjenosti. Pri najdbi artefaktov v nasprotnem severnem oglu hiše, nam

je najditelj zatrdil, da so bile najdbe le v oglu, da jih dalje od ogla ni bilo in da jih v celotnem izkopu ni bilo. Pri kopanju nove ponikalnice neposredno ob gradbeni jami je bilo najdenih poleg precej naravnih kremencev tudi 34 odbitkov in artefaktov. Tako ostre meje ne more biti. Vsaj na določenem delu gradbenega izkopa ob bodoči ponikalnici so najdbe morale biti in so bile prezrte. Iz vseh podatkov najverjetneje izhaja, da najdbe iz nove ponikalnice niso v neposredni zvezi z najdiščem pod staro hišo in okoli nje, saj se tudi na *sl. 1* vidi, da sega v sredini gradbene jame temeljno skalovje skoraj do površine. Vsak od artefaktov iz nove ponikalnice lahko pripada gravetienski zapuščini. Dejstvo pa je, da od vseh šestih ni nobenega, ki bi sam omogočal tako klasifikacijo. Vseh šest artefaktov daje vtis, da pripadajo D kulturi Betalovega spodmola. Zato smo v začetku domnevali, da gre za drugo precej starejše najdišče, ko gravettienca še nikjer ni bilo. Po pojasnilu, ki smo ga že omenili, da najditelj drobiža ni pobiral, taka domneva nima več podlage.

Pri vходу v slepo dolino Risovca se začne cesta močnejše vzpenjati in v ostrem ovinku obkroži bivšo njivo in hišo I. Vilharja. Na sedanjem travniku približno v sredi ovinka (*sl. 3: 3*) smo izkopal sondno (2,00 x 0,50), da bi videli kako je z nadaljevanjem najdišča v tej smeri. Humus je skoraj 1 meter debel. Pod njim je rumenkasta ilovica. Meja ni ostra, temveč je zabrisana. V ilovici so se prvi kremenci pokazali v globini 1,20 m. Najdbe so šle do globine 1,55 m, kjer postane ilovica sterilna. Izkop je bil končan v globini 1,80 m, ne da bi dosegli spodnjo mejo ilovice. Skupno število nabranih kremencev 1358 je za tako malo površino zelo veliko, toda kar 1340 je naravnega izvora. Zato je potrebno opozoriti, da le-ti niso bili odloženi kot plast kremencev, ampak je vsak posebej vložen v ilovico. Večino smo zavrgli, ohranjen je le vzorec tega materijala. Med množico naravnega materiala je 18 takih, ki so očitno rezultat človeškega dela (*št. 629-646*). Razbitine so tri, deset je odbitkov in pet je artefaktov. Št. 631 je del razbitega jedra, št. 629 (*t. 4*) je strgalo in št. 630 (*t. 4*) je zajeda. Med artefakte prištevamo tudi dva odlomka ozkih klin (*t. 4: 633, 640*).

Sonda "na travniku" je pod cesto. Precej višje nad cesto levo ob vrodu v dolino Risovec je manjša skalna stena in nekaj ravnice pred njo. Če bi bilo tukaj najdišče, bi bilo razumljivejše, od kod je prišlo teh nekaj artefaktov in odbitkov pod cesto. Zato smo na tem mestu (*sl. 3: 4*) izkopal sondno. Na vrhu je pol metra humusa z nekaj kamni in skalami. Pod humusom smo pričakovali gruščnat sediment, vendar ga ni, pač pa leži enaka ilovica

kakor spodaj na travniku. Razlika je le ta, da v njej ni nobenih najdb, tudi naravnega kremenca. Ta ilovica je popolnoma čista. V globini 1,80 m se pojavi že zelenkasta flišna ilovica. Verjetno gre za osnovni zasip, torej najdb tudi globlje ni pričakovati. Domneva, odkod naj bi prišli artefakti, ni bila potrjena in izvor orodja v sondi "na travniku" ni pojasnjen.

Domačin I. Vilhar nas je opozoril, da se tudi na njegovi njivi "Ograda" (sl. 3: 5) najdejo sileksi. Prosili smo ga naj pobere, kar najde. V letih 1976 do 1981 je nabral 26 kremecev (št. 603-628). Med njimi sta dva naravna kosa kremenca, 1 razbit prodnik, 18 razbitin in odbitkov in pet artefaktov, in sicer: krožno praskalo (t. 4: 605), dve strgali (t. 4: 603,610), ozka klina (t. 4: 604) in odbitek z obtolčeno vso dorzalno stranjo (t. 4: 606), ki se razlikuje od prave ploskovne retuše. Na njivi je seveda več naravnih kosov kremenca. V zbirki sta le dva, ker jih je I. Vilhar izločil že pri pobiranju. Omeniti velja, da sta v tej majhni zbirki dva (praskalo in klina) iz svetlosivega marmoriranega kresilnika.

Na prostoru hiš in okoli njih so ponekod kremenovi prodniki v večini in so vmes le redki artefakti. Le na prostoru najdišča (v elipsi) so artefakti v večini, oziroma so skoraj izključno artefakti. Situacija zunaj elipse je identična kakor je bila v Risovcu, kjer so tudi naravni kosi kremenca prevladovali nad redkimi artefakti. V jami Risovec (sl. 3: 6) je bilo "med obilico ... naravnih različkov" tudi 20 kremencev, "ki jih je pripisati udejstvovanju ledenodobnega človeka" (S. Brodar 1970, 14). To stanje se zelo ujema s stanjem v sondi na travniku, z njivo "Ograda" in najbrž tudi z novo ponikalnico. Razlika je v tem, da med človeško zapuščino v Risovcu ni ničesar, kar bi kazalo na gravettien. Razen tega so kulturne plasti te jame mnogo prestare, da bi to bilo sploh mogoče. Kako je prišlo dvakrat do enakega razmerja med naravnimi in od človeka odbitimi kremenci, ni mogoče pojasniti.

Mešanico naravnih kosov kremenca in redkih izdelkov človeka v jami Risovec je S. Brodar (1970, 24) razložil takole: "...pramoustériensko zapuščino in ostanke ... lovskega plena je voda, ki je občasno še zmerom tekla v jamo, pomešala s svojo iz zasipa izvirajočo naplavino...". Od argumentov, ki jih je on dobil iz plasti Risovca in iz odkritih živalskih ostankov, nimamo mi nobenega. Kako je prišlo do mešanja človeške zapuščine in naravnega kremenca na mestih, ki jih povezujemo s Podrisovcem, z razpoložljivimi podatki ni razložljivo. Še posebej otežuje problem dejstvo, da si težko predstavljamo, kako so lahko prišli kosi kremenca,

ki se lahko premikajo le v tekoči vodi, v ilovico, ki se odlaga v mirni ali vsaj zastajajoči vodi.

Nova ponikalnica je od najdišča pod staro hišo oddaljena manj kot deset metrov, sonda "na travniku" manj kot dvajset in le njiva "Ograda" je okrog sto metrov daleč. Gravetiranih orodij ni na nobenem od njih. Toda "na travniku" sta dva odlomka ozkih klin in zajeda, z njive "Ograda" pa ozka klina in krožno praskalo iz svetlosivega marmoriranega kresilnika, kar gotovo kaže na gravettien. Za novo ponikalnico lahko domnevamo, da je bilo med drobižem, ki ni bil pobran, tudi kaj gravettienskega. Ali gre za posamezna ločena najdišča, ni mogoče niti trditi niti zanikati. Začasno menimo, da so tudi te najdbe sestavni del Podrisovca in da so zapuščina skupine ljudi, katere ožji življenjski prostor je bil pod staro Vilharjevo hišo.

Iz navedenih podatkov sledi, da najdbe zunaj ožjega najdišča kulturne slike v ničemer ne spreminjajo, toda žal tudi kaj posebnega ne prispevajo. V primerjavi Podrisovca z drugimi gravettienskimi postajami smo eno razliko že omenili. To je prisotnost kremenca, ki je naravnega izvora. Razbitine se pojavljajo v vseh postajah, toda v Podrisovcu jih je nenavadno veliko. Morda je tako zaradi prisotnosti naravnih kosov, ki so jih pobirali in preiskovali, ali so primerni za rabo. Kar zadeva orodje, pri jedrih razlike ni videti. Podobno kakor drugod kažejo tudi jedra iz Podrisovca v veliki večini odbijanje v raznih smereh in le kratke nepravilne odbitke. Samo eno jedro ima negativne ozkih, ravnih in vzporednih odbitkov. Zaradi tega lepih pravih klin skoraj ni in v Podrisovcu je to pomanjkanje še bolj izrazito kot drugje. Pri strgalih večjih razlik ni. Zdi se pa, da imajo praskala, kljub temu da je en primerek izreden, manjšo vlogo kakor v drugih postajah. Velika in zelo očitna razlika je pri zajedah, ki so v drugih postajah bistveni element, v Podrisovcu pa skoraj manjkajo in imajo prav podrejeno vlogo. Gravetirani artefakti se od drugih ne razlikujejo. Zanimivo je, da je nožiček t. 3: 361 skoraj identičen z nožičkom t. 16: 24 iz Ciganske jame (M. Brodar 1991). Primerek iz Ciganske jame sicer ventralno nima ploskovne retuše, ki jo vidimo na podrisovškem, vendar pa ima na ventralni strani bazalno in terminalno nekaj drobnih retuš. Večjih primerkov, kakor sta n. pr. konica iz Ovčje jame (Osole 1962-1963, t. 10: 9) in izrobljena konica iz Jame v Lozi (M. Brodar 1986, t. 11: 20), v Podrisovcu ni, kar se tudi ujema s Cigansko jamo in z vrsto drugih najdišč.

Po kulturni ostalini, ki smo jo rešili, Podrisovec ne spada med bogate postaje. V precej skromni

zbirki drugega orodja je gravettienski element tako izrazil, da o pripadnosti h gravettienu ni dvomiti. V zbirki je precej kosov, ki so starejši. Ponavlja se ugotovitev z drugih postaj, da so pobirali kremen tudi na nekih starejših najdiščih. Zdi se, da izbor kremen ni tako pester kot v drugih gravettienskih postajah. Zelo očitna je velika razlika pri uporabi svetlosivega marmoriranega kresilnika. Ta je drugod značilen in pogosto ali celo pretežno uporabljen, v Podrisovcu pa je v ožjem najdišču iz njega le en artefakt. Pomanjkanje tega kvalitetnega materiala se zelo ujema s spodnjo kulturno plastjo Ciganske jame (M. Brodar 1991, 33) in Poljšiško cerkvijo (M. Brodar 1995, 12).

Nova postaja Podrisovec je potrdila domnevo, da morajo biti v neposredni bližini Betalovega spodmola še druge postaje. Že odkritje postaje v jami Risovec, še bolj pa dela v zvezi z raziskovanjem nove postaje so pokazala, kako zapletene so razmere na tem območju. Razveseljivo je, da

je nova gravettienska postaja na prostem. Doseganje najdbe na prostem (Vrhnika, Nevlje, Meriševo) so izredno skromne in ne predstavljajo bivališč. Vsa naša znana bivališča gravettienskih ljudi so le v jamah. Podrisovec sicer ni bogata postaja, dokazuje pa vendarle bivanje na prostem, kar najbrž pomeni, da so bile razmere enake kakor drugod. Nimamo pa public, v katerih so se postaje ohranile in ki razen tega vsaj do neke mere omogočajo datacije kulturnih plasti. Zato je manj razveseljivo dejstvo, da ilovica v Podrisovcu ne daje nobene možnosti za datacijo nove postaje. Šibka zveza s spodnjo kulturno plastjo Ciganske jame je znak, da je neka starejša faza gravettiena verjetnejša od mlajše, medtem ko enako šibka zveza s Poljšiško cerkvijo kaže ravno nasprotno. Trenutno torej podrobnejša uvrstitev ni možna in lahko trdimo le, da Podrisovec pripada gravettienu.

BRODAR, M. 1986, Jama v Lozi. - *Arh. vest.* 37, 23-75.

BRODAR, M. 1991, Paleolitik Ciganske jame pri Željnah. - *Arh. vest.* 42, 23-64.

BRODAR, M. 1995, Končni paleolitik iz Poljšiške cerkve pri Poljšici. - *Arh. vest.* 46, 7-22.

BRODAR, S. 1970, Paleolitske najdbe v jami Risovec pri Postojni. - *Acta cars.* 5, 271-300.

BRODAR, S. 1951, Otoška jama, paleolitska postaja. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 1, 203-242.

GOSPODARIČ, R. in P. HABIČ 1966, Črni potok in Lekinka v sistemu podzemeljskega odtoka iz Pivške kotline. - *Naše jame* 8/1-2, 12-32.

OSOLE, F. 1962-1963, Mlajši paleolitik iz Ovčje jame. - *Arh. vest.* 13-14, 129-156.

Jungpaläolithischer Fundort Podrisovec

Zusammenfassung

Von der Straße Postojna - Predjama zweigt gut hundert Meter vor der Höhle Betalov spodmol eine Straße ab in Richtung zur Höhle Pivka jama. Enlang dieser Straße stehen einige Häuser, wovon sich das letzte in einer scharfen Kurve befindet, die den Eingangsteil des Risovec-Tales überquert. Ivan Vilhar, ein Einheimischer, begann im Herbst 1973 neben dem alten Haus ein neues zu bauen. Beim Graben des Fundaments wurden einige Feuersteine entdeckt. Unter den Feuersteinen befanden sich Abschlüge und auch die Bearbeitung war offensichtlich. Es bestand kein Zweifel, daß es sich um einen neuen paläolithischen Fundort im Risovec Bereich handelt.

Die nach einigen Tagen erfolgte Besichtigung des Fundortes erbrachte keine zusätzlichen Resultate. Das Profil (Abb. 1) des rotbraunen Lehms, das noch offen und sichtbar war, war verhältnismäßig einheitlich, und es waren darin keine verschiedenen Schichten zu beobachten. Aber die Lage des neuen Fundortes, nur einige zehn Meter von der Höhle Risovec entfernt und nur 500 m auf einer Seite von der Höhle Betalov spodmol und auf der anderen von der Höhle Otoška jama war erfolgversprechend, obwohl das Profil keine stratigraphischen Resultate in Aussicht stellte. Der Fundort war, wie man auf den ersten Blick erkennen konnte, hauptsächlich schon zerstört. Die Situation war äußerst ungünstig, doch waren wir

der Ansicht, durch Ausgrabungen auf den restlichen Flächen wenigstens einige Funde retten zu können. Auf Abb. 3 und 4 sind alle Stellen markiert, die wir in diesem Überblick aufzuführen.

Irgendwelche stratigraphischen Daten konnten wir auch bei den Ausgrabungen nicht in Erfahrung bringen. Der Lehm konnte nicht in mehrere Schichten aufgeteilt werden, andere Schichten waren nicht vorhanden. Deshalb ist ein Vergleich mit anderen Fundorten nicht möglich. Die Kulturschicht befindet sich nicht auf der Gehfläche. Die Funde liegen zerstreut im Lehm; der Höhenunterschied zwischen den tiefst- und höchstgelegenen beträgt nahezu einen halben Meter. Schon zuvor war der gesamte Fundortbereich wegen der Errichtung von Gebäuden planiert worden. Ursprünglich befand sich hier ein sanft geneigter Hang und es ist nicht mehr festzustellen, wieviel und was entfernt wurde.

Die einzelnen Grabungsflächen haben wir in den Plan eingetragen, woraus zu ersehen ist, daß wir mit den Ausgrabungen einen genügend großen Teil des Fundortes erfaßt haben, um wenigstens in den Grundzügen die Größe und Form der ehemaligen Wohnfläche zu erkennen. Auf Abb. 4 haben wir diese ca. 30 m große Fläche in einer Ellipse erfaßt. Die Form einer nahezu regelmäßigen Ellipse ist natürlich idealisiert, aber

sie läßt erkennen, welche Funde wir vereinigen und zusammen behandeln müssen. Andere Funde außerhalb des engeren Lebensraumes der Menschengruppe, die damals hier lebte, mußten deshalb eigens erörtert werden.

Die Ausgrabungen in Podrisovec wurden unter äußerst schwierigen Verhältnissen durchgeführt und man kann sie nicht als normal bezeichnen. Alle Aktionen wurden den augenblicklichen Verhältnissen und den stets bescheidenen finanziellen Mitteln angepaßt. Die genaue Lage ist nur für etwas mehr als hundert Gegenstände ausgemessen. Unter dem Fundament des alten Hauses sind die Funde in einem Viertel Quadratmeter bestimmt, während die übrigen Funde nur die Bezeichnung der Grabungsfläche haben. Dementsprechend sind die Funde in dem Plan (Abb. 4) eingetragen; Dort, wo sie vermessen wurden, befinden sie sich an ihren Stellen, sonst ist ihre Zahl geometrisch auf der gegebenen Fläche angeordnet.

Unter den aufgezeichneten Gegenständen befinden sich auch 74 natürliche Feuersteinstücke. In einer Situation, wie wir sie in Podrisovec vorfinden, wo überall in größerer Anzahl natürliche Feuersteinstücke zu finden sind, dürfen diese nicht als hierher gebrachte Rohstoffe betrachtet werden, deswegen müssen wir sie aus unserer Betrachtung ausschließen. Als Kulturreste sind also 365 Steingegenstände zu behandeln. Außer ihnen wurden nur noch einige Ockerstücke entdeckt. Es gab aber weder Knochen noch Zähne. Herdstellen wurden desgleichen nicht entdeckt. Nur an einer Stelle ($x=+6,15\text{ m}$, $y=-2,30\text{ m}$, $z=-0,99\text{ m}$) haben wir einige Holzkohlenstücke entdeckt. Acht davon wurden von A. Šercelj untersucht, dem dafür unser Dank gilt; es handelt sich, wie er feststellen konnte, um Kiefer (*Pinus sp.*). Im Zusammenhang damit ist noch zu erwähnen, daß sich unter den Feuersteinen keiner befindet, der krakeliert worden wäre.

Überblick über die Funde:

	Ecke des neuen Hauses	1974 1975 1976 1977	Silos- grube	zusam- men
Gerölle, ganze		5		5
Gerölle, abgeschlagene oder zerbrochene	2	9	3	14
Trümmer	6	68	20	94
Kerne	1	11		12
Kernrandabschläge		3		3
Abschläge	8	169	17	194
Klingen	1	9	1	11
Klingenlamellen		9		9
Schaber		3	2	5
Kratzer		5		5
Stichel	1	2		3
gravettierte Geräte		8		8
Kerben		1		1
Verschiedenes		1		1
	19	303	43	365

Es gibt 5 unbeschädigte Gerölle. Von den zerbrochenen und solchen, wovon ein Abschlag abgefallen ist, sind 14 vorhanden. Es kommen 94 Stücke mit scharfen Rändern vor, die infolge von Hämmern entstanden sind, auf denen aber kein zweckgebundenes Abschlagen zu erkennen ist, es handelt sich also um Trümmer. Die Anzahl der verschiedenen Abschläge beträgt 194. Darunter befindet sich der große Abschlag Nr. 7 (Taf. 3), von dem wir vermuten, daß er von einem älteren Fundort hierher gebracht worden war. Ferner gibt es 12 unverkennbare Kerne (Taf. 1: 20, 159, 299). Einer ist derart verwittert (Nr. 294), daß man überhaupt nicht erkennen kann,

aus welchem Material er besteht. Einer davon (Taf. 1: 20) weist die Negativeabdrücke paralleler Abschlüge auf. Bei den anderen sind keine Spuren regulären Abschlagens zu erkennen. Den Beweis für noch drei Kerne erbringen drei Randabschläge (Taf. 1: 398). Unter dem ganzen Inventar befinden sich nur 11 Klingen (Taf. 1: 218, 219, 246, 250, 306, 520) und sogar von diesen kann man die Mehrzahl kaum als solche bezeichnen.

Regelmäßige jungpaläolithische Klingen sind darunter nicht zu finden. Ähnlich verhält es sich mit den Klingenlamellen (Taf. 2: 164, 165, 231, 312, 340). Wir haben 9 ausgelesen, doch würden strengere Kriterien die Zahl erheblich verringern. Eigens zu erwähnen ist eine sehr kleine Klingenlamelle (Taf. 2: 340), die am ganzen linken Rand gut und sehr gleichmäßig retuschiert ist. Die Retusche ist sehr steil, jedoch nicht senkrecht. Von 5 Schabern sind drei nur Gelegenheitsstücke, d.h. der Abschlag ist etwas retuschiert und zum Schaben verwendbar (Taf. 1: 546). Besser retuschiert ist der Schaber (Taf. 1: 600). Die am Rand retuschierte dünne Platte (Taf. 1: 296) können wir als Steilschaber (Raclette) bezeichnen. Die Zahl der Kratzer ist klein; nur fünf konnten wir als solche bezeichnen. Zwei sind nur notdürftig bearbeitet (Taf. 2: 402). Einer, am kurzen breiten Abschlag, hat keine typische Form, ist aber schön retuschiert (Taf. 2: 325). Typisch und schön bearbeitet ist der Klingenkratzer (Taf. 2: 360), der aus sehr qualitativem Feuerstein besteht, was bei den Geräten aus Podrisovec eine Seltenheit darstellt. Ein außergewöhnlicher Artefakt ist der Hochkratzer (Taf. 2: 464), der am gesamten Rand typisch retuschiert ist. Bei dieser Form könnte es sich um einen kegelförmigen Kern handeln, der, nachdem der Kern genutzt worden war, noch als Kratzer Verwendung fand. Ein solcher Fall liegt auch vor in der Höhle Jama v Lozi. Der Bearbeitung nach zu urteilen, verhielt es sich in Podrisovec anders, der Mensch wollte einen Hochkratzer haben und fertigte ihn - in diesem Fall vollkommen - an. Von allen Stichel ist einer ein ausgesprochenes Eckstichel, während die beiden anderen untypische Flächenstichel sind (Taf. 2: 466, 475). Das ziemlich verschwommene Bild der aufgeführten Geräte wird glücklicherweise durch die 8 vorhandenen gravettierte Artefakte in hohem Maße korrigiert. Die Zahl ist an sich nicht groß, aber diese Artefakte sind entscheidend, sechs davon sind wahre Mikrolithe und nur zwei sind etwas größer.

Unbeschädigt ist ein Rückenmesserchen (Taf. 3: 361) aus hellgrauem marmoriertem Feuerstein. Seine Besonderheit besteht darin, daß er auf der ventralen Seite basal und terminal flächenretuschiert ist. Von ähnlicher Größe war wahrscheinlich auch eine kleine Klingenlamelle mit Rücken (Taf. 3: 358), wovon der basale Teil fehlt. Von den anderen stellen vier (Taf. 3: 314, 351, 389, 420) nur Bruchstücke dar, dennoch sind es Mikrolithe solcher Art, wie Taf. 3: 202, der unbeschädigt ist. Ungewöhnlich ist eine Klingenlamelle mit Rücken (Taf. 3: 313), weil sie auf einer Seite Spuren von früheren Retuschen aufweist. Es handelt sich um einen Kernrandabschlag oder vielleicht um einen Stichelabschlag. Es gibt nur eine Kerbe (Taf. 3: 322), wenn wir die flache Kerbe auf der oben erwähnten kleinen Klingenlamelle Nr. 361 nicht berücksichtigen. Typologisch unbestimmbar ist das Artefakt Taf. 2: 158. Der Bearbeitung nach würde es zu den Kratzern gehören, aber die ausgeprägte Spitze in der Mitte des Stirnbogens, die nicht zufällig sein kann, spricht dagegen.

Außerhalb des engeren Fundortes (Abb. 3: 1), aber in dessen Nähe, gibt es noch drei Stellen, wo auch einige Artefakte entdeckt wurden.

An der Südostseite des Hauses grub I. Vilhar eine neue Sickergrube (Abb. 3: 2). Beim Graben sammelte er 130 Gegenstände. Die Mehrzahl davon ist natürlich (96), während 34 mit Sicherheit als Nachlaß des Menschen zu betrachten sind. Trümmer gibt es 16, richtige Abschläge dagegen 12. Von den übrigen ist Nr. 45 ein Kern, Nr. 48 (Taf. 4) ist ein Kernrandabschlag, Nr. 28, 36 und 41 (Taf. 4) sind Schaber, wovon

der letzte so abgewetzt ist, als hätte er lange in fließendem Gewässer gelegen. Mit etwas Toleranz könnte man auch Nr. 77 (*Taf. 4*) zu den Schabern zählen.

Auf der jetzigen Wiese ungefähr in der Mitte der Kurve (*Abb. 3: 3*) haben wir einen Schnitt gelegt (2,00 x 0,50 m), um zu sehen, wie es mit der Fortsetzung des Fundortes in dieser Richtung beschaffen ist. Der Humus ist fast 1 Meter dick. Darunter befindet sich gelblicher Lehm. Die Grenze ist nicht klar, sondern verwischt. Im Lehm kamen die ersten Feuersteine in einer Tiefe von 1,20 m zum Vorschein. Die Funde traten bis zu 1,55 m Tiefe auf, wo der Lehm steril wird. Unter der Menge natürlichen Materials gibt es 18 Stücke, die offensichtlich das Resultat menschlicher Arbeit darstellen.

Es gibt drei Trümmer, zehn Abschlüge und fünf Artefakte. Nr. 631 ist Teil eines zerbrochenen Kerns, Nr. 629 (*Taf. 4*) ist ein Schaber und Nr. 630 (*Taf. 4*) eine Kerbe. Zu den Artefakten zählen wir auch zwei Bruchstücke schmaler Klingen (*Taf. 4: 633,640*).

Der besagte I. Vilhar sammelte Silexe auch auf dem Feld "Ograda" (*Abb. 3: 5*). In den Jahren 1976 bis 1981 sammelte er 26 Feuersteine ein. Darunter befinden sich zwei natürliche Feuersteinstücke, ein zerbrochenes Geröll, 18 Trümmer und Abschlüge sowie fünf Artefakte, und zwar ein Rundschaber (*Taf. 4: 605*), zwei Schaber (*Taf. 4: 603,610*), eine schmale Klinge (*Taf. 4: 604*) und ein Abschlag mit abgestoßener dorsaler Seite (*Taf. 4: 606*), die sich von einer richtigen Flächenretusche unterscheidet. Erwähnenswert in dieser Sammlung sind zwei Stücke (Schaber und Klinge) aus hellgrauem marmoriertem Feuerstein.

Die neue Sickergrube ist von dem Fundort unter dem alten Haus weniger als zehn Meter entfernt, der Schnitt "auf der Wiese" weniger als zehn und nur das Feld "Ograda" liegt in einer Entfernung von ca. hundert Metern. Gravettierte Geräte gibt es an keinem davon. Allerdings stammen von der Wiese zwei Klingenfragmente und eine Kerbe, vom "Ograda"-Feld dagegen eine schmale Klinge und ein Rundschaber aus hellgrauem marmoriertem Feuerstein, was mit Sicherheit auf den Gravettien hindeutet. Es ist anzunehmen, daß sich in der neuen Sickergrube unter dem nicht aufgesammelten Kleinmaterial auch Gravette-Stücke befanden. Ob es sich um einzelne getrennte Fundorte handelt, läßt sich weder bejahen noch verneinen. Vorerst sind wir der Auffassung, daß auch diese Funde Bestandteil von Podrisovec sind und den Nachlaß einer Gruppe von Menschen darstellen, deren engerer Lebensraum sich unter dem alten Vilhar-Haus befand.

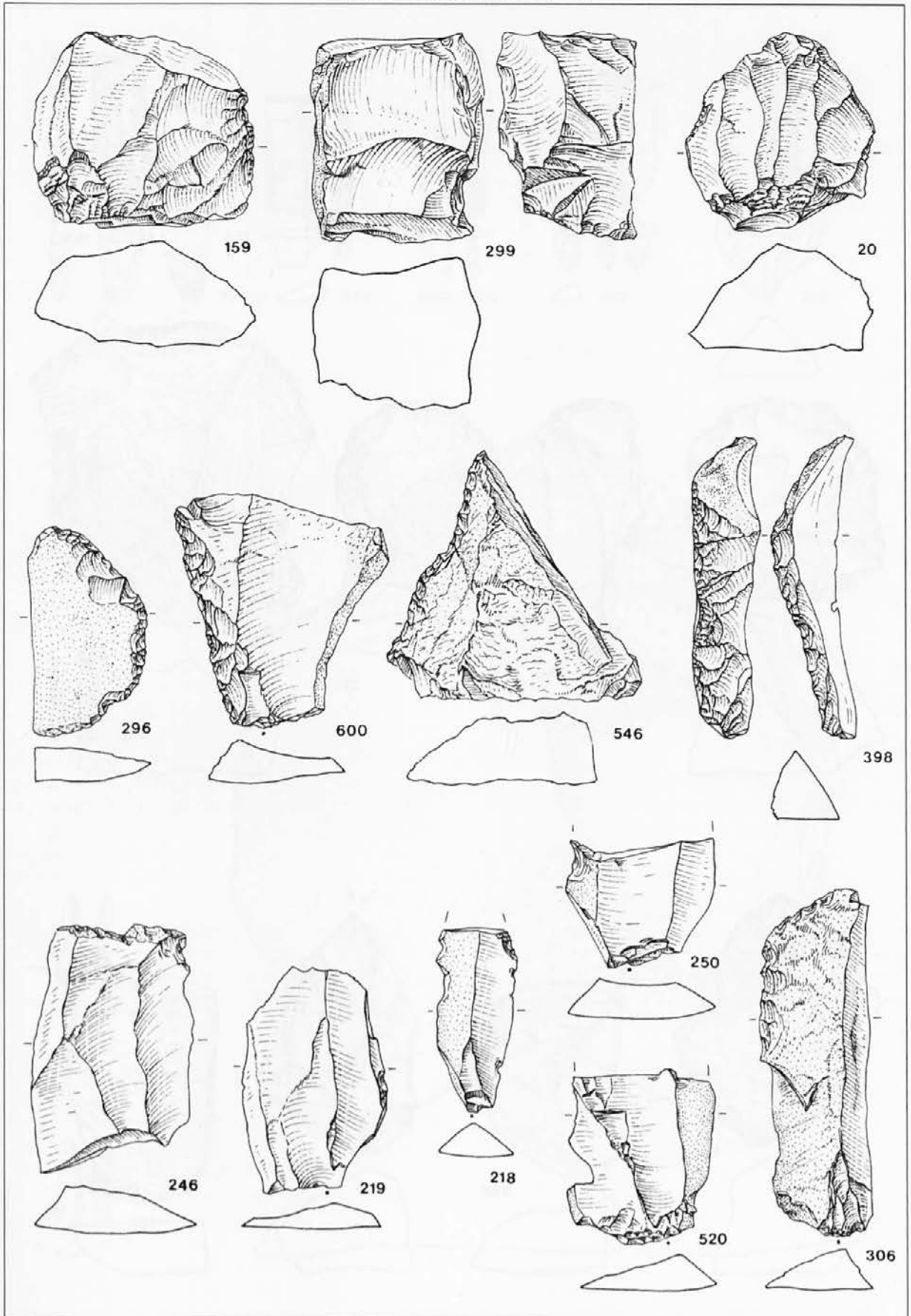
Den Unterschied zwischen Podrisovec und anderen Gravette-Fundorten haben wir schon erwähnt. Das ist das Feuersteinvorkommen, das natürlichen Ursprungs ist. Trümmer treten in allen Fundorten auf, aber in Podrisovec gibt es davon ungewöhnlich viele. Vielleicht ist dies auf die Präsenz natürlicher Stücke zurückzuführen, die aufgesammelt und ausprobiert wurden, um festzustellen, ob sie brauchbar seien. Was

die Geräte betrifft, ist bei den Kernen kein Unterschied feststellbar. Ähnlich wie anderswo weisen auch die Kerne aus Podrisovec in großer Mehrzahl Abschlüge in verschiedenen Richtungen auf und nur kurze unregelmäßige Abschlüge. Nur ein Kern besitzt Negative schmaler, gerader und paralleler Abschlüge. Deswegen gibt es nahezu keine schönen regelmäßigen Klingen und in Podrisovec ist dieser Mangel noch ausgeprägter als anderswo. Bei den Schabern sind keine größeren Unterschiede festzustellen, die Kratzer scheinen, wenngleich ein Exemplar außergewöhnlich ist, eine geringere Rolle zu spielen als an anderen Fundorten. Ein großer und sehr gravierender Unterschied ist bei den Kerben zu erkennen, die an anderen Fundorten ein wesentliches Element darstellen, in Podrisovec sind sie fast gar nicht vorhanden und spielen eine untergeordnete Rolle. Die gravettierte Artefakte unterscheiden sich nicht von anderen.

Nach den Kulturresten, die wir retten konnten, gehört Podrisovec nicht zu den reichen Fundorten. In der ziemlich bescheidenen Sammlung anderer Geräte ist das Gravette-Element derart ausgeprägt, daß die Zugehörigkeit zum Gravettien nicht zu bezweifeln ist. Die Sammlung enthält ziemlich viel Stücke, die älter sind. Wie man schon in anderen Fundorten feststellen konnte, hat man Feuersteine auch an älteren Fundstätten gesammelt. Allem Anschein nach ist die Feuersteinsammlung nicht so vielfältig wie in anderen Gravette-Fundorten. Hervorstechend ist der große Unterschied bei der Verwendung des hellgrauen marmorierten Feuersteins. Dieser ist anderswo charakteristisch und wurde häufig oder sogar überwiegend gebraucht, in Podrisovec besteht hingegen daraus nur ein Artefakt. Der Mangel dieses qualitativ hochwertigen Materials stimmt überein mit der unteren Kulturschicht der Höhle Ciganska jama (M. Brodar 1991, 33) und der Poljšiška cerkev (M. Brodar 1995, 12).

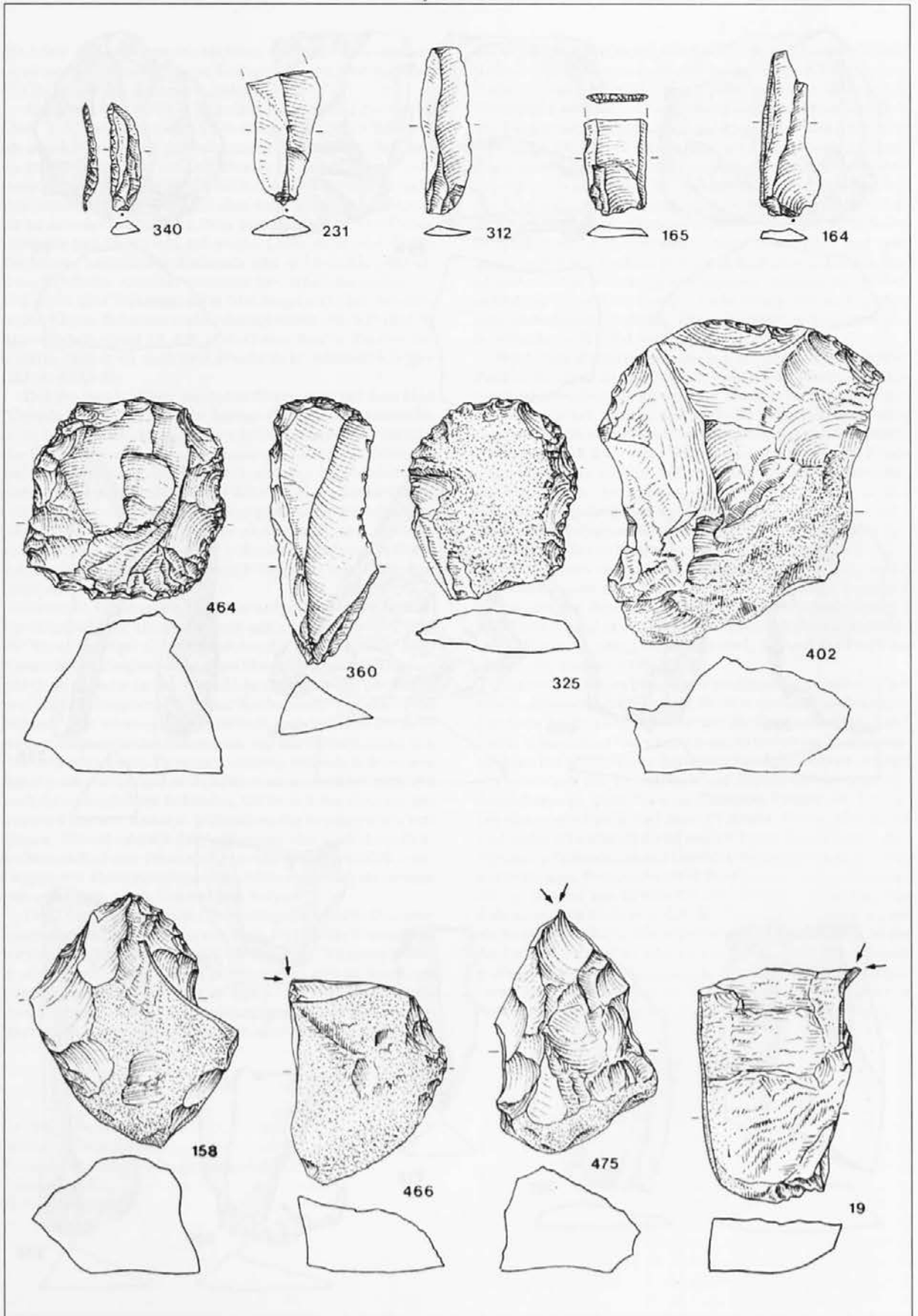
Der neue Fundort Podrisovec bestätigt die Annahme, daß sich in unmittelbarer Nähe des Betalov spodmol noch andere Fundorte befinden müssen. Schon die Entdeckungen in der Höhle Risovec und vornehmlich die Arbeiten im Zusammenhang mit der Erforschung des neuen Fundortes haben gezeigt, wie verwickelt die Verhältnisse auf diesem Gebiet sind. Erfreulicherweise steht der neue Gravette-Fundort im Freien. Die bisherigen Funde im Freien (Vrhnik, Nevlje, Meriševo) sind äußerst bescheiden und stellen keine Wohnstätten dar. All unsere Wohnstätten der Gravette-Menschen befinden sich nur in Höhlen. Podrisovec stellt zwar keinen reichen Fundort dar, es ist aber ein Beweis für das Wohnen im Freien, was wahrscheinlich bedeutet, daß die Verhältnisse gleich waren wie an anderen Orten. Wir haben aber keinen Lössboden, worin die Fundorte erhalten sind und die außerdem bis zu einem gewissen Grad die Datierung der Kulturschichten ermöglichen. Weniger erfreulich ist die Tatsache, daß der Lehm in Podrisovec keine Möglichkeit zur Zeitbestimmung bietet.

Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalna centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

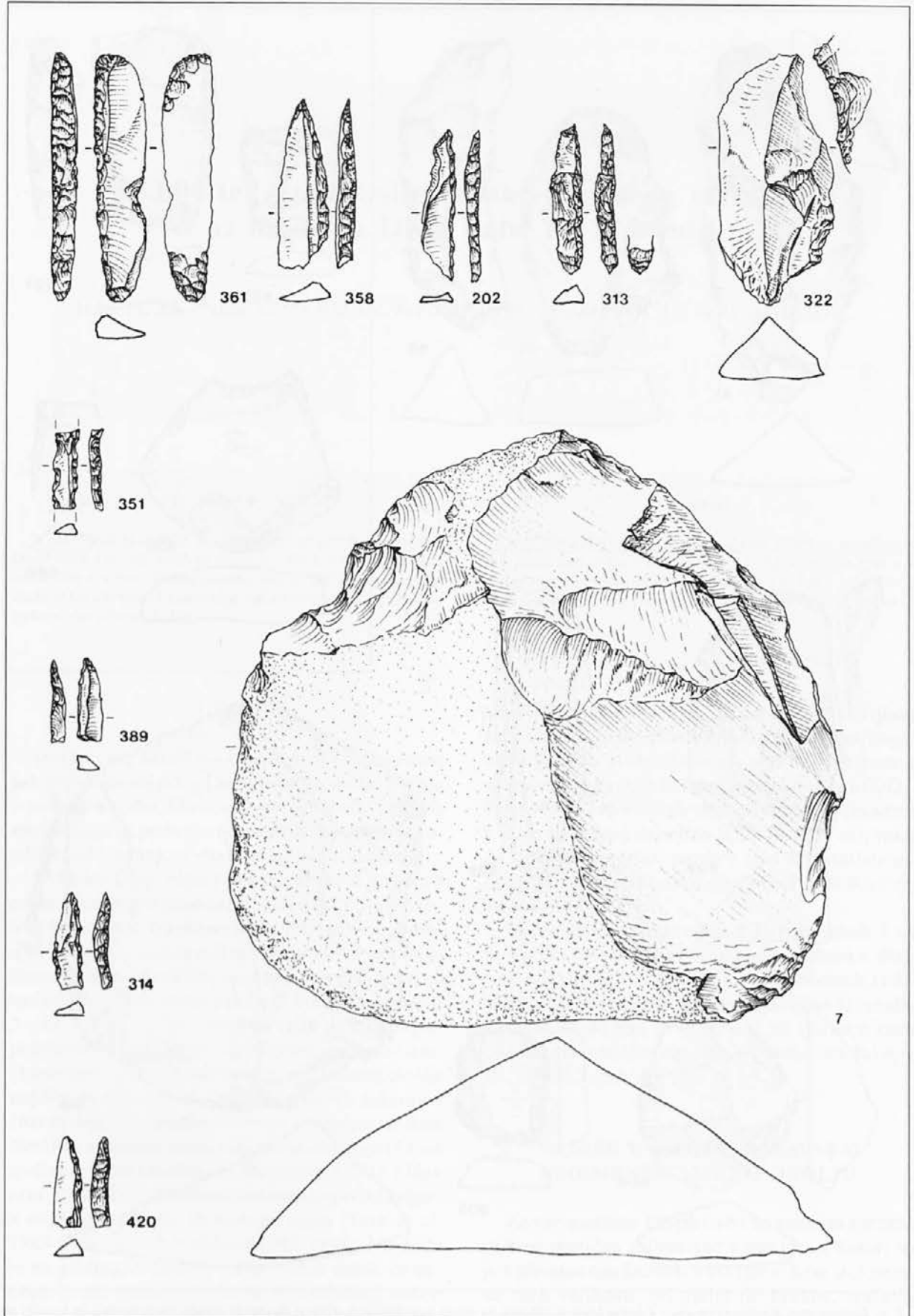
T. 1: Podrisovec. Kameno orodje iz ožjega najdišča. M. = 1:1.

Taf. 1: Podrisovec. Steingeräte aus dem engeren Bereich des Fundortes.

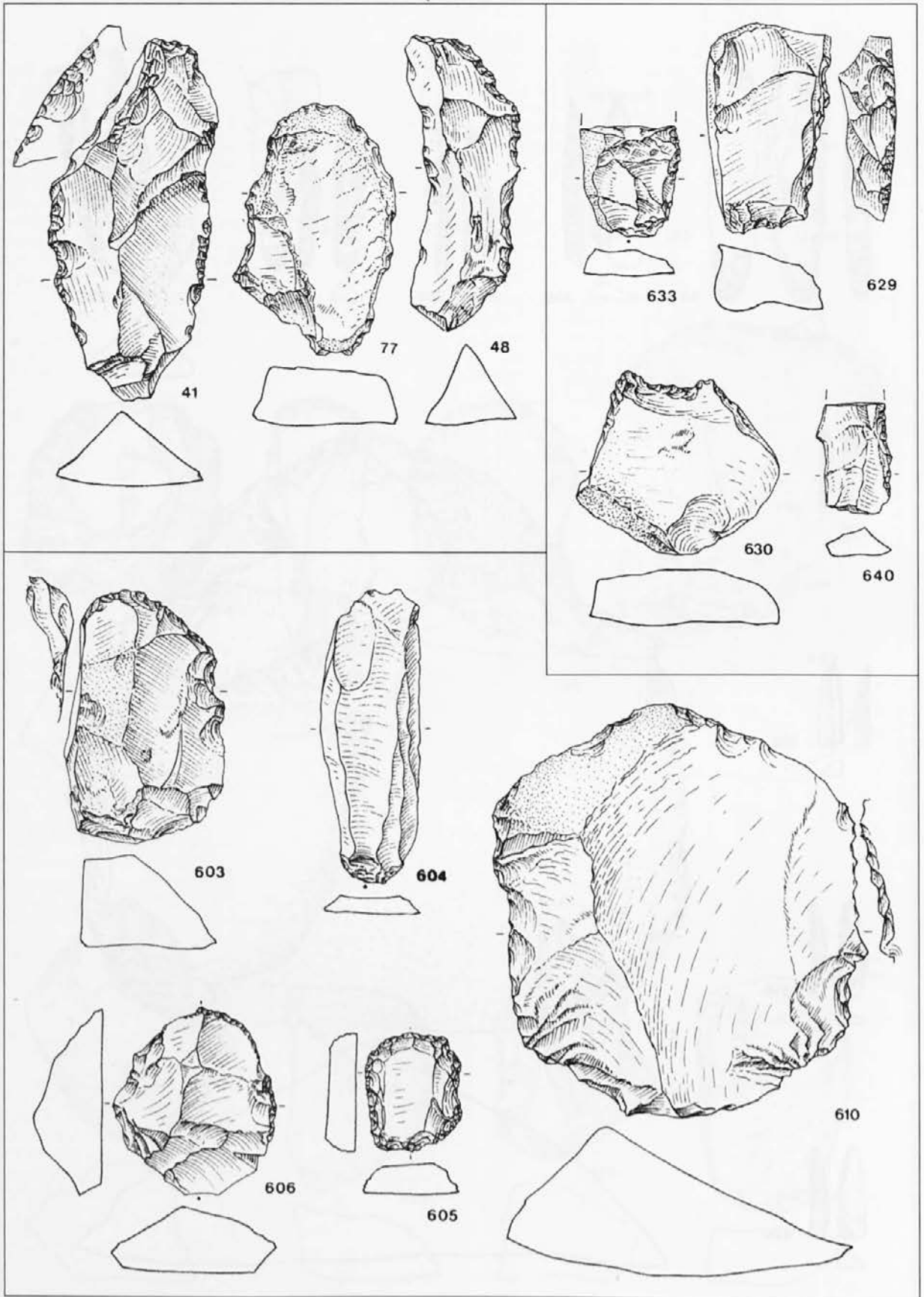
T. 2: Podrisovec. Kameno orodje iz ožjega najdišča. M. = 1:1.

Taf. 2: Podrisovec. Steingeräte aus dem engeren Bereich des Fundortes.

T. 3: Podrisovec. Kameno orodje iz ožjega najdišča. M. = 1:1.

Taf. 3: Podrisovec. Steingeräte aus dem engeren Bereich des Fundortes.

T. 4: Podrisovec. Kameno orodje: Zgoraj levo iz izkopa za novo ponikalnico, zgoraj desno iz sonde na travniku in spodaj so površinske najdbe z njive Ograda. M. = 1:1.

Taf. 4: Podrisovec. Steingeräte: oben links aus dem Aushub für die neue Sickergrube, oben rechts aus dem Schnitt auf der Wiese und unten Oberflächenfunde vom Feld Ograda.

45.000 let stare fosilne dlake jamskega medveda iz najdišča Divje babe I v Sloveniji

Ivan TURK, Franc CIMERMAN, Janez DIRJEC, Slavko POLAK in Jurij MAJDIČ

Izvleček

V paleolitskem najdišču in fosilnem brlogu jamskega medveda Divje babe I so bili najdeni poleg številnih kosti in zob tudi odtisi dlak in njihovi fosilni ostanki, stari 45.000 let. Fosilizirane dlake iz Divjih bab I so zaenkrat edinstven primer v jamskem sedimentacijskem okolju.

UVOD

Dolgoletne raziskave v novejšem večplastnem paleolitskem najdišču Divje babe I v dolini Idrijce v severozahodni Sloveniji so pripeljale tudi do zanimivega in po svoje pomembnega odkritja fosiliziranih ostankov dlak in njihovih odtisov.

Najdišče Divje babe I je v slovenskem prostoru pomembno predvsem zaradi nove skupine paleolitskih najdb in trenutno najbolj bogatih paleontoloških in paleobotaničnih ostankov v arheološkem sklopu. Paleolitske najdbe pripadajo posebni različici mlajšega moustériena (5 horizontov, plasti 3 - 14), za katero je značilen velik delež mlajšepaleolitskih orodij, in zgodnjemu aurignacienu (1 horizont, plast 2) (neobjavljeno). Paleontološke najdbe obsegajo več kot 50 različnih taksonov (neobjavljeno), med katerimi je z izredno velikim številom ostankov zastopan jamski medved (*Ursus spelaeus* Rosenmüller in Heinroth 1794) (Turk *et al.* 1992). Paleobotanični ostanki so predstavljeni z najdbami peloda in lesnega oglja (Turk *et al.* 1988-1989; Šercelj, Culiberg 1985; 1991). Najdišče je na podlagi značilnih paleolitskih najdb in neobjavljenih radiokarbonskih AMS datacij dobro kronostratigrafsko opredeljeno. Pripada interpleniglacialu zadnjega glaciala (würm) in je, vsaj kar zadeva plasti 2 - 13, staro od 35.300 do 50.800

Abstract

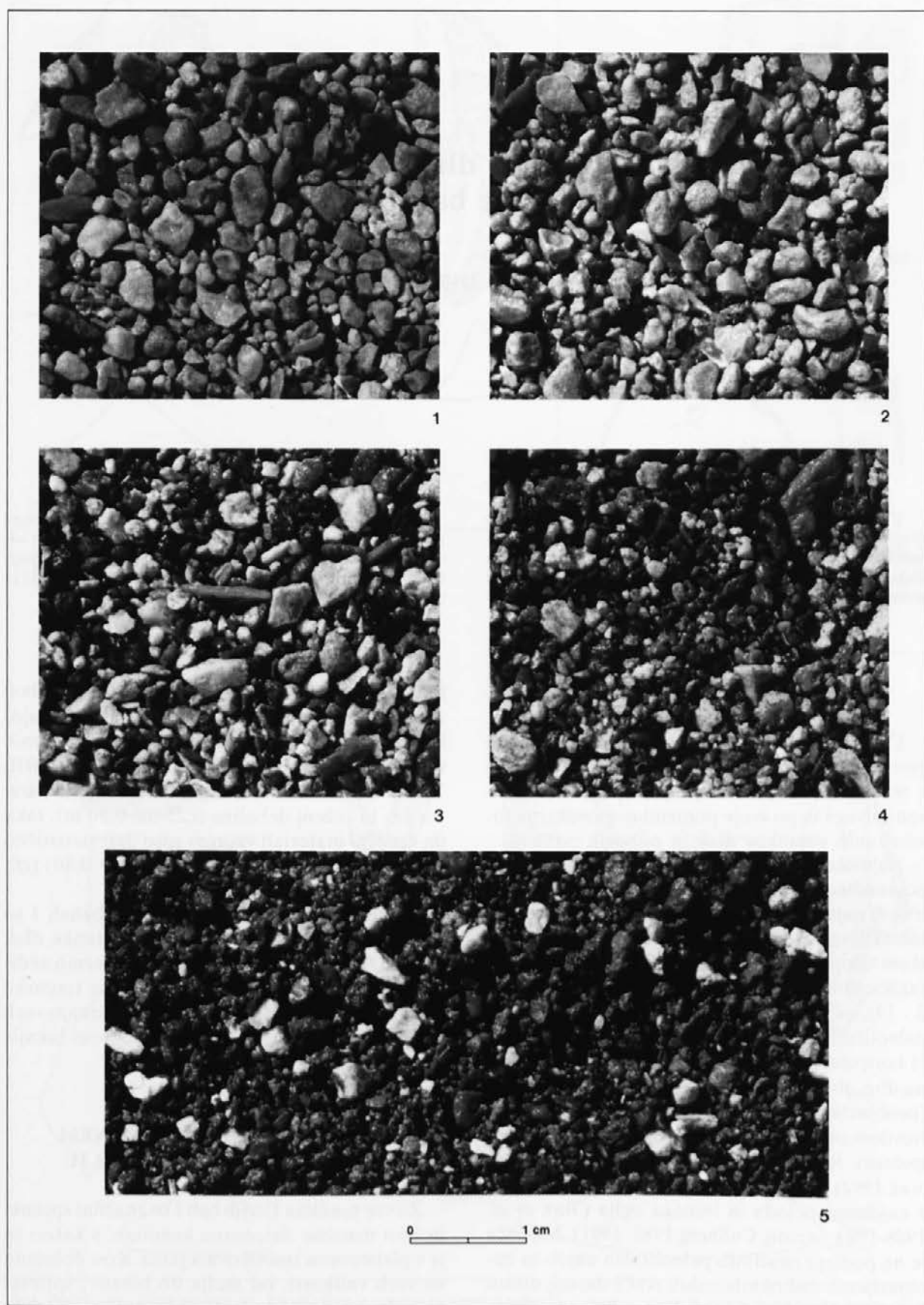
Imprints and fossilised remains of cave bear hair were found in a fossil den at the Palaeolithic site of Divje babe-I, in addition to a plethora of bones and teeth. The hairs from Divje babe-I are currently the only example of their kind found in cave deposits.

let (RIDDL 734, 746, 759; Turk *et al.* 1989). Najbolj zanesljive datacije plasti z moustérienskimi najdbami so bile pridobljene na podlagi vzajemnih vzorcev lesnega oglja in kostnega kolagena (RIDDL 739+745 in 746+759) iz zaključenih celot (kvadrat 1 x 1m in reženj debeline 0,25 oz. 0,30 m), tako da različni materiali vzorcev niso dali statistično različne radiokarbonske starosti ($P > 0,80$) (*cf.* Taylor 1987, 125).

Sistematska izkopavanja v Divjih babah I so se začela leta 1980 in še trajajo. Ostanke dlak smo odkrili leta 1994. To je plod obsežnih sedimentoloških raziskav in zelo natančne terenske metode, ki od leta 1990 temelji na spiranju vseh odkopanih usedlin na sitih s premerom luknjic 10, 3 in 0,5 mm.

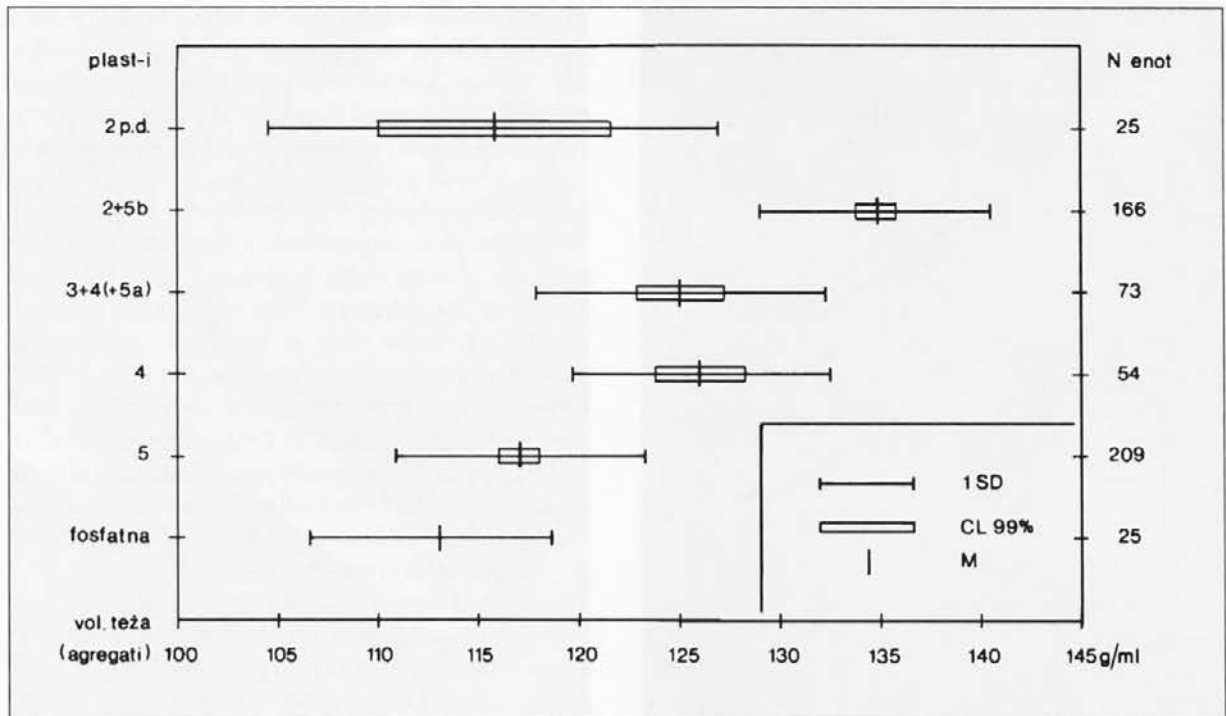
NAJDBE V SVOJEM NARAVNEM SEDIMENTACIJSKEM OKOLJU

Za vse usedline Divjih bab I so značilni sprimki in kosi matične dolomitne kamnine, v kateri se je v pleistocenu izoblikovala jama. Kosi dolomita so vseh velikosti, od melja do blokov, sprimki pa samo manjši od ok. 10 mm. Njihovo število narašča eksponentialno obratno sorazmerno z velikostjo frakcij. Plasti, 26 po številu, se med

Sl. 1: Fosfatni sprimki v frakcijah 0,5 - 3,0 mm iz različnih plasti.

Fig. 1: Phosphate aggregates, 0.5 mm to 3.0 mm fraction, from various layers.

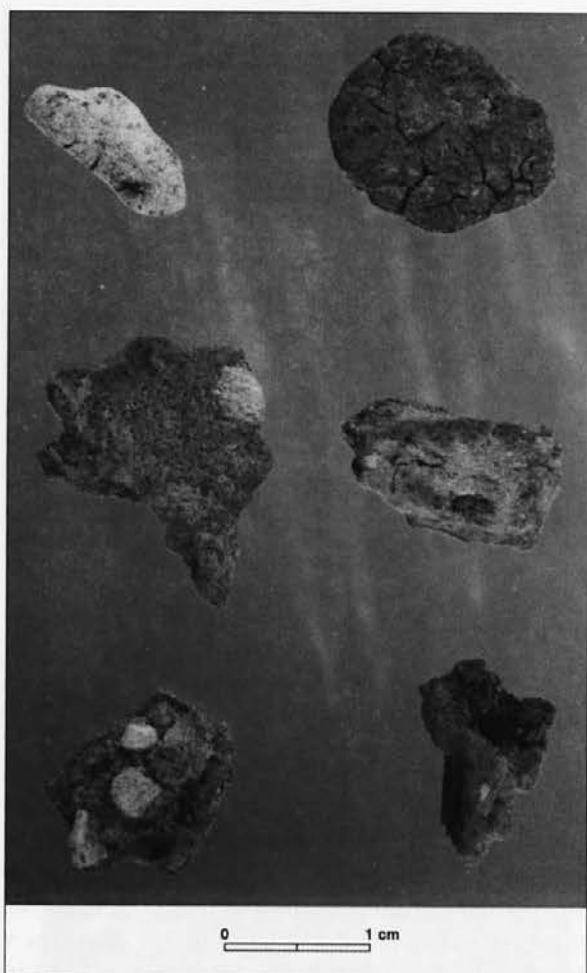

Sl. 2: Standardne statistike volumenskih tež po plasteh.
Fig. 2: Standard statistics of aggregate density by layers.

seboj razlikujejo predvsem po gostoti sprimkov (sl. 1), ki jo lahko enostavno merimo s prostorninskimi težami (sl. 2). Sprimki so krhki, bolj ali manj zaobljeni in pogosto razpokani (sl. 3). Razpoke so stare, saj so v njih madeži vivianita in dendriti. Oboje dobimo tudi na površinah sprimkov, dolomitnih kosov in fosilnih kosti. Razpoke dokazujejo, da je bila snov, iz katere so sprimki, nekoč plastična, in da je razpokala pri strjevanju. Kemijska analiza (P in K) sprimkov je pokazala močno povečano vsebnost fosforja (10 - 23 % namesto 0,02 - 0,87 %, kot je običajno za neposeljene jame in tla v bližnji okolici) in normalno vsebnost kalija. Zato smo jih imenovali fosfatni sprimki. Plasti, ki vsebujejo v drobnih frakcijah skoraj same fosfatne sprimke in imajo najvišjo vsebnost fosforja, pa smo imenovali fosfatne plasti. Kemijska analiza frakcije usedlin, manjše od 1 mm, je potrdila iz pedološke prakse znano pozitivno korelacijo med obema elementoma ($r = 0.443$, $P < 0.01$, $n = 48$), čeprav v najdišču ni nobenih ilovnatih usedlin, za katere je značilna povečana vsebnost kalija (Limbrey 1975, 74). Vrednosti kalija se spreminjajo v razponu, ki je običajen za karbonatna tla. Ker so nekatere fosfatne spojine v tleh relativno najbolj obstojne, kar še posebej velja za naša karbonatna (bazična) jamska tla, smo vrednosti fosforja podrobneje analizirali. Izsledki so zanimivi in potrjujejo našo

staro domnevo (Turk *et al.* 1989). Sprimki, izraženi s prostorninskimi težami frakcij 0,5 - 3,0 mm, so v negativni korelaciji z vsebnostjo fosforja v usedlinah ($r = -0.497$, $P < 0.001$, $n = 176$) in z maso fosilnih ostankov ($r = -0.300$, $P < 0.001$, $n = 492$). Slednji 99,9 % pripadajo jamskemu medvedu. Vsebnost fosforja v usedlinah je v pozitivni korelaciji z maso fosilnih ostankov ($r = 0.378$, $P < 0.001$, $n = 176$). Vendar te zakonitosti ne veljajo za t. im. fosfatne plasti, ki vsebujejo skoraj same sprimke in fosilne ostanke. Iz tega sledi, da je bil nastanek sprimkov z močno povečano vsebnostjo fosforja (sl. 10) pogojen predvsem s prisotnostjo jamskega medveda v najdišču (Schmid 1958; 1961; Turk *et al.* 1989; Kunst 1992). Najdišča brez jamskega medveda takih sprimkov nimajo, drugi agregati pa ne nastopajo v tako velikem številu in v tako različnih velikostih. V najdiščih z množičnimi ostanki jamskega medveda lahko torej, namesto običajnega razvoja usedlin, pričakujemo posebno fosfatogenezo. S tem pa dobimo tudi nov model za razlago nekaterih jamskih usedlin pri nas in drugod. Model lahko izpopolni danes že zastarel, a še vedno upoštevan Laisov model (1941; Schmid 1958; Laville 1975).

Od gostote sprimkov, njihove barve in inkrustacij na dolomitnih frakcijah so odvisne barve sedimentov. Te so nam bile pomemben stratigrafski kazalec. Za barvo so odločilni naravni pigmenti,

Sl. 3: Večji fosfatni sprimki.

Fig. 3: Larger phosphate aggregates.

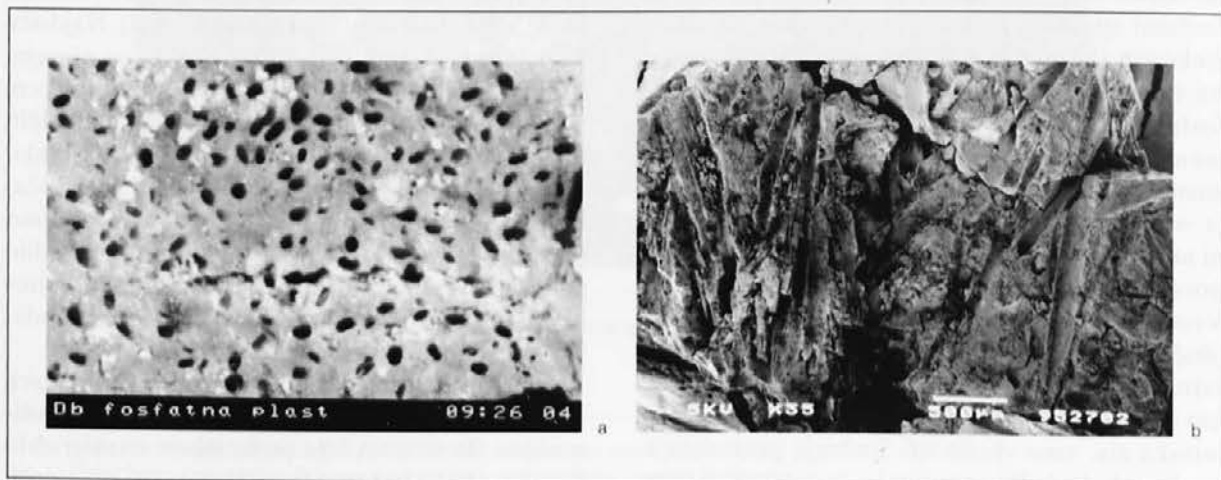
predvsem železovi oksidi. Iz drugih najdišč vemo, da so jih v paleolitiku pogosto uporabljali v kozmetične in higijenske namene (Pilz *s. a.*). Relativno

majhne količine teh barvil so lahko različno obarvale cele plasti (beri paleolitske horizonte), odvisno od tega, koliko so paleolitski prebivalci jamo onesnažili s svojimi barvili in od tega, kakšno je bilo vsakokratno sedimentacijsko okolje: redukcijsko (z vodo prepojene, drobnozrnate usedline) ali oksidacijsko (zračne, grobozrnate usedline). Tako lahko s še nepreizkušnim modelom antropogenih vplivov bolje razumemo celo paletno ciklično se ponavljajočih barv v stratigrafskem nizu. Taka pestrost barv je značilna predvsem za mnoga paleolitska najdišča (cfr. Turk *et al.* 1989, tabla 2) in si jo težko razlagamo izključno z naravnimi sedimentacijskimi in diagenetskimi procesi.

Fosfatni sprimki vsebujejo različno količino dolomitnega peska in melja, zlepljenega s kalcijevim fosfatom. Zelo homogeni sprimki so zgrajeni iz strjene želatinaste snovi z redkimi vključki, predvsem dolomitnih zrn. Če take sprimke prelomimo, ugotovimo, da so v notranjosti prepreženi s številnimi mikroskopskimi kanalčki (sl. 4 a). Prečni preseki teh kanalčkov so okrogli in ovalni, redkeje ledvičasti, premeri pa različnih dimenzij. Tanjši kanalčki imajo premere velikosti 0,05 - 0,09 mm (poprečje 0,067 mm), debelejši pa 0,11 - 0,22 mm (poprečje 0,135 mm). Meritve smo naredili z mikroskopskim merilcem. Podolžni preseki so ravni žlebiči z bolj ali manj gladkimi površinami brez posebne zgradbe. Samo izjemoma so na površini žlebičev vidni odtisi vlaken. Preplet žlebičev in mineralizirana vlakna v kanalčkih smo v enem primeru odkrili tudi na razpokani površini fosfatnega sprimka (sl. 4 b). Da gre za staro površino, na katero se je nekaj odtisnilo, dokazuje značilna patina, ki je sveži prelomi sprimkov nimajo, in zaobljenost vseh površinskih robov.

Sl. 4: Fosfatni sprimek z luknjicami (odtisi dlak) v prelomu (a). Žlebiči (odtisi dlak) na površini fosfatnega sprimka (b).

Fig. 4: Phosphate aggregate with holes (imprints of hairs) along the fracture line (a). Grooves (imprints of hairs) on surface of phosphate grain (b).

Sl. 5: Vlakno (fosilna dlaka) v kanalčku v fosfatnem sprimku.
Fig. 5: Fibre (fossil hair) in channel of phosphate grain.

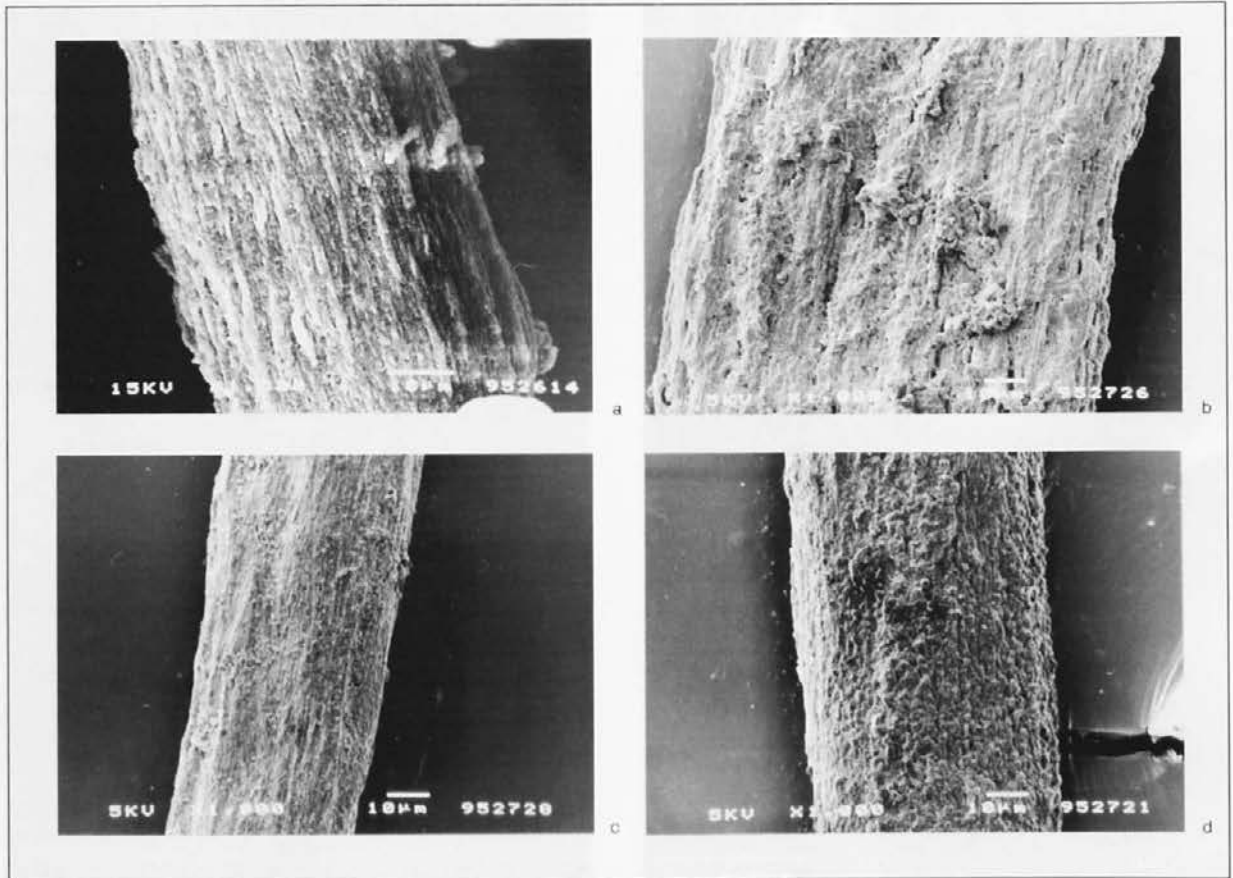
V posameznih kanalčkih tičijo daljša vlakna okroglega preseka, ki so praviloma precej tanjša kot odprtina kanalčka (sl. 5). Tako kanalčki kot vlakna so zelo pogosti zlasti v sprimkih t. im. fosfatnih plasti, ki vsebujejo tudi precej fosilnih kosti in zob jamskega medveda. Pod elektronskim mikroskopom smo pregledali 17 vlaken. Od teh smo jih 12 izolirali. Površina vlaken je sestavljena iz različno debelih vzdolžnih niti, ki so vidne tudi pri zelo veliki povečavi (sl. 6 a-d). V enem primeru je površina obročasto nabrana (sl. 7 a2). Vlakna so, podobno kot kanalčki, različnih debelin (0,035 - 0,115 mm, povprečje 16 vlaken je 0,054 mm). Vlakna se lahko proti enemu koncu tanjšajo, proti drugemu pa debelijo (sl. 7 b2). Pregledani prečni preseki so bili vsi bolj ali manj okrogli. Za nekatere je značilno, da so sestavljeni iz nekakšne ovojnice in jedra (sl. 7 a2), za druge zopet, da imajo v sredini luknjico (sl. 7 c2).

Prva misel, ki se nam je utrnila pri naključnem odkritju opisanih oblik, predvsem kanalčkov in žlebičkov - fosilizirana vlakna smo dokončno odkrili

še pod elektronskim mikroskopom - je bila, da gre za odtise medvedjih dlak. Na to ne bi pomislili, če ne bi imeli v stanovanju psa, ki pušča za sabo polno dlak. Koliko dlak so morali v Divjih babah I natrositi še vsi tisoči in tisoči velikanskih jamskih medvedov, ki so se poleti hladili in pozimi prezimovali v njej! Od teh so poprečno najmanj trije, stari nad eno leto, poginili in strohneli v 1 m³ usedlin plasti 2 - 5 v 10.000 letih! V plasteh 10 - 14 se je število poginulih na 1 m³ usedlin skoraj podeseterilo. Od vseh teh milijard dlak se jih je lahko v takšni ali drugačni obliki vsaj nekaj tisoč ohranilo do danes.

ODTISNENE IN FOSILIZIRANE MEDVEDJE DLAKE, DA ALI NE ?

Divje babe I so značilen brlog jamskega medveda. Podobni brlogi so bili že bolj ali manj natančno raziskani v Sloveniji in bližnji okolici (Brodar M. 1959; Rakovec 1967; Brodar in Brodar 1983; Broglio 1964; Malez 1986). Zanje je značilno veliko število fosilnih ostankov. Ti so neenakomerno razporejeni po plasteh, tako vertikalno kot lateralno (sl. 8). Druge najdbe so veliko bolj omejene in redke. Ostanki zob in kosti pripadajo predvsem zelo mladim medvedkom, ki so poginili v času menjave zobovja. Teh je v Divjih babah I kar 40 - 86 %. Njihov delež se od plasti do plasti spreminja. Izolirani mlečni zobje in izolirani stalni zobje v fazi erupcije so po plasteh v močni pozitivni korelaciji ($r = 0.359 - 0.567$, $P < 0,01$ in $< 0,001$, $n = 54 - 166$) To pomeni, da pripadajo enim in istim osebkom, ki so poginili med prvim zimovanjem sami ali skupaj z materjo. Spolna sestava fosilne populacije, ugotovljena na podlagi dimorfizma stalnih zob, se spreminja skupaj s starostno strukturo (Turk *et al.* 1992). To pomeni, da so enoletni in dvoletni mladiči prezimovali skupaj z materami in skupaj z njimi tudi poginili. Veliko peloda žužkocvetk v sedimentih Divjih bab I, katerega količina se spreminja skupaj s količino fosilnih ostankov jamskega medveda, dokazuje, da so se medvedi zadrževali v jami tudi poleti, saj so nekatere žužkocvetke še vedno na jedilniku rjavega medveda. Jamski medved je bil torej nedvomno edini stalni uporabnik jame. Poleg človeka je bil hkrati glavni naravni onesnaževalec. Zato lahko upravičeno domnevamo, da odtisnjena in fosilizirana vlakna, ki se pojavljajo množično, predstavljajo dlake jamskega medveda. Da gre za človeške lase, ki so po obliki in merah zelo podobni medvedjim dlakam, je glede na število paleolitskih ostankov in glede na popolno odsotnost

Sl. 6 a-d: Površine izoliranih vlaken (fosilnih dlak).
Figs 6 a-d: Surfaces of isolated fibres (fossil hairs).

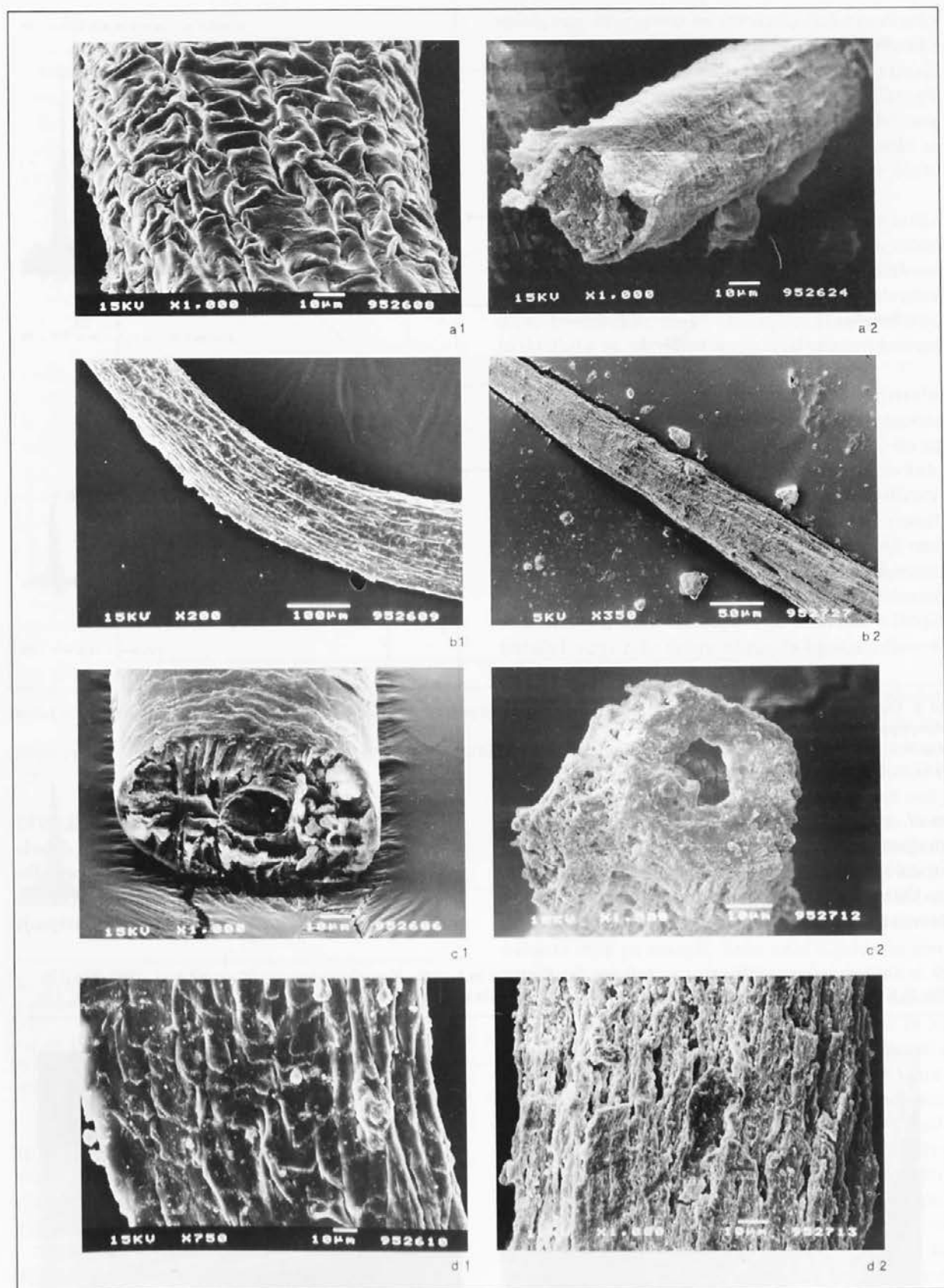
skeletnih najdb, malo verjetno, ne pa izključeno. Dlake ostalih naših večjih sesalcev, po obliki prerezov in razponu velikosti prerezov, kanalčkom v fosilnih sprimkih ne ustrezajo.

Rezultat več kot sto let trajajočih raziskav najdišč in fosilnih ostankov jamskega medveda je zelo podrobno poznavanje te izumrle živalske vrste (Kurtén 1976). Kljub temu nam ni znano, da bi kdaj našli tudi fosilne dlake. Zagotovo pa taka najdba, tudi če se kje omenja, ni bila ustrezno dokumentirana. Znana nam je navedba odtisov dlak jamskega medveda iz jame Fauzan v francoski pokrajini Hérault (Gillet 1963-1965, 138). Odtisi so bili najdeni v fosilnem medvedjem ležišču ("gnezdu"), izkopanem v ilovico. Taka ležišča so precejšnja redkost. V Divjih babah I se niso ohranila. Kjer so bila še najdena, se odtisi dlak ne omenjajo (Barthe 1984; Malez 1988). V Divjih babah I imamo poleg odtisov očitno ohranjene tudi fosilizirane dlake. Zato smo se odločili za podrobno primerjavo z dlakami rjavega medveda, ki je najbližji živeči sorodnik izumrlega jamskega medveda.

Dlaka sesalcev je v pretežni meri sestavljena iz drobnih nitk (mikrofilamentov) keratina, izjem-

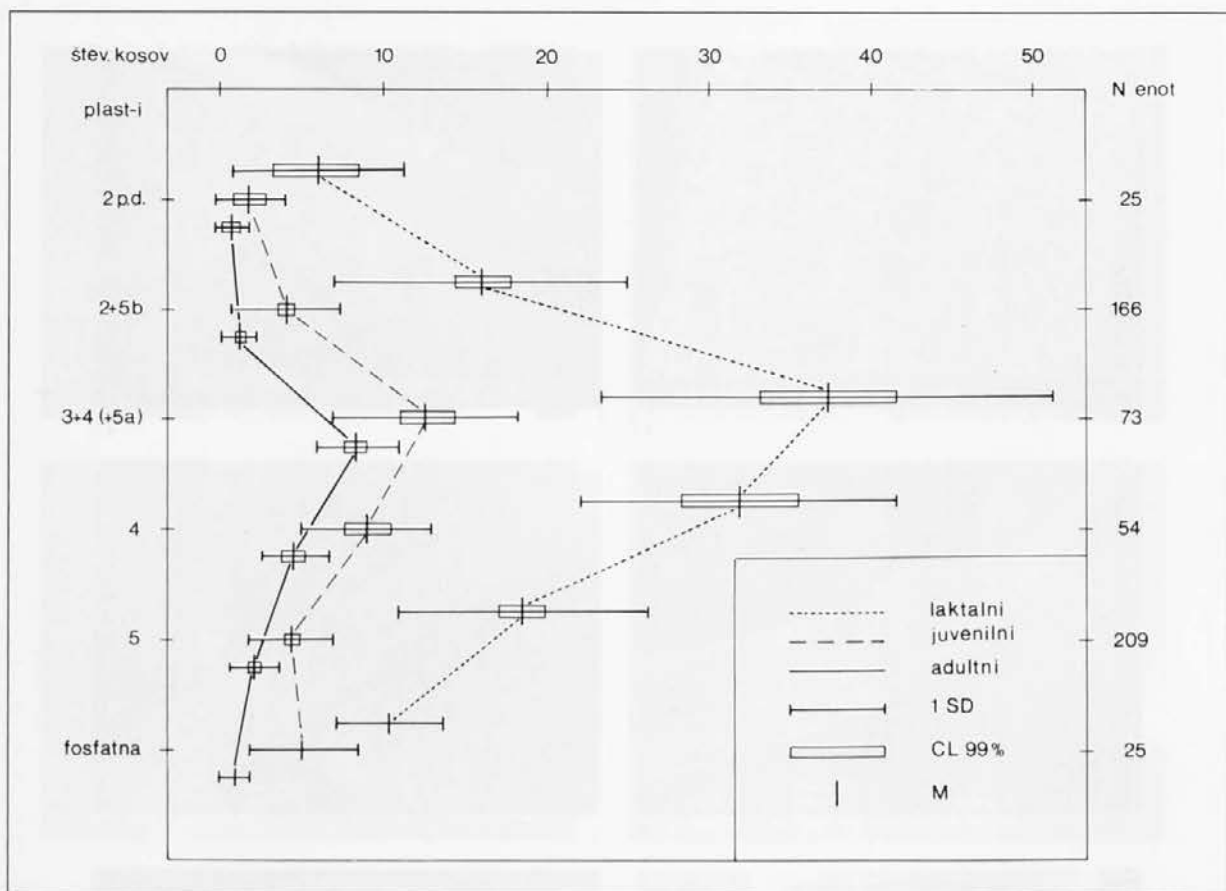
no trdnega, prožnega in odpornega proteina. Zunanja zelo tenka plast - povrhnjica ali opna (kutikula) dlake je iz številnih poroženelih luskastih celic (sl. 9 a). Pod povrhnjico je skorja (korteks). Sestavljajo jo celice, ki so pri človeku značilne vretenaste oblike, in so vtkanе v mrežo vlaknastih keratinskih omotov (sl. 9 b) (Corcuff *et al.* 1993). Sredica (medula) dlake je iz mrtvih celic, ki so različno vidne, in predstavljajo prehrabeni kanal napolnjen z zrakom ali organsko tekočino s pigmenti (sl. 7 c1). Zgradba dlake se v podrobnostih razlikuje od ene seslaske vrste do druge in se ne spremeni niti pri prebavljanju, kar s pridom uporabljamo pri analizi prehrane plenilcev (Day 1966).

Kožuh današnjega rjavega medveda (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758) je podobno kot kožuh ostalih naših večjih sesalcev sestavljen iz več vrst dlak. Osnovni sta daljša, krovna nadlanka in gostejša, volnata podlanka. Obe se po obliki in zgradbi močno razlikujeta. Vrsto in rodovno bolj značilne so dlake nadlanke. Dlake iz različnih delov kožuha so si zelo podobne razen kratkih dlak šap in smrčka (Debrot *et al.* 1982; Teerink 1991). Pri zvereh (carnivora) ni bistvene razlike med zimsko in letno dlako, kot je to očitno pri prežvekovalcih (Debrot

Sl. 7: Recentne dlake rjavega medveda (a1-d1) in domnevne fosilne dlake jamskega medveda (a2-d2). Na slikah 7a1, 7b1 in 7d1 je kutikula poškodovana z vodikovim peroksidom.

Fig. 7: Contemporary brown bear hairs (a1-d1) and likely fossilised cave bear hairs (a2-d2). Figs 7a1, 7b1 and 7d1 show cuticulas damaged by hydrogen peroxide.

Sl. 8: Standardne statistike za pogostnost izoliranih zob jamskega medveda v delu stratigrafskega niza na enoto (1 m² in reženj debeline 0,12 m).

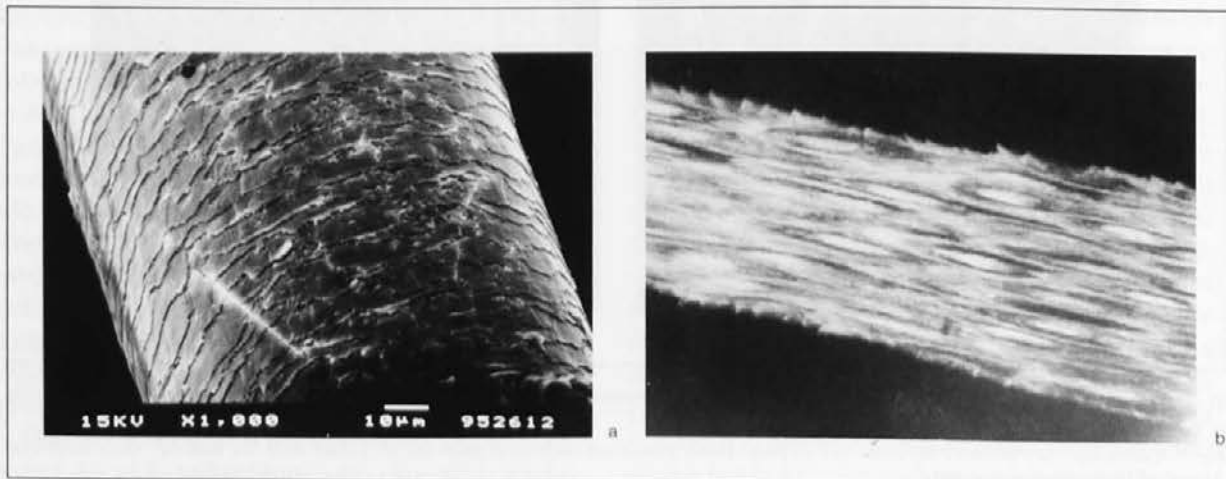
Fig. 8: Standard statistics for determining frequency of isolated cave bear teeth in stratigraphic series per unit (1 square metre, 0.12 m deep).

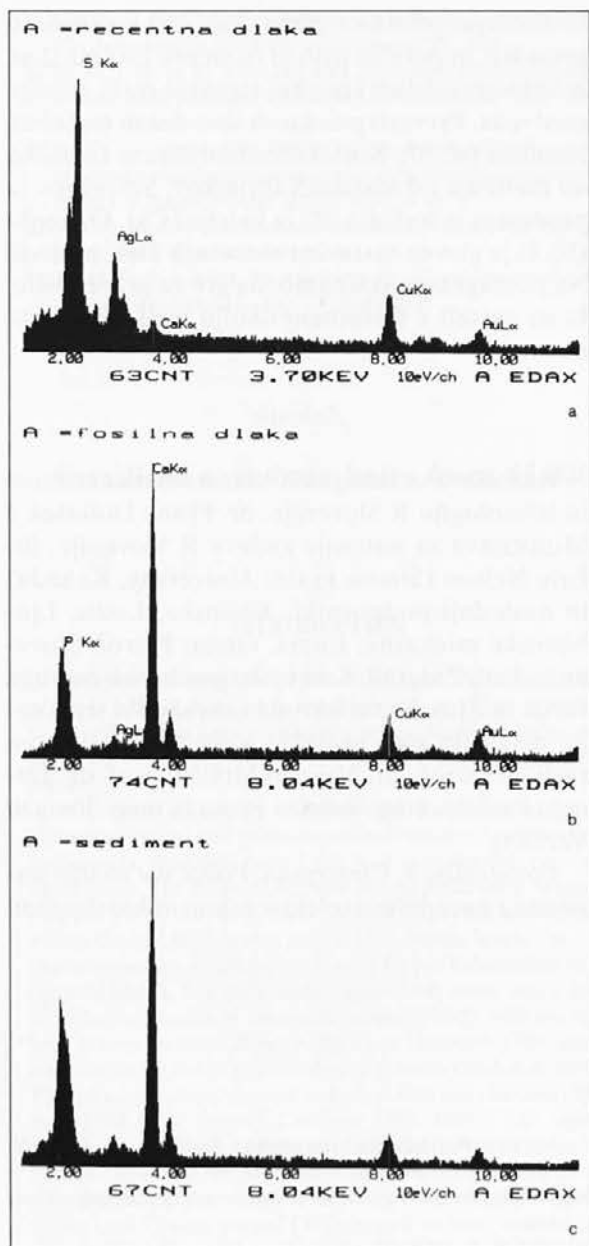
et al. 1982). Za določevanje živalske vrste si pomagamo z več značilnostmi dlake. Velikost, oblika in vzorec lusk kutikule se spreminja glede na lego na dlaki. Pri rjavem medvedu je vzorec povrhnjice transversalen, nepravilno valovit in pri korenu

dlake prehaja v mozaičen vzorec (Dziurdzik 1973; Debrot *et al.* 1982). Vrstno značilni sta tudi debelina korteksa glede na premer dlake in zgradba medule. Morfološko kaže sredica mnogo različnih vzorcev, vidnost teh pa se lahko pri prebavljanju

Sl. 9: Kutikula recentne dlake rjavega medveda (a). Kutikula in korteks človeškega lasu (b) (Corcuff *et al.* 1993, Fig. 12).

Fig. 9: Cuticula of contemporary brown bear hair (a). Cuticula and cortex of human hair (b) (Corcuff *et al.* 1993, Fig. 12).

Sl. 10: Energijsko disperzijska X-žarkovna analiza (EDAX) recentne dlake rjavega medveda (a), fosilne dlake (b) in sprimka (c).

Fig. 10: Results of Energy Dispersion X-ray Analysis (EDAX) of contemporary brown bear hair (a), fossilised hair (b), and aggregate (c).

spremeni, kot se to utegne zgoditi tudi pri fosilizaciji. Rjavi medved ima mnogoceličen (multi-celuraren) mrežasti vzorec sredice (Debrot *et al.* 1982).

Dlake nadlanke imajo v prečnem prerezu različno obliko, od okrogle do bolj zapletenih vzorcev. Oblika in premer prečnih rezov se pri dlakah nadlanke vzdolž dlake bistveno spreminja, saj se dlake od korena proti vrhu širijo in na konici zopet stanjšajo. Na najširšem delu so dlake običajno

splōščene. Pri rjavem medvedu so dlake podlanke praviloma okrogle do rahlo ledvičastega preseka in premera 0,05 - 0,09 mm. Dlake nadlanke imajo obliko prečnega prereza od najpogostejše okrogle (Dziurdzik 1973) do eliptične in redkeje ledvičaste oz. vbočeno-izbočene. Premer dlake nadlanke se giblje od 0,11 do 0,20 mm. Najdebelejše dlake so v prerezu okrogle.

Na podlagi zbranih analitskih podatkov lahko naredimo primerjavo med fosilnimi domnevnimi dlakami jamskega medveda in recentnimi dlakami rjavega medveda. Primerjavo otežujeta dejstva, da so fosilizirane dlake ohranjene fragmentarno in da dlake ne variirajo samo med vrstami temveč tudi znotraj iste vrste.

Kutikula se v večini primerov ni fosilizirala. Tam, kjer se je izjemoma ohranila, pa je močno spremenjena (sl. 7 a2, d2). Domnevamo, da so različne kisline in baze med fosfatogenezo lahko poškodovale povrhnjico dlak pred fosilizacijo. Zato smo nekaj recentnih dlak, prikazanih na sl. 7, namočili v vodikov peroksid. Dobili smo podobne površinske vzorce kutikule, kot jih imajo domnevne kutikule fosilnih dlak. V podobnem sedimentacijskem okolju, kot ga poznamo v Divjih babah I, se je zelo dobro ohranila kutikula človeških las, starih 10.000 let (Morell 1994).

Korteks domnevnih fosilnih dlak je na splošno bolj ohranjen kot kutikula (sl. 6). Kortikalna zgradba je bila med fosilizacijo večinoma spremenjena. Vendar so se izjemoma lahko ohranili celo vlaknasti keratinski omoti okoli kortikalnih celic (cfr. sl. 6 a in 9 b). Spremenjen je očitno tudi odnos med debelino korteksa in premerom fosilnih dlak. V plastičnih fosfatnih sprimkih so se lahko dlake pred fosilizacijo pod vplivom kislin in baz deformirale, tako da so odtisi večji, fosilizirani ostanki dlak pa manjši. Zato nam ti podatki niso v pomoč pri determinaciji na ravni vrste.

Medulo domnevnih fosilnih dlak smo odkrili v dveh primerih (sl. 7 c2). Je brez vzorca in za določanje vrste ne pride v poštev. Velikost premera sredice fosilizirane dlake se dobro ujema s premerom kanala recentne dlake rjavega medveda.

Debeline in oblike presekov domnevnih fosilnih dlak so najbolj verodostojno ohranjene v odtisih na površini in znotraj fosfatnih sprimkov. Oblika in velikost manjših luknjic ustrezata dlaki podlanki rjavega medveda. Prav tako premeri večine fosiliziranih dlak. Večje luknjice v sprimkih so po obliki in velikosti bolj variabilne ter se povsem ujemajo z razponom velikosti in obliko prečnih presekov dlak nadlanke rjavega medveda. Zanimivo je, da niso večje od debelin recentnih dlak rjavega medveda. Na domnevnih fosilnih dlakah

opazamo tudi za recentne dlake značilno tanjšanje oz. debeljenje v vzdolžni smeri (sl. 7 b2). Dlake ostalih naših večjih sesalcev po obliki prerezov in razponu premerov ne ustrezajo luknjicam v fosilnih sprimkih.

SKLEP

Fosilne odtise in fosilizirana vlakna v fosfatnih sprimkih iz najdišča Divje babe I lahko z veliko verjetnostjo opredelimo kot ostanke dlak jamskega medveda. To so tako prve dokumentirane najdbe fosilnih dlak te izumrle živalske vrste nasploh. Najdbe so radiokarbonsko zanesljivo datirane z AMS postopkom na podlagi vzajemnih vzorcev lesnega oglja in kostnega kolagena jamskega medveda (RIDDL, neobjavljeno). Njihova povprečna radiokarbonska starost znaša 45.450 let. Z njimi se odpira nova mikropaleontološka smer v raziskavah pleistocenske sesalske favne in ostankov njenih tkiv, ki so se ohranili v povsem običajnih sedimentacijskih okoljih in pogojih fosilizacije za razliko od nekaterih izjemnih podobnih mlajšepleistocenskih najdb drugih velikih sesalcev v posebnih okoljih (cfr. Kurtén 1968, 137s, 143).

DODATEK

Z energijsko disperzijsko X-žarkovno analizo (EDAX) smo obdelali več točk na svežem prelomu

fosfatnega sprimka z odtisi dlak, več kortikalnih presekov in površin istih in različnih fosilnih dlak in kutikulo z delom korteksa recentne dlake rjavega medveda. Pri vseh poizkusih smo dobili podobne rezultate (sl. 10). Korteks fosilnih dlak se kemijsko ne razlikuje od fosfatnih sprimkov. Sestavljen je predvsem iz fosforja (P) in kalcija (Ca). O žveplu (S), ki je glavna sestavina recentnih dlak, ni sledi. Na podlagi tega sklepamo, da gre za prave fosile, ki so nastali v fosfatnem okolju med fosfatogenezo.

Zahvale

Raziskavo so omogočili Ministrstvo za znanost in tehnologijo R Slovenije, dr. Franc Dolinšek z Ministrstva za notranje zadeve R Slovenije, dr. Erle Nelson (Simon Fraser University, Kanada) in naslednji podporniki: Kolinska, Ledis, Ljubljanske mlekarne, Luma, Olma, Petrol, Slovenica, Teol, Zidgrad, Kmetijsko gozdarska zadruga Idrija in Žito. Vsem iskrena zahvala. Za strokovno diskusijo smo hvaležni naslednjim kolegom različnih strok: dr. Narcisu Mršiču, prof. dr. Jerneju Pavšiču, mag. Tomažu Prusu in mag. Tomažu Verbiču.

Fotografije F. Cimerman. Povečave so bile narejene z navadnim in elektronskim mikroskopom.

BARTHE, J.-M. 1984, L'Ours des cavernes. Ce familier méconnu. - *Spelunca* 16, 25 ss.
 BRODAR, M. 1959, Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 5, 417 ss.
 BRODAR, S. in M. BRODAR 1983, Potočka zijalka. Visokoalpska postaja aurignacijskih lovcev. - Dela 1. razr. SAZU 24.
 BROGLIO, A. 1964, Le industrie mousteriane della Grotta del Broion. - *Mem. Mus. Civ. St. Nat. Ver.* 12, 369 ss.
 CORCUFF, P., P. GREMILLET, M. JOURLIN, Y. DUVAULT, F. LEROY in J.-L. LEVEQUE 1993, Reconstruction of human hair by confocal microscopy. - *Jour. Soc. Cosmet. Chem.* 44, 1 ss.
 DAY, M. G. 1965, Identification of hair and feather remains in the gut and faeces of stoats and weasels. - *Jour. Zool.* 148, 201 ss.
 DEBROT, S., G. FIVAZ, C. MERMOD in J. M. WEBER 1982, *Atlas des Poils de Mammifères d'Europe*. - Neuchatel.
 DZIURDZIK, B. 1973, Key to identification of hairs of mammals from Poland (v poljščini). - *Acta Zool. Cracoviensia* 18, 73 ss.
 GILLET, J.-C. 1963-1965, L'Ours des cavernes. - *Les chercheurs de la Wallonie. Spéléologie-préhistoire. Diffusion scientifique* 19, 124 ss.
 KUNST, G. K. 1992, Hoch- und Spätglaziale Grosssäugerreste

aus dem Nixloch bei Losenstein - Ternberg (O. Ö.). - V: *Nixloch bei Losenstein - Ternberg*, 83 ss, Wien
 KURTÉN, B. 1968, *Pleistocene Mammals of Europe*. - London.
 KURTÉN, B. 1976, *The Cave Bear Story*. - New York.
 LAIS, R. 1941, Über Höhlensedimente. - *Quartär* 3, 56 ss.
 LAVILLE, H. 1975, *Climatologie et chronologie du paléolithique en Périgord. Étude sédimentologique de dépôts en grottes et sous abris*. - *Études quaternaires* 4.
 LIMBREY, S. 1975, *Soil Science and Archaeology*. - London, New York, San Francisco.
 MALEZ, M. 1986, Kvarterni sisavci (Mammalia) iz Velike pečine na Ravnoj gori (SR Hrvatska, Jugoslavija). - *Rad. Zav. znan. rad JAZU* 1, 33 ss.
 MALEZ, M. 1988, Pečina Hrustovača kod Sanskog Mosta i njezino paleontološko značenje. - *Naš krš* 14, 69 ss.
 MORELL, V. 1994, Pulling hair from the ground. - *Science* 265, 741.
 PILZ, W. s. a., *Kosmetik in der Frühgeschichte des Menschen*. - *Haarmann & Reimer Contact* 42, 27 ss.
 RAKOVEC, I. 1967, Jamski medved iz Mokriške jame v Savinjskih Alpah. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 10, 119 ss.
 RIDDL, Radio-Isotope Direct Detection Lab, Simon Fraser University.
 SCHMID, E. 1958, *Höhlenforschung und Sedimentanalyse*. - Basel.

- SCHMID, E. 1961, Neue Ausgrabungen in Wildkirchli (Ebenalp, Kt. Appenzell), 1958/59. - *Ur-Schweiz* 25, 4 ss.
- ŠERCELJ, A. in M. CULIBERG 1985, Rastlinski ostanki v paleolitskih postajah v Sloveniji. - *Por. raz. pal. neol. Slov.* 13, 53 ss.
- ŠERCELJ, A. in M. CULIBERG 1991, Palinološke in antraktomske raziskave sedimentov iz paleolitske postaje Divje babe I. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 32, 129 ss.
- TAYLOR, R. E. 1987, *Radiocarbon dating. An archaeological perspective.* - Orlando etc.
- TEERINK, B. J. 1991, *Hair of West-European Mammals. Atlas and identification key.* - Cambridge.
- TURK, I., J. DIRJEC in M. CULIBERG 1988-1989, Divje babe I - novo paleolitsko najdišče in skupinsko grobišče jamskega medveda. Poskus tafonomske analize na podlagi vzorcev iz dveh sedimentnih in arheoloških kompleksov. - *Arh. vest.* 39-40, 13 ss.
- TURK, I., J. DIRJEC, D. STRMOLE, A. KRANJC in J. ČAR 1989, Stratigraphy of Divje babe I. Results of excavations 1980 - 1986. - *Razpr. 4. razr. SAZU* 30, 161 ss.
- TURK, I., J. DIRJEC, I. DEBELJAK in Đ. HUBER 1992, Divje babe I - poskus uporabe statistične analize množičnih živalskih ostankov v paleolitski arheologiji. IV. Posamično najdeni zobje jamskega medveda. - *Arh. vest.* 43, 29 ss.

Fossilised cave bear hairs from 45,000 years ago found at Divje babe-I in Slovenia

Translation

INTRODUCTION

Years of investigation at the multilayer Palaeolithic site of Divje babe-I, located in the Idrija river valley in north-western Slovenia have yielded the interesting and important discovery of certain fossilised remains of hairs and their imprints.

With the recent group of Palaeolithic finds and the richest palaeontological and palaeobotanical remains found to date in Slovenia, the Divje babe-I site is of considerable regional significance. The Palaeolithic finds belong to the early Aurignacian period (1 horizon, layer 2), and a specific assemblage within the late Mousterian period (5 horizons, layers 3 to 14), characterised by a high percentage of Upper Palaeolithic tools (unpublished). The palaeontological finds cover more than 50 different species of mammals (unpublished), with the cave bear (*Ursus spelaeus*, Rosenmüller and Heinroth 1794) being responsible for the largest number of remains (Turk et al. 1992). The palaeobotanical remains include pollen and charcoal (Turk et al. 1988-1989; Šercelj, Culiberg 1985; 1991). The typical Palaeolithic remains and the unpublished results of radiocarbon dating using the AMS method provide a good chronostratigraphic picture of the site. It belongs to the Interpleniglacial of the Last Glacial period (Würm) and, at least with regard to layers 2 to 13, dates from between 35,300 and 50,800 years ago (RIDDL 734, 746, 759; Turk et al. 1989). The most reliable dating of the layers that contain Mousterian finds is based on reciprocal samples of charcoal and bone collagen (RIDDL 739+745 and 746+759) from two individual units (1 square metre, split 0.25 m to 0.30 m deep). The radiocarbon dating of different sample materials did not yield a statistically significant ($P > 0.80$) difference in age (cf. Taylor 1987, 125).

Systematic excavations at the Divje babe-I site began in 1980 and are still in progress at the time of writing. The remains of the hairs were found in 1994, the result of an extensive examination of sediments using a very meticulous field method, which since 1990 has involved the rinsing of all excavated sediments using sieves with holes of diameters 10, 3 and 0.5 mm.

FINDS IN THEIR NATURAL SEDIMENTARY ENVIRONMENT

All sediments at Divje babe-I are characterised by aggregates and fragments of the dolomite bedrock that houses the

cave shaped during the Pleistocene. The fragments of dolomite are of various sizes, ranging from silt to boulders. The aggregates are of a smaller size, less than 10 mm in diameter on average. Their number rises exponentially in inverse proportion to their size. The 26 layers differ mostly with regard to the density of aggregates (fig. 1), which is easily measured in terms of weight per volume (fig. 2). Aggregates are fragile, more or less rounded, and often fractured (fig. 3). The great age of these fractures is evident from traces of vivianite and dendrites. Both are also found on the surface of the aggregates, the dolomite fragments, and the fossil bones. The fissures show that the material constituting the aggregates was once plastic, and later fractured in the process of solidification. Chemical analysis (P and K) of the aggregates showed a high phosphorus content (10% to 23% compared to the 0.02% to 0.87% range characteristic of sediments of uninhabited caves and the soil in the vicinity) and a normal potassium content, which led them to be named phosphate aggregates or grains. Layers whose smaller-sized fraction consist almost exclusively of phosphate grains and which have the highest phosphorus content were named phosphate layers.

Phosphate aggregates contain varying quantities of dolomite silt and sand within a calcium phosphate matrix. Very homogeneous aggregates are made of solidified gelatinous material, with small quantities of dolomite particles. When such aggregates fracture a network of microscopic interior channels is revealed (fig. 4a). The cross-sections of these channels are circular or oval, or very occasionally reniform, of various diameters. Thinner channels have diameters ranging from 0.05 mm to 0.09 mm (average diameter 0.067 mm), while wider channels range between 0.11 mm and 0.22 mm in diameter (average 0.135 mm). Measurements were made using a microscopic measuring instrument. Longitudinal sections of the channels reveal straight grooves having a more or less smooth surface with no specific structure. Rare examples display imprints of fibres on their surfaces. One such example is shown in fig. 4b, in which the intertwined grooves and mineralised fibres in the channel are imprinted on the surface of the phosphate grain. The rounded edges and the characteristic patina testify to the old age of the surface of this imprint, as freshly fractured aggregates contain no patina.

Some channels contain longer fibres with round cross-sections, which are usually thinner than the channel itself (fig. 5). Both channels and fibres frequently appear in aggregates from the phosphate layers which also contain numerous cave bear bones and teeth. Seventeen fibres were examined using

an electron microscope, and twelve of these were isolated. The surface of the fibres consists of longitudinal threads of varying thicknesses observable under very high magnification (fig. 6 a-d). One sample has a folded, ring-like surface (fig. 7 a2). As seen during the examination of the channels, the fibres are also of varying thicknesses (0.035 mm to 0.115 mm, the average of 16 samples being 0.054 mm). It is thought that some samples taper (fig. 7 b2). All of the cross-sections were approximately circular, and some are characterised by a type of wrapping around the core (fig. 7 a2), while others have a hole in the centre (fig. 7 c2).

It was immediately thought after the discovery of these shapes, particularly the channels and grooves - the fossil fibres were discovered only after using the electron microscope - that these shapes were the imprints of bear hairs. Such thinking was prompted by the presence of a dog which was shedding its coat. How many hairs must have remained after thousands of bears had sought shade and shelter in the cave! At least three bears over one year of age died in the cave in the course of 10,000 years, decomposing in every single cubic metre of sediment in layers 2 to 5. The level of bear remains per cubic metre in layers 10 to 14 is almost ten times higher. From the billions of hairs produced by the bears, several thousand must have survived to the present day.

IMPRINTS AND FOSSILISED BEAR HAIRS - YES OR NO?

Divje babe-I is a typical cave bear den. Similar dens have been investigated in Slovenia and elsewhere in the region (Brodar M. 1959; Rakovec 1967; Brodar and Brodar 1983; Broglio 1964; Malez 1986). The Divje babe-I site contains large quantities of cave bear fossil remains unevenly distributed throughout layers both vertically and horizontally (fig. 8). Other finds are of a much more limited extent and are quite rare. The bones and teeth belong mostly to young bears who died during the time of teething. They constitute between 40% and 86% of the fossil remains at Divje babe-I, and their proportion varies from layer to layer. Isolated milk teeth and isolated permanent teeth in the eruption phase are intensely positively correlated across the layers ($r = 0.359$ to 0.567 , $P < 0.01$ and 0.001 , $n = 54$ to 166). This means that they belonged to individuals that died during the first winter hibernation alone or together with the mother. The sex distribution structure of the fossil population identified on the basis of the metric dimorphism of permanent teeth varies in relation to the age distribution (Turk *et al.* 1992). This indicates that one-year-old and two-year-old bears hibernated with their mothers and died with them. The large quantity of pollen from insect-pollinated plants in the sediments at Divje babe-I, which varies in proportion to the number of cave bear fossil remains, indicates that bears also inhabited the cave in summer, as some of these insect-pollinated plants form part of the diet of the contemporary brown bear. The cave bear was undoubtedly the only regular inhabitant of the cave, and, apart from man, was also the principal polluter of the environment. Consequently, it can be justifiably assumed that the imprints of the fossilised fibres, which appear in multitudes, are hairs from the cave bear. The possibility that the fossils are in fact human hairs, which are very similar to bear hairs in terms of both shape and dimensions, is unlikely, given the low number of Palaeolithic artefacts and the complete lack of human skeletal remains, but cannot be ruled out completely. The hair of other large mammals in the region does not match the cross-section shapes or length of the channels in the phosphate aggregates.

More than a hundred years of research and investigation of cave bear sites and fossils has given very detailed knowl-

edge of this species (Kurtén 1976). However, to the best of the authors' knowledge, fossilised hairs have not yet been found or documented at any site, although imprints of cave bear hair were discovered in a fossil bear nest embedded in clay in the Fauzan cave in the French province of Hérault (Gillet 1963-1965 138). Fossil bear nests are quite rare, and were not preserved at Divje babe-I. As regards other preserved features of this kind, bear hair has never been mentioned (Barthe 1984; Malez 1988). However at Divje babe-I sediments there were not only imprints of hair, but also the fossilised hairs themselves, and a decision was made to undertake a detailed comparison with the hair of the brown bear, the closest living relative of the extinct cave bear.

The hair in mammals consists mostly of microfilaments of keratin, an extremely firm, resilient and resistant protein. The outer, extremely thin layer - a covering or membrane (cuticula) consists of many callous scaly cells (fig. 9a). The cortex, which lies under the cuticula, is composed of cells which in humans have the characteristic shape of a spindle (fig. 9b) within a network of fibrous keratin bundles (Corcuff *et al.* 1993). The innermost part, the medula, consists of dead cells of different visibility, which form the channel for nutrients, filled with air or an organic fluid containing pigment (fig. 7c1). The structure of hair varies from species to species in minute detail, and retains characteristic features even when digested, which is exploited in the research of the feeding habits of carnivores (Day 1966).

The fur of the modern brown bear (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758), like the fur of other large mammals, consists of several kinds of hair. The basic types are the longer hairs of the overhair, and the denser, woolly hairs of the underhair. The two differ substantially both in shape and structure, and the differences between the overhair of various species or families is more pronounced. The hair on different parts of the body varies little, with the exception of the short hair covering the paws and snout (Debrot *et al.* 1982; Teernik 1991). There is little difference between the summer and winter coats of carnivores, in contrast to ruminants, who display great variations in this respect (Debrot *et al.* 1982). Several characteristics of hair are helpful in the identification of the species of origin. The size, shape and pattern of the cuticula scales vary in relation to their location on the hair. For the brown bear the pattern of the outer layer is transversal, and irregularly undulating, but transforms into a mosaic pattern nearer the root (Dziurdzik 1973; Debrot *et al.* 1982). Also specific to the species is the thickness of the cortex in relation to the diameter of the hair and the structure of the medula. Morphologically, the medula displays a variety of patterns, but visibility can be altered during the process of digestion, and the same may happen in the process of fossilisation. The medula of the hair of the brown bear has a multicellular, web-like pattern (Debrot *et al.* 1982).

The cross-sections of hairs in the outer coat vary in shape, ranging from simple circles to quite intricate patterns. The shape and diameter of the cross-sections vary radically along the length of the hair, as proceeding from the root the hair thickens, before becoming thinner towards its tip. At its thickest part the hair is usually flattened. In brown bear underhairs are usually circular or slightly reniform, measuring 0.05 mm to 0.09 mm in diameter. The cross-sections of the overhairs vary from mostly circular (Dziurdzik 1973) to oval, or occasionally reniform. The diameters of overhairs range from 0.11 mm to 0.20 mm, and the thickest hairs are circular.

Such figures serve as the basis for a comparison of fossilised cave bear hairs and the hairs of the contemporary brown bear. Comparison is difficult because the fossilised hairs are preserved only in fragments, and hairs differ not only between species but also between individuals within a species.

In most cases the cuticula itself was not fossilised. In the

few samples in which the cuticula had survived it had been radically altered (figs 7a2; 7d2). It was assumed that during phosphatogenesis various acids and bases damaged the coating of the hairs before fossilisation. As an experiment, contemporary hairs were soaked in hydrogen peroxide. This resulted in the formation of surface patterns on the cuticula similar to those found on the cuticulae of fossilised hairs. In a sedimentary environment similar to that found at Divje babe I, the cuticula of a human hair 10,000 years old was found preserved (Morell 1994).

The cortex of fossilised hairs is generally better preserved than the cuticula (fig. 6a-d), but in most cases the structure altered during fossilisation. In rare samples, however, the fibrous keratin coatings enveloping the cortex cells were preserved (cf. fig. 6a and 9b). The ratio of cortex thickness to hair diameter also changed substantially. In plastic phosphate aggregates, under the influence of acids and bases, hairs were deformed before fossilisation, yielding larger imprints and smaller fossilised remains. These figures are therefore of no assistance in determination at the species level.

Two samples of fossilised hairs contain a preserved medulla (fig. 7c2), although they lack pattern and could not be used for determination of species. The diameter of the medulla in the fossilised hairs reasonably matches the diameter of the channel in brown bear hairs.

The thicknesses and shapes of fossilised hair cross-sections are most reliably preserved in the imprints on the surface and interior of the phosphate aggregates. The shape and size of smaller holes match the underhairs of the living brown bear. The same applies to most of the samples of fossilised hairs. The larger holes vary more with regard to shape and size, but match perfectly the range of sizes and shapes of cross-sections of brown bear overhairs. It is interesting that they do not exceed the size of contemporary brown bear hairs. The fossilised hairs also display the longitudinal thinning and thickening characteristics of contemporary hairs (fig. 7b1-b2). The hair of other larger mammals in the region does not match the shape or diameter of the holes in the fossil aggregates.

CONCLUSION

The fossilised imprints and fibres in the phosphate aggregates from Divje babe-I may be identified, in all probability, as remains of cave bear hairs, the first documented discovery

of fossilised hairs from this extinct species. The fossils were reliably carbon dated using the AMS method based on reciprocal samples of charcoal and cave bear bone collagen (RIDDL, unpublished). Their average radiocarbon age is 45,450 years. This discovery opens a new course for micropalaeontology in the research of Pleistocene mammal species, towards tissue preserved by sedimentary environments and the conditions of fossilisation in numerous caves, in contrast to certain other similar late Pleistocene finds of other large mammals in more specific environments (cf. Kurtén 1968, pp 137-143).

APPENDIX

The EDAX method (Energy Dispersion Analysis by X-rays) was employed to examine several spots on the fresh fracture of a phosphate aggregate with imprints of hairs, several cortical sections and the surfaces of these and other fossilised hairs, and the cuticula and partial cortex of contemporary brown bear hair. All the tests yielded similar results (fig. 10 a-c). The chemical structure of the cortex of fossilised hairs does not differ from that of the phosphate aggregates, consisting mostly of phosphorus (P) and calcium (Ca). There was no trace of sulphur (S), the main component of contemporary hairs. On the basis of these findings it can be concluded that the remains are true fossils formed in the phosphate environment during phosphatogenesis.

Acknowledgments

The authors would like to thank the Slovenian Ministry of Science and Technology, Dr Franc Dolinšek from the Slovenian Ministry of Internal Affairs, Dr Erle Nelson from the Simon Fraser University, Department of Archaeology (Burnaby, Canada) and our Slovenian sponsors, Kolinska, Ledis, Ljubljanske mlekarne, Luma, Olma, Petrol, Slovenica, Teol, Zidgrad, Kmetijsko gozdarska zadruga Idrija and Žito, without whom the research could not have taken place. We are sincerely grateful to all of them. We would also like to express our thanks to Slovenian colleagues from various fields who contributed to discussions: Dr Narcis Mršič, Dr Jernej Pavšič, Tomaž Prus and Tomaž Verbič.

Photographs by F. Cimerman using optical and electron microscope.

Ivan TURK
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodka 13
SI-61000 Ljubljana

Mag. Franc CIMERMAN
Paleontološki inštitut Ivana Rakovca
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodka 13
SI-61000 Ljubljana

Janez DIRJEC
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodka 13
SI-61000 Ljubljana

Slavko POLAK
Notranjski muzej
Ljubljanska 10
SI-66230 Postojna

Jurij MAJDIČ
Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije
Štefanova 2
SI-61000 Ljubljana

Die Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur und das Problem ihrer Herleitung

Christian IHDE

Izvleček

Izhodišče članka sta dva odlomka keramike poznolajšekamenodobne hvarske kulture z upodobljenim slonom. Ta kultura je imela stike z grško Dimini kulturo, dokazov za stike z vzhodnejšimi kulturami ni.

Avtor je našel številne dokaze za stike hvarske kulture s sočasnimi kulturami južne Italije, Malte in severne Afrike, odkoder so znane tudi upodobitve slonov in ostalih zoomorfnih motivov

Abstract

The starting-point of the article is two pottery fragments with images of elephants from the late Neolithic Hvar Culture. This culture had contacts with the Greek Dimini Culture, while there is no evidence for contacts with more eastern cultures.

The author has found considerable evidence for the contacts of the Hvar Culture with the contemporary cultures of southern Italy, Malta, and northern Africa, where images of elephants and other zoomorphic motifs are also known.

EINLEITUNG

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit einem speziellen Aspekt der Hvar-Lisičići-Kultur, die das Jung-neolithikum in Dalmatien und Teilen Bosniens verkörpert.¹ Von dieser Kultur sind aus der Literatur 57 Fundplätze bekannt (*Karte 1*), von denen 2 der bedeutendsten, die Höhle Grapčeva spilja auf der Insel Hvar und die Freilandsiedlung Lisičići, Keramikfragmente geliefert haben, die mit hoher Wahrscheinlichkeit Elefantendarstellungen zeigen (*Abb. 1: 6, 7*). Im folgenden soll versucht werden, zu klären, aus welchem Gebiet die Einflüsse stammten, die zur Entstehung dieser im Kontext des ostadriatischen Jungneolithikums zweifellos sehr "exotisch" wirkenden Abbildungen führten. Die chronologische und regionale Gliederung der Hvar-Lisičići-Kultur, wie sie 1979 von Š. Batović vor-

gestellt wurde,² wird dagegen nicht näher überprüft werden.

Das Keramikfragment mit Elefantendarstellung aus der Grapčeva spilja (*Abb. 1: 6*) wurde 1955 erstmals vom Ausgräber dieses Fundplatzes, G. Novak, behandelt. Er bildete das in Frage stehende Fragment um 180 Grad gedreht ab und interpretierte die Darstellung als die eines Schiffes mit Ruder und 2 Ledersegeln bzw. einem Segel und Decksaufbau.³ Diese Deutung wurde auch von anderen Forschern übernommen, so z. B. A. M. Radmilli,⁴ O. Höckmann⁵ und M. Gimbutas.⁶ Dagegen erklärte J. Korošec 1957, daß die Scherbe so ausgerichtet werden sollte, wie auf *Abb. 1: 6* zu sehen; er betrachtete die darauf befindliche Abbildung als die eines Tieres, ohne sich auf eine bestimmte Art festzulegen.⁷ Erstmals wurde 1968 von B. Čečuk die Vermutung geäußert, daß es sich bei dem dargestellten Tier um einen Ele-

¹ Š. Batović, *Jadranska zona*, in: *Praist. jug. zem. 2. Neolitsko doba* (1979) 473-634.

² Batović (Anm. 1) 592-607, 627-631.

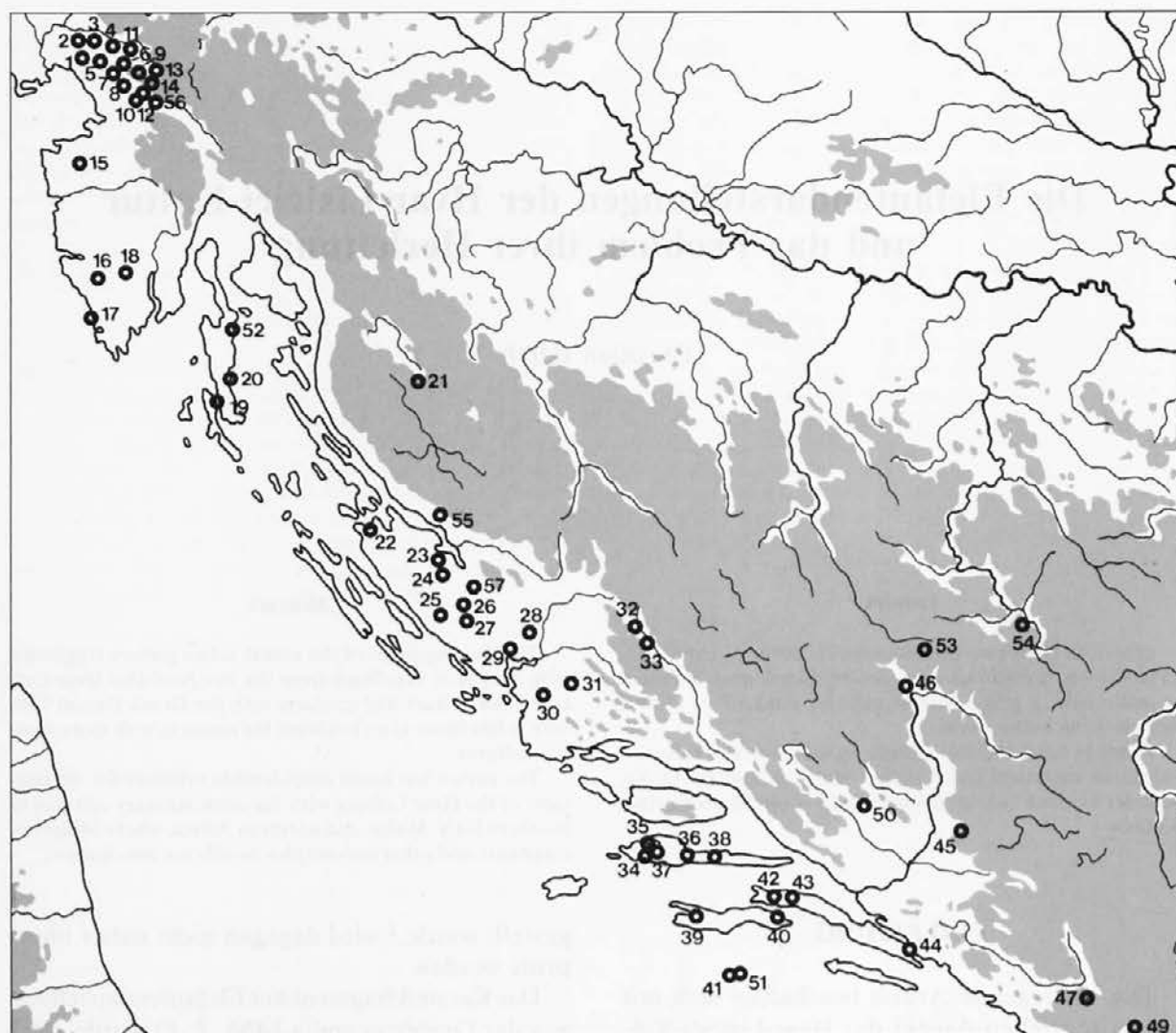
³ G. Novak, *Prehistorijski Hvar. Grapčeva spilja* (Zagreb 1955) 320 f., Taf. 194.

⁴ A. M. Radmilli, *La preistoria d'Italia alla luce delle ultime scoperte* (Firenze 1963) 31.

⁵ O. Höckmann, *Antike Seefahrt* (München 1985) 37 f., Abb. 3.

⁶ M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess* (San Francisco 1991) 55, Fig. 3: 3.

⁷ J. Korošec, *Zanimive upodobitve na keramičnih fragmentih iz "Grapčeve spilje" na Hvaru*, *Arh. vest.* 8, 1957, 3-8.

Karte 1: Gesamtverbreitung der Hvar-Lisičići-Kultur.
 Karta 1: Razprostranjenost hvarske kulture.

fanten handeln könnte,⁸ während Š. Batović 1979 das Gefäßfragment zwar in der wohl richtigen Weise abbildete, aber nicht über die Feststellung hinausging, es handle sich bei der Ritzung um eine realistische Darstellung.⁹

P. Cassola Guida schließlich diskutierte 1985 ausführlich die bis zu diesem Zeitpunkt vorgeschlagenen Deutungen der Abbildung, die sie anschließend überzeugend als die eines Elefanten interpretierte.¹⁰ Die Ritzung zeigt demnach ein nach rechts gewendetes Tier mit rundem Rücken, kurzem Schwanz und Rüssel; weiterhin sind 2 massiv wirkende Beine dargestellt. Die

von Cassola Guida als Stoßzahn gedeutete, leicht gebogene Linie im Anschluß an den Rüssel¹¹ könnte dagegen lediglich die vordere Begrenzung des Tierkörpers darstellen. Das den Körper füllende Gitterwerk und die waagerechte Schraffur der Beine sind möglicherweise Andeutungen der lederigen Körperhaut und dicken Beinfalten, die Elefanten auszeichnen.¹² Die Darstellung ist so realistisch, daß es angebracht erscheint anzunehmen, daß die Person, die die Ritzung anfertigte, entweder selbst einen lebenden Elefanten gesehen hat, oder über eine am lebenden Modell orientierte, naturalistische Ab-

⁸ P. Cassola Guida, Punti di vista su un frammento ceramico da Lesina (Hvar), in: *Studi di paleontologia in onore di Salvatore M. Puglisi* (Roma 1985) 517-521.

⁹ Batović (Anm. 1) 599, 614.

¹⁰ Cassola Guida (Anm. 8).

¹¹ Cassola Guida (Anm. 8) 519 f., Fig. 3.

¹² Cassola Guida (Anm. 8) 520.

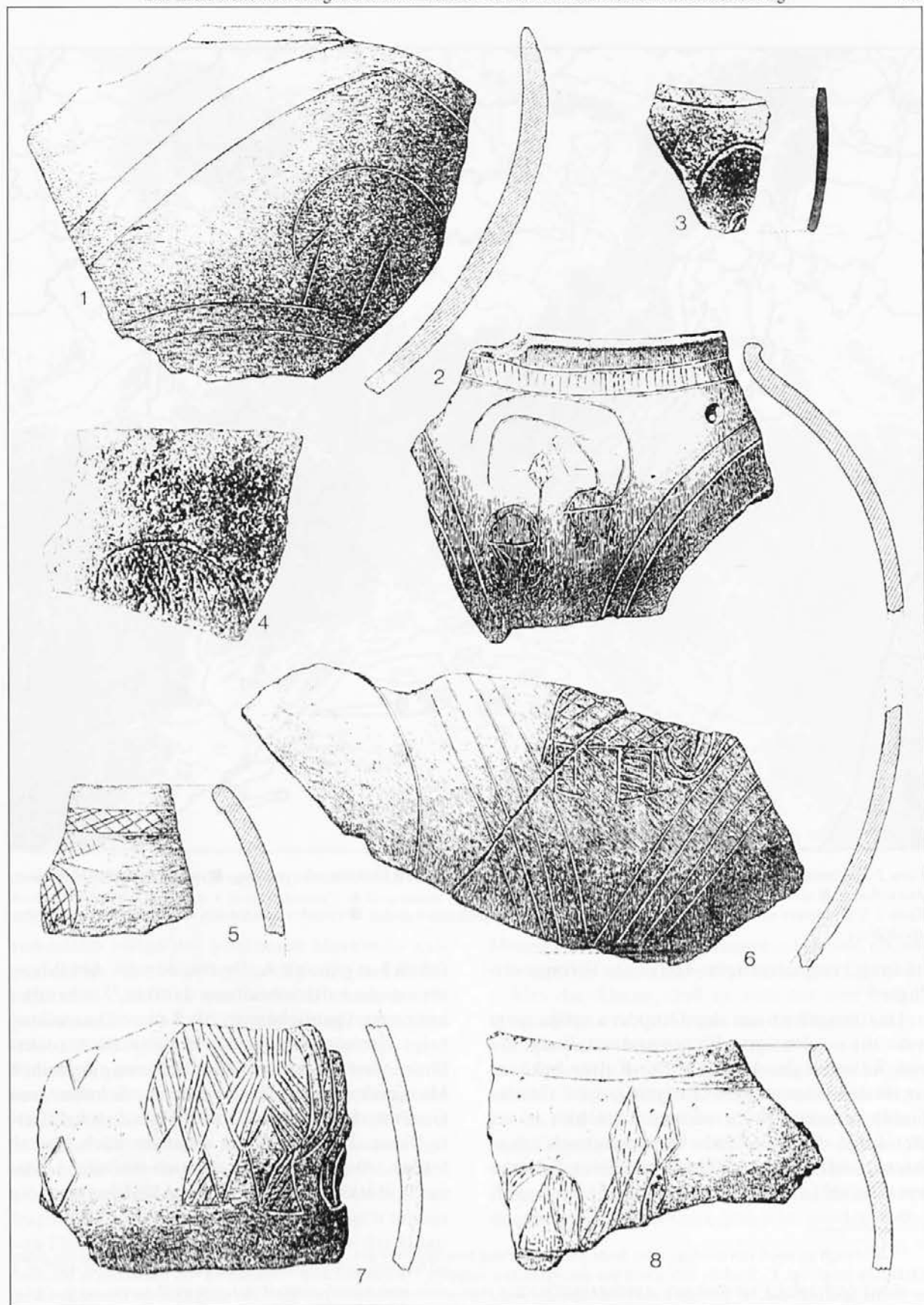
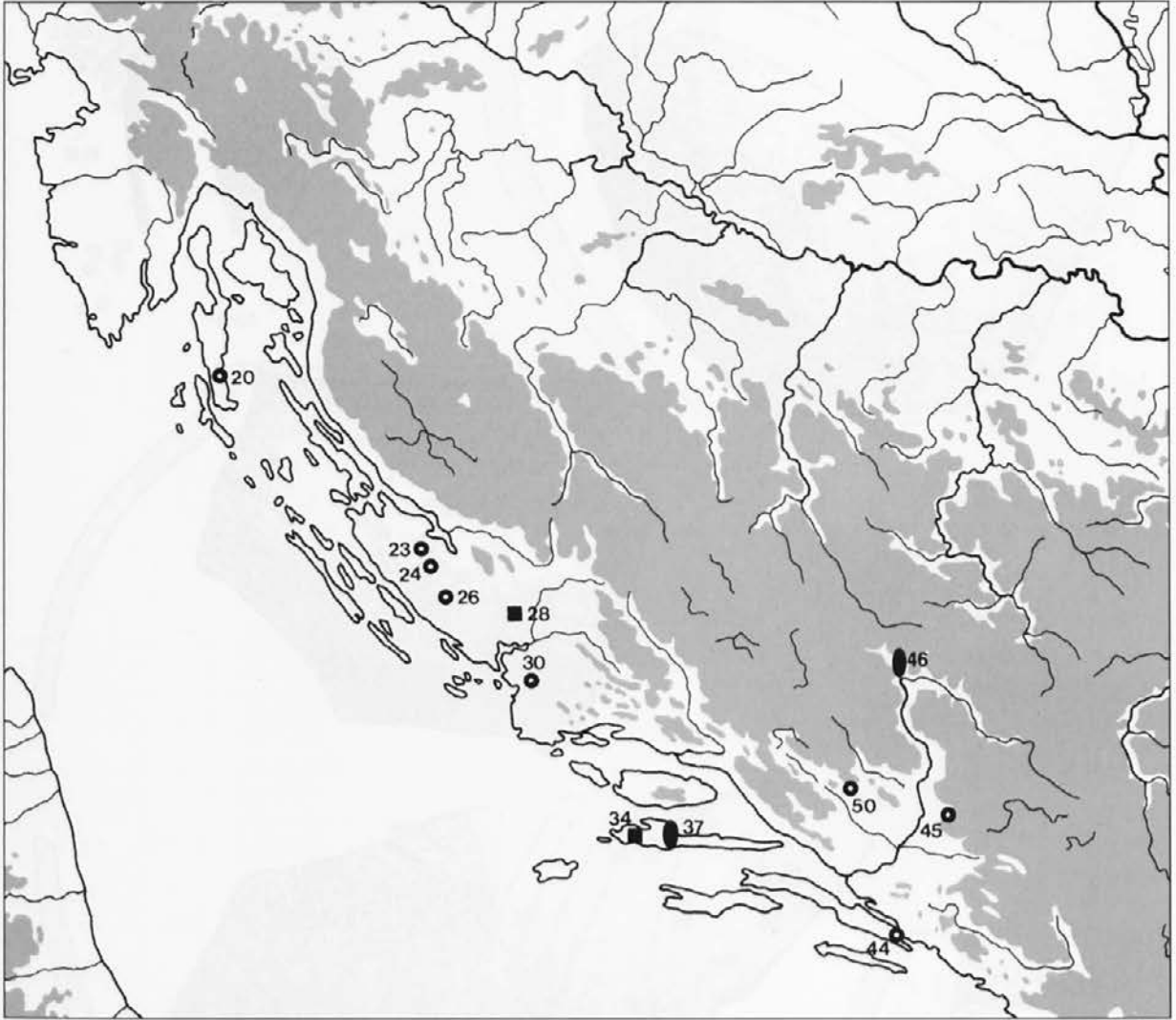

Abb. 1: Elefantendarstellungen auf Keramik der Hvar-Lisičići-Kultur - gesichert und vermutet. 1 Krivače (28); 2 Markova spilja (34); 3-6 Grapčeva spilja (37); 7,8 Lisičići (46). M. = 1:2.

Sl. 1: Upodobitve slonov na keramiki hvarske kulture - zanesljive in domnevne. 1 Krivače (28); 2 Markova spilja (34); 3-6 Grapčeva spilja (37); 7,8 Lisičići (46).

Karte 2: Elefantendarstellungen auf Keramik der Hvar-Lisičići-Kultur. ● Elefantendarstellung; ■ möglicherweise Elefantendarstellung; ● sonstige realistische Darstellung.

Karta 2: Upodobitve slonov na keramiki hvarske kulture. ● upodobitev slona; ■ verjetna upodobitev slona; ● ostale realistične upodobitve.

bildung eines derartigen Tieres als Vorlage verfügte.¹³

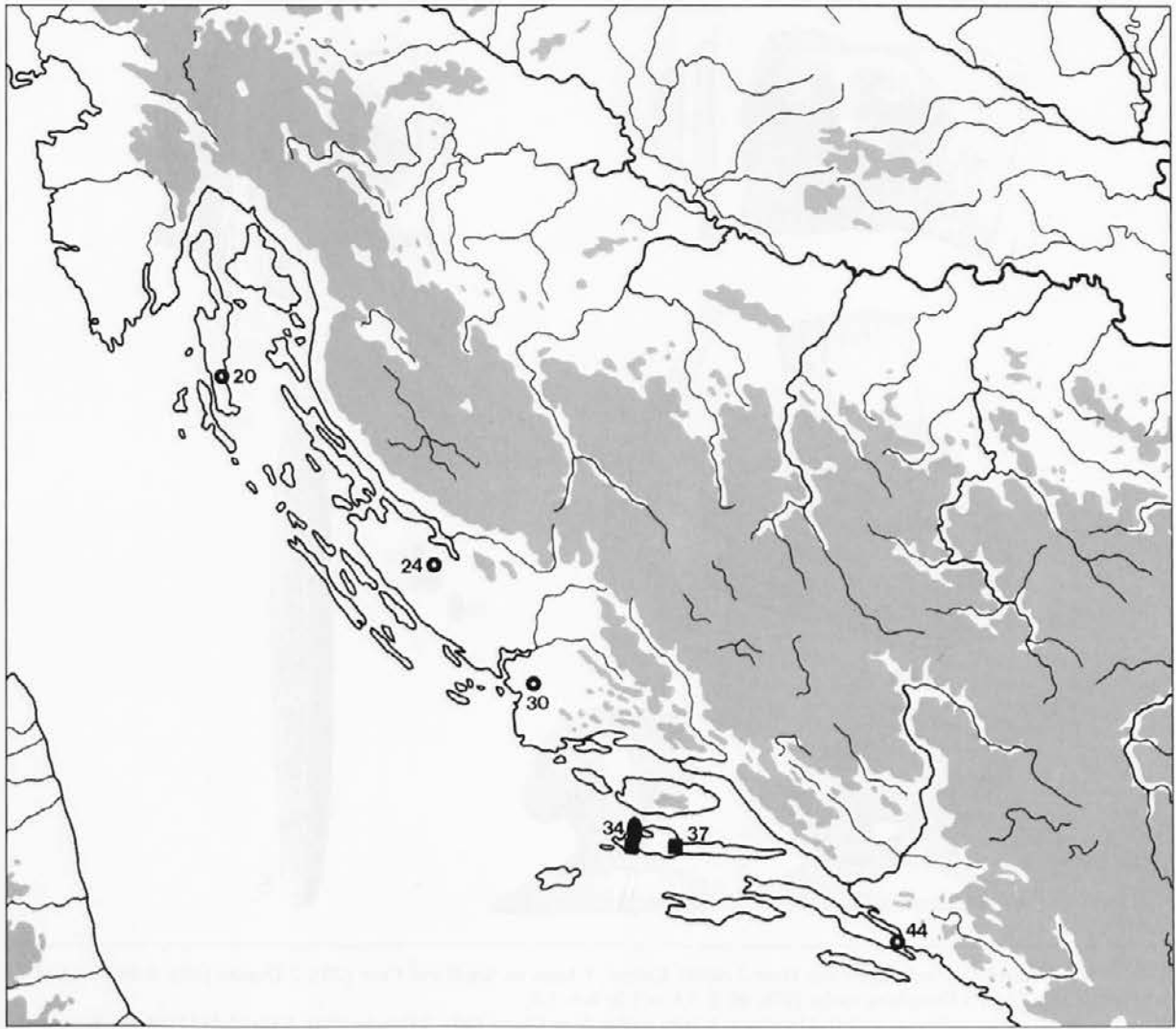
Das Fragment aus der Grapčeva spilja zeigt zwar die eindeutigste Elefantendarstellung, die von Keramik der Hvar-Lisičići-Kultur bekannt ist, ist aber keineswegs so einzigartig, wie P. Cassola Guida vermutet.¹⁴ Zu nennen wäre hier in erster Linie die sehr ähnliche, wenngleich etwas stärker stilisierte Abbildung auf einer Scherbe aus Lisičići (Abb. 1: 7), die seit ihrer Erstveröf-

fentlichung durch A. Benac, der die Abbildung als Landschaftsdarstellung deutete,¹⁵ scheinbar unbeachtet geblieben ist. Auch diese Darstellung zeigt höchstwahrscheinlich einen nach rechts blickenden Elefanten, unter Betonung derselben Merkmale: runder Rücken, kurzer Schwanz, mit Gitterwerk gefüllter Körper, Rüssel, schraffierte Beine. Die Stoßzähne scheinen auch hier zu fehlen. Außerdem gibt es noch weitere, leider noch stärker fragmentierte Abbildungen, die

¹³ Kürzlich ist auch von zoologischer Seite die Vermutung bestätigt worden, daß die Ritzung aus der Grapčeva spilja einen Elefanten zeigt: vgl. C. Becker, Elfenbein aus den syrischen Steppen? Gedanken zum Vorkommen von Elefanten in Nordostsyrien im Spätholozän, in: *Beiträge zur Archäozoologie und Prähistorischen Anthropologie 8. Arbeitstreffen der Osteologen Konstanz 1993 im Andenken an Joachim Boessneck*, Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ. 53 (1994) 169-181, bes. 170, Anm. 4.

¹⁴ Cassola Guida (Anm. 8) 520.

¹⁵ A. Benac, *Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjice* (Sarajevo 1958) 99 u. Taf. 23: 2; 29: 4. Für den Hinweis auf diese Darstellung und ihre mögliche Deutung sei Frau Prof. B. Teržan herzlich gedankt.

Karte 3: Widderkopf-Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur. ● Keramik-Applikation; ■ Nadelkopf; ● Plastik.
 Karta 3: Upodobitve ovnov v hvarski kulturi. ● keramična aplikacija; ■ glava igle; ● plastika.

zumindest einige der genannten Merkmale aufweisen, so eine Scherbe aus Krivače bei Bribir (Abb. 1: 1), auf der ein runder Rücken, kurzer Schwanz und ein Bein zu sehen sind; allerdings fehlt die Körperschraffur, die wiederum bei 2 Ritzungen aus der Grapčeva spilja (Abb. 1: 4,5) vorhanden ist, zusammen mit der Rundung des Rückens und einmal möglicherweise auch einem Schwanz. Die übrigen für Abb. 1 zusammengestellten Scherben tragen Ritzungen, bei denen es noch zweifelhafter ist, ob es sich bei den nur fragmentarisch erhaltenen Darstellungen um die von Elefanten handelt. Die 4 Fundorte der Hvar-Lisičići-Kultur, von denen sichere bzw. fragliche Elefantendarstellungen vorliegen, befinden sich auf Hvar (Grapčeva und Markova spilja), in der Herzegowina (Lisičići) und an der nördlichen dalmatischen Küste (Krivače); in Istrien und im Triester Karst sind derartige Darstellungen aus

Hvar-Lisičići-Zusammenhängen unbekannt, ebenso wie sonstige realistische Darstellungen (Karte 2).

Um die These, daß es sich bei den bisher vorgestellten Abbildungen um die Darstellungen von Elefanten handelt, zu untermauern, werden im folgenden zunächst die sonstigen mehr oder minder realistischen Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur - von Tieren, Menschen und wohl auch Gegenständen im weitesten Sinne - behandelt, wobei der Anfang mit den zoomorphen Darstellungen und hier wiederum den als Widderkopf deutbaren Abbildungen gemacht werden soll.

ZOOMORPHE DARSTELLUNGEN DER HVAR-LISIČIČI-KULTUR

Wahrscheinliche bzw. sichere Darstellungen von Widderköpfen, als Keramikapplikation, Plastik

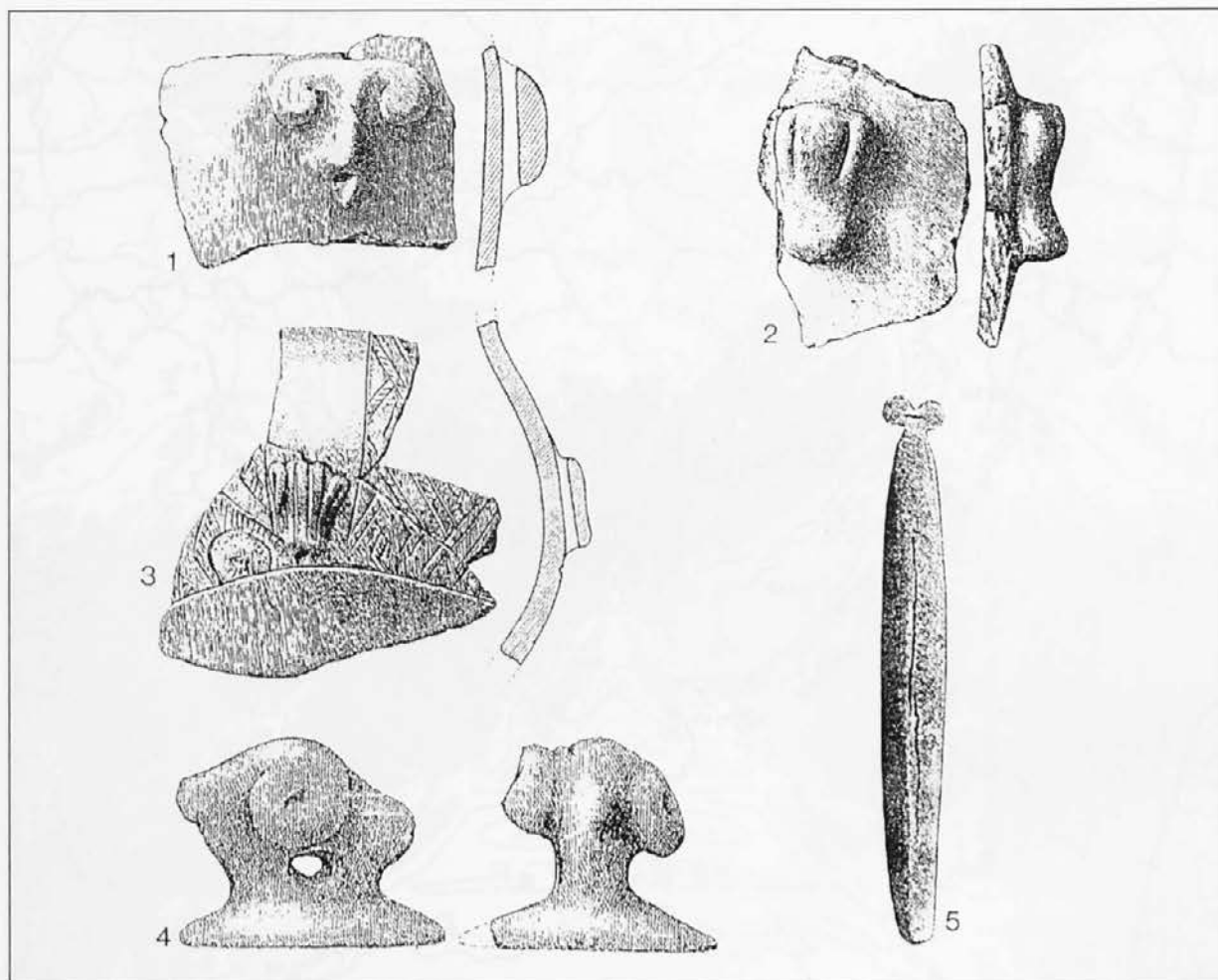

Abb. 2: Widderkopf-Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur. 1 Jami na Sredi auf Cres (20); 2 Danilo (30); 3 Smilčić (24); 4 Markova spilja (34); 5 Grapčeva spilja (37). M. 1-3,5 = 1:2; 4 = 1:1.

Sl. 2: Upodobitve ovnovih glav v hvarski kulturi. 1 Jami na Sredi na Cresu (20); 2 Danilo (30); 3 Smilčić (24); 4 Markova spilja (34); 5 Grapčeva spilja (37).

oder Nadelkopf, liegen von 6 Fundorten vor, wobei Plastiken und Nadeln auf die Insel Hvar beschränkt sind (Karte 3). Am häufigsten sind mit mindestens 4 Exemplaren Keramikapplikationen vertreten, von denen speziell das Beispiel vom Fundplatz Jami na Sredi auf Cres (Abb. 2: 1) mit großer Sicherheit ein Widdergehörn wiedergibt, während es sich bei den Exemplaren aus Danilo und Smilčić (Abb. 2: 2,3) um Widderköpfe in Frontalansicht handeln könnte. Weitere Darstellungen dieser Art sollen speziell in Smilčić zahlreich vorhanden sein,¹⁶ ohne daß Abbildungen von ihnen in der Literatur existieren. Wahrscheinliche Vorbilder dieser Applikationen sind aus der

Danilo-Kultur bekannt,¹⁷ so z. B. von Krivače bei Bribir.¹⁸ Eine Sonderstellung nimmt eine auf einem Gefäßhenkel befindliche, wahrscheinliche Widderkopfapplikation aus Gudnja ein,¹⁹ von der leider keine Abbildung vorliegt, auf die aber weiter unten noch näher eingegangen werden wird, ebenso wie auf die kleine, 2,8 cm hohe, rot bemalte Widderkopfplastik aus der Markova spilja (Abb. 2: 4), für die keine "einheimischen" Vorbilder existieren.²⁰ Aufgeführt werden sollen in diesem Zusammenhang noch die wohl ein Widdergehörn darstellenden Köpfe von Knochennadeln (?) aus der Grapčeva spilja (Abb. 2: 5) sowie der Markova spilja.²¹

¹⁶ Batović (Anm. 1) 606.

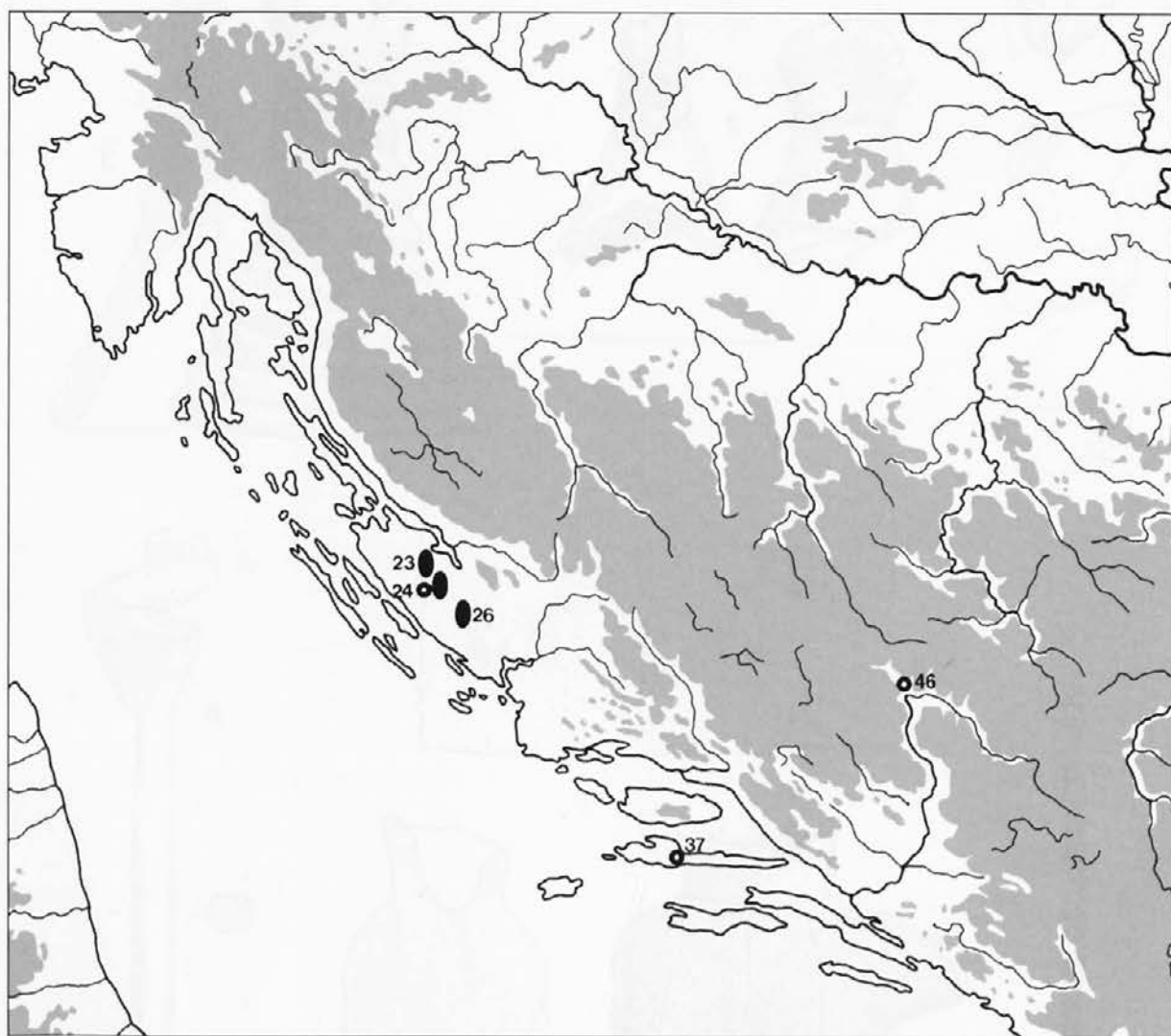
¹⁷ Batović (Anm. 1) 606.

¹⁸ J. Korošec, P. Korošec, Bribir i njegova okolica u prapovijesno doba, *Diadora* 7, 1974, 5-34, Taf. 9: 1.

¹⁹ Batović (Anm. 1) 599.

²⁰ Batović (Anm. 1) 606.

²¹ B. Čečuk, G. Novak, Markova spilja VI, *Arh. rad. raspr.* 8-9, 1982, 11-34, bes. 32.

Karte 4: Schlangendarstellungen und Tierkopfplastiken der Hvar-Lisičići-Kultur. ● Schlangendarstellung; ◐ Tierkopfplastik. Karte 4: Upodobitve kač in plastika v obliki živalske glave v hvarski kulturi. ● upodobitev kače; ◐ plastika v obliki živalske glave.

Tierkopfplastiken, die nicht erkennen lassen, welcher Art das dargestellte Tier zugerechnet werden muß, sind von den 3 Fundorten Islam Grčki, Smilčić und Benkovac und damit nur aus einem eng begrenzten Gebiet im Norden Dalmatiens bekannt (Karte 4). Das beste Beispiel ist das Bruchstück von Islam Grčki, das besonders in der Seitenansicht klar zu erkennen gibt, daß es sich hier um einen Tierkopf handelt (Abb. 3: 1), während es bei dem hierhergestellten Fragment wohl eines Gefäßdeckels aus Smilčić (Abb. 3: 2) doch zumindest wahrscheinlich ist, daß der figürlich gestaltete Aufsatz einen Tierkopf darstellen soll. Batović erwähnt zusätzlich das Bruchstück eines Kopfes aus Benkovac.²²

Auch Schlangendarstellungen liegen nur von 3 Fundplätzen der Hvar-Lisičići-Kultur vor, doch sind diese räumlich weit voneinander entfernt (Karte 4). Im Falle des Deckelaufsatzes aus Smilčić sowie der Nadelköpfe aus der Grapčeva spilja und Lisičići (Abb. 3: 3,4,6) liegt nicht nur die hier vorgeschlagene Deutung als Schlangendarstellung, sondern auch die als rein dekoratives Schmuckelement im Bereich des Möglichen, während es sich bei der Keramikapplikation vom zuletzt genannten Fundort (Abb. 3: 5) mit hoher Wahrscheinlichkeit um die Abbildung einer Schlange handeln dürfte.

Weitere, für die Hvar-Lisičići-Kultur einzigartige zoomorphe Darstellungen sind aus Smilčić

²² Batović (Anm. 1) 606.

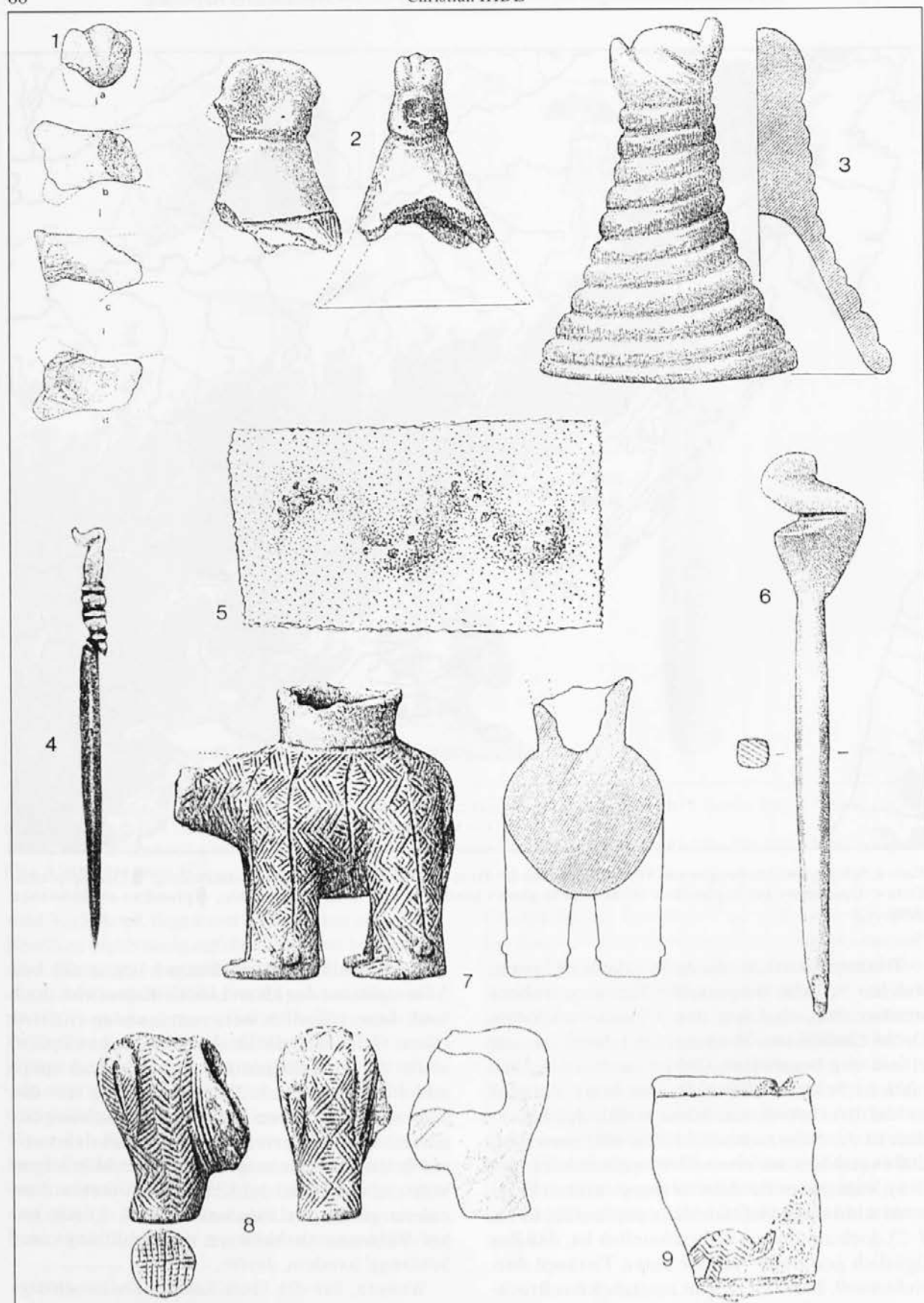
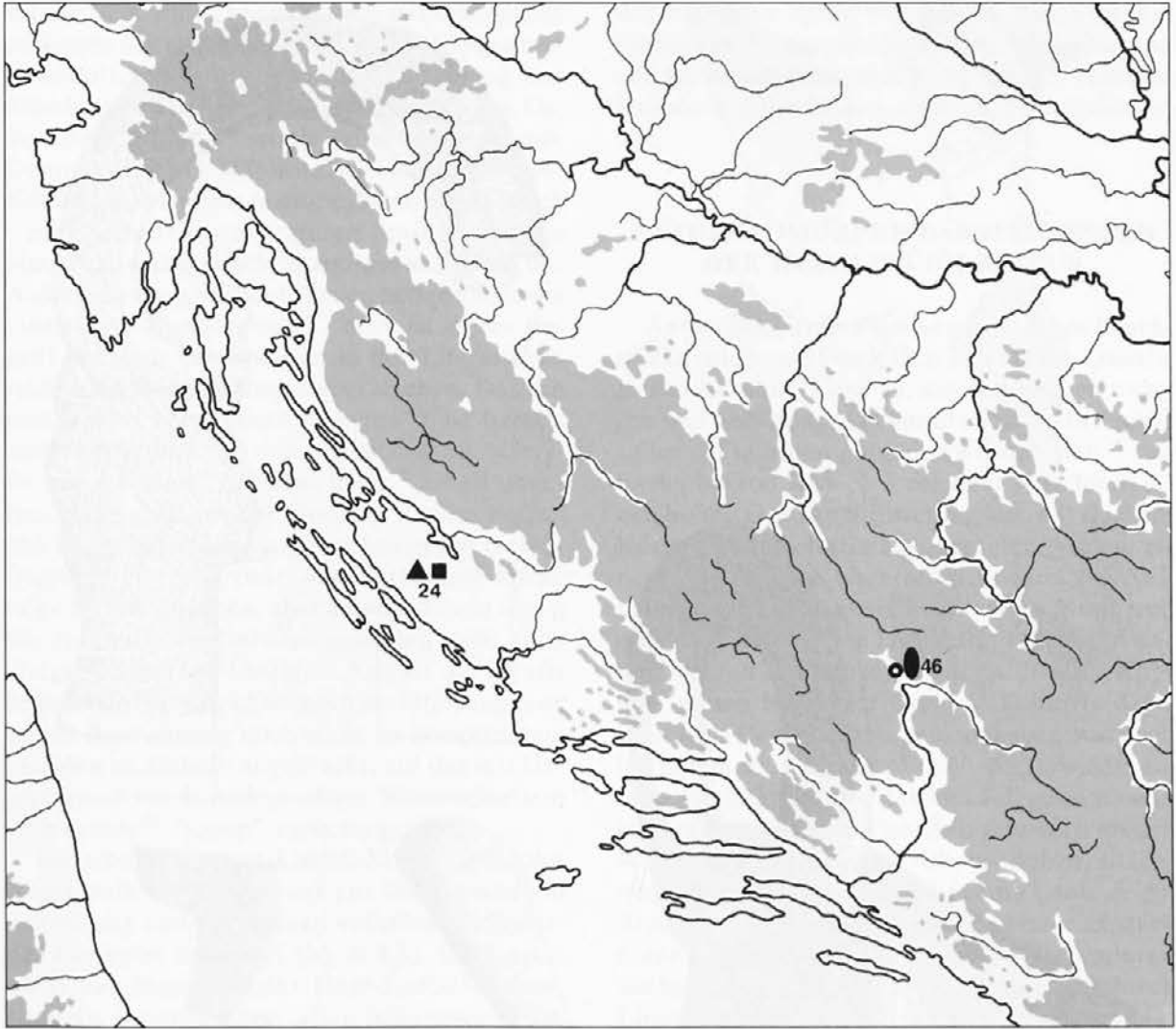

Abb. 3: Sonstige zoomorphe Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur. 1 Islam Grčki (23); 2,3,7,8 Smilčić (24); 4 Grapčeva spilja (37); 5,6,9 Lisičići (46). M. 1-4,6-8 = 1:2; 5,9 = o. M.

Sl. 3: Ostale zoomorphe upodobitve v hvarski kulturi. 1 Islam Grčki (23); 2,3,7,8 Smilčić (24); 4 Grapčeva spilja (37); 5,6,9 Lisičići (46).

Karte 5: Sonstige zoomorphe Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur. ▲ Kultgefäß in Bärenform; ■ unbestimmte Tierplastik; ● Pferdedarstellung; ● Vogeldarstellung.

Karta 5: Ostale zoomorfne upodobitve v hvarski kulturi. ▲ kulturna posoda v obliki medveda; ■ nedoločljiva živalska plastika; ● upodobitev konja; ● upodobitev ptice.

und Lisičići bekannt (Karte 5). Vom ersteren Fundplatz stammt eine wahrscheinliche Bärenfigur mit einem Gefäß auf dem Rücken (Abb. 3: 7)²³ sowie das Bruchstück einer Plastik (Abb. 3: 8), das Batović für einen Kopf, vielleicht den eines Schweines, hält,²⁴ das, nach der Abbildung zu urteilen, aber auch den rückwärtigen Teil eines Tierkörpers darstellen könnte. Von Lisičići liegen die, abgesehen von den Elefantendarstellungen, einzigen eingeritzten bzw. -geschnittenen zoomorphen Abbildungen der Hvar-Lisičići-Kultur vor: die eines Vogels (Abb. 3: 9) und auf

einem weiteren Keramikbruchstück möglicherweise die Wiedergabe eines Pferdes.²⁵

SCOOPS

Eine relativ große Anzahl von scoop-Bruchstücken ist aus 3 Siedlungen der Hvar-Lisičići-Kultur bekannt geworden (Karte 7). Als scoops werden in dieser Arbeit, dem anglo-amerikanischen Sprachgebrauch folgend,²⁶ Gefäße bezeichnet, die in der Regel 4 plastisch ausgeformte na-

²³ Batović (Anm. 1) 606.

²⁴ Batović (Anm. 1) 606.

²⁵ Benac (Anm. 15) Taf. 24: 3.

²⁶ z. B. J. Chapman, *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*, BAR Int. Ser. 117 (1981) u. J. E. Coleman, *Kephala. A Late Neolithic Settlement and Cemetery*, Keos 1 (1977).

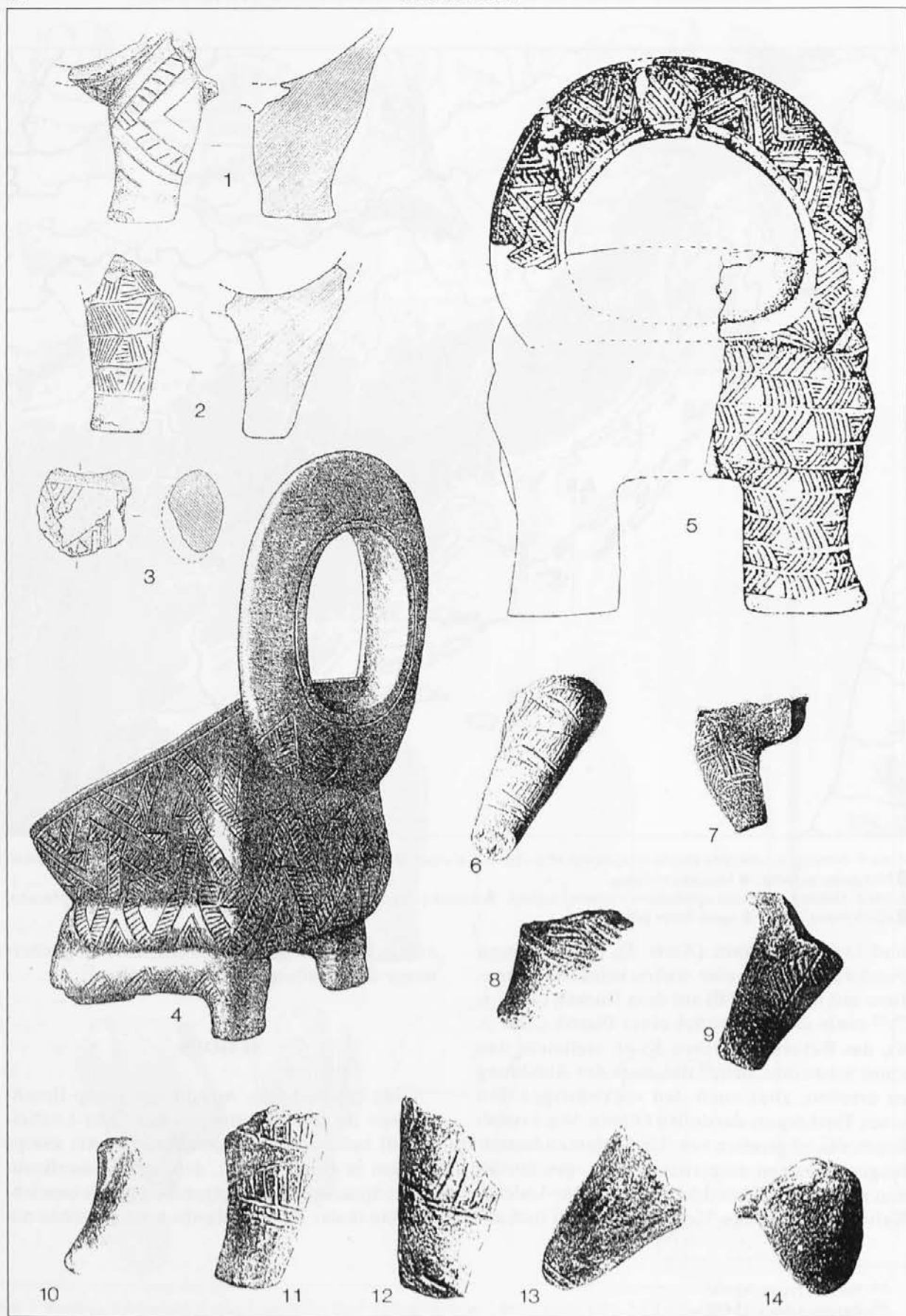

Abb. 4: Scoops der Hvar-Lisičići-Kultur. 1-3 Islam Grčki (23); 4,5 Smilčić (24); 6-14 Markova spilja (34). M. = 1:2.
 Sl. 4: Kultne posode hvarske kulture. 1-3 Islam Grčki (23); 4,5 Smilčić (24); 6-14 Markova spilja (34).

turalistische Füße, einen Körper mit schräg, fast senkrecht gestellter, weiträumiger Mündung sowie gewöhnlich einen in paralleler Stellung zur Mündung befindlichen Ringhenkel aufweisen. Die der Bezeichnung "scoop" zugrundeliegende Deutung dieser Gefäßform als Schaufelgefäß bzw. Kohlebecken ist zwar höchstwahrscheinlich falsch - zum Schaufeln von festeren Stoffen sind die Henkel zu zerbrechlich, Brandspuren, die bei der Aufbewahrung glühender Kohlen hätten entstehen müssen, sind unbekannt,²⁷ - doch ist dieser Begriff dennoch den anderen in der Literatur zu findenden Bezeichnungen vorzuziehen. Das hin und wieder verwendete "Rhyton"²⁸ ist bereits anderweitig besetzt, und die scoops als "Gefäße mit 4 Füßen" zu bezeichnen,²⁹ ist zu ungenau, da es z. B. aus der Siedlung Ravlića Pećina aus Hvar-Lisičići-Zusammenhängen ein Gefäßfragment gibt, das zwar, in vollständiger Form, mit 4 Füßen versehen, aber keinesfalls ein scoop ist; zu ähnlichen Gefäßen gehörten wohl auch einige "Füße" aus Lisičići.³⁰ Anstatt die bereits bestehende Begriffsvielfalt durch die Erfindung einer neuen Bezeichnung noch mehr zu komplizieren, erschien es deshalb angebracht, auf das seit längerem auch von deutschsprachigen Wissenschaftlern verwendete³¹ "scoop" zurückzugreifen.

Die scoops der Hvar-Lisičići-Kultur sind in der Regel stark zerscherbt, nur aus Smilčić sind ein vollständig und ein nahezu vollständig erhaltenes Exemplar bekannt (Abb. 4: 4,5). Ein Unikat nicht nur innerhalb der Hvar-Lisičići-Kultur, sondern generell unter allen bekannten (bzw. publizierten) scoops ist das vom erwähnten Fundplatz stammende Gefäß mit 4 anthropomorphen, in kniender Haltung befindlichen Füßen; alle anderen scoops, soweit sie über naturalistisch gestaltete Füße verfügen, scheinen demgegenüber in dieser Hinsicht tierische Vorbilder gehabt zu haben. Die Mehrzahl der scoops ist reich mit eingeschnittenen Motiven wie Sparrenmustern, Dreiecken, strichgefüllten Linienbändern usw. verziert. Auffällig ist die große Anzahl der aus

der Markova spilja bekannten Bruchstücke, besonders da der ebenfalls auf Hvar gelegene und keramisch außerordentlich reiche Fundplatz Grapčeva spilja keinen einzigen scoop geliefert hat.

ANTHROPOMORPHE DARSTELLUNGEN DER HVAR-LISIČIČI-KULTUR

Anthropomorphe Plastiken bzw. deren Bruchstücke sind von 8 Fundplätzen der Hvar-Lisičići-Kultur bekannt (Karte 6); nur von einigen wenigen sind Abbildungen publiziert worden. In Smilčić sollen 3 Figurinen gefunden worden sein;³² das Exemplar von Abb. 5: 2 zeichnet sich durch einen hohen Grad an Stilisierung aus, mit flachem Körper, stummelartig angedeuteten Armen, einem langen, nach oben offenen, wohl zur Aufnahme von Flüssigkeit bestimmten Kopf und möglicherweise einer Halskette. Die Figur war gelb bemalt.³³ Ebenso wie der stilisierte Kopf vom selben Fundplatz (Abb. 5: 1) dürfte diese Plastik als Deckelaufsatz gedient haben, was auch bei einem weiteren Kopf (Abb. 5: 3), wiederum mit ausgehöhltem Oberteil, der Fall gewesen sein könnte.³⁴ Von diesen Plastiken sehr verschieden ist das Bruchstück einer vollplastischen, sitzenden Figur aus der Ravlića Pećina (Abb. 5: 5). Abb. 5: 4 zeigt möglicherweise das Fußbruchstück einer anthropomorphen Figur. Alle anderen anthropomorphen Plastiken sind nur durch Literaturerwähnung belegt: eine Figur mit plastisch hervorgehobenen Händen, aber ohne Gesichtsmerkmale aus Benkovac; das Bruchstück einer Figur aus der Grapčeva spilja; eine Figur mit stark betonten Brüsten aus Gudnja; 2 stark schematisierte Torsi mit zylinderförmigem Rumpf, Füßen und Nabel aus Lisičići; das Unterteil einer Figur mit Beinen und Hüften aus Danilo.³⁵

Aus Lisičići stammen einige Ritzungen auf Keramikfragmenten, die als anthropomorphe

²⁷ W. Ekschmitt, *Kunst und Kultur der Kykladen 1. Neolithikum und Bronzezeit*, Kulturgesch. d. Antiken Welt 28, 1 (1986) 29 f.

²⁸ Verwendet z. B. von H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte 2. Jungsteinzeit*. (1968) 102.

²⁹ So zu finden bei Batović (Anm. 1).

³⁰ B. Marijanović, Ravlića Pećina, *Glas. Zem. muz.* 35-36, 1980-1981, 1-97, bes. Taf. 14: 2; Benac (Anm. 15) Taf. 28: 3-5.

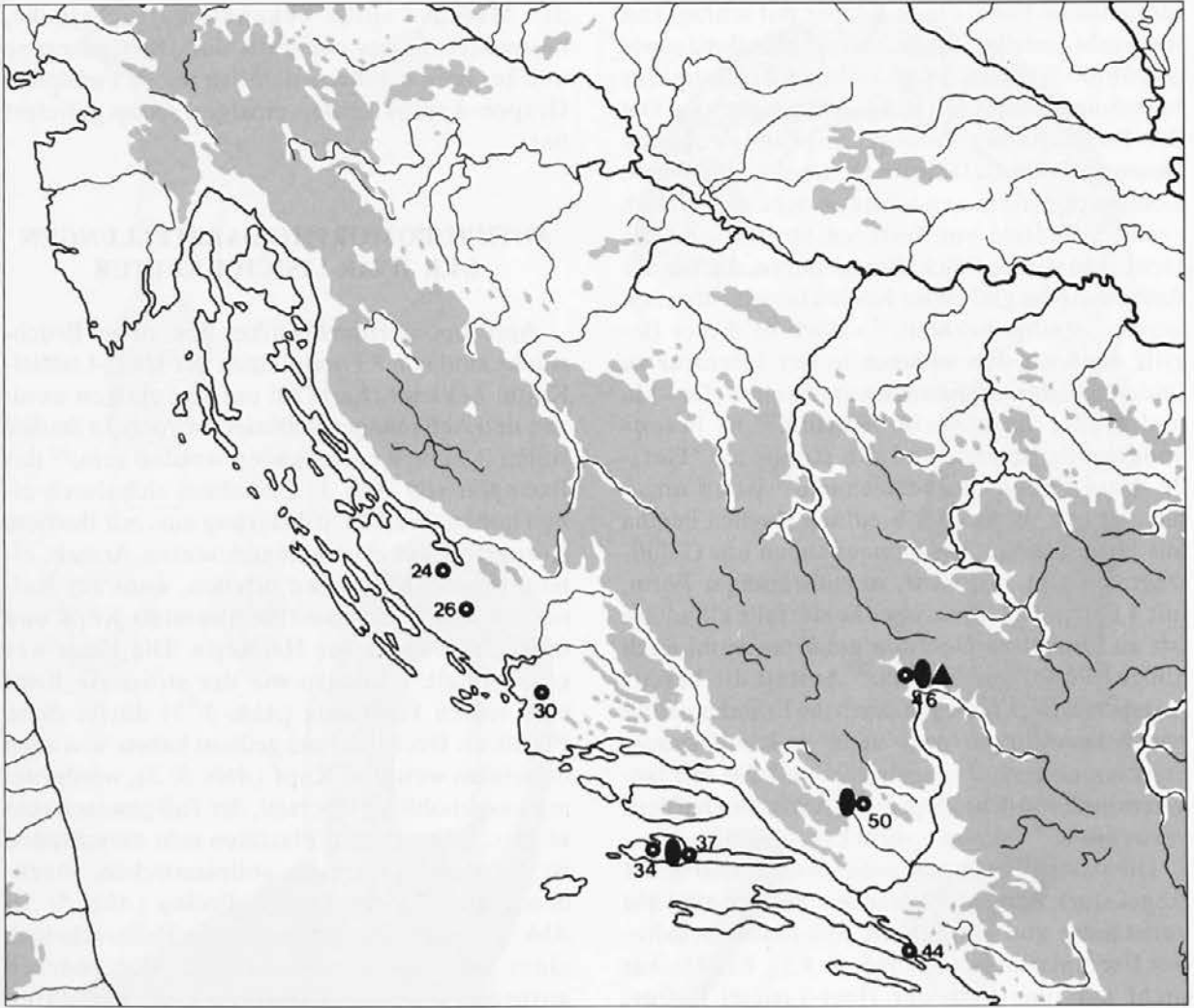
³¹ z. B. Ekschmitt (Anm. 27) u. F. Schachermeyr, *Die Ägäische Frühzeit 1. Die Vormykenischen Perioden des Griechischen Festlandes und der Kykladen*, Mykenische Stud. 3 (1976).

³² Batović (Anm. 1) 604.

³³ Batović (Anm. 1) 606.

³⁴ Hier sei angemerkt, daß Batović das letztgenannte Stück wohl in 2 verschiedenen Publikationen unterschiedlichen Kulturen zugeordnet hat: der Danilo-Kultur (Batović (Anm. 1) Taf. 86: 3) und der Hvar-Lisičići-Kultur (Š. Batović, Barice, Smilčić pres de Zadar - site néolithique, in: *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie. Recherches et résultats* (Beograd 1971) 83-87, bes. 87, Abb. 2).

³⁵ Batović (Anm. 1) 604-606.

Karte 6: Anthropomorphe und "szenische" Darstellungen der Hvar-Lišići-Kultur. ▲ schematisierte anthropomorphe Darstellung auf Keramik; ● anthropomorphe Plastik; ◐ "szenische" Darstellung.

Karta 6: Antropomorfne in "scenske" upodobitve v hvarski kulturi. ▲ shematizirana antropomorfna upodobitev na keramiki; ● antropomorfna plastika; ◐ "scenska" upodobitev.

Abbildungen gedeutet werden können.³⁶ In 4 Fällen könnte es sich um Gesichtsdarstellungen handeln, jeweils mit stark schematisierten Augen und Nasen. Ein weiteres Bruchstück zeigt neben der bereits erwähnten Pferdeabbildung möglicherweise auch eine in Strichmännchenmanier ausgeführte menschliche Figur.

"SZENISCHE" DARSTELLUNGEN

Die beiden Autoren A. Benac und Š. Batović haben die Ansicht vertreten, daß von Keramik der Hvar-Lišići-Kultur auch szenische Darstel-

lungen, wie Landschaften, Jagdszenen usw., bekannt sind.³⁷ Dabei bezogen sie sich besonders auf Lišići, aber ähnliche Erscheinungen sind noch von 2 weiteren Fundplätzen anzuführen (Karte 6).

Noch mit der größten Wahrscheinlichkeit versehen, wenn auch nicht zweifelsfrei, ist Benac' Deutung einiger Ritzungen auf Keramik aus Lišići als Sonnen- und Mondsymbole (Abb. 5: 6,7). Dagegen vermag die Interpretation der Darstellung auf einer Scherbe (Abb. 1: 8) als die einer "Wohngrube mit 2 Bäumen"³⁸ genausowenig zu überzeugen wie die der Abb. 1: 7 und 5: 10 als Landschaften;³⁹ der "Baum" von Abb. 5: 10 hat

³⁶ Benac (Anm. 15) Taf. 29: 1,6-8; Batović (Anm. 1) Taf. 99: 9.

³⁷ Benac (Anm. 15) 99; Batović (Anm. 1) 600.

³⁸ Benac (Anm. 15) 99.

³⁹ Benac (Anm. 15) 99.

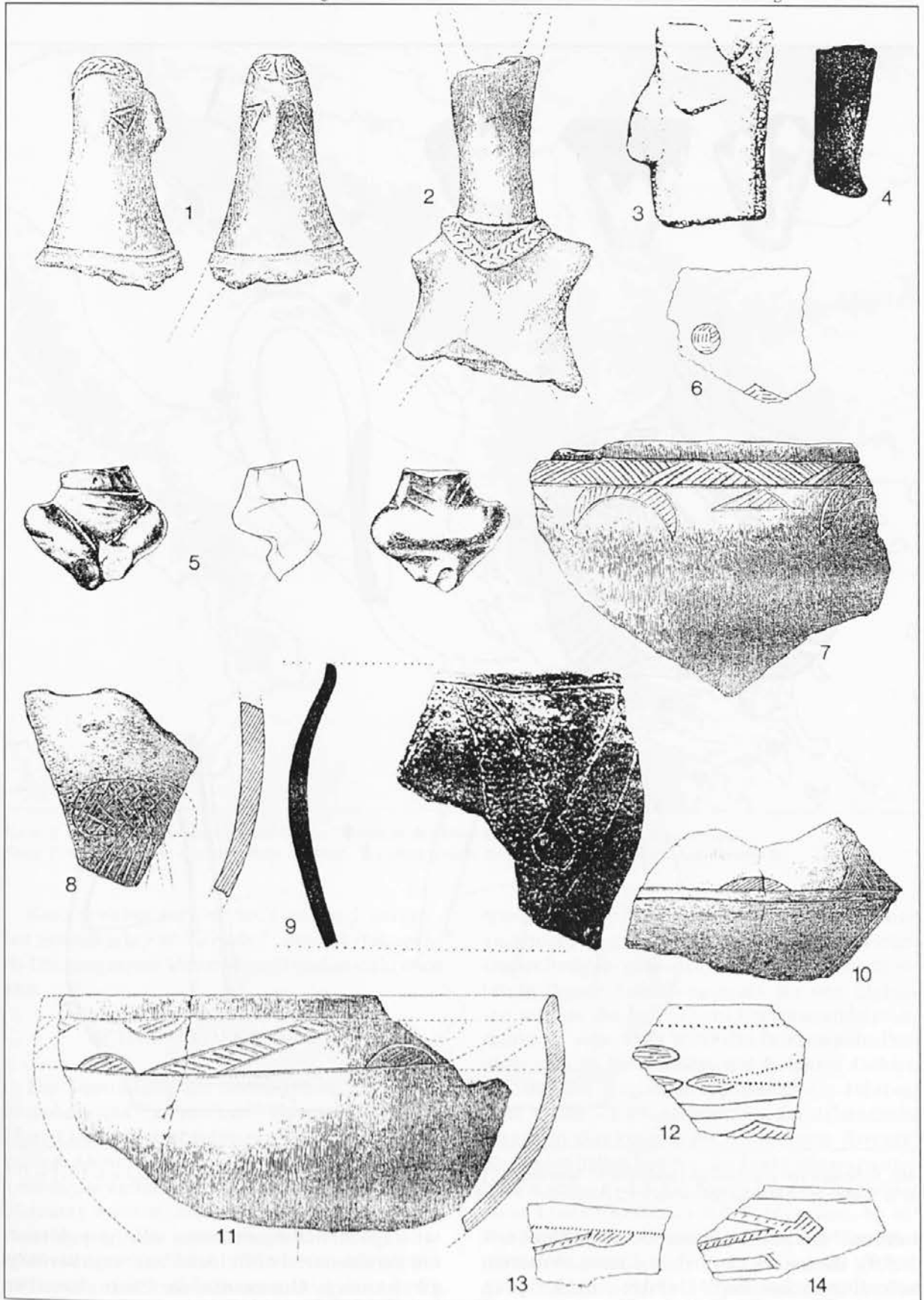

Abb. 5: Anthropomorphe und "szenische" Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur. 1-3 Smilčić (24); 4 Markova spilja (34); 5 Ravlića Pečina (50); 6,7,10-14 Lisičići (46); 8,9 Grapčeva spilja (37). M. 1-4,7-11 = 1:2; 5,6,12-14 = o. M.
 Sl. 5: Antropomorfnе in "szeniske" upodobitve v hvarski kulturi. 1-3 Smilčić (24); 4 Markova spilja (34); 5 Ravlića Pečina (50); 6,7,10-14 Lisičići (46); 8,9 Grapčeva spilja (37).

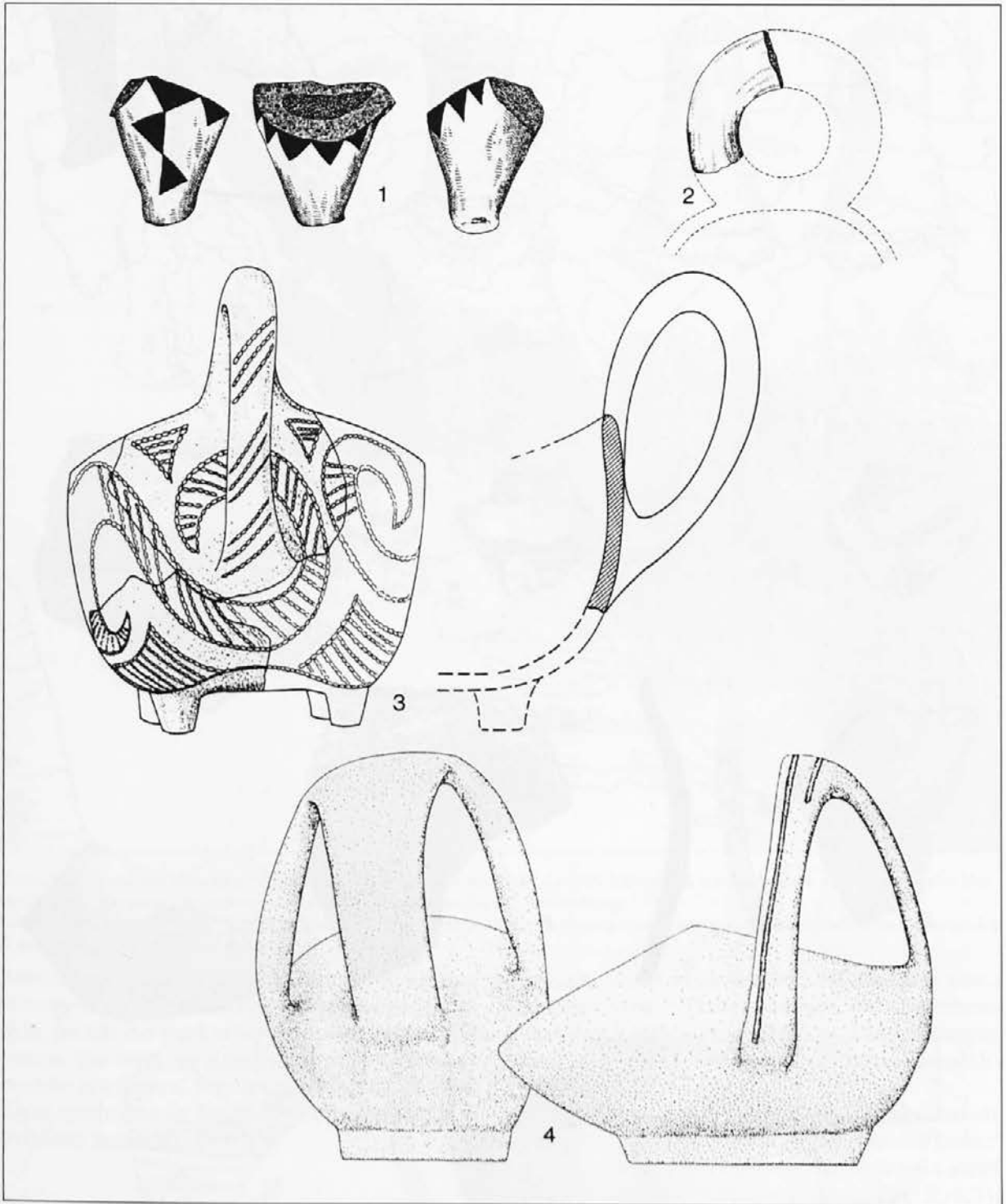
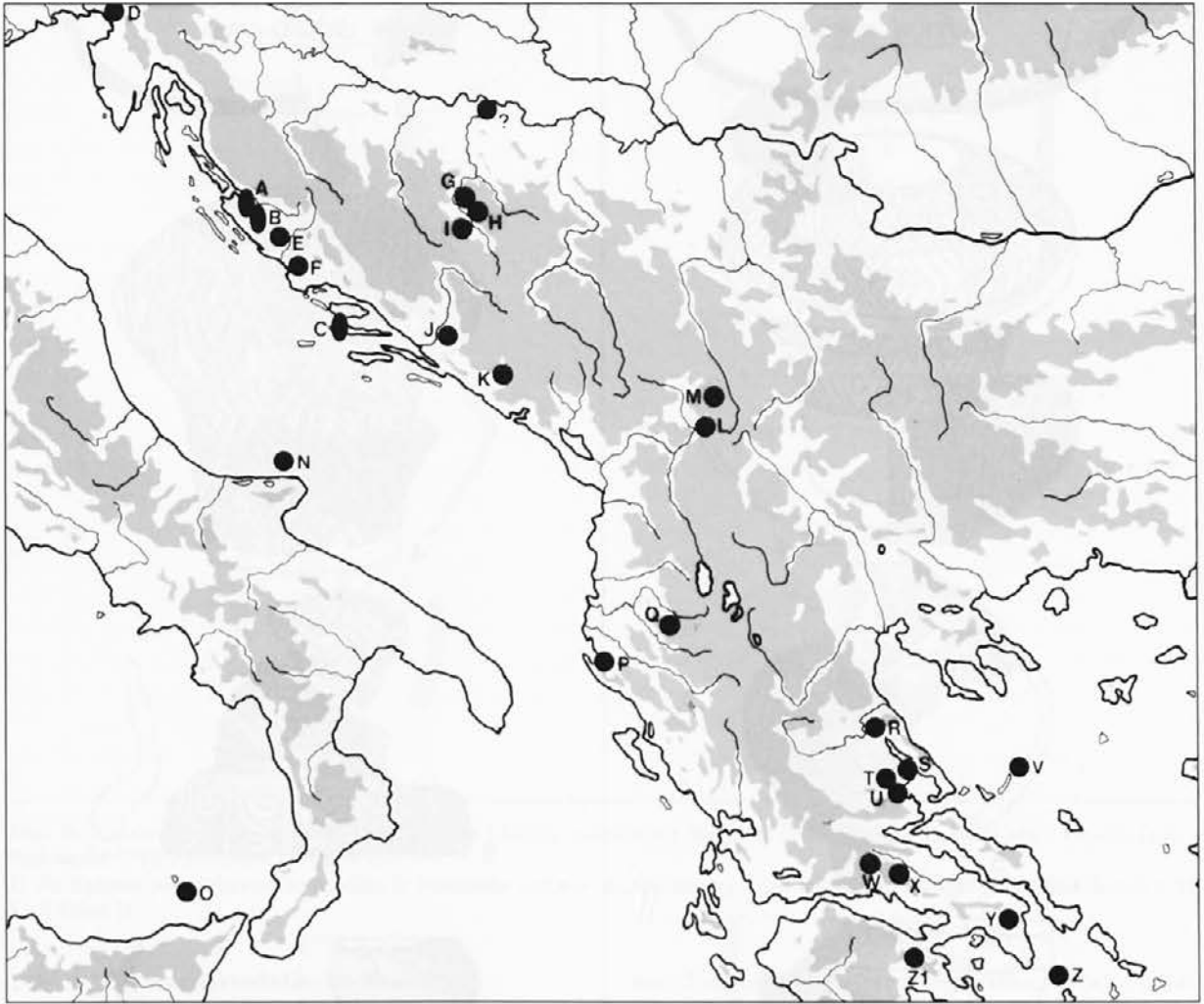

Abb. 6: Scoops von griechischen Fundplätzen (Auswahl). 1,2 Achilleion; 3 Rachmani; 4 Kephala (Keos). M. 1,2,4 = c. 1:3; 3 = 1:3. Sl. 6: Kultne posode iz Grčije (izbor). 1,2 Achilleion; 3 Rachmani; 4 Kephala (Keos).

mehrere "auf dem Kopf stehende" Parallelen (Abb. 5: 8,9), ebenso wie der neben diesem Ornament befindliche schraffierte Halbkreis (Abb. 5: 11), der deshalb mit ziemlicher Sicherheit keine Hüttendarstellung ist. Die von Batović erwäh-

ten Jagddarstellungen lassen sich im publizierten Fundmaterial nicht identifizieren; allerdings gibt es einige Ornamente, die Pfeile darstellen könnten (Abb. 5: 12-14).⁴⁰

⁴⁰ Batović (Anm. 1) 600.

Karte 7: Scoops in Südosteuropa und Italien. ● scoops der Hvar-Lisičići-Kultur; ● sonstige scoops.

Karta 7: Kultne posode v južni Evropi in Italiji. ● kultne posode hvarske kulture; ● ostale kultne posode.

Kurz erwähnt sei hier noch ein reich verziertes Steinobjekt von Krivače;⁴¹ eine überzeugende Deutung seines Verwendungszweckes steht noch aus.

SCHLUSSFOLGERUNGEN

Die Vorstellung der zoomorphen, anthropomorphen und "szenischen" Darstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur sollte gezeigt haben, daß die beiden Abbildungen aus der Grapčeva spilja und Lisičići, die weiter oben als Elefantendarstellungen gedeutet wurden, innerhalb dieser Kultur einzigartig sind. Sie unterscheiden sich mit aller wünschenswerten Deutlichkeit von den sonstigen zoomorphen Abbildungen, nicht nur durch ihre Form, sondern auch durch ihre Körper-

musterung, die sonst unbekannt ist, und können auch nicht als anthropomorphe bzw. "szenische" Darstellungen gedeutet werden. Die Interpretation dieser Abbildungen als die von Elefanten scheint die bei weitem überzeugendste Variante zu sein. Dies wirft das interessante Problem auf, zu bestimmen, mit welchem Gebiet, in dem zum fraglichen Zeitpunkt - 5. Jahrtausend v. Chr. - Elefanten lebten, der dalmatische Raum in direktem oder indirektem Kontakt gestanden haben könnte. Als Erklärungsvarianten bieten sich an: direkte Kontakte der Träger der Hvar-Lisičići-Kultur a) mit Vorderasien, b) mit Nordafrika oder c) mit Kulturen, die ihrerseits unmittelbar mit einem dieser Räume in Verbindung standen. Diese Möglichkeiten sollen im folgenden erörtert werden.

⁴¹ J. Korošec, P. Korošec (Anm. 18) 168 f., Abb. 1,2.

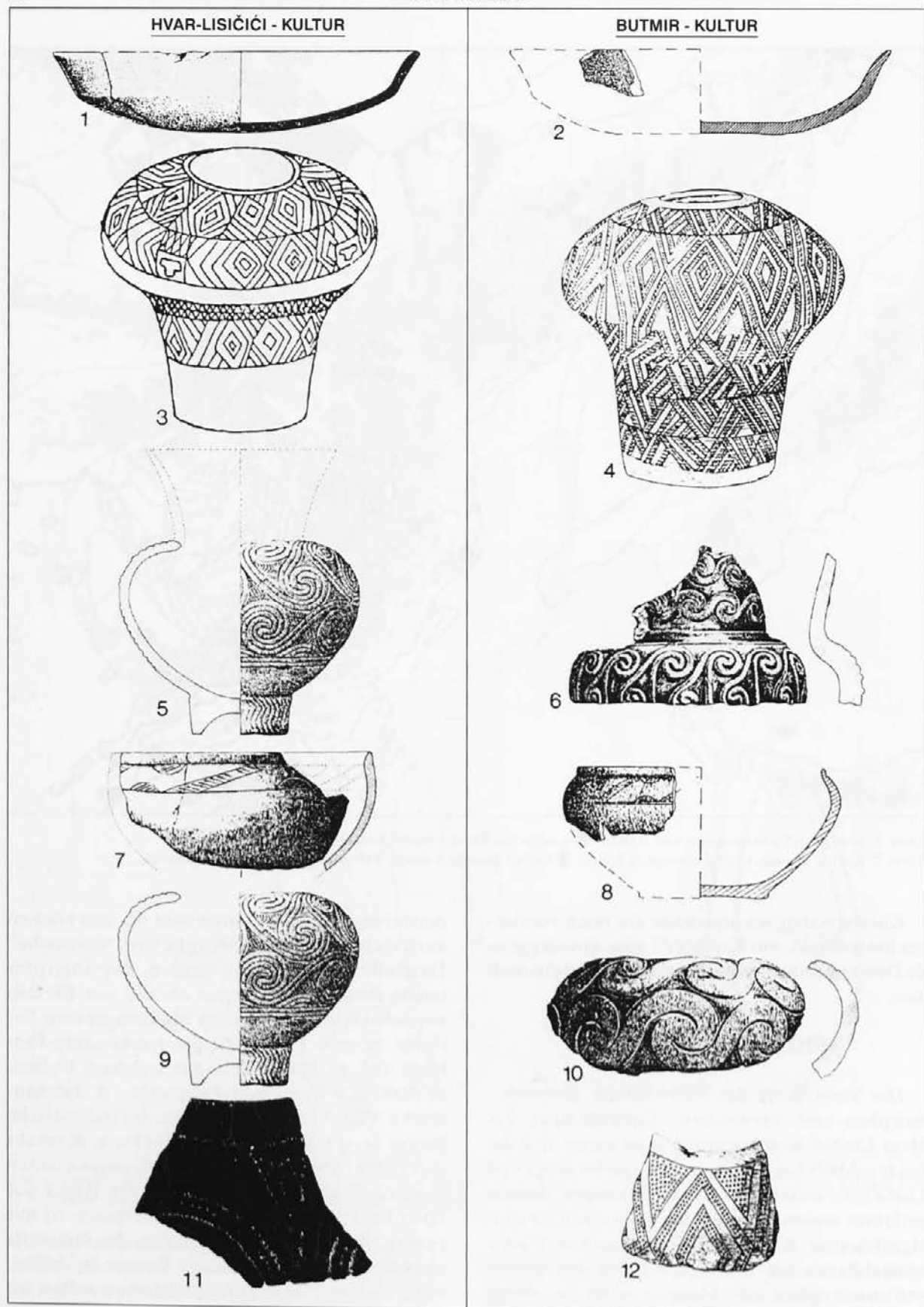

Abb. 7a: Keramische Gemeinsamkeiten der Hvar-Lisičići- und Butmir-Kultur. 1,5,9 Smilčić (24); 3,7,11 Lisičići (46); 2,8 Obre II; 4,6,10,12 Butmir. M. 1-3, 5-12 = 1:4; 4 = c. 1:7.

Sl. 7a: Skupne poteze keramike hvarske in butmirske kulture. 1,5,9 Smilčić (24); 3,7,11 Lisičići (46); 2,8 Obre II; 4,6,10,12 Butmir.

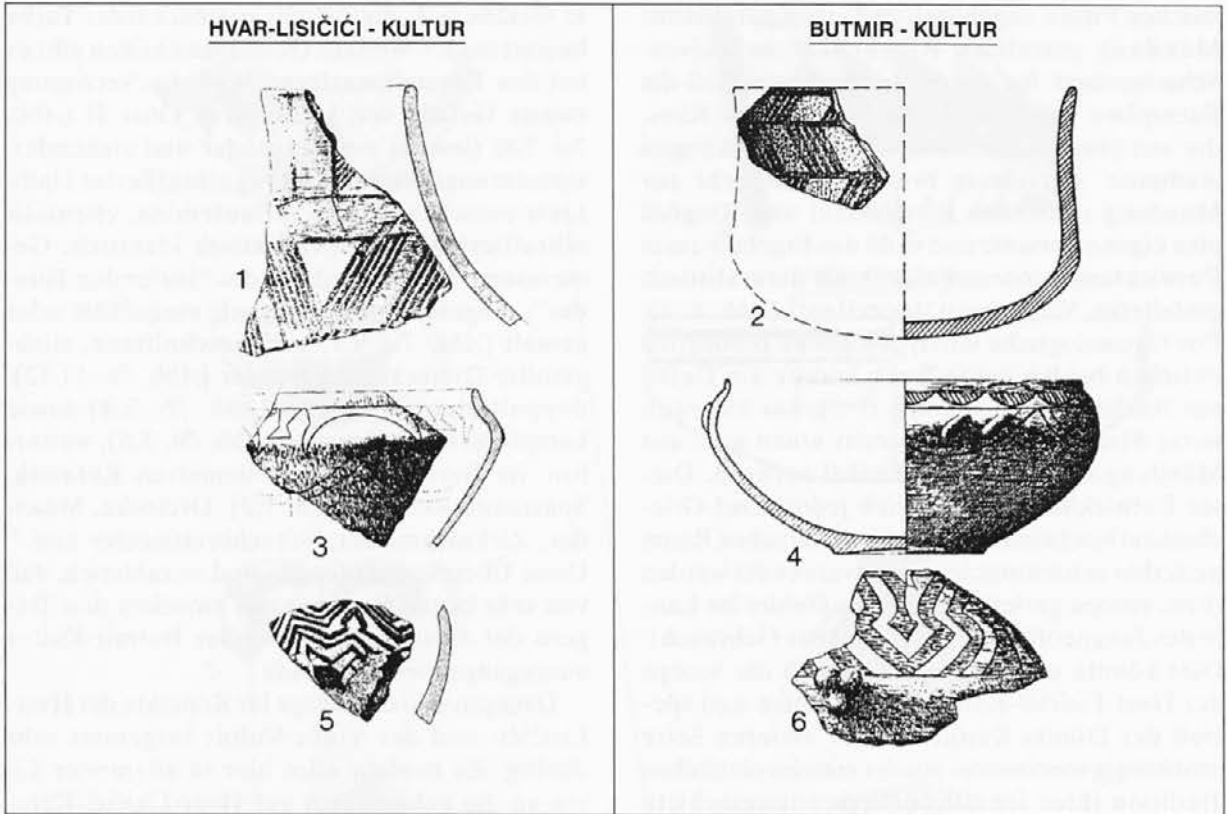

Abb. 7b: Keramische Gemeinsamkeiten der Hvar-Lisičići- und Butmir-Kultur (Fortsetzung). 1 Smilčić (24); 3 Lisičići (46); 5 Pokrivenik (38); 2,4,6 Obre II. M. = 1:4.

Sl. 7b: Skupne poteze keramike hvarske in butmirske kulture (nadaljevanje). 1 Smilčić (24); 3 Lisičići (46); 5 Pokrivenik (38); 2,4,6 Obre II.

Die vorderasiatische Variante - über Südosteuropa in den Nahen Osten ?

Die bereits im Hinblick auf ihr Auftreten in der Hvar-Lisičići-Kultur kurz besprochenen scoops stellen ein im Mittel- und Jungneolithikum Südosteuropas weitverbreitetes Phänomen dar (Karte 7). Ihr eigentümliches Aussehen macht es extrem unwahrscheinlich, daß diese Gefäßform mehrfach und unabhängig voneinander entstanden sein könnte; die scoops scheinen damit als Indikator für interkulturelle Kontakte und Beeinflussungen sehr gut geeignet. Zwei Verbreitungszentren, im östlichen Griechenland sowie in Dalmatien und Bosnien, bieten sich als wahrscheinliche Entstehungsgebiete an. Die These F. Schachermeyrs, wonach die scoops im dinarischen Raum entstanden und von dort nach Griechenland gelangt sein sollen,⁴² ist durch Neufunde ins Wanken gera-

ten; 2 in Achilleion gefundene Bruchstücke (Abb. 6: 1,2) stammen aus der Phase IV dieses Fundortes und gehören somit noch ans Ende des Frühneolithikums (C 14-Daten: c. 6000-5800 cal. BC).⁴³ Damit sind sie die bei weitem ältesten scoops, die bisher bekannt sind; die Starčevo / Kakanj-Siedlung Obre I, aus der ebenfalls einige scoops vorliegen,⁴⁴ dürfte dagegen kaum vor 5600 cal. BC beginnen.⁴⁵ Die Annahme der Entstehung der scoops im spätfrühneolithischen Griechenland, gefolgt von der Ausbreitung dieser Gefäßform auf den Balkan im Mittelneolithikum, scheint deshalb im Moment am wahrscheinlichsten zu sein.⁴⁶ In diesem Zusammenhang ist es interessant, festzustellen, daß alle bekannten früh- und mittelneolithischen sowie alle auf der Balkanhalbinsel, außerhalb Griechenlands gefundenen scoops der "naturalistischen" Variante mit zoomorph oder anthropomorph gestalteten, pla-

⁴² Schachermeyr (Anm. 31) 88.

⁴³ Gimbutas (Anm. 6) 56.

⁴⁴ A. Benac, Obre I - A neolithic settlement of the Starčevo-Impresso and Kakanj cultures at Raskršće, *Wiss. Mitt. Bosnisch-Herzegowinischen Landesmus.* 3, 1973, 327-430, bes. Taf. 22: 3,6,7,10,13,14; 28: 15-17.

⁴⁵ Gimbutas (Anm. 6) 442 f., Tab. 2.

⁴⁶ Gimbutas (Anm. 6) 56.

stischen Füßen angehören und einen parallel zur Mündung gestellten Ringhenkel aufweisen. Schachermeyr hat darauf hingewiesen, daß die Exemplare von Sesklo und Kephala auf Keos, die aus jüngstneolithischen Zusammenhängen stammen, mit ihrem breiten, senkrecht zur Mündung stehenden Bandhenkel und Ringfuß eine eigene Variante und wohl das Ergebnis eines Entwicklungsprozesses aus ihren naturalistisch gestalteten Vorgängern darstellen⁴⁷ (Abb. 6: 4). Das chronologische und typologische Bindeglied zwischen beiden scoop-Typen könnte ein Gefäß aus Rachmani bilden (Abb. 6: 3), das nur noch kurze Stummelfüße und bereits einen quer zur Mündung stehenden Ringhenkel aufweist. Dieser Entwicklungsprozeß blieb jedoch auf Griechenland beschränkt, während im dinarischen Raum weiterhin naturalistische scoops verwendet wurden (bzw. scoops gerieten in diesem Gebiet im Laufe des Jungneolithikums völlig außer Gebrauch). Dies könnte darauf hindeuten, daß die scoops der Hvar-Lisičići-Kultur auf der einen und speziell der Dimini-Kultur auf der anderen Seite unabhängig voneinander aus der mittelnolithischen Tradition ihrer jeweiligen Verbreitungsgebiete abgeleitet werden müssen und somit nicht als Beleg für weiträumige Kontakte im südosteuropäischen Jungneolithikum betrachtet werden sollten.

Zwischen der Keramik der Hvar-Lisičići- und der Butmir-Kultur lassen sich zahlreiche Übereinstimmungen feststellen. Im Bereich der Gefäßformen sind beiden Kulturen gemeinsam: Schüsseln mit konkavem Oberteil, scharfem Umbruch und konvexem Unterteil mit flachem Boden (Abb. 7a: 1,2); sehr charakteristische Gefäße mit sehr enger Mündung, gedrückt-kugeligem Oberteil und hohem, zylinderartigem Unterteil sowie im Fall der hier abgebildeten Gefäße (Abb. 7a: 3,4) auch nahezu identischer Verzierung; Gefäße mit hohem, ausladendem Trichterhals, gedrückt-kugeligem Körper und eingeschnittener bzw. plastischer Spiralverzierung (Abb. 7a: 5,6). Vom Butmir-Fundplatz Obre II (Karte 7) sind auch scoops bekannt.⁴⁸ Häufig treten dunkelbraun gebrann-

te Gefäße auf, die oft mit pastoser roter Farbe bemalt sind.⁴⁹ Weitere Gemeinsamkeiten gibt es bei den Keramikmustern; so ist die Verzierung zweier Gefäße von Lisičići und Obre II (Abb. 7a: 7,8) (jeweils ein hängender und stehender, versetzt angebrachter, schräg schraffierter Halbkreis zwischen schräg verlaufenden, ebenfalls schraffierten Bändern) faktisch identisch. Gemeinsame Motive sind das des "laufenden Hundes", eingeschnitten, plastisch ausgeführt oder gemalt (Abb. 7a: 9,10), eingeschnittene, stichgefüllte Dreiecke und Bänder (Abb. 7a: 11,12), doppelreihige Girlanden (Abb. 7b: 3,4) sowie komplizierte Pfeilmuster (Abb. 7b: 5,6), weiterhin, im Bereich der fein bemalten Keramik, Sparrenmuster (Abb. 7b: 1,2), Dreiecke, Mäander, Zickzackmuster, Schachbrettmotive usw.⁵⁰ Diese Übereinstimmungen sind so zahlreich, daß von sehr engen Beziehungen zwischen den Trägern der Hvar-Lisičići- und der Butmir-Kultur ausgegangen werden muß.

Dagegen sind die Belege für Kontakte der Hvar-Lisičići- und der Vinča-Kultur insgesamt sehr dürftig. Zu denken wäre hier in allererster Linie an die gelegentlich auf Hvar-Lisičići-Keramik anzutreffende Kannelurverzierung,⁵¹ die für Vinča C und D typisch ist.⁵² Vergleichbare Erscheinungen gibt es jedoch auch auf Keramik der Butmir-Kultur, so z. B. in Nebo,⁵³ so daß diese im Rahmen ihrer intensiven Kontakte mit dem dalmatischen Raum der Hvar-Lisičići-Kultur diese Art der Verzierung vermittelt haben könnte.⁵⁴ Es gibt damit bisher keinen Beweis für direkte Beziehungen der Hvar-Lisičići- und der Vinča-Kultur, da auch die einzigen aus Vinča-Zusammenhängen bekannten scoop-Bruchstücke von Predionica⁵⁵ nicht in diesem Sinne interpretiert werden können.

Batović erwähnt mehrere Beispiele von möglichen Hvar-Lisičići-Einflüssen auf Form und Verzierung der Keramik des jungneolithischen Makedonien.⁵⁶ Am wahrscheinlichste dürfte eine derartige Einflußnahme im Falle des Fundplatzes Veluška tumba sein; einige Gefäßformen, spe-

⁴⁷ Schachermeyr (Anm. 31) 88.

⁴⁸ A. Benac, Obre II - A neolithic settlement of the Butmir group at Gornje polje, *Wiss. Mitt. Bosnisch-Herzegowinischen Landesmus.* 3, 1973, 5-326, bes. Taf. 52: 12 u. 54: 9.

⁴⁹ Batović (Anm. 1) 621, 628.

⁵⁰ Batović (Anm. 1) 621.

⁵¹ A. Benac, Das frühe Äneolithikum im ostadriatischen Raum, in: *Die Kupferzeit als historische Epoche 1. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13. 11. 1988*, Saarbrücker Beitr. Altertumskunde 55 (1991) 259-264, bes. 261, Abb. 1.

⁵² Batović (Anm. 1) 622.

⁵³ Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 151: C 1,6.

⁵⁴ Batović (Anm. 1) 622 f.

⁵⁵ R. Galović, *Predionica. Neolitsko naselje kod Prištine*, Posebna izdanja. Arheologija 1 (Priština 1959) Taf. 78: 2,5.

⁵⁶ Batović (Anm. 1) 623.

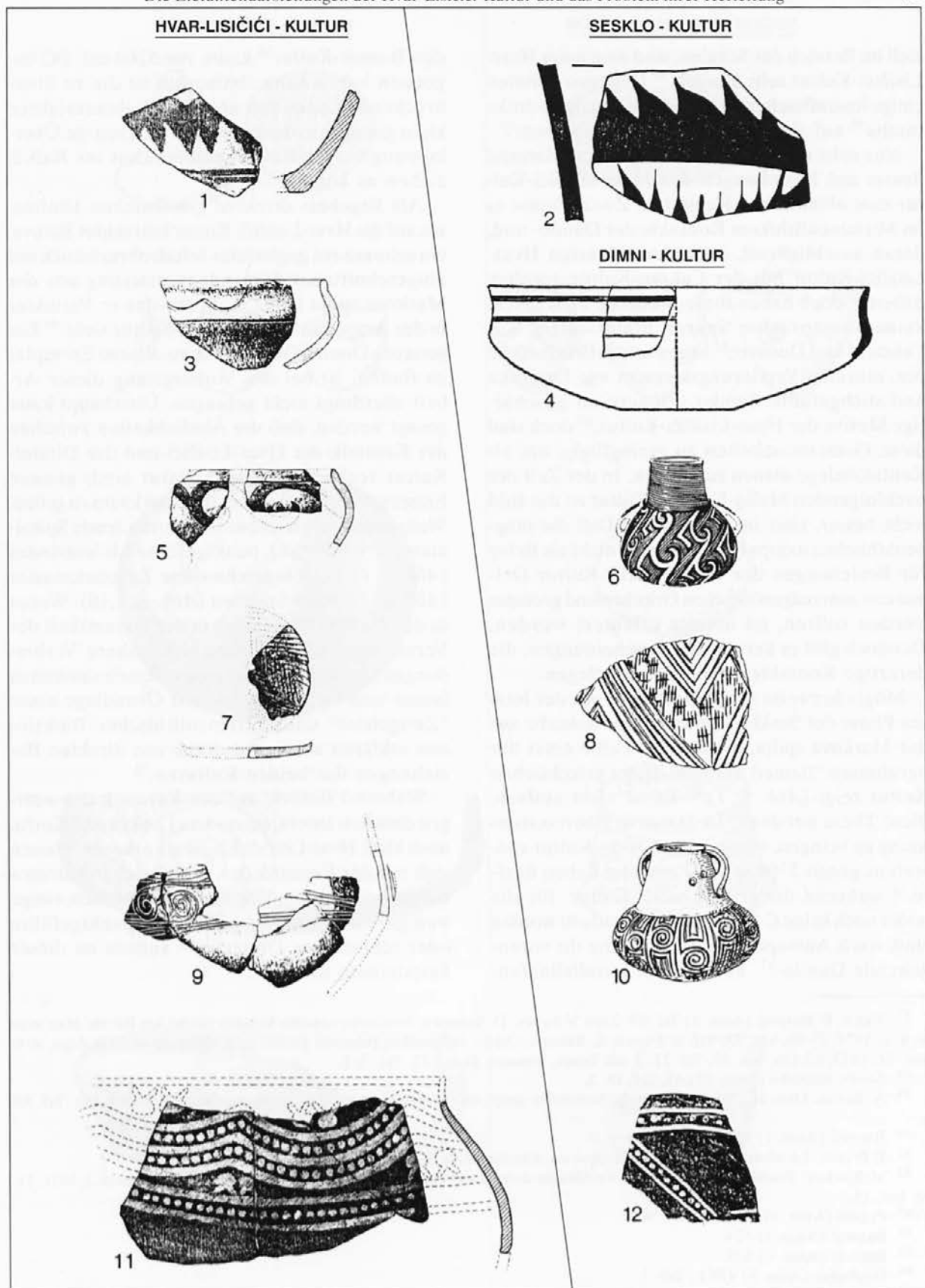

Abb. 8: Gemeinsamkeiten in der Keramik der Hvar-Lisičići- und der Sesklo- bzw. Dimini-Kultur. 1,3 Markova spilja (34); 5 Lisičići (46); 7,11 Grapčeva spilja (37); 9 Ravlića Pečina (50); 2,4 Otzaki-Magula; 6 Rachmani; 8,10 Dimini; 12 Tsangli. M. 1,2 = 1:2; 3,5,7,8,10,11 = 1:4; 4,6,9,12 = o. M.

Sl. 8: Skupne poteze keramike hvarske in Sesklo oz. Dimini kulture. 1,3 Markova spilja (34); 5 Lisičići (46); 7,11 Grapčeva spilja (37); 9 Ravlića Pečina (50); 2,4 Otzaki-Magula; 6 Rachmani; 8,10 Dimini; 12 Tsangli.

ziell im Bereich der Schalen, sind denen der Hvar-Lisičići-Kultur sehr ähnlich.⁵⁷ Dagegen könnten einige linsenflaschenartige Gefäße von der Veluška tumba⁵⁸ auf Butmir-Vorbilder zurückgehen.⁵⁹

Nur sehr wenig im archäologischen Material deutet auf Beziehungen der Hvar-Lisičići-Kultur zum albanischen Raum hin. Zwar könnte es im Mittelneolithikum Kontakte der Danilo- und, daran anschließend, auch der frühesten Hvar-Lisičići-Kultur mit der Cakran-Kultur gegeben haben,⁶⁰ doch haben diese, wenn sie existierten, keine ausgeprägten Spuren hinterlassen. Aus Cakran⁶¹ und Dunavec⁶² liegen scoop-Bruchstücke vor, einzelne Verzierungselemente wie Dreiecke und stichgefüllte Bänder erinnern an gleichartige Motive der Hvar-Lisičići-Kultur,⁶³ doch sind diese Gemeinsamkeiten zu geringfügig, um als Kontaktbelege dienen zu können. In der Zeit der nachfolgenden Maliq-Kamnik-Kultur ist das Bild nicht besser, eher im Gegenteil.⁶⁴ Daß die jungneolithischen scoops beider Räume nicht als Beleg für Beziehungen der Hvar-Lisičići-Kultur Dalmaniens zum zeitgenössischen Griechenland gedeutet werden sollten, ist bereits erläutert worden. Dennoch gibt es keramische Erscheinungen, die derartige Kontakte zumindest nahelegen.

Möglicherweise ein Importstück aus der letzten Phase der Sesklo-Kultur ist eine Scherbe aus der Markova spilja, die in roter Farbe eines der berühmten "flamed designs" dieser griechischen Kultur zeigt (Abb. 8: 1).⁶⁵ Es ist nicht einfach, diese These mit den C 14-Daten in Übereinstimmung zu bringen, wonach die Sesklo-Kultur spätestens gegen 5300 cal. BC geendet haben dürfte,⁶⁶ während die Hvar-Lisičići-Kultur, für die leider noch keine C 14-Daten veröffentlicht worden sind, nach Aussage der Daten für die ihr vorangehende Danilo-⁶⁷ bzw. mit ihr parallellaufen-

den Butmir-Kultur⁶⁸ kaum vor 5200 cal. BC begonnen haben kann. Immerhin ist die zu überbrückende Lücke von etwa 100 Kalenderjahren klein genug, um dennoch eine kurzzeitige Überlappung beider Kulturen zumindest ins Kalkül ziehen zu können.

Als Ergebnis direkten griechischen Einflusses auf die Hvar-Lisičići-Kultur betrachtet Batović ein schwarz-rot geglättetes Schalenbruchstück mit eingeschnittener Girlandenverzierung aus der Markova spilja (Abb. 8: 3), für das er Vorbilder in der Arapi-Stufe der Dimini-Kultur sieht.⁶⁹ Ein genaues Dimini-Gegenstück zu diesem Exemplar zu finden, ist bei der Vorbereitung dieser Arbeit allerdings nicht gelungen. Überhaupt kann gesagt werden, daß die Ähnlichkeiten zwischen der Keramik der Hvar-Lisičići- und der Dimini-Kultur recht allgemeiner Natur sind; genaue Entsprechungen scheint es dagegen kaum zu geben. Weitgehend vergleichbar sind fortlaufende Spiralmuster (Abb. 8: 5,6), punktgefüllte Linienbänder (Abb. 8: 11,12), eingeschnittene Zickzackmuster (Abb. 8: 7,8) und Spiralen (Abb. 8: 9,10). Weder in den Gefäßformen noch in der Gesamtheit des Verzierungssystems lassen sich nähere Verbindungen feststellen, die wenigen Gemeinsamkeiten lassen sich vielleicht eher auf Grundlage eines "Zeitgeistes" und mittelneolithischer Traditionen erklären als als Ausdruck von direkten Beziehungen der beiden Kulturen.⁷⁰

Während Batović auf der Keramik der westgriechischen Inseln, besonders Leukas und Korfu, noch klare Hvar-Lisičići-Elemente erkennt,⁷¹ lassen sich mit der Keramik des neolithischen Knossos bereits keine Verbindungen mehr feststellen; einige wenige Übereinstimmungen, wie punktgefüllte oder schraffierte Dreiecke,⁷² ändern an dieser Feststellung nichts.

⁵⁷ Vgl. z. B. Batović (Anm. 1) Taf. 97: 2 mit V. Sanev, D. Simoska, Neolitska naselba Veluška tumba kaj Bitola, *Mac. acta arch.* 1, 1975, 25-88, bes. 53, Taf. 6: 5 sowie Š. Batović, Odnos Jadranskog primorja prema području jugoistočnih Alpa, *Arh. vest.* 24, 1973, 62-136, bes. 87, Taf. 11: 2 mit Sanev, Simoska (s. o.) 55, Taf. 7: 1.

⁵⁸ Sanev, Simoska (Anm. 57) 67, Taf. 13: 2.

⁵⁹ A. Benac, Obre II - Neolitsko naselje butmirske grupe na Gornjem polju, *Glas. zem. muz.* 26, 1971, 5-300, bes. Taf. 40: 6.

⁶⁰ Batović (Anm. 1) 624.

⁶¹ F. Prendi, Le néolithique et l'énéolithique en Albanie, *Iliria* 6, 1976, 49-100, bes. Taf. 7: 16-18.

⁶² M. Korkuti, Fouilles archéologiques en Albanie dans l'intervalle 1967-1969, *Bull. Arch. Sud-Est Européenne* 2, 1971, 11-38, bes. 13.

⁶³ Prendi (Anm. 61) Taf. 9: 4; 11: 9,10.

⁶⁴ Batović (Anm. 1) 624.

⁶⁵ Batović (Anm. 1) 625.

⁶⁶ Gimbutas (Anm. 6) 438 f., Tab. 1.

⁶⁷ Gimbutas (Anm. 6) 473, Tab. 17.

⁶⁸ Gimbutas (Anm. 6) 448 f., Tab. 7.

⁶⁹ Batović (Anm. 1) 625.

⁷⁰ Batović (Anm. 1) 624.

⁷¹ Batović (Anm. 1) 625.

⁷² V. Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas* (Berlin 1949) Taf. 1: 1,9.

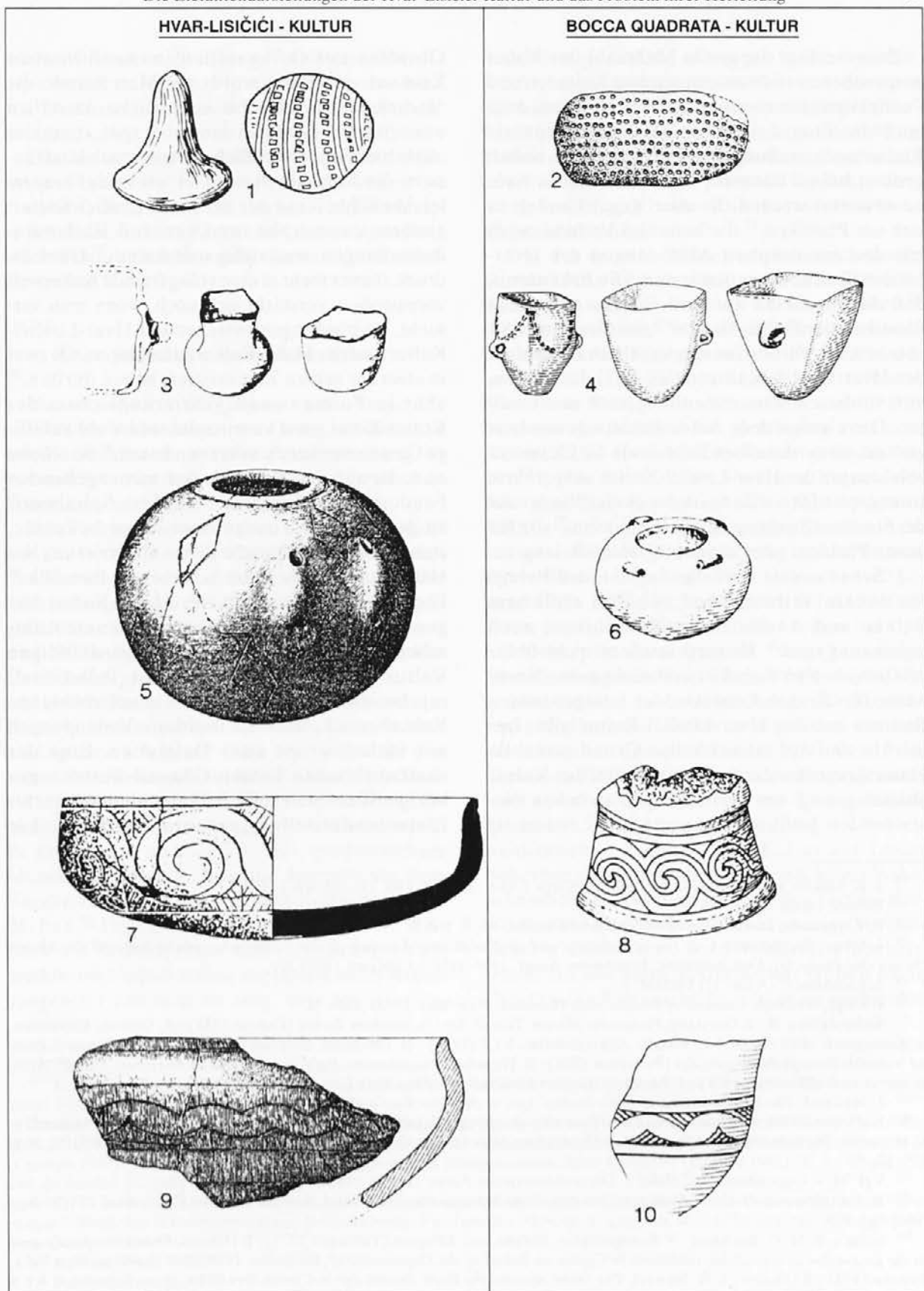

Abb. 9: Keramische Gemeinsamkeiten der Hvar-Lisičići- und der Bocca quadrata-Kultur. 1 Grotta Teresiana (2); 3 Grotta delle Gallerie (12); 5,9 Grapčeva spilja (37); 7 Smilčić (24); 2,4,6,8 Arena Candide; 10 Pescale. M. 1,2,5-10 = 1:2; 3 = o. M.; 4 = c. 1:10.

Sl. 9: Skupne poteze keramike hvarske in "Bocca quadrata" kulture. 1 Grotta Teresiana (2); 3 Grotta delle Gallerie (12); 5,9 Grapčeva spilja (37); 7 Smilčić (24); 2,4,6,8 Arena Candide; 10 Pescale.

Zwar verfügt die große Mehrzahl der bisher besprochenen südosteuropäischen Kulturen und Fundplätze über zoomorphe Darstellungen, doch muß die Frage, ob diese als Vorbild für die Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur gedient haben könnten, mit einem klaren Nein beantwortet werden. In aller Regel handelt es sich um Plastiken,⁷³ die keinerlei Verbindungen mit den zoomorphen Abbildungen der Hvar-Lisičići-Kultur erkennen lassen. Die Erkenntnis, daß die ein Gefäß auf dem Rücken tragenden Plastiken der Danilo-Kultur⁷⁴ mit ziemlicher Sicherheit das Vorbild für vergleichbare Exemplare der Hvar-Lisičići-Kultur (Abb. 3: 7) darstellten, hilft in diesem Zusammenhang auch nicht weiter. Die einzige dem Autor bekanntgewordene geritzte, also in derselben Technik wie die Elefantenabbildungen der Hvar-Lisičići-Kultur ausgeführte zoomorphe Darstellung ist die zweier Rinder aus der Starčevo-Siedlung Donja Branjevina,⁷⁵ die für unser Problem aber eindeutig ohne Belang ist.

J. Seher vertrat 1987 die Ansicht, daß Belege für direkte Verbindungen zwischen südlichem Balkan und Anatolien im Neolithikum noch unbekannt sind.⁷⁶ Es wird insofern nicht überraschen, zu hören, daß es erst recht keine Nachweise für direkte Kontakte des letztgenannten Raumes mit der Hvar-Lisičići-Kultur gibt. Immerhin sind die rot auf hellen Grund gemalten Flammenmotive der Sesklo- und Hacilar-Kultur ähnlich genug, um Verbindungen zwischen diesen beiden Kulturen nahezulegen;⁷⁷ zudem ist

Obsidian aus Ostanatolien im neolithischen Knossos verwendet worden.⁷⁸ Man könnte die "Indizienkette" also bis ins östliche Anatolien weiterführen, sieht sich dann aber spätestens hier mit schier unüberwindlichen Problemen konfrontiert: die Keramik dieses Gebietes zeigt keinerlei Ähnlichkeit mit der der Hvar-Lisičići-Kultur, geritzte zoomorphe, und generell Elefantendarstellungen, sind völlig unbekannt.⁷⁹ Der Eindruck, immer mehr in eine völlig fremde Kulturwelt vorzustößen, verstärkt sich noch, wenn man versucht, Verbindungen zwischen der Hvar-Lisičići-Kultur und der Halaf-Kultur aufzuzeigen, die zwar in etwa zur selben Zeit existiert haben dürften,⁸⁰ aber in Formen- und Verzierungsschatz der Keramik nur ganz vereinzelte und wohl zufällige Gemeinsamkeiten erkennen lassen.⁸¹ So scheint es z. B. auf der Keramik des namengebenden Fundortes Tell Halaf kein einziges Spiralmotiv zu geben;⁸² die einzige dem Autor bekannte, zumindest spiralförmliche Keramikverzierung der Halaf-Kultur ist die einer Scherbe von Banahilk.⁸³ Elefantendarstellungen der Halaf-Kultur liegen nicht vor, ebensowenig wie vom neolithischen Zypern mit seiner sehr eigenständigen Kultur.⁸⁴ Die zeitgleiche Keramik Palästinas⁸⁵ repräsentiert einen weiteren, sehr verschiedenen Kulturbereich, ohne nachweisbare Verbindungen mit Südosteuropa oder Dalmatien. Eine der chalkolithischen Teileilat Ghassul-Kultur zugehörige Wandmalerei⁸⁶ ist verschiedentlich als Elefantendarstellung gedeutet worden,⁸⁷ aber

⁷³ z. B. Sesklo- und Dimini-Kultur: Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 130: 11; 133: 24; 134: 8,9.

⁷⁴ Batović (Anm. 1) Taf. 86: 1.

⁷⁵ S. Karmanski, *Donja Branjevina* (Odžaci 1979) Taf. 46: R 1-R 2.

⁷⁶ J. Seher, *Die Keramik 1. A Die neolithische und chalkolithische Keramik. B Die frühbronzezeitliche Keramik der älteren Phasen (bis Phase G)*, Demircihüyük. Ergebnisse Ausgr. 1975-1978 3,1 (Mainz 1987) 57.

⁷⁷ Schachermeier (Anm. 31) Farbt. 3.

⁷⁸ P. Singh, *Neolithic Cultures of Western Asia* (London, New York 1974) Abb. 74.

⁷⁹ Siehe dafür z. B.: J. Garstang, *Prehistoric Mersin. Yümük Tepe in Southern Turkey* (Oxford 1953); A. Goetze, *Kleinasien, in: Kulturgesch. Alter Orient* 3,1, Handb. Altertumswiss. 3,1,3 (1957); H. Goldman, *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus 2. From the Neolithic through the Bronze Age* (Princeton 1956); B. Hrouda, *Mesopotamien, Babylonien, Iran und Anatolien*, Handb. Arch. Vorderasien 1 (München 1971); J. Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East* (London 1965).

⁸⁰ J. Mellaart, *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia* (Beirut 1966) Taf. 1.

⁸¹ Anführen ließen sich hier Schalen und linsenförmige Gefäße sowie Zickzackmuster und doppelreihige Girlanden: A. Moortgat, *Die Entstehung der Sumerischen Hochkultur*, *Alter Orient. Gemeinverständliche Darst.* 43 (Leipzig 1945) 21, Abb. 2, 5, 12; 3.

⁸² Vgl. M. v. Oppenheim, *Tell Halaf 1. Die prähistorischen Funde* (Berlin 1943).

⁸³ R. J. Braidwood, B. Howe, *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, *Stud. Ancient Oriental Civilization* 31 (Chicago 1960) Taf. 12.

⁸⁴ Siehe z. B. H.-G. Buchholz, V. Karageorghis, *Altägäis und Altkypros* (Tübingen 1971); P. Dikaios, *Khrokittia. Final report on the excavation of a neolithic settlement in Cyprus on behalf of the Department of Antiquities 1936-1946* (London, New York, Toronto 1953); P. Dikaios, J. R. Stewart, *The Stone Age and the Early Bronze Age in Cyprus*, *Swedish Cyprus Expedition* 4,1 A (Lund 1962); P. Dikaios, *Sotira* (Philadelphia 1961).

⁸⁵ Siehe z. B. H. Weippert, *Palästina in vorhellenistischer Zeit*, Handb. Arch. Vorderasien 2,1 (München 1988).

⁸⁶ R. Koepfels S. J., A. Mallon, R. Neuville, *Teileilat Ghassul 1. Compte rendu des fouilles de l'Institut Biblique Pontifical 1929-1932* (Roma 1934) Taf. 67.

⁸⁷ B. Brentjes, *Von Schanidar bis Akkad. Sieben Jahrtausende orientalischer Weltgeschichte* (Leipzig, Jena, Berlin 1968) 134; Mellaart (Anm. 80) 34.

auch als Maskenabbildung,⁸⁸ und ohnehin einige hundert Jahre zu jung, um für das hier zur Diskussion stehende Problem von Belang zu sein.

Der Vollständigkeit halber sei erwähnt, daß, wie nach dem bisher Gesagten nicht anders zu erwarten, auch keinerlei Hinweise auf Kontakte der Hvar-Lisičići-Kultur mit den zeitgenössischen Kulturen des binnenländischen Vorderasien existieren.⁸⁹

Über Süditalien nach Nordafrika ?

Nun zur zweiten Möglichkeit - der Frage der eventuellen Verbindungen der Hvar-Lisičići-Kultur mit Nordafrika. In diesem Zusammenhang ist es zunächst erforderlich, auf Kontakte zwischen Dalmatien und Italien einzugehen.

Die Verbindungen zwischen der Hvar-Lisičići- und der Bocca quadrata-Kultur waren im Bereich des Triester Karstes und Istriens, dort, wo die Verbreitungsgebiete beider Kulturen aneinandergrenzen, so eng, daß eine Mischgruppe entstand, die L. H. Barfield⁹⁰ nach einem wichtigen Fundplatz als "Vlašca group" bezeichnete. Aus dem dalmatischen Raum stammende Einflüsse auf die Bocca quadrata-Kultur lassen sich aber auch noch bis Ligurien belegen.⁹¹ Gute Nachweise für den kulturellen Austausch, bei dem die Bocca quadrata-Kultur der gebende Teil war, sind auf das Gebiet der Vlaška jama-Gruppe beschränkt, wie z. B. Pintaderas und Gefäße mit quadratischem Mundsaum (Abb. 9: 1-4), die Importe aus dem Kernbereich der Bocca quadrata-Kultur darstellen dürften.⁹² Dagegen scheint diese Kultur im Hinblick auf Gefäßformen und -verzierung einem merklichen Einfluß seitens der Hvar-Lisičići-Kultur ausgesetzt gewesen zu sein, von der sie u. a.

kugelförmige Gefäße mit enger Mündung (Abb. 9: 5,6), eingeschnittene geometrische Motive wie Spiralen (Abb. 9: 7,8), aus versetzt angeordneten Bogenlinien gebildete Girlanden (Abb. 9: 9,10), Halbkreise, Dreiecke usw. übernommen haben könnte.⁹³ Die Existenz direkter Kontakte zwischen den Trägern beider Kulturen ist somit mehr als wahrscheinlich.

Die das östliche Mittelitalien einnehmende Ripoli-Kultur könnte schon zur Zeit der Danilo-Kultur Kontakte mit Dalmatien besessen haben,⁹⁴ die jedoch mit großer Wahrscheinlichkeit zumindest im Jungneolithikum existierten. So könnte das auf Ripoli-Keramik sehr häufig anzutreffende Motiv von Punktreihen innerhalb von Linienbändern das Vorbild für gleichartig verzierte Keramik der Hvar-Lisičići-Kultur gebildet haben⁹⁵ (Abb. 10: 1,2); auch weitere Muster der fein bemalten Keramik beider Kulturen, wie Reihen von auf Spitze gesetzten Rauten, von versetzt angeordneten, schräg schraffierten Dreiecken u. a. entsprechen sich sehr weitgehend (Abb. 10: 5-10). Im Hinblick auf die Gefäßformen lassen sich v. a. Ähnlichkeiten bei den Schalentypen als Argument für gegenseitige Beeinflussungen ins Feld führen⁹⁶ (Abb. 10: 11,12).

Hier müssen auch einige Belege für Kontakte Süditaliens mit Kulturen angeführt werden, die entweder entscheidenden Einfluß auf die Genese der Hvar-Lisičići-Kultur ausübten (Danilo) oder in sehr engem Kontakt mit dieser standen (Butmir). So sind in einer Siedlung der mittelnolithischen Matera-Capri-Kultur auf Lipari Scherben gefunden worden, die mit hoher Wahrscheinlichkeit aus dem Bereich der Danilo-Kultur stammen (Abb. 11: 2), während das Vorhandensein eines Tier-, wohl Widderkopfhakens, wie er für die Serra d'Alto-Kultur typisch ist, in der Danilo-Kulturschicht des namengebenden

⁸⁸ E. Anati, *Palestine Before the Hebrews. A History, From the Earliest Arrival of Man To the Conquest of Canaan* (London 1963) 307.

⁸⁹ Siehe z. B. C. C. Lamberg-Karlovsky, *Excavations at Tepe Yahya, Iran 1967-1969. Progress Report 1* (Cambridge 1970); D. E. McCown, *The Comparative Stratigraphy of Early Iran*, Oriental Inst. Univ. Chicago. Stud. Ancient Oriental Civilization 23 (Chicago 1957); A. Scharff, *Die Frühkulturen Ägyptens und Mesopotamiens*, *Alter Orient* 41 (Leipzig 1941); C. L. Woolley, *Ur und die Sintflut* (Leipzig 1930).

⁹⁰ L. H. Barfield, *The first neolithic cultures of north eastern Italy*, in: *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nord-europa 7. Westliches Mittelmeergebiet und Britische Inseln*, *Fundamenta. Monogr. z. Urgesch.* A 3 (1972) 182-216. Richtig Vlaška jama-Gruppe.

⁹¹ Batović (Anm. 1) 627.

⁹² Batović (Anm. 1) 627.

⁹³ Batović (Anm. 1) 627, 630.

⁹⁴ W. Bray, *Neolithic Painted Ware in the Adriatic*, *Antiquity* 40, 1966, 100-106, bes. 105 erwähnt Danilo-Scherben in Ripoli, während Batović (Anm. 1) 625 in diesem Zusammenhang von Hvar-Lisičići-Keramik spricht; die Abbildungen bei G. Cremonesi, *Il villaggio di Ripoli alla luce dei recenti scavi*, *Riv. sc. preist.* 20, 1965, 85-156 lassen keine klare Entscheidung zu.

⁹⁵ Batović (Anm. 1) 625.

⁹⁶ Batović (Anm. 1) 625.

Abb. 10: Ähnlichkeiten in der Keramik der Hvar-Lisičići- und der Ripoli-Kultur. 1 Grapčeva spilja (37); 3 Caverna dell'Orso (6); 5,7,9,11. Smilčić (24); 2,4,6,8,10,12. Ripoli. M. 1,12 = 1:4; 5,7,9,11 = 1:2; 2-4,6,8,10 = o. M.

Sl. 10: Podobnosti v keramiki hvarske in Ripoli kulture. 1 Grapčeva spilja (37); 3 Caverna dell'Orso (6); 5,7,9,11 Smilčić (24); 2,4,6,8,10,12. Ripoli.

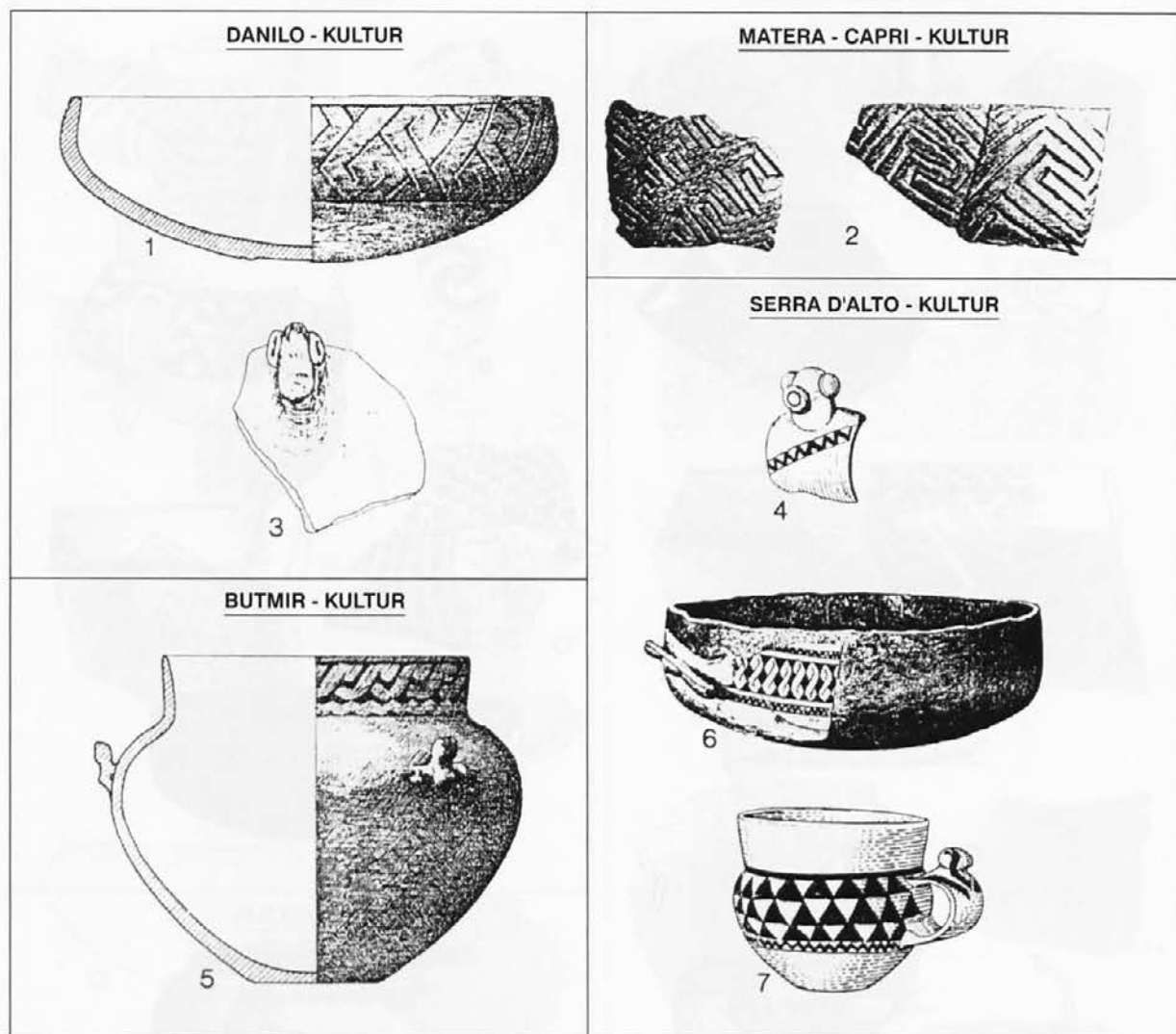

Abb. 11: Verbindungen der Danilo- und Butmir-Kultur mit Süditalien. 1 Smilčić (24); 3 Danilo (30); 5 Obre II; 2,6 Lipari; 4 Canne; 7 Serra d'Alto. M. 1 = 1:2; 2 = c. 1:2; 3 = 1:2,5; 4,6,7 = o. M.; 5 = 1:4.

Sl. 11: Povezave danilske in butmirske kulture z južno Italijo. 1 Smilčić (24); 3 Danilo (30); 5 Obre II; 2,6 Lipari; 4 Canne; 7 Serra d'Alto.

Fundortes Einflüsse in umgekehrter Richtung belegt⁹⁷ (Abb. 11: 3,4). Diese Kontakte wurden auch im Jungneolithikum fortgesetzt und zeichnen für das Erscheinen eines Gefäßes in der Butmir-Siedlung Obre II verantwortlich, das mit seiner Bemalung, die eine von einem Zickzackband begrenzte Reihe von S-Motiven zeigt, und seinem Tierkopfhengel ein typisches Produkt der Serra d'Alto-Kultur darstellt, wie Vergleichsfunde aus Süditalien belegen⁹⁸ (Abb. 11: 5-7). Daß es nur über Dalmatien und damit die Hvar-Lisičići-

Kultur nach Zentralbosnien gelangt sein kann, dürfte wohl außer Frage stehen.

Ein ebenso klarer Import aus dem Bereich der Serra d'Alto-Kultur wie das Gefäß mit Tierkopfhengel von Obre II dürfte ein gleichartiges Exemplar aus der Hvar-Lisičići-Siedlung von Gudnja sein,⁹⁹ von dem jedoch leider keine Abbildung vorliegt. Die kleine, ebenfalls bereits erwähnte Widderkopplastik aus der Markova spilja (Abb. 12: 1) geht mit ebenso großer Wahrscheinlichkeit auf Vorbilder dieser süditalienischen Kul-

⁹⁷ Bray (Anm. 94) 104. Diese Gleichzeitigkeit von Matera-Capri und Danilo und v. a. die zumindest kurzzeitige Überlappung von Danilo und Serra d'Alto-Kultur lassen vermuten, daß auch die Scaloria Alta-Gruppe, der jüngere Abschnitt der Matera-Capri-Kultur, mit Danilo zu parallelisieren sein dürfte, und nicht mit der Hvar-Lisičići-Kultur, wie dies Batović (Anm. 1) 625 annimmt; die von ihm als Beleg angeführte rotbemalte Scaloria Alta-Keramik zeigt keine spezifischen Hvar-Lisičići-Motive, sondern nur Muster, die auch in der Danilo-Kultur Verwendung fanden.

⁹⁸ Batović (Anm. 1) 626.

⁹⁹ Batović (Anm. 1) 626.

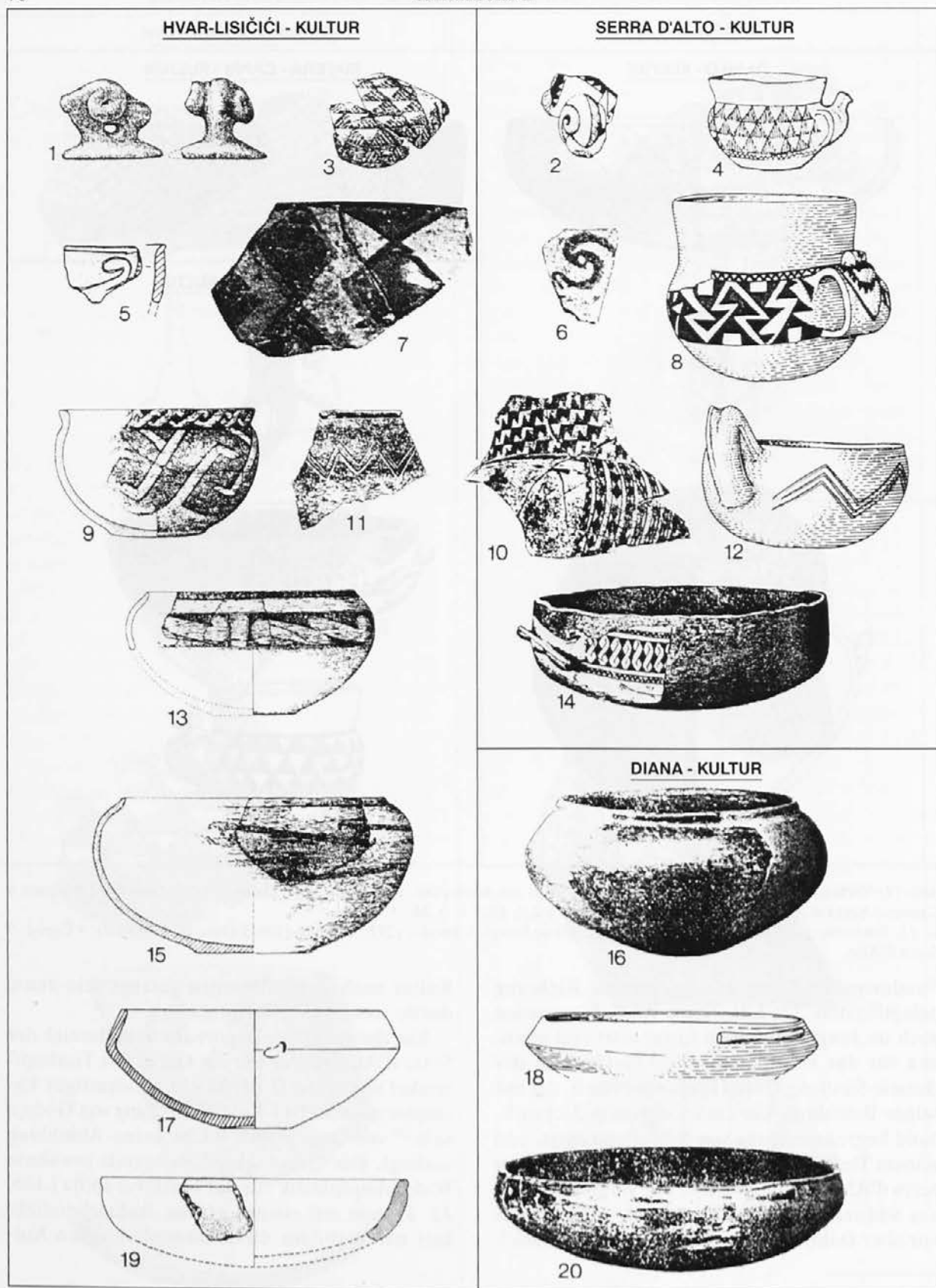

Abb. 12: Ähnlichkeiten in der Keramik der Hvar-Lisičići- und Serra d'Alto- bzw. Diana-Kultur. 1,7,9 Markova spilja (34); 3,17 Smilčić (24); 5 Caverna del Pettiroso (3); 11 Lisičići (46); 13,15 Grapčeva spilja (37); 19 Islam Grčki (23); 2 Scoglio del Tonno; 4 Matera; 6,10,14,16,18,20 Lipari; 8 Serra d'Alto; 12 Canne. M. 1 = 1:2; 4-8,10-12,16-18,20 = o. M.; 3,9,13,15 = 1:4; 19 = 1:3. Sl. 12: Podobnosti v keramiki hvarske in Serra d'Alto oz. Diana kulture. 1,7,9 Markova spilja (34); 3,17 Smilčić (24); 5 Caverna del Pettiroso (3); 11 Lisičići (46); 13,15 Grapčeva spilja (37); 19 Islam Grčki (23); 2 Scoglio del Tonno; 4 Matera; 6,10,14,16,18,20 Lipari; 8 Serra d'Alto; 12 Canne.

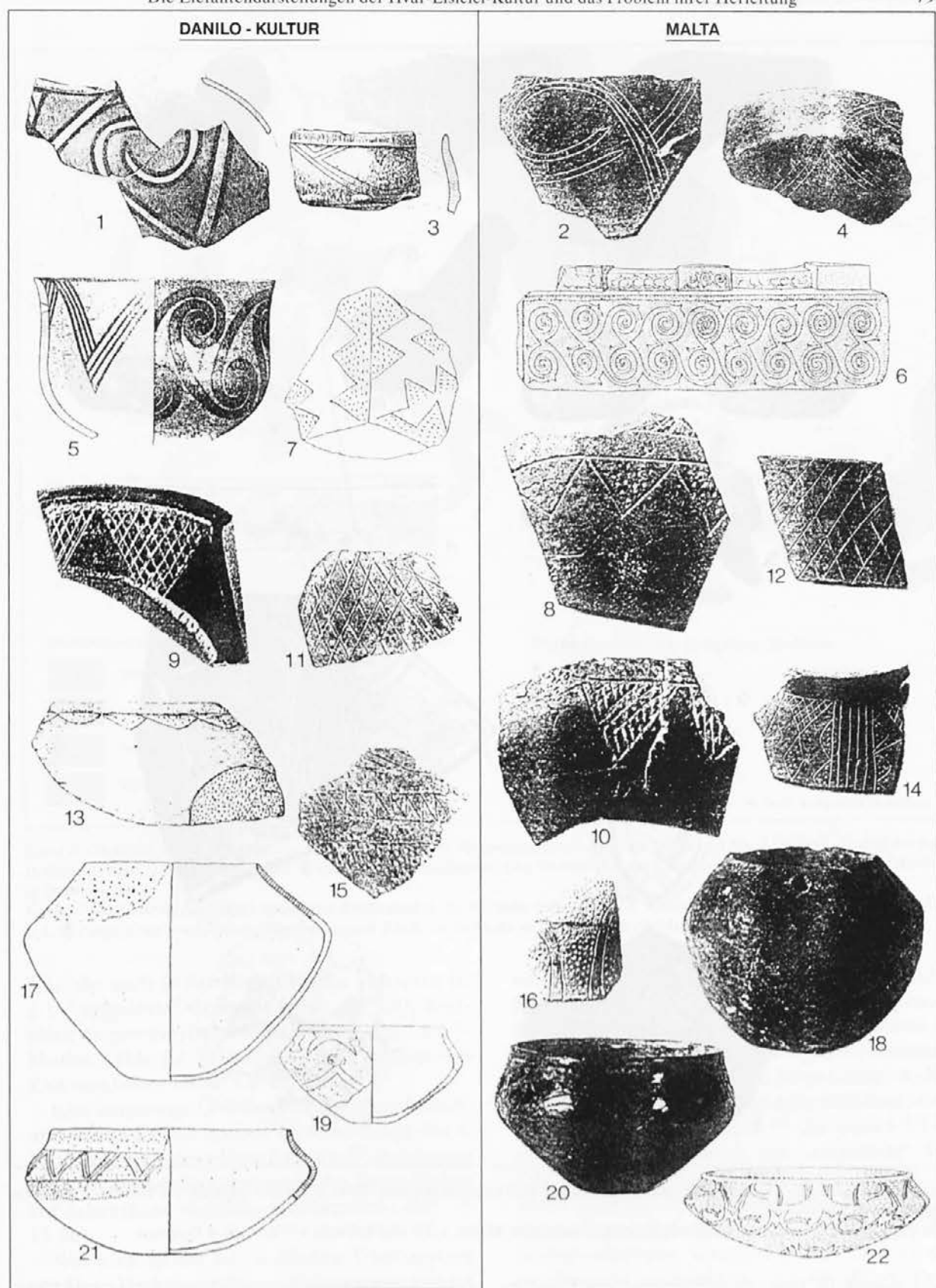

Abb. 13: Gemeinsamkeiten der Keramik der Hvar-Lisičići-Kultur mit Keramik sowie Steinornamentik des neolithischen und kupferzeitlichen Malta. 1,9,11,15 Markova spilja (34); 3,13 Grapčeva spilja (37); 5 Danilo (30); 7,17,19,21 Lisičići (46); 2,4,8,10,12,14,16 Hal Safflieni; 6,18,20,22 Tarxien. M. 1,3-5,12-14,16,22 = 1:4; 2,8,10 = 1:2; 6,7,9,11,15, 17,18,20,21 = o. M.; 19 = 1:6.
 Sl. 13: Skupne poteze keramike hvarske kulture s keramiko in kamnitim okrasom neolitske in bakrenodobne Malte. 1,9,11,15 Markova spilja (34); 3,13 Grapčeva spilja (37); 5 Danilo (30); 7,17,19,21 Lisičići (46); 2,4,8,10,12,14,16 Hal Safflieni; 6,18,20,22 Tarxien.

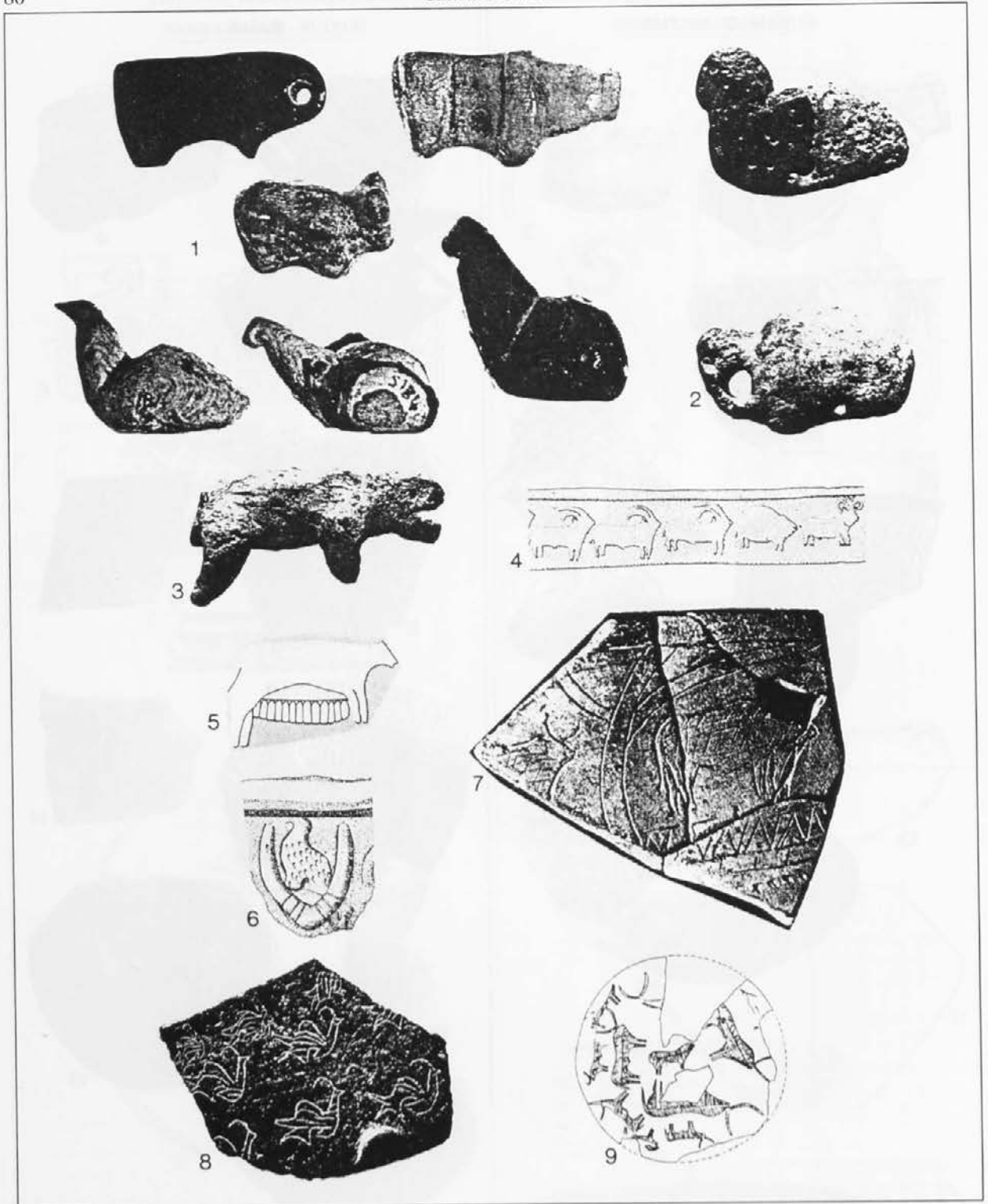

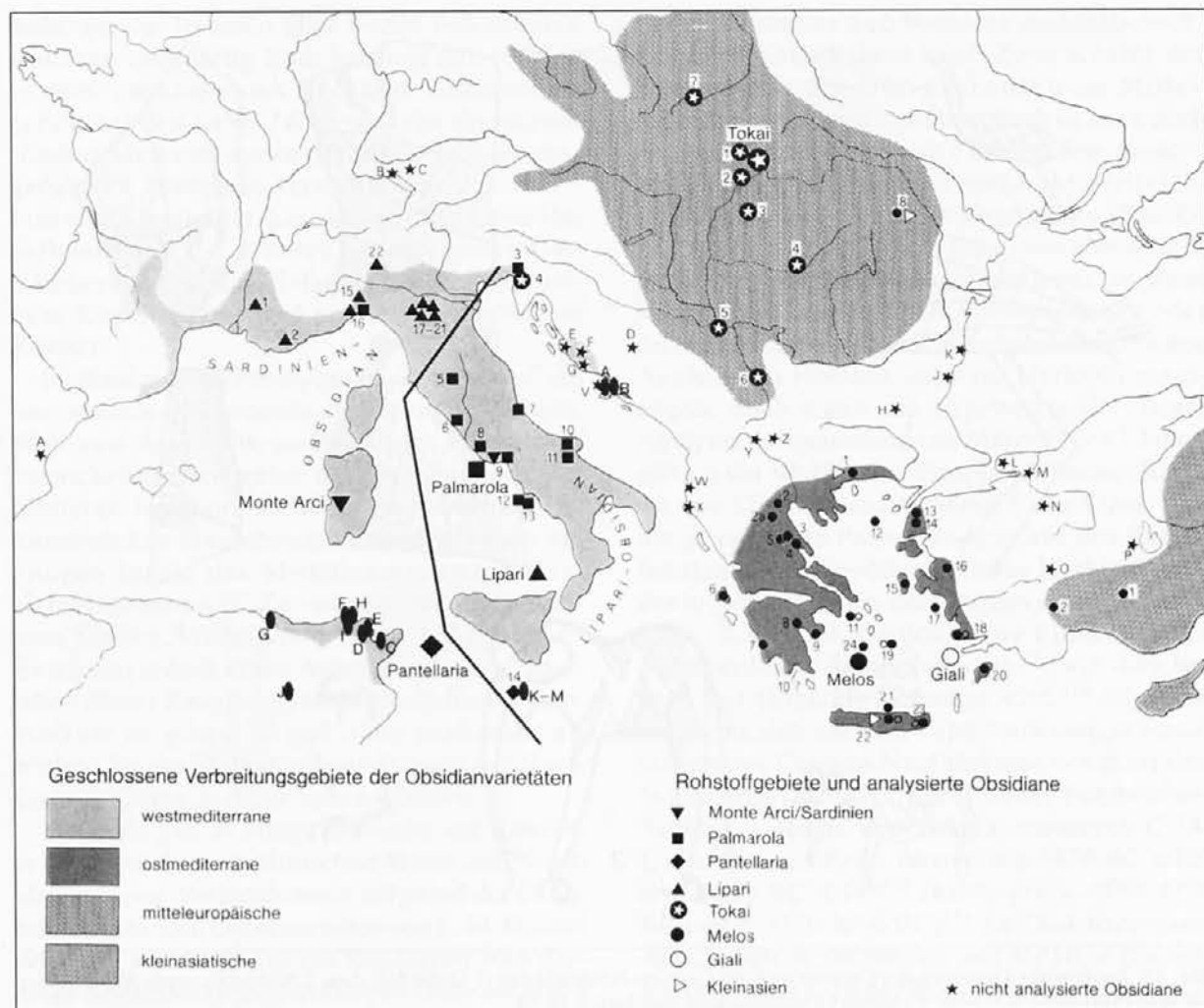
Abb. 14: Zoomorphe Darstellungen des neolithischen und kupferzeitlichen Malta. 1-3,9 Hal Saflieni; 4-7 Tarxien; 8 Ggantija. M. 9 = 1:8; 1-8 = o. M.

Sl. 14: Zoomorfne upodobitve neolitske in bakrenodobne Malte. 1-3,9 Hal Saflieni; 4-7 Tarxien; 8 Ggantija.

tur zurück.¹⁰⁰ Von diesen eindeutigen Kontaktbelegen abgesehen, lassen sich auch zahlreiche Ähnlichkeiten im Bereich der Keramikverzierung,

speziell der Bemalung, von Serra d'Alto- und Hvar-Lisičići-Kultur anführen, wie auf Lücke gesetzte Reihen von schraffierten Dreiecken (Abb. 12:

¹⁰⁰ Batović (Anm. 1) 606. In diesen Zusammenhang können wohl auch die von Chapman (Anm. 26, 294) erwähnten scoops von Tremiti und Lipari (Karte 7) gestellt werden.

Karte 8: Obsidian im Neolithikum und Äneolithikum des Mittelmeerraumes. Nach Willms (Anm. 112) Beil. 5, ergänzt nach Pollmann (Anm. 111) 130, Taf. 1 um ● wichtige Obsidianfundstellen Nordafrikas und Maltas und neuere Funde von Obsidian in Dalmatien.

Karta 8: Neolitski in eneolitski obsidian v Sredozemlju. Po Willmsu (op. 112) pril. 5, dopolnjeno po Pollmann (op. 111) 130, t. 1. ● Pomembna najdišča obsidiana v severni Afriki in na Malti in nove najdbe obsidiana v Dalmaciji.

3,4), die auch in der Ripoli-Kultur auftreten (s. o.), "aufgelöste" Spiralen (Abb. 12: 5,6), komplizierte geometrische Muster (Abb. 12: 7,8), S-Motive (Abb. 12: 9-10,13-14) oder Reihen von Zickzacklinien (Abb. 12: 11,12).

Eine kurzzeitige Überlappung von Hvar-Lisičići- und Diana-Kultur scheint nach Aussage der C 14-Daten zumindest möglich zu sein.¹⁰¹ So könnten denn auch einige Schalenformen der Diana-Kultur auf dalmatische Vorbilder zurückgehen (Abb. 12: 15-20).

Was hinsichtlich der zeitlichen Überlappung von Hvar-Lisičići- und Diana-Kultur gesagt worden

ist, gilt in gleichem Maße auch für diese beiden Kulturen und die frühesten Besiedlungsphasen Maltas.¹⁰² Zahlreiche Ähnlichkeiten speziell im Bereich der Gefäßornamentik legen die Annahme nahe, daß von Kontakten der Hvar-Lisičići-Kultur mit dem neolithischen / frühkupferzeitlichen Malta ausgegangen werden kann.¹⁰³ Zu diesen Übereinstimmungen gehören: die "aufgelöste" Spirale (Abb. 13: 1,2); die "klassische" Spirale, in Malta auch auf Stein anzutreffen (Abb. 13: 5,6); die mit 3 parallelen Linien identisch ausgeführte eingeschnittene Verzierung (Abb. 13: 3,4); eingeschnittene, stichgefüllte und schraffierte Drei-

¹⁰¹ Gimbutas (Anm. 6) 471, 473, Tab. 17.

¹⁰² Gimbutas (Anm. 6) 471, 473, Tab. 17.

¹⁰³ Daß die jüngste Phase der Hvar-Lisičići-Kultur das ältere Äneolithikum der östlichen Adriaküste repräsentiert, wird z. B. durch die Stratigraphie der Ravlića Pećina nahegelegt; vgl. Marijanović (Anm. 30).

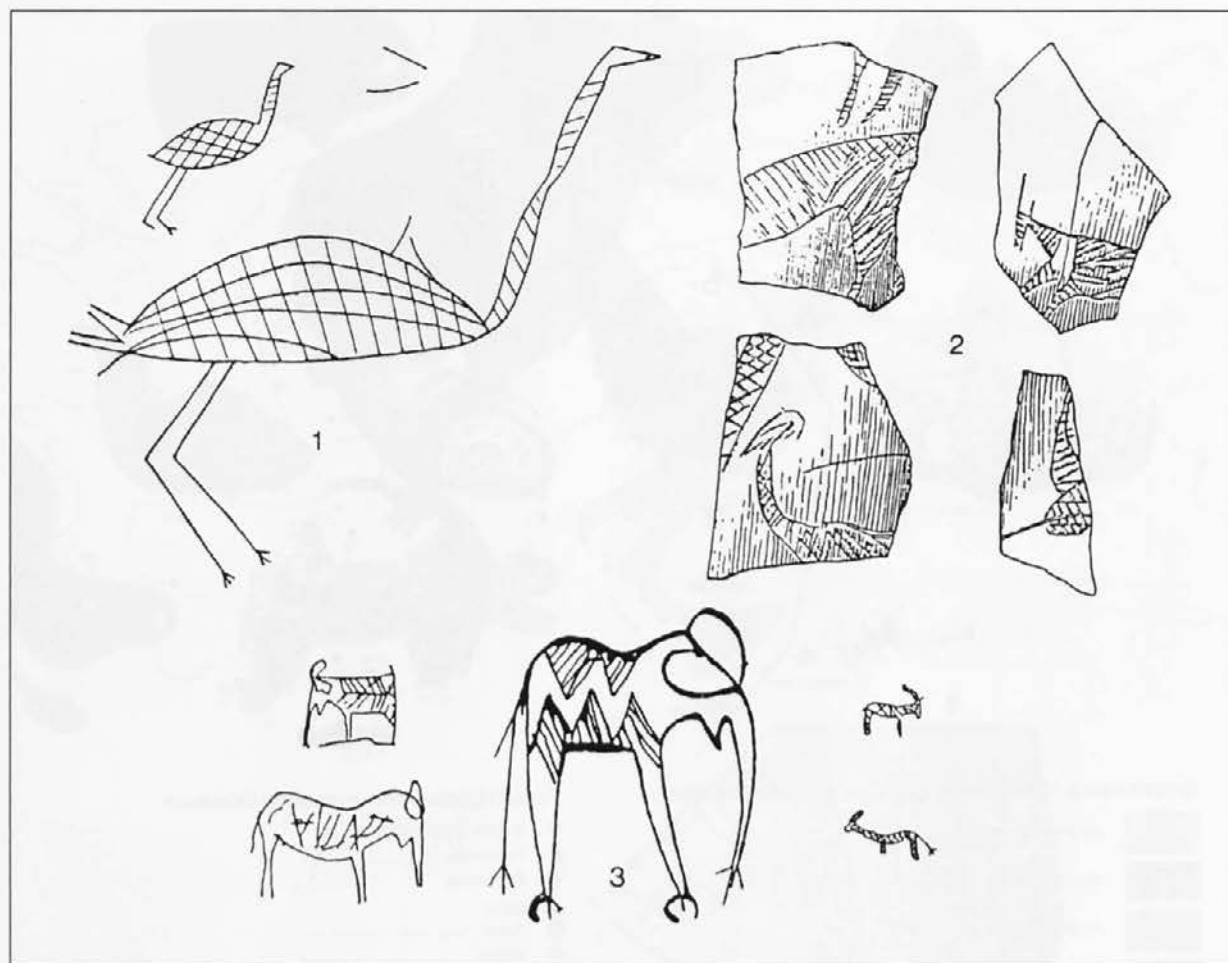

Abb. 15: Zoomorphe Gravuren des Capsien und des Capsien-Neolithikums (1 Oued Seffalou; 2 Redeyef); sowie Abbildungen auf prädynastischer Keramik Ägyptens (3 verschiedene Fundorte). O. M.

Sl. 15: Zoomorfne gravure capsiena in capsienkega neolitika (1 Oued Seffalou; 2 Redeyef) in upodobitve na preddinastični keramiki Egipta (3 različna najdišča).

ecke (Abb. 13: 7-10); eingeschnittene, flächendeckende Gittermuster (Abb. 13: 11,12); stichgefüllte Girlanden und Linienbänder, beide eingeschnitten (Abb. 13: 13-16). Auch einige Gefäßformen entsprechen sich sehr weitgehend, wie doppelkonische hohe Töpfe (Abb. 13: 17,18) und flache Schüsseln sowie Schalen (Abb. 13: 19-22). Diese Übereinstimmungen sind so umfangreich, daß es, im Gegensatz etwa zur Meinung von Batović,¹⁰⁴ nicht nur möglich, sondern sogar recht wahrscheinlich zu sein scheint, daß die Hvar-Lisičići-Kultur in direktem Kontakt mit dem zeitgenössischen Malta gestanden hat.

Zoomorphe Darstellungen sind, mit Ausnahme der Tierkopfhelme der Serra d'Alto-Kultur, im gesamten Jungneolithikum Italiens äußerst

selten; nur einige wenige Plastiken existieren,¹⁰⁵ während eingeritzte bzw. -geschnittene Abbildungen völlig unbekannt zu sein scheinen. Dies steht in eklatantem Gegensatz zum "Bilderreichtum" des neolithischen / kupferzeitlichen Malta, von dem nicht nur sehr viele anthropomorphe Darstellungen, speziell Plastiken, bekannt sind,¹⁰⁶ sondern auch eine große Anzahl von zoomorphen Abbildungen. Auf dem maltesischen Archipel entstanden zoomorphe Plastiken, Steinreliefs, Keramikapplikationen und, besonders interessant, auch einige Keramikritzungen (Abb. 14: 7-9); dargestellt wurden u. a. Vögel, Widder, Schafe, Schweine und Rinder. Für das hier behandelte Thema sehr bedeutsam ist, daß die eingeritzten zoomorphen Darstellungen von Malta

¹⁰⁴ Batović (Anm. 1) 625.

¹⁰⁵ z. B. Pescale, Bocca quadrata-Kultur: H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte 3. Kupferzeit.* (1974) Taf. 253: 4.

¹⁰⁶ Siehe z. B. Müller-Karpe (Anm. 105) Taf. 424: 1-9,11,13; A. J. D. Evans, *The Prehistoric Antiquities of the Maltese Islands. A Survey* (London 1971) Taf. 36; 46: 17,18; 47: 4,12-14; 48; 49.

nicht nur im Rahmen aller bisher behandelten Kulturen einzigartig sind, sondern daß teilweise auch Tierkörper mit flächigem Gittermuster gefüllt wurden (Abb. 14: 7), das ein charakteristisches Merkmal der in derselben Technik ausgeführten Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur bildet. Eine kleine Plastik von Hal Saflieni (Abb. 14: 2 unten) könnte unter Umständen sogar einen Elefanten zeigen, mit kleinem Kopf, Rüssel und schwerem, massigem Körper.

In diesem Zusammenhang soll kurz auf ein interessantes Phänomen eingegangen werden. Während der mittleren Phase des Pleistozäns entwickelten sich unter den Bedingungen der insularen Isolation, nachdem zuvor vorhandene Landbrücken überschwemmt worden waren, auf einigen Inseln des Mittelmeerraums Zwerg-elefantenformen.¹⁰⁷ Zu nennen sind hier Sardinien, Sizilien, Malta, Kreta, Delos und Zypern.¹⁰⁸ Es scheint jedoch keine Anzeichen für ein Überleben dieser Zwerg-elefantenformen bis ins Neolithikum zu geben, so daß diese auch nicht als Vorbild für die Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur gedient haben können.

Dagegen gibt es einige Hinweise auf Kontakte zwischen dem neolithischen Malta und Nordafrika, deren Vorhandensein aufgrund der Grabformen in beiden Gebieten schon von L. M. Ugolini vermutet wurde.¹⁰⁹ Für die Kupferzeit sind derartige Kontakte durch Straußeneierfunde auf Malta zweifelsfrei belegt.¹¹⁰

Wohl noch interessanter sind die Ergebnisse, die sich aus einer Analyse des Obsidianhandels im westlichen Mittelmeer ergeben. Von besonderer Bedeutung sind hier einige Funde von Obsidian, der von den Inseln Lipari und Pantellaria stammt, da die bereits anhand des Keramikrepertoires offensichtliche enge Bindung Dalmatiens an Süditalien durch das Auftreten von Obsidian in mittel- und jungneolithischen Fund-

stellen Kroatiens und Bosniens nochmals nachdrücklich untermauert wird. Zwar scheint der Schwerpunkt des Obsidianhandels im Mittelneolithikum gelegen zu haben, doch ist auch noch die Hvar-Lisičići-Kultur mit 3 Fundstellen - Smilčić, Markova spilja, Grapčeva spilja gut vertreten. Dabei kann angesichts der Fundzahlen (Smilčić 20, Danilo mehr als 20 Artefakte) von einem recht umfangreichen Handel ausgegangen werden. Zwar wurde noch kein Obsidian von bosnischen oder dalmatischen Fundstellen naturwissenschaftlichen Analysen im Hinblick auf seine Herkunft unterzogen, doch legen die Ergebnisse derartiger Analysen, vorgenommen an Material von 7 Fundplätzen der Vlaška jama-Gruppe im Triester Karst, wo von 11 Obsidianartefakten 9 von Lipari und nur je eines von Palmarola bzw. aus den Karpaten stammten, die süditalienische Herkunft auch des in Bribir, Danilo, der Grapčeva und Markova spilja, Pokrivenik, Smilčić, Obre I und II (Karte 8) gefundenen Obsidians nahe,¹¹¹ wie dies bereits seit längerem vermutet wird.¹¹² Obsidian erscheint aber auch im Repertoire einiger Fundstellen des Capsien-Neolithikums des zentralen Nordafrika (Karte 8). Für 2 dieser Fundstellen, Sebkh el Melha und Hergla, existieren C 14-Daten, die mit ihren Werten von 3970 BC \pm 120 bzw. 3320 BC \pm 140¹¹³ (kalibriert: c. 5060-4770 BC und c. 4350-4000 BC)¹¹⁴ die Gleichzeitigkeit des Capsien-Neolithikums und der Hvar-Lisičići-Kultur belegen. In der Regel dürfte der in Nordafrika gefundene Obsidian von der der afrikanischen Küste vorgelagerten Insel Pantellaria stammen, wie dies mit Sicherheit z. B. bei den Fundstellen Korba und Hergla der Fall ist.¹¹⁵ Dagegen lieferte der Fundplatz Bechateur einen sehr viel durchsichtigeren Obsidian als den von Pantellaria; dieses Material wurde mit hoher Wahrscheinlichkeit von der Insel Lipari importiert, ebenso wie der Obsidian von Marsa, Calle und des Bizerte-Gebiets. Durch Gesteinsanalyse

¹⁰⁷ T. Nilsson, *The Pleistocene. Geology and Life in the Quaternary Ice Age* (Arlöv 1983) 488.

¹⁰⁸ R. Vaufrey, *Les Elephants nain des Iles méditerranéennes et la question des isthmes pleistocene*, Archives Inst. Paléont. Hum., Mem. 6 (Paris 1929).

¹⁰⁹ L. M. Ugolini, *Malta. Origini della civiltà mediterranea*, Libreria dello stato 12 E. F. (Roma 1934) 230 f.

¹¹⁰ Müller-Karpe (Anm. 105) 173.

¹¹¹ H.-O. Pollmann, *Obsidian im nordwestmediterranen Raum. Seine Verbreitung und Nutzung im Neolithikum und Äneolithikum*, BAR Int. Ser. 585 (1993) 39-41, 62 f.

¹¹² z. B. Ch. Willms, *Obsidian im Neolithikum und Äneolithikum Europas. Ein Überblick*, *Germania* 61, 1983, 327-351, bes. 343-345; Batović (Anm. 1) 626.

¹¹³ R. Nehren, *Zur Prähistorie der Maghrebländer (Marokko-Algerien-Tunesien)* 1, Mat. Allg. u. Vergleichende Arch. 49,1 (1992) 186.

¹¹⁴ Kalibriert nach: M. G. L. Baillie, D. M. Corbett, G. W. Pearson, J. R. Pilcher, F. Qua, *High-Precision C 14 Measurement of Irish Oaks to show the Natural C 14 Variations from AD 1840 to 5210 BC*, *Radiocarbon* 28, 1986, 911-934.

¹¹⁵ G. Camps, *Beginnings of pastoralism and cultivation in north-west Africa and the Sahara: origins of the Berbers*, in: *From the Earliest Times to c. 500 BC*, Cambridge Hist. Africa 1 (1982) 548-623, bes. 590.

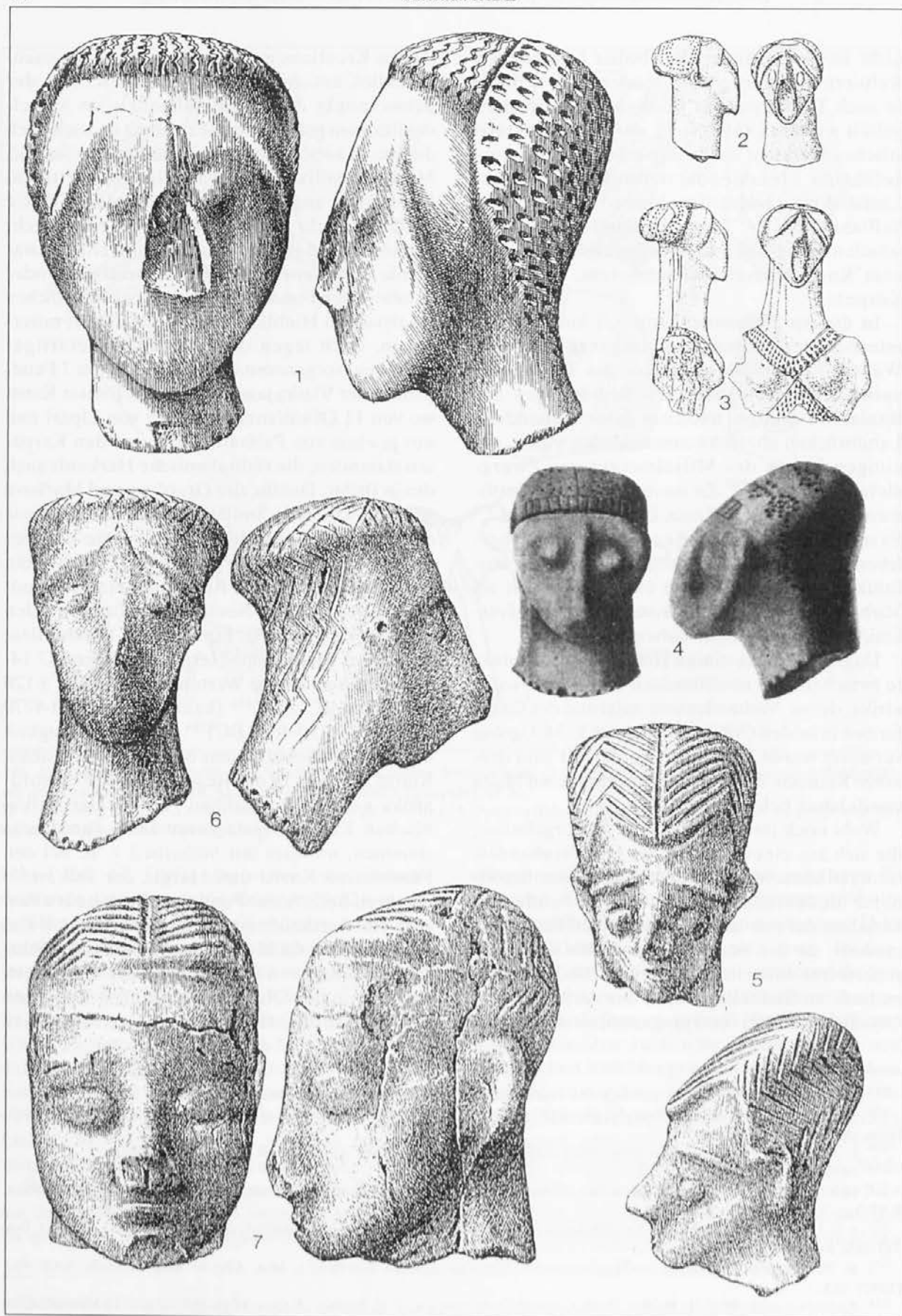

Abb. 16: Anthropomorphe Plastiken der Butmir-Kultur. 1-3,5-7 Butmir; 4 Nebo. M. 1,5-7 = 1:1; 2,3 = c. 1:3; 4 = o. M.
 Sl. 16: Antropomorfna plastika butmirske kulture. 1-3,5-7 Butmir; 4 Nebo.

nachgewiesen ist die liparische Herkunft eines Obsidiankratzers, der bei Tebessa im Inneren des heutigen Algerien gefunden wurde.¹¹⁶ Auf Malta erscheint Obsidian in Ja Hagret, Skorba und Tarxien,¹¹⁷ wobei in Skorba sowohl liparischer als auch pantellarischer Obsidian festgestellt wurden.¹¹⁸

Diese Kontakte von Süditalien, einem Gebiet, das mit der Hvar-Lisičići-Kultur nachweislich in engem Kontakt stand, und Malta, für das dieser Kontakt zumindest wahrscheinlich ist, mit Nordafrika gewinnen noch zusätzlich dadurch an Gewicht, das aus der Felskunst dieser Epoche in Nordafrika Elefantendarstellungen bekannt sind,¹¹⁹ und außerdem das charakteristische Ganzkörpermuster der Elefantendarstellungen der Hvar-Lisičići-Kultur und einiger weiter oben angeführter zoomorpher Ritzungen auf maltesischer Keramik im identischen Stil von Tiergravuren, Felsbildern und Ritzungen auf Straußeneischalen, des Capsien-Neolithikums sein Vorbild finden könnte¹²⁰ (Abb. 15: 1,2).

Auch auf prädynastischer ägyptischer Keramik (Abb. 15: 3) sowie Schmuckgegenständen¹²¹ finden sich eingeritzte / -geschnittene Elefantendarstellungen, die denen der Hvar-Lisičići-Kultur nicht unähnlich sind. Allerdings gibt es nicht den geringsten Hinweis auf Kontakte Ägyptens mit dem dalmatischen Raum, weder im 5. noch im 4. Jahrtausend v. Chr., in dem die oben erwähnten Abbildungen entstanden, die also wohl ohnehin zu jung sind, um als Vorbild für Töpfer der Hvar-Lisičići-Kultur in Frage zu kommen.

EPILOG: DIE "NEGROIDEN" PLASTIKEN DER BUTMIR-KULTUR

Zuguterletzt sei noch auf einige anthropomorphe Plastiken vom namengebenden Fundplatz der

Butmir-Kultur eingegangen, an denen verschiedene Autoren anthropologische, d. h. rassische Merkmale erkennen zu können glauben. Den Anfang machten hier bereits die Ausgräber Butmirs;¹²² am nachdrücklichsten wurde diese These jedoch von A. Benac vertreten. "Negroide" Plastiken zeichnen sich demnach durch stark vor-springende Stirn, platte Nase, schräge Augenbrauen, krauses Haar und hervorquellende Augen aus¹²³ (Abb. 16: 1-3). Ein Kopf aus der Butmir-Siedlung Nebo läßt sich dieser Gruppe von Plastiken zuordnen (Abb. 16: 4). Eine zweite Gruppe von Statuettenköpfen soll "armenoide" Merkmale aufweisen, als da sind "eine stark vor-springende Nase, ... eine niedere fliehende Stirne, ein schwach betontes Kinn, ein ausladender Hinterkopf und verstärkte Augenbögen"¹²⁴ (Abb. 16: 5,6). Der "europäide" Typus schließlich, nur mit einem Beispiel vertreten (Abb. 16: 7), wird durch ziemlich hohe Stirn, rundes Gesicht mit leichter Prognathie und einer "europäid-modellierten Nase" charakterisiert. Nach Ansicht von Benac sind diese Darstellungen Nachbildungen lebender Modelle.¹²⁵

Zwar wären Darstellungen von negroiden Menschen, so es sich denn um solche handelte, in Fundzusammenhängen der Butmir-Kultur eine grandiose Bestätigung für die hier vertretene These von Überseekontakten zwischen Dalmatien und Nordafrika im 5. Jahrtausend v. Chr., doch gibt es - man möchte fast sagen: leider - einiges gegen die "Rassengruppentheorie" einzuwenden, auch wenn man es sich mit diesem Problem nicht so einfach machen sollte wie O. Höckmann, der dem "neolithischen Bildner" kurzerhand die "geistige Möglichkeit" für "eine derart differenzierende Gestaltung porträtartigen Charakters" abspricht.¹²⁶ Benac' Argumentation weist einige Widersprüche auf. So scheinen die Nasen der "negroiden" Plastiken, nach den Abbildungen zu urteilen, nicht platt, sondern, zumindest im

¹¹⁶ Camps (Anm. 115) 590 f.

¹¹⁷ Pollmann (Anm. 111) 114.

¹¹⁸ D. H. Trump, *Skorba. Excavations carried out on behalf of the National Museum of Malta 1961-1963*, Reports Research Com. Soc. Antiqu. London (Oxford 1966) 50.

¹¹⁹ z. B. R. Nehren, *Zur Prähistorie der Maghrebländer (Marokko-Algerien-Tunesien)* 2, Mat. Allg. u. Vergleichende Arch. 49, 2 (1992) Taf. 84: C 2.

¹²⁰ Auf diese Ähnlichkeit hat bereits Cassola Guida (Anm. 8) 521 hingewiesen, ohne ihr größere Bedeutung beizumessen.

¹²¹ Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 20: 45.

¹²² F. Fiala, M. Hoernes, *Die Neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien* 2. *Ausgrabungen in den Jahren 1894-1896* (Wien 1898) 2 u. Taf. 2: 4: "negroide Gesichtsbildung"; 3 u. Taf. 3: 12: "charakteristische Darstellung eines Negerweibes".

¹²³ A. Benac, *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nordwestlichen Balkan*, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 42, 1961, 1-170, bes. 123.

¹²⁴ Benac (Anm. 123) 123.

¹²⁵ Benac (Anm. 123) 123 f.

¹²⁶ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit* 1. Text, Münstersche Beitr. Vorgeschichtsforsch. 3-4 (1968) 89.

Fall des Kopfes von *Abb. 16*: 1, ganz einfach abgebrochen zu sein. Schräge Augenbrauen, angeblich ein typisches Merkmal der "Negroiden", erscheinen auch bei "armenoiden" Plastiken, ebenso wie umgekehrt die "armenoiden" "fliehende niedere Stirne" den "negroiden" Darstellungen nicht unbekannt ist. "Hervorquellende Augen" sind keineswegs auf die "Negroiden" beschränkt, ausladende Hinterköpfe und verstärkte Augenbrauen erscheinen bei "Armenoiden" wie "Negroiden", usw.. Kurz gesagt, die "rassische" Deutung dieser Figuren vermag nicht zu überzeugen. Einleuchtender ist da schon der Vorschlag von M. Gimbutas,¹²⁷ die maskenhafte Züge in der Darstellungsart der Plastiken erkennt. Auch die Interpretation der "europäiden" Plastik als Abbildung eines Kindes, die der "Negroiden" als Darstellungen von Frauen und der "Armenoiden" als Männer liegt im Bereich des Möglichen. Diese Statuetten als Hinweis auf die Anwesenheit von "Negroiden" im Butmir des 5. Jahrtausends v. Chr. sehen zu wollen, ist demgegenüber wohl die

Deutungsvariante mit der geringsten Wahrscheinlichkeit.

SCHLUSS

Das Schlußwort kann kurz ausfallen: aus dem bisher Gesagten läßt sich als Folgerung ableiten, daß die Annahme, wonach Kontakte mit Vorderasien die Impulse für das Auftreten von Elefantendarstellungen in Fundzusammenhängen der Hvar-Lisičići-Kultur geliefert haben könnten, im archäologischen Material keine Stütze findet. Dagegen lassen sich Kontakte des jungneolithischen Dalmatien mit Süditalien und vermutlich auch Malta klar belegen; beide Gebiete standen mit Nordafrika in Verbindung, wo denn auch wohl auch die ultimative Quelle der den Anlaß für diese Arbeit bildenden Elefantendarstellungen aus der Grapčeva spilja und Lisičići in Form stilistisch sehr ähnlicher zoomorpher Darstellungen des Capsien-Neolithikum zu suchen sein dürfte.

FUNDORTLISTEN

Karte 1: 1 Grotta del Mitreo; 2 Terezijina jama (Grotta Teresiana); 3 Pejca v Lašci = Vlaška jama (Caverna del Pettiroso); 4 Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra); 5 Žirka pečina (Grotta presso Aurisina); 6 Pečina pod Muzarji = Medvedova jama (Caverna dell'Orso di Gabrovizza); 7 Ciganska jama (Grotta dei Zingari); 8 Grotta della Tartaruga; 9 Orehova Pejca (Grotta dei Ciclami); 10 Fabiola pečina; 11 Pečina na Doleh (Grotta presso Samatorza); 12 Pečina pod Steno = Galerijška jama (Grotta delle Galerie); 13 Korincova jama; 14 Škocjanske jame = Tominečeva jama; 15 Cingarela pečina bei Momjan; 16 Gradina Makadanj bei Rovinj; 17 Javorika auf Brijun; 18 Vrčin; 19 Vela spilja auf Lošinj; 20 Jami na Sredi auf Cres; 21 Golubinjača pečina bei Mlakva; 22 Privlaka; 23 Islam Grčki; 24 Smilčić; 25 Tinj; 26 Benkovac; 27 Lisičići; 28 Krivače bei Bribir; 29 Tradanj pečina bei Zaton Šibenski; 30 Danilo; 31 Škarin samograd pečina bei Mirlović; 32 Gospodska pečina = Milaševa pečina; 33 Rudelića pečina u Cetini; 34 Markova spilja auf Hvar; 35 Vela spilja auf Hvar; 36 Smokvina spilja auf Hvar; 37 Grapčeva spilja auf Hvar; 38 Pokrivenik pečina auf Hvar; 39 Vela spilja auf Korčula; 40 Jakasova spilja auf Korčula; 41 Rača spilja auf Lastovo; 42 Spila pečina bei Nakovana (Pelješac); 43 Grad bei Nakovana (Pelješac); 44 Gudnja pečina bei Ston; 45 Zelena pečina; 46 Lisičići; 47 Crvena stijena; 48 Odmutnjača pečina bei Plužin; 49 Spila pečina oberhalb von Perast; 50 Ravlića Pečina; 51 Gambera auf Lastovo; 52 Vrska Peč auf Cres; 53 Velika Gradina u Varvari; 54 Okolišta bei Visoko; 55 Vaganačka pečina; 56 Trhlova; 57 Buković / Lastvine.

1-49 nach: Batović (Anm. 1) 671; 50 nach: Marijanović (Anm. 30); 51 nach: A. M. Radmilli, *The Island of Lastovo (Lagosta) from prehistory to the Roman era*, in: *Adriatica Praehistorica et Antiqua* (Zagreb 1970) 436-446, bes. 440-442; 52 nach: Benac

(Anm. 123) 82; 53 nach: B. Čović, *Velika Gradina u Varvari - I dio* (slojevi eneolita ranog i srednjeg bronzanog doba), *Glas. zem. muz.* 32, 1977, 5-175; 54 nach: S. Perič, *Novi nalazi s Okolišta kod Visokog*, *Glas. zem. muz.* 40-41, 1985-1986, 15-22; 55 nach: S. Forenbaher, P. Vranjican, *Vaganačka pečina*, *Opusc. arch.* 10, 1985, 1-21; 56 nach: F. Leben, *The First Adriatic Neolithic in Slovenia*, *Arch. Jug.* 17, 1979, 3-7; 57 nach: Š. Batović, J. Chapman, Buković / Lastvine. *Eneolitsko naselje*, *Arh. preg.* 26, 1985, 52-53.

Karte 7: A Islam Grčki; B Smilčić; C Markova spilja; D Pejca v Lašci; E Krivače; F Danilo; G Kakanj; H Obre I u. II; I Arnautovići; J Zelena pečina; K Crvena stijena; L Reštane-Hisar; M Predionica; N Tremiti; O Lipari; P Cakran; Q Dunavec; R Rachmani; S Sesko; T Tsangli; U Achilleion; V Agios Petros; W Chaeronea; X Elatea; Y Athen; Z Kephala; Z1 Korint; ? Donja Dolina.

A nach: Š. Batović, *Islam Grčki. Nalazi od paleolitika do ranoga bronzanog doba*, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 15, 1987, 11-108, bes. Taf. 59: 1-3; B nach: Batović (Anm. 34) 84, Abb. 1; Batović (Anm. 57) 99, Taf. 7: 2; Batović (Anm. 1) Taf. 92: 4; C nach: G. Novak, *Markova spilja na otoku Hvaru II*, *Arh. rad. raspr.* 2, 1962, 19-102, bes. Taf. 26: 2; G. Novak, *Markova spilja na otoku Hvaru III*, *Arh. rad. raspr.* 4-5, 1967, 95-234, bes. Farbtaf. u. Taf. 21: 2,5; G. Novak, *Markova spilja na otoku Hvaru IV*, *Arh. rad. raspr.* 6, 1968, 61-179, bes. Taf. 10: 3-4; G. Novak, *Markova spilja na otoku Hvaru V*, *Arh. rad. raspr.* 7, 1974, 75-220, bes. Taf. 19: 1-3; Čečuk, *Novak* (Anm. 21) Taf. 11: 1; D nach: F. Leben, *Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu (Prispevek k poznavanju jamske arheologije na slovenskih teh)*, *Arh. vest.* 18, 1967, 43-110, bes. Taf. 21: 1-3; E nach: J. Korošec, P. Korošec (Anm. 18) Taf. 2: 4-6; 3: 6; 7: 1; 18: 2; F nach: J. Korošec, *Danilo in danilska kultura* (Ljubljana 1964) Taf. 8-11; Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 148: 5,40,42-44,47,48; G nach: A. Benac, *Prelazna zona*,

¹²⁷ Gimbutas (Anm. 6) 62.

in: *Praist. jug. zem. 2. Neolitsko doba* (1979) 363-472, bes. Taf. 58: 1-3; Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 149 B: 2,5,6; 149 C; H nach: Benac (Anm. 44) Taf. 22: 3,6,7,10,13,14; 28: 15-17; Benac (Anm. 48) Taf. 52: 12; 54: 9; I, L, N, O, W nach: Chapman (Anm. 26) 294; J nach: A. Benac, Zelena Pečina, *Glas. zem. muz.* 12, 1957, 61-92, bes. Taf. 13: 5,6; K nach: A. Benac, Crvena stijena - 1955 (I-IV stratum), *Glas. zem. muz.* 12, 1957, 19-50, bes. Taf. 4: 4; M nach: Galović (Anm. 55) Taf. 78: 2,5; P nach: Korkuti (Anm. 62) 13; Prendi (Anm. 61) Taf. 7: 16-18; Q nach: Korkuti (Anm. 62) 13; R,T nach: M. S. Thompson, A. J. B. Wace, *Prehistoric Thessaly* (Cambridge 1912) 30, Fig. 9 u. 98, Fig. 50 a; S nach: Ekschmitt (Anm. 27) 30; H. Hauptmann, *Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum*. Die Deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien 3, Beitr. z. Ur- u. Frühgesch. Arch. d. Mittelmeer-Kulturräumes 21 (1981) Taf. 92: 10; U nach: M. Gimbutas, D. Shimabuku, S. Winn, *Achilleion. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 BC*, Mon. Arch. 14 (Los Angeles 1989) Fig. 7: 68; V nach: N. Efstratiou, *Agios Petros. A Neolithic site in the Northern Sporades. Aegean Relationships during the Neolithic of the 5th Millennium*, BAR Int. Ser. 241 (1985) Fig. 55; X,Y nach: Schachermeier (Anm. 31) 88, Abb. 20; Z nach: Coleman (Anm. 26) Taf. 36: 82-83; Z1 nach: Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 136: 15,17; ? nach: Z. Marić, Donja Dolina, *Glas. zem. muz.* 19, 1964, 5-128, bes. Taf. 20: 23 (angeblich in eisenzeitlicher Schicht gefunden; Fundvermischung?).

Karte 8: "Nicht analysierte Obsidiane": D Obre; E Smilčić; F Danilo; G Bribir; V Markova spilja; "wichtige Obsidianfundstellen Nordafrikas und Maltas und weitere Funde von Obsidian in Dalmatien": A Grapčeva spilja; B Pokrivenik; C Sebkh el Melha; D Hergla; E Korba; F Bechateur; G Marsa; H. I Bizerte; J Tebessa; K-M Ja Hagret, Skorba, Tarxien.

"Nicht analysierte Obsidiane" nach: Willms (Anm. 112) 350 f., Liste 5; "wichtige Obsidianfundstellen Nordafrikas und Maltas und weitere Funde von Obsidian in Dalmatien" nach: Pollmann (Anm. 111) 114 f.

ABBILDUNGSNACHWEISE

Karte 8: Willms (Anm. 112) Beil. 5, ergänzt nach Pollmann (Anm. 111) 114 f.; 130, Taf. 1.

Abb. 1: 1,2,5-8 Batović (Anm. 1) Taf. 91: 5; 95: 7; 94: 3,1; 99: 11,12; 3,4 Novak (Anm. 3) Taf. 39: 1; 188.

Abb. 2: 1-4 Batović (Anm. 1) Taf. 92: 6-8; 98: 7; 5 Novak (Anm. 3) Taf. 245.

Abb. 3: 1 Batović (**Karte 7: A**) Taf. 49: 4; 2,3,6-8 Batović (Anm. 1) Taf. 92: 11,5; 90: 4; 92:1,2; 4 Novak (Anm. 3) Taf. 245; 5 A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica, *Glas. zem. muz.* 10, 1955, 49-84, Taf. 2: 23; 9 Benac (Anm. 15) Taf. 29: 2.

Abb. 4: 1-3 Batović (**Karte 7: A**) Taf. 49: 1-3; 4 Batović (Anm. 1) Taf. 92: 4; 5 Batović (Anm. 34) 84, Abb.1; 6-9 G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru III, *Arh. rad. raspr.* 4-5, 1967, 95-234, Farbtaf. 1: 7; Taf. 21: 5,2; 10,11 G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru IV, *Arh. rad. raspr.* 6, 1968, 61-179, Taf. 10: 3,4; 12,13 G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru V, *Arh. rad. raspr.* 7, 1974, 75-220, Taf. 19: 1,3; 14 Čečuk, Novak (Anm. 21) Taf. 14: 1.

Abb. 5: 1,2,7,8,10,11 Batović (Anm. 1) Taf. 92: 10,9; 99: 2; 94: 2; 99: 6,3; 3 Batović (Anm. 34) 87, Anm. 2; 4 G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru II, *Arh. rad. raspr.* 2, 1962, 19-102, Taf. 26: 2; 5 Marijanović (Anm. 30) Taf. 24: 1; 6,12-

14 Benac (**Abb. 3: 5**) Taf. 4: 11,17,15,16; 9 Novak (Anm. 3) Taf. 178: 1.

Abb. 6: 1,2 Gimbutas u. a. (**Karte 7: U**) 209, Fig. 7: 68; 3 Hauptmann (**Karte 7: S**) Taf. 92: 10; 4 Ekschmitt (Anm. 27) 30, Abb. 12.

Abb. 7a: 1 Batović (Anm. 34) 87, Abb. 7; 2 Benac (Anm. 59) Taf. 31: 2; 3,11 Benac (Anm. 15) Taf. 10:10; 30:5; 4 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 152: 11; 5,7,9 Batović (Anm. 1) Taf. 91:11; 99: 3; 91: 11; 6,10,12 Benac (**Karte 7: G**) Taf. 63: 4,6,5; 8 Benac (Anm. 48) Taf. 45: 14.

Abb. 7b: 1,3,5 Batović (Anm. 1) Taf. 93: 8; 99:10; 96:7; 2 Benac (Anm. 59) Taf. 31: 1; 4,6 Benac (**Karte 7: G**) Taf. 62: 8,7.

Abb. 8: 1,3,5,7,11 Batović (Anm. 1) Taf. 98: 6; 95: 9; 99: 4; 95: 2; 98: 1; 2 Y. Mottier, *Das Mittlere Neolithikum*. Die Deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien 2, Beitr. z. Ur- u. Frühgesch. Arch. d. Mittelmeer-Kulturräumes 22 (1981) Taf. 61: 7; 4 V. Milojević, Ergebnisse der Deutschen Ausgrabungen in Thessalien (1953-1958), *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 6, 1959, 1-56, 45, Abb. 15: 6; 6,8,10 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 135: C 1; 134:38,20; 9 Marijanović (Anm. 30) 78, Taf. 23: 2; 12 Thompson, Wace (**Karte 7: R,T**) 106, Abb. 56: 1.

Abb. 9: 1 Barfield (Anm. 90) Taf. 52: 1; 2,4,6,8,10 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 250: B 8,38-40,47,43,51; 253:12; 3 Leben (**Karte 7: D**) Taf. 1: 27-29; 5,9 Batović (Anm. 1) Taf. 95: 1; 94: 5; 7 Batović (Anm. 34) 87, Abb. 4.

Abb. 10: 1,5,7,9 Batović (Anm. 1) Taf. 98:1; 93: 9,3,7; 2,6,8,12 Cremonesi (Anm. 94) 127, Abb. 15: 10,11,7; 107, Abb. 7: 5; 3 Leben (**Karte 7: D**) Taf. 10: 14; 4,10 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 258: 5, 22.

Abb. 11: 1 Batović (Anm. 1) Taf. 84: 6; 2 Bray (Anm. 94) Taf. 26: 6,7; 3,4,7 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 149: 24; 259: E 5, A 2; 6 L. Bernabo Brea, M. Cavalier, Civiltà preistoriche delle isole Eolie e del territorio di Milazzo, *Bull. Paletn. It.* 65, 1956, 1-100, 30, Abb. 14.

Abb. 12: 1,3,9,13,15,17 Batović (Anm. 1) Taf. 98: 7; 93: 3; 96: 4; 97: 11,5; 595, Abb. 26: 3; 2,8,12,18 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 259: C 2, A 3, E 4; 263: 46; 4 *Guida della Preistoria Italiana* (Firenze 1975) Taf. 29: 10; 5 Batović (Anm. 57) 83, Taf. 8: 18; 6,10,14,16,20 Bernabo Brea, Cavalier (**Abb. 11: 6**) 29, Abb. 13 b,k; 30, Abb. 14; 34, Abb. 17 c,d; 7 Novak (**Abb. 4: 10,11**) Taf. 17, 2; 11 Benac (Anm. 15) Taf. 27: 1; 19 Batović (**Karte 7: A**) Taf. 38: 2.

Abb. 13: 1,3,5,13 Batović (Anm. 1) Taf. 96: 2; 95: 3; 93: 6; 92: 11; 2,4,8,10,12,14,16 M. Tagliaferro, The Prehistoric Pottery found in the Hypogeum at Hal-Saflieni, Casal Paula, Malta, *Ann. Arch. and Anthr.* 3, 1910, 1-21, Taf. 10: 5,7,8; 9: 4,7; 7: 7; 9: 2; 13:5; 6,22 Müller-Karpe (Anm. 105) Taf. 419: 21; 425: C 10; 7,17,21 Benac (**Abb. 3: 5**) Taf. 4: 25; 1: 14,11; 9 Novak (**Abb. 4: 6-9**) Farbtaf. 2; 11 Novak (**Abb. 4: 10,11**) Taf. 2: 3; 15 Novak (**Abb. 4: 12,13**) Taf. 6: 1; 18,20 Evans (Anm. 106) Taf. 46: 14,12; 19 Benac (Anm. 15) Taf. 10: 4.

Abb. 14: 1-3,7,8 Evans (Anm. 106) Taf. 37: 9,10,5; 47: 1; 64: 2; 4-6,9 Müller-Karpe (Anm. 105) Taf. 419: 19; 418: 6; 419: 17; 425: C 1.

Abb. 15: 1 Nehren (Anm. 113) 235, Abb. 45; 2 Nehren (Anm. 119) Taf. 61: 23-26; 3 V. G. Childe, *New Light on the Most Ancient East. The Oriental Prelude to European Prehistory* (London 1935) 71, Abb. 21:11,12,5,16,22.

Abb. 16: 1,5-7 Benac (**Karte 7: G**) Taf. 66: 1-4; 2,3 Müller-Karpe (Anm. 28) Taf. 153: A 3,12; 4 A. Benac, *Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture* (Ljubljana 1952) Taf. 19: 5 a-b.

Upodobitve slonov v hvarski kulturi in problem njihovega izvora

Povzetek

Na fragmentih keramike hvarske kulture sta zanesljivi vsaj dve (verjetno pa jih je še več) vrezani upodobitvi slonov, za katere v srednjem in mlajšem neolitiku jugovzhodne Evrope ni primerjav. Stiki v 5. tisočletju pr. n. š. v Dalmaciji in Bosni živečih ljudi s Prednjo Azijo, ki naj bi bili izhodišče za poznavanje slonov oz. njihovih realističnih upodobitev, so z veliko verjetnostjo izključeni, ker se hvarski kulturi v jugovzhodni smeri lahko sledi le do kulture Dimini v Grčiji. Dokazov za stike Dalmacije z jugovzhodno Anatolijo oz. prednjeazijskim primorjem med arheološkim gradivom ni.

Nasprotno pa obstajajo številni dokazi za verjetno neposredne stike hvarske kulture s sočasnimi kulturami srednje in južne Italije. Te so ravno preko hvarske kulture vplivale na keramiko butmirske kulture v osrednji Bosni. Na osnovi številnih skupnih

potez, posebej v ornamentiki na keramiki, so verjetne tudi povezave hvarske kulture z neolitsko Malto.

Najdbe obsidiana dokazujejo, da so bile južna Italija, Malta in dalmatinska obala bolj ali manj neposredno povezane z capsienkim neolitikom srednje severnoafriške obale, torej s kulturo, iz katere so znane tudi vrezane upodobitve slonov in drugi zoomorfni motivi. Ta kultura je bila glede na skupne stilne značilnosti (z mrežastim ornamentom izpolnjeno telo) zgled za nekatere vrezane zoomorfne upodobitve na malteški keramiki in tudi upodobitve slonov v hvarski kulturi so lahko njen vpliv.

Te povezave in vplivi izgledajo danes najverjetnejša razlaga za nenaden pojav omenjenih upodobitev v Dalmaciji v 5. tisočletju pr. n. š.

Christian Ihde
Freie Universität Berlin
Seminar für Ur-und Frühgeschichte
Altensteinstraße 15
D-14195 Berlin

Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini

Janez DULAR, Borut KRIŽ, Drago SVOLJŠAK in Sneža TECCO HVALA

Izvleček

Prispevek obravnava rezultate sondiranja na sedmih višinskih naseljih v Suhi krajini. Predstavljeni so terenski izvidi in najdbe, poudarjena pa je tudi časovna opredelitev najdišč. Dve naselji sodita v bakreno dobo, dve v pozno bronasto dobo in dve v železno dobo. Eno naselje (Korinjski hrib nad Velikim Korinjem) je bilo obljudeno v več obdobjih, in sicer v bakreni dobi, srednji bronasti dobi, v železni dobi in v pozni antiki.

Abstract

The results of test excavation at seven elevated or upland settlements in the area called Suha krajina are offered in this report. The field survey and finds are presented, and emphasis is also laid on the chronological classification of the sites. Two settlements were from the Bronze Age, two from the late Bronze Age, and two from the Iron Age. One settlement (Korinjski hrib above Veliki Korinj) was inhabited in several periods: in the Copper Age, the middle Bronze Age, the Iron Age and the late Roman period.

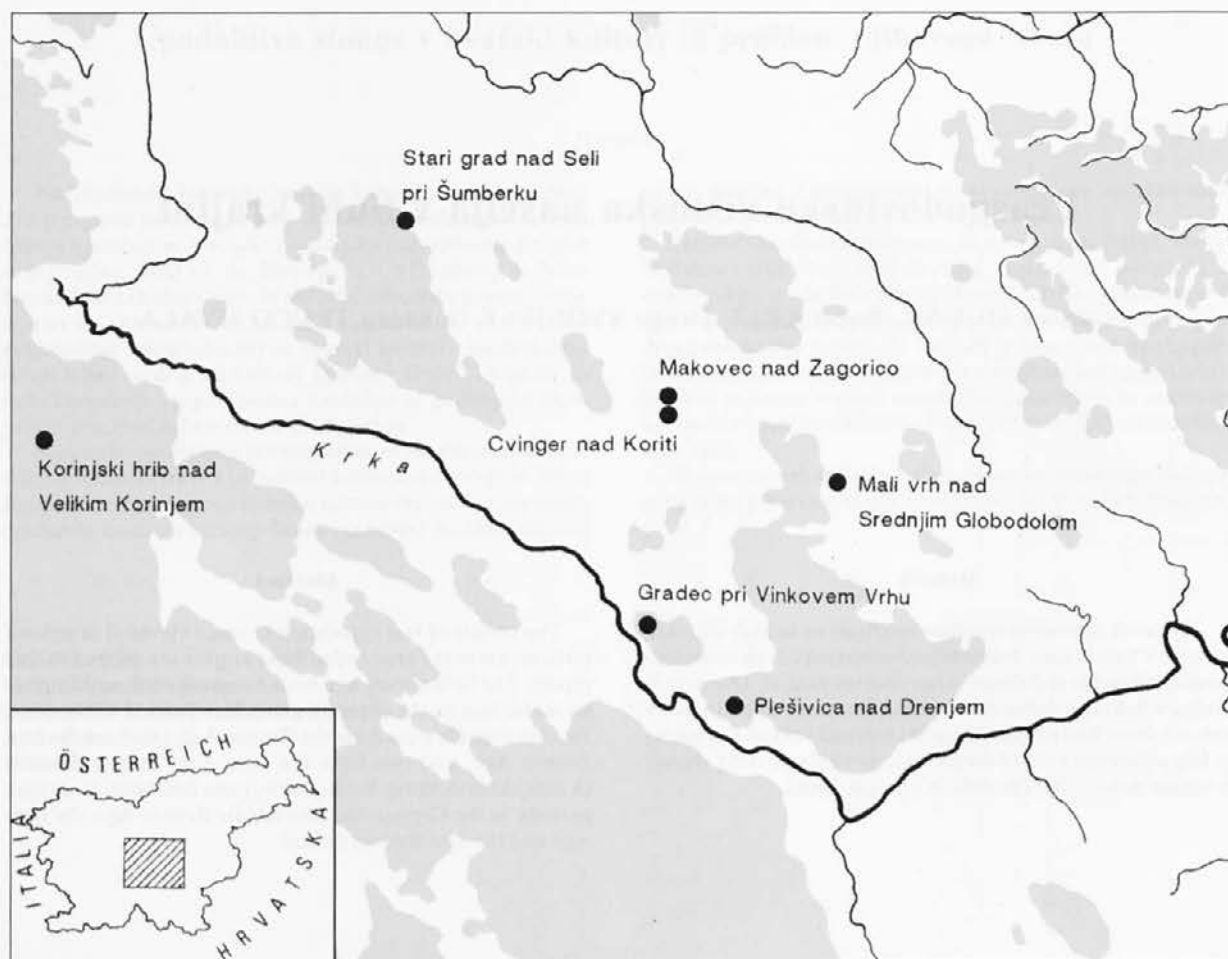
VSEBINA

UVOD	89
GEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI	
SUHE KRAJINE	91
NASELJA	91
Korinjski hrib nad Velikim Korinjem	91
Stari grad nad Seli pri Šumberku	96
Makovec nad Zagorico pri Dobrniču	99
Cvinger nad Koriti	103
Gradec pri Vinkovem Vrhu	110
Mali vrh nad Srednjim Globodolom	115
Plešivica nad Drenjem	118
SKLEP	120
KATALOG	
Korinjski hrib nad Velikim Korinjem	122
Stari grad nad Seli pri Šumberku	123
Makovec nad Zagorico pri Dobrniču	124
Cvinger nad Koriti	125
Gradec pri Vinkovem Vrhu	128
Mali vrh nad Srednjim Globodolom	130
Plešivica nad Drenjem	131
SEZNAM LITERATURE	131

UVOD

S člankom o višinskih naseljih v Suhi krajini nadaljujemo z objavami rezultatov raziskav, ki jih že vrsto let opravljamo v okviru projekta *Utrjena prazgodovinska naselja na Dolenjskem*. Projekt je skupno delo več institucij, saj ob Inštitutu za arheologijo pri raziskavah ves čas sodeluje Narodni muzej iz Ljubljane, prav tako pa tudi arheologi iz Zavoda za naravno in kulturno dediščino iz Novega mesta.

Ker so bili glavni cilji projekta in metode dela predstavljeni že ob objavi naselij v Temeniški in Mirenski dolini (Dular *et al.* 1991), jih na tem mestu ne kaže znova ponavljati. Lahko pa povemo, da smo do leta 1994 s terenskimi obhodi pregledali skoraj osemdeset odstotkov področja, ki ga raziskujemo. Na ta način nam je uspelo ustvariti razmeroma obsežno podatkovno zbirko, ki je že sedaj odlična osnova za študij poselitvene zgodovine osrednje Slovenije v pozni bronasti in železni dobi. Hkrati z rekognosciranjem smo analizirali tudi stare arhivske vire, brez katerih bi bilo poznavanje najdišč zelo pomankljivo. V letu 1994 smo s pomočjo GIS tehnologije opravili tudi prve analize,

Sl. 1: Prazgodovinska višinska naselja v Suhi krajini.
Abb. 1: Vorgeschichtliche Höhensiedlungen in Suha krajina.

kako je na poselitev vplivalo okolje (Stančič *et al.* 1995). Za take raziskave pa moramo imeti kvalitetne podatke, in sicer ne le o legi, temveč tudi o starosti posameznih najdišč. Ker smo se tega zavedali že na začetku našega dela, smo naselja sistematično sondirali. Rezultati dosedanjih raziskav so se pokazali kot zelo uspešni. Čeprav smo na večini naselij izkopali le po eno sondo, smo lahko skoraj v vseh primerih dokaj natančno ugotovili njihov časovni razpon. Kronologija je bila torej eden od glavnih ciljev našega dela. Podatki o fortifikacijah in notranjih strukturah so seveda prav tako pomembni, nismo pa jih postavljali v ospredje našega zanimanja. Rezultate dosedanjih raziskav smo predstavili v več objavah (Tecco Hvala 1990; Dular *et al.* 1991; Dular 1992; id. 1993), s sprotnim publiciranjem pa nameravamo nadaljevati tudi v prihodnje.

V pričujočem članku predstavljamo torej terenske izvide in najdbe iz sedmih višinskih naselij v Suhi krajini, na katerih smo delali med leti 1990 in 1993 (sl. 1). Tako smo leta 1990 raziskali pet naselij, in sicer Cvinger nad Koriti, Makovec nad

Zagorico pri Dobrniču, Mali vrh nad Srednjim Globodolom, Plešivico nad Drenjem in Stari grad nad Seli pri Šumberku. Naselje Gradec pri Vinkovem Vrhu smo sondirali leta 1993, medtem ko je bil Korinjski hrib nad Velikim Korinjem raziskan že deset let prej (1983), in sicer v okviru izkopavanja tamkajšnjega poznoantičnega naselja (*cf.* Ciglencečki 1984).

Pri projektu je avtorjem tega članka pomagalo več sodelavcev. Tako sta Janez Dirjec in Primož Pavlin sodelovala pri vodstvu izkopavanja, Polona Bitenc, Andreja Dolenc in Barbara Jerin so skrbele za terensko risarsko dokumentacijo, inventarizacijo gradiva v Narodnem muzeju pa sta opravili Zvezdana Modrijan in Barbara Jerin. Keramično gradivo je pripravil Mišo Pflaum, risbe predmetov pa so delo Tamare Korošec in Dragice Kniflic Lunder. Pri izkopavanju na Makovcu nad Zagorico in na Malem vrhu nad Srednjim Globodolom je kot gost sodeloval tudi kolega Michael N. Geselowitz iz Cambridgea v ZDA. Vsem se na tem mestu za njihovo sodelovanje najlepše zahvaljujemo!

Dular

GEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI SUHE KRAJINE

Ko govorimo o Suhi krajini, mislimo običajno na pokrajino na obeh straneh zgornjega toka reke Krke. To je izrazit kraški svet, ki se razteza na zahodu do Dobropolja in Male gore, na severu do izvira Krke ter na vzhodu do Temeniške doline. Na jugu se Suha krajina konča pri Soteski oziroma ob vznožju Kočevskega Roga. Večji del te prostrane planote leži na nadmorski višini med 300 in 400 metri, nekaj hrbtov in vrhov pa seže tudi višje. Med najbolj značilnimi velja omeniti Lisec (565 m), Trebni vrh (581 m), Plešivico (594 m), Korinjski hrib (731 m) in Planski vrh (777 m).

Planota ima izrazit kraški značaj, saj jo prepdajo številne vrtače in uvale. V njih se je nabralo obilo prepereline. Vmes so tudi večje kotanje, med katerimi je za poselitev posebej zanimiva tista pri Dobrničju, ki ima veliko rodovitne zemlje. Tipično kraško polje je tudi Globodol. Razteza se v smeri sever-jug, z vseh strani pa ga obdajajo visoki, z gozdom poraščeni hribi. Rodovitna zemlja je omogočila, da so se v njem zgnetle kar tri vasi.

Zaradi močne zakraselosti v Suhi krajini ni površinskih voda. Vsi vodotoki so prestavljeni v notranjost in tudi redki studenci naglo poniknejo pod površje. Izjema je seveda reka Krka, ki si je svojo strugo vrezala v 15 do 20 metrov globok kanjon in ki predstavlja v sušnih obdobjih v Suhi krajini edini zanesljiv vodni vir. Krka priteče na dan kot močan kraški izvir pri vasi Gradiček in je v svojem zgornjem delu z izjemo Višnjice brez večjih pritokov. Dodatno vodo dobiva le iz manjših kraških izvirov tik ob strugi, med katerimi pa se lahko z nekoliko večjo vodnatostjo pohvali le Globočec pri Zagradcu.

Poljedelskih površin je v Suhi krajini zelo malo. Od celotnega območja je obdelanih komaj nekaj več kot 10 % zemljišč. Najbolj rodovitna polja so na terasah ob Krki in v Dobrniški kotanji. Sicer pa prerašča večino pokrajine grmičevje in gozd, ki pa z izjemo revirja nad Sotesko, ni kdovekako kvaliteten. Prevladujeta namreč bukev in breza.

Za nekdanje gospodarstvo v Suhi krajini je bilo pomembno tudi to, da vsebujejo tamkajšnja tla obilo železove rude. Prevladuje bobovec, ki ga je moč najti že na površini, zato ni čudno, da so še v 19. stoletju delovali ob Krki veliki železarski obrati (Zagradec, Dvor).

Suha krajina je pomembna tudi zaradi cestnih povezav. Glavno prometno žilo predstavlja dolina reke Krke, ki je lahko prehodna v vsej svoji dolžini od izvira do Dolenjskih Toplic. Izjema je pravza-

prav le ozek predel nad Sotesko, ki pa tudi ni daljši kot slaba dva kilometra. Po dolini Krke je namreč vzpostavljena najkrajša pot med Grosupeljsko kotlino in Stiškim kotom na severu ter Črmošnjisko dolino in Belo krajino na jugu. Razmeroma ugodne so tudi prečne povezave. Omenimo naj le dve najpomembnejši. Prva vodi od Žužemberka v Dobrnič in še naprej v Temeniško dolino. Nič manj zanimiva ni tudi druga pot. Gre namreč za zelo staro traso, ki je bila speljana od izvira Krke v Dobropolje, in od tam naprej čez Rašico na Bloke. Na ta način je bila namreč vzpostavljena najkrajša vez med Notranjsko in Dolenjsko.

Dular

NASELJA

Vseh sedem naselij je obravnavano na enak način. Najprej je na kratko predstavljeno najdišče, temu pa sledi opis sonde, terenskih izvidov in časovna opredelitev.

Korinjski hrib nad Velikim Korinjem

Lega: Korinjski hrib (731 m) je dominantna vzpetina sredi hribovja, ki se razteza med dolino Krke in Dobropoljem (sl. 2). Do vasi Veliki Korinj, nad katerim je naselje, pridemo najlažje po cesti, ki pelje iz vasi Krka, možen pa je tudi nekoliko daljši pristop, in sicer po gozdni cesti iz vasi Videm v Dobropolju.

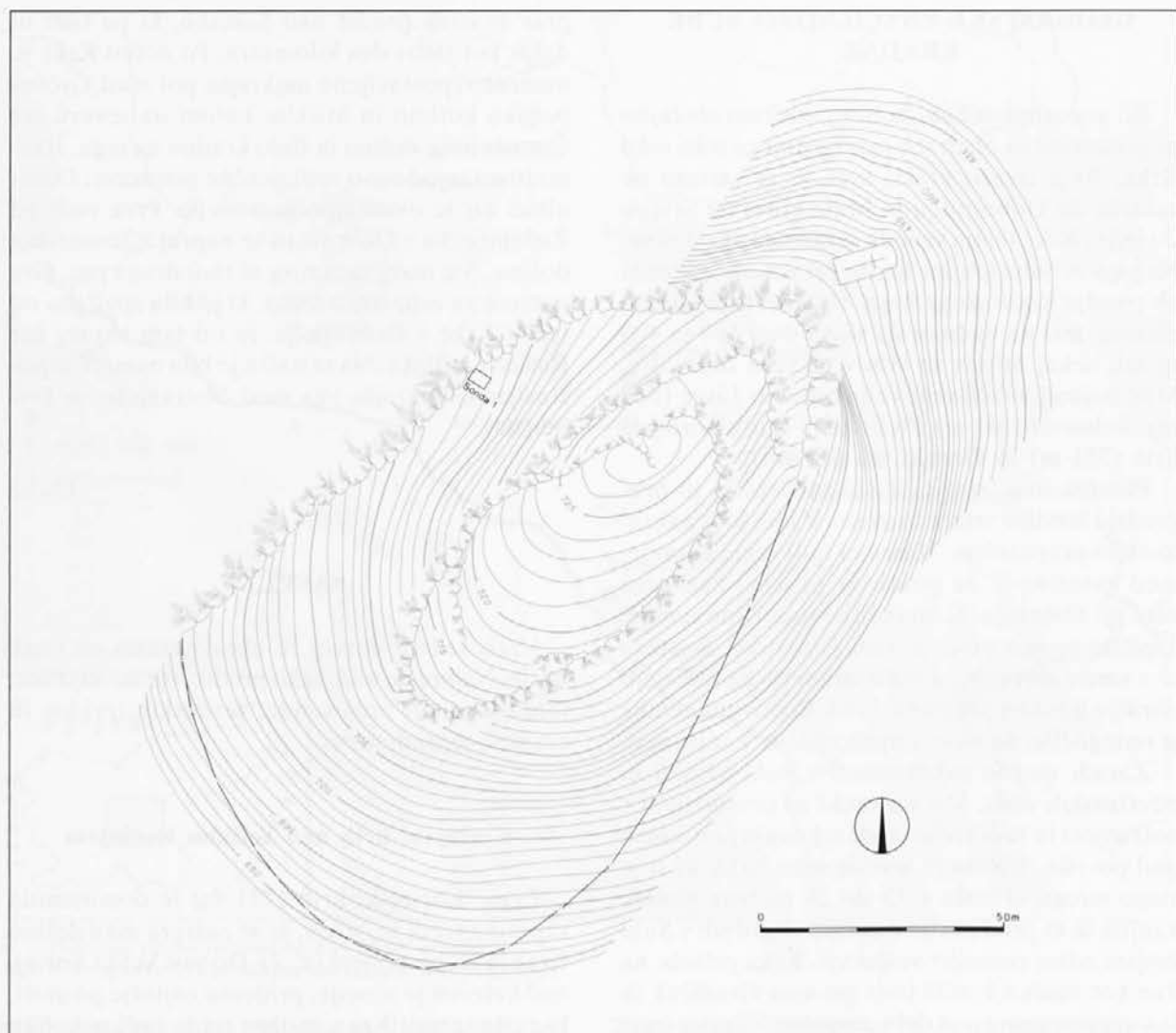
Sestava tal: Izrazit kraški svet; vrh je skalnat, prav tako tudi njegova severna in vzhodna pobočja.

Vegetacija: Listnat gozd in grmičevje.

Sl. 2: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. Pogled na naselje z zahoda. (Foto S. Ciglencečki).

Abb. 2: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj. Blick auf die Siedlung von Westen.

Sl. 3: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. Tloris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 3: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj. Grundriß der Siedlung.

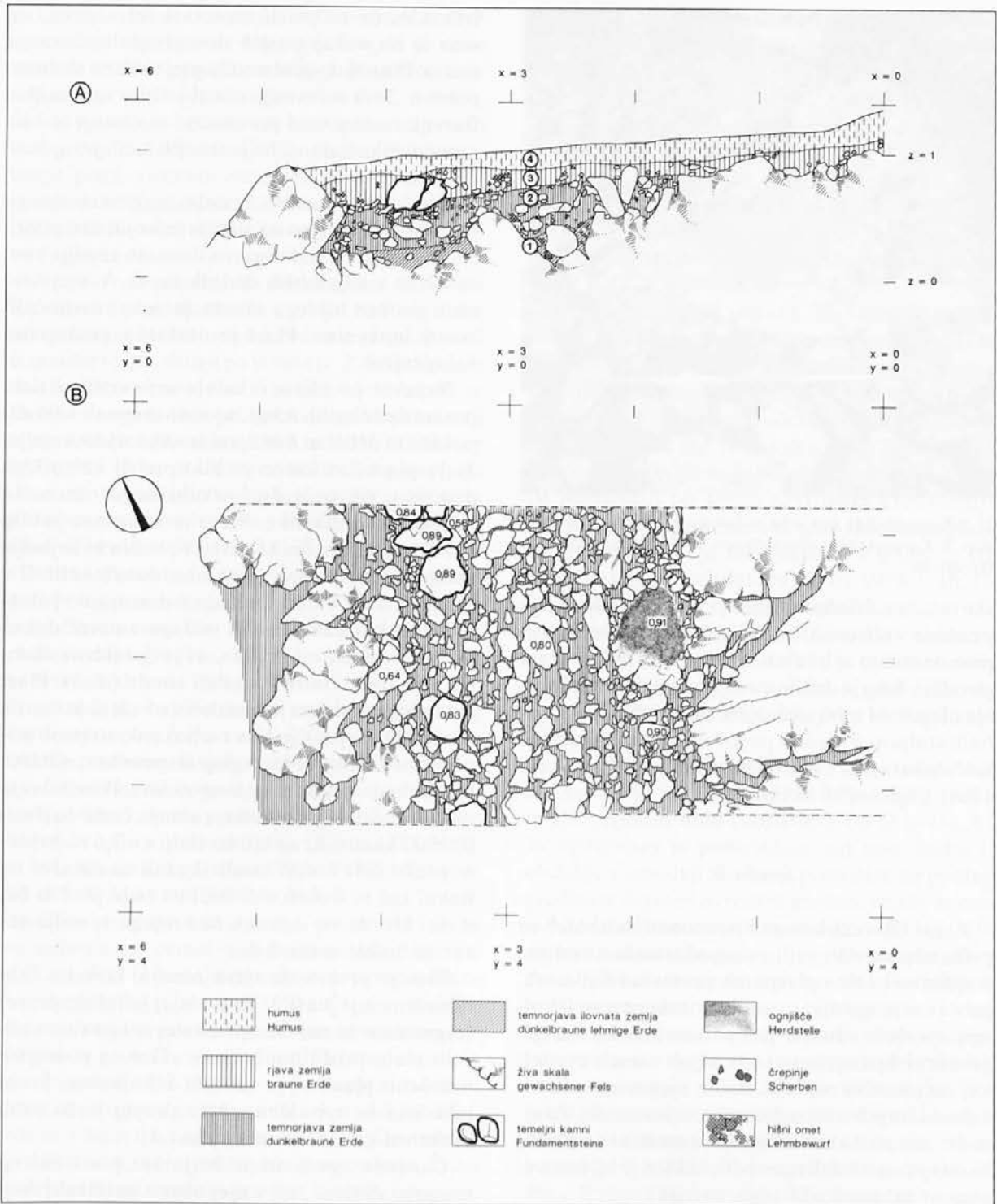
Komunikacije: Naselje leži ob stari poti, ki pelje iz doline Krke v Dobrepolje in še naprej proti Rašici. Njegova lega je zakotna in skrita sredi težko prehodnega hribovja. Z vrha je dober razgled na vse strani, še zlasti pa v smeri proti Stični, Višnji Gori in po Suhi krajini.

Opis: Korinjski hrib je strm, zato je dostop nanj z vseh strani neugoden. Poselitev se je zgostila okoli samega vrha, ki ga obdajata dva prstana naravnih skal (sl. 3). Za njimi so nastale manjše terase, na katerih so najverjetneje stale stavbe. Obod naselja je jasen. Na severovzhodni strani se namreč zaključuje v velikem skalnem čoku, ki ima oster rob in prepadne stene. Skalnata in previsna je tudi vsa severozahodna stran, medtem ko je južno pobočje zložnejše. Raziskovanja so pokazala, da naselje na tem predelu ni imelo obzidja, tako da ga lahko omejimo le približno. Sodeč po oblikovanosti tal, je obod sledil liniji,

kjer se strmina močnejše prevesi v dolino. Na tem mestu so v pozni antiki zgradili več stolpov, iz česar lahko zaključimo, da se je poznoantično naselje v pretežni meri vsedlo na prazgodovinsko osnovo.

Teren v notranjosti naselja je zelo skalnat in strm. Prostora, ki bi bil ugoden za poselitev, je zato malo. Računati smemo predvsem na terase za skalnim robom in na platoje med posameznimi skalnimi čoki, ki pa so zelo majhni. Prepoznavanje prazgodovinskih poselitvenih struktur na Korinjskem hribu otežujejo tudi poznoantične pozidave, ki so zanesljivo poškodovale starejše ostaline.

Zgodovina raziskav: Kot vrsto drugih najdišč je tudi naselje na Korinjskem hribu odkril Jernej Pečnik in na njem ugotovil prazgodovinske in rimske ostaline. Prav tako je dognal, da je bil v gozdu na vzhodni strani naselja najden depo, ki

Sl. 4: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, sonda 1. A: Severovzhodni profil. B: Tloris latenske hiše. M. = 1:50.

Abb. 4: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj, Schnitt 1. A: Nordostprofil. B: Grundriß des latenezeitlichen Hauses.

je vseboval približno 6 suličnih osti, 4 sekire in več narokvic, ki so bile narejene iz bronaste pločevine. Od celotne najdbe se je ohranila le bronasta ovratnica, ki jo je Pečnik pridobil za takratni Deželni muzej (Pečnik 1889, 41, 43; Pečnik 1894, 11 s). Rimski nagrobnik (*AII* 227 = *CIL* III 10791), ki je bil vzidan v podrti cerkvi sv. Jurija tik pod

severovzhodnim robom naselja, pa je bil znan že od prej (Freyer 1851).

Leta 1982 je Inštitut za arheologijo pod vodstvom Slavka Ciglencekega naselje na Korinjskem hribu sondiral. Izkazalo se je, da so na njem ohranjeni obsežni ostanki poznoantičnih stavb, pod katerimi pa so ležale tudi skromne prazgodovin-

Sl. 5: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem, sonda 1. Ognjišče.
Abb. 5: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj, Schnitt 1. Herdstelle.

ske ostaline. Naslednje leto (1983) so izkopavanja prerasla v sistematična. V celoti so raziskali vso poznoantično arhitekturo, ki je bila vidna že na površini. Tako je dobilo naselje zaključeno podobo. Na njegovem robu so namreč ugotovili pet obrambnih stolpov, v sredini pa je bila odkrita zgodnjekrščanska cerkev z vežo in baptisterijem (Ciglencečki 1984; Ciglencečki 1985).

Sonda 1

Legat: Ob raziskovanju poznoantičnih stavb so prihajale na dan tudi prazgodovinske ostaline. Najdbe so tičale v glavnem v premetanih plasteh, zato za stratigrafijo prazgodovinskega naselja nimajo prave vrednosti. Ker pa smo želeli o starejši poselitvi Korinjskega vrha kljub vsemu zvedeti kaj več, smo se odločili, da na njegovem severozahodnem robu izkopljemo manjšo sondo. Zanimalo nas je, kako debele so naselbinske plasti, hkrati pa smo želeli ugotoviti, kakšen je bil časovni razpon prazgodovinskega naselja.

Kot rečeno, smo sondo zakoličili na severozahodni strani Korinjskega vrha. Tu smo namreč za skalami našli razmeroma dobro ohranjeno vendar majhno teraso, ki je dajala videz, da je ni poškodovala poznoantična poselitev. Sonda je bila široka 2,5 m in dolga 6 m. Z njo smo prerezali celo teraso. Vse višine so bile merjene od stalne točke, ki pa ji nismo izmerili absolutne višine.

Terenski izvidi: Rezultat sondiranja je bil skromen. Proti našemu pričakovanju se je namreč

izkazalo, da so plasti na terasi zelo tenke, saj smo le na nekaj mestih dosegli globino enega metra. Povsod drugod smo že prej trčili na skalnato osnovo. Tudi ločevanje plasti je bilo zelo težko. Barvne razlike med posameznimi nasutji so bile namreč zelo majhne, lažje smo jih ločili po njihovi strukturi.

Kot je moč razbrati iz risbe severovzhodnega profila (sl. 4 A), smo na platoju izdvojili štiri plasti. Na plast 1, to je temnorjavo ilovnato zemljo, smo zadeli le v najglobljih skalnih žepih. V njej smo našli drobce hišnega ometa in nekaj netipičnih kosov lončenine. Plast je nastala s postopnim nalaganjem.

Neravno površino, iz katere so še vedno štrlela posamična skalna rebra, so nato zravnali s skoraj pol metra debelim nasutjem iz temnorjave zemlje. To je plast 2, v kateri je bilo precej kamnitega drobirja, pa tudi drobcov hišnega ometa in fragmentov keramike. Na vrhu izravnave je bilo nabito kamenje. Žal ta detajl v profilu ni najbolje viden, dobro pa smo ga lahko dokumentirali v tlorisu (sl. 4 B). Kamnit drobir moramo interpretirati kot tlak hiše. To razlago namreč dobro podpira odkritje ognjišča, ki je ležalo na tlaku tik ob naravni skali v sredini sonde (sl. 5). Plast ilovnatega premaza je bila debela 5 cm in je merila 50x60 cm. Čeprav je bila razpokana, so imeli posamezni kosi še vedno zglajeno površino. Oblike hiše seveda nismo mogli ugotoviti. Prav tako je moralo ostati odprto tudi vprašanje, čemu so služili veliki kamni, ki so bili na liniji $x=3,6$ razvrščeni preko cele širine sonde. Ležali so namreč na tlaku, kar se dobro vidi tudi na risbi profila (sl. 4 A). Morda so ostanek kamnitega temelja severozahodne stene hiše.

Tlak je prekrivala rjava zemlja, ki je na risbi označena kot plast 3. Tudi v njej je ležalo precej fragmentov keramike, med katerimi pa smo našli zelo malo profiliranih kosov. Gre za postopno naloženo plast, ki je nastala šele potem, ko je bila hiša že zapuščena. Vse skupaj je na vrhu prekrival gozdni humus (plast 4).

Časovna opredelitev: Najnižjo plast žal ne moremo datirati, saj v njej nismo našli značilnih najdb. Za hišo z ognjiščem pa lahko z zanesljivostjo trdimo, da sodi v mlajšo železno dobo. Da je res tako, ne dokazujejo le najdbe iz plasti 2, na kateri je bila zgrajena (t. I: 1-4,6-8), temveč tudi značilne poznoantenske črepinje, ki so bile najdene v samem tlaku (t. I: 11-13). Hiša in plast pod njo sodita torej v fazo Mokronog III.

Toliko o dogajanju na terasi. Kakšen pa je bil sicer kronološki razpon naselja na Korinjskem hribu? Odgovor na to vprašanje nam nudijo že

nekatero najdbe, ki smo jih našli v sondi 1. Gre namreč za razmeroma staro gradivo, ki je sicer ležalo v latenski plasti 2, vendar pa je prišlo vanjo najverjetneje ob planiranju terase (*t. 1: 5,9,15*). Še več podatkov o časovnem razponu naselja nam omogočajo najdbe, ki so prišle na dan ob izkopavanju poznoantičnih objektov. Ker so ležale v premetanih plasteh, nimajo znanih prvotnih najdiščnih kontekstov. Objavljamo jih tipološko. Točna lega predmetov je navedena v katalogu.

Najstarejši najdbi, ki dokazujeta, da je bil Korinjski hrib obljuden že v mlajši bakreni dobi, sta bakreni ploščati sekiri. Od ene se je ohranil fragment rezila, druga pa je cela (*t. 2: 1-2*). Slednja ima odlično paralelo v sekiri in kalupih iz Dežmanovega kolišča pri Igu, ki jih je Mayer uvrstil v tip Altheim (Korošec 1969, t. 105, 13; Mayer 1977, 58). Tako oblikovane sekire se pojavljajo skozi celo bakreno dobo, najdemo pa jih na širokem prostoru vzhodno, severno in južno od Alp (ib. 62 s; Kibbert 1980, 70; Říhový 1992, 67 s, t. 11: 116). Poselitev Korinjskega hriba v bakreni dobi potrjuje tudi fragment keramike, ki je okrašen z značilnim vrezanim ornamentom (*t. 2: 3*).

Naslednje gradivo, ki ga želimo predstaviti, je bronastodobno. Ta ugotovitev seveda ne velja le za kovinske najdbe ampak tudi keramiko, med katero je nekaj zelo značilnih kosov. V mislih imamo predvsem fragmente ostenij, ki so okrašeni z izboklinami in tunelaste ročaje (*t. 2: 9-16*), torej oblike, kakršne poznamo iz Dolnjega Lakoša in najdišč virovitiške skupine (Šavel 1988-1989, t. 3: 1; Vinski-Gasparini 1973, t. 11: 2,3,5; 14: 1; 16: 1,5; Sokol 1988-1989, t. 2: 2; 3: 1,2). Te vezi dodatno potrjuje odkritje treh posod, na katere so naleteli pri zemeljskih delih nedaleč od vasi Krka, ki leži le nekaj kilometrov severno od Korinjskega hriba (Gabrovec 1991). Čeprav okoliščine najdbe niso povsem jasne (ne vemo namreč, če gre za grobišče ali naselje), pa je na dlani, da sodijo posode iz Krke v zgoraj omenjeni kulturni krog. Za to govorijo tako oblike, kot tudi značilen okras s kaneluro obdanih izboklin. Keramično gradivo iz Krke in bližnjega Korinjskega hriba torej bistveno razširja prostor lakoške skupine, saj moramo z njenimi vplivi resno računati tudi v osrednji Sloveniji (glej tudi najdbo iz Malih Dol, kjer je bila najdena podobna keramika - Pleterski 1986).

Poleg keramike so na Korinjskem hribu pri izkopavanju poznoantičnih stavb odkrili tudi nekaj poškodovanih kovinskih najdb: dve igli, nož in dva srpa. Iгла s sploščeno kroglasto glavico (*t. 2: 5*) se dobro vključuje v zgoraj načrtani kulturni krog, saj je bil podoben primerek najden v nase-

lju v Rabelčji vasi (Strmčnik-Gulič 1988-1989, t. 4: 25). Zelo številne so tudi v depojih II. stopnje v severozahodni Hrvaški (Vinski-Gasparini 1973, t. 17: 12; 28: 25; 30: 13,17; 44: 15; 51: 19 itd.). V omenjenih depojih je moč najti zelo dobre analogije tudi za oba naša srpa (*t. 2: 7,8 - cfr. Vinski-Gasparini 1973, t. 34: 4; 40: 9,11; 64: 10 itd.*). Skoraj identičen srp vsebuje depo z Debelega vrha nad Predgradom, ki je prav tako značilen predstavnik Ha A1 horizonta (Hirschbäck-Merhar 1984, t. 6: 2).

Druga igla (*t. 2: 4*) je, kot kaže, nekoliko mlajša. Sodi namreč v skupino tako imenovanih igel s sklečkasto glavico, ki so doma zlasti v Transdanubiji (najboljše paralele so znane z Velemszentvida) in ki jih je Říhový opredelil v srednji in mlajši žarnogrobiščni čas. (Říhový 1979, 209 ss; 1983, 51 s). Ta datacija nekako ustreza Ha A2 in Ha B1 horizontu po srednjeevropski kronologiji, potrjuje pa jo fragmentirana igla s sklečkasto glavico iz Dobove, ki je bila najdena v grobu iz III. faze tamkajšnjega grobišča (Stare 1975, t. 16: 11; Dular 1978, kombinacijska tabela).

Bronastemu nožu (*t. 2: 6*) težko najdemo ustrezne primerjave. Še najbolj je podoben nožu iz Gromugla, ki je bil najden v grobu Ha A1 horizonta (Říhový 1972, 20; *cfr. še Müller-Karpe 1959, 103*).

Keramične in kovinske najdbe so torej jasen dokaz, da je bil Korinjski hrib poseljen tudi v mlajši bronasti dobi (horizonta Bd D in Ha A). Ta ugotovitev je pomembna, saj smo doslej to obdobje v osrednji Sloveniji poznali le na podlagi gradiva iz depojev in redkih grobnih najdb. Izjema je bila le dobovska nekropola, ki pa jo bo treba nanovo definirati in pojasniti predvsem njen odnos do najdb lakoškega kompleksa. Na Korinjskem hribu imamo namreč gradivo, ki je tipično za Dolnji Lakoš, pa tudi najdbe, ki jih pozna Dobova (npr. igla s sklečkasto glavico in latvice s poševno kaneliranimi ustji - *t. 3: 1,2*). Vse kaže, da je bil v mlajši bronasti dobi prostor osrednje Slovenije odprt na več strani. Na povezave z zahodnim Balkanom je z gradivom iz Ljubljane pokazala že Biba Teržan (Teržan 1990, 22). Temu lahko sedaj dodamo še stike s Transdanubijo in z najdišči v medrečju Drave in Save.

Na vprašanje, ali je bil Korinjski hrib poseljen tudi v pozni bronasti dobi (Ha B), pa za zdaj še ne moremo odgovoriti. Fragmenta fasetirane latvice in fasetiranega ustja lonca (*t. 1: 5,16*) bi vsekakor dopuščala to možnost, vendar pa je tak okras lahko tudi starejši.

Zanesljiva pa je seveda poselitev v mlajši železni dobi. Dokaz za to ni le ostanek hiše, na katero

smo zadeli v sondi 1, ampak tudi gradivo, ki je prišlo na dan ob izkopavanju poznoantičnih objektov. Omenimo naj le ustje pokalne posode, fragment železne fibule in del bradavičastega obročka (t. 3: 8,9,13), torej predmete, ki so značilni za stopnjo Mokronog III (Božič 1987, 876 ss; id. 1993, 190 ss). V isti čas sodi najverjetneje tudi bronast gumb (t. 3: 10), ki ima na Dolenjskem nekaj dobrih paralel, žal pa so vse brez preciznih najdiščnih podatkov (Stare 1973, t. 8: 1; Teržan 1973, t. 13: 20-21,24-27; Gabrovec 1994, t. 13: 4).

Naša izvajanja lahko na koncu strnemo v kratek zaključek: naselje na Korinjskem hribu je bilo zanesljivo obljudeno v štirih obdobjih, in sicer v mlajši bakreni dobi, mlajši bronasti dobi, pozno-latenski dobi in v poznoantični dobi. Je torej točka, ki je bila poseljena v "kritičnih" obdobjih, zato ji gre tudi s tega vidika med doslej sondiranimi naselji na Dolenjskem posebno mesto.

Dular

Stari grad nad Seli pri Šumberku

Lega: Severno od Sel pri Šumberku se vleče manjši greben, ki ima dva skoraj enako visoka vrhova. Severni je prazen, na južnem pa so ohranjeni ostanki prazgodovinskega naselja (sl. 6). Pobočja grebena so razmeroma strma, le z juga je dostop nanj zložnejši. S te strani pelje na Stari grad tudi sedanja pot.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Listnat gozd.

Komunikacije: Lega Starega gradu je odročna. Naselje leži namreč na robu Suhe krajine, zato

Sl. 6: Stari grad nad Seli pri Šumberku. Pogled na naselje z juga.

Abb. 6: Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku. Blick auf die Siedlung von Süden.

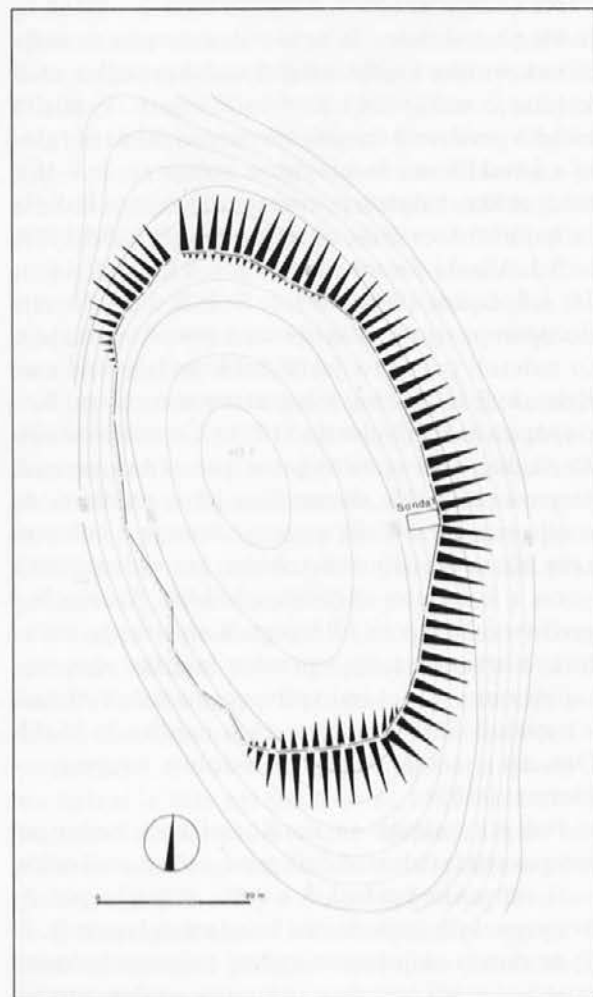
mimo njega niso vodile pomembnejše poti. To ugotovitev potrjuje tudi dejstvo, da ni v njegovi širši okolici nobenega drugega arheološkega najdišča. Ob vznožju teče sedanja cesta Žužemberk-Bič.

Opis: Naselje na Starem vrhu je majhno, saj meri v premeru komaj 100 metrov (sl. 7). Obod, ki je sklenjen, je v celoti prilagojen oblikovanosti tal, zato v bistvu le obroblja vrh. Na južni strani, kjer je bil dostop v naselje najlažji, je ohranjen kot okop, ki pa je dolg le dobrih 30 metrov (sl. 8). Na vzhodni strani je obod ohranjen kot rob strme ježe, za katero je nastala nekoliko nagnjena ozka terasa.

Proti severu preide terasa zopet v nizek okop, ki je prav tako kot tisti na jugu iz kamna. Okop ni dolg. Kmalu ga zopet zamenja terasa, ki pa se po slabih tridesetih metrih prav tako izgubi v zahodnem pobočju. Od tu naprej obod naselja ni več ohranjen.

Sl. 7: Stari grad nad Seli pri Šumberku. Tloris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 7: Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku. Grundriß der Siedlung.

Sl. 8: Stari grad nad Seli pri Šumberku. Kamnit okop na južni strani naselja.

Abb. 8: Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku. Steinwall im südlichen Teil der Siedlung.

Notranjost Starega gradu je precej skalovita. Več prsti se je nabralo le na terasi na vzhodni strani naselja in na manjših ravnih prostorih med naravnimi skalami. Na teh mestih je moč najti v krtinah posamezne fragmente keramike in drobce hišnega ometa.

Kje je bil vhod ni jasno. Iskati ga smemo predvsem v severozahodnem koncu naselja, koder pripelje na vrh tudi gozdna pot.

Dosedanja raziskovanja: Naselbino omenja že Jernej Pečnik (Pečnik 1889, 115). Leta 1935 je na njej kopal Walter Schmid, ki je, kot poroča časnik Jutro, našel temelje večje in manjše hiše, kamnito sekiro, fragmente keramike in železove žindre. Poleg tega naj bi med skalami našel topilnico in v njej velik kos litega železa. To bi dokazovalo, da je bila v naselju tudi železarska dejavnost (Jutro, ponedeljska izdaja, 2. sept. 1935, str. 2). Nekaj najdb s teh izkopavanj hrani Narodni muzej v Ljubljani, gre pa za netipične fragmente keramike in hišnega ometa (inv. št. P 13015-13019).

Sonda 1

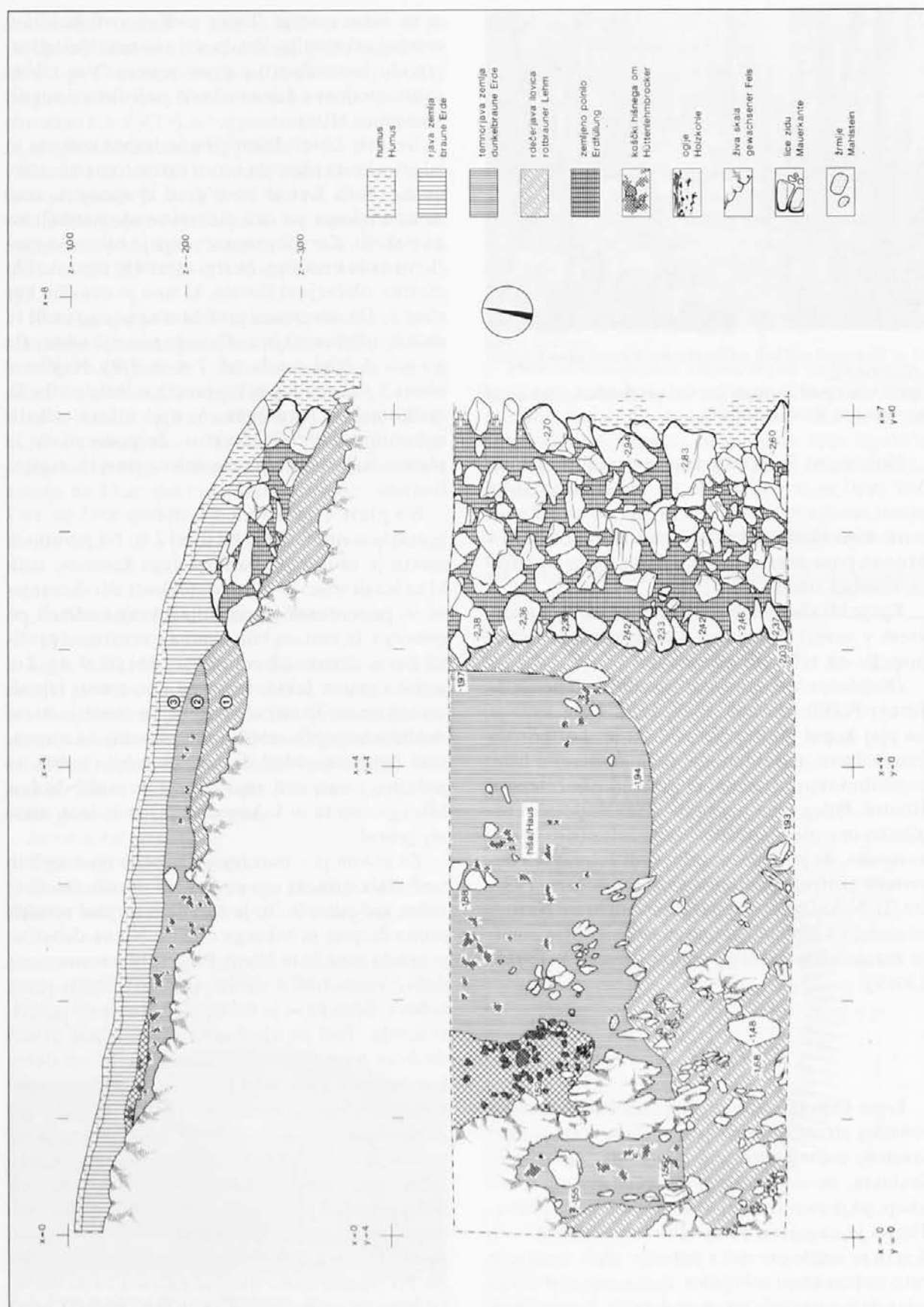
Legat: Odločili smo se, da raziščemo teraso na vzhodni strani Starega gradu. Tu se nam je zdel teren še najbolj primeren, saj je sredina naselja skalnata, na mestih, kjer je obod ohranjen kot okop, pa je za njim bolj malo ugodnega prostora. Terasa je nagnjena proti vzhodu. Široka je 6 do 8 m in se naglo prevesi v pobočje. Rob naselja je zato na tem kraju zelo jasen. Sondo smo zakoličili tako, da je presekala teraso in del ježe. V notranjost naselja je segala 6 m in po pobočju 3 m. Z njo smo torej želeli raziskati strukturo plasti na terasi

in na robu naselja. Točka $x=0$ in $y=0$ je bila v notranjosti naselja. Vrednosti x so naraščale proti vzhodu in vrednosti y proti severu. Vse višine so bile merjene od ene točke, ki pa ji nismo izmerili absolutne višine.

Terenski izvidi: Izkop sonde je pokazal, da je bila struktura plasti na terasi razmeroma enostavna (sl. 9 A). Ker je Stari grad iz apnenca, smo na dnu izkopa po celi dolžini sonde naleteli na živo skalo. Zaradi preperevanja je bila zelo razčlenjena in krušljiva. Skalni osnovi je nato sledila mastna rdečerjava ilovica, ki smo jo označili kot plast 1. Ob severnem profilu smo jo ugotovili le med linijama $x=3$ in $x=7$, sicer pa se je raztezala po celi dolžini sonde (sl. 9 A in 9 B). Najdbe v plasti 1 (keramika, hišni omet) so bile redke in enakomerno razpršene. V njej nismo odkrili nobenih gradbenih struktur. To pomeni, da je plast nastajala postopoma, najverjetneje z naplavljanjem.

Na plast 1 je bil med linijama $x=5$ in $x=7$ postavljen zid. Širok je bil torej 2 m. Na prvotnem mestu je obstala le najnižja lega kamnov; tisti, ki so ležali višje, so bili v preteklosti ali odstranjeni ali pa so zaradi precejšnje strmine zdrseli po pobočju. Izjemi sta bila kamna v severnem profilu, kar je dobro vidno tudi na risbi (sl. 9 A). Zid je bil zgrajen tako, da so za obe fronti izbrali večje kamne. To velja še posebej za zunanjo stran, medtem ko je bila sredina zidu zapolnjena z manjšimi lomljenci. Med drobirjem je bilo zemljeno polnilo, v katerem smo tu in tam našli drobce hišnega ometa in kakšen netipičen košček ostenj posod.

Za zidom je v notranjosti naselja med $x=1$ in $x=5$ stala hiša, ki je v severnem profilu (sl. 9 A) vidna kot plast 2. To je bila temnorjava zemlja, polna črepij in hišnega ometa. Njena debelina je nihala med 20 in 30 cm. Plast je bila razmeroma dobro vidna tudi v tlorisu (sl. 9 B). Imela jasne robove, širila pa se je skoraj po celi severni polovici sonde. Tudi na njeni površini je ležalo precej drobcev hišnega ometa, na strnjen, 10 cm debel kup pa smo zadeli ob skalnem rebri v severovzhodnem vogalu sonde. Poleg je ležal fragment glinastega svitka, vijček in kos žrmelj. Liso temnorjave zemlje (plast 2), kup ometa in najdbe lahko brez zadržkov interpretiramo kot ostanek hiše. S sondo smo prerezali le njen južni del, ohranjena pa je bila tako slabo, da ni bilo mogoče ugotoviti, v kakšni gradbeni tehniki je bila zgrajena. Pri izkopu nismo namreč naleteli ne na ostanke brun in ne na luknje za stojke. Stenski omet je bil v glavnem zdobljen. Na nekaj kosih so se ohranili odtisi okroglih brun s premeri med 5 in

Sl. 9: Stari grad nad Seli pri Šumberku, sonda 1. A: severni profil. B: tloris hiše in zidu. M. = 1:50.

Abb. 9: Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku, Schnitt 1. A: Nordprofil B: Grundriß des Hauses und der Mauer.

10 cm, vsaj na dveh fragmetih pa tudi odtisi klanih desk. V vzorcu izpod podrte stene smo s paleobotaničnimi analizami ugotovili prisotnost žitaric (proso) in križnic (gorčica, repica) (Culiberg, Šercelj 1995, 173).

Kronološki odnos med hišo in zidom pred njo ni čisto jasen, saj se neposredno ne stikata (glej risbo severnega profila -sl. 9A). Vendar pa ležita oba objekta na plasti 1, zato med njima verjetno ni bilo večje časovne razlike.

Ko je hiša zgorela in zid propadel, se je na terasi, ki smo jo raziskali s sondo, postopoma naložila rjava zemlja (plast 3). Prepletena je bila s številnimi koreninami, najdbe v njej pa so bile redke in razpršene (poleg prazgodovinskih črepinj tudi recentna lončenina). Plast je nastala šele potem, ko je bilo naselje na Starem gradu že opuščeno.

Časovna opredelitev: Sondiranje terase na vzhodni strani Starega gradu je pokazalo, da je bila plastovitost na tem predelu naselja skromna, saj smo odkrili le dve plasti in zid.

Fragmenti keramike v plasti 1 so večinoma redukcijsko žgani, žal pa ni bilo med njimi nobenega profiliranega kosa. Precizna datacija plasti zaradi tega ni mogoča.

Kasneje je bil na robu naselja zgrajen zid, za njim pa je stala hiša. Oba objekta sta najverjetneje sočasna. Tudi najdbe v plasti 2 (hiša) so večinoma redukcijsko žgane. Bile so sicer številne, vendar netipičnih oblik. Izjemi sta le dva kosa, in sicer ostenje, ki je okrašeno z značilnim vrezanim ornamentom v obliki ribje kosti, in fragment razčlenjenega držaja (t. 4: 6-7). Enake predmete smo našli na Gradcu pri Mirni, in sicer v njegovi fazi 3, ki jo je moč vzporejati s horizontom Ljubljansko barje III (Maharski prekop-a) oziroma stopnjo Boleraz v Podonavju (Dular *et al.* 1991, 89, t. 30: 17-19; 34: 16). To je torej tudi časovni okvir, v katerega moramo postaviti obzidje in hišo na Starem gradu nad Seli pri Šumberku. Plast 1, ki je vsebovala keramiko podobne fature, je že zaradi stratigrafske soodvisnosti starejša, koliko, pa je seveda težko reči.

Po propadu stavbe in zidu je bilo naselje opuščeno. Vendar, kot kaže, ne za stalno. Če je namreč poročilo o Schmidovih raziskavah točno, potem je bil Stari grad poseljen tudi v železni dobi. Žal pa s sondo, ki smo jo izkopal na terasi, teh podatkov nismo mogli potrditi. Kaj takega ne moremo sklepati niti na osnovi skromnih črepinj, ki jih iz Schmidovih raziskav hrani Narodni muzej. Tako ostaja za zdaj zanesljivo le to, da je bilo naselje obljudeno v bakreni dobi.

Makovec nad Zagorico pri Dobrniču

Leg: Naselje leži severno od Cvingerja nad Koriti in je od njega oddaljeno komaj 500 metrov. Postavljeno je torej na isti hrib, ki se dviga sredi Dobrniškega polja, le da je locirano na sosednji vrh (sl. 10). Ob zahodnem vznožju Makovca leži vas Zagorica pri Dobrniču.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Travniki in gozd.

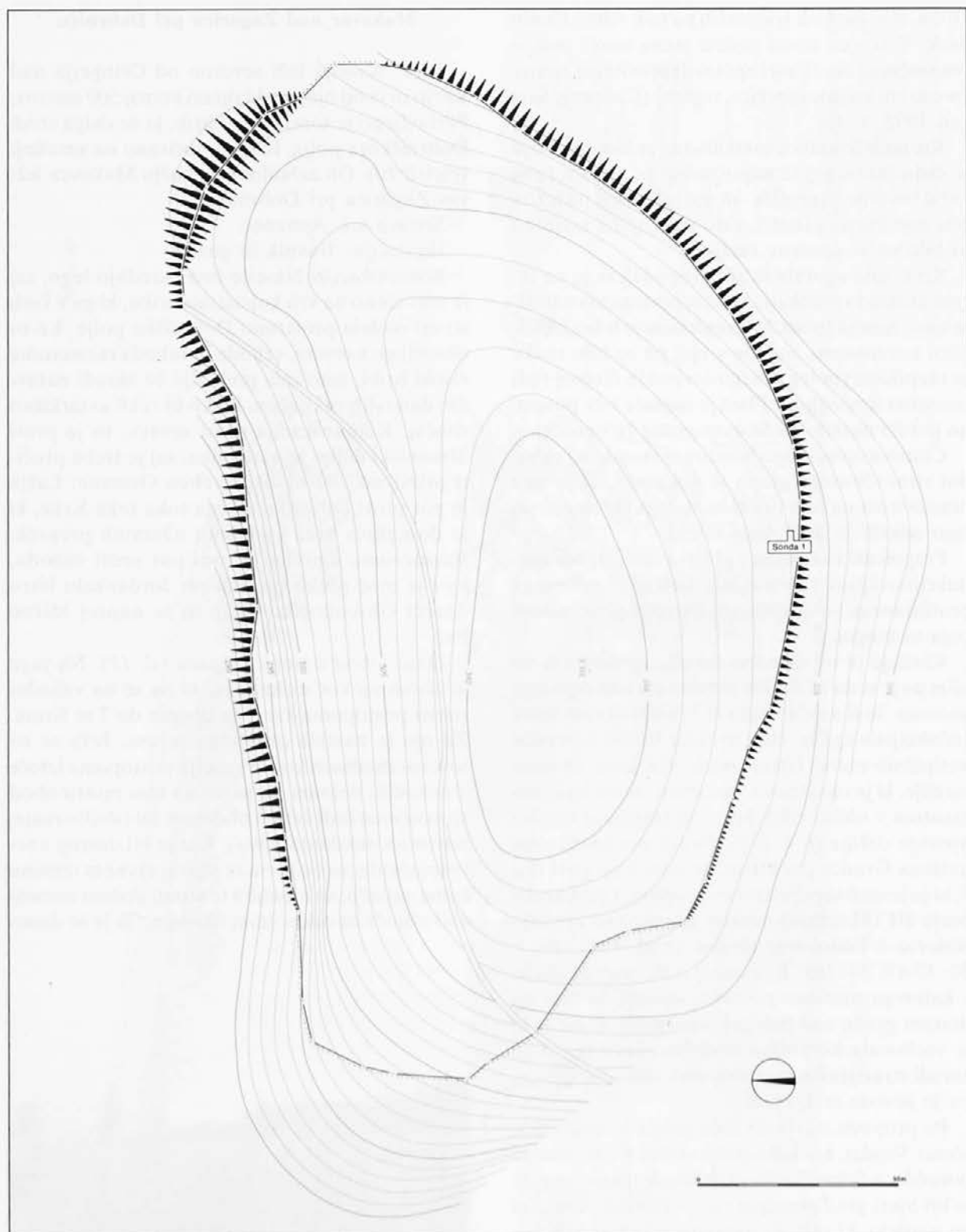
Komunikacije: Naselje ima osrednjo lego, saj je umeščeno na vrh kopastega hriba, ki ga z vseh strani obdaja prostrano Dobrniško polje. Le-to obrobajo s severa, vzhoda in zahoda razmeroma visoki hribi, zato ima področje že zaradi naravnih danostih zaključen, lahko bi rekli avtarkičen značaj. Komunikacija proti severu, to je proti Temeniški dolini je neugodna, saj je treba prečiti približno 200 m višji greben Grmade. Lažja je pot proti dolini zgornjega toka reke Krke, ki je dosegljiva brez vsakršnih naravnih preprek. Razmeroma ugodna je tudi pot proti vzhodu, kjer je moč preko prevala pri Jordankalu hitro doseči Globodolsko polje in še naprej Mirno Peč.

Opis: Obod naselja je jasen (sl. 11). Na jugu je ohranjen kot nizka ježa, ki pa se na vzhodni strani postopoma krepí in doseže do 7 m širine. Za njo je nastala prostrana terasa. Ježa se na severovzhodnem koncu naselja postopoma izteče v pobočje, deloma pa je bil na tem mestu obod spremenjen tudi zaradi obdelave tal (sledi oranja, dovoz na nekdanjo njivo). Ker je bil dostop s severovzhoda po širokem in skoraj ravnem temenu hriba najlažji, so naselje s te strani skrbno zavarovali z močnim oddvojnimi okopom. Ta je še danes

Sl. 10: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Pogled na južni rob naselja.

Abb. 10: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Blick auf die Siedlung von Süden.

Sl. 11: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Floris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 11: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Grundriß der Siedlung.

do 3 m visok, njegova največja širina pa znaša preko 15 m (sl. 12). Okop sega na zahodni strani le do kolovoza, kjer naglo preide v ježo, ki se nato vleče skoraj preko celega severnega pobočja

hriba. Tudi tu je za ježo ohranjena terasa, ki pa je v primerjavi z južno znatno ožja. Na skrajni zahodni strani Makovca ježa ni več ohranjena. Obodu naselja lahko sledimo le približno, in sicer

Sl. 12: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Oddvojni okop na severovzhodni strani naselja.

Abb. 12: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Abschnittswall auf der Nordostseite der Siedlung.

po robu razmeroma ravnega terena, ki se nato prevesi v zahodno strmino.

Kje je bil vhod v naselje ni jasno. V poštev prideta dve točki, in sicer tam, kjer sta speljani na Makovec tudi sedanji kolovozni poti.

Notranjost naselja je prostrana in skoraj ravna. Na vrhu, ki je kopast, štrle tu in tam iz tal naravne skale. Za poselitev je bil primeren ves vrh, vendar se posamezni drobcji keramike pojavljajo predvsem na južni in zahodni terasi. Na samem vrhu najdb na površju praktično ni. Drobce prežgane zemlje je moči najti tudi zunaj naselja, in sicer na njegovem jugovzhodnem travnatem pobočju.

Dosedanja raziskovanja: Naselje omenja že Simon Rutar, vendar pa do leta 1990 ni bilo raziskovano (Rutar 1899, 48).

Dular

Sonda 1

Lega: Za sondo 1 smo izbrali travnati in z grmovjem nestrnjeno poraščeni južni rob naselja. Blago nagnjena terasa, ki jo oster rob dobro ločuje od dolgega pobočja, se nam je zdela najbolj primerno mesto za sondo. Sonda je bila dolga 11 m in široka 3 m. Zakoličili smo jo tako, da je njen daljši del segal v notranjost naselja (9 m), krajši pa čez rob na zunanje pobočje (2 m). Izhodiščna točka ($x=0$; $y=0$) je bila v notranjosti naselja, vrednosti x so naraščale proti vzhodu, vrednosti y pa proti jugu. Višinska razmerja so bila merjena od žive skale severovzhodno od sonde, ki pa nima izmerjene absolutne višine.

Terenski izvidi: Z izkopavanjem smo ugotovili, da je bila stratigrafija na tem predelu naselja zelo

Sl. 13: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Notranjost naselja. Abb. 13: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Innenbereich der Siedlung.

preprosta (*pril. 1*). Z izkopom smo povsod dosegli nivo sterilne rumene ilovice, le v skrajnem severnem delu sonde smo že 0,2 m pod površjem zadeli na skalno osnovo. Med humusom z rušo (plast 4) in mrtvico se je po celi dolžini sonde vlekla slabo ločljiva rjava ilovnata zemlja (plast 1), ki je postala med $y=8$ in $y=11,5$, torej prav na robu naselja, nekoliko bolj sive barve.

Sl. 14: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Sonda 1, lončenina ob vzhodnem profilu.

Abb. 14: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Schnitt 1, Tonscherben neben dem Ostprofil.

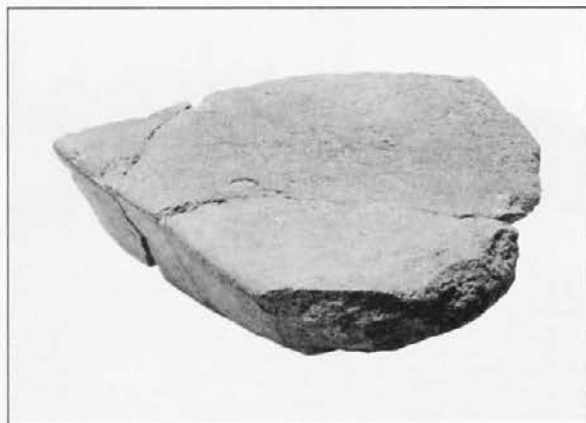
Sl. 15: Makovec nad Zagorico pri Dobrničju. Sonda 1, lončenina v podaljšku sonde.

Abb. 15: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrničju. Schnitt 1, Tönscherben in der Verlängerung des Schnittes.

Na risbi zahodnega profila (*pril. 1*) je dobro vidno, da je ta sivi vrinek (plast 2) debel do 0,4 m in da sledi blagemu nagibu mrtvice, v kateri je na $y=8,6$ opaziti plitev vkop oziroma poravnava. V njem je bilo več odlomkov lončenine (*t. 5: 1,2*).

Na plasti 2 je ležalo kamenje, ki je segalo vse do konca izkopa pri $y=11,5$. Kamni so bili majhni ter zaobljenih in oglatih oblik, razmetani pa so bili preko cele širine sonde. Kaj predstavljajo je težko reči, zanesljivo pa niso ostanek obzidja. Med kamni, ki jih je prekrival humus (plast 4), je ležalo nekaj prazgodovinskih črepinj (*t. 5: 3-8*).

V notranjosti naselja smo med $y=5,5$ in $y=6,7$ zadeli na večjo površino razbite lončenine. Črepinje so ležale v rjavi ilovnati zemlji (plast 1) in so izginjale v vzhodni profil (*sl. 14*). Ker smo želeli najdbo (poimenovali smo jo *hiša 1*) raziskati v celoti, smo sondo na tem mestu razširili. Ugotovili smo, da je keramika ležala kar 4 m daleč proti vzhodu (*sl. 15*). Prevladoval je hišni inventar: pitosi, lonci različnih oblik in velikosti, latvice, pekva in vijček (*t. 5: 9-11, 6: 1-14, 7: 1-8, 8: 1-8*). Omenimo naj tudi kos žrnelj (*sl. 16*). Med pretežno masivno

Sl. 16: Makovec nad Zagorico pri Dobrničju. Sonda 1, fragment žrnelj iz hiše 1.

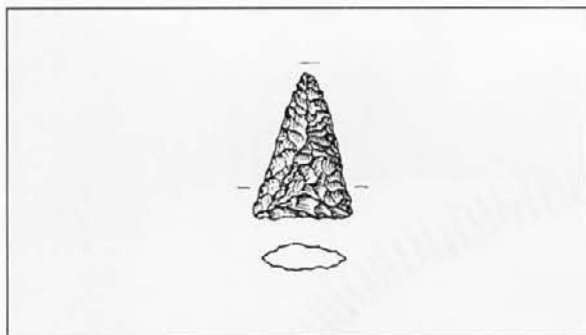
Abb. 16: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrničju. Schnitt 1, Fragment des Mahlsteines aus dem Haus 1.

in grobo narejeno lončenino izstopajo po boljši kakovosti latvici (*t. 5: 9,10*), ostenje posode, ki je okrašeno z odtisi koleščka, (*t. 6: 14*) in ustje lonca (*t. 6: 1*). Najdbe so ležale v isti ravnini in na razmeroma veliki površini, zato je zelo verjetno, da imamo pred seboj res ostanek inventarja prazgodovinske hiše. Žal nismo o njej v barvno neizraziti zemlji zasledili nobenih drugih oprijemljivejših sledov.

Na borne ostanke bivalne površine smo naleteli tudi na skrajnem severnem koncu sonde. Gre pravzaprav za skromen vsek v skalnato osnovo, okoli katerega so ležali koščki hišnega ometa, nekaj lončenine in vijček (*t. 8: 9*). Temu moramo dodati še dobro viden obris luknje za stojko, ki je meril v premeru 16 cm. Sled bivalne površine se je delno ohranila tudi v zahodnem profilu, kjer smo jo označili kot plast 3.

Časovna opredelitev. Stratigrafski odnosi govore za sočasnost obeh stavbišč (*hiša 1* in plast 3) s plastjo 2 na robu terase. Naselje je bilo torej enoplastno in sodeč po ugotovitvah v sondi 1 tudi neutrjeno. Kamenje, ki je ležalo na plasti 2, je namreč mlajše. Za časovno opredelitev naselja, ki je očitno živelo le kratek čas v pozni bronasti dobi (*cf.* Dular 1993, 105), so uporabne latvice s fasetiranim ustjem (*t. 5: 2,10*), ostenje, ki je okrašeno z odtisi koleščka (*t. 6: 14*) in ročaji vrčev oziroma amfor (*t. 8: 1-3*). V ta čas gredo tudi lonci (pitosi) s fasetiranimi ustji (*t. 7: 6-8*).

Kamnita pušična ost (*sl. 17*), ki smo jo našli v humusu, ko smo širili sondo, bi lahko bil pokazatelj neke starejše poselitve, vendar pa ni moč reči zgolj na osnovi ene same najdbe nič določnejšega.

Sl. 17: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Sonda 1, kamnita puščična ost.

Abb. 17: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Schnitt 1, Pfeilspitze.

Cvinger nad Koriti

Lega: Naselje leži na skrajnem južnem vrhu razpotegnjenega kopastega hriba jugozahodno od Korit.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Travniki in gozd.

Komunikacije: Cvinger ima osrednjo lego in odlično obvladuje Dobrniško polje, ki je kar s treh strani obdano z razmeroma visokimi hribi. Povezava proti severu, to je s Temeniško dolino,

poteka preko strme Grmade, proti vzhodu v Globodolsko polje in Mirno Peč pa vodi pot preko prevala pri Jordankalu. Najlažja je komunikacija z naselji ob zgornjem toku Krke. Ta so dosegljiva po sicer zelo razgibanem kraškem terenu, ki pa nima nobene višinske prepreke.

Opis: Obod naselja je sklenjen in večidel ohranjen kot okop (sl. 18, 19). Ta je zelo lep zlasti na zahodni strani, kjer mu je mogoče slediti v dolžini več kot 200 m (sl. 20). Na ostalih predelih naselja se okop pojavlja le še v krajših odsekih (do 70 m), vmes pa je obod ohranjen kot rob zelo strme ježe.

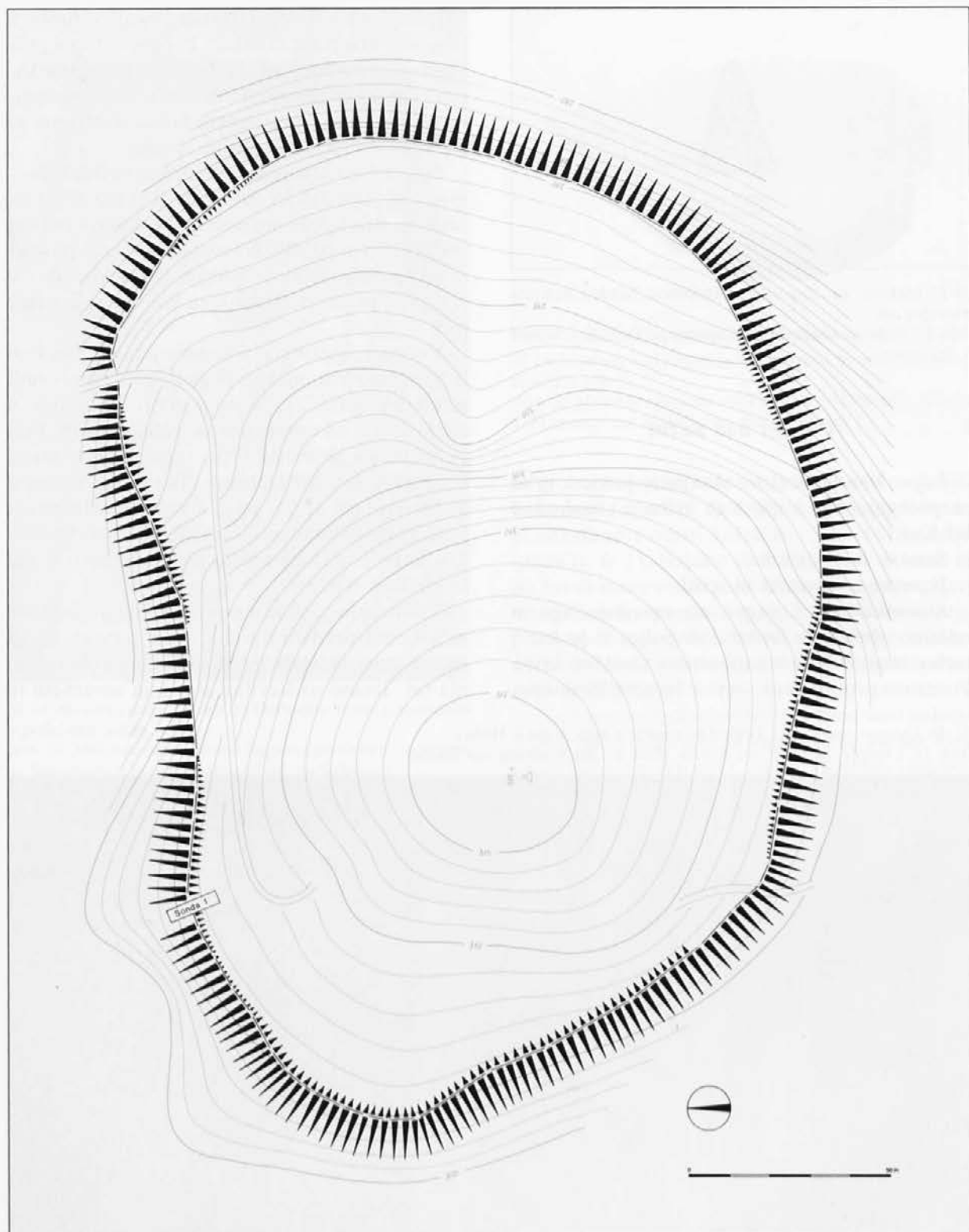
Vhoda v naselje sta bila najverjetneje dva. Prvi je na severovzhodu, kjer pripelje na Cvinger tudi sedanja pot (sl. 21). Ker je dobro ohranjen, o obstoju vrat na tem mestu ni treba dvomiti. Bolj vprašljiv pa je izstop proti jugu, torej v smeri nekropole pri vasi Dobrava. Tu je sicer v okopu jasna vrzel (sl. 22), ki pa je morda nastala zaradi tamkajšnjega kolovoza. Jasen odgovor na vprašanje, kako je na tem mestu izgledal vhod, bi dal le načrten izkop.

V notranjosti se teren postopoma dviga proti najvišjemu predelu naselja v več terasah, ki so najverjetneje nastale zaradi recentnega obdelovanja tal. Terasa so številne zlasti na severnem in

Sl. 18: Cvinger nad Koriti. Pogled na naselje z juga. (foto J. Hanc).

Abb. 18: Cvinger oberhalb von Korita. Blick auf die Siedlung von Süden.

Sl. 19: Cvinger nad Koriti. Tloris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 19: Cvinger oberhalb von Korita. Grundriß der Siedlung.

vzhodnem pobočju Cvingerja in so v glavnem prilagojene naravni oblikovanosti hriba.

Prostor za ježo na vzhodni strani Cvingerja je prostran. Za robom se namreč širi skoraj ravna

terasa, na kateri je bila nekoč njiva, sedaj pa tu raste trava (sl. 23). Zelo lepa, vendar nekoliko ožja terasa se vleče tudi za okopom na južni in zahodni strani naselja.

Sl. 20: Cvinger nad Koriti. Okop na zahodni strani naselja.
Abb. 20: Cvinger oberhalb von Korita. Wall auf der Westseite der Siedlung.

Površinske najdbe (keramika, žindra) so številne. Največ jih je na terasah za okopom, pojavljajo pa se tudi v krtinah na najvišjem predelu naselja.

Dosedanja raziskovanja: Cvinger nad Koriti prvi omenja Jernej Pečnik. V svojem opisu navaja vse njegove glavne značilnosti: okop, mesta, kjer naj bi stale hiše in površinske najdbe (Pečnik 1889, 93). Kasnejše objave te ugotovitve v glavnem le povzemajo (Pečnik 1894, 7; Rutar 1899, 48; Pečnik 1904, 33; Müllner 1909, 73). Skico naselja je objavil O.-H. Frey (Frey 1968-1969, 19).

Najbližja grobišča: Glavna nekropola (Gomile pri Dobravi) leži jugozahodno od naselja. Ostala gomilna grobišča so manjša, jih je pa več (Gomila pri Zagorici, Gabrje nad Koriti, Pupeč nad Koriti, Koželjeva hosta pri Revi). Gradivo iz prekopanih gomil sta objavila Vida Stare in Hermann Parzinger (Stare 1973; Parzinger 1988-1989).

Sl. 21: Cvinger nad Koriti. Severovzhodni vhod v naselje.
Abb. 21: Cvinger oberhalb von Korita. Eingang auf der Nordseite der Siedlung.

Sonda 1

Legaj: Sondo smo zakoličili na severozahodni strani naselja. Na tem predelu je namreč zelo dobro ohranjen okop, za katerim se vleče prostrana in skoraj ravna terasa. To je zbuvalo upanje, da bomo raziskali mesto, kjer so ohranjeni debeli sloji. Sonda je bila dolga 10 m in široka 3 m. Kopali smo jo po režnjih. Vrednosti x so naraščale od juga proti severu in vrednosti y od vzhoda proti zahodu. Vse višine so bile merjene od iste točke, ki pa ji nismo izračunali absolutne nadmorske višine.

Terenski izvidi: Kot je bilo pričakovati, smo s sondo presekali debele plasti. Izkop je namreč segal čez tri metre globoko, pri tem pa so se pokazale razmeroma jasne naselbinske strukture. Dogajanja na tem predelu naselja lahko najbolje ponazorimo z vzhodnim profilom (pril. 2).

Na dnu sonde smo naleteli na živo skalo, deloma pa tudi na rumeno sterilno ilovico. Na tej prvotni osnovi hriba je ležala rjavosiva mastna zemlja, ki smo jo označili kot plast 1. Vlekla se je preko cele dolžine sonde, v njej pa je bilo precej drobcov hišnega ometa, kamnitega drobirja in oglja. Najdebelejša je bila na robu naselja, torej med linijama $x=7$ in $x=9$, medtem ko se je proti notranjosti tanjšala. Najdbe v plasti 1 so ležale razpršeno, res pa je, da so bile najštevilnejše prav na zgoraj omenjenem območju, torej na samem robu naselja. Prav razpršenost najdb govori v prid dejstvu, da je plast 1 nastala postopno. V njej ni bilo nobenih arhitekturnih ostalin.

Na plasti 1 je bil zgrajen zid. Njegova notranja fronta je potekala na liniji $x=6,5$ zunanja, ki je bila deloma vkopana, pa na liniji $x=9,4$. Vmesni prostor je bil zatrpan z manjšimi kamni in ze-

Sl. 22: Cvinger nad Koriti. Domnevni vhod na jugozahodni strani naselja.
Abb. 22: Cvinger oberhalb von Korita. Vermutlicher Eingang auf der Südseite der Siedlung.

mljenim polnilom. Zid je bil torej debel nekaj manj kot 3 metre. Žal sta ostali na svojih mestih le dve najnižji legi kamnov, med katerimi pa smo odkrili zelo jasno režo z ostanki zogljenega vodoravnega prečnega bruna (sl. 24). Analiza oglja je pokazala, da je bilo bruno iz hrastovega lesa.

Nad pravkar opisanim zidom so ležale mogočne ruševine. To je bila skoraj 1 meter debela plast močno prežgane zemlje in kamnitega drobirja, ki se je vlekla od linije $x=6,6$ pa vse do konca sonde pri $x=10$. Na tem območju nismo uspeli nikjer ugotoviti ne notranjih in ne zunanjih frontnih kamnov. To omenjamo predvsem zaradi tega, ker so ruševine zanesljivo ostanek obzidja, ki je propadlo v strahovitem požaru. Le-ta je bil tako močan, da so se kamni zaradi vročine drobili, na nekaj kosih pa se je apnenec že spremenil v slabo žgano apno.

Zaradi uničenosti seveda nismo mogli ugotoviti morebitnih mlajših faz obzidja. Glede tega z lokacijo sonde zanesljivo nismo imeli najbolj srečne roke. Vendar pa so se v notranjosti naselja za uničenim obzidjem ohranile tri razmeroma jasne plasti, ki vsaj posredno dopuščajo možnost, da je imelo morda tudi obzidje na Cvingerju več faz.

Nedvomno k prvemu zidu sodi plast 2, ki se je raztezala med $x=3$ in $x=6,5$. V povprečju je bila debela do 20 cm. Kot je moč razbrati iz vzhodnega profila, je bila jasno omejena. V njenem spodnjem delu se je namreč vlekla pas žganine in oglja, nad njim pa je ležal močno prežgan hišni omet. Plast 2 moramo interpretirati kot ostanek podrte stavbe, ki je stala tik za obzidjem. Njene ruševine so bile namreč zelo dobro vidne tudi v tlorisu, saj smo jih uspeli izluščiti na površini, ki je bila velika več kot 4 m^2 (sl. 25). Hišo (označili smo jo s črko A) smo s sondo poševno prerezali in odkrili le njen zahodni del. Omet, žganina in

kosi zogljenega lesa, ki so se po analizah izkazali za dob, graden in jesen (cfr. Culiberg, Šercelj 1995, 173), so se namreč nadaljevali v vzhodni profil, zato ne moremo reči o njeni obliki nič določnejšega.

Na risbi vzhodnega profila je jasno razvidno, da se na liniji $x=3$ plast 2, ki smo jo interpretirali kot ruševino hiše A, konča (pril. 2). Nadomesti jo plast 3. To je temnorjava zemlja, v kateri je bilo precej kamnitega drobirja in ki se je vlekla vse do roba sonde pri $x=0$. Glede na to, da je ležala v istem nivoju, jo lahko označimo kot hodno površino ob hiši A.

Nad plastjo 2 se je za obzidjem vlekla 2 metra širok pas rjave zemlje z obilico kamnitega drobirja (sl. 26). V vzhodnem profilu je dokumentiran kot plast 4. Glede na to, da je bil drobir zelo zbit, imamo najverjetneje opraviti s tlakovanim hodnikom, ki je tekla vzdolž notranje strani obzidja.

Prostor južno od hodnika, torej v notranjosti naselja, je bil pozidan. Ob vzhodnem profilu smo namreč v istem nivoju kot tlak zadeli na rob stavbe, ki smo jo poimenovali hiša B (sl. 27). Imela je kamnit temelj, pa tudi lesene stojke. Dokaz za to je jasen obris luknje, ki smo ga pri $x=2,1$

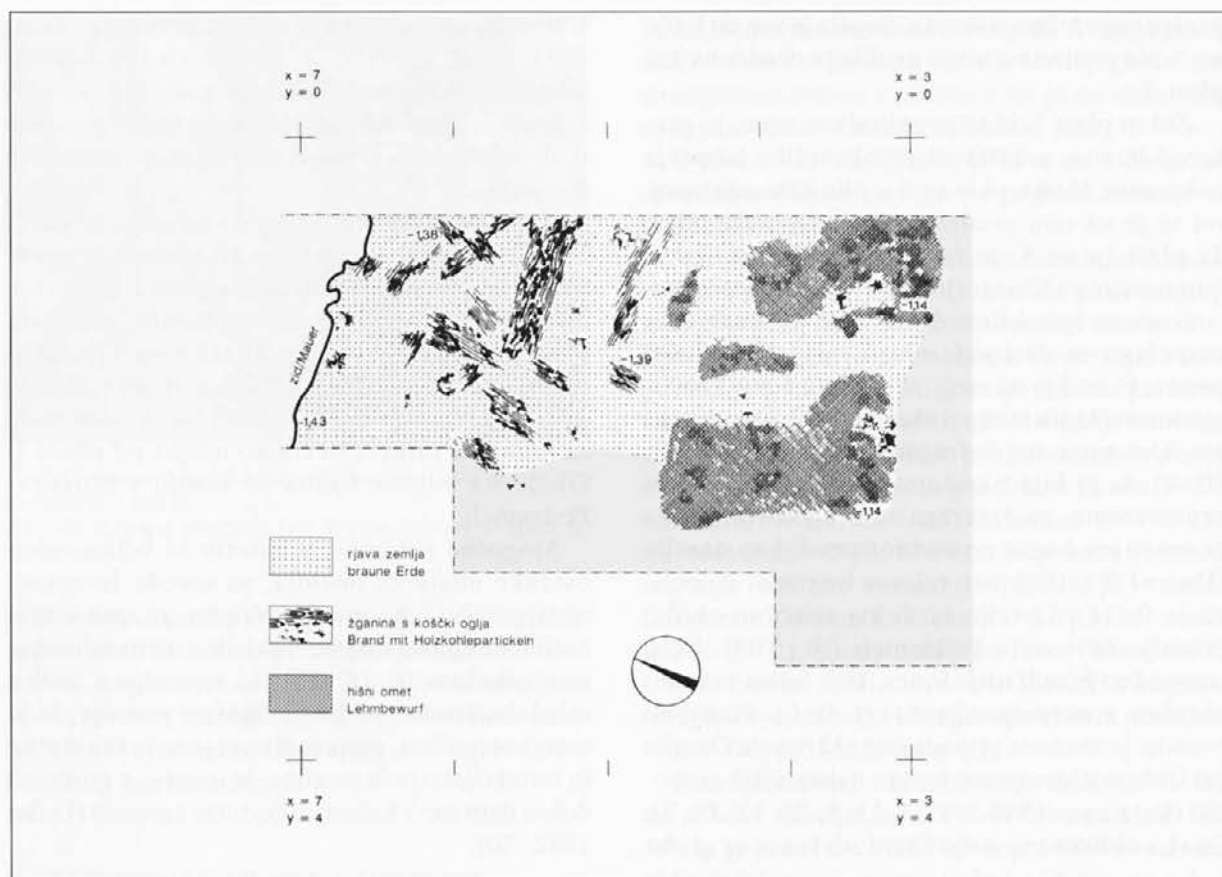
Sl. 24: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Reža za prečno leseno bruno v zidu.

Abb. 24: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Schlitz für den Querbalken in der Mauer.

Sl. 23: Cvinger nad Koriti. Terasa na vzhodni strani naselja.

Abb. 23: Cvinger oberhalb von Korita. Terasse auf der Ostseite der Siedlung.

Sl. 25: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Tloris hiše A. M. = 1:50.

Abb. 25: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Grundriß des Hauses A.

in $y=1$ odkrili prav sredi temeljnega zidu. V hiši je bilo tudi ognjišče, od katerega pa se je ohranila le kamnita podlaga ter 20×40 cm velika in 4 cm debela površina močno pregorelega ilovnatega premaza (sl. 28). Hišo B je prerezal vzhodni profil, zato je na njem označena kot plast 5.

Zahodno od hiše B smo v isti ravnini zadeli še na eno vrsto kamnov, ki so morda temelji naslednje stavbe (sl. 27), vendar pa so ostaline kljub vsemu preveč skromne, da bi smeli iz njih narediti trdnejši zaključek.

Tlakovan hodnik za obzidjem in deloma tudi hišo B je prekrivala plast rumenosive zemlje, v kateri je bilo precej peska. V vzhodnem profilu je označena kot plast 6 (pril. 2). Konča se pri $x=6,8$, torej natanko na liniji, kjer je bila najverjetneje notranja fronta zidu, za katerega pa smo že povedali, da je bil uničen v velikem požaru. Za zidom so bile torej vsaj tri poselitvene faze, kaj več pa se iz kupa prežganih ruševin žal ni dalo izluščiti.

Nad pogoriščem in pravkar omenjeno plastjo 6 smo odkrili še en zid (sl. 29). Bil je pomaknjen nekoliko v notranjost naselja. Njegova širina je znašala v povprečju 1,5 m, imel pa je ohranjene

tri lege kamnov. V vzhodnem profilu je dobro razvidno, da je potekala njegova notranja fronta na $x=6,2$ in zunanja na $x=7,5$ (pril. 2). Grajen je bil dokaj površno, čeprav so za obe fronti zidu izbrali nekoliko večje kamne. Njegova notranjost je bila, kot je to običajno, zapolnjena z drobirjem in zemljo. Za zidom se je raztezala razmeroma debela plast rjave zemlje z obilico grušč in drobcev

Sl. 26: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Kamnit tlak za zidom.

Abb. 26: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Steinpflasterung hinter der Mauer.

prežganega hišnega ometa. Segala je vse do linije $x=3$. Na risbi vzhodnega profila je označena kot plast 7.

Zid in plast 7, ki se je nabrala za njim, je prekrival humus, v katerem je bilo veliko kamenja in korenin. Med $x=4$ in $x=0$ je bilo kamenja manj, saj se je na tem predelu nekoč raztezala njiva. Ta plast (plast 8) je nastala šele potem, ko je bilo naselje na Cvingerju nad Koriti že opuščeno.

Časovna opredelitev: Najdbe, ki jih imamo na razpolago za datiranje plasti, niso kdovekako pestre. Plast 1 je na srečo vsebovala nekaj značilnih kosov, ki jih lahko dokaj zanesljivo opredelimo. Omenimo naj le fragment oboda posode (*t. 10: 4*), ki je bila okrašena z vtisi prstov, torej ornamentom, za katerega smo ugotovili, da ga poznajo predvsem poznobronastodobna naselja (Dular 1993, 105). Isto velja za fragment skodelice (*t. 9: 11*), ki velja za dokaj značilno obliko posodja horizonta Podzemelj (ib., 105). Zelo izpovedno je tudi ustje lonca, ki je bil na ramenu okrašen z navpičnimi rebri (*t. 9: 6*). Podobno posodje je znano iz pripadajoče nekropole Gomile pri Dobravi, kjer ga najdemo v najstarejših grobovih (Parzinger 1988-1989, t. 13: 9; 26: 12; 29: 7). Enako oblikovano ustje ima tudi lonec iz groba

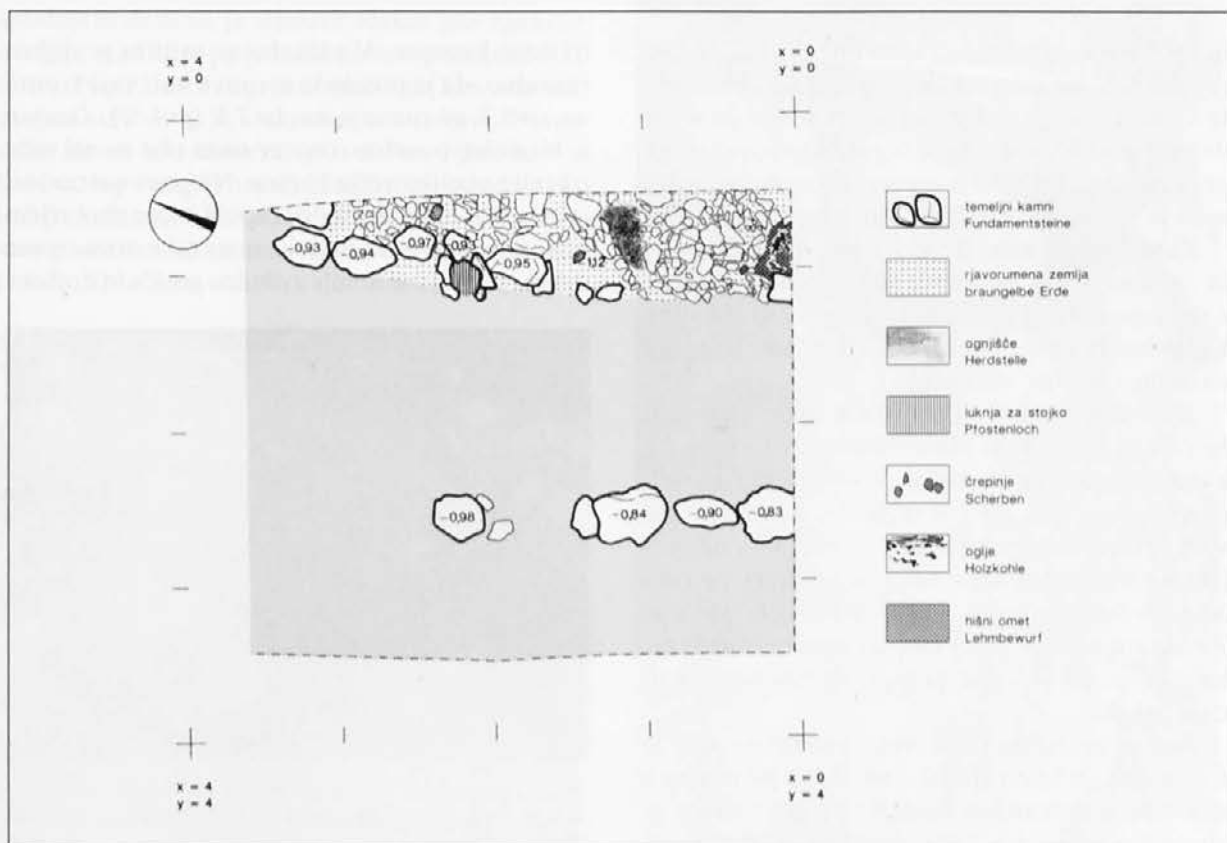
1/16 s Kapitelske njive v Novem mestu (Knez 1993, t. 16: 1; 17: 5), ki je odličen predstavnik horizonta Podzemelj 2. Plast 1 sodi torej na sam začetek železne dobe, pri čemer moramo poudariti, da je v lončenini čutiti močno žarnogrobiščno tradicijo.

Najstarejše obzidje, ki je bilo zgrajeno na plasti 1, lahko datiramo le posredno. Na njegovo notranjo fronto se je namreč naslanjala plast 2 (ruševine hiše A), v kateri je bilo nekaj keramičnih oblik (*t. 11: 6,7,14*), ki sodijo prav tako med značilen repertoar poznobronastodobnih naselij (Dular 1993, t. 2: 3; 4: 6; 5: 7). Zid in hiša A, ki je stala za njim, sta torej le nekoliko mlajša od plasti 1. Glede na najdbe sodita še vedno v horizont Podzemelj.

Mogočne ruševine, v katerih bi lahko videli ostanke mlajšega obzidja, so seveda že zaradi stratigrafske lege mlajše. Vendar pa smo v njih našli tudi tipičen fragment skleda z ostro zalomljenim obodom (*t. 10: 13*), ki zanesljivo sodi v mladohalštatsko obdobje. Takšno posodje, ki je tako kot naš kos, ponavadi narejeno iz kvalitetne in redukcijsko pečene gline, je namreč v grobovih dobro datirano v kačasti in certoški horizont (Dular 1982, 70).

Sl. 27: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Tloris hiše B. M. = 1:50.

Abb. 27: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Grundriß des Hauses B.

Sl. 28: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Ostanek ognjišča z ilovnatim premazom v hiši B.

Abb. 28: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Haus B, Herdstelle.

Mladohalštatska je tudi plast 4, ki se je vlekla neposredno za zidom. Med dobirjem smo namreč odkrili fragment posode, ki je bila reoksidacijsko žgana in rdeče barvana (t. 12: 11). Tudi tako izdelana lončenina se na Dolenjskem uveljavi šele s kačastim horizontom.

Sl. 29: Cvinger nad Koriti, sonda 1. Latenski zid.

Abb. 29: Cvinger oberhalb von Korita, Schnitt 1. Latnezeitliche Mauer.

Težje opredelimo plast 5 (hišo B). V njej nismo našli kronološko izpovednih oblik, glede na stratigrafski odnos s plastjo 4 pa je na dlani, da sodi prav tako v mladohalštatski čas.

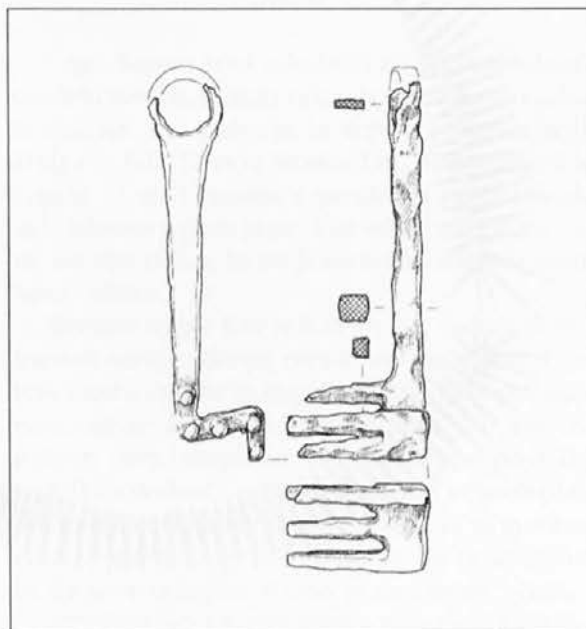
V plasti 6 ni bilo najdb, ki bi se dale časovno opredeliti. Glede na lego pa je plast zanesljivo mladohalštatska.

Netipično gradivo je ležalo tudi med kamni najmlajšega zidu (t. 16: 1,2). Vendar pa se je nanj naslonila plast 7 z bogatimi kulturnimi ostalinami. Med njimi je bilo nekaj značilnih keramičnih oblik (t. 14: 3-7; 15: 1-4,14-19), ki imajo odlične paralele v gradivu iz poznolatskih grobov na Beletovem vrtu v Novem mestu in iz poznolatskih plasti na Cvingerju nad Virom pri Stični (Knez 1992, t. 48: 2,5; 57: 1,7; 59: 6 itd; Gabrovec 1994, t. 11; cfr. tudi Božič 1987, 876 ss). S to datacijo sta v soglasju tudi obe kovinski najdbi, to je bronast sklepanec z drobnimi členi (t. 14: 1) in bronasta igla (t. 14: 2), ki ima zašiljeno teme (Knez 1992, t. 105; Endert 1991, 59, t. 14: 256-257). Najdbe torej kažejo, da je bil Cvinger obzidan in poseljen tudi v stopnji Mokronog III.

Kot zanimivost naj na koncu dodamo še to, da je bil v naselju najden tudi železen ključ (sl. 30), ki ga je že leta 1888 Pečnik pridobil za takratni Deželni muzej (pismo Pečnika Dežmanu z dne 3. 10. 1888).* Najdba je pomembna predvsem zaradi tega, ker jo lahko s pomočjo dobre analogije iz Dangstettna v Nemčiji precizno datiramo v avgustejski čas (Fingerlin 1986, 342, Fundstelle

Sl. 30: Cvinger nad Koriti. Železen ključ; posamična najdba iz leta 1888. M. = 1:2.

Abb. 30: Cvinger oberhalb von Korita. Schlüssel aus Eisen. Einzelfund aus dem Jahre 1888.

348: 1). Na osnovi ene same najdbe je sicer težko reči, da je bil Cvinger nad Koriti obljuden tudi v tem obdobju, možnost pa vsekakor obstaja.

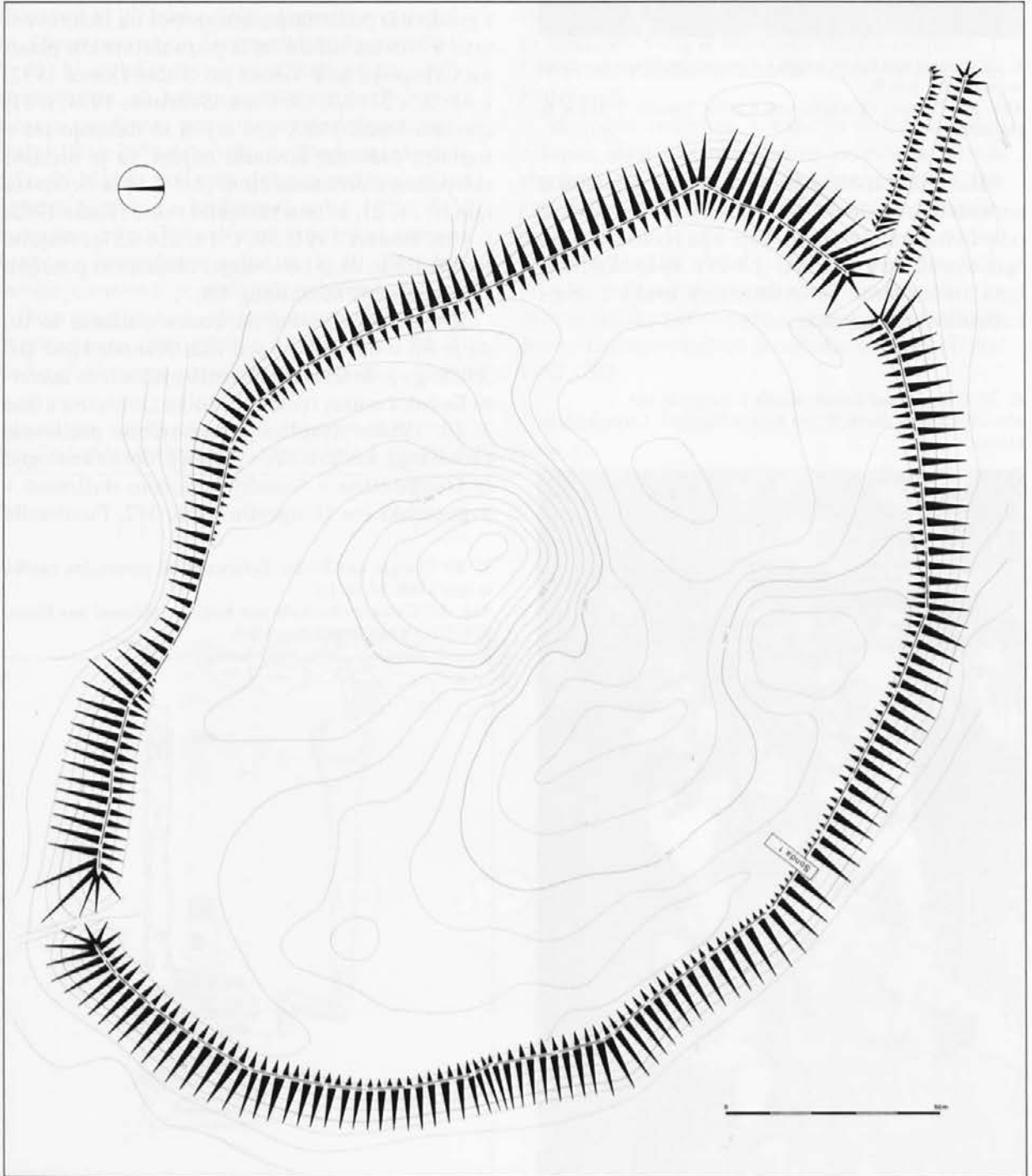
Dular

* Na predmet me je opozoril Dragan Božič, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

Sl. 31: Gradec pri Vinkovem Vrhu. Tloris naselja. M. = 1:1500.
Abb. 31: Gradec bei Vinkov Vrh. Grundriß der Siedlung.

Gradec pri Vinkovem Vrhu

Leg: Severozahodno od vasi Vinkov Vrh, ki leži na prostrani terasi na levem bregu Krke, se dviga kopast hrib Gradec (351 m). Na njegovi južni strani so njive, vinogradi in travniki, vrh in severno pobočje pa sta porasla z gozdom. Dostop na Gradec je najlažji z juga, kjer pripelje

Sl. 32: Gradec pri Vinkovem Vrh, sonda 1. Ruševine zidu.
Abb. 32: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Blick auf den Mauerversturz.

nanj tudi slaba gozdna pot. Severna in vzhodna pobočja so bolj strma in preprejena s številnimi kraškimi vrtačami.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Mešan gozd.

Komunikacije: Naselje na Gradcu ne leži ob kakšnem pomembnejšem cestnem vozlišču, čeprav se prav pri Dvoru odcepi pot, ki povezuje Kočevsko z zgornjim tokom reke Krke. Njegovo lego bi lahko povezovali zlasti s to komunikacijo, ekonomsko pa seveda z bogatimi ležišči železove rude, ki so se širila v njegovi neposredni bližini.

Opis: Naselje na Gradcu ima ovalno obliko in je eno redkih, ki je skoraj v celem obsegu obdano z okopom (sl. 31). Le-ta se je lepo ohranil zlasti ob južnem vhodu, kjer so nasipi z zunanje strani še vedno visoki do 5 m, medtem ko dosežejo v notranjosti do 2 m višine. Na drugih predelih naselja okop ni tako visok, čeprav je vseskozi zelo lep. Na vzhodni strani naselja, kjer se je obod naslonil na rob globoke vrtače (njena strmina je bila učinkovito vključena v obrambni sistem), okop za kratek čas preide v ježo. Toda tudi tu se že čez slabih 15 metrov zopet pojavi kamnit nasip, ki se nato nepretrgano vleče vse do južnega vhoda.

Naselje je imelo dvoje vrat. Prva so bila na severozahodu in so običajne oblike. Oba kraka nasipa se polkrožno zaključita in spustita do ravnine dovozne poti. Zanimivejši pa je vhod na jugovzhodu. Tu sta se namreč na zunanji strani naselja pred vhodom ohranila dva manjša paralelna nasipa, ki v dolžini dvajsetih metrov, z obeh strani obroblijata dovozno pot. S tem je bil, kot kaže, vhod še dodatno utrjen. Tudi ta dva nasipa sta, podobno kot glavni okop, grajena iz neobdelanih lomljencev.

Notranjost naselja je prostrana. Po sredini se vleče ploščat greben, v katerega se z vzhoda in zahoda zajedata dve večji kraški vrtači. Za obzidjem se zlasti na zahodni strani naselja širi razmeroma raven prostor, ki je bil zelo primeren za poselitev. V krtinah je moč najti koščke prazgodovinske keramike in hišnega ometa.

Prazgodovinska poselitev je očitno segala tudi zunaj obzidja. Na južni strani Gradca je namreč po njivah veliko železove žilindre in prežgane zemlje, zato smemo na tem mestu zanesljivo pričakovati železarske objekte.

Dosedanja raziskovanja: Na Gradcu je, kot kaže, kopal Pečnik. Leta 1885 je v naselju našel v globini dveh metrov keramiko, živalske kosti, vretenca za prejo in zlasti žlindro (Pečnik 1889, 97-99; id. 1892).

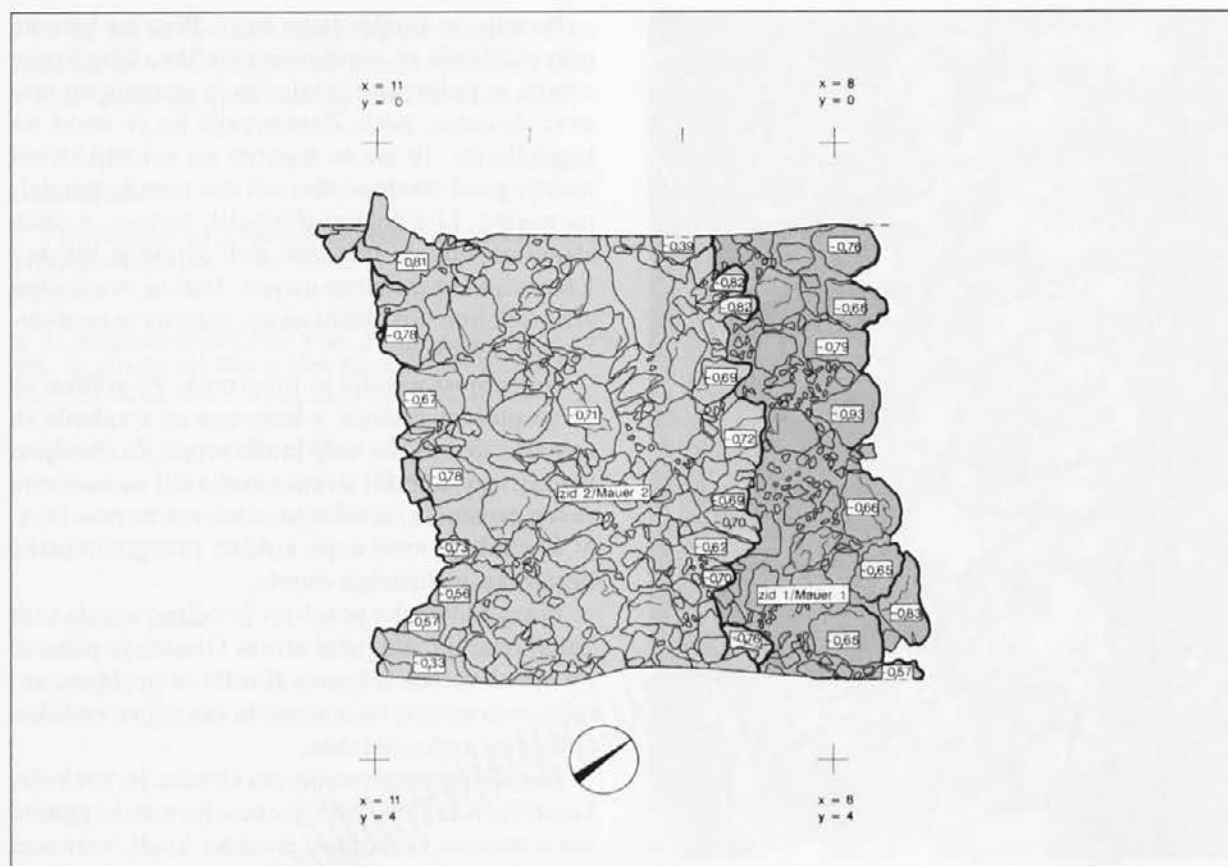
Pripadajoča grobišča: Pripadajoče grobišče Gomile pri Vinkovem Vrh leži na manjši ravnici jugovzhodno od naselja (cfr. Stare 1964-1965). Tri domnevne gomile so tudi v Prelogah pri Mačkovcu ob severnem vzhodu Gradca.

Sonda 1

Leg: Sondo smo zakoličili na jugozahodnem predelu naselja, in sicer tako, da smo z njo presekali obzidje, del pobočja in teraso v notranjosti. Dolga je bila 14 m in široka 3 m. V notranjost je segala 10 m. Vrednosti x naraščajo proti zahodu in vrednosti y proti jugu. Vse višine so bile merjene od iste točke, ki pa ji nismo izračunali absolutne višine.

Terenski izvidi: Ker je bila terasa, na kateri smo locirali sondo, skoraj ravna, smo pričakovali na tem mestu debele in bogate plasti. Naša pričakovanja so se žal izkazala za prazna, saj smo na večjem delu izkopa že slab meter pod površino zadeli na skalnato osnovo. Najdbe v vrhnjih plasteh so bile močno zdrobljene. Vzrok za to moramo iskati v dejstvu, da je bila nekoč na terasi njiva, in da so z oranjem stalno premetavali plasti.

Stratigrafijo naselja bomo skušali pojasniti s

Sl. 33: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Tloris zidu 1 in 2. M. = 1:50.

Abb. 33: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Grundriß der Mauern 1 und 2.

severozahodnim profilom (*pril.* 3). Kot smo že omenili, je izkop segal do raščene skale, ki je prišla na dan v večjem delu sonde. Vmesne prostore je zapolnjevala temnorjava sterilna ilovica.

Na to prvotno površino hriba, ki se je blago spuščala od severovzhoda proti jugozahodu, je bila naložena svetlorjava ilovnata zemlja, ki je že vsebovala kulturne ostaline. Na risbi profila je označena kot plast 1. V njej nismo odkrili naselbinskih struktur, pa tudi najdbe (drobci hišnega ometa in posamične črepinje) so se pojavljale razpršeno. Gre torej za plast, ki je nastala postopno. Pri $x=8$ se plast 1 izteče. Zamenja jo plast 2, ki leži deloma na njej, deloma pa na živi skali. Prav na meji med obema plastema se je vlekel tanek pas zdrobljenega hišnega ometa. Čeprav smo mu lahko sledili čez celo širino sonde, pa iz njegove lege in razprostranjenosti nismo uspeli razbrati oblike stavbe. Z zanesljivostjo lahko trdimo le to, da je bil Gradec na tem mestu poseljen in to še preden so naselje opasali z obzidjem. To ugotovitev potrjujeta namreč tako severozahodni kot tudi jugovzhodni profil, saj smo iz njiju jasno razbrali, da so ležali temeljni kamni obzidja na plasti 2.

V veliki kamniti groblji (*sl.* 32), ki se je raztezala med linijama $x=7$ in $x=12$, smo odkrili pravzaprav dva razmeroma dobro ohranjena zidova. Zid 1 je ležal neposredno na plasti 2. Njegovo notranje lice je potekalo na liniji $x=7,6$, zunanje pa na liniji $x=9,6$ (*pril.* 3). Obe fronti zidu so zgradili iz večjih kamnov, medtem ko je bila njegova notranjost zatrpana z drobirjem in zemljenim polnilom. Zid je imel ohranjene 2-3 lege kamnov.

Zid 2 je bil pomaknjen pred prvega, vendar tako, da je starejšega delno prekrival. Njegova zunanja fronta je stala namreč na liniji $x=11$ in notranja na liniji $x=8,8$ (*pril.* 3 in *sl.* 33). Zgrajen je bil na enak način kot prvi zid, le da so za zunanjo fronto uporabili zelo velike neobdelane kamnite bloke. Postavljeni so bili na raščena tla in so merili tudi do 70×40 cm. Z ravnimi ploskvami so bili obrnjeni navzven, tako da je imelo lice zidu lep videz (*sl.* 34). Špranje med blokmi so bile zapolnjene z rjavo ilovnato zemljo in manjšimi kamni. Zid je bil širok 2,5 metra (*sl.* 35). Ohranil se je čez 2 metra visoko, vendar je bil zaradi pritiska zemlje močno nagnjen navzven.

Za časa zidu 1 je v notranjosti naselja stala hiša. Na njene ostanke smo naleteli na prostoru

Sl. 34: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Zunanje lice zidu 2.

Abb. 34: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Außenfront der Mauer 2.

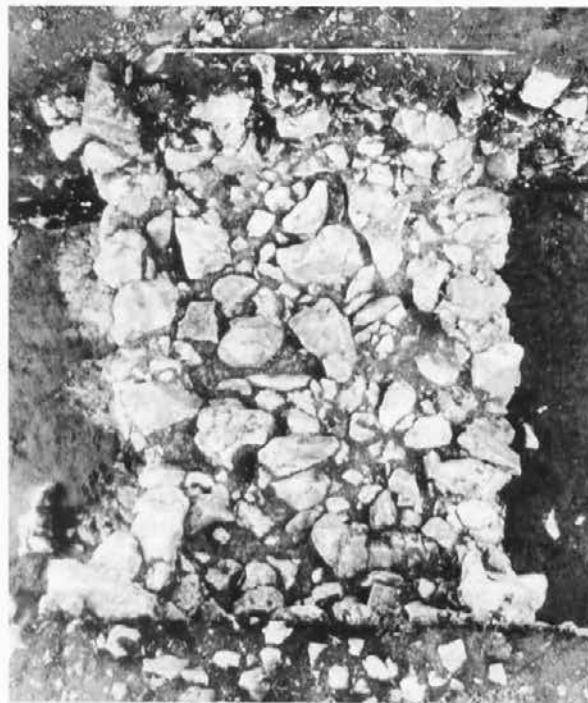
med $x=6$ in $x=7,5$. Tu se je namreč skoraj čez celo širino sonde vlekel 1 meter širok pas prežganega ometa (sl. 36), pod katerim so na kamnitem tlaku ležale črepinje posod, kosi svitkov, deli pekve, prenosnega ognjišča in kamnit brus (t. 21: 1-10). Vmes smo našli precej živalskih kosti. Ne glede na slabo ohranjenost smemo z gotovostjo trditi, da so ruševine ostanki stavbe, ki je stala tik za obzidjem. Poimenovali smo jo hiša A.

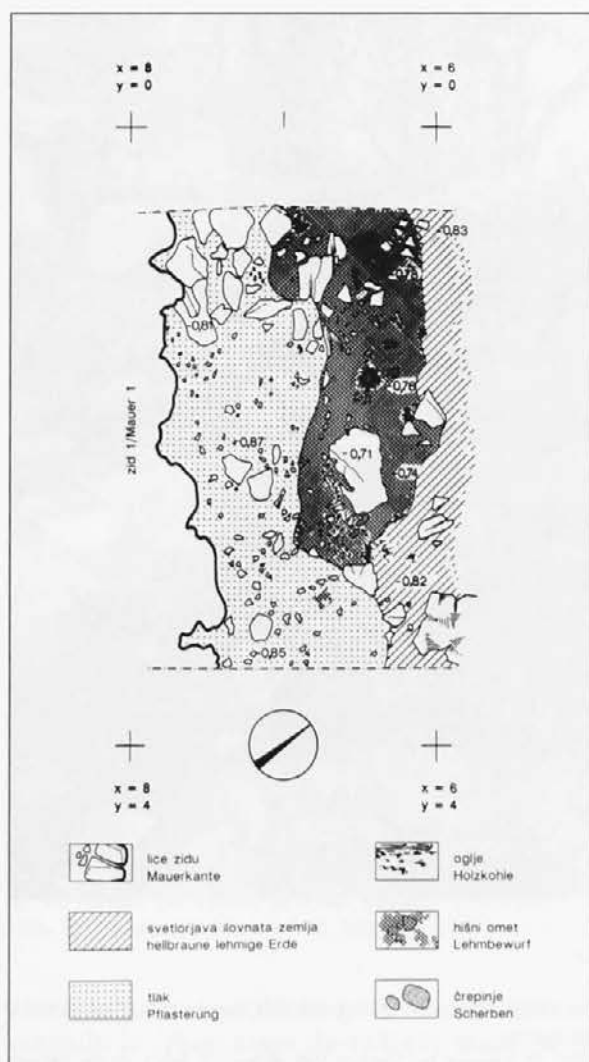
Ko je bil zgrajen drugi zid, za katerega smo že povedali, da je delno stal nad prvim, so kotanjo za njim zravnali z nasutjem iz rjave zemlje. V njem je bilo veliko kamnitega grušča, drobcev hišnega ometa pa tudi večjih kamnov. Slednji so najverjetneje ostanki ruševin prvega zidu. Nasutje je na risbi severozahodnega profila označeno kot plast 3. Vleče se od linije $x=5,5$ pa vse do notranje fronte drugega zidu. S to plastjo je bil torej prekrit prvi zid, prav tako pa tudi hiša A, ki je nekoč stala za njim.

Na terasi v notranjosti naselja smo z izkopom odkrili še dva zelo zanimiva objekta, ki pa ju stratigrafsko ne moremo povezati z obzidjem. Prvi objekt je ležal v jugovzhodnem vogalu sonde. To je bila v živo skalo vsekana okrogla hrambena

Sl. 35: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Pogled na zid 2 od zgoraj.

Abb. 35: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Blick an die Mauer 2 von oben.

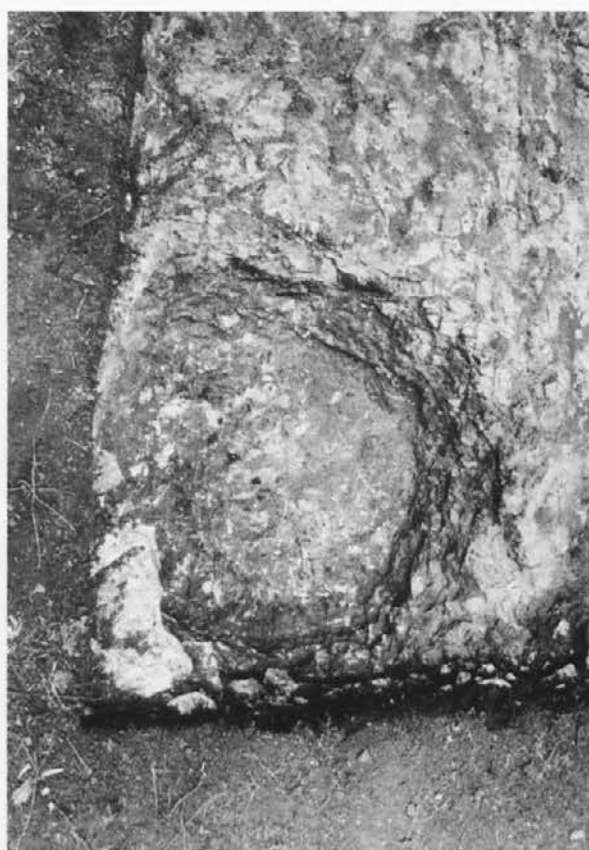

Sl. 36: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Tloris ruševin hiše A. M. = 1:50.

Abb. 36: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Reste des Hauses A.

jama, ki je bila do vrha zatrpna s humusom in temnorjavo zemljo (sl. 37). V njej smo našli nekaj drobcev hišnega ometa, keramike, vijček in brusni kamen (t. 22: 15-16).

Drugi objekt je bil zanesljivo stavba. Poimenovali smo ga hiša B. Med linijama $x=2$ in $x=5$ smo namreč komaj 30 cm pod površino zadeli na plast kamnitega drobirja, ki se je vlekel čez celo širino sonde (sl. 38). Površina tlaka je bila skoraj vodoravna ter na vzhodni in zahodni strani jasno omejena, medtem ko je na severu in jugu izginjala v tamkajšnja profila. Tlak je bil debel v povprečju 15 cm, kar je dobro razvidno tudi na risbi severnega profila, kjer je označen kot plast 4. Sredi tlakovanega prostora je bil večji kamnit blok in tik ob njem 50x30 cm velik ostanek ognjišča. Ognjišče je bilo premazano z ilovico in je imelo gladko površino. Severno od ognjišča smo naleteli na

Sl. 37: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Hrambena jama.
Abb. 37: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Vorratsgrube.

nekaj črepinj, južno od njega pa je stal skoraj cel lonec (sl. 39). V njem smo našli ostanke zogle-nelih zrn ogrščice, grašice in muhiča. Tlak, ognjišče in ostanke posod (t. 22: 1-8) moramo interpretirati kot hišo, ki je bila široka 3 metre, medtem ko njene dolžine zaradi omejenega izkopa seveda nismo mogli določiti.

Tlak hiše B je prekrivala temnorjava zemlja, ki je na risbi severozahodnega profila (pril. 3) označena kot plast 5. V njej je na liniji $x=2$ v vrsti tičalo nekaj velikih kamnov (sl. 40), za katere pa ne moremo trditi, da so ostanek zidu. Zanesljivo je le to, da so ležali nad tlakom hiše B in niso imeli z njo nikakršne zveze. Sicer pa tudi plast 5 ni bila intaktna. V njej smo namreč našli tako halštatske in latenske kot tudi redke recentne črepinje. Raztezala se je tako visoko, da so jo že poškodovali z oranjem.

Na pobočju pred obzidjem smo uspeli dokumentirati dve plasti (pril. 3). V spodnji (plast 6) je bilo veliko grušča, ki je očitno nastal ob gradnji 2. zidu. Zgornjo (plast 7) pa moramo interpretirati kot nasutje, ki je preprečevalo, da ni zid zdrsnil po pobočju. Prav na vrhu se v profilu zelo dobro vidijo ruševine 2. zidu.

Sl. 38: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Kamnit tlak v hiši B.

Abb. 38: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Steinplasterung des Hauses B.

Časovna opredelitev: Datiranje posameznih plasti in stavbnih ostalin je težko. Tako ostajata plasti 1 in 2 časovno neopredeljeni, saj ni bilo v njih nobenih kronološko občutljivih najdb. Zid 1 je že zaradi dejstva, da je bil zgrajen na plasti 2, mlajši, s pomočjo fasetirane črepinje, ki je tičala med njegovimi kamni (t. 20: 3), pa ga lahko postavimo na začetek železne dobe. V starejšo železno dobo sodi tudi hiša A, ki je stala za zidom. Datirati jo je moči le z glede na njeno lego, saj nismo med inventarjem (t. 21: 1-10) našli niti ene značilne črepinje.

Plast 3 in plast 6 sodita v mladohalštatski čas. To lahko trdimo na osnovi ustja ciborija (t. 19: 12) in ostenja reoksidacijsko žgane posode (t. 18: 6), ki sta značilni obliki kačastega in certoškega horizonta (Dular 1982, 51, 56). Glede na lego obeh zgoraj omenjenih plasti je mladohalštatski tudi zid 2. V njem smo sicer našli nekaj črepinj, vendar pa niso bile značilnih oblik (t. 20: 6-11).

Hišo B, ki je stala na terasi za obzidjem, datira fragment reoksidacijsko žgane posode (t. 22: 1) v čas po stopnji Stična 2 (cfr. Dular 1982, 150 s). Hiša je torej zanesljivo mladohalštatska, kaj več pa o njeni dataciji seveda ni mogoče reči.

Poseljenost Gradca v mlajši železni dobi dokazujejo značilne latenske črepinje (t. 19: 1, 3-5; 22: 9-12). Našli smo jih predvsem v plasti 5 in v humusu.

Dular

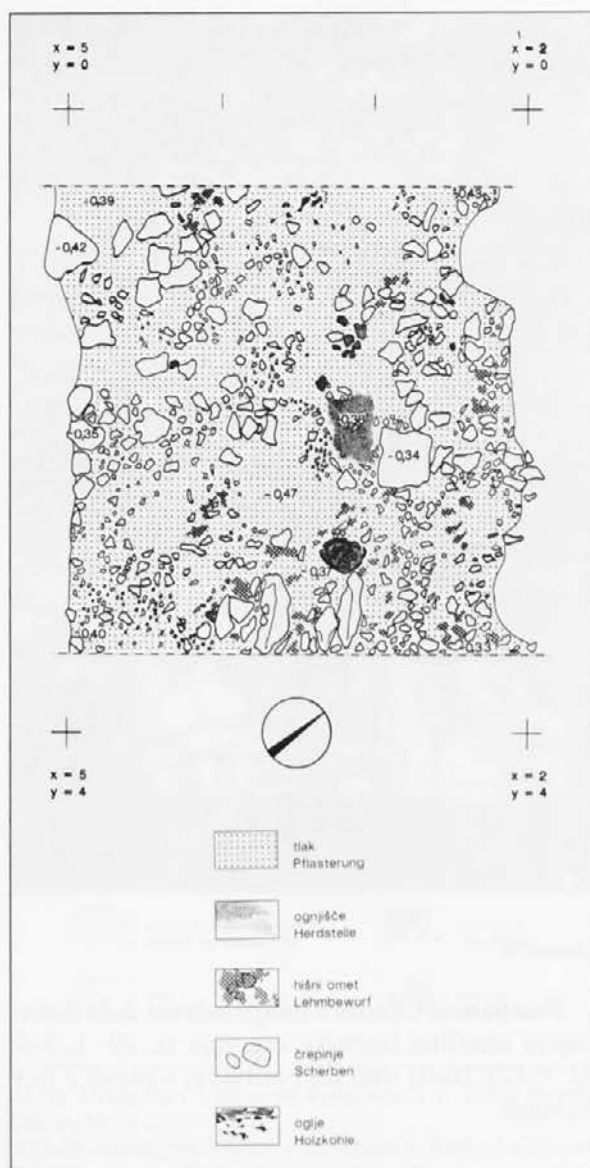
Mali vrh nad Srednjim Globodolom

Leg: Sredi gozdnatega grebena, ki z zahodne strani obrobja Globodolsko polje, se nad vasjo Srednji Globodol dviga podolgovat in ozek hrib, ki nosi ime Mali vrh (sl. 41). Njegova pobočja so strma, zato je dostop z vzhoda, severa in juga razmeroma neugoden. Nanj se je najlažje povzpeli po grebenu z zahodne strani, kjer je speljana tudi dobra gozdna cesta.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Listnat gozd.

Komunikacije: Lega naselja na Malem vrhu je odročna. Mimo namreč ne vodi nobena pomembnejša pot, dokaj oddaljeno pa je tudi od prevala pri Jordankalu, preko katerega teče povezava med Dobrničem in Mirno Pečjo. Lego naselja moramo

Sl. 39: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Tloris hiše B. M. = 1:50.

Abb. 39: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Grundriß des Hauses B.

zato povezovati zlasti z Globodolskim poljem, ki nudi dovolj močno agrarno zaledje za stalno naselitev.

Opis: Naselje je bilo postavljeno na vrh Malega vrha, in sicer tako, da se je v celoti prilagodilo obliki hriba. (sl. 42). Njegov obod je slabo ohranjen in na nekaterih mestih povsem uničen, zato mu je razmeroma težko slediti. Na severni strani zaključuje naselje 1 meter visoka kamnita ježa, za katero je nastala manjša terasa. Podobno situacijo imamo tudi na jugozahodu, le da preide tu terasa v rahel okop, ki pa se že po nekaj metrih izgubi v pobočju. Na vzhodni strani Malega vrha lahko potek obzidja le slutimo. Izjema je krajši odsek, kjer se je ohranila lepa terasa. Sicer pa

Sl. 40: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1. Vrsta velikih kamnov v plasti 5.

Abb. 40: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1. Die Steinreihe in der Schicht 5.

je mogoče nekdanji rob naselja na tej strani zaznati le kot rahel prelom v strmini pobočja, ki pa je večkrat prekinjen z naravnimi skalami.

Kje je imelo naselje vhod, ni mogoče ugotoviti. V poštev bi prišel predvsem dostop po grebenu s severa in juga, torej tam, kjer pripelje na Mali vrh tudi sedanja gozdna pot.

Notranjost naselja je zelo razgibana in skalovita. Za ježo na vzhodni strani se vleče majhna, vendar lepa terasa, več manjših teras pa je tudi na severovzhodnem pobočju zunaj samega naselja. Ali so bili ti prostori poseljeni, brez raziskovanj ni mogoče ugotoviti. V krtinah je moči najti drobce keramike in glinastega ometa.

Dosedanja raziskovanja: Naselje, ki še ni bilo raziskano, omenja Simon Rutar (Rutar 1899, 49).

Dular

Sonda 1

Leg: Za sondo smo izbrali rahlo nagnjeno teraso na vzhodni strani naselja, pod katero se spušča

Sl. 41: Mali vrh nad Srednjim Globodolom. Pogled na naselje z jugovzhoda.

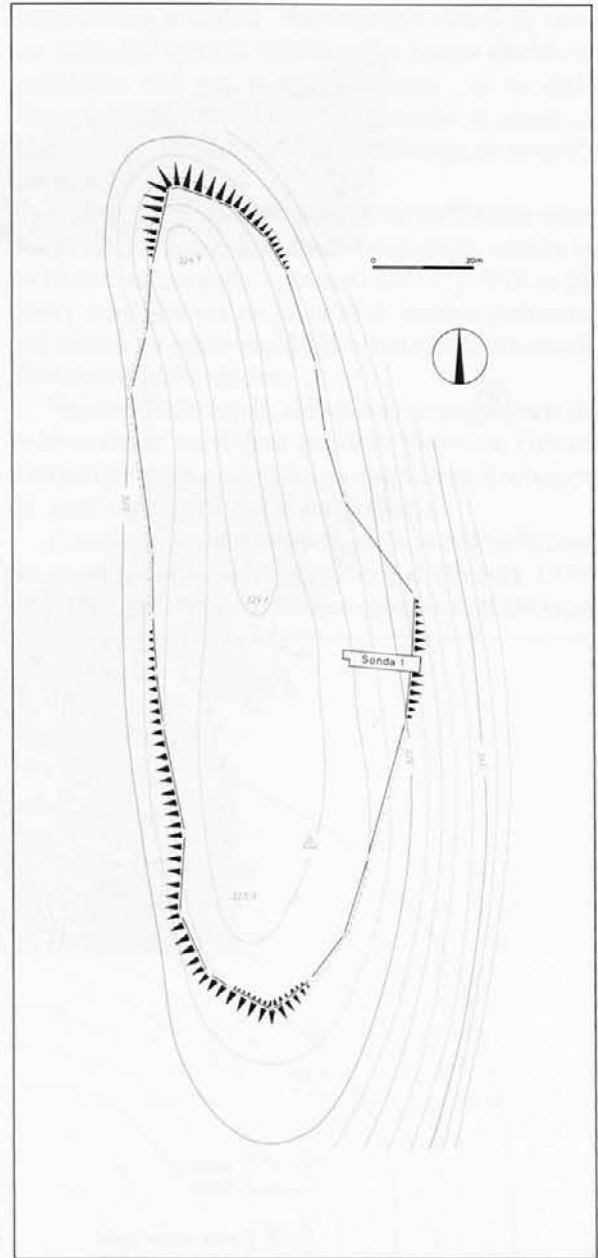
Abb. 41: Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol. Blick auf die Siedlung von Südosten.

strmo pobočje proti Srednjemu Globodolu. Bila je 13,5 m dolga in 3 m široka, kasneje smo jo zaradi sive lise, ki se je vlekla proti zahodu, povečali v tej smeri še za 2x2 m. Vse višine so bile merjene od vrha skale severozahodno od sonde, njena absolutna višina pa ni bila določena.

Terenski izvidi: V večjem delu sonde smo že 0,3 m pod površino naleteli na živo skalo, katere grebeni so potekali pošev čez sondo. Med skalami je bila rdečkasta ilovnata mrtvica. Na samem robu terase so bili med grebene žive skale v širini 0,9 m založeni lomljeni kamni; zemlja, v kateri so tičali, je bila za razliko od mrtvice rahlo sivkaste barve. Ali so kamni ostanek zidu, ki je nekoč obdajal naselje, nismo mogli ugotoviti.

Naselbinske ostaline smo odkrili le v zahodnem delu sonde. Tu se je v tleh širila velika lisa sivorjave ilovnate zemlje, ki je v severnem profilu označena kot plast 1 (sl. 43 A in B). Z njo je bila zatrpna večja kotanja. V zemlji smo našli koščke zdrobljenega hišnega ometa, del ročaja pekve, odlomek glinaste žlice, fragmente ostenij posod in tri kline iz roženca (t. 23: 1-13). V južnem delu pravkar omenjene lise sta bili dve plitvi jami (premer 0,6 m in 0,25 m). Skupaj z zdrobljenim glinastim ometom ju smemo z dokajšnjo verjetnostjo razložiti kot del konstrukcije (jami za stojki) primitivnega bivališča, ki je bilo narejeno v plitvi, kamenja očiščeni kotanji. Tej razlagi v prid govore tudi predmeti, ki so bili najdeni v plasti 1, s katero je bila zapolnjena kotanja (pekva, glinasta žlica, kamnita orodja).

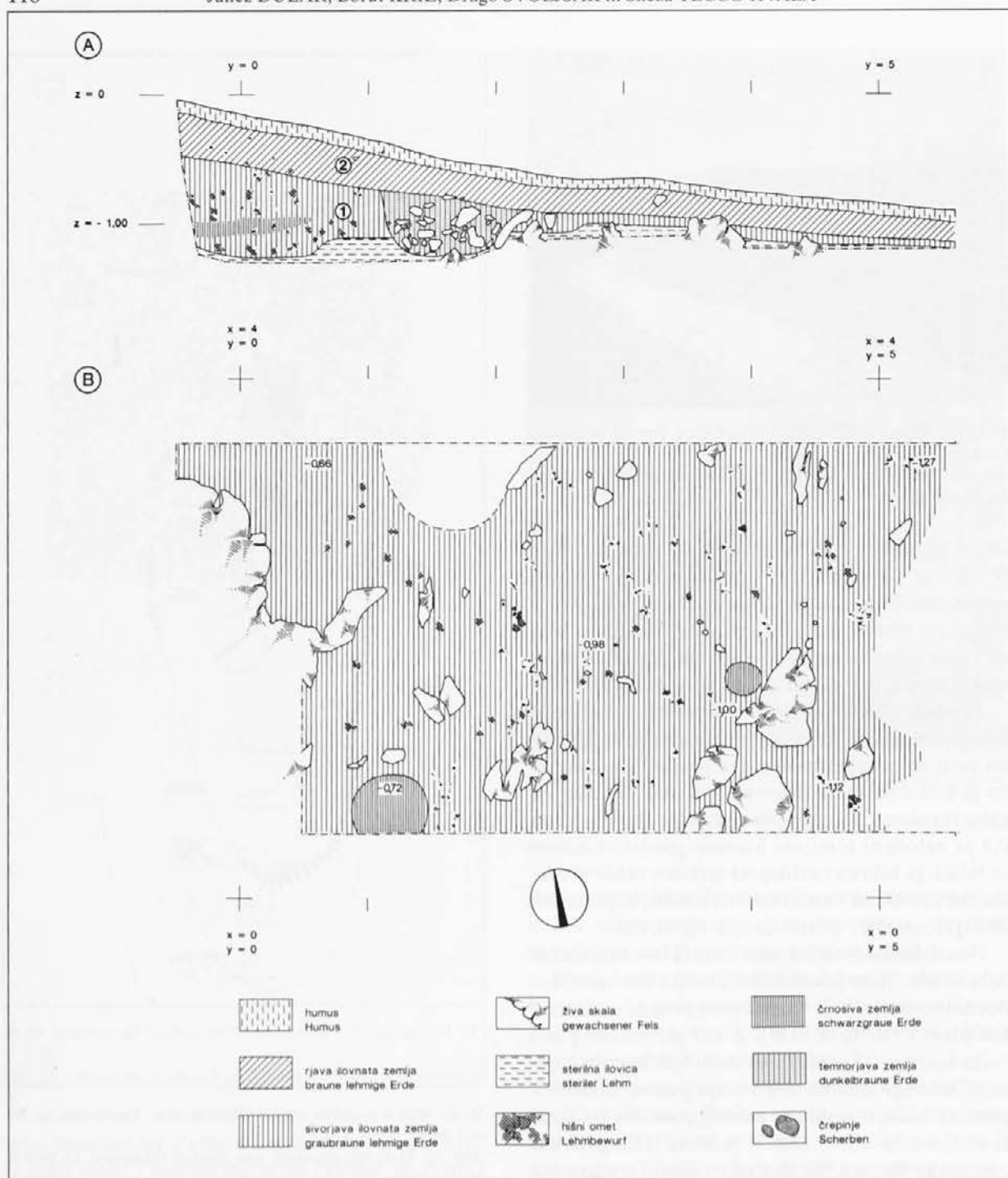
Približno 1 m širok okrogel vkop, ki je med $y=1$ in $y=2,2$ zelo dobro viden tako v tlorisu kot tudi v severnem profilu (sl. 43 A in B), je mlajši in nima s pravkar opisanim objektom nobene zveze.

Sl. 42: Mali vrh nad Srednjim Globodolom. Tloris naselja. M. = 1:1500.

Abb. 42: Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol. Grundriß der Siedlung.

Časovna opredelitev: Sodeč po razmerah v sondi 1, imamo na Malem vrhu opraviti z enoplastnim naseljem. Večina najdb časovno ni občutljivih ali pa so take, da se pojavljajo v vseh prazgodovinskih obdobjih (npr. lončenina, okrašena z nalepljenimi razčlenjenimi rebri). Tako ostaja edini zares oprijemljivi kos za datacijo le odlomek glinaste žlice (t. 23: 9), ki postavlja naselje na Malem vrhu nad Srednjim Globodolom v bakreno dobo.

Sl. 43: Mali vrh nad Srednjim Globodolom. A: sonda 1, severni profil. B: tloris bivališča. M. = 1:50.

Abb. 43: Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol. A: Schnitt 1, Nordprofil. B: Grundriß des Wohnplatzes.

Plešivica nad Drenjem

Legaj: Plešivica je markanten vrh (593 m), ki se severozahodno od Drenja strmo dviga iz doline Krke. Južna pobočja so zelo strma in praktično nedostopna (Sl. 44). Lažje se je nanjo povzpeti s severa in zahoda, kjer je dostop zložnejši, pobočja pa primerna za košenice. S severne strani pripelje na Plešivico tudi nova lepo speljana gozdna cesta.

Sestava tal: Apnenec.

Vegetacija: Listnat gozd.

Komunikacije: Z vrha Plešivice je dober razgled na vse strani. Naselje leži namreč visoko nad dolino Krke in nadzira pomembno križišče poti, ki se ob njegovem vznožju razcepijo proti zgornjemu toku Krke, proti Novemu mestu in na jug po dolini Starih žag v Belo krajino.

Opis: Vrh je kopast, zato je na njem precej prostora. Južna stran je precej strma, medtem ko so pobočja proti severu, vzhodu in zahodu

Sl. 44: Plešivica nad Drenjem. Pogled na naselje z jugovzhoda.
Abb. 44: Plešivica oberhalb von Drenje. Blick auf die Siedlung von Südosten.

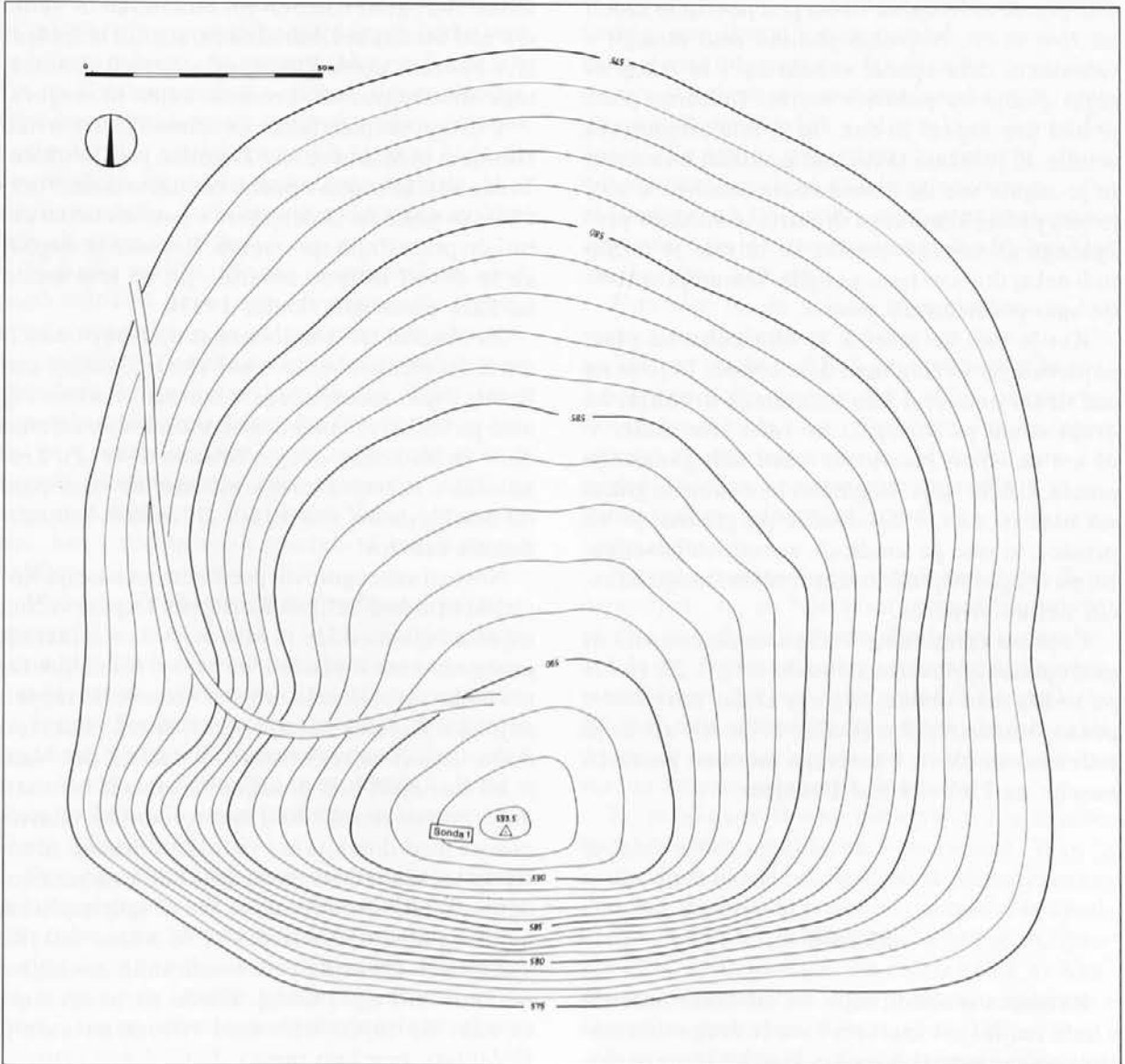
Sl. 45: Plešivica nad Drenjem. Tloris naselja. M. = 1:1500.
Abb. 45: Plešivica oberhalb von Drenje. Grundriß der Siedlung.

razmeroma položna. Na vzhodni strani je moč na pobočju opaziti štiri manjše terase (velikost približno 4x8 m), ki dajejo videz, da so delo človeških rok. Morda so to zravnani prostori za stavbe, kar pa seveda brez sondiranja ni mogoče zanesljivo trditi.

Najbolj presenetljivo je dejstvo, da naselje nima nobenih nasipov, zato tudi njegovega oboda in velikosti ni mogoče ugotoviti (Sl. 45). Vrh je bil torej neutrjen ali pa je imel le leseno palisado, saj nismo na njem zasledili niti najbolj skromnih fortifikacijskih sledov.

Najdbe (hišni lep in keramika) so najpogostejše v krtinah na najvišjem predelu Plešivice (tik ob televizijskem pretvorniku), posamezne drobce pa je moč najti tudi nižje na pobočju.

Dosedanja raziskovanja: Naselje je odkril Pečnik, ki je na njem nekaj malega kopal (Pečnik 1889, 96). Glinene svitke s Plešivice omenja tudi Dežman

(Deschmann, 1888). Po Pečniku naj bi kmetje tu našli tudi bronasto okrasje (igle, koralde), kar pa seveda ni dokazano (Pečnik 1904, 34).

Dular

Sonda 1

Lega: Sondo smo zakoličili na zahodnem temenu Plešivice, in sicer tako, da je ležala vzporedno z južnim robom pobočja. Z njo smo želeli preveriti predvsem debelino plasti, saj naselje nima roba oziroma utrdbenega sistema. Sonda je bila 9 m dolga in 3 m široka, razdelili pa smo jo v dve izkopni polji (velikosti 3x3 m in 3x5 m) med katerima je bil 1 m širok vmesni profil.

Terenski izvidi: S sondiranjem smo ugotovili, da je bila plast humusa in zemlje zelo tanka, saj smo ponekod že slabih 10 cm pod površjem zadeli na živo skalo. Največjo globino smo dosegli v vzhodnem delu sonde, vendar tudi tu izkop ni segal globlje od polovice metra. Kulturna plast je bila pravzaprav le ena. To je bila temnorjava zemlja, ki je ležala takoj pod gozdnim humusom in je segala vse do živoskalnate osnove. V njej je bilo precej kamnitega drobirja in koščkov prežganega glinastega ometa. Tu in tam je ležalo tudi nekaj drobcev lesnega oglja. Temnorjavo zemljo smo poimenovali plast 1.

Kot je bilo že rečeno, je bila kulturna plast najdebelejša v vzhodnem delu sonde. Tu jo je na eni strani omejeval kup kamnitega drobirja, na drugi strani pa je segala do roba žive skale. V 45 cm debelem zasutju so ležali deli glinastega ometa, koščki oglja, fragmenti lončenine in glinasta utež (t. 23: 14-20). Sodeč po gradivu je bil prostor, ki smo ga sondirali, zanesljivo poseljen, žal pa iz ugotovljenih struktur nismo mogli izluščiti oblike bivališča.

Časovna opredelitev: Večino najdb časovno ni moč opredeliti, lončena odlomka ustij (t. 23: 16,17) pa sodita med oblike, ki jih je Dular opredelil v pozno bronasto dobo (Dular 1993, 104 s). To je tudi časovni okvir, v katerega moramo postaviti naselje na Plešivici nad Drenjem.

Križ

SKLEP

Razprava o sondiranjih na višinskih naseljih v Suhi krajini je v kratkem času že druga sistematična objava terenskih izvidov in najdb iz prazgodovinskih najdišč Dolenjske. Po predstavitvi naselij v Mirenski in Temeniški dolini, smo tokrat obdelali Suho krajino, torej področje, ki prav tako velja za klasično ozemlje dolenjske halštatske skupine. Na tem prostoru smo raziskali sedem naselij. Od pomembnejših nismo sondirali le Gradišča pri Valični vasi. To naselje so s kopanjem peska v preteklosti skoraj uničili, z manjšim raziskovalnim posegom pa so leta 1983 in 1984 na njem odkrili temelje prazgodovinske hiše z bogatim inventarjem (Breščak, 1984; Breščak, Križ 1985). Najdba bo predstavljena v posebnem članku v eni od prihodnjih števil Arheološkega vestnika.

Časovna opredelitev naselij

Časovna opredelitev naselij je jasna in v glavnem ne spreminja dosedanjih dognanj. Dve naselji, to sta Stari grad nad Seli pri Šumberku in Veliki vrh nad Srednjim Globodolom, sta bili obljudeni le v bakreni dobi. Preciznejša datacija znotraj tega obdobja zaradi skromnih najdb ni mogoča.

V drugo skupino lahko uvrstimo Plešivico nad Drenjem in Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. Ti dve naselji sodita v pozno bronasto dobo, torej v čas, ko pride na Dolenjskem v poselitveni strukturi do precejšnjih sprememb. Ker smo te dogodke že dovolj izčrpno osvetlili, jih na tem mestu ne kaže ponavljati (Dular 1993).

Za klasični železnodobni naselji lahko označimo le Gradec pri Vinkovem Vrhu in Cvinger nad Koriti. Njun začetek sega v horizont Podzemelj, nato pa sta bili obljudeni skozi vso starejšo železno dobo in ob koncu mlajše železne dobe. Po kronološkem razponu torej v ničemer ne odstopata od ostalih doslej raziskanih dolenjskih železnodobnih centrov.

Novosti smo ugotovili predvsem na naselju Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. Čeprav večina najdb s tega najdišča ni bila najdena v intaktnih prazgodovinskih plasteh, pa smo iz njih kljub temu lahko razbrali zelo zanimiv kronološki razpon najdišča. Začetek naselja sega namreč v bakreno dobo, in sicer najverjetneje v njen mlajši del. Nato je bil Korinjski hrib poseljen še v mlajši bronasti dobi, poznolatski dobi in pozni antiki. Glavno novost med dolenjskimi višinskimi naselji predstavlja vsekakor ugotovitev, da je bilo naselje obljudeno v mlajši bronasti dobi. Na drugih najdiščih najdb iz tega obdobja doslej še nismo odkrili, kar ob več kot tridesetih sondiranjih zanesljivo ne more biti zgolj slučaj. Glede na to zavzema za zdaj Korinjski hrib med višinskimi naselji Dolenjske posebno mesto.

Fortifikacije

Obzidja smo ugotovili le na treh naseljih. Zid na Starem gradu nad Seli pri Šumberku je bil slabo ohranjen, zato s konstrukcijskega vidika ne prinaša veliko novega. Važno je predvsem to, da je bil zid ugotovljen, saj imamo tako po Gradcu pri Mirni pred seboj že drug primer naselja iz bakrene dobe, ki je bilo obdano z obzidjem. Po dimenzijah in načinu gradnje sta si oba zidova podobna.

Pomembnejše je bilo seveda sondiranje obzidij na obeh železnodobnih naseljih, to je na Gradcu pri Vinkovem Vrhu in na Cvingerju nad Koriti. Sedaj ko so dobro objavljeni in analizirani utrdbeni sistemi s Cvingerja nad Virom pri Stični (Gabrovec 1994, 144 ss), lahko naredimo tudi prve primerjave.

Čeprav je z eno samo sondo zelo težko ugotoviti vse podrobnosti, ki zadevajo velikost, datacijo in način gradnje posameznega zidu, pa lahko brez zadržkov rečemo, da imamo tako na Cvingerju kot na Gradcu opraviti s stiškimi tipom obzidja. Oba starejša zidova sta namreč grajena na enak način, to je iz velikih kamnitih blokov, ki so jih uporabili za fronte, in kamnitega drobirja, ki je služil za polnilo. Tudi dimenzije zidov se s stiškimi bolj ali manj ujemajo.

Največja razlika, ki smo jo ugotovili na obeh naših najdiščih pa je v tem, da najstarejše obzidje ni bilo postavljeno na raščena tla, ampak na že prej poseljeno površino. Obe naselji sta bili torej na začetku obljudenosti brez obzidij. Tako stanje ni moglo trajati prav dolgo. Na Cvingerju nad Koriti se je zanesljivo odvilo znotraj horizonta Podzemelj, v katerega sodi tudi najstarejši zid. Situacija na Gradcu pri Vinkovem Vrhu je manj jasna, ker v najstarejših plasteh ni bilo tipičnih najdb.

V zvezi s konstrukcijskimi razlikami moramo opozoriti še na en detajl, ki je bil odkrit na Cvingerju nad Koriti. Gre za horizontalno režo v najstarejšem zidu, v kateri so ležali ostanki zoglenelega bruna. Na osnovi enega samega primera je seveda težko reči, če imamo res opraviti s prečno leseno vezjo, vsekakor pa je to detajl, ki je bil v Stični odkrit le v enem primeru in še to v zidu II (ib. 82, pril. 10).

Drugega zidu na Cvingerju zaradi močnega požara nismo mogli ugotoviti, na Gradcu pa je bil enako kot v Stični zgrajen na začetku mladohalštatskega obdobja, ko je delno prekril starejšega. V njegovih frontah ni bilo rež za vertikalne stojke, kar pa je verjetno zgolj slučaj zaradi razmeroma ozkih sond.

Tretjega halštatskega zidu pa nismo odkrili ne na Gradcu in ne na Cvingerju. Podobno se nam je zgodilo na Kunklu pod Vrhtrbnjem, kjer se nam kljub natančnemu kopanju prav tako ni posrečilo izluščiti tretjega zidu. To je navsezadnje razumljivo, saj je bil tudi na Cvingerju nad Virom pri Stični zid III odkrit le v nekaj sondah in še to v zelo bornih ostankih (ib. 146). Če bi ga torej želeli dokumentirati tudi na naših najdiščih, bi bilo potrebno izkopati več sond.

Naravnost odlično pa je bil na Cvingerju nad Koriti ohranjen poznolatenski zid. Zgrajen je bil na podoben način kot halštatski, le da je bil ožji in da so pri njegovi gradnji uporabili kamenje manjših dimenzij.

Stavbe

Čeprav so bile sonde postavljene na robove naselij, smo skoraj v vseh naleteli na strukture, ki jih je moč interpretirati kot ostanke stavb. Tako so se v celoti potrdili rezultati sondiranja, ki smo jih opravili na naseljih v Mirenski in Temeniški dolini. Že takrat smo namreč ugotovili, da so bili prostori za robovi naselij intenzivno pozidani (Dular *et al.* 1991, 108), enak princip razporeditve stavb pa je bil ugotovljen tudi v Stični (Gabrovec 1994, 148 ss).

Zanimivo je, da veljajo te ugotovitve za vsa naselja, ne glede na to iz katerega časa so. Hiša na Starem gradu nad Seli pri Šumberku, ki sodi v bakreno dobo, je bila sicer slabo ohranjena, vendar pa je stala tik za obzidjem. Enako lahko rečemo za ostanek stavbe na Makovcu nad Zagorico. Na njen inventar smo naleteli tik za robom na južni strani naselja, sodi pa v pozno bronasto dobo.

Največ ostankov hiš je iz železne dobe. To je razumljivo, saj so bile plasti v naseljih debele, najdbe pa bolje ohranjene. Zanimiva je ugotovitev, da so v času nastarejšega zidu tako na Cvingerju nad Koriti kot na Gradcu pri Vinkovem Vrhu hiši stali neposredno ob zidu. Lahko bi celo rekli, da sta se nanj naslanjali, saj so ležale ruševine vse do kamnov notranjih front.

Ko je bil na obeh naseljih zgrajen 2. zid, je bila arhitektura umaknjena v notranjost. Tako je za obzidjem nastal 1-2 metra širok prazen prostor. Podoben hodnik, ki je očitno omogočal komunikacijo ob obzidju, je bil znan že iz Stične, (Gabrovec 1994, 150), nanj pa smo naleteli tudi na Kunklu pod Vrhtrbnjem, kjer je bil celo tlakovan s kamnitim drobirjem (Dular *et al.* 1991, 73).

Ker je bila širina sond že vnaprej določena,

tlorisov posameznih stavb nismo odkrili v celoti. Tako o njihovi obliki, velikosti in načinu gradnje ne moremo reči končne besede. Od bakrenodobne hiše na Starem gradu se je na primer ohranil dokaj jasen obris in del podrte stene, pod katero je ležalo nekaj najdb. Slabše je bila ohranjena hiša na Makovcu, ki sodi v pozno bronasto dobo. Dokumentirali smo jo lahko le na osnovi razsutega hišnega inventarja.

Od hiše A na Cvingerju nad Koriti (starohalštatski čas) smo uspeli dokumentirati razmeroma obsežno pogorišče s kosi zoglenele stenske konstrukcije, med katero je ležal zdrobljen glinast omet. Hiša B, ki je mladohalštatska, je imela kamnit temelj, ob njeni steni smo našli ognjišče.

Hiša A na Gradcu pri Vinkovem Vrhu je stala tik za zidom. Od nje je ostala razmeroma velika površina zdrobljenega hišnega ometa in pod njim številne najdbe. Mladohalštatska hiša B je bila

bolje ohranjena, saj smo jo lahko omejili v širino, medtem ko ji dolžine zaradi omejenega izkopa nismo mogli določiti. Hiša je imela tlakovana tla in na sredini ognjišče.

Na podoben način je bila zgrajena tudi poznolatenska hiša na Korinjskem hribu. Tudi tu smo namreč našli razmeroma dobro ohranjeno tlakovano hodno površino in na njej ostanke ognjišča.

Kot vidimo, je bila stopnja ohranjenosti stavb od primera do primera različna, gledano v celoti pa je bila slaba. Na tako stanje je zanesljivo vplivala kontinuirana poselitev, medtem ko je bila kvaliteta podatkov, ki smo jih zbrali med izkopavanjem, precej omejena zaradi vnaprej določene velikosti sond. Če bi torej hoteli zvedeti o notranjih zasnovah naselij kaj več, bi bilo potrebno odpreti večje površine.

Dular

KATALOG

Korinjski hrib nad Velikim Korinjem	t. 1-3
Stari grad nad Seli pri Šumberku	t. 4
Makovec nad Zagorico pri Dobrniču	t. 5-8
Cvinger nad Koriti	t. 9-17
Gradec pri Vinkovem Vrhu	t. 18-22
Mali vrh nad Srednjim Globodolom	t. 23
Plešivica nad Drenjem	t. 23

Korinjski hrib nad Velikim Korinjem

Tabla 1

1. Frag. ustja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; porozna; pr. ustja 14 cm; lega: sonda 1, plast 2.
2. Frag. ustja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj črnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 14,5 cm; lega: sonda 1, plast 2.
3. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rjava, znotraj sivočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: izvlečeno rebro; pr. ustja 15,5 cm; lega: sonda 1, plast 2.
4. Frag. ustja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 19 cm; lega: sonda 1, plast 2.
5. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: fasetiranje; pr. ustja 19 cm, največji pr. 20,5 cm; lega: sonda 1, plast 2.
6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 4 cm; lega: sonda 1, plast 2.
7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 5,8 cm; lega: sonda 1, plast 2.
8. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 5,8 cm; lega: sonda 1, plast 2.
9. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva,

znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno bradavico obroblja plitva kanelura; velikost 7 cm; lega: sonda 1, plast 2.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črna; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 15,5 cm; lega: sonda 1, plast 3.

11. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: glavničenje; pr. dna 11,5 cm; lega: sonda 1, iz kamnitega tlaka hiše.

12. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 7 cm; lega: sonda 1, iz kamnitega tlaka hiše.

13. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: glavničenje; velikost 5 cm; lega: sonda 1, iz kamnitega tlaka hiše.

14. Frag. vijčka; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; največji pr. 5,3 cm; lega: sonda 1, iz kamnitega tlaka hiše.

15. Klina iz kremenca; velikost 6,7 cm; lega: sonda 1, iz skalne razpoke pod ognjiščem.

16. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: kanelirano ustje; pr. ustja 17 cm; lega: sonda 1, plast 4.

17. Frag. vijčka iz črepinje; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata, porozna; velikost 4 cm; lega: sonda 1, plast 4.

Tabla 2

1. Bakrena ploščata sekira; velikost 6,2 cm; lega: slučajna najdba na zahodnem pobočju.
2. Frag. bakrene ploščate sekire; velikost 3,1 cm; lega: slučajna najdba na vzhodnem pobočju med cerkvijo in skalnim robom.
3. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: vrez pred žganjem; velikost 1,8 cm; lega: slučajna najdba.
4. Frag. bronasta igla; okras: drobni vrezi; velikost 11 cm; lega: slučajna najdba na pobočju severno od stolpa 1.

5. Frag. bronasta igla; okras: drobni vrez; velikost 7,4 cm; lega: slučajna najdba na zahodnem pobočju.

6. Bronast nož; velikost 11 cm; lega: stolp 5, ruševinska plast.

7. Frag. ročaja bronastega srpa; velikost 2,7 cm; lega: sonda 3.

8. Bronast srp; velikost 18,5 cm; lega: slučajna najdba na pobočju severno od stolpa 1.

9. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina gladka; sestava drobozrnata; okras: vrez pred žganjem; največji pr. 16 cm; lega: stolp 1, zunaj vzhodne stene.

10. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 8 cm; lega: stolp 1, zunaj vzhodne stene.

11. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica in vrez pred žganjem; velikost 6 cm; lega: cerkev, stranska ladja, iz skalne razpoke.

12. Frag. ročaj; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina gladka; sestava drobozrnata; velikost 4,5 cm; lega: cerkev, stranska ladja.

13. Frag. ročaj; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava; površina hrapava; sestava drobozrnata; velikost 6 cm; lega: cerkev, apsida.

14. Frag. ročaj; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna; površina gladka; sestava drobozrnata; velikost 6 cm; lega: cerkev, stranska ladja.

15. Frag. ostenja z izvlečeno bradavico; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina gladka; sestava drobozrnata; okras: bradavico obrobja plitva kanelura; velikost 6 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

16. Frag. ostenja z izvlečeno bradavico; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rjavordeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: ovalno bradavico obrobja kanelura; velikost 6,5 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

Tabla 3

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: poševno žlebljenje; pr. ustja 16 cm, največji pr. 18 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava drobozrnata; okras: poševno žlebljenje; pr. ustja 24 cm, največji pr. 25,5 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 3. poglobitev.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljene bradavice in rebro; pr. ustja 17 cm; lega: stolp 1, ob zahodni steni.

4. Frag. držaja z luknjami; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina gladka; sestava drobozrnata; velikost 3 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

5. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno rebro; velikost 7 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 3. poglobitev.

6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 5,8 cm; lega: cerkev, ob južnem zidu.

7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava drobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 3 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 1. poglobitev.

8. Frag. železne fibule; velikost 3,2 cm; lega: slučajna najdba na pobočju med stolpom 4 in 5.

9. Frag. bronastega obročka; velikost 2,5 cm; lega: slučajna najdba.

10. Frag. bronast gumb; velikost 3,6 cm; lega: slučajna najdba na platoju med cerkvijo in stolpom 3.

11. Frag. ustja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata, porozna; pr. ustja 36 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

12. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava drobozrnata; okras: izvlečeno rebro; pr. ustja 19,5 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 1. poglobitev.

13. Frag. ustja in ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 17 cm, največji pr. 20 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 1. poglobitev.

14. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj svetlosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: plitva kanelura; največji pr. 20,5 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 1. poglobitev.

15. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj sivočrna; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: plitvi kaneluri; največji pr. 12 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 1. poglobitev.

16. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj svetlosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 7 cm; lega: poskusni izkop 1982 na terasi med stolpoma 1 in 2; 2. poglobitev.

Stari grad nad Seli pri Šumberku

Tabla 4

1. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: široka kanelura; velikost 7,5 cm; inv. št. P 18162; lega: sonda 1, plast 1.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobozrnata; velikost 3,7 cm; inv. št. P 18148; lega: sonda 1, plast 3.

3. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18147; lega: sonda 1, plast 3.

4. Frag. zajemalke; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlosiva; površina hrapava, porozna; sestava grobozrnata; velikost 5 cm; lega: sonda 1, plast 3.

5. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnosiva, znotraj rumenosiva; površina hrapava; sestava drobozrnata; največji pr. 22,5 cm; inv. št. P 18159; lega: sonda 1, plast 2.

6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj črnosiva; površina hrapava, porozna; sestava grobozrnata; okras: vrez pred žganjem; velikost 4,5 cm; inv. št. P 18158; lega: sonda 1, plast 2.

7. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobozrnata; okras: plitvi vtisi na držaju; velikost 3,5 cm; inv. št. P 18155; lega: sonda 1, plast 2.

8. Frag. vijček; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 4 cm, največji pr. 6 cm; inv. št. P 18149; lega: sonda 1, plast 2.

9. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 11 cm; inv. št. P 18151; lega: sonda 1, plast 2.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava drobozrnata; okras: plitvi vtisi; pr. ustja 11 cm, največji pr. 14,5 cm; inv. št. P 18170; lega: sonda 1, iz zidu.

11. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnazrnata; okras: nalepljene bradavice; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18172; lega: sonda 1, iz zidu; opomba: deformirana v ognju.

12. Frag. ostenja (?); izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnazrnata; okras: plitvi vtisi; velikost 2,8 cm; inv. št. P 18174; lega: sonda 1, iz zidu.

Makovec nad Zagorico pri Dobrniču

Tabla 5

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavordeča, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 25,5 cm; inv. št. P 18286; lega: sonda 1, plast 2.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava drobnazrnata; okras: fasetiranje; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18289; lega: sonda 1, plast 2.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava drobnazrnata; pr. ustja 24 cm; inv. št. P 18232; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja.

4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 26 cm; inv. št. P 18246; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja.

5. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 6 cm; inv. št. P 18253 a; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja; opomba: v ognju.

6. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 5 cm; inv. št. P 18253 b; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja; opomba: v ognju.

7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 6 cm; inv. št. P 18252; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja; opomba: v ognju.

8. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 4 cm; inv. št. P 18233; lega: sonda 1, med kamenjem na robu naselja.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. ustja 21 cm, največji pr. 22 cm; inv. št. P 18221; lega: sonda 1, hiša 1.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava drobnazrnata; okras: rahlo fasetiranje; pr. ustja 27 cm, največji pr. 29 cm; inv. št. P 18279; lega: sonda 1, hiša 1.

11. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rjavočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; pr. ustja 32 cm; inv. št. P 18358; lega: sonda 1, hiša 1.

Tabla 6

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobnazrnata; pr. ustja 16 cm; inv. št. P 18360; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj sivordeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 18 cm; inv. št. P 18319 a,b; lega: sonda 1, hiša 1.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 22 cm; inv. št. P 18318 a; lega: sonda 1, hiša 1.

4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 20,5 cm; inv. št. P 18334; lega: sonda 1, hiša 1.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 22 cm; inv. št. P 18333; lega: sonda 1, hiša 1.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 28 cm; inv. št. P 18295; lega: sonda 1, hiša 1.

7. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro z držajem; pr. ustja 19,5 cm, največji pr. 24 cm; inv. št. P 18302 a; lega: sonda 1, hiša 1.

8. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 11,5 cm; inv. št. P 18322 a,b; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

9. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 10 cm; inv. št. P 18323 a; lega: sonda 1, hiša 1.

10. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumeno-rjavosiva, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava drobnazrnata; pr. dna 6 cm; inv. št. P 18362; lega: sonda 1, hiša 1.

11. Vijček; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenosiva; površina gladka; sestava drobnazrnata; višina: 2,6 cm, največji pr. 3,5 cm; inv. št. P 18270; lega: sonda 1, hiša 1.

12. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 11,5 cm; inv. št. P 18348; lega: sonda 1, hiša 1.

13. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 8,5 cm; inv. št. P 18351; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

14. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobnazrnata; okras: vtisi s koleščkom; velikost 7,5 cm; inv. št. P 18324; lega: sonda 1, hiša 1.

Tabla 7

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 5 cm; inv. št. P 18303 a; lega: sonda 1, hiša 1.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 26 cm; inv. št. P 18296; lega: sonda 1, hiša 1.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rdečesiva; površina gladka; sestava drobnazrnata; pr. ustja 30 cm; inv. št. P 18316 a; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

4. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 28 cm; inv. št. P 18333 a,b; lega: sonda 1, hiša 1.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 46 cm; inv. št. P 18336 a; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: fasetiranje; pr. ustja 28 cm; inv. št. P 18359; lega: sonda 1, hiša 1.

7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: fasetiranje; pr. ustja 34,5 cm; inv. št. P 18335; lega: sonda 1, hiša 1.

8. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: rahlo fasetiranje na notranji strani; pr. ustja 36 cm; inv. št. P 18299; lega: sonda 1, hiša 1.

Tabla 8

1. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; velikost 6 cm; inv. št. P 18330 b; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

2. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; velikost 7 cm; inv. št. P 18330 a; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

3. Frag. ostenja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava drobozrnata; velikost 6,2 cm; inv. št. P 18331; lega: sonda 1, hiša 1.

4. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 10,5 cm; inv. št. P 18357; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

5. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 12,5 cm; inv. št. P 18356; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenosiva, znotraj rumenosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 18 cm; inv. št. P 18346 a; lega: sonda 1, hiša 1; opomba: v ognju.

7-8. Frag. ostenja z držajem; izdelana prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 15,5 cm; inv. št. P 18329; lega: sonda 1, hiša 1.

9. Vijček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina 3 cm, največji pr. 3,7 cm; inv. št. P 18237; lega: sonda 1, plast 3.

Cvinger nad Koriti

Tabla 9

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 27 cm; inv. št. P 18000; lega: sonda 1, plast 1.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 17,5 cm; inv. št. P 17964 a; lega: sonda 1, plast 1;

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 12 cm; inv. št. P 18004; lega: sonda 1, plast 1.

4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorjava, znotraj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 21 cm, največji pr. 22,5 cm; inv. št. P 17931; lega: sonda 1, plast 1.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 29 cm; inv. št. P 17880; lega: sonda 1, plast 1.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobozrnata; okras: navpično nalepljeno rebro; pr. ustja 23 cm; inv. št. P 18111 a,b; lega: sonda 1, plast 1.

7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro in kaneluri; pr. ustja 26,5 cm; inv. št. P 17947; lega: sonda 1, plast 1.

8. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 15,5 cm; inv. št. P 17985; lega: sonda 1, plast 1.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 14 cm; inv. št. P 17965; lega: sonda 1, plast 1.

10. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj

sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. ustja 12 cm, največji pr. 15 cm; inv. št. P 17932; lega: sonda 1, plast 1.

11. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 10,3 cm, največji pr. 11,5 cm; inv. št. P 18114; lega: sonda 1, plast 1.

12. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 4 cm; inv. št. P 17881; lega: sonda 1, plast 1.

13. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: vtisi na ustju; velikost 5 cm; inv. št. P 17999; lega: sonda 1, plast 1.

14. Frag. ustja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rjavočrna; površina hrapava; sestava drobozrnata; velikost 7,2 cm; inv. št. P 18106; lega: sonda 1, plast 1.

15. Frag. rešetke prenosnega ognjišča; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 8 cm; inv. št. P 18015 b; lega: sonda 1, plast 1.

Tabla 10

1. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 16 cm; inv. št. P 17957; lega: sonda 1, plast 1.

2. Frag. ostenja in dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. dna 7 cm; inv. št. P 17955; lega: sonda 1, plast 1.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 8,5 cm; inv. št. P 18009; lega: sonda 1, plast 1.

4. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: prstni vtisi; velikost 12,5 cm; inv. št. P 17974; lega: sonda 1, plast 1.

5. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: globoke kanelure in vtisi z lopatico; velikost 8 cm; inv. št. P 17878; lega: sonda 1, plast 1.

6. Vijček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; višina: 3,5 cm, največji pr. 4,5 cm; inv. št. P 17938; lega: sonda 1, plast 1.

7. Frag. utež; izdelana prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina gladka; sestava drobozrnata; višina 4,5 cm; inv. št. P 17886; lega: sonda 1, plast 1.

8. Frag. utež; izdelana prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina gladka; sestava drobozrnata; višina 8 cm; inv. št. P 17882; lega: sonda 1, plast 1.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 18,5 cm; inv. št. P 18063; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 20 cm, največji pr. 22 cm; inv. št. P 18073; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

11. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 26 cm, največji pr. 27 cm; inv. št. P 18080; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

12. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno rebro; pr. ustja 27 cm; inv. št. P 18079; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

13. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobozrnata; pr. ustja 17,5 cm, največji pr. 19 cm; inv. št. P 17729; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

14. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. ustja 17,5 cm; inv. št. P 18039; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

15. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 15 cm; inv. št. P 18038; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

16. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj sivordeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 12 cm; inv. št. P 18043; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

17. Frag. uteži; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavordeča; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18046; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

18. Frag. uteži; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: top vrez pred žganjem; velikost 4,7 cm; inv. št. P 18045; lega: sonda 1, iz ruševin halštatskega zidu.

Tabla 11

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorjava, znotraj svetlorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 21 cm, največji pr. 23 cm; inv. št. P 17865; lega: sonda 1, plast 2.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorjava, znotraj siva; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 18,5 cm; inv. št. P 18097; lega: sonda 1, plast 2.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. ustja 11,5 cm, največji pr. 14 cm; inv. št. 18098; lega: sonda 1, plast 2.

4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: rogljičasta nalepka; pr. ustja 19 cm največji pr. 21 cm; inv. št. P 17911; lega: sonda 1, plast 2.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava grobozrnata; pr. ustja 25 cm; inv. št. P 17870; lega: sonda 1, plast 2.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavordeča, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. ustja 17,5 cm; inv. št. P 17901; lega: sonda 1, plast 2.

7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; pr. ustja 21,5 cm; inv. št. P 17923; lega: sonda 1, plast 2.

8. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj rjavočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; pr. ustja 20 cm; inv. št. 17912; lega: sonda 1, plast 2.

9. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. ustja 12 cm, največji pr. 12,5 cm; inv. št. P 18088; lega: sonda 1, plast 2.

10. Frag. dna z ostenjem; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlosiva, znotraj rumenosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. dna 7 cm; inv. št. P 18089; lega: sonda 1, plast 2.

11. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 10 cm; inv. št. P 17916; lega: sonda 1, plast 2.

12. Frag. ostenja z nastavkom za ročaj; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost 5,2 cm; inv. št. P 18099; lega: sonda 1, plast 2.

13. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 10 cm; inv. št. P 17874; lega: sonda 1, plast 2.

14. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rdečesiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; velikost 5,5 cm; inv. št. P 17927; lega: sonda 1, plast 2.

15. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavorumena, znotraj svetlosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepka; velikost 3,5 cm; inv. št. P 17873; lega: sonda 1, plast 2.

16. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 17922; lega: sonda 1, plast 2.

Tabla 12

1. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 16,5 cm, največji pr. 18 cm; inv. št. P 17834; lega: sonda 1, plast 3.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 22 cm; inv. št. P 17852; lega: sonda 1, plast 3.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: tri nalepljena rebra; velikost 5,5 cm; inv. št. P 17764; lega: sonda 1, plast 3; opomba: v ognju.

4. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno rebro; velikost 4 cm; inv. št. P 17855; lega: sonda 1, plast 3.

5. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 11 cm; inv. št. P 17846; lega: sonda 1, plast 3.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 36 cm; inv. št. 18108; lega: sonda 1, plast 3.

7. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 12,5 cm; inv. št. P 17857; lega: sonda 1, plast 3.

8. Vijček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; višina: 3 cm, največji pr. 4 cm; inv. št. 17858; lega: sonda 1, plast 3.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: vrez po žganju; pr. ustja 6,5 cm; inv. št. P 17789 in 18041; lega: sonda 1, plast 4.

10. Frag. šobe (?); izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. 7,5 cm; inv. št. P 17785 a; lega: sonda 1, plast 4.

11. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: sled rdeče barve; velikost 3,5 cm; inv. št. P 17797; lega: sonda 1, plast 4; opomba: reoksidacijsko žgano.

12. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 7,5 cm; inv. št. P 17788; lega: sonda 1, plast 4.

13. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljena bradavica; velikost 4,5 cm; inv. št. P 17780; lega: sonda 1, plast 4.

14. Frag. noge; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlosiva, znotraj svetlosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. noge 10 cm; inv. št. P 18100; lega: sonda 1, plast 4.

15. Frag. utež; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: trije plitvi vtisi na enem od robov; višina 9 cm; inv. št. P 17777; lega: sonda 1, plast 4.

Tabla 13

1. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: plitve kanelure; pr. ustja 21 cm; inv. št. P 17773; lega: sonda 1, plast 5.
2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 7 cm; inv. št. P 17739; lega: sonda 1, plast 5.
3. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 8 cm; inv. št. P 17774; lega: sonda 1, plast 5.
4. Frag. noge; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. noge 10,5 cm; inv. št. P 17767; lega: sonda 1, plast 5; opomba: v ognju.
5. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj črna; površina hrapava; sestava drobnozrnata; velikost 4,6 cm; inv. št. P 17741; lega: sonda 1, plast 5.
6. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; velikost 5 cm; inv. št. P 17769; lega: sonda 1, plast 5.
7. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 9,5 cm; inv. št. P 17735; lega: sonda 1, plast 5.
8. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 21 cm; inv. št. P 17771 a,b; lega: sonda 1, plast 5.
9. Frag. dna in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: kanelura pod ustjem; pr. ustja 20 cm, največji pr. 42 cm; inv. št. P 18132; lega: sonda 1, plast 7.

Tabla 14

1. Frag. bronast sklepanec; inv. št. P 18136; lega: sonda 1, plast 7.
2. Bronasta šivanka; dolžina 12,3 cm; inv. št. P 18135; lega: sonda 1, plast 7.
3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorumena, znotraj rumenosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 10,5 cm; inv. št. P 17700; lega: sonda 1, plast 7; opomba: na ustju je piskroveška luknja.
4. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 10 cm; inv. št. P 17699; lega: sonda 1, plast 7; opomba: pod robom so štiri piskroveške luknje.
5. Frag. ustja, ostenja in dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj rdečerumena, znotraj rdečerumena; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: vodoravni žlebiči; pr. ustja 10 cm, največji pr. 18 cm, pr. dna 9 cm; inv. št. P 17698; lega: sonda 1, plast 7; opomba: v ostenju so tri piskroveške luknje.
6. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 16 cm; inv. št. P 17674; lega: sonda 1, plast 7.
7. Frag. ustja in ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj sivočrna, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: izvlečeni vodoravni rebri in vodoravna kanelura; pr. ustja 19 cm, največji pr. 40 cm; lega: sonda 1, plast 7.
8. Lonček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; višina: 6,6 cm, pr. ustja 3,5 cm, pr. dna 3,5 cm; inv. št. P 18113; lega: sonda 1, plast 7.
9. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 10,5 cm; inv. št. P 17718; lega: sonda 1, plast 7;
10. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlosiva, znotraj svetlosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata;

okras: glavničenje zunaj in znotraj; velikost 4,3 cm; inv. št. P 17711; lega: sonda 1, plast 7.

11. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 5,5 cm; inv. št. P 17725; lega: sonda 1, plast 7.

12. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 5,5 cm; inv. št. P 17716 b; lega: sonda 1, plast 7.

Tabla 15

1. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava grobozrnata; pr. ustja 24 cm; inv. št. P 17677; lega: sonda 1, plast 7.
2. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 23 cm; inv. št. P 17701; lega: sonda 1, plast 7.
3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 22 cm; inv. št. P 18101; lega: sonda 1, plast 7.
4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: glavničenje; pr. ustja 19 cm; inv. št. P 17704; lega: sonda 1, plast 7.
5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 14,5 cm; inv. št. P 17714; lega: sonda 1, plast 7.
6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 19 cm; inv. št. P 17724; lega: sonda 1, plast 7.
7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 10 cm; inv. št. P 17717; lega: sonda 1, plast 7.
8. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 8,5 cm; inv. št. P 17707; lega: sonda 1, plast 7.
9. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rdečesiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 11 cm; inv. št. P 17720; lega: sonda 1, plast 7.
10. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 9,5 cm; inv. št. P 17676; lega: sonda 1, plast 7.
11. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 10 cm; inv. št. P 17705; lega: sonda 1, plast 7.
12. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 14 cm; inv. št. P 17675; lega: sonda 1, plast 7.
13. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 13,5 cm; inv. št. P 17749; lega: sonda 1, plast 7.
14. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; pr. dna 20 cm; inv. št. P 17693; lega: sonda 1, plast 7.
15. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 6,5 cm; inv. št. P 17715; lega: sonda 1, plast 7.
16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: metličenje, znotraj; velikost 6,5 cm; inv. št. P 17710 a; lega: sonda 1, plast 7.
17. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava, porozna; sestava grobozrnata; okras: metličenje; velikost 11 cm; inv. št. P 17723 a; lega: sonda 1, plast 7.
18. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva,

znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 7 cm; inv. št. P 17721; lega: sonda 1, plast 7.

19. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: metličenje, znotraj; velikost 7 cm; inv. št. P 17710 b; lega: sonda 1, plast 7.

Tabla 16

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 12,5 cm; inv. št. P 18028; lega: sonda 1, iz latenskega zidu.

2. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 11 cm; inv. št. P 18032; lega: sonda 1, iz latenskega zidu.

3. Frag. bronaste žice; velikost 3,2 cm; inv. št. P 18133; lega: sonda 1, plast 8.

4. Frag. zapestnice iz vijoličastega stekla; velikost 3,2 cm; inv. št. P 18112; lega: sonda 1, plast 8.

5. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj sivorjava, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; največji pr. 14 cm; inv. št. P 17632; lega: sonda 1, plast 8.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 11 cm; inv. št. P 17652; lega: sonda 1, plast 8.

7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 18,5 cm; inv. št. P 17659; lega: sonda 1, plast 8.

8. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 23 cm; inv. št. P 17662; lega: sonda 1, plast 8.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivočrna, znotraj sivočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 20 cm; inv. št. P 17668; lega: sonda 1, plast 8.

10. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 17,5 cm; inv. št. P 17663; lega: sonda 1, plast 8.

11. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rdečerumena, znotraj rdečesiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: žigosanje; velikost 4,5 cm; inv. št. P 18115; lega: sonda 1, plast 8.

12. Vijček iz črepinje; izdelan prostoročno; barva: zunaj črn, znotraj svetlorjav; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. 6 cm; inv. št. P 17656; lega: sonda 1, plast 8.

13. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj rumenosiva, znotraj rumenosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 19,5 cm; inv. št. P 17635; lega: sonda 1, plast 8.

14. Frag. ustja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj rjavosiva, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; pr. ustja 26,5 cm; inv. št. P 17653; lega: sonda 1, plast 8.

15. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: vodoravni žleb; velikost 11 cm; inv. št. P 17631; lega: sonda 1, plast 8.

Tabla 17

1. Frag. ostenja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: vodoravni žlebiči; velikost 5,5 cm; inv. št. P 17634; lega: sonda 1, plast 8.

2. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. dna 14,5 cm; inv. št. P 18090; lega: sonda 1, plast 8.

3. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 11,5 cm; inv. št. P 18019; lega: sonda 1, plast 8.

4. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; pr. dna 13,5 cm; inv. št. P 18021; lega: sonda 1, plast 8.

5. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlorjava, znotraj temnosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje pr. dna 19 cm; inv. št. P 17655; lega: sonda 1, plast 8.

6. Frag. dna (?); izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. dna 8,5 cm; inv. št. P 17648; lega: sonda 1, plast 8; opomba: sredi dna je luknja s pr. 3 cm, v ostenju pa sled 4 lukenj s pr. po 0,4 cm.

7. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18023; lega: sonda 1, plast 8.

8. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18022; lega: sonda 1, plast 8.

9. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10,5 cm; inv. št. P 17645; lega: sonda 1, plast 8.

10. Frag. uteži; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 10,5 cm; inv. št. P 17658; lega: sonda 1, plast 8.

11. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj rjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: glavničenje; velikost 5 cm; inv. št. P 17667; lega: sonda 1, plast 8.

12. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 7 cm; inv. št. P 17654 a; lega: sonda 1, plast 8.

13. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 6 cm; inv. št. P 17636; lega: sonda 1, plast 8.

14. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 5 cm; inv. št. P 17744; lega: sonda 1, plast 8.

15. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 6,5 cm; inv. št. P 17666; lega: sonda 1, plast 8.

16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj sivočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 3,5 cm; inv. št. P 17672; lega: sonda 1, plast 8.

17. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: glavničenje; velikost 7 cm; inv. št. P 17651; lega: sonda 1, plast 8.

Gradec pri Vinkovem Vrhu

Tabla 18

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeni bradavici; velikost 4,2 cm; inv. št. P 18935; lega: sonda 1, plast 1.

2. Frag. koščene šivanke; velikost 3 cm; inv. št. P 18978; lega: sonda 1, plast 3.

3. Frag. ustja z ročajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj svetlorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. ustja 10 cm; inv. št. P 18886; lega: sonda 1, plast 3.

4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj črnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: ovalna nalepka; pr. ustja 21 cm; inv. št. P 18760; lega: sonda 1, plast 3.

5. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 14,5 cm; inv. št. P 18956; lega: sonda 1, plast 3.

6. Frag. ostenja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj rjava, znotraj rdečerjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: široke kanelure; pr. 20,5 cm; inv. št. P 18898; lega: sonda 1, plast 3; opomba: reoksidacijsko žgano.

7. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 9 cm; inv. št. P 18710; lega: sonda 1, plast 3.

8. Frag. ostenja z nalepljeno bradavico; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost 4,5 cm; inv. št. P 18893; lega: sonda 1, plast 3.

9. Frag. vijček; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: vbodi in vrezi pred žganjem; višina 2,8 cm, največji pr. 3 cm; inv. št. P 18976; lega: sonda 1, plast 3.

10. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18905; lega: sonda 1, plast 3.

11. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 12 cm; inv. št. P 18895; lega: sonda 1, plast 3.

12. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumeno-rdeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 11 cm; inv. št. P 18769 a; lega: sonda 1, plast 3.

13. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 11,5 cm; inv. št. P 18896; lega: sonda 1, plast 3.

14. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumeno-rdeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 12 cm; inv. št. P 18884; lega: sonda 1, plast 3.

Tabla 19

1. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; največji pr. 22 cm; inv. št. P 18715; lega: sonda 1, plast 5.

2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno rebro; največji pr. 17 cm; inv. št. P 18959; lega: sonda 1, plast 5.

3. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: vrez pred žganjem; največji pr. 16,5 cm; inv. št. P 18974; lega: sonda 1, plast 5.

4. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; največji pr. 11,5 cm; inv. št. P 18972; lega: sonda 1, plast 5.

5. Frag. dna; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva, znotraj temnosiva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. dna 7 cm; inv. št. P 18973; lega: sonda 1, plast 5.

6. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena rebra; velikost 6,5 cm; inv. št. P 18638; lega: sonda 1, plast 5.

7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 6,8 cm; inv. št. P 18647 a; lega: sonda 1, plast 5.

8. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras:

metličenje, znotraj in zunaj; velikost 6,5 cm; inv. št. P 18727; lega: sonda 1, plast 5.

9. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 8 cm; inv. št. P 18653; lega: sonda 1, plast 5.

10. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18738; lega: sonda 1, plast 5.

11. Brusni kamen; velikost 5,3 cm; inv. št. P 18637; lega: sonda 1, plast 5.

12. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: široke kanelure; pr. ustja 19,5 cm; inv. št. P 18940; lega: sonda 1, plast 6.

13. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 11 cm; inv. št. P 18829; lega: sonda 1, plast 6.

14. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj rjavočrna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 17 cm, največji pr. 19 cm; inv. št. P 18830; lega: sonda 1, plast 7.

15. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava drobnozrnata; pr. ustja 25 cm; inv. št. P 18846 a; lega: sonda 1, plast 7; opomba: v ognju.

16. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno rebro; velikost 4,5 cm; inv. št. P 18939; lega: sonda 1, plast 7.

Tabla 20

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava grobozrnata; pr. ustja 24 cm; inv. št. P 18922 a; lega: sonda 1, iz zidu 1.

2. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 9,5 cm; inv. št. P 18928; lega: sonda 1, iz zidu 1.

3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rjavosiva; površina gladka; sestava grobozrnata; okras: fasetiranje; velikost 3,3 cm; inv. št. P 18910; lega: sonda 1, iz zidu 1.

4. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj temnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost 5 cm; inv. št. P 18930 a,b; lega: sonda 1, iz zidu 1.

5. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18914 a; lega: sonda 1, iz zidu 1.

6. Frag. ognjiščne kozice; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 12 cm; inv. št. P 18869; lega: sonda 1, iz zidu 2.

7. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 20,5 cm; inv. št. P 18870; lega: sonda 1, iz zidu 2.

8. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 23 cm, največji pr. 24 cm; inv. št. P 18937; lega: sonda 1, iz zidu 2.

9. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavočrna, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. ustja 32 cm; inv. št. P 18874; lega: sonda 1, iz zidu 2.

10. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18871; lega: sonda 1, iz zidu 2.

11. Frag. rogljičastega držaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 5 cm; inv. št. P 18877; lega: sonda 1, iz zidu 2.

Tabla 21

1. Frag. ustja in ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; pr. ustja 11 cm, največji pr. 13 cm; inv. št. P 18813; lega: sonda 1, hiša A.
2. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 21 cm; inv. št. P 18810 a; lega: sonda 1, hiša A.
3. Frag. prenosnega ognjišča; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 10,5 cm; inv. št. P 18816+18817+18876; lega: sonda 1, hiša A.
4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj siva, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 34 cm; inv. št. P 18812; lega: sonda 1, hiša A.
5. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavordeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10,5 cm; inv. št. P 18819; lega: sonda 1, hiša A.
6. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 10 cm; inv. št. P 18805; lega: sonda 1, hiša A.
7. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 13 cm; inv. št. P 18808; lega: sonda 1, hiša A.
8. Frag. svitka; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenordeča; površina hrapava; sestava grobozrnata; največji pr. 11 cm; inv. št. P 18806; lega: sonda 1, hiša A.
9. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečesiva, znotraj rumenosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18818; lega: sonda 1, hiša A.
10. Frag. brusni kamen; velikost 7,8 cm; inv. št. P 18800; lega: sonda 1, hiša A.

Tabla 22

1. Frag. ostenja; izdelan na počasnem vretenu; barva: zunaj temnorjava, znotraj temnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: široke kanelure; pr. 21,5 cm; inv. št. P 18933; lega: sonda 1, hiša B; opomba: reoksidacijsko žgano.
2. Frag. lonec; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; višina: 21,5 cm, pr. dna 11,5 cm; inv. št. P 18674 a; lega: sonda 1, hiša B.
3. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. ustja 30 cm; inv. št. P 18674 e; lega: sonda 1, hiša B.
4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj sivorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava drobnozrnata; okras: nalepljena bradavica; velikost 9 cm; inv. št. P 18674 f; lega: sonda 1, hiša B.
5. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 10 cm; inv. št. P 18674 o; lega: sonda 1, hiša B.
6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavorumena, znotraj rjavorumena; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 4 cm; inv. št. P 18674 g; lega: sonda 1, hiša B.
7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 3,5 cm; inv. št. P 18674 h; lega: sonda 1, hiša B.
8. Vijček, cel; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; višina: 2,7 cm, največji pr. 4 cm; inv. št. P 18977; lega: sonda 1, hiša B.
9. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj temnosiva,

znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 21 cm; inv. št. P 18675 h; lega: sonda 1, humus.

10. Frag. ustja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; pr. ustja 8 cm; inv. št. P 18669 in 18967; lega: sonda 1, humus.

11. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; velikost 4 cm; inv. št. P 18668; lega: sonda 1, humus.

12. Frag. ostenja; izdelan na vretenu; barva: zunaj siva, znotraj siva; površina gladka; sestava: prečiščena glina; okras: žigosanje; velikost 3,5 cm; inv. št. P 18587; lega: sonda 1, humus.

13. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj temnorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljena bradavica; velikost 6 cm; inv. št. P 18590; lega: sonda 1, humus.

14. Frag. rogljičastega držaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 6,5 cm; inv. št. P 18600; lega: sonda 1, humus.

15. Frag. vijček; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjavosiva; površina hrapava; sestava grobozrnata; višina: 2,7 cm; inv. št. P 18611; lega: sonda 1, hrambena jama.

16. Brusni kamen; velikost 10 cm; inv. št. P 18612; lega: sonda 1, hrambena jama.

Mali vrh nad Srednjim Globodolom

Tabla 23

1. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj svetlosiva, znotraj svetlosiva; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 16 cm; inv. št. P 18196; lega: plast 1.
2. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj sivorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 11,5 cm; inv. št. P 18199; lega: plast 1.
3. Frag. dna; izdelan prostoročno; barva: zunaj črnorjava, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; pr. dna 10 cm; inv. št. P 18202; lega: plast 1.
4. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj siva; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost: 4,5 cm; inv. št. P 18193; lega: plast 1.
5. Frag. ostenja z držajem; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 6,5 cm; inv. št. P 18195; lega: plast 1.
6. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj črna, znotraj črna; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 3,3 cm; inv. št. P 18185; lega: plast 1.
7. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava, znotraj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 3 cm; inv. št. P 18183; lega: plast 1.
8. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava, znotraj rumenorjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 4,8 cm; inv. št. P 18178; lega: plast 1.
9. Frag. zajemalke; izdelan prostoročno; barva: zunaj rumenorjava; površina hrapava, porozna; sestava grobozrnata; velikost 3,5 cm; inv. št. P 18198; lega: plast 1.
10. Frag. ročaja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 10 cm; inv. št. P 18180; lega: plast 1.
11. Praskalo iz kremena; velikost 3,1 cm; inv. št. P 18200; lega: plast 1.
12. Praskalo iz kremena; velikost 3,5 cm; inv. št. P 18188; lega: plast 1.
13. Klina iz kremena; velikost 2,4 cm; inv. št. P 18184; lega: plast 1.

Plešivica nad Drenjem

14. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; pr. ustja 17 cm; inv. št. P 18216; lega: plast 1.

15. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18209; lega: plast 1.

16. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: fasetiranje; velikost 5,5 cm; inv. št. P 18218; lega: plast 1.

17. Frag. ustja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rdečerja, znotraj rdečerja; površina hrapava; sestava grobozrnata;

okras: fasetiranje; velikost 3 cm; inv. št. P 18219; lega: plast 1.

18. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina hrapava; sestava grobozrnata; okras: nalepljeno razčlenjeno rebro; velikost 6 cm; inv. št. P 18207; lega: plast 1.

19. Frag. ostenja; izdelan prostoročno; barva: zunaj rjava, znotraj rjava; površina gladka; sestava drobnozrnata; okras: nalepljeno rebro; velikost 4 cm; inv. št. P 18210; lega: plast 1.

20. Frag. utež; izdelana prostoročno; barva: zunaj rdečerja; površina hrapava; sestava grobozrnata; velikost 7,5 cm; inv. št. P 18205; lega: plast 1.

Dular, Tecco Hvala

BOŽIČ, D. 1987, Zapadna grupa. - V: *Praist. jug. zem.* 5, 855 ss.
 BOŽIČ, D. 1993, O latenskih najdbah na območju Ptuj. - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 189 ss, Ptuj.
 BREŠČAK, D. 1984, Valična vas. - *Var. spom.* 26, 216.
 BREŠČAK, D. in B. KRIŽ. 1895, Valična vas - Sv. Martin. - *Var. spom.* 27, 208 ss.
 CIGLENEČKI, S. 1984, Utrdba Korinjski hrib v arheoloških obdobjih. - *Zbor. obč. Gros.* 13, 145 ss.
 CIGLENEČKI, S. 1985, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času od 4. do 6. stoletja. - *Arh. vest.* 36, 255 ss.
 CULIBERG, M. in A. ŠERCELJ 1995, Karpološke in antrakotomske analize iz prazgodovinskih višinskih naselij na Dolenjskem. - *Arh. vest.* 46, 169 ss.
 DESCHMANN, C. 1888, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach.* - Laibach, 42.
 DULAR, J. 1978, Poskus kronološke razdelitve dobovskega grobišča. - *Arh. vest.* 29, 36 ss.
 DULAR, J. 1982, *Halštatska keramika v Sloveniji.* - Dela 1, razr. SAZU 23, Ljubljana.
 DULAR, J. 1992, Zgodovina raziskovanj železnodobnih naselij in poselitve v osrednji Sloveniji. - *Arh. vest.* 43, 37 ss.
 DULAR, J. 1993, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji. - *Arh. vest.* 44, 101 ss.
 DULAR, J., B. KRIŽ, D. SVOLJŠAK in S. TECCO HVALA 1991, Utrjena prazgodovinska naselja v Mirenski in Temeški dolini. - *Arh. vest.* 42, 65 ss.
 ENDERT, D. 1991, *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching.* - Die Ausgrabungen in Manching 13.
 FINGERLIN, G. 1986, *Dangstetten I. Katalog der Funde.* - Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württ. 22.
 FREY, O.-H. 1968-1969, Halštatska naselja na Dolenjskem. - *Var. spom.* 13-14, 17 ss.
 FREYER, H. 1851, Historische Notizen. - *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 6, 1.
 GABROVEC, S. 1991, Krka. - *Var. spom.* 33, 200 s.
 GABROVEC, S. 1994, *Stična 1. Naselbinska izkopavanja.* - Kat. in monogr. 28.
 HIRSCHBÄCK-MERHAR, G. 1984, Prazgodovinski depo Debeli vrh nad Predgradom. - *Arh. vest.* 35, 90 ss.
 KIBBERT, K. 1980, *Die Äxte und Beile im mittleren Westdeutschland I.* - Prähist. Bronzefunde IX/10.
 KNEZ, T. 1992, *Novo mesto II. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt.* - Carniola archaeologica 2, Novo mesto.
 KNEZ, T. 1993, *Novo mesto III. Kapiteljska njiva. Knežja gomila* - Carniola archaeologica 3, Novo mesto.
 KOROŠEC, P. in J. KOROŠEC 1969, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju.* - Kat. in monogr. 3.
 MAYER, F. 1977, *Die Äxte und Beile in Österreich.* - Prähist. Bronzefunde IX/9.
 MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* - Röm. Germ. Forsch. 22.

MÜLLNER, A. 1909, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien.* - Wien und Leipzig.
 PARZINGER, H. 1988-1989, Hallstattzeitlichen Grabhügel bei Dobrnič. - *Arh. vest.* 39-40, 529 ss.
 PEČNIK, J. 1889, rk. *Beschreibung der Karte Weixelburg und Zirknitz aus prähistorische Zeit.* - Arhiv Slovenije, Fond Pečnik, Priv. XXXIX, fasc. 3.
 PEČNIK, J. 1889, rk. *Beschreibung der Spezialkarte "Rudolfswerth" aus der prähistorischen Zeit.* - Arhiv Rep. Slovenije, fond Pečnik, Priv. XXXIX, fasc. 3.
 PEČNIK, J. 1892, Gradišči pri Dvoru in Mačkovi blizu Žužemberka. - *Ljubljanski zvon* 12, 692.
 PEČNIK, J. 1894, Pogled na kranjska gradišča. - *Izv. muz. dr. Kr.* 4, 6 ss.
 PEČNIK, J. 1904, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. - *Izv. muz. dr. Kr.* 14, 27 ss, 125 ss in 185 ss.
 PLETERSKEI, A. 1986, Male Dole pri Stehanji vasi. - *Var. spom.* 28, 244 s.
 ŘÍHOVSKÝ, J. 1972, *Die Messer in Mähren und Ostalpengebiet.* - Prähist. Bronzefunde VII/1.
 ŘÍHOVSKÝ, J. 1979, *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet.* - Prähist. Bronzefunde XIII/5.
 ŘÍHOVSKÝ, J. 1983, *Die Nadeln in Westungarn I.* - Prähist. Bronzefunde XIII/10.
 ŘÍHOVSKÝ, J. 1992, *Die Äxte, Beile, Meisel und Hämmer in Mähren.* - Prähist. Bronzefunde IX/17.
 RUTAR, S. 1899, Rimska cesta "Aquileia-Siscia". - *Izv. muz. dr. Kr.* 9, 27 ss, 41 ss in 113 ss.
 SOKOL, V. 1988-1989, Grob br. 7 kulture žarnih polja iz Moravča kod Sesveta (Zagreb). - *Arh. vest.* 39-40, 425 ss.
 STANČIČ, Z., J. DULAR, V. GAFFNEY in S. TECCO-HVALA 1995, A GIS-based analysis of Later Prehistoric settlement patterns in Dolenjska, Slovenia. - *BAR Int. Ser.* 598, 161 ss.
 STARE, F. 1975, *Dobova.* - Pos. muz. Brež. 2.
 STARE, V. 1973, Gomile pod Koriti na Dolenjskem. - *Arh. vest.* 24, 744 ss.
 STARE, V. 1964-1965, Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu. - *Arh. vest.* 15-16, 215 ss.
 STRMČNIK-GULIČ, M. 1988-1989, Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabelčji vasi na Ptuj. - *Arh. vest.* 39-40, 147 ss.
 ŠAVEL, I. 1988-1989, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu. - *Arh. vest.* 39-40, 127 ss.
 TECCO HVALA, S. 1990, Gradec pri Mirni; Kincej nad Trbinčcem; Sv. Ana nad Vrhpečjo. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 27 s, 29 s, 65, Novo mesto.
 TERŽAN, B. 1973, Valična vas. - *Arh. vest.* 24, 660 ss.
 TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem.* - Kat. in monogr. 25.
 VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.* - Monografije 1.

Vorgeschichtliche Höhensiedlungen in der Suha krajina

Zusammenfassung

EINLEITUNG

Mit dem Artikel über die Höhensiedlungen in der Suha krajina setzen wir die Veröffentlichungen über die Ergebnisse der Forschungen fort, die wir schon eine Reihe von Jahren im Rahmen des Projektes *Befestigte vorgeschichtliche Höhensiedlungen in Dolenjsko* durchführen. Das Projekt stellt eine gemeinsame Arbeit mehrerer Institutionen dar, denn neben dem Institut für Archäologie sind die ganze Zeit das Nationalmuseum aus Ljubljana sowie die Archäologen vom Amt für Natur- und Denkmalschutz (Zavod za naravno in kulturno dediščino) aus Novo mesto an den Untersuchungen beteiligt.

Da die Hauptziele des Projektes und die Arbeitsmethode schon in der Veröffentlichung der Siedlungen in der Temeniška und der Mirenska dolina (Dular *et al.* 1991) vorgestellt wurden, sollen sie an dieser Stelle nicht wiederholt werden. Erwähnenswert ist allerdings, daß wir bis 1994 durch Landesaufnahmen nahezu 80 Prozent des zu erforschenden Gebietes untersucht haben. Auf diese Weise gelang es uns, eine verhältnismäßig umfangreiche Datenbank anzulegen, die schon jetzt eine ausgezeichnete Grundlage für die Untersuchungen der Besiedlungsgeschichte Mittelsloweniens in der Spätbronze- und der Eisenzeit bildet. Zusammen mit den Landesaufnahmen haben wir auch die alten Archivquellen analysiert, ohne deren Berücksichtigung die Kenntnisse der Fundstätten nur lückenhaft wären. Im Jahre 1994 haben wir mit Hilfe der GIS Technologie auch die ersten Analysen von Einflüssen der Besiedlung auf die Umgebung durchgeführt (Stančič *et al.* 1995). Für solche Erforschungen benötigen wir genaue Angaben, und zwar nicht nur über die Lage, sondern auch über das Alter der einzelnen Fundorte. Da wir uns dessen schon zu Beginn unserer Forschungen bewußt waren, haben wir in den Siedlungen systematisch Sondierungen durchgeführt. Die Resultate der bisherigen Forschungen erwiesen sich als sehr erfolgreich. Obwohl wir in den meisten Siedlungen nur einen Schnitt angelegt haben, konnten wir fast in allen Fällen mit ziemlicher Genauigkeit ihren Zeitraum bestimmen. Die Chronologie war demnach eines der Hauptziele unserer Untersuchungen. Angaben von Befestigungen und Innenstrukturen sind natürlich ebenso wichtig, aber sie standen nicht im Zentrum unseres Interesses. Die bisherigen Forschungsergebnisse wurden in mehreren Veröffentlichungen vorgestellt (Tecco Hvala 1990; Dular *et al.* 1991; Dular 1992; id. 1993), die den jeweiligen Fundort behandelnden Publikationen gedenken wir auch künftig fortzusetzen.

Im vorliegenden Artikel werden die Befunde und Funde von sieben, in den Jahren von 1990 bis 1993 erforschten Höhensiedlungen in der Suha krajina vorgestellt (*Abb. 1*). 1990 haben wir fünf Siedlungen erforscht, und zwar Cvinger oberhalb von Korita, Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču, Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol, Plešivica oberhalb von Drenje und Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku. Die Siedlung Gradec bei Vinkov Vrh wurde 1993 sondiert, Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj dagegen schon zehn Jahre zuvor (1983), und zwar im Rahmen der Ausgrabungen der dortigen spätantiken Siedlung (*cf.* Ciglenečki 1984).

Beim Projekt wurden die Autoren dieses Artikels von mehreren Mitarbeitern unterstützt. Janez Dirjec und Primož Pavlin wirkten mit bei der Ausgrabungsleitung, Polona Bitenc, Andreja Dolenc und Barbara Jerin sorgten für die zeichnerische Dokumentation. Die Inventarisierung des Materials im Nationalmuseum wurde von Zvezdana Modrijan und Barbara Jerin durchgeführt. Das keramische Material präparierte Mišo Pflaum, Tamara Korošec und Dragica Knific-Lunder

fertigten die Zeichnungen der Gegenstände an. Bei den Ausgrabungen auf dem Makovec oberhalb von Zagorica und auf dem Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol wirkte als Gast auch unser Kollege Michael N. Geselowitz aus Cambridge in den USA mit. Allen sei an dieser Stelle für ihre Mitarbeit herzlich gedankt!

Dular

GEOGRAPHISCHE CHARAKTERISTIKA DER SUHA KRAJINA

Wenn wir von der Suha krajina sprechen, denken wir gewöhnlich an die Landschaft am Oberlauf des Krka-Flusses. Es handelt sich um ausgesprochenes Karstland, das sich im Westen bis Dobropolje und Mala gora, im Norden bis zur Krka-Quelle und im Osten bis zum Temeniča-Tal erstreckt. Im Süden endet die Suha krajina bei Soteska bzw. am Rande des Kočevski Rog. Der Großteil dieses weiten Plateaus liegt zwischen 300 und 400 Meter über dem Meeresspiegel, einige Bergrücken und Gipfel liegen auch darüber. Von den charakteristischsten sind Lisec (565 m), Trebni vrh (581 m), Plešivica (594 m), Korinjski hrib (731 m) und Planski vrh (777 m) zu erwähnen.

Das Plateau hat einen ausgesprochenen Karstcharakter mit seinen zahlreichen Dolinen und Uvalas, worin sich schon viel Verwitterungsgestein angesammelt hat. Es sind größere Becken vorhanden, von denen sich zur Besiedlung insbesondere das bei Dobrnič eignet, denn dort gibt es viel fruchtbaren Boden. Ein typisches Karstfeld ist auch Globodol. Es zieht sich in Süd-Nord-Richtung und ist von allen Seiten von hohen bewaldeten Bergen umgeben. Durch den fruchtbaren Boden begünstigt, entstanden dort eng zusammengedrängte drei Dörfer.

Infolge der starken Verkarstung gibt es in der Suha krajina keine oberirdischen Gewässer. Alle Wasserläufe fließen unterirdisch und auch die seltenen Quellen versickern schnell unter die Oberfläche. Eine Ausnahme bildet natürlich der Krka-Fluß, der in eine 15 bis 20 m tiefe Schlucht sein Flußbett eingeschnitten hat und der in Trockenzeiten in der Suha krajina die einzige verlässliche Wasserquelle darstellt. Die Krka entspringt als starke Karstquelle in der Nähe des Dorfes Gradiček und hat am Oberlauf mit Ausnahme der Višnjica keine größeren Nebenflüsse. Zusätzliches Wasser erhält sie nur aus kleineren Karstquellen unmittelbar am Flußbett, wovon sich nur der Globočec bei Zagradec durch größere Wassermenge auszeichnen kann.

Agrarland gibt es in der Suha krajina nur wenig. Vom Gesamtgebiet sind kaum mehr als 10 % bebaut. Die fruchtbarsten Felder liegen auf den Terrassen entlang der Krka und im Becken von Dobrnič. Ansonsten ist der Großteil der Landschaft mit Strauchwerk und Wäldern bedeckt, die mit Ausnahme des Reviers oberhalb von Soteska keine besondere Qualität aufweisen, vorherrschend sind nämlich Buchen und Birken.

Für die einstige Wirtschaft in der Suha krajina war das reiche Vorkommen an Eisenerz von großer Bedeutung. Vorherrschend ist Bohnenerz, das man schon an der Oberfläche finden kann, so ist es nicht verwunderlich, daß noch im 19. Jahrhundert an der Krka große Eisenhütten (Zagradec, Dvor) in Betrieb waren.

Die Suha krajina ist auch wegen der Straßenverbindungen bedeutsam. Die Hauptverkehrsader stellt das Krka-Tal dar, das in seiner ganzen Länge von der Quelle bis Dolenjske Toplice

passierbar ist. Eine Ausnahme ist eigentlich nur ein enger Abschnitt oberhalb von Soteska, der allerdings auch nicht länger ist als knapp zwei Kilometer. Durch das Krka-Tal führt nämlich der kürzeste Weg vom Grosupljer Becken und dem Raum Stična im Norden zum Tal Črmošnjiska dolina und zur Bela krajina im Süden. Verhältnismäßig günstig sind auch die Querverbindungen. Es seien nur die zwei wichtigsten erwähnt: die erste führt von Žužemberk nach Dobrnič und weiter in das Temenica-Tal; nicht weniger interessant ist auch der zweite Weg, es handelt sich um eine sehr alte Trasse, die von der Krka-Quelle nach Dobrepolje und von dort über Rašica auf das Bloke-Plateau gelegt wurde. Auf diese Weise wurde die kürzeste Verbindung zwischen Notranjsko und Dolenjsko geschaffen.

Dular

SIEDLUNGEN

Alle sieben Siedlungen wurden auf die gleiche Weise behandelt. Zunächst wird in aller Kürze der Fundort vorgestellt, es folgen die Beschreibung des Schnittes, der Befunde und die Zeitbestimmung.

Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj

Lage: Der Korinjski hrib (731 m) ist eine dominante Anhöhe inmitten eines Gebirges, das sich zwischen dem Krka-Tal und dem Dobrepolje erstreckt (Abb. 2). Bis zum Dorf Veliki Korinj, das unterhalb der Siedlung liegt, gelangen wir am leichtesten auf der Straße, die aus dem Dorf Krka dorthin führt, möglich ist auch ein etwas längerer Weg, und zwar der Waldweg aus dem Dorf Videm im Dobrepolje.

Bodenbeschaffenheit: Ausgesprochene Karstlandschaft; der Gipfel ist felsig, desgleichen seine Nord- und Osthänge.

Vegetation: Laubwald und Strauchwerk.

Verkehrsverbindungen: Die Siedlung liegt an einem alten Weg, der vom Krka-Tal zum Dobrepolje führt und weiter in Richtung Rašica. Er liegt abseits und verborgen inmitten eines schwer passierbaren Gebirges. Vom Gipfel hat man einen schönen Ausblick auf alle Seiten, insbesondere in Richtung Stična, Višnja Gora und auf die Suha krajina.

Beschreibung: Der Korinjski hrib ist steil, weswegen der Aufstieg von allen Seiten ungünstig ist. Die Besiedlung verdichtete sich um den Gipfel, den zwei Ringe von natürlichen Felsen umgeben (Abb. 3). Dahinter sind kleinere Terrassen entstanden, worauf aller Wahrscheinlichkeit nach einst Gebäude standen. Die Umfassung der Siedlung ist deutlich zu erkennen. An der Nordostseite wird sie abgeschlossen durch einen großen Felsblock, der einen scharfen Rand und Steilwände hat. Felsig und überhängend ist auch die gesamte Nordwestseite, während der Südhang sanfter geneigt ist. Wie die Erforschungen ergeben haben, hatte die Siedlung an dieser Stelle kein Befestigungswerk, so daß wir sie nur annähernd eingrenzen können. Dem Relief nach zu urteilen, verlief die Umfassung auf der Linie, wo der Steilhang am stärksten zum Tal abfällt. An dieser Stelle wurden in der Spätantike mehrere Türme errichtet, woraus wir schließen können, daß die spätantike Siedlung vorwiegend auf prähistorischer Grundlage errichtet wurde.

Das Gelände im Siedlungsinne ist sehr felsig und steil. Günstigen Besiedlungsraum gibt es deshalb nur wenig. In Betracht kommen vor allem die Terrassen hinter dem Felsrand und die Plateaus zwischen den einzelnen Felsblöcken, die allerdings sehr klein sind. Die vorgeschichtlichen Besiedlungsstrukturen auf dem Korinjski hrib sind auch aufgrund der spätantiken Bebauung, die mit Sicherheit die älteren Funde beschädigt hat, schwer wiederzuerkennen.

Forschungsgeschichte: Wie eine Reihe anderer Fundorte wurden auch die Siedlung auf dem Korinjski hrib und die darauf liegenden vorgeschichtlichen und römischen Kulturreste von Jernej Pečnik entdeckt. Er berichtete auch, daß im Wald an der Ostseite ein Depot gefunden wurde, das ungefähr 6 Speerspitzen, 4 Beile und mehrere Armbänder enthielt, die aus Bronzeblech hergestellt waren. Von dem gesamten Fund ist lediglich ein Halsring aus Bronze erhalten, den Pečnik für das damalige Landesmuseum erringen konnte (Pečnik 1889, 41, 43; Pečnik 1894, 11 f.). Der römische Grabstein (AIJ 227 = CIL III 10791), der in der kleinen, zerfallenen St. Georgskirche unmittelbar unter dem nordöstlichen Siedlungsrand eingebaut war, war schon zuvor bekannt (Freyer 1851).

Im Jahre 1982 wurde die Siedlung auf dem Korinjski hrib vom Institut für Archäologie unter der Leitung Slavko Ciglencečis sondiert. Dort sind, wie sich herausstellte, erhebliche Reste spätantiker Gebäude erhalten, unter denen auch bescheidene vorgeschichtliche Funde lagen. Im folgenden Jahr (1983) wurden die Ausgrabungen systematisch durchgeführt. Untersucht wurden die gesamten spätantiken Baureste, die schon an der Oberfläche sichtbar waren. So konnte man sich ein Gesamtbild der Siedlung machen. An ihrem Rand wurden fünf Wehrtürme festgestellt, im Zentrum wurde dagegen eine frühchristliche Kirche mit Vorhalle und Baptisterium entdeckt (Ciglencečki 1984; Ciglencečki 1985).

Schnitt 1

Lage: Bei der Erforschung spätantiker Gebäude kamen auch vorgeschichtliche Reste an den Tag. Die Funde befanden sich hauptsächlich in den durcheinandergeworfenen Schichten, deshalb sind sie für die Stratigraphie der prähistorischen Siedlung wertlos. Da wir dennoch etwas mehr über die ältere Besiedlung auf dem Korinjski hrib in Erfahrung bringen wollten, haben wir uns entschlossen, an dessen Nordwestrand einen kleineren Schnitt anzusetzen. Uns interessierte, wie dick die Siedlungsschichten waren, zugleich wollten wir den Zeitraum der vorgeschichtlichen Siedlung herausfinden.

Wie gesagt, wurde der Schnitt an der Nordwestseite des Korinjski hrib angesetzt. Hier wurde nämlich hinter den Felsen eine relativ gut erhaltene, aber kleine Terrasse entdeckt, die den Anschein hatte, als sei sie von der spätantiken Besiedlung nicht beeinträchtigt worden. Der Schnitt war 2,5 m breit und 6 m lang. Damit wurde die ganze Terrasse durchschnitten. Alle Höhen wurden von einem Punkt gemessen, dessen absolute Höhe allerdings nicht berechnet wurde.

Befunde: Das Ergebnis der Sondage war bescheiden. Entgegen unserer Erwartungen stellte sich heraus, daß die Schichten auf der Terrasse sehr dünn waren, denn nur an einigen Stellen erreichten wir eine Tiefe von einem Meter. An allen übrigen Stellen stießen wir schon früher auf eine felsige Grundlage. Auch die Trennung der Schichten war sehr schwierig. Die Farbunterschiede zwischen den einzelnen Aufschüttungen waren nämlich sehr gering, leichter waren sie nach ihrer Struktur zu unterscheiden.

Wie aus der Zeichnung des Nordostprofils (Abb. 4 A) zu ersehen ist, haben wir auf dem Plateau vier Schichten voneinander getrennt. Auf *Schicht 1*, es handelt sich um dunkelbraune Lehmerde, stießen wir nur in den tiefsten Felseinbuchtungen. Darin fanden wir Wandverputzbrocken und einige untypische Scherbenstücke vor. Die Schicht wurde durch allmähliche Anhäufung gebildet.

Die unebene Oberfläche, aus der noch immer einzelne Felsspitzen herausragten, wurde dann mit einer fast halben Meter dicken Aufschüttung aus dunkelbrauner Erde ausgeglichen. Das ist *Schicht 2*, wo sich ziemlich viel Steinschotter, Lehmverputzbrocken und Keramikfragmente befanden. Auf der geglätteten Oberfläche lagen eingeschlagene Steine. Leider ist dieses Detail im Profil nicht deutlich zu sehen, im Grundriß

konnten wir es hingegen gut dokumentieren (*Abb. 4 B*). Der Steinschotter ist als Hauspflaster zu interpretieren. Diese Erklärung wird durch die Entdeckung der Herdstelle untermauert, die auf dem Pflaster unmittelbar am natürlichen Felsen in der Mitte des Schnittes lag (*Abb. 5*). Die Schicht des Lehmüberzugs war 5 cm dick und 50 x 60 cm groß. Obwohl sie Sprünge aufwies, hatten einzelne Stücke noch immer eine glatte Oberfläche. Die Form des Hauses konnten wir natürlich nicht feststellen. Ebenso ungelöst blieb die Frage, wozu die großen Steine gedient hatten, die auf der Linie $x=3,6$ auf ganzer Schnittbreite angeordnet waren. Sie lagen nämlich auf dem Steinpflaster, was auch auf der Profilzeichnung gut zu erkennen ist (*Abb. 4 A*). Vielleicht bilden sie den Rest des Steinfundaments der nordwestlichen Hauswand.

Den Pflaster bedeckte braune Erde, die auf der Zeichnung als *Schicht 3* markiert ist. Auch darin befanden sich ziemlich viele Keramikfragmente, darunter gab es allerdings sehr wenig profilierte Stücke. Es handelt sich um eine allmählich angehäuften Schicht, die erst entstand, nachdem das Haus verlassen war. Alles war an der Oberfläche von Waldhumus bedeckt (*Schicht 4*).

Zeitbestimmung: Die unterste Schicht können wir leider nicht datieren, weil wir darin keine typischen Funde entdeckt haben. Das Haus mit der Herdstelle fällt dagegen gewiß in die jüngere Eisenzeit. Das bestätigen nicht nur die Funde aus *Schicht 2*, worauf sie errichtet war (*Taf. 1: 1-4, 6-8*), sondern auch die charakteristischen spätlatènezeitlichen Scherben, die im Pflaster selbst gefunden wurden (*Taf. 1: 11-13*). Das Haus und die darunter liegende Schicht gehören also in die Phase Mokronog III.

Soviel zur Situation auf der Terasse. Wann ist eigentlich überhaupt der Siedlungszeitraum auf dem Korinjski hrib anzusetzen? Eine Antwort auf diese Frage geben uns schon einige Funde, die wir in Schnitt 1 entdeckt haben. Es handelt sich nämlich um verhältnismäßig altes Material, das sonst in der La-Tène-Schicht 2 gelegen hatte, aber höchstwahrscheinlich bei der Planierung der Terasse dorthin gelangt war (*Taf. 1: 5,9,15*). Noch mehrere Angaben über die Zeitspanne der Siedlung ermöglichen uns die Funde, die bei der Ausgrabung der spätantiken Gebäude freigelegt wurden. Da sie in durcheinandergeworfenen Schichten lagen, sind die ursprünglichen Fundkontexte nicht bekannt. Sie werden typologisch veröffentlicht. Die genaue Lage der Gegenstände ist im Katalog aufgeführt.

Die ältesten Funde, die beweisen, daß der Korinjski hrib schon in der jüngeren Kupferzeit besiedelt war, sind zwei flache Kupferbeile. Von einem ist ein Schnittflächenfragment erhalten, das andere ist ganz (*Taf. 2: 1-2*). Das letztere hat eine ausgezeichnete Parallele im Beil und den Gußformen aus Dežmans Pfahlbau bei Ig, die Mayer als Typ Altheim klassifizierte (Korošec 1969, *Taf. 105: 13*; Mayer 1977, 58). Derart geformte Beile treten in der gesamten Kupferzeit auf, zu finden sind sie in einem ausgedehnten Raum östlich, nördlich und südlich der Alpen (ib. 62 f.; Kibbert 1980, 70; Rihovský 1992, 67 f., *Taf. 11: 116*). Die Besiedlung auf dem Korinjski hrib in der Kupferzeit bestätigt auch ein Keramikfragment, das mit charakteristischem Ritzornament verziert ist (*Taf. 2: 3*).

Das folgende Material, das wir vorstellen möchten, stammt aus der Bronzezeit. Diese Feststellung trifft nicht nur für die Metallfunde zu, sondern auch für die Keramik, worunter es einige sehr typische Stücke gibt. Dabei denken wir vor allem an die Wandungsscherben, die mit Buckeln verziert sind, und an die tunellartigen Griffe (*Taf. 2: 9-16*), also an Formen, wie wir sie von Dolnji Lakoš und den Fundorten der Virovitica-Gruppe her kennen (Šavel 1988-1989, *Taf. 3: 1*; Vinski-Gasparini 1973, *Taf. 11: 2,3,5; 14: 1; 16: 1,5*; Sokol 1988-1989, *Taf. 2: 2; 3: 1,2*). Diese Verbindung wird durch die Entdeckung dreier Gefäße bestätigt, auf die man bei Erdarbeiten unweit des Dorfes Krka stieß, das nur einige Kilometer nördlich des Korinjski hrib liegt (Gabrovec 1991). Obgleich die Fundumstände nicht ganz klar sind (wir wissen nämlich nicht, ob es sich um ein

Gräberfeld oder eine Siedlung handelt), liegt es klar auf der Hand, daß die Gefäße aus Krka in den oben erwähnten Kulturkreis gehören. Dafür sprechen sowohl die Formen als auch das typische Ornament der mit Kannelüren umgebenen Bukeln. Das keramische Material aus Krka und vom nahegelegenen Korinjski hrib stellt eine wesentliche räumliche Ausdehnung der Lakoš-Gruppe dar, denn mit ihren Einflüssen ist auch in Zentralslowenien zu rechnen (siehe auch den Fund aus Male Dole, wo eine ähnliche Keramik gefunden wurde - Pleterski 1986).

Neben der Keramik wurden auf dem Korinjski hrib bei den Ausgrabungen der spätantiken Gebäude auch einige beschädigte Metallfunde entdeckt: zwei Nadeln, ein Messer, zwei Sichel. Die Nadel mit einem abgeflachten kugelförmigen Kopf (*Taf. 2: 5*) fügt sich gut ein in den oben umrissenen Kulturkreis, denn ein ähnliches Exemplar wurde auch in der Siedlung in Rabelčja vas gefunden (Strmčnik-Gulič 1988-1989, *Taf. 4: 25*). Sehr zahlreich sind sie auch in den Depots der II. Stufe im nordwestlichen Kroatien vertreten (Vinski-Gasparini 1973, *Taf. 17: 12; 28: 25; 30: 13,17; 44: 15; 51: 19* usw.). In den besagten Depots kann man auch sehr gute Entsprechungen zu unseren beiden Sichel finden (*Taf. 2: 7,8 - cfr. Vinski-Gasparini 1973, Taf. 34: 4; 40: 9,11; 64: 10* usw.). Eine nahezu identische Sichel enthielt das Depot vom Debeli vrh oberhalb von Predgrad, die ebenso ein typischer Vertreter des Horizontes Ha A1 darstellt (Hirschbäck-Merhar 1984, *Taf. 6: 2*).

Die zweite Nadel (*Taf. 2: 4*) ist allem Anschein nach etwas jünger. Sie gehört nämlich zur Gruppe der sogenannten Schälchenkopfnadeln, die insbesondere aus Transdanubien stammen (die besten Parallelstücke sind aus Velemszentvid bekannt) und die Rihovský in die mittlere und jüngere Urnenfelderzeit datierte (Rihovský 1979, 209 ff.; 1983, 51 f.). Diese Datierung entspricht in etwa dem Ha-A2- und dem Ha-B1-Horizont nach mitteleuropäischer Chronologie, bestätigt wird sie durch eine fragmentierte Schälchenkopfnadel aus Dobova, die im Grab aus der II. Phase des dortigen Gräberfeldes gefunden wurde (Stare 1975, *Taf. 16: 11*; Dular 1978, Kombinationstabelle).

Zu dem Bronzemesser (*Taf. 2: 6*) ist nur schwer eine Parallele zu finden. Am ähnlichsten ist ein Messer aus Großmugl, der in einem Grab des Ha A1-Horizontes gefunden wurde (Rihovský 1972, 20; *cfr. noch Müller-Karpe 1959, 103*).

Die Keramik- und Metallfunde sind ein klarer Beweis dafür, daß der Korinjski hrib auch in der jüngeren Bronzezeit besiedelt war (Horizonte Bd D und Ha A). Diese Feststellung ist wichtig, denn dieser Zeitraum war in Zentralslowenien nur auf der Grundlage von Depotmaterial und wenigen Grabfunden bekannt. Eine Ausnahme bildet nur die Nekropole von Dobova, die man neu definieren und vor allem deren Beziehung zu den Funden des Lakoš-Komplexes aufklären muß. Auf dem Korinjski hrib gibt es nämlich Material, das für Dolnji Lakoš typisch ist, aber auch Funde, die von Dobova her bekannt sind (z.B. die Schälchenkopfnadel sowie die Einzugschalen mit schräg kannelierten Rändern - *Taf. 3: 1,2*). Allen Anzeichen nach war der Raum Zentralsloweniens in der jüngeren Bronzezeit nach mehreren Seiten hin offen. Verbindungen zum Westbalkan zeigte mit Material aus Ljubljana schon Biba Teržan auf (Teržan 1990, 22). Dem können wir jetzt noch die Beziehungen mit Transdanubien und den Fundorten im Gebiet zwischen Drau und Sava hinzufügen.

Die Frage, ob der Korinjski hrib auch in der späten Bronzezeit (Ha B) besiedelt war, können wir fürs erste noch nicht beantworten. Die Fragmente der facettierten Einzugschale und des facettierten Topfrandes (*Taf. 1: 5,16*) würden diese Möglichkeit jedenfalls zulassen, doch kann ein solches Ornament auch älter sein.

Nicht anzuzweifeln ist natürlich die Besiedlung in der jüngeren Eisenzeit. Ein Beweis dafür ist nicht nur der Rest eines Hauses, worauf wir in Schnitt 1 gestoßen sind, sondern auch das Material, das bei den Ausgrabungen der spätantiken Gebäu-

de freigelegt wurde. Angeführt seien nur der Rand eines Pokalgefäßes, das Fragment einer Eisenfibel und der Teil eines Warzenringes (Taf. 3: 8,9,13), also Gegenstände, die charakteristisch sind für die Stufe Mokronog III (Božič 1987, 876 ff; id. 1993, 190 ff.). In dieselbe Zeit fällt höchstwahrscheinlich auch der Bronzeknopf (Taf. 3: 10), der in Dolenjsko einige gute Parallelstücke hat, leider besitzen alle keine präzisen Fundangaben (Stare 1973, Taf. 8: 1; Teržan 1973, Taf. 13: 20-21, 24-27; Gabrovec 1994, Taf. 13: 4).

Unsere Ausführungen können wir zu dem folgenden Schluß zusammenfassen: die Siedlung auf dem Korinjski hrib war mit Sicherheit in vier Epochen besiedelt, und zwar in der jüngeren Kupferzeit, in der jüngeren Bronzezeit, in der späten Latène-Zeit und in der Spätantike. Es handelt sich um einen Ort, der in "kritischen" Epochen besiedelt war, deswegen gebührt ihm auch aus dieser Sicht von den bislang sondierten Siedlungen in Dolenjsko ein besonderer Platz.

Dular

Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku

Lage: Nördlich von Sela pri Šumberku erstreckt sich ein Kamm, der zwei beinahe gleich hohe Gipfel hat. Der nördliche ist leer, auf dem südlichen sind dagegen Reste einer prähistorischen Siedlung erhalten (Abb. 6). Der Kammhang ist relativ steil, nur vom Süden ist der Zugang sanfter geneigt. Von dieser Seite führt nach Stari grad auch der jetzige Weg.

Bodenbeschaffenheit: Kalkstein.

Vegetation: Laubwald.

Verkehrsverbindungen: Stari grad liegt abseits am Rande der Suha krajina, deswegen führten daran keine wichtigen Wege vorbei. Diese Feststellung bestätigt auch die Tatsache, daß sich in dessen weiterer Umgebung kein anderer archäologischer Fundort befindet. Am Fuße des Berges verläuft die jetzige Straße Žužemberk-Bič.

Beschreibung: Die Siedlung auf dem Stari grad ist klein, denn ihr Durchmesser beträgt kaum 100 m (Abb. 7). Die Umfassung, die geschlossen ist, paßt sich dem Relief gänzlich an, so umrandet sie eigentlich nur den Gipfel. An der Südseite, wo der Zugang zur Siedlung am leichtesten war, ist sie als Wall erhalten, der allerdings nur gut 30 m lang ist (Abb. 8). An der Ostseite ist die Befestigung als Rand einer steilen Böschung erhalten, hinter der eine etwas geneigte schmale Terrasse entstanden ist.

Gegen Norden geht die Terrasse wieder in einen niedrigen Wall über, der genauso wie der im Süden aus Steinen besteht. Der Wall ist nicht lang. Bald wird er wieder von einer Terrasse abgelöst, die nach knapp 30 m im Westhang verschwindet. Von dort an ist das Umfassungswerk der Siedlung nicht mehr erhalten.

Das Siedlungsinne von Stari grad ist ziemlich felsig. Mehr Erde hat sich nur auf der Terrasse an der Ostseite der Siedlung angesammelt sowie in kleineren Bereichen zwischen den natürlichen Felsen. An diesen Stellen kann man in den Maulwurfshäufen einzelne Keramikfragmente und Lehmverputzbrocken finden. Wo sich der Eingang befand, ist unklar. Zu suchen wäre er vor allem im Nordwesten der Siedlung, wohin auch der Waldweg auf den Gipfel führt.

Bisherige Forschungen: Die Siedlung wird schon von Jernej Pečnik erwähnt (Pečnik 1889, 115). Im Jahre 1935 wurden hier von Walter Schmid Ausgrabungen durchgeführt, der, wie die Zeitung *Jutro* berichtet, die Fundamente eines größeren und eines kleineren Hauses, ein Steinbeil, Keramikfragmente und Eisenschlacke gefunden hat. Daneben soll er zwischen den Felsen einen Rennofen und darin ein großes Stück Gußeisen entdeckt haben. Das wäre ein Beweis dafür, daß in der Siedlung auch Eisen verarbeitet wurde (*Jutro*, Montagsausgabe, 2. Sept. 1935, S. 2). Einige Funde von diesen Ausgra-

bungen werden im Nationalmuseum in Ljubljana aufbewahrt, es handelt sich um untypische Keramikfragmente und Lehmverputz (Inv.Nr. P 13015-13019).

Schnitt 1

Lage: Wir haben uns entschlossen, die Terrasse an der Ostseite von Stari grad zu untersuchen. Dort erschien uns das Gelände am geeignetsten, denn das Zentrum der Siedlung ist felsig und an den Stellen, wo die Umfassung als Wall erhalten ist, gibt es dahinter nur wenig günstigen Raum. Die Terrasse ist nach Osten geneigt. Sie ist 6 bis 8 m breit und geht abrupt in den Hang über. Der Siedlungsrand ist deshalb an dieser Stelle sehr deutlich zu erkennen. Der Schnitt wurde so angesetzt, daß er die Terrasse und einen Teil der Böschung durchschneidet. Ins Siedlungsinne reichte er 6 m und den Hang entlang 3 m. Damit wollten wir die Struktur der Schichten auf der Terrasse und am Siedlungsrand erforschen. Der Punkt $x=0$ und $y=0$ befand sich im Inneren der Siedlung. Die x -Werte stiegen gegen Osten und die y -Werte gegen Norden. Alle Höhen wurden von einem Punkt aus gemessen, dessen absolute Höhe allerdings nicht berechnet wurde.

Befunde: Die Struktur der Schicht auf der Terrasse war, wie der Schnitt ergeben hat, relativ einfach (Abb. 9 A). Da der Stari grad aus Kalkstein besteht, stießen wir auf dem Grund der ganzen Schnittlänge auf natürlichen Felsen. Infolge des Verwitterungsprozesses war er stark gegliedert und brüchig. Auf der Felsengrundlage befand sich fetter rotbrauner Lehm, den wir als *Schicht 1* bezeichneten. Am Nordprofil stellten wir sie nur zwischen den Linien $x=3$ und $x=7$ fest, sonst erstreckte sie sich auf der gesamten Schnittlänge (Abb. 9 A und 9 B). Die Funde in Schicht 1 (Keramik, Lehmverputz) waren spärlich und gleichmäßig verstreut. Darin wurden keine Baustrukturen entdeckt. Die Schicht ist folglich nach und nach entstanden, höchstwahrscheinlich durch Anschwemmung.

Auf Schicht 1 stand zwischen den Linien $x=5$ und $x=7$ eine Mauer. Sie war demnach 2 m dick. An der ursprünglichen Stelle blieb nur die niedrigste Lage der Steine, diejenigen, die höher gelegen hatten, wurden entweder in der Vergangenheit entfernt oder rutschten den ziemlich steilen Hang hinunter. Eine Ausnahme bildeten zwei Steine im Nordprofil, was auch auf dessen Zeichnung gut erkennbar ist (Abb. 9 A). Die Mauer war so errichtet, daß für die beiden Fronten größere Steine gebraucht wurden. Das trifft insbesondere für die Außenseite zu, während das Mauerinnere mit kleineren Bruchsteinen aufgefüllt war. Zwischen dem Steinschotter befand sich eine Erdfüllung, wo hier und da Lehmverputzbrocken und so manch untypische Wandungsscherbe gefunden wurden.

Hinter der Befestigungsmauer stand im Inneren der Siedlung zwischen $x=1$ und $x=5$ ein Haus, das im Nordprofil (Abb. 9 A) als *Schicht 2* zu sehen ist. Das war dunkelbraune Erde voller Scherben und Wandverputz. Ihre Stärke schwankte zwischen 20 und 30 cm. Die Schicht war verhältnismäßig deutlich auch im Grundriß zu erkennen (Abb. 9 B). Sie hatte deutliche Ränder und breitete sich nahezu auf der gesamten Nord-schnittlänge aus. Auch auf ihrer Oberfläche lagen ziemlich viele Lehmverputzbrocken; auf einen geschlossenen, 10 cm dicken Haufen stießen wir an der Felspitze in der Nordost-ecke des Schnittes. Daneben lag das Fragment eines Tönnings, ein Spinnwirtel und ein Mahlsteinstück. Den dunkelbraunen Erdleck (Schicht 2), den Verputzhaufen und die Funde können wir ohne Vorbehalt als Hausreste interpretieren. Mit dem Schnitt haben wir nur dessen Südteil durchgeschnitten, es war aber leider so schlecht erhalten, daß die Bautechnik, in der es errichtet wurde, nicht festzustellen war. Bei der Freilegung stießen wir weder auf Balkenreste noch auf Pfostenlöcher. Der Wandverputz war hauptsächlich zerbröckelt. An einigen Stücken waren die Abdrücke runder Balken mit Durchmessern zwischen 5 und 10 cm erhalten und mindestens an zwei

Fragmenten auch die Abdrücke gespaltener Balken. In der von unterhalb der zerfallenen Wand stammenden Probe stellten wir mittels paläobotanischen Analysen das Vorhandensein von Getreide (Hirse) und Kreuzblütlern (Senf, Raps) fest (Culiberg, Šercelj 1995, 173).

Die chronologische Beziehung zwischen dem Haus und der davorstehenden Mauer ist nicht ganz klar, denn sie berühren einander nicht unmittelbar (siehe Zeichnung des Nordprofils - Abb. 9 A). Allerdings liegen beide Objekte auf Schicht 1, deswegen besteht zwischen beiden kein erheblicher Zeitunterschied.

Als das Haus abgebrannt und die Mauer zerfallen war, sammelte sich auf der Terrasse, die wir mit dem Schnitt untersucht haben, allmählich braune Erde an (Schicht 3). Durchflochten war sie mit zahlreichen Wurzeln und die Funde darin waren spärlich und verstreut (neben vorgeschichtlichen Scherben auch rezente). Die Schicht entstand erst, nachdem die Siedlung auf dem Stari grad verlassen war.

Zeitbestimmung: Wie die Sondierung der Terrasse an der Ostseite des Stari grad ergeben hat, war die Schichtung in diesem Teil der Siedlung bescheiden, denn wir entdeckten nur zwei Schichten und die Befestigungsmauer.

Die Keramikfragmente in Schicht 1 sind größtenteils reduktionsgebrannt, leider befand sich darunter kein profiliertes Stück. Eine präzise Datierung der Schicht ist deshalb nicht möglich.

Später wurde am Siedlungsrand eine Befestigungsmauer gebaut, dahinter stand ein Haus. Beide Objekte stammen höchstwahrscheinlich aus derselben Zeit. Auch die Funde in Schicht 2 (Haus) sind überwiegend reduktionsgebrannt. Sie waren zwar zahlreich vertreten, aber ihre Formen waren nicht typisch. Eine Ausnahme bilden nur zwei Stücke, und zwar eine Wandungsscherbe, verziert mit charakteristischen schräg zueinander angebrachten Ritzlinien, und das Fragment eines gegliederten Griffs (Taf. 4: 6-7). Die gleichen Gegenstände wurden auch in Gradec bei Mirna entdeckt, und zwar in dessen Phase 3, die man zum Horizont Ljubljansko barje III (Maharski prekopa) bzw. zur Stufe Boleraz im Donauraum in Parallele setzen kann (Dular *et al.* 1991, 89, Taf. 30: 17-19; 34: 16). Das ist auch der zeitliche Rahmen, in den wir das Mauerwerk und das Haus auf dem Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku stellen müssen. Schicht 1, die Keramik von ähnlicher Faktur enthielt, ist schon wegen stratigraphischer Abhängigkeit älter, wieviel, ist natürlich schwer zu sagen.

Nach dem Verfall des Gebäudes und der Befestigungsmauer wurde die Siedlung verlassen, jedoch, wie es scheint, nicht für immer. Wenn der Bericht von Schmid's Untersuchungen genau ist, war Stari grad auch in der Eisenzeit besiedelt. Leider konnte der auf der Terrasse angesetzte Schnitt diese Angaben nicht bestätigen. Einen solchen Schluß können wir nicht einmal auf der Grundlage der bescheidenen Scherben ziehen, die von Schmid's Forschungen das Nationalmuseum aufbewahrt. So steht zunächst nur fest, daß die Siedlung in der Kupferzeit bewohnt war.

Dular

Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču

Lage: Die Siedlung liegt nördlich vom Cvinger oberhalb von Korita und ist von dort kaum 500 Meter entfernt. Sie wurde demnach auf demselben Hügel errichtet, der sich inmitten des Dobrniško polje erhebt, allerdings befindet sie sich auf dem Nachbargipfel (Abb. 10). Am Fuße des Makovec, im Westen, liegt das Dorf Zagorica pri Dobrniču.

Bodenbeschaffenheit: Kalkstein.

Vegetation: Wiese und Wald.

Verkehrsverbindungen: Die Siedlung ist zentral gelegen, denn sie befindet sich auf dem kuppenförmigen Gipfel des Hügels,

der von allen Seiten vom weiten Feld Dobrniško polje umgeben ist. Nur dieses umranden im Norden, Osten und Westen verhältnismäßig hohe Berge, der Bereich hat schon aufgrund natürlicher Gegebenheiten einen geschlossenen, man könnte sagen autarken Charakter. Die Verkehrsverbindung nach Norden, in Richtung Temeniška dolina, ist ungünstig, denn man muß den ca. 200 m höheren Grmada-Grat überqueren. Bequemer ist der Weg zum Tal des Krka-Oberlaufes, das ohne jegliche natürliche Hindernisse zu erreichen ist. Relativ mühelos ist auch der Weg nach Osten, wo man über den Paß bei Jordankal schnell zum Globodolsko polje und noch weiter nach Mirna Peč gelangen kann.

Beschreibung: Die Umfassung der Siedlung ist deutlich erkennbar (Abb. 11). Im Süden ist sie erhalten als niedrige Böschung, die an der Ostseite allmählich zunimmt und eine Breite bis zu 7 m erreicht. Dahinter entstand eine große Terrasse. Die Böschung geht am Nordostende der Siedlung nach und nach in den Hang über, zum Teil war die Umfassung an dieser Stelle auch wegen Bodenbearbeitung umgestaltet (Pflugspuren, Zufahrt auf den ehemaligen Acker). Da der Aufstieg von Nordosten auf der breiten und nahezu flachen Gipfelhöhe am leichtesten ist, wurde die Siedlung von dieser Seite sorgsam durch einen gewaltigen Abschnittswall befestigt. Dieser ist noch heute bis zu 3 m hoch, seine größte Breite beträgt über 15 m (Abb. 12). Der Wall reicht an der Westseite nur bis zum Feldweg, wo er abrupt in die Böschung übergeht, die sich fast über den gesamten nördlichen Berghang erstreckt. Auch hier ist hinter der Böschung die Terrasse erhalten, die im Vergleich zur südlichen allerdings erheblich schmaler ist. An der äußersten Westseite des Makovec ist die Böschung nicht mehr erhalten. Die Siedlungsumfassung können wir nur annähernd verfolgen, und zwar am Rand eines relativ ebenen Geländes, welches dann im Westen steil abfällt.

Wo sich der Eingang in die Siedlung befand, ist nicht klar. In Frage kommen zwei Stellen, und zwar dort, wo auf den Makovec auch die jetzigen Fahrwege hinaufführen. Das Siedlungsinere ist groß und fast eben. Auf dem kuppenförmigen Gipfel ragen hier und da natürliche Felsen aus dem Boden. Zur Besiedlung war der gesamte Gipfel geeignet, allerdings treten einzelne Keramikbrocken vor allem auf der Süd- und Westterrasse auf. Auf dem Gipfel selbst gibt es an der Oberfläche gewissermaßen keine Funde. Gebrannte Erdklumpen sind auch außerhalb der Siedlung zu finden, und zwar am südlichen Wiesenhang.

Bisherige Erforschungen: Die Siedlung findet zwar schon bei Simon Rutar Erwähnung, sie ist aber bis 1990 nicht erforscht worden (Rutar 1899, 48).

Dular

Schnitt 1

Lage: Für den Schnitt wählten wir den mit Gras und nicht dicht mit Sträuchern bewachsenen Südrand der Siedlung. Die sanft geneigte Terrasse, die durch den scharfen Rand vom langen Abhang deutlich getrennt wird, erschien uns die geeignetste Stelle für den Schnitt. Der Schnitt war 11 m lang und 3 m breit. Er wurde so angesetzt, daß der längere Teil ins Siedlungsinere reichte (9 m), der kürzere dagegen über den Rand an den äußeren Hang (2 m). Der Ausgangspunkt ($x=0; y=0$) befand sich im Siedlungsinere, die x -Werte stiegen gegen Osten und die y -Werte gegen Süden. Die Höhenverhältnisse wurden vom natürlichen Felsen nordöstlich des Schnittes gemessen, dessen absolute Höhe allerdings nicht berechnet wurde.

Befunde: Die Stratigraphie war, wie wir aufgrund der Ausgrabungen feststellen konnten, in diesem Teil der Siedlung sehr einfach (Beil. 1). Mit dem Schnitt gelangten wir überall auf das Niveau sterilen gelben Lehms, nur am äußersten Nordende des Schnittes stießen wir schon 0,2 m unter der

Oberfläche auf Felsengrundlage. Zwischen dem Humus mit Rasen (*Schicht 4*) und steriler Erde erstreckte sich über die gesamte Schnittlänge eine schwer trennbare braune Lehmerde (*Schicht 1*), die zwischen $y=8$ und $y=11,5$, also direkt am Rand der Siedlung, eine etwas grauer Farbe annahm. Auf der Zeichnung des Westprofils (*Beil. 1*) ist deutlich zu erkennen, daß dieser graue Einschub (*Schicht 2*) bis 0,4 m dick ist und sich der sanften Neigung der sterilen Erde anpaßt, wo bei $y=8,6$ eine flache Eingrabung bzw. ein Niveaueausgleich zu beobachten ist. Darin befanden sich mehrere Keramikfragmente (*Taf. 5: 1-2*).

Auf Schicht 2 lagen Steine, die bis zur Ende des Schnittes bei $y=11,5$ reichten. Die Steine waren klein, abgerundet und eckig, durcheinandergeworfen lagen sie auf ganzer Schnittbreite. Was sie darstellen, ist schwer zu sagen, mit Sicherheit bilden sie keine Reste der Befestigungsmauer. Zwischen den Steinen, die mit Humus bedeckt waren (*Schicht 4*), lagen einige prähistorische Scherben (*Taf. 5: 3-8*).

Im Siedlungsinernen stießen wir zwischen $y=5,5$ und $y=6,7$ auf eine größere Fläche zerbrochener Keramik. Die Scherben lagen in brauner Lehmerde (*Schicht 1*) und verschwanden im Ostprofil (*Abb. 14*). Da wir den Fund (wir nannten ihn *Haus 1*) vollständig untersuchen wollten, machten wir den Schnitt an dieser Stelle etwas breiter. Nach unseren Feststellungen lag die Keramik 4 m in Richtung Osten (*Abb. 15*). Vorherrschend war Hausinventar: Pithosse, Töpfe verschiedener Formen und Größen, Einzugsschalen, eine Backhaube und ein Spinnwirtel (*Taf. 5: 9-11; 6: 1-14; 7: 1-8; 8: 1-8*) sowie ein Mahlsteinstück (*Abb. 16*). Unter der überwiegend massiv und grob angefertigten Tonware treten der besseren Qualität nach hervor: zwei Einzugsschalen (*Taf. 5: 9-10*), die mit Rollabdrücken verzierte Wandungsscherbe (*Taf. 6: 14*) und ein Topfrand (*Taf. 6: 1*). Die Funde lagen auf demselben Niveau und auf relativ großer Oberfläche, deswegen handelt es sich in der Tat höchstwahrscheinlich um den Inventarrest eines vorgeschichtlichen Hauses. Leider konnten wir davon in der farblich nicht ausgeprägten Erde keine anderen handgreiflicheren Spuren entdecken.

Auf dürrtliche Reste der Wohnoberfläche stießen wir auch am äußersten Nordende des Schnittes. Es handelt sich eigentlich um einen bescheidenen Einbau in die Felsengrundlage, den Hausverputzbrocken, einige Keramikstücke und ein Spinnwirtel (*Taf. 8: 9*) umgaben. Hinzu kommt noch ein gut erkennbarer Umriß eines Pfostenloches mit einem Durchmesser von 16 cm. Reste eines Wohnniveaus sind zum Teil auch im Westprofil erhalten, wo sie als *Schicht 3* gekennzeichnet wurden.

Zeitbestimmung: Die stratigraphischen Beziehungen sprechen für die Gleichzeitigkeit beider Baugelände (*Haus 1* und *Schicht 3*) und der *Schicht 2* am Terrassenrand. Die Siedlung war also einschichtig und den Feststellungen von Schnitt 1 nach zu urteilen, war sie auch nicht befestigt. Die Steine, die auf *Schicht 2* lagen, sind nämlich jünger. Zur Datierung der Siedlung, die offensichtlich nur kurze Zeit in der späten Bronzezeit bewohnt war (*cf. Dular 1993, 105*), dienen die Einzugsschalen mit facettiertem Rand (*Taf. 5: 2,10*), die mit Rollabdrücken verzierte Wandung (*Taf. 6: 14*) sowie die Griffe der Krüge bzw. Amphoren (*Taf. 8: 1-3*). In diese Zeit fallen auch die Töpfe (*Pithosse*) mit facettierten Rändern (*Taf. 7: 6-8*).

Die steinerne Pfeilspitze (*Abb. 17*), die wir im Humus entdeckten, als wir den Schnitt breiter machten, könnte auf eine ältere Besiedlung hindeuten, jedoch läßt sich auf der Grundlage eines einzigen Fundes nichts Genaueres sagen.

Svoljšak

Cvinger oberhalb von Korita

Lage: Die Siedlung liegt am äußersten Südgipfel des langgestreckten kuppenförmigen Hügels südwestlich von Korita.

Bodenbeschaffenheit: Kalkstein.

Vegetation: Wiesen und Wald.

Verkehrsverbindungen: Cvinger hat eine zentrale Lage und beherrscht ausgezeichnet das Dobrniško polje, das von drei Seiten von verhältnismäßig hohen Bergen umgeben ist. Der Weg nach Norden, d.h. zum Temenica-Tal, verläuft über die steile Grmada, nach Osten zum Globodolsko polje und nach Mirna Peč über den Paß bei Jordankal. Am mühelosesten ist die Strecke zu den Siedlungen am Krka-Oberlauf. Der Weg dorthin führt zwar über welliges Karstgelände, wo aber keine Höhenhindernisse zu überwinden sind.

Beschreibung: Die Siedlungsumfassung ist geschlossen und größtenteils als Wall erhalten (*Abb. 18 und 19*). Dieser ist sehr schön, insbesondere an der Westseite, wo man ihn in einer Länge von mehr als 200 m verfolgen kann (*Abb. 20*). In den anderen Teilen der Siedlung tritt der Wall nur noch in kürzeren Abschnitten (bis 70 m) in Erscheinung, dazwischen ist die Umfassung als Rand einer sehr steilen Böschung erhalten.

Es gab höchstwahrscheinlich zwei Siedlungseingänge. Der erste befindet sich im Nordosten, wo auf den Cvinger auch der jetzige Weg hinaufführt (*Abb. 21*). Da er gut erhalten ist, ist das Tor an dieser Stelle nicht zu bezweifeln. Fraglicher ist dagegen der Ausgang nach Süden, also in Richtung der Nekropole in der Nähe des Dorfes Dobrava. Hier ist zwar in der Umfassung eine deutliche Lücke zu sehen (*Abb. 22*), die aber vielleicht infolge des dortigen Feldweges entstanden ist. Eine klare Antwort auf die Frage, wie an dieser Stelle der Eingang ausgesehen habe, könnte nur eine planmäßige Ausgrabung geben.

Im Siedlungsinernen steigt das Gelände zum höchsten Punkt über mehrere Terrassen allmählich an, die höchstwahrscheinlich infolge rezenter Bodenbearbeitung entstanden sind. Die Terrassen sind zahlreich, insbesondere am Nord- und Osthang des Cvingers und passen sich hauptsächlich der natürlichen Gestaltung des Berges an.

Der Bereich hinter der Böschung an der Ostseite des Cvingers ist groß. Hinter dem Rand breitet sich eine fast ebene Terrasse aus, wo sich einst ein Acker befand, dort wächst jetzt Gras (*Abb. 23*). Eine sehr schöne, aber etwas schmalere Terrasse erstreckt sich auch hinter dem Wall an der Süd- und Westseite der Siedlung. Die Oberflächenfunde (Keramik, Schlacke) sind zahlreich. Am meisten gibt es davon auf den Terrassen hinter dem Wall, sie kommen aber auch in Maulwurfshäufen im höchstgelegenen Bereich der Siedlung vor.

Bisherige Forschungen: Cvinger oberhalb von Korita wird zum erstenmal von Jernej Pečnik erwähnt. In seiner Beschreibung führt er all seine wichtigsten Merkmale an: den Wall, die Stellen, wo Häuser gestanden haben sollen, und Oberflächenfunde (Pečnik 1889, 93). In späteren Veröffentlichungen werden diese Feststellungen hauptsächlich nur übernommen (Pečnik 1894, 7; Rutar 1899, 48; Pečnik 1904, 33; Müllner 1909, 73). Eine Skizze der Siedlung wurde von O.-H. Frey veröffentlicht (Frey 1968-1969, 19).

Die nächstgelegenen Gräberfelder: Die Hauptnekropole (Gomile pri Dobravi) liegt südwestlich der Siedlung. Die übrigen Hügelgräberfelder sind kleiner, es gibt allerdings mehrere (Gomila bei Zagorica, Gabrje oberhalb von Korita, Pupeč oberhalb von Korita, Koželjeva hosta bei Reva). Das Material aus den ausgegrabenen Grabhügeln wurde von Vida Stare und Hermann Parzinger veröffentlicht (Stare 1973; Parzinger 1988-1989).

Schnitt 1

Lage: Der Schnitt wurde an der Nordwestseite der Siedlung angesetzt. Denn in diesem Bereich ist der Wall, hinter dem sich eine ausgedehnte und nahezu ebene Terrasse erstreckt, sehr gut erhalten. Dies erweckte in uns die Hoffnung, eine Stelle zu erforschen, wo dicke Schichten erhalten sind. Der

Schnitt war 10 m lang und 3 m breit. Es wurde nach Plana gegraben. Die x-Werte stiegen von Süden nach Norden und die y-Werte von Osten nach Westen. Alle Höhen wurden von demselben Punkt aus gemessen, dessen absolute Höhe über dem Meeresspiegel wir allerdings nicht berechnet haben.

Befunde: Erwartungsgemäß durchhieben wir mit dem Schnitt dicke Schichten. Der Schnitt reichte nämlich über 3 m tief, dabei kamen relativ klare Siedlungsstrukturen zum Vorschein. Die Situation in diesem Teil der Siedlung läßt sich am besten anhand des Ostprofils veranschaulichen (*Beil. 2*).

Auf dem Schnittgrund stießen wir auf gewachsenen Felsen, zum Teil auch auf gelben sterilen Lehm. Auf dieser ursprünglichen Unterlage des Hügels lag braungraue fettige Erde, die wir als *Schicht 1* bezeichneten. Sie zog sich über die gesamte Schnittlänge und darin befanden sich ziemlich viel Lehmverputzbrocken, Steinschotter und Holzkohle. Am dicksten war sie am Siedlungsrand, also zwischen den Linien $x=7,0$ und $x=9,0$, während sie nach Innen zu abnahm. Die Funde in Schicht 1 lagen verstreut, allerdings waren sie in der Tat gerade in dem oben erwähnten Bereich am zahlreichsten vertreten, also am Siedlungsrand. Gerade die Zerstreung der Funde spricht für die Tatsache, daß Schicht 1 allmählich entstanden ist. Darin befanden sich keine Baureste.

Auf Schicht 1 war eine Mauer errichtet. Ihre Innenfront verlief auf der Linie $x=6,5$, die Außenfront, die zum Teil eingegraben war, dagegen auf der Linie $x=9,4$. Der Zwischenraum war mit kleineren Steinen und Erde aufgefüllt. Die Mauer war also etwas weniger als 3 m dick. Leider sind an der ursprünglichen Stelle nur die beiden niedrigsten Lagen der Steine geblieben, zwischen denen wir einen sehr deutlichen Schlitz mit Resten eines verkohlten horizontalen Querbalkens (*Abb. 24*) entdeckt haben. Der Balken war, wie die Holzkohleanalyse ergeben hat, aus Eichenholz.

Über der soeben beschriebenen Mauer befand sich gewaltiger Verstoß. Es handelt sich um eine fast 1 m dicke Schicht von stark durchgebrannter Erde und Steinschotter, die sich von der Linie $x=6,6$ bis zum Schnittende bei $x=10$ erstreckte. In diesem Bereich gelang es uns nirgends, weder Innen- noch Außenfrontsteine zu entdecken. Das ist insofern erwähnenswert, als es sich bei dem Verstoß sicherlich um die Reste einer Befestigungsmauer handelt, die bei einem verheerenden Brand zerstört wurde. Dieser war so stark, daß die Steine durch die Hitze zerbröckelten.

Aufgrund der Zerstörung konnten wir natürlich keine eventuellen jüngeren Phasen der Befestigungsmauer feststellen, weswegen der Ort des Schnittes nicht gerade sehr günstig war. Jedoch sind im Inneren der Siedlung hinter der zerstörten Befestigungsmauer drei relativ klare Schichten erhalten, die wenigstens indirekt die Möglichkeit einräumen, daß vielleicht auch die Befestigungsmauer auf dem Cvinger mehrere Phasen aufzuweisen hatte.

Zweifelloso zur ersten Mauer gehört *Schicht 2*, die sich zwischen $x=3,0$ und $x=6,5$ erstreckt. Im Durchschnitt war sie bis 20 cm dick. Wie aus dem Ostprofil zu ersehen ist, war sie klar begrenzt. In ihrem unteren Abschnitt zog sich nämlich ein Brand- und Holzkohlestreifen und darüber lag stark durchgebrannter Hausverputz. Schicht 2 ist als Rest eines eingestürzten Hauses zu interpretieren, das dicht hinter der Mauer gestanden hatte. Dessen Verstoß war auch im Grundriß deutlich erkennbar, denn wir konnten es an der Oberfläche, die mehr als 4 m² groß war (*Abb. 25*) herauslösen. Das Haus (wir haben es mit dem Buchstaben A bezeichnet) haben wir mit dem Schnitt schräg durchgeschnitten und nur dessen Westteil freigelegt. Verputz, Brand und die Stücke verkohlten Holzes, die sich nach Analysen als Stieleiche, Steineiche und Esche herausstellten (*cf. Culiberg, Šercelj 1995, 173*), setzten sich nämlich im Ostprofil fort, deswegen ist über dessen Form nichts Genaueres zu sagen.

Auf der Zeichnung des Ostprofils ist deutlich zu erken-

nen, daß Schicht 2, die wir als Verstoß von Haus A interpretiert haben, auf der Linie $x=3$ endet (*Beil. 2*). Ersetzt wird sie durch *Schicht 3*. Das ist dunkelbraune Erde, wo sich ziemlich viel Steinschotter befand, sie zog sich bis zum Schnitttrand bei $x=0$. Da sie auf demselben Niveau lag, können wir sie als Gehfläche am Haus A bezeichnen.

Über Schicht 2 erstreckte sich hinter der Befestigungsmauer ein 2 Meter breiter Streifen brauner Erde mit einer Fülle von Steinschotter (*Abb. 26*). Im Ostprofil ist sie als *Schicht 4* dokumentiert. Da der Schotter sehr festgeklopft war, handelt es sich wahrscheinlich um einen gepflasterten Gehweg, der an der Innenseite der Befestigungsmauer entlangführte.

Der Bereich südlich des Weges, also im Inneren der Siedlung, war bebaut. Am Ostprofil stießen wir nämlich im selben Niveau wie das Pflaster auf den Rand eines Gebäudes, das wir als Haus B bezeichneten (*Abb. 27*). Es hatte ein Steinfundament und Holzpfosten. Den Beweis dafür erbringt der deutliche Umriß eines Pfostenloches, den wir bei $x=2,1$ und $y=1,0$ gerade in der Mitte der Fundamentmauer entdeckten. Im Haus befand sich auch eine Herdstelle, wovon allerdings nur die Steingrundlage sowie die 20 x 40 cm große und 4 cm dicke Oberfläche eines stark durchgebrannten Lehmüberzugs erhalten geblieben ist (*Abb. 28*). Haus B wurde vom Ostprofil durchgeschnitten, deswegen ist es dort als *Schicht 5* gekennzeichnet.

Westlich von Haus B stießen wir auf derselben Ebene noch auf eine Reihe von Steinen, die vielleicht das Fundament des folgenden Hauses darstellen (*Abb. 27*), aber trotz allem sind die Reste zu dürftig, als daß wir daraus einen handfesten Schluß ziehen könnten.

Der gepflasterte Gehweg hinter der Befestigungsmauer und zum Teil auch das Haus B wurde von einer Schicht gelbgrauer Erde bedeckt, worin sich ziemlich viel Sand befand. Im Ostprofil wird sie als *Schicht 6* (*Beil. 2*) gekennzeichnet. Sie endet bei $x=6,8$, also genau auf der Linie, wo sich aller Wahrscheinlichkeit nach die Innenfront der Mauer befand, die, wie schon erwähnt, bei einem Großbrand zerstört wurde. Hinter der Befestigungsmauer gab es also mindestens drei Besiedlungsphasen, etwas Genaueres war aus dem Haufen durchgebrannten Verstoßes leider nicht in Erfahrung zu bringen.

Über der Brandstätte und der eben erwähnten Schicht 6 wurde noch eine Mauer entdeckt (*Abb. 29*). Sie war ein wenig in das Innere der Siedlung verschoben. Ihre Breite betrug im Durchschnitt 1,5 m und es waren drei Steinschichten erhalten. Wie aus dem Ostprofil deutlich zu ersehen ist, verlief ihre Innenfront auf $x=6,2$ und die Außenfront auf $x=7,5$ (*Beil. 2*). Sie war ziemlich nachlässig gebaut, obgleich man für beide Mauerfronten etwas größere Steine ausgesucht hatte. Das Innere der Mauer war üblicherweise mit Schotter und Erde aufgefüllt. Hinter der Mauer erstreckte sich eine relativ dicke Schicht brauner Erde mit einer Fülle von Schotter und Brocken durchgebrannten Hausverputzes. Sie reichte bis zur Linie $x=3,0$. Auf der Zeichnung des Ostprofils wird sie als *Schicht 7* markiert.

Die Mauer und Schicht 7, die sich dahinter angesammelt hatte, wurde von Humus bedeckt, worin sich viele Steine und Wurzeln befanden. Zwischen $x=4$ und $x=0$ gab es weniger Steine, denn in diesem Abschnitt erstreckte sich einst ein Acker. Diese Schicht (*Schicht 8*) entstand erst, als die Siedlung auf dem Cvinger oberhalb von Korita schon verlassen war.

Zeitbestimmung: Die für die Datierung zur Verfügung stehenden Funde sind nicht sonderlich mannigfaltig. Schicht 1 enthielt glücklicherweise einige typische Stücke, die wir mit ziemlicher Sicherheit bestimmen können. Erwähnt sei nur eine Wandungsscherbe (*Taf. 10: 4*), die mit Fingerabdrücken verziert war, also mit einem Ornament, das vor allem die spätbronzezeitlichen Siedlungen kennen (Dular 1993, 105). Dasselbe trifft zu bei dem Fragment einer Tasse (*Taf. 9: 11*), die als ziemlich charakteristische Gefäßform des Horizontes Podzemelj angesehen wird (*ib.*, 105). Sehr aufschlußreich ist auch der Rand eines Topfes, der auf den Schultern mit senk-

rechten Tonleisten verziert war (Taf. 9: 6). Ähnliche Gefäße sind aus der dazugehörigen Nekropole Gomile bei Dobrava bekannt, wo wir sie in den ältesten Gräbern vorfinden (Parzinger 1988-1989, Taf. 13: 9; 26: 12; 29: 7). Einen ähnlich geformten Rand hat auch der Topf aus Grab 1/16 vom Gräberfeld Kapiteljska njiva in Novo mesto (Knez 1993, Taf. 16: 1; 17: 5), der ein ausgezeichneter Vertreter des Horizontes Podzemelj 2 ist. Schicht 1 fällt demnach in den Beginn der Eisenzeit, wobei man hervorheben muß, daß bei der Keramik die Tradition der Urnenfelderkultur deutlich zu spüren ist.

Die älteste Befestigungsmauer, die auf Schicht 1 errichtet worden war, können wir nur indirekt datieren. An seine Innenfront lehnte sich nämlich Schicht 2 an (Versturz von Haus A), wo sich einige keramische Formen befanden (Taf. 11: 6, 7, 14), die ebenso zum typischen Repertoire spätbronzezeitlicher Siedlungen gehören (Dular 1993, Taf. 2: 3; 4: 6; 5: 7). Die Mauer und Haus A, das dahinter stand, sind also etwas jünger als Schicht 1. Hinsichtlich der Funde gehören sie noch immer zum Horizont Podzemelj.

Die gewaltigen Versturzmassen, die man als Reste einer jüngeren Befestigungsmauer betrachten könnte, sind natürlich schon aufgrund der stratigraphischen Lage jünger. Jedoch wurde darin auch ein typisches Fragment einer Schale mit scharf geknickter Wandung (Taf. 10: 13), die mit Sicherheit zur Junghallstattzeit gehört. Solche Gefäße, die wie unser Stück gewöhnlich aus reduktionsgebranntem Ton von guter Qualität hergestellt wurden, sind nämlich in den Gräbern in den Schlangenfibel- und den Certosafibel-Horizont gut datiert (Dular 1982, 70).

Junghallstattzeitlich ist auch Schicht 4, die sich unmittelbar hinter der Befestigungsmauer erstreckte. Unter dem Schotter wurde nämlich das Fragment eines Gefäßes entdeckt, das reoxydiertgebrannt und rot gefärbt war (Taf. 12: 11). Auch derart ausgearbeitete Keramik setzt sich in Dolenjsko erst mit dem Schlangenfibel-Horizont durch.

Schwerer ist Schicht 5 (Haus B) zu bestimmen. Darin wurden keine chronologisch aufschlußreichen Formen gefunden, hinsichtlich der stratigraphischen Beziehung zu Schicht 4 muß sie aber ebenfalls zur Junghallstattzeit gehören.

In Schicht 6 gab es keine Funde, die man hätte zeitlich bestimmen können. In Anbetracht der Lage ist die Schicht gewiß aus der Junghallstattzeit.

Nichttypisches Material lag auch zwischen den Steinen der jüngsten Mauer (Taf. 16: 1-2). Daran lehnte sich allerdings Schicht 7 mit reichen Kulturresten an. Darunter befanden sich einige charakteristische keramische Formen (Taf. 14: 3-7; 15: 1-4, 14-19), zu denen es hervorragende Parallelen gibt im Material aus den spätlatènezeitlichen Gräbern im Bele-Garten in Novo mesto und aus den spätlatènezeitlichen Schichten auf dem Cvinger oberhalb von Vir pri Stični (Knez 1992, Taf. 48: 2, 5; 57: 1, 7; 59: 6 usw.; Gabrovec 1994, Taf. 11; *cf.*: auch Božič 1987, 876 ff.). Mit dieser Datierung stimmen auch beide Metallfunde überein, und zwar eine bronzene Gürtelkette mit kleinen Gliedern (Taf. 14: 1) und eine Nähnadel (Taf. 14: 2) mit zugespitztem Kopf (Knez 1992, Taf. 105; Endert 1991, 59, Taf. 14: 256-257). Die Funde deuten darauf hin, daß Cvinger auch in der Stufe Mokronog III ummauert und besiedelt war.

Beachtenswert ist letzten Endes auch ein in der Siedlung gefundener eiserner Schlüssel (Abb. 30), den schon im Jahre 1888 Pečnik für das damalige Landesmuseum erworben hatte (Pečniks Brief an Dežman vom 3.10.1888). Der Fund ist vor allem insofern von großer Bedeutung, als er mit Hilfe von Parallelen aus Dangstetten in Deutschland präzise in die augusteische Zeit datiert werden kann (Fingerlin 1986, 342, Fundstelle 348: 1). Auf der Grundlage nur eines Fundes läßt sich aber nicht mit Sicherheit sagen, ob Cvinger oberhalb von Korita auch in dieser Zeit besiedelt war, eine Möglichkeit besteht aber durchaus.

Dular

Gradec bei Vinkov Vrh

Lage: Nordwestlich des Dorfes Vinkov Vrh, das auf einer großen Terrasse am linken Krka-Ufer liegt, erhebt sich der kuppenförmige Hügel Gradec (351 m). An seiner Südseite befinden sich Felder, Weingärten und Wiesen, der Gipfel und der Nordhang sind dagegen mit Wald bewachsen. Der Aufstieg auf den Gradec ist am leichtesten vom Süden, wo auch ein in schlechtem Zustand befindlicher Waldweg hinaufführt. Die Nord- und Osthänge sind steiler und von zahlreichen Karstdolinen durchzogen.

Bodenbeschaffenheit: Kalkstein.

Vegetation: Mischwald.

Verkehrsverbindungen: Die Siedlung auf dem Gradec liegt an keinem bedeutsameren Verkehrsknotenpunkt, obwohl gerade bei Dvor ein Weg abzweigt, der das Kočevje-Gebiet mit dem Oberlauf der Krka verbindet. Ihre Lage ließe sich vor allem aus dieser Verkehrsverbindung erklären, aus wirtschaftlicher Sicht natürlich aus dem einst reichen Eisenerzvorkommen in deren unmittelbarer Nähe.

Beschreibung: Die Siedlung auf dem Gradec hat eine ovale Form und ist eine der seltenen, die beinahe im gesamten Umfang von einem Wall umgeben ist (Abb. 31). Dieser ist besonders am Südeingang gut erhalten, wo die Aufschüttungen an der Außenseite noch immer bis zu 5 m hoch sind, während sie im Inneren der Siedlung eine Höhe bis zu 2 m erlangen. In den anderen Siedlungsbereichen ist der Wall nicht so hoch, obgleich er überall sehr schön ist. An der Ostseite der Siedlung, wo sich die Umfassung an den Rand eines tiefen Karstrichters anlehnte (sein steiler Abgrund war ein wirksamer Bestandteil des Verteidigungssystems), geht der Wall kurz in eine Böschung über. Aber auch hier tritt schon nach knapp 15 m eine Steinaufschüttung in Erscheinung, die sich ohne Unterbrechung bis zum Südeingang hinzieht.

Die Siedlung hatte zwei Tore. Das erste befand sich im Nordwesten und hatte eine gewöhnliche Form. Beide Siedlungsenden haben einen halbrunden Abschluß und reichen hinter bis zur Ebene des Zufahrtsweges. Interessanter ist allerdings der Eingang im Südosten. Hier sind nämlich an der Außenseite der Siedlung vor dem Eingang zwei kleinere Parallelaufschüttungen erhalten, die in einer Länge von 20 m von beiden Seiten den Zufahrtsweg umranden. Dadurch war, wie es scheint, der Eingang noch zusätzlich befestigt. Auch diese beiden Aufschüttungen sind, ähnlich wie der Hauptwall, aus unbearbeitetem Bruchstein errichtet.

Das Siedlungsinere ist groß. In der Mitte erstreckt sich ein flacher Kamm, wo im Osten und Westen zwei größere Karstrichter eingekerbt sind. Hinter der Befestigungsmauer erstreckt sich vornehmlich an der Westseite der Siedlung eine relativ ebene Fläche, die für eine Besiedlung sehr geeignet war. In den Maulwurfshügeln kann man Stücke von vorgeschichtlicher Keramik und Hausverputz finden.

Die vorgeschichtliche Besiedlung reichte offensichtlich auch außerhalb des Befestigungswerks. An der Südseite des Gradec gibt es nämlich auf den Feldern viel Eisenschlacke und durchgebrannte Erde, weswegen an dieser Stelle zweifellos auf Eisenhütten zu schließen ist.

Bisherige Forschungen: Auf dem Gradec führte allem Anschein nach schon Pečnik Ausgrabungen durch. Im Jahre 1885 entdeckte er in der Siedlung in einer Tiefe von 2 m Keramik, Tierknochen, Spinnwirtel und vor allem Schlacke (Pečnik 1889, 97-99; id. 1892).

Dazugehörige Gräberfelder: Das dazugehörige Gräberfeld Gomile bei Vinkov Vrh liegt auf einer kleineren Ebene südöstlich der Siedlung. Das Material wurde von Vida Stare veröffentlicht (Stare 1964-1965). Drei mutmaßliche Grabhügel befinden sich auch in Preloge bei Mačkovec am nördlichen Fuß des Gradec.

Schnitt 1

Lage: Der Schnitt wurde im südwestlichen Teil der Siedlung gelegt, und zwar so, daß das Befestigungswerk, ein Teil des Hanges und die Terrasse im Siedlungsininneren durchschnitten wurden. Er war 14 m lang und 3 m breit. Ins Siedlungsinnerer reichte er 10 m. Die x-Werte steigen gegen Westen und die y-Werte gegen Süden. Alle Höhen wurden von demselben Punkt aus gemessen, dessen absolute Höhe allerdings nicht berechnet wurde.

Befunde: Da die Terrasse, wo der Schnitt gelegt wurde, nahezu eben war, haben wir an dieser Stelle dicke und reiche Schichten erwartet. Unsere Erwartungen wurden leider enttäuscht, denn wir stießen auf dem größeren Teil des Schnittes schon einen knappen Meter unter der Oberfläche auf Felsengrundlage. Die Funde in den oberen Schichten waren stark zerbröckelt. Der Grund dafür ist in der Tatsache zu suchen, daß sich einst auf der Terrasse ein Acker befand und daß durch das Pflügen die Schichten ständig umgewendet wurden.

Die Stratigraphie werden wir anhand des Nordwestprofils zu erklären suchen (Beil. 3). Wie schon erwähnt, reichte der Schnitt bis zum gewachsenen Felsen, der im größten Teil des Schnittes zum Vorschein kam. Die Zwischenräume waren mit dunkelbraunem sterilem Lehm angefüllt.

Auf diese ursprüngliche Oberfläche des Hügels, die sanft von Nordosten nach Südwesten hinunterführte, lagerte hellbraune Lehmerde, die schon Kulturreste enthielt. Auf der Profilzeichnung ist sie als *Schicht 1* gekennzeichnet. Darin wurden keine Siedlungsstrukturen entdeckt und auch die Funde (Lehmverputzbrocken und einzelne Scherben) lagen verstreut. Es handelt sich also um eine Schicht, die allmählich entstanden war. Schicht 1 endet bei $x=8$. Abgelöst wird sie von *Schicht 2*, die teils darauf liegt, teils auf dem gewachsenen Felsen. Gerade an der Grenze zwischen den beiden Schichten zieht sich ein schmaler Streifen von zerbröckeltem Lehmverputz. Obgleich er auf der ganzen Schnittbreite zu beobachten war, konnten wir aus seiner Lage und Ausdehnung die Form des Gebäudes nicht ersehen. Mit Sicherheit können wir nur behaupten, daß der Gradec an dieser Stelle besiedelt war, und zwar schon bevor die Siedlung mit einem Befestigungswerk umgeben wurde. Diese Feststellung bestätigen nämlich sowohl das Nordwest- als auch das Südostprofil, denn wir konnten daraus klar entnehmen, daß die Grundsteine des Befestigungswerks auf Schicht 2 lagen.

Im großen Schutthaufen (Abb. 32), der sich zwischen den Linien $x=7$ und $x=12$ erstreckte, wurden eigentlich zwei ziemlich gut erhaltene Mauern entdeckt. Mauer 1 lag unmittelbar auf Schicht 2. Ihre Innenfront verlief auf der Linie $x=7,6$, die Außenfront dagegen auf der Linie $x=9,6$ (Beil. 3). Beide Mauerfronten wurden aus größeren Steinen errichtet, während das Innere der Mauer mit Schotter und Erde aufgefüllt war. Von der Mauer sind 2-3 Steinlagen erhalten.

Mauer 2 wurde vor der ersten errichtet, so daß sie einen Teil der älteren verdeckte. Ihre Außenfront stand nämlich auf der Linie $x=11,0$ und die Innenfront auf der Linie $x=8,8$ (Beil. 3 und Abb. 33). Sie wurde auf dieselbe Weise gebaut wie die erste Mauer, nur daß für die Außenfront sehr große, unbearbeitete Steinblöcke verwendet wurden. Sie wurden auf gewachsenem Boden errichtet und waren auch bis zu 70×40 cm groß. Mit den glatten Flächen wurden sie nach außen gewendet, so daß die Mauerfront ein schönes Aussehen hatte (Abb. 34). Die Spalten zwischen den Blöcken waren mit brauner Lehmerde und kleineren Steinen gefüllt. Die Mauer war 2,5 m breit (Abb. 35). Sie blieb in einer Höhe von 2 m erhalten, allerdings war sie infolge des Erddruckes stark nach außen geneigt.

Zur Zeit von Mauer 1 stand im Siedlungsininneren ein Haus. Auf dessen Reste sind wir im Bereich zwischen $x=6$ und $x=7,5$ gestoßen. Hier erstreckte sich nämlich über die gesamte Schnittbreite ein 1 m breiter Streifen durchgebrannten Verputzes (Abb.

36), unter dem auf einem Steinpflaster Gefäßscherben, Tonringe, Teile einer Backhaube, eines tragbaren Herdes und ein Schleifstein lagen (Taf. 21: 1-10). Dazwischen wurden ziemlich viel Tierknochen entdeckt. Ungeachtet der schlechten Erhaltung handelt es sich bei dem Versturz mit ziemlicher Gewißheit um die Reste eines Gebäudes, das unmittelbar hinter der Mauer gestanden hatte. Es wurde als *Haus A* bezeichnet.

Als auch die zweite Mauer, die, wie bereits erwähnt, zum Teil auf der ersten stand, errichtet worden war, wurde das dahinterliegende Becken mit einer Auffüllung aus brauner Erde ausgeglichen. Darin gab es viel Steinschotter, Lehmverputzbrocken und größere Steine. Die letzteren sind höchstwahrscheinlich die Versturzreste der ersten Mauer. Die Aufschüttung ist auf der Zeichnung des Nordwestprofils als *Schicht 3* gekennzeichnet. Sie erstreckt sich von der Linie $x=5,5$ bis zur Innenfront der zweiten Mauer. Mit dieser Schicht war also die erste Mauer bedeckt, ebenso Haus A, das einst dahinter gestanden hatte.

Auf der Terrasse wurden durch den Schnitt noch zwei höchst interessante Objekte freigelegt, die wir stratigraphisch allerdings nicht mit dem Befestigungswerk in Verbindung bringen können. Das erste Objekt lag in der Südostecke des Schnittes. Es handelte sich um eine in gewachsenen Felsen eingehauene, runde Vorratsgrube, die bis oben mit Humus und dunkelbrauner Erde aufgefüllt war. (Abb. 37). Darin fanden wir einige Hausverputzbrocken, Keramik, ein Spinnwirtel und einen Schleifstein (Taf. 22: 15-16).

Das zweite Objekt stellte zweifellos ein Gebäude dar. Wir nannten es *Haus B*. Zwischen den Linien $x=2$ und $x=5$ stießen wir nämlich knapp 30 cm unter der Oberfläche auf eine Steinschotterschicht, die sich über die gesamte Schnittbreite zog (Abb. 38). Die Pflasteroberfläche war beinahe horizontal und an der Ost- und Westseite deutlich begrenzt, während sie im Norden und Süden in den beiden dortigen Profilen verschwand. Das Pflaster war im Durchschnitt 15 cm dick, was man auch aus der Zeichnung des Nordprofils klar ersehen kann, wo es als *Schicht 4* gekennzeichnet ist. Inmitten des gepflasterten Raumes befand sich ein größerer Steinblock und dicht neben ihm ein 50×30 cm großer Herdstellenrest. Die Herdstelle war mit Lehm überzogen und hatte eine glatte Oberfläche. Nördlich der Herdstelle stießen wir auf einige Scherben, südlich davon stand ein nahezu unbeschädigter Topf (Abb. 39). Das Pflaster, die Herdstelle und die Gefäßreste (Taf. 22: 1-8) sind als Haus zu betrachten, das 3 m breit war, dessen Länge aber wegen des begrenzten Schnittes natürlich nicht bestimmt werden konnte.

Das Pflaster von Haus B war mit dunkelbrauner Erde bedeckt, die auf der Zeichnung des Nordwestprofils (Beil. 3) als *Schicht 5* angegeben wird. Darin befanden sich auf der Linie $x=2$ in einer Reihe einige große Steine (Abb. 40), die aber schwerlich einen Mauerrest darstellen. Gewiß ist nur, daß sie auf dem Pflaster des Hauses B lagen und in keinerlei Verbindung dazu gestanden haben. Übrigens war auch Schicht 5 nicht intakt. Darin wurden sowohl hallstatt- und latènezeitliche als auch einige rezente Scherben entdeckt. Sie reichte so weit zur Oberfläche, daß sie durch Pflügen beschädigt wurde.

Am Hang vor der Befestigungsmauer gelang es uns, zwei Schichten zu dokumentieren (Beil. 3). In der unteren (*Schicht 6*) gab es viel Schotter, der offensichtlich bei der Errichtung der 2. Mauer entstanden war. Die obere Schicht (*Schicht 7*) ist als Aufschüttung zu betrachten, die das Hinuntergleiten der Mauer am Hang verhindern sollte. Ganz oben ist im Profil der Versturz der 2. Mauer gut zu erkennen.

Zeitbestimmung: Die Datierung der einzelnen Schichten und der Gebäudereste ist schwierig. So können die Schichten 1 und 2 zeitlich nicht bestimmt werden, weil darin keine chronologisch aufschlußreichen Funde vorkamen. Mauer 1 ist schon allein aufgrund der Tatsache, daß sie auf Schicht 2 errichtet wurde, jünger; mit Hilfe der facettierten Scherbe, die zwischen ihren Steinen steckte (Taf. 20: 3), können wir sie in den Be-

ginn der Eisenzeit datieren. In die ältere Eisenzeit fällt auch das hinter der Mauer gelegene Haus A. Es kann nur in Anbetracht seiner Lage datiert werden, denn unter dem Inventar (Taf. 21: 1-10) wurde keine einzige charakteristische Scherbe entdeckt.

Schicht 3 und Schicht 6 gehören zur Junghallstattzeit. Das können wir auf der Grundlage des Ziborienrandes (Taf. 19: 12) und der Wandung eines reoxydiertgebrannten Gefäßes (Taf. 18: 6) behaupten, die charakteristische Formen des Schlangenfibel- und Certosafibel-Horizontes darstellen (Dular 1982, 51,56). Im Hinblick auf die Lage beider oben erwähnten Schichten stammt auch die 2. Mauer aus der Junghallstattzeit. Darin wurden zwar einige Scherben gefunden, aber sie hatten keine typischen Formen (Taf. 20: 6-11).

Haus B, das auf der Terrasse hinter der Befestigungsmauer gestanden hatte, wird durch das Fragment eines reoxydiertgebrannten Gefäßes (Taf. 22: 1) in die Zeit nach der Stufe Stična 2 datiert (cfr. Dular 1982, 150 f.). Das Haus stammt demnach zweifellos aus der Junghallstattzeit, etwas Näheres läßt sich über dessen Datierung natürlich nicht sagen.

Die Besiedlung des Gradec in der jüngeren Eisenzeit bestätigen typische latènezeitliche Scherben (Taf. 19: 1,3-5; 22: 9-12). Entdeckt wurden sie vor allem in Schicht 5 sowie im Humus.

Dular

Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol

Lage: Inmitten eines bewaldeten Kammes, der von Westen das Globodolsko polje umrandet, erhebt sich oberhalb des Dorfes Srednji Globodol ein länglicher und schmaler Hügel mit dem Namen Mali vrh (Abb. 41). Seine Hänge sind steil, deswegen ist der Aufstieg von Osten, Norden und Süden relativ ungünstig. Auf den Hügel gelangt man am mühelosesten über den Kamm vom Westen, wo auch ein guter Waldweg hinaufführt.

Bodenbeschaffenheit: Kalk.

Vegetation: Laubwald.

Verkehrsverbindungen: Die Siedlung liegt an einem entlegenen Ort. Daran führt nämlich kein bedeutsamerer Weg vorbei, ziemlich weit entfernt ist sie auch vom Joch bei Jordankal, über den eine Verbindung zwischen Dobrnič und Mirna Peč besteht. Daher ist ihre Lage vor allem mit dem Globodolsko polje in Verbindung zu bringen, das ein genügend starkes Agrarhinterland für ständige Besiedlung darstellt.

Beschreibung: Die Siedlung wurde auf dem Gipfel des Mali vrh errichtet, und zwar so, daß sie sich der Form des Hügels vollständig anpaßte (Abb. 42). Ihre Umfassung ist schlecht erhalten und an einigen Stellen völlig zerstört, weswegen sie nur schwer zu verfolgen ist. Am Nordrand wird die Siedlung durch eine 1 m hohe Steinböschung abgeschlossen, hinter der eine kleinere Terrasse entstanden ist. Eine ähnliche Situation finden wir auch im Südwesten vor, nur geht die Terrasse hier in einen sanften Wall über, der schon nach einigen Metern im Hang verschwindet. An der Ostseite des Mali vrh können wir den Verlauf der Umfassungsmauer nur vermuten. Eine Ausnahme bildet nur der Abschnitt, wo eine schöne Terrasse erhalten ist. Sonst kann man den ehemaligen Rand der Siedlung an dieser Seite nur als sanften Bruch am steilen Hang wahrnehmen, der mehrmals von natürlichen Felsen unterbrochen wird.

Wo sich der Siedlungseingang befand, läßt sich nicht feststellen. In Frage käme vor allem der Zugang über den Kamm von Norden und Süden, also dort, wo auf den Mali vrh auch der jetzige Waldweg hinaufführt.

Das Siedlungsinere ist sehr wellig und felsig. Hinter der Böschung an der Ostseite zieht sich eine kleine, aber schöne Terrasse, mehrere kleinere Terrassen gibt es auch am Nordost-

hang außerhalb der Siedlung. Ob diese Bereiche besiedelt waren, ist ohne Erforschungen nicht festzustellen. In den Maulwurfsaufen kann man Keramik- und Lehmverputzbrocken finden.

Bisherige Erforschungen: Die Siedlung, die noch nicht untersucht worden ist, wurde von Simon Rutar erwähnt (Rutar 1899, 49).

Dular

Schnitt 1

Lage: Für den Schnitt wurde eine sanft geneigte Terrasse an der Ostseite der Siedlung ausgewählt, unter der die Böschung in Richtung Srednji Globodol steil abfällt. Er war 13,5 m lang und 3 m breit, später haben wir ihn wegen eines grauen Fleckes, der sich nach Westen erstreckte, in dieser Richtung noch um 2 x 2 m vergrößert. Alle Höhen wurden von einem Punkt oben auf dem Felsen nordwestlich des Schnittes gemessen, dessen absolute Höhe aber nicht berechnet wurde.

Befunde: Im größeren Teil des Schnittes stießen wir schon 0,3 m unter der Oberfläche auf gewachsenen Felsen, dessen Kämme schräg durch den Schnitt verliefen. Zwischen den Felsen befand sich rötliche sterile Lehmerde. Am Rand der Terrasse lagen zwischen den Kämmen des natürlichen Felsens in einer Breite von 0,9 m Bruchsteine; die Erde, in der sie steckten, war im Unterschied zur sterilen Erde leicht gräulich gefärbt. Ob die Steine den Rest einer Befestigungsmauer darstellen, die einst die Siedlung umgeben hatte, konnten wir nicht feststellen.

Siedlungsreste wurden nur im Westteil des Schnittes entdeckt. Hier erstreckte sich im Boden ein großer Fleck graubrauner Lehmerde, die im Nordprofil als *Schicht 1* gekennzeichnet ist (Abb. 43 A und B). Damit war ein größeres Becken angefüllt. In der Erde fanden wir Hausverputzbrocken, den Teil eines Backhaubengriffs, das Bruchstück eines Tönloffels, Wandungsscherben und drei Hornsteinklingen (Taf. 23: 1-13). Im Südteil des besagten Fleckes befanden sich zwei flache Gruben (Durchmesser 0,6 m und 0,25 m). Zusammen mit dem zerbröckelten Lehmverputz stellen sie mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit einen Konstruktionsteil (2 Pfostenlöcher) einer primitiven Wohnstätte dar, die in einem flachen, von Steinen gesäuberten Becken errichtet wurde. Für diese Erklärung sprechen auch die Gegenstände, die in Schicht 1 gefunden wurden, womit das Becken aufgefüllt war (Backhaube, Tönloffel, Steingeräte).

Die ca. 1 m breite, runde Eingrabung, die man zwischen $y=1,0$ und $y=2,2$ sowohl im Grundriß als auch im Nordprofil sehr deutlich erkennen kann (Abb. 43 A und B), ist jünger und steht mit dem soeben beschriebenen Objekt in keiner Beziehung.

Zeitbestimmung: Den Gegebenheiten in Schnitt 1 nach zu urteilen, besteht die Siedlung auf dem Mali vrh aus einer Schicht. Die Mehrzahl der Funde ist zeitlich undefinierbar oder es gibt solche, die in allen vorgeschichtlichen Epochen vorkommen (z.B. mit angeklebten Fingertupfenleisten verzierte Keramik). So bleibt das einzig greifbare Stück zur Datierung nur das Fragment eines Tönloffels (Taf. 23: 9), der die Siedlung auf dem Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol in die Kupferzeit datiert.

Svoljšak

Plešivica oberhalb von Drenje

Lage: Plešivica ist ein markanter Berg (593 m), der nordwestlich von Drenje steil aus dem Krka-Tal emporragt. Die Südhänge sind sehr steil und gewissermaßen unzugänglich (Abb.

44). Leichter ist er vom Norden und Westen zu besteigen, wo der Zugang flacher ist und die Hänge sich für Wiesen eignen. Von der Nordseite führt auf die Plešivica auch ein neu angelegter Waldweg hinauf.

Bodenbeschaffenheit: Kalk.

Vegetation: Laubwald.

Verkehrsverbindungen: Vom Plešivica-Gipfel hat man einen schönen Ausblick auf alle Seiten. Die Siedlung liegt nämlich hoch über dem Krka-Tal und kontrolliert die wichtige Gabelung von Wegen, die am Fuße des Berges zum Oberlauf der Krka, nach Novo mesto und nach Süden durch das Stare-zage-Tal in die Bela krajina führen.

Beschreibung: Der Gipfel ist kuppelförmig, deswegen gibt es darauf relativ viel Platz. Die Südseite ist ziemlich steil, während die Hänge in Richtung Norden, Osten und Westen relativ sanft geneigt sind. An der Ostseite sind am Hang vier kleinere Terrassen zu beobachten (Größe ca. 4x8 m), die von Menschenhand geschaffen scheinen. Vielleicht handelt es sich um geebnete Bauplätze, was ohne Sondierungen natürlich nicht als gewiß angesehen werden kann.

Am überraschendsten ist die Tatsache, daß die Siedlung keine Wälle hat, deswegen kann auch ihre Umfassung und Größe nicht festgestellt werden (*Abb. 45*). Der Gipfel war also unbefestigt oder hatte nur eine Holzpalisade, denn es wurden dort nicht die geringsten Fortifikationsreste entdeckt.

Die Funde (Hüttenlehm und Keramik) kommen am häufigsten vor in den Maulwurfshäufen auf dem höchstgelegenen Teil der Plešivica (unmittelbar am Fernsender), einzelne Brocken sind auch niedriger am Hang zu finden.

Bisherige Erforschungen: Die Siedlung wurde von Pečnik entdeckt, der dort einige kleine Ausgrabungen durchführte (Pečnik 1889, 96). Tonspinnwirtel von der Plešivica werden auch von Dežman erwähnt (Deschmann, 1888). Laut Pečnik sollen Bauern hier auch Bronzeschmuck (Nadeln, Halsketten) gefunden haben, was allerdings nicht erwiesen ist (Pečnik 1904, 34).

Dular

Schnitt 1

Lage: Der Schnitt wurde auf der westlichen Gipfelhöhe der Plešivica gelegt, und zwar so, daß er parallel zum Südrand des Hanges verlief. Damit wollten wir vor allem die Dicke der Schicht überprüfen, denn die Siedlung hat keinen Rand bzw. kein Befestigungssystem. Der Schnitt war 9 m lang und 3 m breit, wir teilten ihn in zwei Grabungsflächen (in den Größen 3x3 m und 3x5 m), zwischen denen sich ein 1 m breites Zwischenprofil befand.

Befunde: Die Humus- und Erdschicht war, wie die Sondierungen ergeben haben, sehr dünn, denn wir stießen mancherorts schon knapp 10 cm unter der Oberfläche auf gewachsenen Felsen. Die größte Tiefe erreichten wir im Ostteil des Schnittes, aber auch hier reichte der Schnitt nicht tiefer als einen halben Meter. Es gab eigentlich nur eine Kulturschicht. Das war dunkelbraune Erde, die gleich unter dem Waldhumus lag und bis zur Felsengrundlage reichte. Darin gab es ziemlich viel Steinschotter und durchgebrannte Lehmverputzbrocken. Hier und da lagen auch einige Holzkohlebrocken. Die dunkelbraune Erde wurde als *Schicht 1* bezeichnet.

Wie schon erwähnt, war die Kulturschicht im Ostteil des Schnittes am dicksten. Hier wurde er an einer Seite durch einen Steinschotterhaufen begrenzt, auf der anderen Seite reichte sie bis zum Rand des gewachsenen Felsen. In einer 45 cm dicken Aufschüttung lagen Lehmverputzbrocken, Holzkohlestücke, Keramikfragmente und ein Tongewicht (*Taf. 23: 14-20*). Dem Material nach zu urteilen, war der Bereich, wo der Schnitt gelegt wurde, gewiß besiedelt, aber leider war es uns nicht

möglich, aus den festgestellten Strukturen die Siedlungsform zu bestimmen.

Zeitbestimmung: Die Mehrzahl der Funde kann nicht datiert werden, zwei Tonrandfragmente (*Taf. 23: 16-17*) gehören zu den Formen, die von Dular der Spätbronzezeit zugeordnet wurden (Dular 1993, 104 f.). Das ist auch der zeitliche Rahmen, in den wir die Siedlung auf der Plešivica stellen müssen.

Križ

SCHLUSSWORT

Der Aufsatz über die Sondierungen auf den Höhensiedlungen in der Suha krajina ist in kurzer Zeit schon die zweite systematische Veröffentlichung der Befunde und Funde aus den vorgeschichtlichen Fundstellen Dolenjskos. Nach der Vorstellung der Siedlungen in der Mirenska und der Temeniška dolina wurde diesmal die Suha krajina behandelt, also ein Bereich, der ebenso als klassisches Gebiet der Hallstattgruppe Dolenjskos betrachtet wird. In diesem Bereich wurden sieben Siedlungen sondiert. Von den bedeutenderen wurde nur Gradišče bei Valična vas bei den Sondierungen übergangen. Diese Siedlung wurde in der Vergangenheit durch den Abbau von Sand beinahe völlig zerstört, auf der Grundlage von kleineren Forschungseingriffen wurde 1983 und 1984 dort die Grundriß eines vorgeschichtlichen Hauses mit reichem Inventar entdeckt (Breščak 1984; Breščak, Križ 1985). Der Fund wird in einem eigenen Artikel in einer der folgenden Nummern des *Arheološki vestnik* vorgestellt werden.

Zeitbestimmung der Siedlungen

Die Zeitbestimmung der Siedlungen ist klar und ändert hauptsächlich nichts an den bisherigen Erkenntnissen. Zwei Siedlungen, Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku und Veliki vrh oberhalb von Srednji Globodol, waren nur in der Kupferzeit besiedelt. Eine genauere Datierung innerhalb dieser Epoche ist aufgrund der bescheidenen Funde nicht möglich.

Die zweite Gruppe bilden Plešivica oberhalb von Drenje und Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. Diese beiden Siedlungen fallen in die Spätbronzezeit, also in die Zeit, wo es in Dolenjsko in der Besiedlungsstruktur zu größeren Veränderungen kommt. Da diese Ereignisse schon eingehend behandelt wurden, sollen sie an dieser Stelle nicht wiederholt werden (Dular 1993).

Als klassische eisenzeitliche Siedlungen können wir nur Gradec bei Vinkov Vrh und Cvinger oberhalb von Korita bezeichnen. Ihr Beginn reicht zurück in den Horizont Podzemelj, dann waren sie die ganze ältere und am Ende der jüngeren Eisenzeit besiedelt. Dem Zeitraum nach weichen sie in keiner Weise ab von den übrigen bislang erforschten eisenzeitlichen Zentren Dolenjskos.

Etwas Neues wurde nur in der Siedlung auf dem Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj festgestellt. Obwohl die Mehrzahl der Funde von dieser Fundstätte nicht in intakten vorgeschichtlichen Schichten entdeckt wurde, haben sie ein sehr interessantes chronologisches Bild ergeben. Die Anfänge der Siedlung reichen nämlich zurück in die Kupferzeit, höchstwahrscheinlich an deren Ende. Besiedelt war der Korinjski hrib später noch in der jüngeren Bronzezeit, der Spätlatènezeit und der Spätantike. Die wichtigste Neuheit hinsichtlich der Höhensiedlungen Dolenjskos ist auf jeden Fall die Feststellung, daß die Siedlung in der jüngeren Bronzezeit besiedelt war. In den anderen Fundorten wurden bislang keine Funde aus dieser Zeit entdeckt, was bei mehr als 30 Sondierungen gewiß kein Zufall sein kann. In dieser Hinsicht nimmt der

Korinjski hrib unter den Höhensiedlungen Dolenjskos vorerst einen besonderen Platz ein.

Fortifikationen

Befestigungswerke wurden nur in drei Siedlungen festgestellt. Die Umfassungsmauer in Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku war schlecht erhalten, deswegen bringt sie vom Standpunkt der Konstruktion nicht viel Neues. Wichtig ist schon allein die Feststellung einer Befestigungsmauer, denn sie ist neben Gradec bei Mirna schon die zweite Siedlung aus der Kupferzeit, die von einem Befestigungswerk umgeben war. Nach Dimension und Bauweise waren beide Mauern einander ähnlich.

Von größerer Bedeutung war natürlich die Sondierung der Befestigungswerke beider eisenzeitlicher Siedlungen, Gradec bei Vinkov Vrh und Cvinger oberhalb von Korita. Nachdem die Befestigungssysteme von Cvinger oberhalb von Vir pri Stični im einzelnen veröffentlicht und gut analysiert sind (Gabrovec 1994, 144 ff.), können auch die ersten Vergleiche gezogen werden.

Obwohl mit nur einem Schnitt alle Einzelheiten, die die Größe, Datierung und Bauweise der einzelnen Befestigungsmauer betreffen, nur schwer zu erkennen sind, können wir ohne Vorbehalt behaupten, daß bei den Umfassungsmauern von Cvinger und Gradec derselbe Befestigungstyp wie in Stična vorliegt. Die beiden älteren Umfassungsmauern sind nämlich auf dieselbe Weise errichtet: aus großen Steinblöcken, die als Fronten verwendet wurden, und aus Steinschotter, der als Auffüllung diente. Auch die Dimensionen der Mauern stimmen mit denen von Stična weitgehend überein.

Der größte Unterschied, der in unseren beiden Fundorten in Erfahrung gebracht wurde, besteht darin, daß das älteste Befestigungswerk nicht auf gewachsenem Boden errichtet wurde, sondern auf eine schon zuvor besiedelte Oberfläche. Beide Siedlungen hatten also zu Beginn keine Befestigungsanlagen. Eine solche Situation war nicht von Dauer. Auf dem Cvinger oberhalb von Korita ist dieser befestigungslose Zustand zweifellos im Horizont Podzemelj anzusetzen, in den auch die älteste Befestigungsmauer fällt. Die Situation auf dem Gradec bei Vinkov Vrh ist weniger deutlich, weil in den ältesten Schichten keine typischen Funde vorkamen.

Im Zusammenhang mit den Konstruktionsunterschieden müssen wir noch auf ein Detail hinweisen, das auf dem Cvinger oberhalb von Korita entdeckt wurde. Es handelt sich um einen horizontalen Schlitz in der ältesten Befestigungsmauer, in dem Reste eines verkohlten Balkens lagen. Ein einziger Fall bestätigt zwar noch keinen Queranker aus Holz, es handelt sich aber trotz allem um ein Detail, das in Stična nur in einem Fall entdeckt wurde, und noch das in Mauer II (ib. 82, Beil. 10).

Eine zweite Befestigungsmauer auf dem Cvinger konnten wir aufgrund des verheerenden Brandes nicht entdecken, auf dem Gradec war sie wie in Stična zu Beginn der Junghallstattzeit errichtet worden und bedeckte zum Teil die ältere. In ihren Fronten gab es keine Schlitz für vertikale Pfosten, was allerdings wahrscheinlich wegen der verhältnismäßig schmalen Schnitte nur zufällig ist.

Eine dritte hallstattzeitliche Mauer wurde weder auf dem Gradec noch auf dem Cvinger entdeckt. Ähnlich ist es uns auf dem Kunkel unterhalb von Vrhtrebnje ergangen, wo wir trotz genauer Grabungen ebenso keine dritte Befestigungsmauer entdecken konnten. Das ist letzten Endes verständlich, denn auch auf dem Cvinger oberhalb von Vir pri Stični wurde Mauer III nur in einigen Schnitten als kümmerlicher Rest gefunden (ib. 146). Wenn wir sie auch in unseren Fundorten dokumentieren wollten, müßten mehrere Schnitte gelegt werden.

Geradezu hervorragend erhalten war die spätlatènezeitliche

Befestigungsmauer auf dem Cvinger oberhalb von Korita. Sie wurde auf dieselbe Weise gebaut wie die hallstattzeitliche, nur war sie schmäler und bei ihrer Errichtung wurden kleinere Steine verwendet.

Gebäude

Obwohl die Schnitte an den Siedlungsrändern gelegt wurden, stießen wir nahezu in allen auf Strukturen, die man als Gebäudereste interpretieren kann. So wurden im ganzen die Resultate der Sondierungen bestätigt, die in den Siedlungen in der Mirenska und der Temeniška dolina durchgeführt wurden. Schon damals gelangten wir zu der Erkenntnis, daß die Bereiche hinter dem Siedlungsrand intensiv bebaut waren (Dular *et al.* 1991, 108), dasselbe Prinzip der Gebäudeverteilung wurde auch in Stična festgestellt (Gabrovec 1994, 148 ff.).

Diese Feststellungen treffen interessanterweise für alle Siedlungen zu, ungeachtet der Zeit, aus der sie stammen. Das Haus auf dem Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku, das in die Kupferzeit fällt, war zwar schlecht erhalten, stand aber gleich hinter der Befestigungsanlage. Dasselbe trifft für den Gebäuderest auf dem Makovec oberhalb von Zagorica zu. Auf sein Inventar, das zur Spätbronzezeit gehört, stießen wir unmittelbar hinter dem Rand an der Südseite der Siedlung.

Die meisten Hausreste stammen aus der Eisenzeit, was verständlich ist, denn die Schichten in den Siedlungen waren dick und die Funde besser erhalten. Interessanterweise standen sie zur Zeit der ältesten Befestigungsmauer sowohl auf dem Cvinger oberhalb von Korita als auf dem Gradec bei Vinkov Vrh an der Umfassungsmauer. Sie schienen daran angelehnt zu sein, denn der Versturz lag bis zu den Steinen der Innenfront verstreut.

Als in beiden Siedlungen die zweite Befestigungsmauer errichtet wurde, waren die Gebäude ins Innere gerückt. So entstand hinter dem Befestigungswerk ein 1-2 m breiter leerer Raum. Ein ähnlicher Gehweg, der offensichtlich eine Verbindung entlang der Befestigungsmauer ermöglichte, war schon von Stična her bekannt (Gabrovec 1994, 150), darauf sind wir auch in Kunkel unterhalb von Vrhtrebnje gestoßen, wo er sogar mit Steinschotter gepflastert war (Dular *et al.* 1991, 73).

Da die Schnittbreiten schon im voraus bestimmt waren, wurden die Grundrisse der einzelnen Gebäude nicht vollständig freigelegt. So läßt sich über ihre Form, Größe und Bauweise nichts Endgültiges sagen. Von dem kupferzeitlichen Haus auf dem Stari grad sind beispielsweise ein ziemlich klarer Umriß und ein Teil einer eingestürzten Wand erhalten, unter der einige Funde lagen. Schlechter erhalten war das Haus auf dem Makovec, das in die Spätbronzezeit gehört. Dokumentiert wurde sie nur auf der Grundlage von verstreutem Hausinventar.

Von Haus A auf dem Cvinger oberhalb von Korita (ältere Hallstattzeit) gelang es uns, eine verhältnismäßig große Brandstätte mit Stücken einer verkohlten Wandkonstruktion zu dokumentieren, worunter zerbröckelter Lehmverputz lag. Haus B, das junghallstattzeitlich ist, hatte ein Steinfundament, an seiner Wand wurde eine Herdstelle gefunden.

Haus A auf dem Gradec bei Vinkov Vrh stand unmittelbar hinter der Befestigungsmauer. Davon ist eine relativ große Oberfläche von zerbröckeltem Hausverputz geblieben, darunter lagen zahlreiche Funde. Das junghallstattzeitliche Haus B war besser erhalten, denn es konnte in seiner Breite begrenzt werden, während seine Länge wegen der beschränkten Ausgrabungen nicht bestimmt werden konnte. Das Haus hatte gepflasterten Boden und in der Mitte eine Herdstelle.

Auf ähnliche Weise war auch das spätlatènezeitliche Haus auf dem Korinjski hrib errichtet worden. Auch hier fanden wir eine ziemlich gut erhaltene gepflasterte Gehfläche und darauf die Reste einer Herdstelle.

Der Erhaltungszustand der Gebäude war, wie wir sehen können, von Fall zu Fall verschieden, im ganzen gesehen war er allerdings schlecht. Auf einen solchen Zustand hatte auch die kontinuierliche Besiedlung Einfluß, während die Qualität der Angaben, die wir bei den Ausgrabungen in Erfahrung bringen konnten, wegen der im voraus bestimmten Schnitt-

größen ziemlich begrenzt war. Wenn wir über die inneren Siedlungskonzepte etwas mehr herausfinden wollten, müßten wir größere Flächen freilegen.

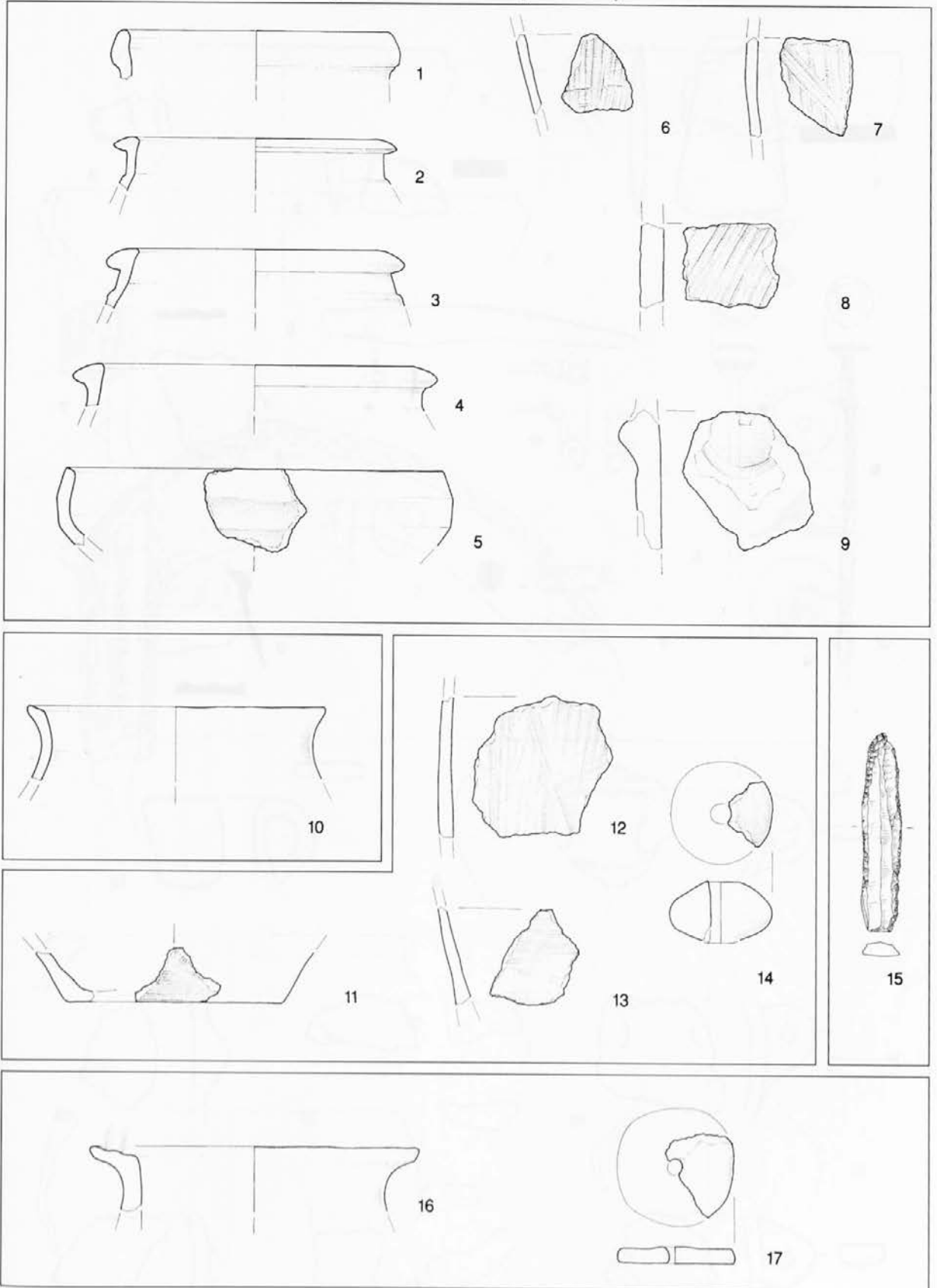
Dular

Dr. Janez Dular
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

Borut Križ
Dolenjski muzej
Muzejska 7
SI-68000 Novo mesto

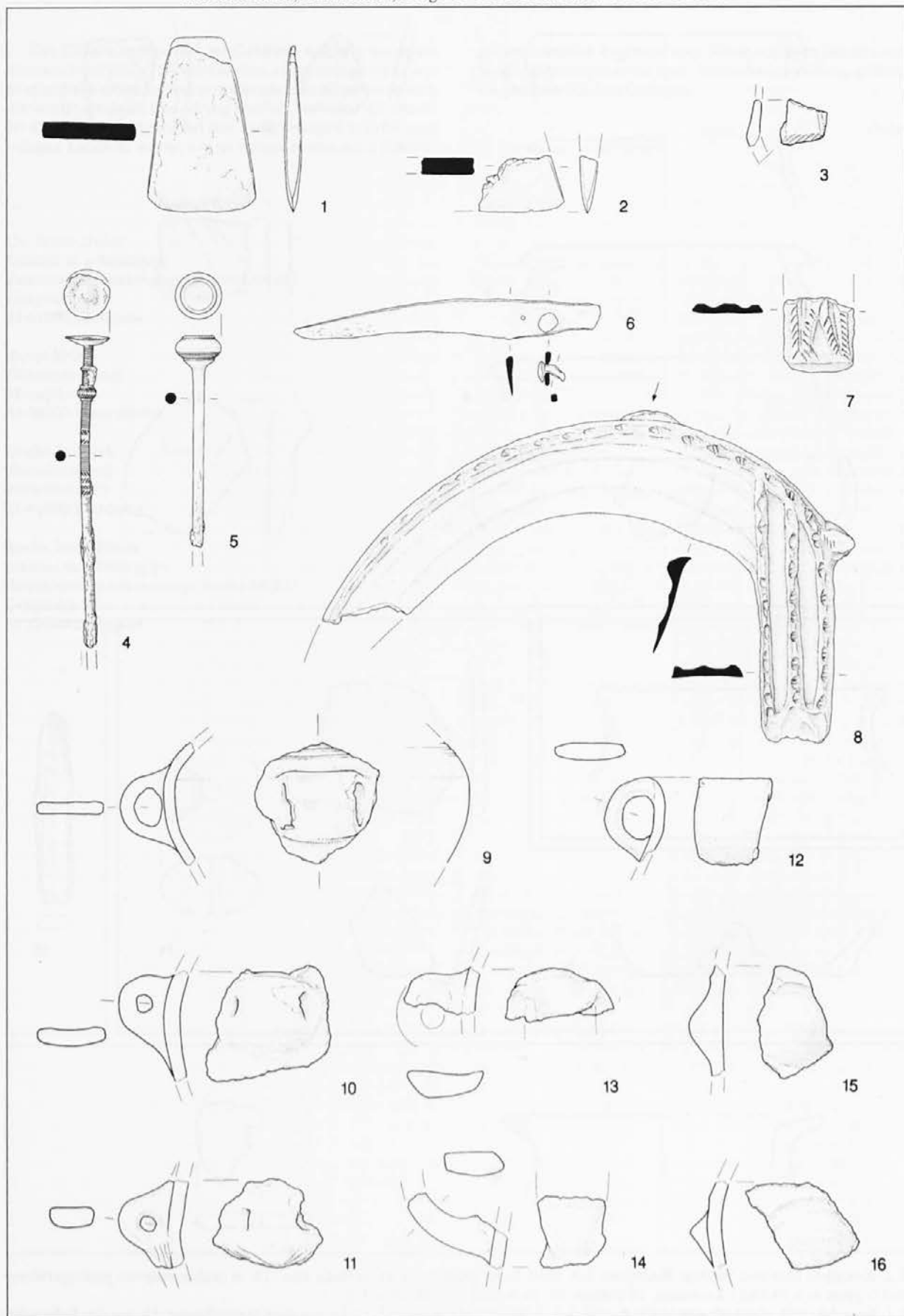
Drago Svoljšak
Narodni muzej
Prešernova 20
SI-61000 Ljubljana

Sneža Tecco Hvala
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

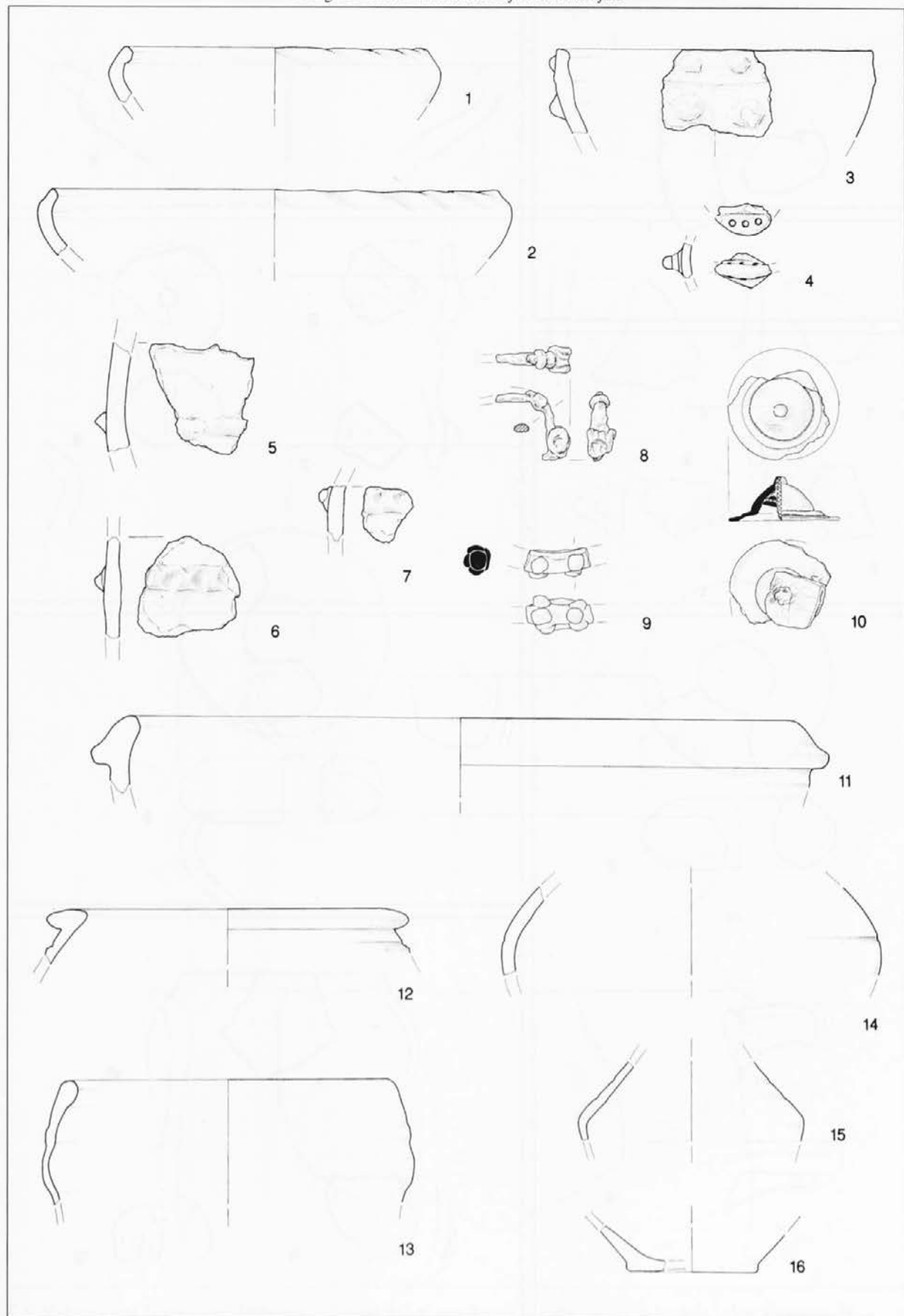
T. I: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. 1-9: plast 2; 10: plast 3; 11-14: iz tlaka hiše; 15: iz skalne razpoke pod ogniščem; 16,17: plast 4. 1-14,16,17 keramika, 15 kamen. M. 15 = 1:2; 1-14,16-17 = 1:3.

T. I: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj. 1-9: Schicht 2; 10: Schicht 3; 11-14: aus dem Steinpflaster; 15: aus der Felsspalte unter der Herdstelle; 16,17: Schicht 4.

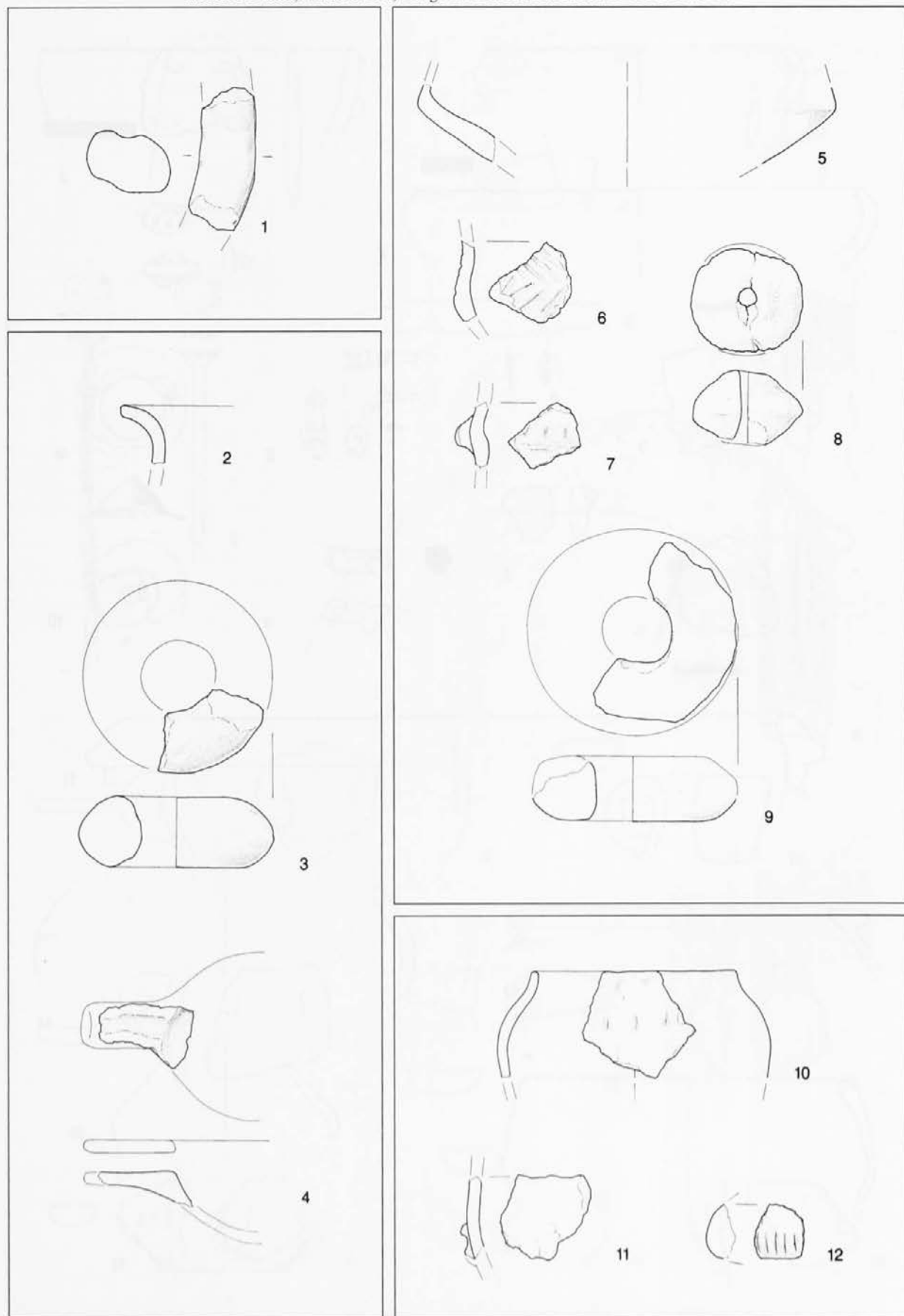
T. 2: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. Iz ruševin poznoantičnih objektov. 1,2 baker, 4-8 bron, 3,9-16 keramika. M. 1,2, 4-8 = 1:2; 3,9-16 = 1:3.

T. 2: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinij. Aus den Ruinen der spätantiken Objekte.

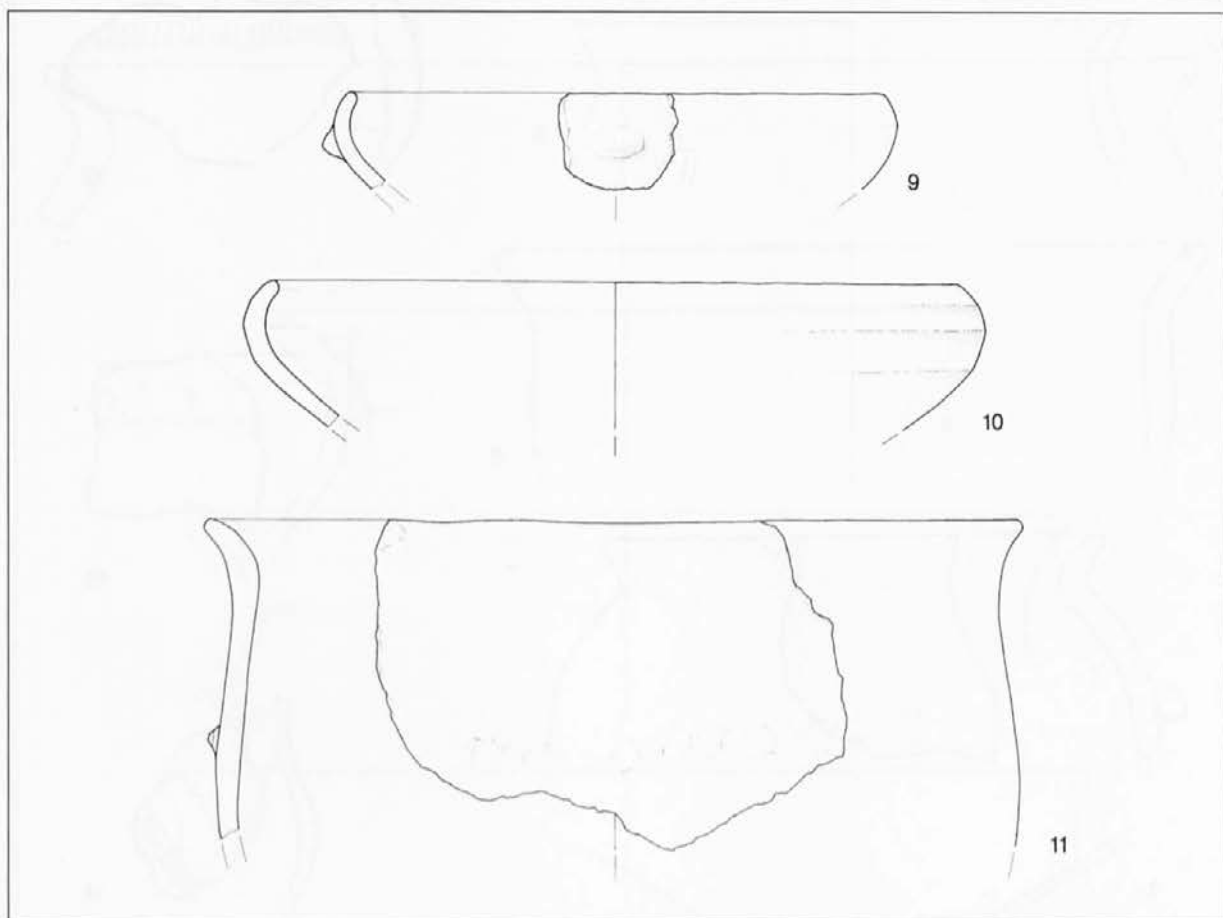
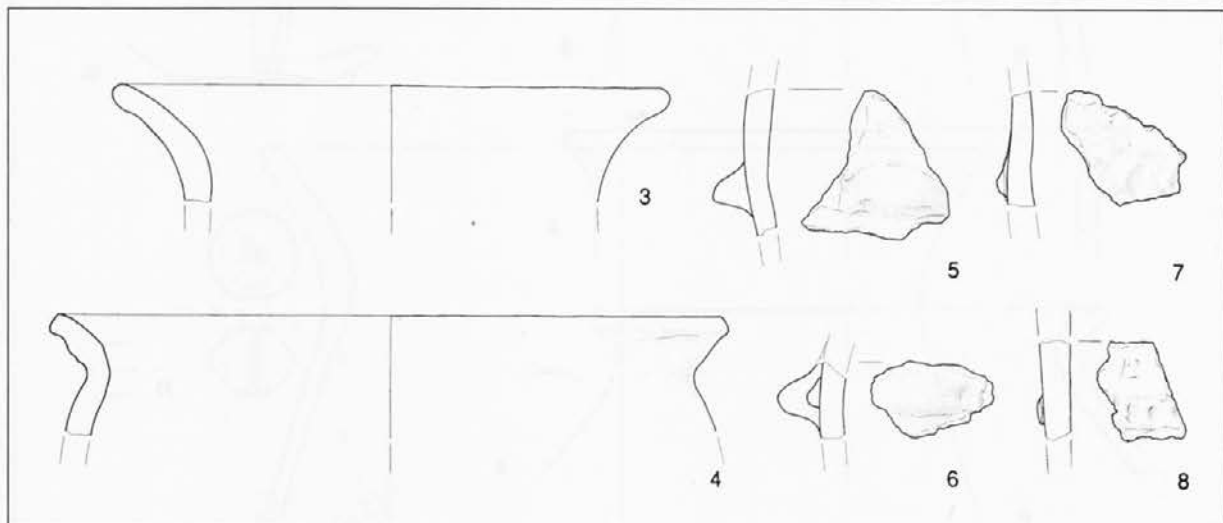
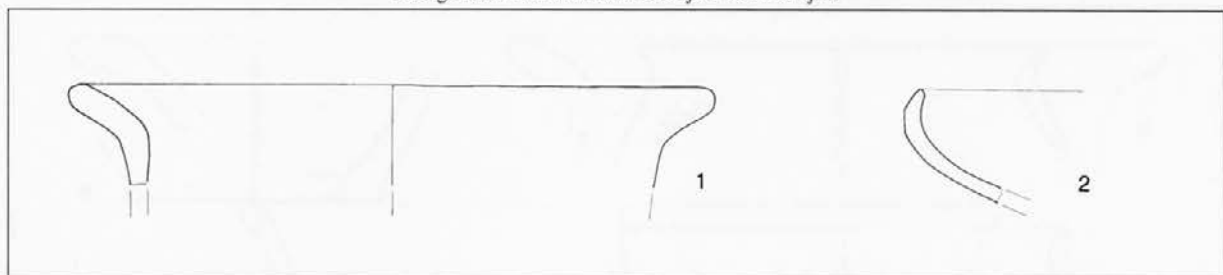
T. 3: Korinjski hrib nad Velikim Korinjem. Iz ruševin poznoantičnih objektov. 1-7,11-16 keramika, 8 železo, 9 bron, 10 bron in železo. M. 8-10 = 1:2; 1-7,11-16 = 1:3.

T. 3: Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj. Aus den Ruinen der spätantiken Objekte.

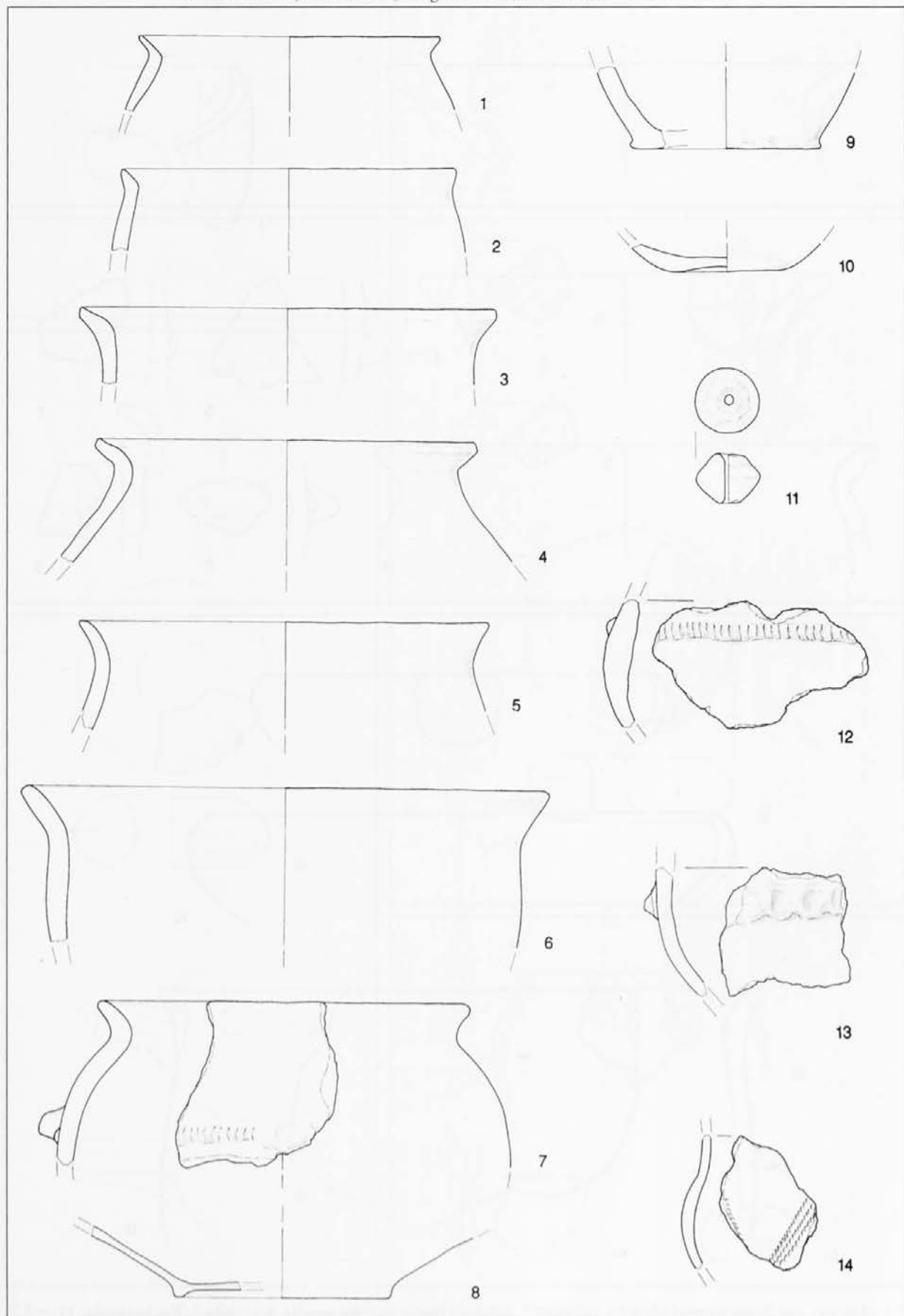

T. 4: Stari grad nad Seli pri Šumberku. 1: plast 1; 5-9: plast 2; 2-4: plast 3; 10-12: iz zidu. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 4: Stari grad oberhalb von Sela pri Šumberku. 1: Schicht 1; 5-9: Schicht 2; 2-4: Schicht 3; 10-12: aus der Mauer.

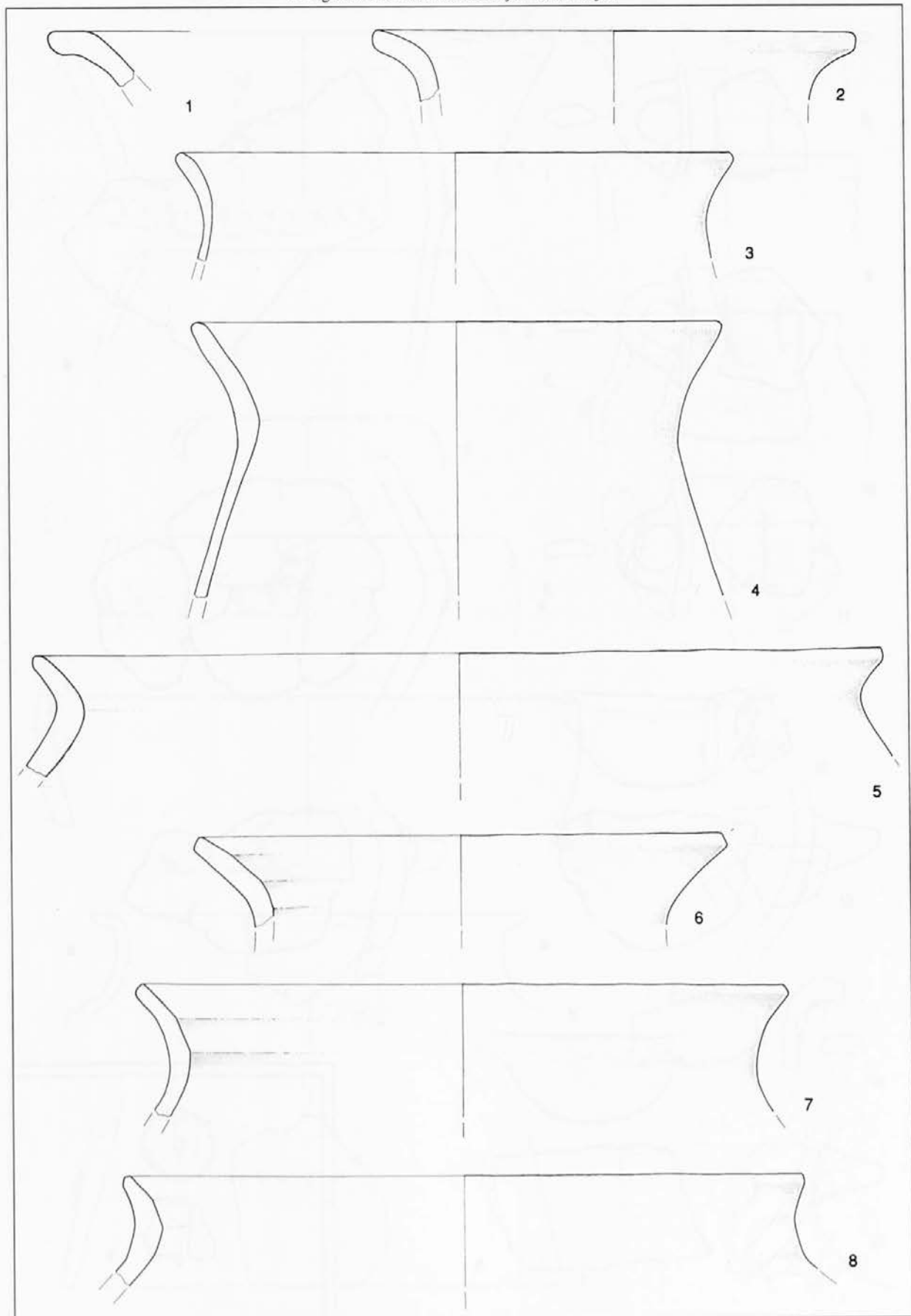

T. 5: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. 1,2: plast 2; 3-8: med kamni na robu naselja; 9-11: hiša 1. Vse keramika. M. = 1:3.
 T. 5: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. 1-2: Schicht 2; 3-8: zwischen den Steinen am Rande der Siedlung; 9-11: Haus 1.

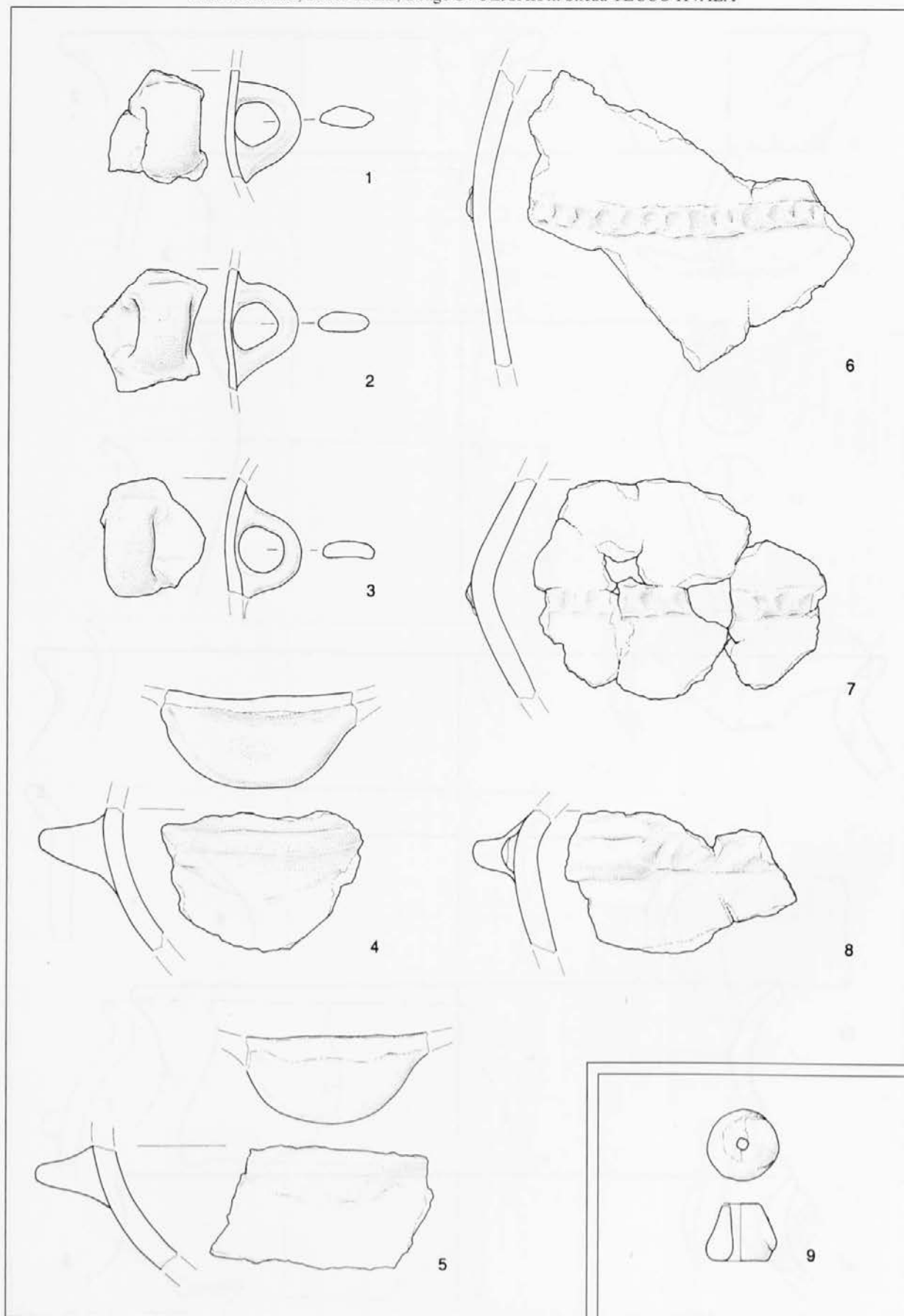

T. 6: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. 1-14: hiša 1. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 6: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. 1-14: Haus 1.

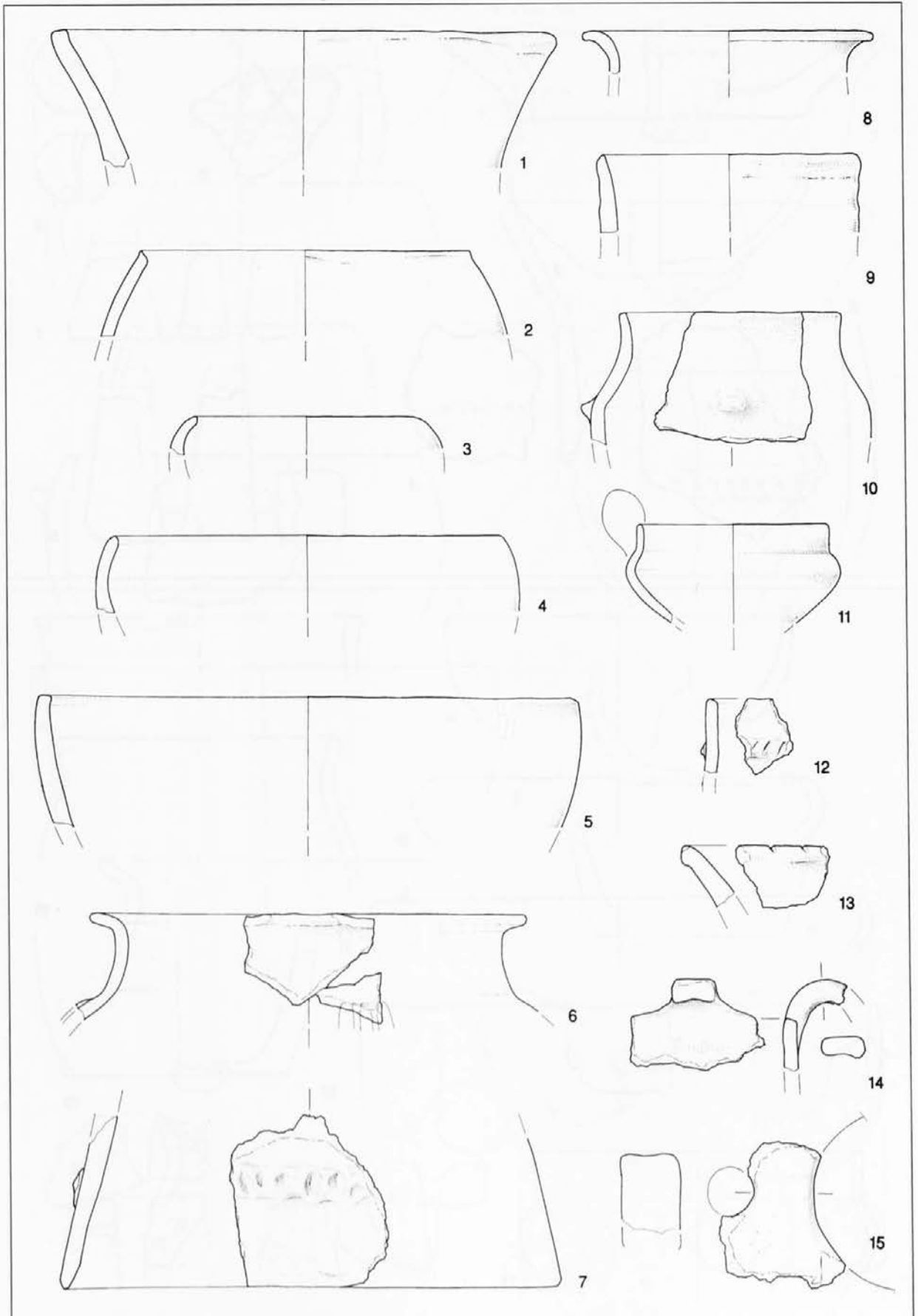

T. 7: Makovec nad Zagorico pri Dobrničju. 1-8: hiša 1. Vse keramika. M. = 1:3.
T. 7: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrničju. 1-8: Haus 1.

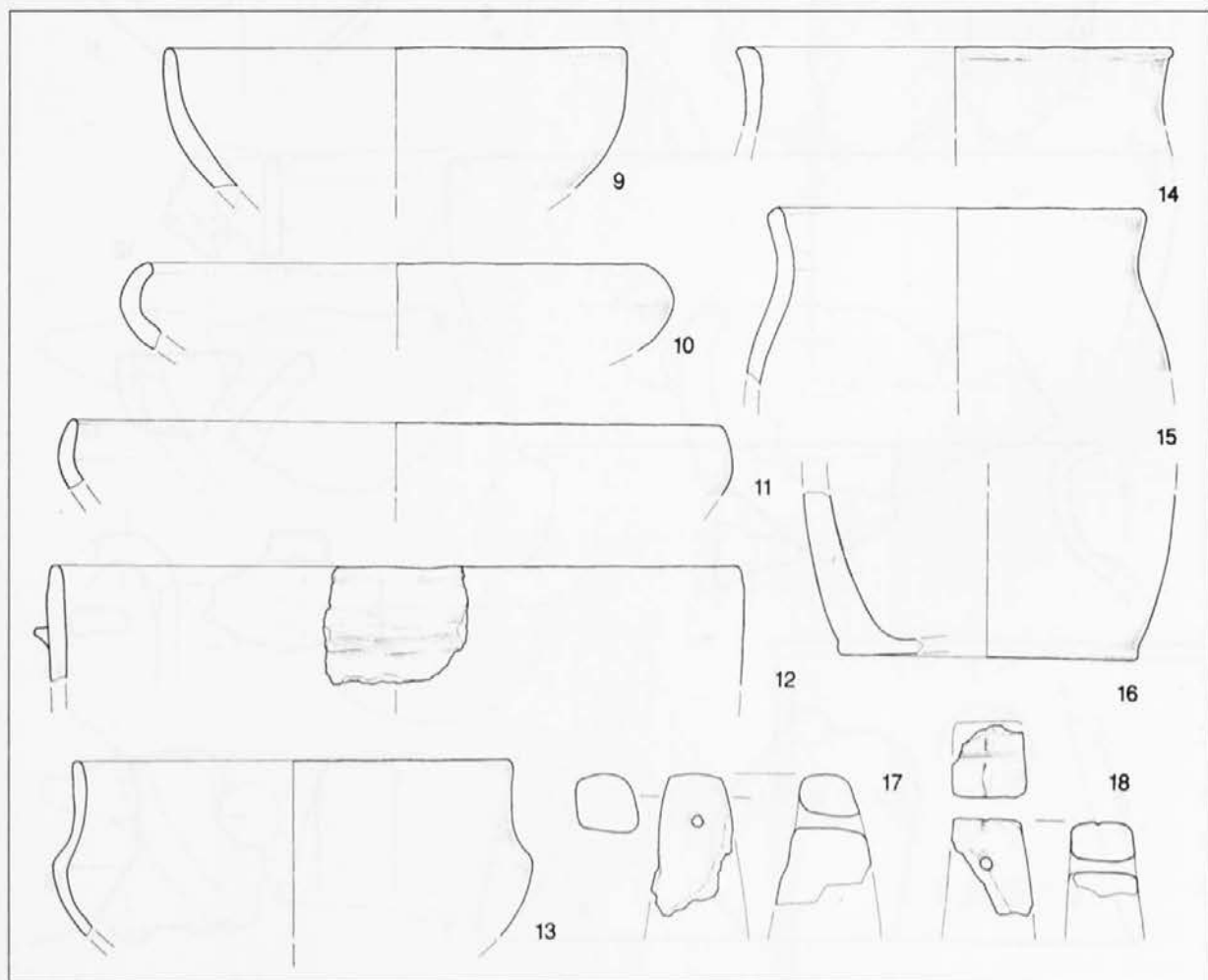
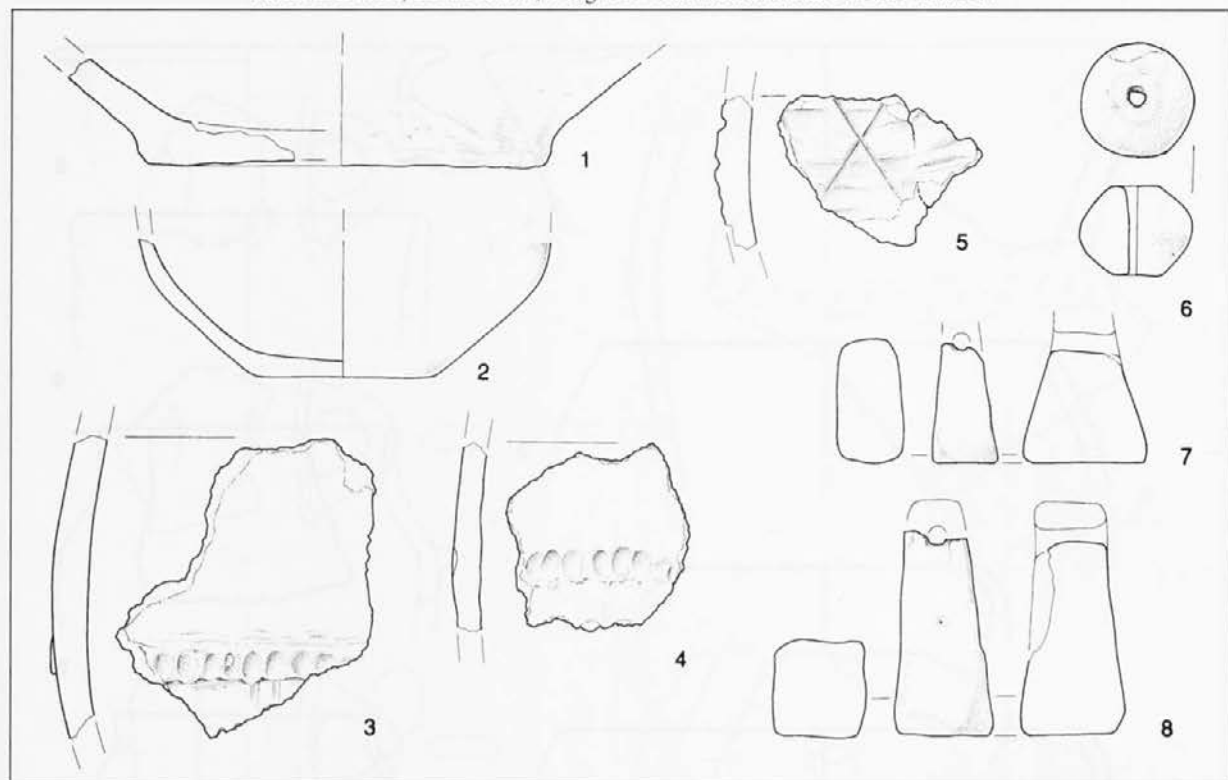
T 8: Makovec nad Zagorico pri Dobrniču. 1-8: hiša 1; 9: plast 3. Vse keramika. M. = 1:3.

T 8: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrniču. 1-8: Haus 1; 9: Schicht 3.

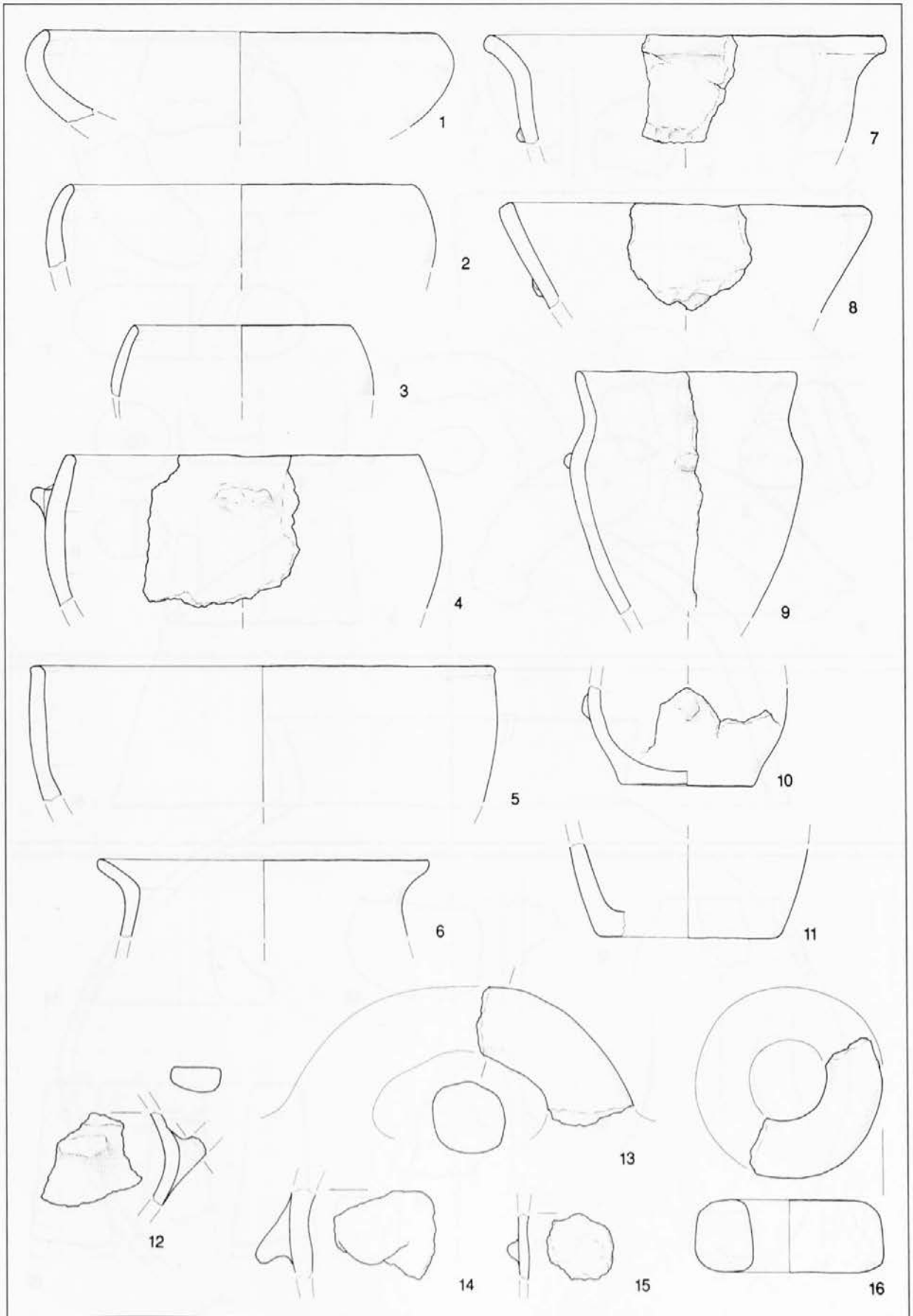
T. 9: Cvinger nad Koriti. 1-15: plast 1. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 9: Cvinger oberhalb von Korita. 1-15: Schicht 1.

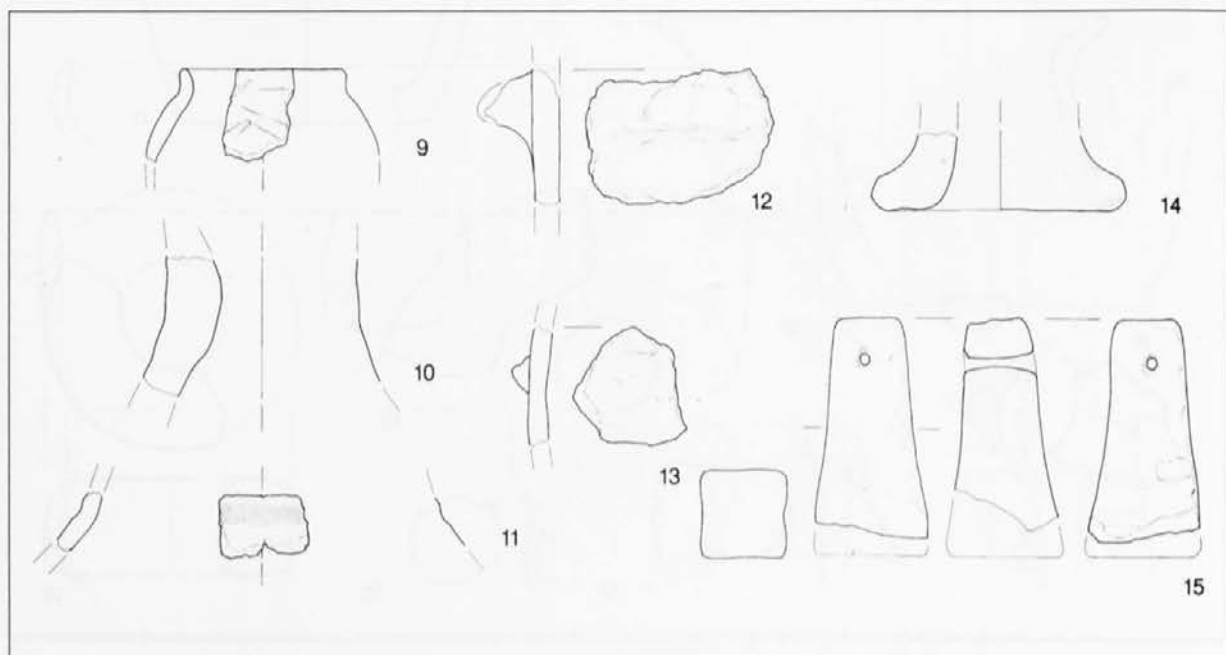
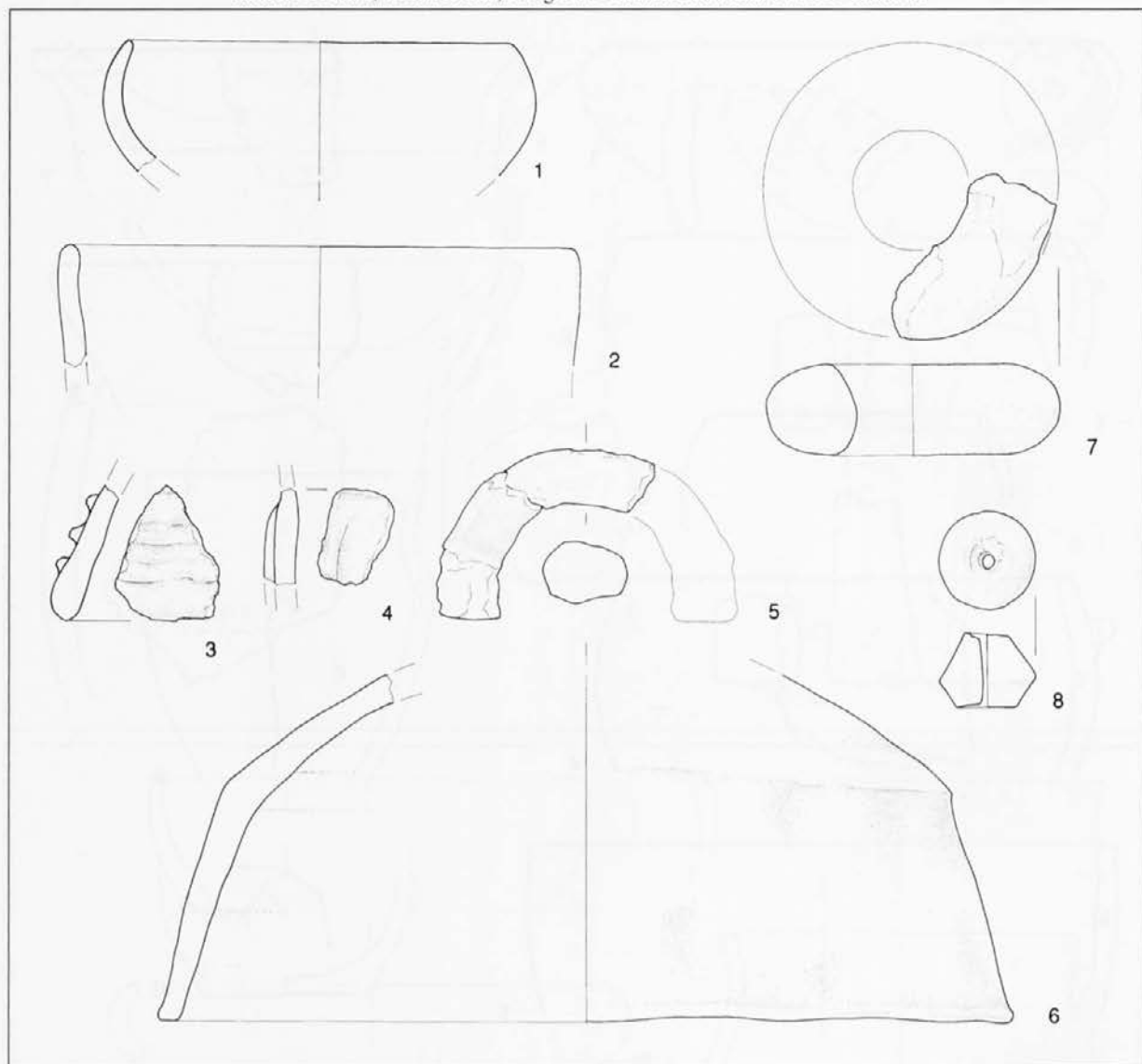

T. 10: Cvinger nad Koriti. 1-8: plast 1; 9-18: iz ruševin halštatskega zidu. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 10: Cvinger oberhalb von Korita. 1-8: Schicht 1; 9-18: aus den Ruinen der hallstattzeitlichen Mauer.

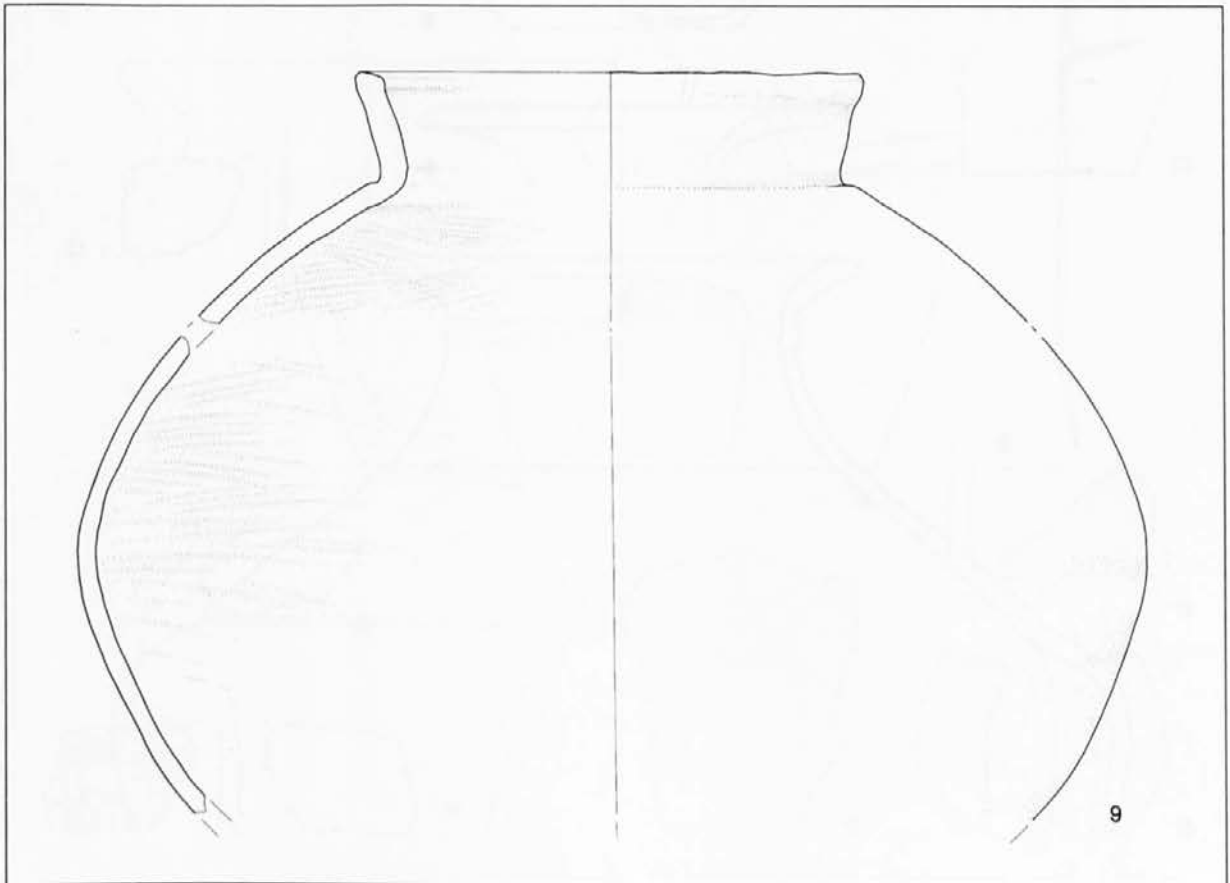
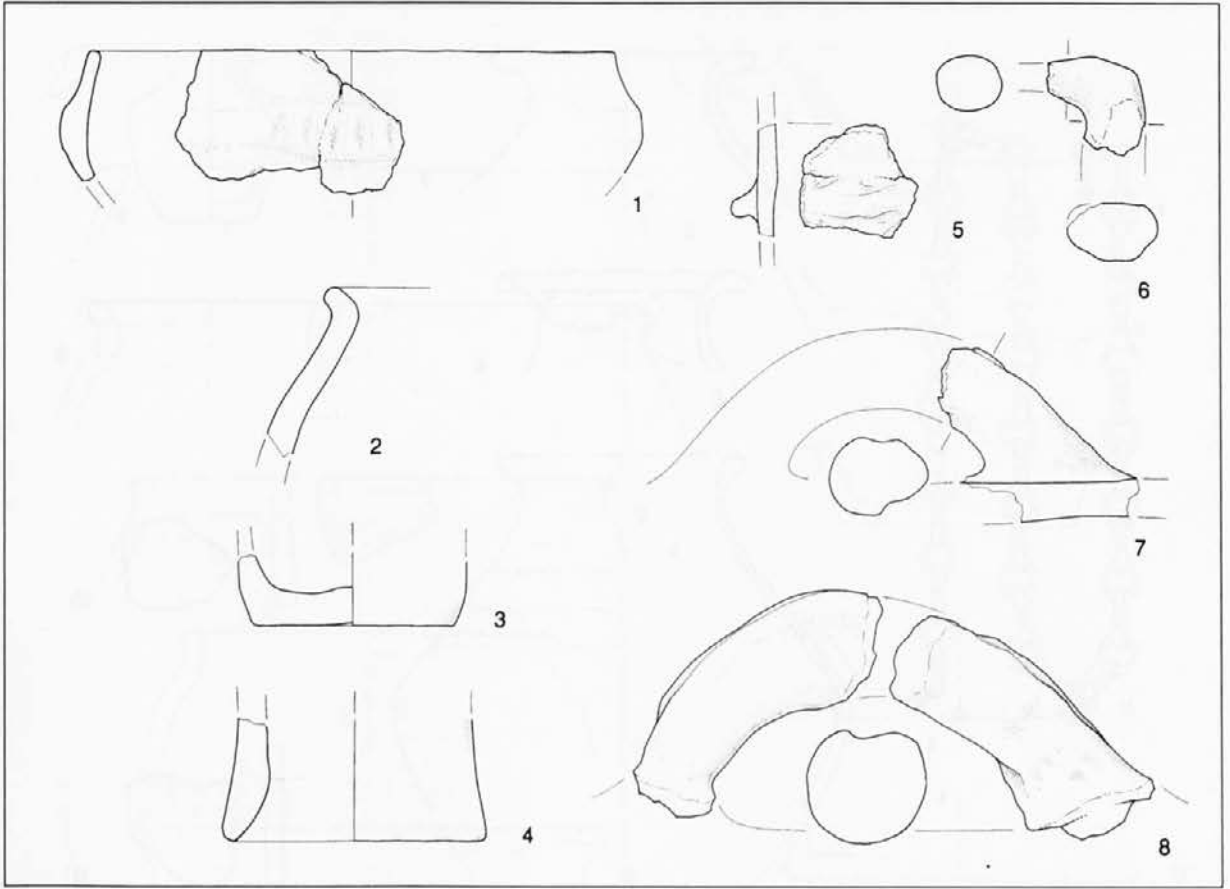

T. II: Cvinger nad Koriti. 1-16: plast 2 (hiša A). Vse keramika. M. = 1:3.
 T. II: Cvinger oberhalb von Korita. 1-16: Schicht 2 (Haus A).

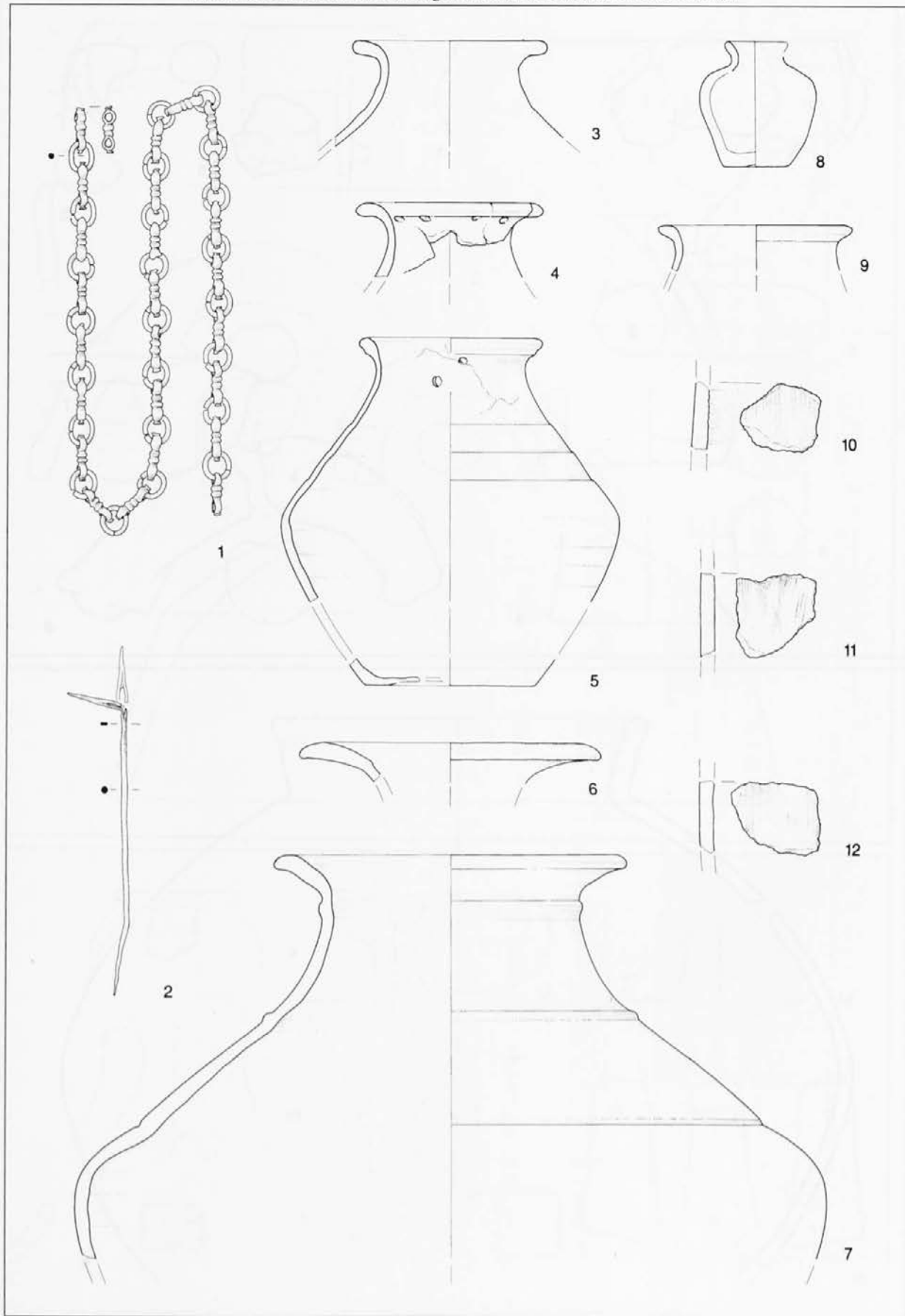
T. 12: Cvinger nad Koriti, 1-8: plast 3; 9-15: plast 4. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 12: Cvinger oberhalb von Korita. 1-8: Schicht 3; 9-15: Schicht 4.

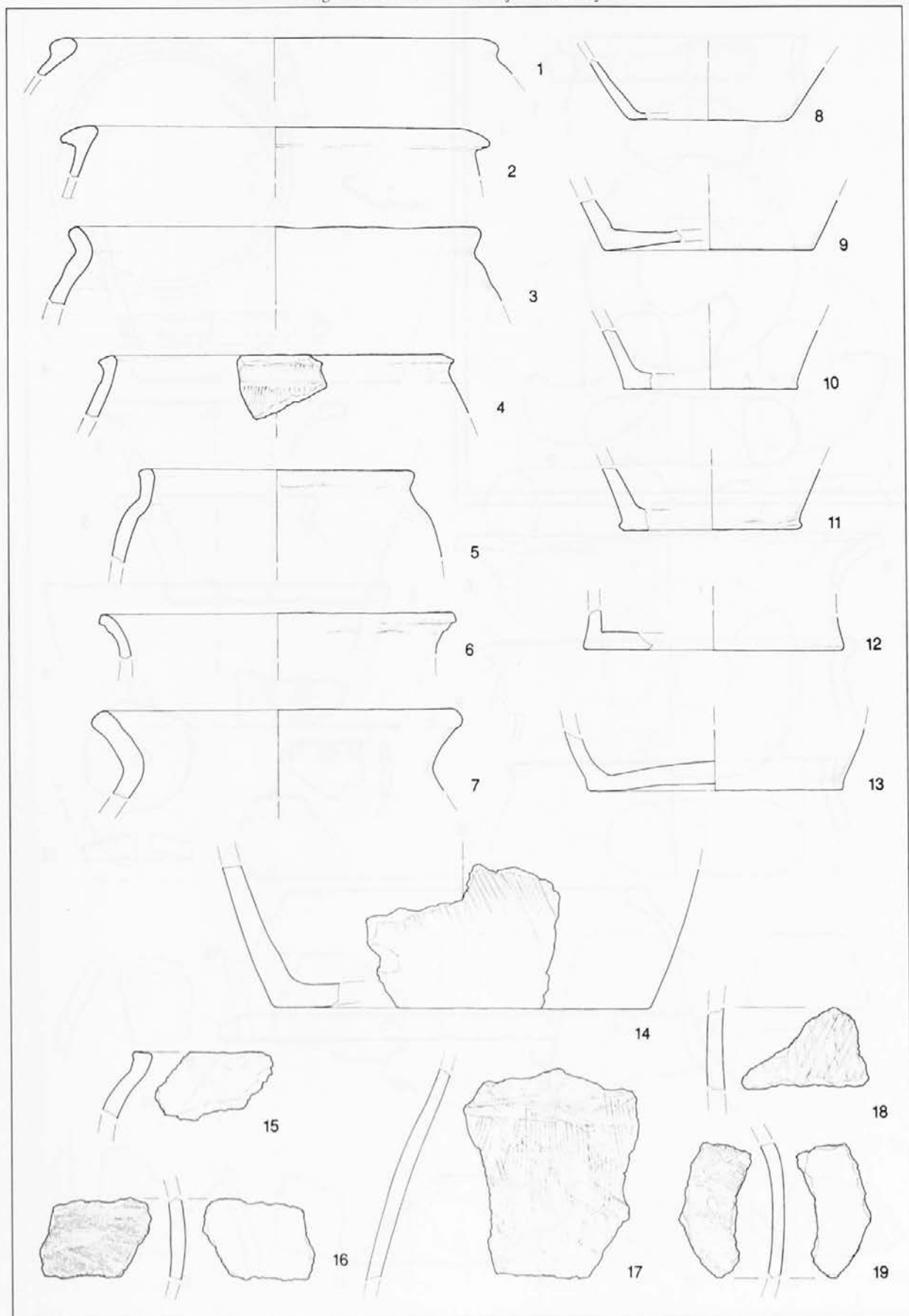
T. 13: Cvinger nad Koriti. 1-8: plast 5 (hiša B); 9: plast 7. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 13: Cvinger oberhalb von Korita. 1-8: Schicht 5 (Haus B); 9: Schicht 7.

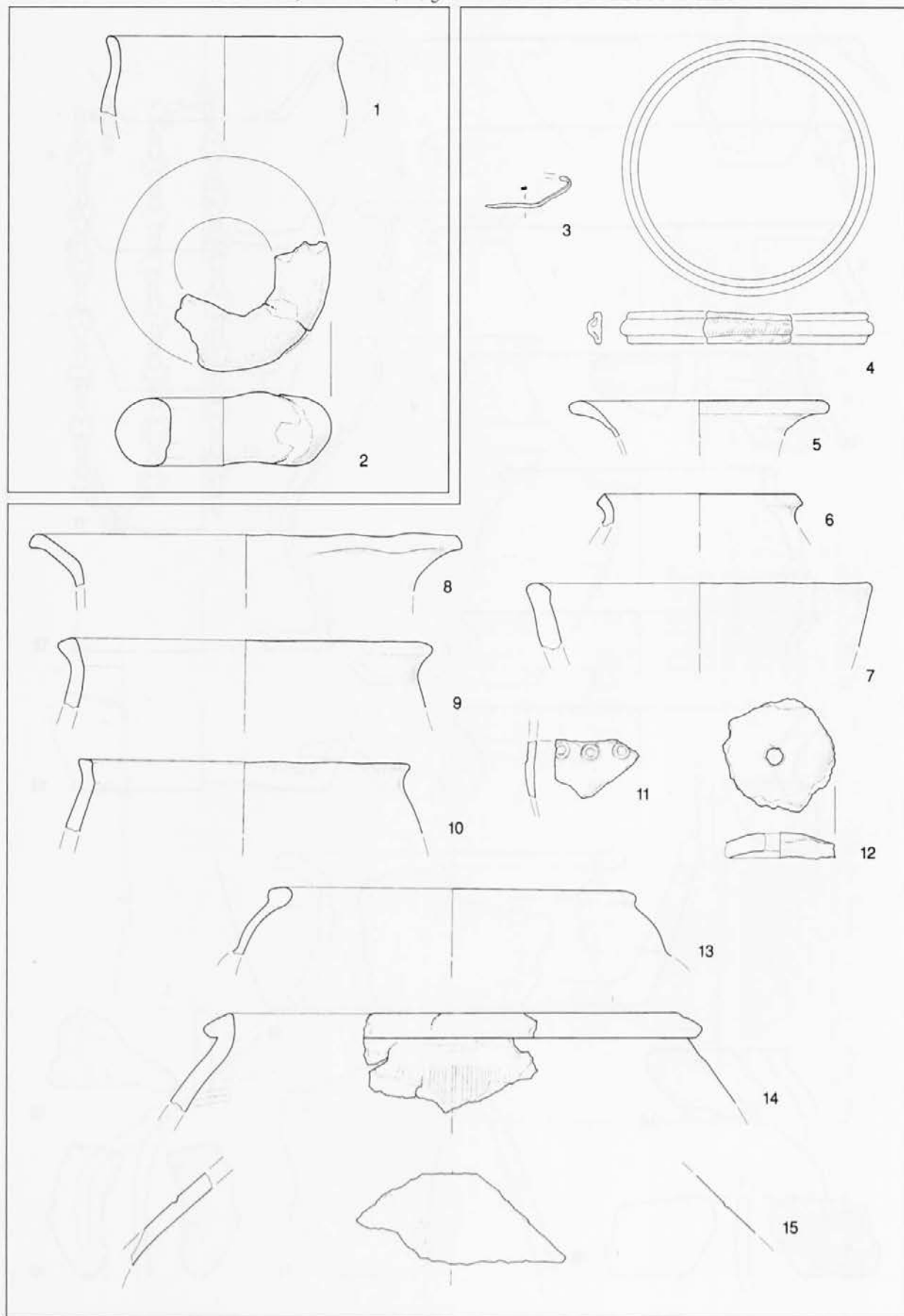
T. 14: Cvinger nad Koriti. 1-12: plast 7. 1-2 bron, 3-7 keramika. M. 1,2 = 1:2; 3-12 = 1:3.

T. 14: Cvinger oberhalb von Korita. 1-12: Schicht 7.

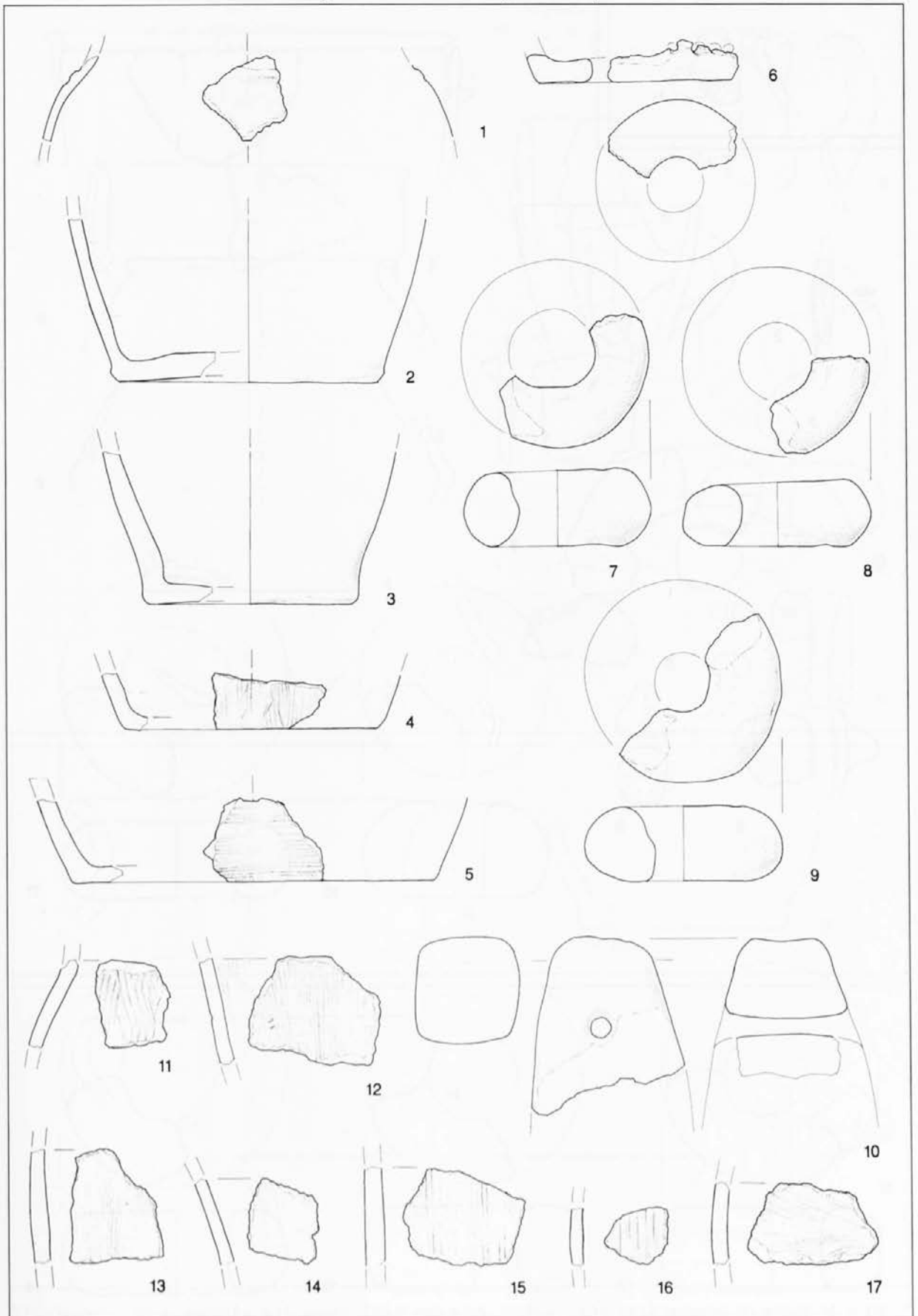
T. 15: Cvinger nad Koriti. 1-19: plast 7. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 15: Cvinger oberhalb von Korita. 1-19: Schicht 7.

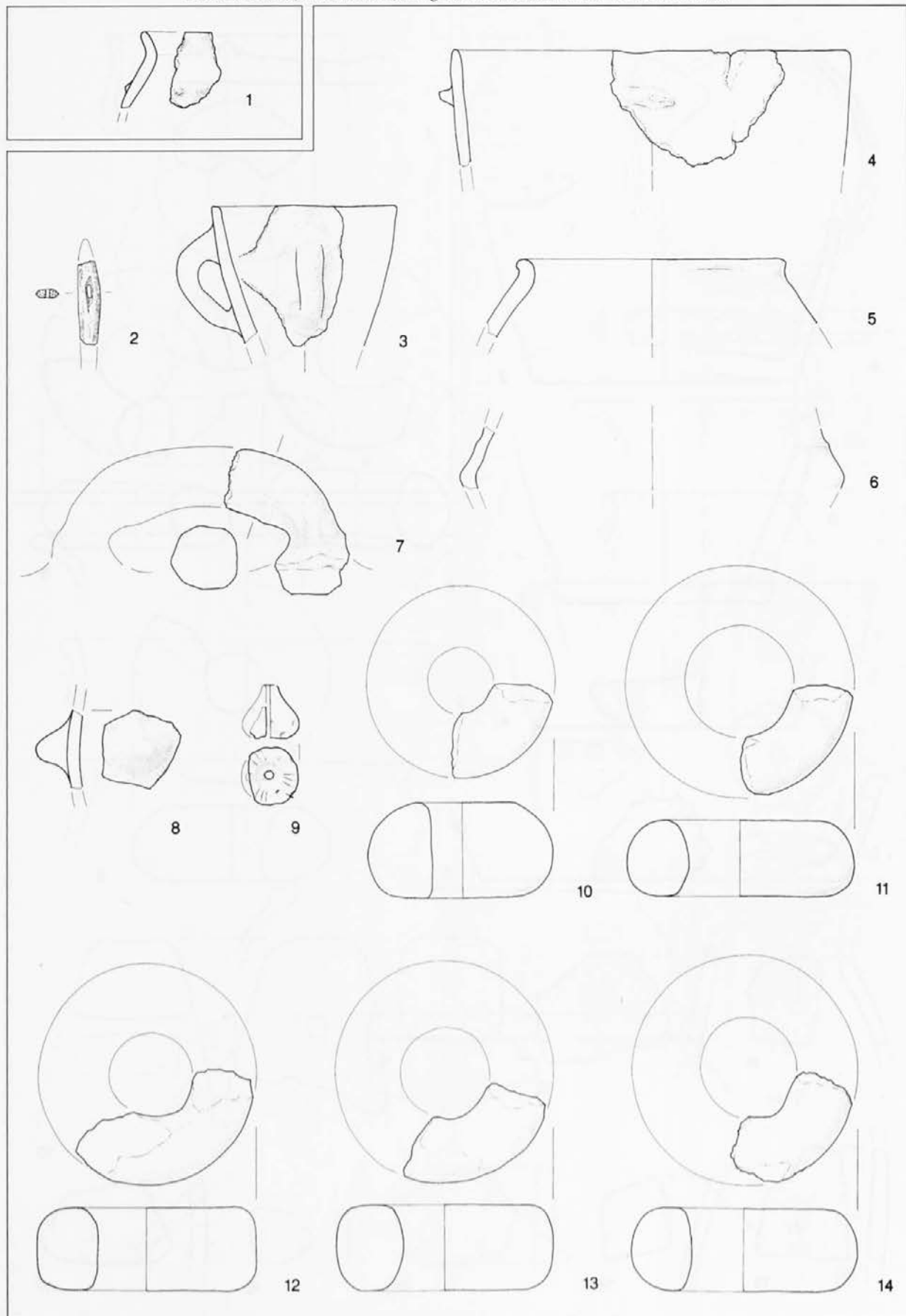

T. 16: Cvinger nad Koriti. 1-2: iz latenskega zidu; 3-15: plast 8. 1,2,5-15 keramika, 3 bron, 4 steklo. M. 3,4 = 1:2; 1,2, 5-15 = 1:3.

T. 16: Cvinger oberhalb von Korita. 1-2: aus der latènezeitlichen Mauer; 3-15: Schicht 8.

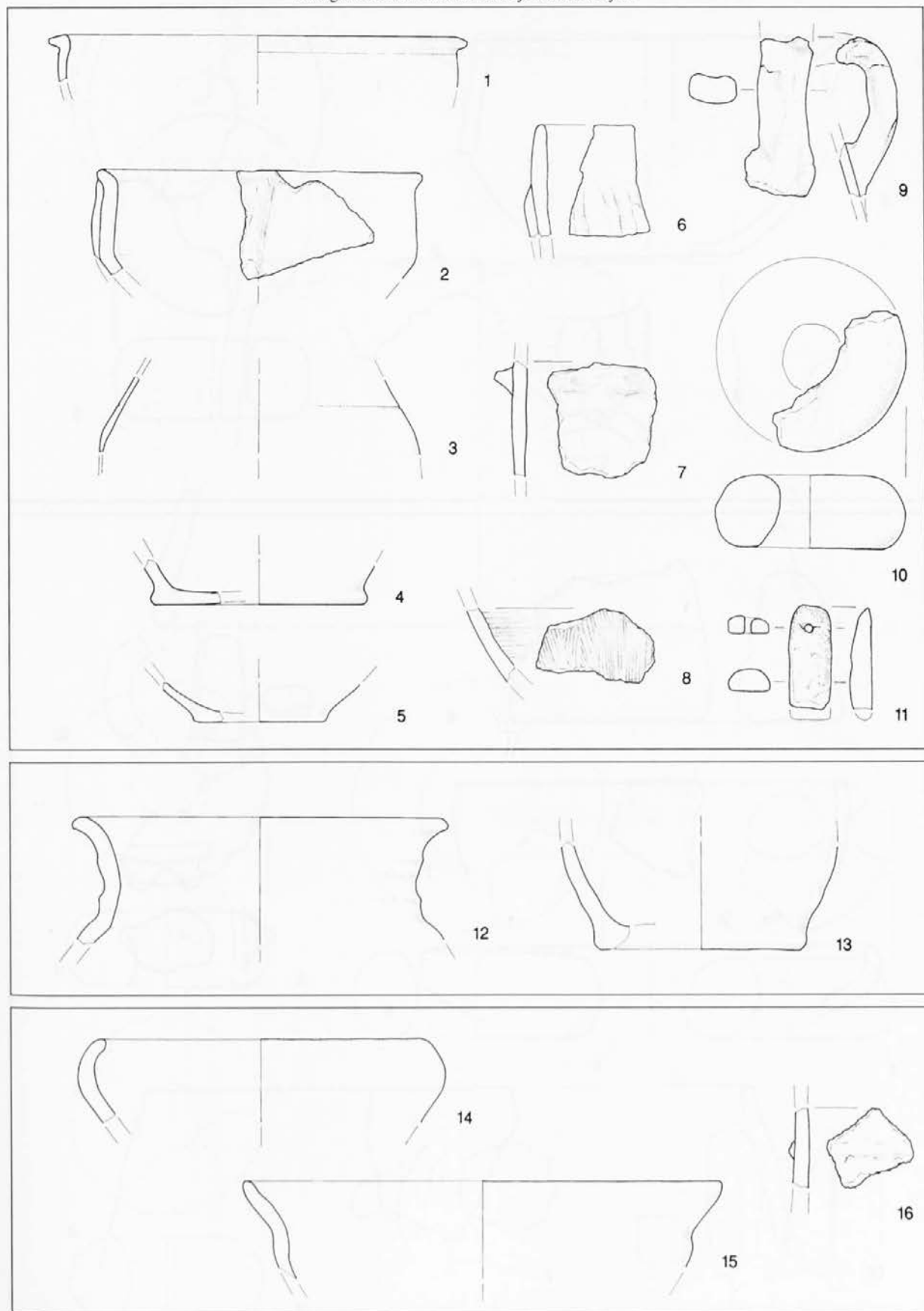

T. 17: Cvinger nad Koriti. 1-17: plast 8. Vse keramika. M. = 1:3.
 T. 17: Cvinger oberhalb von Korita. 1-17: Schicht 8.

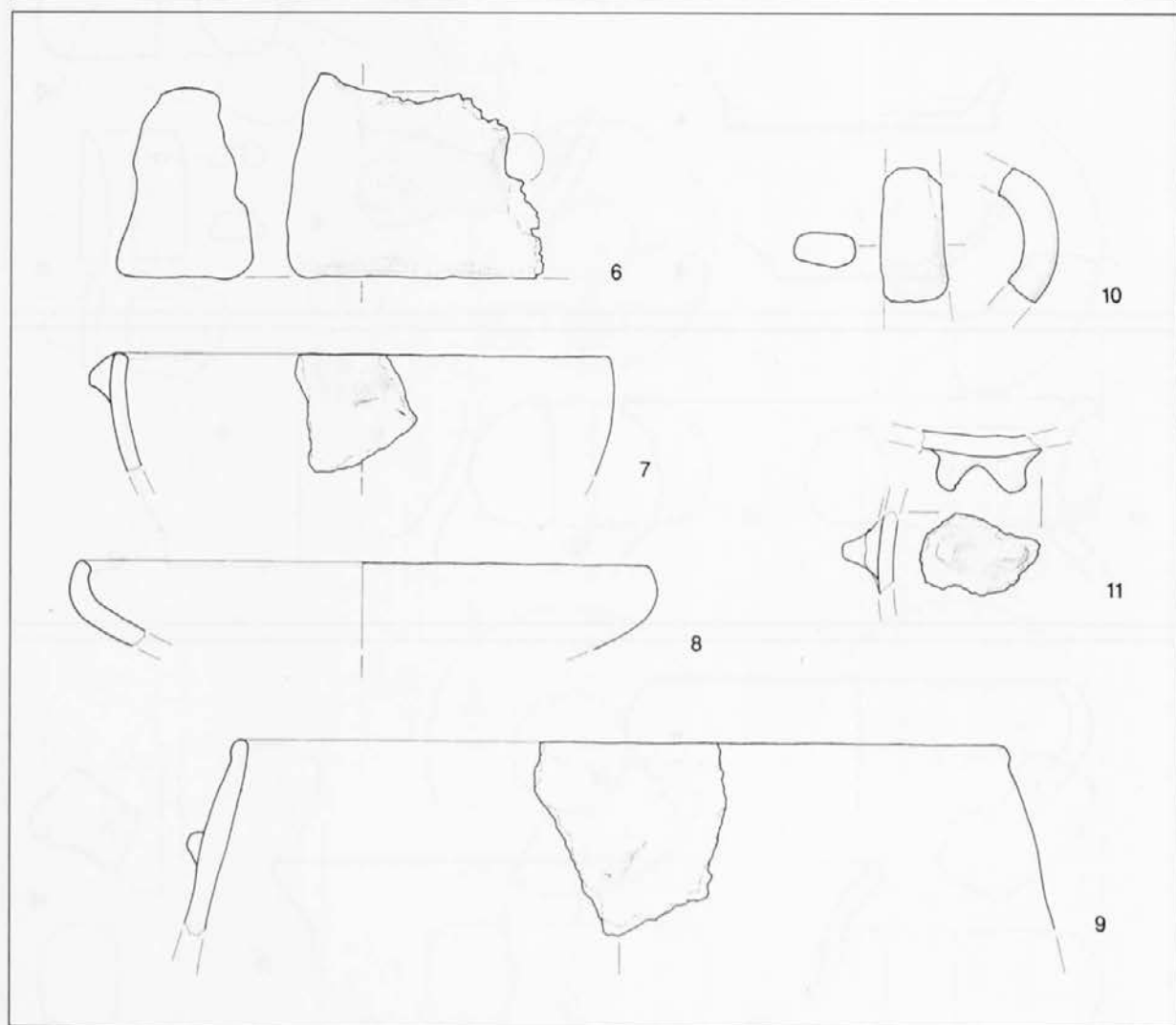
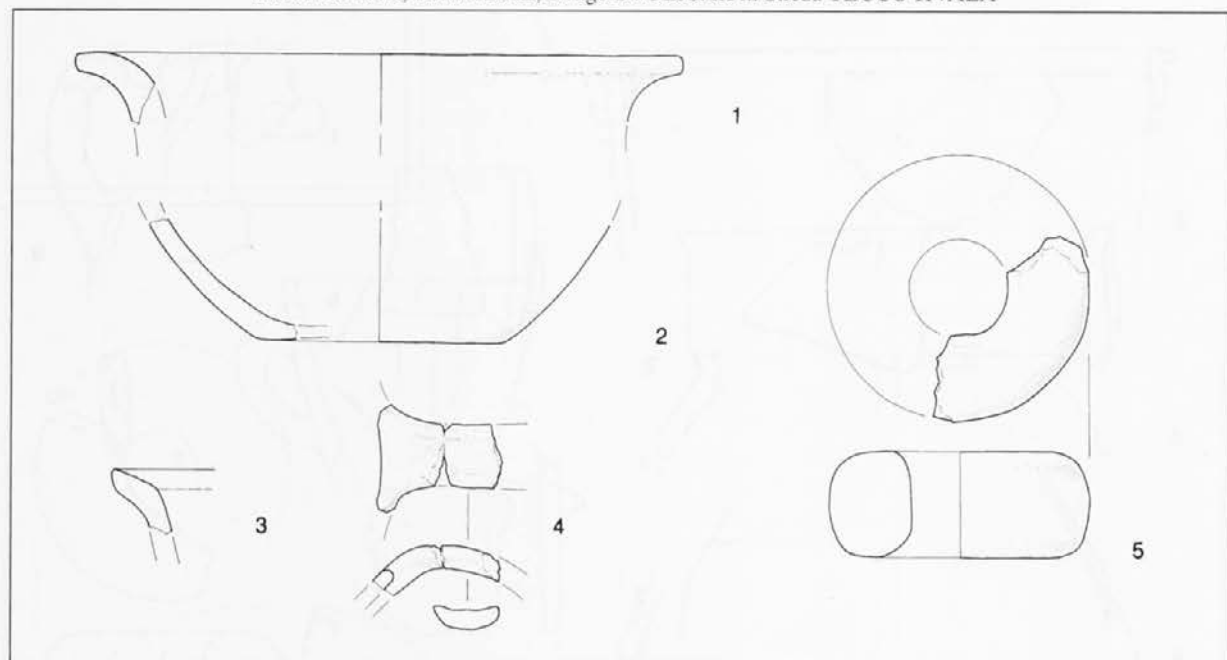

T. 18: Gradec pri Vinkovem Vrhu. 1: plast 1; 2-14: plast 3. 2 kost, 1,3-14 keramika. M. 2 = 1:2, 1,3-14 = 1:3.

T. 18: Gradec bei Vinkov Vrh. 1: Schicht 1; 2-14: Schicht 3.

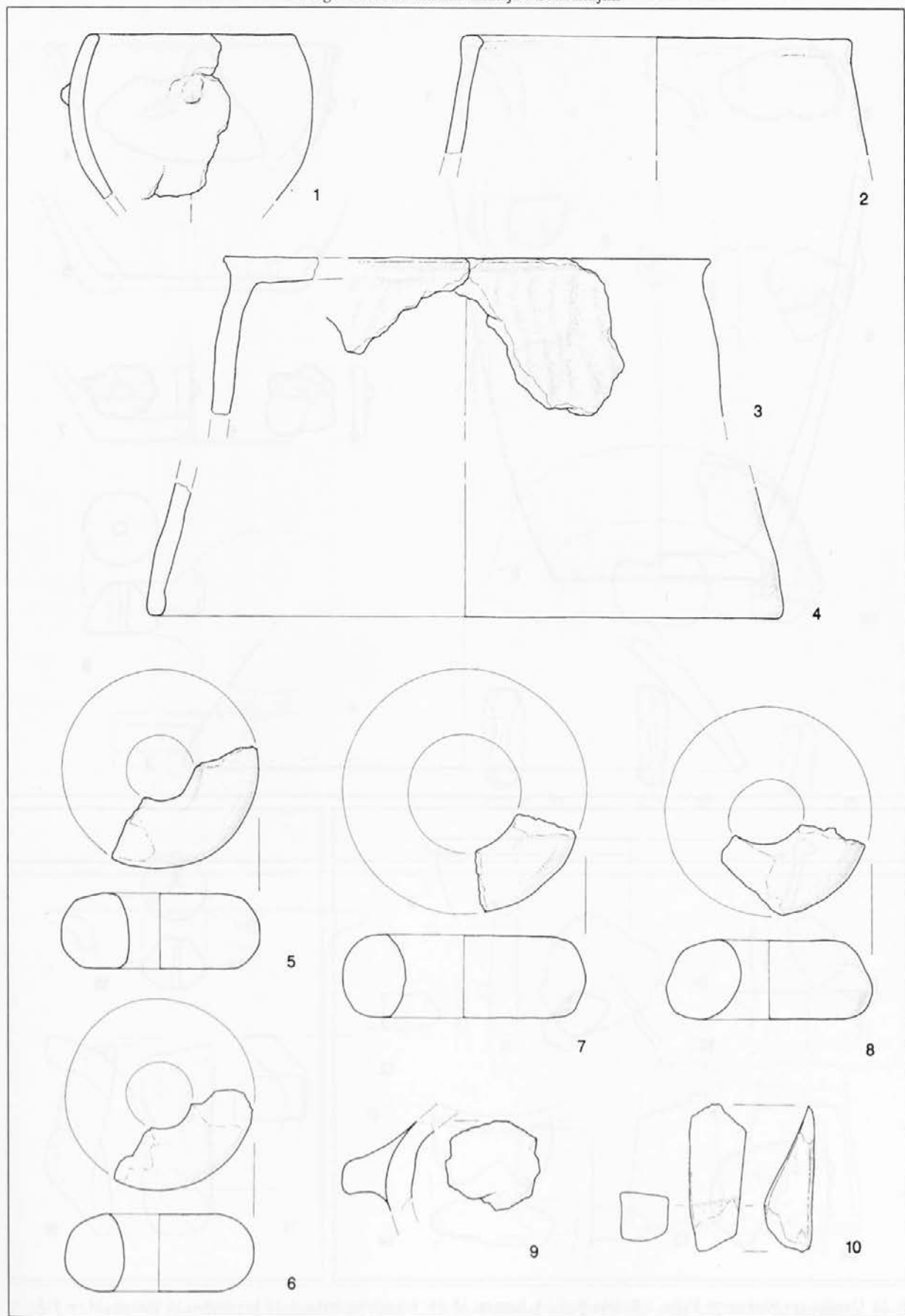

T 19: Gradec pri Vinkovem Vrhu. 1-11: plast 5; 12-13: plast 6; 14-16: plast 7. 1-10, 12-16 keramika, 11 kamen. M. = 1:3.
 T 19: Gradec bei Vinkov Vrh. 1-11: Schicht 5; 12-13: Schicht 6; 14-16: Schicht 7.

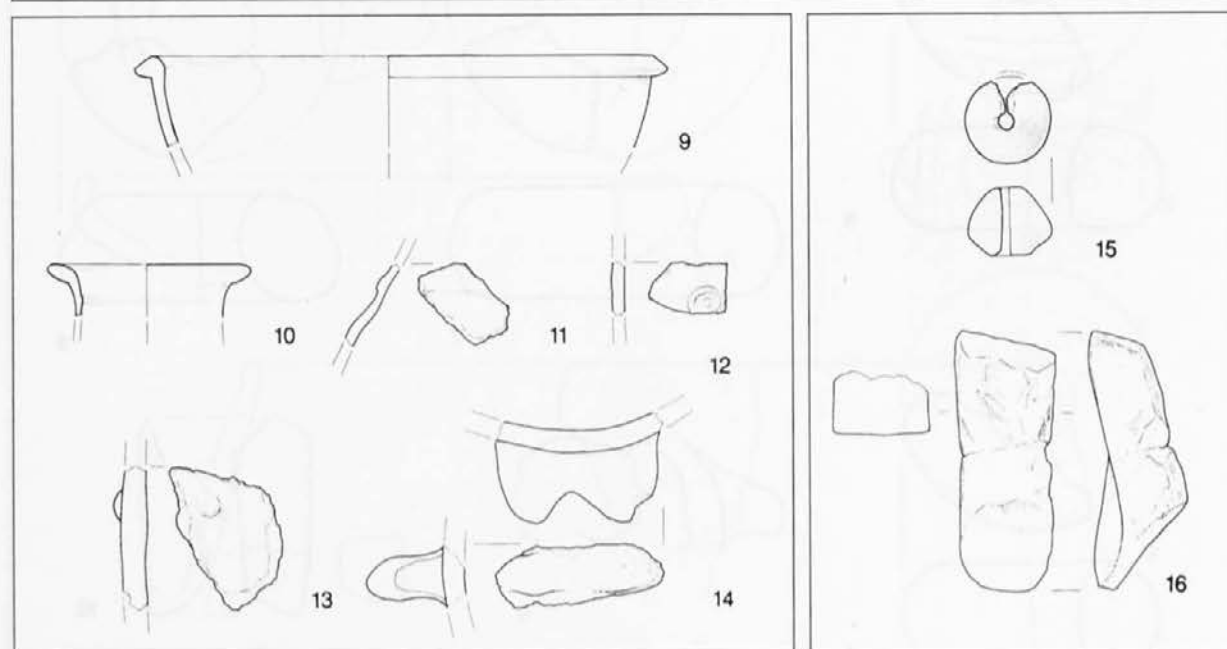
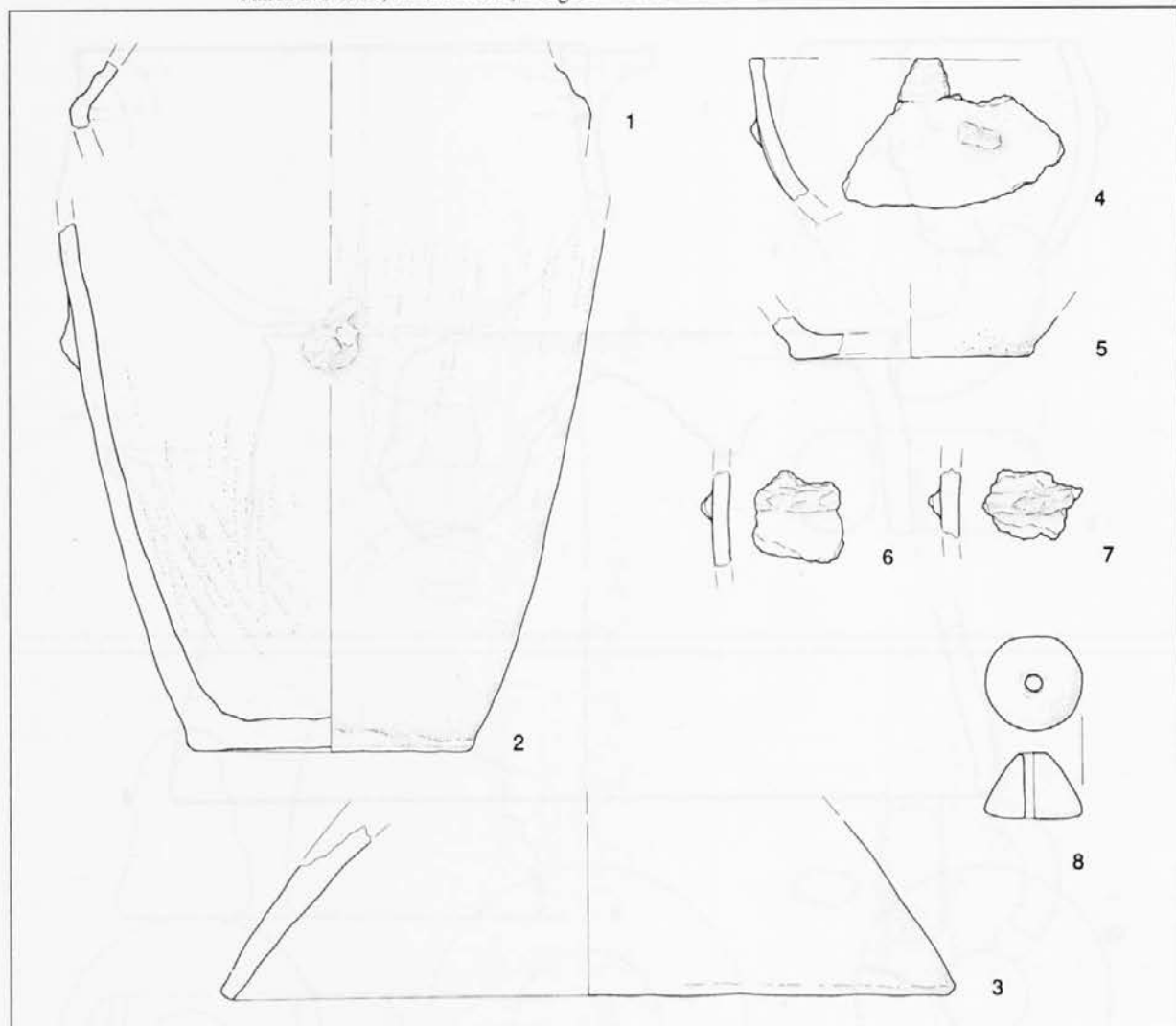
T. 20: Gradec pri Vinkovem Vrhu. 1-5: zid 1; 6-11: zid 2. Vse keramika. M. = 1:3.

T. 20: Gradec bei Vinkov Vrh. 1-5: Mauer 1; 6-11: Mauer 2.

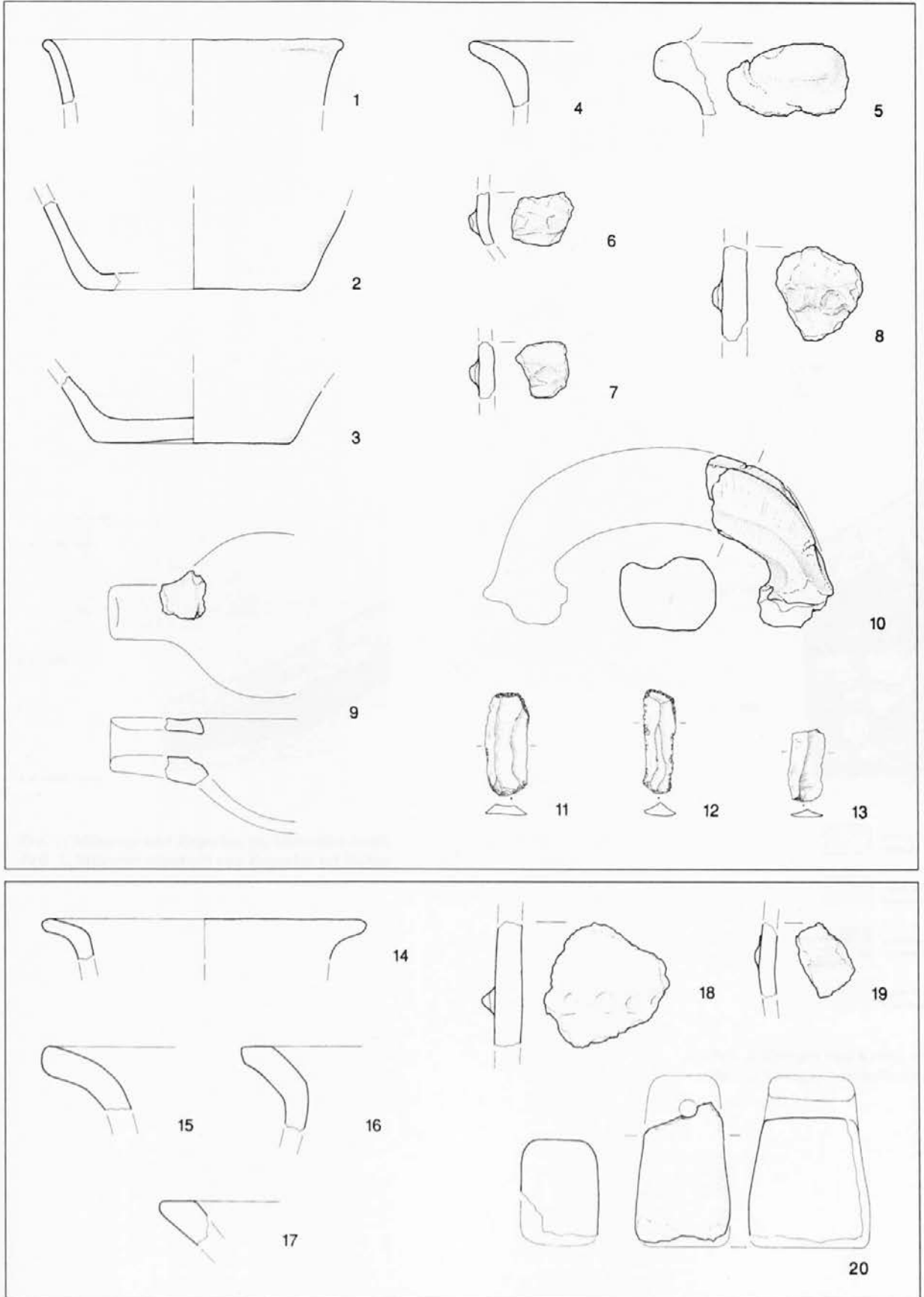

T. 21: Gradec pri Vinkovem Vrhu. 1-10: hiša A. 1-9 keramika; 10 kamen. M. = 1:3.

T. 21: Gradec bei Vinkov Vrh. 1-10: Haus A.

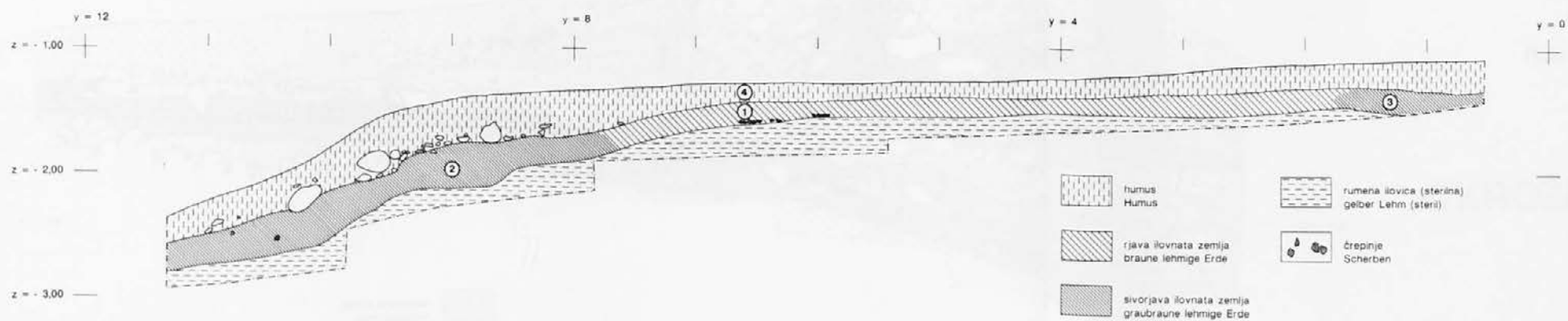

T. 22: Gradec pri Vinkovem Vrhu. 1-8: hiša B; 9-14: humus; 15-16: hrambena jama. 1-15 keramika, 16 kamen. M. = 1:3.
 T. 22: Gradec bei Vinkov Vrh. 1-8: Haus B; 9-14: Humus; 15-16: Vorratsgrube.

T. 23: 1-13: Mali vrh nad Srednjim Globodolom, plast 1. 14-20: Plešivica nad Drenjem, plast 1. 1-10,14-20 keramika, 11-13 kamen. M. 11-13 = 1:2, 1-10,14-20 = 1:3.

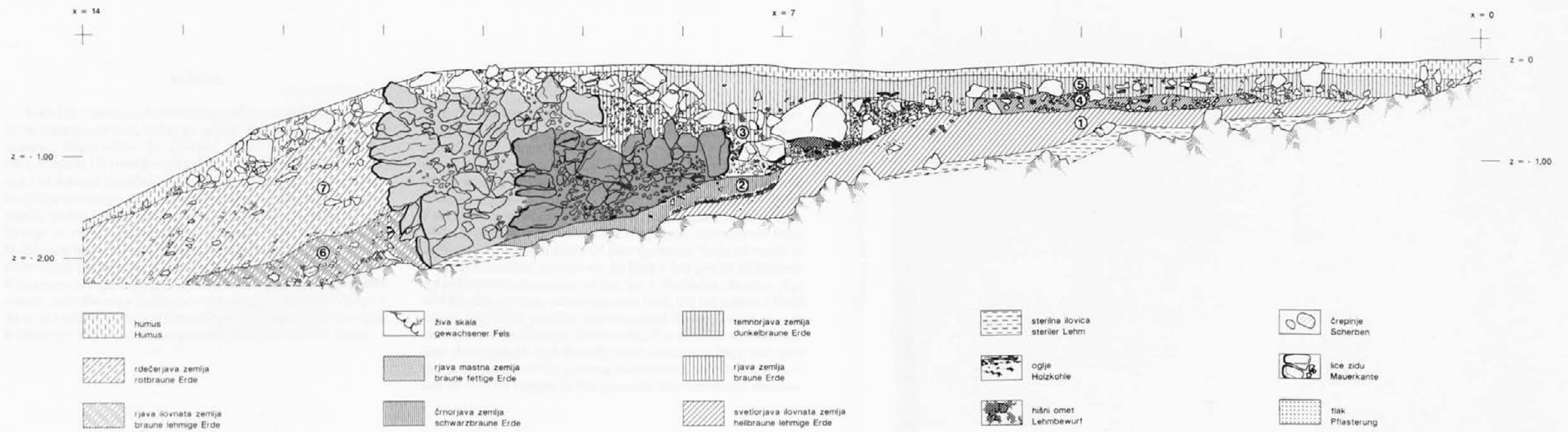
T. 23: 1-13: Mali vrh oberhalb von Srednji Globodol, Schicht 1. 14-20: Plešivica oberhalb von Drenje, Schicht 1.

Pril. 1: Makovec nad Zagorico pri Dobrničū, sonda 1, zahodni profil. M. = 1:50.
 Beil. 1: Makovec oberhalb von Zagorica pri Dobrničū, Schnitt 1, Westprofil.

Karpoložke in arheološke analize iz arheološkega višinskega načrta na lokalitah

na lokalitah pri Vinkovem Vrhu

Pril 3: Gradec pri Vinkovem Vrhu, sonda 1, severozahodni profil. M. = 1:50.

Beil. 3: Gradec bei Vinkov Vrh, Schnitt 1, Nordwestprofil.

Karpološke in antrakotomske analize iz prazgodovinskih višinskih naselij na Dolenjskem

Metka CULIBERG in Alojz ŠERCELJ

Izvleček

Tako kot v večini arheoloških najdišč prevladujejo semena žit in žitnega plevela, nekaj pa je tudi drevesnih in grmovnih semen. Pomembno je število drobnih semen križnic (Brassicaceae) iz rodu *Brassica* (kapus, ogrščica, koleraba, repa, ipd.) in *Sinapis* (gorčica). V nasprotju z drugimi evropskimi in bližnjevzhodnimi arheološkimi najdišči, so množična in redna najdba semen križnic pri nas velika izjema. Le v severozahodni Evropi so znane najdbe semen križnice riček (*Camelina*), v Italiji pa je bilo v plasteh mlajšega neolitika, bronaste in rimske dobe najdenih po nekaj zrn rodu *Brassica*, sicer takšne najdbe niso znane (Hopf 1991). Glede na redne in množične najdbe semen rodu *Brassica* in *Sinapis* v Sloveniji je mogoče sklepati, da so te rastline tu že gojili in zato poreklo današnjih številnih kultivarjev kapusnic lahko postavljamo prav v naše kraje.

Analizirani so bili vzorci zoglelenih semen in lesnega oglja iz enajstih naselij na Dolenjskem. Iz zemeljskih vzorcev je bila organska snov izločena s flotacijo. Prednost flotacije je prav v tem, da se iz izkopanega vzorca kulturne plasti dvigne na površje vsa organska snov ne glede na velikost in provenienco. Potrebno je le še prebiranje in ločitev uporabnega in določljivega materiala od amorfnega detritusa.

Za določanje večjih semen smo uporabljali lupo "ZRAK", za manjše pa binokularno lupo Leitz-ELVAR. Lesno oglje smo določali pod mikroskopom Leitz ORTHOLUX z optiko za vpadno svetlobo ULTROPAK. Vzorce oglja smo preiskovali na svežih prelomnih ploskvah v vseh treh anatomskih smereh: transverzalni, tangencialni in radialni. Šele ujemanje znakov v vseh treh legah dopušča kolikor toliko zanesljivo določitev. Pogoji

Abstract

As at the most archaeological sites, seeds of various species of cereals and of its associated weeds predominate. There are also occasional finds of seeds of trees and bushes. Important is the amount of the tiny seeds of crucifers (Brassicaceae) of the genera *Brassica* (cabbage, rape, kohlrabi, turnip) and *Sinapis* (mustard). Contrary to the other European and Near Eastern archaeological sites, the numerous and regular finds of cruciferous seeds in Slovenia are greatly exceptional. Only in the northwestern parts of Europe some finds of seeds of crucifer *Camelina* are known. In Italy a few grains of *Brassica* were found in the strata of the later Neolithic, Bronze Age and Roman periods, otherwise such finds are not known (Hopf 1991). Given the regular and abundant finds of seeds of genera *Brassica* and *Sinapis* in Slovenia, it is possible to conclude that these plants had already been cultivated here and thus the provenance of the present numerous cultivated crucifers can in fact be sought in the present-day Slovenian regions.

je seveda dobra ohranjenost relevantnih anatomskih posebnosti.

1. Cvinger pri Meniški vasi (železna doba)

V 18 vzorcih iz železnodobnega gradišča na Cvingerju pri Meniški vasi je bila večina semen ožganih. Le nekatera olesenela semena (gabrice) so bila neožgana. Splošna oznaka celotnega fundusa je ta, da je bilo tu najdenega le malo žitnega zrnja. Prevladovalo je večinoma drobno zrnje križnic (Cruciferae), kar je posebnost tudi za druga doslej karpološko raziskana arheološka najdišča na Dolenjskem.

Rezultati analiz so predstavljeni po posameznih vzorcih, vzetih iz profila:

Vzorec 1

1. *Sinapis sp.*, gorčica (delno Brassica - ogrščica) - veliko zoglenelih zrn.

2. *Linum usitassinum*, lan - 1 zrno (močno je inkrustirano s karbonatno prevleko).

3. *Carpinus betulus*, gaber - neožgan fragment gabrice.

4. *Taraxacum sp.*, regrat - 1 neožgan plod, rožka.

Vzorec 2

1. *Triticum cf. aestivum*, pšenica - 2 zrna.

2. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn (večinoma brez epidermide).

Vmes so tudi rjave mineralne kroglice - limonitne konkrecije (=bobovec).

Vzorec 3

1. *Triticum cf. aestivum*, pšenica - 1 celo zrno in fragment.

2. *Panicum miliaceum*, proso.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica.

Vzorec 4

1. *Triticum cf. aestivum*, pšenica - 14 zrn, delno fragmenti.

2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 6 zrn.

3. *Panicum miliaceum*, proso - 4 zrna.

4. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

5. *Linum usitassinum*, lan - 1 zrno.

6. *Sambucus nigra*, bezeg - 1 izluščeno in zoglenelo zrno.

Vzorec 5

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.

2. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrna.

3. *Carpinus betulus*, gaber - 1 orešek, neožgan.

Vzorec 6

1. *Triticum cf. aestivum*, pšenica - 7 zrn.

2. *Panicum miliaceum*, proso - 3 zrna.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

4. *Galeopsis*, zebnat - 2 recentni zrna.

Vzorec 7

1. *Triticum sp.*, pšenica - fragmenti.

2. *Hordeum vulgare*, ječmen - polovica zrna.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - zelo veliko zrn.

4. *Carpinus betulus*, gaber - polovica neožganega, razklanega oreška.

5. *Rubus sp.*, robida - polovica oreška.

6. *Carex sp.*, šaš - 1 zrno.

Vzorec 8

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - 2 zrna.

Vzorec 9

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.

2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 3 zrna.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

4. *Carpinus betulus*, gaber - 1 in pol oreška.

5. *Sambucus nigra*, bezeg - polovica zrna.

6. *Carex sp.*, šaš - 1 zrno.

Vzorec 10

1. *Triticum sp.*, pšenica - 2 zrna.

2. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

4. *Carpinus betulus*, gaber - 1 in pol oreška, nezoglenelo.

5. *Polygonum sp.*, dresen - 1 zrno.

Vzorec 11

1. *Triticum sp.*, pšenica - 3 zrna.

2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

3. *Rubus sp.*, robida - 1 zrno.

4. *Carpinus betulus*, gaber - 1 orešek ožgan, 1 neožgan.

5. *Trifolium sp.*, detelja - recentna semena.

Vzorec 12

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.

2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 2 zrna.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

Vzorec 13

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 2 zrna.

2. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.

3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

4. *Trifolium sp.*, detelja - nekaj zrn, recentno.

Vzorec 14

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 2 zrna.

2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

3. *Rubus sp.*, robida - 1 orešek.

4. limonitne kroglaste konkrecije (bobovec).

Vzorec 15

1. *Triticum aestivum*, pšenica - 2 zrna.

2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

3. *Carpinus betulus*, gaber - 1 orešek.

Vzorec 16

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.

2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 1 zrno.

3. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrna.

4. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

Vzorec 17

Ni semen.

Vzorec 18

1. *Triticum aestivum*, pšenica - 3 zrna.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
3. *Oxalis acetosella*, zajčja deteljica - 1 neožgano zrno.

2. Gradec pri Mirni

(bakrena doba)

Vzorec 1 - jama s pečjo

1. *Triticum sp.*, pšenica.
2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 6 zrn.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica - 1 zrno.

Vzorec 2 - jama s pečjo

V vzorcu so fragmenti ožganih, nezoglenelih in močno deformiranih žitnih zrn.

Vzorec 3 - jama s pečjo

Ožgana žitna zrna so gobasto nabuhla in prepojena z zemljo. Prepoznavna so zrna:

1. *Triticum cf. aestivum*, pšenica.
2. *Hordeum vulgare*, ječmen.
3. *Amarantus sp.*, ščir - 2 zrn.
4. *Chenopodium sp.*, metlika - 1 zrno.

3. Gradišče nad Gradiščem pri Trebnjem

(pozna bronasta doba)

Vzorec 1 - jama v jugovzhodnem vogalu sonde

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
2. *Brassica sp.*, ogrščica - nekaj semen.
3. *Sambucus nigra*, bezeg - 1 orešek.
4. *Rubus sp.*, robida - 1 orešek.

4. Kunkelj pod Vrhtrebnjem

(železna doba)

Vzorec 1 - hiša

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
2. *Brassica sp.*, ogrščica - veliko semen.
3. *Vicia sp.*, grašica - 1 zrno.
4. *Chenopodium sp.*, metlika - 1 zrno.
5. *Ranunculus sp.*, zlatica - 1 zrno.
6. *Sambucus nigra*, bezeg - 2 oreška.

Vzorec 2 - hiša

1. *Panicum miliaceum*, proso - nekaj zrn.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

Vzorec 3 - hiša

1. *Panicum miliaceum*, proso - nekaj zrn.
2. *Rubus sp.*, robida - 2 oreška.
3. *Chenopodium sp.*, metlika - 3 zrna.

Vzorec 4 - hiša

1. *Panicum miliaceum*, proso - nekaj zrn.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
3. *Chenopodium sp.*, metlika - 3 zrna.

Vzorec 5 - hiša

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
2. *Chenopodium sp.*, metlika - 2 zrn.

5. Kincelj nad Trbincem

(železna doba)

Vzorec 1 - hiša

1. *Triticum sp.*, pšenica - nekaj zrn.
 2. *Hordeum vulgare*, ječmen - nekaj zrn.
 3. *Panicum miliaceum*, proso - veliko zrn.
 4. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.
 5. *Sambucus nigra*, bezeg - 1 orešek.
 6. *Trifolium sp.*, detelja - 2 zrn.
- Drobcu lesnega oglja.

Vzorec 2 - hiša

1. *Panicum miliaceum*, proso - veliko zrn.
2. *Setaria sp.*, muhič - nekaj zrn.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.
4. *Brassica sp.*, ogrščica - nekaj zrn.
5. *Rubus sp.*, robida - 2 oreška.
6. *Sambucus ebulus*, habat - 1 orešek.
7. *Polygonum sp.*, dresen - 1 zrno.
8. *Chenopodium sp.*, metlika - 1 zrno.

Vzorec 3 - hiša

Lesno oglje:

1. *Quercus sp.*, hrast - 8 koščkov.
2. *Fagus sylvatica*, bukev - 1 košček.
3. *Acer sp.*, javor - 1 košček.
4. *Pinus sp.*, bor - 1 košček.

6. Sveta Ana nad Vrhpečjo

(pozna antika)

Vzorec 1 - severna jama

1. *Triticum spelta*, pirika - veliko zrn.
2. *Triticum aestivum*, trda pšenica - veliko zrn.
3. *Hordeum vulgare*, ječmen - veliko zrn.
4. *Hordeum vulgare var. nudum*, goli ječmen - 1 zrno.

5. *Panicum miliaceum*, proso - nekaj zrn.
6. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.
7. *Prunus avium*, češnja - polovica koščice.

Vzorec 2 - južna jama

1. *Triticum spelta*, pirika - veliko zrn.
2. *Triticum aestivum*, trda pšenica - veliko zrn.
3. *Agrostemma githago*, kokalj (žitni plevel) - 1 zrno.

Vzorec 3 - južna jama

1. *Triticum aestivum*, pšenica - veliko zrn.
2. *Hordeum vulgare*, ječmen - nekaj zrn.
3. *Panicum miliaceum*, proso - nekaj zrn.
4. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.
5. *Polygonum sp.*, dresen - 1 zrno.

Vzorec 4 - južna jama

1. *Triticum aestivum*, pšenica - veliko zrn.
2. *Triticum spelta*, pirika - nekaj zrn.
3. *Hordeum vulgare*, ječmen - nekaj zrn.
4. *Hordeum vulgare var. nudum*, goli ječmen - 2 zrna.
5. *Sinapis arvensis*, gorčica; mogoča tudi *Brassica*, ogrščica - veliko zrn.
6. *Vicia sp.*, grašica - 2 zrna.
7. *Rubus sp.*, robida - 1 zrno.

7. Gradec nad Mihovim (pozna bronasta doba)

Vzorec 1 - jama 1

1. *Triticum sp.*, pšenica - 3 zrna.
2. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica - 2 zrna.

Vzorec 2 - jama 2

1. *Panicum miliaceum*, proso - 3 zrna.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.

Vzorec 3 - jama 5

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 1 zrno.
 2. *Panicum miliaceum*, proso - 4 zrna.
 3. *Vicia sp.*, grašica - 2 zrna.
 4. *Lens culinaris*, leča - 3 zrna.
 5. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - veliko zrn.
- Fragmenti žitnih zrn pšenice, ječmena.

Vzorec 4 - jama 6/1

1. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - precej zrn.

Vzorec 5 - jama 6/2

1. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrna.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - veliko zrn.

Vzorec 6 - jama 7

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - precej zrn.

Vzorec 7 - jama 9

1. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.

Vzorec 8 - jama 11

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - precej zrn.
2. *Lens culinaris*, leča - 5 zrn.

Vzorec 9 - jama 18

1. *Sinapis arvensis*, gorčica - nekaj zrn.
 2. *Lens culinaris*, leča - 1 zrno.
- Fragmenti žit pšenice in ječmena.

Vzorec 10 - hiša 1/1

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 2 zrna.
2. *Sinapis arvensis*, gorčica - precej zrn.

Vzorec 11 - hiša 1/2

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.
2. *Panicum miliaceum*, proso - 4 zrna.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - zelo veliko zrn.

Vzorec 12 - hiša 1/3

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 2 zrna.
2. *Hordeum vulgare var. nudum*, goli ječmen - 1 zrno.
3. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrna.
4. *Lens culinaris*, leča - 4 zrna.
5. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - veliko zrn.

Vzorec 13 - hiša 1/4

1. *Triticum sp.*, pšenica - slabo ohranjena zrna.
2. *Triticum monoccocum*, enozrna pšenica - nekaj zrn.
3. *Triticum aestivum*, trda pšenica - nekaj zrn.
4. *Hordeum vulgare*, ječmen - precej zrn.
5. *Hordeum vulgare var. nudum*, goli ječmen - 3 zrna.
6. *Panicum miliaceum*, proso - 1 zrno.
7. *Avena sativa*, oves - 6 zrn.
8. *Lens culinaris*, leča - 25 zrn.
9. *Vicia faba*, bob - 1 zrno.

Vzorec 14 - hiša 1/5

1. *Triticum sp.*, pšenica - 1 zrno.
2. *Panicum miliaceum*, proso - 5 zrn.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - veliko zrn.

Vzorec 15 - hiša 2

1. *Hordeum vulgare*, ječmen - 1 zrno.
2. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrn.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica - veliko zrn.

Vzorec 16

1. *Hordeum vulgare var. nudum*, goli ječmen - 1 zrno.
2. *Panicum miliaceum*, proso - 8 zrn.
3. *Sinapis arvensis*, gorčica (tudi *Brassica*) - veliko zrn.

8. Cvinger nad Koriti

(železna doba)

Vzorec 1 - plast 2, hiša A

Lesno oglje:

1. *Quercus cf. robur*, dob - 4 kosi. V prečnem prerezu so traheje spomladnega lesa zelo široke, v poletnem lesu pa so znatno ožje in in redkejše. V tangencialnem prerezu so lesni žarki večinoma eno- do nekaj plastni, vmes pa so izrazito široki, vidni s prostim očesom.

2. *Quercus cf. petraea*, graden - 7 kosov. Prečni prerez s širokimi trahejami v spomladnem lesu, s prehodom v ožje poletne traheje. Lesni žarki ozki, nekateri pa so široki.

3. *Fraxinus cf. ornus*, mali jesen - 3 kosi. V prečnem prerezu so traheje v spomladnem lesu široke, v spomladnem precej ožje. Široke traheje so mestoma zaprte s tilami. Lesni žarki so samo eno- do triplastni.

Vzorec 2 - plast 5, hiša B

Semena:

1. *Triticum sp.*, pšenica - 2 zrn.
2. *Hordeum sp.*, ječmen - 4 zrna.
3. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrn.
4. *Avena*, oves - 1 zrno.
5. *Setaria sp.*, muhič - 1 zrno.
6. *Brassica sp.*, ogrščica - nekaj zrn.
7. *Vicia sp.*, grašica - 2 zrn.
8. *Pisum sp.*, grah - 1 zrno.
9. *Polygonum sp.*, dresen - 1 zrno.
10. *Carex sp.*, šaš - 1 plod.
11. *Amarantus sp.*, ščir - 1 zrno.
12. *Bromus sp.*, stoklasa - 1 fragment.

13. *Ranunculus sp.*, zlastica - 1 zrno.14. *Trifolium sp.*, detelja - 1 zrno.15. *Carpinus sp.*, gaber - 1 orešek.16. *Sambucus sp.*, bezeg - 1 zrno.

Vzorec 3 - plast 2, hiša A

1. *Triticum sp.*, pšenica.
2. *Hordeum sp.*, ječmen.
3. *Avena sativa*, oves.
4. *Vicia faba*, bob.
5. *Vicia sp.*, grašica.
6. *Rumex sp.*, kislica.
7. *Chenopodium sp.*, metlika.

Vzorec 4 - plast 2, hiša A

1. *Triticum sp.*, pšenica - 16 zrn.
2. *Hordeum sp.*, ječmen - 28 zrn.
3. *Panicum miliaceum*, proso - 2 zrn.
4. *Vicia sp.*, grašica - 3 zrna.
5. *Vicia faba*, bob - fragment.
6. *Brassica sp.*, ogrščica - več zrna.
7. *Chenopodium*, metličevje (plevel).
8. *Polygonum - Rumex*, dresen - kislica.
9. *Carex sp.*, šaš.
10. *Carpinus*, gaber.

9. Stari grad nad Seli pri Šumberku

(bakrena doba)

Vzorec 1 - plast 2, hiša

1. *Sinapis sp.*, gorjušica - več semen.
2. *Brassica sp.*, ogrščica, repica - več semen.
3. *Panicum sp.*, proso.
4. *Trifolium sp.*, detelja.

10. Mali vrh nad Srednjim Globodolom

(bakrena doba)

Vzorec 1 - plast 1

1. *Brassica sp.*, ogrščica in *Sinapis sp.*, gorjušica - veliko zrn.
2. *Chenopodium sp.*, metlika - 2 zrn.
3. *Carpinus sp.*, gaber - 2 fragmenta gabrice.

Vzorec 2 - plast 1

1. *Brassica sp.*, *Sinapis sp.*, ogrščica, gorjušica - nekaj zrn.
2. *Carpinus sp.*, gaber - 3 in pol oreška gabrice.

11. Gradec pri Vinkovem vrhu

(železna doba)

Med doslej izkopanim materialom na Vinkovem vrhu je razmeroma malo žit - pšenice, ječmena in ovs, več pa je prosa. Največ pa je zoglenega zrnja kapusnic *Brassica*, kot v vseh doslej preiskanih arheoloških najdiščih na Dolenjskem.

Vzorec 1 - hiša A

1. *Triticum sp.*, pšenica - 8 slabo ohranjenih pooglenelih zrn.
2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 6 zrn.
3. *Secale cereale*, rž - 1 zrno.
4. *Avena sativa*, oves - 2 zrna.
5. *Panicum miliaceum*, proso - 7 zrn.
6. *Setaria sp.*, muhič - 5 zrn.
7. *Bromus sp.*, stoklasa - 1 zrno.
8. *Vicia cf. cracca*, grašica - 6 zrn.
9. *Brassica sp.*, ogrščica - ca 150 zrn.
10. *Polygonum-Rumex*, dresen - 2 zrna.
11. *Prunus spinosa*, črni trn - 1 koščica.
12. *Carpinus betulus*, gaber - neožgani, delno razklani oreški (morda so jih prinesle v zemljo miši?).
13. *Cornus mas*, dren - 10 koščic, delno zdrobljenih ali polomljenih.
14. *Rubus sp.*, robida, malina - 8 oreškov.
15. *Amaranthus sp.*, ščir - 3 zrna.
16. *Carex sp.*, šaš - 1 zrno.

Vzorec 2 - hiša B (vsebina lonca)

1. *Brassica sp.*, ogrščica - veliko zrn.
2. *Vicia sp.*, grašica - 4 semena.
3. *Setaria sp.*, muhič - 1 zrno.

Vzorec 3 - hiša A

1. *Triticum sp.*, pšenica - 2 polovici zrna.
2. *Hordeum vulgare*, ječmen - 1 zrno.
3. *Panicum miliaceum*, proso - 5 zrn
4. *Brassica sp.*, ogrščica - nad 100 zrn.
5. *Carpinus betulus*, gaber - 2 ožgana oreška.
6. *Juniperus communis*, brin - 1 koščica.

Zaključki

Poleg običajnih prehrabnih rastlin (pšenica, ječmen, oves, proso, bob, grah, muhič), smo v posameznih vzorcih ugotovili tudi seme njihovih rednih spremljevalcev, plevelov. To so metlika, loboda, ščavje, stoklasa, detelja in dresen. Vendar pa se seme lobod, ščavja in metlike, ki ga te vrste sicer producirajo v velikih množinah, pojavlja le posamično.

Posebej je vredno poudariti, da smo v večini doslej karpološko preiskanih vzorcev iz arheoloških najdiščih na Dolenjskem našli poleg ostalega semenja tudi veliko pooglenelih semen križnic (*Brassicaceae*) iz rodov *Brassica* in *Sinapis*. Sem spadajo današnje kulturne rastline kot so repa, zelje, koleraba, gorčica ipd. Njihova semena so okrogla, velika od 0,9 do 1,5 mm. Pri dobro ohranjeni epidermidi lahko pod večjo povečavo ločimo semena rodu *Sinapis*, ki imajo drobno mrežasto površino, od semen rodu *Brassica*, pri katerem je mrežavost epidermide bolj nepravilna.

Seme križnic je tako kot seme žit pooglenelo, iz česar lahko sklepamo, da je šlo skozi človekove roke. Po množini semena sodeč so te rastline (repica, gorčica, repa, zelje) rastle množično, morda gojene ali pa tudi spontano na ledinah in opuščanih zemljiščih.

Zelo verjetno je človek zbiral njihovo seme za določene namene: morda je prideloval olje, lahko pa jih je uporabljal tudi kot hrano zase ali za pičo "domačih" živali in perutnine.

Iz zahodne in severne Evrope so znane najdbe semen križnice riček (*Camelina*), ki so ga kot oljno rastlino gojili že v prazgodovini. Vendar pa tega semena v arheoloških najdiščih pri nas še nismo zasledili. Tudi v Grčiji (Kastanas) je Kroll (1983) našel le nekaj semen rodu *Camelina*, sicer šele v bronastodobnih in železnodobnih plasteh.

Nasprotno pa so najdbe semen rodov *Brassica* in *Sinapis* po drugih evropskih najdiščih tako na severu kot na jugu izredno redke. Le tu pa tam so našli kakšno zrno (Hopf 1991; Kroll 1991; Kroll, Borojević 1991). Celo v Gomolavi ob Donavi (Zeist 1975) in v Feudvaru (Kroll, Borojević 1991), nam najbližjih arheoloških najdiščih, v katerih so bile opravljene karpološke raziskave, ni najdb semen rodu *Brassica*. Kroll je v isti publikaciji celo mnenja, da so tudi pleveli, kot so loboda (*Atriplex*) in metlika (*Chenopodium*) oba iz družine *Chenopodiaceae*, in katerih semena so našli v Feudvaru, tamkajšnji prazgodovinski prebivalci uporabljali za hrano. Nič nenavadnega, saj so nekatere od teh rastlin kot zelišča še danes v kuhinjski rabi.

Tudi najnovejše palinološke raziskave profila iz vrtine pri Kopru (Culiberg, rokopolis) kažejo, da se pelod križnic (*Cruciferae*=*Brassicaceae*) pojavlja s precejšnjimi vrednostmi v sedimentih že od neolitika dalje, to je od ca 4700 do 3000 let pred sedanostjo, potem začasno izgine iz pelodnega diagrama in se spet pojavi po letu 1000 AD. Vendar pa iz palinoloških analiz ne moremo ugotoviti, ali gre res za rodova *Brassica* in *Sinapis*, kajti ta družina je zelo obsežna.

Po vsebnosti tolikšnega števila zrnja križnic Slovenija (Dolenjska) prav gotovo daleč presega katerokoli doslej znano arheološko najdišče v Evropi. Danes veljata Italija ali Grčija za domnevno domovino teh kultiviranih rastlin. Toda tak-

šno bogastvo in številčnost najdb dovoljuje domnevo, da je resnična domovina kultivarjev rodov *Brassica* in *Sinapis* prav jugovzhodno obrobje Alp, da ne rečemo Slovenija.

GASSNER, G. 1973, *Mikroskopische Untersuchung pflanzlicher Lebensmittel*. - Stuttgart.

GREGUSS, P. 1954, *The identification of Central-European Dicotyledonous Trees and Shrubs based on Xylotomy*. - Szeged.

GROSSER, D. 1977, *Die Hölzer Mitteleuropas*. - Berlin, Heidelberg, New York.

HOPF, M. 1991, South and Southwest Europe. - V: *Progress in Old World Palaeoethnobotany*, 241-277, Rotterdam.

KATZ, N. Ja., S.V. KATZ in M. G. KIPIANI 1965, *Atlas and keys of fruits and seeds occurring in the Quaternary deposits of the USSR*. - Moskva.

KROLL, H. 1983, *Kastanas - Die Pflanzenfunde*. - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 2.

KROLL, H. 1991, Südosteuropa. - V: *Progress in Old World Palaeoethnobotany*, 161-177, Rotterdam.

KROLL, H. in U. Ks. BOROJEVIĆ 1991, Botanische Untersuchungen zu pflanzlichen Grundnahrungsmitteln. - V: B. Hänsel und P. Medović, Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990. Bronzezeit - Vorrömische Eisenzeit, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 72, 166-177.

OPRAVIL, E. 1979, Rostlinne zbytky z Mohelnice 1. - *Čas. Slez. Muz. Opava A* 28, 1-13.

ZEIST, W. van 1975, Preliminary Report on the Botany of Gomolava. - *Journal of Archaeological Science* 2, 315-325.

Karpologische und antrakotomische Analysen aus den vorgeschichtlichen Höhensiedlungen in Dolenjsko

Zusammenfassung

Neben den gewöhnlichen Ernährungspflanzen (Weizen, Gerste, Hafer, Hirse, Bohnen, Erbsen, Borstenhirse), stellen wir in einigen Proben auch Samen ihrer üblichen Begleiter, der Unkräuter fest. Das sind Gänsefuß, Melde, Ampfer, Treppe, Klee und Knöterich. Jedoch treten die Melden-, Ampfer- und Gänsefußsamen, die von diesen Arten zwar in großen Mengen produziert wurden, nur vereinzelt auf.

In der Mehrzahl der bisher karpologisch untersuchten Proben aus archäologischen Fundorten in Dolenjsko sind bezeichnenderweise neben dem übrigen Saatgut auch viel verkohlte Samen von Kreuzblütlern (*Brassicaceae*) aus den Gattungen *Brassica* und *Sinapis* gefunden worden. Hierher gehören die heutigen Kulturpflanzen wie Weiße Rüben, Kohl, Kohlrabi, Senf u.ä. Ihre Samen sind rund und von 0,9 bis 1,5 mm groß. Bei gut erhaltener Epidermis können wir unter einer stärkeren Vergrößerung die Samen der Gattung der *Sinapis*, die eine feine Netzoberfläche haben, von den Samen der Gattung *Brassica* unterscheiden, bei der die Netzstruktur der Epidermis unregelmäßiger ist.

Die Kreuzblütlersamen sind wie die Getreidesamen verkohlt, woraus wir schließen, daß sie durch Menschenhände gegangen sind. Der Samenmenge nach zu urteilen wuchsen diese Pflanzen (Rüben, Senf, Weiße Rüben, Kohl) in großen Mengen, vielleicht gezüchtet oder auch spontan auf Brach- oder Ödland.

Höchstwahrscheinlich sammelte der Mensch deren Samen für bestimmte Zwecke: vielleicht stellte er Öl her, er konnte sie auch als Nahrung für sich oder als Futter für die "Haustiere" und das Geflügel verwenden.

Aus West- und Nordeuropa sind Funde des Kreuzblütlers Leindotter (*Camelina*) bekannt, das man als Ölpflanze schon in der Vorgeschichte züchtete. Jedoch sind wir auf diese Samen in den archäologischen Fundorten in Slowenien noch nicht

gestoßen. Auch in Griechenland (Kastanas) fand Kroll (1983) nur einige Samen der Gattung der *Camelina*, und zwar erst in den bronze- und eisenzeitlichen Schichten.

Im Gegensatz dazu sind die Samenfunde der Gattungen der *Brassica* und *Sinapis* in anderen europäischen Fundstätten sowohl im Norden als im Süden äußerst selten. Nur hier und da wurde so manches Korn entdeckt (Hopf 1991; Kroll 1991; Kroll, Borojević 1991). Sogar in Gomolava an der Donau (Zeist 1975) und in Feudvar (Kroll, Borojević 1991), den nächstgelegenen archäologischen Fundorten, wo karpologische Untersuchungen durchgeführt wurden, gab es keine Funde von Samen der *Brassica*-Gattung. Nach Krolls in derselben Publikation vertretenen Ansicht sind auch die Unkräuter wie Melde (*Atriplex*) und Gänsefuß (*Chenopodium*) beide aus der Familie der *Chenopodiaceae*, deren Samen in Feudvar gefunden, und von den dortigen vorgeschichtlichen Bewohnern als Nahrung gebraucht worden. Nichts Ungewöhnliches, denn einige dieser Pflanzen finden beim Kochen noch heute Verwendung.

Wie auch die neuesten palynologischen Erforschungen des Profils aus einer Bohrung bei Koper (Culiberg, Manuskript) ergeben haben, tritt der Pollen von Kreuzblütlern (*Cruciferae*, = *Brassicaceae*) mit ziemlich hohen Werten in den Sedimenten schon vom Neolithikum in Erscheinung, das ist von ca. 4700 bis 3000 v. h., dann verschwindet er vorübergehend aus dem Pollendiagramm und tritt wieder auf nach dem Jahr 1000 n. Chr. Jedoch ist aus den palynologischen Analysen nicht festzustellen, ob es sich tatsächlich um eine Gruppe von *Brassica-Sinapsis* handelt, denn diese Familie ist sehr umfangreich.

Nach dem Gehalt von einer solch hohen Anzahl von Kreuzblütlerkörnern übertrifft Slowenien (Dolenjsko) gewiß bei weitem jeden bislang bekannten archäologischen Fundort in Europa. Heute werden Italien oder Griechenland als mutmaßliche Heimat dieser beiden Kulturpflanzen betrachtet.

tet. Doch ein solcher Reichtum und eine solche Fülle von Funden erlaubt die Annahme, daß sich die wirkliche Heimat der Kultivare

der Gattungen der *Brassica* und *Sinapis* gerade im südöstlichen Randgebiet der Alpen befindet, wenn nicht gar in Slowenien.

Dr. Metka Culiberg
Biološki inštitut
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Novi trg 5
SI-61000 Ljubljana

Dr. Alojz Šercelj
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Novi trg 3
SI-61000 Ljubljana

Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini

Jana HORVAT

Izvleček

V članku so predstavljena tri notranjska najdišča, na katerih se vidi povezava med železno in zgodnjo rimsko dobo. Na Partih pri Stari Sušici je ležalo v poznohalštatskem in latenskem času grobišče (oziroma kultno mesto), podobno tudi v avgustejskem obdobju in v 1. st. po Kr. Velika naselbina Ambroževo gradišče je živela od začetka starejše železne dobe dalje. V avgustejskem času so bile postavljene preproste, v tla vkopane stavbe. V drobnem gradivu se prepletata stara domorodna tradicija in rimski vplivi. Na začetku 1. st. po Kr. je bila poselitev na Ambroževem gradišču prekinjena. Zelo blizu Ambroževga gradišča stoji gradišče Baba s površinskimi najdbami od starejše železne dobe do Lt D 1. V zaključku je prikazano, kako so se rimski vplivi začeli močneje širiti na področje železnodobne notranjske skupine konec 2. in na začetku 1. st. pr. Kr. V avgustejskem času so bila najdišča še vedno povezana s starejšimi naselbinami.

Abstract

The article presents three sites in the region called Notranjska [Inner Carniola - western Slovenia] where connections between the Iron Age and the early Roman period can be perceived. A cemetery (or cult site) was located at Parti near Stara Sušica in the late Hallstatt and La Tène period. This function was retained in the Augustan period and in the 1st century AD, while the rituals were modified. The large settlement of Ambroževo gradišče existed from the beginning of the early Iron Age onwards. Simple dwellings partly dug into the earth were erected in the Augustan period. The small material shows an admixture of the earlier autochthonic tradition and Roman influences. At the beginning of the 1st century AD, settlement was discontinued at Ambroževo gradišče. The hillfort of Baba with surface finds from the early Iron Age to La Tène D 1 is located very near Ambroževo gradišče. It is shown in the conclusion how Roman influences began to spread more vigorously in the region of the Iron Age Notranjska Group at the end of the 2nd and beginning of the 1st centuries BC. The Augustan sites were all still connected with the earlier prehistoric settlements.

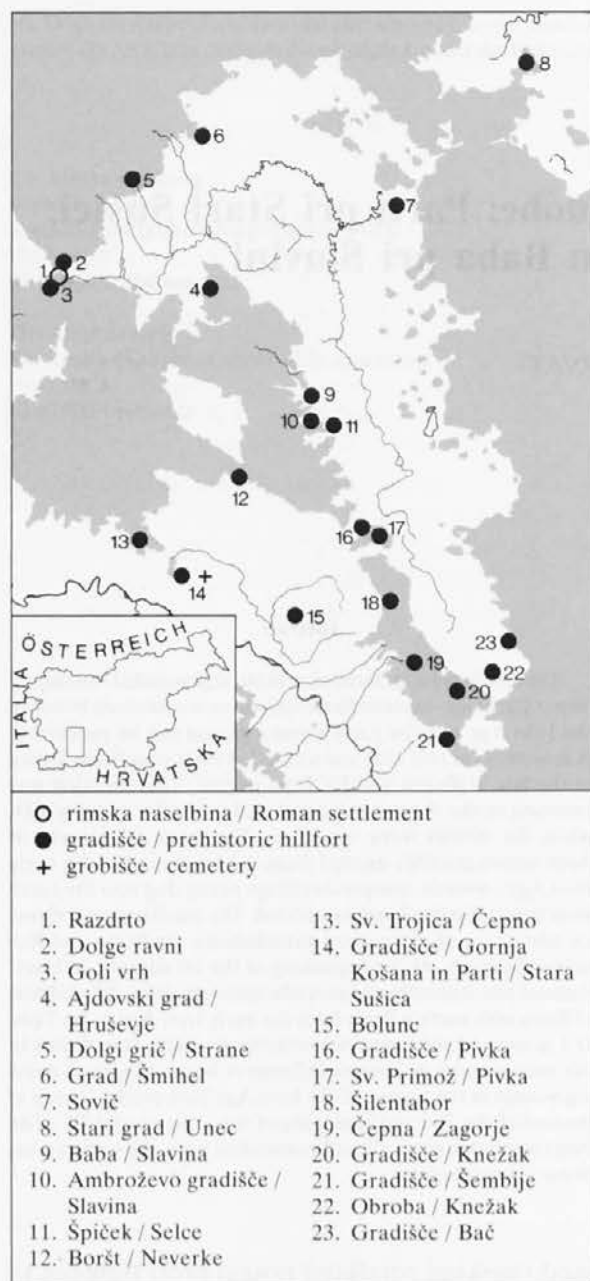
Na Notranjskem in na Krasu je v starejši in mlajši železni dobi živela notranjska kulturna skupina.¹ Čez njeno ozemlje so potekale pomembne prometne smeri od severnega Jadrana proti srednji Evropi in porečju Donave. Najvažnejša, t. i. jantarna pot, je vodila čez prelaz Razdrto in Postojnska vrata. Analiza zgodovinskih virov je pokazala, da je Notranjska v 2. in 1. st. pr. Kr. igrala pomembno vlogo v tranzitni trgovini ter

med rimskimi vojaškimi posegi proti Balkanu in srednjemu Podonavju.²

Zaščitna arheološka izkopavanja na Razdrtem in ne nazadnje tudi številne nestrokovno izkopane kovinske najdbe z različnih najdišč so v zadnjem času odprle nove probleme v zvezi s prvimi posegi Rima. Zato sem se odločila, da ponovno ovrednotim in v celoti predstavim gradivo sondažnih izkopavanj na Partih pri Stari Sušici in

¹ M. Guštin, Kronologija notranjske skupine, *Arh. vest.* 24, 1973, 461-506. S. Gabrovec, Notranjska grupa, v: *Praist. jug. zem.* 5, *Železno doba* (Sarajevo 1987) 151-177. H. Parzinger, *Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit*, Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie 4 (1989) 22-24.

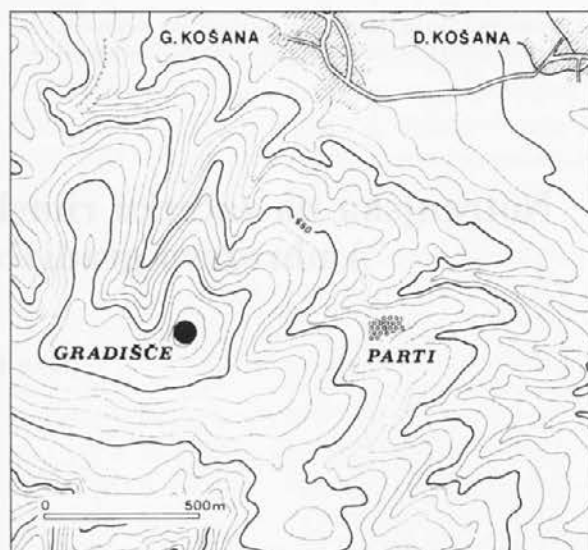
² J. Šašel, Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi Orientali e dei Balcani occidentali, *Ant. Altoadr.* 9, 1976, 71-90 = *Opera selecta*, Situla 30 (1992) 408-431. Isti, Okra, *Kronika* 22, 1974, 9-17. Isti, Strabo, Oera and Archaeology, v: *Ancient Europe and the Mediterranean, Studies presented in honour of Hugh Hencken* (Warminster 1977) 157-160 = *Opera selecta*, Situla 30 (1992) 630-633. M. Šašel Kos, v: J. Horvat, *Nauportus (Vrhniko)*, Dela 1. razr. SAZU 33 (1990) 17 ss, 143 ss.

Sl. 1: Izbrana najdišča v Postojnski kotlini ter v dolinah Pivke in Reke.

Fig. 1: Selected sites in the Postojna basin and in the Pivka and Reka River Valleys.

na Ambroževem gradišču pri Slavini.³ Najdišči imata nekatere skupne značilnosti. Parti ležijo v Košanski dolini v porečju Reke, Ambroževo gradišče v Pivški kotlini, vendar je med njima le 7 km razdalje v zračni črti. Najdišči sta le dve v skupini podobnih, ki se nizajo ob prometni smeri

Sl. 2: Parti pri Stari Sušici (grobišče) in Gradišče nad Gornjo Košano (naselbina). M. = 1:25 000.

Fig. 2: Parti near Stara Sušica (cemetery) and Gradišče above Gornja Košana (settlement). Scale = 1:25000.

iz Reškega zaliva proti Postojnskim vratom (sl. 1). Na obeh se kaže prostorska kontinuiteta med prazgodovino in zgodnjo rimsko dobo. V neposredni bližini Ambroževga gradišča ležita še dve utrjeni naselji: Baba pri Slavini in Špiček nad Selcami (sl. 9).⁴ Za Špiček ni veliko podatkov. Na Babi pa so bile odkrite površinske najdbe, ki so deloma sočasne z gradivom z Ambroževga gradišča, zato na kratko predstavljam tudi to najdišče.

PARTI PRI STARI SUŠICI PRI KOŠANI

Opis najdišča in izkopavanj

Najdišče Parti leži na grebenu, ki se v smeri vzhod - zahod zložno dviga od Stare Sušice do vznožja Gradišča nad Gornjo Košano (sl. 2). Spomladi 1957 je lastnik prvič preoral del zemljišča in dobil arheološke najdbe. Poleti je Notranjski muzej pod vodstvom M. Urleb izkopal pet sond, leta 1958 pa še eno. Tudi pozneje je pri oranju še prihajalo do naključnih najdb (1966, 1988, 1989). Najdbe so znane tudi iz gozda zahodno od njive.⁵

Na njivi so bile leta 1957 na vsej površini vidne lise temne zemlje s premerom okoli 1 m. Na južnem robu njive, ki je bil takrat prvič preoran, je

³ M. Urleb, Gradišče v Slavini, *Arh. vest.* 8, 1957, 150-161. Ista, Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani, *Arh. vest.* 30, 1979, 151-158.

⁴ M. Urleb, v: *ANSI* 157. M. Guštin, *Arh. vest.* 29, 1978, 105, sl. 4 (nepravilni odnosi med najdišči).

⁵ Dolane, Postojna; parc. št. 1372/2, k. o. Stara Sušica. Urleb 1979 (op. 3). Dokumentacija izkopavanj in inventarna knjiga v Notranjskem muzeju.

Sl. 3: Parti pri Stari Sušici. Kamnita plošča z vrezanim napisom in risbo konjenika (fototeka IzA ZRC SAZU, foto M. Zaplatil).
Fig. 3: Parti near Stara Sušica. A stone slab with an incised inscription and drawing of a horseman (documentation of the Institute of Archaeology, ZRC SAZU, Ljubljana, photo: M. Zaplatil).

bilo večje območje črne zemlje in od tam je prišlo tudi največ površinskih najdb. Tod je M. Urleb izkopala sonde 1, 2, 4 in 5.

Sondi 1 (2,4 x 5,38 m) in 2 (9 x 3-4 m) sta ležali ena ob drugi na jugozahodnem delu njive. Pod humusom je bila ohranjena od 0,3 do 1 m debela, enotna plast črne zemlje, pomešane z žganino, pod njo sterilna ilovica. Tri okrogle jame s premerom od 1 m do 0,8 m so bile vkopane okoli 20 cm globoko v sterilno ilovico. Jame so bile napolnjene s temno zemljo in veliko ogljaj. Na dnu ene so bili uničeni železni predmeti, v drugih ni bilo najdb. Drobne keramične, steklene in kovinske najdbe izvirajo iz humusa in plasti črne zemlje.

Ob jugovzhodnem robu njive sta bili izkopani sonde 4 in 5. V sondi 4 (3 x 1,5 m) so bile pod humusom lise črne zemlje z redkimi drobci keramike. V sondi 5 (6 x 2,5 m) je bila tudi odkrita plast črne zemlje in jama s črno zemljo in ogljem, vkopana 20 do 35 cm v sterilno plast. V črni plasti so bili samo drobci keramike in koničasto dno amfore.

V gozdu, zahodno od njive je bila izkopana sonda 3, nepravilne oblike, dolga 11 m, široka 1-2 m. Tudi tu je bila odkrita plast črne zemlje, pod njo štiri jame, vkopane do 20 cm globoko v sterilno plast. V jamah je bila črna zemlja, pomešana z ogljem. V plasti črne zemlje so bile arheološke najdbe.

Na severnem delu njive je leta 1958 izkopana sonda 6 (1 x 10 m). Postavljena je bila na področje,

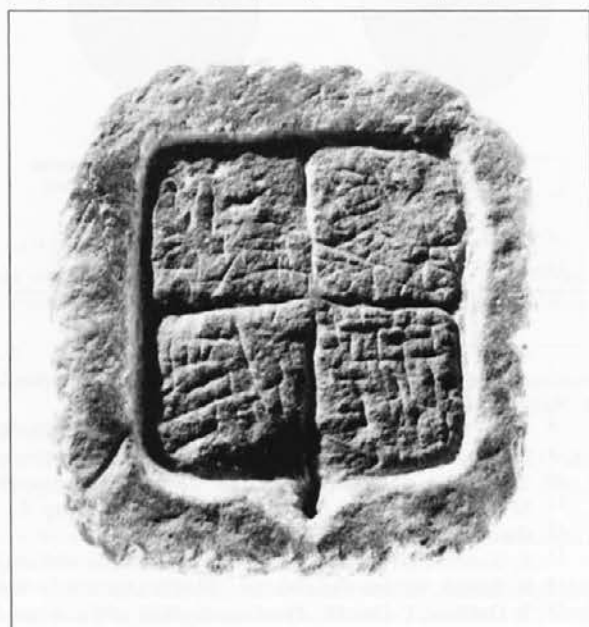
kjer je bil slučajno najden kamen z risbo konjenika (sl. 3). V sondi ni bilo arheoloških ostankov.

Najdbe

Najdbe, ki izvirajo iz sond 1, 2 in 3, so bile razpršene v humusu in v črni plasti. Ni se dala ugotoviti niti horizontalna niti vertikalna stratigrafija. Material iz vseh treh sond je zelo podoben. Tudi velika skupina površinskih najdb, ki so jih pobirali po oranju, je podobna tistim iz sond. Zato bomo vse gradivo obravnavali skupaj.

Po naključju so bile odkrite tri kamnite plošče z vrezanimi motivi. Na eni je upodobljen konjenik s sulico čez rame in bičem v roki. Nad konjenikom je ohranjen del napisa v predrimski severnoetruski, morda venetski pisavi (sl. 3). Na drugem kamnu je vrezan kvadrat, razdeljen na štiri polja, na katerih so znaki, ki verjetno predstavljajo psevdonapis (sl. 4). Odlomek kamnite plošče z okroglo vdolbino in mrežasto razporejenimi zarezi je morda tudi ostanek večjega spomenika (t. 3: 12). Vse tri kamne lahko datiramo v predrimsko obdobje. Kamen s psevdonapisom je imel verjetno magičen in ritualen pomen, kamen s konjenikom pa je najbrž ostanek nagrobnega spomenika.⁶

Sl. 4: Parti pri Stari Sušici. Kamnita plošča z vrezanim psevdonapisom (fototeka IzA ZRC SAZU, foto M. Zaplatil).
Fig. 4: Parti near Stara Sušica. A stone slab with an incised pseudo-inscription (documentation of the Institute of Archaeology, ZRC SAZU, Ljubljana, photo: M. Zaplatil).

⁶ Urleb 1979 (op. 3) 154-157, sl. 1, 2. G. B. Pellegrini, Osservazioni epigrafiche, *Arch. vest.* 32, 1981, 311-313.

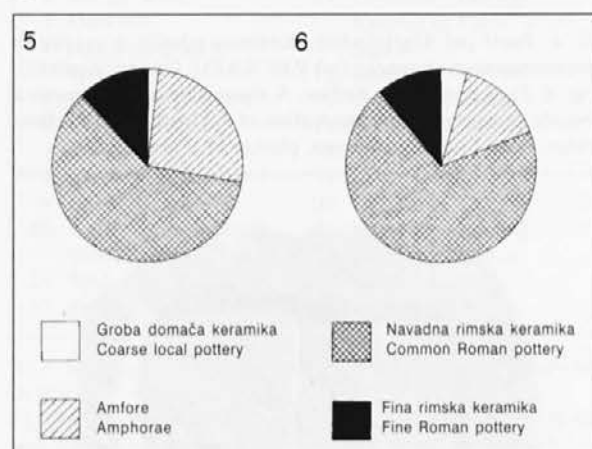
Fibuli (*t. 1: 1,2*) sodita v posebno različico certoških fibul. Te imajo ploščat lok trikotnega obrisa, na najvišjem delu nad nogo je rombično razširjen in neokrašen. Na začetku loka so tri plitva rebra ali zareze. Zaključek noge ima obliko votle kapice. Takšne fibule so pogoste na notranjskih najdiščih.⁷ B. Teržan jih je uvrstila v raznoliko skupino VII f, ki jo datira na konec halštata, v Lt B2 in Lt C.⁸ Edina opora za datacijo fibul "notranjske" različice je primerek z najdišča Razdrto - Mandrga, ki je bil odkrit med naselbinskim gradivom iz zadnje tretjine 2. st. in prve polovice 1. st. pr. Kr.⁹ Ostanek velike certoške fibule (*t. 1: 3*) bi verjetno sodil v vrsto X (e ali i) po B. Teržan. Vrsta X je značilna za poznahalštatsko obdobje v zaledju severnega Jadrana, posamič pa se obdrži še v srednjelatensko obdobje.¹⁰ Najdeno je bilo tudi več ostankov ploščatih trakov, ki so bili zviti v spirale (*t. 1: 6*). S po-

Sl. 5: Parti pri Stari Sušici. Deleži števila odlomkov posameznih vrst keramike. Po razpr. 1.

Fig. 5: Parti near Stara Sušica. The proportional representation of fragments of individual types of pottery. According to Table 1.

Sl. 6: Parti pri Stari Sušici. Deleži ohranjenosti obodov ustij in dnov posameznih vrst keramike. Po razpr. 1.

Fig. 6: Parti near Stara Sušica. The proportion of preservation of rims and bases of individual types of pottery. From Table 1.

dobnimi trakovi so bile ovite srednjelatenske certoške fibule na področju Notranjske in severnega Kvarnerja.¹¹ Ovratnice s sploščenimi zaviti konci in vrezanim okrasom v obliki zalomljenih črt (*t. 1: 9-11*) so lokalna izpeljanka notranjskih poznohalštatskih ovratnic (stopnja 6).¹² Votli kroglasti obesak (*t. 1: 8*) se pojavlja predvsem v mladohalštatskem času (Ha D).¹³

Železni predmeti so kulturno in časovno težje opredeljivi (*t. 3: 1-11*). Tulaste sekire (*t. 3: 3*) so uporabljali v halštatskem obdobju, posamič tudi še v latenskem času.¹⁴ Izstopa konica puščice za samostrel iz 15. st. (*t. 3: 2*).¹⁵

Z najdišča poznamo zelo veliko steklenih jagod (*t. 2: 1-20*).¹⁶ Deloma so cele, deloma zdrobljene, nekatere pa so bile stopljene v ognju. Prevladuje temno modra barva, posamične jagode so tudi iz belega, zelenega, rdečega, rumenega, črnega in prozornega stekla. Večinoma gre za dolgotrajne oblike, ki se pojavljajo vsaj že v starejši železni dobi, trajajo pa še v latensko obdobje: majhne obročaste temno modre jagode (*t. 2: 1, 2, 14*),¹⁷ temno modre sodčaste jagode (*t. 2: 1, 2*).

Razpr. 1: Parti pri Stari Sušici. Groba domača keramika, amfore, navadna rimska keramika in fina namizna rimska keramika. Število odlomkov, ohranjenost obodov ustij in dnov ter njihovi deleži v odstotkih.

Table 1: Parti near Stara Sušica. Coarse local pottery, amphorae, common Roman pottery, and fine Roman table ware. The number of fragments, the preservation of rims and bases, and their share in percentages.

Keramika Pottery	Odlomki Fragments	Ohranjenost Preservation
Groba domača / Coarse local	5	70
	1,5%	4,3%
Amfore / Amphorae	85	240
	26%	14,8%
Navadna rimska / Common Roman	197	1130
	60,2%	69,8%
Fina rimska / Fine Roman	40	180
	12,2%	11,1%
Skupaj / Total	327	1620
	100%	100%

⁷ Ambroževo gradišče, *t. 7: 1*. Baba, *t. 14: 8*. Čepna nad Zagorjem, M. Guštin, *Notranjska*, Kat. in monogr. 17 (1979) t. 3: 4. Neobjavljeni primerki z drugih najdišč.

⁸ B. Teržan, Certoška fibula, *Arh. vest.* 27, 1976, 325, 328, 371-372, 382, sl. 42, pril. 1, 2.

⁹ Podatek Alme Bavdek, Notranjski muzej Postojna.

¹⁰ Teržan (op. 8) 331-334, 364-368, sl. 31. Guštin (op. 1) 478-479.

¹¹ M. Guštin, La Tène fibulae from Istria, *Arch. Jug.* 24, 1987, 50-51, sl. 5, 8, 9.

¹² Guštin (op. 1) 479.

¹³ S. Gabrovec, Halštatske nekropole v Bohinju, *Arh. vest.* 25, 1974, 303, t. 2: 1, 2; 4: 18, 19.

¹⁴ B. Teržan, Valična vas, *Arh. vest.* 24, 1973, 685. S. Gabrovec, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, *Arh. vest.* 17, 1966, 184.

¹⁵ V. Dolínek, J. Durdík, *The Encyclopedia of European Historical Weapons* (Prague 1993) 171, Fig. 201. Podatek Matija Žargi.

¹⁶ Niza v ogrlici sta rekonstrukciji.

¹⁷ N. Venclová, *Prehistoric glass in Bohemia* (Praha 1990) 56-57, obliki 155, 157.

11-13,15),¹⁸ temno modra jagoda z belo črto na obodu (t. 2: 9),¹⁹ jagode s cikcakom (t. 2: 1g, 2c, g,h, 4),²⁰ z belimi spiralami (t. 2: 1a, 2a, 6,7),²¹ temno modre z belimi pikami (t. 2: 1,2,10),²² z belomodrimi očesci iz dveh plasti (t. 2: 2b),²³ z večbarvnimi plastovitimi očesci (t. 2: 1c,d,e,f,h,i,l, 2d,e,f, 8,17),²⁴ melonaste jagode (t. 2: 18).²⁵ Med jagodami najdemo tudi take, ki so značilne predvsem za srednjelatensko in poznolatensko obdobje: valjasta črna jagoda z belo spiralo (t. 2: 1k)²⁶ in valjasta jagoda z večbarvnim okrasom v obliki ptičjega peresa (t. 2: 16).²⁷ Vretenasta jagoda z belo črto na obodu pa verjetno pripada poznolatenskemu obdobju (t. 2: 1j).²⁸ Večina jagod iz Stare Sušice se dobro vključuje med številne primerke z drugih najdišč v jugovzhodnih Alpah. Na prostoru današnje Slovenije so bila pomembna središča proizvodnje steklenih jagod.²⁹ Po drugi strani pa tudi vzhodna Padska nižina pozna zelo podobne jagode.³⁰

Posoda z izvihanim ustjem iz temno modrega prozornega stekla (t. 2: 21) bi verjetno sodila med skodelice Isings 41 b, ki se pojavljajo predvsem v drugi polovici 1. st. in v prvih desetletjih 2. st. Močno so bile razširjene v severni Italiji in na področjih, ki so bila z njo povezana.³¹ Običajno so bile narejene iz stekla naravne barve, nekaj pa je tudi temno modrih.³² Temno modro steklo je omejeno na 1. st.³³ Druge steklene posode iz prozornega, zelenkastega stekla so preslabo ohranjene,

da bi lahko določili oblike. Nekatere so bile staljene v ognju, med drugimi tudi balzamarij.

Kelih (t. 4: 4) je redka oblika med severnoitaljsko reliefno sigilato.³⁴ Primerke iz Stare Sušice v nasprotju z drugimi verjetno ni bil okrašen. Viseči rob ustja in profilacija notranje stene pod ustjem spominjata na krožnike Consp. 12 in na skodelice Consp. 14. Po tej podobnosti lahko kelih datiramo v srednje- do poznoavgustejski čas. Skodelice Sarius (t. 4: 1) se pojavljajo od zgodnjeavgustejskega časa dalje ter na Štalenskem vrhu izginejo v zgodnetiberijskem obdobju.³⁵ Iz severnoitalske tere sigilate so tudi vrč, dno krožnika (t. 4: 3,5) ter visoka noga krožnika Consp. B 2.8 (t. 4: 2), ki sodi v tiberijsko-flavijski čas. Siva skodelica iz keramike tankih sten z barbotinskimi okrasom (t. 4: 6) kaže značilnosti 1. st. po Kr.³⁶

Med navadno keramiko prevladujejo posode iz prečiščene oranžne in rumene gline, ki so bile narejene v rimski tradiciji (*razpr. 1, sl. 5,6: navadna rimska keramika*): odlomki vrčev in podobnih posod (t. 4: 9-19; 5: 1-7,9-13,15-31), skleda (t. 4: 7), pokrov (t. 4: 12). Veliko je tudi odlomkov amfor (t. 6). Ustja t. 6: 1-4 bi sodila k obliki Dr. 6 B, ročaj t. 6: 18 k obliki Dr. 2-4. Porozne, grobe keramike je zelo malo (t. 4: 8; 5: 8,14; *razpr. 1; sl. 5,6*).

Odkrit je bil odlomek ročnega mlina iz trahita, ki domnevno izvira iz južne Italije.^{36a}

¹⁸ Ibid., 46.

¹⁹ Ibid., 88, obliki 701-702.

²⁰ Ibid., 90-91, oblike 707-712.

²¹ Ibid., 67-68, oblika 412.

²² Ibid., 64, oblika 401.

²³ Ibid., 68, oblike 501-504.

²⁴ Ibid., 74-85.

²⁵ Ibid., 60-62, oblika 310.

²⁶ Ibid., 89, oblike 704-706.

²⁷ Ibid., 94, oblika 716.

²⁸ Ibid., 88-89, oblika 703.

²⁹ T. E. Haevernick, Zu den Glasperlen in Slowenien, *Situla* 14/15, 1974, 61-65.

³⁰ Prim.: G. Gambacurta, Prime osservazioni sulle perle in pasta vitrea di et protostorica, provenienti da Altino, *Aquil. Nos.* 57, 1986, 165-184. G. Gambacurta, Perle in pasta vitrea da Altino (Venezia): proposta di una tipologia e analisi della distribuzione areale, *Quaderni di archeologia del Veneto* 3, 1987, 192-214.

³¹ S. Biaggio Simona, *I vetri romani* (Locarno 1991) 78-80, t. 5.

³² B. Rütli, *Die Gläser*, Beiträge zum römischen Oberwinterthur - Vitodurum 4, Berichte der Zürcher Denkmalpflege, Monographien 5 (1988) 60.

³³ B. Rütli, *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*, Forsch. in Augst 13 (1991) 111-112, 116, sl. 56.

³⁴ L. Mazzeo Saracino, Terra sigillata nord-italica, v: *Enciclopedia dell'arte antica, Atlante delle forme ceramiche* II (1985) 219-220, t. 72: 2,3, oblika 11 D; 229-230, t. 77: 4, oblika 15 D. Dvoročajne skodelice Sarius so lahko podobno oblikovane: *ibid.*, 219, t. 71: 6-8, oblika 10 D.

³⁵ Mazzeo Saracino (op. 34) 190-191. E. Schindler-Kaudelka, *Die römische Modelkeramik vom Magdalensberg*, Kärnt. Musschr. 66, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 7 (1980) 61 ss.

³⁶ E. Schindler-Kaudelka, *Die dünnwandige Gebrauchs-keramik vom Magdalensberg*, Kärnt. Musschr. 58, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 3 (1975) 165 ss, 214 s. K. Greene, *The Pre-Flavian Fine Wares* (Cardiff 1979) 6 s, 75 s, 79 ss. F. Mayet, Les céramiques à parois fines: état de la question, v: *Céramiques hellénistiques et romaines*, Centre de recherches d'histoire ancienne 36, Annales littéraires de l'Université de Besançon 242 (1980) 207 s.

^{36a} Določil Aleksander Horvat.

Sl. 7: Gradišče nad Gornjo Košano, pogled s severa. (Vir: Posebno aerosnemanje Slovenije v merilu 1:2000 iz leta 1971, © Geodetska uprava Republike Slovenije. Objava aeroposnetkov na podlagi dovoljenja Geodetske uprave Republike Slovenije št. 457-1/26-95 z dne 16.8.1995.)

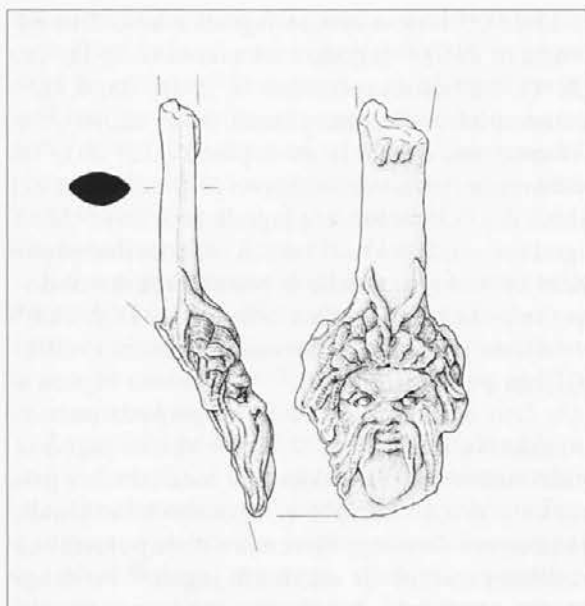
Fig. 7: Gradišče above Gornja Košana, view from the north. (I would like to thank the Surveying and Mapping Authority of Slovenia for permission to publish an areal photograph of Gradišče above Gornja Košana.)

Sklep

Značaj najdišča je težko zanesljivo določiti. M. Urleb je domnevala, da so bile lise temne zemlje na površini njive in jame na dnu sond zadnja sled grobov.³⁷ Arheološki ostanki so morali biti precej uničeni še pred sodobnim oranjem, saj vsaj v sondah oranje ni seglo do dna kulturne plasti. Na južnem delu parcele bi morda razsežno območje enotne črne zemlje z raztresenimi najdbami nakazovalo kultno mesto. Značilna lega ob poti, ki vodi na naselbino na Gradišču nad Gornjo Košano, govori tako za grobišče kot tudi za kultno mesto.

Najdbe s Partov pri Stari Sušici lahko razdelimo v dve skupini, ki ju loči časovni in kulturni razkorak: na poznohalštatske in latenske predmete na eni strani ter na gradivo iz avgustejskega časa in 1. st. po Kr. na drugi strani.

Za grobišče ali kultno mesto v poznohalštatskem in latenskem obdobju bi govorili kamniti

Sl. 8: Gradišče nad Gornjo Košano. Odlomek ročaja in ataše vrča ali amfore. Bron. M 1:2.

Fig. 8: Gradišče above Gornja Košana. A fragment of a handle and attachment of a jug or amphora. Bronze. Scale = 1:2.

spomeniki, ki imajo pogrebni in ritualni značaj, dobro pa se tudi vključujejo v severnojadranski in zahodnobalkanski prostor v predrimskem času. V starejšo skupino najdb sodi bronast nakit, večina steklenih jagod in tulasta železna sekira. Sulico in sulično kopito (*t. 3: 1,4*) bi težko ožje časovno opredelili. Bronast in steklen nakit se izrazito veže na notranjsko skupino oziroma na nekoliko širši okoliški prostor. Z najdišča ne poznamo nobenega zanesljivo sočasnega kosa keramike. Nakit iz bronu, steklene jagode in orožje, ob hkratni odsotnosti keramike, so značilni pridatki v grobovih notranjske skupine v poznem halštatu in srednjem latenu.³⁸ Nekatero steklene jagode in bronasti predmeti so bili tudi poškodovani v ognju.

Iz poznolatskega oziroma poznorepublikanskega in iz zgodnjeavgustejskega časa ni zanesljivo datiranih ostankov. V srednje- in poznoavgustejskem obdobju ter v 1. st. po Kr. se na Partih znova pojavijo najdbe: keramične in steklene posode ter odlomek oljenke. Fina namizna keramika je nastala v severnoitalskih delavnicah. Amfore, vrči in podobne posode ("navadna rimska keramika") ter steklene posode pa izvirajo iz istega področja, oziroma so bili izdelani neposredno po italjskih vzorih. Redkost grobe kuhinjske keramike kaže, da ne gre za navadne rimske naselbinske sledove. Izrazito prevladujejo namreč

³⁷ Urleb 1979 (op. 3) 153-154.

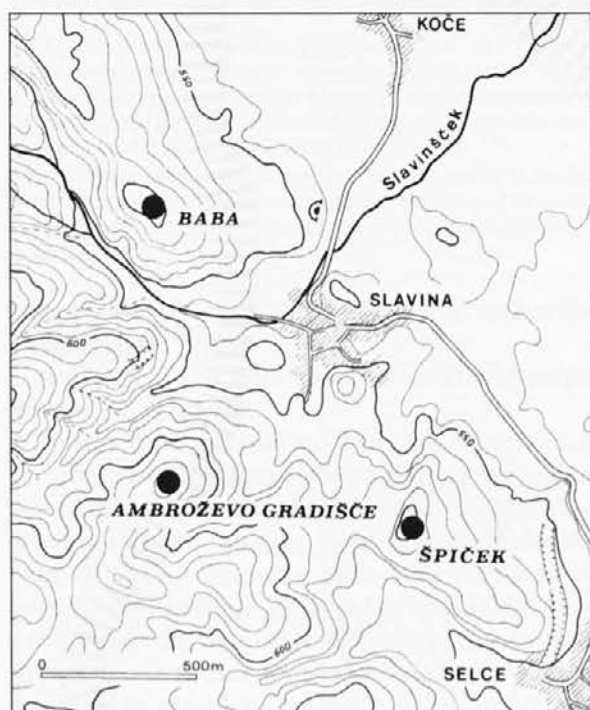
³⁸ Šmihel - Za Polšno: Guštin (op. 7) t. 50-58.

vrči, amfore in fina keramika (*razpr. 1, sl. 5,6*).³⁹ Prav tako ne poznamo nakita ali novcev, ki bi bili sočasni s keramiko. Edina zanesljivo naselbinska najdba je odlomek kamnitega ročnega mlina. Verjetno se je tudi na začetku rimske dobe na starem prazgodovinskem mestu ohranilo grobišče ali obredni prostor, samo z določenimi spremembami v običajih.

Pripadajoča naselbina je ležala približno 500 m stran, na Gradišču nad Gornjo Košano. Gradišče

Sl. 9: Najdišča v okolici Slavine. Baba, Ambroževo gradišče, Špiček. M. = 1:25 000.

Fig. 9: Sites in the vicinity of Slavina. Baba, Ambroževo gradišče, Špiček. Scale = 1:25000.

ima dobro ohranjen nasip in lepe terase, ni pa še bilo raziskano (*sl. 7*).⁴⁰ Po značilnostih naselja lahko domnevamo, da je nastalo v prazgodovinskem času. Nekaj površinskih najdb, ataša ročaja bronaste posode (*sl. 8*)⁴¹ in dva novca iz 3. in 4. st.,⁴² pa bi nakazovalo vsaj še občasno življenje v antičnem obdobju.

AMBROŽEVO GRADIŠČE

Ambroževo gradišče leži na terasastem griču jugozahodno od vasi Slavina (*sl. 9*).⁴³ Obdano je z močnim nasipom, ki ga na severovzhodni strani prekinja vhod v naselbino. Na najvišji točki se nasip razširi v kopo, ki je bila poškodovana z vkopi. Notranjost gradišča je močno preoblikovana s številnimi terasami, grbinami in kotanjami. Vzhodno in severno pod gradiščem ležijo lepe terase, na katerih so bile še nedavno njive. Ni jasno, če tudi te terase sodijo v območje naselbine (*sl. 10, 11*).

Prve najdbe z Ambroževega gradišča je pridobil Deželni muzej leta 1892. Med arheološkimi predmeti je ohranjen samo nož (*t. 13: 18*).⁴⁴ Tri kotanje je sondirala leta 1956 M. Urleb.⁴⁵ V zadnjih letih je Narodni muzej pridobil z gradišča veliko število površinskih najdb.

Sonde iz leta 1956 so bile izčrpno opisane v prvi objavi,⁴⁶ zato se bom posvetila le drobnim najdbam.⁴⁷

Sonda 1

V sondi 1 je bila odkrita v tla vkopana stavba. Verjetno je bila lesena, s temelji ali drenažo iz

³⁹ Prim. Ambroževo gradišče (*razpr. 2,3; sl. 12-15*) ali Vrhniko (Horvat (op. 2) 129-131, 232-234.). Za merjenje količine keramike smo uporabili dva različna postopka. Šteli smo koščke keramike in merili procenote ohranjenosti robov ustij in dnov, tako da ima v celoti ohranjen obod vrednost 100. Oba postopka sta primerna, kadar nas zanimajo razmerja med vrstami keramike, ki so si po velikosti, teži in debelini stene podobne. Ko pa primerjamo zelo različne posode, na primer amfore in fino namizno keramiko, se rezultati razlikujejo. Razlika nastane zato, ker velike posode razpadejo na več kosov, po drugi strani pa je manjša verjetnost, da se bo ohranilo ustje ali dno. Majhne posode lahko razpadejo na sorazmerno manj kosov, pri katerih je veliko večja možnost, da se bo ohranil tudi rob ustja ali dna. Na *razpr. 1-3 in sl. 5, 6, 12-15* smo prikazali rezultate, dobljene s pomočjo obeh načinov merjenja.

⁴⁰ *Postojnsko okrajno glavarstvo* (Postojna 1889) 32. M. Urleb, v: *ANSI* 149.

⁴¹ Znotraj gradišča, na jugovzhodnem območju, površinska najdba. Narodni muzej.

⁴² Na pobočju izven gradišča, površinski najdbi. Maksimin Traks, Konstantin II. Numizmatični kabinet Narodnega muzeja.

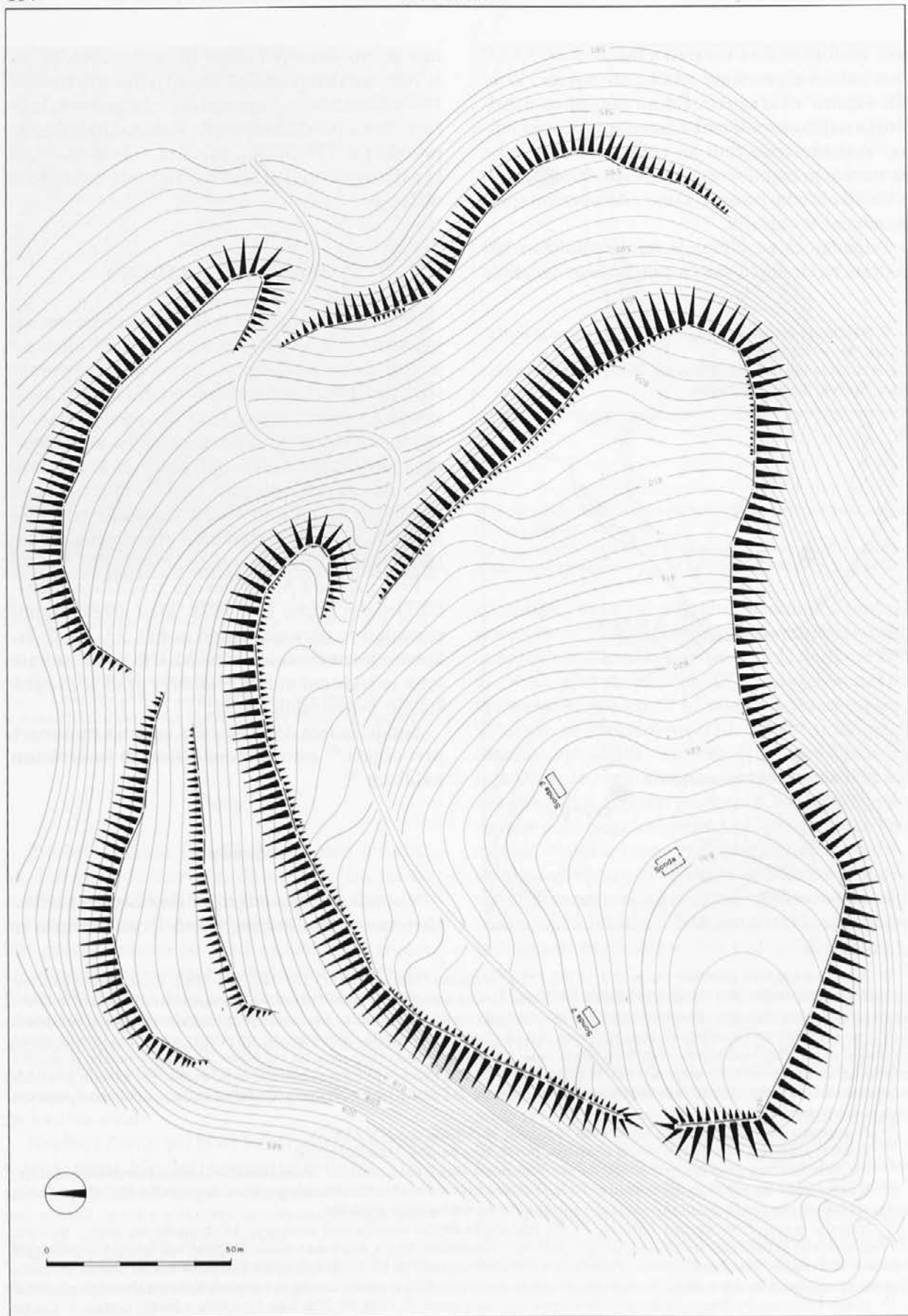
⁴³ V arheološki literaturi se pojavlja predvsem ime Gradišče v Slavini. Zaradi treh gradišč v neposredni bližini Slavine in možnosti zmešnjave predlagamo raje uporabo starega imena Ambroževo gradišče.

⁴⁴ Narodni muzej, *Erwerbungen* 1892/15, 35, 36. Akcisijska knjiga omenja tudi predmete, ki jih nismo več našli v muzeju. "Za Ambroževim gradiščem" sta bili najdeni dve poškodovani očalasti fibuli, dva kosa bronastih spiral, več odlomkov bronastih obročkov in dve igli. "Pod Ambroževim gradiščem, v Gorupovi ogradi" je bil najden gumbast zaključek držaja bodala iz železa in bronu ter odlomki bronaste žice. Gorjupova ograda se imenuje velika travnata terasa na severozahodnem območju gradišča.

⁴⁵ Urleb 1957 (op. 3). Ista, v: *ANSI* 157. Povzetka: ista, *Var. spom.* 7, 1958-59, 286; ista, Gradišča v Pivški kotlini, v: *Ljudje in kraji ob Pivki* (Postojna 1975) 65-67. Druge najdbe: P. Kos, *FMRSI* I 87. Guštin (op. 7) t. 2: 6.

⁴⁶ Urleb 1957 (op. 3) 153-155.

⁴⁷ Nekaj površinskih najdb je v Narodni muzej prišlo na začetku leta 1995, tako da jih v članku nismo mogli upoštevati.

Sl. 10: Ambroževno gradišče. M. = 1:1500.
Fig. 10: Ambroževno gradišče. Scale = 1:1500.

Sl. 11: Ambroževo gradišče, pogled s severa. (Vir: Posebno aerosnemanje Slovenije v merilu 1:2000 iz leta 1971, © Geodetska uprava Republike Slovenije. Objava aeroposnetkov na podlagi dovoljenja Geodetske uprave Republike Slovenije št. 457-1/26-95 z dne 16.8.1995.)

Fig. 11: Ambroževo gradišče, view from the north. (I would like to thank the Surveying and Mapping Authority of Slovenia for permission to publish an areal photograph of Ambroževo gradišče).

suhega zidu. Enotna kulturna plast je vsebovala veliko najdb.⁴⁸

Odkriti so bili trije republikanski srebrniki, kovani 32-31 pr. Kr.

Fibula (t. 7: 1) sodi v "notranjsko" različico poznih certoških fibul.⁴⁹ Ovita zanka peresovine fibule (t. 7: 2) je značilnost srednje- in poznolatskega časa v idrijski, notranjski in japonski skupini ter na obalnem pasu med Akvilejo in severno Dalmacijo.⁵⁰ Ploščat lok se pojavlja tako pri delu srednjelatenskih fibul vrste Kastav kot pri nekaterih poznolatskih fibulah vrste Picugi (predvsem japonski različici Ribić in Vir).⁵¹ Odlomek t. 7: 2 pa je podoben tudi nekaterim drugim fibulam srednjelatenske sheme z dolgo

peresovino (6 in več navojkov), ki jih srečamo na japonskem ozemlju.⁵² Ohranil se je tudi del močno profilirane fibule, Almgren 67/68 (t. 7: 3). Proizvodnja te vrste se je začela v avgustejskem času.⁵³

Najdeno je bilo precej železnega orodja in opreme (t. 7: 6-26). Žeblički so bili verjetno namenjeni za podkovanje obutve (t. 7: 23-26). Škarje z lokom v obliki črke U (t. 7: 6) so uporabljali od Lt B 2 dalje, pojavljajo pa se tudi še v rimskem času.⁵⁴ Različni noži s srpasto upognjenimi rezili (t. 7: 7), s katerimi so predvsem obrezovali drevesa, so bili v poznem latenu in rimskem času zelo razširjeni.⁵⁵ Nabodalo za raženj s preprostim zaključkom držaja v obliki okrogle predrte ploščice (t. 7: 11) je dolgotrajna prazgodovinska oblika.⁵⁶ Grob 3 z Reke pri Cerknem kaže, da so ga v jugovzhodnoalpskem prostoru uporabljali še v avgustejskem času.⁵⁷

Grobo keramiko predstavljajo predvsem preprosti lonci (t. 8: 1-23). Navadno so neokrašeni, le včasih se pojavi krivo plastično rebro (t. 8: 23), rahlo metličenje ali odtisi prstov na robu dna (t. 8: 21). Keramika je večinoma prečiščena, a izredno porozna. Površina loncev močno razpada, ker so bili zelo slabo žgani v redukcijski ali v neenakomerni atmosferi, lahko pa tudi reoksidacijsko. V sondi je bilo najdenih tudi veliko glinastih svitkov (t. 8: 24,25). Med grobo kuhinjsko keramiko izstopa pokrov s profiliranim robom (t. 9: 9), ki je verjetno povezan s sredozemskimi vrstami pokrovov.⁵⁸

Skodela (t. 9: 4) iz severnoitalske keramike s črnim premazom, oblike Morel 2654, sodi v 1. st. pr. Kr. do avgustejskega časa.⁵⁹ Skleda s poševno steno (t. 9: 3), verjetno oblike Morel 2276, pripada najmlajši skupini keramike s črnim premazom in jo lahko datiramo do konca 1. st. pr. Kr.⁶⁰

⁴⁸ Ibid., 153-154.

⁴⁹ Glej Stara Sušica, op. 7-9.

⁵⁰ Guštin (op. 1) 480-481.

⁵¹ Guštin (op. 11) 50-53, sl. 11-12; M. Guštin, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit*, Kat. in monogr. 27 (1991) 36-39.

⁵² Npr.: Z. Marić, *Japodske nekropole u dolini Une*, *Glas. Zem. muz.* 23, 1968, t. 5: 5; 11: 28,31,33; 13: 15,16,22,25,31,40.

⁵³ E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, *Forsch. in Augst* 3 (1979) 73; J. Lichardus, *Körpergräber der frühen Kaiserzeit im Gebiet der südlichen Elbgermanen*, *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 43 (1984) 38 ss.

⁵⁴ G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, *Ausgr. in Manch.* 5 (1974) 87-91; R. Pohanka, *Die eisernen Agrargeräte der Römischen Kaiserzeit in Österreich*, *BAR Int. Ser.* 298 (1986) 274-278.

⁵⁵ Jacobi (op. 54) 80-82; Pohanka (op. 54) 192 ss.

⁵⁶ Jacobi (op. 54) 103-105.

⁵⁷ Guštin 1991 (op. 51) t. 31: 5.

⁵⁸ Prim.: E. Schindler-Kaudelka, *Die Backplatten vom Magdalensberg*, *Magdalensberg-Grabungsbericht* 15, 1986, 285.

⁵⁹ J.-P. Morel, *Céramique campanienne: les formes*, *Bibl. d. Ét. franç. d'Ath. et de Rome* 244 (1981) 202-203. Isti, *La céramique à vernis noir en Italie septentrionale. v: Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V sec. a. C. alla romanizzazione*, *Bologna* 1985 (Imola 1987) 125; P. Frontini, *La ceramica a vernice nera nei contesti tombali della Lombardia*, *Arch. dell'It. Sett.* 3 (1985) 15.

⁶⁰ Morel 1981 (op. 59) 159; Morel 1987 (op. 59) 125.

Med tero sigilato severnoitalskega izvora najdemo stopničasto nogo skodelice (*t. 9: 6*), Consp. B 4.4. Takšna noga se pojavlja pri celi vrsti skodelic v srednje- in poznoavgustejskem času, posebno pa je značilna za severnoitalsko obliko Consp. 24.3.⁶¹ Ustje sigilatnega vrča (*t. 9: 5*) je podobno obliki Consp. K 5 in robu ustja pri skodelicah Consp. 15. Vrč sodi v srednjeavgustejski čas ali v 1. st. po Kr. Visok kozarec (*t. 9: 1*) iz oksidacijsko žgane keramike tankih sten lahko uvrstimo v avgustejski čas.⁶²

V navadni prečiščeni keramiki oranžnih barv se pojavljajo črepinje vrčev in podobnih posod (*t. 9: 10-14*). Med številnimi odlomki amfor najdemo ustje Dr. 6 B (*t. 9: 15*), ravno, prstanasto dno amfore (*t. 9: 16*) ter pokrovček za amforo s stranskim vtisom na gumbu, izdelan na lončarskem vretenu (*t. 9: 8*).

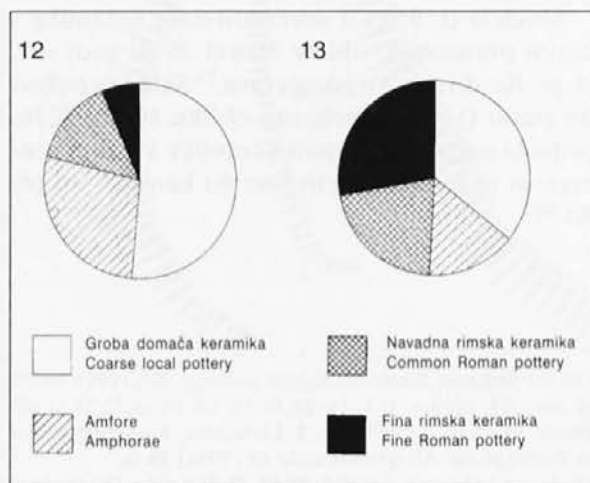
Večina drobnih najdb iz sonde 1 sodi zanesljivo v avgustejsko obdobje, torej lahko v ta čas datiramo tudi stavbo. Verjetno je večji del grobe keramike sočasen z rimsko fino keramiko (*razpr.*

Sl. 12: Ambroževo gradišče, sonda 1. Deleži števila odlomkov posameznih vrst keramike. Po razpr. 2.

Fig. 12: Ambroževo gradišče, trench 1. Proportions of the number of fragments of individual types of pottery. According to Table 2.

Sl. 13: Ambroževo gradišče, sonda 1. Deleži ohranjenosti ustij in dnov posameznih vrst keramike. Po razpr. 2.

Fig. 13: Ambroževo gradišče, trench 1. The proportion of preservation of rims and bases of individual types of pottery. According to Table 2.

2, *sl. 12, 13*). Fibuli (*t. 7: 1,2*) in morda manjši del grobe keramike kažejo še na pozni ali celo srednji laten. Verjetno gre za preostanke iz časa pred glavnino najdb.

Sonda 2

V sondi 2 je M. Urleb odkrila vkopano stavbo.⁶³ Najdb je bilo malo, med kovinskimi izstopa železno šestilo (*t. 10: 6*). Visok kozarec (*t. 10: 7*) iz keramike tankih sten, okrašen z vtisi majhnih rombov, je značilna oblika srednjeavgustejskega časa na Štalenskem vrhu.⁶⁴

Sonda 3

Tudi v sondi 3 je bil odkrit vkopan prostor.⁶⁵

Najdeni so bili štirje republikanski in dva avgustejska novca. Bronasta ploščica z okrasom iz iztolčenih bunčic (*t. 10: 16*) je bila morda del podobnega obeska, kot so bili odkriti v Bodrežu in na Čepni nad Zagorjem.⁶⁶ Ušesna žlička s kapljasto odebelitvijo na drugi strani (*t. 10: 15*) sodi med rimska medicinska in kozmetična orodja.⁶⁷ V sondi je bil odkrit tudi del sekire (*t. 11: 6*).

Razpr. 2: Ambroževo gradišče, sonda 1. Groba domača keramika, amfore, navadna rimska keramika in fina namizna rimska keramika. Število odlomkov, ohranjenost obodov ustij in dnov ter njihovi deleži v odstotkih.

Table 2: Ambroževo gradišče, trench 1. Coarse local ware, amphorae, common Roman pottery, and fine Roman table ware. The number of fragments, the preservation of rims and bases, and their share in percentages.

Keramika / Pottery	Odlomki / Fragments	Ohranjenost / Preservation
Groba domača / Coarse local	85	355
	51,5%	32,4%
Amfore / Amphorae	46	200
	27,9%	18,3%
Navadna rimska / Common Roman	24	250
	14,5%	22,8%
Fina rimska / Fine Roman	10	290
	6,1%	26,5%
Skupaj / Total	165	1095
	100%	100%

⁶¹ Consp. str. 162. M. Schindler, S. Scheffenecker, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*, Kärnt. Muschr. 62, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 5 (1977) 115-119, t. 38: 25,26; 39: 7,10-17,19-20.

⁶² Schindler-Kaudelka (op. 36) 30-31, 164 ss.

⁶³ Urleb 1957 (op. 3) 154.

⁶⁴ Schindler-Kaudelka (op. 36) 42-44, t. 2: 5; 3: 6a.

⁶⁵ Urleb 1957 (op. 3) 154-155.

⁶⁶ Guštin 1991 (op. 51) t. 40: 19-21. Guštin (op. 7) t. 4: 4.

⁶⁷ E. Künzl, Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit, *Bonner Jb.* 182, 1982, 27-28.

Med finim namiznim posodjem se pojavlja pozna severnoitalska keramika s črnim premazom v obliki sklede z ravno poševno steno (*t. 12: 8*), Morel 2276.⁶⁸ Pladenj (*t. 12: 9*) in krožnik (*t. 12: 10*) iz severnoitalske tere sigilate, oblike Consp. 18.2, sta datirana v srednje- do poznoavgustejski čas.⁶⁹ V nekoliko širši časovni okvir, v avgustejski in tiberijski čas, bi sodila skodelica Sarius (*t. 12: 11*).⁷⁰ Najdeni so bili še odlomki vrčev (*t. 12: 12-16*), amfor, grobe kuhinjske keramike (*t. 12: 1-4*) ter lončenih svitkov (*t. 12: 5-7*).

Najdbe iz sonde 3 lahko zanesljivo datiramo v avgustejski čas. Obesek (*t. 10: 16*) in steklene jagode (*t. 11: 1-4*) bi lahko bili preostanek iz zgodnejšega obdobja.

Površinske in nelocirane najdbe

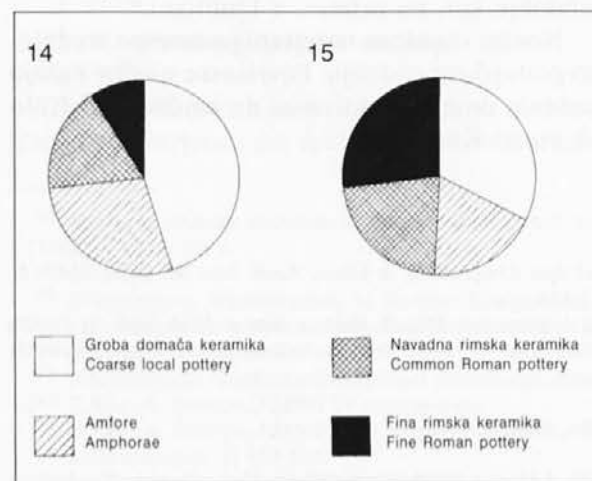
Večina posamičnih najdb, ki jih objavljamo, so starejše pridobitve Notranjskega muzeja (*t.*

Sl. 14: Ambroževo gradišče, vse gradivo. Deleži števila odlomkov posameznih vrst keramike. Po *razpr. 3*.

Fig. 14: Ambroževo gradišče, all material. Proportions of the number of fragments of individual types of pottery. According to *Table 3*.

Sl. 15: Ambroževo gradišče, vse gradivo. Deleži ohranjenosti ustij in dnov posameznih vrst keramike. Po *razpr. 3*.

Fig. 15: Ambroževo gradišče, all material. The proportion of preservation of rims and bases of individual types of pottery. According to *Table 3*.

13). Nedavno je Narodni muzej odkupil večje število površinskih najdb, ki jih upoštevamo samo okvirno, če so pomembne za datacijo poselitve.

Najstarejša najdba je odlomek ročaja bronaste-ga srpa iz mlajše bronaste dobe.⁷¹ Fibule očalarkarke bi lahko sodile v stopnjo Notranjska 2 ali 3.⁷² V stopnjo Notranjska 3 (Ha C 2) lahko uvrstimo veliko čolničasto fibulo.⁷³ Iz mladohalštatskega obdobja so odlomki certoških fibul in košarasti obesek s koničastim dnom.⁷⁴ Iz starejše ali mlajše železne dobe verjetno izvirajo odlomki bronastih predmetov (*t. 13: 6-13*).

Med mlajšimi najdbami prevladujejo novci. Zunaj naselbine, na južnem pobočju (?), je bila odkrita skupna najdba, ki so jo sestavljali 1 mali noriški srebrnik in 5 republikanskih denarijev, kovanih med 114-82 pr. Kr. V naselbini je bila najdena skupna najdba s 4 velikimi vzhodnonoriškimi srebrniki. Posamične površinske najdbe novcev v notranjosti gradišča: 2 mala noriška srebrnika, 26 republikanskih novcev (211-31 pr. Kr.), 29 avgustejskih novcev (25-4 pr. Kr.), 1 novce Severa Aleksandra (229 po Kr.) in 1 novce Konstansa (341-348 po Kr.).⁷⁵

Najdena je bila glava fibule vrste Almgren 65 (*t. 13: 1*), ki se pojavi v drugi četrtini 1. st. pr.

Razpr. 3: Ambroževo gradišče, vse gradivo. Groba domača keramika, amfore, navadna rimska keramika in fina namizna rimska keramika. Število odlomkov, ohranjenost obodov ustij in dnov ter njihovi deleži v odstotkih.

Table 3: Ambroževo gradišče, all material. Coarse local pottery, amphorae, common Roman pottery, and fine Roman table ware. The number of fragments, the preservation of rims and bases, and their share in percentages.

Keramika	Odlomki (Fragments)	Ohranjenost (Preservation)
Groba domača / Coarse local	106	470
Amfore / Amphorae	66	200
Navadna rimska / Common Roman	41	280
Fina rimska / Fine Roman	21	370
Skupaj / Total	234	1320
	100%	100%

⁶⁸ Glej op. 60.

⁶⁹ Prim. Schindler, Scheffenecker (op. 61) 110 ss, t. 32-37.

⁷⁰ Glej op. 35.

⁷¹ Neobjavljeno, Narodni muzej. Podatek Primož Pavlin.

⁷² Neobjavljeno, Narodni muzej, *Erwerbungen* 1892/35. Guštin (op. 1) 470 ss.

⁷³ Neobjavljeno, Narodni muzej. Guštin (op. 1) 472.

⁷⁴ Neobjavljeno, Narodni muzej. Teržan (op. 14) 684.

⁷⁵ P. Kos, *FMRSI* 187-9, 10. Večina novčnih najdb je neobjavljena, podatki Peter Kos in Andrej Šemrov, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja.

Kr. in traja do zgodnjeavgustejskega obdobja.⁷⁶ Fibula z dvema gumboma (*t. 13: 2*) je podobna različici A 236 b 3 po Garbschu, ki je datirana od avgustejskega obdobja do sredine 1. st.,⁷⁷ druga fibula (*t. 13: 3*) pa sodi v skupino A 236 c-d iz avgustejskega obdobja in celega 1. st.⁷⁸

Železna triroba puščica (*t. 13: 17*), oblike 3 po Zanierju, se pojavlja na rimskih najdiščih od republikanskega časa do 4. st.⁷⁹ Najdeno je bilo tudi 17 svinčenih izstrelkov za pračo, od tega 12 skupaj.⁸⁰ Izstrelki so enotne priostrene vretenaste oblike II b, z močnim vzdolžnim šivom, ki je ostal od vlivanja.⁸¹

Nož (*t. 13: 18*) je podoben poznolatskim nožem s kavljasto konico, ki so jih verjetno uporabljali predvsem za obsekavanje vej.⁸² Z najdišča je znano še več kosov železnega orodja.⁸³

Odlomek pečatne oljenke (*t. 13: 28*) je zelo kakovostne izdelave, s predrtimi izrastki, zato jo lahko datiramo v zadnjo tretjino 1. st. ali v 2. st. po Kr.⁸⁴

Sklep

Morda sega začetek življenja na Ambroževem gradišču že v mlajšo bronasto dobo. Zelo verjetno pa je bilo gradišče poseljeno neprekinjeno vso starejšo in mlajšo železno dobo. Enkrat v tem času so najbrž nastali tudi veliki okopi, ki branijo naselje.

Večina površinskih najdb izvira iz 2. in predvsem iz 1. st. pr. Kr.

V poslednjem obdobju intenzivne poselitve, v avgustejskem času, so bile zgrajene preproste, v tla vkopane stavbe. Povezave s prazgodovinsko

tradicijo se kažejo v ohranjanju naselbinskega prostora, v preprosti arhitekturi ter v materialni kulturi.

Nekaj kovinskih predmetov ter morda tudi grobe keramike iz stavb je še latenskodobnih. Te najdbe verjetno niso neposredno povezane z avgustejskimi stavbami, temveč so starejši preostanek.

Keramika s črnim premazom in velika količina grobe keramike nakazuje začetek vkopanih stavb že v zgodnjeavgustejskem času. Tera sigilata sodi v razvito avgustejsko obdobje. Mlajših najdb v stavbah ni bilo.

Gradivo iz stavb se deli v dve skupini. Na eni strani je značilna materialna kultura iz severne Italije; poleg drobnih bronastih predmetov in novcev so opazni predvsem vrči, amfore in fina rimska keramika. Na drugi strani stoji groba kuhinjska keramika, ki jo predstavljajo preprosti lonci, narejeni v stari prazgodovinski tradiciji. Njen delež je precej močen, vsaj 36 % (*razpr. 3, sl. 14, 15*).⁸⁵ S predrimskimi običaji so povezani tudi keramični svitki, ki so jih tudi v Ljubljani uporabljali do zgodnjeavgustejskega obdobja.⁸⁶ Zaradi izključujočih se funkcij domačega in uvoženega posodja predpostavljamo, da sta obe skupini vsaj deloma sočasni. Predavgustejske grobe keramike mora biti malo, saj ni bilo odkritega nobenega zanesljivega kosa predavgustejske uvožene keramike, ki bi jo sicer lahko pričakovali. Verjetno se je na Ambroževem gradišču ohranila groba prazgodovinska keramika dlje v avgustejsko obdobje kot, na primer, v Ljubljani.⁸⁷

Novčni obtok na naselbini usahne po srednjeavgustejskem obdobju. Površinske najdbe kažejo na zelo omejeno aktivnost na najdišču od 1. do 4. st. po Kr.

⁷⁶ M. Buora, A. Candussio, S. Demetz, Fibule "ad arpa", o del tipo Almgren 65, in Friuli, *Aquil. Nos.* 61, 1990, 77-94. S. Demetz, Rom und die Räter, v: *Die Räter, I Reti* (Bozen 1992) 635-636.

⁷⁷ J. Garbsch, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 11 (1965) 28-29. Isti, Ein Flügel fibelfragment vom Lorenzberg bei Epfach, v: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie*, Festschrift für J. Werner (München 1974) 168-169, 176, Abb. 8.

⁷⁸ Garbsch 1965 (op. 77) 29-33.

⁷⁹ W. Zanier, Römische dreiflügelige Pfeilspitzen, *Saalb. Jb.* 44, 1988, 6.

⁸⁰ Narodni muzej, neobjavljeno.

⁸¹ T. Völling, Funditores im römischen Heer, *Saalb. Jb.* 45, 1990, 34-35. J. Horvat, Svinčeni izstrelki za pračo na jugovzhodnoalpskem področju, v: *Ptujski arheološki zbornik* (Ptuj 1993) 331-340.

⁸² Jacobi (op. 54) 45-46. Pohanka (op. 54) 212-214.

⁸³ Neobjavljeno, Narodni muzej.

⁸⁴ M. C. Gualandi Genito, *Le lucerne antiche del Trentino*, Patrimonio storico e artistico del Trentino 11 (1986) 257 ss.

⁸⁵ J. Dular, *Halštatska keramika v Sloveniji*, Dela 1. razr. SAZU 23 (1982) 133. Avgustejskodobno naselje *Nauportus* ima drugačno grobo keramiko, ki je prav tako lokalnega izvora, del kuhinjskega posodja pa je narejen v italjski tradiciji; Horvat (op. 2) 121-122, 124-125, 224-226, 228-229.

⁸⁶ B. Vičič, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32, *Arh. vest.* 45, 1994, t. 1; 2; 3: 13.

⁸⁷ B. Vičič, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15, *Arh. vest.* 44, 1993, 158, 165. Vičič (op. 86) 30, 33-34, 48, 51.

BABA

Gradišče Baba leži na griču severozahodno od vasi Slavina. Od Ambroževega gradišča, ki je oddaljeno okoli 600 m zračne črte, ga loči manjša dolina (sl. 9). Baba je obdana z nasipom, v notranjosti se vidijo terase in kotanje (sl. 16, 17).

Z Babe so znane samo površinske najdbe: odlomek halštatske narebrenne nanožnice (t. 14: 9),⁸⁸ "notranjska" različica poznih certoških fibul (t. 14: 8),⁸⁹ bronast ročaj čaše vrste Idrija iz Lt D 1.⁹⁰ Najdeno je bilo 24 svinčenih izstrelkov za pračo (t. 14: 11-22), priostrene vretenaste oblike (Vörling II b).⁹¹ 20 jih izvira iz jugovzhodnega območja gradišča, ostali so bili odkriti po drugih predelih.

Na Babi so bili odkriti posamični novci: 1 veliki keltski srebrnik in 12 republikanskih novcev (211-136 pr. Kr.).⁹² Najdena sta bila dva novčna zaklada. Zaklad Baba 1 je bil odkrit na severnem okopu gradišča (?), v njem so bili viktoriat in dva denarija. Najmlajši novc je iz 146 pr. Kr.⁹³ Zaklad Baba 2 je ležal zunaj gradišča, na severozahodni strani (?). Sestavljali so ga 3 vzhodno-noriški veliki srebrniki in 17 rimskih novcev. Najmlajši novc je iz leta 74 pr. Kr.⁹⁴ Med novci so bile črepinje rimske posode (t. 14: 26), v kateri je bil verjetno prvotno shranjen zaklad.

NOTRANJSKA NA ZAČETKU RIMSKE DOBE

Predavgustejsko obdobje

Utrjena višinska naselja - gradišča so na Notranjskem verjetno po večini nastala v starejši

železni dobi.⁹⁵ Površinske najdbe kažejo, da je Ambroževo gradišče nepretrgano živelo od začetka starejše železne dobe do avgustejskega obdobja. Maloštevilne površinske najdbe z Babe imajo razpon med starejšo železno dobo in Lt D1. Po razsežnostih Ambroževega gradišča bi lahko sklepali, da je imelo med tremi bližnjimi naselji v okolici Slavine osrednjo vlogo.⁹⁶

Železnodobna notranjska skupina je ohranila svoje posebnosti vsaj do konca srednjelatenskega obdobja. V poznohalštatskem in srednjelatenskem času je bila sorazmerno zaprta pred vplivi iz Italije,⁹⁷ kar se dobro vidi tudi na gradivu iz ostankov grobov iz Partov pri Stari Sušici.

Prelaz Razdrto, ki se je v antiki imenoval Okra, omenja Strabon kot prvi strateško pomembni prehod na trgovski poti iz Akvileje čez jugovzhodne Alpe.⁹⁸ V prazgodovinskem obdobju je promet čez prelaz in skozi Postojnska vrata verjetno nadzorovalo veliko gradišče Grad pri Šmihelu, ki leži 7 km vzhodno od Razdrtega.⁹⁹ Konec 2. ali na začetku 1. st. pr. Kr. je na Razdrtem nastala neutrnjena rimska postojanka (Razdrto - Mandrga). Materialna kultura iz naselja je popolnoma rimska ter skoraj ni sledov notranjske skupine ali vzhodno ležeče keltske mokronoške skupine.¹⁰⁰ Kaže, da je bila približno v istem času tudi prekinjena poselitev na Gradu pri Šmihelu. Konec Gradu je verjetno povezan z veliko količino rimskega napadalnega orožja, ki je bilo najdeno na naselbinah: osti pilumov, izstrelki iz katapulte, meči, svinčeni izstrelki za pračo. Orožje je datirano v 2. st. oziroma na začetek 1. st. pr. Kr.¹⁰¹

Vpliv rimske države se je torej začel močneje širiti na področje notranjske skupine šele nekaj desetletij po ustanovitvi Akvileje. Vsaj od začet-

⁸⁸ Mlajše halštatsko obdobje: K. Kromer, *Brezje*, Arh. kat. Slov. 2 (1959) t. 2: 11; 3: 9; T. Knez, *Novo mesto I*, Carn. Arch. 1 (1986) t. 13: 4; 50: 4.

⁸⁹ Glej op. 7-9.

⁹⁰ Neobjavljeno, Narodni muzej. M. Feugère, Les gobelets, v: *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*, Université de Bourgogne, Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines 13 (1991) 53-59.

⁹¹ Glej op. 81.

⁹² Neobjavljeno. Numizmatični kabinet Narodnega muzeja.

⁹³ P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI IV* (v pripravi).

⁹⁴ P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI IV* (v pripravi). Ista, *Keltski novci Slovenije 2* (v pripravi).

⁹⁵ Gabrovec (op. 1) 163-164.

⁹⁶ Na Dolenjskem se je pokazalo, da bližnja utrjena višinska naselja niso živela sočasno. J. Dular, Začetki železnodobne poselitve v osrednji Sloveniji, *Arh. vest.* 44, 1993, 101-112.

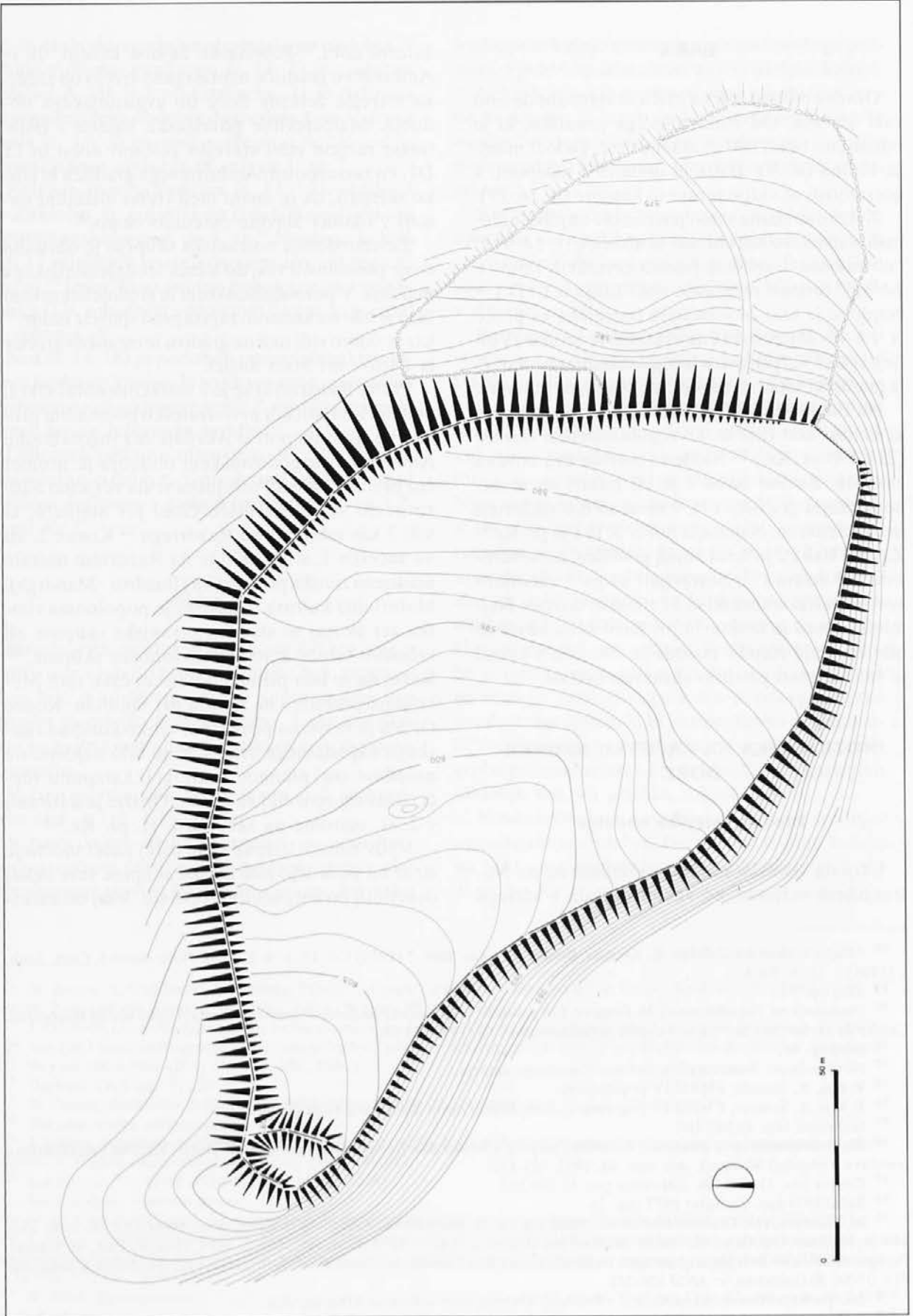
⁹⁷ Guštin (op. 1) 486-489. Gabrovec (op. 1) 160-162.

⁹⁸ Šašel 1974 (op. 2). Šašel 1977 (op. 2).

⁹⁹ M. Hoernes, Die Gräberfelder an der Wallburg von St. Michael bei Adelsberg in Krain, *Mitt. Anthr. Ges.* 18, 1888, 217-249. A. Müllner, Das Gradišče von St. Michael bei Hrenovic, *Argo* 1, 1892, 25 ss. Ista, *Argo* 2, 1893, 17 ss. K. Pick, W. Schmid, Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereiche der Isonzofront, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 21-22, 1922-24, 290 ss. Guštin (op. 7) t. 37-86. S. Gabrovec, v: *ANSI* 150-151

¹⁰⁰ Izkopavanja Notranjskega muzeja v Postojni. Podatki Tine Schein in Alma Bavdek.

¹⁰¹ J. Horvat, *Začetek rimske dobe na prostoru zahodne in osrednje Slovenije* (neobj. dis. Ljubljana 1993) 63-65. Ista, *Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit*, v: *Festschrift für G. Ulbert* (1995). Horvat (op. 81) 334, 336-338.

Sl. 16: Baba. M. = 1:1500.

Fig. 16: Baba. Scale = 1:1500.

Sl. 17: Baba, pogled s severa. (Vir: Posebno aerosnemanje Slovenije v merilu 1:2000 iz leta 1971, © Geodetska uprava Republike Slovenije. Objava aeroposnetkov na podlagi dovoljenja Geodetske uprave Republike Slovenije št. 457-1/26-95 z dne 16.8.1995.)

Fig. 17: Baba, view from the north. (I would like to thank the Surveying and Mapping Authority of Slovenia for permission to publish an areal photograph of Baba.)

ka 1. st. pr. Kr. pa so Rimljani že popolnoma nadzorovali promet skozi Postojnska vrata.

Rimski sledovi so sicer najbolj opazni v okolici jantarne poti, niso pa omejeni samo nanjo. Zakladi in posamični republikanski novci so bili odkriti na več prazgodovinskih utrjenih višinskih naseljih, npr. Ambrožovo gradišče, Baba, Čepna nad Zagorjem, Gradišče nad Knežakom.¹⁰² Stiki z bližnjim rimskim svetom se zrcalijo v posamičnih najdbah fine keramike in kovinskih predmetov (npr. fibule, bronaste posode) na Ambroževem gradišču (t. 13: 1), Babi, Čepni nad Zagorjem, Starem gradu pri Uncu, Tržišču pri Cerknici,

Žerunščku in Velikih Bukvah.¹⁰³ Razširjenost preproste rimske keramike že v prvi polovici 1. st. pr. Kr. kaže na posodica (t. 14: 26), v kateri je bil zaklad Baba 2, z zaključnim novcem iz leta 74 pr. Kr., ter keramičen vrček s Tržišča pri Cerknici, v katerem so bili bronasti ročaji čaš vrste Idrija in vrča vrste Piatra Neamt.¹⁰⁴ Na Notranjskem so v poznolatskem času opazni poleg italjskih tudi vplivi iz področja vzhodno ležeče mokronoške skupine in iz Norika, ki se kažejo v najdbah noriških srebrnikov in v posamičnih drobnih bronastih predmetih.¹⁰⁵

V poznorepublikansko ali že v avgustejsko obdobje bi lahko postavili tudi svinčene izstrelke za pračo vretenaste oblike, ki jih srečamo na mnogih notranjskih gradiščih: Ambrožovo gradišče, Baba (t. 14: 11-22), Stari grad pri Uncu, Žerunšček, Ulaka in Nadleški hrib.¹⁰⁶

Avgustejsko obdobje

V avgustejskem obdobju se je rimska materialna kultura močno razširila po vsem jugovzhodnoalpskem prostoru. Pomembna naselja ob prometnih poteh imajo izrazito rimski značaj (*Nauportus*, Ljubljana, Kranj, Celje). Več uvožene rimske keramike najdemo tudi v okoljih, kjer je bilo naseljeno predrimsko prebivalstvo.¹⁰⁷

Avgustejskodobno gradivo jugovzhodnoalpskega prostora je tesno povezano z Akvilejo oziroma s proizvodnimi središči v severovzhodni Padski nižini. Jasno sliko kažejo predvsem sklopi z veliko količino keramike in dobro stratigrafijo: Štalenski vrh,¹⁰⁸ Pavia di Udine¹⁰⁹ ter Ljubljana - Gornji trg 30 in 15.¹¹⁰ Prevladujejo srednje- in pozno-

¹⁰² P. Kos, *FMRSI* I, 79, 87. P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III, IV (v tisku). P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B. C. - A. D. 1000*, *Situla* 24 (1986) 27-31.

¹⁰³ Guštin (op. 7) t. 3: 7; 25: 39-42; 26: 1; 27: 14. M. Frelj, *Komunikacijski sistem v prazgodovini in antiki na primeru Logaške kotline*, v: *Mladinski raziskovalni tabor Logatec 88* (Logatec 1988) 12-15. Neobjavljeno. Notranjski muzej, podatek Tine Schein. Narodni muzej.

¹⁰⁴ Guštin (op. 7) t. 25: 39-42; 26: 1. Guštin 1991 (op. 51) 69-70, sl. 32: 1-4. C. Boube, *Les cruches*, v: *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*, Université de Bourgogne, Centre de recherches sur les techniques gréco-romaines 13 (1991) 26. Feugère (op. 90) 54-55.

¹⁰⁵ P. Kos, *Keltski novci Slovenije*, *Situla* 18 (1977) 38, 41, 44, 48. P. Kos, A. Šemrov, *Keltski novci Slovenije 2* (v pripravi). Guštin (op. 7) t. 3: 17. D. Božič, *O latenskih najdbah na območju Ptuj*, v: *Ptujski arheološki zbornik* (Ptuj 1993) 190-193. Neobjavljeno, podatki Dragan Božič.

¹⁰⁶ Horvat (op. 81) 334. Novejši podatki Narodni muzej in Dragan Božič.

¹⁰⁷ T. Knez, *Novo mesto II. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt*, *Carn. Arch.* 2 (1992). Horvat 1993 (op. 102) 89-90, 99-100.

¹⁰⁸ Npr.: M. Schindler, *Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges*, *Kärnt. Muschr.* 43, *Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 1* (1967). M. Schindler, *Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges 2*, *Neufunde seit 1965*, *Magdalensberg-Grabungsbericht* 15, 1986, 345-390. Schindler, Scheffenecker (op. 61). Schindler-Kaudelka (op. 35, 36).

¹⁰⁹ G. Cassani, *La ceramica della US 1100 della villa di Pavia di Udine. Relazione preliminare sulla rozza terracotta*, *Quaderni Friulani di Archeologia* 1, 1991, 89-102. M. Fasano, *La ceramica della US 1100 della villa di Pavia di Udine. Relazione preliminare sulla ceramica a pareti sottili*, *ib.*, 103-114.

¹¹⁰ Vičič 1993 (op. 87) 153-201. Vičič 1994 (op. 86) 25-80.

avgustejske oblike severnoitalske tere sigilate vrste B. Poleg neokrašene sigilate so pogoste tudi reliefne dvoročajne skodelice Sarius, kelihi in sigilatni vrči. Čaše Aco so številne, nepremazane ali z rdečim premazom. Posamič se še pojavlja pozna keramika s črnim premazom. V keramiki tankih sten prevladujejo visoki kozarci iz oksidacijsko žgane keramike, postopoma pa se uveljavljajo skodelice. Med navadno prečiščeno keramiko je veliko kroglastih vrčev s širokim ali ozkim vratom, posamič nastopajo tudi bikonični vrči. Za italško kuhinjsko keramiko so najbolj značilni nepremazani pekači z žlebom na ustju in pokrovi.¹¹¹ Pojavljajo se predvsem amfore vrst Dr. 6 A, Dr. 6 B, Dr. 2-4, Dr. 28 in rodoške amfore.¹¹²

Na Notranjskem so najdišča avgustejskega časa še vedno povezana s starejšimi naselbinami.

Rimsko najdišče na Partih pri Stari Sušici leži na istem prostoru kot poznohalštatsko in latensko grobišče ali kultno mesto. Verjetno se je v rimsko obdobje ohranila funkcija kraja, spremeniti pa se je moralo obredje. Iz prazgodovinskega časa izvirata nakit in orožje, medtem ko med rimskimi najdbami prevladuje fina in navadna keramika, nekaj je tudi steklenih posod. Odsotnost grobe kuhinjske keramike kaže, da ne gre za navadne naselbinske ostanke. Rimsko gradivo izvira od srednjeavgustejskega obdobja do druge polovice 1. st.

Na Ambroževem gradišču se je življenje intenzivno nadaljevalo na stari predrimski naselbini. Stavbe so bile zelo preproste, lesene, vkopane v tla. Za kuho so uporabljali le grobo domačo keramiko, narejeno v prazgodovinski tradiciji. Prebivalstvo je prevzelo samo nekatere dele rimske materialne kulture. Novosti se vidijo predvsem v fini severnoitalski keramiki, vrčih, amforah, v nekaterih drobnih bronastih izdelkih (fibula *t.* 7: 3, prstan *t.* 10: 11, medicinsko orodje *t.* 10: 15) ter v vključitvi v denarno gospodarstvo.

Tudi nekatera druga notranjska gradišča, npr. Čepna, Gradišče nad Knežakom, Ulaka,¹¹³ so živele še naprej v zgodnjo rimsko dobo. Po koncu avgustejskega časa je življenje na Ambroževem gradišču zamrlo, oziroma je bilo bistveno manj intenzivno. Te prekinitve ne smemo posploševati, saj je poselitev na Ulaki trajala vsaj še v 2. st. po Kr.

Zahvale

Objavo gradiva in pregled dokumentacije mi je omogočil Notranjski muzej, pri čemer se moram posebej zahvaliti Almi Bavdek za požrtvalno pomoč ter Mehtildi Urleb, izkopavalki Stare Sušice in Ambroževega gradišča, ki mi je razjasnila marsikatero vprašanje. Dostop do gradiva in najnovejših podatkov so mi zelo prijazno omogočili tudi v Narodnem muzeju: Andrej Šemrov in dr. Peter Kos iz Numizmatičnega kabineta ter dr. Janka Istenič, Polona Bitenc in Neva Trampuž Orel iz Arheološkega oddelka. Dr. Janez Dular in Sneža Tecco Hvala sta izdelala načrt Ambroževega gradišča ter dopolnila načrt Babe po predlogi iz Notranjskega muzeja. Za številne nasvete se zahvaljujem dr. Draganu Božiču. S podatki mi je pomagal Tomi Drčar. Dr. Aleksander Horvat, Univerza v Ljubljani, je določil material ročnega mlina. Risbe in načrti so delo Tamare Korošec, Dragice Knific Lunder in Sneže Tecco Hvala. Fotografiral je Marko Zaplatil.

KATALOG

Gradivo hrani Notranjski muzej v Postojni, razen kadar je drugače navedeno. Predznaka Z in A pomenita začasne inv. št. Novce sta določila Andrej Šemrov in Peter Kos, Numizmatični kabinet Narodnega muzeja, Ljubljana.

Parti pri Stari Sušici

Sl. 1. Odlomek kamnite plošče, vrezan jezdec na konju s sulico in bičem, nad njim del napisa; vel. 32 x 19,5 x 7,5 cm; inv. št. 2482; naključna najdba na severnem delu parcele št. 1372/2, k.o. Stara Sušica. Urleb 1979 (op. 3) 154 ss, sl. 1.

Sl. 2. Kamnita plošča; vrezan kvadrat, ki je razdeljen na štiri polja, na površini polj vrezi, ki predstavljajo psevdonapis; na robu kvadrata je kamen prevrtan; vel. 22 x 21 x 7 cm; naključna najdba severno od parcele št. 1372/2, k.o. Stara Sušica, na pobočju; inv. št. 2483; Urleb 1979 (op. 3) 154, 157, sl. 2.

Tabla 1

1. Certoška fibula, na loku trojno rebro, poškodovana, bron, inv. št. 464; sonda 3. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 11.

2. Certoška fibula, na loku trije vrezi, poškodovana, bron, inv. št. 465; sonda 3. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 14.

3. Certoška fibula, nataknen, narezan gumb, poškodovana, bron, inv. št. 1897/1. Urleb 1979 (op. 3) 153, sl. 4.

¹¹¹ Glej op. 108-110. Horvat (op. 2). Horvat 1993 (op. 101) 10-13. Knez (op. 107). Schindler-Kaudelka (op. 58) 279-337. E. Schindler-Kaudelka, *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*, Kärnt. Musschr. 72, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 10 (1989). Neobjavljeni najdišči Kranj in Celje.

¹¹² T. Bezczyk, *Amphorenfundte vom Magdalensberg und aus Pannonien*, Kärnt. Musschr. 74, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 12 (1994) 16 ss.

¹¹³ W. Schmid, Ulaka, *Glas. Muz. dr. Slov.* 18, 1937, 17-32. Neobjavljeno, Narodni muzej.

4. Bronast predmet, poškodovan, inv. št. Z 12; sonda 3.
5. Ploščica, bron, inv. št. Z 4.
6. Odl. spirale, deli stopljeni v ognju in sprijeti; bron, 5 kosov, inv. št. Z 21; sonda 2 (B-C).
7. Odl. spirale ali obročkov iz tanke žice, poškodovani; bron, 4 kosi; inv. št. 463; sonda 3.
8. Obesek, votel, iz dveh polovic, zanka odlomljena, bron, inv. št. 475; sonda 3.
9. Odl. ovratnice, zaključek stanjšin in zaviti, vrezan okras, bron, inv. št. 463; sonda 3. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 9.
10. Odl. ovratnice, vrezan okras, bron, inv. št. 462; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 6.
11. Odl. ovratnice, vrezan okras, bron, inv. št. 460; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 15.
12. Odl. ovratnice, zaključek stanjšin in zaviti, bron, inv. št. Z 1.
13. Odl. ovratnice, zaključek stanjšin in zaviti, vrezan okras, bron, inv. št. 466; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 5.
14. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 119; površinska najdba.
15. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 2; izkopavanja l. 1957.
16. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 3; izkopavanja l. 1957.
17. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 22; sonda 2 (B-C).
18. Odl. ovratnice, bron, 2 kosa; inv. št. 459/1; sonda 2.
19. Odl. ovratnice, bron, inv. št. 459/2; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 10.

Tabla 2

1. 87 jagod, raznobarvno steklo, inv. št. 472; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, sl. 3.
2. 52 jagod, raznobarvno steklo, inv. št. 473; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, sl. 3.
3. Odl. jagode, 2 kosa, temno modro, belo in rumeno steklo, bradavičaste izbokline, inv. št. Z 17; sonda 3.
4. Jagoda, temno modro in rumeno steklo, 3 kosi; inv. št. Z 10; izkopavanja l. 1957.
5. Jagoda, stopljena v ognju; temno modro, belo in rumeno steklo, inv. št. Z 15; sonda 3.
6. Jagoda, temno modro in belo steklo, inv. št. Z 18; sonda 3.
7. Jagoda, temno modro in belo steklo, inv. št. Z 83.
8. Jagoda, temno modro in belo steklo, inv. št. Z 69; površinska najdba.
9. Jagoda, temno modro in belo steklo, inv. št. Z 85.
10. Jagoda, temno modro steklo z belimi pikami, inv. št. Z 84.
11. Jagoda, dvojna ali dve zataljeni skupaj, temno modro steklo, inv. št. Z 71; površinska najdba.
12. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. Z 87.
13. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. Z 88.
14. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. Z 86.
15. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. Z 89.
16. Jagoda, poškodovana, steklo, zelen, rjav in rumen okras v obliki ptičjega peresa, inv. št. Z 14; sonda 3.
17. Jagoda, zeleno, rumeno, temno modro in belo steklo, inv. št. Z 68; površinska najdba.
18. Jagoda, poškodovana, zeleno motno steklo, inv. št. Z 13; sonda 3.
19. Jagoda iz več členov, zeleno steklo, inv. št. Z 16; sonda 3.
20. Jagoda, belo motno steklo, inv. št. Z 70; površinska najdba.
21. Odl. skodelice (Isings 41 b), temno modro steklo, 3 kosi, inv. št. 1893/2; površinska najdba.
22. Odl. skodelice, prozorno rumenozeleno steklo, inv. št. Z 138; površinska najdba.
23. Odl. skodelice, prozorno brezbarvno steklo, inv. št. Z 139 a; površinska najdba.

24. Odl. ustja, prozorno steklo, inv. št. Z 139; površinska najdba.
25. Odl. ustja, prozorno steklo, inv. št. Z 118.
26. Odl. dna, prozorno zelenkasto steklo, inv. št. Z 65; površinska najdba.

Tabla 3

1. Sulična ost, tul odlomljen, železo, inv. št. Z 78; v gozdu pod Gradiščem.
2. Konica puščice za samostrel, poškodovana, železo, inv. št. 1895; površinska najdba. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 7.
3. Sekira, poškodovana, železo, inv. št. 1894; površinska najdba. Urleb 1979 (op. 3) 153, sl. 1: 12.
4. Sulično kopito, luknjica za zakovico, železo, inv. št. 1896; površinska najdba. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 3.
5. Železen predmet, poškodovan, inv. št. 468; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 4.
6. Kavelj, železo, inv. št. 469; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 1.
7. Kavelj, poškodovan, železo, inv. št. 471; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 13.
8. Žebelj, železo, inv. št. 467; sonda 1.
9. Žebelj, železo, inv. št. 470; sonda 2. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 8.
10. Žebelj, železo, inv. št. Z 97; površinska najdba.
11. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 140; površinska najdba.
12. Plošča, okrogla vdolbina in zareze, poškodovana; kamen, inv. št. Z 117; površinska najdba.

Tabla 4

1. Skodelica Sarius, okrašena z reliefnimi rebri in jajčnim nizom, poškodovana; keramika oranžna, prečiščena, rdeč, malo bleščeč premaz; inv. št. 1893/1; površinska najdba. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 16.
2. Odl. dna krožnika, severnoitalska tera sigilata, 8 kosov, inv. št. Z 150; površinska najdba.
3. Odl. dna krožnika, severnoitalska tera sigilata, inv. št. Z 112; površinska najdba.
4. Odl. keliha, severnoitalska tera sigilata, najmanj 5 kosov, inv. št. Z 80; površinska najdba.
5. Odl. dna vrča, severnoitalska tera sigilata, rdeč premaz samo zunaj; inv. št. Z 162; površinska najdba.
6. Odl. skodelice, okras z reliefnimi luskami, keramika tankih sten, siva, premaz ni ohranjen, inv. št. Z 141; površinska najdba.
7. Odl. ustja; keramika blede rumena, brez primesi; inv. št. Z 120; površinska najdba.
8. Odl. dna in ustja lonca; keramika groba kuhinjska, temno rjava, zelo porozna; 3 kosi; inv. št. Z 79; v gozdu pod Gradiščem.
9. Odl. ustja; keramika blede rdeča, redke primesi; inv. št. 449; sonda 2.
10. Odl. ustja; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 106; površinska najdba.
11. Vrč, dva vrezana žlebova; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 476; sonda 3. Urleb 1979 (op. 3) 153, t. 1: 2.
12. Odl. pokrova, luknja na vrhu; keramika oranžna, primešani redki veliki koščki zdrobljene keramike; inv. št. Z 159; površinska najdba.
13. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi, inv. št. Z 163; površinska najdba.
14. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 122; površinska najdba.
15. Odl. dna; keramika blede rumena, brez primesi; inv. št. Z 121; površinska najdba.

16. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 145; površinska najdba.

17. Odl. dna; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 161; površinska najdba.

18. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 164; površinska najdba.

19. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 435; sonda 1.

Tabla 5

1. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 146; površinska najdba.

2. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 160; površinska najdba.

3. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 108; površinska najdba.

4. Odl. dna; keramika bledo rdeča, redke primesi; inv. št. 453; sonda 2.

5. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi, razjedena površina; inv. št. Z 109; površinska najdba.

6. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi, zelo razjedena površina; 2 kosa; inv. št. Z 114; površinska najdba.

7. Odl. dna; keramika bledo rdeča, redke primesi; 5 kosov; inv. št. 434; sonda 1.

8. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, sivo rjava, porozna; inv. št. Z 111; površinska najdba.

9. Odl. dna; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 123; površinska najdba.

10. Vrč: deli dna, ročaja in kroglastega ostenja; keramika bledo rdeča, redke primesi; 3 kosi; inv. št. 452/1; sonda 2.

11. Odl. dna; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 147; površinska najdba.

12. Odl. dna; keramika bledo rumena, brez primesi; 3 kosi; inv. št. Z 107; površinska najdba.

13. Odl. dna; keramika bledo rdeča, redke primesi; inv. št. 437; sonda 1.

14. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, oranžno rjava, primesi sljude, drobne, goste; inv. št. Z 110; površinska najdba.

15. Odl. dna, na sredini dna luknjica, morda drugotno uporabljeno; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 433; sonda 1.

16. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 129; površinska najdba.

17. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 156; površinska najdba.

18. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 103; površinska najdba.

19. Odl. ročaja vrča ali amfore; keramika bledo rdeča, brez primesi; inv. št. 440; sonda 3.

20. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; 2 kosa; inv. št. Z 101; površinska najdba.

21. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 154; površinska najdba.

22. Odl. ročaja vrča; keramika bledo rdeča, brez primesi; inv. št. 450; sonda 2.

23. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 144; površinska najdba.

24. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 443; površinska najdba.

25. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 100; površinska najdba.

26. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, trda, prečiščena; inv. št. 445; sonda 2.

27. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 131; površinska najdba.

28. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 102; površinska najdba.

29. Odl. ročaja vrča; keramika bledo rdeča, prečiščena; inv. št. 452/2; sonda 2.

30. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 153; površinska najdba.

31. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 439; sonda 3.

Tabla 6

1. Odl. ustja amfore (Dr. 6 B); keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 98; površinska najdba.

2. Odl. ustja amfore (Dr. 6 B); keramika oranžna, brez primesi; 2 kosa; inv. št. Z 151, 152 a; površinska najdba.

3. Odl. ustja amfore (Dr. 6 B); keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 136; površinska najdba.

4. Odl. ustja amfore (Dr. 6 B); keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 149; površinska najdba.

5. Odl. ustja amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 152 b; površinska najdba.

6. Odl. ustja amfore; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 142; površinska najdba.

7. Odl. ustja amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 99; površinska najdba.

8. Odl. dna amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 148; površinska najdba.

9. Odl. dna amfore, izvrtana luknja; keramika oranžna, brez primesi; veliko kosov; inv. št. Z 133; površinska najdba.

10. Odl. ročaja amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 124; površinska najdba.

11. Odl. ročaja amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. 474; sonda 1.

12. Odl. ročaja amfore; keramika oranžna, brez primesi; inv. št. Z 128; površinska najdba.

13. Odl. ročaja amfore; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 143; površinska najdba.

14. Odl. ročaja amfore; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 158; površinska najdba.

15. Odl. ročaja amfore; keramika bledo rumena, brez primesi; inv. št. Z 126; površinska najdba.

16. Odl. ročaja amfore; keramika bledo rdeča, prečiščena; inv. št. 454; sonda 2.

17. Odl. ročaja amfore; keramika bledo rumena, brez primesi; 3 kosi; inv. št. Z 127; površinska najdba.

18. Odl. ročaja amfore (Dr. 2-4); keramika oranžna, svetle primesi, groba površina; inv. št. Z 155; površinska najdba.

Parti pri Stari Sušici, pomembnejše gradivo brez slik:

- Odl. kamnitega ročnega mlina, trahit; inv. Z 113; površinska najdba. Material določil Aleksander Horvat.

- Balzamarij, del izvihanega ustja; prozorno zelenkasto steklo; inv. št. Z 9; površinska najdba.

- Balzamarij, staljen; prozorno steklo; inv. št. Z 92; površinska najdba.

- 2 odl. noska oljenke, keramika, oranžna, prečiščena; inv. Z 134; površinska najdba.

- Odl. imbreksa; površinska najdba.

- Deli malte z rdeče barvano površino; površinska najdba.

Ambroževo gradišče

Sonda 1

Novci

1. D, 32-31 pr. Kr., VKov, RRC 544/31 (*FMRSI* I 87-6).

2-3. D, 32-31 pr. Kr., VKov, RRC 544/? (*FMRSI* I 87-7,8).

Tabla 7

1. Certoška fibula, poškodovana, bron, inv. št. 385. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 3.
2. Fibula, poškodovana, bron, inv. št. 387. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 4.
3. Fibula (Almgren 67/68), poškodovana, bron, inv. št. 386. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 1.
4. Obesek, votel, narejen iz dveh polovic; luknjica in obroček za obešanje; bron, inv. št. 392.
5. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. 392.
6. Škarje, odlomljeni konici, železo, inv. št. 398. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 5.
7. Nož, poškodovan, železo, inv. št. 405.
8. Žaga, ohranjen samo del rezila, železo, inv. št. Z 56.
9. Obroček, poškodovan, železo, 5 kosov, narisani eden; inv. št. 418.
10. Železen predmet, luknja na enem koncu, poškodovan, inv. št. 401. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 4.
11. Nabodalo za raženj, predrt držaj, konica odlomljena, železo, inv. št. 402. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 2.
12. Kavelj, poškodovan, železo, inv. št. 408. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 3.
13. Železen predmet, poškodovan, inv. št. 399. Urleb 1957 (op. 3) t. 1: 3.
14. Žebelj, železo, inv. št. 411.
15. Žebelj, železo, inv. št. 410.
16. Žebelj, železo, inv. št. Z 49.
17. Žebelj, železo, inv. št. 414.
18. Žebelj, železo, inv. št. 261.
19. Žebelj, železo, inv. št. Z 52.
20. Žebelj, železo, inv. št. Z 51.
21. Žebelj, železo, inv. št. Z 53.
22. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 44.
23. Žebelj, železo, inv. št. Z 45.
24. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 48.
25. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 47.
26. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 46.

Tabla 8

1. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, temno siva, porozna, z zglajeno površino, primesi bele, drobne in srednje velike, goste; inv. št. 325.
2. Odl. lonca, ena ali dve posodi, ustje in dva odlomka stene; keramika: groba kuhinjska, temno rjava siva, porozna; inv. št. 287.
3. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, lisasta sivo rjava, porozna, primesi bele, drobne; inv. št. 297/1.
4. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, sivo rjava, močno porozna, razpada, svetle primesi; inv. št. 297/2.
5. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, temno siva, porozna, z redkimi primesmi; inv. št. 288.
6. Odl. lonca, del ustja in stene; keramika: groba kuhinjska, temno siva, porozna, razpada, primesi; 2 kosa; inv. št. 296.
7. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, lisasta rjava, porozna, primesi bele, fine; inv. št. 331/1.
8. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, lisasta rjava, porozna; inv. št. 331/3.
9. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, lisasta rjava in sivo rdeča, porozna, z zglajeno površino; inv. št. 312/1.
10. Odl. lonca; keramika: groba kuhinjska, črna, porozna, drobne primesi; inv. št. 268.
11. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, rjava lisasta; primesi zdrobljene keramike, redke, srednje velike; bele primesi, drobne, goste; 2 kosa; inv. št. 264-295.
12. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj rjava, notri in v jedru temno siva; porozna; bele primesi; inv. št. 307/1.

13. Odl. dna, odtis lesene plošče; keramika: groba kuhinjska, temno sivo rjava, zelo porozna, primesi velike, redke; inv. št. 382.
14. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj rjava, notri in v jedru črna; porozna, zglajena površina, svetle primesi; inv. št. 312/2.
15. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj in notri oranžno rjava, v jedru črna; porozna, razpada, primesi bele, drobne; inv. št. 314/1.
16. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj in notri rjava oranžna, v jedru temno siva; porozna, primesi bele, drobne; inv. št. 304/1.
17. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, notri siva, v jedru in zunaj rjava; porozna, z zglajeno površino; inv. št. 312/3.
18. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj rjava, notri oranžna, v jedru siva; primesi bele, drobne; 2 kosa; inv. št. 307/2.
19. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, temno siva, porozna, primesi svetle, drobne in srednje velike, goste; inv. št. 297/3.
20. Odl. dna; keramika: groba kuhinjska, zunaj in notri oranžno rjava, v jedru temno siva; zelo porozna; inv. št. 304/2.
21. Odl. dna, odtisi prstov; keramika: groba kuhinjska, lisasta rjava, porozna; 2 kosa; inv. št. 331/2.
22. Odl. dna in del stene; keramika: groba kuhinjska, lisasta rjava, porozna, z glajeno površino, primesi bele, drobne, srednje in velike, goste; 2 kosa; inv. št. 319/1.
23. Odl. stene, okrašene z rebrom; keramika: groba kuhinjska, lisasta sivo rjava, porozna, razpada, primesi bele, drobne; inv. št. 314/2.
24. Poškodovan svitek, dve luknjici na zgornji površini; keramika: lisasta rjava siva, prečiščena; inv. št. 376.
25. Poškodovan svitek; keramika: oranžno siva, prečiščena; inv. št. 377.

Tabla 9

1. Odl. kozarca, okras z žlebovi; keramika tankih sten, oranžna prečiščena, inv. št. 371.
2. Odl. kozarca; keramika siva, mehka, prečiščena; 2 kosa; inv. št. 282.
3. Odl. skodele (Morel 2276); keramika s črnim premazom, verjetno severnoitalska; inv. št. 330.
4. Odl. skodele (Morel 2654); keramika s črnim premazom, verjetno severnoitalska, inv. št. 368. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 4.
5. Odl. vrča; keramika podobna severnoitalski teri sigilati, sivkasto ožgana; inv. št. 284. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 2.
6. Odl. skodelice (Consp. B 4.4), severnoitalska tera sigilata, inv. št. 419.
7. Odl. vrča, dno in ročaj, vzdolžni vrezi na ročaju; keramika oranžna, prečiščena; 15 kosov; inv. št. 316.
8. Odl. pokrovčka za amforo, delan na lončarskem vretenu; keramika oranžna, z močnimi primesmi zdrobljene keramike, stranski vtis na gumbu; inv. št. 259.
9. Odl. pokrova; keramika oranžno rjava, groba površina, primesi bele in sive, drobne in srednje velike, goste; 3 kosi; inv. št. 317-364.
10. Odl. dna, odtis lesene plošče; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 328.
11. Odl. dna; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 299.
12. Odl. dna; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 277.
13. Odl. dna; keramika oranžna, prečiščena, primesi zdrobljene keramike; 2 kosa; inv. št. 280-281.
14. Odl. dna; keramika blede rumena, prečiščena; inv. št. 366. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 7.
15. Odl. amfore (Dr. 6 B); keramika oranžna, prečiščena; 3 kosi; inv. št. 365/1.

16. Odl. amfore; keramika blede rumena, prečiščena; inv. št. 367. Urleb 1957 (op. 3) t. 1: 4.
 17. Odl. ročaja amfore; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 365/2.
 18. Odl. vretenca, ohranjena polovica, kamen, inv. št. 380.

Ambroževo gradišče, sonda 1, pomembnejše gradivo brez slik:

- Konična skodela s poudarjenim ustjem (verjetno Morel 2654), severnoitalska keramika s črnim premazom, 3 kosi, inv. 290.
- Skodelica iz severnoitalske tere sigilate, Consp. 26-27?, inv. 332.
- Keramični svitki, 11 kosov, inv. 266, 269, 275, 276, 278, 283, 285, 291, 292, 300, 301.
- Odlomki glinastega ometa, inv. 303, 308
- Zgornji del kamnitega ročnega mlina.

Sonda 2

Tabla 10

1. Del obročka, bron, inv. št. 390. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 5.
2. Obroček, železo, inv. št. 400.
3. Obroček, železo, inv. št. 400.
4. Železen predmet, poškodovan, inv. št. 409. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 7.
5. Obroček z zanko?, poškodovan, železo, inv. št. 415.
6. Šestilo, poškodovano, železo, inv. št. 403. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 1.
7. Odl. kozarca, okras vtisnjenih rombov, narejen s koleščkom; keramika tankih sten, oranžna, brez primesi, trda, z gladko površino; inv. št. 333.
8. Odl. ustja; keramika bež do rjava, mehka, redke temne primesi; inv. št. 337.
9. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, lisasta sivo rjava, porozna, razpada, primesi bele drobne ter primesi zdrobljene keramike; inv. št. 335/2.
10. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, lisasta rjava, porozna, razpada, primesi bele, drobne; 3 kosi; inv. št. 335/1.

Ambroževo gradišče, sonda 2, pomembnejše gradivo brez slik:

- Odl. stene amfore, inv. 338.

Sonda 3

Novci

- 1-2. As, 2. st. pr. Kr., Rim, RRC ? (FMRSI I 87-1.2.)
3. D, 189-149 pr. Kr., Rim, RRC 140/1-208/1 (FMRSI I 87-3.)
4. D, 146 pr. Kr., Rim, RRC 219/1e (FMRSI I 87-4.)
5. D, 66 pr. Kr., Rim, RRC 410/1 (FMRSI I 87-5.)
- 6-7. As, Avgust, 16-6 pr. Kr., Rim, RIC ?

Tabla 10

11. Prstan, verjetno srebro, inv. št. 389. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 5.
12. Obroček, bron, inv. št. 383. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 3.
13. Zapestnica, poškodovana, bron, inv. št. 373. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 1.
14. Obroček, bron, inv. št. 384. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 2.

15. Kozmetična paličica, na eni strani kijasta odebelitev, na drugi strani žlička, bron, inv. št. 388. Urleb 1957 (op. 3) t. 2: 6.
16. Okrogla ploščica, okrašena z iztolčenimi bunčicami, poškodovana, bron, inv. št. 393.

Tabla 11

1. Jagoda, temno modro steklo z očesci rumene, bele in temno modre barve, inv. št. 394.
2. Jagoda, steklo modro, rumeno, inv. št. 391.
3. Jagoda, steklo modro, belo, inv. št. 391.
4. Jagoda, steklo modro, belo, inv. št. 391.
5. Plošča, v sredini predrta, dve luknjici za zakovici; poškodovana, železo, inv. št. 397. Urleb 1957 (op. 3) t. 4: 7.
6. Sekira, poškodovana, železo, inv. št. 412.
7. Ploščica, železo, inv. št. 404.
8. Klin, železo, inv. št. 407. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 8.
9. Železen predmet, železo, inv. št. 413.
10. Žebelj, železo, inv. št. 416.
11. Obroček, svinec, 3 kosi, inv. št. 417.
12. Utež, svinec, inv. št. 395. Urleb 1957 (op. 3) t. 3: 6.
13. Dve ploščici, zliti skupaj?, poškodovano, svinec, inv. št. 396.

Tabla 12

1. Odl. lonca, dva vreza na steni; keramika groba kuhinjska, lisasta sivo oranžna, porozna; 2 kosa; inv. št. 356/1.
2. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, lisasta rjava siva, porozna, redke primesi; inv. št. 356/2.
3. Odl. stene, zunaj rahel metličast okras, notri črte od obdelave na lončarskem kolesu; keramika groba kuhinjska, lisasta sivo rjava, porozna, razpada, primesi bele, redke; 2 kosa; inv. št. 347/1.
4. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, rjava siva, porozna, razpada; inv. št. 347/2.
5. Odl. svitka; keramika temno siva, prečiščena; inv. št. 360.
6. Odl. svitka; keramika lisasta rjava siva, porozna; inv. št. 341.
7. Odl. svitka; keramika lisasta rjava, prečiščena; inv. št. 379.
8. Odl. sklede (Morel 2276), žleb in sledovi lončarskega kolesa na zunanji steni; keramika s črnim premazom, verjetno severnoitalska; inv. št. 369.
9. Odl. pladnja (Consp. 18.2); severnoitalska tera sigilata; 2 kosa; inv. št. 372. Urleb 1957 (op. 3) t. 1: 5.
10. Odl. krožnika (Consp. 18.2); severnoitalska tera sigilata; 2 kosa; inv. št. 375. Urleb 1957 (op. 3) t. 1: 5.
11. Odl. skodelice Sarius; keramika oranžna prečiščena, premaz rdeč, nekoliko bleščeč; inv. št. 370.
12. Odl. ustja; keramika blede rumena, prečiščena, inv. št. 361.
13. Odl. ročaja vrča; keramika blede rumena, prečiščena, inv. št. 362.
14. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 359.
15. Odl. ročaja vrča; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 357.
16. Odl. ročaja amfore; keramika oranžna, prečiščena; inv. št. 363.

Ambroževo gradišče, sonda 3, pomembnejše gradivo brez slik:

- Železen kvader, vel. 3,5 x 3,5 x 2 cm, inv. 349.
- Keramični svitki, inv. 342-346, 350, 378.
- Odl. sten amfor, inv. 348, 351-353, 355, 358

Površinske in nelocirane najdbe

Tabla 13

1. Fibula vrste Almgren 65, odlomek glavice, bron, inv. št.: Narodni muzej Ljubljana R 17290; površinska najdba, vzhodno območje gradišča.
2. Fibula z dvema gumboma, bron, inv. št. A 80; površinska najdba, v kopii na vrhu gradišča (poleg jame, v prekopani zemlji).
3. Fibula z dvema gumboma, bron, inv. št. A 75; površinska najdba, vzhodno območje gradišča.
4. Lok spona, poškodovana, bron, inv. št. Z 170. Morda sonda 3 (skupaj z Z 171).
5. Odl. igle, bron, inv. št. Z 171. Morda sonda 3 (dokumentacija izkopavanja).
6. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 168. Morda sonda 3 (skupaj z Z 171).
7. Odl. obročka, bron, inv. št. Z 169. Morda sonda 3 (skupaj z Z 171).
8. Odl. obročka, na enem koncu je dvojen, bron, inv. št. Z 172. Morda sonda 3 (skupaj z Z 171).
9. Člen verižice, bron, inv. št. Z 173. Morda sonda 3 (skupaj z Z 171).
10. Odl. spirale iz žice, poškodovana, bron, inv. št. Z 24/3.
11. Ploščica, okrašena s štirimi vtisnjenimi krogi, s piko na sredini, poškodovana, bron, inv. št. Z 23.
12. Gumb, spodaj zanka, robovi poškodovani, bron, inv. št. Z 24/1.
13. Gumb, spodaj zanka, robovi poškodovani, bron, inv. št. Z 24/2.
14. Jagoda, temno modro steklo, inv. št. Z 25/1.
15. Jagoda, poškodovana, prozorno steklo, inv. št. Z 25/2.
16. Ploščica, vrezan okras, poškodovana, kost, inv. št. Z 26.
17. Triroba puščica, poškodovana, železo, inv. št. Z 174.
18. Nož, poškodovan (rekonstrukcija po risbi iz akcesijske knjige Narodnega muzeja *Erwerbungen* 1892: 15 b.), železo, inv. št. Narodni muzej P 3595. Guštin (op. 7) t. 2: 6.
19. Kavelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 167. Urleb 1957 (op. 3) t. 1: 2.
20. Žebelj, železo, inv. št. Z 176.
21. Žebelj, poškodovan, železo, inv. št. Z 175.
22. Žebelj, železo, inv. št. Z 177.
23. Utež, svinec, teža 19,66 g; inv. št. A 72; površinska najdba, severozahodno ali vzhodno območje gradišča. (Med svinčenimi predmeti t. 13: 23-25, 27 sta bila dva najdena na severozahodnem, dva pa na vzhodnem območju gradišča.)
24. Utež, svinec, teža 24,64 g; inv. št. A 70; površinska najdba, severozahodno ali vzhodno območje gradišča.
25. Utež, svinec, teža 12,60 g; inv. št. A 73; površinska najdba, severozahodno ali vzhodno območje gradišča.
26. Ploščica (utež?), svinec, teža 42,69 g; inv. št. A 74; površinska najdba, severozahodno ali vzhodno območje gradišča.
27. Svinčen predmet, teža 14,74 g; inv. št. A 71; površinska najdba, severozahodno ali vzhodno območje gradišča.
28. Odl. pečatne oljenke, oster obris, izrastek predrt; keramika oranžna, prečiščena, trda; inv. št. Z 30.
29. Brus, poškodovan, kamen, inv. št. Z 29.

Tabla 14

1. Odl. ustja lonca, ostanek izbokline; keramika groba kuhinjska, sivo rjava, porozna; inv. št. Z 34.
2. Odl. ustja; keramika siva, trda, precej prečiščena; inv. št. Z 74.
3. Odl. ustja; keramika groba kuhinjska, rjava, porozna; inv. št. Z 35.

4. Odl. dna, na robu vtisi; keramika groba kuhinjska, rjava in siva, porozna, razpada; inv. št. Z 33.

5. Odl. dna krožnika; severnoitalska tera sigilata, sivkasto prežgana; inv. št. Z 31.

6. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, rjava, zelo porozna, prečiščena; inv. št. Z 75.

7. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, oranžno rjava, porozna; inv. št. Z 36.

Ambroževo gradišče, površinske in nelocirane najdbe, pomembnejše gradivo brez slik, ki ga hrani Notranjski muzej:

- Talilna pogača, iz železa?, inv. Z 43.

- Kos glinastega ometa s prilepljeno steklasto plastjo, inv. Z 42.

- Pokrovček za amforo, izrezan iz stene velike posode, premer 8 cm, inv. Z 58

Baba

Tabla 14

8. Certoška fibula, odl. noge, bron, inv. št. A 76; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
9. Odl. nanožnice, narebrena, bron, inv. št. A 77; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
10. Obroček, bron, inv. št. A 78; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
11. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 46,01 g; inv. št. Narodni muzej R 17280 a; površinska najdba.
12. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 72,88 g; inv. št. A 63; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
13. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 75,53 g; inv. št. A 67; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
14. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 90,20 g; inv. št. A 65; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
15. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 80,68 g; inv. št. Narodni muzej R 17280 b; površinska najdba.
16. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 79,74 g; inv. št. A 69; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
17. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 74,25 g; inv. št. A 61; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
18. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 93,79 g; inv. št. A 64; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
19. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 92,32 g; inv. št. Narodni muzej R 17280 c; površinska najdba.
20. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 91,68 g; inv. št. A 68; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
21. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 103,97 g; inv. št. A 62; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
22. Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 95,90 g; inv. št. A 60; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
23. Brus, kamen, inv. št. 426; površinska najdba.
24. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, zunaj in notri temno siva, jedro oranžno in sivo; porozna, gladka površina; inv. št. 432/1; površinska najdba.
25. Odl. dna; keramika groba kuhinjska, porozna, zunaj siva, notri rjava; inv. št. 429; površinska najdba.
26. Odl. dna; keramika blede rumena, brez primesi; 3 kosii; Narodni muzej s. n. Med novci iz zaklada Baba 2; verjetno so bili novci prvotno v lončku. Izven naselja, na severozahodni strani gradišča Baba (?).

Baba, pomembnejše gradivo brez slik:

- Vretenast izstrelek za pračo, svinec, teža 102,66 g, A 59; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.

- Vretenast izstrelak za pračo, svinec, teža 80,10 g, A 66; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.
- 10 vretenastih izstrelkov za pračo, teže 25 g, 27,25 g, 31,27

g, 41 g, 41,7 g, 57,86 g, 74,40 g, 81,02 g, 89,1 g, 89,43 g; inv. št. Narodni muzej R 17401a-j; površinska najdba, jugovzhodno območje gradišča.

Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Baba near Slavina

Summary

The Notranjska Cultural Group lived in the region called Notranjska [Inner Carniola, Innerkrain] and the Kras [Karst] region of western Slovenia in the early and late Iron Ages.¹ Important transportation routes ran through this territory from the northern Adriatic to central Europe and the Danube River system. The most important one, called the Amber Route, led through Razdrto pass and the Postojna gates. Analysis of historical sources has shown that in the 2nd and 1st century BC, Notranjska played an important role in transit and trade and in the Roman military encroachments upon the Balkans and the central Danube basin.²

Archaeological rescue excavation at Razdrto and not least the numerous unprofessionally excavated metal finds from various sites have recently introduced new problems related to the first gradual penetrations by Rome. Thus I have decided to re-evaluate and present in comprehensive form the material from test excavations at Parti near Stara Sušica and at Ambroževo gradišče near Slavina.³ The sites have several characteristics in common. Parti is located in the Košana valley in the drainage basin of the Reka River, while Ambroževo gradišče is in the Pivka River valley, although they are merely some 7 kilometers distant. These are merely two in a series of similar sites that extend along the route from the Bay of Rijeka towards the Postojna gates (Fig. 1). Both show spatial continuity between the prehistoric and early Roman periods. Another two fortified sites are located in the immediate vicinity of Ambroževo gradišče: Baba near Slavina and Špiček above Selce (Fig. 9).⁴ Not a great deal is known about Špiček. Surface finds that are partly contemporary with the material from Ambroževo gradišče were discovered at Baba, thus this site is also briefly presented.

PARTI NEAR STARA SUŠICA NEAR KOŠANA

Description of the site and excavations

The site of Parti is located on a crest that gently rises in an east-west direction from Stara Sušica to the base of Gradišče above Gornja Košana (Fig. 2). In the spring of 1957, the owner of the land first ploughed a part of the site and came across archaeological finds. The Notranjski muzej [The Museum of Notranjska] excavated five trenches that summer under the direction of M. Urleb, and another one in 1958. Other chance finds were also discovered later while ploughing (1966, 1988, 1989). Finds are also known from the woods to the west of the field.⁵

Circles of dark soil with diameters of ca. 1 m. were visible on all surfaces of the field in 1957. On the southern edge of the field, which was then being ploughed for the first time, there was a large area of black soil and the greatest amount of surface finds were also located there. M. Urleb excavated

trenches 1, 2, 4, and 5 at this spot. Trench 3 was excavated in the woods to the west of the field. The trenches contained a uniform stratum of black soil mixed with burnt material from 30 to 100 cm in thickness. Below it were isolated pits filled with dark soil and a great deal of charcoal, in diameter from 80 to 100 cm, dug around 20 cm into sterile loam. Small pottery, glass, and metal finds were prominent in the humus and in the strata of black soil in trenches 1, 2, and 3.

In the northern section of the field, where a stone with a drawing of a horseman had been found by chance (Fig. 3), trench 6 was excavated in 1958. The trench contained no archaeological remains.

The Finds

The finds originating from trenches 1, 2, and 3 were scattered in the humus and in the layer of black soil. Neither horizontal nor vertical stratigraphy could be established, thus all the material will be discussed together.

Three stone slabs with incised motifs were discovered by accident. One has an image of a mounted warrior with a spear over his shoulder and a whip in his hand. A section of an inscription above the horseman is preserved, written in a pre-Roman northern Etruscan or perhaps Venetan script (Fig. 3). The second stone has a square carved into it, divided into four quarters containing symbols that probably represent a pseudo-inscription (Fig. 4). A fragment of a stone slab with a circular depression and incisions distributed in a web pattern perhaps represents a remnant of a larger monument (Pl. 3: 12). All three can be dated to the pre-Roman period. The stone with the pseudo-inscription probably had a magical and ritual significance, and the stone with the mounted warrior was most likely a remnant of a tombstone.⁶

The fibulae (Pl. 1: 1,2) belong to a special category of Certosa fibulae. They have a flat bow, triangular in profile, and at the highest point it is widened rhomboidally and is undecorated. There are three shallow ribs or incisions at the beginning of the bow. The terminal of the foot has the form of a hollow cap. Such fibulae are frequently found at Notranjska sites, so I have termed them the Notranjska sub-group.⁷ B. Teržan classified them to the heterogenous variety VII f, which she dated to the end of the Hallstatt period, in the La Tène B2 and La Tène C.⁸ The only support for the dating of the fibulae of this distinct Notranjska sub-group is one example from the site of Razdrto-Mandrga, which was discovered among settlement material from the last third of the 2nd century and the first half of the 1st century BC.⁹ The fragment of a large Certosa fibula (Pl. 1: 3) would probably belong to type X (e or i) according to the system of B. Teržan. Type X is characteristic for the late Hallstatt period in the hinterland of the northern Adriatic, and in isolated cases it was retained into

the middle La Tène period.¹⁰ Several fragments of flat bands were also found, wound into spirals (*Pl. 1: 6*). Middle La Tène Certosa fibulae were wound with similar bands in Notranjska and the northern Kvarner region.¹¹ Torcs with flattened coiled terminals and incised decoration in the form of broken lines (*Pl. 1: 9-11*) are a local variant in the late Hallstatt period in Notranjska (phase Notranjska 6).¹² Hollow spherical pendants (*Pl. 1: 8*) appear primarily in the late Hallstatt period (Ha D).¹³

Socketed axes (*Pl. 3: 3*) were used in the Hallstatt period, and individually also in the La Tène period.¹⁴ An arrowhead from a 15th century crossbow stands out (*Pl. 3: 2*).¹⁵

A great many glass beads are known from the site (*Pl. 2: 1-20*).¹⁶ Some are whole, some crushed, while others were melted by fire. Dark blue is the predominant colour, and individual beads are also of white, green, red, yellow, black and colourless glass. The majority have lengthily utilized forms that appear as early as the early Iron Age and extend into the La Tène period: small annular dark blue beads (*Pl. 2: 1,2,14*),¹⁷ dark blue barrel-shaped beads (*Pl. 2: 1,2,11-13,15*),¹⁸ a dark blue bead with a white line on the circumference (*Pl. 2: 9*),¹⁹ beads with zig-zags (*Pl. 2: 1g, 2c,g,h, 4*),²⁰ with white spirals (*Pl. 2: 1a, 2a, 6,7*),²¹ dark blue with white dots (*Pl. 2: 1,2,10*),²² with white-blue eyelets formed of two layers (*Pl. 2: 2b*),²³ with multicoloured stratified eyelets (*Pl. 2: 1 c,d,e,f,h,i,l, 2 d,e,f, 8, 17*),²⁴ melon-shaped beads (*Pl. 2: 18*).²⁵ Beads that are primarily characteristic for the middle and late La Tène can also be found: a cylindrical black bead with a white spiral (*Pl. 2: 1k*)²⁶ and a cylindrical bead with multicoloured decoration like feathering (*Pl. 2: 16*).²⁷ A spindle shaped bead with a white line on the circumference probably belonged to the late La Tène period (*Pl. 2: 1j*).²⁸ The majority of the beads from Stara Sušica can be incorporated well among the numerous examples from other sites in the southeastern Alpine region. Important centres for the production of glass beads were located on the territory of present-day Slovenia.²⁹ The eastern Po basin also has very similar beads.³⁰

A vessel with an everted rim of dark blue transparent glass (*Pl. 2: 21*) could probably be classified as an Isings 41b type cup, which appear mainly in the second half of the 1st century and the first decades of the 2nd. They were widely distributed in northern Italy and in regions connected to it.³¹ They were usually made of naturally coloured glass, and some were also dark blue.³² Dark blue glass was limited to the 1st century.³³ Certain glass vessels had been melted by fire, including a balsamarium.

The goblet (*Pl. 4: 4*) has a shape that is rare among northern Italic relief sigillata pottery.³⁴ The upright edge of the rim and the profiling of the inner wall are reminiscent of Consp. 12 type plates and Consp. 14 cups, thus the goblet can be dated to the middle to late Augustan period. Sarius cups (*Pl. 4: 1*) appear from the early Augustan period onwards, and they disappear in the early Tiberian period at the site of Magdalensberg.³⁵ Northern Italic terra sigillata found at the site include a jug, the base of a plate (*Pl. 4: 3,5*) and the high pedestal of a Consp. B 2.8 plate (*Pl. 4: 2*) that can be dated to the Tiberian-Flavian period. A thin walled grey pottery cup with barbotine decoration (*Pl. 4: 6*) exhibits characteristics of the 1st century AD.³⁶

The common pottery is dominated by vessels of refined orange and yellow clay made in the Roman tradition (*Table 1, Figs. 5,6: common Roman pottery*): fragments of jugs and similar vessels (*Pl. 4: 9-19; 5: 1-7,9-13,15-31*), a dish (*Pl. 4: 7*), and a lid (*Pl. 4: 12*). There are also numerous fragments of amphorae (*Pl. 6*). The rims on *Pl. 6: 1-4* would correspond to the forms Dr. 6 B, and the handle on *Pl. 6: 18* to Dr. 2-4. There is very little coarse, porous pottery (*Pl. 4: 8; 5: 8,14; Table 1; Figs. 5,6*).

A fragment of a stone quern was also discovered, which could have come from southern Italy.^{36a}

Conclusion

The character of the site is difficult to determine reliably. M. Urleb conjectured that the spots of dark soil on the surface of the field and the pits at the bases of the trenches were the last remnants of graves.³⁷ The archaeological remains must have been considerably destroyed even before the modern ploughing, as at least in the trenches the ploughing had not reached the base of the cultural strata. The extensive area of black soil units in the southern part of the field with scattered finds could perhaps denote a cult site. The characteristic location along a road leading to the settlement at Gradišče above Gornja Košana could equally well indicate a cemetery as a cult site.

The finds can be divided into two groups separated by a chronological and cultural gap: late Hallstatt and La Tène objects on the one hand, and material from the Augustan period and the 1st century AD on the other.

The stone monuments would indicate that it had been a cemetery or cult site in the late Hallstatt and La Tène periods, as they have a funerary and ritual character. They also fit well into the northern Adriatic and western Balkan sphere in the pre-Roman period. The early group of finds includes bronze jewellery, most of the glass beads, and a socketed iron axe. The spear head and spear butt (*Pl. 3: 1,4*) would be difficult to classify chronologically. The bronze and glass jewellery is specifically related to the Notranjska group or to a somewhat broader adjoining area. Not a single reliable fragment of contemporary pottery is known from the site. The bronze jewellery, the glass beads, and the weapons, along with a simultaneous absence of pottery, are characteristic grave goods of the Notranjska group in the late Hallstatt and middle La Tène.³⁸ Some of the glass beads and bronze objects were also damaged by fire.

No reliable remains exist from the late La Tène or late Republican and early Augustan periods. Finds appear again at Parti in the middle and late Augustan period and in the 1st century AD: pottery and glass vessels and a fragment of a clay lamp. The fine table ware was produced in northern Italic workshops. The amphorae, jugs, and similar vessels ("common Roman pottery") and the glass vessels come from the same region or were produced exactly following Italic prototypes. The rarity of the coarse local pottery indicates that the usual Roman settlement traces are missing (*Table 1, Figs. 5,6*).³⁹ No jewellery or coinage that would be contemporary with the pottery was found. The only reliable settlement find is a fragment of a stone quern. The cemetery or ritual area was probably preserved at the beginning of the Roman epoch on the earlier prehistoric site, with just certain modifications in the customs.

The corresponding settlement was located approximately 500 meters distant, at Gradišče above Gornja Košana. The hillfort has a well-preserved rampart and distinct terraces, and has not yet been excavated (*Fig. 7*).⁴⁰ It can be concluded from the characteristics of the settlement that it originated in the prehistoric period. Certain surface finds, a handle attachment of a bronze vessel (*Fig. 8*)⁴¹ and two coins from the 3rd and 4th centuries,⁴² would indicate at least occasional life at the settlement in the Roman period.

AMBROŽEVO GRADIŠČE

Ambroževo gradišče is located on a hill southwest of the village of Slavina (*Fig. 9*).⁴³ It is surrounded by a powerful rampart, which is formed into a mound at the highest point.

The interior is greatly remodelled, with numerous terraces, humps, and hollows (Figs. 10, 11).

The first finds from Ambroževo gradišče were acquired by the Narodni muzej [the National Museum] in 1892. Only a knife has been preserved (Pl. 13: 18).⁴⁴ Three hollows were test excavated by M. Urleb (Notranjski muzej, the Museum of Notranjska) in 1956.⁴⁵ The Narodni muzej has collected a great number of surface finds from the site in the last few years.

The trenches from 1956 were described in detail in their first publication.⁴⁶ More attention will be paid to the small finds.⁴⁷

Trench 1

A building partly dug into the ground was discovered in trench 1. It was probably wooden, with foundations or drainage structures of dry stone walling. The cultural stratum contained numerous finds.⁴⁸

Three Republican silver coins, minted in 32-31 BC, were discovered.

A fibula (Pl. 7: 1) belongs to the "Notranjska" variant of late Certosa fibulae.⁴⁹ The wound loop and the flat bow (Pl. 7: 2) are characteristics of several fibulae of the middle and late La Tène periods in the Idrija, Notranjska, and Iapodian groups.⁵⁰⁻⁵² Part of a highly profiled fibula, Almgren type 67/68, was also preserved (Pl. 7: 3). Production of this type began in the Augustan period.⁵³

Scissors with a U-shaped joint (Pl. 7: 6) were used from La Tène B 2 onwards, and also appeared in the Roman period.⁵⁴ Various knives with blades bent like sickles (Pl. 7: 7) were distributed very widely in the late La Tène and Roman periods.⁵⁵ A spit with a simple handle terminal in the shape of a circular perforated disc (Pl. 7: 11) is a form used lengthily in the prehistoric period.⁵⁶ It is evident from grave 3 at Reka near Cerklje that they were still used in the Augustan period in the southeastern Alpine region.⁵⁷

The coarse pottery is primarily represented by simple pots (Pl. 8: 1-23). They are usually undecorated, only occasionally are there curved relief ribs (Pl. 8: 23), or gentle whisk strokes or finger impressions on the edges of the base (Pl. 8: 21). The pottery is mostly from refined clay, and is very porous. The surface of the pots is greatly decayed, as they could have been very poorly fired in reduction atmospheres, or in irregular ones, or were reoxidized. Large clay rings were also found in the trench (Pl. 8: 24, 25). The coarse local pottery included a lid with a profiled edge (Pl. 9: 9), which is probably related to Mediterranean types of lids.⁵⁸

A bowl (Pl. 9: 4) of northern Italic pottery with a black slip, Morel form 2654, can be classified in the 1st century BC.⁵⁹ A dish with slanting walls (Pl. 9: 3), probably of Morel form 2276, belongs to the latest group of pottery with a black slip and can be dated to the end of the 1st century BC.⁶⁰

The step-like foot of a cup (Pl. 9: 6), Consp. B 4.4, characteristic for the middle and late Augustan period, can be found among the terra sigillata of northern Italic origin.⁶¹ The mouth of a sigillata jug (Pl. 9: 5) is similar to the shapes of Consp. K 5, and Consp. 15, thus it is classified to the middle Augustan period or the 1st century AD. A high beaker (Pl. 9: 1) of oxidized fired pottery with thin walls can be classified to the Augustan period.⁶²

Sherds of jugs and similar vessels (Pl. 9: 10-14) appear in the common refined pottery with an orange colour. Among the numerous amphorae fragments are a Dr. 6 B rim (Pl. 9: 15), a flat ring-shaped base to an amphora (Pl. 9: 16), and a small lid for an amphora with lateral impressions on a knob, made on a potter's wheel (Pl. 9: 8).

The majority of small finds from trench 1 can be reliably classified to the Augustan period, and hence the building can

also be dated similarly. Most of the coarse pottery is probably contemporaneous with the Roman fine pottery (Table 2, Figs. 12, 13). The fibulae (Pl. 7: 1, 2) and perhaps a smaller proportion of the coarse pottery would indicate the late or even middle La Tène. These were probably remnants from a period prior to the main bulk of the finds.

Trench 2

M. Urleb discovered a building partly dug into the earth in trench 2.⁶³ There were few finds, and a pair of compasses stood out among the metal material (Pl. 10: 6). A high beaker (Pl. 10: 7) with thin pottery walls, decorated with impressions of small rhomboids, is a characteristic shape for the middle Augustan period at Magdalensberg.⁶⁴

Trench 3

A building partly dug into the earth was also discovered in trench 3.⁶⁵

Four Republican coins and two Augustan coins were found. A bronze plate with a decoration of hammered extrusions (Pl. 10: 16) was perhaps part of a pendant shaped similarly to those such as had been discovered at Bodrež and at Čepna above Zagorje.⁶⁶ An ear spoon with a drop-shaped thickening on the other side (Pl. 10: 15) can be classified among Roman medicinal and cosmetic tools.⁶⁷ Part of an axe was also discovered in the trench (Pl. 11: 6).

Fine table ware includes late northern Italic pottery with a black slip, in the form of a dish with straight sloping walls (Pl. 12: 8), Morel 2276.⁶⁸ A platter (Pl. 12: 9) and plate (Pl. 12: 10) of northern Italic terra sigillata, of the form Consp. 18.2, are dated to the middle to late Augustan period.⁶⁹ Cups of the Sarius type (Pl. 12: 11) were known from the Augustan and Tiberian periods.⁷⁰ Fragments of jugs (Pl. 12: 12-16), amphorae, coarse local pottery (Pl. 12: 1-4), and clay rings (Pl. 12: 5-7) were also found.

The finds from trench 3 can be reliably dated to the Augustan period. A pendant (Pl. 10: 16) and glass beads (Pl. 11: 1-4) could be relics from earlier periods.

Surface Finds and Unprovenanced Items

The majority of individual finds published here were earlier acquisitions of the Notranjski muzej [the Museum of Notranjska] (Pl. 13). The Narodni muzej [the National Museum] recently purchased a large amount of surface finds, which will be considered only in general, inasmuch as they are important for dating the settlement.

The earliest find was a fragment of a bronze sickle handle from the late Bronze Age.⁷¹ Spectacle fibulae could belong to phases Notranjska 2 or 3.⁷² A large boat-shaped fibula can be classified to the Notranjska 3 phase (Ha C 2).⁷³ The late Hallstatt period is represented by fragments of Certosa fibulae and a basket-shaped pendant with a conical base.⁷⁴ Fragments of bronze objects (Pl. 13: 6-13) probably come from the early or late Iron Age.

The later finds are dominated by coins. A hoard was discovered outside the settlement on the southern slope (?), comprising 1 small Norican silver coin and 5 Republican denarii, minted between 114-82 BC. A hoard of 4 large eastern Norican silver coins was found inside the settlement. Individual surface finds of coins in the interior of the hillfort consisted of: 2 small silver Norican coins, 26 Republican coins (211-31 BC), 29 Augustan coins (25-4 BC), 1 coin of Severus Alexander (229 AD), and 1 coin of Constans (341-348 AD).⁷⁵

The head of an Almgren type 65 fibula was found (Pl. 13: 1), which appear in the second quarter of the 1st century BC and continue to the early Augustan period.⁷⁶ A fibula with two buttons (Pl. 13: 2) is similar to category A 236 b 3 according to Garbsch, which is dated from the Augustan period to the mid 1st century,⁷⁷ and another fibula (Pl. 13: 3) belongs to group A 236 c-d from the Augustan period and the entire 1st century.⁷⁸

Iron three-lobed arrowheads (Pl. 13: 17), Zanier's shape 3, appear at Roman sites from the Republican period to the 4th century.⁷⁹ Also found were 17 lead projectiles for a sling, 12 of them together.⁸⁰ The projectiles have uniform sharpened spindle shapes of type II b, with a prominent lengthwise seam remaining from casting.⁸¹

A knife (Pl. 13: 18) is similar to late La Tène knives with hooked ends.⁸² Several fragments of iron tools are known from the site.⁸³

A fragment of a *Firmalampe* (Pl. 13: 28) is of very high quality, with perforated protuberances, and can hence be dated to the last third of the 1st century or in the 2nd century AD.⁸⁴

Conclusion

Life at Ambroževo gradišče may perhaps have begun in the late Bronze Age. It is very probable that the hillfort was continuously settled throughout the early and late Iron Age. The large ramparts that defend the settlement most likely originated at some point in this period.

The majority of the surface finds come from the 2nd and primarily the 1st century BC.

In the last period of intensive settlement, in the Augustan period, simple buildings partly dug into the earth (sometimes called pit dwellings) were constructed. Connections to prehistoric traditions are indicated by the preservation of the settlement area, the simple architecture, and the remains of the material culture.

Some metal objects and perhaps also the coarse pottery from the buildings can still be identified as La Tène. These finds probably were not directly related to the Augustan buildings, but were rather earlier remains.

The black slipped pottery and the great quantity of coarse pottery would indicate the beginning of the pit dwellings as early as the early Augustan period. The terra sigillata would indicate the developed Augustan period. There were no later finds in the buildings.

The material from the buildings is divided into two groups. On the one hand, the characteristic material culture from northern Italy is shown by jugs, amphorae, and fine Roman ware, in addition to small bronze objects and coins. On the other hand, the coarse local pottery is represented by simple pots produced in the ancient prehistoric traditions. Its share is fairly prominent, at least 36% (Table 3, Figs. 14, 15).⁸⁵ Pottery rings, used in Ljubljana up to the early Augustan period, are also related to pre-Roman customs.⁸⁶ Because of the mutually exclusive functions of local and imported vessels, it may be supposed that both groups were at least partly contemporary. There must have been little pre-Augustan coarse pottery, as no reliable fragments of imported fine ware have been discovered, which could otherwise be expected. Coarse prehistoric pottery was probably retained further into the Augustan period at Ambroževo gradišče, such as was the case, for example, at Ljubljana.⁸⁷

Monetary circulation at the settlement withered during the middle Augustan period. The surface finds indicate very limited activity at the site from the 1st to the 4th centuries AD.

BABA

The hillfort of Baba is located on a hill northwest of the village of Slavina. It is separated from Ambroževo gradišče, from which it is distant some 600 meters, by a small valley (Fig. 9). The site of Baba is surrounded by a rampart, and terraces and hollows are visible in the interior (Figs. 16, 17).

Only surface finds are known from Baba: a fragment of a ribbed Hallstatt anklet (Pl. 14: 9),⁸⁸ an example of the "Notranjska" sub-group of late Certosa fibulae (Pl. 14: 8),⁸⁹ and a bronze handle of a cup of the Idrija type from La Tène D 1.⁹⁰ Another find consisted of 24 lead projectiles for slings (Pl. 14: 11-22) with a sharpened spindle shape (Völling II b).⁹¹ Twenty of them come from the southeastern area of the hillfort, while the remainder were discovered elsewhere.

Individual coins were discovered at Baba: 1 large silver Celtic coin and 12 Republican coins (211-136 BC).⁹² Two coin hoards were also found. The hoard Baba 1 was discovered at the northern rampart of the hillfort (?) and included *victoriati* and two *denarii*. The latest coin is from 146 BC.⁹³ The hoard Baba 2 was located outside the hillfort on the northwestern side (?). It was composed of 3 eastern Norican large silver coins and 17 Roman coins. The latest coin was from 74 BC.⁹⁴ Pottery fragments from a Roman vessel were mixed among the coins (Pl. 14: 26), and the hoard was probably deposited originally in this.

NOTRANJSKA AT THE BEGINNING OF THE ROMAN PERIOD

The Pre-Augustan Period

The hillfort was the predominant settlement form in the prehistoric period. The majority of them probably originated in the early Iron Age.⁹⁵ The surface finds indicate that Ambroževo gradišče had uninterruptedly existed from the beginning of the early Iron Age to the Augustan period. The few surface finds from Baba have a span from between the early Iron Age and La Tène D 1. It could be concluded from the extensive nature of Ambroževo gradišče that it had a central role among the three nearby settlements in the vicinity of Slavina.⁹⁶

The Iron Age Notranjska group retained its specificities at least to the end of the middle La Tène period. It was relatively closed to influences from Italy in the late Hallstatt and middle La Tène period,⁹⁷ as can also be seen from material from the remnants of graves found at Parti near Stara Sušica.

The pass of Razdrto, called Oera in the pre-Roman and Roman period, was mentioned by Strabo as the first strategically important pass on the trade route from Aquileia through the southeastern Alps.⁹⁸ In the prehistoric period, the traffic through the pass and the Postojna gates was probably controlled from the large hillfort of Grad near Šmihel, located 7 kilometers east of Razdrto.⁹⁹ An unfortified Roman station was established at Razdrto at the end of the 2nd or beginning of the 1st century BC (Razdrto-Mandrga). The material remains from the settlement are entirely Roman and there are almost no traces of the Notranjska group or of the Celtic Mokronog group situated further east in central Slovenia.¹⁰⁰ It seems that at approximately the same time settlement at Grad near Šmihel was also discontinued. The end of Grad is probably related to the large quantity of Roman offensive weapons found in the settlement: *pila* or javelins, catapult projectiles, swords, and lead projectiles for slings. The weapons are dated to the 2nd century BC and to the beginning of the 1st century BC.¹⁰¹

The ascendancy of the Roman state thus began to expand more forcefully in the region occupied by the Notranjska group

only several decades after the foundation of Aquileia. At the least from the beginning of the 1st century BC, the Romans entirely supervised all traffic through the Postojna gate.

Traces of the Romans can otherwise be best noted in the vicinity of the Amber Road, but are not limited merely to it. Hoards and individual Republican coins were discovered at several prehistoric fortified elevated settlements, such as Ambroževo gradišče, Baba, Čepna above Zagorje, and Gradišče above Knežak.¹⁰² Contacts with the nearby Roman world are reflected in individual finds of fine pottery and metal products (such as fibulae and bronze vessels) at Ambroževo gradišče (*Pl. 13: 1*), Baba, Čepna above Zagorje, Stari Grad near Unec, Tržišče near Cerknica, Žerunšček, and Velike Bukve.¹⁰³ The use of simple Roman pottery as early as the first half of the 1st century BC is shown by the small vessel (*Pl. 14: 26*) in which the Baba 2 hoard (with a final coin from 74 BC) was found, and also by the small ceramic jug from Tržišče near Cerknica containing bronze handles of a cup of the Idrija type and a jug of the Pietra Neamt type.¹⁰⁴ In addition to Italic influences, it is possible to note other influences from the more easterly region of the Mokronog group and from Noricum in the late La Tène period, as is indicated by the finds of Norican silver coins and individual small bronze objects.¹⁰⁵

The spindle-shaped lead projectiles for slings that are found at many hillforts in Notranjska can be dated to the late Republican or Augustan periods: Ambroževo gradišče, Baba (*Pl. 14: 11-22*), Stari Grad near Unec, Žerunšček, Ulaka, and Nadleški Hrib.¹⁰⁶

The Augustan Period

The material culture of the Romans became greatly widespread throughout the entire southeastern Alpine region in the Augustan period. Important settlements along transportation routes had markedly Roman traits (Nauportus, Ljubljana, Kranj, Celje). Larger amounts of imported Roman pottery can also be found in environs inhabited by pre-Roman populations.¹⁰⁷

The Roman material culture was closely related to Aquileia or and to other production centres in the northeastern Po basin. A clear picture is offered primarily by complexes with large amounts of pottery and good stratigraphic records: Magdalensberg,¹⁰⁸ Pavia di Udine,¹⁰⁹ and Ljubljana - Gornji trg 30 and

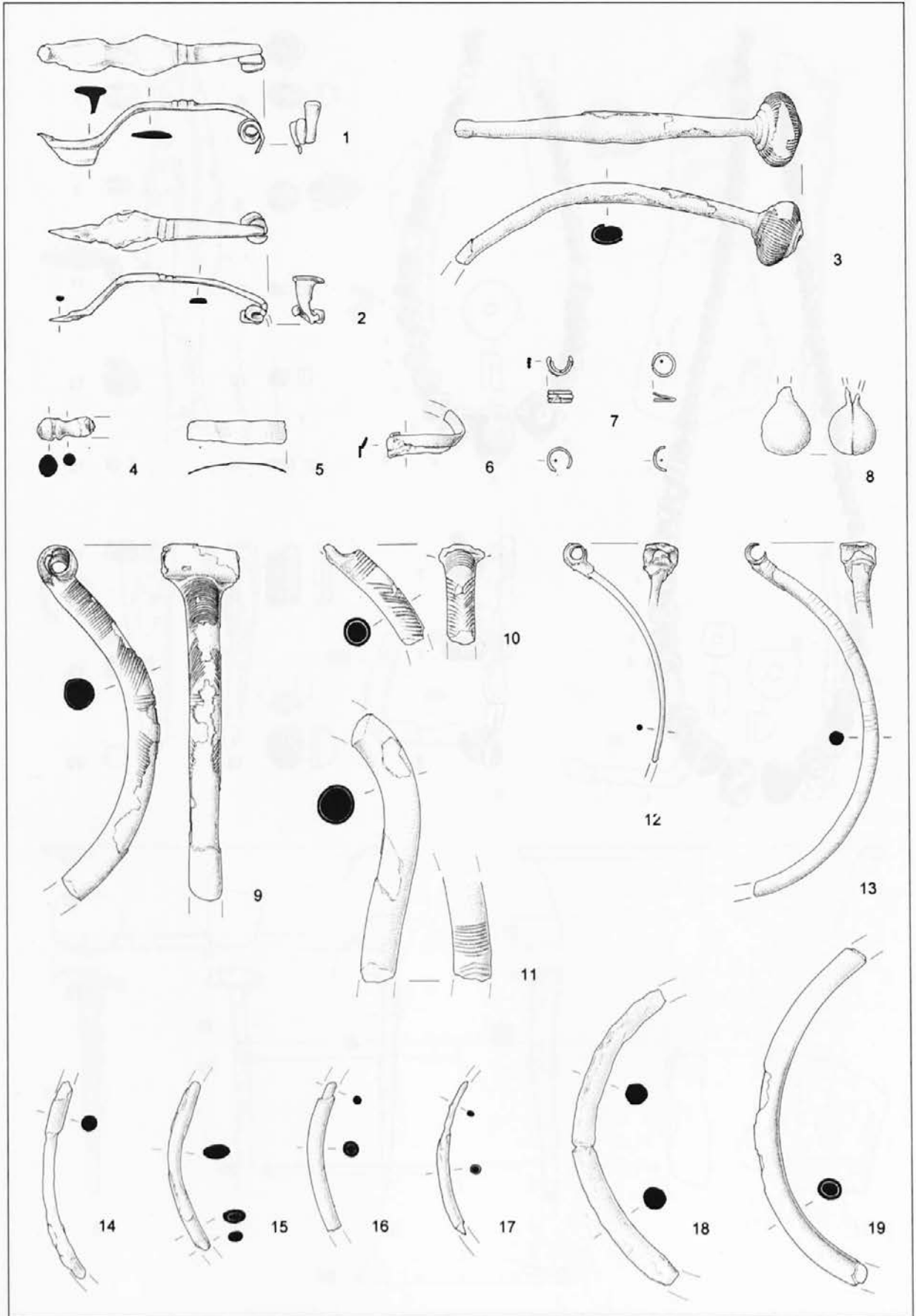
15.¹¹⁰ Middle and late Augustan forms of northern Italic terra sigillata of type B predominate. In addition to undecorated sigillata, other frequent types include relief two-handed Sarius cups, goblets, and sigillata jugs. Aco beakers are numerous, either unslipped or with a red coating. Single examples appear of late pottery with a black slip. Thin walled pottery is dominated by tall beakers of oxidized fired pottery; cup shapes were gradually introduced. The common refined pottery includes large globular jugs with wide or narrow rims, and individual examples of biconical jugs. Baking dishes of uncoated pottery with grooved rims and lids were most characteristic for Italic household pottery.¹¹¹ Amphorae of type Dr. 6 A, Dr. 6 B, Dr. 2-4, Dr. 28, and Rhodian amphorae appear most commonly.¹¹²

The sites of the Augustan period in Notranjska are still related to the earlier settlements.

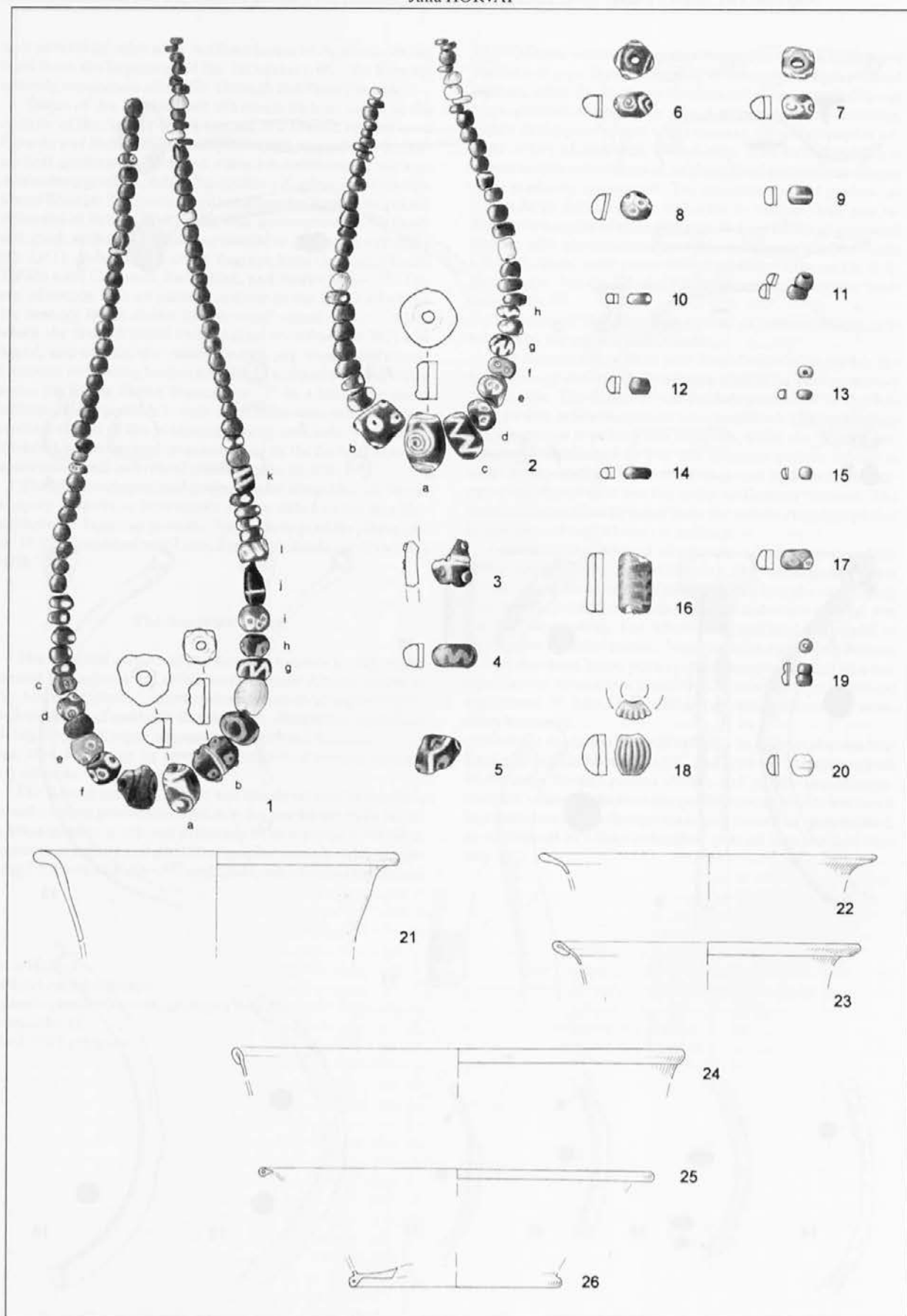
The Roman site at Parti near Stara Sušica is located in the same area as the late Hallstatt and middle La Tène cemetery or cult site. The function was probably retained in the Roman period, while the rituals were modified. The prehistoric finds included jewellery and weapons, while the Roman material was dominated by fine and common pottery as well as some glass vessels. The absence of coarse local pottery indicates that these were not the usual settlement remains. The Roman material can be dated from the middle Augustan period to the second half of the 1st century.

Inhabitation continued intensively at Ambroževo gradišče in the earlier pre-Roman settlement. The buildings were very simple, being made of wood and partly dug into the earth. Only coarse local pottery, produced in a prehistoric tradition, was utilized for cooking. The inhabitants accepted only parts of the Roman material culture. New elements can mainly be seen in fine northern Italic pottery, jugs, amphorae, and in a few small bronze products (a fibula *Pl. 7: 3*; a ring *Pl. 10: 11*; medical equipment *Pl. 10: 15*), as well as the introduction of a monetary economy.

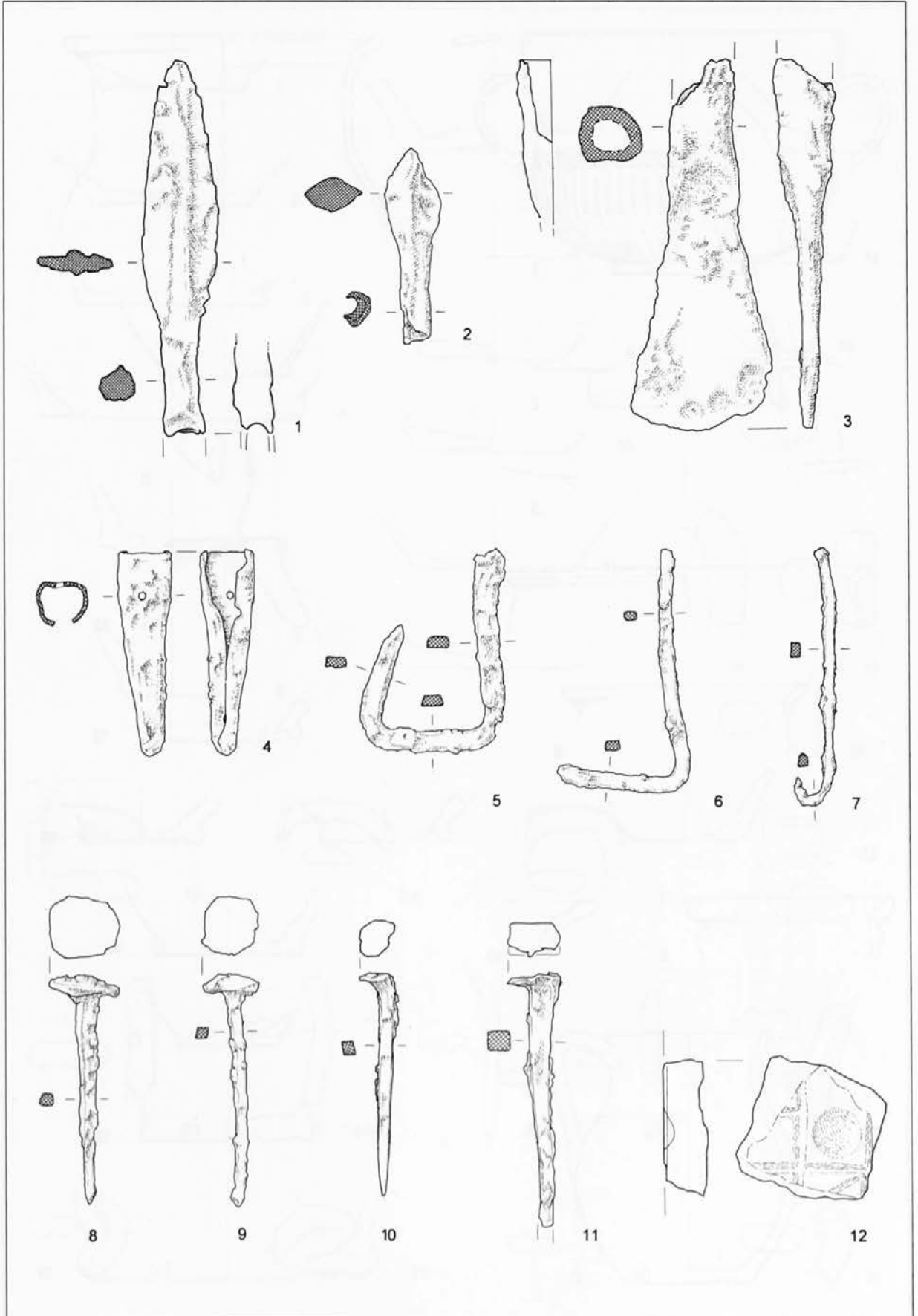
Certain other prehistoric hillforts in Notranjska, such as Čepna, Gradišče above Knežak, and Ulaka,¹¹³ further existed in the early Roman period. At the end of the Augustan period, life ceased at Ambroževo gradišče, or at least it was much less intensive. Such discontinuations cannot be generalized, as settlement at Ulaka continued at least into the 2nd century BC.

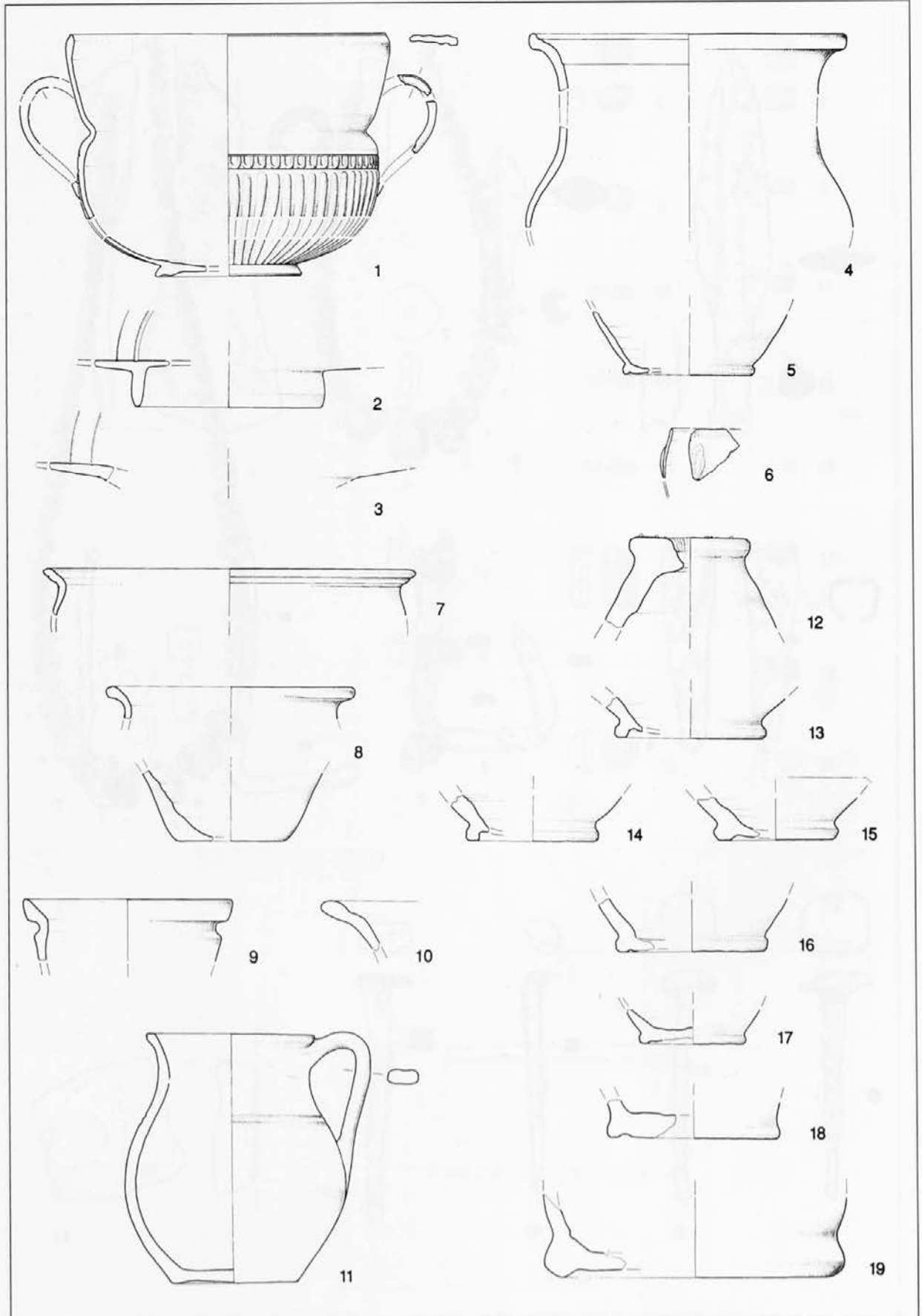
T. 1: Parti pri Stari Sušici. Vse bron. M. = 1:2.
 Pl. 1: Parti near Stara Sušica. All bronze. Scale = 1:2.

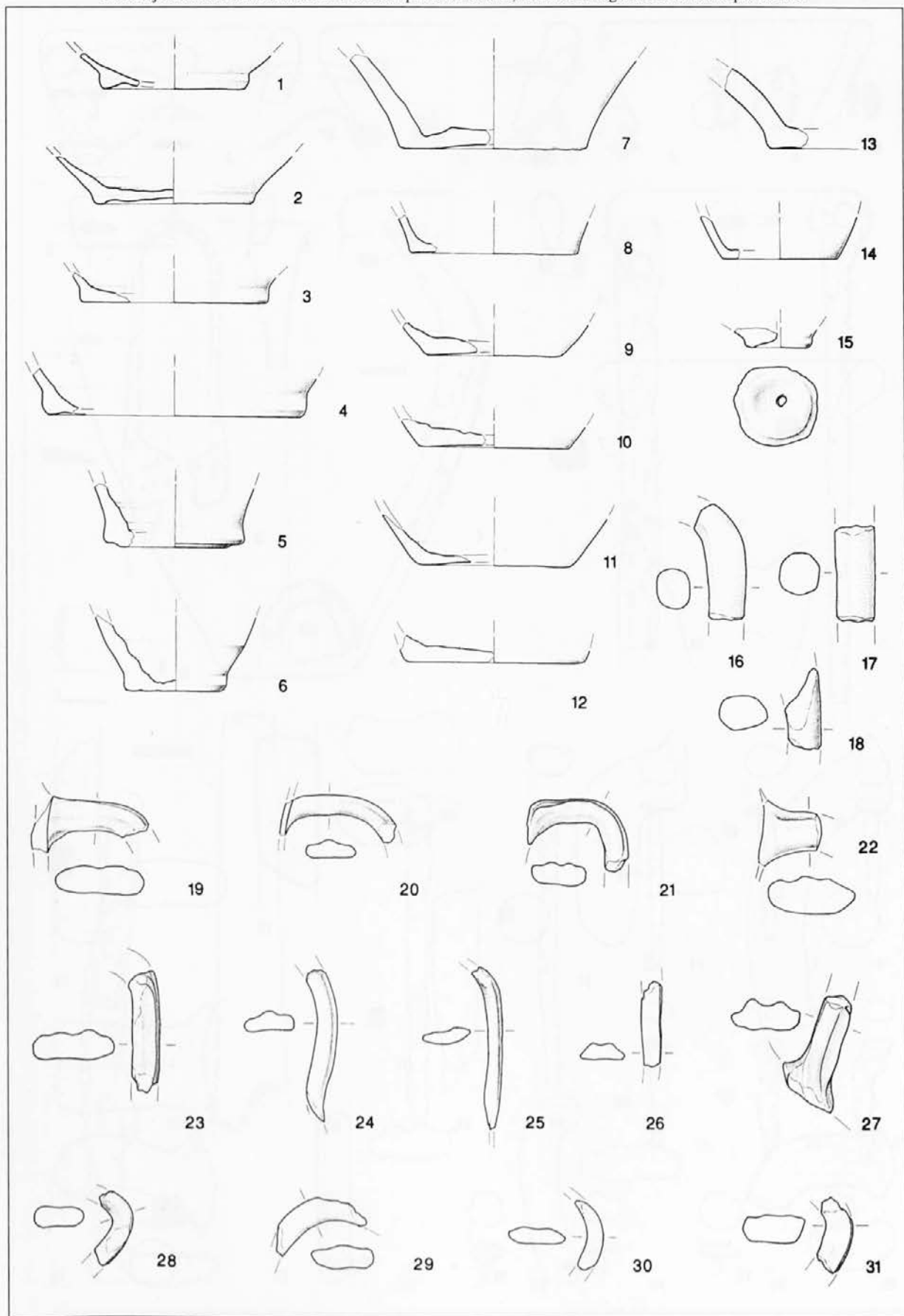
T. 2: Parti pri Stari Sušici. Vse steklo. M. = 1:2.
 Pl. 2: Parti near Stara Sušica. All glass. Scale = 1:2.

T. 3: Parti pri Stari Sušici. 12 kamen, ostalo železo. M. = 1:2.
 Pl. 3: Parti near Stara Sušica. 12 stone, rest iron. Scale = 1:2.

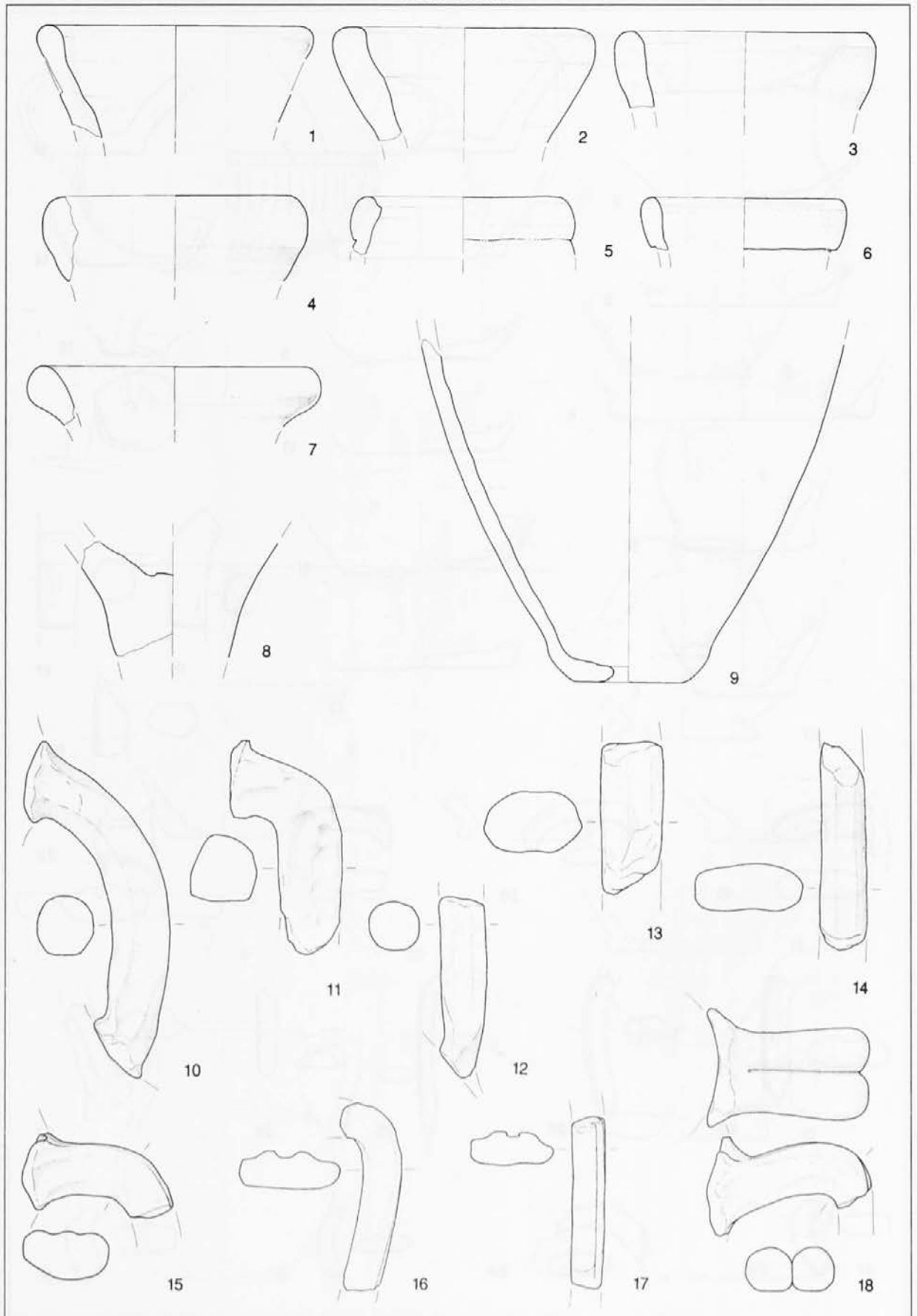

T. 4: Parti pri Stari Sušici. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 4: Parti near Stara Sušica. All pottery. Scale = 1:3.

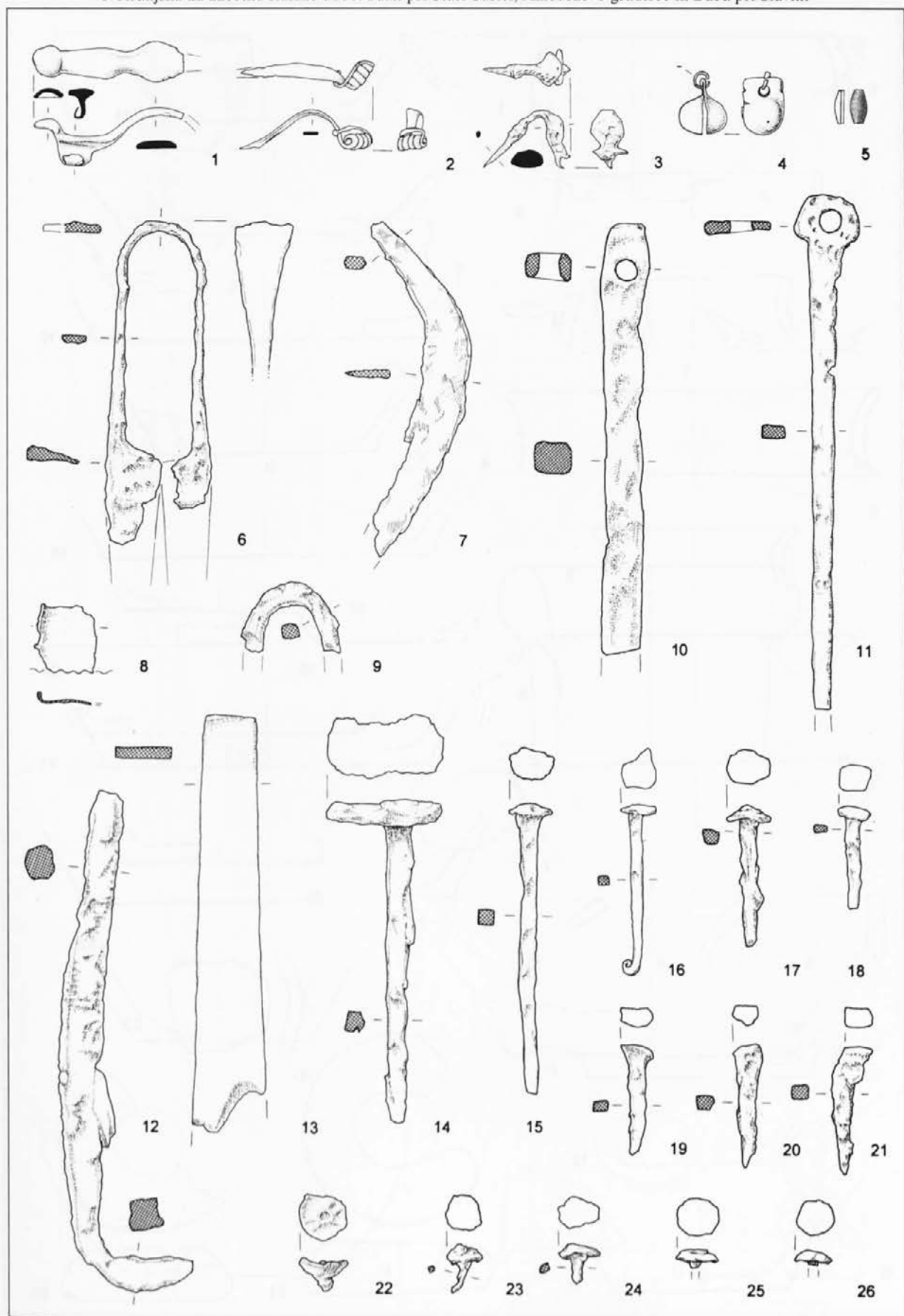

T. 5: Parti pri Stari Sušici. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 5: Parti near Stara Sušica. All pottery. Scale = 1:3.

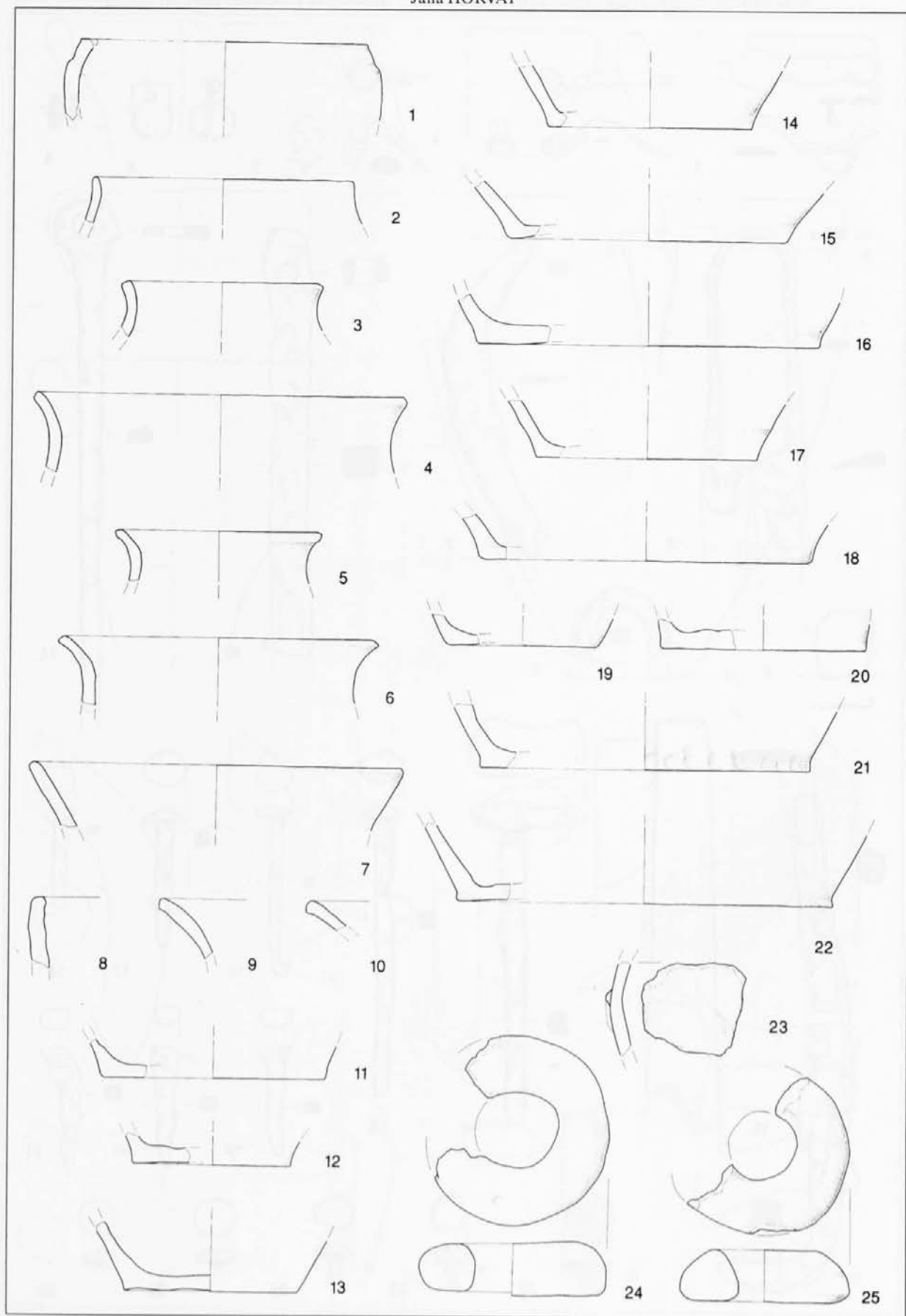

T. 6: Parti pri Stari Sušici. Vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 6: Parti near Stara Sušica. All pottery. Scale = 1:3.

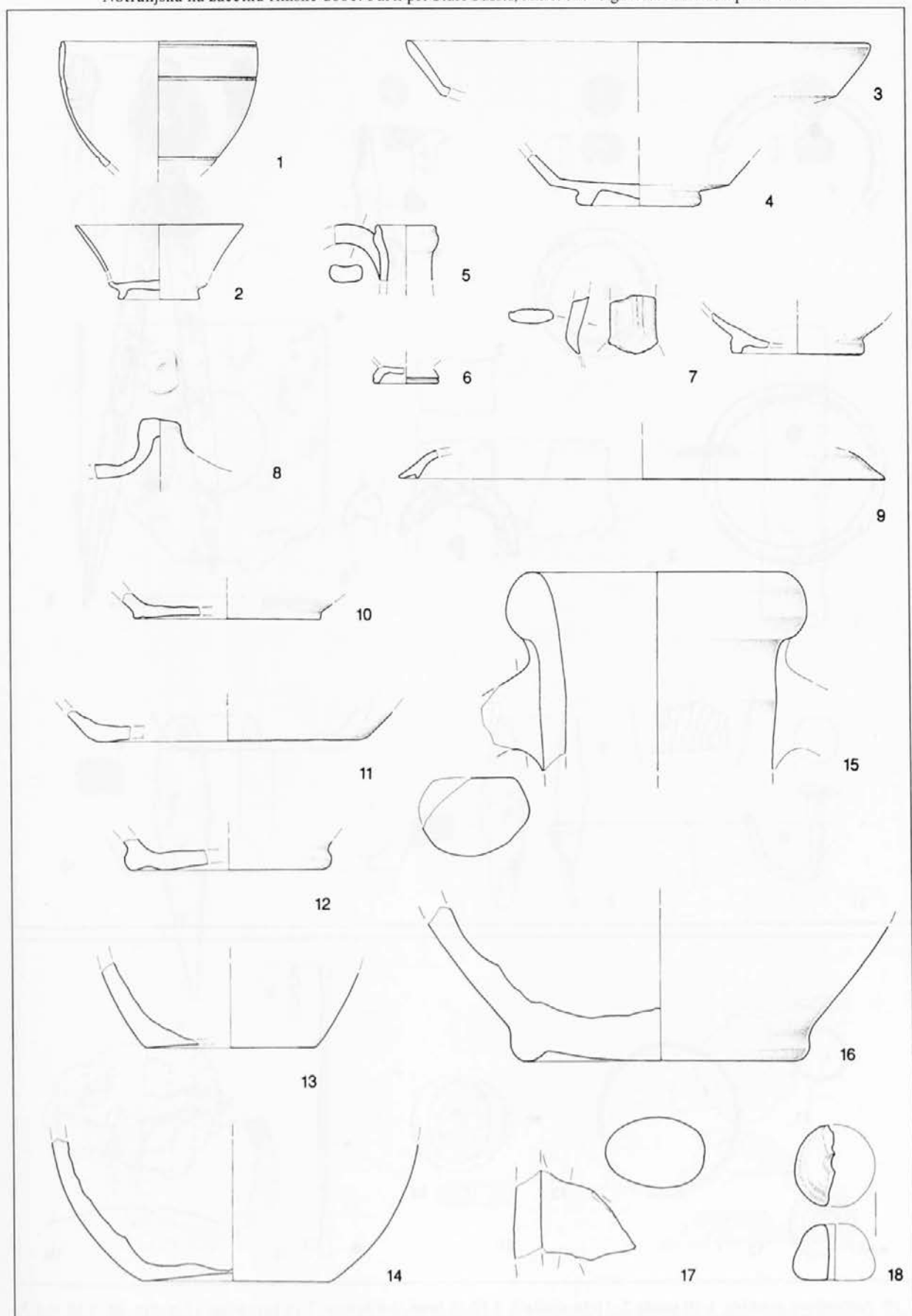
T. 7: Ambroževo gradišče, sonda 1. 1-4 bron, 5 steklo, ostalo železo. M. = 1:2.

Pl. 7: Ambroževo gradišče, trench 1. 1-4 bronze, 5 glass, rest iron. Scale = 1:2.

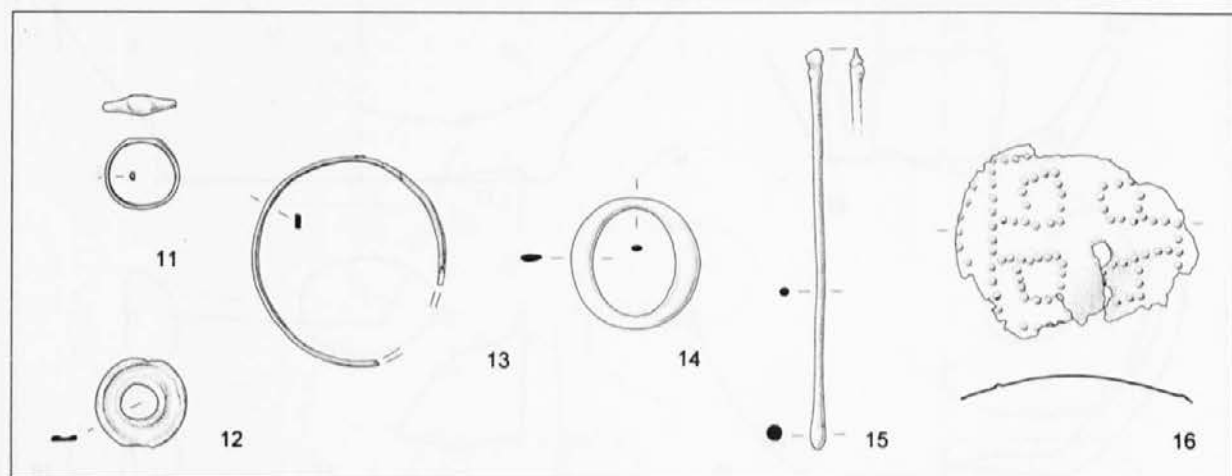
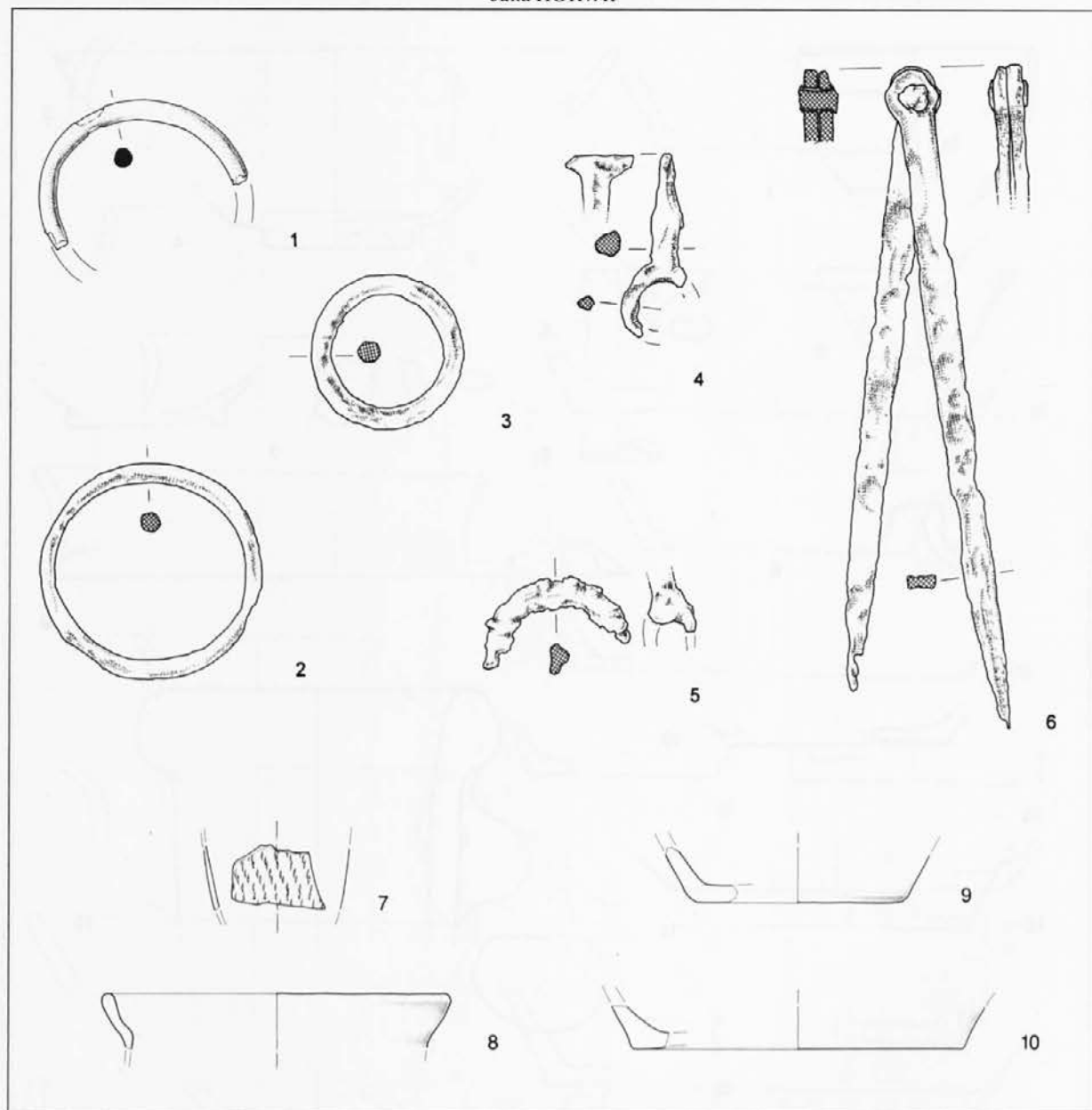
T. 8: Ambroževo gradišče, sonda 1. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 8: Ambroževo gradišče, trench 1. All pottery. Scale = 1:3.

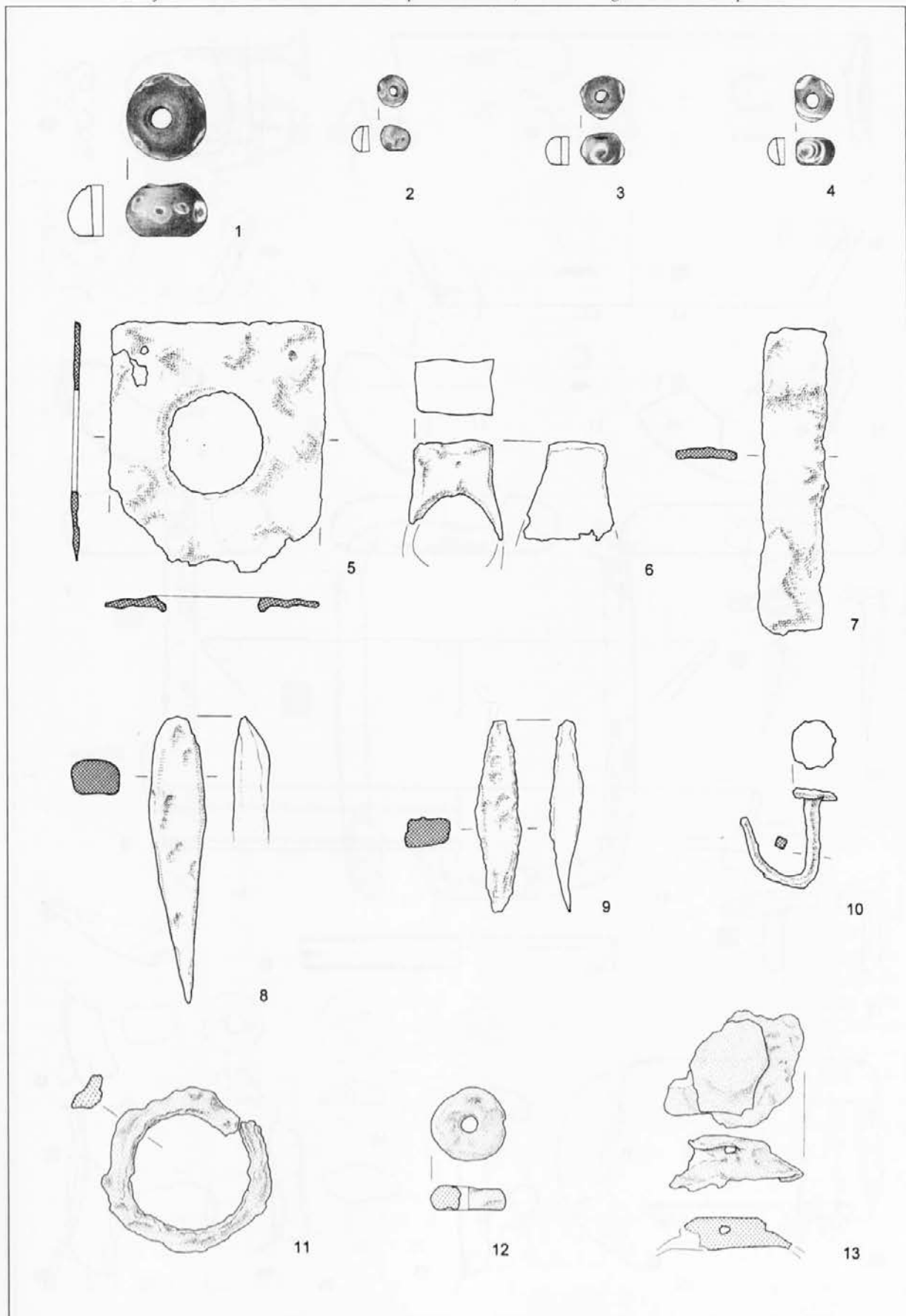
T. 9: Ambroževo gradišče, sonda 1. 18 kamen, ostalo keramika. M. = 1:3.

Pl. 9: Ambroževo gradišče, trench 1. 18 stone, rest pottery. Scale = 1:3.

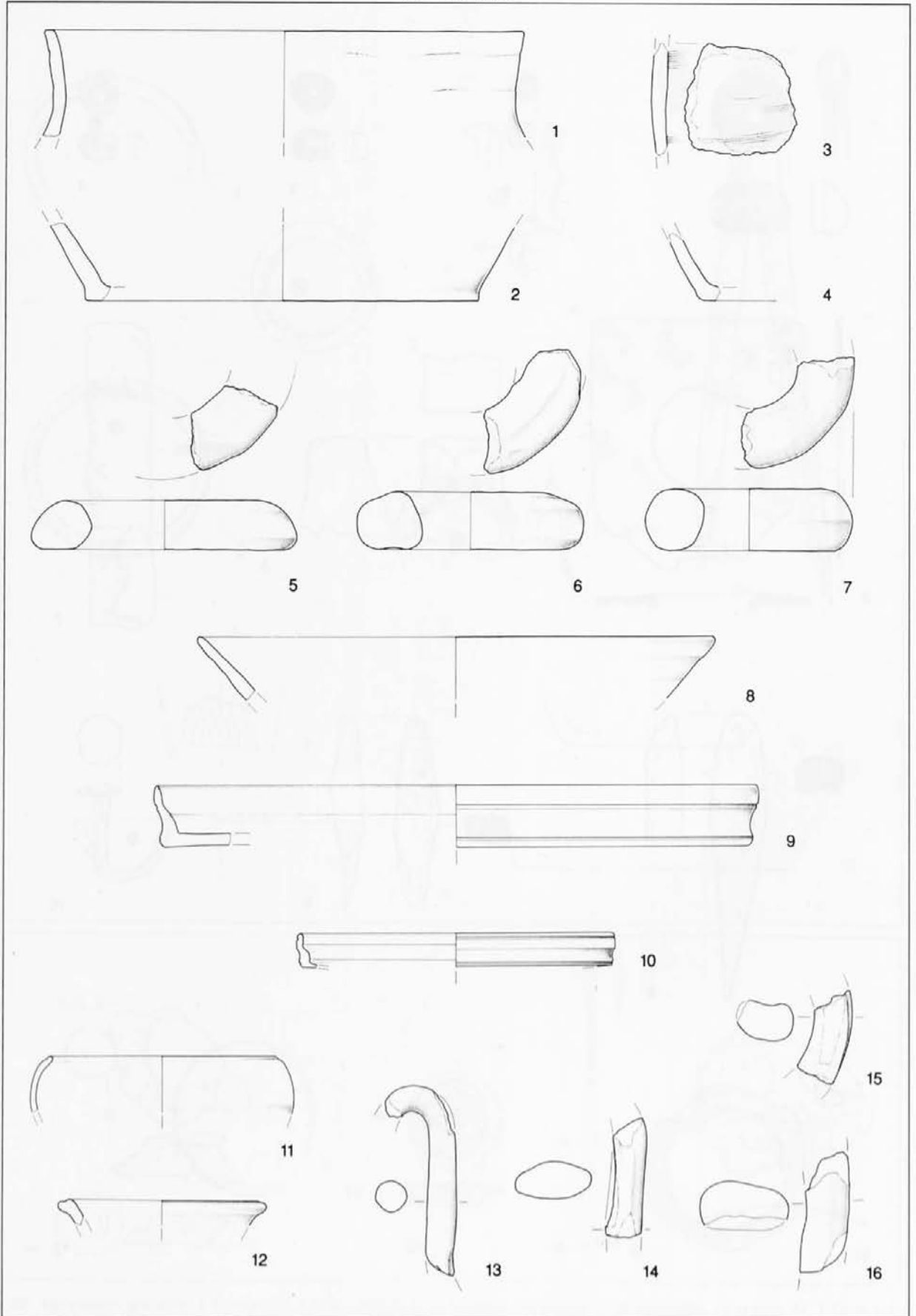

T. 10: Ambroževo gradišče, 1-10 sonda 2, 11-16 sonda 3. 1,12-16 bron, 2-6 železo, 7-10 keramika, 11 srebro. M. 7-10 = 1:3; ostalo = 1:2.

Pl. 10: Ambroževo gradišče, 1-10 trench 2, 11-16 trench 3. 1,12-16 bronzes, 2-6 iron, 7-10 pottery, 11 silver. Scale 7-10 = 1:3; rest = 1:2.

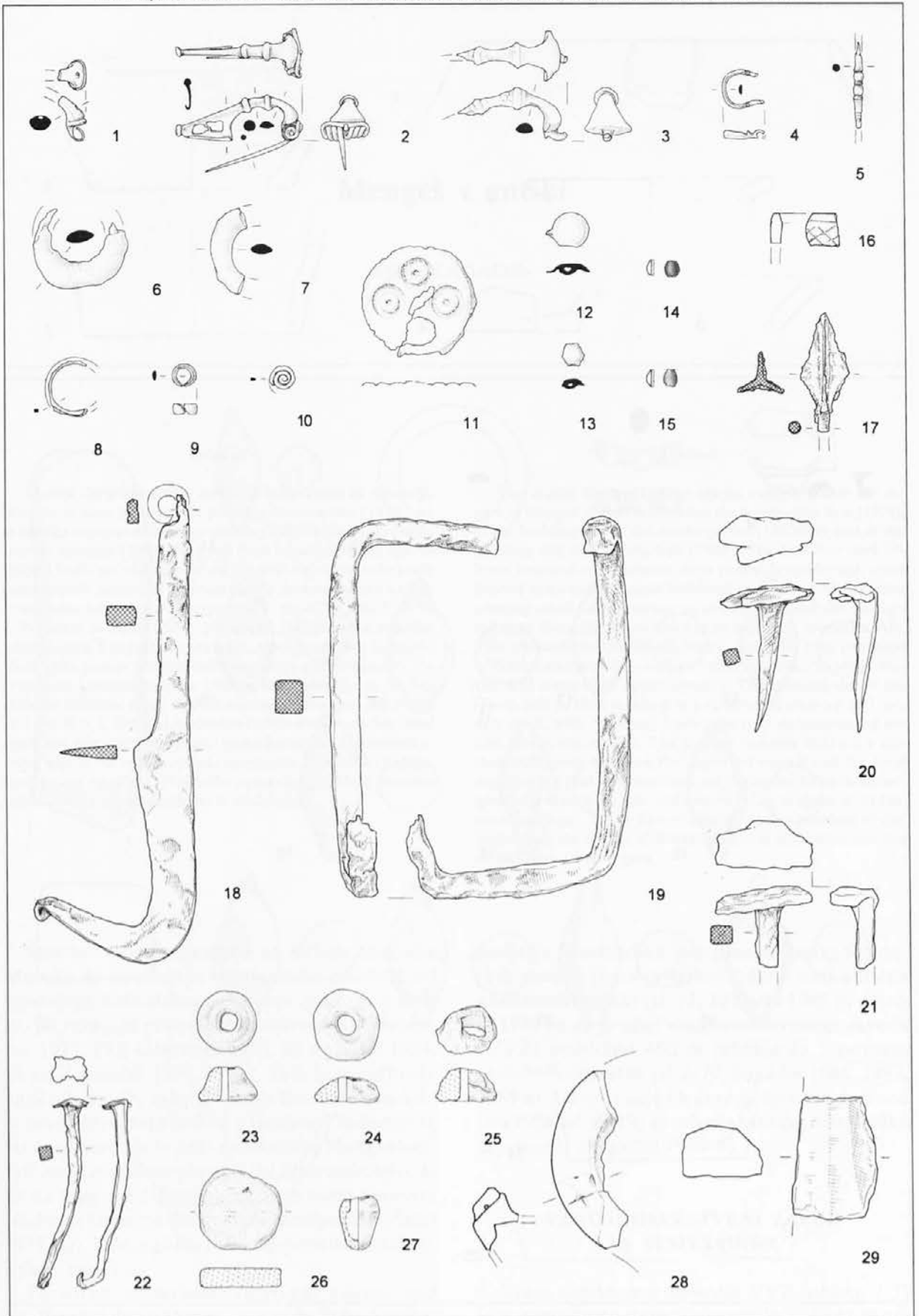

T. 11: Ambroževo gradišče, sonda 3. 1-4 steklo, 5-10 železo, 11-13 svinec. M. = 1:2.
 Pl. 11: Ambroževo gradišče, trench 3. 1-4 glass, 5-10 iron, 11-13 lead. Scale = 1:2.

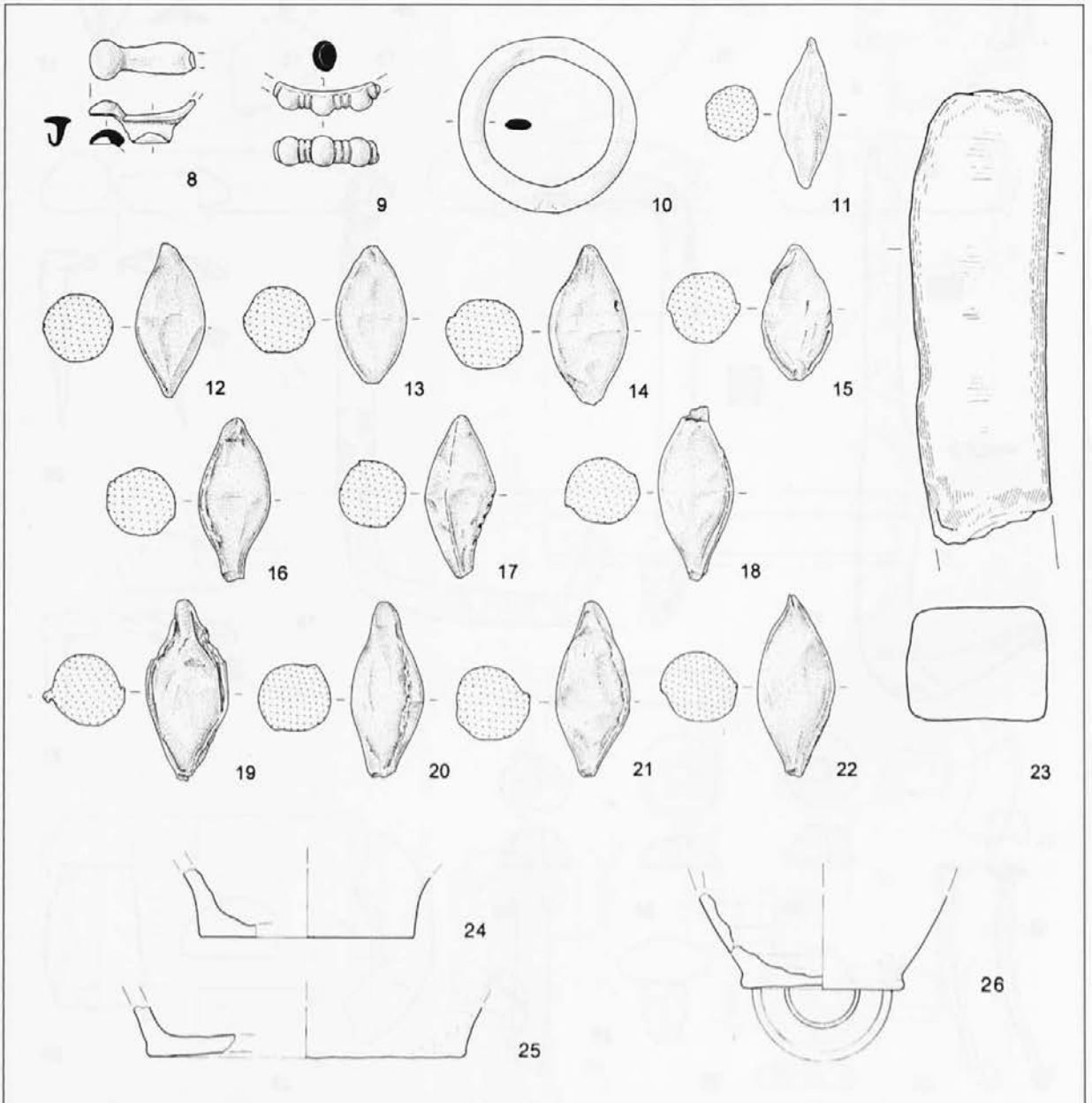
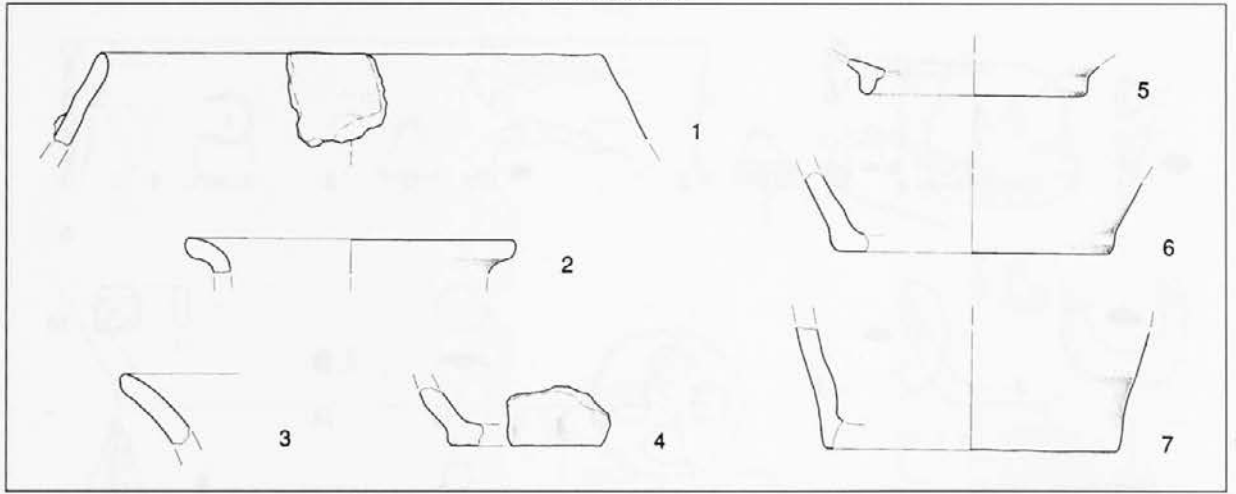

T. 12: Ambroževo gradišče, sonda 3. Vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 12: Ambroževo gradišče, trench 3. All pottery. Scale = 1:3.

T. 13: Ambrožovo gradišče. 1-13 bronze, 14-15 steklo, 16 kost, 17-22 železo, 23-27 svinec, 28 keramika, 29 kamen. M. = 1:2.
 Pl. 13: Ambrožovo gradišče. 1-13 bronze, 14-15 glass, 16 bone, 17-22 iron, 23-27 lead, 28 pottery, 29 stone. Scale = 1:2.

T. 14: 1-7 Ambroževo gradišče, ostalo Baba. 1-7, 24-26 keramika, 8-10 bron, 11-22 svinec, 23 kamen. M. 8-23 = 1:2, ostalo = 1:3.

Pl. 14: 1-7 Ambroževo gradišče, rest Baba. 1-7, 24-26 pottery, 8-10 bronze, 11-22 lead, 23 stone. Scale 8-23 = 1:2, rest = 1:3.

Mengeš v antiki

Milan SAGADIN

Izvleček

Članek obravnava trije zaščitnih izkopavanj na področju Mengeša in sicer na dvorišču podjetja Semesadika (1978), na gradbišču vzgojnovarstvenega zavoda (1985/86) in na gradbišču športne dvorane (1988). Na prvih dveh lokacijah so bili odkriti sledovi šestih po vsej verjetnosti bivalnih objektov, nekakšnih polzemljank (*tugurium*). Spremljajoče drobne najdbe kažejo nenavadno širok časovni razpon od 1. do 6. ali celo 7. st. n. š. Problem ni zadovoljivo pojasnjen (vkopavanje mlajših, poznoantičnih objektov v starejšo, zgodnjeantično kulturno plast, vpliv poplav, strojno odstranjevanje gornje plasti?). Na gradbišču športne dvorane 1988 je bila ugotovljena do 3 m globoka kulturna plast, drobne najdbe pa obsegajo predvsem prvi dve st. n. š. Ostanke lončenine kažejo izrazito razliko med uvoženim posodjem in domačo grobo keramiko, ki prevladuje. Poleg tega so bili odkriti ostanki metalurške dejavnosti (žlindra, kosi pečne obloge). Najdišče zastavlja problem stopnje romanizacije posameznih delov podeželja.

Številne slučajne najdbe na širšem območju Mengeša, ki izpričujejo kontinuiteto naselitve od zgodnjega halštatskega obdobja dalje, že preko sto let vzbujajo pozornost raziskovalcev (Gabrovec 1975, 193; Gabrovec 1965, 89 ss; Šašel 1954, 13 ss; Zupančič 1979, 19 ss). Tudi koncentracija antičnih najdb, tako grobnih kot naselbinskih, je precejšnja, zato je bilo v literaturi zaslediti že več poskusov, da bi prav na območje Mengeša locirali rimsko poštno postajo *Ad Quartodecimo*, ki jo na poti med Emono in Atransom (*mansio Hadrante*) omenja *Itinerarium Burdigalense* (Šašel 1975, 89). V Mengešu še ni bilo sistematičnih arheoloških raziskav.

Poostren spomeniškovarstveni nadzor nad gradbenimi deli v Mengešu je v zadnjih letih privedel do tega, da je bilo opravljenih trije zaščitnih izkopavanj (*sl. 1*). Tako je bil leta 1978 na dvorišču

Abstract

The article discusses three rescue excavations in the region of Mengeš: in the courtyard of the Semesadika firm (1978), at the building site of the kindergarten (1985/86), and at the building site of a sports hall (1988). The first two sites offered traces of six structures, most probably residential, some kind of semi-underground buildings (*tugurium*). The accompanying small finds indicate an unusually broad chronological span from the 1st to the 6th or even 7th centuries AD. This phenomenon is insufficiently explained (the intrusion of later structures into earlier cultural strata, flooding, mechanical removal of upper layers?). The building site of the sports hall in 1988 resulted in a cultural stratum up to 3 meters thick, with the small finds primarily encompassing the first two centuries AD. The pottery remains indicate a distinct difference between the imported vessels and the local coarse ware that was predominant. Remains from metallurgical activities were also discovered (slag, fragments of furnace coatings). These sites characterize the problem of distinguishing the degree of Romanization in individual sections of this non-urban region.

podjetja Semesadika poleg nekaj prazgodovinskih grobov (neobjavljeno) odkrit tudi antičen naselbinski objekt (*sl. 11, 12*), leta 1985 in delno še 1986 pa ob gradnji vzgojnovarstvenega zavoda (VVZ) približno 400 m južneje še 5 povsem podobnih objektov (*sl. 2-10*, Sagadin 1986, 1987, 1989 a). Izkopavanja ob gradnji športne dvorane leta 1988 (*sl. 13-19*) so odkrila ostanke metalurške dejavnosti (Sagadin 1989 b).

VZGOJNOVARSTVENI ZAVOD IN SEMESADIKA

Vsem objektom z območja VVZ (*objekti 1-5*) in z dvorišča podjetja Semesadika (*objekt 6*) sta bili skupni predvsem velikost in konstrukcija, kolikor se je seveda dala ugotavljati. Kazale so

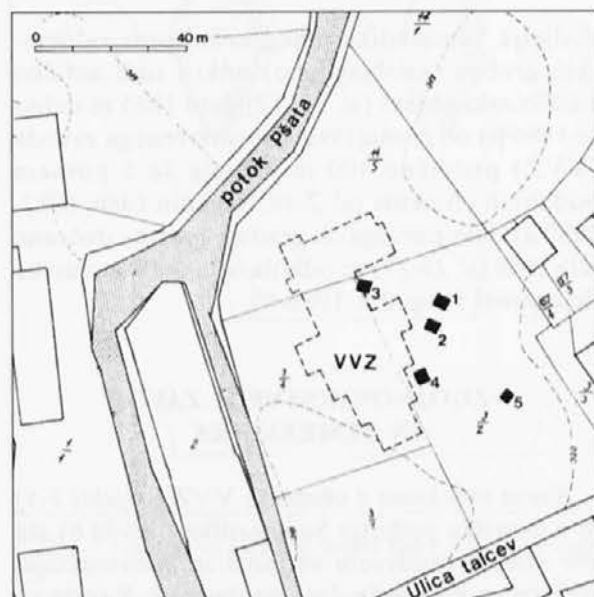
Sl. 1: Mengeš, položaj najdišč.

Fig. 1: Mengeš, the situation of the sites.

se pravilne pravokotne lise temne kulturne plasti na prodnati podlagi. Vkopi so segali približno 40 cm v prod in so se proti dnu rahlo ožili. Kulturna plast v notranjosti je vsebovala živalske kosti, številne odlomke tegul, imbreksov in nekaj tubulov, odlomke lončenine in glinastega hišnega ometa. Tako opeka kot posamezni kamni v planumu so bili razporejeni brez reda in ni bilo opaziti, da bi imeli kakršnokoli vlogo pri konstrukciji objektov. Ti so bili leseni in ometani z ilovico, kar lahko sklepamo po sledovih stojk ob objektih

Sl. 2: Mengeš, VVZ - položaj objektov 1 do 5.

Fig. 2: Mengeš, kindergarten - the situation of structures 1-5.

6 in 2 (sl. 5,6,11,12), ostanku ležečega bruna v objektu 4 (sl. 9) in po kosih glinastega hišnega ometa (t. 2: 12). Velikost (širino in dolžino) je bilo moči ugotavljati le pri objektih 1 (3,5 x 4 m), 2 (2,8 x 3,8 m) in 6 (3,9 x 3,4 m), medtem ko smo pri objektih 3 in 4 lahko ugotavljali le po eno dimenzijo (2,8 oziroma 3,5 m), pri objektu 5 iz leta 1986 pa le južni vogal, ostalo je uničil bager. Objekt 6 iz leta 1978 je bil nekoliko bolj nepravilne, peterokotne oblike, ostali so bili približno pravokotni z diagonalami, usmerjenimi po straneh neba.

KATALOG NAJDB

VVZ - objekt 1 (sl. 3,4)

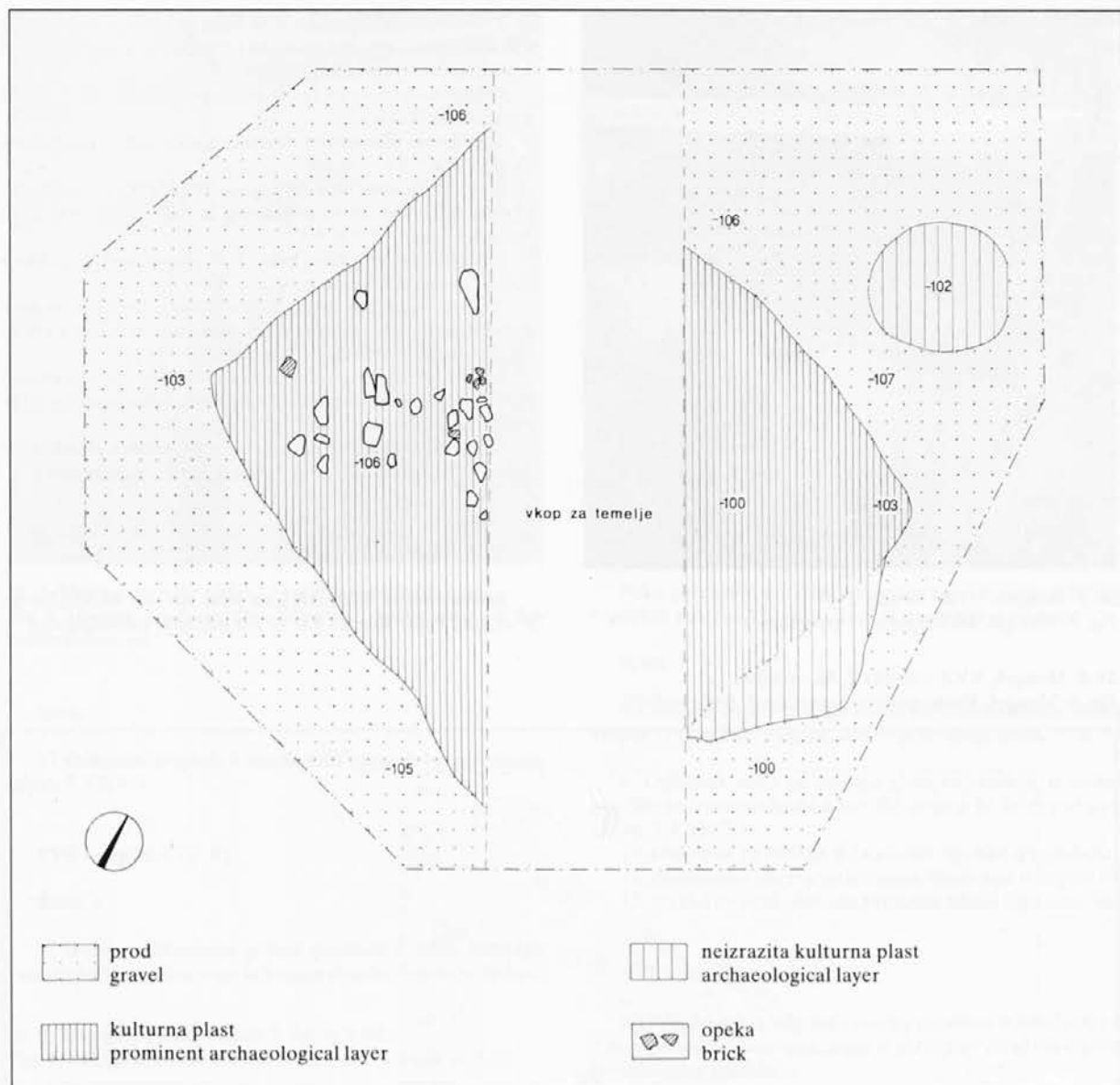
Tabla 1

1. Odlomek ustja amfore iz rdeče pečene, dobro prečiščene gline, 5 YR 7/6 (barve navajam po Munsell, Soil Colour Charts (1988).
2. Odlomek ustja vrča iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 8/4.
3. Odlomek ustja vrča iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 7/4.
4. Odlomek ostenja posode iz sivorjave do rdeče žgane, s peskom mešane gline, na zunanji površini metličastim ornamentom 2.5 YR 5/2 - 4/8.
5. Odlomek dna in ostenja večjega lonca iz rumenordeče žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 7/4.
6. Odlomek dna in del ostenja lonca iz rumenordeče žgane, dobro prečiščene gline, 2.5 YR 6/6.

Sl. 3: Mengeš, VVZ - del objekta 1 ob temeljih žerjava.

Fig. 3: Mengeš, kindergarten - a part of structure 1 near the foundation of the crane.

Sl. 4: Mengeš, VVZ - objekt 1. M. = 1:50.

Fig. 4: Mengeš, kindergarten - structure 1. Scale = 1:50.

7. Odlomek dna in ostenja lonca iz dobro prečiščene, rumenordeče žgane gline, 5 YR 7/4.

8. Odlomek ustja in ostenja krožnika iz dobro prečiščene, rumenordeče do sivo žgane gline, 5 YR 7/8 - 5/2.

9. Odlomek tegule iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline s sledovi dvojne, s prsti žlebljene valovnice, 10 YR 6/6 - 6/1.

10. Odlomek tegule iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline. Na odlomku je del odtisnjene pečata, 7.5 YR 8/2.

11. Odlomek tubula iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 2.5 Y 6/8.

13. Odlomek ustja krožnika ali skodele iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 2.5 YR 6/4.

14. Odlomek ustja, vratu in ramena lonca iz sivočrno žgane, s peskom mešane gline. Na ramenu posode sta 2 niza kratkih poševnih žlebičev nasprotnih smerih, 2.5 YR 2.5/0.

15. Odlomek ustja ter del vratu in ostenja lonca iz sivočrno žgane, s peskom mešane gline, z nizom poševnih vrezov na vratu, 5 YR 5/1.

VVZ - objekt 2 (sl. 5,6)

Tabla 1

12. Odlomek vratu in ramena lonca iz sivo žgane, s peskom mešane gline. Na odlomku nastavek trakastega ročaja, 10 YR 5/1.

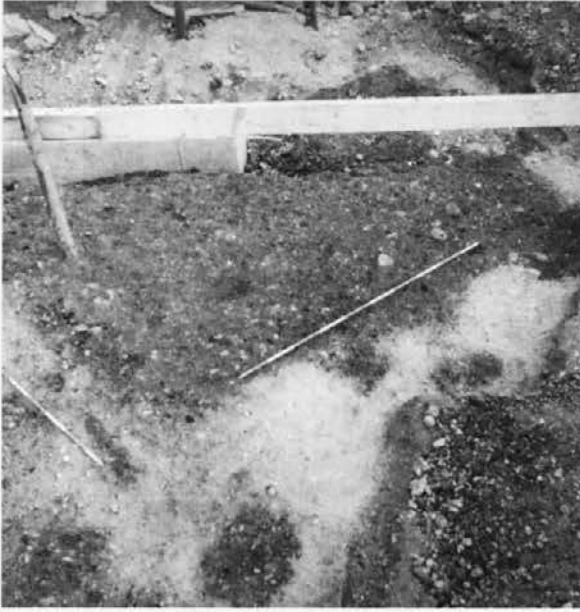
Tabla 2

1. Odlomek ustja vrča iz svetlordeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 7/6.

2. Odlomek ustja vrča iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 8/4.

3. Odlomek ustja vrča iz dobro prečiščene, rumenordeče žgane gline, 5 YR 7/4.

4. Odlomek ročaja iz dobro prečiščene, rumeno žgane gline, 5 YR 7/3.

Sl. 5: Mengeš, VVZ - objekt 2.

Fig. 5: Mengeš, kindergarten - structure 2.

Sl. 6: Mengeš, VVZ - objekt 2. M. = 1:50.

Fig. 6: Mengeš, kindergarten - structure 2. Scale = 1:50.

5. Odlomek ustja, vratu in ramena lonca iz gline, mešane s peskom, zunaj rumeno, v sredini sivo žgane, na notranji strani z ostanki črne pre-vleke, 2.5 YR 6/4.

6. Odlomek ravnega dna iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 5 YR 7/6.

7. Odlomek dna posode iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 2.5 YR 6/6.

8. Odlomek ramena in največjega oboda lonca iz sivo žgane, s peskom mešane gline, z okrasom iz vodoravnih in kratkih poševnih vrezov, 5 YR 5/1.

9. Odlomek ramena in vratu dvoročajnega vrča iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 2.5 YR 6/6.

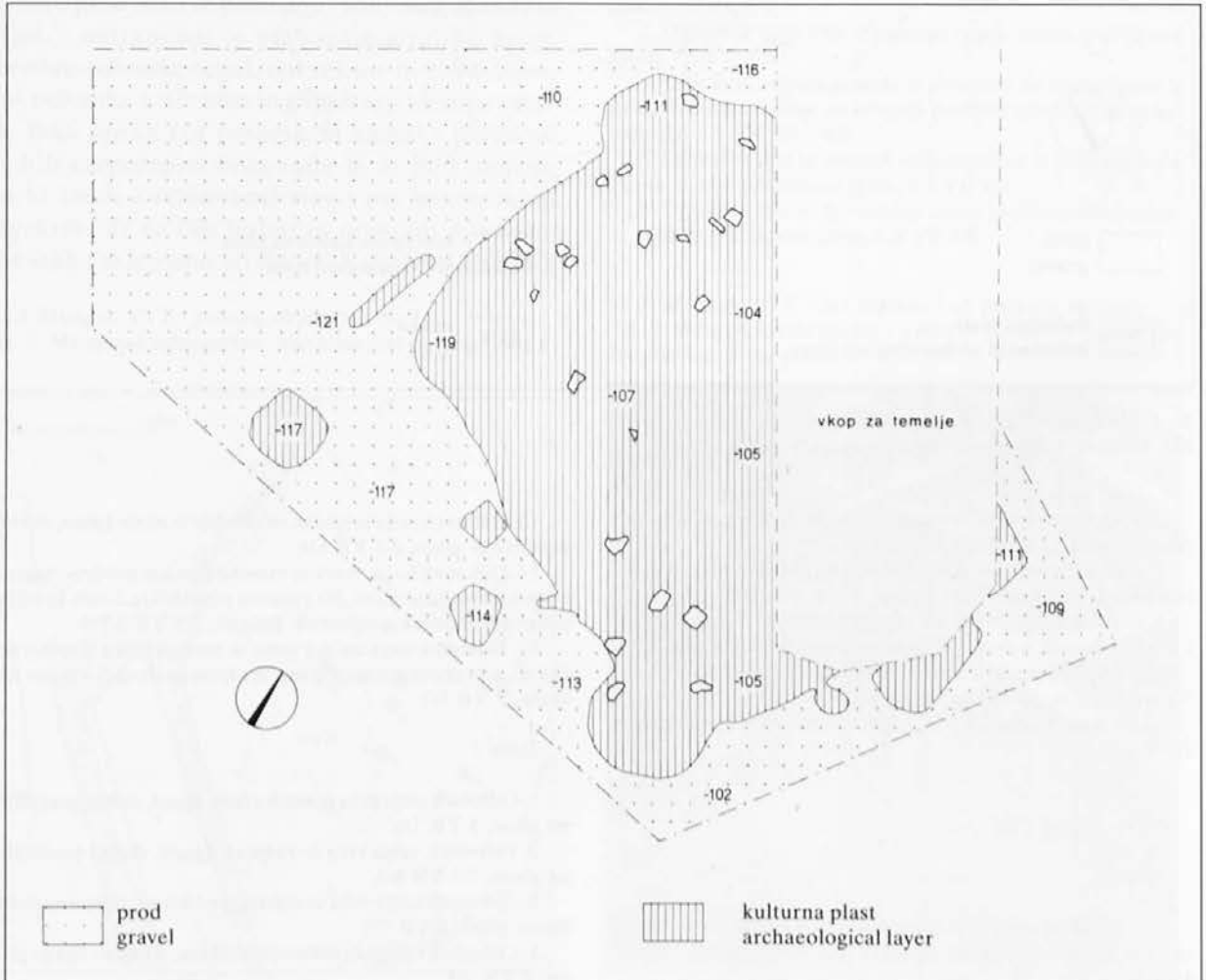
10. Več odlomkov lonca iz sivo žgane, s peskom mešane gline. Okras je iz dveh dvojnih valovnic, ločenih s tremi horizontalnimi žlebiči, 7.5 YR 5/8 - 4/0.

11. Odlomek ostenja posode iz svetlordeče (zunaj rumeno) žgane gline, nekoliko mešane z drobnim belim peskom. Obe strani sta plitvo narebreni, 5 YR 8/4.

12. Večji odlomek glinastega hišnega ometa s tremi odtisi kolov s premerom ok. 7 cm. Glina je enakomerno žgana.

VVZ - objekt 3 (sl. 7,8)

Bronast novec, Claudius I, as, Rim, RIC 95, 41-50. (Novec je določil Peter Kos, za kar se mu najlepše zahvaljujem.)

Sl. 7: Mengeš, VVZ - objekt 3 na robu gradbene jame.
Fig. 7: Mengeš, kindergarten - structure 3 at the edge of the construction pit.

Tabla 2

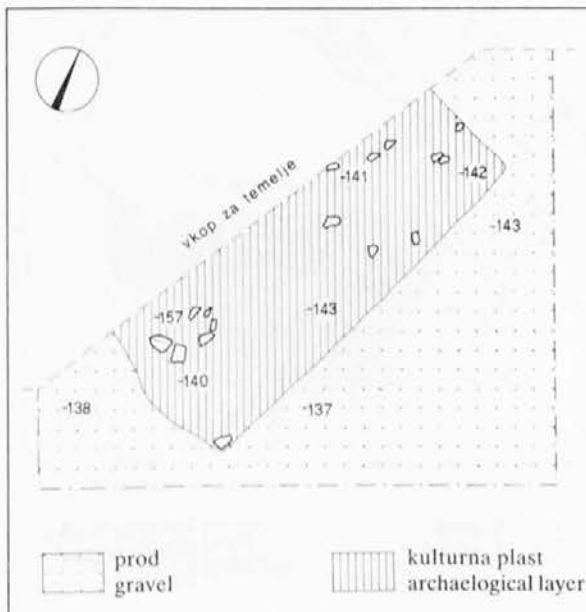
13. Odlomek ustja čaše iz svetlordeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 8/3.

VVZ - objekt 4 (sl. 9)

Tabla 3

1. Močno poškodovan glinast predmet v obliki širokega rezila sekire (verjetno noga nekega podstavka) - glina je mešana

Sl. 8: Mengeš, VVZ - objekt 3, M. = 1:50.
Fig. 8: Mengeš, kindergarten - structure 3, Scale = 1:50.

s peskom in rdeče žgana; površina je dobro zglajena. Predmet je po debelini predrt z odprtino, ki jo obrobja plastično rebro, 2.5 YR 5/2.

2. Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 68, glina je dobro prečiščena in rjavordeče žgana, 2.5 YR 6/6.

3. Odlomek ustja in del ostenja lonca iz sivočrne žgane, s peskom mešane gline. Na ramenu je lonec plitvo narebren, 5 YR 4/1.

4. Odlomek zgornjega dela ročnega mlina, kamen.

5. Odlomek ustja lonca iz sivo žgane, z drobnim peskom mešane gline, 5 YR 5/1.

6. Več odlomkov lonca iz sivočrne žgane, s peskom mešane gline, ramena lonca so dobro in plitvo narebrena, 5 YR 4/1.

7. Odlomek tegule iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 8/4.

VVZ - Objekt 5 (sl. 10)

Razen nekaj odlomkov tegul ali opek tu ni bilo najdb.

Semesadika - objekt 6 (sl. 11,12)

Poleg precejšnje količine odlomkov tegul in večjega števila živalskih kosti so bili tu najdeni še naslednji predmeti:

Tabla 3

8. Odlomek ustja in ostenja skleda z izvihanim robom, oblike Hayes 91 C, iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 10 R 5/8 - 5/1.

9. Odlomek ustja in ostenja globoke skodele iz dobro prečiščene, rumeno žgane gline. Na ustju je še del branika pri izlivu, 7.5 YR 7/4.

10. Odlomek zgornjega dela afriške oljenke (pogrešana).

11. Popolnoma ohranjena bronasta fibula tipa Almgren 67.

12. Nekoliko poškodovana bronasta fibula tipa Jezerine.

VVZ - slučajne najdbe

Najbolj so bile koncentrirane na prostoru med objekti 2, 3 in 4, posamezni kos opek, tegul in imbreksov pa so bili najdeni po celotnem gradbišču.

Tabla 4

1. Del dna in ostenja večje posode iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline. 2.5 YR 6/6.

2. Odlomek masivnega ročaja iz črnordeče žgane, s peskom mešane gline, 10 R 5/2.

3. Del prstanastega dna in ostenja posode iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 7/8.

4. Del prstanastega dna in ostenja posode iz rumenordeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 8/4.

5. Odlomek ostenja amfore iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline. Zunanja površina je rumena in kanelirana, 7.5 YR 8/2 in 5 YR 8/3.

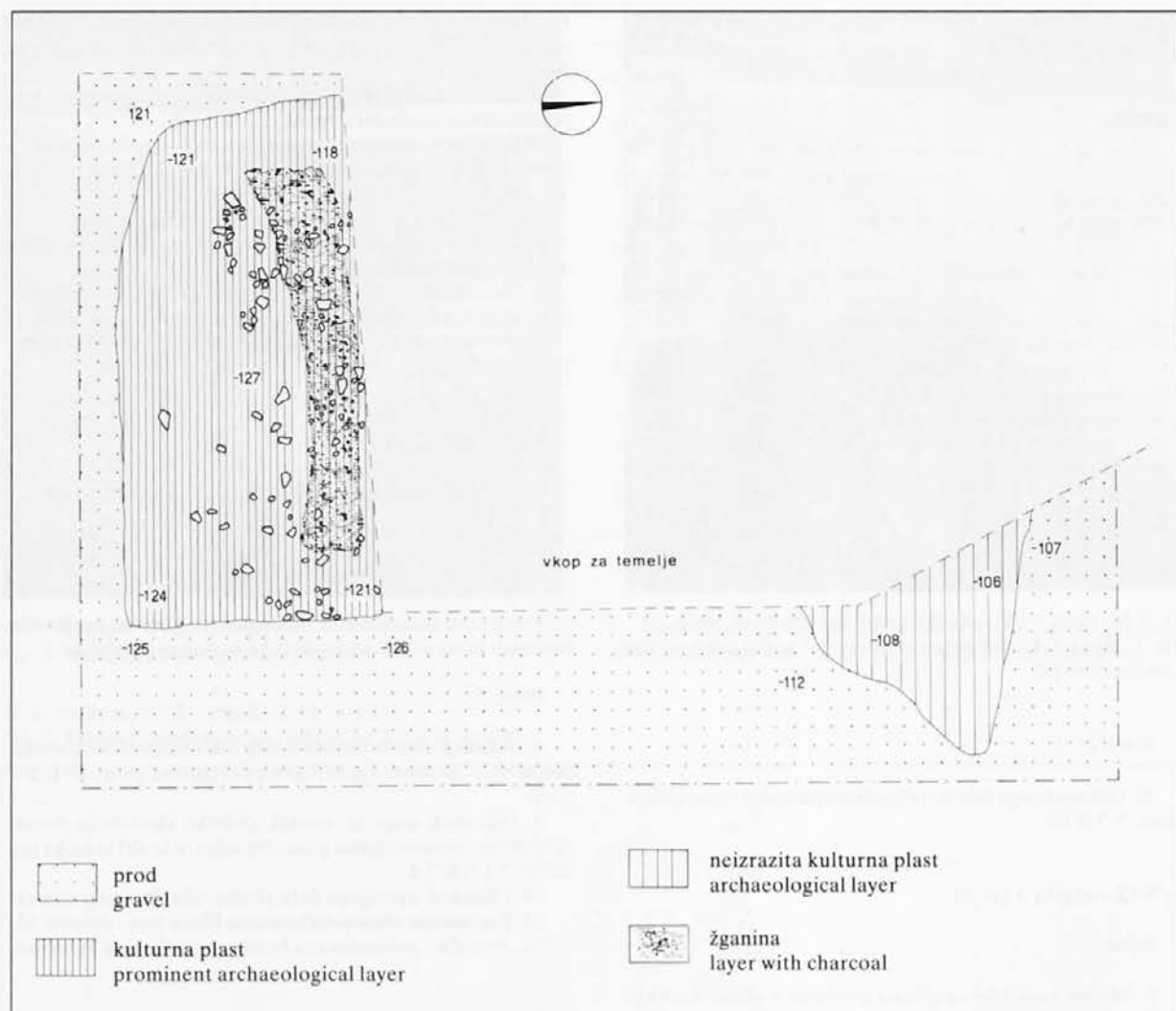
6. Trikoten del tubula iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline. Na zunanji površini so še ostanki malte, 10 R 6/6.

7. Del dna in ostenja posode iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 8/3.

8. Trikoten odlomek tegule iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 10 R 6/6.

9. Odlomek imbreksa iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 5 YR 6/3 - 8/2.

10. Odlomek večje opeke iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline. Stranski rob je zobčasto profiliran, 10 R 6/8.

Sl. 9: Mengeš, VVZ - objekt 4. M. = 1:50.

Fig. 9: Mengeš, kindergarten - structure 4. Scale = 1:50.

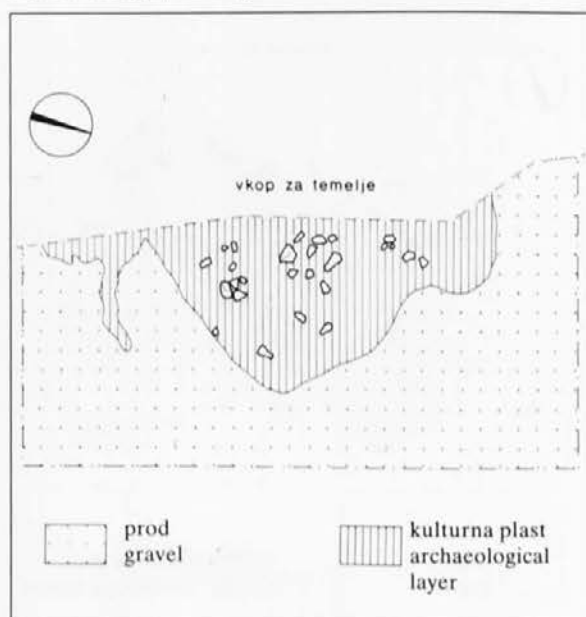
Časovna opredelitev

V objektu 1 je mogoče nekoliko bolje datirati samo odlomek ustja dvoročajnega vrča (*t. 1: 1*) s svitkasto odebelitvijo na vratu, ki se na jugovzhodnoalpskem območju pojavlja od avgustejskega časa do 2. st. (Schindler-Kaudelka 1989, 40-42, Taf. 18-22; Mikl-Curk 1987, t. 3: 29; 16: 20; 19: 4; 35: 6,7; 50: 8,11). Ostala keramika sodi v antično obdobje, toda časovno ni dobro določljiva.

V objektu 2 je bil odkrit odlomek amfore (*t. 2: 9*) vrste Forlimpopoli iz 2. in 3. st. (Panella 1989, 148 ss; vse amfore in afriško sigilato je določila Verena Vidrih Perko, za kar se ji najlepše zahvaljujem). Odlomek plitvo narebrenega ostenja (*t. 2: 11*) je pripadal vzhodnomediteranski amfori, sorodni obliki *Late Roman 1*, ki so jih izdelovali od zgodnjega 5. st. do srede 7. st. (Riley 1981, 120-121; Keay 1984, oblika LIII, 268-278; Pea-

Sl. 10: Mengeš, VVZ - objekt 5. M. = 1:50.

Fig. 10: Mengeš, kindergarten - structure 5. Scale = 1:50.

Sl. 11: Mengeš, Semesadika - objekt 6.

Fig. 11: Mengeš, Semesadika - structure 6.

Sl. 12: Mengeš, Semesadika - objekt 6. M. = 1:50.

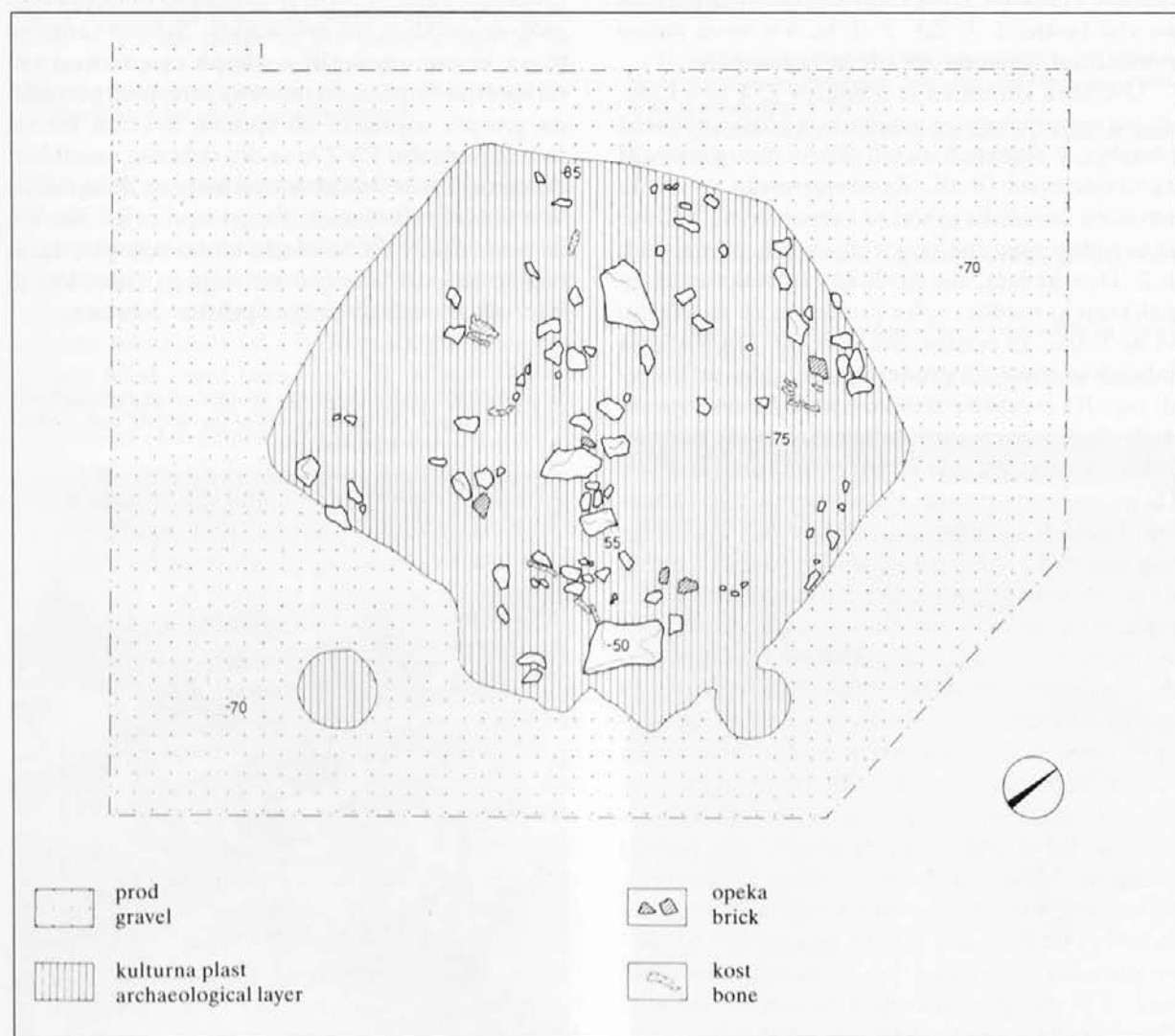
Fig. 12: Mengeš, Semesadika - structure 6. Scale = 1:50.

cock, Williams 1986, razred 44, 185-187, fig. 104). Lonec z valovnico (t. 2: 10) lahko postavimo v poznoantično obdobje (Rodríguez 1992, 160 ss; Bierbrauer 1987, 209-221).

V objektu 3 je bil odkrit novec Klavdija I.

V objektu 4 omogoča natančnejšo datacijo le odlomek krožnika (t. 3: 2) iz afriške sigilate, oblike Hayes 68, iz časa med 370 do 425 (Hayes 1972, oblika 68: 4, 116-118; Atlante 1981, 121, t. 55: 3).

V objektu 6 sta bili odkriti dve zgodnjemski fibuli. Fibula (t. 3: 11) pripada tipu Almgren 67, ki se pojavlja v avgustejskem času in v zgodnjem 1. st. (Riha 1979, 72-73). Fibule vrste Jezerine (t. 3: 12) so pri nas datirane v glavnem v avgustejski čas (Adam, Feugère 1982, 129 ss). Keramika iz objekta je poznoantična. Odlomek afriške oljenke ali imitacije (t. 3: 10) lahko okvirno postavimo od 4. do 6. st. (Atlante 1981, 193-194, 198-200). Skleda (t. 3: 8) iz afriške sigilate, oblike Hayes

91 C, sodi v čas med 530 do 600 (Hayes 1972, oblika 91 C, 140-144; Hayes 1980, 505; Atlante 1981, 105-107, t. 49: 6).

Med slučajnimi najdbami je pomemben odlomek žlebljenega ramena vzhodnomediterranske amfore (t. 4: 5), verjetno oblike *Late Roman 2*, ki jo lahko datiramo od druge polovice 4. st. do konca 6. ali celo v zgodnje 7. st. (Riley 1981, 122; Keay 1984, oblika LXV, 352-357, fig. 165; Mackensen 1987, 248-249, Taf. 95: 9; Peacock, Williams 1986, oblika 43, 182, fig. 101). Pri nas je znana predvsem z najdišč 6. st. (podatek V. Vidrih Perko).

Odlomki večine keramičnih posod so pogosto premalo karakteristični in rekonstruirane oblike preslabo kronološko opredeljive. Med časovno težje opredeljivo keramiko so najpogostejši lonci (t. 1: 14,15; 2: 5,8; 3: 3,5,6). Že na prvi pogled je razvidno, da prav vsi - razen odlomka lonca t. 2: 5, ki je rumeno žgan - pripadajo grobi kuhinjski lončenini iz sivo, sivorjavo ali črno žgane gline, mešane s peskom. Druga številno zastopana oblika so vrči (ustja: t. 1: 2,3; 2: 1-3). Vsi so iz dobro prečiščene, rumeno ali rdeče žgane gline.

Uvožena keramika iz objektov 2, 4 in 6 kaže, da gre najverjetneje za naselbino iz poznoantičnega obdobja. V objektu 6 sta bili odkriti mnogo starejši zgodnjorimski fibuli. Zgodnjorimska groba in navadna keramika je slabše razpoznavna, vendar je verjetno prisotna vsaj v objektu 1, morda tudi v 2. Domnevam, da širok časovni okvir, ki ga nakazujejo najdbe, velja predvsem za naselbino in ne toliko za posamezne objekte. Do mešanja mlajših in starejših predmetov je lahko prišlo tudi zaradi kasnejših premikov, predvsem vkopavanja mlajših, poznoantičnih objektov v starejšo kulturno plast, pa tudi zaradi poplav potoka Pšate (ki je izrazito poplavna, kar potrjujejo tako domačini kot tudi dokumentirani zemeljski profili ter pogosto velika izpranost keramike), dodaten razlog pa je lahko še strojno odstranjevanje gornjih zemeljskih plasti ob začetku gradnje. Kljub vsej skromnosti najdenih objektov se vendarle zdi, da gre za ostanke poznoantičnih bivališč. Za to govori med drugim tudi odlomek kamnitega ročnega mlina (t. 3: 4), najden v objektu 4, in seveda tudi celoten značaj najdb. Tako tehnika gradnje kot oblika objektov sta povsem prazgodovinski, odlomki tegul, imbreksov in celo tubulov pa bolj kažejo na bližino neke večje zidane arhitekture. Res se omenjajo v starejši literaturi najdbe antičnih zidov v bližini (Šašel 1954), poleg tega pa so - po navedbah očitvidcev - ob gradnji osnovne šole leta 1971 stroji odkrili in uničili staro zidovje. Obe lokaciji, na katerih se omenja najdba zidov,

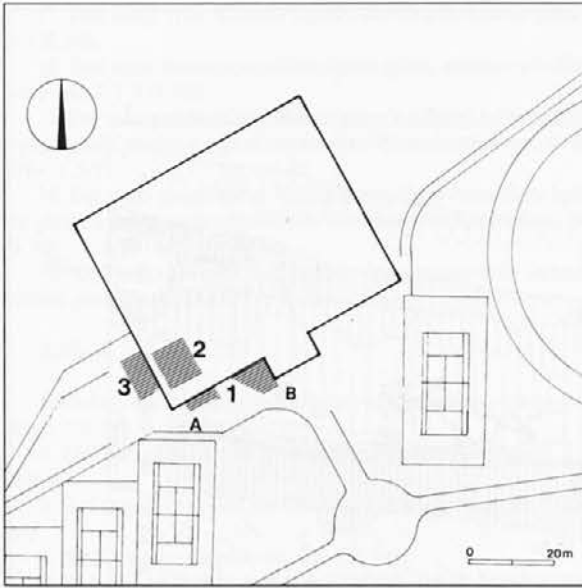
sta zelo blizu druga drugi, tako da lahko predvidevamo večji pozidani kompleks.

ŠPORTNA DVORANA

Več o dejavnosti prebivalcev rimskega naselja v Mengšu pa so razkrila zaščitna izkopavanja ob gradnji športne dvorane leta 1988 samo 500 m jugozahodno od VVZ. Zemeljska dela ob tej gradnji so bila sicer zelo obsežna, vendar izvajalec v nasprotju s pogoji soglasja spomeniškovarstvene službe ni pravočasno javil njihovega začetka. Tako smo ob prihodu na teren lahko le ugotavljali, da je bila na površini približno 5000 m² uničena do 3 m globoka antična kulturna plast (sl. 13). Tu in tam so bili na kupih odpeljanega materiala najdeni še odlomki antične lončenine, manjši deli ogrožene površine pa so bili nhitro raziskani dobesedno pod gradbenimi stroji. Tako je o funkciji tega območja med Gobavico in Pšato ter o natančnejši dataciji znotraj antičnega obdobja bilo mogoče dobiti le nek splošen vtis. Strnjena antična plast, ki smo jo sledili v izkopu za vodovod vse od športne dvorane do osnovne šole, nam potrjuje, da gre pri najdiščih ob športni dvorani ter na širšem področju VVZ le za dva dela iste naselbine. Poleg tega se je močno kulturno plast dalo slediti še v pobočje Gobavice. Če pa smo se za objekte na področju VVZ vendarle lahko odločili, da so bili bivalni, to verjetno ne velja za tisto, kar je bilo odkrito na območju športne dvorane.

Sl. 13: Mengeš, gradbišče športne dvorane, ob prihodu na teren.
Fig. 13: Mengeš, the building site of the sports hall, before the arrival of the archaeologists.

Sl. 14: Mengeš, športna dvorana - položaj raziskanih površin: 1 A - profil ob južnem robu gradbene jame, 1 B - objekt z ognjiščem, 2 - notranjost gradbene jame, 3 - izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame.

Fig. 14: Mengeš, sports hall - the situation of the investigated areas: 1 A - the profile of the southern edge of the construction pit, 1 B - the structure with a hearth, 2 - the interior of the construction pit, 3 - the ditch along the southwestern edge of the construction pit.

Tu je bil namreč ugotovljen tloris dela objekta (sl. 14: 1 B) z lepo ohranjenim, vsaj enkrat obnovljenim ognjiščem, veliko količino žlindre in močnimi sledovi ognja v notranjosti. Ostanke zidane konstrukcije ni bilo, zato domnevamo, da je bil objekt v celoti lesen (sl. 15). To potrjuje tudi najden glinast hišni omet (npr. t. 5: 3). Močni sledovi žlindre kažejo, da je objekt služil metalurški dejavnosti (kovačnica ali topilica), ki pa smo jo lahko ugotavljali tudi drugod po gradbišču.

Na samem jugozahodnem robu gradbene jame (sl. 14: 3) smo lahko skrbno izkopali manjši del zemljišča (dalje izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame), ki v prvi fazi gradnje ni bil ogrožen. Tu smo lahko rekonstruirali prvotno plastovitost terena. Ugotovili smo, da se kulturna plast, debela 3 m, tik ob vzhodu Gobavice proti travniku ob Pšati tanjša. Plastovitost je izredno jasno razvidna, med posameznimi kulturnimi plastmi pa so bili opazni vložki drobnega peska in mivke, kar je očitno ostanek poplav bližnje Pšate (sl. 16). Poleg kosov žlindre so o predelavi železa pričali tudi ostanki notranjega premaza topilne peči (pečna obloga), na katerega je bila prilepljena jasno ločljiva plast taline (žlindre). Analize (glej dodatek) so tako pri žlindri iz objekta z ognjiščem kot pri primerkih iz ostalih delov raziskane površine pokazale, da ostanke lahko po odstotku

zaostalega železa pripišemo antičnemu obdobju. Nastali so namreč v talilnih pečeh, v katere so dovajali zrak že z mehovi. In res so bili najdeni tudi po odstotku zaostalega železa pripišemo antialilne peči (t. 8: 6; 9: 3; 11: 3). Žal zaradi relativno majhne raziskane površine ne moremo ugotoviti povezave fragmentarno ohranjenih objektov s posameznimi fazami predelave železa. V 5. planumu izkopa ob JZ robu gradbene jame nam je uspelo le identificirati iz kamnja na suho zložen kanal, po katerem se je po usedlini sodeč pretakala voda (sl. 17).

KATALOG NAJDB

Slučajne najdbe

Te so bile pobrane po celotnem delovišču, deloma pa tudi že z deponije v bližini, tako da njihove prvotne lokacije na najdišču ni mogoče domnevati (t. 4: 11,12; 5: 1-15; 6: 1-7).

Tabla 4

11. Del ustja prostoročno izdelanega lonca iz črnoerdeče žgane, s peskom in zdrobljeno lončenino mešane glin. Zunanost je metličena, 5 YR 5/2.

12. Del dna vrča iz rumeno žgane, dobro prečiščene glin, 10 YR 8/3.

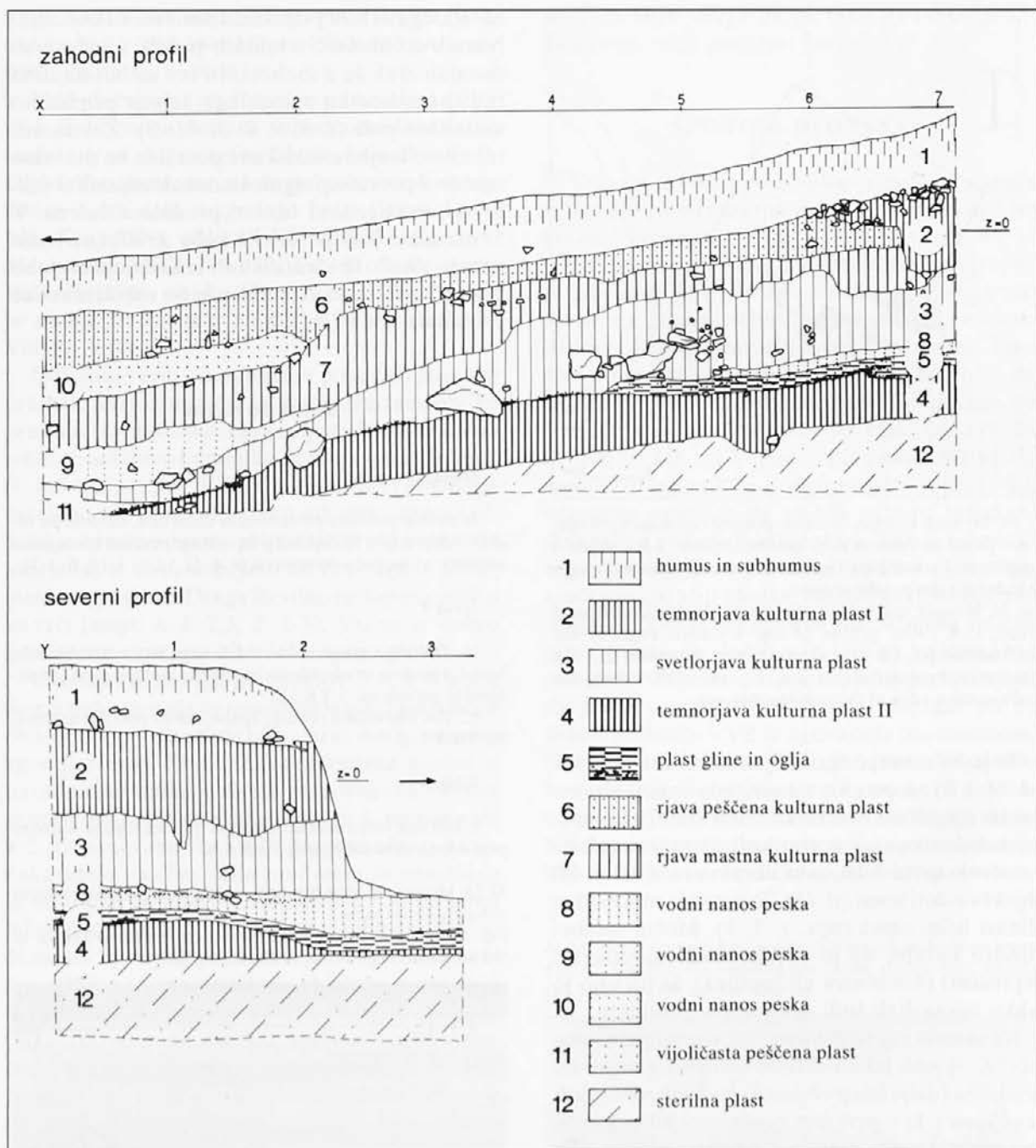
Tabla 5

1. Del dna vrča z ostanki sigilatne prevleke, glina je dobro prečiščena in rdeče žgana, 5 YR 6/6.

Sl. 15: Mengeš, športna dvorana - objekt z ognjiščem na južnem robu gradbene jame.

Fig. 15: Mengeš, sports hall - the structure with a hearth at the southern edge of the construction pit.

Sl. 16: Mengeš, športna dvorana - severni in zahodni profil izkopa ob jugozahodnem robu gradbene jame. M. = 1:50.

Fig. 16: Mengeš, sports hall - the northern and western profiles of the ditch along the southwestern edge of the construction pit. Scale = 1:50.

2. Del ostenja prostoročno izdelanega lončka iz sivorjavo žgane, s peskom mešane gline. Zunanjščina je vertikalno nabrazdana, 10 YR 6/3.

3. Kos rumenordeče žganega glinastega hišnega ometa s posameznimi kamenčki v glini; jasno opazna sta odtisa dveh kolov.

4. Del vratu vrča iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 2.5 YR 6/6.

5. Del tubula iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 10 YR 8/4.

6. Del ustja prostoročno izdelanega lonca iz črnordeče žga-

ne, s peskom in zdrobljeno lončenino mešane gline, 10 R 4/8 - 2.5/1.

7. Del dna sigilatnega kroznika, 2.5 YR 6/6.

8. Del roba prostoročno izdelanega pladnja ali pokrovke iz črnordeče žgane, s peskom in zdrobljeno lončenino mešane gline, 7.5 YR 5/2.

9. Dno vrča iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 10 YR 8/3.

10. Del ustja lonca iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 7.5 YR 7/6.

11. Del ustja vrča iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 6/6.

12. Del ustja lonca iz sivočrno žgane gline, mešane z belim peskom, 7,5 YR 4/0.

13. Del ustja prostoročno izdelane posode (lonca) iz črnoardeče žgane gline, mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 10 R 4/8 - 2.5/1.

14. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnoardeče žgane gline, s peskom in zdrobljeno lončenino mešane gline, 10 R 4/8 - 2.5/1.

15. Del prstanastega dna posode iz rumenardeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 7/6.

Tabla 6

1. Del ročaja iz dobro prečiščene, rdečerumeno žgane gline, 5 YR 6/6.

2. Del ročaja iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 2,5 YR 6/6.

3. Del ročaja iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 5 YR 6/6.

4. Ročaj sigilatne posode, 2,5 YR 6/6.

5. Del dna amfore iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline, 2,5 YR 6/6.

6. Del rezila železnega noža.

7. Roža jelenovega roga, pri kateri je nadaljevanje roga odžagano, nadočnik pa odsekan.

Profil ob južnem robu gradbene jame (sl. 14: 1 A; 18)

Ob prihodu na teren je ob južnem robu gradbene jame ostalo neprekopanega in neodpeljanega le še okrog 3 m³ prvotnega zemljišča (velikost 3 m x 1 m x 1 m), ki smo ga lahko nato skrbneje preiskali (t. 6: 8-14; 7: 1-11).

Tabla 6

8. Del ustja lonca iz sivo žgane, le malo s peskom mešane gline (prevleka je posebej nanesena in zapečena), 7,5 YR 4/0.

9. Del ustja lonca iz rumenorjavo žgane, s peskom mešane gline, 7,5 YR 6/4.

10. Del ustja prostoročno izdelane posode iz rumenosivo žgane, s peskom mešane gline, 7,5 YR 5/2.

11. Del ustja in vratu lonca iz sivo žgane gline, mešane s peskom, 10 YR 4/1.

12. Del ostenja in dna vrča iz dobro prečiščene, rdeče žgane gline. Na ostenju je aplikacija v obliki nosu, 5 YR 6/8.

13. Del ustja in ostenja lonca iz črno žgane gline, mešane s peskom. Rame je narebreno, 7,5 YR 3/0.

14. Del ostenja vrča iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline z rjavkasto prevleko na zunanji strani, 5 YR 6/4, prevleka 10 YR 5/3.

Tabla 7

1. Del ustja lonca iz sivo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 5/1 - 7/4.

2. Bronast trakast prstan, okrašen z navpičnimi in poševnimi vrzmi.

3. Zaključek bronaste zapestnice (ali uhan?).

4. Del dna štirikotne steklenice iz modrikastega stekla.

5. Del ustja sigilatnega vrča, 5 YR 7/6.

6. Ustje in vrat vrča iz rumenardeče žgane, dobro prečiščene gline, 7,5 YR 7/6.

7. Trakast ročaj iz rumenardeče žgane, dobro prečiščene gline, 7,5 YR 7/6.

8. Delno ohranjena sigilatna skodelica, 2,5 YR 6/8.

9. Ostenje trebuha vrča iz dobro prečiščene, rumenardeče žgane gline, 7,5 YR 7/6.

10. Del ostenja posodice tankih sten sivkaste barve in s plastičnim okrasom, 7,5 Y 6/1.

11. Del ustja, ostenja in ročaj posodice tankih sten zelenkaste barve, 5 Y 7/2, s štirimi vrstami navpičnih zarez.

Notranjost gradbene jame (sl. 14: 2; 19)

V jugozahodnem delu gradbene jame, kjer ob prihodu arheološke ekipe strojni izkop še ni dosegel sterilne podlage, smo očistili planum na površini 67 m² (globina 131 do 150 cm pod izhodiščnim gradbenim profilom, delovna oznaka sektor A in B). Na približno 2/3 površine je bila plast kulturna, le severni del je bil že sterilen. Kulturna plast je torej padala proti jugu. Poševno preko planuma je potekala močna proga žganine, ki je bila le presekana žganinska plast. Kot se je izkazalo ob nadaljevanju strojnega izkopa, se je ta plast strmo spuščala proti jugu do globine 245 cm pod izhodiščnim gradbenim profilom. Na tej globini se je plast zravnila. Opazovati pa jo je bilo mogoče le v vzhodnem profilu izkopa. Najdbe t. 7: 12-15; 8: 1,2,4-12.

Tabla 7

12. Del ustja in ostenja trinožne skodele iz črno žgane, s peskom mešane gline. Ostenje je plitvo narebreno, 2,5 YR 3/0.

13. Del trakastega narebrenega ročaja iz modrikastega stekla.

14. Del ustja večjega lonca iz sivorjavo žgane, s peskom mešane gline, 7,5 YR 5/2.

15. Del ustja in ostenja skodele iz rdeče žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 7/8.

Tabla 8

1. Del ročaja iz rdečerumeno žgane gline, mešane z drobnim peskom, 5 YR 3/1 - 5/2.

2. Del ostenja večje posode iz črno žgane gline, mešane s peskom, prekrte s tanko finejšo prevleko. Črepinja je okrašena z globjimi vrzmi, 10 YR 3/2.

4. Del prostoročno izdelane posodice iz sivo žgane gline, mešane s peskom, 10 YR 7/3 - 4/1.

5. Del ustja vrča iz dobro prečiščene, rumenardeče žgane gline z ostanki sigilatne prevleke, 5 YR 7/6.

6. Del ustja prostoročno izdelane keramične šobe za vpihavanje zraka v peč. Glina je rdeče pečena in mešana s peskom, 7,5 YR 7/2.

7. Del robu prostoročno izdelane pokrovke ali pladnja iz črnoardeče žgane gline, mešane s peskom, 2,5 YR 3/4.

8. Del robu pokrovke iz sivo žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 4/1.

9. Del ustja in ostenja posode iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 10 YR 6/4.

10. Del izvihanega ustja lonca iz sivorjavo pečene gline, mešane s peskom, 5 YR 6/3.

11. Del ustja in ostenja lonca iz sivorjavo žgane gline, mešane s peskom, 10 YR 4/1.

12. Del ostenja posode iz rdečerjavo žgane gline, mešane s peskom, 5 YR 3/1 - 3/3.

Objekt z ognjiščem (sl. 14: 1 B; 15)

Vkop gradbene jame je z južnim robom poškodoval tudi ostanke objekta, ki se je kazal kot močna plast žganine na steptani in pečeni ilovnati pohodni površini. Površino se je proti JV in SZ dalo jasno omejiti od pečene osnove (razdalja med robovoma je 4,8 m), proti JZ je neizrazito izginevala, na SV strani pa je bila že odstranjena s strojnim izkopom. Približno

na sredini je bilo v plitvi kotanji v globini 13 cm in s premerom 37-38 cm izdelano ognjišče. Le-to je bilo spodaj in ob straneh obloženo z večjimi prodniki ter vsaj dvakrat obnovljeno z močno zapečenim ilovnatim premazom (vijoličasta glina). V žganini na pohodni površini je bila najdena večja kepa žlindre (2. točka analize), v kotanji ognjišča pa kos lončenine t. 7: 16 in kos železa t. 8: 3. Poleg tega je bilo najdenih v sklopu objekta še nekaj atipičnih odlomkov lončenine, pretežno "prazgodovinske" fature.

Tabla 7

16. Del vratu in ostenja lonca iz sivorjavo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 5/2.

Tabla 8

3. Paličast kos železa, kvadratnega preseka.

Izkop na jugozahodnem robu gradbene jame (sl. 14: 3; 16, 17)

Ta del gradbišča v prvi fazi gradnje ni bil neposredno ogrožen; v skladu z načrtom naj bi bil tu kasneje zgrajen prizidek (delovna oznaka sektor C). Tako smo lahko na površini 7,5 x 3,2 m opravili izkopavanje v skladu s strokovnimi normativi. Do globine 2 m od izhodiščnega gradbenega profila (ali 3 m od najvišje točke površja) smo dokumentirali 6 planumov. Od 3. do 5. planuma (t. j. od globine 70 cm do globine 140 cm) smo sledili globlji kamenja, ki se je izčistila v delno razrušen kanal za vodo, sestavljen na suho iz neobdelanega kamenja. Ob njem so bile ugotovljene 3 stojke. Izkop smo zaključili s peščeno, vijoličasto plastjo 50 cm pod kanalom, v kateri keramičnih najdb ni bilo več, našli pa smo tu in tam še košček oglja (planum 1 - t. 8: 13-19; planum 3 - t. 9: 1-5; planum 3/4 - t. 9: 6-15; planum 4 - t. 10: 1-10; planum 5 - t. 10: 11-12; t. 11: 7,9,11,13; planum 6 - t. 11: 1-6,8,10,12).

Sl. 17: Mengeš, športna dvorana - ostanki kanala v izkopu ob jugozahodnem robu gradbene jame.

Fig. 17: Mengeš, sports hall - the remains of the channel in the ditch along the southwestern edge of the construction pit.

Planum 1 (številke plasti po sl. 16.)

Tabla 8

13. Del ustja iz črno žgane gline, redko mešane z drobnim belim peskom, 2,5 YR 3/0; plast 7.

14. Del prstanastega dna sigilatne posodice, 5 YR 7/8; plast 7.

15. Odlomek ostenja skodelice Sarius z reliefno upodobitvijo cveta, 5 YR 7/8; plast 7.

16. Del posodice iz sivorjavo do črno žgane ilovice, mešane s peskom. Ustje je okrašeno z vbodi, 7,5 YR 5/2-3/2; plast 7.

17. Del ročaja iz rdečerjavo pečene gline, mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 5 YR 5/6; plast 7.

18. Del ustja in ostenja posodice iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 5 YR 6/4; plast 7.

19. Del roba pokrovke iz črnorjavo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 5/4-3/1; plast 7.

- Odlomek črne sigilate, vel. 3,5 x 1 cm; plast 7.

- Odlomek črne sigilate, vel. 3,9 x 2,5 cm; plast 6.

Planum 3 (globina ca. 70 cm)

Tabla 9

1. Del največjega oboda skodele iz črno žgane gline (znatraj rdeča prevleka), mešane s peskom. Ornament predstavljajo navpični žlebiči, 10 YR 4/1; plast 3.

2. Del ustja in ostenja lonca iz črnorjavo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 4/2-3/1; plast 3.

3. Del ustja in ostenja prostoročno izdelane šobe za vpihovanje zraka v peč. Glina je sivordeče pečena, mešana s peskom, 7,5 YR 6/4; plast 3.

4. Del vratu in ostenja lonca iz sivorumeno žgane gline, mešane s peskom, 5 YR 6/4; plast 3 ali 4.

5. Del ročaja pokrovke iz črnorjavo žgane, s peskom mešane gline, 7,5 YR 5/2; plast 3.

Med planumi 3 in 4 (globina 70 do 120 cm)

Tabla 9

6. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline, mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 2,5 YR 2,5/4 - 4/2; plast 3.

7. Del ustja prostoročno izdelanega lonca iz črnordeče žgane gline, mešane s peskom, 2,5 YR 2,5/4 - 5/4; plast 3.

8. Del ustja pladnja povsem podobne fature kot zgoraj, 2,5 YR 2,5/4 - 4/2; plast 7.

9. Del ustja krožnika iz sivo žgane, dobro prečiščene gline, 10 YR 4/1; plast 3.

10. Ustje lonca iz rumeno žgane gline (sredica črna), mešane s peskom. Na ustju rahlo nakazan izliv, 7,5 YR 7/4; plast 3.

11. Del ustja večjega lonca iz rumeno žgane gline, mešane s peskom, 7,5 YR 7/4; plast 3.

12. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline, mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 2,5 YR 4/2; plast 7.

13. Del ustja večjega lonca iz sivorumeno žgane gline, mešane s peskom, 10 YR 6/4; plast 3.

14. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline, mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 2,5 YR 3/4 - 5/6; plast 3.

15. Del ustja lonca iz sivo žgane, s peskom mešane gline 5 YR 4/1; plast 7.

Tabla 10

1. Del prevrtanega kamnitega brusa; plast 3.

Planum 4 (globina cca 120 cm)

Tabla 10

2. Del ustja in narebrenega vratu lonca iz sivočrne, z drobnim peskom mešane gline, 5 YR 4/1 - 4/3; plast 7.

3. Del ročaja iz rumenorjavo žgane, s peskom mešane gline, 7.5 YR 6/2 - 6/6; plast 7.

4. Železen nožiček z izbočenim hrbtom; plast 7.

5. Del ročaja iz sivorjavo žgane, z belim peskom mešane gline. Robovi so okrašeni z žlebljenjem; 5 YR 5/2 - 7/3; plast 3 ali 7.

6. Del ustja iz sivorjavo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 4/2 - 6/3; plast 7.

7. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline mešane s peskom in zdrobljeno lončenino, 2.5 YR 4/2; plast 7.

8. Del ustja prostoročno izdelane posode iz rdeče žgane, s peskom mešane gline, 2.5 YR 5/4; plast 7.

9. Del vratu in ostenja lonca iz črno žgane, s peskom mešane gline 10 YR 3/1; plast 3 in 4.

10. Del ustja lonca iz črno žgane s peskom mešane gline 5 YR 4/1 - 4/3; plast 7.

Planum 5 (globina ca. 150 cm)

Tabla 10

11. Del robu in ostenja pekve iz sivorjavo žgane gline, mešana s peskom, 5 YR 4/2; plast 5.

12. Del dna in ostenja posode iz rdečerjavo žgane gline, mešana s peskom, 2.5 YR 6/4; plast 7.

Sl. 18: Mengeš, športna dvorana - ostanki zemeljskega profila ob južnem robu gradbene jame.

Fig. 18: Mengeš, sports hall - the remains of the profile along the southern edge of the construction pit.

Tabla 11

7. Del ostenja posode iz črno žgane gline, mešana s peskom. Črepinja je okrašena s horizontalnim žlebljenjem in nizom zrnatih vrezov, 2.5 Y 3/0; plast 7.

9. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline, mešana s peskom in zdrobljeno lončenino, 10 R 4/8 - 2.5/1; plast 3-4.

11. Del ustja in vratu lonca iz rumeno žgane, dobro prečiščene gline, 10 YR 7/4; plast 4.

13. Del ostenja skleda iz sivorjavo žgane, s peskom mešana gline. Črepinja je okrašena s horizontalnim žlebom in drobnim plastičnim rebrom, 5 YR 4/1 - 6/3; plast 4.

Planum 6 (globina ca. 190 cm)

Tabla 11

1. Del ustja iz sivorjavo žgane, s peskom mešane gline, 5 YR 4/3, in metličanjem na obeh straneh; plast 4.

2. Del ostenja sivo žgane posode iz gline, ki je mešana s peskom. Črepinja je ornamentirana z vrezji, 7.5 YR 6/0; plast 4.

3. Odlomek ustja lončene šobe za vpihovanje zraka v peč. Odlomek je iz rdeče žgane gline, mešana s peskom, pod robom ornamentiran, 5 YR 6/3; plast 4.

4. Del rešetkastega dna grobe posode iz sivo žgane gline, mešana s peskom, 7.5 YR 6/2 - 5 YR 4/2; plast 4.

5. Del ročaja iz dobro prečiščene, rumenordeče žgane gline, 7.5 YR 7/6; plast 4.

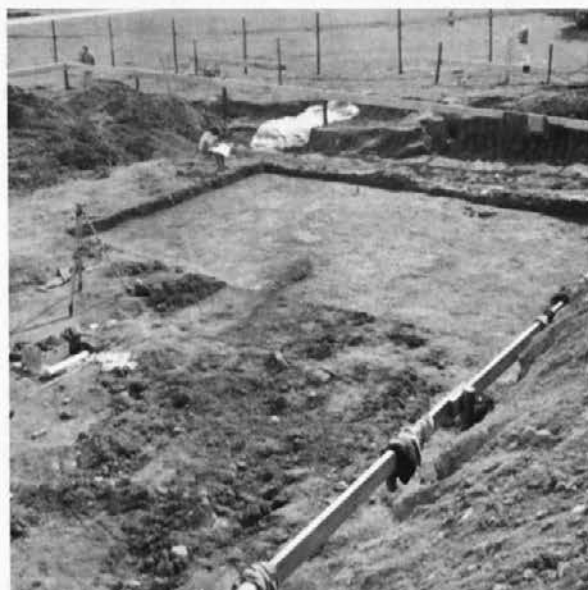
8. Del ustja prostoročno izdelane posode iz črnordeče žgane gline, mešana s peskom in zdrobljeno lončenino, 10 R 4/8 - 2.5/1; plast 4.

10. Odlomek izvihanega ustja sivo žganega lonca iz gline, ki je mešana z belim peskom. Pod ustjem je dvojje plitvih reber, 2.5 YR 5/0; plast 4.

12. Del ustja, vratu in ramena lonca iz sivorjavo žgane gline, mešana s peskom in s finejšo prevleko, 10 YR 7/3; plast 3/4.

Sl. 19: Mengeš, športna dvorana - očiščen del dna gradbene jame.

Fig. 19: Mengeš, sports hall - the cleaned section of the interior of the construction pit.

Časovna opredelitev

Za ugotavljanje časa, v katerem se je ob vznožju Gobavice opravljala metalurška dejavnost, imamo torej na razpolago štiri sklope najdb. Največ najdb izvira iz izkopa, ki smo ga opravili ob jugozahodnem robu gradbene jame, in v katerem smo lahko rekonstruirali prvotno plastovitost najdišča (*sl. 16, 17*). Primerjava datacij posameznih najdb, ki smo jih kljub fragmentarni ohranjenosti lahko podrobneje opredelili, kaže, da med posameznimi sklopi ni večjih časovnih razlik, kar je zaradi bližine seveda razumljivo.

Med *slučajnimi najdbami* (*t. 4: 11, 12; 5; 6: 1-7*) kažejo na zgodnjeantično obdobje odlomek noge pladnja (*t. 5: 7*) iz tere sigilate (*Consp. B 1.10?*), odlomek ročaja vrča s sigilatnim premazom (*t. 6: 4*), dvoročajni vrč s svitkasto odebelitvijo na vratu (*t. 5: 11*) iz 1. in 2. st. (lit. glej zgoraj) ter dno amfore Dressel 6 B (*t. 6: 5*), ki so jih izdelovali od avgustejskega časa do zgodnjega 2. st. (*Carre 1985, 219-225; Bezczy 1987, 6-21*).

Bolje časovno opredeljive najdbe je dal *profil ob južnem robu gradbene jame* (*t. 6: 8-14; 7: 1-11*). Sigilatna skodelica (*t. 7: 8*) oblike *Consp. 43.1* sodi v drugo polovico 1. st. in v prvo polovico 2. st. Sive skodelice iz keramike tankih sten z reliefnim okrasom vodnih listov (*t. 7: 10*) se na emonskih grobiščih pojavljajo v drugi polovici 1. st. (*Plesničar-Gec 1977, 17, t. 1: 36*). Dvoročajne skodelice tankih sten, katerih okras je narejen s kolescem (*t. 7: 11*), se v Emoni pojavljajo na koncu 1. st. in v prvi polovici 2. st. (*Plesničar-Gec 1977, 20, t. 1: 76-78*). Vrči z deteljčastim izlivkom (*t. 7: 6,9*) v Emoni nastopajo od sredine 1. st. do sredine 2. st. (*Plesničar-Gec 1977, 31, t. 3: 18*). Štirioglate steklene vrče (*t. 7: 4*) so izdelovali zelo dolgo časa, od 1. do 3. st. (*Rützi 1991, oblika AR 156, 37, 54-55, Abb. 29*). Lonci s cilindričnim vratom (*t. 6: 11*) se pojavljajo v emonskih grobovih od druge polovice 1. st. do sredine 2. st. (*Plesničar-Gec 1977, 38, t. 4: 8-11*), na Hrušici pa skupaj z gradivom 2. in 3. st. (*Giesler 1981, 98, t. 46: 30,31*).

Najdbe iz *notranjosti gradbene jame* (*t. 7: 12-15; 8: 1-2,4-12*) sodijo verjetno prav tako v zgodnjeantično obdobje, na kar kažejo ročaj steklenice (*t. 7: 13*) ter ustji trinožnika (*t. 7: 12; Plesničar-Gec 1977, 54, t. 7: 20-22*) in sklede (*t. 7: 15; podobna kot Plesničar-Gec 1977, 53, t. 7: 10-11*).

V *izkopu ob jugozahodnem robu gradbene jame* (*t. 8: 13-19; 9-11*) smo ugotavljali do 3 m debelo kulturno plast. Dva odlomka črne sigilate (brez profilacij), ki ju lahko datiramo še v 1. st. pr. n. št., sta bila najdena v 1. in 2. planumu izkopa. Prevladuje rimska lončenina, med katero se da

bolje datirati le odlomek skodelice Sarius (*t. 8: 15*), tj. v avgustejsko-tiberijsko obdobje (*Schindler-Kaudelka 1980, 61 ss*).

Poleg tipološko kolikor toliko opredeljivih oblik je bilo najdenega veliko keramičnega gradiva, izdelanega zelo grobo, brez lončarskega kolesa, neenakomerno rdeče-črno žganega, glini pa je bil dodajan grob pesek in zdrobljena lončenina. Površina je navadno znotraj ali zunaj ali pa na obeh straneh široko metličena. Oblike predstavljajo globoke ali plitve sklede, krožnike ali pokrovke, pa tudi lonce, vendar vse brez profilacij in brez okrasa. Na tabelah navajamo le nekatere primerke, čeprav v primerjavi z ostalim materialom močno prevladujejo (*t. 4: 11; 5: 6,13,14; 6: 10; 9: 8,14; 10: 7,8; 11: 1,8*). Sama izdelava in netipizirane oblike govore za domačo, hišno produkcijo, podrejeno specifičnim potrebam, še globoko zakoreninjeno v prazgodovinski tradiciji.

Po količini posameznih vrst lončenine je uvoženo blago moralo predstavljati izjemo, ki ni dajala izrazitejšega pečata vsakdanjemu življenju.

Po bolj datiranih najdbah sodeč, so arheološki ostanki z območja športne dvorane nastajali že v prvi polovici 1. st., predvsem pa v drugi polovici 1. st. in verjetno še v 2. st. Odlomka črne sigilate ter nekaj odlomkov povsem prazgodovinske lončenine (npr. *t. 8: 2,17; 11: 2*), ki ji na prazgodovinskem najdišču na Gobavici (pobočje nad našim najdiščem) celo lahko najdemo primerjave, je lahko prišlo v pričujoči kontekst tudi zaradi premešanih plasti (naplavljanja s pobočja).

Med slučajnimi najdbami z gradbišča športne dvorane pa smo naleteli tudi na del človeške stegenice, nadlahtnice in spodnje čeljustnice, ki pripadajo različnim osebam. Tako lahko na razmeroma majhnem prostoru pod Gobavico predvidevamo naselbino in grobišče.

ZAKLJUČEK

Po rezultatih zaščitnih izkopavanj se Mengeš vendarle ponuja kot najverjetnejša lokacija antične postaje *Ad Quartodecimo*, čeprav je zaradi oddaljenosti od najbolj logičnega poteka ceste Emona - Atrans morda obravnavana lokacija obstajala le kot *vicus* domorodnega prebivalstva v zaledju rimske naselbine (*Frelih 1988, 25*). S tega stališča bi bilo vsekakor zelo zanimivo preveriti podatke o antičnih razvalinah v Grobljah, ki leže povsem ob domnevni trasi rimske ceste (*Šašel 1954, 14*). Mengeškimi podobne najdbe polzemljank (imenovanih *tugurium*) se omenjajo v Sremu (*Brukner 1988, 95, sl. 13,14*). Tudi tam prazgodo-

vinski način gradnje dopolnjujejo močne prazgodovinske reminiscence v drobnih najdbah. Iz Slovenije se ostanki podobnih rimskodobnih objektov omenjajo v Gornjem Logatcu in tudi tam so, kot kaže, precej mlajši kot tisti v Sremu (Frelj 1988 in ustno poročilo avtorja). Kljub nejasni plastovitosti najdišča v Mengšu se najmlajše najdbe vendarle kopičijo na področju Semesadika in VVZ - torej tam, kjer so bile odkrite polzemljanke. Področje športne dvorane tako mladih najdb nima. Domnevamo torej lahko, da imamo na področju Semesadika in VVZ opravka s poznoantično naselbino, ki pa po zadnjih podatkih niti ni tako osamljen primer (Komenda, Rateče, Britof pri Kranju - poročila so v tisku za *Varstvo spomenikov*).

Poleg zanimivih vzporednic pri lokacijah prazgodovinske in antične poselitve ter odnosa slednje do pomembne rimske komunikacije tako v Logatcu kot v Mengšu je posebno pomembno tudi ugotavljanje stopnje romanizacije posameznih delov podeželja. O. Brukner ugotavlja za področje Srema, da se je močna prazgodovinska tradicija podeželja zadržala do konca 1. stoletja, saj večina podeželskih naselij ni bila vključena v ekonomsko-strateški načrt urbanizacije, ter da do pojava *villae rusticae* predstavljajo ta naselja tudi okostje ekonomije (Brukner 1988, 95). Za razliko od konservativizma v bivalni kulturi pa relativno hitro prihaja do sprememb v obrti (Brukner 1988, 96). V našem primeru je odraz tega morda napredek v tehnologiji pridobivanja železa, kar so pokazale analize žlindre in pečnih oblog. Seveda pri tem pogrešamo primerjalno gradivo iz starejših obdobij. Starejše najdbe s Puščave, Erjavcev in Staretove drevesnice (Gabrovec 1965, 103; Gabrovec 1954, 13), pa tudi močne prazgodovinske poteze v obravnavanem gradivu v veliki meri potrjujejo kontinuiteto naselitve. Obe fibuli iz objekta 6 in posamezni drobci importirane lončenine kažejo na rimski poseg že v avgustejskem obdobju, to je še preden so se na Gorenjskem pojavile *villae rusticae* (sintetična objava teh je v tisku - *Kranjski zbornik* 1995). Naselbina je nato živela še vzporedno z njimi in jih, kot kažejo posamezne pozne najdbe, tudi krepko preživela. Verjetno imamo vsaj v neki fazi tu opravka tudi s centrom t.i. vaškega železarstva, ki sicer ni bil toliko velik, da bi v njegovo organiziranost posegla država (Šašel 1975, 65), ki pa je vendarle vsaj v spremembi tehnologije povzemal siceršnje družbene spremembe. Posamezni izredno pozni kosi lončenine poleg tega kažejo, da staroslovanski grobovi in sedež prafare v Mengšu dokazujejo medsebojno povezanost poznoantične kulture,

staroslovanske poselitve in najstarejše cerkvene organiziranosti.

DODATEK

Analiza osteoloških ostankov favne

Mengeš - Semesadika 1978

Izkopanih je bilo vsega 33 fragmentov različnih kostnih ostankov. Od tega jih največ (17) pripada navadnemu jelenu (*Cervus elaphus*), in sicer vsaj dvema osebkoma, 7 jih pripada govedu (*Bos taurus*), zopet vsaj dvema osebkoma, 5 svinji (*Sus scrofa*) - vsaj enemu mlademu osebkoma, ter po 2 ovci (*Ovis aries*) in ovci ali kozi (*Ovis seu Capra*).

(Povzetek iz poročila *Vide POHAR*)

Mengeš - športna dvorana 1988

Skupaj je bilo izkopanih 117 kostnih ostankov, poleg dveh fragmentov, ki pripadata človeku (fragment osrednjega dela mandibule in proksimalni del ulne). Slaba tretjina ostankov je taksonomsko nedoločljivih. Po številu določljivih je na prvem mestu drobnica (*Ovis seu Capra*), sledita jima svinja (*Sus scrofa*; pri tem je treba opozoriti, da razen enega čekana, ki pripada merjascu, ni bilo mogoče ugotoviti razmerja med domačo svinjo in divjim prašičem) in gozdni jelen (*Cervus elaphus*). Precej manj je ostankov domačega goveda (*Bos taurus*); konju (*Equus sp.*) pripada le nekaj izoliranih zob. Podrobneje nedoločljivi so ostanki zajca (*Lepus sp.*, le en sam metapodij) in najmanj ene vrste ptičev (*Aves*). Izkopani živalski ostanki z najdišča Mengeš športna dvorana 1988 so taksonomsko maloštevilni in pripadajo izključno prehranjenim ostankom takratnih ljudi. To potrjuje ta sestav ugotovljenih živalskih vrst in stanje skeletnih delov posameznih živali, ki so zaradi izkoriščanja mesa in kostnega mozga vsi (z izjemo izoliranih zob) razbiti. Poleg izoliranih zob in delov mandibul so v manjši meri prisotne kosti cranialnega sestava, skeletni deli okončin so redki in so razbiti takorekoč do stopnje nedoločljivosti. Več je zapestnih in nartnih kosti ter metapodijev, ki vsi nosijo sledove človekovega posega.

Draško JOSIPOVIČ

Analize metalurških vzorcev iz Mengša - športna dvorana

Izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame

a. Odlomek pečne obloge z žlindre:

V prelomu je vidna ostro ločena struktura pečne obloge na zunanji strani in žlindre na notranji strani vzorca. Gre torej za ostanek notranjega premaza topilne peči (glina) in nanj prilepljenega obodnega dela pečnega vložka oz. taline (žlindra).

Analiza žlindre: 20,20% SiO₂, 2,57% Al₂O₃, 9,00% Fe₂O₃, 49,38% FeO, 0,04% Mn₂O₃, 2,10% CaO, 1,26% MgO, 0,21% P₂O₅, 0,0001% SO₃. Zaslediti je tudi 0,12% Ti, 0,65% Ka in 0,095% vlage. Vsega Fe je 58,38%.

Analiza pečne obloge (prežgana glina): 56,23% SiO₂, 8,23% Al₂O₃, 21,43% Fe₂O₃, 1,57% FeO, 0,38% Mn₂O₃, 2,84% CaO, 2,33% MgO, 0,17% P₂O₅, vlaga 0,19%. Vsega Fe 23,00%.

b. Kos žlindre:

Analiza: 28,43% SiO₂, 4,62% Al₂O₃, 4,64% Fe₂O₃, 35,38% FeO, 0,32% Mn₂O₃, 1,37% CaO, 0,81% MgO, 3,05% P₂O₅, 0,008% SO₃. Zaslediti je tudi 0,25% Ti, 0,68% Ka in 4,15% vlage. Vsega Fe je 40,02%.

c. Kos žlindre:

Analiza: 28,02% SiO₂, 5,96% Al₂O₃, 38,10% FeO, 0,80% Mn₂O₃, 0,96% CaO, 2,31% MgO, 2,64% P₂O₅, 0,008% SO₃. Sledovi: 0,41% Ti, 4,15% vlage. Vsega Fe je 38,10%.

Objekt z ognjiščem

a. Kos žlindre:

Analiza: 22,70% SiO₂, 6,44% Al₂O₃, 8,62% Fe₂O₃, 46,18% FeO, 0,74% Mn₂O₃, 3,24% CaO, 4,57% MgO, 0,10% P₂O₅. Sledovi: 0,33% Ti, 0,135% vlage. Vsega Fe je 54,81%.

Po odstotku železa v žlindrah je razvidno, da gre za primerke, ki jih moramo pripisati antičnemu obdobju in ki so nastali v talilnih pečeh, v katere so dovajali zrak u mehovi. Tudi vzorec pečne obloge je značilen, vendar odvisen od sestave uporabljene gline (odstotek silicija). Prisotnost železovih spojin v njem je rezultat delne redukcije železa, ki ga je glina vsebovala. Vzorcji žlinder so najverjetneje odbitki oboda iz žlindre, ki je obdajal železne lupe, ko so jih pridobili v topilnih pečeh. Uporabljena ruda je morala biti limonitna, po vsej verjetnosti bobovec.

Janez METERC

ADAM, A. -M. in M. FEUGÈRE 1981, Un aspect de l'artisanat du bronze dans l'arc Alpin oriental et en Dalmatie au Ier s. av. J. C.: les fibules du type dit "de Jezerine". - *Aquil. Nos.* 53, 129 - 188.

ATLANTE 1981, *Atlante delle forme ceramiche 1. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero)*. - Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, supplemento, Roma.

BEZECZKY, T. 1987, *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*. - BAR Int. Ser. 386.

BIERBRAUER, V. 1987, *Inவில்ino - Ibligo in Friaul 1*. - Münch. Beitr. z. Vor. u. Frühgesch. 33.

BRUKNER, O. 1988, *Kontinuitet domorodačkih naselja u vreme rimske dominacije*. - Gradnja za proučavanje spomenika kulture Vojvodine 15.

CARRE, M. B. 1985, Les amphores de la Cisalpine et de l'Adriatique au début de l'empire. - *Mél. Ét. franç. Rome* 97, 207-245.

CONSP. *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. - Mater. z. röm.-germ. Ker. 10 (1990).

FRELIH, M. 1988, Komunikacijski sistem v prazgodovini in antiki na primeru Logaške kotline. - V: *Mladinski raziskovalni tabor Logatec 1988, Zbornik poročil raziskovalnih skupin*, Logatec.

GABROVEC, S. 1954, Arheološka podoba Mengša. Prazgodovinska doba. - *Mengeški zbornik 1*.

GABROVEC, S. 1965, Kamniško ozemlje v prazgodovini. - *Kamniški zbornik 10*.

GABROVEC, S. 1975, Mengeš. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana.

GIESLER U. 1981, Die Kleinfunde. - V: T. Ulbert, *Ad Pirum (Hrušica)*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31.

HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*. - London.

HAYES, J. W. 1980, *Supplement to Late Roman Pottery*. - London.

KEAY, S. J. 1984, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean*. - BAR Int. Ser. 196.

MACKENSEN, M. 1987, *Mediterrane Sigillata, Lampen und Amphoren*. - V: Bierbrauer 1987, 229-265.

MIKL-CURK, I. 1987, *Rimska lončena posoda na Slovenskem*. - Ljubljana.

PANELLA, C. 1989, Le anfore italiche del II. secolo d. C. - V: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, Coll. de l'Éc. franç. de Rome 114, 1989, 139-178.

PEACOCK, D. P. S. and D. F. WILLIAMS 1986, *Amphorae and the Roman Economy, an introductory guide*. - London, New York.

PLESNIČAR-GEC, L. 1977, *Keramika emonskih nekropol*. - Diss. et Monogr. 20.

RIHA, E. 1979, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. - Forsch. in Augst 3.

RILEY, J. A. 1981, The Pottery from the Cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3. - V: *Excavations at Carthage 1977, conducted by University of Michigan 6*, Ann Arbor.

RODRIGUEZ, H. 1992, Bemerkungen zur relativchronologischen Gliederung der südostalpinen spätrömisch-spätantiken Gebrauchskeramik. - V: *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo. Metodi di indagine e risultati* (Firenze) 159-178.

SAGADIN, M. 1986, Mengeš. - *Vár. spom.* 28, 269.

SAGADIN, M. 1987, Mengeš. - *Vár. spom.* 29, 259.

- SAGADIN, M. 1989 a, Mengeš pri Ljubljani. - *Lychnid, Zbornik na trudovi* 7, 221 ss.
- SAGADIN, M. 1989 b, Mengeš. - *Vár. spom.* 31, 227-229.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - *Kärn. Musschr.* 58, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 3.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1980, *Die römische Modelkeramik vom Magdalensberg*. - *Kärn. Musschr.* 66, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 7.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1989, *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - *Kärn. Musschr.* 72, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 10.
- ŠAŠEL, J. 1954, Arheološka podoba Mengša, Rimska doba. - *Mengeški zbornik* 1.
- ŠAŠEL, J. 1975, Topografsko orientacijski leksikon krajevnih imen, ohranjenih v navedenih antičnih virih. - *V: Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana.
- ŠUBIC, Z. in M. SAGADIN 1983, Poznorimska stavba v Žabnici. - *Loški razgledi* 30, 15 ss.
- VALIČ, A. in S. PETRU 1964-1965, Antični stavbni kompleks na Rodinah. - *Arh. vest.* 15-16, 321 ss.
- ZUPANČIČ, M. 1979, Trojane in Mengeš. - *V: Zbornik občine Domžale*.

Mengeš in the Roman Period

Summary

The small market town of Mengeš, located 18 km north-east of Ljubljana, has represented an important archaeological site for over 100 years. The numerous chance finds extend from the early Hallstatt period onwards. An extensive prehistoric hillfort is positioned on the hill of Gobavica above the town, and corresponding flat cremation and skeleton graves were scattered on the hill itself as well as along its base to the north and east. Roman settlement and funerary finds were found at the foot of Gobavica hill, on both banks of the Pšata stream. No systematic excavation, however, was undertaken here until 1978 (Šašel 1954, 13 ff.; Gabrovec 1965, 89 ff.; Gabrovec 1975, 193 ff.; Zupančič 1979, 19 ff.). Although this site is not located along the most logical hypothetical route of the Roman road from Emona to Atrans, attempts were made in the past to identify this as the Roman station of Ad Quartodecimo (Šašel 1975, 89). Three archaeological rescue excavations were performed in the region of Mengeš from 1978 to 1988. However, in all three cases, archaeologists only arrived at the building sites after construction work was underway.

Six structures dug into the earth were discovered in the courtyard of the Semesadika firm and during the construction of a new kindergarten (VVZ, *Figs. 1, 2*). They appeared as rectangular dark stains of cultural layers in a gravelly foundation (*Figs. 3-12*). The small finds indicate an unusually extensive chronological span that is difficult to explain, particularly since the sites were never intact in a single case. It is conjectured that the mixture of earlier and later finds could have occurred because of the burial of later structures in earlier cultural strata. The finds that can be chronologically determined are both very modest and highly fragmentary.

A double handled jug with a roll-like thickening on the neck (*Pl. 1: 1*) from structure 1 can be dated from the Augustan period to the 2nd century (Schindler-Kaudelka 1989, 40-42, *Taf.* 18-22; Mikl-Curk 1987, *Pl.* 3: 29; 16: 20; 19: 4; 35: 6, 7; 50: 8, 11). The remaining pottery can be classified to the Roman period, but otherwise cannot be distinguished further chronologically.

Structure 2 contained a fragment of an amphora (*Pl. 2: 9*) of the Forlimpopoli type from the 2nd and 3rd centuries (Panella 1989, 148 ff.; all amphorae and African sigillata were classified by Verena Vidrih Perko, whom I most gratefully thank). A shallowly ribbed fragment (*Pl. 2: 11*) probably belonged to an eastern Mediterranean amphora of the Late Roman 1 type, produced from the early 5th century to the middle 7th

century (Riley 1981, 120-121; Keay 1984, form LIII, 268-278; Peacock, Williams 1986, class 44, 185-187, *Fig.* 104). A pot with a wavy pattern (*Pl. 2: 10*) can be classified to the late Roman period (Rodríguez 1992, 160 ff.; Bierbrauer 1987, 209-221).

A coin of Claudius I was discovered in structure 3.

The only fragment offering a specific dating in structure 4 was part of a plate (*Pl. 3: 2*) of African sigillata, Hayes type 68, from the period 370 - 425 AD (Hayes 1972, form 68: 4, 116-118; Atlante 1981, 121, *Pl.* 55: 3).

Two early Roman fibulae were discovered in structure 6. One (*Pl. 3: 11*) belongs to type Almgren 67, which appears in the Augustan period and in the early 1st century (Riha 1979, 72-73). Fibulae of the Jezerine type (*Pl. 3: 12*) are mainly dated to the Augustan period in this region (Adam, Feugère 1982, 129 ff.). The pottery from the structure is late Roman. A fragment of an African clay lamp or imitation (*Pl. 3: 10*) can be generally assigned from the 4th to the 6th centuries (Atlante 1981, 193-194, 198-200). A dish of African sigillata (*Pl. 3: 8*), Hayes 91 C form, is dated to between 530 and 600 (Hayes 1972, form 91 C, 140-144; Hayes 1980, 505; Atlante 1981, 105-107, *pl.* 49: 6).

An important chance find was a fragment of a grooved shoulder from an eastern Mediterranean amphora (*Pl. 4: 5*), probably of Late Roman 2 type, which can be dated from the second half of the 4th century to the end of the 6th century or even the early 7th century (Riley 1981, 122; Keay 1984, form LXV, 352-357, *Fig.* 165; Mackensen 1987, 248-249, *Taf.* 95: 9; Peacock, Williams 1986, form 43, 182, *Fig.* 101).

The fragments of the majority of pottery vessels are frequently too little characteristic and the reconstructed forms are too poorly chronologically determinable. The imported pottery from structures 2, 4, and 6 indicates that this was most probably a settlement from the late Roman period. The mixture of later and earlier objects could also have been brought about by later transfers, primarily the digging of later Roman structures into earlier cultural levels, and also because of flooding of the Pšata stream (which is exceptionally given to flooding, as is confirmed both by the local inhabitants and is also documented by soil profiles and the worn state of pottery), and a further cause might be the mechanical removal of the upper soil layers when construction was undertaken.

In 1988, a sports hall was built at the foot of Gobavica, 500 meters southwest of the site discussed above (*Fig. 1*). This

building site, where machines were again speedier than archaeologists, resulted in approximately 5000 m³ of a rich Roman cultural level up to 3 meters in depth being uncovered. Unfortunately, the site had nearly been entirely destroyed (Fig. 13), so that excavation was performed only in partially preserved areas in the southwestern section of the building site (Fig. 14).

Four complexes were investigated in this section: the profile on the southern edge of a construction pit (Figs. 14: 1A; 18; Pl. 6: 8-14; 7: 1-11), a structure with a hearth (Figs. 14: 1B; 15; Pl. 7: 16; 8: 3), the interior of a construction pit (Figs. 14: 2; 19; Pl. 7: 12-15; 8: 1,2,4-12), and a ditch along the southwestern edge of a construction pit (Figs. 14: 3; 16; 17; Pl. 8: 13-19; 9-11), which was the only one to be excavated entirely. The finds could thus be arranged according to planums and strata (planum 1, stratum 7, Pl. 8: 13-19; planum 3, depth of ca. 70 cm, stratum 3, Pl. 9: 1-5; planum 3/4, depth 70 to 120 cm, strata 3 and 7, Pl. 9: 6-15; 10: 1; planum 4, depth 120 cm, strata 7, 3, 4, Pl. 10: 2-10; planum 5, depth ca. 150 cm, strata 5, 7, 3, 4, Pl. 10: 11-12; 11: 7,9,11,13; planum 6, depth ca. 190 cm, strata 4 and 3/4, Pl. 11: 1-6,8,10,12). We additionally gathered chance finds at the work site and from previously deposited soil (Pl. 4: 11,12; 5: 1-15; 6: 1-7). A comparison of the dating of finds from the individual site complexes indicates that there is no chronological difference between them which is certainly understandable.

The following chance finds (Pl. 4: 11,12; 5: 6: 1-7) indicate an early Roman period: a fragment of the base of a platter (Pl. 5: 7) of terra sigillata (Consp. B 1.10?), a fragment of the handle of a jug with a sigillata slip (Pl. 6: 4), a two-handed jug with a roll-like thickening on the neck (Pl. 5: 11) from the 1st and 2nd centuries (for literature as above), and the base of a Dressel 6 B amphora (Pl. 6: 5), a type produced from the Augustan period to the early 2nd century (Carre 1985, 219-225; Bezechky 1987, 6-21).

The profile along the southern edge of the construction pit (Pl. 6: 8-14; 7: 1-11) offered better chronological determination of the finds. A sigillata cup (Pl. 7: 8) of the Consp. 43.1 form belongs to the second half of the 1st century and first half of the 2nd century. Grey cups of thin-walled pottery with a relief decoration of aquatic leaves (Pl. 7: 10) appear at the Emona cemeteries in the second half of the 1st century (Plesničar-Gec 1977, 17, Pl. 1: 36). Two handled cups with thin walls, whose decoration is made with a wheeled device (Pl. 7: 11), appear at Emona at the end of the 1st and first half of the 2nd centuries (Plesničar-Gec 1977, 20, Pl. 1: 76-78). Jugs with trefoil spouts (Pl. 7: 6,9) are represented at Emona from the mid 1st to the mid 2nd centuries (Plesničar-Gec 1977, 31, Pl. 3: 18). Quadrangular glass flasks (Pl. 7: 4) were produced during a very lengthy period from the 1st to the 3rd centuries (Rutti 1991, form AR 156, 37, 54-55, Abb. 29). Pots with cylindrical necks (Pl. 6: 11) appear in graves at Emona from the second half of the 1st century to the mid 2nd century (Plesničar-Gec 1977, 38, Pl. 4: 8-11), and are found at Hrušica together with

material of the 2nd and 3rd centuries (Giesler 1981, 98, Pl. 46: 30-31).

The finds from the interior of the construction pit (Pl. 7: 12-15; 8: 1-2, 4-12) probably also belong to the early Roman period, as is indicated by the handle of a glass flask (Pl. 7: 13) and the mouths of a tripod (Pl. 7: 12; Plesničar-Gec 1977, 54, Pl. 7: 20-22) and a dish (Pl. 7: 15; similar to Plesničar-Gec 1977, 53, Pl. 7: 10-11).

A cultural stratum up to 3 meters thick was established in the ditch along the southwestern edge of the construction pit (Pl. 8: 13-19; 9-11). Two fragments of black sigillata (without profiling), which can be dated as early as the 1st century BC, were found in planum 1 and 2. Roman pottery predominates, among which only a fragment of a Sarius cup (Pl. 8: 15) can be better dated to the Augustan-Tiberian period (Schindler-Kaudelka 1980, 61 ff.).

Judging by the better dated finds, the earliest archaeological remains in the area of the sports hall originated as early as the first half of the 1st century, while most of the finds were from the second half of the 1st century, and some from the 2nd century. The fragments of black sigillata and several fragments of entirely prehistoric pottery (eg. Pl. 8: 2,17; 11: 2), examples of which can be found at the prehistoric site of Gobavica (directly above this site), could also have arrived in their present context due to mixing of strata (erosion from the upper site).

In terms of the large extent of Roman Mengeš, as indicated by the investigated sites and the numerous chance finds, the identification of this settlement with the Roman post station of *Ad Quartodecimo* seems likely. Since it is nonetheless located beyond the most logical route of the Emona - Atrians road, and as the small finds have considerable prehistoric notes or components, this may perhaps have been a *vicus* of the autochthonic inhabitants in the hinterland of a Roman settlement, as was suggested for Logatec by M. Frelih (Frelih 1988, 25). The dating of the structures from the areas of Semesadika and kindergarten is undependable. They might represent pit-dwellings (called *tugurium*), such as have been found in Syrmia (Brukner 1988, 95, Fig. 13,14). In that case, they would be an expression of a strong prehistoric tradition in the settlement culture, as is also attested by the small finds. Yet the remains of metallurgical activities in the area of the sports hall testify to an advanced iron working industry, as proven by analyses of slag and furnace coatings (see the appendix of J. Meterc), and also the discovered fragments of clay nozzles attached to the bellows that were used to introduce air into smelting furnaces (Pl. 9: 3; 11: 3).

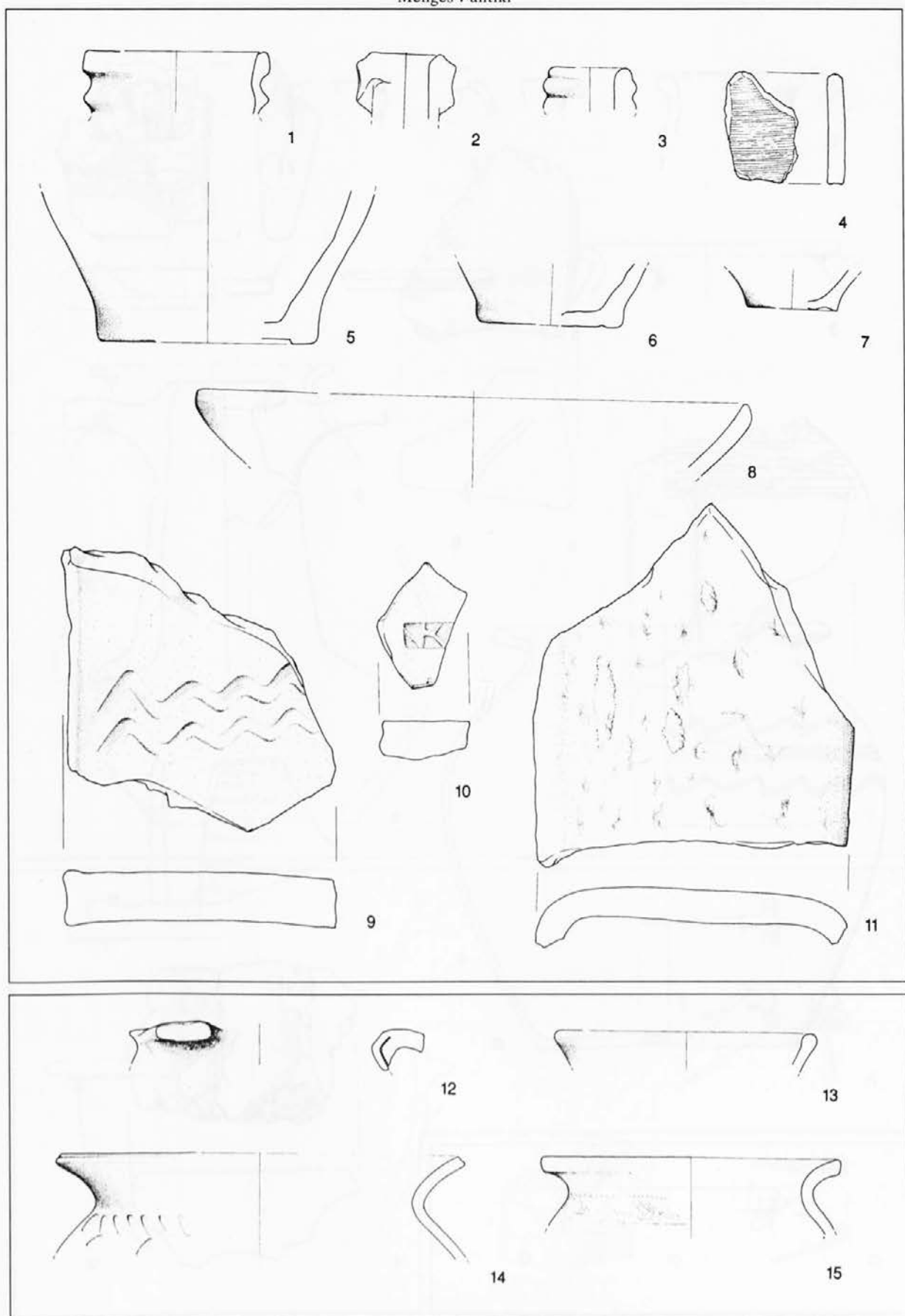
In terms of the isolated finds from very late periods, it could also be conjectured that the late Roman structures 1-6 had been dug into a Roman stratum otherwise present everywhere in this part of Mengeš. Were this the case, the connections between late Roman settlement, the earliest religious organization, and early Slavic settlement would again be confirmed.

Milan Sagadin
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine
Tomšičeva 44
SI-64000 Kranj

Draško Josipovič
Oldhamska 8
SI-64000 Kranj

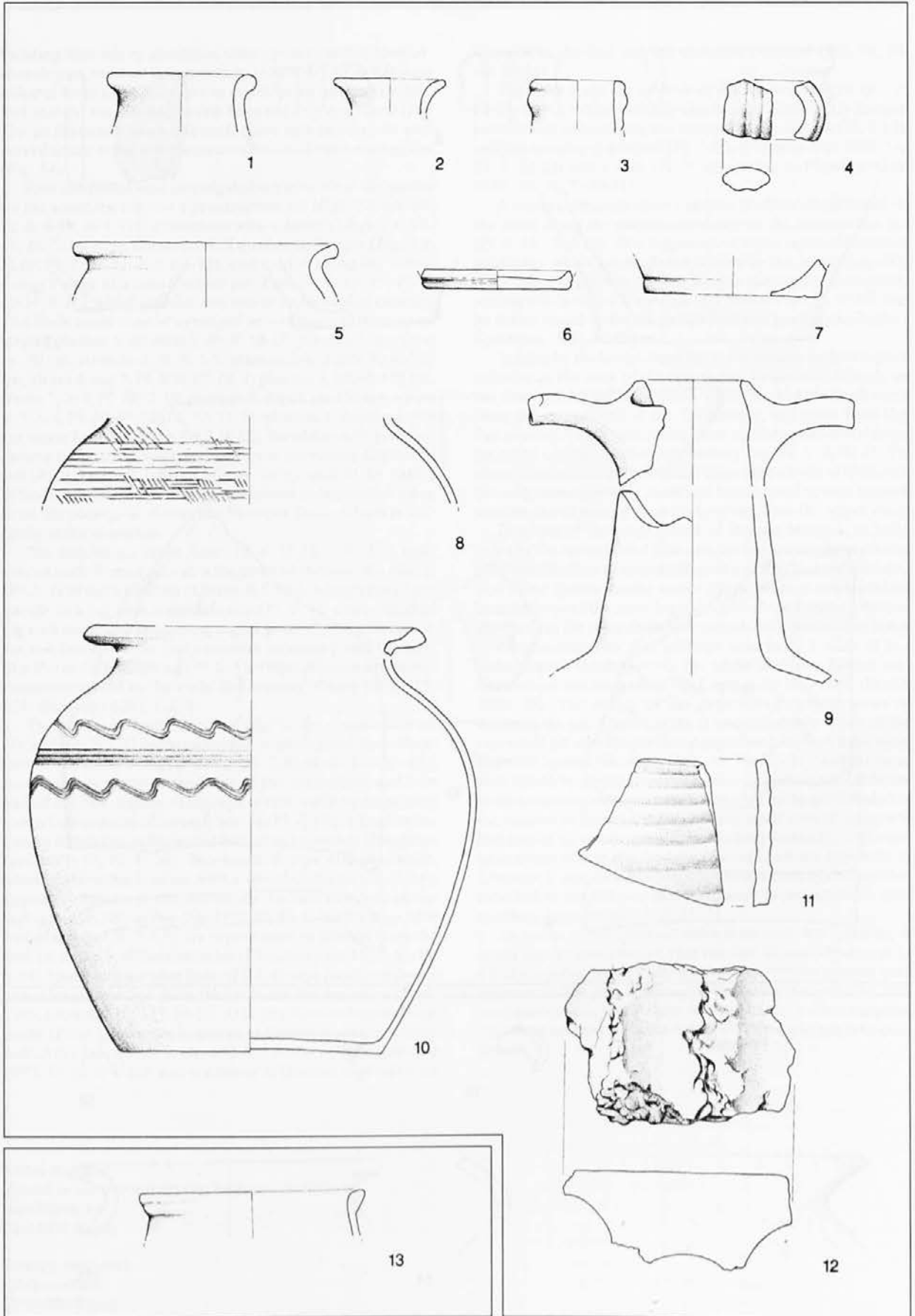
Janez Meterc
Zabreznica 37 a
SI-64274 Žirovnica

Mengeš v antiki

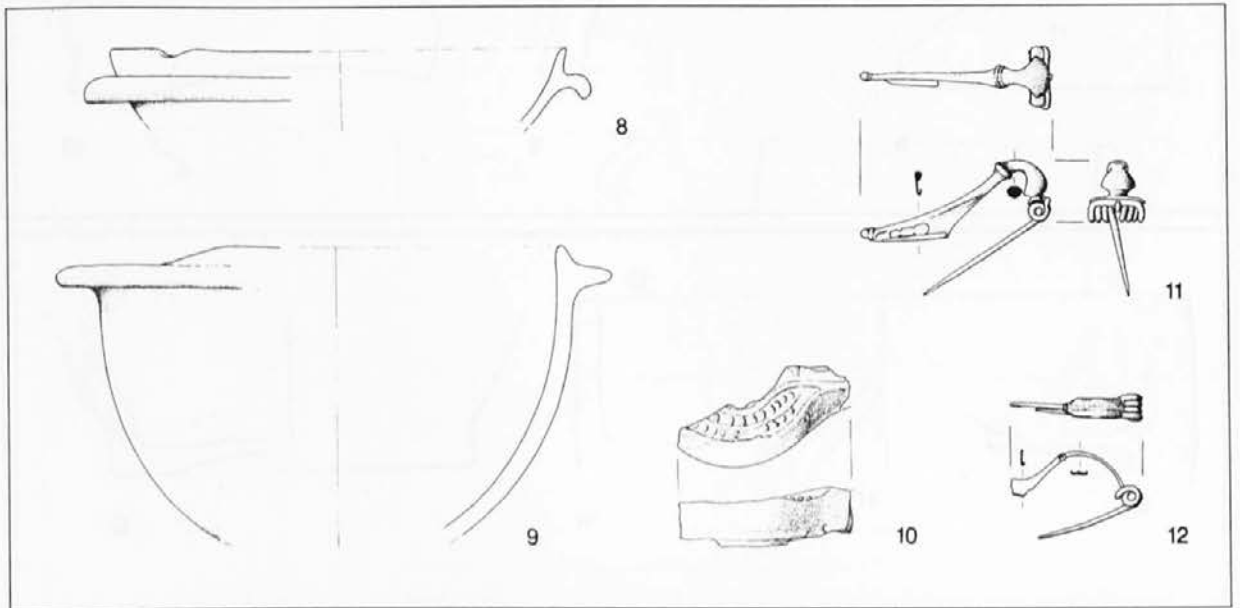
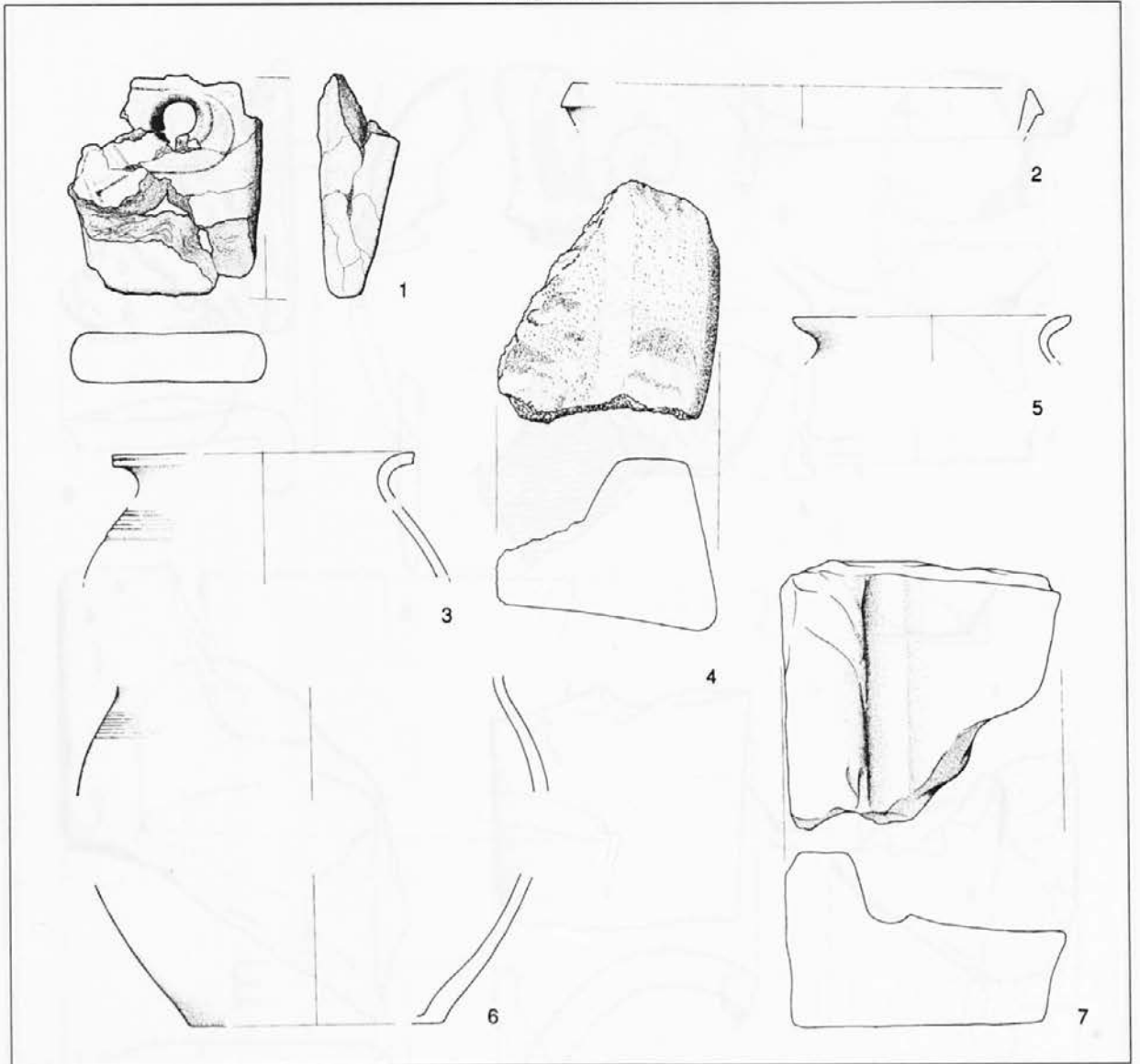
T. 1: Mengeš. 1-11 VVZ, objekt 1; 12-15 VVZ, objekt 2; vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 1: Mengeš. 1-11 kindergarten, structure 1; 12-15 kindergarten, structure 2; all pottery. Scale = 1:3.

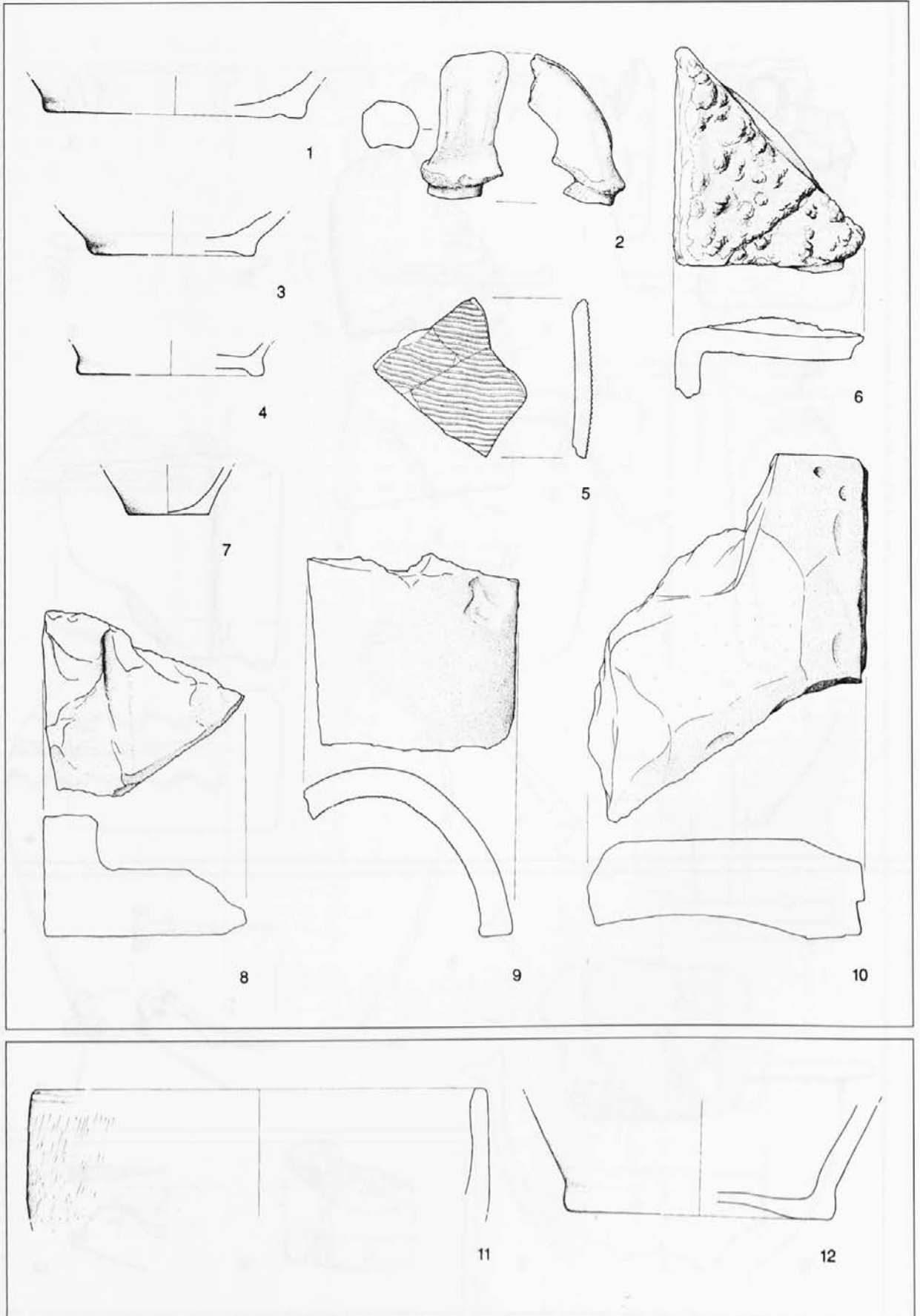
T 2: Mengeš. 1-12 VVZ, objekt 2; 13 VVZ, objekt 3; vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 2: Mengeš. 1-12 kindergarten, structure 2; 13 kindergarten, structure 3; all pottery. Scale = 1:3.

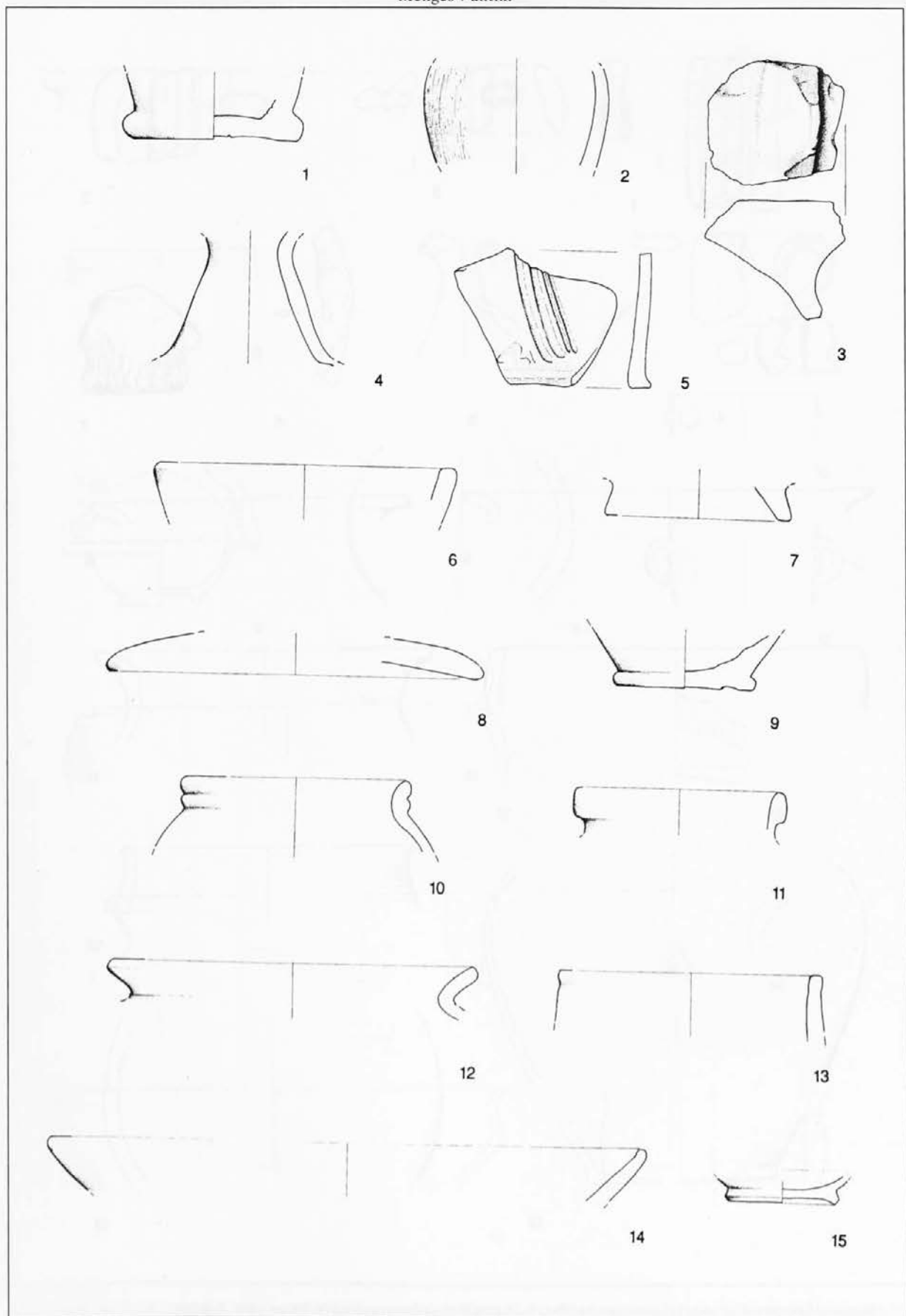

T. 3: Mengeš. 1-7 VVZ, objekt 4; 8-12 Semesadika, objekt 6; 11,12 bron; ostalo keramika. M. = 1:3.

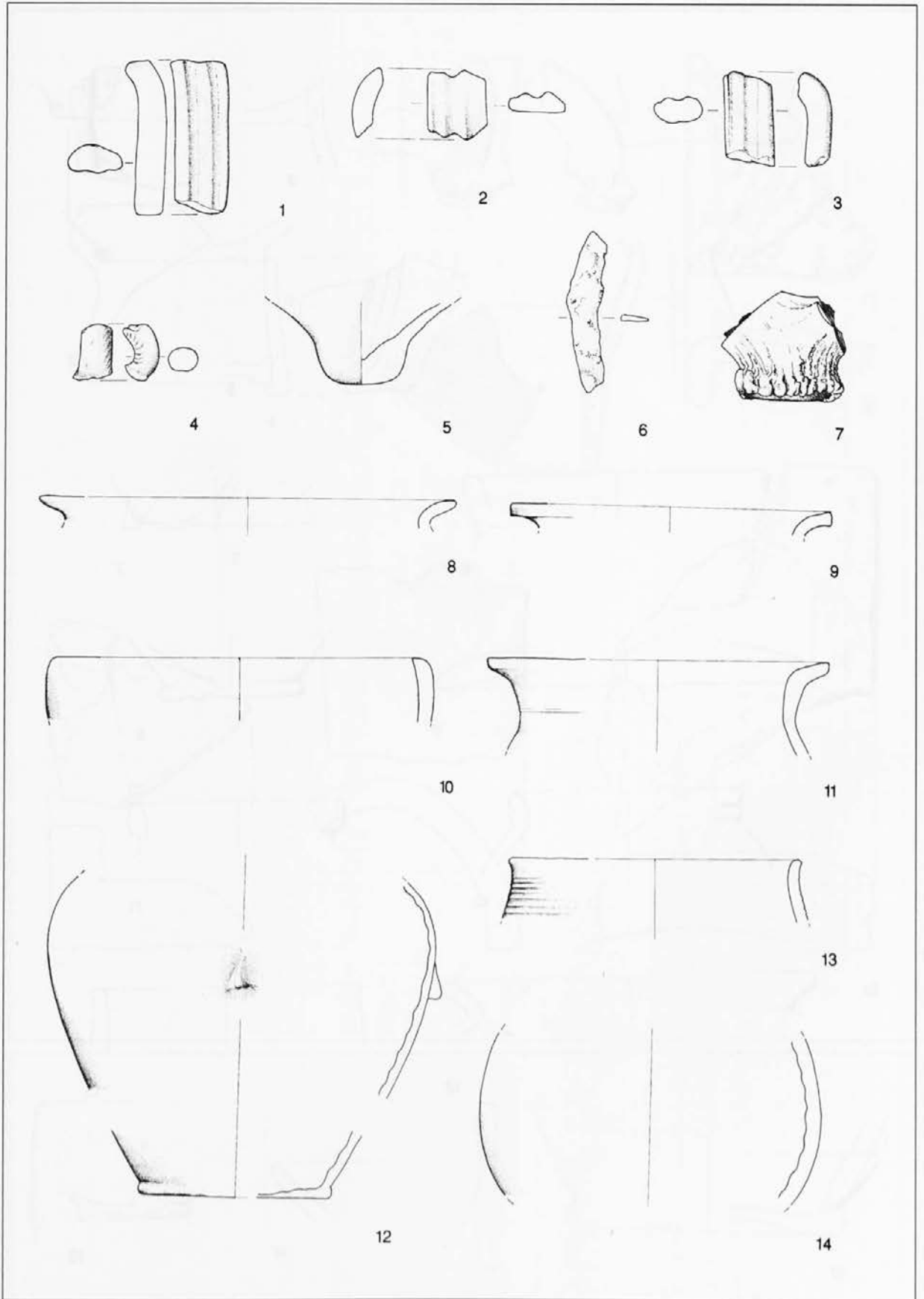
Pl. 3: Mengeš. 1-7 kindergarten, structure 4; 8-12 Semesadika, structure 6; 11,12 bronze; the rest pottery. Scale = 1:3.

T. 4: Mengeš. 1-10 VVZ, slučajne najdbe; 11-12 Športna dvorana, slučajne najdbe; vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 4: Mengeš. 1-10 kindergarten, chance finds; 11-12 sports hall, chance finds; all pottery. Scale = 1:3.

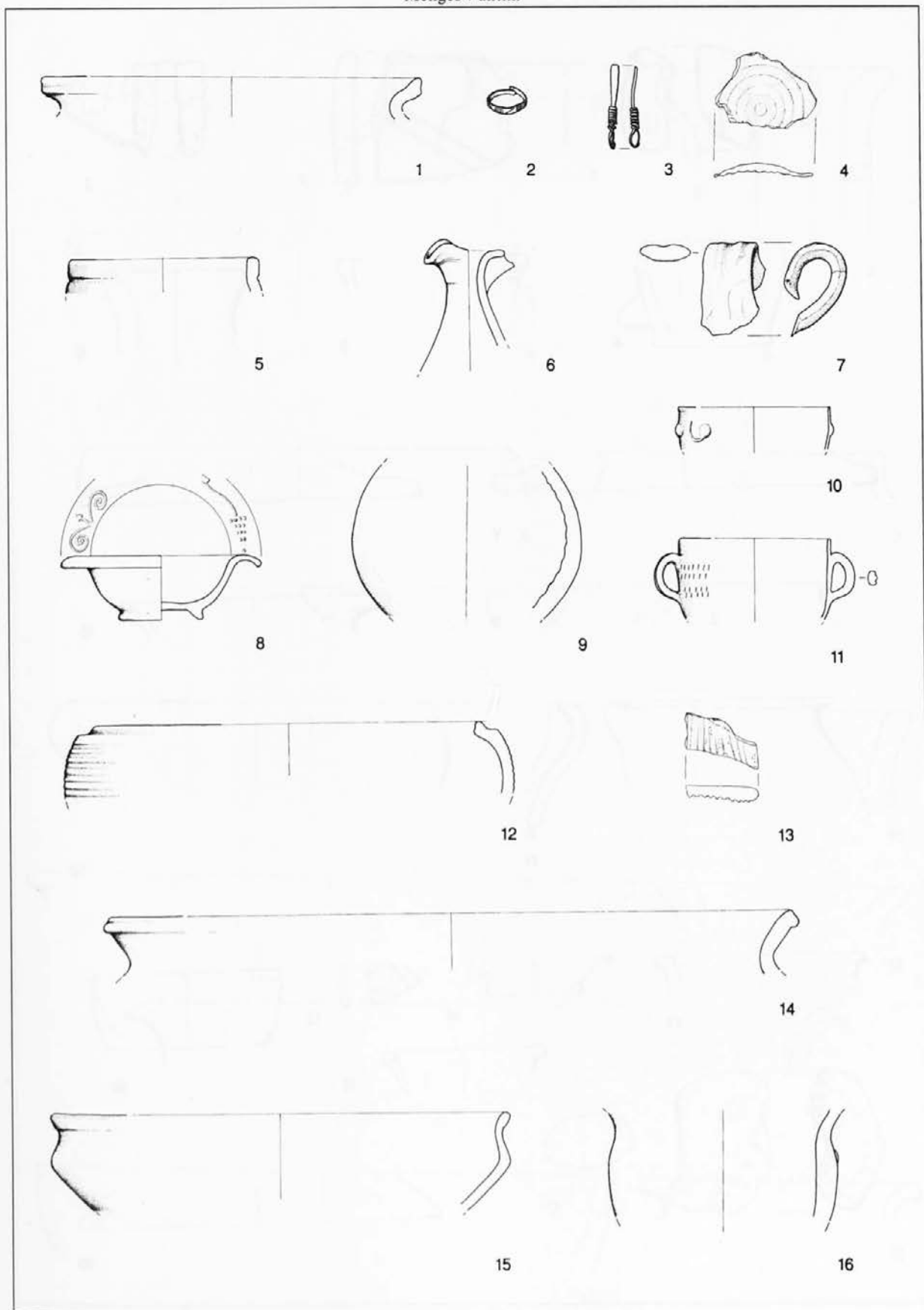

T. 5: Mengeš. Športna dvorana, slučajne najdbe; vse keramika. M. = 1:3.
 Pl. 5: Mengeš. Sports hall, chance finds; all pottery. Scale = 1:3.

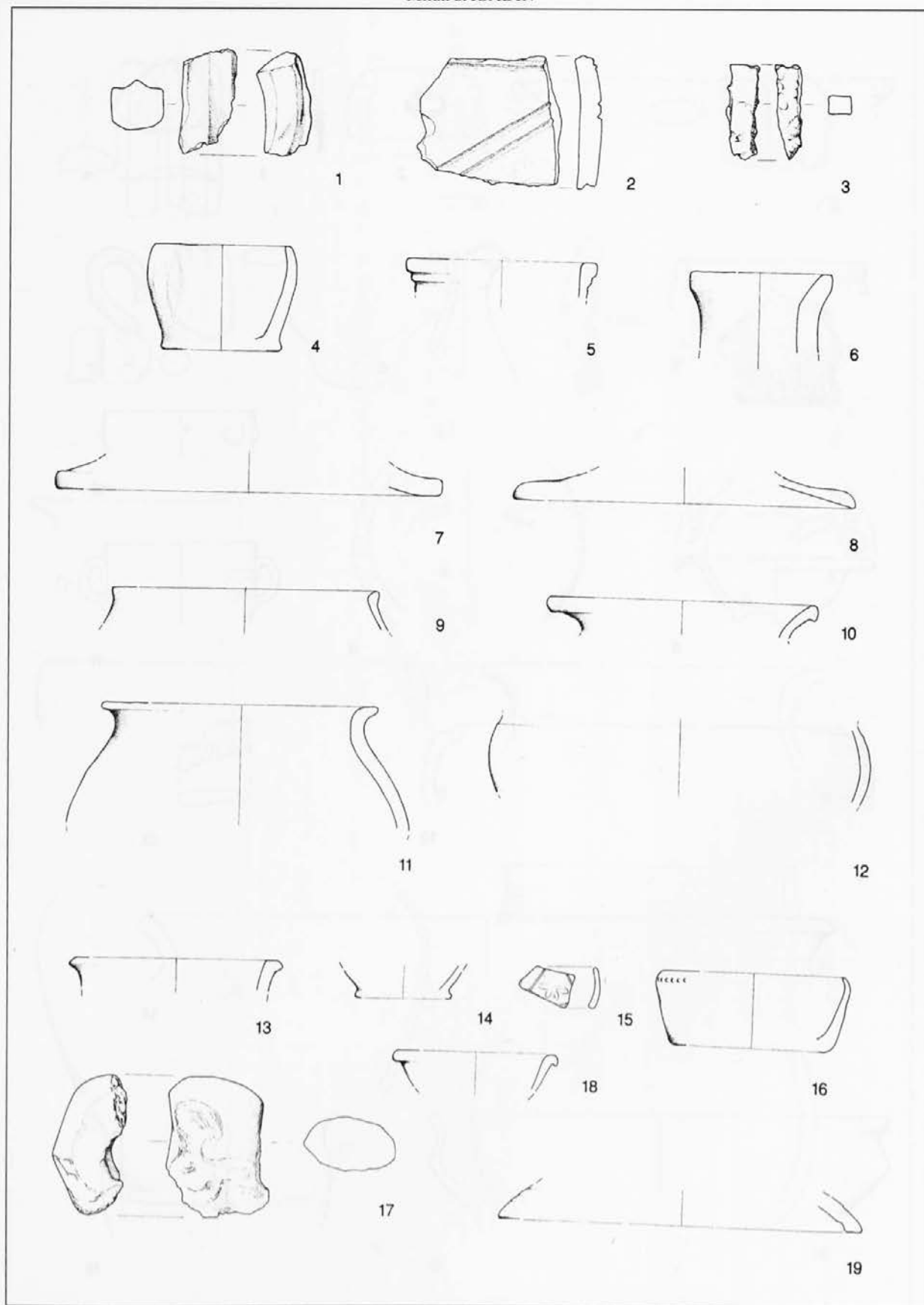
T. 6: Mengeš. Športna dvorana, 1-7 slučajne najdbe; 8-14 profil ob južnem robu gradbene jame; 6 železo; 7 jelenov rog; ostalo keramika. M. = 1:3.

Pl. 6: Mengeš. Sports hall, 1-7 chance finds; 8-14 the profile of the southern edge of the construction pit; 6 iron; 7 antler; the rest pottery. Scale = 1:3.

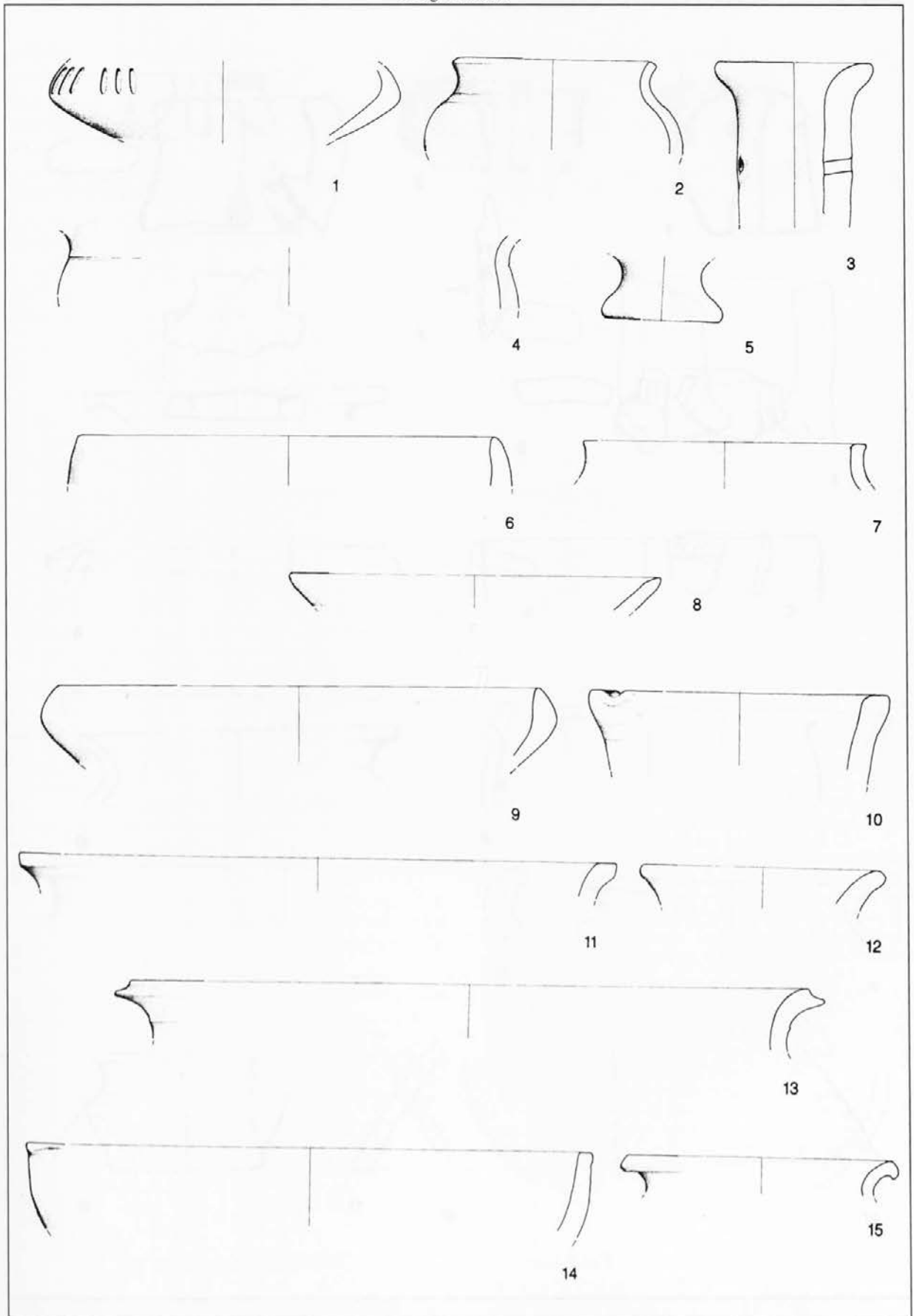
T. 7: Mengeš. Športna dvorana, 1-11 profil ob južnem robu gradbene jame, 12-15 notranjost gradbene jame, 16 objekt z ognjiščem; 2,3 bron; 4,13 steklo; ostalo keramika. M. = 1:3.

Pl. 7: Mengeš. Sports hall, 1-11 the profile of the southern edge of the construction pit, 12-15 the interior of the construction pit, 16 the structure with a hearth; 2,3 bronze; 4,13 glass; the rest pottery. Scale = 1:3.

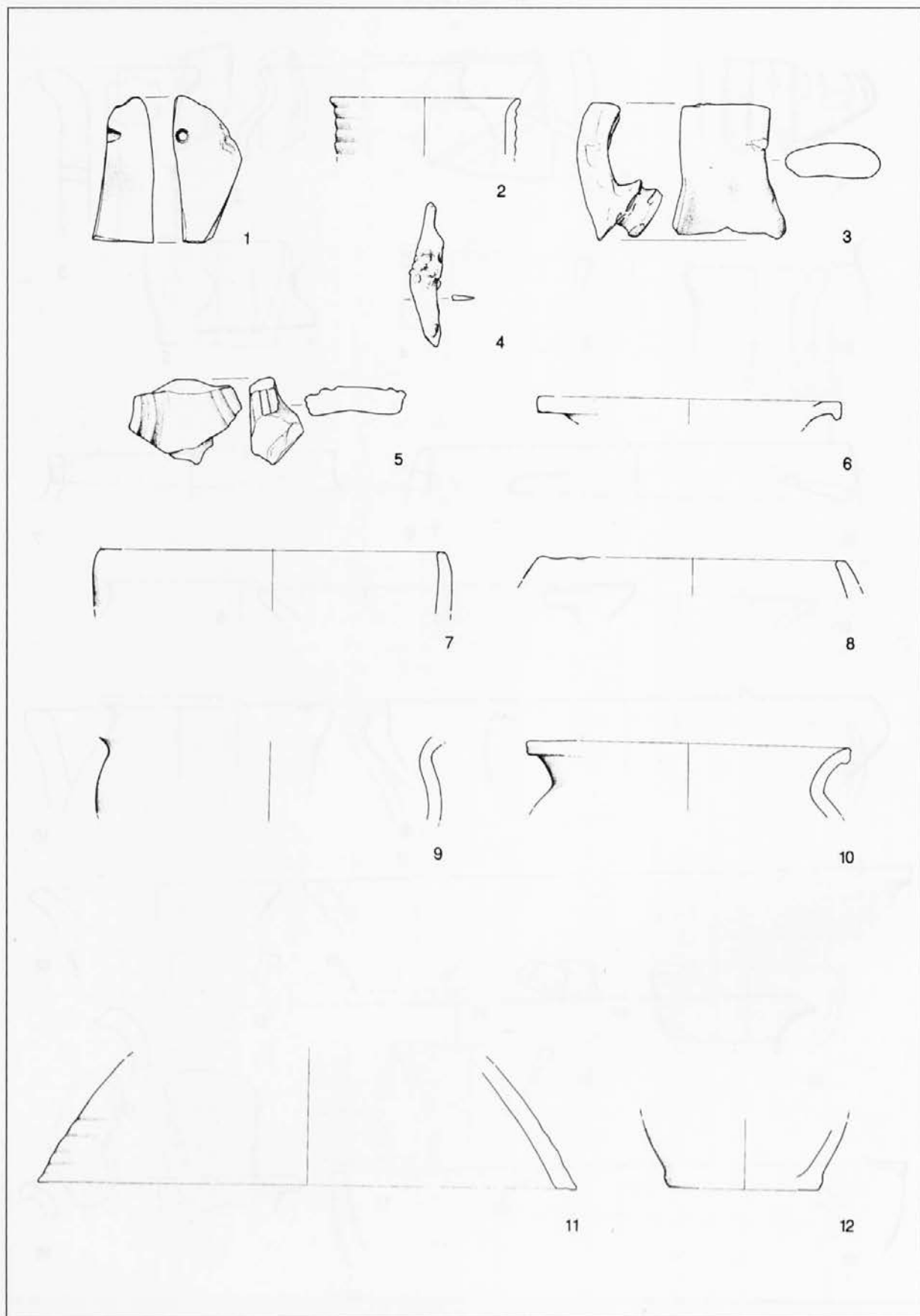
T. 8: Mengeš. Športna dvorana, 1,2,4-12 notranjost gradbene jame, 3 objekt z ognjiščem, 13-19 izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame; 3 železo, ostalo keramika. M. = 1:3.

Pl. 8: Mengeš. Sports hall, 1,2,4-12 the interior of the construction pit, 3 the structure with a hearth, 13-19 the ditch along the southwestern edge of the construction pit; 3 iron, the rest pottery. Scale = 1:3.

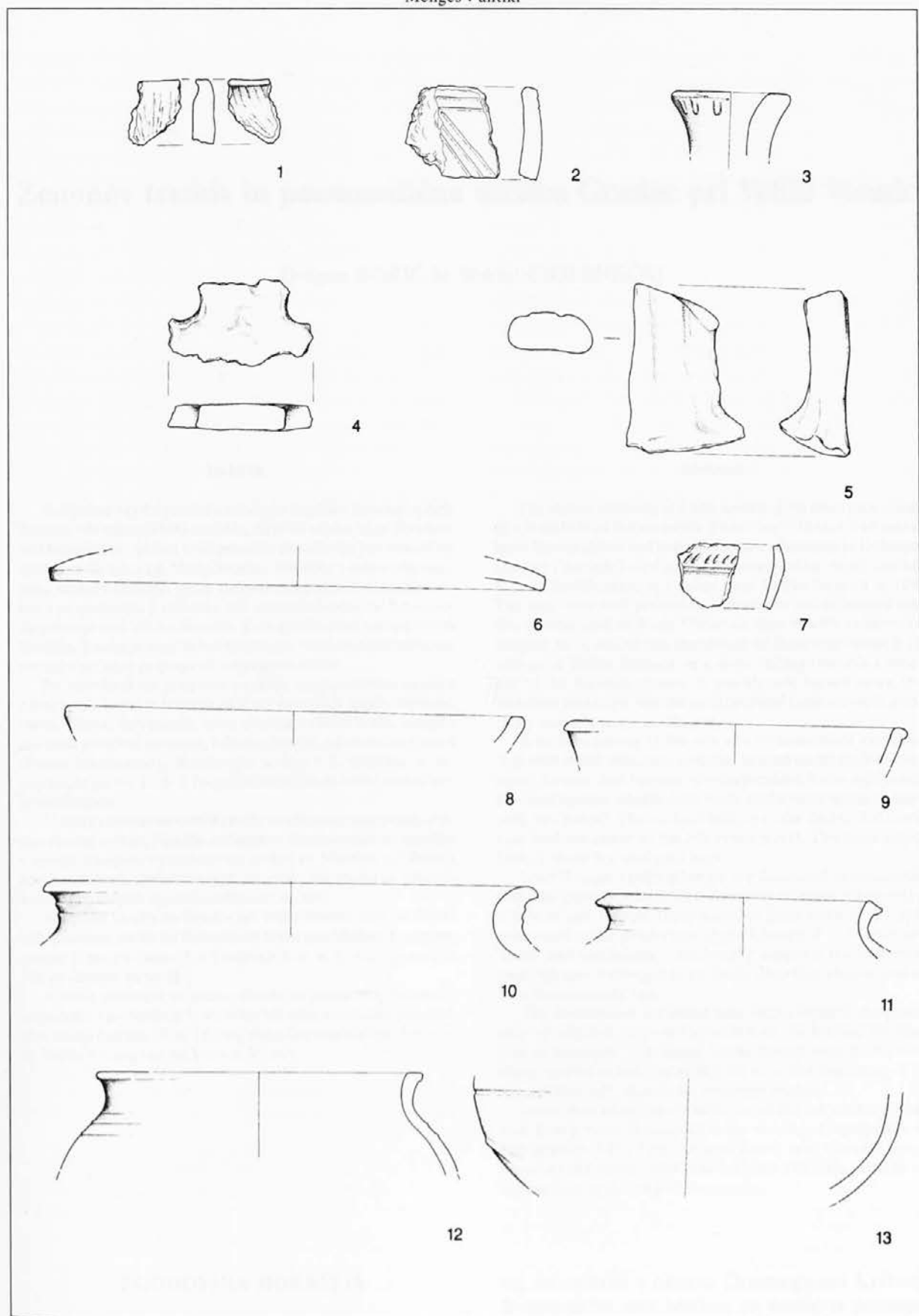

T. 9: Mengeš. Športna dvorana, izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame; vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 9: Mengeš. Sports hall, the ditch along the southwestern edge of the construction pit; all pottery. Scale = 1:3.

T. 10: Mengeš. Športna dvorana, izkop ob jugozahodnem rob gradbene jame; 1 kamen; 4 železo; ostalo keramika. M. = 1:3.
 Pl. 10: Mengeš. Sports hall, the ditch along the southwestern edge of the construction pit; 1 stone; 4 iron; the rest pottery. Scale = 1:3.

T. 11: Mengeš, Športna dvorana, izkop ob jugozahodnem robu gradbene jame; vse keramika. M. = 1:3.

Pl. 11: Mengeš. Sports hall, the ditch along the southwestern edge of the construction pit; all pottery. Scale = 1:3.

Zenonov tremis in poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici

Dragan BOŽIČ in Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

Naključna najdba podatka o točnem najdišču tremisa cesarja Zenona - do takrat je bilo znano le, da je bil najden blizu Šmarjete na Dolenjskem - je leta 1993 privedla do odkritja poznoantične utrdbe na Gradcu pri Veliki Strmici. Najdišče z dobro ohranjenimi ostanki obzidja, petih stolpov in zgodnjekrščanske cerkve s pripadajočo ji cisterno leži severozahodno od Šmarjete na pobočju pod Veliko Strmico, ki se spušča proti zavoju rečice Radulje. Znano je sicer že več kot sto let, vendar so arhitekturne ostanke do zdaj pripisovali srednjemu veku.

Pri površinskem pregledu najdišča in neposredne okolice z detektorji kovin je bilo odkritih več kovinskih najdb (bronasti novci, fibule, deli pasnih spon, obesek v obliki križa, konjska oprema, svinčeni vretenci, železno orodje, pravokoten okov z dvema luknjicama). Najstarejše sodijo v 2. oziroma 3. st., najmlajše pa v 6. st. n. š. Najpomembnejše so tukaj podrobneje analizirane.

V zvezi z obeskom v obliki križa so obravnavana poznoantična viseča svetila. Najdba odlomkov viseče steklene svetilke v apsidi, izkopani v prezbitteriju cerkve sv. Martina pri Taboru nad Knežakom, dodatno krepi domnevo, da apsida ne pripada romanski, ampak zgodnjekrščanski cerkvi.

Nastanek utrdbe na Gradcu pri Veliki Strmici, ki je po tlorisu zelo podobna utrdbi na Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem, postavljamo na konec 5. ali začetek 6. st. n. š.; razlogi zanj so bili predvsem strateški.

V dveh dodatkih na koncu članka so predstavljeni osnovni podatki o grobiščih iz 6. st., ki sta bili odkriti v okolici Šmarjete že v zadnji četrtini 19. st. (Kicelj blizu Gorenje vasi pri Šmarjeti in Vovkov vinograd na Vinjem Vrhu).

ZGODOVINA ODKRITJA

Franjo Jarc, od 1874 kaplan v Leskovcu pri Krškem in od 1882 do 1904 župnik na Mirni, je imel veliko zbirko rimskih novcev, ki so bili sko-

Abstract

The chance discovery of a note revealing the exact provenience of a tremissis of the emperor Zeno - until then it had merely been known that it had been found near Šmarjeta in Dolenjska (Lower Carniola) - led to the discovery of an important late Roman fortification at Gradec near Velika Strmica in 1993. The site, with well preserved remains of the defensive wall, five towers, and an Early Christian church with a cistern belonging to it, lies to the northwest of Šmarjeta beneath the village of Velika Strmica on a slope falling towards a meander of the Radulja stream. It was already known more than hundred years ago, but the architectural remains were previously thought to be mediaeval.

A surface survey of the site and its immediate surroundings with metal detectors revealed several metal finds (bronze coins, fibulae, belt buckles, a cross pendant, horse equipment, two lead spindle whorls, iron tools, and a rectangular element with two holes). The earliest belong to the 2nd or 3rd centuries, and the latest to the 6th century AD. The most important of them are analysed here.

Late Roman hanging lamps are discussed in connection with the cross pendant. The discovery of some fragments of a typical late Roman three-handled glass lamp in the apse, excavated in the presbytery of the Church of St Martin near Tabor nad Knežakom, additionally supports the hypothesis that this apse belonged to an Early Christian church and not to a Romanesque one.

The fortification at Gradec near Velika Strmica, the ground plan of which is very similar to that of the hill-top fortification at Korinjski hrib above Veliki Korinj, was in all probability erected at the end of the 5th or at the beginning of the 6th century AD, mostly for strategic reasons.

Basic data about two cemeteries of the 6th century, which had already been discovered in the vicinity of Šmarjeta in the last quarter of the 19th century (Kicelj near Gorenja vas pri Šmarjeti and Vovkov vinograd on Vinji Vrh), are given in two appendices at the end of the article.

raj vsi odkriti v okolici Drnovega pri Krškem.¹ V njej je bil leta 1883 le en novček iz poznejših stoletij: zlati tremis bizantinskega cesarja Zenona. Jarc ga bežno omenja že v članku, objavljenem leta 1880 v *Novicah*,² podrobneje pa ga opisuje

v popisu svoje zbirke iz leta 1883.³ Zlatnik seveda ni bil najden pri Drnovem. Kaže, da Jarc točnega najdišča ni poznal, saj piše, da je bil novc najden pri Šmarjeti, blizu Šmarjete oziroma v šmarješki okolici. Zdaj se hrani v Numizmatičnem kabinetu Narodnega muzeja v Ljubljani.

Vse dosedanje omembe v arheološki in numizmatični literaturi se sklicujejo na Jarčev članek ali na njegov popis, zato kot najdišče navajajo Šmarjeto ali šmarješko območje.⁴ To velja tudi za objavo izpred štirih let, v kateri je bil novc prvič predstavljen z barvno fotografijo sprednje in zadnje strani.⁵ Na sprednji je Zenonovo doprsje z napisom DN ZENO PERP AVC, na zadnji pa križ v lovorjevem vencu z napisom COMOB v odrezu (sl. 10: 1).

Srečno naključje je hotelo, da se nam je po več kot sto letih od odkritja posrečilo ugotoviti točno najdišče zlatnika. Ključ do rešitve pa ni v strokovni literaturi, ampak v *Zgodovini šmarješke fare*, ki jo je napisal Janez Volčič, župnik v Šmarjeti na Dolenjskem, in ki je izšla v Novem mestu leta 1887.⁶ Pri prelistavanju Volčičeve knjižice smo na strani 81 prebrali domnevo, da je stal dvor Kozjak, ki ga omenjajo srednjeveške listine, v Gradcu, to je na levem bregu Radulje za hribom Koglo. Volčič je tako mislil, ker so pri

razkopavanju na njem ležečih razvalin našli omenjeni Zenonov zlatnik, staro zidovje in velike človeške kosti. Kaj naj bi počel zlatnik s konca 5. st. n. š. v srednjeveškem dvoru, se očitno ni vprašal.⁷

Vendar pa to niti ni bistveno. Volčičev opis in pogovor s kolegom Janezom Dularjem, ki je v okolici Šmarjete opravljaj arheološko topografijo, sta bila zadostna za ugotovitev, da gre za Gradec pri Veliki Strmici. Zanimivo je, da je bilo to najdišče znano že Jerneju Pečniku, ki je na njem domneval prazgodovinsko naselje in zidano trdnjavo iz srednjega veka.⁸ Volčičevega opisa očitno ni nikdar bral, sicer bi bil tukaj najdeni zlatnik gotovo omenil. V tem primeru tudi zidovja, ki je bilo dobro vidno, zelo verjetno ne bi bil pripisal srednjemu veku.

Ogled najdišča, do katerega je prišlo kmalu nato, 21. in 22. februarja 1993, je pokazal, da na Gradcu ni bilo nikdar srednjeveškega dvora ali trdnjave, ampak utrdba iz pozne antike. To časovno opredelitev so poleg ohranjene arhitekture potrdile tudi vse keramične in kovinske najdbe.

Ni pa bil Zenonov tremis edini zlatnik, ki je bil tukaj odkrit. Ivan Šašelj je namreč že leta 1880, ko je v *Slovenskem narodu* pisal o velikem zakladu rimskih novcev iz Pričinske hoste pri Mokronogu,⁹ omenil, kako je bil od trebelskega

¹ *Slovenski biografski leksikon* 1 (1925-1931) s. v.; P. Kos, Numizmatika na Slovenskem. Zgodovinski oris, *Arh. vest.* 33, 1982, 248, sl. 12. Vse risbe v članku je izdelala Dragica Knific Lunder. Novce je določil Andrej Šemrov, sodelavec Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani. Barvne diapozitive sva dobila od Arheološkega oddelka (sl. 12) in Numizmatičnega kabineta (sl. 10: 1,3) Narodnega muzeja v Ljubljani (foto Tomaž Lauko) in od Prazgodovinskega oddelka Naravoslovnega muzeja na Dunaju (sl. 13). Lekturo nemškega prevoda je zelo skrbno opravil dr. Eckehart Schubert iz Frankfurta. Vsem se za trud in prijaznost lepo zahvaljujemo.

² F. Jarc, Most čez Savo pri cerkvi sv. Egidija, *Novice* 38, 1880, 417 s: Pa tudi pri Boštajnu so pred par leti našli delavci zlat od Heraklija, v posesti gosp. Gutmansthal, pri "Zidanem mostu" Vitelija v posesti gosp. Zoreta, Zenota pri Šmarjeti, Anastazija pri Mokronogu itd.

³ Isti, *Zbirka rimskih novcev, nabral na Dernovem pri Leskovcu Franjo Jarc, župnik na Mirni* (1883) 3: ...iz poznejih stoletij je le Zeno I. 474 pričujoč in še ta je bil drugej in sicer blizu Šmarjete najden; 30: L. 474. 1135. DN Zeno Perp N. - Comob. - Znamnje s križa v vencu. - Zlat majhen, najden v Šmarješki okolici.

⁴ S. Gabrovec, Šmarjeta, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 228; P. Petru, Arheološki oris poznoantične poselitve Slovenije, *Zgod. čas.* 36, 1982, 300, št. 132; M. Slabe, In šele nato se naselijo Slovani, v: *Dolenjski zbornik* (1985) 65, op. 13; P. Kos, *The monetary circulation in the southeastern Alpine region ca. 300 B. C. - A. D. 1000*, *Situla* 24, 1984-1985 (1986) 221 s, op. 17; isti, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 1 (1988) 406, št. 248-1.

⁵ P. Bitenc et al., Katalog razstavljenega gradiva, v: T. Knific, M. Sagadin, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem* (1991) 61, št. 33; Novc. Šmarjeta. Numizmatični kabinet Narodnega muzeja, inv. št. 5294. Zeno. Tremis (zlat), kovan med leti 474-491 v Milanu. Av.: DN ZENO PERP AVC, doprsje cesarja v plašču z diademom, na desno. Rv.: v odrezu COMOB, križ v lovorjevem vencu. U.B. 179; FMRSI II (sic!) 248-1.

⁶ J. Volčič, *Zgodovina Šmarješke fare pri Novem mestu* (1887) 81: Ta dvor Kozjak je bil, brž ko ne, gradiček za Koglem, na levem bregu naše Radovlje. Tu se vidijo še razvaline starega grada. Pravijo pa "v Gradcu na Ravničeh." Pred nekaj leti je v groblji tega grada bil najden zlat - cekin, z napisom: "D. N. Zeno Perp. N." Na drugi strani je križ v vencu. Ta Zeno je živel 474. leta, kake dve leti pred razdejanjem Rimskega carstva. - Večkrat so že razkopavali to staro zidovje, zaklada iskaje. Videl sem zares velikansko močne človeške kosti, ki so jih tu izkopali. Od te razvaline do Strleka je kake pol ure hodá.

⁷ Dvor Kozjak je v resnici po vsej verjetnosti stal na kraju, ki so mu še v Volčičevem času pravili V Kozjakih in ki po Volčiču leži četrtr ure niže od Gradca proti Štrleku (ib.; razvalina Štrlek se nahaja pri zaselku Radež naselja Obrh pri Šmarjeti, glej M. Dobovšek, Obrh pri Šmarjeti, v: *Krajevni leksikon Slovenije* 2 [1971] 519). Morebiti se nanaša na isti kraj Dobovškova navedba, da je stal gradič Kozjak na Koglu (isti, Sela pri Zburah, ib., 530).

⁸ J. Pečnik, *Izv. Muz. dr. Kr.* 14, 1904, 41: 104. *Veliki Strmec*. Pri vasi je bilo lepo prazgodovinsko stanovanje, in potem je bila tam zidana trdnjava, jeden stolp iz srednjeveške dobe. - Prim. T. Knez, Velika Strmica, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 230: Prazgodovinsko naselje pri vasi omenja Pečnik, *IMK* 14, 1904, 41.

⁹ Kos 1988 (op. 4) 391 ss, št. 223/2; D. Božič, Mokronog. *Arheologija*, v: *Enciklopedija Slovenije* 7 (1993) 209.

učitelja Lavriča izvedel, da je bil pri Veliki Strmici pred nekaj leti odkrit rimski zlatnik, in sicer na mestu, kjer je stal po pripovedi grad.¹⁰ Podatek, da je bil na njegovi zadnji strani napis *Victoria*, izključuje možnost, da bi šlo pri tem novcu za prej omenjeni Zenonov tremis.

Da sta bila na Gradcu pri Veliki Strmici najdena dva zlatnika, je izvedel tudi Ignac Kušljan iz Šentjerneja.¹¹ Ker je njegov zapis iz leta 1900, je možno, da nista bila mišljena Zenonov zlatnik in zlatnik z napisom *Victoria* na zadnji strani, ki so ju odkrili že pred letom 1880, ampak dva druga, odkrita kasneje (eden naj bi se še leta 1900 nahajal pri nekom v vasi). To pa bi pomenilo, da so že konec prejšnjega stoletja na Gradcu dobili najmanj štiri rimske zlatnike. Ali je bila to mogoče zakladna najdba?

Pri preverjanju na terenu smo, kot že rečeno, ugotovili, da je bil morebitni depo odkrit v sklopu poznoantične naselbinske postojanke.

OPIS UTRDBE

Gradec leži severovzhodno od naselja Velika Strmica na strmem levem bregu rečice Radulje, le nekaj kilometrov severozahodno od Šmarjete. Za utrdbo so izbrali dokaj nenavadno lego na pobočju, ki pada proti zavoju Radulje. Strma pobočja, ki obdajajo utrdbo s treh strani, so bila imenitna naravna obramba, ki jo je še krepila rečica na dnu soteske. Večje zemeljske posege so opravili le na severozahodni strani utrdbe, kjer so že naravno izbočeni del zemljišča okrepili z obrambnim zidom, postavljenim vzdolžno po sredi podolgovate izbokline, in jarkom, ki so ga izkopal pred njo. Povedali smo že, da je bila utrdba na severni in južni strani deloma že naravno dobro zavarovana. Ali je bil tukaj zgrajen tudi obrambni zid ali pa samo močnejši okop s palisado, brez izkopavanja ni mogoče reči. Na vzhodni strani takšni posegi vsekakor niso bili potrebni - naravna strmina je tu namreč velika, njeno obrambno učinkovitost pa še povečujejo mestoma navpične skale.

Dodatna okrepitev približno 95 x 45 m velike utrdbe so zidane zgradbe na njenem robu, ki jih je kljub ne povsem značilni obliki funkcionalno mogoče razlagati kot obrambne stolpe. Njihove

dimenzije so približno razvidne iz tlorisa utrdbe (sl. 11), vendar bodo njihov natančni obseg in obliko lahko dala le načrtna raziskovanja ali morda tudi meritve upornosti tal. Od roba je umaknjena le manjša zgradba, ki leži v bližini južnega stolpa. Označuje jo dobro vidna manjša terasa. Vzhodno pod vrhom utrdbe so na manjšem platoju ostanke zgradbe, ki kaže v primerjavi z drugimi stavbami večje ruševinske ostanke. Usmerjena je proti jugovzhodu. Ker je njen zaključek na severozahodni strani deloma prekrit s plastjo, izvirajočo s strmega pobočja nad njim, njena dolžina ni jasna. Severovzhodno pod njo je večja vboklina, ki je bila z njo očitno tesno povezana. V teh ostankih bi smeli glede na številne analogije videti zgodnje-krščansko cerkev s pripadajočo cisterno. Vhod v naselbino ni povsem jasan, zelo verjetno pa je bil na istem mestu kot zdaj. To bi potrjevala deloma z obzidjem vzporedna pot, ki je sovražnika pripeljala v utrdbo tako, da je proti obrambnemu zidu kazal desni, nezavarovani bok, in tudi obrambni stolp ob vstopu poti v notranjost.

Po podrobni mikrotopografski raziskavi zemljišča smo ugotovljene ostanke vnesli v geodetski načrt, hkrati pa smo s pomočjo dveh iskalcev kovin preiskali notranjost in bližnjo okolico utrdbe. Najdbe hrani Dolenjski muzej v Novem mestu.

KATALOG NAJDB

Tabla 1

1. Fragment loka in peresovina srebrne kolenčaste fibule. Ohranjen je nastavek igle. Os je železna.
2. Bronasta obročasta fibula. Iгла manjka.
3. Okrogla ploščata bronasta fibula, pri kateri so deloma še ohranjeni okvirčki, v katerih so bili prvotno stekleni ali almandinski vložki, ki so zdaj izgubljeni. Na spodnji strani je ohranjen del železne peresovine.
4. Obroč železne pasne sponse. Trn ni ohranjen.
5. Fragmentiran okov bronaste pasne sponse. Okrašen je z dvojnimi punciranimi krožci s piko, dvojnimi okvirjem in gostimi vrezi ob daljšem robu.
6. Fragmentirana bronasta pasna spona. Trn ni ohranjen.
7. Bronast obesek v obliki križa, okrašen po vsej površini z gosto vtolčenimi vdolbincami.
8. Fragmentirana bronasta igla s poliedrično glavico.
9. Bronast predmet trikotne oblike z luknjo v sredini in zarezo na spodnji strani.
10. Bronast obroček.
11. Zvita, na vseh straneh zaključena bronasta ploščica. Masivnejši osnovni del je prevlečen s tanjšo bronasto oblogo.

¹⁰ J. Šašel, O najdbi rimskih denarjev v Mokronogu, *Slovenski narod* 14. 1. 1880, št. 10, str. 3: ...Tako se je tudi našel rimski zlat denar pred nekimi leti, kakor mi je pravil trebelški učitelj g. Lavrič, pri Strmecu blizu Trebelega, na čegar reverzu je bil napis "Victoria". Pripoveduje se, da je bil ondi nekdanji grad.

¹¹ I. Kušljan, *Zapisnik in poslovna knjiga*, str. 107: Velka Strmica je bil star grad kjer so bli dva zlata denarja najdena na Gradcu Trebelno posestnik Smole; tu ima negdo (sic!) en star zlat denar katerega je v gradu našel.

v kateri je izdelan ornament plastičnih narebrenih rombov, povezanih med seboj.

12. Fragment večje bronaste posode z luknjo.
13. Fragment ustja bronaste posode.
14. Bronast razdelilni gumb konjske opreme.
15. Masiven bronast dvojni gumb.
16. Bronasta zakovica.
17. Bronasta zakovica.
18. Bronast žebliček z votlo polkroglasto glavico.
19. Svinčeno vretence.
20. Svinčeno vretence.
21. Svinčen stožec z manjšo jamico na vrhu. Nekoliko pod robom so vidne tri vdolbine.
- 22-25. Zviti svinčeni delci.
26. Prepognjena svinčena ploščica.

Tabla 2

1. Železen nož z ozkim žlebičem na eni strani.
2. Fragment železnega kresila.
3. Železen paličast predmet.
4. Železen obroč.
5. Del rezila železne sekire.
6. Fragment čela železne sekire.
7. Nož z dvojnimi rezilom.
8. Železen predmet s pravokotno zavitima in stanjšanima koncema.
9. Železen obroček (kosir).
10. Železen, rahlo usločen okov z dvema luknjicama.
11. Fragment rumenorjave, z rebri okrašene keramike.
12. Fragment temnosive porozne grobe kuhinjske lončenine s prečno kaneluro in valovnico.
13. Fragment črnosivega pokrova z veliko količino pri-mešanega peska.

Novci

LJ Numizmatični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani
DMNM Dolenjski muzej v Novem mestu

	Hadrianus			
1	S	117-138	Rom	RIC?
	Severus Alexander			
2	S	231-235	Rom	RIC 635d
	Licinius I.			
3	Num	313-315	Sis	RIC 4
	Constantinus I.			
4	Num	310-311	Sis	RIC 209
	Constantinus I. (Constantinopolis)			
5	Cen	330-337	?	RIC ?
	Constantius II.			
6	Cen	341-348	Sis	RIC 191
	Valens			
7	AE 3	364-378	?	RIC ?
	Valentinianus II.			
8	AE 2	383-387	Sis	RIC 32a

	Zeno (druga vlada)			
9	Tre	476-491	Med	DOC 681
	Nedoločljiv			
10	AE 1	2.p.4.st.	?	RIC ?

- 1 LJ 7866. T.: 16,88 g.
- 2 DMNM. T.: 21,54 g.
- 3 DMNM. T.: 2,00 g.
- 4 DMNM. T.: 4,22 g.
- 5 DMNM. T.: 1,95 g.
- 6 DMNM. T.: 1,33 g.
- 7 DMNM. Tip: Securitas Reipublicae. T.: 1,14 g.
- 8 LJ 7522. T.: 3,98 g.
- 9 LJ 5294. FMRSI I 248-1. T.: 1,46 g.
- 10 LJ 7521. T.: 4,70 g.

ANALIZA NAJDB

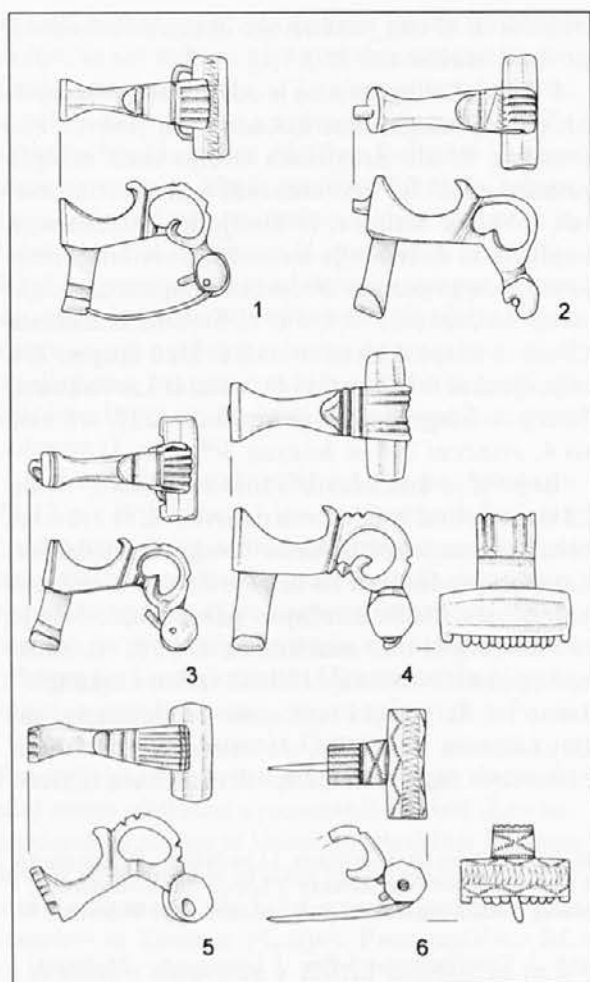
Večina pri površinskem pregledu pridobljenih najdb, ki smo jih vnesli v geodetski posnetek naselbine, je bila najdena v neposredni bližini utrdbe, predvsem na pobočju pod dvignjenim robom na južni strani. V notranjosti so bili najdeni le trije novci, odlomek srebrne fibule, dve fragmentirani pasni sponi, odlomek igle, okrašena bronasta ploščica (*t. 1*: 1,4,6,8,11) in dva železna predmeta (*t. 2*: 8,9). Tik pod južnim stolpom na robu utrdbe sta bila najdena dva značilnejša predmeta (*t. 1*: 3,14). Na pobočjih pod utrdbo pridobljeni predmeti nesporno pripadajo njenim prebivalcem in so prispeli tja večinoma zaradi erozijskega delovanja. Ni znakov, ki bi dokazovali poselitev zunaj utrdbe.

Fibule

Srebrna kolenčasta fibula

Med gradivom zaslužijo pozornost najprej tri fragmentirane fibule. Posebnost je odlomek srebrne kolenčaste fibule (*t. 1*: 1). Ohranjena sta lok s predrtino ledvičaste oblike in tečajna peresovina z železno osjo. Podobne predrtine so značilne za kolenčaste fibule različice 12 E po Wernerju Jobstu.¹² Pod to različico je Jobst združil kolenčaste fibule s peresovino v tulcu, ki imajo ledvičasto predrt lok, na prelomu loka štiri¹³ do šest vzdolžnih žlebičev, na njegovem prehodu v nogo zgoraj vijugast izrastek in ob straneh poševna žlebiča ter vzdolžno postavljen držaj igle (*sl. 1*). Njen nastanek je datiral na konec 2. ali začetek 3. st. Po Astrid Böhme naj bi tovrstne fibule zaradi

¹² W. Jobst, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forsch. in Laur. 10 (1975) 62 s, 157, Taf. 17: 118,119; 58: 118.

Sl. 1: Kolenčaste fibule različice 12 E po Jobstu. 1 Lavriakum - Civilno mesto, 2 Lavriakum - Legijski tabor (obe po Jobstu), 3 Augst (po Rihoi), 4 Regensburg - Landshuterstraße (po Fischerju), 5 Virunum - Parc. 156/3 (po Farki in Kladniku), 6 Virunum - Parc. 154/1 (po Farki, O. in S. Kladnik). Vse bron. M. = 1:2.

Abb. 1: Kniefibeln der Variante 12 E nach Jobst. 1 Lauriacum - Zivilstadt, 2 Lauriacum - Legionslager (beide nach Jobst), 3 Augst (nach Riha), 4 Regensburg - Landshuterstraße (nach Fischer), 5 Virunum - Parz. 156/3 (nach Farka und Kladnik), 6 Virunum - Parz. 154/1 (nach Farka, O. und S. Kladnik). Alles Bronze. M. = 1:2.

vzdolžno postavljenega držaja igle izdelovali v neki panonski delavnici.¹⁴ Da delavnice ne gre nujno iskati v Panoniji, pokaže pregled vseh kolenčastih fibul s peresovino v tulcu iz noriškega Lavriakuma. Tu sicer res prevladujejo fibule s prečnim držajem igle, vendar tudi delež fibul z vzdolžnim držajem ni majhen, saj znaša eno tretjino vseh (9 od 27).¹⁵ Kolenčaste fibule s peresovino v tulcu in vzdolžnim držajem se torej pojavljajo v Panoniji in v Noriku.

Ker so do zdaj znane fibule različice 12 E po Jobstu zelo maloštevilne in ker sta bili po dve najdeni v Lavriakumu in Karnuntumu, jo je Emilie Riha opredelila za noriško-panonsko obliko kolenčastih fibul s peresovino v tulcu.¹⁶ Tej različici je prišel Jobst poleg obeh fibul iz Lavriakuma še tri fibule iz Anglije, po eno iz Regensburga¹⁷ in Augsta¹⁸ in dve iz Karnuntuma. Vendar angleški primerki ne sodijo sem, ampak predstavljajo skupaj s po eno fibulo iz Zugmantla, Osterburkna in Lavriakuma posebno različico z značilno neskle-njeno okroglo predrtino na loku (različica 21 d po Böhmejevi oziroma 12 D po Jobstu).¹⁹ Tudi ena od dveh fibul iz Karnuntuma se od drugih fibul različice 12 E po Jobstu loči po tem, da ima prečno postavljen držaj igle.²⁰ Pač pa nedvomno pripadata obravnavani različici fragmentirani fibuli iz Virunuma, odkriti v letih 1985 oziroma 1987.²¹ Različici 12 E kolenčastih fibul s peresovino v tulcu lahko torej pripišemo vsega sedem fibul: po dve iz Lavriakuma (sl. 1: 1,2) in Virunuma (sl. 1: 5,6) v Noriku in po eno iz Augsta (sl. 1: 3) v Zgornji Germaniji, Regensburga (sl. 1: 4) v Reciji in Karnuntuma v Panoniji.

Fibula z Velike Strmice pa nima peresovine v tulcu, ampak ima tečajno peresovino. Zaradi tega sodi v vrsto 22 po Dragoljubu Bojoviću (ta obsega kolenčaste fibule s tečajno peresovino), in sicer v njeno različico 17.²² Tej različici lahko pripišemo štiri bronaste fibule, in sicer poleg dveh fibul

¹³ Fibula št. 119 iz Lavriakuma ima na loku štiri žlebiče, fibula št. 118 pa naj bi imela po opisu in risbi v Jobstovi knjigi samo tri. Pri navajanju značilnosti fibul različice 12 E pa Jobst trdi, da imata obe fibuli po štiri žlebiče na loku. To bo očitno držalo, saj je tolikšno število žlebičev na fibuli št. 118 narisano in omenjeno tudi v njeni prvi objavi (Die Fibel Nr. 119 aus Lauriacum hat auf dem Bügelumbruch vier Rillen, während die Fibel Nr. 118 nach der Beschreibung und Zeichnung in der Publikation von Jobst nur drei haben sollte. Demgegenüber sagt Jobst bei der Charakterisierung der Fibel-Variante 12 E, daß beide Exemplare je vier Rillen auf dem Bügel besitzen. Das dürfte auch zutreffen, da in der Erstveröffentlichung der Fibel Nr. 118 vier Bügelrillen sowohl erwähnt als auch abgebildet werden): L. Eckhart, *Ausgewählte Kleinfunde der Grabung 1952 ohne Keramik und Münzen*, *Forsch. Laur.* 2, 1954, 79, Abb. 43: P 93.

¹⁴ A. Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, *Saalb. Jb.* 29, 1972, 21.

¹⁵ Jobst (op. 12) 59 ss, Taf. 15: 97-101; 17: 118, 119, 121; 18: 122.

¹⁶ E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, *Forsch. in Augst* 3 (1979) 110.

¹⁷ T. Fischer, *Das Umland des römischen Regensburg*, *Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch.* 42 (1990) 303, Taf. 199: A.

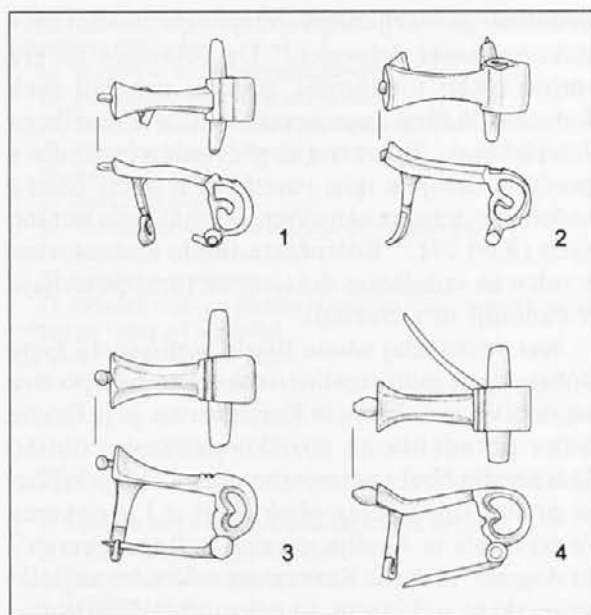
¹⁸ Riha (op. 16) 110, Taf. 22: 597.

¹⁹ Böhme (op. 14) 21, 59, Fundliste 11, 85, Taf. 9: 462; Jobst (op. 12) 62, Var. D, 157, Taf. 17: 116; 58: 116.

²⁰ Jobst (op. 12) 62.

²¹ Ch. Farka, O. Kladnik, *Fundber. Österr.* 24-25, 1985-1986, 282, Abb. 570; Ch. Farka, O. in S. Kladnik, *Fundber. Österr.* 26, 1987, 236, Abb. 453.

²² D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, *Zbir. i leg. Muz. grada Beog. Kat.* 12 (1983) 61, 135, t. 27: 265, 266.

Sl. 2: Kolenčaste fibule različice 22/17 po Bojoviću. 1, 2 Muzej grada Beograda, najdišče ni znano (po Bojoviću), 3 Siscija (po Koščeviću), 4 Leithaprodersdorf - Birnhaide-Äcker (po Nowaku). Vse bron. M. = 1:2.

Abb. 2: Kniefibeln der Variante 22/17 nach Bojović. 1, 2 Muzej grada Beograda, Fundort unbekannt (nach Bojović), 3 Siscia (nach Koščević), 4 Leithaprodersdorf - Birnhaide-Äcker (nach Nowak). Alles Bronze. M. = 1:2.

z neznanega najdišča, ki ju je objavil Bojović, še eno v celoti ohranjeno iz Siscije²³ in fibulo, ki je bila leta 1990 odkrita blizu Leithaprodersdorfa na Gradiščanskem,²⁴ ter seveda fragmentirani srebrni primerki z Velike Strmice (sl. 2; t. 1: 1). Vse te fibule se od fibul različice 12 E po Jobstu, s katerimi jih povezuje značilna ledvičasta predrtina na loku, ne ločijo samo po peresovini, temveč tudi po okrasu na prelomu loka, po držaju igle, ki je drugačne oblike in ni postavljen vzdolžno, ampak prečno, in slednjič po tem, da na prehodu loka v nogo nimajo vijugastega izrastka. Fibuli z Velike Strmice so po okrasu oziroma obliki najbližje tri od navedenih fibul, in sicer fibula iz Siscije, ki ima na loku enak okras dveh prečnih vrezov, ena od fibul z neznanega najdišča,²⁵ ki ima prav tako ozko nogo trapezastega preseka, kot jo je imela, sodeč po ohranjenem nastavku, fibula z Velike Strmice, in fibula iz Leithapro-

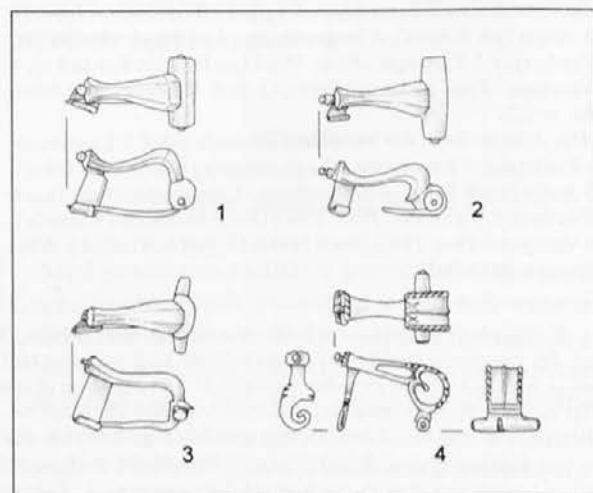
dersdorfa, ki ima enako nogo in enak okras dveh prečnih vrezov (sl. 2: 1,3,4).

Fibula z Velike Strmice je od bronastih vzporednic precej manjša, kar ni čudno, saj srebrne kolenčaste fibule praviloma sodijo med manjše primerke (sl. 3).²⁶ Pri srebrnih kolenčastih fibulah z Velike Strmice, iz Siscije in z neznanega najdišča, ki sicer sodijo k različnim vrstam, a imajo vse tečajno peresovino, je ta skoraj enako dolga: od 1,9 do 2 cm (sl. 3: 3,4; t. 1: 1). Srebrne kolenčaste fibule so nasploh izredno redke. Med skupno 236 objavljenimi kolenčastimi fibulami iz Lavriakuma, Siscije in Singidunuma je bronastih 227; srebrne so 4, svinčeni 2²⁷ in železne 3²⁸ (tab. 1).

Bojović je kolenčaste fibule različice 17 vrste 22 sicer datiral v 3. in prvo polovico 4. st., vendar brez kakršnega koli dokaza.²⁹ Nekoliko drugačno datacijo predvideva za celo vrsto 22, ki zajema kolenčaste fibule s tečajno peresovino. Fibule te vrste naj bi bile značilne za 2. in 3. st., zlasti za 3., pa tudi v 4. st. naj bi bile še vedno v uporabi.³⁰ Jasno je, da gre pri tem samo za domneve, saj Bojović sam ugotavlja, da zanesljivo datiranih primerkov fibul vrste 22 sploh ni. Fibula iz Sisci-

Sl. 3: Kolenčaste fibule iz srebra. 1 Lavriakum - Civilno mesto, 2 Lavriakum (obe po Jobstu), 3 Siscija (po Koščeviću), 4 Muzej grada Beograda, najdišče ni znano (po Bojoviću). M. = 1:2.

Abb. 3: Kniefibeln aus Silber. 1 Lauriacum - Zivilstadt, 2 Lauriacum (beide nach Jobst), 3 Siscia (nach Koščević), 4 Muzej grada Beograda, Fundort unbekannt (nach Bojović). M. = 1:2.

²³ R. Koščević, *Antičke fibule s područja Siska* (1980) 28, 55, št. 643, t. 24: 201; 42: 97.

²⁴ H. Nowak, *Fundber. Österr.* 29, 1990, 225, Abb. 721.

²⁵ Bojović (op. 22) t. 27: 265.

²⁶ Jobst (op. 12) 60, Var. A, 153, Taf. 15: 97,98; 57: 98; Bojović (op. 22) 61, var. 16, 135, t. 27: 264; Koščević (op. 23) 27 s, 55, št. 641, t. 24: 194; 42: 96.

²⁷ Bojović (op. 22) 59, var. 3, str. 130, t. 24: 230; Koščević (op. 23) 27, 55, št. 628.

²⁸ Jobst (op. 12) 62, Var. D, 157, Taf. 17: 117; Koščević (op. 23) 27, 55, št. 633 in 638, t. 23: 178; 24: 193.

²⁹ Bojović (op. 22) 61.

³⁰ *Ib.*, 58.

je tudi ni datirana, saj gotovo izvira iz struge Kolpe, na kar kaže že njena odlična ohranjenost.³¹ Enako velja za fibulo iz Leithaprodersdorfa, ki je bila očitno najdena z detektorjem kovin. Za datacijo fibul različice 22/17 po Bojoviću so nam torej na voljo le fibule različice 12 E po Jobstu z enako ledvičasto predrtino; njihov nastanek je Jobst postavil na konec 2. in začetek 3. st. Ker Jobst ne govori o času izdelovanja, ampak o času nastanka, in ker so bile nekatere kolenčaste fibule s peresovino v tulcu v rabi vse do sredine 3. st.,³² predlagamo zaenkrat za datacijo fibul različice 22/17 po Bojoviću časovni okvir konec 2. in prva polovica 3. st.

Kolenčaste fibule različic 12 E po Jobstu in 22/17 po Bojoviću, ki jim je skupna ledvičasta predrtina na loku, se ne razlikujejo samo po vrsti tipoloških značilnosti (peresovina, držaj igle, okras), ampak tudi po razprostranjenosti. Medtem ko so prve najpogostejše v Noriku (po dva primerka v Lavriakumu in Virunumu) in je znan zunaj te province samo po en primerku v Reciji (Regensburg), Zgornji Germaniji (Augst) in Panoniji (Karnuntum), velja za druge, da so do zdaj znane izključno s panonskih najdišč (Leithaprodersdorf, Siscija in Velika Strmica) in iz Zgornje Mezije (primerka iz Muzeja mesta Beograda sicer nimata znanega najdišča, vendar izvirata zelo verjetno iz Zgornje Mezije). Prvo različico (*sl. 1*) bi torej v nasprotju z Astrid Böhme, ki jo je imela za panonsko, in Emilie Riha, ki jo je opredelila za noriško-panonsko, smeli imenovati noriška, drugo različico (*sl. 2*) pa panonsko-zgornjemezijska.

Po Böhmovi se kolenčaste fibule s tečajno peresovino, ki jim pripada tudi različica 22/17

po Bojoviću, v germanskih provincah in v Reciji sploh ne pojavljajo, v Noriku in Panoniji pa le redko.³³ V Zgornji Meziji predstavljajo vrsto, ki je med vsemi kolenčastimi fibulami najmočnejše zastopana.³⁴ Zgovorno je razmerje med njimi in fibulami s peresovino v tulcu, med katere sodijo tudi fibule različice 12 E po Jobstu. V Lavriakumu znaša 0:29,³⁵ v Sisciji 3:5,³⁶ v Singidunumu pa 56:1.³⁷ Srebrna kolenčasta fibula z Gradca pri Veliki Strmici, ki v Sloveniji zaenkrat nima primerjav, je torej po svoji širši pripadnosti h kolenčastim fibulam s tečajno peresovino ter po svoji ožji pripadnosti k fibulam različice 22/17 po Bojoviću značilnost panonsko-zgornjemezijskega območja.^{37a}

	Lavriakum	Siscija	Singidunum	skupno
bron	84	42	101	227
srebro	2	1	1	4
svinec	0	1	1	2
železo	1	2	0	3
skupno	87	46	103	236

Tab. 1: Pogostnost kolenčastih fibul glede na kovino.

Bronasta obročasta fibula

Bolje je ohranjena druga fibula (*t. 1: 2*). To je velika bronasta obročasta fibula z dokaj dekorativno poudarjenim nastavkom. Kot je pokazala Ibolya Sellye, so najbolj pogoste v panonskem svetu.³⁸ Stosedemindvajset tam najdenih primerkov, ki večinoma izvirajo iz grobov oziroma s časovno opredeljenih delov grobišč, je razdelila

³¹ Koščević (op. 23) 8.

³² Jobst (op. 12) 60, Var. A.

³³ Böhme (op. 14) 51.

³⁴ Bojović (op. 22) 58.

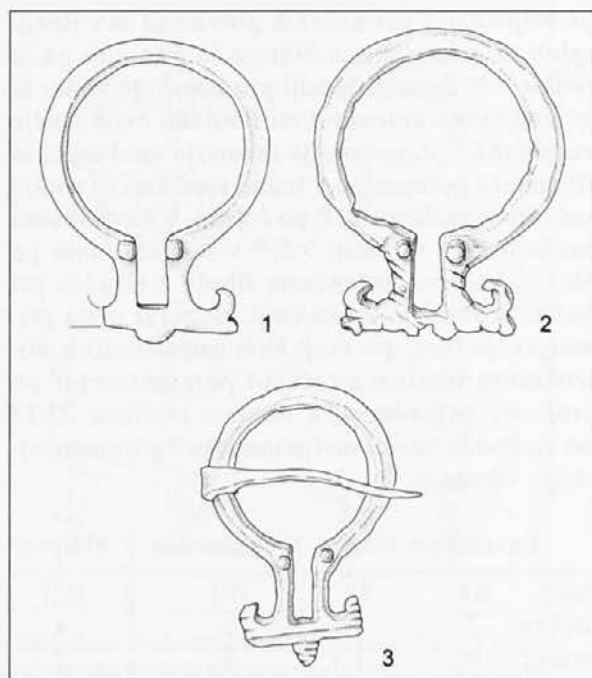
³⁵ Jobst (op. 12) 59 ss, št. 97-125, Taf. 15-18 (vse s peresovino v tulcu / alle mit Spiralhülse).

³⁶ Koščević (op. 23) 28, t. 24: 194,201 (s tečajno peresovino / mit Röhrenscharnier); 27, t. 23: 176,178; 24: 192,196,198 (s peresovino v tulcu / mit Spiralhülse).

³⁷ Bojović (op. 22) 58 ss, št. 211-266, t. 23-27 (s tečajno peresovino / mit Röhrenscharnier); 52 s, t. 19: 164 (s peresovino v tulcu / mit Spiralhülse).

^{37a} Potem ko je bilo to poglavje že napisano, je v knjižnico Inštituta za arheologijo prišla nedavno objavljena knjiga Christiana Gugla o rimskih fibulah Virunuma. Gugl navaja več objavljenih in neobjavljenih primerkov kolenčastih fibul z ledvičasto predrtino, ki jih mi nismo upoštevali. V zvezi s temi fibulami je prišel do naslednjega zaključka: fibule s peresovino v tulcu različice 1 vrste 12 E po Jobstu so značilne za Norik, fibule s tečajno peresovino različice 22/17 po Bojoviću pa se pojavljajo predvsem v Panoniji in Daciji. Vsekakor je bilo več primerkov slednjih odkritih tudi v Zgornji Meziji in Dalmaciji (Nachdem dieses Kapitel schon verfasst war, kam das jüngst erschienene Buch von Christian Gugl über die römischen Fibeln aus Virunum in unsere Hände. Gugl führt mehrere publizierte und unpublizierte Exemplare der Kniefibeln mit nierenförmiger Aussparung an, die von uns nicht berücksichtigt wurden, und kommt hinsichtlich dieser Fibeln zu folgendem Ergebnis: Fibeln mit Spiralhülse der Variante 1 des Typs 12 E nach Jobst sind für Noricum typisch, Fibeln mit Röhrenscharnier der Variante 22/17 nach Bojović erscheinen hingegen vor allem in Pannonien und Dakien. Mehrere Vertreter der letzteren wurden aber auch in Obermösien und Dalmatien entdeckt). Glej Ch. Gugl, *Die römischen Fibeln aus Virunum* (1995) 39 s, op. 167 in 168, str. 69, Fundliste 5, Nr. 1-8, Karte 5: Variante 1.

³⁸ I. Sellye, Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien, *Savaria* 19/1, 1990, 17 ss.

Sl. 4: Obročaste fibule. 1 Lavriakum (po Jobstu), 2 Brigecciona - Gerhát, grob 60, 3 Intercisa (obe po Selleyjevi). Vse bron. M. = 1:2.

Abb. 4: Ringfibeln. 1 Lauriacum (nach Jobst), 2 Brigetio - Gerhát, Grab 60, 3 Intercisa (beide nach Selleye). Alles Bronze. M. = 1:2.

na 14 vrst. Večje število takih fibul z različno oblikovanim nastavkom je bilo najdeno na Ptuju.³⁹

Jobst je različico 36 B, ki obsega tovrstne fibule, datiral v 3.-4. st. n. š.⁴⁰ Po Selleyjevi so bile vse vrste istočasno v modi na različnih območjih province Panonije, in sicer od druge polovice 3. do sredine 4. st. Med najstarejše primerke z začetka 3. st. uvršča eno od fibul iz Gerulate.⁴¹

Za primerek z Velike Strmice je značilno, da se končuje s polkrožno ploščico, ki jo na vsaki strani obdaja izrastek v obliki živalske glave. Več podobnih fibul so našli v obdonavskih mestih Norika in Panonije, in sicer v Lavriakumu (sl. 4:

1),⁴² Vindoboni, Brigeccioni (sl. 4: 2) in Intercisi (sl. 4: 3).⁴³ En primerek je znan tudi iz Savarije.⁴⁴ Podobne izrastke v obliki živalskih glav imata tudi fibuli iz Petovione, pri katerih je nastavek sicer nekoliko drugače oblikovan.⁴⁵ Za to, da so bile navedene fibule, ki so fibuli z Velike Strmice najbližje, izdelane že v drugi polovici 3. st., ne pa šele v 4. st., bi govorila predvsem podobnost izrastkov v obliki živalskih glav izrastkom na nekaterih kolenčastih fibulah različice 13 B po Jobstu,⁴⁶ ki jo je Ciglencečki datiral v sredino in tretjo četrtino 3. st.⁴⁷

Bronasta okrogla ploščata fibula

Za datacijo ostalin arhitekture na najdišču pa je posebej pomembna okrogla ploščata fibula (t. I: 3), ki z obliko in nakazanim, a izpadlim okrasom sodi v 6. st.⁴⁸ Sorodne fibule se pojavljajo v ženskih grobovih tega časa (pri nas v Kranju, na Bledu in Rifniku), ena pa je bila odkrita tudi v utrjenem višinskem naselju Korinjski hrib.⁴⁹ Fibuli z Velike Strmice povsem podobna je bila izkopana v grobu 33 nekropole Dravljje; Slabe jo glede na značaj groba in celote pripisuje prvi polovici 6. st.⁵⁰

Obeski v obliki križa in poznoantična viseča svetila

Obeska v obliki križa z Velike Strmice in iz Podzemlja

Najzanimivejša in za slovensko ozemlje redka najdba je bronast obesek v obliki križa (t. I: 7). V Sloveniji je bil podobno oblikovan, a iz srebrne pločevine izdelan obesek najden na Kučarju pri Podzemlju v prezbiterijskem delu zgornje zgodnje-

³⁹ S. Ciglencečki, Arheološki sledovi zatona antične Petovione, v: *Ptujski arheološki zbornik* (1993) 511.

⁴⁰ Jobst (op. 12) 125 s, Taf. 51: 368-372; 52: 373,374.

⁴¹ Selleye (op. 38) 26.

⁴² Jobst (op. 12) 220, Taf. 52: 374.

⁴³ Selleye (op. 38) 64, Taf. 2: 13; 68, Taf. 3: 12.

⁴⁴ *Ib.*, 68.

⁴⁵ I. Mikl Curk, *Petovio* 1, Kat. in monogr. 13 (1976) 31, št. 1788, t. 28: 6; 20, št. 855, t. 28: 7; Ciglencečki (op. 39) 511, t. 2: 3,6.

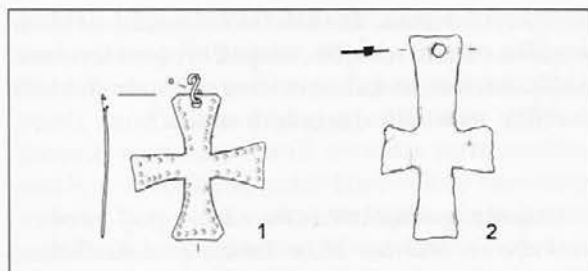
⁴⁶ Jobst (op. 12) 64 s; S. Ciglencečki, K problemu datacije nastanka rimskodobnih višinskih utrdb v jugovzhodnoalpskem prostoru, *Arh. vest.* 41, 1990, 161, t. 5: 3; 6: 16,22,25.

⁴⁷ Ciglencečki (op. 46) 161.

⁴⁸ Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridakov, v: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18 (1980) 21; V. Bierbrauer, *Invillino-Ibligo in Friaul* 1, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33 (1987) 146 s, Taf. 46: 8.

⁴⁹ S. Ciglencečki, Potek alternativne ceste Siscija-Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času 4. do 6. stoletja, *Arh. vest.* 36, 1985, 259, št. 4, str. 264, t. 1: 4.

⁵⁰ M. Slabe, *Dravljje. Grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*, *Situla* 16 (1975) 23, št. 5, str. 61, 80, t. 10: 3.

Sl. 5: Pločevinasta obeska v obliki križa. 1 Podzemelj - Kučar, zgornja cerkev, 2 Vrba - Borak-Grm, bazilika (po Bojanovskem). 1 srebro; 2 bron. M. = 1:2.

Abb. 5: Kreuzförmige Blechanhänger. 1 Podzemelj - Kučar, obere Kirche, 2 Vrba - Borak-Grm, Basilika (nach Bojanovski). 1 Silber; 2 Bronze. M. = 1:2.

krščanske cerkve (sl. 5: 1).⁵¹ Na vzhodnoalpskem območju takšni niso posebno pogosti, pogostejše so fibule v obliki križa. Primerjava z okrasjem v obliki križa, ki je že bilo sintetično obravnavano, kaže na časovni razpon od začetka 5. st. do vključno 7. st.⁵² Majhni obeski v obliki križa z luknjico na vrhu so se uporabljali kot pektorali⁵³ ali pa so bili okras svetil v cerkvah in tudi v pomembnih posvetnih zgradbah.⁵⁴ Bronasti obesek z Velike Strmice v luknjici nima zanke za obešanje, zato bi bil lahko pektoral. Da pa bi lahko bil tudi okras svetila, nakazuje po obliki zelo podoben, le nekoliko večji obesek, ki so ga izkopali v rovu poleg severnega zidu poznoantične bazilike v Vrbi na Glamočkem polju (sl. 5: 2);⁵⁵ v luknjici ima ta sicer zakovico. Najdiščni podatki o podobnem križcu iz bronaste pločevine, ki je bil najden v Gamzigradu in ima nekoliko daljša vodoravna kraka kot križca z Velike Strmice in iz Vrbe, žal niso znani.⁵⁶

Srebrni križec s Kučarja ima štiri približno enako dolge, proti koncem razširjene krake. V luknjici tiči esasta zanka za obešanje, ob robovih pa je okrašen z iztolčenimi pikami. Po Bierbrauerju je bil nošen kot pektoral.⁵⁷ Zelo podoben križec iz srebra z enakim okrasom ob robovih in enako zanko za obešanje je objavil Vinski, vendar pa o njem ne vemo drugega kot to, da je bil najden nekje v Istri.⁵⁸

Čeprav je Bierbrauer križce z zanko oziroma verižico za obešanje, med katere sodi tudi srebrni primerek s Kučarja, opredelil kot pektorale,⁵⁹ njihove najdiščne okoliščine govorijo za to, da so bili obešeni na svetila. Bierbrauerjevo razlago je povzročila predvsem domneva Vinskega, da je bil srebrni križec z zanko z najdišča Crkvina oziroma Grudine pri vasi Čipuljič blizu Bugojna⁶⁰ odkrit v zgodnjekrščanski grobnici.⁶¹ Križec s Kučarja pa naj bi bil po Bierbrauerju naselbinska najdba. V katalogu razstave *Pismo brez pisave*, na katerega se sklicuje, točna lega križca res ni navedena. Če bi križec izviral iz naselbine, bi bila razlaga, da gre za pektoral, seveda možna. V resnici pa je bil odkrit, kot smo že prej povedali, v prezbiterijskem delu zgornje cerkve na Kučarju.⁶² Tudi sorodna bronasta križca z zanko oziroma verižico, najdena v izkopnih plasteh na Crkvini v Galovcu blizu Zadra, po Beloševiću ne izvirata iz grobov, ampak sta pripadala svetilom, ki so visela v tam izkopani zgodnjekrščanski cerkvi.⁶³ Kot jasno izhaja iz opisa Joza Petrovića, tudi srebrni križec s Crkvine pri Čipuljiću ni grobna najdba, kot je domneval Vinski. Grobnica, ki je bila postavljena na kanal, prekrit z velikimi opekami, je vsebovala tri okostja (mož, žena, otrok), ki

⁵¹ J. Dular, Early Christian church on Kučar near Podzemelj, *Arh. vest.* 29, 1978, 532; Bitenc *et al.* (op. 5) 50, št. 5; Ciglencčki (op. 110) Taf. 7: 1.

⁵² Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *Vjes. Arh. muz. Zag.* 3, 1968, 103 ss; isti, Kasnoantički starosjedjoci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjes. arh. hist. dalm.* 69, 1967 (1974), 21 ss, t. 13: 5-11; 14; 15; V. Bierbrauer, Kreuzfibeln in der mittelalpinen romanischen Frauentracht des 5.-7. Jahrhunderts: Trentino und Südtirol, *Archivio per l'Alto Adige* 86, 1992, 1 ss.

⁵³ Vinski 1968 (op. 52) 108 ss; Bierbrauer (op. 52) 16 s.

⁵⁴ N. Duval, M. Jeremić, L'église J au sud de la ville, dite "basilique à une nef", v: *Caričin Grad* 1, Coll. de l'Éc. franç. de Rome 75 (1984) 133, 138; B. Bavant, Les petits objets, v: *Caričin Grad* 2, Coll. de l'Éc. franç. de Rome 75 (1990) 204 s, op. 29; J. Belošević, Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 31/18, 1991-1992 (1993), 136 s, op. 20.

⁵⁵ I. Bojanovski, Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju, *Glas. Zem. muz.* 35-36, 1980-1981, 205, sl. 7.

⁵⁶ *Gamzigrad. Kasnoantički carski dvorac*, Galerija Srpske akademije nauka i umetnosti 45 (1983) 136, št. 183, str. 139, sl. 184.

⁵⁷ Bierbrauer (op. 52) 16, Abb. 3: 5.

⁵⁸ Vinski 1968 (op. 52) 110, t. 6: 28.

⁵⁹ Bierbrauer (op. 52) 16, 17.

⁶⁰ V. Paškvalin, N. Miletić, 12.103 Grudine (Crkvina), v: *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* 2 (1988) 178 s.

⁶¹ Bierbrauer (op. 52) 16, op. 36; Vinski 1968 (op. 52) 108, t. 4: 19.

⁶² S. Ciglencčki, Zgodnjekrščansko središče na Kučarju u Beli krajini, v: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izd. Hrv. arh. dr. 10 (1986) 144.

⁶³ J. Belošević, O rezultatima istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra u 1990. godini, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 30/17, 1990-1991 (1992), 90, t. 26: 1; isti (op. 54) 136 s, op. 20, t. 34: 3.

niso imela nikakršnih pridatkov. Križec je bil skupaj z odlomki stekla in keramike najden v neposredni bližini grobnice na mestu, na katerega so po Petroviću metali odpadke.⁶⁴

Poznoantične viseče steklene svetilke

Da je ta križec res visel na nekem svetilu v cerkvi, ki so jo izkopal na Crkvini pri Čipuljiću,⁶⁵ potrjujejo odlomki stekla, ki jih je objavil Petrović. Med njimi so namreč trije,⁶⁶ ki očitno izvirajo od značilnih steklenih visečih svetilk, ki so poleg lestencev osvetljevale zgodnjekršćanske cerkve. Te svetilke so bile obešene na bronasto držalo. Svetilka je imela obliko obrnjenega prisekanega stožca, kapljičasto odebeljeno ustje, vbočeno stožčasto dno in ob ustju tri večinoma ozke ročaje z veliko spodnjo atašo ovalne oblike. Ta oblika je izpričana na širokem območju od Bližnjega vzhoda prek Balkana do Tirolske in Italije.⁶⁷ Držalo je imelo na vrhu kavelj za obešanje, spodaj zaključen z zanko, v katero so bile obešene tri žice ali tri trakaste ploščice, katerih vsaka je imela na spodnjem koncu obešen kavelj.⁶⁸ Spodnji trije kavliji so bili vtaknjeni v ročajčke steklene posodice, ki so navadno premajhni, da bi skozi vdeli prst. Na straneh te revije sta že bili objavljeni dve taki držali, odkriti v Čelegi blizu Novigrada in v tako imenovanem kastrumu na Brionih.⁶⁹

Podobno bronasto držalo, ki je bilo odkrito na območju apside spodnje cerkve na Ajdovskem gradu pri Vranju,⁷⁰ je sestavljeno iz kavlja za obešanje in štirih verižic, od katerih so spodnje tri obešene v zadnji, nekoliko večji člen zgornje. Ker na spodnjih koncih teh treh verižic ni nobenih

kavljev, ni dvoma, da to držalo ni nosilo steklene svetilke s tremi ročajčki, ampak bronast lesteneč, polikandelon, na katerem so se nahajale steklene svetilke nekoliko drugačnih oblik.⁷¹

Ostanki zgodnjekršćanske cerkve pod gotso cerkvijo sv. Martina blizu Tabora nad Knežakom

Iz Slovenije pa ni znano samo bronasto držalo lestence, ampak tudi ostanki steklenih svetilk s tremi ročajčki. Med odlomki stekla, ki so bili najdeni v polkrožni apside, ki jo je Nada Osmuk odkrila v prezbiteriju podružnične cerkve sv. Martina pri Taboru nad Knežakom, so dva ročajčka in vboklo stožčasto dno, ki gotovo izvirajo od takih svetilk.⁷² Steklo je Osmukova datirala v rimsko dobo, apside pa v romaniko. Da apside pripada romanski predhodnici gotske cerkve, meni tudi Marijan Zadnikar.⁷³ Vendar pa vse govori za to, da nimamo opravka z ostanki romanske, ampak zgodnjekršćanske cerkve iz pozne antike. Do enake ugotovitve sta že pred nami prišla neodvisno Josip Stošić z Inštituta za umetnostno zgodovino v Zagrebu in Vladimir Sokol iz Muzeja Prigorja v Sesvetah pri Zagrebu. Zid apside debeline 55 cm ima na zunanji strani dva 20 cm debela pilastra, ki sta preplitva, da bi bila opornika. Očitno gre za lizeni; takšne na apsidah zgodnjekršćanskih cerkev niso posebna redkost. Na tem mestu naj zadošča, da kot primerjavo navedemo apside zgodnjekršćanske cerkve, odkrite na otoku Stipanska pri Šolti.⁷⁴ Tudi z grobo malto povezani lomljenci, ki so bili v južni polovici apside položeni vzporedno z notranjim obodom zidu in naj bi bili po Osmukovi nekakšno polnilo, ne more-

⁶⁴ J. Petrović, Novi arheološki nalazi iz doline Gornjeg Vrbasa, *Glas. Zem. muz.* 15-16, 1960-1961, 230 s, t. 3; 4.

⁶⁵ V. Paškvalin, Prilog datiranju ranokrščanskih bazilika Bosne i Hercegovine, v: *Adriatica praehistorica et antiqua* (1970) 672.

⁶⁶ Petrović (op. 64) t. 3: 2-4.

⁶⁷ Duval, Jeremić (op. 54) 141 s, fig. 145: 1,2; 147; Bavant (op. 54) 209, 211, fig. 149, pl. 32: 108,109; S. Handler Auth, Roman Glass, v: Ch. W. Clairmont, *Excavations at Salona, Yugoslavia (1969-1972)* (1975) 166, pl. 31: 112; 33: 112; Belošević (op. 54) 137 s, t. 35; 36; D. Sergejevski, Staro-hrišćanska bazilika u Klobuku, *Glas. Zem. muz.* 9, 1954, 193, 199, št. 13, t. 13: 3,4; T. Anđelić, Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara, *Glas. Zem. muz.* 29, 1974 (1976), 205 s, 222, t. 16: 6-8; isti, Kasnoantička dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomisljima kod Mostara, *Glas. Zem. muz.* 32, 1977, 307, 312, t. 15: 3,4,6-8; B. Marušić, Zgodnesrednjeveško grobišče v Čelegi pri Novem gradu v Istri, *Arh. vest.* 9-10, 1958-1959, 206, t. 2: 6,7; 8: 6,7,9; H. Rodriguez-Mattel, *Die vor- und frühgeschichtlichen Kleinfunde vom Lavanter Kirchbichl in Osttirol* (1986, neobjavljena disertacija) 67, 476, Taf. 98: 27, 28,30,33; V. Bierbrauer, *Invillino-Ibligo in Friaul 2*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 34 (1988) 81, Abb. 23: 1,4, str. 123, št. 13 in 16.

⁶⁸ Duval, Jeremić (op. 54) 133 ss, fig. 129; 132-134; Bavant (op. 54) 205 s, fig. 145, pl. 31: 69-73.

⁶⁹ Marušić (op. 67) 207, D3, pril. 3: D3, t. 5; isti, Še o istrski Kisi (Cissa) in kesenskem škofu (*episcopus Cessensis*), *Arh. vest.* 41, 1990, 421, op. 34, t. 5: 3.

⁷⁰ Ch. Vogelpohl, Der Katalog der Kleinfunde aus der Kirchenanlage, v: P. Petru, Th. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanska cerkva na Ajdovskem gradu*, Kat. in monogr. 12 (1975) 80, št. 22, Abb. 24: 22, Taf. 24: a; Ciglenečki (op. 110) Taf. 8: 9.

⁷¹ G. Marjanović-Vujović, Dva rana hrišćanska polijejeja iz Narodnog muzeja, *Zbor. Nar. muz. Beog.* 7, 1973, 13 ss; Duval, Jeremić (op. 54) 131 ss.

⁷² N. Osmuk, Šilentabor pri Zagorju v Brkinih, *Var. spom.* 21, 1977, 321 ss, sl. 199: 2-4.

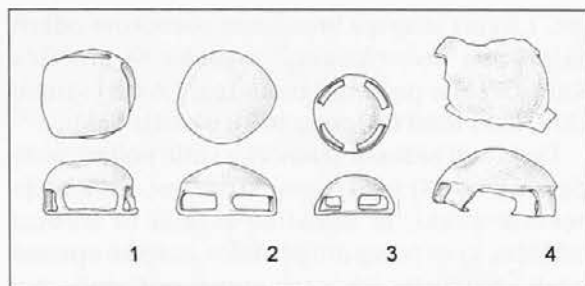
⁷³ M. Zadnikar, *Romanika v Sloveniji* (1982) 240 s.

jo biti drugega kot ostanek duhovniške klopi (*subsellium*).⁷⁵ Podoba še dopolnjuje podatek Osmukove, da so našli v spodnjem delu ruševinske plasti znotraj apside poleg odlomkov stekla, v katerih smo razpoznali ostanke poznoantične steklene svetilke, še nekaj kosov rdeče barvanega ometa. V zgornji cerkvi na Ajdovskem gradu nad Vranjem pri Sevnici in v cerkvi na Ajdni nad Potoki so namreč našli številne kose barvanega stenskega ometa, na katerih rdeča barva prevladuje.⁷⁶

Konjska oprema

Med najdbami z Velike Strmice so tudi tri, ki sodijo h konjski opremi. Bronasti razdelilni gumb (*t. l.*: 14) je podoben trem gumbom, ki so jih našli na rimskih najdiščih v Avstriji (*sl. 6*: 1,2,4).⁷⁷ Da gre res za razdelilne gumbe jermenja konjske uzde, dokazuje lega podobnih gumbov (*sl. 6*: 3) ob lobanjah vprežnih konj v grobu z vozom, ki so ga izkopali na najdišču Kozármisleny v Baranji na Madžarskem.⁷⁸

Masivni dvojni gumb iz bronu (*t. l.*: 15) ima enako velika gumba premera 2,2 cm, vendar je zgornji bolj izbočen kot spodnji. Po Oldensteinu so se podobni gumbi uporabljali pri konjski opremi in pasovih z obročasto pasno spono.⁷⁹ Uporabo pri konjski opremi dokazuje njihovo pojavljanje v grobovih z vozom, v konjskih grobovih in v zakladnih najdbah konjske opreme. Te najdiščne celote so pretežno iz druge polovice 2. in prve polovice 3. st.⁸⁰ Po Bishopu in Coulstonu gre za

Sl. 6: Razdelilni gumbi. 1 Parndorf - Stonczowa (po Nowaku), 2 Zurndorf - Neuriss (po Matouschku), 3 Kozármisleny, grob z vozom (po Kissu), 4 St. Andrä am Zicksee - Hoadl (po Grillu in Nowaku). Vse bron. M. = 1:2.

Abb. 6: Riemenverteiler. 1 Parndorf - Stonczowa (nach Nowak), 2 Zurndorf - Neuriss (nach Matouschek), 3 Kozármisleny, Wagengrab (nach Kiss), 4 St. Andrä am Zicksee - Hoadl (nach Grill und Nowak). Alles Bronze. M. = 1:2.

sestavne dele vojaških pasov 3. st.⁸¹ Dvojne gumbe iz Španije je pred kratkim izčrpno obdelal Aurecochea Fernández.⁸² Iz lege dvojnih gumbov v grobu konja, ki so ga odkrili na polotoku Tihany na Madžarskem in ga Palágyi datira na konec 2. in začetek 3. st.,⁸³ izhaja, da so se uporabljali na različnih mestih.⁸⁴ Z dvema sta bila konca povodca pritrjena na stranska obročka brzde.⁸⁵ Dvojni gumb z Gradca pri Veliki Strmici je bil sodeč po analogijah iz datiranih celot izdelan v 2. ali 3. st. n. š. To pa še ne pomeni nujno, da je bil na Gradec prinesen že v tem času. Vsekako je možno, da je tja prišel šele takrat, ko je na njem že stala zidana utrdba, to je na koncu 5. in v 6. st. Da so se dvojni gumbi po vsej verjetnosti kot stari kosi uporabljali še v 6. st., izpričujeta dva groba iz tega časa. V ženskem grobu 48 grobišča Lajh v Kranju je bil dvojni gumb

⁷⁴ B. Migotti, *Ranokrščanska topografija na področju između Krke i Cetine*, Monografije Zavoda za arheologiju JAZU 2 (1990) 42 s, št. 176, t. 27: 2; ista, *Zusatz zur Datierung der außerstädtischen frühchristlichen Architektur des breiteren salomonitischen Bereiches*, *Arch. vest.* 43, 1992, 116, Abb. 2.

⁷⁵ Osmuk (op. 72) 321, sl. 197: št. 6; 200.

⁷⁶ Th. Ulbert, *Der kirchliche Baukomplex auf dem Hügel von Vranje*, v: P. Petru, Th. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*, Kat. in monogr. 12 (1975) 26; F. Leben, A. Valič, *Ajdna*, *Arch. vest.* 29, 1978, 539, pril.; A. Valič, *Ajdna nad Potoki*, *Vár. spom.* 23, 1981, 267; Bitenc et al. (op. 5) 51 s, št. 9 in 10.

⁷⁷ J. Matouschek, *Zurndorf*, *Fundber. Österr.* 19, 1980, 490, Abb. 498; E. Grill, H. Nowak, *St. Andrä am Zicksee*, *Fundber. Österr.* 24-25, 1985-1986, 277, Abb. 523; H. Nowak, *Parndorf*, *Fundber. Österr.* 29, 1990, 227, Abb. 756.

⁷⁸ A. Kiss, *Das römische Wagengrab von Kozármisleny (Ungarn, Kom. Baranya)*, *Régészeti füzetek II* 25 (1989) 14 ss, Abb. 4; 7; 8: Ic, Id, It; 11: Ih, Iu; Taf. 7; 8.

⁷⁹ J. Oldenstein, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliäreinheiten*, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 57, 1976, 167 ss, Taf. 46: 473-489; 47: 490-503; K. Sági, *Die Ausgrabungen im römischen Gräberfeld von Intercisa im Jahre 1949*, v: *Intercisa 1*, *Arch. Hung.* 33 (1954) 82 ss, Abb. 18: 5-7; 19; Taf. 22: 6-8.

⁸⁰ Oldenstein (op. 79) 169.

⁸¹ M. C. Bishop, J. C. N. Coulston, *Roman military equipment from the Punic Wars to the fall of Rome* (1993) 153, fig. 108: 9-12.

⁸² J. Aurecochea Fernández, *Los botones de bronce en la Hispania romana*, *Archivo español de arqueología* 67, 1994, 157 ss, fig. 1: A.2b2, A.3; 4: 33, 44; str. 172 ss.

⁸³ S. K. Palágyi, *Römische Pferdegräber in Tihany*, *Alba Regia* 24, 1990, 34.

⁸⁴ *Ib.*, 21, št. 1.7.6, Abb. 7: 31; 12: 79.11.7.4, 79.11.7.7; 21; št. 1.15, Abb. 4: 16; 15: 79.11.15; str. 23, št. 3.13, Abb. 15: 79.11.58; str. 32.

⁸⁵ *Ib.*, 40, Abb. 7: 31; 12; 21; 25.

(pr. 1,8 cm) skupaj z bronastim obročkom odkrit na prsnem delu okostja,⁸⁶ v grobu 84 grobišča Knin-Greblje pa je tak gumb (pr. 1,6 cm) skupaj s kresilom ležal ob levem boku okostja deklice.⁸⁷

Da je tudi bronasti žebliček z votlo polkroglasto glavico (*t. 1*: 18) sodil h konjski opremi, nakazujejo povsem enaki, le nekoliko manjši in srebrni žeblički, ki so poleg drugih delov konjske opreme ležali ob okostju jezdnega konja, pokopanega v jami 2 gomile 2 pri kraju Inota v Transdanubiji.⁸⁸ Nad okostjem so bili na grmadi sežgani kovinski deli voza.⁸⁹ Palágyi je datiral gomilo 2 na konec 1. in v prva desetletja 2. st. n. š.⁹⁰

Orodje

Poškodovani železni nož (*t. 2*: 1) ima na eni strani rezila vzdolž njegovega hrbta zelo ozek žlebič. Trn ročaja se proti rezilu močno razširi. Njegov prehod v rezilo je na zgornji strani razmeroma oster, na spodnji pa tekoč. Trije povsem enaki noži so bili odkriti na višinskem naselju Kappele pri Jadersdorfu na Koroškem. Datirajo jih v drugo polovico 5. in v 6. st.⁹¹

Odlomek železnega kresila (*t. 2*: 2) sodi med najdbe, ki se v poznoantičnih naseljih ne pojavljajo prav pogosto. Skoraj celo kresilo je bilo izkopano na Korinjskem hribu.⁹² Bolj pogosta so v grobovih.

Za primerjavo z odlomkom z Velike Strmice naj navedemo številna razmeroma podobna kresila, ki so jih vsebovali grobovi iz 6. st., izkopani na Lajhu v Kranju.⁹³

Med najdbami z Velike Strmice sta tudi dva odlomka sekir. Pri prvem (*t. 2*: 5) gre za spodnji del rezila z ostrino, pri drugem (*t. 2*: 6) pa za podaljšani del čela. Različno velike sekire in tesače s podaljšanim čelom so značilnost poznorimskega in poznoantičnega časa (3. - 6. st. n. š.). Med najbolj zgodaj objavljenimi primerki takih sekir je sekira, ki je bila najdena v bližini ruševine cerkvice sv. Jerneja pri Gornjem Zemonu in jo je Alfons Müllner podaril Naravoslovnemu muzeju na Dunaju.⁹⁴ Poznamo jih iz rimskih mest,⁹⁵ podeželskih vil,⁹⁶ utrd v sklopu limesa,⁹⁷ grobov,⁹⁸ zakladnih najdb orodja,⁹⁹ Ljubljanič,¹⁰⁰ še zlasti veliko pa iz višinskih naselij.¹⁰¹ Velik del v Sloveniji najdenih primerkov (precej so jih našli v zadnjih letih pri preiskovanju naselij z detektorji kovin in pri potapljanju v Ljubljanič) še ni objavljen. Sekire in tesače s podaljšanim čelom imajo ozko ali pa plavutasto razširjeno uho.¹⁰² Odlomek z Velike Strmice je premajhen, da bi bilo mogoče reči, kateri različici je pripadal.

Železni obroček stremenaste oblike (*t. 2*: 9) je dobro ohranjen kosir. V poznorimskem in poznoantičnem času so bile kose pritrjene na kosišče z enim kosirjem, kot na primer obe kosi

⁸⁶ W. Šmid, Die Reihengräber von Krainburg, *Jb. Altkde* 1, 1907, 63, inv. št. 4049; Stare (op. 48) 54, št. 4, t. 22: 8.

⁸⁷ K. Simoni, Knin-Greblje - Kataloški opis grobova i nalaza, *Starohrv. pros.* 19, 1989 (1991), 87, št. 3; Z. Vinski, Razmatranja o iskovanjima u Kninu na nalazištu Greblje, *ib.*, 5 ss, t. 14: 3.

⁸⁸ S. K. Palágyi, Die römischen Hügelgräber von Inota, *Alba Regia* 19, 1982, 12, Abb. 11, str. 41, št. 2.2.11.23, Taf. 17: 11-14.

⁸⁹ *Ib.*, 12, Abb. 10, Taf. 9: 11-13; 10-15.

⁹⁰ *Ib.*, 26.

⁹¹ S. Felgenhauer-Schmiedt, *Das Kappele ("die Kåpile") ob Jadersdorf*, *Aus Forschung und Kunst* 27 (1993) 42, Taf. 45: 10-12.

⁹² Ciglenečki (op. 49) 259, t. 3: 37.

⁹³ Vinski (op. 48) 26, op. 160; Stare (op. 48) 50 ss, t. 6: 1,10; 9: 6; 23: 5; 31: 4; 33: 7; 38: 3; 40: 3; 44: 6; 45: 6; 48: 4; 50: 6 itd.

⁹⁴ A. Müllner, Archäologische Excurse nach Süd-Steiermark und Krain, *Mitt. Zent. Komm.* 6, 1880, XXVI; C. Moser, Untersuchungen prähistorischer und römischer Fundstätten im Küstenlande und in Krain, *Mitt. Prähist. Komm.* 1, 1903, 29 s, Fig. 60; R. Pohanka, *Die eisernen Agrargeräte der Römischen Kaiserzeit in Österreich*, *BAR Int. Ser.* 298 (1986) 241.

⁹⁵ Pohanka (op. 94) 241 (Emona).

⁹⁶ I. Mlinar, Iz rimskega Ozidja v Krajini, *Čas. zgod. narod.* 1, 1965, 71, sl. 9.

⁹⁷ F. Leben, Z. Šubic, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti, *Arh. vest.* 41, 1990, 319, št. 45, str. 328 s, op. 33, t. 3: 30.

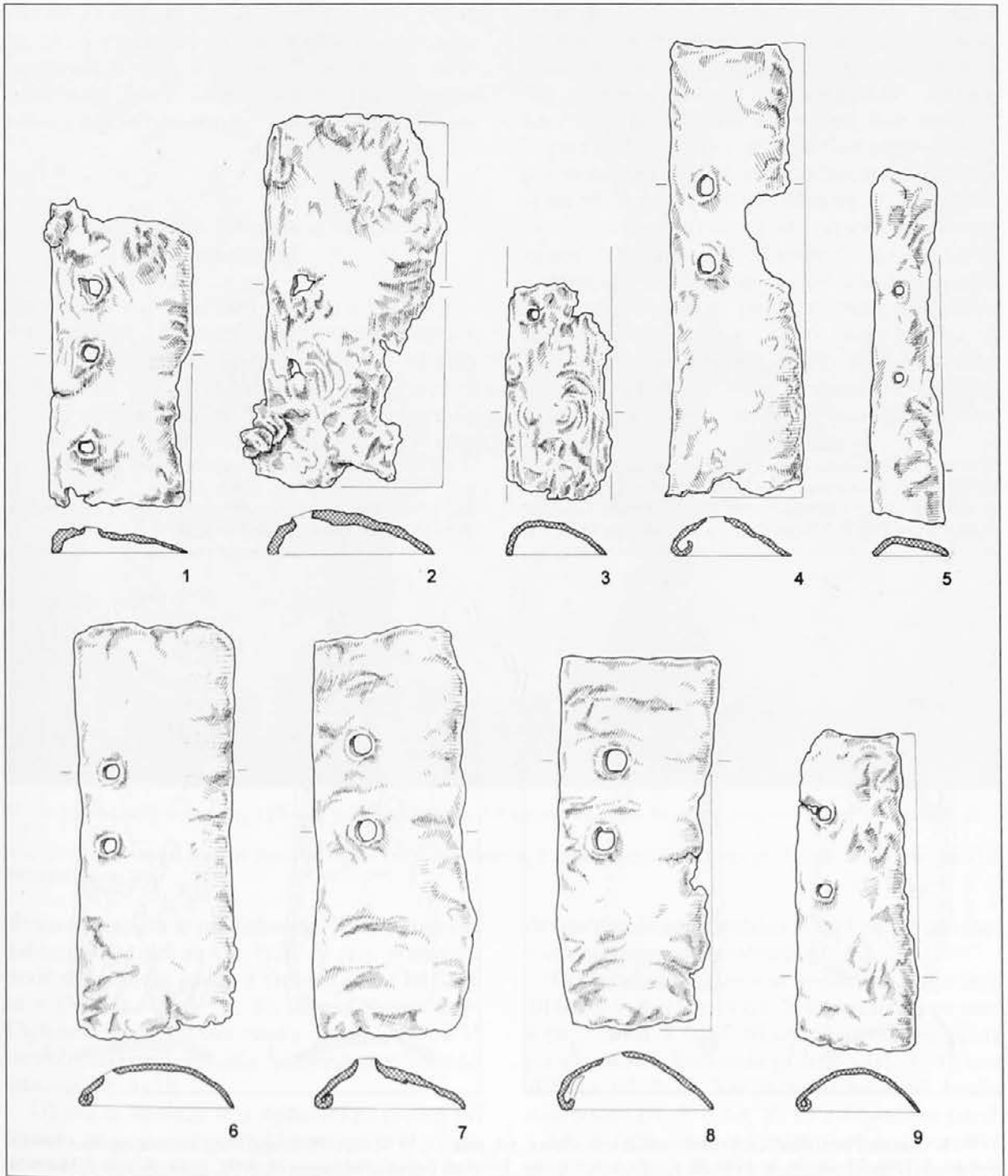
⁹⁸ R. Koščević, R. Makjanić, Neki noviji arheološki rezultati s područja antičke Siscije, v: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, *Izd. Hrv. arh. dr.* 10 (1985) 121, 123, št. 6, sl. 1: 8; B. Vičić, T. Schein, Unec. Antično grobišče, *Arh. preg.* 27, 1986, 102, sl. 2: grob 48.

⁹⁹ A. Valič, Ajdovska luknja pri Soteski v Bohinju, *Var. spom.* 27, 1985, 272, sl. 102; A. Messina, Ripostiglio di ferri tardoromani dal Carso Triestino, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 34, 1986, 9 ss, tav. 1: 1.

¹⁰⁰ M. Potočnik, Ljubljanič. Rekognosciranje rečnega dna, *Arh. preg.* 27, 1986, 172, sl. 10.

¹⁰¹ S. Gabrovec, Nekaj novih staroslovenskih najdb, *Arh. vest.* 6, 1955, 137, t. 2: 1; J. Meterc, Pregled arheoloških najdb in njihov pomen v radovljiški kotlini do konca zgodnjega srednjega veka, *Listi* 6, 1976, št. 24, str. 13, št. 32, sl. 27; S. Ciglenečki (op. 49) 259, 262, 265, op. 46 in 47, t. 2: 33; 8: 91; isti (op. 46) 150, št. 25, str. 152, op. 22-24, t. 3: 4.

¹⁰² Pohanka (op. 94) 228 ss, Abb. 14: Typ 1, 3, 4, 7 in 9a; G. Čremošnik, Nalazi iz rimskog doba na Stupu kod Sarajeva, *Glas. Zem. muz.* 42/2, 1930, 214 s, t. 12; N. Miletić, Ranosrednjovekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora, *Glas. Zem. muz.* 25, 1970, 120 s, grob 1 in 13, str. 152, t. 1; 3; 16: 7.

Sl. 7: Pravokotni okovi z dvema luknjicama. 1 Kobarid - Tonovcov grad, 2, 3 Veliki Korinj - Korinjski hrib, 4 Šentjur - Rifnik, hiša 3 (vsi po Ciglencečkem), 5 Šentjur - Rifnik, hiša 5 (po Bolti), 6-8 Loka pri Žusmu - Tinje, zakladna najdba (po Ciglencečkem), 9 Mihovo - Zidani gaber (po Petrujevi). Vse železo. M. = 1:2.

Abb. 7: Rechteckige Beschläge mit zwei Löchern. 1 Kobarid - Tonovcov grad, 2, 3 Veliki Korinj - Korinjski hrib, 4 Šentjur - Rifnik, Haus 3 (alle nach Ciglencečki), 5 Šentjur - Rifnik, Haus 5 (nach Bolta), 6-8 Loka pri Žusmu - Tinje, Hortfund (nach Ciglencečki), 9 Mihovo - Zidani gaber (nach S. Petru). Alles Eisen. M. = 1:2.

iz zakladne najdbe, ki so jo odkrili v Povirju in sodi v 4. st.,¹⁰³ ali z dvema, kot dokazujejo tri kose z Gurine pri kraju Dellach v zgornji Ziljski dolini.¹⁰⁴ Kose z Gurine so bile sicer do zdaj da-

tirane v poznolatsko obdobje oziroma na začetek 1. st. n. š.¹⁰⁵ Da so v resnici poznorimske ali poznoantične, dokazuje zanesljivo datirana kosa iste vrste, ki se je nahajala v zakladni najdbi s

konca 6. st., odkriti v poznoantičnem višinskem naselju Tinje nad Loko pri Žusmu.¹⁰⁶ Kosirji sodijo med tiste uporabne predmete, ki se s časom niso kaj dosti spreminjali. Kljub temu pokaže primerjava med kosirjem z Velike Strmice in med latenskodobnimi kosirji iz opiduma Manching¹⁰⁷ ter kosirjem iz zakladne najdbe orodja v Modreju, datirane v drugo polovico 1. st. pr. n. š.,¹⁰⁸ da se prvi od drugih v podrobnostih vendarle razlikuje. Kosir z Velike Strmice je bil narejen iz debelega železnega traku. Na spodnjem delu, ki je znotraj raven, je najdebelsi, ker se tukaj konca traku prekrivata. Širina traku se večja od spodnjega dela, v katerem je le 1,6 cm, do vrha, kjer doseže 2,5 cm. En rob kosirja je poševno sploščen. Po teh značilnostih je ta kosir zelo podoben kosirjema

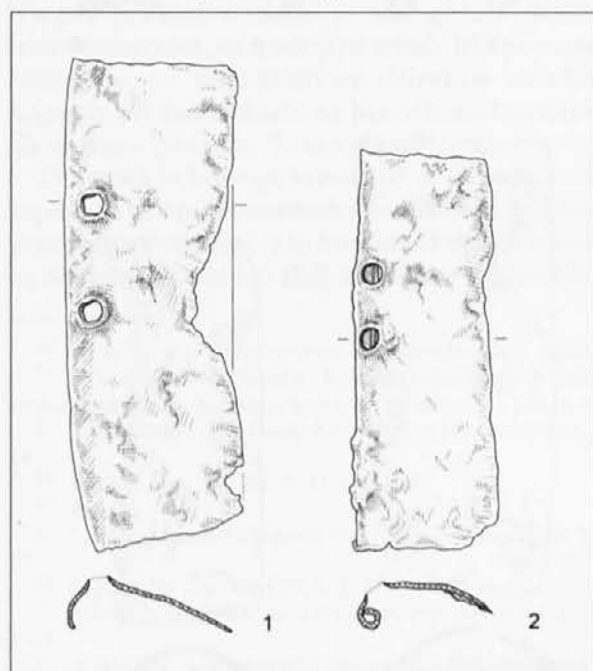
na prej omenjenih kosah iz Povirja (4. st.) in kosirjema na kosi iz zakladne najdbe s Tinja nad Loko pri Žusmu (konec 6. st.).¹⁰⁹ Če ostanemo pri nekoliko širšem časovnem okviru, lahko rečemo, da kosir z Velike Strmice nedvomno sodi v čas od 3. do 6. st. n. š.

Usločeni pravokotni okovi z dvema luknjicama

Tovrstni okovi so bili odkriti na številnih poznoantičnih višinskih naseljih v Sloveniji. Do zdaj so bili objavljeni primerki z Rifnika pri Šentjurju,¹¹⁰ s Tinja nad Loko pri Žusmu,¹¹¹ s Korinjskega hriba nad Velikim Korinjem,¹¹² s

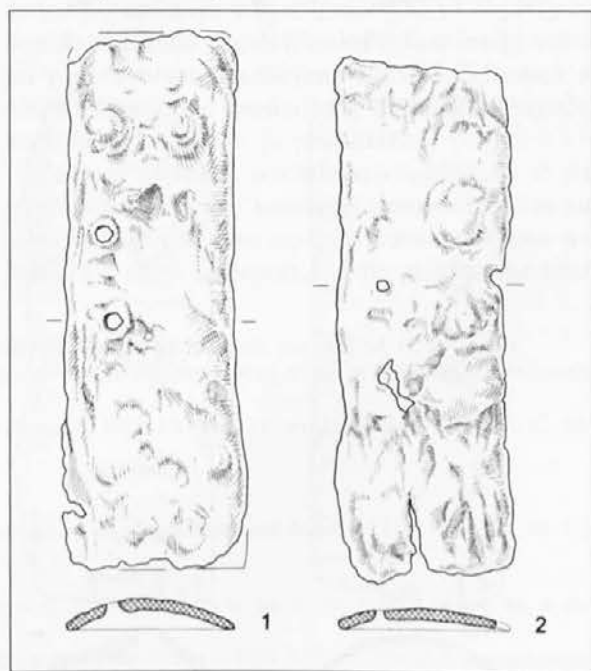
Sl. 8: Pravokotna okova z dvema luknjicama. 1 Gradišče nad Bašljem, 2 Donačka gora. Vse železo. M. = 1:2.

Abb. 8: Rechteckige Beschläge mit zwei Löchern. 1 Gradišče oberhalb von Bašelj, 2 Donačka gora. Alles Eisen. M. = 1:2.

Sl. 9: Pravokotna okova z dvema luknjicama. 1, 2 Schwechat, grob 35 (po Adlerju). Vse železo. M. = 1:2.

Abb. 9: Rechteckige Beschläge mit zwei Löchern. 1, 2 Schwechat, Grab 35 (nach Adler). Alles Eisen. M. = 1:2.

¹⁰³ N. Osmuk, Povir, Merišče, Sežana - antična naselbina, *Arh. preg.* 16, 1974, 68, t. 30: 2; ista, Nove antične najdbe v Povirju, *Gor. let.* 3, 1976, 73, 76, 78, št. 27 in 28, str. 81, t. 4: 1,2; ista, Povir pri Sežani, *Var. spom.* 21, 1977, 243 s, sl. 110; J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*, Schr. z. Ur- u. Frühgesch. 42 (1987) 91 s, 142, št. 409, Taf. 44: 3,4.

¹⁰⁴ Pohanka (op. 94) 155 ss, 359, Taf. 31: 117-119.

¹⁰⁵ Ib.; G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, Ausgr. in Manch. 5 (1974) 77.

¹⁰⁶ S. Ciglenečki, Die Eisenwerkzeuge aus den befestigten Höhensiedlungen Sloweniens aus der Völkerwanderungszeit, *Balcanoslavica* 10, 1983, 50, Nr. 6, Taf. 2: 6.

¹⁰⁷ Jacobi (op. 105) 76, 317 s, Taf. 64: 1086-1097.

¹⁰⁸ D. Svoljšak, Modrej pri Mostu na Soči, *Var. spom.* 12, 1967 (1969), 85 s, št. 4; M. Guštin, *Posočje. Posočje in der jüngeren Eisenzeit*, Kat. in monogr. 27 (1991) 23 s, 32, 62, Taf. 45: 5.

¹⁰⁹ Ciglenečki (op. 106) 50, Nr. 4, 5, Taf. 2: 4,5.

¹¹⁰ L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju*, Kat. in monogr. 19 (1981) 21, t. 22: 31; S. Ciglenečki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, 239 ss, Taf. 4: 17; Bolta, ib., 24, t. 24: 39.

¹¹¹ Ciglenečki (op. 106) 50, Nr. 14-16, Taf. 2: 14-16; isti, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami* (1992) 76 s, sl.; isti (op. 110) Taf. 5: 11.

¹¹² Ciglenečki (op. 49) 259, t. 2: 35,36.

Sl. 10: Tremisi cesarja Zenona. 1 Gradec pri Veliki Strmici, 2 Tinje nad Loko pri Žusmu, 3 Tonovcov grad pri Kobaridu. M. = 3:1.

Abb. 10: Tremisses des Kaisers Zeno. 1 Gradec bei Velika Strmica, 2 Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu, 3 Tonovcov grad bei Kobarid. M. = 3:1.

Tonovcovega gradu pri Kobaridu¹¹³ in z Zidanega gabra nad Mihovim (sl. 7).¹¹⁴ V tem prispevku prvič objavljamo okova z Gradišča nad Bašljem in z Donačke gore (sl. 8). Zunaj Slovenije je Ciglenečki zasledil dva enaka okova v grobu 35 langobardskega grobišča Schwechat v Spodnji Avstriji (sl. 9).¹¹⁵

Okova iz Teurnije in z Ajdovskega gradca pri Vranju, ki ju je tudi prištel k tovrstnim okovom, se od njih razlikujeta. Prvi je manjši od njih (dolž je le 8,6 cm) in ni usločen, v preseku pa je klinast.¹¹⁶ Drugi pa je daljši od drugih usločenih okovov z

dvema luknjicama (dolžina je 21,3 cm) in okrašen z dvema nizoma iztolčenih pik.¹¹⁷

Dolžina celih okovov se večinoma giblje med 10 (sl. 7: 9; 8: 2) in 14 (sl. 7: 4) cm, širina pa med 4 (sl. 7: 9) in 5 (sl. 7: 6) cm. Ožja od drugih sta po en okov s Korinjskega hriba (sl. 7: 3) in z Rifnika (sl. 7: 5). Vsi okovi so usločeni, bodisi simetrično (sl. 7: 6,8,9; 9) ali asimetrično (sl. 7: 1-5,7; 8). Ob enem od daljših robov (na risbah je to vedno levi) sta dve navadno okrogli luknjici, ki pa ne ležita sredinsko, ampak sta pomaknjeni proti zgornjemu krajšemu robu. Nekateri okovi

¹¹³ Isti, Poznoantična naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu, *Kronika* 42/1, 1994, 7, t. 4: 8; isti, Scavi nell'abitato tardo-antico di Tonovcov Grad presso Caporetto (Kobarid) Slovenia. Rapporto preliminare, *Aquil. Nos.* 65, 1994, 204.

¹¹⁴ S. Petru, Nekaj zgodnesrednjeveških najdb iz Gorjancev, *Arh. vest.* 18, 1967, 438, št. 15, t. 3: 3; Ciglenečki (op. 110) Taf. 12: 13.

¹¹⁵ Ciglenečki (op. 49) 265, op. 50; H. Adler, Neue langobardische Gräber aus Schwechat, *Fundber. Österr.* 18, 1979, 14, št. 2a, Taf. 10: 2.

¹¹⁶ G. Piccottini, *Das spätantike Gräberfeld von Teurnia, St. Peter in Holz* (1976) 33, št. 25, Taf. 18: 5. Podoben okov je bil odkrit na Tržišču pri Dolenji vasi, glej M. Guštin, *Notranjska*, Kat. in monogr. 17 (1979) 36, t. 28: 8.

¹¹⁷ T. Kniflic, Vranje pri Sevnici. Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (leto 1974), *Arh. vest.* 30, 1979, 733, št. 5, sl. 5.

imajo daljši rob, ob katerem sta luknjici, zapognjen (sl. 7: 8) ali cevkasto uvit (sl. 7: 4,6,7,9; 8: 2).

Namen teh okovov zaenkrat ni ugotovljiv. Po Adlerju naj bi okova iz groba 35 v Schwechatu sodila k nožnici,¹¹⁸ kar je malo verjetno, Ciglencečki pa je zapisal domnevo, da so trije okovi iz zakladne najdbe na Tinju pripadali ralu.¹¹⁹ V zakladu je bilo namreč več kovinskih delov rala (lemež, gredeljica in morda pestni obroč). Ciglencečki je okove datiral v 6. st.¹²⁰ Datacija temelji na zakladni najdbi s Tinja, ki je bila zelo verjetno zakopana konec 6. st., in na langobardskem grobu iz Schwechata iz prve polovice 6. st.

Nenavadno je, da niti eden od številnih znanih okovov v luknjicah nima žebličkov, ki bi jih vsekakor pričakovali. S tem v zvezi naj opozorimo na dejstvo, da so vse luknjice, če smemo soditi po objavljenih risbah, vtolčene od znotraj in ne od zunaj.

Okov z Velike Strmice (t. 2: 10) je asimetrično usločen. Njegov levi rob tako kot pri okovih s Korinjskega hriba, pri enem od okovov z Rifnika, pri okovu z Gradišča nad Bašljem in pri okovih iz Schwechata (sl. 7: 2,3,5; 8: 1; 9) ni niti cevkasto uvit niti zapognjen. Oba leva vogala sta izvihana, desni rob pa je - podobno kot pri okovih iz hiše 3 na Rifniku (sl. 7: 4) in z Gradišča nad Bašljem (sl. 8: 1) - na sredini izjeden. Posebno pomembno je odkritje usločenega pravokotnega okova z dvema luknjicama na Gradišču nad Bašljem, ker kaže na to, da je na tem najdišču vendarle obstajalo naselje že v poznoantičnem času!¹²¹

Zlatniki cesarja Zenona v Sloveniji

Peter Kos je v svoji knjigi o denarnem obtoku v jugovzhodnih Alpah od 300 pr. n. š. do 1000 n. š. objavil seznam na Slovenskem naključno najdenih zlatnikov iz 5. st. V njem so trije zlatniki cesarja

Zenona,¹²² vsi trije tremisi, in sicer iz Šmarjete (sl. 10: 1; ta izvira v resnici, kot smo ugotovili v tem članku, z Gradca pri Veliki Strmici blizu Šmarjete), iz Hrastja severovzhodno od Ljubljane¹²³ in s Tinja nad Loko pri Žusmu (sl. 10: 2).¹²⁴

Tem trem Zenonovim tremisom lahko dodamo še dva. Prvega, ki je bil najden na Ulaki pri Starem trgu pri Ložu, omenja bežno že Müllner leta 1878.¹²⁵ Zgodovinar Peter Hicinger nam je v enem svojih rokopisov ohranil njegov opis,¹²⁶ na podlagi katerega ga je bilo možno podrobneje določiti.¹²⁷ Drugi je bil najden letos na Tonovcovem gradu pri Kobaridu pri izkopavanju okolice velike zgradbe s prizidkom (sl. 10: 3).

Trije od petih tremisov (Gradec, Tinje, Tonovcov grad) so bili skovani v Mediolanumu, eden (Ulaka) v Mediolanumu ali Raveni, pri tremisu iz Hrastja pa kovnica zaradi slabe ohranjenosti ni določljiva. Edino slednji izvira z ravinskega najdišča. Preostali štirje so bili odkriti v višinskih naseljih (Ulaka, Tinje, Tonovcov grad) oziroma v utrdbi z neobičajno lego (Gradec). Da so bili vsi tremisi, pri katerih je kovnica znana, skovani v severni Italiji, seveda ni presenetljivo, saj je ozemlje današnje Slovenije v času njihovega kovanja sodilo v okvire Odoakrove države.

GROBOVI V POZNOANTIČNIH NASELJIH

Župnik Volčič je po lastnih besedah sam videl zelo velike človeške kosti, ki so jih izkopali na Gradcu. Podatek po vsej verjetnosti pomeni, da so roparski kopači naleteli na okostne grobove. V poznoantičnih višinskih naseljih niso takšni grobovi nobena redkost. V različnih prostorih skoraj vseh zgodnjekrščanskih cerkev, ki so bile izkopane na njih, so namreč našli grobove z enim ali več okostji, pri katerih večinoma ni bilo najdb. Grobovi so različno grajeni. Pojavljajo se zidane

¹¹⁸ Adler (op. 115) 14, 21.

¹¹⁹ Ciglencečki (op. 106) 53.

¹²⁰ Ciglencečki (op. 49) 265; isti, Poznoantična naselbina (op. 113) 7.

¹²¹ A. Valič, Bašelj, v: *Arheološka najdišča Slovenije* (1975) 172; Ciglencečki (op. 134) 69 s.

¹²² Kos 1986 (op. 4) 221 ss, op. 17, 18 in 31.

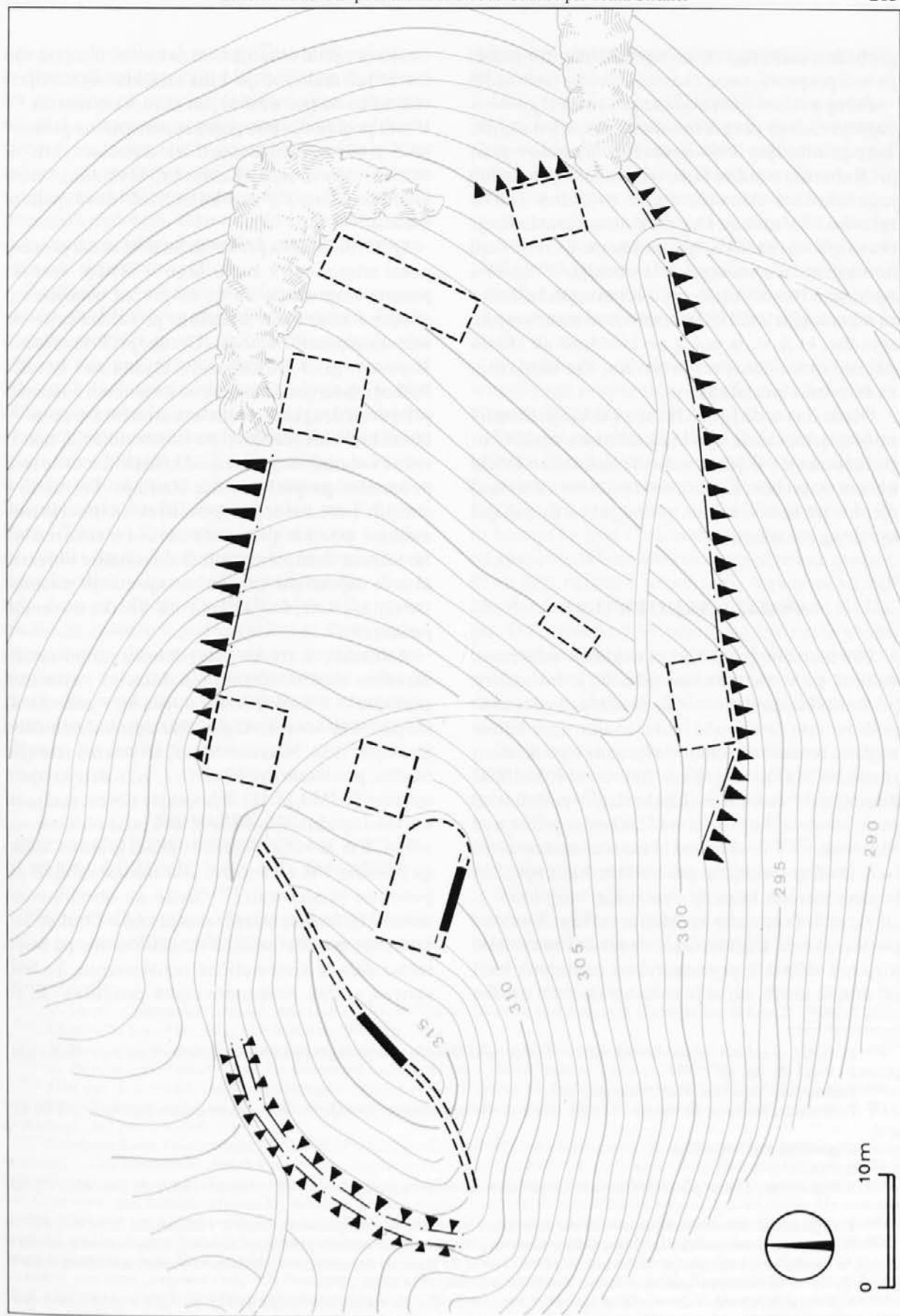
¹²³ E. Pegan, Numizmatične najdbe, *Num. vest.* 3, 1960, 91; Kos 1988 (op. 4) 366, št. 180-1.

¹²⁴ P. Kos, *Celjski muzej III - Numizmatična razstava*, Kult. in nar. spom. Slov. 112 (1982) 13, sl. na str. 12; isti, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien* 2 (1988) 135, št. 383-11; Ciglencečki (op. 111) 79, sl. na str. 78.

¹²⁵ A. Müllner, *Archaeologische Excursus durch Südsteiermark und Krain*, *Mitt. Zent. Komm.* 4, 1878, LXXXVIII: VIII. Altenmarkt bei Laas. (...) Hart ober der Ortschaft Altenmarkt, westwärts derselben, erhebt sich ein mässig erhöhter, isolirter Hügel-Rücken von etwa 1200 Meter Länge und 400 bis 600 Meter Breite, im beiläufigen Ausmasse von über 100 Joch, namens Ulaka. (...) Münzen, die hier häufig gefunden werden, gehören verschiedenen Imperatoren von M. Antonius Triumvir bis Zeno an, reichen also bis Ende des 5. Jahrhunderts.

¹²⁶ Arhiv Republike Slovenije, Priv. A 17, Peter Hicinger, fasc. 2, str. 1857; Laas, Münze gefunden bei Altenmarkt in Gold: Dom. nost. Zeno perpetuus Avgustus Conob (Constantinopel) obsign. (457-491).

¹²⁷ Zeno (druga vlada), Tre, 480-491, Med/Rav, RIC 3608-3611; 3613-3.

Sl. 11: Poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici. M. = 1:500.

Abb. 11: Spätantike Befestigung Gradec bei Velika Strmica.

grobnice, sarkofagi in skrinje iz kamnitih plošč, pa tudi preprosti, samo s kamni obloženi grobovi.¹²⁸

Poleg grobov v cerkvah se posamezni grobovi najdejo tudi na drugih mestih v višinskih naseljih. Tako je bilo leta 1994 v naselju Tonovcov grad pri Kobaridu v dolini Soče odkrito okostje vzdolž jugozahodne zunanje stene prizidka velike zgradbe.¹²⁹ V naselju Log pri Podturnu na Dolenjskem pa so na okostje moškega naleteli ob notranjem čelu južnega dela obzidja.¹³⁰ Tudi na Ajdni nad Potoki je bilo pri izkopavanjih Inštituta za arheologijo leta 1992 v notranjosti stanovanjske zgradbe, ki je stala poleg cerkve, levo od vhoda odkrito okostje majhnega otroka. Vsa tri okostja so bila brez pridakov.

Glede na to, da je na Gradcu pri Veliki Strmici zelo verjetno stala zgodnjekrščanska cerkev, so človeške kosti, ki jih omenja Volčič, lahko ležale v enem od grobov, ki jih smemo pričakovati znotraj nje, ali pa tudi v kakem grobu, ki se je nahajal kje drugje v naselju.

ANALIZA ARHITEKTURE

Tloris utrdbe (*sl. 11*), ki se nakazuje v ruševini, deloma pa v obrambnem zidu, ki je bil razkrit pri starih kopanjih, je dovolj značilen, da dopušča podrobnejšo časovno in funkcionalno opredelitev utrdbe. Povsem soroden tloris smo v veliki meri raziskali na Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem,¹³¹ deloma na Limberku,¹³² podobnosti pa je mogoče najti tudi na Zidanem gabru nad Mihovim.¹³³ V to skupino bi morda smeli uvrstiti tudi utrdbo Gradišče pri Velikih Malencah, ki je sicer nastala že prej, a so v njej verjetno v 6. st. zgradili preprosto apsidalno cerkev. Tovrstne postojanke je Ciglencečki v sintetični obravnavi utrjenih višinskih poznoantičnih postojank ločil od drugih utrdb, saj se je nakazovala zvrst utrdbe

z najnujnejšimi obrambnimi prvini in s cerkvijo v sredini, kakršno je bilo mogoče ugotavljati večinoma na pomembnejših strateških mestih.¹³⁴ V tem pogledu je bila posebej pomembna primerjava s sorodnimi kasteli na dalmatinskih in kvarnerskih otokih (Korintija, Svetojanj, Sveti Damjan, Žirje)¹³⁵ ter kasteli ob derdapskem limesu.¹³⁶

Odkritje Gradca pri Veliki Strmici se zdi posebej pomembno, saj s svojo lego v senčni soteski ponovno opozarja, da tu ne gre za ustaljen tip strnjene naselbine, kakršnih je veliko prav na vzhodnoalpskem območju (Gradec pri Prapretnem, Tonovcov grad pri Kobaridu, Ajdna nad Potoki, Polhograjska gora), ampak so k njenemu nastanku prispevali drugačni, predvsem strateški razlogi.¹³⁷ Pomisliti bi morda smeli na varstvo bližnje, takrat važne komunikacije Siscija-Akvileja in morda tudi pomembnega prehoda čez Raduljo. Pretežno v stolpih osredotočena poselitev in postavitve majhne, povsem preproste cerkve s cisterno na vzvišenem mestu nakazujejo minimalne objekte, ki so še zagotavljali znosno bivanje manjši posadki. Dosedanje najdbe kažejo na kratkotrajnejšo poselitev.

Arhitektura utrdbe s številnimi analogijami in skromne najdbe dovoljujejo datacijo postavitve postojanke v konec 5. ali morda še v začetek 6. st., podobno kot je to Ciglencečki ugotovil za utrdbo Korinjski hrib. Nejasno ostaja, ali smemo starejše najdbe, predvsem dve fibuli (*t. I: 1,2*), dele konjske opreme (*t. I: 14,15,18*) in bronaste novce, razlagati kot sled zgodnejše poselitve ali krajše obiskanosti ali pa, kar je verjetneje, kot staro gradivo, ki so ga posebej v 6. st. večkrat zbirali, uporabljali ali ponovno predelovali.¹³⁸ Glede na obrabljenost novcev in fragmentarno stanje obeh fibul se zdi ta domneva verjetnejša, dokončno sodbo pa bodo lahko dala le sistematična raziskovanja. Še bolj sporna se zdi prazgodovinska poselitev, ki jo

¹²⁸ D. Božič, O zakladu poznorimskih novcev v Slatni pod Dobrčo in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah, v: *Radovljanski zbornik* (1995) 49, op. 68-73.

¹²⁹ Ciglencečki, Seavi (op. 113) 190 ss, fig. 2; 3.

¹³⁰ D. Breščak, Podturn, *Var. spom.* 23, 1981, 274 s, sl. 99; isti, Šumeje, Trebnje, v: *Arheološka najdišča Dolenjske* (1990) 111 s, sl.

¹³¹ Ciglencečki (op. 49) 255 ss.

¹³² *Ib.*, 261 s.

¹³³ S. Ciglencečki, Zidani gaber, Novo mesto, v: *Arheološka najdišča Dolenjske* (1990) 113 ss; isti (op. 110) 246, Abb. 12, Taf. 12.

¹³⁴ S. Ciglencečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela 1. razr. SAZU 31 (1987) 112 ss.

¹³⁵ Z. Gunjača, Kasnoantična fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, v: *Odbrambeni sistemi u praistoriji i antici na tlu Jugoslavije*, Materijali 22 (1986) 124 ss; Ž. Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Pril. Odj. arh.* 5-6, 1988-1989, 29 ss.

¹³⁶ V. Kondić, Les formes des fortifications protobyzantines dans la région des Portes de Fer, v: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Coll. de l'Éc. franç. de Rome 77 (1984) 131 ss.

¹³⁷ Ciglencečki (op. 110) 245 ss.

¹³⁸ Prim. S. Schretter, *Fibeln vom Hemmaberg: Ausgrabungen 1990-1992, Carinthia I* 183, 1993, 198 s.

nakazuje Pečnik, saj med prikazanimi najdbami in sicer redkimi črepinjami, ki jih je mogoče pobrati na površini, ni opor za takšno trditev. Prazgodovinsko datacijo je pri topografskem obhodu zavrnil že Janez Dular (ustno sporočilo). Prav tako ni nikakršnih najdb, ki bi nakazovale kontinuiteto najdišča oziroma njegovo obiskanost v poznejših obdobjih. Tako smemo z gotovostjo trditi, da na njem ni srednjeveških ostalin, ki bi upravičevale domnevo o gradu.

Zanimiva je tudi širša poselitvena slika poznoantičnega obdobja na območju Šmarjeških Toplic. Manjše grobišče iz 6. st. je bilo izkopano že leta 1883 na Kiclju v bližini Gorenje vasi pri Šmarjeti (dodatek 1), konec prejšnjega stoletja pa je bilo odkrito še grobišče iz istega časa z langobardskimi elementi na starem železnodobnem gradišču Veliki Vinji vrh (dodatek 2). Za poznavanje poselitve v drugi polovici 6. st. ponuja pomembno oporo langobardski novčni depo, najden na Vrh pri Pahi.¹³⁹ Nekaj kilometrov zahodno od Gradca pri Veliki Strmici leži prav tako ob Radulji eno izmed redkih poznoantičnih pribežališč v Sloveniji, Log pri Podturnu.¹⁴⁰ Tako se slika novomeškega zaledja v poznoantičnem času počasi izpopolnjuje, še vse premalo pa je opor za natančnejšo rekonstrukcijo poselitvene slike in predvsem poteka komunikacij. Delno jo osvetljuje majhna, a pomembna poznoantična utrdba Gradec pri Veliki Strmici.

DODATEK 1 POZNOANTIČNO GROBIŠČE NA KICLJU BLIZU GORENJE VASI PRI ŠMARJETI

Naj na kratko opišemo še dve pomembni najdišči iz pozne antike, odkriti že konec prejšnjega

stoletja. V obeh primerih gre za grobišči z okostnimi grobovi.

Vida Stare je leta 1973 v svoji knjigi o prazgodovini Šmarjete predstavila tudi šest bronastih uhanov, ki so bili inventarizirani v sklopu železnodobnih najdb pod najdiščnim imenom Šmarjeta.¹⁴¹ Gre za dva uhana s polkrožno oziroma kvadratno zanko, tri uhane s kocko, ki je okrašena s krožci s piko, in uhan s poliedrom. Uhani so bili že leta 1888 razstavljeni med najdbami iz halštatskih gomil v okolici Šmarjete.¹⁴² Po drugi svetovni vojni so jih sicer pogosto omenjali, točno najdišče pa je ostalo neznano.¹⁴³

Na podlagi podatkov v rokopisnih poročilih muzejskega preparatorja Ferdinanda Schulza in kustosa Dežmana ga ni bilo težko odkriti.¹⁴⁴

Drugega oktobra leta 1883 je Schulz kopal na hribčku Kicelj jugozahodno od Gorenje vasi pri Šmarjeti (na katastrski mapi je vpisano ime Na Kutzel). Na njegovem vrhu je bila gomila, ki so jo kmetje že prej razkopali. Na platoju zahodno od gomile je Schulz izkopal osem okostnih grobov, ki so bili različno usmerjeni. Nekateri so bili obloženi in pokriti z majhnimi kamnitimi ploščami. Od pridakov se omenjajo bronasti uhani, nenavadne steklene jagode (po Schulzu nekatere modre barve) in železni nožički. Ker so bili grobovi vkopani v peščena tla, so bila okostja dobro ohranjena.

Od izkopavanja do odprtja nove razstave leta 1888 je preteklo pet let. Ni jasno, kako so uhani zašli med najdbe iz gomil. Pač pa so bile lobanje in ogrlice s Kiclja, ki so bile tudi razstavljene, uvrščene na ustrezno mesto in v Dežmanovem vodniku po razstavi tudi ustrezno opisane.¹⁴⁵

Dve ogrlici s Kiclja je Müllner, ki je pri inventarizaciji upošteval razporeditev na razstavi, vpisal v inventarno knjigo rimske zbirke. Prvo,

¹³⁹ Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, Situla 32 (1994) 229 ss.

¹⁴⁰ Ciglencečki (op. 134) 95 s, 118; Breščak 1990 (op. 130).

¹⁴¹ V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, Kat. in monogr. 10 (1973) 8, 40, št. 833 do 838, sl. 6 na str. 12.

¹⁴² K. Deschmann, *Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach* (1888) 53, Taf. 26: 2,4.

¹⁴³ Glej npr. J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, *Zgod. čas.* 6-7, 1952-1953, 102; Gabrovec (op. 4) 228; Slabe (op. 4) 65, op. 12; A. Dular, *Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo. Šmarjeta II*, Kat. in monogr. 26 (1991) 61, op. 1.

¹⁴⁴ Schulzovo pismo Hochstetterju 12. 10. 1883 (Prazgodovinski oddelek Naravoslovnega muzeja na Dunaju, Poročila Prazgodovinski komisiji): ...Der Menschenschädel den ich beigelegt habe, ist von Kitzel. Kitzel ist ein kleiner Berg eine halbe Stunde südlich (dejansko zahodno!) von St. Margarethen. Auf den lang gestrekten Berg ist auf der Anhöhe ein Tumulus gewesen, leider schon vor Jahren von den Bauern aufgedeckt. Westlich von den Tumulus erstreckt sich ein Plateau wo eine Leiche neben der anderen ein bis drei Schuh tief begraben ist. Die meisten Leichen liegen in Steinplatten, und zwar ist die Leiche mit kleinen Steinplatten umstellt, und auch zugedeckt. Die Lage der Leichen ist verschieden, nach allen Richtungen. Beigaben fand ich nur vereinzelte blaue Glasperlen. Falls Euer Hochwölgeboren solche Skelete erwünscht wären, bitte mir zu schreiben. Jedenfalls ist dieses Grabfeld von einer jüngeren Zeit. - Dežmanovo poročilo Deželnemu odboru 10. 2. 1884 (Arhiv Republike Slovenije, DZ-DO IX-5, 1296/1884): Vom 2. Oktober wurden auf einem Hügel Kicelj eine halbe Stunde westlich von St. Margarethen, wo sich eine größere Anzahl von Reihengräbern befindet, wahrscheinlich der merovingischen Zeit angehörig, acht derselben geöffnet. Die Leichen lagen seicht im Sandboden und hatten außer Ohrgehängen nebst eigenthümlichen Glasperlen, die für diese Periode charakteristisch sind, keinerlei Schmuck, bei einzelnen fanden sich kleine eiserne Messerchen; Waffen keine.

Sl. 12: Ogrlica iz steklenih jagod z grobišča na Kiclju pri Gorenji vasi pri Šmarjeti.

Abb. 12: Halskette aus Glasperlen vom Gräberfeld auf dem Kicelj bei Gorenja vas pri Šmarjeti.

sestavljeno iz 48 jagod (sl. 12), pod št. 2098 (Kučel b. Margarethen in U.K., Glasperlen weiß, grün, blau, violett u. Schwarz). Objavila jo je Vladimira

Bertoncelj-Kučar pod napačnim imenom Kucelj oziroma Kučelj pri Šmarju (Margarethen ni Šmarje, ampak Šmarjeta!).¹⁴⁶ Druga je bila očitno že na razstavi združena z neko ogrlico s Sv. Gore pri Rovišču. Müllner ju je inventariziral pod št. 2626 (Hl. Berg b. Watsch, Glasperlen diverse, die ganz kleinen von Kučel b. Margarethen). Zdaj ju ni več mogoče ločiti.

DODATEK 2 POZNOANTIČNO GROBIŠČE V VOVKOVEM VINOGRADU NA VINJEM VRHU

Drugo pomembno grobišče iz 6. st. je bilo odkrito prav na robu velikega železnodobnega gradišča Veliki Vinji vrh na Vinjem Vrhu, in sicer na parceli št. 1640,¹⁴⁷ katere lastnik je bil Jože Vovko, kovač in posestnik iz Družinske vasi. Marca leta 1898 je dal le-ta prekopati svoj opuščeni vinograd na tej parceli, da bi na njej posejal repo. Pri tem je delavec Avguštin Kaplan naletel na štiri okostja, od katerih je imelo eno ob glavi štiri majhne pravokotne zlate ploščice, okrašene s filigranom.¹⁴⁸ Rutar v svojem poročilu morebitnih drugih pridatkov iz tega groba sicer ne omenja, zelo verjetno pa so bile v njem še vse tiste najdbe, ki jih je obenem s ploščicami kupil od najditeljeve žene 20. 3. 1898 Ignac Kušljan in ki so bile inventarizirane kot pridatki enega groba: pozlačena srebrna ptičja fibula z almandinom, dve bronasti pravokotni sponki, štirje manjši srebrni predmeti (dva srebrna obročka s po dvema zankama in dva trakasta okova) ter šest steklenih jagod.¹⁴⁹

Kušljan je pridatke 29. aprila, potem ko je bil o njih obvestil Müllnerja in Deželni odbor in ko

¹⁴⁵ Deschmann (op. 142) 50: Untere Reihe: Menschenschädel (...) 2.) aus den Reihengräbern am Kuzel bei St. Margarethen; 116: Merowingische Zeit. Die untere Hälfte dieser Tafel enthält Funde aus den allemanischen Reihengräbern, in den Zeitraum vom 5. bis zum 8. Jahrhundert fallend, die man in Krain an mehreren Orten aufgedeckt hat, so z. B. auf dem h. Berg unter der Kirche, auf dem Gorjanzberge ober Michowo nächst Feistenberg, auf dem Hügel Kuzel nächst dem Bade Töpliz in der Pfarre St. Margarethen. (...) 3.) Thon- und Glasperlen, meist vom h. Berg, einige kleinere vom Kuzel bei St. Margarethen.

¹⁴⁶ V. Bertoncelj-Kučar, Nakit iz stekla in jantarja, *Arh. vest.* 30, 1979, 264, št. 5 in 6, t. 1: 4,9.

¹⁴⁷ B. Teržan, A. Zwitter, Vinji vrh nad Šmarjeto, *Var. spom.* 17-19/1, 1974, 194, sl. 117.

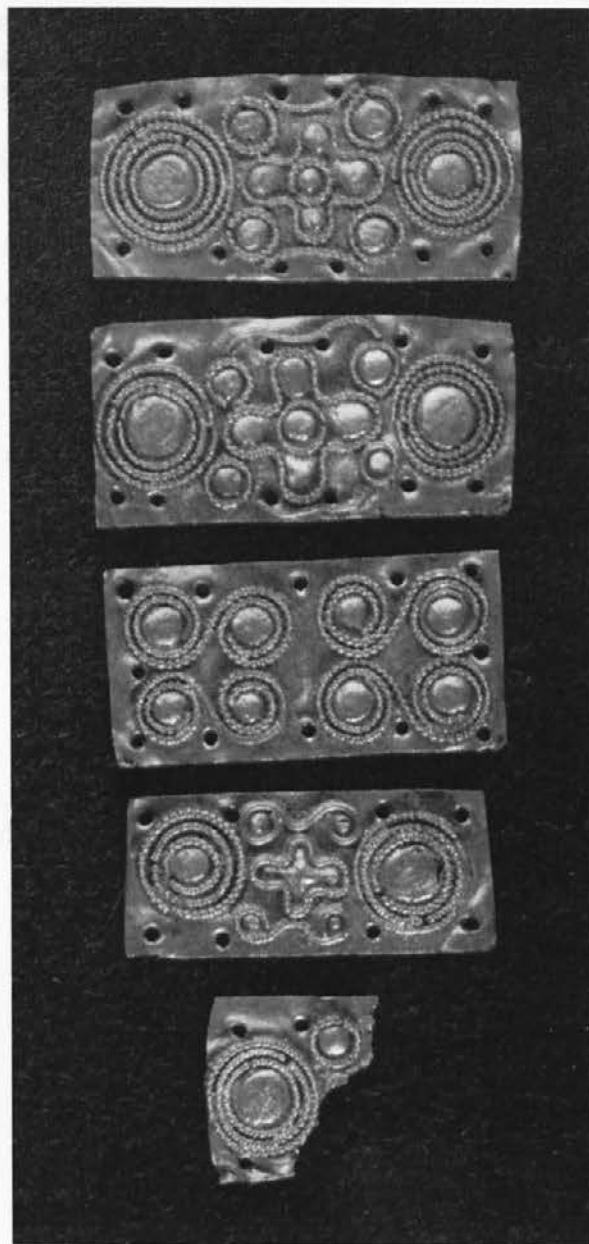
¹⁴⁸ J. Szombathy, Tagebücher, Büchlein Krain I, 10; S. Rutar, *Mitt. Anthr. Ges.* 29, 1899, (27): Auf dem Rücken des Vinivrh selbst, unweit von der St. Johannes-Kirche, fand man auf einem aufgelassenen Weinberge (jetzt Rübenacker) des Schmiedes Josef Vovk, Parzelle Nr. 1640, in der Ecke einer Terrasse, vier Leichengräber aus der Hallstätter (!) Periode. Eine der Leichen hatte goldene Riemenbeschläge beim Kopfe; sie befinden sich im k. k. naturhistorischen Hofmuseum in Wien. Auf der nämlichen Parzelle fing B. Pečnik am 4. October zu graben an und fand mehrere Gräber, die aber aus späterer (slavischer?) Zeit zu sein scheinen. Bei einem weiblichen Skelette (Kopf gegen Westen) fand er ein schönes Armband, verschiedene seltsame Glasperlen und einen Kamm aus Bein. Am 28. October fand er wieder bei einer Kindesleiche einen Beinkamm und eine kleine, an den vier Ecken durchlöcherter und vergoldeter Bronzeplatte. Die Grabungen werden fortgesetzt und die Funde an das k. k. naturhistorische Hofmuseum abgeliefert.

¹⁴⁹ Kušljan (op. 11) str. 26: 20. marca v Vini vrhu od koplana sem kupil 4 tablice zlate 6 koravd dva šnodlčka ena srebrna fibula 4 mali srebrni predmeti za vse to sem dal 13.35; I. Pirkovič, Langobardi v panonski fazi, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 179, op. 25; Pečnikovo pismo Szombathyju 8. 5. 1898: jetzt hat wieder so gemacht, der Bauer hat wollen die Funde mir Bringen, kommt der Kušlan kaufte von seiner Frau, welche hat kein recht nicht gehabt zum verkaufen, es war diese Goldblättchen und eine Fibula, einige Korallen...

tadva nista ustrezno reagirala, poslal Szombathyju v Naravoslovni muzej na Dunaj. Tam so jih inventarizirali šele leta 1934. Kot smo že povedali, so jih razen zlatih ploščic vpisali skupaj kot grobno celoto, ki pa so ji dodali še nekaj prazgodovinskih najdb: glinasto dvojnostožčasto vretence, dve bronzasti in dve jantarni jagodi (inv. št. 62877-62891).¹⁵⁰ Te najdbe je javnosti predstavil Joachim Werner¹⁵¹ z napačnim podatkom, da jih je dunajskemu muzeju prodal Pečnik. Zlate ploščice (sl. 13) pa so bile inventarizirane posebej kot posamezna najdba z Vinjega vrha (65618). Kot take jih je v svojem katalogu objavila Anja Dular.¹⁵²

Oktober istega leta je na tej parceli kopal Jernej Pečnik. Našel je pet okostnih grobov, od katerih sta imela samo dva pridatke: grob 2 bronasto zapestnico, ogrlico iz jantarnih in steklenih jagod in koščen glavnik, grob 4, v katerem je bil po Pečniku pokopan desetletni otrok, pa koščen glavnik in pozlačeno bronasto pravokotno ploščico, okrašeno v živalskem slogu.¹⁵³ Aprila in v prvi polovici maja leta 1899 je Pečnik na tem grobišču izkopal še tri grobove. Tudi tokrat sta bila dva brez najdb, tretji pa je imel pridano železno pasno spono.¹⁵⁴ Ker leži grobišče na robu železnodobnega naselja, seveda ni presenetljivo, da je Pečnik pri kopanju odkril tudi železnodobne naselbinske ostanke. V Szombathyju poslanem seznamu izrecno navaja tri glinasta vretenca in lepo črepinjo. Prav zaradi tega, ker je bila spona inventarizirana skupaj z vretenci in črepinjo, jo je bilo možno določiti.¹⁵⁵ Rentgenski posnetek spone, ki je bil po zaslugi kolega Antona Kerna napravljen junija t. l., je pokazal, da je zelo verjetno tavširana.

Če drži naša domneva, da so bile zlate ploščice odkrite v istem grobu kot ptičja fibula in druge zgoraj omenjene najdbe, potem so vsebovali pridatke samo štirje od skupno dvanajstih okostnih grobov, kolikor jih je bilo v letih 1898 in 1899 izkopanih na parceli Jožeta Vovka (4 + 5 + 3).

Sl. 13: Zlati okovi z grobišča v Vovkovem vinogradu na Vinjem Vrhu. M. = 2:1.

Abb. 13: Goldbeschläge vom Gräberfeld im Vovkov vinograd auf Vinji Vrh. M. = 2:1.

¹⁵⁰ Pirkovič (op. 149) 179 in sl., op. 26.

¹⁵¹ J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien* (1962) 124 s., 159, Taf. 36: 5-20.

¹⁵² Dular (op. 143) 102, št. 194, t. 75: 1-5 - poleg štirih celih je ohranjen še odlomek pete.

¹⁵³ Rutar (op. 148); seznam Pečnikove pošiljke Szombathyju 28. 11. 1898; Werner (op. 151) 159, Taf. 42: 5; 67: 7-9.

¹⁵⁴ Pečnikovo pismo Szombathyju 9. 4. 1899: und haben wir gegraben oben auf dem Berge, dort wo die ersten Slaven begraben sind, dort wo diese Goldblättchen gefunden waren, Dort ist aber tief zu graben, und haben wir 2 Skelete gefunden ohne beigaben, aber dort muss Ich jedenfalls noch weiter Graben, vielleicht kommen wir auf einige Funde noch, dort ist nachgeschüttet über 2 Metter tief, weil Prähistorische Wohnung war...; seznam Pečnikove pošiljke Szombathyju 15. 5. 1898: von Weinbergen oben in Prähistorische Wohnung ausgegraben 3 Slaven gräber aus 6 Jahrhunderte, keine beigaben, nur 1 hat gehabt 1 Eisensechnalle, dort gefunden 3 Spinnwirtl, 1 Stück von schöne Scherben.

¹⁵⁵ Dular (op. 143) 102, št. 199, t. 75: 10.

Der Tremissis des Kaisers Zeno und die spätantike Befestigung Gradec bei Velika Strmica

Übersetzung

ENTDECKUNGSGESCHICHTE

Franjo Jarc, der seit 1874 Kaplan in Leskovec pri Krškem und von 1882 bis 1904 Pfarrer in Mirna in Dolenjsko war, besaß eine große Sammlung römischer Münzen, die fast alle in der Nähe von Drnovo bei Krško entdeckt wurden, dort, wo in der römischen Zeit die pannonische Stadt Neviodunum lag.¹ Die Sammlung enthielt im Jahr 1883 nur eine einzige Münze aus späteren Jahrhunderten: einen goldenen Tremissis des byzantinischen Kaisers Zeno. Die Münze wurde von Jarc zuerst 1880 in einer Notiz in der Zeitung *Novice* erwähnt² und dann ausführlich 1883 im Verzeichnis der Sammlung beschrieben.³ Die Goldmünze kam sicher nicht bei Drnovo zutage. Ihr genauer Fundort war Jarc jedenfalls unbekannt, da er schreibt, daß die Münze bei Šmarjeta, in der Nähe von Šmarjeta bzw. in der Umgebung von Šmarjeta gefunden wurde. Sie wird heute im Numismatischen Kabinett des Nationalmuseums in Ljubljana aufbewahrt.

Alle bisherigen Erwähnungen in der archäologischen und numismatischen Literatur beziehen sich auf diese Notiz oder auf das Verzeichnis von Jarc und führen folglich als Fundort Šmarjeta oder seine Umgebung an.⁴ Das gilt auch für den Ausstellungskatalog aus dem Jahr 1991, wo die Münze erstmals in Farbbildern mit der Vorder- und Rückseite vorgestellt wurde.⁵ Auf der Vorderseite trägt sie die Büste Zenos mit der Umschrift DN ZENO PERP AVC und auf der Rückseite ein Kreuz im Lorbeerkranz mit der Inschrift COMOB im Abschnitt.

Durch einen glücklichen Zufall ist es uns vor drei Jahren gelungen, nach mehr als hundert Jahren den genauen Fundort der Goldmünze festzustellen. Der Schlüssel zur Lösung lag aber nicht in der Fachliteratur, sondern in der *Geschichte der Pfarre von Šmarjeta*, verfasst vom Pfarrer von Šmarjeta, Janez Volčič, und herausgegeben im Jahr 1887 in Novo mesto.⁶ Beim Durchblättern des Büchleins von Volčič stießen wir auf Seite 81 auf die Vermutung des Verfassers, der in mittelalterlichen Urkunden erwähnte Hof Kozjak habe auf dem Gradec gestanden, der am linken Ufer des Flübchens Radulja hinter dem Berg Koglo liegt. Dort fand man, wie er schreibt, beim Durchgraben der Ruine die oben erwähnte Goldmünze von Zeno, altes Gemäuer und sehr große Menschenknochen. Er fragte sich aber offenbar nicht, wie eine Goldmünze vom Ende des 5. Jhs. u. Z. in die Ruine eines mittelalterlichen Hofes gelangte.⁷

Volčič's Angaben und ein Gespräch mit dem Kollegen Janez Dular, der in der Umgebung von Šmarjeta die archäologische Landesaufnahme durchgeführt hat, machten es zur Gewißheit, daß es sich dabei um den Gradec unterhalb von Velika Strmica handelte. Interessanterweise kannte den Fundort schon Jernej Pečnik; nach seiner Meinung bestanden auf dem Gradec eine vorgeschichtliche Siedlung und im Mittelalter eine gemauerte Befestigung.⁸ Er hat die im Jahr 1887 erschienene Beschreibung von Volčič offenbar nie gelesen. Andernfalls hätte er die hier ausgegrabene Goldmünze Zenos sicher erwähnt und auch das gut sichtbare Gemäuer sehr wahrscheinlich nicht dem Mittelalter zugewiesen.

Die Besichtigung von Gradec am 21. und 22. Februar 1993 hat keine Zweifel daran aufkommen lassen, daß hier nicht ein mittelalterlicher Hof oder Festung aus dieser Zeit lagen, sondern eine spätantike Befestigung. Diese Zeitbestimmung wurde sowohl durch die auf dem Gelände sichtbaren Architekturreste als auch durch die Keramik- und Metallfunde vollkommen bestätigt.

Der Tremissis von Zeno war nicht die einzige Goldmünze, die hier ans Tageslicht gebracht wurde. Ivan Sašelj hat nämlich schon 1880, als er in *Slovenski narod* die Entdeckung des großen Hortfundes römischer Münzen in Pričinska hosta bei Mokronog beschrieb,⁹ auch erwähnt, daß ihm der Lehrer von Trebelno, Lavrič, erzählte, daß vor einigen Jahren bei Velika Strmica eine römische Goldmünze gefunden wurde, und zwar an der Stelle, wo nach Volksüberlieferung einst ein Schloß stand.¹⁰ Die Angabe, daß sie auf ihrer Rückseite die Umschrift *Victoria* trug, schließt die Möglichkeit aus, daß es sich bei dieser Münze um den vorher erwähnten Tremissis von Zeno gehandelt haben könnte.

Daß auf dem Gradec bei Velika Strmica zwei Goldmünzen gefunden wurden, erfuhr auch Ignac Kušljan aus Šentjernej.¹¹ Da seine Nachricht aus dem Jahr 1900 stammt, ist es durchaus möglich, daß damit nicht die Goldmünze von Zeno und die Goldmünze mit der Umschrift *Victoria* gemeint sind, die ja beide schon vor 1880 gefunden wurden, sondern zwei andere, später entdeckte (eine davon soll sich noch im Jahr 1900 im Besitz eines Dorfbewohners befunden haben). Das würde bedeuten, daß schon Ende des 19. Jhs. auf dem Gradec mindestens vier römische Goldmünzen ausgegraben wurden. Es ist zu fragen, ob es sich hierbei nicht sogar um einen Hortfund gehandelt hat, der im Rahmen einer spätantiken Befestigung ans Tageslicht kam.

BESCHREIBUNG DER BEFESTIGUNG

Gradec liegt nordöstlich des Dorfes Velika Strmica auf dem steilen linken Ufer des Flübchens Radulja, nur wenige Kilometer nordwestlich von Šmarjeta. Für die Befestigung wurde eine ziemlich ungewöhnliche Stelle auf dem gegen die Schleife von Radulja zu abfallenden Hang ausgewählt. Die steilen Hänge, die die Befestigung von drei Seiten umgeben, boten einen vorzüglichen natürlichen Schutz, der durch das Flübchen in der Talenge noch verstärkt wurde.

Größere Baueingriffe wurden nur auf der nordwestlichen Seite der Befestigung vorgenommen, wo man auf einem länglichen natürlichen Hügel eine längsverlaufende Befestigungsmauer mit vorgelagertem Graben errichtete. Ob auf der von Natur gut geschützten Nord- und Südseite auch eine Befestigungsmauer oder aber nur ein stärkerer Wall mit einer Palisade bestand, kann man ohne Ausgrabung nicht sagen. Auf der Ostseite waren solche Eingriffe auf jeden Fall nicht nötig, da die Steilheit des Geländes und die teilweise senkrechten Felsen eine wirkungsvolle Abwehr bildeten.

Eine zusätzliche Verstärkung der etwa 95 x 45 m großen Befestigung stellen gemauerte Gebäude am Rand dar, die trotz der nicht sehr typischen Form als Verteidigungstürme gedeutet werden können. Ihre Dimensionen sind aus dem Grundriß der Befestigung (*Abb. 11*) ersichtlich, die genauen Ausmaße und die Formen wird man erst nach systematischen Forschungen oder nach Bodenwiderstandsmessungen angeben können. Ein kleines Gebäude liegt unmittelbar nordöstlich des Südturms und ist durch eine gut sichtbare kleine Terrasse gekennzeichnet. Östlich des Gipfels liegen auf einem kleinen Plateau Reste eines Gebäudes, das sich durch seine Größe von den anderen Bauten abhebt. Es ist gegen Südosten gerichtet. Seine Länge ist nicht klar, da sein nordwestlicher Abschluß vom Schutt des Steilhangs überlagert wurde. Nordöstlich dieses Gebäudes liegt eine größere Vertiefung, die

offenbar mit ihm eng verbunden war. In diesen Resten dürfen wir auf Grund zahlreicher Analogien eine frühchristliche Kirche mit der dazugehörigen Zisterne sehen. Der Eingang in die Befestigung ist nicht ganz klar; höchstwahrscheinlich lag er aber an derselben Stelle wie heute. Dafür sprechen der teilweise mit der Befestigungsmauer parallel verlaufende Weg, der mögliche Angreifer zwang, mit ihrer rechten, ungeschützten Seite an der Befestigungsmauer entlang zu laufen, und der Verteidigungsturm, der dort liegt, wo der Weg ins Innere der Befestigung eintritt.

Nach einer gründlichen kleintopographischen Untersuchung des Geländes haben wir die beobachteten Gebäude- und Mauerreste in den Vermessungsplan eingetragen und gleichzeitig mit zwei Metallsuchgeräten das Innere und die nähere Umgebung der Befestigung abgesucht. Alle Funde werden in Dolenjski muzej in Novo mesto aufbewahrt; nur die Goldmünze des Kaisers Zeno und ein paar Bronzemünzen liegen im Numismatischen Kabinett des Nationalmuseums in Ljubljana.

KATALOG DER FUNDE

Tafel 1

1. Bügelfragment mit Röhrenscharnier einer silbernen Kniefibel. Erhalten ist der Nadelansatz. Die Achse ist aus Eisen.
2. Bronzene Ringfibel. Die Nadel fehlt.
3. Bronzene Scheibenfibel. Teilweise sind winklige Fassungen erhalten, in welchen sich ursprünglich Glas- oder Almandineinlagen befanden. Auf der Rückseite ist ein Teil der Eisenspirale erhalten.
4. Bügel einer eisernen Gürtelschnalle. Der Dorn fehlt.
5. Fragmentierter Beschlag einer bronzenen Gürtelschnalle. Er ist mit doppelten Würfelaugen, zweifachem eingeritztem Rahmen und dichten Kerben am Längsrand verziert.
6. Fragmentierte bronzene Gürtelschnalle. Der Dorn ist nicht erhalten.
7. Bronzener kreuzförmiger Anhänger, dessen Oberseite mit dicht eingepunzten Punkten verziert ist.
8. Fragmentierte Bronzenadel mit Polyederkopf.
9. Dreieckiger Bronzegegenstand mit Mittelloch und einer Kerbe auf der Unterseite.
10. Bronzeringlein.
11. Verbogenes Bronzeplättchen. Der massivere Kern ist mit einem Blechbelag überzogen, der auf der Oberseite mit einer Reihe untereinander verbundener, perlartig herausgetriebener Rhomben verziert ist.
12. Fragment eines größeren Bronzegefäßes mit Loch.
13. Randfragment eines Bronzegefäßes.
14. Bronzener Riemenverteiler.
15. Massiver bronzener Doppelknopf.
16. Bronzeniet.
17. Bronzeniet.
18. Bronzenägeln mit hohlem halbkugeligem Kopf.
19. Spinnwirtel aus Blei.
20. Spinnwirtel aus Blei.
21. Bleikegel mit einer Delle in der Mitte der Grundfläche und drei Dellen unter dem Rand.
- 22-25. Eingerollte Bleiplättchen.
26. Verbogenes Bleiplättchen.

Tafel 2

1. Eisenmesser mit einer engen Rille auf einer Seite der Klinge.
2. Feuerstahlfragment.
3. Stabförmiger Eisengegenstand.
4. Eisenring.
5. Klingenteil einer Eisenaxt.

6. Nackenfragment einer Eisenaxt.
7. Eisenmesser mit zwei Klingen.
8. Bandförmiger Eisengegenstand mit rechteckig gedrehten Enden.
9. Eiserner Sensenring.
10. Gewölbter rechteckiger Eisenbeschlag mit zwei Löchern.
11. Fragment eines gelbbraunen gerippten Tongefäßes.
12. Fragment eines dunkelgrauen porösen groben Tongefäßes mit einer waagerechten Rille und Wellenlinie.
13. Fragment eines schwarzgrauen Deckels mit viel beigemengtem Sand.

Münzen

LJ Numismatisches Kabinett des Nationalmuseums in Ljubljana

DMNM Dolenjski muzej in Novo mesto

Hadrianus				
1	S	117-138	Rom	RIC?
Severus Alexander				
2	S	231-235	Rom	RIC 635d
Licinius I.				
3	Num	313-315	Sis	RIC 4
Constantinus I.				
4	Num	310-311	Sis	RIC 209
Constantinus I. (Constantinopolis)				
5	Cen	330-337	?	RIC ?
Constantius II.				
6	Cen	341-348	Sis	RIC 191
Valens				
7	AE 3	364-378	?	RIC ?
Valentinianus II.				
8	AE 2	383-387	Sis	RIC 32a
Zeno (zweite Regierung)				
9	Tre	476-491	Med	DOC 681
Unbestimmbar				
10	AE 1	2.H.4.Jhs.	?	RIC ?

- 1 LJ 7866. G.: 16,88 g.
- 2 DMNM. G.: 21,54 g.
- 3 DMNM. G.: 2,00 g.
- 4 DMNM. G.: 4,22 g.
- 5 DMNM. G.: 1,95 g.
- 6 DMNM. G.: 1,33 g.
- 7 DMNM. Typ: Securitas Reipublicae. G.: 1,14 g.
- 8 LJ 7522. G.: 3,98 g.
- 9 LJ 5294. FMRSI I 248-1. G.: 1,46 g.
- 10 LJ 7521. G.: 4,70 g.

ANALYSE DER FUNDE

Die Mehrzahl der Metallfunde, die beim Absuchen der Oberfläche entdeckt und in den Vermessungsplan eingetragen wurden, stammt aus der unmittelbaren Nähe der Befestigung, vor allem vom Abhang unter dem erhöhten Rand auf

der Südseite. Im Inneren wurden nur drei Münzen, das Silberfibelfragment, zwei fragmentierte Gürtelschnallen, das Nadelfragment, das verzierte Bronzeplättchen (*Taf. 1: 1,4,6,8,11*) und zwei Eisengegenstände (*Taf. 2: 8,9*) gefunden. Knapp unter dem Südurm am Befestigungsrand entdeckte man zwei charakteristische Funde (*Taf. 1: 3,14*). Die an den Abhängen unterhalb der Befestigung aufgesammelten Gegenstände stammen zweifelsohne von dort oben und gelangten hauptsächlich durch Erosion nach unten. Es gibt keine Anzeichen für eine Besiedlung außerhalb der Befestigung.

Fibeln

Silberne Kniefibel

Unter den Funden verdienen zuerst drei fragmentierte Fibeln Beachtung. Eigentümlich ist das Fragment einer silbernen Kniefibel (*Taf. 1: 1*). Erhalten sind der nierenförmig ausgesparte Bügel und das Röhrenscharnier mit Eisenachse. Ähnliche Aussparungen sind für die Kniefibeln der Variante 12 E nach Werner Jobst typisch.¹² Unter dieser Variante sind solche Kniefibeln mit Spiralhülse zusammengefaßt, die eine nierenförmige Bügelaussparung, vier¹³ bis sechs Längsrillen am Bügelumbruch, einen volutenartigen Sporn am Übergang des Bügels in den Fuß, je eine schräge Rille auf den Bügelseiten und einen längsgestellten Nadelhalter aufweisen (*Abb. 1*). Ihre Entstehung setzte Jobst an das Ende des 2. oder an den Anfang des 3. Jhs. Nach Astrid Böhme wurden solche Fibeln wegen des längsgestellten Nadelhalters in einer pannonischen Werkstatt hergestellt.¹⁴ Daß die Werkstatt nicht unbedingt in Pannonien gesucht werden muß, zeigt eine Zusammenstellung aller Kniefibeln mit Spiralhülse aus dem norischen Lauriacum. Tatsächlich überwiegen hier die Fibeln mit quergestelltem Nadelhalter, jedoch beträgt der Anteil der Fibeln mit längsgestelltem Nadelhalter 33 % (9 von 27).¹⁵ Kniefibeln mit Spiralhülse und längsgestelltem Nadelhalter kommen also in Pannonien und in Noricum vor.

Da bis jetzt nur sehr wenige Fibeln der Variante 12 E nach Jobst bekannt sind und je zwei in Lauriacum und in Carnuntum gefunden wurden, hat Emilie Riha diese Variante für die norisch-pannonische Form der Kniefibeln mit Spiralhülse erklärt.¹⁶ Jobst hat ihr neben den Fibeln aus Lauriacum noch drei Fibeln aus England, je eine aus Regensburg¹⁷ und Augst¹⁸ und zwei aus Carnuntum zugeschrieben. Die Fibeln aus England stellen jedoch zusammen mit je einer Fibel von Zugmantel, Osterburken und Lauriacum eine eigene Variante dar mit runder, offener Bügelaussparung (Variante 21 d nach Böhme bzw. 12 D nach Jobst).¹⁹ Auch eine von zwei Fibeln aus Carnuntum hat im Unterschied zu den anderen Fibeln der Variante 12 E nach Jobst einen quergestellten Nadelhalter.²⁰ Der behandelten Variante gehören aber sicher zwei fragmentierte Fibeln aus Virunum an, die 1985 bzw. 1987 entdeckt wurden.²¹ Der Variante 12 E der Kniefibeln mit Spiralhülse können also insgesamt sieben Fibeln zugeschrieben werden: je zwei aus Lauriacum (*Abb. 1: 1,2*) und Virunum (*Abb. 1: 5,6*) in Noricum und je eine aus Augst (*Abb. 1: 3*) in Obergermanien, Regensburg (*Abb. 1: 4*) in Rätien und Carnuntum in Pannonien.

Die Kniefibel aus Velika Strmica hat keine Spiralhülse, sondern ein Röhrenscharnier und muß deshalb zur Variante 17 des Typs 22 (Kniefibeln mit Röhrenscharnier) nach Dragoljub Bojović gezählt werden.²² Dieser Variante können insgesamt vier Bronzefibeln (zwei fundortlose, die Bojović publiziert hat, eine vollständige aus Siscia²³ und eine, die 1990 in der Nähe von Leithaprodersdorf in Burgenland entdeckt wurde²⁴) und das Fragment eines silbernen Exemplares aus Velika Strmica zugeschrieben werden (*Abb. 2; Taf. 1: 1*). Diese Fibeln unterscheiden sich von den Fibeln der Variante 12 E nach Jobst, die ebenfalls eine nierenförmige Bügelaussparung besitzen, nicht nur durch die Spirale, sondern auch durch die Verzie-

rung am Bügelumbruch, durch den quergestellten Nadelhalter und durch das Fehlen des volutenartigen Spornes am Übergang des Bügels in den Fuß. Der Fibel aus Velika Strmica sind nach Verzierung bzw. Form am ähnlichsten drei von den angeführten Fibeln, und zwar die Fibel aus Siscia, die auf dem Bügel gleichfalls mit zwei Querkerben verziert ist, eine der zwei fundortlosen Fibeln,²⁵ die einen gleichen engen Fuß mit trapezförmigem Querschnitt besitzt, und die Fibel aus Leithaprodersdorf mit gleichem Fuß und gleicher Bügelverzierung (*Abb. 2: 1,3,4*). Die Fibel aus Velika Strmica ist kleiner als die Vergleichsstücke aus Bronze, was nicht überrascht, da die Kniefibeln aus Silber (*Abb. 3*) in der Regel zu den kleinsten gehören.²⁶ Bei den silbernen Kniefibeln mit Röhrenscharnier aus Velika Strmica, Siscia und aus unbekanntem Fundort, die zu verschiedenen Typen gehören, ist die Länge der Röhre fast gleich: zwischen 1,9 und 2 cm (*Abb. 3: 3,4; Taf. 1: 1*).

Kniefibeln aus Silber sind überhaupt sehr selten. Unter den insgesamt 236 publizierten Exemplaren aus Lauriacum, Siscia und Singidunum sind 227 aus Bronze, vier aus Silber, zwei aus Blei²⁷ und drei aus Eisen²⁸ (*Tab. 1*).

Bojović hat die Kniefibeln der Variante 22/17 in das 3. und in die erste Hälfte des 4. Jhs. datiert, ohne dafür Belege zu bringen.²⁹ Etwas abweichend davon meint er, Fibeln des Typs 22 (Kniefibeln mit Röhrenscharnier) seien für das 2., vor allem aber für das 3. Jh. typisch und im 4. Jh. noch immer im Gebrauch.³⁰ Es ist klar, daß es sich dabei um eine reine Annahme handelt, da doch Bojović selbst zugibt, daß verlässlich datierte Exemplare gar nicht bekannt sind. Die Fibel aus Siscia, die, nach der vorzüglichen Erhaltung zu schließen, sicher aus dem Flußbett der Kupa stammt,³¹ ist genauso wenig datiert. Das gleiche gilt für die Fibel aus Leithaprodersdorf, die offenbar mit einem Metallsuchgerät gefunden wurde. Für die Datierung der Fibeln der Variante 22/17 nach Bojović stehen uns also nur Fibeln der Variante 12 E nach Jobst mit gleicher nierenförmiger Aussparung zur Verfügung, deren Entstehung Jobst an das Ende des 2. und an den Anfang des 3. Jhs. gestellt hat. Da Jobst von der Entstehungs- und nicht von der Herstellungszeit spricht und einige Kniefibeln mit Spiralhülse bis zur Mitte des 3. Jhs. in Gebrauch waren,³² schlagen wir für die Datierung der Kniefibeln der Variante 22/17 nach Bojović das Ende des 2. und die erste Hälfte des 3. Jhs. vor.

Kniefibeln der Varianten 12 E nach Jobst und 22/17 nach Bojović, die als gemeinsames Merkmal eine nierenförmige Aussparung aufweisen, unterscheiden sich nicht nur nach mehreren typologischen Merkmalen (Spirale, Nadelhalter, Verzierung), sondern auch nach ihrer Verbreitung. Die ersten sind am häufigsten in Noricum (je zwei Vertreter in Lauriacum und in Virunum). Außerhalb dieser Provinz sind uns nur je ein Exemplar aus Rätien (Regensburg), Obergermanien (Augst) und Pannonien (Carnuntum) bekannt. Die zweiten hingegen sind bis jetzt nur aus pannonischen (Leithaprodersdorf, Siscia und Velika Strmica) und obermösischen Fundorten nachgewiesen (die zwei fundortlosen Fibeln aus dem Museum der Stadt Beograd stammen höchstwahrscheinlich aus Obermösien). Die erste Variante (*Abb. 1*) dürfen wir demnach für norisch halten (im Gegensatz zu Astrid Böhme, die sie als pannonisch, und zu Emilie Riha, die sie als norisch-pannonisch erklärte) und die zweite (*Abb. 2*) für pannonisch-obermösisch.

Nach Böhme erscheinen Kniefibeln mit Röhrenscharnier, zu welchen auch die Variante 22/17 nach Bojović gehört, in germanischen Provinzen und in Rätien gar nicht, in Noricum und Pannonien eher selten.³³ In Obermösien stellen sie denjenigen Typ dar, der unter allen Kniefibeln am stärksten vertreten ist.³⁴ Sehr aufschlußreich ist das Verhältnis zwischen ihnen und den Kniefibeln mit Spiralhülse, die auch Fibeln der Variante 12 E nach Jobst umfassen. In Lauriacum beträgt es 0:29,³⁵ in Siscia 3:5,³⁶ in Singidunum aber 56:1.³⁷ Die silberne Kniefibel vom Gradec bei Velika Strmica (*Taf. 1: 1*), die in Slowenien noch keine Vergleiche hat, ist also nach ihrer brei-

teren Zugehörigkeit zu den Kniefibeln mit Röhrenscharnier und nach ihrer engeren zu den Fibeln der Variante 22/17 nach Bojović eine typische Erscheinung des panonisch-obermösischen Gebietes.^{37a}

	Lauriacum	Siscia	Singidunum	zusammen
Bronze	84	42	101	227
Silber	2	1	1	4
Blei	0	1	1	2
Eisen	1	2	0	3
zusammen	87	46	103	236

Tab. 1: Häufigkeit der Kniefibeln nach dem verwendeten Metall.

Bronzene Ringfibel

Die zweite Fibel ist besser erhalten (Taf. 1: 2). Es handelt sich um eine große bronzene Ringfibel mit dekorativ betontem Ansatz. Wie Ibolya Sellye gezeigt hat, kommen Ringfibeln mit Ansatz am häufigsten im panonischen Gebiet vor.³⁸ Sie hat die 127 dortigen Exemplare, die meistens aus Gräbern bzw. aus datierten Teilen der Gräberfelder stammen, in 14 Typen eingeteilt. Eine größere Anzahl solcher Fibeln mit verschiedenartig gestaltetem Ansatz wurde in Ptuj gefunden.³⁹

Jobst hat seine Variante 36 B, zu der diese Fibeln gehören, in das 3.-4. Jh. u. Z. datiert.⁴⁰ Nach Sellye waren alle Typen in verschiedenen Gebieten der Provinz Pannonien gleichzeitig in Mode, und zwar von der zweiten Hälfte des 3. bis zur Mitte des 4. Jhs. Unter die ältesten Exemplare vom Anfang des 3. Jhs. reiht sie eine Fibel aus Gerulata ein.⁴¹

Die Fibel aus Velika Strmica hat in der Mitte des Ansatzes ein halbrundes Plättchen, das von tierkopfförmigen Auswüchsen flankiert wird. Mehrere vergleichbare Fibeln wurden in den norischen und panonischen Städten an der Donau gefunden, z. B. in Lauriacum (Abb. 4: 1),⁴² Vindobona, Brigetio (Abb. 4: 2) und Intercisa (Abb. 4: 3).⁴³ Ein weiteres Exemplar stammt aus Savaria.⁴⁴ Ähnliche tierkopfförmige Auswüchse zieren auch zwei Fibeln aus Poetovio, bei denen der Ansatz allerdings etwas anders gestaltet ist.⁴⁵ Für eine Datierung der angeführten Stücke, die der Fibel aus Velika Strmica am besten entsprechen, schon in die zweite Hälfte des 3. Jhs. und nicht erst in das 4. Jh. spricht der Umstand, daß vergleichbare tierkopfförmige Auswüchse auch auf einigen Kniefibeln der Variante 13 B nach Jobst⁴⁶ anzutreffen sind, die von Ciglencečki in die Mitte und ins dritte Viertel des 3. Jhs. datiert wurden.⁴⁷

Bronzene Scheibenfibel

Für die Datierung der Baureste auf dem Gradec bei Velika Strmica ist besonders die Scheibenfibel mit ausgefallenen Einlagen wichtig (Taf. 1: 3), die ins 6. Jh. gehört.⁴⁸ Verwandte Fibeln erscheinen in Frauengräbern aus dieser Zeit in Kranj, Bled und auf dem Rifnik in Slowenien; eine wurde auch in der befestigten Höhensiedlung Korinjski hrib entdeckt.⁴⁹ Der Fibel aus Velika Strmica kommt sehr nahe das Exemplar aus Grab 33 der Nekropole in Dravlje bei Ljubljana, die von Slabe in die erste Hälfte des 6. Jhs. datiert wurde.⁵⁰

Kreuzanhänger und spätantike Hängeleuchten

Kreuzanhänger aus Velika Strmica und aus Podzemelj

Den interessantesten und im slowenischen Gebiet äußerst seltenen Fund stellt der bronzene Kreuzanhänger dar (Taf. 1:

7). In Slowenien wurde ein ähnlich geformter, jedoch aus Silberblech hergestellter Anhänger im Presbyterium der oberen frühchristlichen Kirche auf dem Kučar bei Podzemelj gefunden (Abb. 5: 1).⁵¹ Im Ostalpenraum sind solche Anhänger nicht häufig. Häufiger kommen Kreuzfibeln vor. Ein Vergleich mit kreuzförmigem Schmuck, der schon mehrmals zusammenfassend bearbeitet wurde, weist auf einen Zeitraum vom Anfang des 5. bis ins 7. Jh. hin.⁵² Kleine Kreuzanhänger mit einem Loch auf dem oberen Arm wurden als Pektoriale getragen⁵³ oder zierten die Hängeleuchten in Kirchen sowie in wichtigeren profanen Gebäuden.⁵⁴ Da dem Bronzeanhänger aus Velika Strmica ein Aufhängehaken fehlt, war er möglicherweise ein Pektoral. Daß er auch die Zierde einer Leuchte gewesen sein könnte, legt ein Anhänger nahe, der im Graben neben der Nordmauer der spätantiken Basilika in Vrba in Glamočko polje (Feld von Glamoč) ausgegraben wurde (Abb. 5: 2)⁵⁵ und dem Anhänger aus Velika Strmica sehr ähnelt. Er ist jedoch etwas größer und hat im Loch einen Niet. Die Fundumstände eines ähnlichen Kreuzes aus Bronzeblech, das in Gamzigrad entdeckt wurde und etwas längere horizontale Arme hat, sind leider nicht bekannt.⁵⁶

Das silberne Kreuz vom Kučar hat vier annähernd gleich lange, gegen die Enden zu verbreiterte Arme. Im Loch steckt ein S-förmiger Aufhängehaken, und die Ränder sind mit getriebenen Punkten verziert. Nach der Meinung Bierbrauers wurde es als Pektoral getragen.⁵⁷ Ein sehr ähnliches Silberkreuz mit gleicher Randverzierung und gleichem Aufhängehaken hat Vinski publiziert; von ihm ist jedoch nur bekannt, daß es in Istrien gefunden wurde.⁵⁸

Obwohl nach Bierbrauer Kreuze mit Aufhängehaken bzw. -kette, zu welchen auch das Kreuz vom Kučar gehört, Pektoriale darstellen,⁵⁹ bestätigen die Fundumstände diese Deutung nicht. Sie wurden vielmehr auf den Leuchten aufgehängt. Bierbrauers Deutung stützte sich auf die Annahme Vinskis, daß das Silberkreuz mit Aufhängehaken vom Fundort Crkvina bzw. Grudine beim Dorf Čipuljić in der Nähe von Bugojno⁶⁰ in einer frühchristlichen Grabkammer entdeckt wurde,⁶¹ und auf die Vermutung, daß es sich beim Kreuz vom Kučar um einen Siedlungsfund handelt. Im letzteren Fall stützte sich Bierbrauer auf den Ausstellungskatalog *Pismo brez pisave*, wo die genaue Fundstelle des Kreuzes nicht angeführt ist. Es wurde jedoch, wie schon oben gesagt, im Presbyterium der oberen Kirche auf dem Kučar entdeckt.⁶² Auch die verwandten Bronzekreuze mit Aufhängehaken bzw. -kette vom Fundort Crkvina in Galovac in der Nähe von Zadar stammen nach Belošević nicht aus Gräbern, sondern wurden auf die Leuchten in der dort ausgegrabenen frühchristlichen Kirche aufgehängt.⁶³ Aus der Beschreibung von Jozo Petrović geht klar hervor, daß das Silberkreuz von der Crkvina bei Čipuljić kein Grabfund ist, wie Vinski behauptete. Die Grabkammer stand auf einem Kanal, der mit großen Ziegeln überdeckt war. In ihr fand man drei Skelette (Mann, Frau, Kind), die keine Beigaben hatten. Das Kreuz wurde zusammen mit Glas- und Keramikscherven auf einer Stelle in der unmittelbaren Nähe der Grabkammer entdeckt, die nach Petrović als Abfallplatz diente.⁶⁴

Spätantike Glashängelampen

Die Annahme, daß das Kreuz von Čipuljić zu einer Leuchte gehörte, die sich in der dort ausgegrabenen Kirche⁶⁵ befand, wird durch drei auf dem Abfallplatz entdeckte Glasfragmente bekräftigt.⁶⁶ Sie rühren offenbar von typischen Glashängelampen her, die neben den Lüstern die frühchristlichen Kirchen beleuchteten und mit einer besonderen Aufhängevorrichtung aus Bronze versehen waren. Die Lampe in Form eines Blumentiegels hatte einen tropfenförmig verdickten Rand, einen kegelförmig eingewölbten Boden und drei randständige, meistens enge Henkel mit einer großen, ovalen Unteratlasche. Lampen dieser Art sind bezeugt vom Nahen Osten über den Bal-

kan bis nach Italien und Tirol.⁶⁷ Die Aufhängevorrichtung hatte zuoberst einen Aufhängehaken, der unten mit einer Schlaufe abgeschlossen war, in welcher drei Drähte oder bandförmige Plättchen hingen. Diese hatten an den unteren Enden drei Traghaken,⁶⁸ die in die Henkel der Glaslampe eingesteckt waren. Die Henkel sind üblicherweise so eng, um die Finger durch sie zu stecken. In dieser Zeitschrift wurden schon zwei solche Vorrichtungen, die in Istrien entdeckt wurden, publiziert, eine aus Čelega in der Nähe von Novigrad und eine aus dem sogenannten Castrum auf den Brijuni-Inseln.⁶⁹

Eine ähnliche Aufhängevorrichtung wurde im Apsisbereich der unteren Kirche auf dem Ajdovski gradec bei Vranje entdeckt.⁷⁰ Sie setzt sich aus einem Aufhängehaken und vier Ketten zusammen; die unteren drei werden in das etwas größere Endglied der oberen Kette eingehängt. Das Fehlen der Traghaken an den unteren Enden der drei Ketten bedeutet, daß diese Vorrichtung nicht eine dreihenkelige Glaslampe, sondern einen Bronzelüster, Polykandelon, trug, auf dem anders geformte Glaslampen befestigt waren.⁷¹

Überreste einer frühchristlichen Kirche unter der gotischen St. Martin-Kirche in der Nähe von Tabor nad Knežakom

In Slowenien sind neben der Aufhängevorrichtung eines spätantiken Lüsters von Vranje auch Fragmente von Glashängelampen bekannt. Nada Osmuk hat im Presbyterium der Fialkirche St. Martins nahe Tabor nad Knežakom eine halbrunde Apsis ausgegraben. Im Unterteil des Schuttes im Apsisinneren wurden unter anderem einige Glasfragmente entdeckt, darunter zwei Henkel und ein kegelförmig eingewölbter Boden, die sicher zu Hängelampen gehörten.⁷² Das Glas hat Osmuk in die römische Zeit, die Apsis hingegen in die Romanik datiert. Auch nach Meinung von Marijan Zadnikar, der die romanischen Kirchenbauten in Slowenien zusammenfassend behandelte, stammt die Apsis von der romanischen Vorgängerin der gotischen Kirche.⁷³ Die Architekturreste und die Funde aus dem Apsisinneren ermöglichen aber ein anderes Urteil: Es handelt sich um eine frühchristliche Kirche aus der Spätantike. Zur selben Feststellung sind schon vor uns unabhängig Josip Stosić vom Institut für Kunstgeschichte in Zagreb und Vladimir Sokol vom Muzej Prigorja in Sesvete bei Zagreb gekommen. Die 55 cm dicke Apsismauer hat auf der Außenseite zwei nur 20 cm dicke Pilaster, die wohl zu dünn sind, um Stützen zu sein. Es handelt sich offenbar um Lisenen, die bei den Apsiden der frühchristlichen Kirchen keine besondere Seltenheit sind. Zum Vergleich soll hier nur die Kirche auf der Insel Stipanska bei Šolta in Dalmatien angeführt werden.⁷⁴ Auch die mit grobem Mörtel verbundenen Bruchsteine, die in der Südhälfte der Apsis parallel zur Innenfront der Apsismauer aufgelegt und von Osmuk als eine Art Auffüllung gedeutet wurden, können nach unserer Ansicht nur ein Überrest der Priesterbank (*subsellium*) sein.⁷⁵ Das Bild wird noch vervollständigt durch die Angabe von Osmuk, daß in der Apsis neben den Glasfragmenten, unter welchen wir drei Fragmente der spätantiken Hängelampen erkannt haben, auch einige Stücke rot gefärbten Verputzes lagen. In der oberen Kirche auf dem Ajdovski gradec oberhalb von Vranje bei Sevnica und in der Kirche auf der Ajdna oberhalb von Potoki wurden nämlich zahlreiche Fragmente des gefärbten Wandverputzes ausgegraben, auf denen die rote Farbe überwiegt.⁷⁶

Pferdegeschirr

Unter den Funden vom Gradec bei Velika Strmica sind drei, die zum Pferdegeschirr gehören. Der bronzene Riemenverteiler (*Taf. 1: 14*) ähnelt drei Verteilern, die an römischen Fundorten in Österreich entdeckt wurden (*Abb. 6: 1,2,4*).⁷⁷ Daß solche Knöpfe wirklich als Riemenverteiler dienten, beweist die

Lage ganz ähnlicher Knöpfe (*Abb. 6: 3*) an Schädeln der Zugpferde in einem Wagengrab, das in Kozármisleny in der Baranya in Ungarn ausgegraben wurde.⁷⁸

Der massive bronzene Doppelknopf (*Taf. 1: 15*) hat zwei gleich große Knöpfe von 2,2 cm Durchmesser; der obere ist jedoch stärker gewölbt als der untere. Nach Oldenstein wurden ähnliche Doppelknöpfe beim Pferdegeschirr und bei Gürteln mit Ringschnalle gebraucht.⁷⁹ Der Gebrauch beim Pferdegeschirr ist durch ihr Vorkommen in Wagengräbern, in Pferdegräbern und in Pferdegeschirrhortfunden gesichert. Diese Fundeinheiten stammen vornehmlich aus der zweiten Hälfte des 2. und aus der ersten Hälfte des 3. Jhs.⁸⁰ Nach Bishop und Coulston waren solche Knöpfe Bestandteile der Militärgürtel im 3. Jh.⁸¹ Doppelknöpfe aus Spanien wurden kürzlich erschöpfend von Aurrecoechea Fernández bearbeitet.⁸² Aus der Lage der Doppelknöpfe in einem Pferdegrab, das auf der Halbinsel Tihany in Ungarn entdeckt und von Palágyi ans Ende des 2. und an den Anfang des 3. Jhs. datiert wurde,⁸³ geht hervor, daß sie an verschiedenen Stellen gebraucht wurden.⁸⁴ Mit zwei Knöpfen waren die Zügelenden an den Ringen der Trense befestigt.⁸⁵ Der Doppelknopf vom Gradec bei Velika Strmica wurde nach den datierten Vergleichsstücken im 2. oder im 3. Jh. hergestellt. Das bedeutet aber nicht zwingend, daß er schon in dieser Zeit auf den Gradec gebracht wurde. Es ist durchaus möglich, daß er erst dann dorthin gelangte, als dort schon eine gemauerte Befestigung bestand, d. h. am Ende des 5. und im 6. Jh. Daß Doppelknöpfe aller Wahrscheinlichkeit nach als Altstücke und zu einem anderen Zweck noch im 6. Jh. hie und da gebraucht wurden, beweisen zwei Gräber aus dieser Zeit. Im Frauengrab 48 des Gräberfeldes Lajh in Kranj wurde ein Doppelknopf (Dm. 1,8 cm) zusammen mit einem Bronzering auf der Brust des Skelettes entdeckt;⁸⁶ in Grab 84 des Gräberfeldes Knin-Greblje lag ein solcher Knopf (Dm. 1,6 cm) zusammen mit einem Feuerstahl an der linken Hüfte eines Mädchenskelettes.⁸⁷

Einen Hinweis, daß auch der Bronzenagel mit hohlem halbkugeligem Kopf (*Taf. 1: 18*) zum Pferdegeschirr gehörte, liefern vollkommen entsprechende, nur kleinere und silberne Nägel, die neben anderen Pferdegeschirrtteilen am Skelett eines Reitpferdes lagen, das in Grube 2 des Hügels 2 bei Inota in Transdanubien begraben wurde.⁸⁸ Über dem Pferdeskelett befanden sich auf dem Scheiterhaufen verbrannte Metallteile eines Wagens.⁸⁹ Palágyi hat Hügel 2 ans Ende des 1. und in die ersten Jahrzehnte des 2. Jhs. datiert.⁹⁰

Geräte

Das beschädigte Eisenmesser (*Taf. 2: 1*) weist auf einer Klingenseite eine sehr enge, mit dem Rücken parallel verlaufende Rille auf. Die Griffangel verbreitert sich stark gegen die Klinge zu. Der Übergang zur Klinge ist oben verhältnismäßig scharf, unten aber fließend. Drei völlig gleiche Messer wurden in der Höhensiedlung Kappele bei Jadersdorf in Kärnten entdeckt. Solche Messer werden in die zweite Hälfte des 5. und ins 6. Jh. datiert.⁹¹

Das Feuerstahlfragment (*Taf. 2: 2*) gehört zu den Funden, die in den spätantiken Siedlungen eher selten aufgefunden werden. Ein fast vollständiges Exemplar wurde auf dem Korinjski hrib ausgegraben.⁹² Häufiger sind sie in Gräbern anzutreffen. Als Vergleichsstücke zum Fragment aus Velika Strmica sollen zahlreiche ähnliche Feuerstähle angeführt werden, die den Gräbern des 6. Jhs. in Lajh in Kranj beigegeben wurden.⁹³

Unter den Funden aus Velika Strmica erscheinen auch zwei Axtfragmente. Das erste (*Taf. 2: 5*) stellt den Klingenteil mit der Schneide dar, das zweite (*Taf. 2: 6*) den verlängerten Nackenteil. Verschieden große Blatt- und Bartäxte mit verlängertem Nacken sind typisch für die spätantike und die spätantike Zeit (3. - 6. Jh. u. Z.). Zu den am frühesten publizierten Exemplaren gehört die Axt, die in der Nähe der Rui-

ne des St. Bartholomäus-Kirchleins bei Gornji Zemon entdeckt und von Alfons Müllner dem Naturhistorischen Museum in Wien geschenkt wurde.⁹⁴ Man findet solche Äxte in römischen Städten,⁹⁵ Landesgehöften,⁹⁶ Befestigungen im Rahmen des Limes,⁹⁷ Gräbern⁹⁸, Gerätehortfunden⁹⁹, im Fluß Ljubljanka¹⁰⁰ und besonders häufig in Höhensiedlungen.¹⁰¹ Ein Großteil der in Slowenien entdeckten Exemplare (in den letzten Jahren wurden viele beim Absuchen der Siedlungen mit Metallsuchgeräten und beim Tauchen in der Ljubljanka gefunden) ist noch unpubliziert. Die Blatt- und Bartäxte mit verlängertem Nacken haben ein enges oder ein lappenartig verbreitertes Schaftloch.¹⁰² Das Fragment aus Velika Strmica ist zu klein, um entscheiden zu können, zu welcher Variante es gehörte.

Beim steigbügelförmigen Eisenring (*Taf. 2: 9*) handelt es sich ohne Zweifel um einen gut erhaltenen Sensenring. In der spätromischen und spätantiken Zeit waren die Sensen mit nur einem Ring auf den Holzstiel befestigt, so wie z. B. beide Sensen aus dem ins 4. Jh. datierten Hortfund von Povir,¹⁰³ oder mit deren zwei, was bei den drei langen Sensen von der Gurina bei Dellach im oberen Gailtal der Fall ist.¹⁰⁴ Die Äxte von der Gurina wurden bis jetzt in die Spätlatènezeit bzw. an den Anfang des 1. Jhs. u. Z. datiert.¹⁰⁵ Daß sie jedoch spätromischen oder spätantiken Alters sind, beweist die gut datierte Sense desselben (eher seltenen) Typs, die in einem Hortfund aus dem Ende des 6. Jhs. in der spätantiken Höhensiedlung Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu entdeckt wurde.¹⁰⁶

Die Sensenringe gehören zu solchen Gebrauchsgegenständen, die sich im Laufe der Zeit nicht viel änderten. Trotzdem zeigt der Vergleich zwischen dem Ring aus Velika Strmica und den latènezeitlichen Sensenringen aus dem Oppidum von Manching¹⁰⁷ sowie dem Sensenring aus dem Gerätehortfund von Modrej, der in die zweite Hälfte des 1. Jhs. v. u. Z. datiert wurde,¹⁰⁸ daß sich der erste von den anderen in Einzelheiten doch unterscheidet. Der Sensenring aus Velika Strmica wurde aus einem dicken Eisenband hergestellt. Am Unterteil, das innen gerade ist, ist er am dicksten, weil sich hier die Bandenden überlappen. Die Bandbreite wächst vom Unterteil, wo sie nur 1,6 cm beträgt, bis zum Ringscheitel, wo sie 2,5 cm erreicht. Ein Rand des Ringes ist schräg abgeflacht. Mit diesen Eigenheiten ähnelt dieser Sensenring sehr den Sensenringen auf den oben erwähnten zwei Sensen aus Povir (4. Jh.) und den zwei Sensenringen der fragmentierten Sense aus dem Hortfund von Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu (Ende des 6. Jhs.).¹⁰⁹ Bleiben wir bei einem breiteren Zeitrahmen, können wir sagen, daß der Sensenring aus Velika Strmica sicher in die Zeit vom 3. bis zum 6. Jh. u. Z. gehört.

Gewölbte rechteckige Eisenbeschläge mit zwei Löchern

Beschläge dieser Art kennt man von zahlreichen spätantiken Höhenbefestigungen in Slowenien. Bis jetzt wurden die Exemplare vom Rifnik bei Šentjur,¹¹⁰ von Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu,¹¹¹ vom Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj,¹¹² vom Tonovcov grad bei Kobarid¹¹³ und vom Zidani gaber oberhalb von Mihovo¹¹⁴ publiziert (*Abb. 7*). In vorliegendem Aufsatz werden zum ersten Mal die Beschläge vom Gradišče oberhalb von Bašelj und von der Donačka gora veröffentlicht (*Abb. 8*). Außerhalb Sloweniens hat Ciglencič zwei solche Beschläge in Grab 35 des langobardischen Gräberfeldes in Schwechat in Niederösterreich nachweisen können (*Abb. 9*).¹¹⁵

Die Beschläge aus Teurnia und vom Ajdovski gradec bei Vranje, die er gleichfalls in diese Gruppe eingereiht hat, weisen bestimmte Unterschiede auf. Der erste ist kleiner (nur 8,6 cm lang), nicht gewölbt und im Querschnitt keilförmig.¹¹⁶ Der zweite ist länger (seine Länge mißt 21,3 cm) und mit zwei Reihen getriebener Punkte verziert.¹¹⁷

Die Länge der ganzen Beschläge schwankt meistens zwi-

schen 10 (*Abb. 7: 9; 8: 2*) und 14 (*Abb. 7: 4*) cm und die Breite zwischen 4 (*Abb. 7: 9*) und 5 (*Abb. 7: 6*) cm. Enger sind je ein Beschlag vom Korinjski hrib (*Abb. 7: 3*) und vom Rifnik (*Abb. 7: 5*). Alle Beschläge sind entweder symmetrisch (*Abb. 7: 6, 8, 9; 9*) oder asymmetrisch (*Abb. 7: 1-5, 7; 8*) gewölbt. An einer der Längsseiten (auf den Zeichnungen immer die linke) sind zwei in der Regel runde Löcher, die aber nicht in der Mitte liegen, sondern etwas gegen die obere Schmalseite versetzt sind. Bei einigen Exemplaren ist die Längsseite, an der die Löcher sind, zurückgebogen (*Abb. 7: 8*) oder röhrenförmig eingerollt (*Abb. 7: 4, 6, 7, 9; 8: 2*).

Zu welchem Zweck diese Beschläge dienten, ist noch nicht geklärt. Nach Adler gehörten die Beschläge aus Grab 35 von Schwechat zur Scheide,¹¹⁸ was nicht wahrscheinlich ist. Die Vermutung Ciglencičs, daß die Beschläge von Tinje zu einer Arl gehörten, basiert auf dem Vorhandensein einiger Metallteile der Arl (Pflugschar, Pflugkette und vielleicht Stockring) im Hortfund.¹¹⁹ Ciglencič hat solche Beschläge ins 6. Jh. datiert.¹²⁰ Die Datierung stützt sich auf den Hortfund von Tinje, der höchstwahrscheinlich am Ende des 6. Jhs. vergraben wurde, und auf das langobardische Grab aus Schwechat aus der ersten Hälfte des 6. Jhs.

Interessanterweise gibt es in den Löchern der Beschläge keinen einzigen Nagel. Wir möchten auch darauf aufmerksam machen, daß alle Löcher von der Innenseite der Beschläge eingeschlagen sind.

Der Beschlag aus Velika Strmica (*Taf. 2: 10*) ist asymmetrisch gewölbt. Seine linke Seite ist wie bei den Beschlägen vom Korinjski hrib, bei einem der Beschläge vom Rifnik, beim Beschlag vom Gradišče oberhalb von Bašelj und bei den Beschlägen aus Schwechat (*Abb. 7: 2, 3, 5; 8: 1; 9*) weder zurückgebogen noch röhrenförmig eingerollt. Beide linke Ecken sind aufgebogen, und die rechte Seite ist - ähnlich wie bei den Beschlägen aus Haus 3 vom Rifnik (*Abb. 7: 4*) und vom Gradišče oberhalb von Bašelj (*Abb. 8: 1*) - in der Mitte eingekerbt. Die Entdeckung eines gewölbten rechteckigen Beschlages mit zwei Löchern auf dem Gradišče oberhalb von Bašelj ist besonders wichtig, weil dies zeigt, daß dieser Fundort ohne Zweifel schon in der Spätantike eine Rolle spielte.¹²¹

Goldmünzen des Kaisers Zeno in Slowenien

Peter Kos hat in seinem Buch über den Geldumlauf im südostalpinen Gebiet von 300 v. u. Z. bis 1000 u. Z. eine Liste der in Slowenien zufällig gefundenen Goldmünzen des 5. Jhs. publiziert. Darin erscheinen drei Goldmünzen des Kaisers Zeno,¹²² alle drei Tremisses, aus folgenden Fundorten: Šmarjeta (*Abb. 10: 1*; dieser stammt in der Tat, wie am Beginn des Aufsatzes erläutert, vom Gradec bei Velika Strmica), Hrastje nordöstlich von Ljubljana¹²³ und Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu (*Abb. 10: 2*).¹²⁴

Diesen drei Tremisses des Zeno können noch zwei abgeschlossen werden. Der erste, auf der Ulaka bei Stari trg pri Ložu gefunden, wurde schon im Jahr 1878 von Müllner kurz erwähnt.¹²⁵ In einem Manuskript des Historikers Peter Hicinger hat sich eine Beschreibung erhalten,¹²⁶ die eine genauere Bestimmung ermöglichte.¹²⁷ Der zweite wurde heuer bei Ausgrabungen in der Umgebung des großen Gebäudes mit Anbau auf dem Tonovcov grad bei Kobarid gefunden (*Abb. 10: 3*).

Drei der fünf Tremisses (Gradec, Tinje, Tonovcov grad) wurden in Mediolanum geprägt, einer (Ulaka) in Mediolanum oder in Ravenna; beim Tremis von Hrastje ist die Prägestätte wegen der schlechten Erhaltung nicht zu bestimmen. Nur letzterer stammt von einem Flachlandfundort. Die übrigen vier wurden in Höhenbefestigungen (Ulaka, Tinje, Tonovcov grad) bzw. in einer Befestigung mit ungewöhnlicher Lage (Gradec) entdeckt. Es überrascht nicht, daß alle Tremisses, bei denen die Prägestätte bekannt ist, in Norditalien geprägt

wurden, gehörte doch das Gebiet Sloweniens in der Zeit ihrer Prägung zum Staat Odoakers.

GRÄBER IN DEN SPÄTANTIKEN SIEDLUNGEN

Pfarrer Volčič hat nach eigenen Worten sehr große Menschenknochen gesehen, die auf dem Gradec ausgegraben wurden. Diese Angabe wird wohl bedeuten, daß die Raubgräber Skelettgräber entdeckten. In den spätantiken Höhensiedlungen stellen solche Gräber keine Seltenheit dar. In verschiedenen Räumen fast aller frühchristlicher Kirchen, die dort ausgegraben wurden, fand man nämlich Gräber mit einem oder mehreren, meistens beigabenlosen Skeletten. Die Gräber sind verschiedenartig aufgebaut. Es kommen Grabkammern, Steinsärge und Steinkisten sowie schlichte, nur von Steinen eingeschlossene Gräber vor.¹²⁸

Neben den Bestattungen in den Kirchen findet man einzelne Gräber auch an anderen Stellen der Höhensiedlungen. So wurde 1994 in der Siedlung Tonovcov grad bei Kobarid im Sočatal ein Skelettgrab an der südwestlichen Außenwand des Anbaus des großen Gebäudes entdeckt.¹²⁹ In der Siedlung Log bei Podturn in Dolenjsko fand man ein männliches Skelett an der Innenfront des Südteils der Befestigungsmauer.¹³⁰ Auch auf der Ajdna oberhalb von Potoki in Gorenjsko wurde bei den Ausgrabungen des Institutes für Archäologie 1992 im Inneren des Wohngebäudes, das neben der Kirche stand, links vom Eingang das Skelett eines Kleinkindes entdeckt. Alle drei Skelette waren beigabenlos.

Da sich auf dem Gradec bei Velika Strmica höchstwahrscheinlich eine frühchristliche Kirche befand, können die von Volčič erwähnten Menschenknochen in einem der Gräber gelegen haben, die im Inneren der Kirche zu erwarten sind, oder aber in einem Grab, das woanders in der Siedlung angelegt wurde.

ANALYSE DER ARCHITEKTUR

Der Grundriß der Befestigung (*Abb. 11*), der durch die Gebäuderuinen und teilweise durch die Befestigungsmauer, die bei alten Grabungen freigelegt wurde, angezeigt wird, ist charakteristisch genug, um eine engere zeitliche und funktionelle Zuweisung der Befestigung zu ermöglichen. Einen ganz verwandten Grundriß hat die Befestigung, die wir auf dem Korinjski hrib oberhalb von Veliki Korinj erforscht haben.¹³¹ Teilweise entspricht er dem Limberk;¹³² Ähnlichkeiten sind auch auf dem Zidani gaber oberhalb von Mihovo festzustellen.¹³³ In diese Gruppe dürfen wir vielleicht außerdem die Befestigung Gradišče bei Velike Malence einreihen, die zwar schon früher entstand, aber wahrscheinlich im 6. Jh. mit einer schlichten Kirche mit Apsis versehen wurde. Befestigungen dieser Art hat Ciglenečki in seiner zusammenfassenden Behandlung der spätantiken Höhenbefestigungen von den anderen getrennt. Typisch für sie sind starke Verteidigungselemente, eine Kirche im Inneren und in der Regel eine Lage an wichtigeren strategischen Stellen.¹³⁴ In dieser Hinsicht ist besonders aufschlußreich der Vergleich mit verwandten Kastellen auf den dalmatinischen und auf Kvarner-Inseln (Korintija, Svetojanj, Sveti Damjan, Žirje)¹³⁵ und mit den Limeskastellen am Eisernen Tor.¹³⁶

Die Entdeckung der Befestigung Gradec bei Velika Strmica scheint besonders wichtig zu sein, da sie mit ihrer Lage in einer schattigen Schlucht erneut darauf hinweist, daß es sich hier nicht um eine geschlossene Siedlung üblichen Typs handelt, wie man sie in einer großen Zahl gerade im südostalpinen Gebiet kennt (Gradec bei Prapretno, Tonovcov grad bei Kobarid, Ajdna oberhalb von Potoki, Polhograjska gora), sondern daß sie aus anderen, vor allem strategischen Gründen hier angelegt worden ist.¹³⁷ Wir können vielleicht an den Schutz der nahen, damals wichtigen Straße Siscia-Aquileia oder aber des

vermutlich auch bedeutenden Überganges über die Radulja denken. Die vor allem auf Türme konzentrierte Befestigung und die kleine, ganz schlichte Kirche mit Zisterne an herausgehobener Stelle bilden einen Mindestbestand an Bauten, um einer bescheidenen Besatzung einen erträglichen Aufenthalt zu ermöglichen. Die bis jetzt bekannten Funde weisen auf eine kurzdauernde Besiedlung hin.

Die Architektur der Befestigung mit zahlreichen Analogien und die Funde erlauben es, den Ausbau dieser Anlage an das Ende des 5. oder vielleicht noch an den Anfang des 6. Jhs. zu datieren, wie es Ciglenečki für die Befestigung Korinjski hrib tat. Es bleibt unklar, ob wir die älteren Funde, vor allem zwei Fibeln (*Taf. 1: 1,2*), Pferdegeschirrtteile (*Taf. 1: 14,15,18*) und Bronzemünzen, als Spuren früherer Besiedlung oder eines kürzeren Aufenthaltes deuten können oder ob es sich, was wahrscheinlicher ist, um Altstücke handelt, die vor allem im 6. Jh. häufig gesammelt, gebraucht und überarbeitet wurden.¹³⁸ In Hinsicht auf die Abnutzung der Münzen und den fragmentarischen Zustand der Fibeln erscheint die zweite Möglichkeit wahrscheinlicher. Ein abschließendes Urteil werden aber nur systematische Forschungen ermöglichen. Noch umstrittener ist die von Pečnik vermutete vorgeschichtliche Besiedlung vom Gradec. Die vorgelegten Kleinfunde und spärliche Keramikscherben, die oberflächlich aufgesammelt werden können, geben dafür keine Anhaltspunkte. Eine Datierung in vorgeschichtliche Zeit hat bei Geländebegehungen schon Janez Dular verneint (mündliche Nachricht). Genauso wenig gibt es Funde, die auf eine Kontinuität des Fundortes bzw. auf eine Besiedlung in späteren Perioden hinweisen. Wir können mit Sicherheit behaupten, daß sich auf dem Gradec keine mittelalterlichen Überreste befinden, die das Bestehen einer Burg auf diesem Platz bestätigen würden.

Interessant ist auch das weitere Besiedlungsbild im Gebiet von Šmarješke Toplice in der Spätantike. Ein Gräberfeld aus dem 6. Jh. wurde schon 1883 auf dem Kicelj nahe Gorenja vas pri Šmarjeti teilweise ausgegraben (Anhang 1). Am Ende des 19. Jhs. entdeckte man noch ein zeitgleiches Gräberfeld mit langobardischen Elementen auf dem alten eisenzeitlichen Ringwall Veliki Vinji vrh (Anhang 2). Für die Kenntnis der Besiedlung in der zweiten Hälfte des 6. Jhs. ist der in Vrh pri Pahi aufgefundene Münzschatz wichtig.¹³⁹ Einige Kilometer westlich vom Gradec bei Velika Strmica liegt, gleichfalls an der Radulja, Log bei Podturn, eine der wenigen spätantiken Fliehburgen in Slowenien.¹⁴⁰ Diese Fundorte ergänzen das Bild der spätantiken Besiedlung im Hinterland von Novo mesto, obwohl sie für eine gründlichere Rekonstruktion der Besiedlung und vor allem der inneren Struktur noch nicht ausreichen. Einen bescheidenen Beitrag dazu leistet die zwar kleine, aber wichtige spätantike Befestigung Gradec bei Velika Strmica.

ANHANG I

SPÄTANTIKES GRÄBERFELD AUF DEM KICELJ NAHE GORENJA VAS PRI ŠMARJETI

Hier sollen kurz zwei wichtige spätantike Fundorte beschrieben werden, die schon am Ende des vergangenen Jahrhunderts entdeckt wurden. In beiden Fällen geht es um Skelettgräberfelder.

Vida Stare hat in ihrem Buch über die Vorgeschichte von Šmarjeta auch sechs Bronzeohrringe vorgestellt, die im Rahmen der eisenzeitlichen Funde unter dem Fundortnamen Šmarjeta inventarisiert wurden.¹⁴¹ Es handelt sich um zwei Ohrringe mit halbkreisförmiger bzw. quadratischer Öse, drei Ohrringe mit Würfel, der mit Würfelaugen verziert ist, und einen Ohrring mit Polyeder. Diese Ohrringe wurden schon 1888 unter den Funden aus den Hallstattgrabhügeln in der Umgebung von Šmarjeta im damaligen krainischen Landesmuseum in Ljubljana ausgestellt.¹⁴² Nach dem Zweiten Welt-

krieg wurden sie zwar des öfteren erwähnt, der genaue Fundort blieb jedoch unbekannt.¹⁴³

Mit Hilfe der Angaben in den handschriftlichen Berichten des Museumspräparators Schulz und des Kustos Dežman¹⁴⁴ konnten wir ihn ermitteln.

Am 2. Oktober 1883 grub Schulz auf dem Hügel Kicelj südwestlich von Gorenja vas pri Šmarjeti (auf der Katastralmappe ist der Name Na Kutzel eingetragen). Auf seiner Höhe befand sich ein Grabhügel, den Bauern schon vorher aufgedeckt hatten. Auf dem Plateau westlich des Grabhügels grub Schulz acht unterschiedlich ausgerichtete Skelettgräber aus. Die meisten waren mit kleinen Steinplatten umgeben und zugedeckt. Es werden folgende Beigaben erwähnt: Ohringe, eigentümliche Glasperlen (nach Schulz waren einige blau) und Eisenmesserchen. Da die Gräber flach im Sandboden lagen, waren die Skelette gut erhalten.

Von der Ausgrabung bis zur Eröffnung der neuen Ausstellung im Jahr 1888 vergingen fünf Jahre. Es ist unklar, wie die Ohringe unter die Funde aus den Grabhügeln geraten sind. Die Schädel und die Halsketten vom Kicelj wurden aber in der Ausstellung korrekt zugeordnet und in Dežmans Führer zutreffend beschrieben.¹⁴⁵

Zwei Halsketten vom Kicelj trug Müllner, der bei der Inventarisierung der Anordnung in der Ausstellung folgte, in das Inventarbuch der römischen Sammlung ein, und zwar die erste mit 48 Perlen (*Abb. 12*) unter der Nr. 2098 ("Kučel b. Margarethen in U.K., Glasperlen weiß, grün, blau, violett u. Schwarz"). Vladimira Bertonec-Kučar hat sie unter dem falschen Namen Kucelj bzw. Kučel bei Šmarje (Margarethen ist nicht Šmarje, sondern Šmarjeta) publiziert.¹⁴⁶ Die zweite wurde offenbar schon in der Ausstellung mit einer Halskette von der Sv. Gora bei Rovišče vereinigt. Beide wurden von Müllner unter der Nr. 2626 ("Hl. Berg b. Watsch, Glasperlen diverse, die ganz kleinen von Kučel b. Margarethen") inventarisiert und sind heute nicht mehr zu trennen.

ANHANG 2 SPÄTANTIKES GRÄBERFELD IM VOVKOV VINOGRAD AUF VINJI VRH

Das zweite wichtige Gräberfeld aus dem 6. Jh. wurde am Rand des großen eisenzeitlichen Ringwalls Veliki Vinji vrh auf Vinji Vrh auf der Parzelle Nr. 1640 entdeckt,¹⁴⁷ deren Besitzer damals der Schmied Jože Vovko aus Družinska vas war. Im März 1898 ließ er dort seinen aufgelassenen Weingarten übergraben, um einen Rübenacker anzulegen. Dabei stieß der Arbeiter Avgustin Kaplan auf vier Skelette. Eines hatte am Schädel vier mit Filigran verzierte rechteckige Goldplättchen.¹⁴⁸ Rutar erwähnt in seinem knappen Bericht keine weiteren Beigaben des Grabes; es enthielt jedoch sehr wahrscheinlich

die Funde, die zusammen mit den Goldplättchen am 20. 3. 1898 durch Ignac Kušljan von der Frau des Finders gekauft und als Beigaben eines Grabes inventarisiert wurden: eine vergoldete silberne Vogelfibel mit Almandinauge, zwei rechteckige Bronzeschnallen, vier kleinere Silbergegenstände (zwei Ringlein mit je zwei gerippten bandförmigen Schlaufen und zwei rechteckige Beschläge) sowie sechs Glasperlen.¹⁴⁹

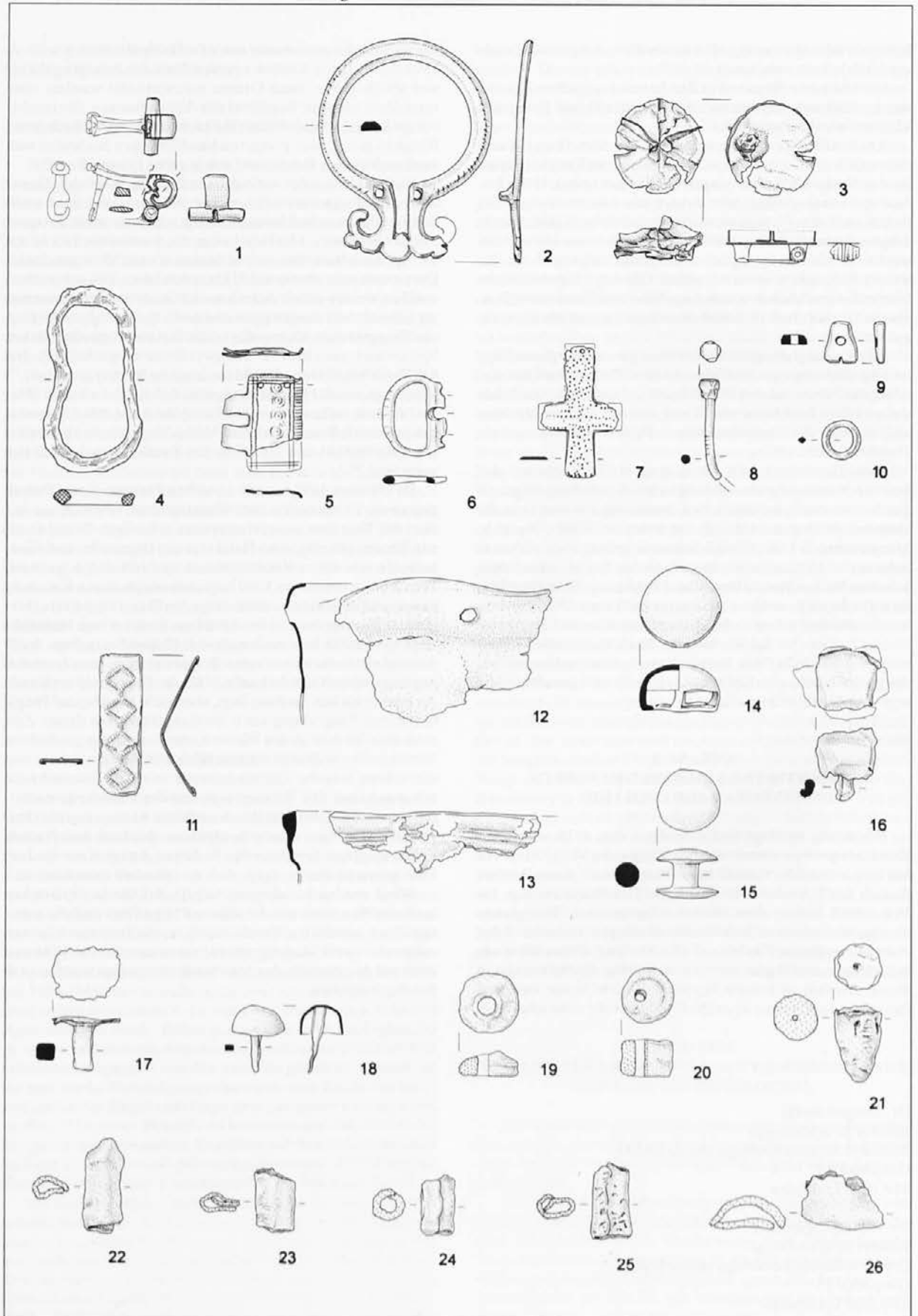
Kušljan hat von der wichtigen Entdeckung zuerst den Kustos des Landesmuseums in Ljubljana, Müllner, und dann auch den Landesaussschuß benachrichtigt, die aber nicht entsprechend reagierten. Deshalb hat er die wertvollen Funde am 29. April ins Naturhistorische Museum nach Wien geschickt. Dort wurden sie aber erst 1934 inventarisiert. Wie schon oben erwähnt, wurden sie mit Ausnahme der Goldplättchen zusammen als Grabeinheit eingetragen und noch einige vorgeschichtliche Gegenstände hinzugefügt, nämlich ein doppelkonischer Spinnwirtel, zwei Bronze- und zwei Bernsteinperlen (Inv. Nr. 62877-62891).¹⁵⁰ Diese Funde hat Joachim Werner publiziert,¹⁵¹ allerdings mit der falschen Angabe, daß sie Pečnik dem Wiener Museum verkauft hätte. Die Goldplättchen (*Abb. 13*) wurden gesondert als Einzelfund vom Veliki Vinji vrh inventarisiert (Inv. Nr. 65618) und als solche im Katalog von Anja Dular publiziert.¹⁵²

Im Oktober 1898 hat auf derselben Parzelle Jernej Pečnik gegraben. Er entdeckte fünf Skelettgräber, von welchen nur zwei mit Beigaben ausgestattet waren. In Grab 2 fand er einen Bronzearmring, eine Halskette aus Bernstein- und Glasperlen sowie einen Knochenkamm und in Grab 4, wo nach Pečnik ein zehnjähriges Kind begraben wurde, einen Knochenkamm und eine kleine rechteckige, im Tierstil verzierte, vergoldete Bronzeplatte.¹⁵³ Im April bzw. in der ersten Maihälfte 1899 hat Pečnik hier nochmals drei Gräber freigelegt. Auch diesmal enthielten zwei keine Beigaben; im dritten fand sich nur eine eiserne Gürtelschnalle.¹⁵⁴ Da das Gräberfeld am Rande der eisenzeitlichen Siedlung liegt, überrascht es nicht, daß Pečnik bei seiner Ausgrabung auch Siedlungsreste aus dieser Zeit entdeckte. Im dem an den Wiener Kustos Szombathy geschickten Verzeichnis erwähnt er ausdrücklich drei Tonspinnwirtel und eine schöne Scherbe. Glücklicherweise wurde die Eisenschnalle zusammen mit den Spinnwirteln und der Scherbe inventarisiert, so daß sie problemlos identifiziert werden konnte (Inv. Nr. 56665).¹⁵⁵ Eine Röntgenaufnahme, die dank dem freundlichen Entgegenkommen des Kollegen Anton Kern im Juni 1995 gemacht wurde, zeigt, daß sie offenbar tauschiert ist.

Wenn unsere Annahme richtig ist, daß die Goldplättchen in demselben Grab wie die silberne Vogelfibel und die anderen oben erwähnten Funde lagen, enthielten nur vier von insgesamt zwölf Skelettgräbern, die in den Jahren 1898 und 1899 auf der Parzelle des Jože Vovko freigelegt wurden (4 + 5 + 3), Beigaben.

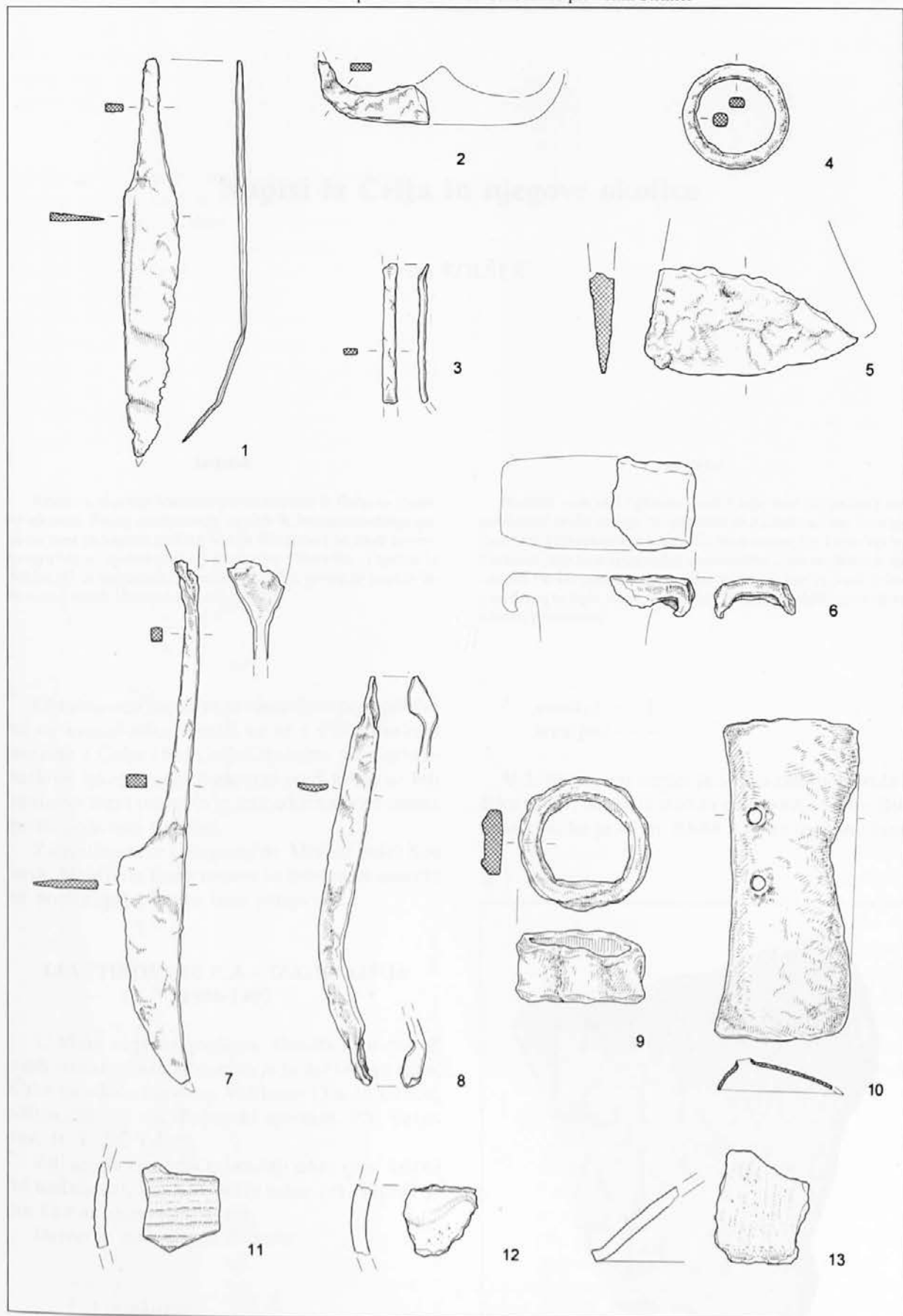
Dr. Dragan Božić
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

Dr. Slavko Ciglenečki
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-61000 Ljubljana

T. 1: Gradec pri Veliki Strmici. 1 srebro in železo; 2,5-18 bron; 3 bron in železo; 4 železo; 19-26 svinec. M. = 1:2.

Taf. 1: Gradec bei Velika Strmica. 1 Silber und Eisen; 2,5-18 Bronze; 3 Bronze und Eisen; 4 Eisen; 19-26 Blei. M. = 1:2.

T. 2: Gradec pri Veliki Strmici. 1-10 železo; 11-13 glina. M. = 1:2.
 Taf. 2: Gradec bei Velika Strmica. 1-10 Eisen; 11-13 Ton. M. = 1:2.

Napisi iz Celja in njegove okolice

Vera KOLŠEK

Izvleček

Avtorica objavlja šestnajst novih napisov iz Celja in njegove okolice. Poleg gradbenega napisa in fragmentarnega počastitvenega napisa za Tita Varija Klemensa so med novimi epigrafskimi spomeniki tri posvetila (Herkulu, Jupitru in Viktoriji) in nagrobniki, ki nam odkrivajo poleg že znanih tudi nekaj novih keltskih imen.

Obravnani napisi so predstavljeni po najdiščih in ne kronološko. Znašli so se v Pokrajinskem muzeju v Celju (PM Celje) slučajno ali z arheološkimi izkopavanji. Nekateri med njimi so bili vzdani v stara poslopja in so z odstranitvijo ometa prišli ponovno na plan.

Zahvaljujem se kolegoma dr. Marjeti Šašel Kos in dr. Manfredu Hainzmannu za ljubeznive nasvete in pomoč pri pisanju tega prispevka.

LEVSTIKOVA ULICA - IZKOPAVANJA 1986-1987

1. Mala napisna ploščica. Gradbeni napis. Z vseh strani odbita, ohranjen je le del levega roba. Črke so rdeče barvane. Velikost: 13 x 14 x 2 cm, višina črk 1,5 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 303 (*sl. 1*).

Zdi se, da se napis po zadnji ohranjeni vrstici ni nadaljeval, ker ni videti sledov črk, čeprav je na kamnu dovolj prostora.

Delno je ohranjenih 5 vrstic:

-- --]
[...]*pon[tifex]*
maxim[us-- --]
Germa[nicus-- --]

Abstract

Sixteen new inscriptions from Celje and its vicinity are published in the article. In addition to a construction inscription and a fragmentary honorific inscription for Titus Varius Clemens, the new epigraphic monuments include three dedications (to Hercules, Jupiter, and Victoria) and various stelae that bring to light some new Celtic names in addition to those known previously.

⁵ *absidē[-- --]*
tectu[m]?-- --

V 5. ohranjeni vrstici je lahko zadnja še vidna črka tudi F. Napis je morda posvečen cesarju Domicijanu, ko je v letu 83-84 n.št. za uspešne boje

Sl. 1 / Abb. 1

Sl. 2 / Abb. 2

z Germani dobil naziv *Germanicus*. Posvetilo je morda nastalo po obnovitvi obokane strehe. Manjka prva vrstica, kjer je bil verjetno celoten naziv: *Imp. Caes. Domitianus Augustus trib. pot. pontifex maximus Germanicus*.

2. Fragment napisnega kamna, ki je ležal v nasipu južno od obzidja. Ohranjene ima tri vrstice. Velikost: 38,9 x 29 x 8,7 cm. Zgoraj ohranjen profiliran okvir je širok 9 cm. Višina črk je 5,5 - 6,5 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 302 (sl. 2).

Napis je posvečen Herkulu in še nekemu božanstvu, morda Diani, Viktoriji, Celeji ali Noreji. Votivno aro z nekaterimi teh imen poznamo z Glavnega trga 16 v Celju (*CIL* III 5193). Verjetno je obravnavani napis pripadal svetišču, postavljenem na forumu, ki je bil v neposredni bližini najdišča.

Napis:

[---?]Herc(uli) et [---]
 [---]co Cam[m]ius ?---]
 [---]Bjelliciu[s ---]
 [---]+[---]

V 1. in 2. vrstici je ločilno znamenje.

Zaradi lepih, kvadratnih črk bi napis lahko uvrstili v 1. st. n. š.

Ime Cammius, ki je sicer navedeno za primer, bi morda ustrezalo za dopolnitev k imenu (prim.

Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum. Indices [M. Hainzmann, P. Schubert ur.], Berolini 1986 = *ILLPRON* 1202, Gleisdorf).

3. Votivna ara je iz zelo slabega pohorskega marmorja, ki se lušči po dolžini. Ležala je prosto ob obzidju, verjetno je padla iz obzidja. Ara ima odbito zgornjo profilacijo, vidna je le še prečka, ki je potekala med dvema akroterijema. Odbito je tudi podnožje. Njena leva stran je poškodovana. PM Celje, inv. št. L 301 (sl. 3).

Zaradi slabega kamna je napis postal skoraj nerazumljiv.

Šestvrstični napis:

[I]ovi
 [.]onn ϕ

Sl. 3 / Abb. 3

[.] + *onipus*

et

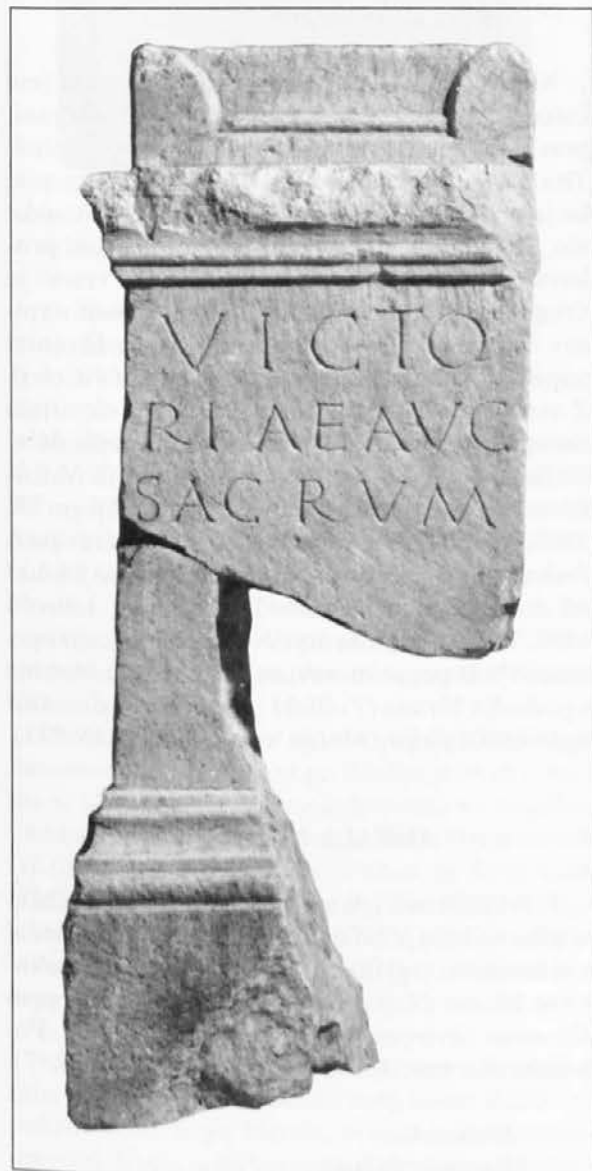
⁵ [*Ae*] *lia Copia*

[*ex i*] *mperio*

V drugi vrstici je morda Jupitrov vzdevek, ki ga, kot se zdi, ni mogoče identificirati. Možno je tudi, da gre za prvi del dedikantovega imena. Zadnja ohranjena črka bi lahko bila C ali O.

4. Delno ohranjena votivna ara. Napis je ohranjen v celoti. Nahajala se je v severnem poznoantičnem obzidju. Ima profilirano ovršje z akroterijema, prav tako profilirano podnožje. Na desni stranici je upodobljena patera, premer je 16,5 cm. Velikost: 43,5 x 33,5 cm, debelina s profiliranim podnožjem 19 cm, širina napisnega polja je 29,3

Sl. 4 / Abb. 4

Sl. 5 / Abb. 5

cm, črke 3,5 - 4 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 299 (sl. 4).

Spredaj je trivrstični napis:

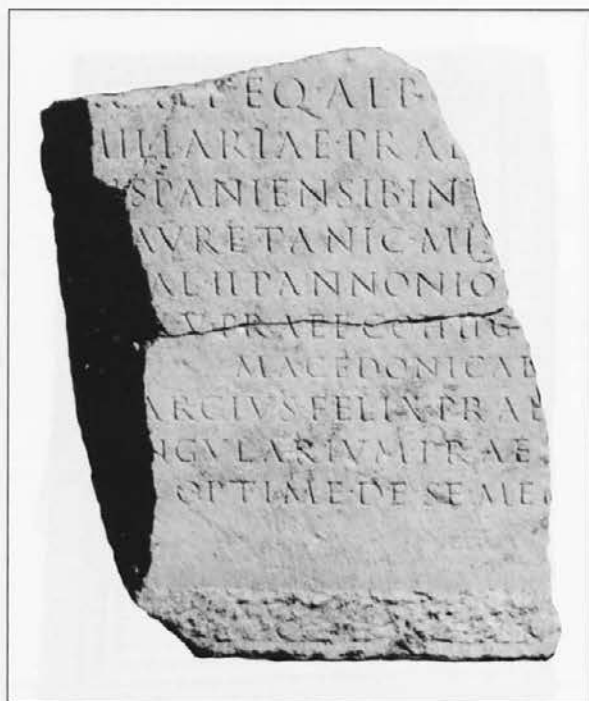
*Victo-
riae Aug(ustae)
sacrum*

V 1. vrstici je črka T za spoznanje višja od drugih. V 2. vrstici je vidno ločilno znamenje. AVC na kamnu.

5. Napisna plošča je obdana s profiliranim okvirom. Bila je razbita in je sedaj ponovno zlepljena. Nahajala se je v obzidju kot gradbeni material. Velikost: 65 x 49 x 5 cm. Črke 3,9 do 2,3 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 300 (sl. 5).

Devetvrstični napis:

*Sex(tus)
Calventius
Ingen(u)s v(ivus) f(ecit)
sibi et Mattiae
5 Meltimae con(iugi)
an(norum) XL et
Cupito f(ilio) an(norum) X
et Quintiliano
f(ilio) an(norum) VII.*

Sl. 6 / Abb. 6

Ločilna znamenja so povsod, kjer so potrebna. Lig.: v. 4: TI; v. 5: AE; v. 7: *I longa*.

Ime *Calventius* je znano iz Koroške (Sankt Veit an d. Glan, slovensko Št. Vid na Glini, *ILLPRON* 1315). *Ingenus* je zelo pogosto ime, saj že *AIJ* navaja sedem primerov (*AIJ* 20, 35, 106, 131, 213, 295, 550). Po drugi svetovni vojni so odkrili napise s tem imenom tudi na Sp. Hajdini pri Ptujju (*ILJug* 352) in v Šempetru (*ILJug* 375: *Ingenua*). Prim. J. Šašel, C. Vindonius Successus, *Živa ant.* 5, 1955, 135-137 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 51-53). Ime *Mattia* je že znano iz Celja (*ILLPRON* 1684), medtem ko za ime *Meltima* nimamo nobene analogije. *Cupitus* je znan z nagrobnika, vzdanelega v cerkvi sv. Katarine nad Trbovljami (*AIJ* 23), dalje iz Dola pri Hrastniku (*CIL* III 5151) ter iz Celja (*CIL* III 5206 in *ILLPRON* 1683). Ime *Quintilianus* je znano na Koroškem iz krajev Rosenhof (*ILLPRON* 902) in Töltschah pri Celovcu (*ILLPRON* 629).

Sextus Calventius Ingenus je za živa postavil nagrobnik sebi in svojim umrlim: ženi *Meltimi*, umrli v starosti 50 let, sinovoma *Kupitu* umrlemu v 10. letu starosti in sedemletnemu *Kvintilijanu*.

Nagrobnik je preprost in značilen za naše območje iz zgodnjih obdobij. Njegov nastanek ne sega preko prve polovice 2. stoletja.

6. V obzidju je ležal tudi počastitveni napis za Tita Varija Klemensa. Napis je iz dveh fragmentov, ki se dopolnjujeta, odbit je na vseh straneh

razen spodaj, na levi strani manjka manj napisa kot na desni. Velikost: 60 x 52 x 23 cm, višina črk 2,5 - 2 cm. Spodnji rob s profilacijo, ki je danes odbit, je 7 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 309 (sl. 6).

[- -]

[- - -p]r̄aęf(ecto) eq(uitum) al(ae)
Br̄[itannicae]

miliariae, praef(ecto) auxil(iis)]

[H]ispaniensib(us) in T[ingitaniam]

[M]auretanic(am) mis[is, praef(ecto)]

⁵ [eq(uitum)] al(ae) II Pannonio[r(um),
trib(uno) mil(itum) leg(ionis)]

[XX]X U(lpiae), praef(ecto) coh(ortis) II
G[allorum]

Macedonicae

[M]arcius Felix praef(ectus)

[si]ngularium pres[idi]

¹⁰ optime de se me[r]ito].

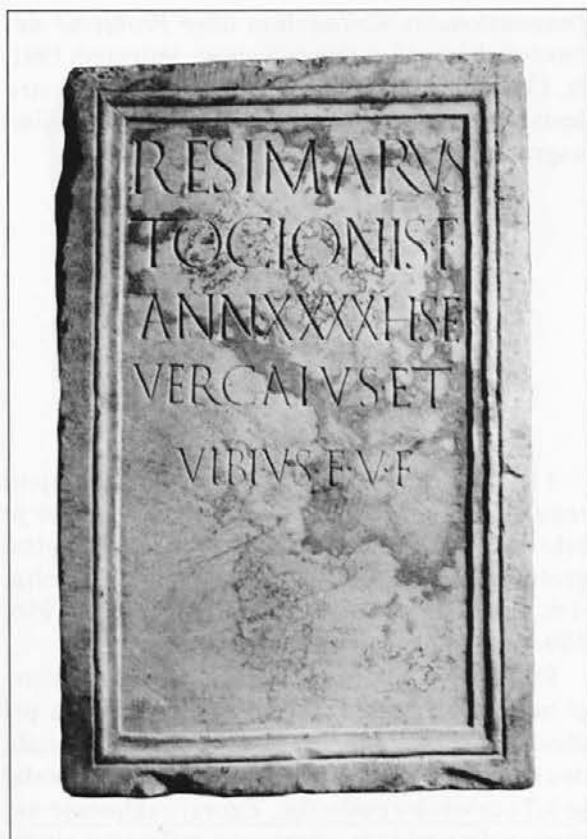
Napisu manjka prva vrstica, kjer je stalo ime čaščenega. Manjka tudi začetek črk na levi strani, prav tako na desni strani. *Marcius Felix*, pribočnik Tita Varija Klemensa, mu je postavil ta spomenik, ko je bil Klemens poveljnik konjeniške britanske ale. To je bilo v letu 147 ali 148, ko je že bil prokurator v Ciliciji. Formulacija v 4. in 5. vrstici je drugačna od ostalih znanih Klemensovih napisov. To je doslej deveti spomenik s počastitvenim napisom Klemensu, ki je doslej najden v Celeji. Z osebnostjo Tita Varija Klemensa se je ukvarjalo mnogo avtorjev. Naj naštejemo najvažnejša dela: A. Betz, *RE* VIII A 1, 404; J. Šašel, Zu T. Varius Clemens aus Celeia, *Zeitschr. Papyr. Epigr.* 51, 1983, 295-300, z vsvo literaturo in viri; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* IV, Suppl. 1, Leuven 1987, 1761-1762. *Marcius* v Noriku ni pogosto ime, znanih je le pet primerov, najbližji nam je *Marcus* s področja Viruna (Zollfeld - Maria Saal, slov. Gosposvetsko polje - Marija Sveta, *ILLPRON* 773).

OSTALA NAJDIŠČA

7. Pri zaščitnih izkopavanjih leta 1990 v Gubčevi ulici v Celju je bil najden nagrobnik, ki je ležal v sekundarni legi in je služil kot pokrov poznoantične kloake. Napisno polje je bilo obdano s profiliranim okvirom. Velikost: 88 x 59 x 14 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 308 (sl. 7).

Resimarus

Tocionis f(ilius)

Sl. 7 / Abb. 7

ann(orum) XXXX h(ic) s(itus) e(st).

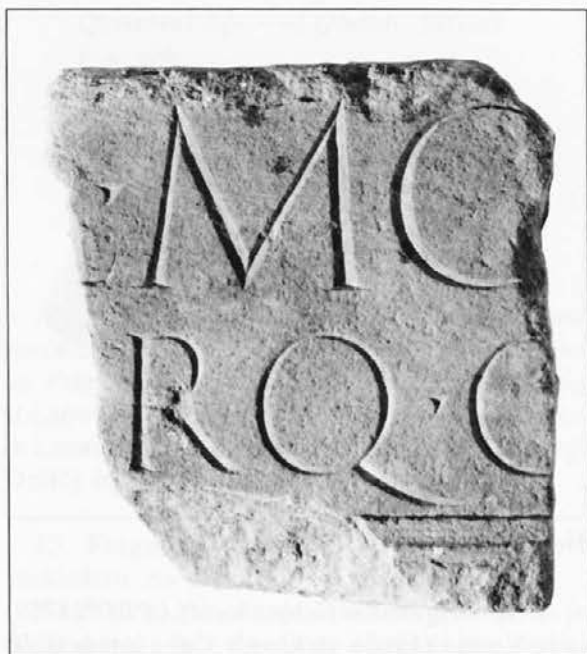
Vercaius et

⁵ *Vibius f(ili) v(ivi) f(ecerunt)*

Med besedami in kraticami so ločilna znamenja. V 2. vrstici je ime zapisano v manj pogosti obliki *Tocio*. Poznamo le še en primer tega zapisa na Koroškem (Magdalensberg, slov. Štalenski vrh, *ILLPRON* 286). Sicer je ime, ki je znano le v Noriku, zapisano v obliki *Togio* oz. *Togius*. Pri zapisih *Tocionis* in *Togionis* gre za podobno spremembo kot pri zapisu in izgovorjavi imen *Caius* in *Gaius*.

Resimarus je znan v Radovljici (*AIJ* 217) kot *Ressimarus*. Tudi drugod po Noriku je znan z dveh s. Morda gre tukaj za kamnosekovo napako. Oblika imena *Togionis* je znana v kraju Greutschach (*ILLPRON* 118). *Vercaius* je znan na Koroškem (*ILLPRON* 32, Feldkirchen in Rein 1319). *Vibius* je znan tudi iz Celja (*ILLPRON* 1646 in 1695). V Noriku poznamo 30 imen *Vibius*, rabljenih kot *cognomen* (po: Mócsy in dr., *Nomenclator*, s.v.)

8. Fragment napisa, ki je bil najden v Stanetovi ulici v bližini rimske kloake in bi lahko služil kot pokrov odtočnega kanala, seveda v sekundarni uporabi. Napis je bil verjetno dvovrstičen. Manjka

Sl. 8 / Abb. 8

desna in leva stran, tako da ga ne moremo opredeliti, ni pa izključeno, da je bil posvetilni napis z vladarjevim imenom. Velikost: 74 x 70 x 24 cm. Zgornja profilacija. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 332 (sl. 8).

[- - -]+ MO[- - -]

[- - -]RQ Q[- - -]

Velikost črk je izjemno velika, lahko sklepamo na velik napis (25 - 18 cm). V vsaki vrstici je ohranjeno ločilno znamenje: v 1. vrstici pred zadnjima črkami, v 2. vrstici pred O. Ostanek črke v 1. vrstici bi lahko pripadal črki L.

9. Fragment malega otroškega sarkofaga, ki je bil najden ob prenovi starega Špitala, ki leži med Slomškovi in Kocenovi trgom. Sarkofag je izdelan iz arhitektonskega člena. Kamnosek je izklesal vdolbino za otroka. Profilacijo, ki končuje v navadno noriško voluto, je porabil za okvir napisu. Ohranjen je le levi del sarkofaga. Velikost: 27 x 41 x 35 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 334 (sl. 9).

V treh vrsticah bi se dalo prebrati:

C(aius) Fl(avius) Acc[ep]tus - - - ?]

Aelia Hila[ra - - - ?]

f[il]io p[ro]s[uit] ?]

Na desni strani je sarkofag odbit. V 1. vrstici je ločilno znamenje za prvo črko, v 2. vrstici za prvo besedo, sicer ločila niso vidna.

Sl. 9 / Abb. 9

Acceptus je znan iz Čelovnika (*ILLPRON* 1759) in iz Vranja (1962). *Aelii* so v Celju znani (*CIL* III 5263), *Hilaro* poznamo iz Admonta (*ILLPRON* 1153).

10. V strugi Savinje v Celju, v smeri proti Polulam, so pri poglobljanju rečnega korita leta 1954 odkrili nagrobno aro, razbito na več delov, ki so sestavljivi. Velikost: 71 x 63 x 38 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 221 (*sl. 10*).

Na obeh stranicah sta genija smrti (V. Kolšek, *Die Todesgenien im Stadtbereich von Celeia*, 2.

Sl. 10 / Abb. 10

Internationales Kolloquium über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Veszprem 1991, st. 139). Spredaj je v dvakrat profiliranem okviru šestvrstični napis, ki je zaradi izprane površine nagrobnika skoraj popolnoma izbrušen.

D(is) M(anibus)

Q....VS

.....*NVS*

[- -]

[- -]

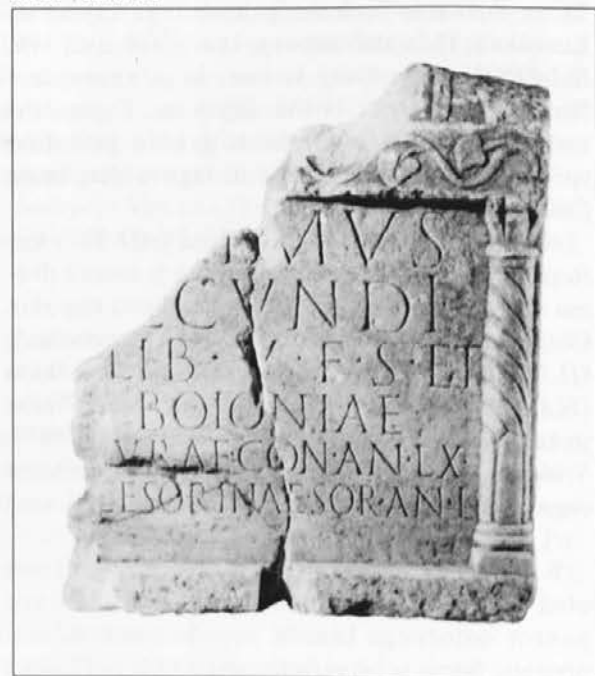
[- -]

Vr. 3: morda *Secundinus*

11. Na desnem bregu Savinje so že ob njeni regulaciji leta 1955 odkrili grobišče. Nastalo je šele po prestavitvi struge v 3. stoletju. Skeletno grobišče je trajalo še v 4. stoletje (glej L. Bolta, *Arh. vest.* 8, 1957, 317-327 in V. Berce, *ib.* 7, 1956, 399-407).

Pri kopanju jarka za plinsko napeljavo so delavci našli nagrobnik, ki je bil pod pločnikom pri vhodu v hiši Breg 4 in 6. Napisno polje sta obdajala dva stebra, od katerih je ohranjen le desni; spodaj je 5,7 cm visoko podnožje. Zgoraj zaključuje napisno polje preklada, okrašena z bršljanovo vitico. Steber - pilaster ima nad bazo suličaste, pokončne liste. Pilaster je nad listi tordiran in se zaključuje s kapitelom. Nad preklado bi pričakovali portreta obeh pokojnikov. Velikost: 59 x 52 x 8 cm. Napisno polje 38,5 x 41 cm, višina črk 5,7 - 3 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 305 (*sl. 11*).

Sl. 11 / Abb. 11

Sl. 12 / Abb. 12

Levi zgornji del napisa je odbit. Lahko bi ga brali:

[Pr]imus
[S]ecundi
lib(ertus) v(ivus) f(ecit) s(ibi) et
Boioniae

⁵ [S]urae con(iugi) an(norum) LX
Ce(n)sorinae sor(ori) an(norum) L

Ime *Primus* je zelo pogosto, npr.: *AIJ* 112, 293, *ILJug* 129, 313, 367, 398. Žensko ime *Sura* je znano (*AIJ* 410, 557). Sestrino ime *Ce(n)sorina* je znano že iz Celja (*ILJug* 1195). Ime *Boionia* je zaenkrat osamljeno.

12. Pri arheoloških zaščitnih izkopavanjih v Mestnem gradu v Celju so odkrili zahodno obzidje Celeje. Med mnogimi spolijami je bila tudi nagrobna ara, ki so jo pred vzidavo zelo poškodovali. Prizadet je bil relief na desni stranici, ki predstavlja genija smrti, še bolj pa napis na prednji strani. Osemvrstični napis obdaja profiliran okvir širok 12-15 cm. Na zgornji ploskvi sta dve vdolbini za vezavo 4 x 3 cm, 4 x 5 cm. V sredi je vdolbina za dviganje 3,5 x 9 cm. Velikost: 110 x 79 x 59 cm. Pohorski marmor (sl. 12).

Q(uintus) E[- -] Q(uinti) fil(ius)
[- -] +
[- -] et
E[- -] lib(ertae)
⁵ *Se[cun]dae*
ux[ori] o[sp]itiae
[Pri]mae an(norum) LX et
suis

Ara je stala v levem zadnjem vogalu grobne parcele. Ligatura v 7. vrstici je et. Ime *Primus* oz. *Prima* je pogosto, od bližnjih primerjav napis iz Labodske doline na Koroškem (Sanct Georgen in Lavanttal, *ILLPRON* 429); *ILJug* 367 (Spodnji Dolič) in 398 (Celje).

13. Fragment napisa iz Mrzlega polja pri Jurkloštru, na posestvu Vinka Bezgovška.

Našli so ga pri oranju njive. Nagrobnik se je poškodoval tako, da sta se ohranili dve vrstici napisa, kaže pa, da pri napisu nič ne manjka. Velikost: 61 x 55 x 24 cm. Rumena peščenec. PM Celje, inv. št. L 344 (sl. 13).

Bonillo Togio-
nis (filius) annorum
LXX

Napis je pisan na črte. Tako je črta potegnjena tudi pod številko v tretji vrstici, ki se nadaljuje v risbo - čašo? Leva stran ima velike pike v vertikalnem nizu, ki pomenijo omejitve napisa. Za domače ime *Bonillo* zaenkrat primerjav ne poznamo. *Togio* je obravnavan pri napisu št. 7.

Zanimiva je lokacija najdbe. Imamo novo grobišče, kar nam potrjuje reliefni kamen iz Ma-

Sl. 13 / Abb. 13

Sl. 14 / Abb. 14

rofa, ki se je nahajal v sekundarni rabi v kovačnici v kleti hiše Marof.

14. Pri gradnji nove banke na vogalu Prešernove in Savinove ulice se je iz temelja minoritskega samostana izluščil fragment nagrobnika. Na levi strani je ohranjen del profiliranega okvira napisnega polja. Velikost: 54 x 43 x 27 cm. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 333 (sl. 14).

D(is) M(anibus)

Vibio

Marcell[fi (filio)]

an(norum) [.]

⁵ *C+[- - -]*

+[- - -]

V 4. vrstici je vidno ločilno znamenje. Na desni manjkata dve, največ tri črke, ki so označevale starost umrlega. Nagrobnik je nastal v 2. ali 3. stoletju.

Vibius je kot kognomen v Noriku zelo pogost (Mócsy *et al.*, *Nomenclator*, s.v.).

15. V Novi cerkvi - Strmec so leta 1992 obnavljali cerkveno fasado. Na severni strani ladje je bil vzidan nagrobnik. Napis je osemvrstičen in je obdan z dvojno profiliranim okvirom. Pohorski marmor. PM Celje, inv. št. L 337 (sl. 15).

Silvanus

Sabini f(ilius) a(nnorum) LXX

fil(ius) fec(it). H(ic) s(itus) e(st).

Aleto Batai f(ilius)

⁵ *a(nnorum) LXX Bonio Si-*

Sl. 15 / Abb. 15

lvani f(ilius) an(norum) LX

Spectata PVIII (?) f(ilia) an(norum) LX

Boniatu Bon(ionis) filius) an(norum) L

Med besedami in kraticami so ločilna znamenja. Ligaturi sta v 7. in 8. vrstici, in sicer sta A in N združena pri besedi *annorum*. Vr. 7: ime očeta ni jasno. Zdi se, da je med *PVI* in *IE* ločilno znamenje.

Na nagrobnem kamnu lahko razločimo tri različno klesane napise: prvi je dolg tri vrstice, črke so razmeroma pravilne in globoko klesane. Sledijo tri naknadno dodane vrstice, ki so nekoliko manjše in precej bolj plitvo klesane. Najpoznejši pripis sta zadnji dve vrstici: črke so manjše in nepravilnih oblik.

Imeni *Silvanus* in *Sabinus* se pojavljata zelo pogosto (*Sabinus*: *AIJ* 54, 110, 128, 141, 184, 250 in *ILJug* 330, 365; *Silvanus*: *AIJ* 14, *ILJug* 40, 273). *Aleto* je keltsko ime, zaenkrat so primerjave neznane. *Bata(v)i*: kamnosek je V izpustil. *Bata(vus)* je znan na Koroškem (Rosenhof: *ILLPRON* 401). *Bataio*, *Batavus* in *Bonio* so na našem prostoru zelo redka imena, vendar se pojavijo; primerjaj *Nomenclator*, s.v.

16. Nagrobnik iz Svete Katarine nad Trbovljami - Čeče. Vzidan je bil v drvarnici pred cerkvijo.

Sl. 16 / Abb. 16

V trikotni niši je glava pokojnika, v zaklinkih po ena stilizirana veja oz. drevo. Napisno polje obdajajo štiri rebra, ki ponazarjajo profilacijo. Napisno polje je popolnoma prazno. Napis je v niši ob portretu, kar je nenavadno. Rumenkast peščenec. PM Celje, inv. št. L 345 (sl. 16).

Napis:

Jutumano

Ime Jutumano je doslej neznano, vendar branje ni popolnoma zanesljivo. Verjetno gre za domače ime. Črke so komaj berljive in neenakomerno klesane, velike od 3,5 do 2,5 cm. Ime je prekinjeno: na levi strani so črke I V T V M nato na desni A N O. Vmes je vrat portreta.

Ob ogledu spomenikov decembra 1956 sta bila dva nagrobnika vzdana v drvarnico (*Var. spom.* 1958 - 59/VII, str. 287.) Oba sta služila kot prekladi nad okni. Drugi nagrobnik je danes izgubljen. Tretji nagrobnik je vzdan na pročelju cerkve sv. Katarine (*AII* 23). Za vse tri nagrobnike so značilne oblike glav pokojnikov. Izdelane so površno in spominjajo na keltske upodobitve obrazov. Spominjajo na odlomljen obraz iz Heraklejevega sveltišča v Celju, ki je zelo zgodnjega izvora. (J. Klemenc, *Arh. vest.* 3, 1952, 99).

Verjetno je v tem odmaknjem delu pokrajine delovala samostojna kamnoseška delavnica, brez velikega znanja in spretnosti. Morda se je ohranilo domorodno prebivalstvo dolgo v rimsko okupacijo in ga je civilizacija obšla.

Inschriften aus Celje und Umgebung

Zusammenfassung

1. Kleine Inschriftentafel. Bauinschrift. An allen Seiten abgebrochen, erhalten ist nur ein Teil des linken Randes. Die Inschrift scheint nach der letzten erhaltenen Zeile keine Fortsetzung zu haben, weil keine Spuren von Buchstaben zu sehen sind, obwohl auf dem Stein noch genügend Platz ist. Zum Teil sind fünf Zeilen erhalten. Die Inschrift ist vielleicht Kaiser Domitianus gewidmet, als er 83-84 n. Chr. für die erfolgreichen Kämpfe mit den Germanen den Titel *Germanicus* erhielt. Die Widmung entstand vielleicht bei der Renovierung des Gewölbedaches. Es fehlt die erste Zeile, wo wahrscheinlich der ganze Titel stand: *Imp. Caes. Domitianus Augustus trib. pot. pontifex maximus Germanicus*. Pohorje-Marmor. Rote Farbe auf Buchsta. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 303 (*Abb. 1*).

2. Inschriftensteinfragment, das in der Aufschüttung südlich der Befestigungsmauer gelegen hat, es sind drei Zeilen erhalten. Die Inschrift ist Herkules und einem anderen Gott geweiht, vielleicht Diana, Victoria, Celesia oder Noreia. Eine Votivara mit einigen dieser Namen kennen wir vom Glavni trg 16 in Celje (*CIL* III 5193). Wahrscheinlich gehört die besagte Inschrift einem Heiligtum auf dem Forum, das sich in unmittelbarer Nähe der Fundstätte befand.

Aufgrund der schönen, quadratförmigen Buchstaben könnten wir die Inschrift ins 1. Jh. n. Chr. datieren. Pohorje-Marmor. Der Name Cammius, der als Beispiel aufgeführt ist, wäre vielleicht der entsprechende, wenn man die Buchstaben vervollständigt. Inv.-Nr. L 302 (*Abb. 2*).

3. Votivara aus sehr schlechtem Pohorje-Marmor, welcher der Länge nach abblättert. Sie lag frei an der Befestigungsmauer, es ist nur noch eine Querstange sichtbar, die zwischen zwei Akroterien verlief. Abgehauen war auch der Sockel. Seine linke Seite ist zerstört. Wegen der schlechten Steinqualität wurde die Inschrift nahezu unverständlich.

In der zweiten Zeile findet sich vielleicht Jupiters Beiname, den man allem Anschein nach nicht identifizieren kann. Möglicherweise handelt es sich auch um den ersten Teil eines Dedikantennamens. Der letzte erhaltene Buchstabe könnte ein c oder o sein. Regionalmuseum in Celje, Inv.Nr. L 301 (*Abb. 3*).

4. Zum Teil erhaltene Votivara. Die Inschrift ist vollständig erhalten. Sie befand sich in der nördlichen spätantiken Befestigungsmauer. Sie hat einen profilierten Giebel mit zwei Akroterien, und einen ebenso profilierten Sockel. Auf der rechten Seite ist Patera dargestellt. In der ersten Zeile ist der Buchstabe T um eine Kleinigkeit höher als die anderen. In der zweiten Zeile ist ein Interpunktionszeichen erkennbar. AVC auf dem Stein. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 299 (*Abb. 4*).

5. Inschriftentafel, mit einem profilierten Rahmen umgeben. Sie war zerbrochen und ist jetzt wieder zusammengeklebt. Sie befand sich in der Befestigungsmauer als Baumaterial. Die Interpunktionszeichen befinden sich überall, wo sie notwendig sind. Lig.: v. 4: TI; v. 5: AE; v. 7: *Ilonga*. Der Name Calventius

ist von Kärnten her bekannt (St. Veit an d. Glan, *ILLPRON* 1315). *Ingenuus* ist ein sehr häufiger Name, schon *AII* führt sieben Beispiele an (*AII* 20, 35, 106, 131, 213, 295, 550). Nach dem Zweiten Weltkrieg wurden Inschriften mit diesem Namen auch in Sp. Hajdina bei Ptuj entdeckt (*ILJug* 352) und in Šempeter (*ILJug* 375: *Ingenua*). Vgl. J. Šašel, C. Vindonius Successus, *Živa ant.* 5, 1955, 135-137 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 51-53). Der Name *Mattia* ist schon von Celje her bekannt (*ILLPRON* 1684), für den Namen *Meltima* gibt es keine Analogie. *Cupitus* ist von der Grabtafel bekannt, die in der St. Katharinenkirche oberhalb von Trbovlje eingemauert ist (*AII* 23), ferner aus Dol pri Hrastniku (*CIL* III 5151) sowie aus Celje (*CIL* III 5206 und *ILLPRON* 1683). Der Name *Quintilianus* ist von Kärnten aus den Orten Rosenhof (*ILLPRON* 902) und Töltschach bei Klagenfurt (*ILLPRON* 629) bekannt. Sextus Calventius Ingenuus ließ sich und seinen verstorbenen Angehörigen zu Lebzeiten einen Grabstein errichten: seiner im Alter von 50 Jahren verstorbenen Frau Meltima, seinen Söhnen Cupitus, gestorben im Alter von zehn Jahren, und dem siebenjährigen Quintilianus. Der Grabstein ist einfach und charakteristisch für den slowenischen Bereich aus den frühen Epochen. Seine Entstehung reicht nicht über die erste Hälfte des 2. Jhs. n. Chr. hinaus. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 300 (*Abb.* 5).

6. In der Befestigungsmauer lag auch eine Tafel mit einer Huldigungsinschrift für Titus Varius Clemens. Die Inschrifttafel besteht aus zwei Fragmenten, die sich ergänzen, sie ist an allen Seiten abgebrochen, ausgenommen unten, auf der linken Seite fehlt ein kleinerer Teil der Inschrift als auf der rechten. Von der Inschrift fehlt die erste Zeile, wo der Name des Verehrten stand. Es fehlt auch der Anfang der Buchstaben auf der linken Seite, ebenso auf der rechten. Marcius Felix, Adjutant des Titus Varius Clemens, errichtete ihm dieses Denkmal, als Clemens der Befehlshaber der britannischen Kavallerieala war. Das war im Jahre 147 oder 148, als er schon Prokurator in Cilicia war. Die Formulierung in der 4. und 5. Zeile unterscheidet sich von den anderen bekannten Clemens-Inschriften. Dies ist das bislang neunte Denkmal mit einer Clemens gewidmeten Huldigungsinschrift, das in Celeia gefunden wurde. Mit der Persönlichkeit Titus Varius Clemens haben sich viele Autoren beschäftigt. Angeführt seien die wichtigsten Werke: A. Betz, *RE* VIII A 1, 404; J. Šašel, Zu T. Varius Clemens aus Celeia, *Zeitschr. Papyr. Epigr.* 51, 1983, 295-300, mit der gesamten Literatur und allen Quellen; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum* IV, Suppl. 1, Leuven 1987, 1761-1762. *Marcus* ist in Noricum kein häufiger Name, bekannt sind nur fünf Fälle, am nächsten ist uns *Marcus* aus dem Bereich von Virunum (Zollfeld - Maria Saal, *ILLPRON* 773). Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 309 (*Abb.* 6).

7. Bei den Rettungsgrabungen im Jahre 1990 in der Grubčeva ulica in Celje wurde ein Grabstein entdeckt, der sich in der sekundären Lage befand und einer spätantiken Kloake als Deckel diente. Der Schrifttraum war von einem profilierten Rahmen umgeben. Zwischen den Wörtern und Abkürzungen wurden Interpunktionszeichen gesetzt. In der 2. Zeile wurde der Name in der weniger häufigen Form *Tocio* aufgezeichnet. Wie kennen nur noch ein Beispiel dieser Schreibweise aus Kärnten (Magdalensberg, *ILLPRON* 286). Sonst ist der Name, der nur in Noricum bekannt ist, in der Form *Togio* bzw. *Togius* niedergeschrieben. Bei den Schreibungen *Tocionis* und *Togionis* handelt es sich um eine ähnliche Veränderung wie bei der Schreibweise und Aussprache der Namen *Caius* und *Gaius*. Resimarus ist in Radovljica (*AII* 217) bekannt als *Ressimarus*. Auch anderswo in Noricum ist er mit zwei s bekannt. Vielleicht handelt es sich hier um den Fehler des Steinmetzes. Die Form des Namen *Togionis* ist im Ort Greutschach bekannt

(*ILLPRON* 118). *Vercaius* ist in Kärnten bekannt (*ILLPRON* 32, Feldkirchen und Rein 1319). *Vibius* ist auch aus Celje bekannt (*ILLPRON* 1646 und 1695). Aus Noricum kennen wir 30 Namen *Vibius*, als *cognomen* gebraucht (nach: Mócsy *et al.*, s.v. *Nomenclator*) Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 308 (*Abb.* 7).

8. Inschriftenfragment, das in der Stanetova ulica in der Nähe der römischen Kloake gefunden wurde und als Deckel des Abflußkanals hätte dienen können, natürlich in sekundärer Verwendung. Die Inschrift war wahrscheinlich zweizeilig. Es fehlen die linke und die rechte Seite, so daß wir sie nicht näher bestimmen können; es ist allerdings nicht auszuschließen, daß es sich um eine Widmungsinschrift mit dem Herrschernamen handelte. Die Buchstaben sind ausgesprochen groß, wir können demnach auf eine große Inschrift schließen (25 - 18 cm). In jeder Zeile ist ein Interpunktionszeichen erhalten: in der 1. Zeile vor den beiden letzten Buchstaben, in der 2. Zeile vor dem O. Der Buchstabenrest in der 1. Zeile könnte zum Buchstaben L gehören. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 332 (*Abb.* 8).

9. Fragment eines kleinen Kindersarkophags, der bei den Renovierungsarbeiten des alten Spitals entdeckt wurde, das zwischen dem Slomškov und dem Kocenov trg liegt. Der Sarkophag ist aus einem architektonischen Glied hergestellt. Der Steinmetz meißelte eine Vertiefung für das Kind. Eine Profilierung, die gewöhnlich eine norische Volute abschließt, verwendete er als Inschriftenrahmen. Erhalten ist nur der linke Teil des Sarkophags. *Acceptus* ist bekannt aus Čelovnik (*ILLPRON* 1759) und aus Vranje (1962). *Aellius* ist bekannt aus Celje (*CIL* III 5263), *Hilara* kennen wir aus Admont (*ILLPRON* 1153). Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 334 (*Abb.* 9).

10. Im Flußbett der Savinja in Celje, in Richtung Polule, wurde bei dessen Vertiefung im Jahre 1954 eine Grabara entdeckt, die in mehrere Teile zerbrochen ist, welche man zusammensetzen kann. Auf beiden Seiten sind die Todesgenien zu finden (V. Kolšek, Die Todesgenien im Stadtbereich von Celeia, 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provincial-römischen Kunstschaftens, Veszprem 1991, Nr. 139. Vorne befindet sich in einem zweifach profilierten Rahmen eine sechszeilige Inschrift, die wegen der ausgewaschenen Oberfläche des Grabmals nahezu vollständig abgeschliffen ist. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 221. (*Abb.* 10).

11. Am rechten Savinja-Ufer wurde bei der Regulierung des Flusses im Jahre 1955 ein Gräberfeld entdeckt. Es entstand erst nach Verlagerung des Flußbettes im 3. Jh. Das Skelettgräberfeld wurde noch im 4. Jh. benutzt (siehe L. Bolta, *Arh. vest.* 8, 1957, 317-327 und V. Berce, *ib.* 7, 1956, 399-407).

Beim Ausheben eines Grabens für die Gasleitung fanden Bauarbeiter einen Grabstein, der sich unter dem Bürgersteig beim Eingang in die Häuser Breg 4 und 6 befand. Der Schrifttraum wurde von zwei Säulen umgeben, wovon nur die rechte erhalten ist; unten ein 5,7 cm hoher Sockel. Oben wird der Schrifttraum von einem Querbalken abgeschlossen, der mit einer Efeuranke verziert ist. Der Pilaster hat oberhalb der Basis lanzettliche, aufrechte Blätter und ist oberhalb der Blätter ordiert und wird von einem Kapitell abgeschlossen. Über dem Querbalken wäre das Portrait der Verstorbenen zu erwarten. Der linke obere Teil der Inschrift ist abgebrochen. Der Name *Primus* ist sehr häufig, z.B.: *AII* 112, 293, *ILJug* 129, 313, 367, 398, Der Frauename *Sura* ist bekannt (*AII* 410, 557). Der Name der Schwester *Ce(n)soria* ist schon aus Celje bekannt (*ILJug* 1195). Der Name *Boionia* tritt vorerst nur hier in

Erscheinung. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 305 (Abb. 11).

12. Bei archäologischen Notgrabungen im Stadtschloß von Celje wurde die westliche Befestigungsmauer Celeias entdeckt. Unter vielen Spolien befand sich auch eine Grabara, die vor der Einmauerung sehr beschädigt wurde. Beschädigt war das Relief auf der rechten Seite, das einen Todesgenius darstellt. Die achtzeilige Inschrift wird von einem profilierten Rahmen umgeben. Die Ara stand in der linken letzten Ecke der Grabparzelle. Die Ligatur in der 7. Zeile stellt *et* dar. Der Name *Primus* ist häufig, von den nahegelegenen vergleiche die Inschrift aus St. Georgen im Lavanttal in Kärnten, *ILLPRON* 429; *ILJug* 367 (Spodnji Dolič) und 398 (Celje). Pohorje-Marmor. Auf der oberen Fläche sind zwei Verbandvertiefungen eingemeißelt (4 x 3 cm, 4 x 5 cm). In der Mitte befindet sich eine Vertiefung zum Heben (3,5 x 9 cm). Der profilierte Rahmen ist 12-15 cm breit (Abb. 13).

13. Inschriftenfragment aus Mrzlo polje bei Jurkloster, auf dem Anwesen Vinko Bezgovšeks. Es wurde beim Pflügen des Feldes entdeckt. Der Grabstein wurde so beschädigt, daß nur zwei Zeilen der Inschrift erhalten sind, es scheint aber von der Inschrift nichts zu fehlen. Die Inschrift wurde auf Linien geschrieben. Eine Linie wurde auch unter die Zahl in der dritten Zeile gezogen, die sich in eine Zeichnung fortsetzt - einen Becher? Die rechte Seite hat große Punkte in vertikaler Reihe, welche die Abgrenzung der Inschrift darstellen. Für den Namen *Ronillo* gibt es vorerst keine Entsprechungen. *Togio* wurde bei Inschrift 7 behandelt. Interessant ist der Ort des Fundes. Es liegt ein neues Gräberfeld vor, was ein Reliefstein aus Marof bestätigt, der in sekundärer Verwendung in der im Keller befindlichen Schmiede des Marof-Hauses zu finden war. Die Inschrift ist aus gelbem Sandstein und ziemlich porös. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 344 (Abb. 13).

14. Beim Bau der neuen Bank an der Ecke Prešernova - Savinova ulica löste sich aus dem Fundament des Minoritenklosters ein Grabsteinfragment heraus. Auf der linken Seite ist ein Teil des profilierten Rahmens erhalten, der den Schriftraum umgibt. Für die Errichtung des Minoritenklosters wurden viele antike Spolien verwendet. Es gelang uns, einige Fragmente aus dem Mörtel herauszuschälen. Auf der rechten Seite fehlen zwei, höchstens drei Buchstaben, die das Alter des Verstorbenen angaben. Der Grabstein entstand im 2. oder 3. Jh. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L 333 (Abb. 14). *Vibius* ist als *cognomen* in Noricum sehr verbreitet (*Mócsy et al.*, *Nomenclator*, s.v.).

15. In der Nova cerkev - Strmec wurde 1992 die Kirchenfassade restauriert. Auf der Nordseite des Kirchenschiffes war

ein Grabstein eingemauert. Die Inschrift ist achtzeilig und war von einem zweifach profilierten Rahmen umgeben.

Auf dem Grabstein können wir drei verschiedenen eingemeißelte Inschriften unterscheiden: die erste ist drei Zeilen lang, die Buchstaben sind relativ gleichmäßig und tief eingemeißelt. Es folgen später hinzugefügte Zeilen, die etwas kleiner sind und erheblich flacher eingemeißelt wurden. Den spätesten Zusatz bilden die beiden letzten Zeilen: die Buchstaben sind kleiner und von unregelmäßiger Form.

Die Namen *Silvanus* und *Sabinus* sind sehr häufig vertreten (*Sabinus*: *AII* 54, 110, 128, 151, 184, 250 und *ILJug* 330, 365; *Silvanus*: *AII* 14, *ILJug* 40, 273). *Aleto* ist ein keltischer Name, vorerst sind keine Entsprechungen bekannt. *Bata(v)i*: der Steinmetz hat das V ausgelassen. *Batavus* ist in Kärnten bekannt (Rosenhof: *ILLPRON* 401). *Bataio*, *Batavus* sind im slowenischen Raum sehr seltene Namen, kommen aber dennoch vor; vergleiche *Nomenclator*, s.v. Pohorje-Marmor. Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L. 337 (Abb. 15).

16. Grabstein von Sv. Katarina oberhalb von Trbovlje - Čee. Er war in dem Holzschuppen vor der Kirche eingemauert. In einer dreieckigen Nische befindet sich der Kopf des Verstorbenen, in den Zwickeln je ein stilisierter Ast bzw. Baum. Der Schriftraum ist von vier Leisten umgeben, die eine Profilierung darstellen. Der Schriftraum ist ganz leer. Die Inschrift steht in derselben Höhe wie das Portrait, was ungewöhnlich ist.

Der Name *Jutumanus* ist bislang unbekannt. Wahrscheinlich handelt es sich um einen Kosenamen. Die Buchstaben sind kaum leserlich und ungleichmäßig gemeißelt, sie sind 3,5 - 2,5 cm groß. Der Name ist unterbrochen: auf der linken Seite stehen die Buchstaben IVTUM, dann auf der rechten ANO. Dazwischen befindet sich der Hals des Portraits. Bei der Besichtigung der Denkmäler im Dezember 1956 waren zwei Grabsteine in dem Holzschuppen eingemauert (*Var. spom.* 1958 - 59/VII, S. 287). Beide dienten als Fenstersturz. Der zweite Grabstein ist heute verloren. Der dritte Grabstein ist in der Frontseite der Katharinenkirche eingemauert (*AII* 23). Für alle drei Grabsteine sind die Köpfe der Verstorbenen charakteristisch. Sie sind flüchtig angefertigt und ähneln den keltischen Gesichtsdarstellungen. Sie erinnern an ein abgebrochenes Gesicht aus dem Herakles-Heiligtum in Celje, das sehr frühen Ursprungs ist. (J. Klemenc, *Arch. vest.* 3, 1952, 99).

Wahrscheinlich war in diesem entlegenen Teil der Provinz eine selbständige Steinmetzwerkstatt tätig, die nicht viel Können und Geschicklichkeit erkennen läßt. Vielleicht existierte die autochthone Bevölkerung noch lange Zeit während der römischen Besatzung und blieb von der Zivilisation unberührt. Gelblicher Sandstein, Regionalmuseum in Celje, Inv.-Nr. L. 345 (Abb. 16).

Antropološka obdelava zgodnesrednjeveških okostij iz grobišča Nin-Ždrijac (Severna Dalmacija)

Marija ŠTEFANČIČ

Izvleček

Nekropola Nin-Ždrijac je eno najpomembnejših starohrvaških grobišč v Severni Dalmaciji. Antropološka analiza okostij je izdelana na osnovi 251 skeletov iz 8. in prve polovice 9. st. ter 7 okostij, vkopanih v 10. in 11. st.

Predstavljena je morfološko-tipološka slika in Penrosova distančna analiza med posameznimi predstavniki ninske starohrvaške populacije.

Abstract

The necropolis Nin-Ždrijac is one of the most important Old Croatian dig in Northern Dalmatia. The anthropological description of the Old Croats is based on the analysis of 251 skeletons from the 8th and the first half of the 9th century and 7 skeletons preserved from the 10th and 11th century.

Morphological and typological picture as well as the Penrose distance analysis between the individual representatives of the Old Croatian population of Nin is presented.

I. UVOD

Nekaj sto metrov severovzhodno od starega mestnega obzidja Nina je bila leta 1967 odkrita ena najpomembnejših starohrvaških nekropol na področju Dalmacije. Časovno je grobišče postavljeno v 8. in prvo polovico 9. stoletja. Nahaja se na obali plitvega ninskega zaliva, na področju imenovanem Ždrijac. Stari Hrvati so za pokopavanje svojih pokojnikov uporabili star kulturni prostor, saj sta bili na istem prostoru odkriti tudi ilirsko in rimsko grobišče. Sistematska izkopavanja starohrvaške nekropole so potekala v več etapah med leti 1969 in 1977. V tem času je bilo odkopanih skupno 334 skeletnih grobov. V 27 primerih sta bila v skupen grob položena dva pokojnika, v dveh primerih pa celo trije. Skupaj sta bili pokopani dve odrasli osebi ali pa odrasla oseba z otrokom. Grobovi so vsi orientirani v smeri V-Z, z večjim ali manjšim odklonom proti severu ali jugu. Telo mrtveca je bila z glavo usmerjeno proti zahodu. Zaradi delovanja morja in atmosferilij je določeno število grobov tik ob obali propadlo že pred načrtnim izkopavanjem. Na zahodnem delu nekropole pa je bil v zgornjem

plitvejšem sloju najdenih še 20 grobov s kamnito grobno arhitekturo, ki datirajo v 10. in 11. stoletje. Gre za naknadne pokope na obstoječem starejšem grobišču.

Grobni pridatki so mnogoštevilni, najdeni v 235 (70%) grobovih. Največ je predmetov za vsakdanjo rabo, manj pa orožja in nakita. Med karakteristične in najbolj številne grobne pridatke moramo šteti keramiko. Gre za najstarejšo do sedaj najdeno staroslovansko keramiko na območju nekdanje Jugoslavije.

Večina nakita, ogrlice in ostali predmeti, predstavljajo bizantinski import. Orožje je karolinškega tipa, vendar še ni razjasnjeno, ali gre za uvoz iz frankovske države ali za izdelke domačih obrtnih delavnic po karolinškem vzoru. Zelo pomembni so tudi nekateri predmeti, ki pripadajo avarski kulturi. Ti predmeti so bili verjetno vojni plen hrvaških vojakov, ki so se na začetku 9. stoletja borili proti Avarom kot frankovski podaniki. Lahko pa so jih zanesle v Dalmacijo blodeče avarske skupine, ki so se po zlomu avarske države pridružile Hrvatom. Grobni pridatki osvetljujejo stopnjo materialne in duhovne kulture starih Hrvatov, ki je bila oplemenitena z vplivi frankovske, bi-

zantinske in avarske kulture, prav tako pa tudi kulture staroselskega prebivalstva.¹

V pričujočem delu predstavljamo antropološko analizo grobišč, ki sodi v čas družbenega razslojevanja in pojava plemenske aristokracije, v čas prehoda v razredno družbo in nastanek države. Skozi 8. stoletje so bili Hrvati samostojni. V začetku 9. stoletja so prišli pod oblast Frankov, vendar niso povsem izgubili samostojnosti. Frankovskemu vrhovnemu gospodarstvu so bili podrejeni v obliki polvezalne plemenske kneževine. Važno mesto v tem obdobju hrvaške zgodovine ima Nin kot politično, kulturno in cerkveno središče.

Nekropola Nin-Ždrijac je antropološko zanimiva in pomembna, saj daje prvo kompletno podobo o Hrvatih v času, ko so se ustalili na Balkanu. Predstavlja pa tudi prispevek k poznavanju slovanske naselitve na Balkanu, saj je zgodnjersrednjeveško obdobje antropološko še dokaj neraziskano. Objavljenih je že nekaj antropoloških raziskav, ki se tičejo te nekropole. Tako je v posebnem članku izšla paleodemografska analiza populacije, ki je pokopavala pokojnike na Ždriju.² Dva članka pa obravnavata primerjalno statistično multivariantno analizo sočasnih zgodnjersrednjeveških grobišč Moravske, Slovenije, Hrvaške, Makedonije in Bolgarije. V teh analizah smo ugotovili biološko sorodnost ninske starohrvaške populacije s populacijami na Moravskem in osvetlili selitveno smer starih Hrvatov v času naselitve dalmatinske obale.^{3,4}

II. MATERIAL IN METODE DELA

Material

Na arheološkem najdišču Nin-Ždrijac je bilo odkopanih 341 okostij in sicer 274 odraslih in 67 otroških. Antropološko smo obdelali le 251 deponiranih skeletov, ker kostnih ostankov nekaterih oseb, ki so izredno slabo ohranjeni, nismo inventarizirali. Ločeno smo obdelali še 7 skeletov iz grobov, ki so bili vkopani v nekropolo v 10. in 11. stoletju.

Ohranjenost okostij je dokaj dobra. Odstotek merljivega materiala je večji med moškimi skeleti, ki se zaradi večje robustnosti bolje ohranijo. Od skupno 102 moških lobanj je nemerljivih ali manjkajočih le 17 (16,7%). Med 108 ženskimi lobanjami pa 26 (24,1%). Dolge kosti ekstremitet so bile nemerljive pri 14 (13,7%) moških in 19 (17,6%) ženskih osebkih. Število merljivih okostij je dovolj veliko, da je bilo mogoče izdelati izčrpno antropološko analizo, ki daje realno informacijo o populaciji zgodnjersrednjeveškega Nina.

Antropološke metode

Spol in starost ob času smrti smo določali po priporočilih, ki so bila sprejeta na konferenci o paleodemografiji v Sárospatku, leta 1978.⁵

Spol smo določali samo pri adultnih osebah na osnovi 20 karakterističnih spolnih znakov na lobanji (tuber frontale in tuber parietale, glabella in arcus superciliaris, processus mastoideus, protuberantia occipitalis externa, squama occipitalis, Orbita, os zygomaticum, corpus mandibulae, trigonum mentale, angulus mandibulae), na medenici (os coxae, angulus pubicus, foramen obturatum, incisura ischiadica major, sulcus praeauricularis, arcus compositus, ishio-pubični indeks, os sacrum) in na stegenici (diameter sagittalis capitis femoris, linea aspera). Vsak znak smo ovrednotili z vednostmi od +2 do -2:

+2 = hypermasculinum, +1 = masculinum, 0 = neutrum, -1 = femininum, -2 = hyperfemininum.

Pri določanju starosti otroških skeletov smo se opirali na stopnjo razvoja mlečnih in stalnih zob, pri čemer smo uporabljali sheme po Ubelakerju.⁵

Starosti juvenilnih oseb smo ocenjevali po Brothwellu s pomočjo sheme, ki ponazarja časovne intervale zraščanja epifiz z diafizami pri dolgih kosteh.⁵

Starost odraslih oseb smo določali po kombinirani metodi Acsádija in Nemeskérija. Upoštevali

¹ J. Beloševič, *Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća*, Zagreb (1980).

² M. Štefančič, Starohrvaška nekropola Nin-Ždrijac - možnosti paleodemografske analize populacij v zgodovinskih obdobjih, *Arh. vest.* 36, 1985, 359-368.

³ M. Štefančič, Anthropological Analysis of the old Croat Necropolis Nin-Ždrijac in Reference to the Slav Settlement in the Balkans, *Sbor. nar. muz. Praga, Rada B* 43, 2-4, 1987, 131-139.

⁴ M. Štefančič, Primerjalna statistična analiza staroslovanskih populacij v luči naselitve Slovanov na Balkan, *Biol. vest.* 36, 1988, 59-76.

⁵ Empfehlungen für die Alters und Geschlechtsdiagnose am Skelett, *Homo* 30, 2, 1979, 1-32.

smo stopnjo endokrine obliteracije lobanjskih šivov in starostne spremembe reliefja sklepnih površin sramnih kosti.⁵

Meritve in klasifikacijo mer in indeksov smo izvedli po metodah Martina in Sallerja.⁶ Na lobanji smo merili 22 parametrov, na postkranialnem skeletu pa 19.

Telesno višino smo ocenjevali po Manouvrierjevi metodi.⁶ Pri tipološki analizi smo upoštevali predloge sporazuma iz Mainza in tipologijo po Liptaku.⁷

Pri diagnozi patoloških primerov je sodeloval dr. med. R. Golouh z Onkološkega inštituta v Ljubljani. Opirali smo se tudi na paleopatološko diagnozo in interpretacijo po Steinbocku.⁸

Morfološko podobnost ali divergenco med posameznimi osebki ninske populacije smo ocenjevali s pomočjo multivariantne distančne analize po Penrosu.^{9,18} Določili smo koeficiente biološke distance za vsak primerjalni par, povprečno distanco vsakega osebka in skupni koeficient distance med vsemi udeleženi osebki. Za pozoritev sorodnosti med osebki smo uporabili povezovalno analizo. Podobnost med osebami je pri tej metodi prikazana v obliki dendrogramov. Distančna analiza je bila izvedena v računalniškem centru Univerze Johannes Gutenberg v Mainzu, po računalniškem programu ANDCES (COO9), ki so ga izdelali na antropološkem inštitutu te univerze.

III. REZULTATI

Osnovni demografski podatki

Od skupno 251 inventariziranih okostij je bilo spol mogoče določiti pri 215 skeletih; 112 (44,6%) je ženskih, 103 (41,0%) so moški. Po spolu nedoločljiva so vsa otroška okostja in 10 (4,0%) odraslih. Razmerje spolov v nekropoli Nin-Ždrijac znaša po naši oceni 1:1,09 v korist žensk. Nekoliko večje število skeletov ženskega spola opozarja, da zaradi nekega vzroka, niso bili vsi moški prebivalci Nina pokopani na domačem pokopališču.

Starost ob času smrti smo določili pri 233 skeletih. Smrt je najpogosteje nastopila v starostnem obdobju matusus. Temu obdobju smo pripisali 44,2% vseh skeletov. Pogosto je bilo tu-

spol / sex	otrok child		ženska woman		moški man		nedoločljiv undetermined		skupaj total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
infans I	15	6,0							15	6,0
infans II	11	4,4							11	4,4
juvenilis			4	1,6	1	0,4	1	0,4	6	2,4
adultus			42	16,7	19	7,5	1	0,4	62	24,6
matusus			44	17,5	66	26,3	1	0,4	111	44,2
senilis			16	6,4	11	4,4	1	0,4	28	11,2
odrasel / adult			6	2,4	6	2,4	6	2,4	18	7,2
skupaj / total	26	10,4	112	44,6	103	41,0	10	4,0	251	100,0

Tab. 1: Razporeditev skeletov po spolu in starostnih kategorijah.

Table 1: Distribution of skeletons according to sex and age categories.

di umiranje v obdobju adultus (24,6%), kar velja predvsem za ženski del populacije. Sorazmerno precej okostij smo uvrstili v senilno obdobje, in sicer 11,2%. Otroških skeletov obdobja infans I je 6%, infans II 4,4% juvenilnih okostij pa je le 2,4%. Starost ob času smrti ni bilo mogoče določiti pri 7,2% skeletov (tab. 1; sl. 1).

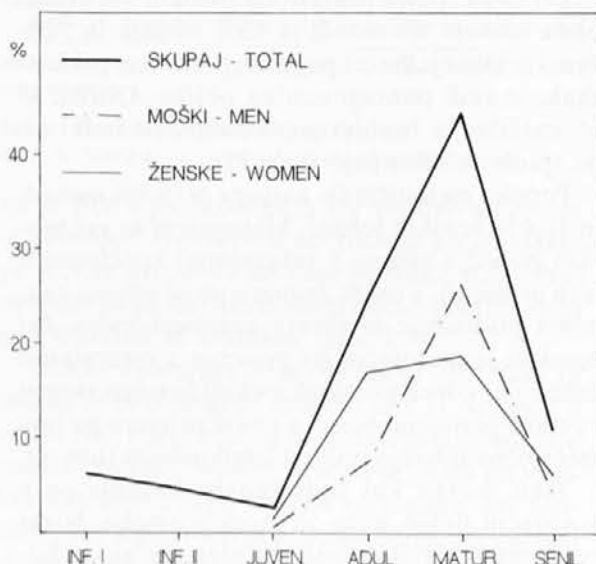
Antropološka analiza

Morfološke karakteristike lobanje

Pri moškem spolu prevladujejo lobanje s srednje razvitimi nadočesnimi oboki, srednje močnimi mastoidi in srednje močno izraženimi zatilnimi

Sl. 1: Nin-Ždrijac. Umrljivost po starostnih kategorijah.

Fig. 1: Nin-Ždrijac. Distribution of deads by age categories.

⁶ R. Martin in K. Saller, *Lehrbuch der Anthropologie*, Stuttgart (1957), 429-549.

⁷ P. Liptak, The "Avar Period" Mongoloids in Hungary, *Acta Arch. Hung.* 10, 1959, 251-279.

⁸ R. T. Steinbock, *Paleopathological Diagnosis and Interpretation*, Springfield-Illinois (1976).

⁹ L. S. Penrose, Distance, Size and Shape, *Annals of Eugenics* 18, 4, 1954, 337-343.

	moški / men		ženske / women	
	N	%	N	%
ovoides	42	75,0	26	52,0
pentagonoides	11	19,6	15	30,0
ellipsoides	1	1,8	3	6,0
rhomboides	1	1,8	4	8,0
brisoides	1	1,8	-	-
sphenoides	-	-	2	4,0
sphaeroides	-	-	-	-
skupaj / total	56	100,0	50	100,0

Tab. 2: Oblika norme verticalis (relativne frekvence).

Table 2: The shape of norma verticalis (relative frequencies).

mi linijami. Le pri lobanjah, ki kažejo kromanjonidne značilnosti, nastopajo mogočni nadočesni oboki, veliki mastoidi in dobro izražene nuhalne linije z izrazitim inionom. Orbite so oglate ali pa bolj ali manj zaokrožene. Spodnje čeljustnice so srednje masivne ali masivne z navadno veliko simfizno višino. Narastišča žvekalnih mišic, predvsem gonioni so srednje ali močno izraženi.

Ženske lobanje imajo gladko čelo, lahko pa so glabela in nadočesni oboki tudi srednje močno razviti. Procesus mastoideus je majhen ali srednje močan. Prevladujejo lobanje s srednje izraženimi zatilnimi linijami. Lahko pa je zatilje tudi povsem gladko. Orbite so večkrat oglate kot okrogle. Mandibule so bolj ali manj gracilne, le v nekaterih primerih so precej robustne z dobro izraženim narastiščem masetra. Masivne spodnje čeljustnice so najbolj poudarjena karakteristika nekaterih dolihodinih kraniumov, ki imajo nasploh robustnejši videz od ostalih ženskih lobanj.

Pri obeh spolih pravladuje ovoidni vertikalni obris lobanje. Ovoidnih je 75% moških in 52% ženskih lobanj. Precej pogosta, predvsem pri ženskah, je tudi pentagonoidna oblika. Obrisi, ki so značilni za brahikrane lobanje, so redki ali pa sploh ne nastopajo (tab. 2)

Popolni metopični šiv nastopa pri 9,8% moških in 10,6% ženskih lobanj. Metopizem se pri moških pojavlja skupaj s suturalnimi koščicami v treh primerih, v enem primeru pa se obema znakoma pridružuje še sutura petrosquamosa. Pri ženskah je metopični šiv povezan s suturalnimi koščicami v dveh primerih, enkrat nastopa skupaj s suturo petrosquamoso, v enem primeru pa ima metopična lobanja tudi os lamdoideum (tab. 3).

Tako moške kot tudi ženske lobanje so v povprečju dolge, ozke in srednje visoke. Nizki koeficienti variabilnosti teh mer pričajo o homogenosti. Tudi oba parametra za širino čela pričata, da so lobanje večinoma ozke. Najmanjša širina čela le redkokdaj preseže 100 mm, največja širina čela pa je samo v enem primeru večja od 130 mm. Lobanje obeh spolov imajo v povprečju

	moški / men		ženske / women	
	N	%	N	%
sutura metopica	10	9,8	12	10,6
sutura petrosquamosa	1	1,0	1	0,9
ossa susturalia	7	6,9	4	3,5
os incae	1	1,0	1	0,9
os lamdoideum	-	-	2	1,8
skupaj / total	19	18,7	20	17,7

Tab. 3: Nastopanje nekaterih epigenetskih znakov.

Table 3: Appearance of some epigenetic traits.

srednje široke in srednje visoke splahnokranije. Povprečna višina zgornjega dela obraza je prav tako srednje visoka. Za interorbitalno razdaljo je značilna izredna variabilnost. Pri moških lobanjah se vrednosti za to mero gibljejo od 20 do 36 mm pri koeficientu variabilnosti 14,0. Pri ženskih lobanjah je ta parameter manj variabilen, vrednosti ne presegajo 26 mm. Veliko raznolikost opažamo tudi pri merah nosu. Variabilnost je tako v širini kakor tudi v višini nosu bolj poudarjena pri moških. Za ninske lobanje so značilne tako ozke kot široke mandibule. Simfizna višina je pri obeh spolih zelo raznolika. Osnovno statistiko vseh merjenih parametrov prikazuje tab. 4.

Na podlagi izmerjenih parametrov smo določili 17 indeksov. Osnovno statistiko indeksov lobanje ponazarja tab. 5, frekvenčne distribucije najpomembnejših razmerij pa tab. 6-8.

Dolžinsko-širinski indeks (I 1): Moške in ženske lobanje so v povprečju dolihokrane. 50% vseh analiziranih je uvrščenih v to kategorijo. 16,1% moških in 10% ženskih lobanj je hiperdoliokranih, pogoste pa so tudi mezokrane lobanje (27,4 in 32%). Kratkoglavost je zelo redka, saj je brahikranih le 6,5% moških in 8% ženskih lobanj. V ninskem materialu močno prevladujejo dolge in ozke lobanje. Med moškimi je več zelo dolgih, hiperdoliokranih, med ženskami pa je več srednje dolgih, mezokranih lobanj (tab. 5,6).

Dolžinsko-višinski indeks (I 2): Lobanje so v povprečju ortokrane. V primerjavi z ženskami so moške nekoliko višje. Poleg prevladujočih srednje visokih lobanj, je pri ženskah hamekranija pogostejša od hipsikranije, pri moških pa visoke lobanje prevladujejo nad nizkimi (tab. 5,6).

Širinsko-višinski indeks (I 3): Povprečna ninska lobanja je glede na širinsko-višinski indeks metriokrana. Tudi v razmerju do širine so moške lobanje višje od ženskih. Frekvenčna distribucija kaže, da med moškimi lobanjami prevladuje akrokranija, medtem ko so ženske lobanje najpogostejše srednje visoke (tab. 5,6).

Frontoparietalni indeks (I 13): V poprečju so lobanje eurimetopične. Eurimetopija prevladuje pri moških in pri ženskah. Precej razširjena je

mera / measure	N	min.	moški / men			kv%
			max.	\bar{x}	s	
1: g - op	65	177	201	187,7	5,3	2,8
5: ba - n	19	95	111	104,4	4,4	4,2
7: ba - o	33	32	43	38,2	2,5	6,5
8: eu - eu	65	127	151	138,1	5,5	4,0
9: ft - ft	62	88	105	96,7	4,0	4,1
10: co - co	44	110	131	119,6	5,2	4,3
13: ms - ms	40	94	118	106,4	5,9	5,6
16: š. for. magn.	33	28	38	32,5	2,8	8,6
17: ba - b	33	124	148	135,4	4,8	3,5
20: po - b	49	102	123	111,5	4,4	4,0
40: ba - pr	7	85	103	94,7	6,0	6,4
45: zy - zy	16	121	141	131,3	6,8	5,2
47: n - gn	19	107	126	116,8	5,3	4,5
48: n - pr	14	62	76	70,4	3,4	4,9
50: mf - mf	25	20	36	25,0	3,5	14,0
51: mf - ek	31	36	48	41,0	2,9	7,0
52: v. orb.	31	29	38	33,1	2,3	6,8
54: š. ap. pir.	22	21	28	24,6	1,8	7,5
55: n - ns	15	46	61	51,9	4,8	9,2
66: go - go	39	88	111	100,1	6,4	6,4
69: gn - id	62	24	40	33,5	3,4	10,3
70: v. cond.	61	58	77	66,7	4,4	6,6

mera / measure	N	min.	ženske / women			kv%
			max.	\bar{x}	s	
1: g - op	54	168	192	180,9	6,3	3,5
5: ba - n	18	86	107	94,6	6,6	7,0
7: ba - o	29	30	44	36,0	3,1	8,5
8: eu - eu	59	122	145	134,5	5,0	3,7
9: ft - ft	57	85	105	94,7	4,3	4,5
10: co - co	32	108	125	115,2	4,6	4,0
13: ms - ms	25	93	109	101,4	4,1	4,1
16: š. for. magn.	30	24	34	29,8	2,1	7,2
17: ba - b	30	112	140	129,2	5,9	4,5
20: po - b	44	93	117	107,7	5,6	5,2
40: ba - pr	8	82	96	91,0	4,7	5,1
45: zy - zy	14	115	128	123,7	4,7	3,8
47: n - gn	16	102	120	111,8	5,7	5,1
48: n - pr	11	61	73	67,6	3,6	5,3
50: mf - mf	25	20	26	23,3	1,7	7,4
51: mf - ek	25	36	45	39,1	2,6	6,6
52: v. orb.	23	29	36	32,6	1,8	5,5
54: š. ap. pir.	12	22	26	24,5	1,6	6,6
55: n - ns	11	43	54	48,7	3,3	6,7
66: go - go	30	81	105	92,7	6,7	7,2
69: gn - id	51	24	36	30,0	2,9	9,7
70: v. cond.	46	50	70	60,2	4,7	7,7

Tab. 5: Nin-Ždrijac: indeksi lobanje in lobanjske prostornine.
Table 5: Nin-Ždrijac: indices of skull and cranial capacity.

tudi metriometopija, stenometopični kraniumi pa so redki (tab. 5,6).

Morfološki indeks obraza (I 38): Število lobanj, pri katerih smo lahko določili morfološki indeks obraza, je glede na številčnost serije sorazmerno nizko. Razmerje med višino in širino obraza smo lahko določili le pri 12 moških in 9 ženskih lobanjah. V povprečju so tako ženski kot moški splahnokraniumi mezoprozopni, vendar povsem na meji z leptoprozopijo. Med moškimi lobanjami je pet mezoprozopnih, tri so leptoprozopne in dve hiperleptoprozopne. Med ženskimi lobanja-

mera / measure	N	min.	moški / men			kv%
			max.	\bar{x}	s	
1: 8/1	62	65,7	84,8	73,7	3,9	5,2
2: 17/1	32	66,0	77,5	72,5	2,6	3,6
3: 17/8	32	88,1	108,4	97,8	5,8	6,0
4: 20/1	49	52,0	64,5	59,4	2,4	4,0
5: 20/8	49	71,5	97,4	81,0	5,0	6,2
12: 9/10	40	74,8	88,4	81,2	3,0	3,7
13: 9/8	50	62,2	78,5	70,2	3,5	5,0
33: 16/7	31	78,4	103,1	85,5	6,1	7,1
38: 47/45	12	75,9	96,9	89,2	6,1	6,8
39: 48/45	11	48,2	56,8	53,9	2,6	4,8
40: 66/45	10	72,8	80,7	76,8	2,3	3,0
42: 52/51	31	70,8	94,6	80,9	6,4	8,0
48: 54/55	15	39,3	54,3	47,2	5,1	10,8
60: 40/5	7	87,3	96,3	92,0	3,4	3,6
69: 40/1	7	45,7	56,0	51,3	3,5	6,7
73: 9/45	16	69,4	77,7	73,4	2,6	3,5
- : 66/9	30	90,0	113,5	103,9	6,8	6,6
lob. prostor. cran. capacity	31	1322	1590	1462,8	82,3	5,6

mera / measure	N	min.	ženske / women			kv%
			max.	\bar{x}	s	
1: 8/1	50	67,0	82,1	74,5	3,3	4,5
2: 17/1	28	67,7	78,7	71,6	2,7	3,7
3: 17/8	30	86,2	104,7	95,4	4,5	4,7
4: 20/1	41	55,1	65,7	60,0	2,9	4,8
5: 20/8	43	71,5	87,3	80,1	3,8	4,8
12: 9/10	30	76,0	88,2	82,1	3,2	3,9
13: 9/8	46	63,6	78,5	70,3	3,4	4,9
33: 16/7	27	73,7	100,0	83,0	7,1	8,6
38: 47/45	9	84,4	93,9	89,8	3,6	4,0
39: 48/45	9	47,7	56,9	54,7	2,8	5,2
40: 66/45	10	69,7	87,0	77,4	6,4	8,2
42: 52/51	23	72,5	94,6	83,2	7,1	8,5
48: 54/55	11	46,3	54,2	50,9	3,0	5,9
60: 40/5	8	89,9	109,1	96,8	5,9	6,1
69: 40/1	8	46,9	53,0	50,3	2,1	4,2
73: 9/45	12	71,2	82,6	77,1	3,1	4,1
- : 66/9	25	80,0	115,3	96,9	9,0	9,3
lob. prostor. cran. capacity	28	1139	1557	1336,4	110,6	8,3

Tab. 4: Nin-Ždrijac: mere lobanje (v mm).

Table 4: Nin-Ždrijac: measurements of skull (in mm).

mi je pet leptoprozopnih ter po dve mezo- in uriprozopni. Frekvenčna distribucija zaradi nizkega števila primerov ne daje popolne slike. Nedvomno pa je, da ozki in dolgi obrazi prevladujejo nad širokimi in kratkimi (tab. 5,7).

Indeks zgornjega dela obraza (I 39): Tudi ta indeks je bilo mogoče določiti le v 11 oziroma 9 primerih. Povprečje sodi v kategorijo srednje širokih obrazov. Mezeni in lepteni tip sta pri moških lobanjah enako močno zastopana, pri ženskih pa je lepteni tip pogostejši. Široki ali eurieni sta le po ena moška in ena ženska lobanja (tab. 5,7).

Indeks orbite (I 42): Očnice so pri obeh spolih v povprečju mezokonzne. Frekvenčna distribucija indeksa orbite kaže, da pri moških prevladujejo srednje visoke mezokonzne orbite, pri ženskah

dolžinsko-širinski indeks length-breadth index		moški / men N %		ženske / women N %	
8/1 hyperdolichocrania	-69,9	10	16,1	5	10,0
dolichocrania	70-74,9	31	50,0	25	50,0
mesocrania	75-79,9	17	27,4	16	32,0
brachyocrania	80-84,9	4	6,5	4	8,0
hyperbrachyocrania	85-	-	-	-	-
		62	100,0	50	100,0
dolžinsko-višinski indeks length-height index		moški / men N %		ženske / women N %	
17/1 chamaecrania	-69,9	5	15,6	9	32,15
orthocrania	70-74,9	21	65,6	16	57,15
hypsocrania	75-	6	18,8	3	10,7
		32	100,0	28	100,0
širinsko-višinski indeks breadth-height index		moški / men N %		ženske / women N %	
17/8 tpeinocrania	-91,9	7	21,9	8	26,7
metriocrania	92-97,9	11	34,4	12	40,0
acrocrania	98-	14	43,7	10	33,3
		32	100,0	30	100,0
frontoparietalni indeks frontoparietal index		moški / men N %		ženske / women N %	
9/8 stenopetopia	-65,9	4	8,0	3	6,5
metriometopia	66-68,9	14	28,0	17	37,0
eurymetopia	69-	32	64,0	26	56,5
		50	100,0	46	100,0

Tab. 6: Frekvenčne distribucije indeksov neurokranija.
Table 6: Percentage distribution of indices of neurocranium.

Tab. 8: Frekvenčne distribucije indeksov mandibule.
Table 8: Percentage distribution of indices of mandibula.

frontomandibularni indeks frontomandibular index		moški / men N %		ženske / women N %	
66/9 leptomandibularna lobanja	-94,9	3	10,0	12	48,0
mezomandibularna lobanja	95-104,9	12	40,0	8	32,0
eurimandibularna lobanja	105-	15	50,0	5	20,0
		30	100,0	25	100,0
jugomandibularni indeks jugomandibular index		moški / men N %		ženske / women N %	
66/45 zelo ozka mandibula	-69,9	-	-	-	-
ozka mandibula	70-74,9	2	20,0	7	70,0
srednje široka mandibula	75-79,9	7	70,0	1	10,0
široka mandibula	80-84,9	1	10,0	-	-
zelo široka mandibula	85-	-	-	-	-
		10	100,0	10	100,0
jugomandibularni indeks jugomandibular index		moški / men N %		ženske / women N %	
66/45 zelo ozka mandibula	-67,9	-	-	-	-
ozka mandibula	68-72,9	4	40,0	1	10,0
srednje široka mandibula	73-77,9	1	10,0	3	30,0
široka mandibula	78-82,9	3	30,0	2	20,0
zelo široka mandibula	83-	2	20,0	-	-
		10	100,0	10	100,0

morfološki indeks obraza morphological index of face		moški / men N %		ženske / women N %	
47/45 hypereuryprosopia	-79,9	1	8,3	-	-
euryprosopia	80-84,9	1	8,3	2	22,2
mesoprosopia	85-89,9	5	41,7	2	22,2
leptoprosopia	90-94,9	3	25,0	5	55,6
hyperleptoprosopia	95-	2	16,7	-	-
		12	100,0	9	100,0
indeks zg. dela obraza upper face index		moški / men N %		ženske / women N %	
48/45 euryen	45-49,9	1	9,1	1	11,1
mesen	50-54,9	5	45,45	3	33,3
lepten	55-59,9	5	45,45	5	55,6
		11	100,0	9	100,0
indeks orbite orbital index		moški / men N %		ženske / women N %	
52/51 chamaekonch	-75,9	8	25,8	4	17,4
mesokonch	76-84,9	16	51,6	10	43,5
hypsikonch	85-	7	22,6	9	39,1
		31	100,0	23	100,0
indeks nosa nasal index		moški / men N %		ženske / women N %	
54/55 leptorrhina	-46,9	8	53,3	1	9,1
mesorrhina	47-50,9	3	20,0	4	36,4
chamaerrhinia	51-57,9	4	26,7	6	54,5
hyperchamaerrhinia	58-	-	-	-	-
		15	100,0	11	100,0

Tab. 7: Frekvenčne distribucije indeksov splahnokranija.
Table 7: Percentage distribution of indices of splanchnocranium.

pa nastopajo mezokonhne in hipsikonhne orbite enako pogosto. Nizke hamekonhne orbite so bolj razširjene pri moških (tab. 5,7).

Indeks nosa (I 48): V povprečju so lobanje obeh spolov mezorine, moške na meji z leptorinijo, ženske na meji s hamerinijo. Da pri moških prevladuje ozek tip nosu, pri ženskah pa širok tip, potrjuje tudi frekvenčna distribucija nosnega indeksa (tab. 5,7).

Frontomandibularni indeks (po Škerlju): Čeprav sodijo povprečne vrednosti za frontomandibularni indeks pri obeh spolih v kategorijo mezomandibularnih lobanj, prevladuje pri moških eurimandibularni tip, pri ženskah pa leptomandibularni tip obraza. Vrednosti frontomandibularnega indeksa so pri ženskah spremenljive. Spodnje čeljustnice so večinoma ozke, tako da so obrazi leptomandibularni. Nekatere lobanje so zaradi široke bigonialne širine mandibule izrazito eurimandibularne (tab. 5,8).

Jugomandibularni indeks (I 40): Razmerje med bizigomatično širino obraza in bigonialno širino mandibule smo lahko določili le pri 10 moških in 10 ženskih kraniumih. Dobljeni rezultati zato

moški / men		N	%
oligenkephalia	-1300	-	-
euenkephalia	1301-1450	13	41,9
aristenkephalia	1451-	18	58,1
		31	100,0
ženske / women		N	%
oligenkephalia	-1150	1	3,6
euenkephalia	1151-1300	11	39,3
aristenkephalia	1301-	16	57,1
		28	100,0

Tab. 9: Frekvenčna distribucija prostornine lobanje.
Table 9: Percentage distribution of cranial capacity.

niso povsem zadovoljivi, kažejo pa, da so moške lobanje v tem indeksu veliko bolj enotne od ženskih. Mandibule moških lobanj so glede na bizigomatični razpon večinoma srednje široke. Pri ženskah pa sta izoblikovani dve skupini. Skupina z ozko spodnjo čeljustnico na eni strani, na drugi pa skupina s široko mandibula (tab. 5,8).

Lobanjska kapaciteta: Prostornino lobanje smo določali po Welckerjevi metodi, klasificirali pa po Sarasinu.⁶ Ninske lobanje imajo v povprečju veliko prostornino. Frekvenčna distribucija kaže, da je več kot polovica vseh kraniumov aristenkefaličnih. Ostale lobanje so euenkefalične; imajo srednjo lobanjsko kapaciteto. Majhno prostornino smo določili samo eni ženski lobanji (tab. 9).

Morfološke karakteristike postkranialnega skeleta

Kosti moških skeletov so večinoma srednje robustne. Izrazito masivne so le v nekaterih primerih. Ženska okostja so v glavnem gracilna ali pa srednja, v posameznih primerih tudi precej robustna. V dolžini in robusticiteti kosti je izražen spolni dimorfizem.

Ohranjenost postkranialnega skeleta je srednja. Meriti je bilo mogoče kosti ekstremitet in ključnice. Lopatice in kosti medeničnega obroča za merjenje niso prišle v poštev. Od dolgih kosti so se najboljše in v največjem številu ohranile stegenice in golenice. V zelo slabem stanju so fibule, saj je bilo mogoče izmeriti le eno moško in dve ženski mečnici. Precej slabše od kosti spodnjih okončin so ohranjene kosti rok in zato je bila merljivost manjša. Od skupno 102 moških okostij smo lahko izmerili dolžino ene ali več kosti v 46 primerih. Od 108 ženskih skeletov so dolžine dolgih kosti merljive le pri 25 osebkih, kar kaže na veliko slabšo ohranjenost gracilnejših ženskih okostij. Poleg dolžin smo pri dolgih kosteh merili še obode diafiz in premer epifiz.

mera-indeks measure-index		N	min.	max.	x	s	kv%
Clavicula	1: d	12	139	159	148,9	6,1	4,1
Humerus	1: d	12	304	352	321,0	15,5	4,8
	4: š. cond.	7	57	68	62,9	3,8	6,1
	7: min. o	10	59	71	65,7	4,0	6,1
	7/1: dolž. deb. i.	10	17,9	22,5	20,1	1,6	7,7
Ulna	1: d	9	257	302	278,0	12,9	4,7
	3: min. o	8	38	43	40,5	1,6	4,0
Radius	1: d	17	232	269	250,5	10,3	4,1
	3: min. o	16	41	52	44,1	3,0	6,8
Femur	2: d	41	424	531	463,6	21,3	4,6
	8: min. o	40	83	105	90,9	5,2	5,7
	9: trans. 2r	85	21	38	32,3	2,6	8,0
	10: sag. 2r	85	21	32	26,5	1,9	7,3
	19: cap. 2r	20	44	53	48,1	2,3	4,7
	21: cond. š.	1			84,0		
	8/2: dolž. deb. i	40	17,5	22,5	19,6	1,1	5,6
	10/9: i platymer.	85	66,7	103,4	82,6	7,9	9,6
Tibia	1a: d	25	359	430	358,9	21,3	5,5
	10b: min. o	24	68	83	73,6	4,3	5,8
	8a: sag. 2r	74	24	41	33,5	2,7	8,1
	9a: trans. 2r	74	18	31	23,6	2,2	9,3
	9a/8a: i cnem.	74	48,6	87,5	70,7	6,4	9,1
Fibula	1: d	1			378,0		
telesna višina / stature		46	1629	1799	1699	40,7	2,4

Tab. 10: Mere in indeksi dolgih kosti - moški.
Table 10: Measurements and indices of long bones - men.

Tab. 11: Mere in indeksi dolgih kosti - ženske.
Table 11: Measurements and indices of long bones - women.

mera-indeks measure-index		N	min.	max.	x	s	kv%
Clavicula	1: d	5	130	139	133,8	4,0	3,0
Humerus	1: d	5	275	308	294,6	17,0	5,8
	4: š. cond.	4	50	59	55,0	3,9	7,1
	7: min. o	5	50	60	54,4	3,8	7,0
	7/1: dolž. deb. i.	5	17,9	19,5	18,5	0,7	3,6
Ulna	1: d	1			268,0		
	3: min. o	2	30	40	35,0	7,1	20,2
Radius	1: d	8	208	259	232,5	15,3	6,6
	3: min. o	8	34	46	38,0	4,2	11,2
Femur	2: d	23	390	496	419,8	23,2	5,5
	8: min. o	23	72	90	78,4	4,4	5,7
	9: trans. 2r	83	24	34	28,8	2,2	7,7
	10: sag. 2r	83	20	28	22,8	2,0	8,6
	19: cap. 2r	11	39	47	42,1	2,8	6,8
	21: cond. š.	1			72,0		
	8/2: dolž. deb. i	23	17,2	20,5	18,7	0,9	4,9
	10/9: i platymer.	83	60,6	108,3	79,7	8,1	10,1
Tibia	1a: d	14	326	398	354,3	21,7	6,1
	10b: min. o	15	59	69	64,3	3,4	5,2
	8a: sag. 2r	72	22	35	28,2	2,5	8,9
	9a: trans. 2r	72	17	25	20,0	1,7	8,5
	9a/8a: i cnem.	72	60,0	86,4	71,1	5,2	7,3
Fibula	1: d	2	337	372	354,5	24,8	7,0
	4a: min. o	1			29,0		
	4a/1: dolž. deb. i	1			8,6		
telesna višina / stature		24	1509	1681	1580	52,7	3,3

moški / men		N	%
majhna / small	1500-1599	-	-
srednja / medium	1600-1699	25	54,3
visoka / high	1700-1799	21	45,7
zelo visoka / very high	1800-1999	-	-
		46	100,0
ženske / women		N	%
majhna / small	1400-1489	-	-
srednja / medium	1490-1589	16	64,0
visoka / high	1590-1679	8	32,0
zelo visoka / very high	1680-1869	1	4,0
		25	100,0

Tab. 12: Frekvenčna distribucija telesne višine.
Table 12: Percentage distribution of stature.

Pri nadlahtnicah, stegnenicah in golenicah smo določali dolžinsko-debelinski indeks, pri femurjih in tibijah tudi platimerični oziroma knemični indeks, saj smo pri teh kosteh merili še transversalne in sagitalne premere diafiz. Osnovno statistiko vseh mer in indeksov prikazujeta *tab. 10, 11*.

Telesna višina

Telesno višino smo določali po Manouvrierjevih tabelah na podlagi izmerjenih dolžin ene ali več kosti ekstremitet. Višino smo lahko ocenili pri 46 (45%) moških in 25 (23%) ženskih skeletih. Povprečna telesna višina moških znaša 1699 mm, žensk pa 1580 mm. Povprečna spolna razlika je 119 mm (tabeli 10 in 11). Zgodnjersrednjeveški prebivalci Nina so bili srednje in visoke postave. S 54,3% (moški) in 64% (ženske) je prevladovala srednja velikost. Visokih je bilo 45,7% moških in 32% žensk. Osebkov z nizko postavo nismo zasledili, pač pa smo med zelo visoke uvrstili en ženski skelet (*tab. 12*).

Telesno višino ninske populacije smo primerjali s telesnimi višinami nekaterih drugih zgodnjersrednjeveških populacij v V Alpah in na Balkanu.¹⁰⁻¹⁷ Stari Hrvati iz Nina so od vseh primerjalnih serij najvišji. Po telesnih višinah najbližji so jim le moški iz dveh istodobnih serij Daraž-Bošnjaci in Dlesc pri Bodeščah, ki so signifikantno neznačil-

grobišče necropolis	st. cent.	moški / men N	ženske / women N	vir source
Bled-Pristava	6.-7.	16	5	+ ¹⁰
Ohrid-Sv. Erazmo	7.-8.	12	8	+ ¹¹
Bled-Pristava	7.-11.	26	6	+ ¹²
Nin-Ždrijac	8.-9.	46	25	+
Daraž-Bošnjaci	9.	7	2	+ ¹³
Turnišče	9.	7	6	* ¹⁴
Dlesc pri Bodeščah	8.-10.	8	4	+ ¹⁵
Ohrid-Sv. Erazmo	9.-11.	37	32	+ ¹¹
Ptuj	10.-11.	64	43	* ¹⁶
Baltine bare	10.-11.	25	25	* ¹⁷

* Pearson
+ Manouvrier

Tab. 13: Primerjava telesnih višin (povprečja) med grobišči.
Table 13: Comparison of stature (mean values) between some necropolises.

no nižji. Med ženskami so višje od Ninčank le ženske iz serije Daraž-Bošnjaci. Ker pa sta v tej seriji ocenjeni telesni višini le dveh skeletov, je primerjava negotova. Vse ostale serije kažejo nasproti seriji Nin-Ždrijac statistično začilno nižje povprečne telesne višine. Najnižja povprečja kažeta obe staroselski seriji (Bled-Pristava in Ohrid-Sv. Erazmo, 7.-8. st.).

Nekoliko višje, vendar še vedno statistično signifikantno nižje od poprečnih telesnih višin serij Nin-Ždrijac in Daraž-Bošnjaci, so tudi telesne višine staroslovanskih populacij v kasnejšem obdobju (Bled-Pristava in Ohrid-Sv. Erazmo, 9.-11. st.) Podatki za Turnišče, Ptuj in Baltine bare niso direktno primerljivi z Ninom, ker je telesna višina v teh primerih ocenjena po Pearsonovi metodi. Tudi pri teh serijah so telesne višine pri obeh spolih v povprečju nižje. Stari Hrvati so bili, kot kažejo podatki, višje rasti od staroselcev, prav tko patudi od stroslovanskih populacij v kasnejšem obdobju (*tab. 13*).

Tipološke karakteristike

V ninski populaciji prevladujejo dolihomorfne lobanje. Dolihokrana lobanjska forma je kombinirna z ozkim (leptodolihomorfni tip) ali širokim obraznim delom (euridolihomorfni tip).

¹⁰ B. Škerlj, *Srednjeveška okostja z Bleda, izkopana leta 1949*, Razpr. SAZU 3, 1953, 311-335.

¹¹ M. Štefančič, *Ranosrednjevekovni skeleti nekropole Sv. Erazmo kod Ohrida, Etnoantropološki problemi*, Monografije 5, Beograd (1988).

¹² B. Škerlj, Z. Dolinar, *Staroslovanska okostja z Bleda, Dela 1. razr. SAZU 2*, 1950, 67-103.

¹³ G. Pilarić, *Antropološka istraživanja starohrvatskog groblja u Daraž-Bošnjacima 1961. god.*, *Arh. rad. raspr.* 4-5, 1967, 419-448.

¹⁴ Z. Dolinar, *Antropološka obdelava nekropole Turnišče pri Ptujju*, *Razpr. 1. razr. SAZU 3*, 1953, 271-310.

¹⁵ M. Štefančič, P. Leben-Seljak, *Antropološka analiza staroslovanskega grobišča Dlesc pri Bodeščah*, *Arh. vest.* 43, 1992, 191-203.

¹⁶ F. Ivaniček, *Staroslovanska nekropola u Ptujju*, *Dela 1. razr. SAZU 5*, 1951.

¹⁷ G. Pilarić, *Antropološka istraživanja slavenske populacije sa Baltinih bara kod Gomjenice*, *Glas. Zem. muz.* 24, 1969, 185-211.

Moški leptodolihomorfni predstavniki imajo dolge ali srednje dolge, ozke do srednje široke in srednje do visoko obokane lobanje. Lobanje so torej dolihokrane ali mezokrane, ortokrane ali hipsikrane in metriokrane oziroma arkokrane. Čelo je metrio- ali eurimetopično. Obrazni del je mezo- ali eurimandibularen in lepto- ali mezoprozopen. Zgornji del obraza je lepten ali mezen. Orbite so mezo ali hipsikonhne, nos pa je lahko ozek, srednje širok ali širok. Lobanjska kapaciteta je srednja ali velika. Izgled lobanj je bolj ali manj gracilen. Glabela in nadočesni oboki so slabo ali srednje izraženi. Zatilne linije niso preveč izrazito poudarjene. Tudi mastoidi so običajno le srednje razviti. Čelo je visoko in pokončno ali pa le rahlo nagnjeno. Nosni koren je nekoliko poglobljen, nosni hrbet pa raven ali rahlo orlovsko ukrivljen. Očnice so pri večini skeletov bolj ali manj okrogle ter srednje visoke ali visoke. Spodnje čeljustnice so primerno neurokraniumu gracilne ali srednje masivne. Tudi postkranialni skelet je večkrat gracilen kot srednje robusten, telesna višina je srednja do visoka. Pri vseh leptodolihomorfih predstavnikih opazimo bolj ali manj izrazite značilnosti mediteranidnega antropološkega tipa. V manjši meri so prisotni tudi nordidni elementi (skel. št. 6, 58, 68b, 74a, 168b, 195, 204, 212).

Med leptodolihomorfi moramo posebej omeniti skel. št. 199, pri katerem so izražene mongoloidne značilnosti. Lobanja tega skeleta je hiperdoliokrana in nizko obokana, eurimetopična, mezomandibularna in leptoprozopna. Očnice so visoke, bolj ali manj oglete, nos pa ozek, leptorin. Lobanja je srednje robustna s pokončnim čelom in kurvookcipitalim zatiljem. Mongoloidni vtis dajejo lobanji obsežne, naprej orientirane ličnice, plitvo izoblikovane fose kanine, visok nosni koren ter ozke, visoko nasajene nosne koščice. Kostni postkranialnega skeleta so dokaj gracilne, postava je srednje visoka.

Ženske leptodolihomorfne predstavnice imajo dolihokrane ali mezokrane, hamekrane ali ortokrane in metriokrane ali akrokrane lobanje. Čelo je srednje široko do široko, obrazi pa lapto- ali eurimandibularni in lepto- ali mezoprozopni. Zgornji obrazni del je lepten. Orbite so hipsikonhne, pri nekaterih tudi mezokohne. Nos je mezo- ali hamerin. Lobanjska prostornina je srednja ali visoka. Lobanje, pri katerih prevladujejo elementi mediteranidnega antropološkega tipa, so gracilne. Čelo je večinoma gladko in pokončno, le v nekaterih primerih je glabela rahlo nakazana. Nosni hrbet je raven ali konkven, nosni koren pa visok ali srednje poglobljen. Očnice so

visoke ali okrogle. Spodnje čeljustnice so bolj ali manj gracilne. Telesna višina je pri vseh predstavnicah srednja (skel. št. 95, 132, 209, 265).

Tudi pri ženskih leptodolihomorfih smo zasledili mongoloidne karakteristike, in sicer pri skeletih št. 180a in 198. Obe lobanji sta dolihokrani in visoko obokani, eurimetopični, eurimandibularni, leptoprozopni, lepteni, mezo- ali hipsikonhni, hamerini in euenkefalični. Zaradi masivnih spodnjih čeljustnic ima robustnejši videz predvsem lobanja št. 180a. Obsežne, naprej orientirane zigomatične kosti dajejo obrazom ploščat izgled. Fose kanine so plitve, nosne koščice pa ozke, pri skeletu št. 198 skoraj popolnoma reducirane. Pri obeh lobanjah je izražena tudi kostna prognatija. Telesne višine pri teh dveh skeletih ni bilo mogoče določiti.

Druga skupina značilnih predstavnikov ninske populacije so euridolihomorfi. Kraniumi euridolihomorfnega tipa se razlikujejo od leptodolihomorfov predvsem po večji robustnosti in širših obraznih delih. Za euridolihomorfe so značilne dolihokrane ali mezokrane, ortokrane do hipsikrane in metriokrane do akrokrane lobanje. Čelo je metrio ali eurimetopično. Obrazi pa so mezo- ali eurimandibularni in mezo- ali euriprozopni. Zgornji del obraza je običajno mezen. Orbite so srednje visoke ali nizke, nos srednje širok, lobanjska prostornina pa srednja ali velika. Za lobanje tega tipa je karakteristična mogočna glabela, izraziti nadočesni oboki, masivni mastoidi in izrazito poudarjene zatilne linije. Čelo je v večini primerov nagnjeno nazaj. Nos je običajno orlovsko ukrivljen, nosni koren pa se zdi zaradi močno poudarjene glabele zelo poglobljen. Orbite so oglete in nizke. Pri masivnih mandibulah opazimo dobro izražena narastišča žvekalne muskulature. Predvsem gonioni so večinoma močno izvihani. Kostni ekstremitet so v skladu z masivnimi lobanjami srednje robustne do robustne. Postava je srednja ali visoka. Omenjene karakteristike, ki so značilne za paleoevropski kromanjonidni antropološki tip, se v večji ali manjši meri pojavljajo pri vseh euridolihomorfih predstavnikih (skel. št. 39, 44, 141, 174, 178, 203a, 203b, 205, 263).

Pri euridolihomorfih ženskih lobanjah so kromanjonidne značilnosti manj izražene kot pri moških. Lobanje so dolihokrane ali mezokrane, ortokrane ali metriokrane do tapeinokrane. So eurimetopične ali metriometopične in lepto- ali mezomandibularne. Splanhnokraniji so euriprozopni ali mezoprozopni, zgodnji del obraza je eurien ali mezen. Očnice so mezokohne ali hamekohne, nos širok, hamerin. Lobanjska prostor-

blok cluster	št. no.	8:1	17:1	17:8	9:8	66:9	\bar{x} C_R^2
I	5	72,6	68,9	94,9	63,0	109,2	0,50
	204	72,1	70,5	97,8	67,9	104,3	
	74 a	70,8	73,5	103,8	67,9	102,2	
	\bar{x}	71,8	71,0	98,8	66,3	105,2	
	II	58	74,2	74,7	100,7	68,8	
II	203 a	74,6	74,1	99,3	70,3	103,1	0,68
	272	75,5	73,6	97,1	68,3	101,1	
	300	77,3	75,1	97,1	68,6	109,4	
	141	76,6	71,2	92,9	71,6	99,0	
	160	77,9	70,2	90,1	69,5	100,0	
	242	75,0	68,1	90,8	68,1	102,1	
	145	80,0	71,4	89,2	62,2	113,0	
	187	76,8	73,0	95,1	64,1	109,9	
	228	77,5	70,7	91,2	66,9	107,1	
	\bar{x}	76,5	72,2	94,4	67,8	104,5	
	III	32	72,2	69,1	95,7	69,3	
203 b		70,3	69,8	99,3	72,6	106,1	
175		69,7	75,5	108,4	75,6	106,1	
179		71,5	73,6	102,9	73,9	101,0	
\bar{x}		70,9	72,0	101,6	72,9	106,4	
IV	34	75,1	73,6	97,9	70,3	92,2	0,88
	44	73,3	77,5	105,7	71,4	90,0	
	164	68,4	75,3	110,0	76,9	91,0	
	\bar{x}	72,3	75,5	104,5	72,9	91,1	
	168 a	70,3	71,4	101,5	78,5	91,1	
250	84,8	74,7	88,1	65,6	112,1		

Tab. 14: Povezovalna analiza med moškimi predstavniki - vrednosti indeksov lobanje in povprečna distanca po blokih.

Table 14: Cluster analysis between male representatives - the values of cranial indices and mean distance according to clusters.

nina je tudi pri ženskah euridolihomornih lobanjah srednja ali velika. So srednje robustnega izgleda z nakazano ali srednje razvito glabelo in nadočesnimi oboki. Čelo je pokončno ali nagnjeno nazaj. Nosni hrbet je običajno raven, nosni koren pa visok ali srednje vdrt pod glabelo. Očnice so oglate, srednje visoke ali nizke. Mandibule so srednje robustne in imajo izvihane gonione. Kostni ekstremiteti so srednje masivne, telesna višina pa srednje visoka ali visoka (skel. št. 14, 36, 150, 260).

Poleg prevladujoče dolihomorfne skupine nahajamo v ninski populaciji še kratkoglave predstavnike, ki pa so v izraziti manjšini. Brahikrane moške lobanje kažejo značilnosti starinskega euribrahimorfnega kromanjonidnega tipa. Tipični euribrahimorfni predstavnik je skelet št. 250. Ima srednje dolgo, srednje široko in srednje visoko lobanjo. Proporciji med temi merami dajo brahikrano, ortokrano in tapeinokrano obliko naurokranja. Čelo je nizko in stenometopično. Glabela je slabše razvita kot pri dolihomorfem kromanjonidnem tipu. Obraz je hipereuriprozopen in eurimandibularen, izrazito kvadrataste

blok cluster	št. no.	8:1	17:1	17:8	9:8	66:9	\bar{x} C_R^2
I	14	77,1	70,9	91,9	70,4	89,5	0,71
	53	77,7	70,3	90,4	66,9	94,5	
	115 a	73,1	67,7	92,6	69,9	86,3	
	132	73,7	69,4	94,2	68,6	93,6	
	\bar{x}	75,4	69,6	92,3	69,0	91,0	
II	95	73,4	70,1	95,6	73,3	98,9	0,90
	201	71,0	70,5	99,2	78,5	98,0	
	36	74,0	71,8	97,0	76,1	89,2	
	150	75,3	72,0	95,6	67,9	102,2	
	49	78,4	72,4	92,4	65,5	80,0	
	\bar{x}	74,4	71,4	96,0	72,3	93,7	
	III	117	72,8	69,4	95,4	67,9	
193	73,7	69,8	94,7	65,9	110,3		
180 a	69,8	72,0	103,1	74,0	107,4		
209	73,6	73,0	99,2	72,5	103,2		
198	69,4	68,3	98,4	76,0	105,3		
265	70,7	74,0	104,7	66,4	115,3		
\bar{x}	71,7	71,7	99,3	70,5	108,0		
227	76,4	77,0	100,8	69,9	87,1		

Tab. 15: Povezovalna analiza med ženskimi predstavnicami - vrednosti indeksov lobanje in povprečna distanca po blokih.

Table 15: Cluster analysis between female representatives - the values of cranial indices and mean distance according to clusters.

oblike. Očnice so mezokone, nos hamerin, mandibula je nizka in srednje masivna. Lobanjska prostornina je velika. Kostni postkranialnega skeleta so srednje robustne, postava pa srednje visoka (skel. št. 250, 206a).

Brahikrane lobanje so redke tudi pri ženskah. Pri skeletu št. 135 gre za leptobrahimorfno formo gracilnejšega izgleda. Lobanja je brahikrana, hipsikrana, metriokrana in metriometopična z značilnim kurvookcipitalnim zatiljem. Obrazni del je leptoprozopen, zgornji del obraza pa mezen. Orbita so visoke ali bolj ali manj zaokrožene. Nos je srednje širok s poglobljenim nosnim korenem. Gracilna mandibula ima rahlo izvihane gonione. Za to lobanjo je značilna velika lobanjska prostornina in močno izražena prognatija. Kostni postkranialnega skeleta so gracilne, telesna višina je srednja. Brahikrana in mozoprozopna lobanja skelet št. 216 kaže mongoloidne elemente. Možganski del je brahikran, ortokrano in tapeinokrano. Čelo je metriometopično. Splanhnokefalium je mezoprozopen s srednje visokimi orbitami in ozkim nosom. Lobanjska prostornina je velika. Lobanja je videti srednje masivna. Srednje izrazita glabela prehaja v nagnjeno čelo. V lambdoidni regiji je zatilje plosko, tako da se lobanjski svod strmo spušča do dobro izraženih tatlinskih linij. Orbita so visoke in oglate. Nosni koren je visok, nosni hrbet pa nizek in raven. Obsežne ličnice, ki so nameščene frontalno, in

slabo izražene fose kanine dajejo obrazu široko in ploščato obliko. Mandibula je široka in dokaj masivna. Telesna višina je za žensko visoka (1681 mm) in nekako ni v skladu z mongoloidnim karakterjem lobanje.

V ninski populaciji prevladuje dolihomorfna lobanjska forma. Dolihokranih ali mezokranih je 93,5% moških in 92% ženskih, le ostanek (6,5% in 8%) pripada brahikranim lobanjam (tab. 9). Dolihomorfna lobanjska forma se pojavlja kombinirana z leptoprozopnimi ali mezoprozopnimi obrazi. Gracilni leptodolihomorfn kraniumi kažejo karakteristike mediteranidnega antropološkega tipa. Pri robustnejših primerih opazamo elemente nordidnega tipa. Trije leptodolihomorfn kraniumi, en moški in dva ženska, kažejo mongoloidni karakter. Robustne dolihomorfne lobanje v kombinaciji z mezoprozopnimi ali euriprozopnimi splahnokraniji kažejo značilnosti starinskega kromanjonidnega antropološkega tipa. Redke brahimorfne moške lobanje ustrezajo kratkoglavemu, vzhodnoevropskemu kromanjonidnemu tipu. Pri ženskah je brahikranija povezana z ozkim ali srednje širokim obrazom. Leptobrahimorfno lobanjo bi težko uvrstili v katerega od brahikranih tipov, pri euribrahimorfni lobanji pa so izražene mongoloidne poteze.

Individualna Penrosova distančna analiza

Morfološko podobnost oziroma divergenco med posameznimi osebki ninske starohrvaške populacije smo ocenjevali s pomočjo multivariantne distančne analize po Penrosu.^{18,19,20}

Penrosova analiza distance upošteva 11 najvažnejših mer lobanje. Izkazalo se je, da je v našem primeru število osebkov z izmerjenim setom 11 mer preskromno, da bi imela analiza zadovoljiv učinek. Zato smo se odločili za analizo, ki bazira na petih spremenljivkah: dolžini lobanje, širini lobanje, najmanjši širini čela, višini lobanje in kotni širini mandibule, to so Martinove mere št. 1, 8, 9, 17 in 66. Analizo distance smo tako izvedli na podlagi podatkov 23 moških in 16 ženskih lobanj, kar znaša 22,5 oziroma 15% skeletnega gradiva.

Poleg koeficientov biološke distance med posameznimi osebki je izračunana tudi povprečna distanca med moškimi predstavniki, ki znaša 1,43 in povprečna distanca med ženskimi lobanjami,

ki znaša 1,33. Obe povprečji kažeta na srednjo intrapopulacijsko variabilnost ninske populacije.

Dodatno informacijo o variabilnosti znotraj populacije daje povezovalna analiza, izdelana posebej za moške in posebej za ženske lobanje.

Moški:

Povezovalna analiza je v okviru moškega spola izdvojila štiri bloke. Prvi blok združuje gracilne ali srednje robustne dolihomorfne lobanje, ki so dolihokrane, ortokrane, akrokrane in metriometopične. So daljše in ožje od povprečja in imajo izrazito ozko čelo. Spodnje čeljustnice so srednje masivne, obrazi pa euri in mezomandibularni ter običajno lepteni. Lobanje drugega bloka so mezomorfne. Večina je mezokranih, ortokranih, metriokranih in metriometopičnih. Kraniumi so nekoliko krajši in širši od povprečja. Čelo in bigonialna širina mandibule sta povprečno široki, splahnokraniumi večinoma mezomandibularni, le pri robustnejših predstavnikih tudi eurimandibularni. Zgornji del obraza je ozek ali srednje širok. Tretji blok združuje dolihomorfne predstavnike. Lobanje so značilno robustne, dolihokrane, ortokrane, akrokrane in eurimetopične, daljše, običajno pa tudi ožje in višje od povprečja. Širše od povprečne vrednosti je tudi čelo in bigonialna širina. Mandibule so izrazito masivne, obrazi eurimandibularni in običajno srednje široki. Na ta blok se navezuje lobanja 168a, ki se po merah neurokranija ujema z vrednostmi za ostale lobanje tega bloka. Odstopa pa zaradi izrazito ozke širine spodnje čeljustnice. Tudi predstavniki četrtega bloka so dolihomorfn. Lobanje te skupine so obsežne in imajo veliko možgansko prostornino, ki presega 1600 ccm. So pa dolihokrane, hipsikrane, akrokrane in eurimetopične, dalje in višje od povprečja. V primerjavi z velikimi neurokraniji so mandibule ozke, tako da so obrazi leptomandibularni.

Predstavniki zgodnjerednjeveškega Nina, ki smo jih vključili v analizo distance so mezomorfni ali dolihomorfn. Mezomorfni predstavniki so bolj homogeni, povezani v en sam blok. Med dolihomorfi pa ločimo tri različne tipe. Gracilni dolihomorfi z značilnostmi mediteranidnega antropološkega tipa kažejo večjo morfološko podobnost z mezomorfno skupino kot z ostalima dolihomorfna blokoma. S koeficientom di-

¹⁸ R. Knussmann, Penrose-Abstand und Diskriminanzanalyse, *Homo* 18, 3, 1967, 134-140.

¹⁹ N. Creel, *Die Anwendung Statistischer Methoden in der Anthropologie*, diss., Tübingen (1968).

²⁰ T. S. Constandse-Westermann, Coefficients of Biological Distance, *Antropol. Publications, Oosterhout N.B.* 1972, 127-128.

št. skeleta	št. mere (Po Martinu)																						
	1	5	7	8	9	10	13	16	17	20	40	45	47	48	50	51	52	54	55	66	69	70	
5	190	101	38	138	87	110	103	32	131	110	-	-	116	-	-	45	35	-	-	95	32	65	
6	180	-	-	136	94	-	-	-	-	105	-	-	-	-	-	39	36	-	-	-	-	35	58
9	185	-	39	142	99	119	111	38	136	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29	66
13	196	106	41	141	-	123	112	35	138	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	37	68
19	188	-	36	136	-	-	105	32	124	102	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	99	-	67
20	194	-	38	144	98	-	105	32	135	111	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
32+	194	106	37	140	97	114	103	29	134	110	102	132	121	75	23	43	33	24	51	109	34	75	
34+	193	107	40	145	102	124	106	34	142	111	98	138	118	72	25	39	34	25	51	94	33	65	
39	182	-	39	130	91	116	-	32	135	105	-	121	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	65
44	191	-	40	140	100	122	107	31	148	115	-	-	119	68	24	40	29	24	46	90	36	64	
50	-	-	-	-	92	-	-	-	-	-	-	-	113	-	20	48	34	-	-	-	-	27	-
57	199	-	-	138	96	116	-	-	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	105	37	69	
58	186	95	41	138	95	120	100	-	139	115	85	125	115	-	-	37	35	27	50	95	31	60	
59	186	-	-	150	104	127	-	-	-	120	-	-	-	-	30	-	-	-	-	100	38	61	
68b	187	106	41	146	105	128	113	38	139	115	96	140	121	76	25	40	36	24	61	-	34	-	
70	196	-	-	-	98	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
74a	185	104	38	131	89	112	105	31	136	115	95	125	121	69	20	41	34	-	-	91	-	70	
74b	190	-	-	127	96	111	-	-	-	111	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	63
87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-
91	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94	-	71	
96+	187	-	-	135	102	115	107	-	-	106	-	-	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-
105a	187	-	-	-	93	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38	33	26	-	97	31	65	
112	-	-	-	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-	-	-	-	-	-	-	-
114	182	-	-	145	98	-	-	-	-	113	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	71
115b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	92	37	-	-
119	-	-	-	-	101	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46	34	-	-	-	-	-	71
121	-	-	-	-	97	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
125	190	-	-	140	-	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	40	33	-	-	-	-	37	67
127	180	-	37	-	96	-	-	35	138	-	-	-	-	-	26	-	-	-	-	-	-	-	-
133	198	-	-	141	-	-	111	-	-	123	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39	75
140a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-
141	184	107	33	141	101	116	102	28	131	107	103	130	111	69	25	39	31	25	52	100	30	61	
143	-	-	-	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	29	-	-	-	-	34	64
144	187	-	-	139	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63
145	185	-	39	148	92	-	108	-	132	112	-	-	113	-	44	33	26	26	-	104	30	67	
148	177	-	-	136	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44	36	25	61	103	33	71	
153	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	106	-	58
155	189	-	-	138	98	131	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	95	-	61	
156	182	-	-	140	-	120	-	-	-	107	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	66
157a	189	-	-	137	96	117	102	-	-	112	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	33	61	
160	181	60	36	141	98	121	96	29	127	111	-	-	-	-	-	42	34	22	-	98	34	73	
161	-	-	-	-	107	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-
164	190	109	36	130	100	-	94	33	143	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	91	39	72	
166	-	-	-	-	88	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	64
168a	185	-	38	130	102	123	109	36	132	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	96	34	66	
168b	181	103	40	135	91	118	-	34	136	-	96	-	117	70	21	46	35	22	48	-	-	64	
173a	187	-	-	134	-	-	-	-	-	113	-	-	-	-	36	-	-	-	-	-	-	67	
174	186	-	-	127	-	110	-	-	-	117	-	-	114	62	20	40	31	22	47	92	32	69	
175	188	110	39	131	99	112	101	33	142	115	-	-	-	-	-	-	-	-	-	105	38	77	
178	192	-	-	140	105	121	118	-	-	115	-	-	-	-	26	44	32	-	-	-	34	68	
179	193	-	37	138	102	-	108	32	142	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	103	38	68	
183a	196	-	-	136	-	-	-	-	-	102	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29	-
187	185	104	34	142	91	116	106	28	135	109	-	-	119	-	-	44	36	-	-	100	32	58	
190	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	70
195	177	-	-	135	93	120	-	-	-	110	-	134	126	74	24	41	33	21	50	-	40	68	
199	191	-	-	130	97	115	103	-	-	106	-	125	117	71	-	41	38	22	55	93	31	-	
200	-	-	40	133	-	-	-	32	131	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	70
203a	185	102	41	138	97	116	116	37	137	-	89	130	108	67	24	41	30	25	46	100	31	64	
203b	192	-	-	135	98	122	-	-	134	-	-	132	118	72	27	38	31	27	53	104	32	66	
204	190	-	-	137	93	115	104	35	134	112	-	128	115	72	23	38	33	25	51	97	39	65	
205	185	103	38	145	102	128	113	31	132	110	99	141	123	73	26	39	33	25	55	-	32	66	
206a	189	-	-	148	103	129	-	-	-	112	-	-	-	-	-	41	31	-	-	111	34	64	
207	-	-	-	141	103	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-	-
208	189	-	-	141	-	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
211	-	-	40	144	-	123	-	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	107	-	76	
212	192	-	-	142	95	114	-	-	-	109	-	130	126	73	22	38	34	25	55	-	36	-	
215	184	-	-	137	96	116	111	-	-	113	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	68
225	201	-	-	132	99	-	-	-	-	109	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	34	-
228	191	108	36	148	99	125	110	29	135	117	-	-	-	-	-	-	-	-	-	106	36	62	
230	189	-	-	141	99	-	102	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-
234a	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34	-
242	188	-	39	14	96	120	109	31	128	112	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	33	65	
243	193	-	-	137	97	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34	-
244	-	-	-	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
248a	185	-	-	135	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	101	-	69	
250	178	-	43	151	99	127	117	34	133	108	-	141	107	68	-	40	33	26	49	111	25	70	
257	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	77
261	187	-	-	133	92	118	103	-	-	108	-	-	-	-	-	25	40	29	24	-	-	30	67
262	191	107	35	127	98	118	102	29	137	113	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
263	189	111	32	142	99	120	116	33	139	115	-	141	-	-	-	41	33	28	-	108	36	65	
264	186	-	-	135	91	-	98	-	-	113	-	123	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	63
272	184	108</																					

stance 1,2 so povezani z mezomornim blokom. Na ta par se s koeficientom distance 1,3 navezuje robustna dolihomorfna skupina. Še večjo oddaljenost naprem ostalim kaže tretja dolihomorfna skupina, ki se navezuje na prve tri s koeficientom distance 2,05. V analizo je vključena tudi brahiomorfna lobanja št. 250, ki je močno distancirana od ostalih s koeficientom distance 2,93 (tab. 14; sl. 2).

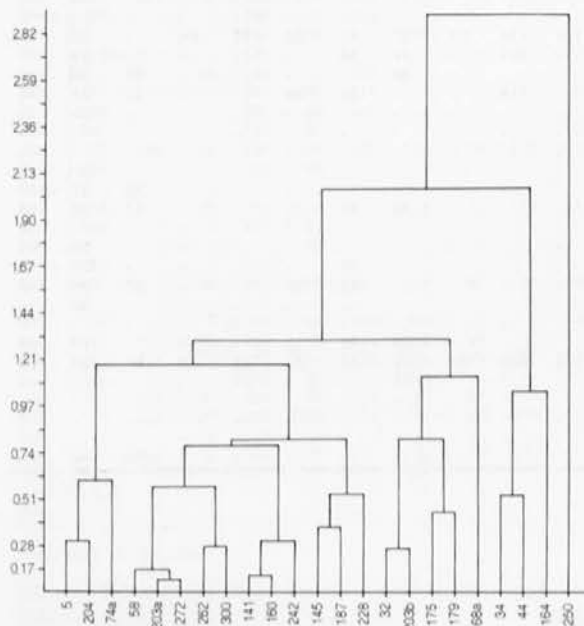
Ženske:

V okviru ženskega spola se kaže delitev na tri bloke. Prvi blok združujejo dolihokrane in mezokrane lobanje z nizko obokanim lobanjskim svodom, ki so v povprečju hamekrane in metriorane. Čelo teh lobanj je eurimetopično, vendar so vrednosti frontoparietalnega indeksa pri tej skupini od vseh najnižje. Ves lobanje so leptomandibularne z značilno ozkimi spodnjimi čeljustnicami. Obraze imajo leptene ali mezene. Na to skupino se s koeficientom distance 1,05 navezuje št. 227, ki je tudi gracilna in leptomandibularna, od drugih pa se razlikuje po visoki obokanosti obokanosti neurokranija.

Lobanje tretjega bloka so dolihokrane ali hiperdoliokrane. So daljše in ožje od povprečja in ortokrane, akrokrane ter eurimetopične. Značilne zanje so masivne mandibule. Obrazi so ozki, leptoprozopni in eurimandibularni.

Sl. 2: Dendrogram biološke sorodnosti med predstavniki ninske populacije - moški.

Fig. 2: Dendrogram of biological relationship between representatives of population of Nin - men.

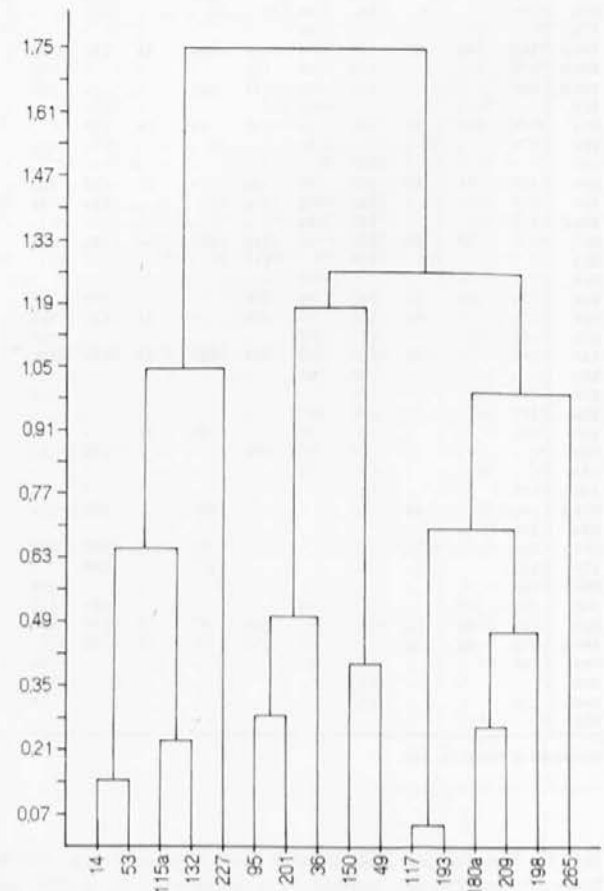
Ženske lobanje ninske populacije, vključene v distančno analizo so dolihomorfne in mezomorfne. Razporejene so v tri bloke. Dolihokrane ali mezokrane predstavnice prvega bloka so gracilne, družijo pa jih tudi nizek lobanjski krov in leptomandibularen obraz. Tudi v drugem bloku so lobanje dolihokrane in mezokrane, so pa srednje visoko obokane in imajo široke obraze. Tretji blok združujejo robustne leptodoliomorfne lobanje z masivnimi mandibulami. Večjo podobnost kažeta drugo in tretjo blok, ki sta povezana s koeficientom distance 1,26. Prvi blok se skupaj z osebkom 227 navezuje na povprečje teh dveh z koeficientom distance 1,75. (tab. 15; sl. 3).

Antropološka analiza skeletov iz 10. in 11. stoletja

Iz mlajšega obdobja so ohranjeni trije moški, trije ženski in en otroški skelet. Otroški skelet smo uvrstili v starostno obdobje infans I, s približno starostjo 5 do 6 let. Eno moško okostje smo uvrstili v starostno obdobje adultus, dva pa v obdobje

Sl. 3: Dendrogram biološke sorodnosti med predstavniki ninske populacije - ženske.

Fig. 3: Dendrogram of biological relationship between representatives of population of Nin - women.

maturus. Ženske so bile v primerjavi z moškimi ob smrti starejše, saj sta dve umrli v starostnem obdobju maturus, ena pa v senilnem obdobju. Moška okostja so zelo dobro ohranjena, od ženskih pa je bila možna antropološka analiza le pri skeletu št. 117.

Skelet št. 32: moški, adultus I

Lobanja tega skeleta je dolihokrana in nizko obokana. Čelo je eurimetopično. Splanhnokranium je euromandibularno in leptoprozopen, zgornji del obraza pa je lepten. Orbite so mezokohnne in oglate, nos je mezin. Lobanjska kapaciteta je velika. Lobanja je zelo robustna, z mogočno glabelo in močno nazaj nagnjenim čelom. Zatilje je kurvookcipitalno z dobro izraženimi nihalnimi linijami. Nosni koren je globoko ugreznjen, nosni hrbet pa je orlovsko ukrivljen. Robustna mandibula z izredno močno razvitimi gonioni in širokim bilateralnim obradkom daje obrazu kvadratast izgled. Lobanja je leptodolihomorfna. Od leptodolihomorfni lobanj starejše ninske populacije se razlikuje po večji masivnosti in robustnosti. Tudi postkranialni skelet je robusten. Po telesni višini sodi skelet v kategorijo srednje visokih osebkov.

Skelet št. 34: moški, maturus I

Lobanja je zelo dolga in srednje široka. Po dolžinskoširinskem indeksu jo uvrščamo med mezokrane. Je srednje visoka, ortokrana in metriokrana. Zaradi izrednih dimenzij neurokrania presega lobanjska kapaciteta 1600 ccm. Čelo je eurimetopično. Obrazni del je mezoprozopen, mezen ali leptomandibularno. Hipsikohnne orbite so bolj ali manj oglate. Nos je mezin. Lobanja je srednje robustna. Srednje razvita glabela prehaja v rahlo nagnjeno čelo. Zatilje je zelo izrazito izbočeno. Nosni koren je vdrt pod glabelo, medtem ko je nosni hrbet rahlo orlovsko ukrivljen. Mandibula se zdi precej gracilnejša od ostalega dela lobanje. Je ozka v gonionih, tudi simfizna višina je nizka. Gonioni so srednje izraženi, obradek pa je ozek. Lobanja je euridolihomorfnega tipa, vendar v primerjavi z lobanjami starejšega obdobja ne kaže izrazitih kromanjoničnih karakteristik. Postkranialne kosti so precej gracilne, po postavi pa sodi okostje med visoke.

Skelet št. 96: moški, maturus I

Lobanja tega skeleta je slabše ohranjena. Manjka kompletan splanhnokranium. Možganski del lobanje je dolihokran, hamekran in tapeinokran. Čelo je eurimetopično. Značilna je velika medorbitalna razdalja, ki znaša 31 mm. Glabela je sred-

nje razvita, čelo rahlo nagnjeno nazaj, zatilje pa izrazito kurvookcipitalno. Mastoidi so tako kot pri ostalih dveh lobanjah mogočni. Postkranialni skelet je, kolikor je ohranjen, srednje robusten. Telesna višina je srednja.

Skelet št. 117: ženska, senilis

Edina ohranjena ženska lobanja je dolihokrana, hamekran in metriokrana. Čelo je metriometopično. Od obraznega dela je ohranjena le mandibula, ki je dokaj robustna, z dobro izraženimi narastišči žvekalne miškulature. Glede na frontomandibularni indeks je lobanja eurimandibularna. Lobanjska prostornina je euenkefalična. Kostni ekstremiteti so povprečno razvite, telesna višina je srednja.

Za lobanje mlajšega obdobja je karakteristično, da so vse dolihokrane in bolj ali manj nizko obokane. Splanhnokranium je ohranjen le pri dveh lobanjah. V enem primeru je leptoprozopen, v drugem pa mezoprozopen. Vse analizirane lobanje so robustnega videza, kar še posebej velja za skelet št. 32.

V kolikšni meri se lobanje mlajšega obdobja razlikujejo od lobanj starejšega obdobja po svoji morfologiji smo ocenili s pomočjo multivariantne statistične analize, ki zajema 23 moških in 16 ženskih kraniumov in ki vključuje tudi tri najbolj ohranjene lobanje mlajšega obdobja (št. 32, 34 in 117). Ugotovili smo, da obstaja med nekaterimi osebki starejše populacije veliko večja biološka oddaljenost kot jo kažejo osebki mlajšega obdobja. Ženska lobanja se z nizkim koeficientom 0,94347 v celoti sklada z žensko populacijo starejšega obdobja. Oba moška kraniuma kažeta nekoliko večjo divergenco, predvsem št. 34, ki izstopa z izjemnimi dimenzijami neurokranija. Vendar ostajata oba primerka v okvirih morfološke podobnosti z ostalimi moškimi lobanjami, saj se s koeficientoma 1,3554 in 1,59323 približujeta povprečni biološki oddaljenosti, ki znaša 1,4328. V merskih karakteristikah se lobanje mlajšega obdobja ne razlikujejo bistveno od starejših.

Analiza patoloških primerov

Patološke spremembe, ki smo jih zasledili na skeletnih ostankih ninske populacije, so sorazmerno maloštevilne. V glavnem gre za mehanske poškodbe, vnetne procese in obolenja hrbtenice.

Poškodbe: Status post fracturam je viden na distalnem delu desnega radiusa skeleta št. 49

(ženska, matusus II). Distalni del radiusa je ostal v rahli dorzalni angulaciji. Na karpalni sklepni gladčini poškodovanega radiusa opazamo artrotične spremembe, ki jih lahko povežemo s post-traumatskim stanjem, saj na zdravem, levem radiusu te spremembe niso očitne. Na lobanji skeleta št. 173a (moški, matusus II) je vidna poškodba z vdrtno in defektom stene levega frontalnega sinusa. Rana se je še za življenje te osebe zacelila, saj opazamo rekacijo okoliškega kostnega tkiva.

Vnetni procesi: Kronični osteomyelitis se pojavlja pri dveh moških okostjih starostnega obdobja matusus II: št. 133 in št. 264. V obeh primerih je prizadet distalni del desnega femurja. Pri skeletu št. 91 (moški, adultus) so prisotne artrozne spremembe na posameznih sklepih. Poleg tega je na večjem delu lobanje vidna površinska destrukcija kostnega tkiva kot posledica periostitisa neopredeljene etiologije.

Obolenja hrbtenice: Skelet št. 216 (ženska, adultus I) kaže ankilozo sakroiliakalnega sklepa kot posledico sacroileitisa. Popolnoma zrasla hrbtenica pripada okostju št. 242 (moški, matusus II). Spondylosis ankylopoetica je posledica spondiloartritisa v kasni fazi. Pri skeletu št. 257 (moški, matusus I) opazamo sakralizacijo petega ledvenega vretenca. Anomalija je lahko kongenitalna, ali pa je nastala kot posledica vnetnega procesa. Pri večini skeletov starosti matusus II in senilis se pojavljajo starostne degenerativne spremembe na vretencih. Spondilozo v različnih štadijih najpogosteje zasledimo v spodnjem delu torakalne regije hrbtenice in v lumbalni regiji hrbtenice.

IV. DISKUSIJA

Analiza prvega antropološkega obdelanega grobišča v severni Dalmaciji je temeljna za vse nadaljne raziskave. Pomembnost nekropole Nin-Ždrijac je predvsem v izredno dobri ohranjenosti kostnih ostankov, ki je omogočila res izčrpno analizo. Spol smo določili pri 85,6%, starost pa pri 92,8% inventariziranih okostjih. Nemerljivih ali manjkajočih lobanj je 20,5%. Kostni postkranialnega skeleta pa nismo mogli izmeriti le pri 15,7% osebkih.

Lobanje ninske serije so v povprečju dolge, ozke in srednje visoke. Obrazni deli so v večini srednje visoki in srednje široki. Ninska populacija je bila izrazito dolihokrana, saj je dolihokranih ali celo hiperdolihokranih 56% moških in 60% ženskih lobanj. Ostale so v večini mezokrane. Brahikranija je izredno redka. Vsega skupaj smo našli le osem kratkoglavih primerkov. Glede na dolžinsko-višinski indeks prevladuje ortokranija, glede na širinsko-višinski indeks pa akrokranija in metriokranija. Dolihokrani lobanjskiobliki ustreza eurimetropia, ki jo zasledimo pri 64% moških in 56,1% ženskih lobanj. Splanhnokraniji so v večini mezo- ali leptoprozopni. Pri ženskah leptoprozopia celo prevladuje. Orbite so pri obeh spolih najpogosteje mezokrane, nosovi pa pri moškem spolu leptorini, pri ženskem hamerini. Značilna spolna razlika nastopa tudi pri frontomandibularnem indeksu. Po pričakovanju so moške lobanje mezo- ali eurimandibularne, ženske pa najpogosteje leptomandibularne. Seveda nastopajo tudi v okviru moškega spola ozke mandibule, med ženskami pa smo našli nekaj eurimandibularnih predstavnic.

Od posebnosti, značilnih za nekatere lobanje, omenimo metopični šiv, ki smo ga zasledili pri 10 moških (9,8%) in 12 ženskih lobanjah (10,6%). Oba podatka se izredno dobro ujemata s pogostnostjo metopizma pri slovenskih recentnih lobanjah, kjer le-ta znaša 9,6%.²¹ Podatki o nastopanju suture metopike pri nekaterih zgodnjesevnoevropskih serijah pa se razlikujejo od ninskih rezultatov. V ptujskem in turniškem materialu se metopični šiv zelo redko pojavlja. Pogosteje kot v Ninu pa nastopa metopizem v obeh blejskih grobiščih na Pristavi. Oglejmo si tabelo:

grobišče	st.	moški	ženske
Nin-Ždrijac	8.-9.	9,8	10,6
Turnišče	9.	-	7,7
Ptuj	10.-11.	5,6	6,9
Bled-Pristava	6.	12,0	22,0
Bled Pristava	7.-10.	11,8	15,4

Zanimivo je, da se pri vseh serijah pojavlja sutura metopika pogosteje pri ženskem spolu. Ker pa metopizem ni vezan na spol, kot trdi Tomaszewska,²² je možno, da pride v določenih primerih zaradi specifičnih morfoloških karakteristik metopičnih lobanj (višje, širše in bolj

²¹ V. Brodar, Prispevek k problemu metopizma, *Biol. vest.* 9, 1961, 119-123.

²² A. Tomaszewska, Częstość występowania szwu czołowego (sutura metopica), *Mat. prace antropol.* 67, 1964, 119-128.

pokončno čelo, razviti frontalni tuberi, velika interorbitalna razdalja, višje očnice) do napačne spolne diagnoze. Če se metopizem deduje kot recesivna lastnost, potem lahko razlagamo visoko frekvenco nastopanja metopičnega šiva med blejskimi staroselci tako, da gledamo to populacijo kot endogamno skupino. Predvidevamo tudi, da so novodošli Slovani sprejeli to morfološko značilnost od staroselcev, kar je vzrok za pogostost tega pojava tudi pri staroslovanski populaciji z Bleda.²¹ Sutura metopica je običajno povezana s kakšnim drugim epigenetskim znakom. V ninskem gradivu se pojavlja skupaj z suturalnimi koščicami in v kombinaciji s suturo petrosquamoso ali z osjo lambdaoideum.

Telesno višino smo določali po Manouvrierjevih tabelah, ker smo s to metodo lahko izvedli največ primerjav z zgodnj srednjeveškimi serijami na ozemlju bivše Jugoslavije. Povprečno telesno višino moških smo ocenili na 1699 mm, žensk pa na 1580 mm. To so od vseh primerjalnih podatkov najvišje vrednosti. Veliko podobnost v telesni višini kaže samo populacija iz Daraž-Bošnjacev, ki je prav tako starohrvaška kot ninska. Zanimiva je ugotovitev, da sta povprečno najnižji obe staroselski seriji (Bled-Pristava in Ohrid-Sv. Erazmo). Telesne višine staroslovanskih serij iz istih dveh lokalitet so sicer višje, vendar še vedno statistično signifikantno nižje od serije Nin-Ždrijac. Sama od sebe se ponuja misel, da je nižja telesna višina Slovanov z Bleda in Ohrida rezultat biološke asimilacije telesno višjih Slovanov z nižjim avtohtonim prebivalstvom. Podatki za Turnišče, Ptuj in Baltine bare niso direktno primerljive z Ninom, ker gre za drugo metodo ocenjevanja. Tudi v treh primerih so telesne višine v povprečju nižje. Na osnovi sedanjih rezultatov lahko sklepamo, da so v okviru starih Slovanov veljali Hrvati za visoke ljudi.

V ninski populaciji prevladujejo dolihomorfne in mezomorfne lobanje, kombinirane z ozkim ali srednje širokim obrazom. Leptodolihomorfni predstavniki vsebujejo elemente mediteranoidnega ali nordidnega antropološkega tipa. Mezomorfni predstavniki so podobni moravskemu staroslovanskemu tipu Libice-Mikulčice.²³

Pri eni moški in dveh ženskih leptodolihomorfni lobanjah so opazne mongoloidne primesi. Mongoloidni vtis dajejo lobanjam predvsem močne, naprej orientirane ličnice in plitvo izoblikovane jamice nad podočniki. Vsi trije pred-

stavniki z mongoloidnimi potezami imajo tudi izjemno ozke in visoko nasajene nosne koščice. Euridolihomorfni predstavniki so robustnejši. Pri moških so močno poudarjene kromanjonidne karakteristike, ki pa so pri ženskah bolj ali manj zabrisane. Obrazni deli euridolihomorfov so v večini le srednje široki. Kratkoglavi predstavniki so redki. Zanimivi sta predvsem moška euri-brahimorfna lobanja z izrazitimi potezami kromanjonidnega B tipa in ženska kratkoglava lobanja s poudarjenimi mongoloidnimi potezami.

Antropološke tipe, značilne za ninsko populacijo, srečamo domala pri vseh staroslovanskih serijah, le da razmerje med dolihomorfi in brahimorfi ni tako močno nagnjeno v korist prvih, kar je poudarjena značilnost ninske serije. Izjemno nizek odstotek brahikranije kaže, da stari Hrvati v tem obdobju še niso bili v stiku s staroselskim prebivalstvom, ki se je večinoma zateklo v utrjena mesta ali na otoke. Za stare Hrvate iz Nina so zanimive in neobičajne mongoloidne karakteristike nekaterih predstavnikov. Mongoloidni elementi so nedvomno avarskega izvora. Izvirajo lahko iz zgodnje avarsko-slovanske naselitve Dalmacije pred prihodom Hrvatov. Možno pa je tudi, da so mongoloidne primesi zanesle v Dalmacijo blodeče avarske skupinice, ki so po zlomu avarske države na začetku 9. stoletja zašle na jadransko obalo in se pridružile Hrvatom.

Individualno Penrosovo analizo distance smo izvedli na podlagi petih merjenj lobanje. Pri večini lobanj je namreč obrazni del poškodovan v tolikšni meri, da ni bilo mogoče izmeriti vseh potrebnih parametrov, ki jih ta analiza zahteva. Izbor osebkov, vključenih v analizo, se je tako skrčil na 23 moških in 16 ženskih najbolj ohranjenih primerkov, ki dokaj dobro reprezentirajo celotno ninsko populacijo. Koeficienti biološke distance kažejo na srednjo variabilnost v okviru populacije. Med moškimi so se izoblikovale štiri skupine z morfološko sorodnimi osebki. Eno skupino predstavljajo mezomorfni predstavniki, v treh pa so razporejeni dolihomorfi. Ugotovili smo, da kažejo gracilni dolihomorfi prvega bloka večjo morfološko podobnost z mezomorfno skupino drugega bloka, kot pa z robustno dolihomorfno skupino tretjega bloka in četrto dolihomorfno skupino, za katero so značilne obsežne lobanje ter velika lobanjska prostornina. Sorazmerno nizki povprečni koeficienti distance pri prvih treh skupinah kažejo v okviru blokov pre-

²³ M. Stloukal, H. Hanáková, Anthropologie der Slawen aus dem Gräberfeld in Nové Zámky, *Slov. arch.* 14, 1, 1966, 167-204.

cejšnje morfološko homogenost. Le četrti blok sestavljajo morfološko različni kraniumi, saj znaša povprečna distanca v tej skupini 0,88. V okviru žensk ni prišlo do diferenciacije na mezomorfnе in dolihomorfne skupine, temveč vsebujeta prvi in drugi blok oba tipa lobanj, delitev pa temelji na obokanosti lobanjskega krova in širini obraza. Lobanje prvega bloka so gracilne, nizko obokane, leptene in v povprečju mezokrane. Lobanje druge skupine so srednje visoke, obrazi so širši, povprečje dolžinsko-širinskega indeksa pa je v območju dolihokranije. Tretji blok sestavljajo robustne dolihomorfne predstavnice. Prvi in tretji blok sta precej homogena. Visok povprečni koeficient distance v drugi skupini pa je odraz precejšnje morfološke raznolikosti v okviru osebkov, ki skupino sestavljajo. Koeficient distance med posameznimi osebki so izračunani na osnovi štirih mer neurokranija in širini mandibule. Distančna analiza v taki obliki ne daje popolne slike zaradi dveh razlogov:

1. ne vključuje vseh osebkov, ampak le 22,5% moških in 15,04 žensk;

2. izdelana je na podlagi petih spremenljivk in ne na kompletu 11 mer, kot bi bilo to možno pri idealno ohranjenemu materialu.

Ugotovili smo, da so osebki, razen redkih distanciranih izjem, med seboj povezani s sorazmerno nizkimi koeficienti oddaljenosti. Povprečni koeficienti oddaljenosti kažejo srednjo variabilnost. Razvidna je diferenciacija posameznih oblik lobanje v bloke in prav tako homogenost ali heterogenost v okviru skupin. Pomembno je, da lahko analiziramo podobnost oziroma divergenco vsakega posameznika v skupini, saj je vsak osebek ocenjen nasproti ostalim s svojo mero oddaljenosti.

Še enkrat poudarjamo, da je interpretacija vezana v našem primeru le na obliko možganskega dela lobanje in širino mandibule. Z dodatkom ostalih važnih mer obraza (kompletan set 11 mer) bi dobili celovitejšo podobo o morfološki podobnosti oziroma distanci med osebki starohrvaške populacije iz Nina.

Posebno poglavje smo namenili obravnavi skeletov iz 10. in 11. stoletja. Ker je teh okostij samo sedem, je izčrpna primerjava med starejšo in mlajšo ninsko populacijo nemogoča. Analizirali smo štiri lobanje. Vse so robustne, dolihokrane in razen ene vse nizko obokane. V merskih karakteristikah se ne razlikujejo od lobanj starejšega obdobja, saj distančna analiza ne ločuje teh osebkov od ostalih. Koeficienti distance so po vrednostih zelo blizu povprečni oddaljeno-

sti za celotno skupino. Na osnovi tipoloških značilnosti lobanj sklepamo, da so mlajši skeleti predstavniki mešane populacije. Zaradi maloštevilnih podatkov lahko le domnevamo, da gre za mešanice v okviru dolihomorfne tipa, ki je pravladoval v starejši populaciji.

Zanimivo je, da smo v ninskem skeletnem materialu zasledili razmeroma malo patoloških primerov. Najpogostejše so starostne degenerativne spremembe hrbtnice in artrotične spremembe sklepnih površin. Redke so mehanske poškodbe. Kaže, da so bili stari Hrvati večji uravnavanja zlomljenih udov, saj smo zasledili le eno nepravilno zaraščeno fakturo. Poškodb, povzročenih s kakršnimkoli orožjem na skeletnih ostankih prebivalcev Nina, nismo odkrili.

V. ZAKLJUČKI

Antropološki prikaz populacije starih Hrvatov, ki so pokopavali svoje mrtve na grobišču Nin-Ždrijac, temelji na analizi 251 okostij.

Spolna diagnoza je bila mogoča pri 215 odraslih skeletih. Od skupnega števila analiziranih skeletov je 112 (44,6%) okostij ženskega spola, 103 (41,0%) pa moškega spola. Le 10 (4,0%) odraslih skeletov je po spolu nedoločljivih.

Starost ob času smrti smo določili pri 233 osebkih. Determinacija starosti ni bila možna v 18 (7,22%) primerih. Največ okostij (111 ali 44,2%) smo uvrstili v starostno obdobje matusus, skoraj polovico manj (62 ali 24,6%) pa v starostno obdobje adultus. Senilnih okostij je 28 (11,2%), juvenilnih 6 (2,4%), otroških pa 26 (10,4%).

Za ninsko populacijo so značilne dolge, ozke in srednje visoke lobanje z ozkim čelom. Prevladuje dolihokrana lobanjska forma, medtem ko je brahikranija zelo redka. Glede na dolžinsko-višinski in širinsko-višinski indeks so lobanje najpogostejše ortokrane in metriokrane. V primerjavi z ženskimi lobanjami so moške večkrat hiperdoliokrane in visoke (hipsokrane in akrokrane), ženske pa so pogostejše mezokrane in nizke (hamekrane in tapeinokrane). Glede na širino kraniuma je čelo eurimetopično, kar je v skladu z značilnostmi dolgoglavega tipa. Leptoprozopni in mezoprozopni splanhnokraniji prevladujejo nad ueriprozopnimi. Tudi zgornji del obraza je večinoma lepen ali mezen. Pri moških lobanjah so najbolj razširjene srednje visoke orbite, ozki nosovi, srednje široke mandibule in eurimandibularna in mezomandibularna oblika obraza. Pri ženskah so orbite v povprečju višje, nosovi širši, obrazi pa leptomandibularni. Spodnje če-

ljstnice so glede na širino obraza pri ženskih lobanjah ozke ali pa široke. Kraniumi obeh spolov imajo v povprečju veliko prostornino.

Kosti ekstremitet moških skeletov so srednje robustne in le v nekaterih primerih izrazito masivne. Ženska okostja so večinoma gracilna ali srednje robustna.

Prebivalci Nina so bili srednje ali visoke postave s povprečno višino 169,9 cm za moške in 158,0 za ženske. Od vseh primerjalnih zgodnesrednjeveških serij na področju nekdanje Jugoslavije, je ninska populacija najvišja. Velika telesna višina je značilna tudi za istodobno, prav tako starohrvatsko serijo Daraž-Bošnjaci. Stari Hrvati so bili višji od staroselcev in ostalih staroslovanških populacij.

V ninski populaciji prevladujeta leptodolihomorfni in euridolihomorfni tip. Leptodolihomorfni predstavniki so večinoma gracilni z bolj ali manj izraženimi značilnostmi mediteranidnega antropološkega tipa. V nekaterih primerih prihajajo do izraza elementi robustnejšega in po postavi višjega nordidnega tipa. Euridolihomorfni predstavniki so robustnejši. Moški kažejo poudarjene značilnosti paleoevropskega kromanjonidnega tipa. Pri ženskah so kromanjonidne komponente slabo izražene. Moški in ženski euridolihomorfi imajo večinoma le srednje široke obraze.

Poleg prevladujoče dolihomorfne skupine se v ninski populaciji pojavljajo tudi kratkoglavi posamezniki. Moški brahikrani predstavniki imajo izrazito euriprozopne obraze. Pri njih so poudarjene karakteristike vzhodnoevropskega kromanjonidnega tipa. Pri ženskah je brahikranija kombinirana z ozkim ali srednje širokim splahnokranijem.

Pri nekaterih osebkih ninske starohrvaške populacije smo zasledili značilnosti mongoloidnega antropološkega tipa. Mongoloidni elementi se pojavljajo pri treh dolihomorfnih in eni brahimorfni lobanji. Skeleti iz nekropole Nin-Ždrijac kažejo morfološko-tipološke karakteristike, ki se pojavljajo tudi pri drugih staroslovanških populacijah. Prevladuje dolihomorfna lobanjska forma. Brahimorfni predstavniki so izrazito redki, kar je posebnost ninske populacije. Pri njej ne zasledimo elementov kratkoglavega dinaridnega tipa, ki bi kazal na asimilacijo s staroselskim prebivalstvom. Pri nekaterih predstavnikih so izraženi mongoloidni elementi. Ti pričajo o stikih Slovanov z avarskimi plemeni, ki so bili značilni za zgodnje obdobje slovanske naselitve tudi v Dalmaciji.

Individualna distančna analiza je prevladujoče dolihomorfne predstavnike ninske populacije

razporedila v več skupin. V okviru moških so se izoblikovali štirje bloki. Osebki s krajšimi mezo-kranimi lobanjami so povezani v en blok, dolihokrani predstavniki pa so razporejeni v tri skupine: gracilno dolihomorfno skupino z mediteranidnimi karakteristikami, robustno dolihomorfno skupino s kromanjonidnimi elementi in tretjo skupino, ki združuje dolgoglave osebkke z izjemno veliko lobanjsko prostornino. Morfološko najsorodnejši sta gracilna dolihomorfna in mezomorfna skupina, tretja dolihomorfna skupina četrtega bloka pa kaže nasproti ostalim največjo biološko distanco.

Pri ženskah so se izoblikovale tri skupine. V prvi skupini so gracilne dolihomorfne ali mezomorfne predstavnice z nizkimi lobanjami. Drugi blok obsega mezo ali dolihokrane lobanje s širokim obraznim delom. V tretjem bloku so robustne leptodolihomorfne predstavnice z masivnimi mandibulami. Drugi in tretji blok kažeta večjo medsebojno podobnost kot distancirana gracilna skupina.

Na osnovi skupne povprečne distance, ki znaša za moške predstavnike 1,43, za ženske pa 1,33, menimo, da obstaja med osebki starohrvaškega Nina srednja intrapopulacijska variabilnost. Iz mlajšega obdobja (10. in 11. st.) je ohranjenih sedem okostij; tri ženska, tri moška in eno otroško. Antropološka analiza je bila možna pri treh moških in eni ženski lobanji. Trije kraniumi so dolihokrani in nizko obokani, eden pa mezokran in srednje visok. Obrazni del je ohranjen le pri dveh moških lobanjah. V enem primeru je leptoprozopen in eurimandibularen, v drugem pa mezoprozopen in leptomandibularen. Vse analizirane lobanje so robustnega videza in kažejo mešane tipološke karakteristike. V merskih znakih se ne razlikujejo bistveno od lobanj starejše populacije. Morfološko-tipološke karakteristike kažejo, da so mlajši skeleti predstavniki mešane populacije. Zaradi skopih podatkov lahko le domnevamo, da gre za mešanje v okviru dolihomorfnega fenotipa, ki je prevladoval v starejši ninski populaciji.

Patoloških primerov je v ninskem skeletnem materialu razmeroma malo. Najpogostejše so starostne degenerativne poškodbe hrbtnice in artrozne spremembe sklepnih površin. Pri dveh okostjih se pojavlja kronični osteomyelitis. Vnetni proces je v obeh primerih zajel distalni del stegenice. Mehanske poškodbe so redke. Nepravilno zraščeno frakturo smo diagnosticirali le v enem primeru. Poškodb, za katere bi lahko trdili, da jih je povzročilo orožje, na skeletih ninske populacije nismo našli.

PREGLEDNICA ANTROPOLOŠKO OBDELANIH
SKELETOV

Št. skel.	spol	starostna kategorija	približna starost v letih				
				89	?	senilis	60 - 69
				90	moški	maturus II	50 - 59
				91	moški	adultus	20 - 39
				92	moški	?	?
				95	ženska	maturus I	40 - 49
				96 +	moški	maturus II	50 - 59
				99	moški	maturus I	40 - 49
4	ženska	maturus II	50 - 59	101	ženska	maturus I	40 - 49
5	moški	maturus II	50 - 59	103	ženska	maturus II	50 - 59
6	moški	adultus I	20 - 24	105 a	moški	maturus II	45 - 59
8	moški	maturus II	50 - 59	105 b	ženska	adultus I	25 - 29
9	ženska	adultus II	30 - 39	106	ženska	adultus I	20 - 29
10	ženska	adultus I	20 - 29	108	ženska	maturus II	50 - 59
11	ženska	?	?	109	ženska	senilis	60 - 69
13	moški	maturus I	40 - 49	110	ženska	senilis	60 - 69
14	ženska	adultus II	30 - 39	111	ženska	adultus	20 - 39
15	ženska	adultus I	20 - 29	112	moški	adultus I	20 - 29
19	moški	maturus II	50 - 59	113	ženska	senilis	60 - 69
20	moški	maturus II	50 - 59	114	moški	maturus I	40 - 49
22 +	otrok	infans I	5 - 6	115 a	ženska	adultus	20 - 39
30	ženska	maturus II	50 - 59	115 b	moški	adultus I	20 - 29
32 +	moški	adultus I	20 - 29	117 +	ženska	senilis	60 - 69
34 +	moški	maturus I	40 - 49	119	moški	maturus I	40 - 49
35 a	ženska	adultus I	20 - 29	120	ženska	maturus II	50 - 59
35 b	ženska	adultus	20 - 39	121	moški	maturus II	50 - 59
36	ženska	adultus II	30 - 39	123	ženska	maturus I	40 - 49
37	ženska	adultus II	30 - 39	124	ženska	maturus II	50 - 59
38	?	juvenilis	15 - 16	125	moški	senilis	60 - 69
39	moški	maturus II	50 - 59	126	moški	maturus	40 - 59
42	ženska	adultus II	30 - 39	127	moški	senilis	60 - 69
44	moški	adultus I	25 - 29	128	otrok	infans II	7
46	ženska	adultus I	20 - 29	129	ženska	maturus I	40 - 49
47	ženska	senilis	60 - 69	130	ženska	adultus I	20 - 29
49	ženska	maturus II	50 - 59	131	ženska	maturus I	40 - 49
50	moški	adultus	20 - 39	132	ženska	maturus	40 - 59
53	ženska	maturus II	50 - 59	133	moški	maturus II	50 - 59
54 a	ženska	adultus II	30 - 39	134	ženska	adultus II	30 - 39
54 b	otrok	infans I	0 - 1	135	ženska	maturus I	40 - 49
57	moški	maturus I	40 - 44	136	ženska	senilis	60 - 69
58	moški	maturus I	40 - 49	137 +	ženska	maturus II	50 - 59
59	moški	maturus II	50 - 59	138 +	ženska	maturus I	40 - 49
60	moški	?	?	139	otrok	infans I	4 - 5
61	ženska	?	?	140 a	moški	?	?
62 a	ženska	adultus I	25 - 29	140 b	moški	?	?
62 b	otrok	infans II	7 - 8	140 c	ženska	mat. - sen.	50 - 69
63	otrok	infans II	7 - 14	141	moški	maturus II	50 - 59
64	?	?	?	142	ženska	adultus II	30 - 39
65	ženska	adultus I	20 - 29	143	moški	maturus II	50 - 59
66	ženska	?	?	144	moški	senilis	60 - 69
67	moški	?	?	145	moški	adultus II	30 - 39
68 a	ženska	adultus II	30 - 39	146	moški	juvenilis	15 - 19
68 b	moški	adultus I	25 - 29	147	ženska	maturus	40 - 59
69	otrok	infans II	7 - 8	148	moški	senilis	60 - 69
70	moški	maturus II	50 - 59	149 a	ženska	maturus II	50 - 59
71 a	otrok	infans II	7	149 b	ženska	?	?
71 b	otrok	infans I	4 - 5	150	ženska	maturus I	40 - 49
72	ženska	senilis	60 - 69	151	ženska	maturus	40 - 59
73	?	?	?	153	moški	maturus I	40 - 49
74 a	moški	maturus II	50 - 59	154	ženska	senilis	60 - 69
74 b	moški	maturus II	50 - 59	155	moški	maturus I	40 - 49
76	ženska	maturus II	50 - 59	156	moški	maturus II	50 - 59
77	?	?	?	157 a	moški	maturus II	50 - 59
78	ženska	maturus II	50 - 59	157 b	otrok	infans II	8 - 9
79	ženska	adultus I	20 - 29	158	ženska	maturus I	40 - 49
80	ženska	adultus I	20 - 29	159	ženska	maturus	40 - 59
83	?	?	?	160	moški	maturus II	50 - 59
85	?	?	?	161	moški	maturus II	50 - 59
86	?	?	?	162	ženska	juvenilis	15 - 19
87	moški	adultus I	20 - 29	163	ženska	maturus I	40 - 49

164	moški	maturus I	40 - 49	225	moški	senilis	60 - 69
166	moški	maturus I	40 - 49	226	ženska	maturus II	50 - 59
167	moški	adultus II	30 - 39	227	ženska	adultus I	20 - 29
168 a	moški	maturus	40 - 59	228	moški	maturus I	40 - 49
168 b	moški	maturus II	50 - 59	229	otrok	infans I	1 - 6
169	ženska	adultus II	30 - 39	230	moški	adultus I	20 - 29
170	ženska	senilis	60 - 69	231	moški	?	?
171	otrok	infans I	1 - 6	232	otrok	infans I	5 - 6
172	ženska	adultus II	30 - 39	233	ženska	maturus I	40 - 49
173 a	moški	maturus II	50 - 68	234 a	moški	adultus II	30 - 39
173 b	otrok	infans I	2 - 4	234 b	otrok	infans II	11 - 12
174	moški	maturus II	50 - 59	235	ženska	adultus II	30 - 39
175	moški	maturus II	50 - 59	236	ženska	senilis	60 - 69
176	ženska	maturus II	50 - 59	237	ženska	maturus I	40 - 49
177	otrok	infans I	5	238	ženska	senilis	60 - 69
178	moški	maturus II	50 - 59	239	ženska	adultus I	20 - 29
179	moški	adultus I	20 - 29	240	otrok	infans II	7 - 8
180 a	ženska	adultus I	25 - 29	241	otrok	infans I	5 - 6
180 b	ženska	maturus I	40 - 49	242	moški	maturus II	50 - 59
181	moški	maturus II	50 - 59	243	moški	maturus I	40 - 49
182	ženska	juvenilis	15 - 19	244	moški	maturus I	40 - 49
183 a	moški	maturus I	40 - 49	245	otrok	infans I	2 - 3
183 b	ženska	maturus I	40 - 49	246	ženska	senilis	60 - 69
184	otrok	infans II	10 - 12	247	otrok	infans II	10 - 12
186	otrok	infans I	5	248 a	moški	maturus II	50 - 59
187	moški	senilis	66 - 75	248 b	ženska	adultus I	20 - 29
188	ženska	senilis	60 - 69	249	ženska	maturus II	50 - 59
189	ženska	maturus I	40 - 49	250	moški	maturus I	40 - 49
190	moški	maturus I	40 - 49	251	ženska	maturus I	40 - 49
191	otrok	infans I	0 - 1	252	otrok	infans I	1 - 6
192	otrok	infans I	0 - 1	253	ženska	adultus II	30 - 39
193	ženska	maturus I	40 - 49	255	ženska	senilis	60 - 69
194	ženska	adultus I	20 - 29	257	moški	maturus I	40 - 49
195	moški	maturus I	40 - 49	258	ženska	juvenilis	14 - 15
196	?	maturus	40 - 59	259	ženska	maturus II	50 - 59
197	ženska	adultus II	30 - 39	260	ženska	adultus II	30 - 39
198	ženska	maturus I	40 - 49	261	moški	maturus I	40 - 49
199	moški	maturus II	50 - 59	262	moški	maturus II	50 - 59
200	moški	senilis	60 - 69	263	moški	adultus II	30 - 39
201	ženska	adultus I	20 - 29	264	moški	maturus II	50 - 59
203 a	moški	maturus I	40 - 49	265	ženska	maturus I	40 - 49
203 b	moški	maturus I	40 - 49	269 a	ženska	adultus II	30 - 39
204	moški	maturus II	50 - 59	269 b	ženska	juvenilis	14 - 15
205	moški	adultus II	30 - 39	272	moški	senilis	60 - 69
206 a	moški	maturus II	50 - 59	278	moški	senilis	60 - 69
206 b	ženska	adultus II	30 - 39	279	moški	maturus II	50 - 59
207	moški	maturus II	50 - 59	285 a	ženska	maturus II	50 - 59
208	moški	maturus I	40 - 49	285 b	moški	senilis	60 - 69
209	ženska	maturus II	50 - 59	286	ženska	adultus II	30 - 39
210	?	adultus I	20 - 29	288	moški	maturus II	50 - 59
211	moški	maturus II	50 - 59	294	ženska	maturus II	50 - 59
212	moški	adultus I	20 - 29	297	ženska	maturus I	40 - 49
213	ženska	senilis	60 - 69	298 a	ženska	maturus I	40 - 49
214	ženska	senilis	60 - 69	298 b	otrok	infans II	10 - 11
215	moški	maturus II	50 - 59	300	moški	maturus II	50 - 59
216	ženska	adultus I	20 - 29	310	ženska	maturus II	50 - 59
217	moški	senilis	60 - 69	312	moški	maturus I	40 - 49
218 a	ženska	?	?	322 a	moški	adultus II	30 - 39
218 b	moški	maturus II	50 - 59	322 b	ženska	?	?
219	ženska	adultus I	20 - 29	323	ženska	adultus II	30 - 39
220	otrok	infans I	1 - 6	328	moški	maturus II	50 - 59
222 a	ženska	adultus	20 - 39	333	moški	maturus II	50 - 59
222 b	moški	adultus	20 - 39				
223	ženska	mat. - sen.	50 - 69				
224	moški	adultus I	20 - 29				

+ skeleti datirani v 10. in 11. st.

Anthropological analysis of the Early Middle Ages skeletons from the cemetery Nin-Ždrijac (Northern Dalmatia)

Summary

The following study represents an anthropological analysis of the Old Croatian cemetery called Nin-Ždrijac. Nin-Ždrijac, dated back to the 8th and the first half of the 9th century, is the first anthropologically explored necropolis in Dalmatia, and therefore, the first to give a complete picture of the Croat settlement at that area.

The anthropological description of the old Croats, the inhabitants of the early medieval settlement called Nin and who buried their dead at Ždrijac, is based on the analysis of 251 human skeletons. The methods used are: the Acsadi and Nemeskéri suggestions about sex diagnosis based on 20 characteristic signs on skull, pelvis and femur. The age determination of children has been stated according to dental development and calcification of individual teeth, using the tables by Ubelaker. For age determination of juveniles, Brothwell's tables on the times of epiphyseal union of long bones been utilised. The age diagnosis of adults has been determined by using the method considering the degree of the obliteration of the endocranial sutures and the relief changes of the facies symphyseos os pubis.⁵ The measurements and classification of indices have been established according to the methods of Martin and Saller.⁶ Stature has been estimated by Manouvrier's method.⁶ Typological analysis is based on the proposals agreed upon in Mainz in 1966, and on typology by Liptak.⁷ Morphological similarities among individuals have been estimated by multivariate statistical method of Penrose.^{9,18} Doctor Golouh, working at the Oncological institute in Ljubljana, collaborated on the diagnosis of pathological samples. The Steinbock's interpretation of paleopathological diagnosis has also been of great help.⁸

Sex diagnosis has been possible in 215 adult skeletons; 112 (44.6%) females and 103 (41.0%) males. The determination of sex has not been possible in 10 (84.0%) skeletons only.

Age at death has been established in 233 skeletons and has not been possible to determine in 18 (7.2%) cases. The majority of skeletons belong to the period of *maturus* (44.2%), and only a half of that number belongs to the period of adults (24.6%). The percentage of senile skeletons is 11.2 of juveniles 2.4, and that of the children 19.7%.

Long, narrow and medium high skulls with narrow forehead are characteristics of the population of Nin. The majority of skulls are dolichocephalic. Brachycephalic skulls are very rare. According to height-length and height-breadth indices the skulls are usually orthocephalic and metriocephalic. Male skulls are often hyperdolichocephalic and high (hypsicephalic and acrocephalic), female are often mesocephalic and low (chamaecephalic and tapeinocephalic). Depending on the breadth of the cranium, the forehead is eurycephalic, which is in accordance with the characteristics of the longheaded type. Leptoprosopic and mesoprosopic faces prevail over the euryprosopic. Also the upper part of the face is generally leptone or mesene. Mesoconch orbits are the most frequent in male skulls. Noses are narrow, mandibles of medium breadth, faces are eury- or mesomandibular. On the average, female skulls have higher orbits, broader noses and leptone or mesomandibular faces. Lower jaws are in female skulls, according to the breadth of faces, narrow or broad. The cranial capacity of either sex is in average of great volume.

The long bones in male skeletons are medium robust and, in some cases, very massive. Women's skeletons are gracile or medium robust in most cases. The inhabitants of Nin were

of medium height or tall with the average stature of 169.9 cm in men and 158.0 cm in women. The population of Nin was the tallest of the compared early medieval series in the ex-Yugoslav area. The old Croat population of Daraž-Bošnjaci was also quite tall. The old Croats are known as being taller than the aborigines and the other old Slavic populations in Balcan.

Leptodolichomorph and eurydolichomorph types are prevailing in the Nin population. Leptodolichomorph representatives are usually gracile with more or less prominent characteristics of the Mediterranean anthropological type. The elements of the more robust and taller Nordic type are expressed in some cases. Eurydolichomorph representatives are more robust. Prominent characteristics of the Paleoeuropoid-Cromagnoid type are seen in eurydolichomorph men. In women, Cromagnoid components are weakly expressed. Male and female eurydolichomorphs have generally only medium broad faces.

Apart from the dolichomorph group, short-headed individuals also appear in the population of Nin. Male representatives have prominent euryprosopic faces and show many characteristics of the East European Cromagnoid type. In women, brachycrany is combined with leptoprosopic of mesoprosopic faces.

The characteristic of the Mongoloid anthropological type have been observed in some individuals of the population of Nin. Mongoloid elements are present in three dolichomorph and in one of brachymorph skulls.

The skeletons from the necropolis Nin-Ždrijac show the morphological and typological characteristics known also in other old Slavic populations. Most of the skulls are dolichocephalic. Brachymorph representatives are very rare, and this is specific case to the population of Nin. No elements of the short-headed Dinaric type have been found, which would have meant the assimilation to the aborigines. Mongoloid elements are expressed in some representatives. This proves the contacts of the Croats with the Avaric tribes which characterizes the early period of the Slav settlement in Dalmatia.

The prevailing dolichocephalic representatives of the Nin's population are divided by individual distance analysis into many groups. Men are divided into four clusters. Individuals with shorter mesocephalic skulls comprise the first cluster, and dolichocephalic representatives form the others. Gracile dolichocephalic individuals with mediterranean characteristics belong to the second cluster. Robust dolichocephalic individuals with cromagnoid elements form the third, and the long-headed individuals with extremely large cranial capacity belong to the fourth cluster. The gracile dolichocephalic and mesomorph groups are morphologically the most similar. The third group of the dolichocephalic representatives shows - compared to the other groups - the greatest biological distance.

Women are divided into three clusters. The first comprises gracile dolichocephalic or mesomorph representatives with low neurocranium, the second includes mesocephalic and dolichocephalic skulls with broad faces, and the third contains robust leptodolichocephalic representatives with massive mandibles. There exist a certain resemblance between the second and the third cluster, while the gracile group shows greater biological distance.

According to the average distance which is 1.43 for men

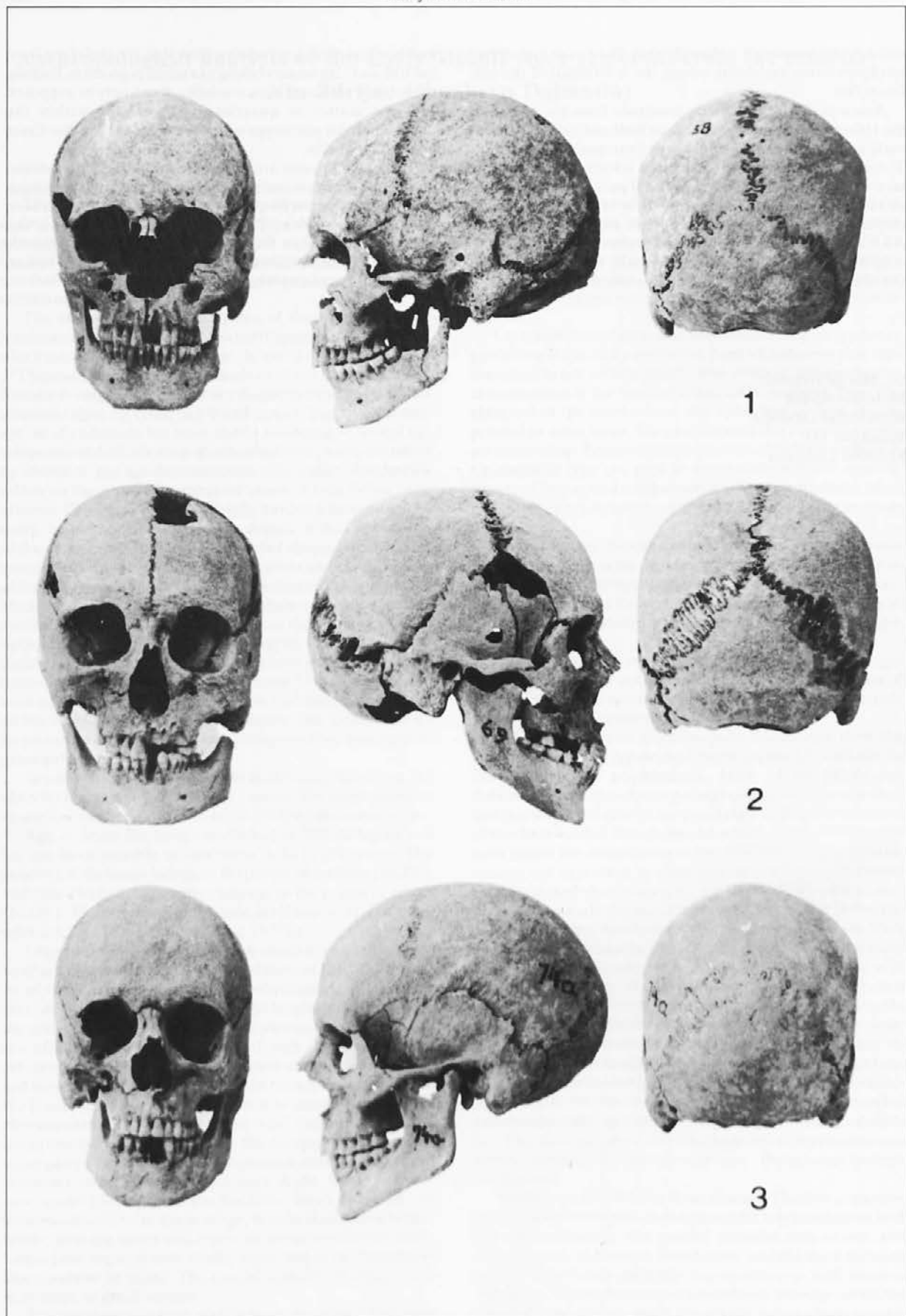
and 1.33 for women, it is thought that there exist a medium intrapopulation variability among the individuals of the old Croat Nin.

Seven skeletons have been preserved from the 10th and the 11th century: three female, three male and a child's. Three male and one of female skulls have been analysed in detail. Three craniums are dolichocranic and low vaulted, and one is mesocranic of medium high. The facial part is only preserved in two male skulls. In one case it is leptoprosopic and eurymandibular, another is mesoprosopic and leptomandibular. All the analysed skulls are robust with mixed typological characteristics. They do not differ essentially from the skulls of the older population in cranial measurements. Morphological

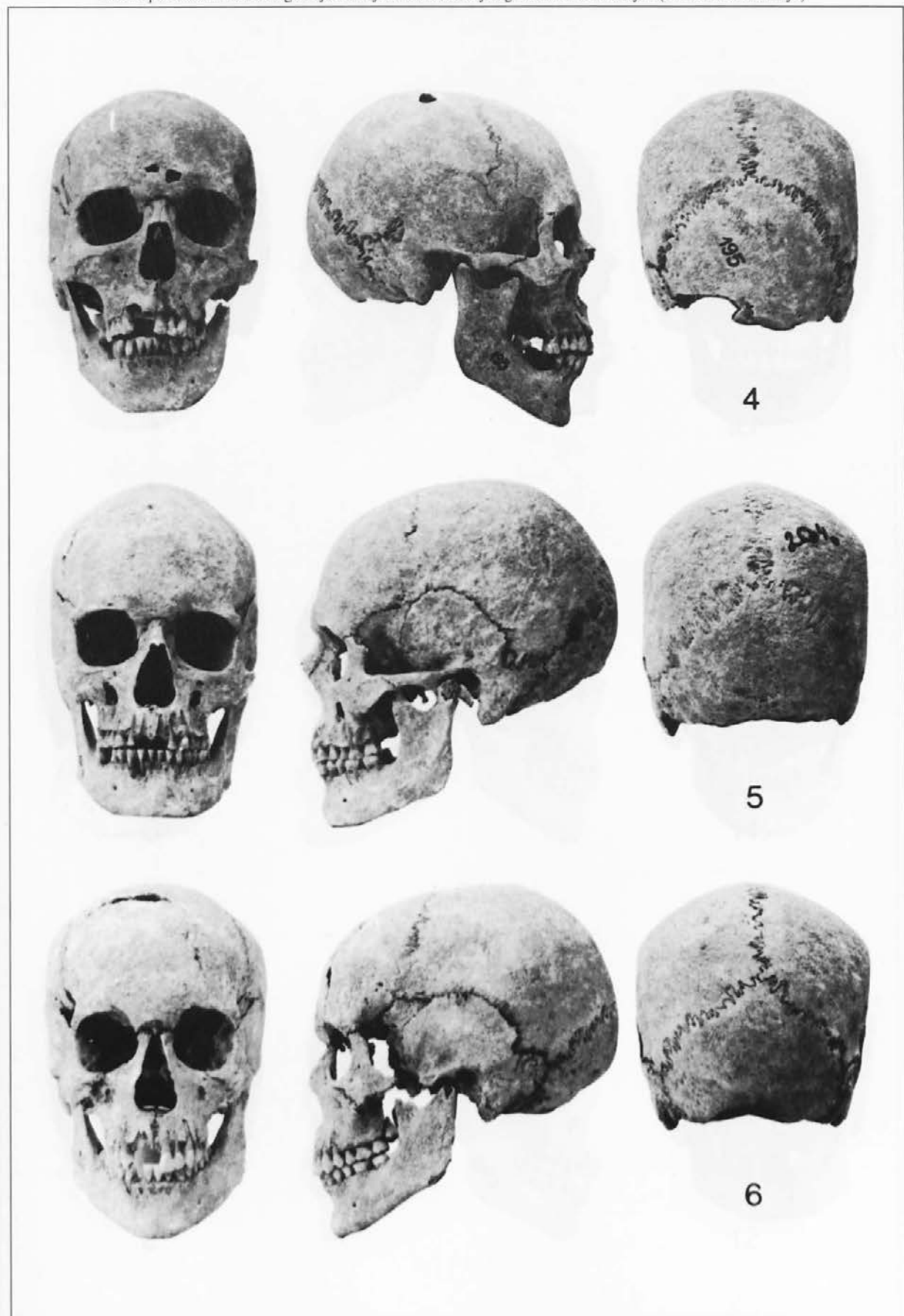
and typological characteristics show that the skeletons from the 10th and 11th century belong to a mixed population. Because there is not sufficient data available, it can only be supposed that the matter in question is the mixing within the dolichomorphic phenotype which prevailed in the older Croat population of Nin.

Pathological cases are quite rare in the skeletal material of Nin. Old age degenerate lesions of spine and arthritis changes of joints are the most frequent. Chronic osteomyelitis has been found in two skeletons. The distal end of the right femur was affected in both cases. Mechanical injuries are rare. The only traumatic lesion in this skeletal material is fractured radius. No injuries caused by weapons have been found.

Dr. Marija Štefančič
Biološki oddelek
Biotehniške fakultete
Večna pot 111
SI-61000 Ljubljana

T. / Pl. I: Nin-Ždrijac. 1 lobanja / skull 58 (moški / man, maturus I, leptodolihomorf); 2 lobanja / skull 68b (moški / man, adultus I, leptodolihomorf); 3 lobanja / skull 74b (moški / man, maturus II, leptodolihomorf).

T. / Pl. 2: Nin-Ždrijac. 4 lobanja / skull 195 (moški / man, maturus I, leptodolihomorf; 5 lobanja / skull 204 (moški / man, maturus II, leptodolihomorf); 6 lobanja / skull 212 (moški / man, adultus I, leptodolihomorf).

7

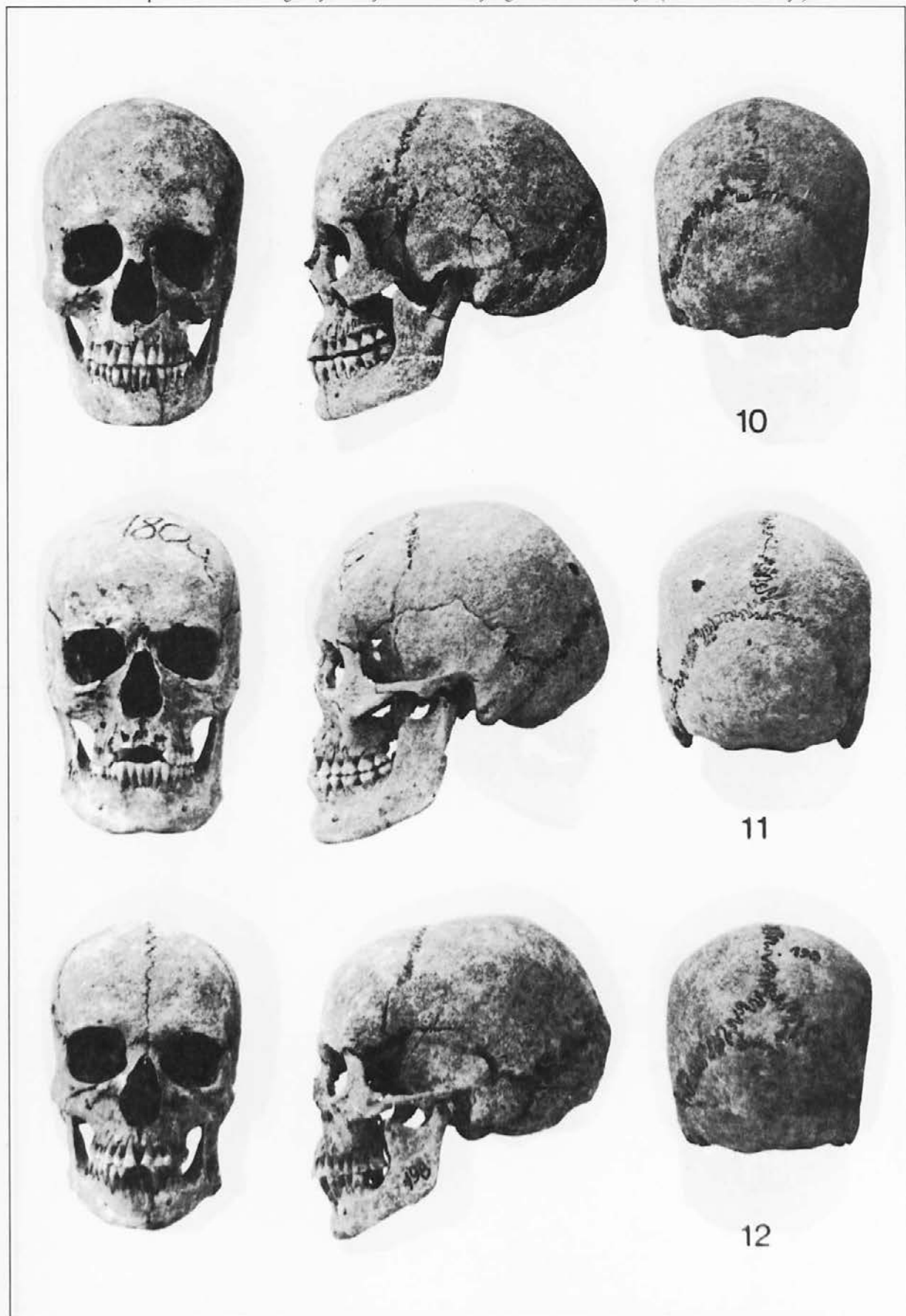

8

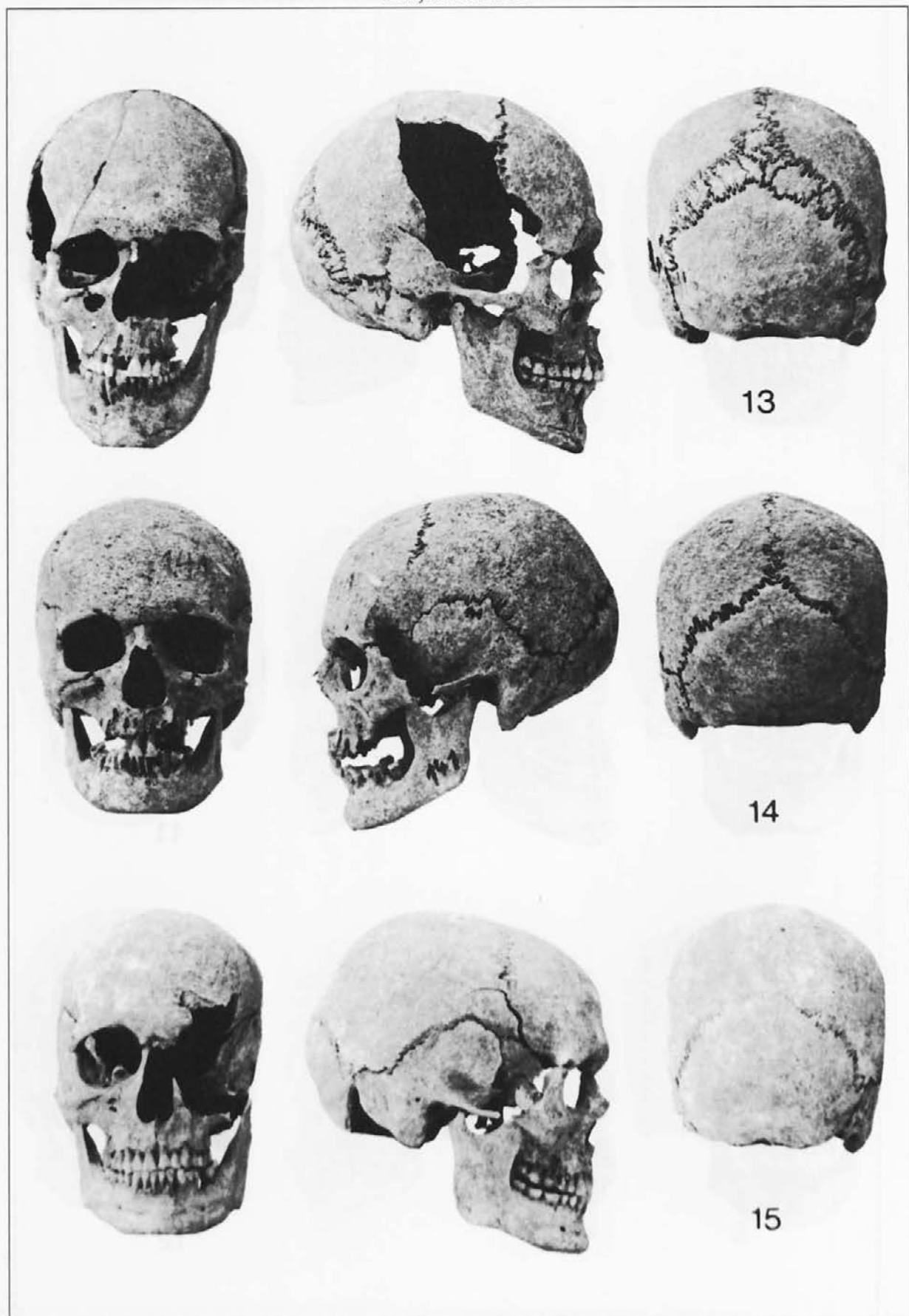

9

T. / Pl. 3: Nin-Ždrijac. 7 lobanja / skull 95 (ženska / woman, maturus I, leptodolihomorf); 8 lobanja / skull 132 (ženska / woman, maturus, leptodolihomorf); 9 lobanja / skull 209 (ženska / woman, maturus II, leptodolihomorf).

T. / Pl. 4: Nin-Ždrijac. 10 lobanja / skull 265 (ženska / woman, matusus I, leptodolihomorf); 11 lobanja / skull 180a (ženska / woman, adultus, leptodolihomorf); 12 lobanja / skull 198 (ženska / woman, matusus I, leptodolihomorf).

T. / Pl. 5: Nin-Ždrijac. 13 lobanja / skull 44 (moški / man, adultus I, euridolihomorf); 14 lobanja / skull 141 (moški / man, maturus II, euridolihomorf); 15 lobanja / skull 174 (moški / man, maturus II, euridolihomorf).

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

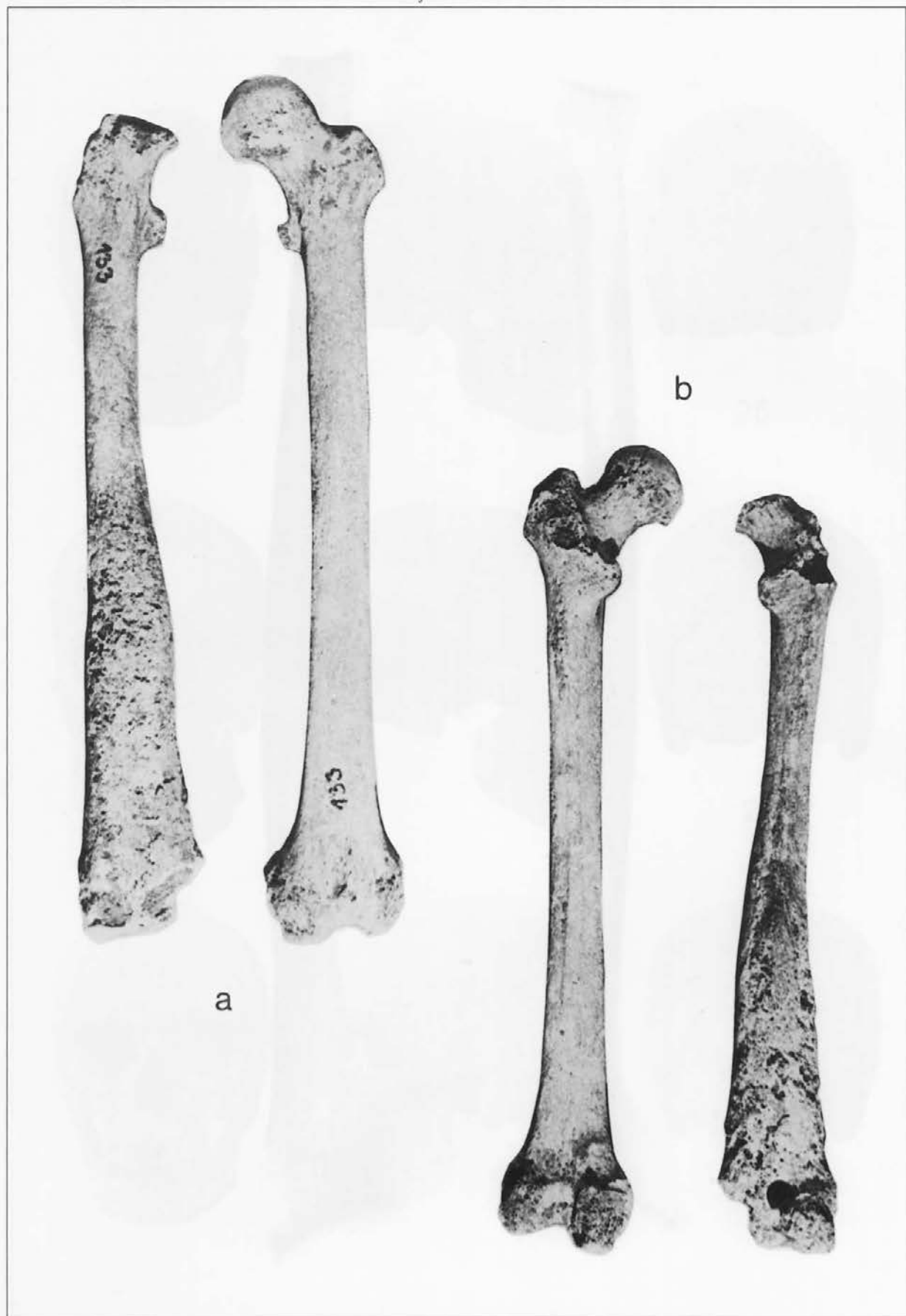
26

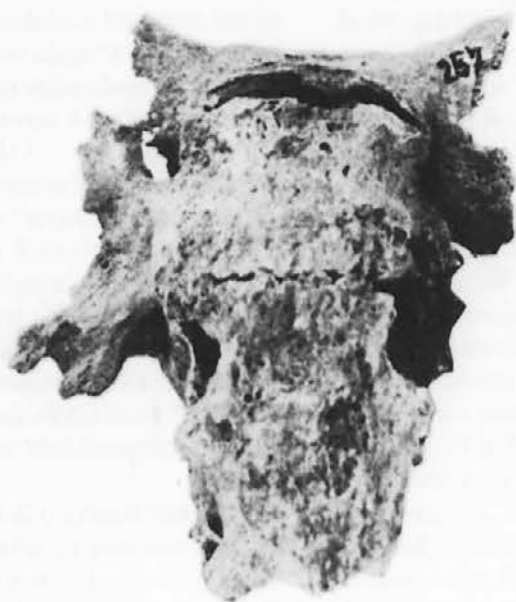
27

T. / Pl. 10: Nin-Ždrijac. Skelet / skeleton 49 (ženska / woman, maturus II) desni / right radius - status post fracturam (röntgenski posnetek).

T / Pl. 11: Nin-Ždrijac. Skelet / skeleton 133 (moški / man, maturus II) desni / right femur - osteomyelitis (a facies anterior, b facies posterior).

Proces neolitizacije kot prehod h kmetovanju, prepoznan v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije?

Anton VELUŠČEK

Izvleček

Avtor analizira arheološke podatke, na podlagi katerih Mihael Budja pojasnjuje proces neolitizacije in začetek kmetovanja na območju kraške Dinarske Slovenije že v poznem mezolitu, vendar je tako stratigrafija kot interpretacija gradiva, na kateri temeljijo Budjevi sklepi, negotova.

Poleg tujih razprav (Batović 1978; 1979; Biagi *et al.* 1993; Montagnari Kokelj 1993; Müller 1991; 1994), ki obravnavajo problematiko neolitizacije vzhodnega Jadrana, smo končno tudi Slovenci dobili sicer bolj teoretsko delo, v katerem Budja predstavi izredno zanimivo idejo "proces neolitizacije kraške Dinarske Slovenije, da je kot prehod h kmetovanju prepoznaven že v mezolitskih kontekstih" (Budja 1993).¹

Budja nam za razumevanje tega procesa kot ključne podatke prikaže "najdbe iz mezolitske plasti 13" v Podmolu pri Kastelcu (Budja 1993, 177) in najdbo inciziva domače ovce ali kože iz mezolitskega najdišča Pod Črmukljo pri Šembijah (Budja 1993, 178). Iz mezolitske plasti Male Triglavce se posebej sklicuje na kosti "domače" svinje in "rožene kopače sekirastih oblik," ki "morda celo dokazujejo motično obdelavo zemlje" (Budja 1993, 178).

Ker so na ta način postali ti arheološki podatki nenadoma "zelo" pomembni in aktualni, sem jih sklenil (ponovno!) predstaviti arheološki publiki.

Na tej poti se bom najprej ustavil ob vprašanju mezolitika v spodmolu Podmol pri Kastelcu (Turk

Abstract

The author has analyzed archaeological data on the basis of which Mihael Budja advanced an explanation of the process of Neolithization and the beginning of farming in the karst region of Dinaric Slovenia as early as the late mesolithic. However the stratigraphy as well as the interpretation of the material on which Budja bases his conclusions are doubtful.

et al. 1993). Kot mezolitsko-neolitski skupek je bila označena plast 13 (debel ostrorobi grušč s primesjo rdečkaste ilovice), za katero avtorji navajajo, da verjetno predstavlja začetek serije še neraziskanih pleistocenskih sedimentov (Turk *et al.* 1993, 50,72,73).

Iz Acijevega spodmola poznamo plast, podobno plasti 13, ki je označena kot plast 3. Slednja stratigrafsko, z ostro prekinitvijo, sledi holocenski (neolitski) plasti 2 in je označena kot pleistocenska. V plasti 3 ni bil zaznan antropogeni vpliv. Edine najdbe so jelenove kosti (*Cervus elaphus*; Turk *et al.* 1992, 27).

Pleistocensko starost izkazuje podobna, 2 m debela plast iz spodmola pri vasi Črnotiče. V stratigrafskem zaporedju leži ta plast pod debelo nestrnjeno plastjo šige (Dirjec, Turk 1992, 204).

Plasti 13 iz Podmola pri Kastelcu sorodno plast poznamo tudi na Tržaškem krasu v jami Pečina na Leskovcu. "Več metrov debel sloj predstavlja začetek mezolitika v jami (plasti N, M, L, I, G)" (Cannarella, Cremonesi 1967, 291). Sloj se konča (v zaporedju nalaganja plasti) s plastjo G, v kateri so bili najdeni redki kulturni ostanki, ki jih

¹ Dr. Mitji Brodarju, Janezu Dirjecu, dr. Francetu Lebnu, Primožu Pavlinu in Ivanu Turku se najlepše zahvaljujem za pomoč in koristne informacije.

Cannarella in Cremonesi uvrščata v mezolitik (Cannarella, Cremonesi 1967, 286). V sondi iz leta 1961 v plasti G niso našli mezolitskih najdb (Cannarella, Cremonesi 1967, 284). Nad plastjo G je bogata mezolitska plast F; prekriva jo prva plast s keramiko E (Cannarella, Cremonesi 1967, 284,286). Plast E se kulturno navezuje na danilsko kulturo srednjega neolitika v Dalmaciji (Cannarella, Cremonesi 1967, 298; Leben 1967, 61, 77). Posamezni keramični fragmenti iz plasti E kulturno pripadajo impresso razvojni stopnji vzhodnojadranskega neolitika (Cannarella, Cremonesi 1967, 329; Batović 1975, 70, t. 1: 9; 2: 9-13; Leben 1975, 145, 146; Müller 1991, 329; 1994, 141,311).

Če se po tem kratkem uvodu povrnemo k Podmolu pri Kastelcu vidimo, da je tukajšnja plast 13 mogoče interpretirati kot pleistocensko (Turk *et al.* 1993, 50, sl. 17) ali holocensko, vsekakor pa kot predneolitsko (Budja 1993, 177). Nad njo leži plast 12 brez arheoloških najdb in plast 11 (skupek M) z neolitsko keramiko, med katero sta tudi metličasto okrašena fragmenta (Turk *et al.* 1993, t. 1: 5,7), ki po Budji dokazujeta prisotnost stopnje A impresso kulture vzhodnega Jadrana v Podmolu (Budja 1993, 178).

Budja to sklepa na osnovi podatkov, ki nam jih ponuja Müller (Müller 1991, 317,327, Abb. 8). Iz njegove tabele 8 je razvidno, da je srednja vrednost datacije metličastega okrasa (Kamm-oder Besenstrich) postavljena na prehod iz stopnje A2 v stopnjo B1 impresso kulture vzhodnega Jadrana (Müller 1991, Abb. 8).

Iz jame Gudnja je metličasti okras po Müllerju datiran v stopnjo, ki je paralelna stopnji Zagora A (Müller 1994, 143) oz. stopnji A2, če smo bolj natančni (Müller 1994, 348, Abb. 74), torej vsekakor v zgodnjo impresso kulturo na vzhodnem Jadranu (Müller 1994, Abb. 74).

Nasprotno datira Batović "precej debel" sloj, v katerem je tudi metličasto okrašena keramika iz jame Gudnja, v 3. (najmlajšo) stopnjo impresso kulture na vzhodnem Jadranu (Batović 1979, 508,509).

Z najdišča Pokrovnik poznamo metličasto okrašeno keramiko, ki jo Müller datira v tamkajšnjo stopnjo Pokrovnik 2, kar ustreza stopnji B2 impresso kulture (Müller 1994, 117,119, Abb. 45,52,62,74).

Na najdišču Škarin samograd je tako okrašena keramika datirana v tamkajšnjo stopnjo Samograd 2, ki je "ozko povezana s stopnjo Pokrovnik 2" (Müller 1994, 126,127, Abb. 52,58,62,74). Enaka keramika je prisotna tudi v stopnji Samograd 3, to je v stopnji, ki se vključuje v razvoj danilske

kulture na vzhodnem Jadranu (Müller 1994, 127, Abb. 52,62,74).

Na podlagi teh analogij ostaja še vedno odprto vprašanje datacije in interpretacije najdb iz skupka M, plast 11, najdišča Podmol pri Kastelcu na Petrinjskem krasu. O najstarejši stopnji zgodnjega neolitika v Podmolu, kot misli Budja, bi zaenkrat težko govorili (Budja 1993, 178).

Iz Podmola (še) ne poznamo mezolitskih najdb (Turk *et al.* 1993, 74).

Na Tržaškem krasu poznamo impresso keramiko, med drugim (Budja 1993, 175), tudi iz jame Pejca v Lašci (Leben 1967, 65,67, t. 19: 1-10; Leben 1967, t. 19: 11; op. avtorja). Kljub temu, da še vedno ostaja odprto vprašanje, ki ga je načel Korošec, o dvomljivem izvoru impresso keramike iz Pejce v Lašci (Korošec 1960, 8,9; Cannarella 1975-1977, 74; Müller 1994, 310,311), so raziskovalci enotnega mnenja, da lahko to keramiko povezujemo z najstarejšo stopnjo impresso kulture na vzhodnem Jadranu (Leben 1967, 65,67, t. 19: 1-10; Batović 1975, t. 1: 1-7,10,13; Müller 1994, 141). Če primerjam keramične najdbe iz skupka M v Podmolu s to zgodnjeneolitsko keramiko, ugotavljam, da bi bil lahko edini skupen element metličasto okrašen fragment keramike, ki je po mojem mnenju neupravičeno povezan z "impresso keramiko" iz Pejce v Lašci (Leben 1967, 65,67, t. 19: 9; Müller 1994, 310,311).

Moser pri opisovanju keramike iz (verjetno!) najglobljih keramičnih plasti v Pejci v Lašci omenja tudi keramične fragmente, ki bi lahko ustrezali omenjenemu metličasto okrašenemu fragmentu: "...Einige schlecht gebrannte Gefäße zeigen von aussen deutlich die Spuren des gefransten Holzstäbchens,..." (Moser 1899, 77).

Korošec prvi povezuje metličasto okrašen fragment iz Pejce v Lašci s cardium keramiko (Korošec 1960, 8,9,13,14, t. 4: 7). Toda kljub pozornemu branju Koroščevega teksta, moram priznati, da mi datacija za metličasto okrašen fragment, ki jo ponuja Korošec, ni povsem jasna. Korošec v svojem delu večkrat navaja impresso keramiko, ki naj bi bila najdena v Pejci v Lašci. Najprej vključuje v sklop "cardium keramike" fragmente na tablah 2: 5; 4: 2-7; 5: 1-8,13 (Korošec 1960, 8, 9). Na fragmente s table 3: 2,3,7 je očitno pozabil (Korošec 1960, t. 3: 2,3,7); še več, nekatere izmed njih napačno povezuje s srednjeneolitsko danilsko kulturo (Korošec 1960, 9, t. 3: 2,3). Pri naslednji navedbi impresso keramike Korošec omenja keramične fragmente, ki so okrašeni z odtisi šila, tako da nastajajo vbodi (Korošec 1960, 13, t. 5: 3; 11: 6), odtisi prstov (Korošec 1960, 13, t. 4: 2), s krajšimi bodisi vertikalnimi ali

poševnimi, včasih celo polkrožnimi vrezi ali odtisi kakšnih pripomočkov (Korošec 1960, 13, t. 4: 3, 5,7; 5: 7,8,13), z nekakšno vrsto tako imenovanega ščipanega ornamenta (Korošec 1960, 13, t. 4: 4), z neenakomernimi vrezi v raznih smereh (Korošec 1960, 13, t. 4), z odtisi *cardium* in *pectunculus* školjke (Korošec 1960, 13, t. 5: 1,4), z manjšimi vdolbinami in odtisi nohtov ali kakšnega pripomočka, ki daje vtis odtisa nohta (Korošec 1960, 14, t. 5: 5) ter s horizontalnimi vrezi in manjšimi vdolbinami (Korošec 1960, 14, t. 5: 2). Kot "reminiscenca na impresso keramiko v neki mlajši, v našem primeru danilski kulturni skupini" je predstavljen fragment na tabli 2: 4 (Korošec 1960, 14). Kakor se da razbrati iz Koroščevega teksta, je metličasto okrašen fragment keramike iz Pejce v Lašci jasno datiran v impresso kulturo (Korošec 1960, 9,13,14, t. 4: 7). Takšno datacijo (nehote) ovrže sam Korošec, in sicer pri interpretiranju impresso keramičnega fragmenta na tabli 3: 7 (Korošec 1960, 13,21,23; Leben 1967, t. 19: 7; Batović 1975, t. 1: 6). Korošec najprej predvideva, da je fragment s table 3: 7 okrašen v barbotinski tehniki in to tudi izrecno poudari: "...s celo vrsto ornamentiranih fragmentov keramike v tako imenovani barbotinski tehniki, ki sicer pripadajo že bronasti dobi (t. 3: 7),..." (Korošec 1960, 13 op.41). Isti fragment (Korošec 1960, t. 3: 7) še enkrat datira v bronasto dobo in pri tem navaja opombo 111, na podlagi katere je razvidno, da je pravzaprav mislil na metličasto okrašen fragment s table 4: 7, ki temu opisu dejansko ustreza (Korošec 1960, 21,23, t. 4: 7).

Na osnovi nejasne Koroščeve datacije datira Leben po fotografiji sodeč nek drug metličasto okrašen fragment iz Pejce v Lašci, prav tako v impresso kulturo (Leben 1967, 65,67, t. 19: 9).

Müller povzema Koroščevo in Lebnovo datacijo za metličasto okrašen fragment (eden!) iz Pejce v Lašci (po Müllerju gre za "eine schlickgerauhte Scherbe"; Müller 1994, 311) in ga povezuje s podobnim fragmentom najdenim "v stratumu E" v Pečini na Leskovcu (Müller 1994, 141; Cannarella, Cremonesi 1967, fig. 5: 4). Po njegovem predstavljata ta dva fragmenta unikum, ki dokazuje: "...Gerade die (wahrscheinliche) Assoziation der Impresso-Keramik mit schlickgerauhten Scherben in beiden in Betracht kommenden Höhlen deutet darauf hin, daß die Funde anders als weiter südlich zu bewerten sind: Von Istrien bis Albanien findet sich mit zwei Ausnahmen keine schlickgerauhte Ware in Impresso-Fundstellen. Träger solcher Importe könnten z.B. spätmesolithische Gruppen sein, die, laut C¹⁴-Daten, gleichzeitig

mit dem ostadriatischen Frühneolithikum existieren" (Müller 1994, 142).

Iz upravičenih razlogov, ki jih bom tudi navedel, zavračam povezovanje teh dveh (ali treh?) metličasto okrašenih keramičnih fragmentov z impresso kulturo in tudi z mezolitskimi skupnostmi na Tržaškem krasu, kot to predlaga Müller. Cannarella in Cremonesi pišeta, da je bila metličasto okrašena keramika (*bösenstrich*) najdena v stratumu C Pečine na Leskovcu (Cannarella, Cremonesi 1967, 294, fig. 5: 4). Srednjeneolitski stratum E leži stratigrafsko pod sterilno plastjo, katero prekriva stratum C, ki glede na stratigrafijo predstavlja eneolitik v Pečini na Leskovcu (Cannarella, Cremonesi 1967, 298). Ustrezno analogijo za takšno metličasto okrašeno keramiko najdemo npr. tudi v eneolitskem sloju Podmola pri Kastelcu (skupek I; Turk *et al.* 1993, 59,74, t. 4: 23). Na podlagi nejasne stratigrafije, ki jo predstavi Moser (Moser 1899, 76-78), in dobre stratigrafije v dveh drugih kraških jamah (Pečina na Leskovcu, Podmol pri Kastelcu; Cannarella, Cremonesi 1967; Turk *et al.* 1993) je mogoče sklepati, da je sporni metličasto okrašen fragment keramike (Leben 1967, t. 19: 9) kronološko neupravičeno enačen z impresso keramiko, ki je bila domnevno najdena v Pejci v Lašci.

Za neolitsko metličasto okraševanje posod iz Podmola (Turk *et al.* 1993, t. 1: 5,7,11-13; 2: 4) sem našel ustreznejše analogije v srednjeneolitskih plasteh Trhlovcu (Leben 1976, t. 2: 30,31), Mitrove jame (Stacul 1971-1972, 45, fig. 10: 9) in Pečine v Gmajni (Leben 1967, t. 8: 5) ter v neolitskem skupku F v Acijevem spodmolu (Turk *et al.* 1992, t. 1: 22). Avtorji datirajo skupek F v srednji, npr. "danilske" prstanaste noge na posodah, ali mlajši neolitik (Turk *et al.* 1992, 32, t. 2: 3,4).

Iz jame Stenašca pri Nabrežini imamo najstarejše keramične najdbe že v mezolitski plasti 3a. Glede na radiokarbonske datacije, je keramika iz plasti 3a Stenašce mlajša od impresso keramike, "najdene" v Pejci v Lašci. To predpostavko gradim na podlagi primerjave C¹⁴ datacij impresso A stopnje vzhodnojadranskega neolitika (Müller 1991, 355; 1994, Abb. 75, 346-349) z radiokarbonsko datacijo ognjišča v plasti 3a Stenašce (Biagi *et al.* 1993, 48,49). Za mezolitsko plast 3a je značilna groba lončenina, med katero sodijo tudi deli loncev in skled debelih sten (Biagi *et al.* 1993, 48, sl. 4: 6,7). V Podmolu (skupek M) takšne keramike nimamo (Turk *et al.* 1993, t. 1: 1-7).

Za keramiko iz skupka M, ki je izdelana iz fine temno žgane gline, včasih tudi z glajeno površino (Turk *et al.* 1993, 57, t. 1: 1-4), sem našel

zelo dobre analogije v srednjeneolitski plasti 2a v Stenašci (Biagi *et al.* 1993, 49). Plast 2a stratigrafsko prekriva plast 3 oz. mezolitsko keramično plast 3a v Stenašci (Biagi *et al.* 1993, sl. 2). Keramika v plasti 2a se tudi precej razlikuje od keramike iz plasti 3a. Črna ali temnorjava zunanja površina posod je pogosto glajena. V plasti 2a leži tudi več ognjišč, ki ležijo ena na drugem. Ob najglobljem ognjišču v plasti je bilo najdeno več fragmentov tipičnega danilskega rhytona (Biagi *et al.* 1993, 49, sl. 4: 5).

Analogije za nizko prstanasto nogo ovalne posode iz skupka M v Podmolu (Turk *et al.* 1993, t. 1: 3), ki je narejena iz fine temno žgane gline, najdemo med impresso keramiko iz Smilčiča (Batović 1966, t. 38: 7,11,12), ter med srednjeneolitsko keramiko iz Orehove Pejce (Gilli, Montagnari Kokelj 1993, 151,153-155, fig. 21: 202) in Pečine na Leskovcu (Batović 1975, t. 5: 7). Nizka prstanasta noga se po Batoviću pojavlja, sicer v majhnem številu, že na posodju iz 2. stopnje vzhodnojadranske impresso kulture (Batović 1979, 505, sl. 24: 5). Prstanaste noge so številnejše v 3. stopnji impresso kulture, karakteristične pa postanejo šele v danilski srednjeneolitski kulturi (Batović 1979, 509).

Neolitsko metličasto okrašeno keramiko imamo v Podmolu še v plasteh 10 in 8, to je v skupkih L in J, ki sta srednje in mlajšeneolitska (Turk *et al.* 1993, 59, t. 1: 11-13; 2: 4). Prav tako srečamo rdečerjavo keramiko z zunaj glajeno površino v plasti 10, skupek L (Turk *et al.* 1993, t. 1: 8). Mogoče je prisotnost takšne keramike v skupku M zgolj posledica mešanja najdb v Podmolu (Turk *et al.* 1993, 46,47)? Toda kljub takšnim pomislekom in startigrafskemu zaporedju plasti 11, 10 in 8, se mi zdi upravičeno, da na osnovi razpoložljivih keramičnih najdb skupek M iz Podmola datiram, okvirno, v srednji neolitik (Turk *et al.* 1993, 59,74). Na podlagi doslej zbranih podatkov torej lahko interpretiram najdbe iz skupka M, v katerem absolutno prevladujejo domače živali (drobnica, domače govedo), kot občasno postojanko srednjeneolitskih pastirjev (glej še Cannarella 1975, 119,120; Müller 1994, 65,191).

Vrnimo se k plasti 13 v Podmolu. V teji plasti je bilo najdenih 13 fragmentov kosti, od tega 12 vrstno nedoločljivih. Samo en fragment je bil določen za udomačeno ovco ali kozo (*Ovis seu Capra*). Budja za plast 13 navaja, da so bile v njej: "...odkrite živalske kosti udomačene ovce, kože in na pol udomačene svinje" (Budja 1993, 177). Da ne gre za pomoto, se lahko prepričamo v angleškem prevodu, ki sledi slovenskemu besedilu (Budja 1993, 189). V izvorni objavi Podmola

pri Kasteleu takšnih podatkov, kot jih navaja Budja, nisem zasledil (Turk *et al.* 1993, 72-74, tabela 5).

Če torej dopustimo možnost, da je kost ovce ali kože (*Ovis seu Capra*) bila v (domnevni) pleistocenski (Turk *et al.* 1993, 50, sl. 17), vsekakor predneolitski plasti (Budja 1993, 177), je presenetljivo dejstvo, da se udomačena ovca ali koza v Podmolu pojavlja tako zgodaj. Da je domneva Ivana Turka o verjetno pleistocenski plasti 13 v Podmolu realna (Turk *et al.* 1993, 50), lahko beremo pri Osoletu: "...Na Krasu, kjer leže paleolitske postaje znatno nižje, med 500 in 600 m nadmorske višine, in so bile precej bolj oddaljene od ledenikov, je bila sedimentacija nekoliko drugačna... Würmska serija sestoji v glavnem iz apnenčevih ostrorobotih gruščev različnih granulacij. Njihov delež v posameznih plasteh je sicer različen, niha pa okoli 50 % v plasteh starejšega in srednjega Würma. Drugo komponento v teh plasteh predstavljajo rdeče do rjave ilovice. Zato so ti deli profilov navadno močno rjavi ali rdeči..." (Osole 1986, 9).

Da bi se izognil morebitnemu nesporazumu, ker je pojav udomačene ovce ali kože v pleistocenu maloverjeten, citiram avtorje: "...Zaradi nagiba plasti in načina dela je prišlo do mešanja najdb iz različnih plasti, kar smo opazili že med izkopavanjem in zato površino sonde razdelili v več delov" (Turk *et al.* 1993, 46,47). Naslednji citat se nanaša na spodnje plasti: "...Tudi tu je prišlo do rahlega mešanja najdb iz različnih plasti in antropogenih nivojev iz že omenjenih vzrokov" (Turk *et al.* 1993, 47).

V vzorcu sedimenta iz profila v plasti 13 je bil analiziran vzorec oglja, za katerega se je izkazalo, da pripada jerebiki (*Sorbus*; Turk *et al.* 1993, 70, 71, tabela 4). Jerebika je skupaj z drenom, rešeljiko ali črnim trnom predstavnik tipično pašniškega rastlinja, torej dokaz o antropogenem vplivu na gozdno vegetacijo (Turk *et al.* 1993, 70).

Iz tabele 4 se lahko razbere, da je prva z vzorci "bogata" plast oz. skupek plast 11 oz. skupek M (Turk *et al.* 1993, tabela 4).

Domnevam, da se je vzorec oglja, ki je bil verjetno "impregniran in precej trd" (Turk *et al.* 1993, 70), infiltriral iz višje ležečih plasti (npr. plasti 11) v nižje ležečo plast 13. O podobnih procesih pišejo, npr. Cannarella in Cremonesi (1967, 284), Cremonesi *et al.* (1984, 37), Turk *et al.* (1993, 46, 47).

Mitja Brodar za primer iz Ovčje jame piše: "...Neverjetna ugotovitev, da sta dva odbitka, ki se zložita in sta torej nedvomno istočasna, ležala v dveh kulturnih nivojih, med katerima je steri-

len sediment, ... Trenutno ni videti nobene sprejemljive razlage za ta doslej, kolikor vemo, enkratni pojav" (Brodar 1990, 46,47).

Opozoril bi še na dejstvo, da se omenjena plast 13 nahaja na relativni globini skoraj 8 m, širina sonde je bila na tem mestu 0,7 m, da o pomankljivi vidljivosti v sicer ne preveč svetlem spodmolu ne govorimo (Turk *et al.* 1993, sl. 7 in ustno I. Turk). Možnosti za napako pri delu torej več kot dovolj.

Najdba inciziva ovce ali koze (*Ovis seu Capra*) v mezolitskem kulturnem horizontu na najdišču Pod Črmukljo pri Šembijah je po besedah Budje tudi eden izmed dokazov, "čeprav je bil obravnavan obrobno, o živinoreji kot domnevno glavni gospodarski dejavnosti v mezolitskih kontekstih na našem Krasu" (Budja 1993, 178). Najdbo omenjenega inciziva v mezolitskem kulturnem horizontu spodmola Pod Črmukljo interpretira Vida Pohar kot infiltriran element, ki je v mezolitski horizont "zašel pri prekopavanju ozemlja" (Pohar 1986, 16). Njena predpostavka ima tudi realno podlago, v zvezi z njo naj citiram Mitjo Brodarja: "...Domačini so namreč v prejšnjih časih na bolj ravnih prostorih pod steno, ki so zaščiteni proti burji, gojili zeljne sadike, ki so jih pozneje presajali na njive" (Brodar 1992, 23). V nadaljnjem izrecno pravi: "Ker smo že vedeli, da so najdbe takoj pod površino smo že začeli z vso potrebno previdnostjo" (Brodar 1992, 24).

Srečko Brodar je kosti "ovce" (*Ovis sp.*) našel v Njivicah pri Radečah v 2. (kulturni) plasti skupaj s kostmi jamskega medveda (Brodar 1935, 15). Kako to najdbo interpretirati?

Za naslednji podatek, "pomemben za naše umevanje prehoda k živinoreji in h kmetovanju, ki ga je na kraškem Dinarskem področju (verjetno Slovenije; op. avtorja) mogoče prepoznati v mezolitskih kontekstih," je Budja izrabil domnevo o domači svinji v mezolitskem horizontu Male Triglavce, ki jo je izrazila Vida Pohar (Budja 1993, 178). Poharjeva piše namreč takole: "V Mali Triglavci sem med običajnimi primerki divje svinje odkrila kostne ostanke, ki pripadajo manjši živali od današnje domače svinje. Ker so se kostni ostanke ločili le po velikosti, morfološko pa ne, sem jih pripisala divji svinji vrste *Sus scrofa*. Malo verjetno je, da bi bile te najdbe posledica poskusa udomačitve divje svinje. Doslej najstarejši primerki domače svinje pri nas so znani iz neolitika, odkritega v isti jami. Verjetneje je, da so prebivalci Male Triglavce pač lažje uplenili telesno slabše razvite osebkke. Za razjasnitev tega pojava bo treba počakati na izsledke nadaljnjih raziskav" (Pohar 1990, 45).

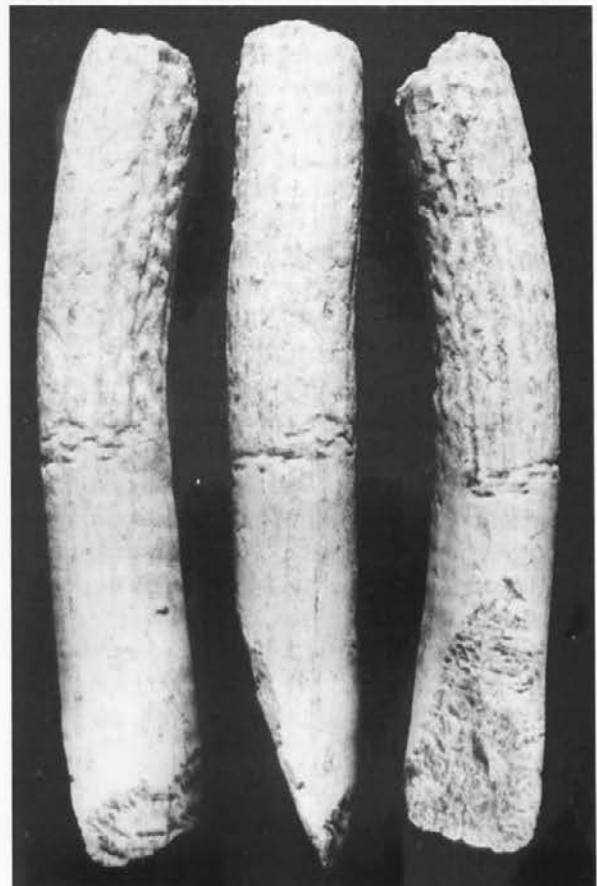
Séfériadès poudarja, da se le na osnovi morfološke neolitizacije najdb težko (težje kot pri drugih vrstah) loči divjo svinjo od domače (Séfériadès 1993, 143). Na taksonomske težave pri ločevanju kosti divje svinje od domače opozarjajo tudi Rakovec (1958, 69), K. J. Kozłowski in S. K. Kozłowski (1990, 99) ter Turk *et al.* (1993, 72). Opozoril bi še na izredno pomankljivo primerjalno kostno zbirko, ki jo imamo v Sloveniji, kar onemogoča natančno opredelitev vrste pri kočljivih primerkih (ustno Janez Dirjec).

V mezolitskem horizontu jamskega najdišča Mala Triglavca so našli, poleg že omenjenih kosti "domače" svinje, še za nas pomembne "rožene kopače sekirastih oblik," od katerih so tri objavljene (Leben 1988, 71, t. 1: 1-3).

Budja jih, ne da bi citiral literaturo za te paralele, povezuje s "tipološko primerljivimi" kopačami sekirastih oblik iz Crvene Stijene, mezolitski horizont 4, ter z Vlascem, mezolitskim najdiščem v Železnih vratih (Budja 1993, 178). Na takšen način nas poskuša prepričati, da je sekirasta kopača dokaz o motičnem obdelovanju zemlje v mezo-

Sl. 1: Mala Triglavca, "sekalo" iz mezolitskega horizonta. Foto I. Lapajne. M. = 1:2.

Fig. 1: Mala Triglavca, a "chisel type tool" from the mesolithic horizon. Photo I. Lapajne. Scale = 1:2.

litskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije (Budja 1993, 178).

Po natančnem pregledu domnevnih "roženih kopač sekirastih oblik" iz Male Triglavce sem ugotovil, da najlepša in najbolj ohranjena "kopača" sploh še ni bila objavljena (*sl. 1*). Ta "kopača" je orodje iz jelenovega roga. Oblikovalec je lepo modeliral delovni del orodja tako, da ga je zgladil in zaključil z lepo dvostransko oblikovanim sekirastim (dletastim) rezilom (negativi udarcev, ki so nastajali z obdelavo, so odlično vidni). Držalni del je ostal nedotaknjen in se dobro loči od zaglajenega delovnega dela. Prehod iz držalnega v delovni del orodja je dodatno zaznamovan z negativni številnih (pribl. 20; op. avtorja) namenskih udarcev.

Temu kosu so podobni tudi vsi trije že objavljeni kosi (Leben 1988, t. 1: 1-3), le da so enostransko obdelani. Obdelovalec je rog samo preklal. Na orodju (Leben 1988, t. 1: 1) se celo prepozna postopek priprave roga za prečno klanje oz. priostritev (glej Rust 1943, 141-144, t. 23-25; podobno orodje objavlja Broglio 1971, fig. 8). Na dveh orodjih sta na mestu, kjer je bil rog preklan, opazni zaglajeni površini (Leben 1988, t. 1: 2,3).

V primerjavi z doslej neobjavljenim kosom se zdi, da so ti trije kosi le polizdelki, čeprav je to izključeno.

Če ta orodja primemo na način, ki ustreza fiziognomiji roke in roko iztegnemo predse, nastane med telesom uporabnika orodja in rezilom pravi kot (90°). Iz tega sklepam, da ne gre za "kopačo" ali motiko (pri motiki bi se postavilo rezilo vzporedno na telo uporabnika orodja), ampak da gre v vseh štirih primerih za dletasto orodje ali "sekalo" (boljšega izraza nisem našel, izraz "sekalo" pa ni mišljen kot sekira; op. avtorja). Glajeni orodji (Leben 1988, t. 1: 2,3) sta se verjetno še dodatno uporabljali kot gladili.

Predvidevam, da ta orodja lahko razlagamo kot pripomoček za delo po končanem lovu (Batovič 1978, 48). Številne kosti (in osebki!) velikih lovnih živali (*Cervus elaphus L.*, *Sus scrofa L.*) iz mezolitske plasti Male Triglavce to domnevo samo potrjujejo (Pohar 1990, razpredelnica 1).

Ustrezne analogije za dvostransko obdelano "sekalo" (*sl. 1*) nisem našel. Tipološko se razlikuje od "sorodnih" najdb iz Vlasca (Letica 1969, t. 4: 2,3; 6: 6,7; 7: 3; 8: 4) in Padine (Jovanović 1969, t. 17: 5). Če sodim po objavah, ne vzdrži

tudi povezovanje z roženimi najdbami iz Crvene Stijene - horizont 4 b1 (Benac, Brodar 1958, t. 16: 2; 18: 2). Ostala tri "sekala" pa bi glede na zgoraj omenjene analogije pogojno priznal za "tipološko primerljive". Zadržki, ki jih pri tem imam, so, da se iz objav ne vidi, kako se je posamezno orodje držalo v roki in je tako vsaka tipološka determinacija vprašljiva.

Radiokarbonska datacija oglja iz plasti 3a Brega pri Škofljici (Freljih 1986, 31) je očitno lahko tudi hvaležen predmet manipulacije (Budja 1993, 175). Na neskladje radiokarbonske datacije z rezultati antrakotomskih in pelodnih analiz je opozoril že sam avtor (Freljih 1986, 32,33), nadalje Vida Pohar (Pohar 1990, 46,47) in posredno tudi Ivan Turk (Turk 1989, 56). Antrakotomske in pelodne analize kažejo, "da sodi kulturna plast 3-3a v čas ob koncu preboreala, medtem ko je po radiokarbonski dataciji absolutna starost lesnega oglja iz kurišča v isti plasti 4880 ± 150 B.C., torej odgovarja časovnemu okviru obdobja atlantika" (Freljih 1986, 32,33).

Relativna datacija mezolitskega najdišča Breg pri Škofljici v pozni castelnovien po mnenju nekaterih avtorjev dobro sovпада z radiokarbonsko datacijo (Freljih 1986, 32-36; Josipovič 1992, 39; Budja 1993, 174,175). K temu Josipovič dodaja, da zaradi pomanjkanja paralel k Bregu lahko zaenkrat govorimo le kot o mezolitskem najdišču (Josipovič 1992, 39).

Če z nekaj besedami zaključim to predstavitev, menim, da je popolnoma jasno, da je takšen nekritičen način interpretacije arheoloških podatkov, kot nam ga ponuja Budja (Budja 1993, 177,178), nesprejemljiv. Dejstvo je, da nam v tem trenutku "Slovenska perspektiva" (Budja 1993, 173-178) ne ponuja niti enega podatka, ki ne bi bil tako ali drugače vprašljiv ali dvomljiv. Zanimiva ideja o "v mezolitskih kontekstih kraške Dinarske Slovenije prepoznavnem prehodu h kmetovanju" (Budja 1993, 178) je, kot trenutno kaže, arheološko nedokazljiva. Želim pa si, kakor je že Budja poudaril (Budja 1993, 174), da bi resnično aktualizirala pomen stratigrafskih izkopavanj, tehnično mokrega in suhega sejanja, analizo gospodarskih prostorov, C^{14} datacij, dendrokronološke datacije (op. avtorja), analizo sledov rabe, ki so se ohranili na kamenih orodjih, in seveda analizo paleoekoloja s posebnim poudarkom na študiju rastlinskih in živalskih ostankov.

- BATOVIČ, Š. 1966, *Stariji neolit u Dalmaciji*. - Dissertationes 2.
- BATOVIČ, Š. 1975, Odnos jadranskega primorja prema području jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu. - *Arh. vest.* 24, 62 ss.
- BATOVIČ, Š. 1978, Origines du néolithique à l'Adriatique et les rapports avec la Méditerranée occidentale. - *God. Cen. balk. isp.* 16, 45 ss.
- BATOVIČ, Š. 1979, Jadranska zona. - V: *Praist. jug. zem.* 2, 473 ss.
- BENAC, A. in M. BRODAR 1958, Crvena Stijena - 1956. - *Glas. Zem. muz.* 13, 21 ss.
- BIAGI, P. E. STARNINI in B. VOYTEK 1993, The Late Mesolithic and Early Neolithic Settlement of Northern Italy: Recent Consideration. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 45 ss.
- BRODAR, M. 1990, Sestavljanje odtikov iz paleolitskih najdišč Jama v Lozi, Ovčja jama in Županov spodmol. - *Arh. vest.* 41, 43 ss.
- BRODAR, M. 1992, Mezolitsko najdišče pod Črmukljo pri Šembijah. - *Arh. vest.* 43, 23 ss.
- BRODAR, S. 1935, Nova paleolitska postaja v Njivicah pri Radečah. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 16, 1 ss.
- BROGLIO, A. 1971, Risultati preliminari delle ricerche sui complessi epipaleolitici della Valle dell'Adige. - *Preist. Alp.* 7, 135 ss.
- BUDJA, M. 1993, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 163 ss.
- CANNARELLA, D. 1975, *Guida del Carso triestino*. *Preistoria, Storia, Natura*. - Trieste.
- CANNARELLA, D. 1975-1977, Catalogo delle cavità e dei ripari di interesse paleontologico e paleontologico sul Carso triestino. - *Atti. Soc. Preist. Protost.* 3, 47 ss.
- CANNARELLA, D. in G. CREMONESI 1967, Gli scavi nella Grotta Azzurra di Samatorza nel Carso triestino. - *Riv. sc. preist.* 22/2, 281 ss.
- CREMONESI, G., C. MELUZZI, C. PITTI in B. WILKENS 1984, Grotta Azzurra: Scavi 1982 (Nota preliminare). - V: *Il Mesolitico sul Carso Triestino*, Società per la preistoria e protostoria della regione Friuli - Venezia Giulia, Quaderno 5, 21 ss.
- DIRJEC, J. in I. TURK 1992, Črnotiče. - *Var. spom.* 34, 204.
- FRELIH, M. 1986, Breg pri Škofljici - mezolitsko najdišče na Ljubljanskem barju. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 21 ss.
- GILLI, E. in E. MONTAGNARI KOKELJ 1993, La grotta dei Cielami nel Carso triestino (materiali degli scavi 1959-1961). - *Atti. Soc. Preist. Protost.* 7, 65 ss.
- JOSIPOVIČ, D. 1992, *Mezolitik v Sloveniji*. - Ljubljana, (Magistrska naloga, Filozofska fakulteta).
- JOVANOVIČ, B. 1969, Chronological Frames of the Iron Gate Group of the Early Neolithic Period. - *Arch. Jug.* 10, 23 ss.
- KOROŠEC, J. 1960, Neolit na Krasu in v Slovenskem primorju. - *Zgod. čas.* 14, 5 ss.
- KOZŁOWSKI, K. J. in S. K. KOZŁOWSKI 1990, Foragers of Central Europe and their acculturation. - V: *Hunters in transition* (Ed. M. Zvelebil), New Directions in Archaeology, 95 ss, Cambridge.
- LEBEN, F. 1967, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem Krasu. - *Arh. vest.* 18, 43 ss.
- LEBEN, F. 1975, Opredelitev neolitske in eneolitske keramike iz jamskih najdišč jugovzhodnega alpskega prostora. - *Arh. vest.* 24, 145 ss.
- LEBEN, F. 1976, The first Adriatic Neolithic in Slovenia. - *Arch. Jug.* 17, 3 ss.
- LEBEN, F. 1988, Novoodkrita prazgodovinske plasti v jamah na Krasu. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 16, 65 ss.
- LETICA, Z. 1969, Vlasac - nouvel habitat de la culture de Lepenski Vir à Djevdap. - *Arch. Jug.* 10, 7 ss.
- MOSER, K. 1899, *Der Karst und seine Höhlen*. - Trieste.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1993, The Transition from Mesolithic to Neolithic in the Trieste Karst. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 71 ss.
- MÜLLER, J. 1991, Die ostadriatische Impressokultur. Zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung. - *Germania* 69/2, 311 ss.
- MÜLLER, J. 1994, *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adriaraumes*. - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 9.
- OSOLE, F. 1986, Würmski sedimenti Slovenije. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 7 ss.
- POHAR, V. 1986, Kostni ostanki iz mezolitskega najdišča Pod Črmukljo pri Šembijah (Ilirska Bistrica). - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 14, 11 ss.
- POHAR, V. 1990, Sesalska makrofavna v starejšem holocenu. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 18, 43 ss.
- RAKOVEC, I. 1958, Pleistocenski sisavci u pripečku Crvena Stijena kod Petrovića u Crnoj Gori. - *Glas. Zem. muz.* 13, 65 ss.
- RUST, A. 1943, *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*. - Neumünster in Holstein.
- SÉFÉRIADÈS, M. L. 1993, The European Neolithisation Process. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 137 ss.
- STACUL, G. 1971-1972, Scavo nella grotta del Mitreo presso San Giovanni al Timavo. - *Atti Civ. Mus. St. Arte.* 7, 35 ss.
- TURK, I. 1989, Izotopske metode datiranja nekoč in danes. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 17, 53 ss.
- TURK, I., A. BAVDEK, V. PERKO, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1992, Acijev spodmol pri Petrinjah, Slovenija. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 20, 27 ss.
- TURK, I., Z. MODRIJAN, T. PRUS, M. CULIBERG, A. ŠERCELJ, V. PERKO, J. DIRJEC in P. PAVLIN 1993, Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija. - *Arh. vest.* 44, 45 ss.

The Transition to the Neolithic as a Process Towards Agriculture: Can It Be Recognized in Mesolithic Contexts in the Karst Dinaric Mountain Regions of Slovenia?

Translation

In addition to foreign discussions of the problems of the process of the introduction of the neolithic in the eastern Adriatic (Batović 1978, 1979; Biagi *et al.* 1993; Montagnari Kokelj 1993; Müller 1991, 1994), Slovenia has finally produced a more theoretical work in which Budja presents the exceptionally interesting idea of "a process of neolithization of the karst region of Dinaric Slovenia, where a transition to agriculture can be recognized as early as in mesolithic contexts" (Budja 1993).¹

As essential data to understand this process, Budja cites "the finds from mesolithic stratum 13" at Podmol near Kastelec (Budja 1993, 177) and the find of an incisor of a domesticated sheep or goat from the mesolithic site of Pod Črnučko near Šembije (Budja 1993, 178). He particularly referred to the finds from the mesolithic strata of Mala Triglavca with the bones of "domesticated" pigs and "a horn hoe of an axe-like shape", which "perhaps even proves that the land was worked" (Budja 1993, 178).

As these archaeological data have thus suddenly become "very" significant or rather topical, I have decided to present them (yet again!) to the archaeological public.

I shall first deal with the question of the mesolithic in the rock shelter or abri of Podmol near Kastelec (Turk *et al.* 1993). Stratum 13 was designated as a mesolithic/neolithic entity (thick sharp-edged rubble mixed with reddish loam), for which certain authors noted that it probably represents the beginning of a series of as yet unresearched pleistocene sediments (Turk *et al.* 1993, 50,72,73).

A stratum similar to stratum 13 is known from Acijev spodmol rock shelter, designated as stratum 3. This stratum stratigraphically follows the holocene (neolithic) stratum 2, but with a distinct interruption, and has been classified as pleistocene. No anthropogenic activities were perceived in layer 3. The only finds were red deer bones (*Cervus elaphus*; Turk *et al.* 1992, 27).

A pleistocene age is shown by a similar 2 meter thick stratum from the rock shelter near the village of Črnotiče. This layer is stratigraphically located below a thick layer of calc-sinter deposits (Dirjec, Turk 1992, 204).

A stratum similar to stratum 13 from Podmol near Kastelec is also known from the Trieste Karst region in the cave of Pečina na Leskovcu. "A several meters thick layer represents the beginning of the mesolithic in the cave (strata N, M, L, I, G)" (Cannarella, Cremonesi 1967, 291). The layer ends (in successively deposited strata) with stratum G, in which rare cultural remains were found, classified by Cannarella and Cremonesi to the mesolithic (Cannarella, Cremonesi 1967, 286). Mesolithic finds were not found in stratum G in the trench from 1961 (Cannarella, Cremonesi 1967, 284). Above stratum G was located the rich mesolithic stratum F, which in turn was overlain by the first layer with pottery, stratum E (Cannarella, Cremonesi 1967, 284, 286). Stratum E was culturally related to the Danilo Culture of the middle neolithic in Dalmatia (Cannarella, Cremonesi 1967, 298; Leben 1967, 61,77). Individual pottery fragments from stratum E belong culturally to the Impresso

developmental stage of the eastern Adriatic neolithic (Cannarella, Cremonesi 1967, 329; Batović 1975, 70, Pl. 1: 9; 2: 9-13; Leben 1975, 145, 146; Müller 1991, 329; 1994, 141,311).

If after this short introduction we turn again to Podmol near Kastelec, it is visible that its stratum 13 can be interpreted as Pleistocene (Turk *et al.* 1993, 50, Fig. 17) or Holocene, but certainly pre-neolithic (Budja 1993, 177). Above it lies stratum 12 without archaeological finds and stratum 11 (sub-phase M) with neolithic pottery, among which are fragments decorated with whisk marks (Turk *et al.* 1993, Pl. 1: 5, 7), which according to Budja would prove the presence of stage A of the Impresso Culture of the eastern Adriatic at Podmol (Budja 1993, 178).

Budja concluded this on the basis of data offered by Müller (Müller 1991, 317,327, Abb. 8). It is apparent from his table 8 that the central point of the dating of broom-like decoration (*Kamm- oder Besenstrich*) was placed at the transition from stage A2 to B1 of the Impresso Culture of the eastern Adriatic (Müller 1991, Abb. 8).

The whisk decoration from Gudnja Cave was dated according to Müller to a stage parallel to the Zagora A phase (Müller 1994, 143), or more exactly A2 (Müller 1994, 348, Abb. 74), in any case definitely in the early Impresso Culture in the eastern Adriatic (Müller 1994, Abb. 74).

In contrast, Batović dated a "fairly thick" stratum, in which there was also whisk decorated pottery from Gudnja Cave, to the 3rd (latest) stage of the Impresso Culture in the eastern Adriatic (Batović 1979, 508,509).

Whisk decorated pottery is known from the site of Pokrovnik, which Müller dated to the local stage Pokrovnik 2, corresponding to the B2 stage of the Impresso Culture (Müller 1994, 117, 119, Abb. 45,52,62,74).

At the site of Škarin samograd, pottery decorated in this manner was dated to the local Samograd 2 stage, which was "closely related to Pokrovnik 2" (Müller 1994, 126,127, Abb. 52,58,62,74). The same type of pottery is present in the Samograd 3 stage, and this stage is incorporated in the development of the Danilo Culture in the eastern Adriatic (Müller 1994, 127, Abb. 52,62,74).

On the basis of these analyses, the question still remains open about the dating and interpretation of finds from sub-phase M in stratum 11 at the site of Podmol near Kastelec in the Karst region of Petrinje. It would be difficult to speak about the earliest stage of the early neolithic at Podmol, as conceived by Budja (1993, 178).

Mesolithic finds are (still) unknown from Podmol (Turk *et al.* 1993, 74).

Impresso pottery, among other types, is known in the Karst region of Trieste (Budja 1993, 175), and also from the Pejca v Lašci (Leben 1967, 65, 67, Pl. 19:1-10; Leben 1967, Pl. 19:11; author's note). Despite the fact that the question introduced by Korošec about the dubious provenience of Impresso Pottery from Pejca v Lašci still remains open (Korošec 1960, 8, 9; Cannarella 1975-1977, 74; Müller 1994, 310,311), all the researchers are united in agreeing that this pottery can be

¹ I would like to thank Dr. Mitja Brodar, Janez Dirjec, Dr. Franc Leben, Primož Pavlin, and Ivan Turk for their help and much useful information.

related to the earliest stage of the Impresso Culture in the eastern Adriatic (Leben 1967, 65, 67, Pl. 19: 1-10; Batović 1975, Pl. 1: 1-7,10,13; Müller 1994, 141). If the pottery finds from sub-phase M at Podmol are compared with this early neolithic pottery, it can be established that the only common element would be represented by fragments of pottery with whisk decoration, which in my opinion were unjustifiably related to the "Impresso pottery" from Pejca v Lašci (Leben 1967, 65,67, Pl. 19: 9; Müller 1994, 310,311).

In the description of the pottery from (probably!) the deepest strata containing pottery at Pejca, Moser also mentioned pottery fragments that could correspond to the cited fragment with whisk decoration: "...Einige schlecht gebrannte Gefäße zeigen von aussen deutlich die Spuren des gefransten Holzstäbchens..." (Moser 1899, 77).

Korošec first related the whisk decorated fragment from Pejca v Lašci to cardium impressed pottery (Korošec 1960, 8,9,13,14, Pl. 4: 7). But despite attentive reading of Korošec's text, I must acknowledge that the dating for the whisk decorated fragment as offered by Korošec is not entirely clear. Korošec cited the Impresso pottery supposedly found at Pejca v Lašci several times in his work. It was first included among the "cardium pottery" fragments on plates 2: 5; 4: 2-7; 5: 1-8,13 (Korošec 1960, 8, 9). He evidently forgot about the fragments on plate 3 (Korošec 1960, Pl. 3: 2,3,7), and instead he incorrectly assigned several of them to the middle neolithic Danilo Culture (Korošec 1960, 9, Pl. 3: 2,3). In the following citation of Impresso pottery, Korošec mentioned pottery fragments decorated in various manners: with sharp edged awl impressions (Korošec 1960, 13, Pl. 5: 3; 11: 6), with finger impressions (Korošec 1960, 13, Pl. 4: 2), with short either vertical or oblique lines, at times even semicircular incised lines or the impression of some instruments (Korošec 1960, 13, Pl. 4: 3,5,7; 5: 7,8,13), with some version of the so-called pinched decoration (Korošec 1960, 13, Pl. 4: 4), with irregular incisions in various directions (Korošec 1960, 13, Pl. 4), with impressions of cardium and pectunculus shells (Korošec 1960, 13, Pl. 5: 1,4), with small depressions and the impressions of fingernails or some instrument resulting in marks resembling fingernail impressions (Korošec 1960, 14, Pl. 5: 5), and with horizontal incisions and small depressions (Korošec 1960, 14, Pl. 5: 2). The fragment on Plate 2:4 was presented as "a holdover of impresso pottery in a some later cultural group, in our case, that of Danilo" (Korošec 1960, 14). As can be gathered from Korošec's text, the whisk decorated fragment of pottery from Pejca v Lašci was clearly dated to the Impresso Culture (Korošec 1960, 9,13,14, Pl. 4: 7). Such a dating was (unintentionally) refuted by Korošec himself in the interpretation of the Impresso pottery fragment shown on Plate 3: 7 (Korošec 1960, 13,21,23; Leben 1967, Pl. 19: 7; Batović 1975, Pl. 1: 6). Korošec first noted that the fragment on Plate 3:7 was decorated in the barbotine technique and especially emphasized this fact: "...an entire type of decorated fragments of pottery with the so-called barbotine technique, which otherwise belong to the Bronze Age (Pl. 3: 7)..." (Korošec 1960, 13 n. 41). The same fragment (Korošec 1960, Pl. 3: 7) was once more dated to the Bronze Age and was cited in footnote 111, on the basis of which it was evident that he in fact was referring to the whisk decorated fragment on Plate 4: 7, to which the description actually corresponds (Korošec 1960, 21,23, Pl. 4: 7).

On the basis of this unclear dating by Korošec, Leben dated, judging by the photograph, some other whisk decorated fragment from Pejca v Lašci to the Impresso Culture (Leben 1967, 65,67, Pl. 19:9).

Müller cited the dating of Korošec and Leben for a whisk decorated fragment (one!) from Pejca v Lašci (according to Müller "eine schlickgerauhte Scherbe"; Müller 1994, 311) and related it to a similar fragment found "in stratum E" of Pečina na Leskovcu (Müller 1994, 141; Cannarella, Cremonesi 1967,

Fig. 5:4). According to him, these two fragments represent a single entity: "...Gerade die (wahrscheinliche) Assoziation der Impresso-Keramik mit schlickgerauhten Scherben in beiden in Betracht kommenden Höhlen deutet darauf hin, daß die Funde anders als weiter südlich zu bewerten sind: Von Istrien bis Albanien findet sich mit zwei Ausnahmen keine schlickgerauhte Ware in Impresso-Fundstellen. Träger solcher Importe könnten z.B. spätmesolithische Gruppen sein, die, laut C¹⁴-Daten, gleichzeitig mit dem ostadriatischen Frühneolitikum existieren" (Müller 1994, 142).

For justified reasons, which I will also cite, I must reject the connection of these two (or three?) whisk decorated pottery fragments with the Impresso Culture and also with the mesolithic communities in the Trieste karst region, as is suggested by Müller. Cannarella and Cremonesi wrote that whisk decorated pottery (*bösenstrich*) had been found in stratum C of Pečina na Leskovcu (Cannarella, Cremonesi 1967, 294, Fig. 5: 4). The middle neolithic stratum E stratigraphically lay below a sterile layer itself covered by stratum C, which, stratigraphically considered, represents the eneolithic at Pečina na Leskovcu (Cannarella, Cremonesi 1967, 298). A corresponding analogy for such whisk decorated pottery can be found, for instance, in the eneolithic stratum of Podmol near Kastelec (sub-phase I; Turk *et al.* 1993, 59,74, Pl. 4: 23). On the basis of unclear stratigraphy as presented by Moser (Moser 1899, 76-78), and the good stratigraphy in two other karst caves (Pečina na Leskovcu, Podmol near Kastelec; Cannarella, Cremonesi 1967; Turk *et al.* 1993), it is possible to conclude that the disputed whisk decorated fragment of pottery (Leben 1967, Pl. 19: 9) has inaccurately been identified chronologically with the Impresso pottery supposedly found at Pejca v Lašci Cave.

For the neolithic whisk ornamentation of the vessel from Podmol (Turk *et al.* 1993, Pl. 1: 5,7,11-13; 2: 4), I found better corresponding analogies in the middle neolithic layers of Trhlova Cave (Leben 1976, Pl. 2: 30,31), Mitrova jama Cave (Stacul 1971-1972, 45, Fig. 10: 9), and Pečina v Gmajni Cave (Leben 1967, Pl. 8: 5), and in the neolithic sub-phase F at the Acijev spodmol rock shelter (Turk *et al.* 1992, Pl. 1: 22). The authors date sub-phase F to the middle neolithic, such as the "Danilo" ringed pedestals on vessels, or to the later neolithic (Turk *et al.* 1992, 32, Pl. 2: 3,4).

The earliest pottery finds from the Stenašca cave near Nabrežina are known from the mesolithic stratum 3a. In terms of the radiocarbon dates, the pottery from stratum 3a is later than the Impresso pottery "found" at Pejca v Lašci. This hypothesis is based on comparisons of C¹⁴ dates of the Impresso A stage of the eastern Adriatic neolithic (Müller 1991, 355; 1994, Abb. 75, 346-349), with the radiocarbon date of the hearth from stratum 3a at Stenašca (Biagi *et al.* 1993, 48,49). Coarse pottery is characteristic for the mesolithic stratum 3a, including parts of pots and dishes with thick walls (Biagi *et al.* 1993, 48, Fig. 4: 6, 7). Such pottery is not known from Podmol (sub-phase M) (Turk *et al.* 1993, Pl. 1: 1-7).

For the pottery from sub-phase M, produced from fine darkly fired clay, occasionally also with a polished surface (Turk *et al.* 1993, 57, Pl. 1: 1-4), I found excellent analogies in the middle neolithic stratum 2a from Stenašca (Biagi *et al.* 1993, 49). Layer 2a stratigraphically covers layer 3, i.e. the mesolithic pottery layer 3a at Stenašca (Biagi *et al.* 1993, Fig. 2). The pottery in layer 2a considerably differs from that of 3a. The black or dark brown exterior surface is often polished. Stratum 2a also contains several hearths that lie one above the other. Several fragments of a typical Danilo rhython were found next to the deepest hearth in this stratum (Biagi *et al.* 1993, 49, Fig. 4: 5).

Analogies for the low ring-shaped foot of the oval vessel from sub-phase M at Podmol (Turk *et al.* 1993, Pl. 1: 3), made of fine darkly fired clay, can be found among the Impresso

pottery from Smilčič (Batović 1966, Pl. 38: 7,11,12), and among the middle neolithic pottery from Orehovala Pejca (Gilli, Mantagnari Kokelj 1993, 151,153-155, Fig. 21: 202) and Pečina na Leskovcu (Batović 1975, Pl. 5: 7). According to Batović the low ring-like foot also appears, although in small amounts, on vessels of the second phase of the eastern Adriatic Impresso Culture (Batović 1979, 505, Fig. 24: 5). Ringed feet are more numerous in the third phase of the Impresso Culture, and they only become characteristic in the Danilo Culture of the middle neolithic (Batović 1979, 509).

Neolithic whisk decorated pottery can also be found at Podmol in strata 10 and 8, i.e. in sub-phases L and J representing the middle/late neolithic (Turk *et al.* 1993, 59, Pl. 1: 11-13; 2: 4). Red brown pottery with polished exterior surfaces can also be found in stratum 10, sub-phase L (Turk *et al.* 1993, Pl. 1: 8). Could the presence of such pottery in sub-phase M possibly merely be a result of mixing finds from Podmol (Turk *et al.* 1993, 46,47)? Despite such doubts and a stratigraphic succession of strata 11, 10, and 8, it seems justified to me to date sub-phase M at Podmol in general to the middle neolithic on the basis of the available pottery finds (Turk *et al.* 1993, 59, 74). On the basis of the data gathered to date, it is possible to interpret the finds from sub-phase M, in which the bones of domestic animals have absolute predominance (domestic cattle and smaller ruminants), as the periodic camp of a middle neolithic herder (see Cannarella 1975, 119,120; Müller 1994, 65, 191).

Let us return to stratum 13 at Podmol. This stratum contained 13 fragments of bone, 12 of them unclassifiable in terms of type. One, and only one, fragment was determined to be a domesticated sheep or goat (*Ovis seu Capra*). Budja cites that stratum 13 contained: "...animal bones of domesticated sheep, goats, and half domesticated pig" (Budja 1993, 177). The translation in English that follows the Slovenian text with the same data indicates that this was not a simple mistake (Budja 1993, 189). I could not detect such data as are cited by Budja in the original publication of Podmol near Kastelec (Turk *et al.* 1993, 72-74, Pl. 5).

If the possibility is admitted that the bone of a sheep or a goat (*Ovis seu Capra*) was found in a (supposed) pleistocene (Turk *et al.* 1993, 50, Fig. 17), and certainly pre-neolithic stratum (Budja 1993, 177), it would be a surprising fact for domesticated sheep or goats to have appeared at Podmol so early. The supposition of Ivan Turk that stratum 13 at Podmol was probably pleistocene (Turk *et al.* 1993, 50) can be shown to be justified, as in this citation from Osle: "...In the Karst, where the paleolithic camps are located much lower, between 500 and 600 meters above sea level, and which were more distant from the glaciers, the sedimentation was somewhat different... The Würm series is mainly composed of limestone sharp edged rubble with various granulations. Their share in individual strata is otherwise varied, oscillating at around 50% in the early and middle Würm strata. Another component in these strata is represented by red to brown loam. That is why these sections of profiles are usually strongly brown or red..." (Osle 1986, 9).

In order to avoid any possible misunderstanding, as the appearance of domesticated sheep or goats in the pleistocene is unlikely, I shall quote the authors: "...Due to the slope of the strata and the manner of excavation, a certain mixing of finds occurred from various strata, which we noted even while excavating, and thus the surface of the trench was divided into multiple sections or sub-phases..." (Turk *et al.* 1993, 46,47). The following quotation refers to the lower stratum: "...A minor mixing of finds from various strata and anthropogenic levels also occurred here for the already mentioned reasons..." (Turk *et al.* 1993, 47).

A sample of carbon was analyzed in a sample of sediment from the profile in stratum 13, and it proved to come from

rowan (*Sorbus*) (Turk *et al.* 1993, 70,71, Table 4). The rowan, together with the cornel tree seeds (*Cornus mas*), mahaleb cherry (*Prunus mahaleb*) or the blackthorn (*Prunus spinosa*) are all typical pasture vegetation, thus proof of anthropogenic effect on forest vegetation (Turk *et al.* 1993, 70).

It is apparent from table 4 that the richest stratum / sub-phase in terms of samples is stratum 11 or sub-phase M (Turk *et al.* 1993, Table 4).

I would suggest that the carbon sample, which was probably "impregnated and fairly hard" (Turk *et al.* 1993, 70), had infiltrated from higher strata into the lower lying stratum 13. Similar processes are discussed, for example, by Cannarella and Cremonesi (1967, 284), Cremonesi *et al.* (1984, 37), Turk *et al.* (1993, 46,47), etc.

Mitja Brodar has written in reference to Ovejča jama Cave: "...It is an unbelievable statement that two flakes that fit together and are thus undoubtedly contemporary were located in two cultural levels separated by a sterile sediment... At the moment it is impossible to find an acceptable reason for this, as far as we know, unique phenomenon." (Brodar 1990, 46,47).

I would like to draw attention to the fact that the mentioned stratum 13 is located at a relative depth of almost 8 meters, while the width of the excavation trench at this point was 70 cm, and the poor conditions of visibility in the otherwise not too well lit rock shelter need not be emphasized (Turk *et al.* 1993, Fig. 7; verbally, I. Turk). The possibilities of making a mistake during excavation were thus more than sufficient.

The discovery of an incisor of a sheep or a goat (*Ovis seu Capra*) in the mesolithic cultural horizon at the site of Pod Črmljko near Šembije would also be, according to Budja, one of the proofs, "...although it was discussed only in passing, of stock-raising as a conjectured main economic activity in mesolithic contexts in the Slovenian Karst region..." (Budja 1993, 178). The find of the mentioned incisor in the mesolithic cultural horizon of the rock shelter of Pod Črmljko was interpreted by Vida Pohar as an infiltrated element that entered the mesolithic horizon "during disturbance of the earth" (Pohar 1986, 16). Her hypothesis also has an actual basis, as can be seen from this quotation from Mitja Brodar: "... In the recent period, the local inhabitants cultivated cabbage plants in the flatter area beneath the rock, where they were protected from the wind, and they were later transplanted into fields..." (Brodar 1992, 23). He further explicitly stated: "As we already knew that the finds were directly below the surface, we began with all necessary caution." (Brodar 1992, 24).

Srečko Brodar found the bones of a "sheep" (*Ovis sp.*) at Njivice near Radeče in the 2nd (cultural) stratum together with the bones of a cave bear (Brodar 1935, 15). How can this find be interpreted?

For the next piece of information "significant for our comprehension of the transition to stock-raising and to agriculture, which can be recognized in mesolithic contexts in the Karst dinaric region", Budja utilized a conjecture about domesticated swine in the mesolithic horizon of Mala Triglavca that had been expressed by Vida Pohar (Budja 1993, 178). Pohar specifically wrote as follows: "At Mala Triglavca, among the usual examples of wild pigs I discovered remains belonging to smaller animals than present-day domesticated pigs. As the osteological remains differed only in terms of size, and not morphology, I attributed them to the *Sus scrofa* species of wild pigs. It is unlikely that these finds could be the result of an attempt to domesticate wild pigs. The earliest known examples of domesticated pigs in Slovenia are known from the neolithic, discovered in this same cave. It is more likely that the inhabitants of Mala Triglavca in fact could more easily capture poorly developed individual animals. The explanation of this phenomenon must await the results of further research." (Pohar 1990, 45).

Séfériadès emphasizes that it is difficult to distinguish wild from domesticated pigs (more difficult than among other species) on the mere basis of the morphology of a neolithic find (Séfériadès 1993, 143). Taxonomic difficulties in distinguishing the bones of wild and domesticated pigs are also noted by Rakovec (1958, 69), Kozłowski and Kozłowski (1990, 99), and Turk *et al.* (1993, 72). I would also like to call attention to the distinct lack of a comparative collection of bones in Slovenia, which prevents the exact classification of species in difficult cases (Janez Dirjec, verbally).

In addition to the already mentioned bones of "domesticated" pigs, the mesolithic horizon of the cave site of Mala Triglavca also contained an important "horn digger with an axe shape", of which three have been published (Leben 1988, 71, Pl. 1: 1-3).

Budja, without citing any literature for such parallels, connects them to "typologically comparative" diggers of axe form from Crvena Stijena, mesolithic horizon 4, as well as with Vlasac, a mesolithic site in the Iron Gates (Budja 1993, 178). In this manner, he wishes to convince us that the axe-shaped digger is proof of working the soil with a hoe-like instrument in the mesolithic context of the Dinaric Karst region of Slovenia (Budja 1993, 178).

After a detailed examination of the supposed "horn diggers of axe form" from Mala Triglavca, I established that the most attractive and best preserved "hoe" had not even been published (Fig. 1). This "digger" is a tool made of red deer horn. The craftsman who fashioned it modelled the functional section of the tool in such a manner that he smoothed the lower end and terminated it with a double sided axe (or chisel) like blade (the reactive marks to blows created during the working are quite visible). The handle section remained untouched and is well distinguished from the smoothed tool section. The transition from the handle to the tool section of the implement is additionally marked with the imprints of numerous (approx. 20; author's note) intentional blows.

This example is also similar to all three already published pieces (Leben 1988, Pl. 1: 1-3), only that they are worked on only one side. The craftsman only split the horn. On one tool (Leben 1988, Pl. 1: 1) it is even possible to perceive the process of preparing the horn for splitting or sharpening (see Rust 1943, 141-144, Pl. 23-25; a similar tool was published by Broglio 1971, Fig. 8). Two tools have polished surfaces at the sites where the horn was split (Leben 1988, Pl. 1: 2,3).

In comparison with the example unpublished to the present, these three pieces appear to be only semi-finished products, although this must be excluded.

If this tool is held in the manner appropriate to the physiognomy of the hand, and that hand is extended forward, a right angle (90°) is achieved between the body of the tool-user and the edge. It can be concluded from this that the implement was not a "digging tool" or a hoe (a hoe would have a blade parallel to the body of the user), but rather that in all four examples this was a "chisel type tool" (I could not find a better term, but the expression "chisel type tool" should not be considered as an axe: author's note). Polished tools

(Leben 1988, Pl. 1: 2,3) were probably additionally used as elements for polishing.

I would suggest that such tools can be explained as part of the "post-hunting" (not in the chronological sense) activities of the people of this period (Batović 1978, 48). The numerous bones of large animals of the hunt (*Cervus elaphus L.*, *Sus scrofa L.*) from the mesolithic stratum of Mala Triglavca could confirm this (Pohar 1990, Table 1).

Analogies for the double sided "chisel type tool" (Fig. 1) could not be found. It typologically differs from "similar" finds from Vlasac (Letica 1969, Pl. 4: 2,3; 6: 6,7; 7: 3; 8: 4) and Padina (Jovanović 1969, Pl. 17: 5). Judging by the publications, the connections to the horn finds from horizon 4 B 1 of Crvena Stijena do not hold true (Benac, Brodar 1958, Pl. 16: 2; 18: 2). In terms of the above mentioned analogies, the other three "chisel type tools" would conditionally be recognized as "typologically comparable". The reservations that I have in this matter refer to the fact that it cannot be seen from the reports how the individual tools were held in the hand, and thus any typological classification is questionable.

The radiocarbon dating of carbon from stratum 3a at Breg pri Škofljici (Frelj 1986, 31) can evidently also be used as a profitable subject of manipulation (Budja 1993, 175). The inconsistency between the radiocarbon dates and the results of anthracotomic and pollen analyses was noted by the original author (Frelj 1986, 32,33), further by Vida Pohar (Pohar 1990, 46,47), and indirectly by Ivan Turk (Turk 1989, 56). Anthracotomic and pollen analyses indicate that "...the cultural stratum 3-3a belonged to the period at the end of the Pre-boreal, while according to the radiocarbon dates, the absolute age of the charcoal from a fire site in the same stratum is 4880 ± 150 BC, thus corresponding to the chronological framework of the Atlantic period" (Frelj 1986, 32,33).

The relative dating of the mesolithic site of Breg pri Škofljici to the late Castelnovian coincides well with the radiocarbon dating according to certain authors (Frelj 1986, 32-36; Josipovič 1992, 39; Budja 1993, 174,175). Josipovič added that because of a lack of parallels with Breg it is possible only to speak of a mesolithic site (Josipovič 1992, 39).

In conclusion, I think it is entirely clear that such an uncritical manner of interpreting archaeological data as has been presented by Budja (Budja 1993, 177,178) is not acceptable. The fact is that at this moment the article on "the Slovenian perspective" (Budja 1993, 173-178) does not offer a single bit of information which would not be questionable or uncertain in this manner or otherwise. The interesting idea about "recognizing the transition to an agricultural economy in the mesolithic context of Karst Dinaric Slovenia" (Budja 1993, 178), is seemingly unprovable archaeologically at the moment. I would like, as has indeed already been stressed by Budja (1993, 174), for the importance of stratigraphic excavation to be truly actualized, as well as the techniques of flotation and sieve recovery of seeds, the analysis of agricultural and work areas, C¹⁴ dating, dendrochronological dating, the analysis of traces of use preserved on stone tools, and certainly the analysis of the paleoenvironment with particular attention to the study of botanical and zoological remains.

Massimo Pallottino (1907-1995)

7. februarja 1995 je v Rimu v svojem 86. letu umrl Massimo Pallottino, starosta italijanskih arheologov, zgodovinar in lingvist. Zgodovinar predrimskih italjskih ljudstev in njihovih civilizacij ter najstarejše rimske zgodovine - protostorije, kot romanski narodi imenujejo čas pred zmago Rima, čas, ki je za nas še prazgodovina. Najpomembnejše mesto v italjski protostoriji imajo Etruščani. Pallottino je bil njihov vodilni raziskovalec, utemeljitelj etruskologije v modernem, sodobnem smislu. Prva katedra za etruskologijo je bila njegova; ustanovil jo je 1946 v okviru rimske univerze in bil njen vodja dobrih 34 let vse do svoje upokojitve leta 1980. Vzgojil je vrsto učencev, ki so danes vodilni etruskologi. Katedro za etruskologijo imajo danes poleg Rima še štiri druge univerze, Firenze, Perugia, Milano, Urbino, njeni nosilci G. Colonna, M. Cristofani, C. de Simone, M. Torelli, F. Roncalli pa so danes prvaki etruskologije, priznani nasledniki Pallottinove šole.

Pallottino je bil vsa leta po drugi svetovni vojski ne samo prvak v svoji stroki, ampak nedeljeno priznan voditelj in organizator celotnega arheološkega dela v Italiji. Postal je član Inštituta za etruščanske in italjske vede (*Istituto di Studi Etruschi ed Italici*) leta 1933, že leto dni po njegovi ustanovitvi, in bil od 1972 vse do smrti njegov predsednik. Bil je organizator in duša ogromnega dela, ki ga je inštitut opravljal. Skoraj vsako leto je prirejal znanstvene simpozije, ki so bili posvečeni posameznim aktualnim temam, zlasti italjskim pokrajinam, na katere so vedno vabili tudi izvenitalijanske strokovnjake, specialiste za obravnavane teme. Izredna je bila tudi publicistična dejavnost inštituta. Omenim naj le revijo *Studi Etruschi* (od 1928), publikacije njegovih simpozijev, znanstvene serije kot *Biblioteca di Studi Etruschi*, *Monumenti Etruschi*, *Thesaurus Linguae Etruscae*, *Corpus Inscriptionum Etruscarum* in *Corpus Speculorum Etruscorum*. Posebna Pallottinova zasluga je bila ustanovitev Centra za etruščansko-italjsko arheologijo (*Centro di studi per l'Archeologia etrusco-italica*) v okviru italijanskega državnega sveta za znanost (*Consiglio nazionale delle ricerche*), ki je omogočal večje znanstvene projekte. Med te je potrebno prišteti tudi drugi internacionalni

kongres za etruskologijo leta 1980, ki je zbral vse evropske etruskologe. V zvezi z njim je bila organizirana cela vrsta razstav (*Progetto Etruschi*), ki so pokazale etruščansko civilizacijo in zgodovino v vseh njenih razsežnostih. Ob centralni razstavi v Firencah, ki je dala celotno vizijo etruščanske kulture in zgodovine, so bile v posameznih etruščanskih centrih organizirane še razstave na posamezne teme (npr. etruščanska religija, arhitektura, jezik). V izventoskanskih mestih pa je bila prikazana ekspanzija etruščanske kulture in njeni vplivi. V vsem tem ogromnem projektu je bil Pallottino ne samo iniciator, ampak tudi aktivno prisoten. To velja tudi za veliko etruščansko razstavo Etruščani in Evropa 1992 v Parizu in 1993 v Berlinu. Na tej razstavi je prav po Pallottinovih prizadevanjih bilo predstavljeno tudi slovensko gradivo.

Pallottinovo splošno priznano vodilno mesto ni bilo le sad njegovih organizacijskih sposobnosti, ampak rezultat njegovega intenzivnega znanstvenega dela, ki ga je neutrudno opravljal prav do svoje smrti. Njegovi učenci in prijatelji so leta 1979 izdali njegovo izbrano delo (*Saggi di Antichità I-III*) na več kot 1300 straneh, predstavlja pa le najpomembnejši izbor njegovega dela do tistega časa. Tu je objavljena tudi njegova bibliografija, ki je že takrat obsegala 600 enot, pri čemer seveda niso upoštevani njegovi časopisni članki in uvodi v znanstvena srečanja, ki jih je organiziral in jim predsedoval. Med glavnimi deli moramo omeniti njegov splošno priznani priročnik za etruskologijo (*Etruscologia*), ki je izšel v osmih, večkrat dopoljenih in predelanih izdajah (prva 1942, zadnja 1984). Preveden je bil tudi v vse svetovne jezike in tudi v njih doživel več ponatisov. Pallottinova teza o avtohtonosti Etruščanov in njihovem formiranju pod orientalnimi vplivi je danes splošno sprejeta. Pallottino ni bil le etruskolog, bil je odličen poznavalec celotne italjske zgodnje zgodovine. Omenim naj le njegovo *Storia della prima Italia* (Milano 1980). Še leta 1990 je izdal svojo zgodovino začetkov Rima (*Origini e storia primitiva di Roma*). Številne so tudi njegove študije o etruščanski in italjski umetnosti, predsem v njihovi povezavi z grško. Prav tako o etruščanski religiji. In seveda

o etruščanskem jeziku. Tako je objavil najobširnejši etruščanski tekst, ki ga hrani Arheološki muzej v Zagrebu (*Il liber linteus di Zagabria*, 1940). V zadnji sintezi italške zgodovine (*Popoli e civiltà dell'Italia antica* 6, 1978, 429-468) daje prav on današnje stanje etruščanske lingvistike (*La lingua degli Etruschi*).

Od izkopavanj, ki jih je vodil, so najpomembnejša v etruščanskem mestu Veii in predvsem v antičnem Pyrgi, danes Santa Severa ob Tirenskem morju. Pyrgi je bilo pristanišče etruščanske metropole Caere (Cerveteri). Grški in rimski viri omenjajo v njem svetišče, ki ga je oplenil sicilski tiran Dionizij. Pri izkopavanju so našli 3 zlate ploščice, dve v etruščanskem, eno v feničanskem jeziku iz časa okoli 500 pr. Kr. Gre za prvi bilingvistični napis, ki daje poleg važnih zgodovinskih podatkov tudi nove možnosti za dešifriranje etruščanskega jezika.

Če želimo označiti Pallottinovo delo, moramo reči, da je bil mož sinteze. Svoj predmet je obvladal v celoti. Enako kvalitetno njegove arheološke, zgodovinske in lingvistične vire. Kdor se zaveda množine arheološkega gradiva iz prvega predkrščanskega tisočletja v Italiji, njegovega vedno novega kopičenja, ki ga prinašajo izkopavanja, kdor ve za nepregledne zgodbe o italških ljudstvih pred zmago Rima v rimskem in grškem zgodovinopisju, ki jim je še le potrebno najti njihovo znanstveno vrednost, komur je znana izredno težavna in zamotana problematika etruščanskega jezika, bo po pravici skeptičen, ali res lahko en sam človek obvlada vse to gradivo in vse različne metode teh različnih strok. Pallottino je to zmož. Le on. Kdor je poslušal njegove zaključne govore na simpozijih, je moral občudovati, s kakšno bistrino je takoj registriral vse novosti, ki so jih prinesli predavatelji oz. novo predloženo gradivo in ga znal takoj vgraditi v celotno podobo zgodovine. In nasprotno: takoj je uvidel prazne in neutemeljene konstrukcije. Bil je gotovo zadnji, ki je še obvladal tako širino. V času današnje specializacije vzbuja upravičeno občudovanje. Vsekakor je bil Pallottino ustvarjaljen sintetik, ki je v množici gradiva, ki ga je odlično poznal, znal videti bistveno. V svojo sintezo je dobro vključil tudi rezultate drugih šol z drugačnim metodološkim pristopom. Vso obširno strokovno literaturo je skrbno zasledoval in do nje takoj zavzel soje stališče, kot je razvidno iz njegovih že kar neverjetno številnih ocen, največ v *Studi Etruschi*. Do manjšega kratkega stika je morda prišlo le, ko je ocenjeval delo mladega Müller-Karpeja *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit südlich und nördlich der Alpen* (*Studi Etruschi* 28, 1960, 11-47). V svoji oceni je delo dokaj ostro odklonil. Po krivici.

Müller-Karpejevo delo ostaja tudi po skoraj 40 letih aktualno, kot ostajajo aktualna Pallottinova temeljna dela.

Italške predrimske civilizacije so pomembne za prazgodovino celotne Evrope. To velja še posebej tudi za slovensko prazgodovino. V tem smislu moramo gledati tudi na Pallottinovo delo. Tako se moramo Pallottinu za njegovo delo zahvaliti tudi mi. Pallottino je bil s slovensko arheologijo tudi osebno povezan. Povod za to je bila razstava situlske umetnosti v Padovi, Ljubljani in na Dunaju. Pallottino je idejo razstave, ki naj bi prikazala vse spomenike situlske umetnosti, ki so jih hranili muzeji treh držav, navdušeno sprejel in postal eden njenih glavnih oblikovalcev in uresničiteljev. Nepozabne ostajajo seje, na katerih smo razstavo pripravljali. Vanje je prinašal vse svoje znanje in temperament.

Pallottino je bil tudi iniciator sodelovanja italijanske in tedanje jugoslovanske arheologije. Tako je leta 1970 nastal Medakademijski jugoslovansko-italijanski komite za proučevanje pra- in protozgodovine Jadrana. Z naše strani ga je vodila Jugoslovanska akademija v Zagrebu, z italijanske pa Accademia Nazionale dei Lincei v Rimu. Komite je priredil več okroglih miz in simpozijev, na katerih smo sodelovali tudi Slovenci.

Pallottinova je bila tudi ideja, da sodelovanje italijanskih, avstrijskih in slovenskih arheologov, ki so pripravili razstavo situlske umetnosti, ne sme zamreti. Tako je bil ustanovljen Vzhodnoalpski komite (Ostalpenkomitee), ki naj sodelovanje nadaljuje. Sad tega komiteja je publikacija nekropole Mosta na Soči-Sv. Lucije, ki v celoti še ni zaključena, je pa za slovensko arheologijo gotovo velik, danes še premalo izkoriščen dosežek. V tej zvezi je Pallottino tudi večkrat obiskal Slovenijo; Most na Soči v zvezi s pripravami kataloga in Goriški muzej, nad katerim je bil navdušen, prav tako izkopavanja v Stični, za katera je kazal interes vse do konca življenja. Kljub zaposlenosti je ostal s slovensko arheologijo v stalni zvezi in ji vedno izkazoval vso naklonjenost. Pogosto nas je vabil k sodelovanju na simpozije Inštituta za etruščanske in italške študije in nam tako omogočil spoznati rezultate italijanske arheologije in kontakte z italijanskimi kolegi. Njegova je tudi zasluga, da je prišlo do tesnega sodelovanja s Trstom. Njegove simpatije pa niso veljale le slovenski arheologiji, ampak Sloveniji v celoti. Ob naši osamosvojitvi mi je poslal prisrčne čestitke za našo osamosvojitvev in pridobljeno državnost.

Stane GABROVEC

Bogo Grafenauer (1916-1995)

Letošnji samostanski simpozij v Millstattu je bil posvečen Domicijanu, legendarnemu krajevemu velmožu iz časa zgodnj srednjeveškega pokristjanjevanja. Ko sem zadnjič govoril s prof. Grafenauerjem in sva razpravljala prav o tej osebnosti, je napovedal članek na to temo. Zato bi bila njegova prisotnost v Millstattu logična, a ga ni moglo več biti. Pač pa je med drugimi prišel tudi prof. Kahl iz Giessna. Ko je izvedel, da prihajam iz Slovenije, me je poln upanja vprašal: "Kje je prof. Grafenauer? Tako težko sem čakal, da mu pokažem svoje ugotovitve in slišim njegovo mnenje." Kahlova pretresenost ob novici, da ga ne bo ne sedaj, ne kdaj pozneje, je bila ganljiva. "Bil je velik človek in Slovencem bo manjkal," je jedrnato povzel. To lapidarno ugotovitev mi je mogoče samo še dopolnjevati s podrobnostmi.

Mladost med knjigami, intelektualna rast ob očetu Ivanu, otroška igra ustoličevanja na knežjem kamnu so bili smerniki, ki so določili znanstveno delo Boga Grafenauerja. Izjemen spomin, nenehno delo, prodornost duha so bile njegove prepoznavne lastnosti. Z njimi je obvladal celotno slovensko zgodovino, proučeval zgodovino narodov Jugoslavije, starejša obdobja slovanske zgodovine. Napisal je uvod v študij zgodovine in podal iztočnico teoriji zgodovinopisja pri nas. Svoje delo je širil na področja etnologije, literarne zgodovine, arheologije. Tako so prva poglavja njegove zgodovine Slovencev hkrati prva sinteza arheoloških raziskav Slovenije. S tem je ponudil izziv arheologom, da to nalogo opravijo sami, kar se še do danes ni zgodilo na zadovoljiv način. Bil je dolgoletni odgovorni urednik Arheološkega vestnika in drugih arheoloških publikacij v založbi SAZU. Po smrti Josipa Korošca je nekaj časa skrbel za Oddelek za arheologijo na Filozofski fakulteti. Bil je mentor Paoli Korošec, ki je kot prva pri nas doktorirala iz zgodnj srednjeveške arheologije.

Kot avtorju znamenitega dvojnega ulomka, da je zgodovina, ki jo poznamo, dejansko dogajanje ulomljeno z viri, sledovi, ki jih je to dogajanje zapustilo, ti pa so ulomljeni z zgodovinarjem, ki jih proučuje, mu je bilo jasno, da nova spoznanja o naši starejši zgodovini lahko prinese predvsem arheologija. Predvsem ta namreč stalno povečuje

količino virov, ki jih proučuje. Zato mi je neukemu začetniku, ki ga je zanimalo povezovanje arheoloških in zgodovinskih virov, pomagal pri nabiranju osnovnih znanj, spremljal, spodbujal in kritično vrednotil moje delo. Tedaj je tudi podal idejo o reviziji diskusije o domnevem slovanskem svetišču na Ptujskem gradu, za kar se v zadnjem času kopicijo potrebna predela.

S svojim znanjem si je bil sposoben o vsakem problemu, ki se ga je lotil, ustvariti trdno mnenje, ki ga je nato branil v diskusiji. Osnovno vodilo pri tem mu je bilo zavzemanje za zgodovinsko resnico, kolikor se je tej zaradi dvojnega ulomka sploh mogoče približati. Pri tem si ni pomišljal opozarjati na zgodovinske podatke, ki so bili nemalokrat v nasprotju s tistim, kar bi si občinstvo želelo slišati. Naj za primer navedem le njegovo diskusijo o začetkih slovenske vojske na zborovanju slovenskih zgodovinarjev 1988 na Ptuj in seveda javnosti mnogo bolj znano kritiko zagovornikov avtohtonega porekla Slovencev. S to drugo je postal ključni udeleženec diskusije, v kateri bo živel še dolgo, saj pravkar padajo absurdne obdolžitve, katerih tvorci menijo, da o mrtvih sploh ni potrebno govoriti dobro, če gre le za dovolj znane osebe.

In tu se ne morem izogniti teme, ki si jo moramo zastaviti tisti, ki smo ostali, in se imenuje - Grafenauer po Grafenauerju, saj je preveč pomembno sooblikoval zgodovinopisje. Jasno sta prepoznavna dva modela odnosa do njegove intelektualne dediščine. Prvega lahko pooseblja prof. Kahl, ki v mnogočem zagovarja poglede na karantansko zgodovino, ki so bistveno drugačni od Grafenauerjevih, a se hkrati dobro zaveda, da lastne misli lahko preverjaš, oplajaš, razvijaš samo ob dobrem sogovorniku in če je ta drugačnega mnenja, še toliko bolje, saj potem ostrina misli postaja še jasnejša. Drugi model poosebljajo nekateri "avtohtonisti", ki jih Grafenauerjevo delo pravzaprav sploh ne zanima, ampak skušajo samo politično diskvalificirati njega osebno, zato da bi na ta način dokazali svoj lastni prav. - Na eni strani torej spoštovanje drugačnosti, ki zato omogoča lastno uspešnost, na drugi strani skrajna nestrpnost, ki natika duhovne plašnice in omejuje napredek. Grafenauerjev dvojni ulomek bo zato

potrebno dopolniti; vse skupaj ulomljeno z bralcem. Kdor ima oči, bo lahko videl, kdor ima ušesa, bo lahko slišal - če bo hotel.

V prihodnje bo torej navidez šlo za Grafenauerja ali proti njemu, dejansko pa za napredek ali

zaostalost. Odloči naj se vsak sam, seveda če mu bo dopuščeno.

Andrej PLETERSKI

Borivoj Čović (1927-1995)

Bosna je v teh svojih tragičnih letih izgubila že svojega drugega vodilnega arheologa. Prvi je bil Alojz Benac, umrl je tik pred izbruhom vojne marca 1992, drugi je sedaj Borivoj Čović, ki je v juniju 1995 umrl v obkoljenem Bihaću.

A. Benac stoji na začetku vzpona arheologije v Bosni in Hercegovini po drugi svetovni vojni, utemeljil ga je strokovno in organizacijsko. B. Čović, čeprav generacijsko mlajši, je bil njegov glavni in najboljši sodelavec, njegov naslednik v muzeju, na univerzi in v Centru za balkanološke študije (Centar za bakanološka ispitivanja) pri Akademiji znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine.

Poudarek je vendarle v sodelovanju, kjer je organizacijski genij A. Benca usmerjal in vodil, znal pridobiti najboljše sodelavce, jim s svojo avtoriteto odpiral možnosti dela, hkrati pa jim puščal tudi samostojni razvoj.

Z Bencem in Čovićem je bosanska arheologija dosegla vzpon, ki ji ni dal le vodilno mesto v bivši Jugoslaviji, ampak tudi pomembno mesto v evropski arheologiji. A. Benac je to dosegal sistematično: začel je v že uveljavljeni ustanovi, Zemaljskem muzeju, ki ga je moderno reorganiziral, postavil novo razstavo in mu vrnil nekdanji pomen. Nato pa je zgradil posebno znanstveno organizacijo, svoj Center za balkanološke študije pri Akademiji Bosne in Hercegovine, ki je postal vodilna arheološka znanstvena institucija v povojni Jugoslaviji. Na tej poti je bil, kot smo rekli, B. Čović njegov glavni sodelavec in naslednik. Najprej v Zemaljskem muzeju, nato na univerzi in končno v Centru, kjer mu je Benac prepustil vodstvo nekaj let pred svojo smrtjo.

B. Čović se je rodil 24. oktobra 1927 v Sarajevu, iz arheologije je diplomiral leta 1954 na Filozofski fakulteti v Beogradu, kjer je 1965 tudi doktoriral. Od leta 1953 je delal v Zemaljskem muzeju, po odhodu A. Benca leta 1967 kot direktor do 1973, nato kot znanstveni svetnik. Bil je član Centra za balkanološke študije od njegove ustanovitve

leta 1962, leta 1989 je postal njegov direktor. Od 1973 je predaval tudi arheologijo na Filozofski fakulteti v Sarajevu kot honorarni redni profesor. Bil je tudi član Akademije znanosti in umetnosti Bosne in Hercegovine (od 1978 izredni, po letu 1978 redni član).

Področje Čovićevega dela je bilo izredno široko. To velja tako za njegova terenska kot študijska raziskovanja. Oboje skupaj je omogočilo njegova sintetična dela, ki bodo še dolgo ostala osnovni vir za naše poznavanje arheologije Bosne in Hercegovine, te arheološko tako pomembne pokrajine. Sedaj po teh letih njene tragične zgodovine še celo.

Širino Čovićevega dela v tem našem spominskem članku komaj lahko zajamemo. Obsegala je celotno prazgodovino, katere podoba sta z Bencem zarisala popolnoma nanovo. Medtem ko je bilo težišče dela A. Benca v neolitu in eneolitu, je bilo B. Čovićevo v bronasti in železni dobi. To velja že za izkopavanja: B. Čović je izkopaval predvsem višinska naselja z bogato stratigrafijo od eneolita do rimskega obdobja, tako Kekiće glavico pri Bosanski Krupi, Zemunico v Radosavski, Veliko Gradino pri Varvari, Trostruko gradino, Nečajno pri Posušju in predvsem Pod pri Bugojni. Iz neolitskega obdobja je kopal v Gornji Tuzli. Njegova izkopavanja nekropol so veljala predvsem samemu Glasincu, reviziji in dopolnitvi starih gomilnih izkopavanj, odkril in objavil pa je tudi celo vrsto novih nekropol iz tega obdobja. Prav tako so pomembna njegova izkopavanja in objave pozno-bronastih nekropol. Omenim naj Barice pri Gračanici, Petkovo brdo pri Banja Luki in druge.

Lastna izkopavanja, ki jih je strokovno načrtoval in tehnično vedno znova izpopolnjeval, so mu omogočala, da je dal novo podobo Bosne in Hercegovine v bronasti in železni dobi. To velja že za same nekropole Glasinca. Njihovi kronologiji je skupaj z A. Bencem posvetil eno svojih prvih del (*Glasinac I-II*, 1956-57). To kronologijo je

tudi stalno dopolnjeval in poglobljal vse do zadnje sintetične obdelave v Praistoriji jugoslavenskih zemalja. S tem je dobil solidno oporo za celotno železnodobno kronologijo Bosne in Hercegovine.

Njegova izkopavanja naselij z bogato stratigrafijo pa so mu omogočila tudi izdelavo solidne kronološke in kulturnohistorične podobe Bosne in Hercegovine v bronasti dobi.

To je še posebej pomembno, ker je bilo to obdobje najslabše raziskano in se ga da le slabo meriti z vzorci boljše raziskane srednjeevropske arheologije. Splošno uporabljena in dobro izdelana Reineckejeva kronološka in kulturnohistorična shema je v Bosni in Hercegovini neuporabna. Pri tem je potrebno še posebej upoštevati, da so v bronasti in železni dobi kulturna središča v Mediteranu, od koder se širijo njihovi vplivi na sever v Srednjo Evropo prav po Jadranu in prek Makedonije. Prostor Bosne in Hercegovine ima tako posredno vlogo, s tem tudi prednostno mesto. Zato lahko vrsta pridobitev v njej nastopa prej kot v Srednji Evropi. Na drugi strani pa se v nekaterih zaprtih kotlinah Balkana prenekateri kulturni pojavi še dolgo zadržujejo, ko so drugod že preživeli in podlegli novim zgodovinskim vplivom. V tej situaciji sta prav Benac in Čović, Benac v neolitu, Čović v bronasti in železni dobi, postavila trdno kronološko in kulturnohistorično hrbtnico Bosne in Hercegovine, ki nam sedaj daje oporo, da vidimo njeno prazgodovino v jasnejšem toku. S tem lahko tudi pri nas mnogo bolje razumemo marsikateri pojav tega časa.

Prav ta različnost kultur, njen različen razvoj, ki ga težko merimo z orodjem sicer boljše raziskane srednjeevropske arheologije, je vedno vabil k historičnim interpretacijam. Na prvem mestu moram omeniti predvsem etnične. Tu moram omeniti predvsem ilirologijo. Prav njej je Center posvečal središčno pozornost. Z novimi metodološkimi pristopi in obširnimi raziskovanji, katerim so bili posvečeni štirje simpoziji, je prinesel nove rešitve, ki so danes splošno upoštevane. Če so prav etnološke raziskave zaradi ideoloških germanskih tez v predvojni nemški arheologiji v Srednji Evropi bile diskvalificirane in so po vojni skoraj popolnoma utihnile, so na Balkanu ostale žive. Center za balkanološke študije se je znal varovati ideoloških nacionalističnih teženj in je plodno iskal nove metodološke rešitve za reševanje teh zamotanih vprašanj. B. Čović je pri tem dal pomembne prispevke: arheološko je opredelil izhodiščni ilirski prostor in njegov drugotni center, glasinaško kulturo. Njeni nosilci naj bi bili Avtariati, eno izmed vodilnih ilirskih plemen. Etnična skupnost je arheološko zaznavna seveda

predvsem kot kulturna skupnost, ki jo lahko arheološko ugotavljamo le s čim boljšim celotnim poznanjem vseh dosegljivih virov. Le s podrobno analizo vsake province posebej pa je možno ugotoviti, koliko lahko posamezna kulturna skupina predstavlja tudi etnično skupino. S primerjavami teh kulturnih skupin med seboj, z njihovim različnim reagiranjem na zunanje vplive, kot se kaže v materialni in duhovni kulturi, pa se odkriva tudi njihova zgodovina. Tega se je dobro zavedal B. Čović. Tako razumemo njegova široka zanimanja tako za ekonomska vprašanja, kot za duhovno kulturo in umetnost. Za opredeljevanje Ilirov mu je bila še posebej važna duhovna kultura, kot se javlja v grobnem kultu in v umetnosti, v katerih je videl odločilne povezovalne znake ilirskega etnosa. Obema je posvetil pomembne študije, prav tako etnogenezi Ilirov.

V ekonomiji je posvetil pomembne študije živinoreji in metalurgiji, tako bronasto- kot železnodobni. Za vsa ta vprašanja so dala prav njegova izkopavanja dragocene nove podatke, iz katerih je vedno znova razvidno, da je železarstvo v Bosni in Hercegovini poznano že zelo zgodaj, gotovo pred njegovo uveljavitvijo v Srednji Evropi. To pa je seveda pomembno za vprašanja začetka železne dobe v celotni Evropi. Še bolj pomembne rezultate pa so dala njegova izkopavanja za spoznanja sociološke in duhovne podobe določenih kulturnih provinc v Bosni in Hercegovini. Tu moramo predvsem omeniti njegova izkopavanja na Podu pri Bugojnu, kjer je naselje v železni dobi doseglo že urbano ureditev: naselje pozna že sistematično ureditev s pravokotno se križajočimi ulicami, s trgom v središču, kjer stoji svetišče. Vse to seveda kaže že jasno na elemente urbane družbe že v šestem in petem stoletju pr. Kr., hkrati na središče kulturne province, ki je bila po vsej verjetnosti tudi etnoprovinca. Ta prehod iz prazgodovinske v urbano družbo je torej v Bosni in Hercegovini nastopil že zelo zgodaj. Proces urbanizacije je bil pozneje sicer prekinjen, kaže pa, kako močno je bilo v Bosni in Hercegovini že na začetku zadnjega tisočletja pr. Kr. čutiti bližino mediteranskih kultur in sprejemljivost zanje. Neprecenljiva škoda je, da nismo dočakali dokončne publikacije Čovićevih izkopavanj na Podu.

Vsaj delno nadomestilo za to pa imamo v Čovićevih sintetičnih delih, v katere je vključil rezultate svojih raziskovanj. Na tem mestu naj omenim vsaj tri take sinteze. Prva je v njegovi odlični knjigi *Od Butmira do Ilira* (Sarajevo 1976), kjer je v esejistični obliki na 333 straneh sintetično podal celotno prazgodovino Bosne in Hercegovine.

Druga je strogo znanstvena sinteza bronaste in železne dobe v *Praistoriji jugoslavenskih zemalja IV* (B. Čović je bil urednik te knjige) in *V* (1983, 1987), kjer je dobro orisan ta čas v Bosni in Hercegovini in njegovo mesto v evropski prazgodovini zadnjih dveh tisočletij pr. Kr.

In končno je tu razkošni *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine* (Sarajevo 1988) v sedmih debelih zvezkih velikega formata, katerega glavni urednik je bil B. Čović. Ne samo urednik, tudi glavni pobudnik in strokovni programator dela in seveda pisec preglednih študij o posameznih prazgodovinskih obdobjih in kulturnih provincah, hkrati pa tudi kar številnih leksikografskih gesel in opisov najdišč. Leksikon je nastal po zgledu naših slovenskih Arheoloških najdišč in ga v mnogočem presega. Predstavlja dragoceno temeljno skupinsko delo, s katerim so arheologi Bosne in Hercegovine pokazali vso načrtnost in znanstveno resnost v svojem raziskovalnem delu. Tako Praistorija jugoslavenskih zemalja kot

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine predstavlja gotovo najvišji in najdragocenejši dosežek arheologije v bivši Jugoslaviji - oba sta bila uresničena v Bosni in Hercegovini. V obeh je imel B. Čović odločilno mesto.

Na koncu naj omenim le še plodno in prijateljsko sodelovanje slovenske in bosanske arheologije prav po zaslugi Alojza Benca in Borivoja Čovića. B. Čović je bil dober in odprt sogovornik, vedno pripravljen nesebično posredovati vse rezultate svojih raziskovanj, svoje znanje. Načrtovali smo tudi skupen simpozij o problemih srednje in pozne bronaste dobe, tako imenovane virovitiške skupine, ki se je pokazala kot skupen problem naše in zahodnopanonske srednje in pozne bronaste dobe.

In naj mi bo na koncu dovoljena še osebna zahvala. Tudi po njegovi zaslugi mi je bilo vedno lepo prihajati vsako leto na sestanke in simpozije Centra za balkanološke študije v Sarajevo.

Stane GABROVEC

Johannes Müller: *Das ostadriatische Frühneolithikum. Die Impresso-Kultur und die Neolithisierung des Adria-raumes.* Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 9, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin 1994. 482 strani, 99 slik in kart, 16 preglednic, 83 tabel.

V zadnjem času je problematika o "procesu neolitizacije" postala aktualna tudi pri nas (M. Budja, Neolitizacija Evrope. Slovenska perspektiva, *Por. razisk. pal. neol. enol. Slov.* 21, 1993, 163-178), zato ne sme biti prezrto novo Müllerjevo delo.

Na prvi pogled se zdi, da avtor ne ponuja nič novega. Študijo, ki je rezultat večletnega raziskovalnega dela na področju Jadrana, Müller izda leta 1991 (J. Müller, Die ostadriatische Impresso-Kultur. Zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung, *Germania* 69/2, 1991, 311-358). Toda, če se pogledamo vanjo, vidimo, da je pravzaprav povzetek tistega, kar še ni bilo predstavljeno. Lahko bi rekel, kot hiša brez sten. Prav ta "manjkajoči" del je sedaj pred nami v lično oblikovanem devetem zvezku berlinske serije "Prazgodovinska arheologija v jugovzhodni Evropi."

Müller je delo razdelil na več osnovnih poglavij: Uvod, Zgodovina raziskav, Okolje, ekologija in ekonomija v zgodnjem neolitiku na vzhodnem Jadranu, Keramika vzhodnojadranske impresso kulture, Neakeramične najdbe, Tipi naselbin in pokop, Časovna in prostorska delitev, Kulturna povezanost vzhodnojadranskega prostora, Kulturna razmejitev in odnos s sosednjimi zgodnjeneolitskimi kulturami, Impresso kulturni krog v okviru mediteranskega neolitizacijskega procesa.

V obsežnem dodatku nam avtor predstavi katalog vzhodnojadranskih in apulskih zgodnjeneolitskih najdišč s krajšo listo srednjeneolitskih in pozneolitskih najdišč vzhodnega Jadrana. Prav tako ni zanemarljiv katalog radiokarbonskih datacij v časovnem razponu od poznega mezolitika do srednjega neolitika na področju vzhodnega Jadrana, Starčevo - Körös kulture in zgodnjega neolitika v Grčiji, apulskega zgodnjega neolitika, radiokarbonskih datacij iz Kalabrije, Sicilije, Romagne, Marche, Abruzzov, Malte. Katalog se nadaljuje z radiokarbonskimi datacijami iz zahodnomediterranskega kulturnega kroga s *cardium* keramiko ter z "zgodnjimi" C 14 datacijami vzhodnega Mediterana. V nadaljevanju dodatka je prepotreben šifrant okrasnih tipov, motivov, itd. (Verzierungsschlüssel). Kataloški del je zaključen s katalogom nekeramičnih najdb. Katalog keramike pa je žal naprodaj samo na Svobodni univerzi v Berlinu. Müller ga očitno iz "komercialnih" (?) razlogov ne objavlja.

V kratkem uvodu Müller pojasni svoje pojmovanje nekaterih terminoloških izrazov, ki jih v delu uporablja (npr. kultura, zgodnji neolitik itd.).

Sledi poglavje, v katerem avtor predstavi geografske značilnosti vzhodnega Jadrana. Današnja geografska slika naj bi z malenkostnimi spremembami, ki so posledica aluvialnih in transgresijskih procesov, ustrezala stanju v zgodnjem neolitiku. Podobno ugotavlja tudi za tipe prsti, ki se na tem področju pojavljajo. Zelo pomembna se mi zdi ugotovitev, da potencialno naravna vegetacijska slika od zgodnjega atlantika naprej ni doživljala večjih sprememb.

Jadransko obalo je v holocenu zaznamoval dvig morske gladine. Proces dvigovanja je bil zaključen že v borealu, tako da zgodnjeneolitskih prebivalcev "izguba življenjskega prostora" ni doletela. Zaradi transgresije avtor domneva, da je v zgodnjem neolitiku potekala vzhodnojadranska obala v povprečju 10 m nižje od današnjega stanja.

Razpoložljivi geografski, ekološki, ekonomski podatki in podatki o klimi so avtorju podlaga za nadaljnjo obdelavo. Na osnovi teh podatkov Müller s statistično metodo obdela 50 najdišč z impresso keramiko na vzhodnem Jadranu. Rezultati, ki jih je tako dobil, so izredno zanimivi. Ugotovil je: 1. Da je zgodnjeneolitska poselitev zavzemala predvsem področje nedaleč od morske obale. 2. Naselbine so na področjih, ki so ugodna za kmetijstvo. 3. Sezonske naselbine za lovce ali pastirje, povečini v jamah, so tudi na od morske obale oddaljenih

območjih. Zanje je značilno, da v njihovi bližini ni za kmetijstvo ugodne prsti. Zato sklepa, da so bile to postaje "daleč potujočih" pastirskih skupnosti. 4. Nekaj najdišč kaže orientiranost na morje. 5. Impresso kulturo geografsko razdeli na dve osnovni komponenti. Kot prvo s subsistenčnim gospodarstvom v bližini obale in kot drugo s subsistenčnim gospodarstvom daleč od obale. 6. Deleži posameznih gospodarskih dejavnosti ne izstopajo, torej gre za "mešano" subsistenčno ekonomijo (poljedelstvo, lov, živinoreja, izkoriščanje morske hrane).

Z najdbami določenih vrst žitaric in orodij, ki so služila za nabiranje ali mletje zrn, je dokazano gojenje žitaric na planih naselbinah impresso kulture vzhodnega Jadrana. Zanimivo, da jamska najdišča v zgodnjem neolitiku (doslej?) ne ponujajo niti posrednih dokazov o poljedelstvu.

Po doslej zbranih podatkih je videti, da na planih naselbinah prevladuje živinoreja (ovčereja in kozjereja) nad lovom (80 - 95 % kostnih ostankov pripada domačim živalim). Visoke odstotne vrednosti dosežejo domače živali tudi v jamskih najdiščih. Jamska najdišča avtor interpretira kot pastirske postojanke. Izjema je najdišče Odmut, stratum 2, s samo 15 % deležem domačih živali. V tem času je bila jama verjetno lovska postaja.

Poudariti moram, da avtor navaja tudi podatke o domačem govedu in ovci iz mezolitskega horizonta 4 Rvne stijene. Iz Odmuta, stratum 1, navaja najdbo kozjih kosti. Po Müllerju so te najdbe dokaz o stikih med mezolitskimi in zgodnjeneolitskimi skupinami.

Ribolov je verjetno imel pomembnejšo vlogo, kot je iz dosedaj zbranih podatkov razvidno. Takšen rezultat je domnevno posledica neustreznih tehnik izkopavanja. Pomemben prehranbeni vir so bile tudi morske školjke. Zanimivo je tudi, da poznamo morske školjke iz jamskih najdišč, ki so do 100 km oddaljena od obale.

Dokaz o izmenjavi (načrtne iskanju?) surovin Müller vidi v glajeni kamniti sekiri iz zelenega jadeita. Sekira je bila najdena v Odmutu, stratum 2a. Nahajališča zelenega jadeita ("zeleni kamen") poznamo v centralni Bosni.

V naslednjem obsežnem poglavju se Müller posveti proučevanju keramičnih najdb iz zgodnjeneolitskih najdišč vzhodnega Jadrana. Najprej razdeli keramične najdbe po prepoznanih oblikah. Predmet proučevanja so mu tudi dna, ustja in aplikacije (ročaji) na posodah. V nadaljevanju prouči tehnologijo izdelovanja keramičnih posod: debelino sten posod, primesi, obdelavo keramičnih površin, postopke žganja in končno tudi okraševanje posod. Vse rezultate, ki jih je dobil, uporabi pri statistični obdelavi keramike na posameznem najdišču.

Najprej predstavi rezultate, ki jih je dobil s proučevanjem keramike na najdiščih s področja Krke - Zagore - Cetine (Pokrovnik, Vrbica, Škarin samograd itd.). Müller na podlagi statistične metode dokazuje štiristopenjski razvoj zgodnje neolitske keramike na tem območju (Impresso A, B1, B2, C). Sledi proučevanje keramičnih najdb na najdiščih v Ravnih Kotarih in na Velebitu (Smilčić, Nin, Vaganačka pečina itd.). Avtor s statistično metodo ni mogel ugotoviti razvoja zgodnjeneolitske keramike na teh najdiščih. To mu je uspelo šele s sinhroniziranjem teh keramičnih najdb s keramičnimi najdbami iz regije Krka - Zagora - Cetina.

V Istri (Vižula, Vela Gromača) je avtor ugotovil samosvojo istrsko skupino impresso kulture. Skupina "Medulin" se odlikuje po ravnem črtastem okrasu, ki je bil narejen s školjčno lupino (Muschellinenzier). Tremolo okras, ki je južno od Istre in Kvarnerskih otokov značilen za stopnjo impresso C, po Müllerjevih besedah, tukaj manjka.

S Tržaškega krasa Müller navaja kot najdišče z impresso keramiko Vlaško jamo (tudi Pejca v Lašci / Caverna del Pettiorso). Dokumentiranih najdiščnih podatkov o impresso keramiki iz Vlaške jame nimamo. Kljub nekaterim pomislekom o izvoru teh najdb je enotno mnenje raziskovalcev, da impresso keramiko s tega najdišča lahko povežemo z najzgodnejšo

impresso stopnjo vzhodnega Jadrana ali stopnjo Zagora A po Müllerju (Š. Batović, Neolitski ostaci iz Nina i njihov položaj u okviru neolita na Mediteranu, *Diadora* 3, 1965, 36; F. Leben, Stratigrafija in časovna uvrstitev jamskih najdb na Tržaškem krasu, *Arh. vest.* 18, 1967, 65, 67; Müller 1994, 141). Nekaj fragmentov impresso keramike poznamo še z najdišča Pečina na Leskovcu (Grotta Azzurra di Samatorza). Müller to keramiko povezuje z istrsko skupino "Medulin." Za ostale najdbe impresso keramike s Tržaškega krasa Müller meni, da v teh primerih ne moremo govoriti o impresso kulturi, ker pač gre za najdbe, ki jih lahko interpretiramo kot srednjeneolitske ali kot import.

Müllerju so dokaz o stikih med mezolitskimi in neolitskimi skupnostmi na Tržaškem krasu maloštevilni fragmenti impresso keramike. Impresso keramika naj bi se na tem območju pojavljala izključno kot import. Za to domnevo mu služijo tudi radiokarbonske datacije poznomezolitskih plasti na Tržaškem krasu in v Sloveniji, ki delno izkazujejo enake vrednosti kot C 14 datacije zgodnjega neolitika na vzhodnem Jadranu (npr. datacije mezolitskih plasti iz jame Benussi in tudi z Brega pri Škofljici; za C 14 datacijo z Brega pri Škofljici glej Budja 1993, 175 in Velušček, *Arh. vest.* 46, 1995, 327-337). Da je domneva o stikih med skupnostmi, ki so že poznale keramiko, in mezolitskimi skupnostmi upravičena, potrjujejo dobro dokumentirane najdbe keramike v mezolitski plasti jame Stenašca. Ognjišče iz mezolitske plasti s keramiko je radiokarbonsko datirano v čas 6700 ± 130 BP (P. Biagi *et al.*, The Late Mesolithic and Early Neolithic Settlement of Northern Italy: Recent Consideration, *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 1993, 48, 49). Budja keramične najdbe iz Stenašce interpretira kot enega od dokazov o istočasnem procesu neolitizacije na področju Caput Adriae in na vzhodnem Jadranu (Budja 1993, 178).

Z območja južnega Jadrana (južna Dalmacija, Črna gora, Albanija) predstavi Müller Markovo špiljo, Gudnjo, Velo špiljo na Korčuli, Crveno stijeno, Blaz itd. Za zgodnjeneolitsko keramiko s teh najdišč najde avtor tipološke paralele predvsem v stopnjah Zagora A in B. Na nekaterih najdiščih se na keramiki pojavlja tudi tremolo okras. Najdbe s Korčule in s Pelješca kažejo določeno povezavo z najdbami v južni Italiji. Ob tem je vsekakor potrebno omeniti najdbo cardialno okrašenega keramičnega fragmenta s Palagruže (Jankova njiva; T. Kaiser *et al.*, Palagruža, arheološko srce Jadrana, *Arheo* 16, 1994, sl. 5; glej še Š. Batović, Jadranska zona, v: *Praist. jug. zem.* 2, 1979, 513). Del najdb z najdišča Blaz v Albaniji pa lahko povežemo s centralnobalkanskimi in egejskimi kulturnimi skupinami.

V Hercegovini in vzhodni Črni gori avtor predstavi zgodnjeneolitska najdišča brez cardialne keramike (npr. Zelena pečina in najdišča, kjer se cardialna keramika pojavlja (Ravliča pečina, Odmut itd.). Vsa ta najdišča združijo v lokalno impresso skupino "Humina," za katero je skupna značilnost velika oddaljenost od morja in kot posledica tega neizkoriščanje morskih prehranjevalnih virov.

V celoti gledano Müller ugotovi petstopenjski razvoj impresso keramike na vzhodnem Jadranu. Stopnja A1 predstavlja začetek razvoja. To stopnjo označuje preprosta ornamentika: odtisi prstov, nohtov, preprosto žigosanje (Stempelungen) in verjetno preprosti motivi, narejeni s školjčnimi lupinami. V stopnji A2 je okrasna motivika, ki je znana iz stopnje A1, izpopolnjena. Poleg znanih preprostih motivov se sedaj pojavljajo enostavne okrasne črte in skrbno izvedeno žigosanje.

Impresso B1 se odlikuje s cardialnim cikeak okraševanjem, vbodi in kompleksnimi črtastimi ornamentami. V stopnji B2 se pojavi necardialni cikeak okras.

V impresso C stopnji pridejo do izraza lokalne variante s samosvojo okrasno motiviko. V Dalmaciji prevladuje tremolo okras.

V poglavju o nekeramičnih najdbah se mi zdi zelo pomembno to, da je avtorju uspelo tudi na osnovi kamnitih najdb potrditi

nekatero lokalne skupine impresso kulture (npr. skupino Medulin).

Vsekakor je s pozicije stroke najpomembnejši del Müllerjeve disertacije odlomek, ki govori o stratigrafiji in dataciji. Müller tukaj ponovno predstavi že večkrat objavljene radiokarbonske datacije vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika (Müller prvič objavi vzhodnojadranske zgodnjeneolitske radiokarbonske datacije skupaj s Chapmanom - J. Chapman in J. Müller, Early farmers in the Mediterranean Basin: the Dalmatian evidence, *Antiquity* 64/242, Oxford 1990, 127-134).

Na "napačno" Müllerjevo interpretacijo nekaterih radiokarbonskih datacij je opozoril Budja (datacija sloja 1a iz Vele špilje na Korčuli). Budja namreč trdi, da nekatere radiokarbonske datacije, ki naj bi dokazovale začetek impresso kulture na vzhodnem Jadranu, v bistvu dokazujejo predneolitski horizont (Budja 1993, 176, 177).

Kakorkoli že, Müller na osnovi rezultatov, ki jih je zbral, domneva začetek impresso kulture (impresso A) na vzhodnem Jadranu okoli 6100 cal BC. V tem času prevladujejo predvsem jamska najdišča. Verjetno je že obstajalo tudi najdišče na prostem Vrbica (Chapman, Müller 1990, 132). Batović uvršča "enoslojno" najdišče Vrbica v 2. stopnjo impresso kulture (Batović 1979, 483).

Okoli 5800 cal BC naj bi se začel notranji razvoj impresso kulture s pojavom novih okrasnih elementov (impresso B). Jasno se izdvoji tudi lokalna impresso skupina "Humina" (Hercegovina in vzhodna Črna gora), ki naj bi začela z razvojem že v stopnji impresso A1 (Müller 1994, 152).

Izrazita regionalizacija se začne šele od okoli 5650 cal BC naprej. V tem času v srednji in severni Dalmaciji na keramiki prevladuje tremolo okras (impresso C). V Istri se razvija skupina Medulin, skupina Humina živi dalje. Lahko rečemo, da so istočasni trije različni keramični stili, ki so tudi geografsko ločeni, v okviru iste vzhodnojadranske impresso kulture.

Okoli 5500 cal BC se prične v Dalmaciji razvoj danilske kulture. V Istri živi lokalna impresso skupina Medulin do najpoznejše 5100 cal BC.

Odnos med zgodnjim in srednjim neolitikom se zdi jasen. Müller navaja sedem najdišč, kjer zgodnjeneolitski plasti v stratografskem zaporedju sledi srednjeneolitska plast (Smilčić, Markova špilja, Samograd, Vela špilja na Korčuli, Gudnja, Blaz, Crvena stijena).

V Istri živi v srednjem neolitiku "zgodnje- in srednjeneolitska skupina Medulin" (Müller 1994, 192). Müller poudarja, da v Istri še ni bila najdena danilska keramika.

Pred nedavnim je bilo na severu Istre odkrito plano najdišče Sermin s srednjeneolitsko keramiko (npr. frag. danilskega ritona). Damijan Snoj za "danilsko" keramiko s Sermina najde najbližje paralele v jamah na Tržaškem krasu (D. Snoj *et al.*, Sermin, *Var. spom.* 34, 1992, 91-106).

Na Tržaškem krasu predstavlja neolitski substrat skupina "Vlaška." Keramične najdbe dokazujejo povezanost s srednjim neolitikom Dalmacije in zgodnjimi agrarnimi skupnostmi severne Italije.

Zelo pomembno je tudi, da Müller, podobno kot Batović, domneva kontinuiran prehod iz zgodnjega v srednji neolitik na vzhodnem Jadranu, s to razliko, da Müller izrecno poudarja, da je takšen prehod opazen samo na geografsko omejenem prostoru. Kot primer navaja pojav srednjedalmatinske danilske kulture samo na tistih najdiščih, kjer je dokumentirana tremolo (impresso C) stopnja vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika.

Müller zanika kontinuiran prehod iz poznega mezolitika v zgodnji neolitik. Iz zgodnjeneolitskih najdišč je razvidno, da kamena industrija ne sledi mezolitski tradiciji. Vsekakor je poleg domnevne "kolonizacije" iz južne Italije zanimiva tudi teorija o "izgubi lastne identitete" mezolitskih skupnosti (akulturacijska teorija). Pravzaprav se Müller z akulturacijsko teorijo nekoliko približuje Batoviću, ki zagovarja neprekinjen razvoj kulture iz srednje kamene dobe na vzhodnojadranskih

tleh. Batović razume neolitizacijo kot posledico neposrednih stikov med prebivalci zahodne in vzhodne jadranske obale (Batović 1979, 520, 521).

V poznem mezolitu obstaja na vzhodnem Jadranu castelnovienska kultura, ki je glede na radiokarbonske datacije okoli 400 let sočasna z neolitsko impresso kulturo (Müller 1994, 196, 197).

Proces neolitizacije si Müller razlaga s kontaktnimi conami (Mischkomplexe) med neolitskimi in mezolitskimi skupnostmi. Kot primer navaja Crveno stijeno. Mezolitske skupnosti naj bi po določenem obdobju sosedskega bivanja postopno prevzele nekatere prvine, ki opredeljujejo neolitski način življenja. Sprva je to živilnoredja, kasneje tudi keramika. Mezolitska kamena industrija se istočasno z uvajanjem "neolitskih" novosti ne spremeni. Ali velja takšen neolitizacijski model tudi na Tržaškem krasu, je trenutno, na podlagi sedanjega stanja raziskav, nemogoče preveriti (o problematiki na Tržaškem krasu glej E. Montagnari Kokelj, *The Transition from Mesolithic to Neolithic in the Trieste Karst, Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 1993, 69-75; za neolitizacijske modele Budja 1993).

V naslednjem obsežnem poglavju Müller razglablja o odnosu med vzhodnojadransko impresso kulturo in sosednjimi zgodnje-neolitskimi kulturami. Na centralnem Balkanu obstaja zgodnje-neolitska kultura Starčevo, ki je istočasna impresso kulturi vzhodnega Jadrana. V Grčiji se že okoli 6800 cal BC pojavi na osmih najdiščih najzgodnejša monohroma keramika (kasneje navaja za najstarejšo keramiko številko okoli 6500 cal BC). Pojav monohrome keramike na nekaterih mezolitskih najdiščih vzhodnega Jadrana Müller pojasnjuje s stiki med nosilci impresso kulture z mezolitskimi skupnostmi ter selektivno izbiro monohrome keramike pri mezolitskih skupinah. Časovno to usklajuje s podatki, da so v Grčiji znana najdišča s samo monohromo keramiko do okoli 6000 cal BC ter da takšno keramiko poznamo tudi v zgodnjem in v srednjem neolitu kot standarden inventar na vseh najdiščih s slikano keramiko.

V Apuliji se začne keramični neolitik okoli 6600 cal BC. Okoli 5650 cal BC se na tem območju, podobno kot na vzhodnem Jadranu, pojavi tremolo okras. V tem času se v Apuliji začne izrazita regionalizacija. Stiki med vzhodnojadransko obalo in Apulijo se močno okrepijo prav v stopnji impresso C vzhodno-jadranskega zgodnjega neolitika.

Radiokarbonske datacije kažejo na kasnejši začetek mešanega agrarnega subsistenčnega gospodarstva v Kalabriji in na Siciliji (od 5800 cal BC naprej) ter na Malti (od 4900 cal BC naprej). Proces neolitizacije teh področij bi se lahko opisalo kot "usmerjen" akulturacijski proces, ki je prišel iz Apulije preko Sicilije na Malto.

V 7. tisočletju BP živijo v severovzhodni Italiji mezolitske skupnosti (kulturno castelnovien), proti koncu tisočletja pa se tudi na tem področju začne neolitik. Nove radiokarbonske datacije z najdišča Cesena pomikajo regionalni začetek neolitika v čas proti sredini 7. tisočletja BP, to je približno sočasno s širjenjem vlaške (danilske) kulture na Kras (Biagi *et al.* 1993, 49).

Neolitizacija je Ligurijo dosegla okoli 5800 cal BC.

V zadnjem poglavju avtor na kratko predstavi dosedanje teorije o začetku neolitika na Mediteranu (kolonizacijska teorija, teorija o avtohtonem začetku neolitika, akulturacijska teorija *itd.*)

Na podlagi radiokarbonskih datacij s poznomezolitskih najdišč in z najdišč z impresso keramiko na Mediteranu je avtor razvil teorijo o avtohtonem nastanku neolitika na jadranski obali oz. v južni Italiji (iz južne Italije naj bi izhajal tudi vzhodno-jadranski neolitik). V južno Italijo naj bi z območja Grčije prišle kot posledica stikov med zgodnjimi neolitskimi skupnostmi drobnica in nekatere vrste žitaric (*Triticum dicocum* in *Hordeum sp.*).

Po drugi strani tezo o avtohtonem nastanku jadranskega neolitika potrjujejo C 14 datacije s Sardinije, Korzike, iz južne

Francije in z Iberskega polotoka, ki dajejo približno enake vrednosti, s tem, da je materialna kultura različna (Jadran - impresso kulturni krog, zahodni Mediteran - cardialni kulturni krog).

Radiokarbonske datacije na najdiščih z impresso keramiko s sirijsko-kilikijske obale izkazujejo praviloma nekoliko mlajše datume kot ustrezne datacije na osrednjem Mediteranu. Prav tako so najstarejše keramične najdbe s Cipra in Krete datirane v čas od 6500 cal BC. V Afriki naj bi se po doslej znanih podatkih začel neolitik nekako v 6. tisočletju pr. n. š.

Ob prebiranju "Vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika" se ne morem znebiti dejstva, da je delo rezultat in odsev dosedanjih raziskav, kar avtor tudi večkrat poudari. Predvsem bi opozoril na skromno število radiokarbonskih datacij vzhodnojadranske impresso kulture. Kljub temu, da Müller ne prinaša nič presenetljivo novega, bi lahko rekel, da je to v tem trenutku edino delo, v katerem je na moderen način interpretirano skromno in včasih dokumentacijsko sumljivo gradivo vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika. Prav uporaba in interpretacija dosegljivih podatkov (tudi njihovo bolj ali manj kritično ovrednotenje) je Müllerju, z redkimi izjemami pri tako obsežni nalogi, čudovito uspela.

Ali so v tem delu predstavljene ugotovitve pravilne, bodo pokazala bodoča raziskovanja. Vsekakor je Müllerjeva disertacija z obsežno citirano literaturo zelo dobro izhodišče za nadaljnje raziskave in bodoče raziskovalce vzhodnojadranskega zgodnjega neolitika ali impresso kulture.

Anton VELUŠČEK

Rastko Vasić: *Die Sichern im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. Prähistorische Bronzefunde 18/5, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1994. ISBN 3-515-06292-0. 66 strani, 42 tabel.

Avtor predstavlja 631 celih ali fragmentiranih srpov. V rokopis, ki je nastajal v letih 1985-1990, so vključeni tudi srpi iz depojev Kličevac I, II in Bradarac odkriti v letih 1992 in 1993.

Srpi se pojavljajo le v severnem delu obravnavanega območja. Najpogostejši so v depojih II faze, trije so bili najdeni v naseljih, štirje pa so domnevno iz grobov. Pri 60% se je dal določiti tip, od tega je 82% jezičastoročajnih, 15,5% gumbastih, ostalo so kavljasti in srpi posebnih oblik.

V uvodnih poglavjih avtor v skladu s standardi serije predstavi zgodovino raziskav, kronologijo, vire in kulturne odnose s sosednjimi območji.

Osrednji del predstavlja katalog. Začne se z gumbastimi srpi, ki jih je avtor razdelil po osnovnih delitvah H. Schmidta (*Zeitschrift für Ethnologie* 36, 1904, 416 ss) in W. A. von Brunnna (*Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Röm. Germ. Forsch. 29, 1968). Srednjebronastodobni gumbasti srpi nastopajo v dveh različicah: s prečno odebeljeno bazo ročaja ali z gumbom na levi strani ročaja. Mlajšjebronastodobni gumbasti srpi so razdeljeni na tri tipe: tip z gumbom na desni strani ročaja (tip ima glede oblikovanosti baze - ravna, koničasta, podaljšana - tri različice), tip z gumbom na sredini ročaja in tip z neodstranjenim ulivnim sistemom.

Jezičastoročajne srpe je avtor razvrstil po tipološki shemi M. Petrescu-Dîmbovițe (*Die Sichern in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, Prähistorische Bronzefunde 18/1, 1987). Zastopani so tipi Uioara 1, 2 z različico 2 a, 3 z različico 3 a, 4, 5, 6 z različicami 6 a, Gușterița II in Band, 7 z različico 7 a in 8 v dveh različicah. Dodani so še fragmenti, ki jih avtor ni mogel tipološko določiti.

Kavljasti srpi so v primerjavi z Romunijo redki, vse pa avtor uvršča v tip Micăsasa-Drajna 1 po M. Petrescu-Dîmbovițe.

Katalog zaključujejo posebne oblike in fragmenti konic in rezil srpov.

Pri risbah predmetov pogrešam puščico, ki kaže točko ulivanja (prim. M. Primas, *Die Sichel in Mitteleuropa 1. Österreich, Schweiz, Süddeutschland*, Prähistorische Bronzefunde 18/2, 1986). Zelo pohvalno pa je, da avtor pri predmetih navaja poleg dimenzij tudi težo. Ta je odločilnega pomena pri študiju orodnega denarja (prim. Ch. Sommerfeld, *Gerätgeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa*, Vorgeschichtliche Forschungen 19, 1994) in naj postane obvezen podatek v vsakem katalogu.

Primož PAVLIN

Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia I. Edizioni Quasar, Roma & Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris 1994, 290 str. 11 strokovnih člankov.

Po padcu železne zavese so se končno ponudile možnosti vsestranskega znanstvenega sodelovanja med državami evropskega Vzhoda in Zahoda. Plod takšnega sodelovanja je tudi pričujoča revija z eminentnimi člani (npr. G. Kossack) mednarodnega uredniškega odbora, med katerimi imamo tudi našega predstavnika prof. dr. Bibo Teržan. Revija izhaja v Italiji. Njena evropska, bolj rečeno zahodnoevropska usmerjenost je razvidna iz jezikov, ki se v reviji uporabljajo. Članki so pisani v francoščini, nemščini, angleščini in italijanščini; v slednjem jeziku je napisan tudi kratek uvod. Do sem vse lepo in prav, toda bralec ne more prezreti popolne odsotnosti cirilicne pisave pri citatih ruskih člankov. Človek kljub vsemu pomisli na enakopravno sodelovanje med Vzhodom in Zahodom, ki se prav v takšnih primerih postavlja pod vprašaj. Avtorji pomembnejših člankov so: G. Kossack, V. YU. Murzin in S. A. Skory, A. V. Simonenko, R. Baladić in P. Alexandrescu.

Revija zajema arheološke in zgodovinske raziskave z izredno širokim časovnim razponom od prazgodovine do Otomanskega cesarstva na prostornem območju okoli Črnega morja. Prvi zvezek je razdeljen na tri osnovna poglavja: Nomadi in Črno morje, Grške kolonije, Genovsko Črno morje. V prvem poglavju se srečamo z arheološkimi članki, ki obravnavajo problematiko v zvezi s Kimerijci, Skiti in Sarmati, torej s 1. tisočletjem pr. n. š., to je s temo, ki se posredno ali neposredno dotika tudi našega ozemlja, zato je še toliko bolj opazno pomanjkanje dobrih in predvsem preglednih kart razprostranjenosti, ki bi bralcu omogočile orientacijo v prostoru od Češke do Srednje Azije. V drugem poglavju so dela, ki obravnavajo približno isti časovni razpon toda s povsem drugega vidika, in sicer se tu srečamo s prvimi zgodovinskimi naselbinami, t.j. grškimi kolonijami. V teh člankih izvemo o prvih najdbah feničanskih kulturnih statuet v Romuniji, o pridobivanju soli na severnih obalah Črnega morja v zadnjem tisočletju pred n. š., ki nam po avtorjevem mišljenju izpričuje zelo intenzivne stike med Heleni in domačini, ki šele trkajo na vrata zgodovine. Nadalje smo seznanjeni z novimi epigrafskimi dognanji o politični ureditvi dorske kolonije Kallatis (današnja Mangalia v Romuniji). V zaključku tega poglavja je članek, ki se ukvarja z getskim opustošenjem grške kolonije Istros ob koncu prvega tisočletja pr. n. š. Uničenje kolonije je dokumentirano v arheoloških plasteh in s keramikom, ki je delno tukaj predstavljena. Zadnje poglavje je posvečeno raziskovanju po sledih Genovežanov ob Črnem morju v poznem srednjem veku in nas seznanja z zelo razvejano trgovino s sužnji, z lokacijami v srednjem veku pomembnih trgovskih središč, ki so pozneje izgubila veljavo in bila odtlej zapuščena ter pozabljena. In za konec dva članka, ki nam podajata, na osnovi takratnih virov, študije o odnosih med domačimi oblastniki in trgovci iz Ligurije v 14. in prvi polovici 15. stoletja.

Skratka, to je zelo ambiciozno zastavljen projekt, ki naj bi skušal nadomestiti polstoletno zaprtost prostora, ki je tu obravnavan. Zelo posrečena je tudi predstavitev različnih, a vendar istočasnih kulturnih ambientov, kar nam omogoča boljše predstavo o dogajanju na nekem geografskem območju, ki je nekajkrat večje od Slovenije, a vendar deluje kot homogena celota. Nasprotno pa se zdi vključitev srednjeveške problematike v isti zvezek nekakšen poskus pridobiti čim večji krog bralcev, da bi bilo izhajanje revije tudi ekonomsko upravičeno. Ob koncu bi poudaril, da je to revija, ki jo je vredno brati, saj nam iz prve roke, avtorji so povečini domačini, posreduje podatke, ki so nam bili doslej nekoliko težje dostopni.

Anton VELUŠČEK

Veneti, Romani e Celti. Gli scavi nell'area del santuario tardorepubblicano di Sevegliano (agro di Aquileia). Comune di Bagnaria Arsa, Udine 1993. Teksti: M. Buora, A. Candussio, G. Cassani, M. Fasano. 23 strani, 17 risb, 6 kart razprostranjenosti.

Katalog k razstavi arheoloških izkopanin iz Sevegliana, pomembnega najdišča amfor v zaledju Akvileje, ki je bila na ogled od 10. decembra 1993 do 6. januarja 1994 v furlanskem mestecu Bagnaria Arsa, je delo štirih avtorjev, ki so sami sodelovali pri izkopavanjih. Kot je razvidno iz podnaslova, gre za izkopanine prostora poznorepublikanskega svetišča v Seveglianu.

Na naslovni strani je risba okrasne štukature nekdanjega templja. Predstavljeni arheološki material zajema ornamentirane dele templja, amfore, namizno posodje, olenke, steklo in novce. Knjižica ni standardni inventarni katalog razstavljenih artefaktov, ampak zbirka kratkih razprav, ki predstavljajo rezultate arheoloških izrednotenih posameznih vrst izkopanin. K nekaterim vrstam posodja so pridane tudi karte razprostranjenosti. Katalog je razdeljen v nekaj večjih poglavij s pododdelki.

V uvodnem poglavju izvemo osnovne podatke o najdišču, o izkopnih fazah in o pomembnosti najdb.

Prve antične najdbe iz Sevegliana izvirajo iz let 1870 do 1881, tem je sledila najdba večjega števila amfor leta 1908, od začetka sedemdesetih let pa so začela prihajati na dan bogata odlagališča amfor. Januarja leta 1973 je bilo v enem od teh najdenih 140 amfor v treh skupinah. Te amfore so bile skupaj z materialom iz prejšnjih raziskav in z materialom, pridobljenim ob izkopavanjih, ki so jih vodili A. Candussio, A. Nazzi in E. Macuglia v sedemdesetih letih, objavljene leta 1985 v reviji *Aquileia nostra* 56. Takrat je ostalo odprtih še niz vprašanj o trajanju odlaganja in dejanski funkciji amfor. Zadnja faza raziskav je nastopila z začetkom lokacijskih del na skrajnem robu zazidalnega prostora konec leta 1990, ko je bilo potrebno nadzirati gradbena dela, izvesti vrsto zaščitnih posegov in tudi pravo izkopavanje pod nadzorstvom Civici musei in Società Friulana di Archeologia, ki je bila takrat ustanovljena. Prva faza del je zajela prostor 4500 m². Leta 1992 in 1993 so bile izvedene načrtne kampanje na površini nekaj več kot 600 m², z namenom ugotoviti, kako daleč sega arheološko ležišče. Material teh izkopavanj je še v fazi obdelave; v pričujočem katalogu so prikazani le preliminarni izsledki arheoloških analiz, ki naj bi pokazali pomen arheološkega zapisa v Seveglianu.

V poglavju z naslovom *Bogovi in živali* so poleg pomena in lege najdišča predstavljene najdbe ostankov republikanskega templja, novčne najdbe in zakladna najdba srebrnih novcev iz konca 3. stoletja pr. n. š.

Kraj se nahaja na točki, kjer je mogočna rimska magistrala iz Padske nižine (*via Postumia* zgrajena 148 pr. n. š.) zavila proti Akvileji, oddaljeni kakih 10 rimskih milj. Že pred prihodom Rimljanov je tod vodila pot za ljudi in trgovino vseh vrst. Verjetno

so ob tej cesti že v 4. ali 3. stoletju pr. n. š. nastajala svetišča ali kulturni kraji, ki so v 2. stoletju pr. n. š. dobili rimske arhitektonske forme. Na domnevo o takem svetišču antičnih Venetov v Seveglianu je v preteklih letih navajala najdba vojščaka s Herkulovim kijem, najdbe arhitekturne dekoracije kulturne stavbe, pridobljene v zadnji fazi raziskovanj med 1990 in 1993, pa so potrdile prejšnja ugibanja. Najdeni so bili tudi fragmenti iz žgane gline, ki so prekrivali lesene dele tempeljske strukture, deli strešnega vrha (*columen*), deli strešnega napušča, zaključek arhitrava itd. Nekateri fragmenti so ohranili še antično barvo. Vse kaže, da gre za *capitolium*, postavljen na forumu antičnega mesta. Tempelj v Seveglianu po mnenju avtorjev dokazuje, da so Rimljani na prostoru akvilejskega agra častili antična venetska božanstva na moderen in drag način.

V drugem poglavju z naslovom *Vino in voda* so obravnavane amfore iz Sevegliana, terakotne čaše in t. i. čaše za vodo.

Najdba amfor iz leta 1973 in njihova objava leta 1985 je pospešila študij amfor tipa Lamboglia 2, poimenovanih po znanem italijanskem raziskovalcu. Izkopavanja v letih 1990 in 1991 so pokazala, da so bile te amfore v uporabi na različne načine; postavljene so bile horizontalno, vertikalno, v vrsti, v skupinah itd. Njihova datacija pokriva približno pol stoletja, del 2. in začetek 1. st. pr. n. š., v njih pa je bilo transportirano vino. Za izvor amfor in vina v njih je več možnosti, saj je v Italiji znanih nekaj peči, ki so izdelovale ta tip amfor. Gotovo pa je obstajala tudi lokalna produkcija tega tipa amfor.

Za študij trgovskih stikov med akvilejskim agrom in padsko nižino in med Severnim Jadranom in vzhodnim Mediteranom so pomembni tudi žigi na amforah tipa *Lamboglia 2*. Na podlagi do sedaj dostopnih podatkov potrjujejo trgovanje z vinom med prostorom Akvileje in Milanom žigi PAP in MAHE, na stike z južno Italijo, Egejskim prostorom in vzhodnim Sredozemljem pa kažejo žigi NICIA, ALEX I M, DACVS, DIOD, SARAPIS, itd. Lokalno proizvodnjo amfor na prostoru Akvileje in Severnega Jadrana po mnenju raziskovalcev izpričujejo žigi GAS, PAP in PROT. Pri slednjem gre najverjetneje za ime (*cognomen*) *Protus*, ki ga poznamo tudi z akvilejskih republikanskih napisov.

V podpoglavju o terakotnih čašah tankih sten najdemo podatke o razširjenosti, času izdelovanja in značilnostih tega pomembnega namiznega posodja. Tovrstne čaše iz Sevegliana spadajo v najstarejšo fazo produkcije, še v poznorepublikansko dobo.

Poglavje z naslovom *Na rimski mizi* nam predstavi ostale vrste namiznega posodja, najdenega v Seveglianu. To gradivo živo odslkava prisotnost ljudstev različnega porekla in tudi velik promet na tem območju. Poleg rimskega posodja, ki ga do avgustejskega obdobja zastopa predvsem t. i. keramika s črnim premazom, so bili najdeni tudi fragmenti etruščanskega posodja (uvoz iz Voltere), potem skifoski tipa Morel 4391, izpričani na številnih krajih jadranske obale, pomembno vlogo pa je imel tudi uvoz iz severne Italije in območja delte Pada, ki so ga naseljevali Veneti. Za določen del namiznega posodja, ki drugod ni znano, je mogoče domnevati lokalno produkcijo.

V kratkem poglavju o oljenkah s črnim premazom izvemo, da se je šele s prihodom Rimljanov v 2. st. pr. n. š. tukaj zamenjal način osvetljevanja domačih prostorov. Medtem ko so prej svetili z bakljami, ali le z ognjišči, so Rimljani v te kraje zanesli uporabo oljne svetilke. V Seveglianu je bilo najdenih dvajset oljenk, ki se v literaturi omenjajo kot bikonične oljenke z Eskvilina (po pomembnem najdišču v Rimu).

V Seveglianu je bila najdena tudi večja količina t. i. pepelnate ali suve keramike, ki jo v severni Furlaniji lahko zasledujemo od konca 5. in vse do 1. st. pr. n. š., in nam jo prikaže naslednje poglavje. Največ fragmentov pripada skodelicam, ki so bile v celotni Benečiji razširjene med 3. in 2. st. pr. n. š. Ena od teh ima na zunanji strani *graffito* v venetski pisavi (sl. 20-21).

Na podlagi podatkov o keramiki domnevajo avtorji močno prisotnost elementov venetske kulture, kar v bistvu ne preseneča,

saj tudi drugi viri pričajo o prisotnosti Venetov na tem prostoru, zaznaven pa naj bi bil tudi močan trgovski promet v 2. st. pr. n. š. znotraj prostora Oderzo - akvilejski ager.

Manjše poglavje v katalogu je namenjeno keltski in rimski poznorepublikanski keramiki, zatem pa so predstavljeni arheološki ostanki cesarske dobe.

Pičle najdbe iz zgodnjega cesarstva kažejo na bistveno manjši pomen kraja v tej dobi. Prav tako so skromni tudi ostanki iz naslednjih stoletij, kar pa kljub temu priča o kontinuiteti uporabe ceste in verjetno tudi o naseljevanju na njenem robu. To potrjujejo tudi najdbe iz 7,48 m globokega vodnjaka, ki je bil odkrit leta 1991. Keramika in novci, najdeni v njem kažejo, da je bil v rabi od 2. st. pr. n. š. in vse do 4. st. n. š., verjetno tudi dovršen del 5. st. Med pomembnejšimi najdbami so bodalo rimskega legionarja iz 1. st. n. š., steklenica iz bronastih ploščic, datirana v čas med sredino 3. in sredino 4. st. n. š., in bronasta oljenka tipa, ki je bil v uporabi do konca 4. st. n. š.

Iz zadnjega poglavja izvemo, da je v Seveglianu nekako med koncem 4. in začetkom 5. st. n. š. deloval steklarski mojster, čigar delavnica je bila odkrita v raziskavah leta 1993.

V sklepni besedi M. Buora poudari pomen arheološkega terena v Seveglianu, predvsem za malo poznano obdobje 2. in začetka 1. st. pr. n. š. in za ravno tako neznan čas konca 4. in začetka 5. st. n. š. Po njegovih besedah ostanki venetsko-rimskega svetišča, poleg velike količine keramike in novcev, dovoljujejo študij medsebojnih vplivov in plodov paleovenetske, rimske in keltske kulture. Zaradi tega naj bi arheološka lokacija Sevegliano služila kot opora za moderne arheološke raziskave severne Italije.

Na zadnjih straneh je poleg opomb bibliografija citiranih del.

Milan LOVENJAK

Robert J. Curtis: *Garum and Salsamenta. Production and Commerce in Materia Medica.* Studies in Ancient Medicine. Ed. J. Scarborough, vol. 3, Leiden, New York, København, Köln 1991. 226 strani.

V uvodu avtor najprej predstavi Galenov recept za zdravljenje diareje s krožnikom leče, zabeljene z najboljšim garumom. Galen je bil namreč prvi antični zdravnik, ki je vpeljal uporabo ribjih omak v dietno prehrano. Pred njim je sicer svetoval ribe v razsoli tudi že Hipokrat, ne pa pravega ribjega garuma. V antiki je bila trgovina s svežim ribjim mesom in živimi ribamizelo draga in nemalokrat zdravju nevarna, zato so razvili mnogo načinov konzerviranja. Vzdlž španskih, atlantskih, afriških obal, obale Črnega morja in južne Italije so se razvili pravi industrijski predelovalni obrati. Starejše tovrstne raziskave so izhajale predvsem iz analize antičnih literarnih virov in epigrafskega gradiva. Arheološka evidenca je naraščala šele zadnja desetletja. V Galiji in Španiji so izpeljali obširne interdisciplinarne raziskave antičnih industrijskih predelovalnih centrov. Skupaj z njimi tečejo poglobljene arheometrične in epigrafske raziskave amforičnega gradiva in hiter razvoj podvodne arheologije, ki je omogočila temeljne študije tovorov potopljenih antičnih ladij. To so bila izhodišča avtorjeve obširne analize, ki jo predstavlja pričujoče delo.

V drugem poglavju se seznanimo s fermentiranimi ribjimi proizvodi, imenovanimi salsamenta, grško pa *tárichos* in *témachos*. Salsamenta so na različne načine s soljenjem konservirane ribe in ribje meso, pa tudi ostale vrste mesa. Poimenovali so jih kaj različno, glede na velikost in vrsto rib (trigonon, tetrágonon, kýbion), močno ali lahko nasoljenost (akrópastos, hemitárichos, téleios), z luskami ali brez, pa tudi glede na lov v določenih sezonah (horaíon). Rimljani niso poznali toliko različnih imen za vrste salsamenta, zato so uporabljali latinizirane grške izraze. Pač pa so Rimljani poznali

različne vrste ribjih omak: garum, alek, likvamen, murija. Osnovni izdelek je garum, alek pa je usedlina, ki nastane ob pripravi. Raba besed likvamen in murija ni povsem jasna, očitno se njun pomen sčasoma spreminja. Grki so za ribje omake pogosto uporabljali kar latinske transliteracije. Za garum so rabili izraz *gáron*, *hálme* pa je bil nekaj podobnega kot murija. S posebnimi termini so razlikovali posamezne vrste garuma, tako *oxygaron*, *oinogaron*, *hydrógaron* itd. Posebej znan pa je bil *haimátion*, pripravljen iz tuninega mesa in krvi, opisan kot najboljši (to *kállion gáron*).

Pri Maniliju in Kolumneli so se ohranili antični recepti za soljenje, Manilij in Plinij Starejši pa sta opisala tudi pripravo garuma v velikih vinskih dolijih. Plinij Starejši in Seneka slikovito opišeta pripravo in omake z besedami "illa putrescentiam sanies in pretiosa malorum piscium sanies"... Za arheologe bo vsekakor zanimiv podatek Rufija Festa, ki navaja, da prevrete omake nalivajo v stekleno posodje! Marcijal našteva potrebne začimbe, ki se morajo uležati v dobro nasmoljenih posodah, kamor kasneje zlagajo v plasteh izmenoma ribe in sol. Najboljši recept pa izvira iz 6. st. po Kr. in ga najdemo v Geoponiki: pri počasnem načinu pripravljena masa fermentira tri mesece na soncu, pri hitrejšem načinu kuhajo majhne količine v loncih. Po končanem procesu zajamejo tekočino, to je likvamen, preostala gošča pa je alek. Avtor nato primerja antične recepte za konzerviranje z modernimi, jih analizira z medicinskega stališča in preračuna njihovo hranilno in biološko vrednost.

V tretjem poglavju je skozi antične literarne vire proučil uporabo slanih ribjih konzerv in ribjih omak v medicini in veterini, posebej pri živalih v vojaških službah. Garum je bil v antiki osnovna začimba in ne osnovno živilo! Pogosto so ga predpisovali v različne terapevtske namene. V medicini so uporabljali samo najboljši garum, mešali pa so ga z vinom, vodo ali kisom. Pri zdravljenju so imela veliko vlogo seveda tudi zelišča, ki so jih uporabljali pri pripravi garuma.

V četrtem poglavju se je avtor dotaknil proizvodnje in trgovine z garumom. Študija izhaja iz podrobne analize arheoloških in pisanih virov. Za nas je posebej zanimiva kratka pregledna študija amfor, njihova datacija (sl. 1, kronološka preglednica španskih amfor) in namembnost. Proučevanje tovrstnega posodja dopolnjujejo napisi in žigi. Napisi največkrat omenjajo garum in le redko salsamenta, za kar ne vemo razloga.

Podrobno predstavi špansko proizvodnjo, ki ima dolgo tradicijo pri Feničanih, kar izpričujejo tudi mnoga ohranjena imena krajev. Znane so amfore za transport španskih omak, kakor tudi številne delavnice z značilno arhitekturo, ki kažejo skupne lastnosti. Ta mesta stojijo ob obalah z bogatim ribolovom, ob tekočih sladkih vodah, ki so jo uporabljali za čiščenje rib in posodja, tudi poleg slanih močvirij, kjer je na razpolago dovolj soli, potrebne za proizvodnjo. Od najbolj znanih je najdišče Baelo, kjer so obratovala delavnice od klavdijskega časa vse do 3. st. Poleg značilnih bazenov, sušilnic, korit itd. se za tovrstno arhitekturo značilne tudi številne okoliške kolibe, ki so nudile zavetje sezonskim delavcem. Le-ti so se verjetno selili od enega do drugega obrata, odvisno od sezone in uspešnosti ribolova. Ti obrati so imeli tudi vso infrastrukturo, templje, kopališča, vile. Neredko so poleg predelave rib v delavnicah obratovala tudi barvarne tekstila s škrlatom, kar izpričujejo bogate najdbe lupin morskih polžev vrste *Murex*.

Najbolj aktivno obdobje je bilo v času prvega in drugega stoletja, v tretjem pa je proizvodnja na tleh Španije vidno upadla. Iz literarnih virov poznamo izvoz omak v Bizanc celo še v šestem stoletju, vendar v zelo omejenem obsegu.

Odlično evidenco nudijo amfore, najdene širom imperija. Avtor se je oprl predvsem na sistematična raziskovanja v Ostiji, Terme della Nuotatore. Upošteval je tudi številne študije antičnih potopljenih ladij. Iz napisov na amforah sklepa na obstoj velikih združb španskih pridelovalcev garuma, ki so imeli nekakšen prevoznik monopol, a niso izključevali malih podjetij. Znane so tudi delavnice, ki so bile v cesarski lasti. Napis, najden v

Malaci, omenja negotiatores iz Sirije in Azije, ki trgujejo z španskimi ribjimi omakami.

Zelo cenjene so bile tudi afriške omake. Raziskani centri so bili v Thamusidi, Cotti, Tingitani. O slednji poroča Plinij, da proizvaja škrlat in tudi opiše postopek izdelovanja. Strabo omenja tudi Hadrumentum. Odkriti obrati kažejo podobne značilnosti kot španski, najbolje je poznan obrat v Cotti z vsemi potrebnimi bazeni, skladišči z amforami, stolpi itd. Ohranjenih je tudi nekaj peči za umetno segrevanje garuma. Afriški obrati so bili najbolj aktivni v 1. in 2. st., vendar so mnogi obratovali vse do 6. st. O trgovini pričajo najdbe posameznih amfor po vsem imperiju, znani pa so tudi napisi, ki izpričujejo zveze afriških navicularijev.

Pomebna proizvodnja omak je bila tudi Galija. Na obalah Atlantika so ležale mnoge delavnice. Viri izpričujejo tudi pridelovanje škrlata in tekstilno industrijo. Najštevilnejše informacije so dala izkopavanja v Armoriqi v Bretagni, kjer so raziskali okoli petdeset različnih obratov. Tudi tukajšnja industrija je bila najmočnejša v času prvih stoletij po Kr. V 4. st. proizvodnja skoraj povsem upade zaradi kriz, popolnoma pa zamre v 6. st.

Trgovina je pustila veliko sledov. Najvažnejše podatke nam nudijo tovari potopljenih ladij, znani so tudi napisi negotians muriarum (*CIL XIII*, 1966). Največje pristanišče Fos je bilo na Renu, kajti vodne poti so bile mnogo cenejše. Po vsem imperiju so bile najdene številne galske amfore za garum, vendar pa po 2. st. število amfor upade, kar je povezano morda tudi z naraščanjem števila vojakov, ki ne marajo mediteranskih jedi.

Obale Italije so bile izredno bogate z ribami. Znana pa je tudi tekstilna industrija na Brindiziju. V Baiae so bili nasadi ostrig in ostalih školjk. Ohranjeni so številni literarni viri. Strabo poroča o nasoljenih ribah iz Veleje in Beneventa, Plinij piše o garumu iz Pompejev in muriji Thurije, o opazovalnih stolpih za lov na tune v Cosi in Populoniji ter omenja tekstilno industrijo iz Puteolija in Tarenta.

O trgovini z italskimi ribjimi omakami nam nudijo sorazmerno mnogo podatkov pisani in arheološki viri. Od slednjih izstopajo predvsem najdbe v Ostiji, Rimu in Pomejih, pa tudi številne najdbe amfor po vsem imperiju. Iz Pompejev je znanih stoštrideset napisov o omakah, a le enaindesetdeset z amfor, vsi ostali so z vrčev, urcejev. Iz napisov na amforah in nagrobnega napisa, najdenega blizu Herkulanea, poznamo po imenu proizvajalca omak Aula Umbricija Skavra. Izkopana je tudi njegova hiša z doliji, v katerih so bili ostanki aleka ter amfore s kontrolnim napisom EX OFFICINA SCAURI (*CIL IV* 2572, 2574, 2577).

Prav tako so znane in raziskane delavnice garuma s Sicilije in Korzike, ki so predelovale predvsem tune. Trgovina je poznana predvsem iz pisanih virov, omenja se znameniti sardinski tarihos, ki postane termin samo za najboljše konzerve. Ne vemo, ali so imeli tudi lastno posodje.

Na Sardiniji, ki je imela zelo bogato proizvodnjo, so polnili omake v vrče, imenovane bikoi. Iz literarnih virov vemo, da je bil tamkajšnji tarihos zelo cenjen in so ga izvažali celo v Palestino. Predelovalni centri so ležali blizu Gele, Agrigenta in Kokanijskega slanega jezera. Mnogi od teh centrov so raziskani in kažejo podobne značilnosti kot španski.

Za Istro imamo podatke o državnih ribarnah in tekstilnih barvarnah. Pri Kasijodoru beremo "haec loca et garismatia plura nutriunt et piscium ubertate gloriantur" (*Variae* 12. 22. 4) Nedvomno je Istra pokrivala predvsem domače potrebe, saj so tudi tam, tako kot v Italiji, pogosto najdeni ostanki španskih amfor za ribje omake oblike Dressel 7-11.

Kot poročajo literarni viri so bile cenjene ribje konzerve tudi z območja Jadrana. Plinij sporoča o salonitanskih barvarnah, za katere je znano, da so delovale tudi v pozni antiki.

Grki so poznali garum že vsaj v 7. st. pred Kr., ko so začeli kolonizirati Črno morje. Tarihos so se naučili izdelovati od

tamkajšnjih prebivalcev. Izdelovali so ga na Tasosu, Delosu, Paparetusu že od 4. st. pred Kr. dalje in nedvomno tudi v celotnem rimskem obdobju. Znana so bogata lovišča tun na obalah Epira, Etolije, Evboje in Peleponeza, vendar antični viri ne poročajo o grški proizvodnji. Atenci so zelo ljubili ribje omake, kar dokazujejo veliko množine odkritih amfor iz vseh predelov imperija, prednjačijo pa španske. Na Korintu so izkopali skladišče amfor za španski garum. Znani so tudi izdelki iz Cipra in Bosporja.

Na Črnem morju je poznanih izredno veliko število predelovalnih centrov. Ohranjenih je veliko poročil v pisanih virih in opravljenih je bilo mnogo odličnih arheoloških raziskav (avtor upošteva vso pomebnejšo rusko, bolgarsko in ostalo vzhodno literaturo, kar je izjemno za zahodnoevropske in ameriške raziskovalce!)

Gotovo je vplival na grško kolonizacijo tudi bogat ribolov. Motiv rib je pogost na antičnih novicah Sinope in Bizantiona. Olbija, zrastle ob rečnem ustju, je bila poznana po ribjem trgu. Pri Poluksu najdemo zapis o tariche pontiká, ki jih v poznem 2. st. pred Kr. že pošiljajo v Rim.

Iz nekaterih virov so se ohranili zapisi o cenah rib, omenjajo se stolpi za opazovanje tun in imenovane so zveze ribičev. Na Kerču, Herzonesu in Krimu so raziskana središča za predelavo ogromne količine (do 160 ton!) ulovljenih rib. Delavnice so razporejene drugače kot smo navajeni na Zahodu, saj ležijo znotraj mestnih obzidij. Za pripravo garuma so pogosto uporabljali vino. Največ najdb je iz 1. st. po Kr., nekaj iz 4. in le redke iz 6. st. Ti predelovalni centri z ogromnimi kapacitetami so nedvomno zadovoljevali potrebe rimske vojske vzdolž limesa Mezije, Armenije, Bitinije in Kapadokije, na Zahod pa so vozili samo najbolj luksuzne izdelke.

Mala Azija ima številna predelovalna središča na Rodosu, Halikarnasu, Samosu in Cipru, saj je ribolov ena glavnih gospodarskih panog. Na Kosu so obratovale privatne in državne barvarne s škrlatom. O tem pogosto govorijo literarni viri, bogata pa so tudi pričevanja arheoloških raziskav (npr. na Cipru). Za trgovinske zveze nimamo posebnih podatkov, četudi ne more biti dvoma, da so predstavljale pomemben del rimske trgovske mreže.

Za področje Egipta je posebej težko, ker so papirusna poročila slabo proučena. Vemo, da je bil ribolov v tej deželi vsakdanja in nepogrešljiva gospodarska panoga, o čemer lahko beremo že pri Herodotu. Znane so mnoge vrste sladkovodnih rib in postopki konzerviranja. Nasoljene ribe so bile jed nižjih razredov, medtem ko so bile po posebnem postopku na soncu sušene ribe hrana vseh razredov, predvsem pa seveda v Egiptu stacionirane vojske. Svežih rib zaradi vročega podnebnja takorekoč že na srednje oddaljene kraje ni bilo moč transportirati.

Ohranjenih je mnogo dokumentov, ki izpričujejo individualno ali družinsko predelavo in pripravo omak ter seveda gosto razporedeno trgovsko mrežo. Ohranjeni so tudi posamezni recepti. Podobno stanje je značilno tudi za Sirijo, Palestino in Bližnji vzhod, kjer so slovele predvsem barvarne tekstila. Ribarjenje in predelava rib pa sta znana tudi z obal jezer in poznano je tamkajšnje mesto TARIHEIAL...Dovolj podatkov moremo dobiti tudi iz Sv. Pisma in Talmuda. Judje so uživali mnogo svežih in predelanih rib; najdenih je bilo tudi veliko španskih amfor za ribje omake. Odkrita skladišča amfor dopuščajo identificiranje posameznih oblik kot posodje za ribje izdelke (oblika Zemer 39, 49, 50-51).

V šestem poglavju avtor govori o proizvajalcih in trgovcih z ribjimi izdelki. Raziskal je zasebni ribolov, orodje in načine predelave, strukture malih delavnic in v njih zaposlene delavce. V teh delavnicah so lahko sušili tudi svinjsko ali kakršnokoli drugo meso. Ribiči so plačevali IUS PISCANDI, sicer pa je bilo morje in ribe v njem obča lastnina. Znano je, da je bilo nekaj morskih področij državna last. Iz Nove Kartagine je iz virov poznana solinarska družba, ki je plačevala davek na pridobivanje soli, vse ostale dejavnosti pa niso bile obdavčene.

Avtor iz številnih podatkov zaključuje, da je bilo veliko privatnih in individualnih delavnic, ki so delovale neodvisno od države in so med seboj tekmovali.

Žal je zelo malo znanega o lastnikih solin; poznamo le Gracijanov in Valentinjanov edikt, s katerim sta prepovedala prodajati vino, olje in likvamen ljudem zunaj rimskih meja.

Po napisih sodeč so bili trgovci pogosto specializirani za prodajo posameznih izdelkov. Nekaj je znanih po imenu, tako npr. Tiberij Kaludij Docim, v Rimu umrl osvobojenec iz Afrike, ki se je označil kot "negotians salsamentarius et vinarius".

Avtorja je zanimal tudi socialni in ekonomski status trgovcev in predelovalcev rib. Izkazalo se je, da so bili na istem nivoju kot ribiči. Trgovci z omakami so bili pogosto tujci, zasmehovani zaradi odurnega smradu izdelkov. V Grčiji so to bili običajno sužnji ali osvobojeneci, največkrat ne iz Aten.

Po drugi strani pa iz epigrafskih zapisov izvemo, kako mnogo ljudi se je preživljalo s trgovino in predelovanjem rib. Med najznamenitejšimi je gotovo bogati pompejanski trgovec Skaver; njegov sin je kmalu postal ugleden član mestne aristokracije.

Razne vrste izdelkov so zelo dobro poznane prav zaradi študije žigov in napisov (*tituli picti*), ki omogočajo podroben vpogled. Kupec je vsebino nedvomno prepoznal že po obliki amfore, vrsto proizvoda pa je deklariral napis na njej. Od 282 znanih napisov jih 70 odstotkov izvira iz Kampanije, večina ostalih pa je iz Španije. Največ napisov le z eno besedo označuje vsebino, npr. garum, ostali pa z vabljivimi izrazi podrobneje opisujejo vrsto izdelka, kar avtor duhovito enači z neonskimi napisi pred današnjimi trgovinami. Napisi so bili tako običajni, da so jih večidel zapisovali stenografsko. Titule pictae razdelimo v tri kategorije, z adjektivom, ki izraža kvaliteto, določa izvor in opiše postopek, po katerem je bil izdelek narejen. Največkrat je bila uporabljena beseda FLOS, ki sledi črki G/ari/, lahko pa sta tudi obe besedi pojavljata samo z začetnicama G/ari/ F/los/. Nikoli pa ne najdemo okrajšave za LIQUAMEN FLOS. Predvsem pa se beseda FLOS nikoli ne uporablja za likvamen. Oznake ne razumemo najbolje, morda pomeni pri izdelku še dodatno fermentiranje, ali pa pomeni le izvrstnost izdelka (kot npr. olei flos), kar bi nam odlično razlagalo ponavljanje izraza na istem napisu npr. G/ari/ F/los/ F/lori/. Torej je GF najboljši garum, GFF pa na poseben način pripravljen najboljši garum. Večkrat se pojavljajo oznake OPTIMUM in PRIMUM. Avtor je na str. 163 zbral oznake, ki se pojavljajo na napisih, in jih skušal pojasniti.

Včasih je bilo na amfori označeno tudi izvorno mesto izdelka, kot npr. GAR/um/ POMPEIAN/um/, ali HAL/ex/ HERC/ulanensis/. Pridevnik SOC/iorum/ pa že poroča o španskem izvoru omake. Poznani pa so tudi napisi kot MUR/ia/ HISP/ana/. Nekateri napisi povedo, iz katere vrst rib je bila omaka narejena G/ari/ F/los/ SCOMBR/i/ ali tudi G/ari/ F/los/ F/los/ MUREN/ae/. Ker je garum lahko pripravljen z vinom, kisom, oljem ali začimbami, pa tudi sam zase, je v takem primeru to označeno kot G/ari/ F/los/ PER SE.

O cenah garuma v kateremkoli obdobju je težko kaj reči, saj ni ničesar ohranjenega. Ko Kato govori o zapravljenosti rimske mladine in pove, da za en sam vrč pontskih slanikov odštejejo tudi 300 draham, nam to kaj malo pove o običajnih cenah tovrstnih izdelkov. Iz ostalih virov zatrdno vemo predvsem to, da so bili navadni izdelki predvsem poceni hrana za najrevnejše slojstvo in seveda vojske. Garum je bil priljubljen prehranski izdelek, ki so ga vseprek uporabljali in na široko proizvajali v grško-rimskem svetu. Ima specifičen, oster okus in še bolj značilen vonj. Viri ga opisujejo kot močan smrad. Najboljši med tovrstnimi izdelki je bil španski garum, imenovan garum sociorum, za katerega Plinij sporoča, da je stal HS 1000 ali HS 4000 za amforo in spada torej med najdražje izdelke, ki so si jih privoščile plemiške družine. Iz primerjav vemo, da je amfora navadnega garuma stala približno toliko kot enaka količina vina. Iz Diklecijanovega Edikta o cenah izvemo, da je bil najboljši garum cenejši kot prvovrstni med in je stal približno

toliko kot sekstar prevretega mošta ali pond slanikov druge vrste ali pond najboljše slanine. Iz tega sklepamo, da cena garuma v pozni antiki ni bila višja od cen ostalih prizvodov, kot lahko to razberemo iz Plinijevih poročil. Nedvomno pa je na ceno vplivala tudi cena prevoza in višina carine.

V epilogu nam avtor s pomočjo literarnih virov, npr. Rabelaisa, na kratko predstavi uporabo in predelavo ribjih omak v srednjem in novem veku. Izdelovali so jih še na Vzhodu in Zahodu vse do osemnajstega stoletja, vendar v veliko manjšem obsegu. Uporabljali so jih v prehrani in zelo cenili v medicini. Avtor domneva, da je priljubljenost omak upadla zaradi prepovedi uporabe v krščanski prehrani, ki se je še poostriala v srednjeveški in renesančni katoliški Evropi. Riba je utelešala smisel pokore le kot mrzlo, brezkrvno meso; tako je zelo narastala uporaba svežih, rečnih rib, medtem ko postane uporaba garuma očitno nezaželena, ker se ga je pripravljalo iz celih rib in celo z dodatkom krvi. Verjetno je postal garum priznano sredstvo za vzbujanje teka, pregrešno in pohujljivo nasiten v času postenja. Predelovanje garuma in soljenje rib se je sicer ohranilo še vse v predpretekli čas, vendar samo v lokalnem obsegu.

Na Vzhodu ni nikoli utonilo v pozabo, v Turčiji ga še uporabljajo kot dodatek jedem.

V prvem dodatku je avtor zbral osem ohranjenih antičnih receptov za garum, v drugem je zbral oznake v titulih pictih, v tretjem pa imena, ki se pojavljajo v njih.

Sledi izjemno obsežna bibliografija, kjer srečamo vsa pomembnejša dela in članke na to temo. Enormno število citirane literature dokazuje izvrstno poznavanje problematike in nenavadno dober vpogled ne samo v zahodnoevropsko, temveč enakovredno tudi vzhodnoevropsko arheološko literaturo. Presenetljivo je suvereno združevanje humanističnih in ekzaktnih znanstvenih področij kot so antični pisani viri, epigrafika, arheološka raziskovanja in medicinska veda.

Prav zato zlahka prezremo občasno razdrobljenost in neenotnost teme ter rahlo izmikanje bistva. Včasih se pojavi tudi nepotrebno ponavljanje podatkov. Za arheologe so izjemnega pomena predvsem četrto in peto poglavje o proizvodnji in trgovini ribjih izdelkov ter šesto o organizaciji in socialno-ekonomskem statusu proizvajalcev; prav tako ne smemo prezreti dodatkov o napisih na amforah.

Kljub natančnim analizam pa za naše področje ne upošteva raziskav T. Bezeczkega.

Zaključki po mojem mnenju ne nudijo pravega vpogleda v podrobnosti študije izjemne vrednosti in niso enakovredna sinteza obsežne analize.

Knjiga je sad presenetljivega interdisciplinarnega raziskovanja in je zagotovo eden največjih dosežkov na tem področju ter nedvomno pomeni veliko pridobitev na področju arheologije in zgodovine.

Verena VIDRIH PERKO

Géza Alföldy: *Studi sull'epigrafia augustea e tiberiana di Roma*. Vetera 8. Casa editrice Quasar, Roma 1992, str. 201, 27 tabel.

Novi zvezek zbirke Vetera obsega vrsto krajših študij, ki so nastale kot preddelo za novo izdajo CIL VI, na kateri je udeležena ekipa uglednih evropskih epigrafov. Alföldy je prevzel supplementne zvezke spomenikov, ki obsegajo napise vladarjev in članov vladarske družine, ter visokih rimskih uradnikov (*magistratus populi Romani*); nekateri od napisov, ki jih objavlja v pričujoči knjigi, so bili doslej neobjavljeni, druge je avtor na novo izvrednotil in komentiral.

Knjiga je razdeljena na štiri večje dele, ki jih dopolnjujejo indeksi in tabele s fotografijami in risbami napisov. Prvi del, ki nosi naslov *Augusto, rinnovatore di Roma, e Tiberio, suo successore*, vključuje šest študij: *Un'iscrizione di Augusto nel*

Forum Romanum ed il restauro del Lacus Iuturnae; L'iscrizione dedicatoria del tempio di Mars Ultor; Un'avvertenza dell'architetto del tempio di Mars Ultor; Un dono delle due Antonie nel Forum Augustum; L'iscrizione dedicatoria del tempio dei Castori risalente all'anno 6 d. C.; Aqua Augusta per Roma. Prva govori o Avgustovi prenovi foruma in želji, da bi ga ljudstvo videlo v luči dobrotnika. V drugi študiji skuša avtor s pomočjo besedila iz Kasija Diona dopolniti posvetilni Avgustov napis na svetišču Marsa Ultorja, od katerega je ohranjenih le nekaj črk. V tretji študiji obravnava napis, ki kaže, da je arhitekt Marsovega svetišča natančno premislil položaj vsakega stebra in vsakega grebdenega elementa. V četrti analizira fragmentarni napis obeh Antonij, Avgustovih nečakinj, ki sta dali na forumu nekaj poostaviti, morda slike, vsekakor sta s svojim darom, ki je bil brez dvoma dragocen, prispevali kot članici vladarske hiše k večjemu sijaju avgustejskega foruma. V peti študiji Alföldy obravnava svetišče Kastorja in Poluksa, ki ga je dal na očetovo željo po legendarni bitki pri Regilskem jezeru (*Lacus Regillus*) postaviti že 484 pr. Kr. sin diktatorja Avla Postumija Albina in ga je obnovil med drugimi Lucij Cecilij Metel Delmatik po triumfu nad Delmati leta 117 pr. Kr., kot zadnja pa Tiberij in Druz, ki sta v nekem smislu veljala za "nova Dioskura". Avgust je dal v Rimu obnoviti tudi mestni vodovod, ki se je odtlej imenoval *Aqua Augusta*, kar je predmet zadnje študije in tem delu.

V drugem delu (*Monumenti in onore di augusto e dei membri della famiglia imperiale*), ki je sestavljen iz štirih študij (*A proposito dei monumenti delle province romane nel Forum Augustum; Due monumenti augustei nell'Area Sacra di Largo Argentina; Un'iscrizione monumentale del Foro Romano; L'iscrizione dell'arco di Druso nel Forum Augustum*), Alföldy obravnava različne epigrafske spomenike, s katerimi so bili v središču mesta Rima počaščeni vladar Avgust in njegovi najbližji sodelavci in sorodniki. To so bili monumentalni spomeniki, včasih del večje konstrukcije ali večje skulpture, ki so prispevali svoj delež k večji monumentalnosti Avgustovega foruma.

V tretjem delu (*Monumenti dell'aristocrazia romana del primo principato*) avtor analizira več napisov, ki so jih senatorju Luciju Eliju Lamiji postavile kot patronu različne *nationes* in so bili postavljeni, po vsej verjetnosti skupaj s spomeniki za Marka Licinija Krasa Frugi v portiku *ad Nationes*. V drugi študiji obravnava mavzolej Vipsanije Agripine, Agripove hčerke, prve žene Tiberija in matere cesarja Druza, ki so mu bili pozneje dodani nagrobni napisi članov družine njenega drugega moža, Azinijev. V dodatku Alföldy analizira počastilni napis za Hadrijana, ki ga je dala vladarju postaviti ena od kolonij, morda sicilski Katana, in ki je bil postavljen na istem mestu (posvečeno območje na zdajšnjem Largo Argentina), kot nekateri od prej obravnavanih avgustejskih.

Mnogi teh napisov so ohranjeni tako fragmentarno, da so njihove dopolnitve hipotetične. Avtor se tega zaveda, vendar je prepričan, da vsaka njegovih hipotez temelji na primerjalnem gradivu vzetem bodisi iz literarnih virov, bodisi z že znanih napisov, ki jim daje veliko mero verjetnosti in zato legitimnost. Alföldyjeve študije lepo dopolnjujejo dela P. Zankerja o avgustejskem forumu in o Avgustovi gradbeno-umetniški politiki, ki je bila usmerjena v propagando monarhije in princepsa kot suverena, edinega in najboljšega voditelja imperija.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Cecilia Ricci: *Lettere montanti nelle iscrizioni latine di Roma. Un'indagine campione*. Opuscula epigraphica 3. Casa editrice Quasar, Roma 1992, 43 str.

Knjižica je tretja v seriji *Opuscula epigraphica*, krajših epigrafskih študij, ki nastajajo kot študentske naloge v epigrafskem seminarju Silvia Panciere na univerzi *La Sapienza*

v Rimu. Predmet pričujoče analize so podaljšane črke, v epigrafiki običajno označene latinsko kot *litterae longae*, ki so značilni element epigrafske prakse. Avtorica študije si je postavila za cilj dopolniti hipotezo zakoncev Gordon (*Contributions to the Palaeography of Latin Inscriptions*, Berkeley, Los Angeles 1957), da *I longa* lahko predstavlja tudi kronološki indikator. Gradivo, ki ga je avtorica vzela za bazo svoje študije, predstavlja vzorec 581 napisov iz časovnega razpona od pozne republike do 6. stoletja, od katerih jih je 471 natančno ali približno datiranih, 110 pa jih ni mogoče časovno opredeliti. Vzorec je sestavljen iz napisov z religiozno vsebino, vladarskih, iz napisov senatorskih in ekvestrskih visokih uradnikov, iz napisov vladarjev nižjih uradnikov in obrtnikov in napisov iz kolumbarijev.

Podaljšane črke se lahko pojavijo na začetku, na koncu ali na sredi besede, oz. okrajšane besede ne glede na kronološko razliko. Pojavljajo se predvsem na posvetilih božanstvom in na nagrobnikih in kot kaže, se je običaj prenesel iz privatne sfere v javno. Prvi primer podaljšane črke iz vzorca je datiran v sredo 2. stoletja pr. Kr., kar sovpada s prvim velikim razcvetom epigrafike v mestu Rimu in s tehničnim napredkom v klesanju napisov ter željo mojstrov, da bi iznašli nove tehnike in nove estetske učinke. Pogosta postane raba podaljšanih črk šele v avgustevskem obdobju, ko je mogoče opaziti, da jih mojstri uporabljajo sistematično, ne nazadnje tudi zaradi varčevanja s prostorom, zato so med najpogostejšimi podaljšanimi črkami poleg *I longa*, kjer prostorski razlog sicer ne igra vloge, ravno T, F in Y, pogosto pa tudi C, predvsem v okrajšavi za konzulsko datico, *COS*, vklesani tako, da je manjši O vklesan v večji C. Črke, ki se podaljšujejo, so tudi S, K, P, R, V in A, vendar so redkeje. Do 4. stoletja po Kr. je podaljšan T med najpogostejšimi podaljšanimi črkami, od tega stoletja dalje pa se v velikem obsegu podaljšujeta tudi črki F in L. Od tega časa dalje postane podaljševanje črk moda, ki začenja preraščati v pravo manijo. Avtorica zaključuje, da je pojav podaljšanih črk v napisu lahko okvirni časovni indikator, natančneje pa njihova uporaba napisa ne more opredeliti.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Richard Petrovsky: *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln*. Kölner Studien zur Archäologie der Römischen Provinzen 1. Verlag Marie L. Leidorf, Buch am Erlbach 1993. 411 pagine, 43 tavole, 6 carte.

Nel primo volume di una collana (KSARP) dedicata all'archeologia delle provincie e promossa da Thomas Fischer, Petrovsky propone i risultati di un lavoro pluriennale, fondato non solo su accurate ricerche bibliografiche ma anche sull'esame autoptico di reperti conservati in numerosi musei, in particolare tedeschi e ungheresi.

L'indagine si pone nel solco della tradizione di studi germanico-scandinava sui recipienti in bronzo, considerati come rivelatori delle direttrici commerciali e delle modalità di penetrazione romane nelle provincie e nei territori della Germania indipendente; in quest'ambito i vasi firmati dal fabbricante, se riconducibili a specifici centri di produzione, consentono attendibili ricostruzioni storiche. Nel breve capitolo dedicato alla storia delle ricerche sui bolli, dalle illustrazioni settecentesche degli scavi nelle città vesuviane in poi, appare chiaro il predominio dei ricercatori nordici, cui solo negli ultimi decenni si sono affiancati studiosi di altre nazionalità, in parte sollecitati dai congressi internazionali sui bronzi antichi, che si svolgono dagli anni Settanta con cadenza quasi regolare.

Inevitabile dunque il confronto con gli illustri predecessori, e in particolare con Eggers, risolto nell'elaborazione di una "nuova" tipologia (*Teil 1*, pp. 21-138, tavv. 1-4), atta a consentire una più precisa classificazione degli esemplari e più puntuali

distinzioni cronologiche, e necessariamente corredata delle concordanze con i repertori precedenti.

L'ampiezza degli obiettivi postisi dall'Autore in questa parte del lavoro (per ciascuno dei 66 tipi individuati, definizione morfologica, cronologica, funzionale e dei centri di produzione) ha forse costituito un limite per l'approfondimento delle indagini, specialmente nella disamina di quella che viene - con felice intuizione - denominata "prima generazione" del vasellame romano in bronzo, cioè la produzione tardorepubblicana: i risultati di una tavola rotonda su questo tema, editi peraltro dopo la consegna per la stampa del testo di Petrovsky, apportano numerose novità, riguardo al periodo e alla distribuzione delle fabbriche, oltre che alla tipologia e alla funzione, di questi recipienti (cfr. *La vaisselle tarde-républicaine en bronze. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes, 26-28 avril 1990*, a c. di M. Feugère, C. Rolley [Dijon 1991]).

Le parti 2 e 3 del libro, dedicate al catalogo rispettivamente dei fabbricanti e dei recipienti bollati, costituiscono un'imprescindibile base di lavoro per ogni futura ricerca sul tema. Per ogni produttore vengono specificati (*Teil 2*, pp. 139-183): sede della fabbrica; tipi realizzati; numero, luogo di rinvenimento e caratteristiche tecniche degli esemplari noti; collocazione, forma e lettura del bollo; arco cronologico di produzione. Nel catalogo dei vasi bollati (*Teil 3*, pp. 185-343), si rileva la volontà di dare ad ogni esemplare una "carta d'identità" il più possibile completa, comprensiva delle citazioni bibliografiche e con le diverse letture dei bolli proposte dagli studiosi precedenti. In calce al testo, un'articolata serie di indici e tabelle favorisce le ricerche e i riscontri interni.

Le tavole, esclusivamente grafiche per contenere i costi di pubblicazione (secondo gli intenti dichiarati da Fischer nella prefazione), comprendono, oltre alla presentazione della tipologia, l'illustrazione di molti dei circa 750 esemplari catalogati (tavv. 5-38, con disegni di diversa provenienza), una significativa selezione dei bolli in parte rilevati dall'Autore stesso (tavv. 39-43), infine sei carte di diffusione dei prodotti di alcuni fra i più importanti bronzisti.

Si tratta nel complesso di un'opera dalla struttura chiara e ragionata, un punto fermo per le prossime indagini, che potranno apportare nuovi contributi - in particolare sull'individuazione dei centri di fabbricazione, sulla struttura delle botteghe e sullo status sociale dei produttori - se volte alla raccolta e all'analisi delle testimonianze epigrafiche e prosopografiche relative alle *gentes* coinvolte, come già avvenuto ad esempio per i *Cipii* e i *Trellii*.

Margherita BOLLA

Sabine Felgenhauer-Schmiedt: *Das Kapelle ("die Kåpile") ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhensiedlung in Oberkärnten*. Aus Forschung und Kunst, Band 27. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt 1993.

Najdišče leži v alpskem predgorju, ki terasasto pada v Ziljsko dolino. Ker je predel znan že iz predzgodovinskih obdobj neolitika, bronaste in železne dobe, je zgodovinsko-topografski pregled povsem primeren začetek tega dela. Za rimsko obdobje je značilna gosta poselitev z razpredeno cestno mrežo. Pogoste so najdbe iz prvih treh stoletij po Kr., medtem ko so najdbe iz pozne antike redke. Za to obdobje so znane predvsem višinske utrbe, tako npr. Gurina in Kapela. Slednje je kot stalno naseljeno upošteval tudi S. Ciglenečki v istoimenski študiji. V drugem poglavju je avtorica predstavila gradivo arheoloških izkopavanj iz l. 1980, ko so bile raziskane stanovanjski stavbi, cisterna in spodnja terasa. Najdbe je obdelala glede na najdiščne komplekse po posameznih skupinah. Za vsak skupek najdb daje kratek, pregleden opis predmeta in številko table ali risbe,

ki pa pravega kataloga z vsemi podatki žal ne more nadomestiti. Na koncu poglavja poskuša posamezne skupke tudi datirati. Stratigrafija je bila očitna le v dveh prostorih, ki sta pokazala istočasni horizont s plastjo žganine, datiran v konec 6. stol. Ta horizont pa še ne pomeni tudi konca naselbine. Podrobno je obdelala vse keramično in kovinsko gradivo in skušala najti analogno v vzhodnoalpskem in panonskem prostoru. Za nas so posebej dragocene analogije, ki jih je avtorica poiskala na slovenskih poznoantičnih najdiščih Kranju, Ajdnu, Hrušiči itd.

Na enak način obdela v petem poglavju najdbe iz izkopavanja R. Eggerja in slučajne najdbe. Gradivo obsega tudi prazgodovinske najdbe iz časa kulture žarnih grobišč in železne dobe. Poleg številnega gradiva iz zgodnjecarskega obdobja obsegajo izkopavanja tudi številno poznoantično fino in grobo keramiko, steklo, nakit, orodje in orožje, med drugim tudi pozlačeno čelado tipa Baldenheim.

V zaključku je strnila spoznanja arheoloških raziskovanj in podatkov iz antične literature, saj je že Vergil omenjal castella norica in tumulis, kar se nanaša na keltske naselbine. Za poznoantično obdobje so pomembni podatki iz Notitie Dignitatum.

Poznoantična naselbina ima elemente, ki kažejo na germanske priseljence v prvi polovici 5. stol., očitni so staroselski elementi, ki jih avtorica prepozna predvsem na grobi hišni keramiki. Pri arhitekturnih ostankih so očitne tesne vezi z izročilom rimske gradbene tehnike. Intenzivna poselitvena faza je bila v iztekajočem se 5. in 6. stol. V to obdobje sodi lesena in zidana arhitektura, ki se konča verjetno s frankovsko zasedbo vzhodnih Alp, saj je najkasnejši Justinijanov novic iz l. 541/42. Med drobnim gradivom je očitna družbena diferenciacija, prav tako pa tudi pripadnost k vzhodno germanski etnični skupini.

Nedvomno so ti kraji postali pomembni v pozni antiki zaradi številnih nahajališč železne in svinčeve rude (najdbe žlindre), kar je očitno tudi iz importiranega afriškega in vzhodno-sredozemskega gradiva.

Posamezni predmeti dobro izpričujejo prisotnost krščanstva, tako oljenka s križem in okrašeni krožniki, nekatere dele arhitekture pa lahko le domnevno povežejo z verskimi obredi.

Naselbina iz tega obdobja je bila požgana, kar avtorica povezuje s frankovskimi osvajanji, ne izvzame pa tudi slovenske naselitve. Vendar se je naselbina ohranila v skromnejšem obsegu še v poznejšem obdobju, kar izpričuje najdba pozlačenega križa iz 8. st. in še kasnejše naselitvene plasti.

Avtorica je z natančno obdelavo drobnega gradiva prišla do pomembnih zaključkov. Žal se ni odločila za skupno podrobno študijo vsega gradiva, temveč za obdelavo po posameznih poglavjih, tako da je bralec prisiljen večkrat zapovrstjo brati iste utemeljitve in razporedjanja, kajti gradivo iz vseh treh izvorov (izkopavanja iz l. 1980, stara izkopavanja R. Eggerja in slučajne najdbe) seveda kaže enotno sliko. Bilo bi delu v prid, če bi se avtorica izognila nepotrebnemu ponavljanju istih analiz.

Pri obdelavi keramike se je naslonila predvsem na (samo delno publicirane) raziskave H. Rodriguez, M. Mackensena in madžarske objave. Hayesa upošteva le pri tipologiji, docela pa izpušča tudi temeljna dela za pozno antiko, kot so Atlante delle forme ceramiche ter Società Romana ed Impero Tardoantico, npr. Anselmino, Le lucerne tardoantiche, produzione e cronologia, 227-240, in številne angleške in italijanske novejšje raziskave. Posledica tega je poskus razložiti nekatere oblike in okras s stališča alpsko-panonskega prostora, medtem ko je že na prvi pogled očiten vpliv delavnice afriške sigilate in mediteranskega kroga. Enako nastanejo težave pri opisovanju prepoznavnih nadregionalnih oblik, kjer je nujna uporaba angleških terminov in seveda potrebna velika mera previdnosti pri identifikaciji oblike in namembnosti (npr. pri opisu posameznih poznih oblik amfor). Prav tako se pri analizah kovinskega gradiva avtorica omejuje le na poznavanje najpomembnejših raziskav nemško-avstrijskega kroga, pa tudi teh

ne upošteva povsem dosledno, saj pri obravnavi poljedelskega orodja opazimo, da je prezrla temeljno objavo Pohanka, *Die eisernen Agrargeräte der Römischen Kaiserzeit in Österreich*, BAR Int. ser. 298, 1986.

Delu niso v prid slabe fotografije in res neustrezne risbe (kovinsko gradivo je največkrat brez profilov). Pogrešamo katalog najdb in zagotovo bi se našel kakšen boljši zemljevid.

Kljub (morda začetniškimi) nerodnostim, ki bi se jim ob dobrem strokovnem in tehničnem svetovanju dalo gladko izogniti, delo prinaša dober vpogled v arheološke raziskave poznoantičnega najdišča Kapela. Posebej dragoceni so avtoričini zgodovinski zaključki, ki so nastali pri podrobnem obravnavanju gradiva. Kljub očitku, da je krog uporabljene literature preozek, naj omenimo tudi relativno dobro poznavanje slovenskih in madžarskih objav.

Verena VIDRIH PERKO

Ernst Künzl: *Die Alamannenbeute aus dem Rhein bei Neupotz. Plünderungsgut aus dem römischen Gallien.* Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Monographien 34/1-4. Mainz 1993.

La seconda metà del III secolo d.C. è uno dei periodi più drammatici per le province del *Limes* renano, sconvolte dagli spostamenti delle popolazioni germaniche. E' nota, per coloro che studiano l'artigianato romano in bronzo e in argento, l'importanza dei tesori e dei ripostigli che segnano, lungo la sponda occidentale del Reno, le successive incursioni degli Alamanni.

Presso l'odierno villaggio di Neupotz, nella *Germania Superior* tra *Mogontiacum* e *Argentorate*, in un'antica ansa del Reno attualmente insabbiata e trasformata in un piccolo bacino lacustre, vennero dragati nel 1967 e tra il 1980 e il 1983 più di 1000 recipienti e oggetti di bronzo, ferro e argento.

Di questo ritrovamento, già noto attraverso la suggestiva esposizione nel Museo di Rheinzabern, esce adesso un'accurata ed esaustiva pubblicazione, in quattro volumi (testo e commento critico, catalogo e tipologia, più due volumi di tavole) a cura di Ernst Künzl.

L'autore, validamente affiancato da un competente gruppo di collaboratori, dedica un'ampia analisi alle circostanze del ritrovamento - del quale, pur se avvenuto in tempi successivi, è dimostrata l'omogeneità - e illustra puntualmente tutte le classi di oggetti, compresi quelli di tipo più utilitaristico, legati alla presenza di carri e imbarcazioni fluviali. Abbiamo infatti a che fare con un ingente bottino di vasellame e oggetti metallici, razzati in Gallia dagli Alamanni e da questi perso nel Reno sulla via del ritorno, sotto l'incalzare dell'offensiva romana promossa dall'Imperatore Probo tra il 277 e il 278 d.C.

E' interessante a questo proposito il rinvenimento di oggetti più antichi - armi celtiche, due spade e una punta di lancia, una situla in lamina di tipo renano e un'oinochoe in bronzo di produzione greca - e di suppellettili cultuale, che presuppongono il saccheggio di necropoli e di santuari.

Notevole la presenza di vasellame di bronzo da mensa e da cucina, che offre una preziosa documentazione sulla suppellettile in uso e in circolazione nel III secolo: sono documentate quasi tutte le categorie di recipienti prodotti tra il II e il III secolo nelle province gallo-romane dell'Impero, dei quali viene proposto un inquadramento completo, con evidenze di cronologia e diffusione. Lodevole l'iniziativa di riprodurre anche le fotografie dei confronti, che facilitano la lettura e offrono ulteriori spunti di riflessione.

Di questi recipienti, a tutt'oggi considerati prettamente "provinciali", mi preme sottolineare la presenza anche in Italia, nel "vuoto" che segue la catastrofe di Pompei e le poche, ma

significative, attestazioni di età traianea a Roma, "in Circo Flaminio". I vassoi ovali con manici piatti (pp. 176-193), ad esempio, sono documentati a Brescello (Reggio Emilia), Pesaro e Terracina in contesti di età antonina, attraverso riproduzioni miniaturistiche in piombo, giocattoli ed ex voto che verosimilmente riproducono forme diffuse e conosciute (cfr. M. Barbera, *I crepundia di Terracina: analisi e interpretazione di un dono*, *Bollettino di Archeologia* 10, 1991, 11-33). Un vassoio d'argento di questo tipo, attualmente disperso - che si affianca a quello già noto del Museo di Torino - è del resto stato rinvenuto a Orgia (Siena) (cfr. M. Cristofani, in: *Siena: le origini. Testimonianze e miti archeologici*, Catalogo della mostra [Firenze 1979] 102-103). Non ultimo, il noto rilievo romano delle catacombe di Marco e Marcelliano (giustamente ricordato anche da Künzl, p. 191, nota 248) che riproduce recipienti da mensa "provinciali", potrebbe essere la spia dell'esistenza di ateliers italici impegnati nel commercio e nella produzione di questo tipo di vasellame.

Ritornando ai volumi in esame, voglio ancora ricordare la sezione riservata alle analisi, che costituisce un importante punto di riferimento per gli studi futuri.

Molto curata la veste tipografica; ottimi i disegni e le riproduzioni fotografiche, anche a colori, forse anche troppo numerose: a singoli oggetti in ferro, già riprodotti graficamente, viene spesso riservata una intera tavola (cfr. ad esempio, i cerchioni di ruota delle tavv. 413-419). Tali scelte hanno certamente contribuito ad elevare il costo di una pubblicazione che, per l'impegno profuso nell'elaborazione, la ricchezza delle citazioni e l'importanza documentaria, merita la più ampia diffusione.

Marina CASTOLDI

Supplementa Italica, Nuova serie 11. Casa editrice Quasar. Roma 1993, 218 str., številne fotografije.

11. zvezek nove italijanske epigrafske serje prinaša pet pomembnih prispevkov, nove napise iz petih italjskih regij: iz štirih rimskih mest in iz območja med Benakom in Roveretom, kjer ni bilo večje mestne naselbine. Napise iz Gnatije v 2. italjski regiji Apuliji in Kalabriji je objavila M. Chelotti. Gre za 49 novih besedil (med katerimi jih je sicer več kot pol le majhnih fragmentov), od katerih so zanimivi predvsem vladarski, za Komoda in Septimija Severa s Karakalo, ter dve posvetili sirijski boginji, *Deae Syriae*.

Iz pete regije, Picena, objavlja G. Paci 21 novih epigrafskih spomenikov iz mesta Tolentina. Poleg vladarskih napisov, ki so v italjskih mestih mnogo bolj pogosti kot v provincah, je silno zanimiv nagrobni napis Tita Furija Vitalisa, katerega funkcija je označena kot *magister municipi*, kar je v latinski epigrafiki izjemno in se verjetno nanaša na nek *magisterium*, ki ni pooblaščen. Kako je bil pomemben dostop do vira žive vode, priča mejnik, na katerem je označena širina dovoljene poti do vode in izvira. Lastnik parcele je imel od take poti sicer koristi, ni pa imel pravice poti do vode, ki je morala biti dovolj široka za voz, drugim zapreti. Zanimiv je tudi napis na obesku, ki ga je moral nositi pobežli suženj, na katerem sta bila zapisana ime in naslov lastnika.

Iz 8. regije Emilije, iz mesta Parme prinaša M. G. Arrigoni Bertini 15 novih napisov, poleg zelo številnih popravkov in dopolnitev k že objavljenim besedilom. Med novimi spomeniki je tudi edini epigrafski spomenik rimskega viteza iz Parme,

Gaja Prekonija Ventilija Magna, ki je svojim tovarišem, verjetno iz pogrebne družbe, zapustil v oporoki lep kos obdelovalne zemlje, katerega najemnika naj jim omogoči skupne večerje na tem kraju. Na napisu je izrecno poudarjeno, da je bil ta predel prej zamočvirjen.

Zadnji je prispevek o novih napisih iz območja med Benakom in Roveretom v 10. regiji Veneciji in Histriji, avtor je A. Buonopane. Med 26 novimi besedili je največ posvetil različnim božanstvom, med drugimi tudi Matronam, katerih kult je za Cisalpino značilen.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Awarenforschungen 1,2. *Archaeologia Austriaca*, *Monographien* 1,2, *Studien zur Archäologie der Awaren* 3, 4, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Wien 1992. Prvi zvezek obsega 583 in drugi 645 strani, posamezni sestavki imajo tudi zemljevide in slikovne priloge gradiva.

F. Daim je samo izdajatelj obsežnega korpusa študij o problematiki, ki je kakorkoli povezana s pojavom Avarov v širšem panonskem prostoru od 7. do 9. stoletja. S prispevki sodeluje kar 21 avtorjev, ki z raznih aspektov od zgodovinskih do antropoloških - poudarek je sicer na arheoloških spoznanjih - raziskujejo ta čas in pojave, včasih zelo ohlapno, povezane s fenomenom Avarov. Razprave, izdane v dveh knjigah, se delijo v tri osnovne dele: Zgodovino in bizantinistiko, najboljše arheološki del ter antropologijo.

Ker je to obsežno delo, bom v glavnem le preletela posamezne teme in se pomudila samo ob tistih, ki zadevajo tudi naš prostor.

V prvem zvezku (Zgodovina) W. Pohl v razpravi *Oblast in obstoje razmišljanje o spreminjanju "bizantinskih" kultur ob Donavi od 6. do 8. stoletja*. Naslednja in zadnja študija na to temo je članek B.B. Phillipsa *Cirkuške stranke in barbarska noša v 6. stoletju v Konstantinoplu*.

Drugi del, ki obravnava probleme in spoznanja tega časa z arheološkega aspekta, je najbolj obsežen. V poglavju *germanske tradicije in skupnosti podaja A. Kiss obsežen pregled Germanov v Karpatski kotlini v avarskodobnem času*.

V naslednjem poglavju *Bizantinski material v avarskih kompleksih in keszthelska kultura sta dve študiji*: E. Garama *Z novci datirani grobovi avarskega časa in R. Müllerja Nove najdbe keszthelske kulture, ki bogatijo in dopolnjujejo sliko najdišč in materiala te kulture, zlasti še, ker so najdbe iz zaključenih grobnih celot*.

Tretja tema je povezava avarske države z vzhodom ter sasanidski in bizantinski vplivi v materialni kulturi kavkaškega področja. C. Balint je napisal obsežno študijo o zvezah med Iranom, Bizancem in stepo. Na osnovi groba iz Uč-tepe v Azerbajdžanu je analiziral pasne spono z okrašenimi okovi 6. in 7. stoletja. Gotovo je to pomemben prispevek k študiju povezav prostora in materiala, ki nam je geografsko sicer zelo daleč, a kulturno za tisti čas tudi blizu, in ga moramo boljše poznati. Dele pasnih garnitur, okrašenih z rastlinskimi motivi iz porečja Kame, je obravnavala E.V. Goldina. Pomembne so za ves evrazijski prostor. D. Kidd je kot notico obravnaval svinčeno matrico leva, ki je verjetno del zakladne najdbe iz Velestiona (Tesalija) in sodi v isti kulturni krog kot matrice iz Biskupije pri Kninu. T. Vida je v študiji o ročno izdelani avarski keramiki na panonskem prostoru iz grobov in naselbin nakazal njene vzhodne korenine in povezavo z azijskim prostorom (porečje Sir-Darje in Jeniseja).

V drugi knjigi se nadaljuje avarskodobna problematika, in sicer avarska država in Slovani, kulturne povezave in kronološka problematika. V tem sklopu je prva študija G. Kissa k dataciji žganih grobov avarskodobnega grobišča Keszthely-mesto. Naslednja je obsežna študija N. Profantove O avarsko-

dobnih najdbah severno od avarskih naselbinskih področij, torej z Moravske, Češke s Slovaško in Poljske. Najdbe je obravnavala tipološko z dodanim kataloškim delom, tabelami, zemljevidi in literaturo. J. Frane in A. Maštalka sta dodala še rentgensko fluorescentno analizo zgodnjerednjeveških bronastih predmetov iz Češke in Moravske.

Za naš prostor sta pomembni naslednji dve študiji. E. Szameit je v delu o kronološki uvrstitvi zgodnjerednjeveških grobov iz Sieghartskirchna iz Spodnje Avstrije in grobnih najdb iz Proleba na Štajerskem dokazoval slovansko naselitev med Ennsom in Dunajskim lesom v 8. in 9. stoletju in jo povezal s karantansko naselbinsko dejavnostjo. B. M. Szoke je v svojem obsežnem delu Povezave med gornjim Podonavjem in zahodno Madžarsko podal pregled najdišč, na katerih najdemo zgodnji karantansko-ketlaški material, avarske elemente in bajuvarske vplive ter vključil tudi najdbe iz Slovenije (Bled-Brdo, Pristava, Bohinjska Srednja vas), avstrijske Koroške (Krunzl), Spodnje Avstrije (Pitten) Štajerske in Hrvaške (Brodski Drenovac, Nin). Tako imamo skupaj z najdišči iz Madžarske, Češke in Slovaške dober pregled tega zgodnjega horizonta.

P. Tomka je v članku Avarske Sege ob pokopu (oris zgodovinskih raziskav do leta 1963) in ker je avarska materialna kultura znana pretežno prav iz grobnih kompleksov, je s tem podal pregled raziskav avarike od zadnjih desetletij preteklega stoletja do omenjene letnice z obsežnim pregledom literature vred.

Tretji sklop publikacije zajema Antropologija, in sicer obsežno študijo treh avtorjev M. Bernerja, H. Kritscherja in J. Szilvassyja. Skeleti z avarskega grobišča iz Muchendorfa (Spodnja Avstrija), z dodatkom F. Daima. Zadnji sestavek je razmišljanje S. Greffen-Petersa ob dvojnih pokopih na avarskih grobiščih o poteh in mejah antropoloških raziskav.

Tako heterogeno delo daje gotovo zelo koristen uvid v dogajanje od leta 568 do začetka 9. stoletja na prostoru, ki je povezano z avarsko prisotnostjo.

Irena SIVEC

Hans Losert: *Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 8, Rheinland-Verlag, Köln & Habelt, Bonn 1993. Band 1: Text und Katalog der Fundorte. 221 str., 69 sl., 11 bar. fot. Band 2: Tafeln. 324 tabel.

Severna Bavarska z Zgornjefrankovsko je nekaka Pepelka zgodnjerednjeveške arheologije. Je in ni kar se zdi. Podobnost tamkajšnjih najdišč z vzhodnoalpskimi je opazil že P. Reinecke, ki je sprva priznaval njihovo slovanskost, pozneje pa dokazoval možnost, da so tamkajšnja, t.i. karolinško-otonska grobišča zapuščina tudi nemških naseljencev. Korak naprej je naredil pozneje K. Dinklage, ki je zgolj nemško interpretacijo prenesel tudi na grobišča Vzhodnih Alp. Onomastične raziskave, ki so dokazovale intenzivno slovansko poselitev, so ostajale nekako ob strani. Odločilen preobrat se je začel z delom domoznanca, geografa in zgodovinarja Hansa Jakoba. Neumorno je znova in znova prehodil Zgornjefrankovsko podolgem in počez ter zbiral odlomke lončenine in ostale površinske najdbe. Tako je odkril več deset opuščenih naselbin z gradivom, ki se je ujemale s slovanskim drugod, vse skupaj pa je povezal z minucioznimi historično-onomastičnimi raziskavami. Sledila so še obsirna izkopavanja raznih najdišč, sprva K. Schwarzja, nato predvsem v Bambergu W. Sageja. Tako se je nakopičilo ogromno lončenega gradiva, ki je klicalo po obdelavi. Te se je v svoji doktorski disertaciji lotil Hans Losert.

Vzpostaviti red v množici gradiva je hvaležno in nevhvaležno delo. Težaško, a ustvarjalno. Če vemo, da je risbe celotnega kataloga naredil avtor sam, postane napor naloge še oprijemljivejši. Dobršen del gradiva so površinske najdbe, ostalo izvira

z najdišč z zelo grobim plastenjem, ki ne omogoča natančnejše časovne postavitve. Tudi primerjalno gradivo ne nudi podrobnejših časovnih opor. Losert se je naloge lotil na edini možni način.

Gradivo je najprej razdelil po različnih vidikih: izdelave telesa, površine, pustilu, barvi, prelomu, načinu žganja, trdoti, obliki ustij, obliki dna, znakih na dnu, dodatkih na ostenju, okrasu, celotni obliki, funkciji. Tako dobljene skupine je postavil v kontekst najdišč in primerjalnega gradiva. Tako je lahko prepričljivo določil več skupin gradiva, ki so slovanskega izvora, skupine, ki jih je označil za zgodnjerednjeveške in take, ki so mešane. Sožitje Slovanov in Germanov je bilo znano že iz pisanih virov, sledila so odkritja naselbin z mešanim gradivom. V končni časovni razpredelnici predstavlja 9 osnovnih skupin: 3 slovanske, 4 nemške, 2 "mešani". Vsaka od skupin traja vsaj 4 stoletja, kar potrjuje dosedanje raziskave zgodnjerednjeveške lončenine, da podrobne časovne opredelitve posameznega kosa ni mogoče podati.

Obdelal je gradivo od 6. st. do 1400 in odločilni prelom našel v 13. st. Zgodil se je zaradi tehnološke revolucije, ko začno z masovno proizvodnjo na hitrem lončarskem kolesu. Določena sprememba se zgodi tudi v 10. st. Takrat večinoma izginejo posode slovanskih skupin. V celoti vzeto se ob slovanskih že kmalu pojavijo posode germanskega porekla in skupini, ki sta nekak spoj obojih. Poznejše izginotje slovanskih skupin je predvsem posledica prehoda na nov način izdelave, ki ni bil več etnično pogojen. Po mnenju avtorja se obe skupini začneta oskrbovati s proizvodi iz skupnih lončarskih delavnic. Uporaba izraza nemški za mlajše skupine ima zato lahko le politično, ne pa etnično vrednost.

Losert poda tudi kratko poselitveno zgodovino, v kateri domneva prihod Slovanov z jugovzhoda morda že v drugi polovici 6. st., gotovo pa že v 7. st. Kartiranje slovanskih skupin lončenine kaže njihovo veliko gostoto, pa tudi premešanost z germanskimi naseljenci. Tako postaja to področje najbolj nazoren primer načina slovano-germanskega sožitja, ilustriran na oprijemljiv, nespekulativen način. Hkrati je knjiga seveda pomeben doprinos k tipologiji srednjeveške lončenine.

Tipološki delitvi sledi obsežen katalog posameznih najdišč s kratko najdiščeno zgodovino, opisom plasti in tipov lončenine, ki jo vsebujejo, ter bistveno literaturo. Vse skupaj izredno bogato ilustrirano. Začetno nalogo je avtor uspešno opravil, pri čemer se mu je posrečilo zgraditi sistem, ki temelji bolj na notranjih povezavah kot zunanjih primerjavah, kar mu daje še večjo trdnost. Da ima knjiga poseben pomen za arheologijo Alpskih Slovanov, sledi iz uvodoma povedanega.

Pričujoče knjižno poročilo posvečam spominu na dr. Hansa Jakoba, ki je prvi prosil, da bi ga napisal za Arheološki vestnik, še preden je bila knjiga sploh dokončana. Takšen je bil njegov znanstveni žar. Vesel sem, da sem ga med prekratkim obiskom občutil v živo, enako kot njegovo gostoljubnost.

Andrej PLETERSKI

Nikos Čausidis: *Mitskrite sliki na Južnite Sloveni*. Mislja, Skopje 1994. 547 str., 109 tabel.

Prva zlata doba mitoloških raziskav je bilo 19. st., ko so se ujele z razcvetom romantičnega nacionalizma. Nato je zlasti proučevanje slovanske mitologije zastalo, zdelo se je, da do bistveno novih spoznanj ne bo več prišlo. Sredi tega stoletja se je začel novi val študij, ki so obravnavale tudi slovansko mitologijo, najprej med ruskimi in poljskimi avtorji ter se nato nezadržno širil naprej. Z delom Nikosa Čausidisa je dosegel Makedonijo.

Za razliko od prejšnjega stoletja je sedaj mnogo večji poudarek pri razvoju in uporabi verodostojnih delovnih metod.

Določeno izjemo predstavlja obsežni opus B. A. Rybakova, katerega izjemno sugestivne raziskave temeljijo prvenstveno na intuiciji. Čeprav se je Čausidis v dobršni meri oplajal ob njegovem delu, je bil glavni namen obravnavane knjige utemeljiti mitološko ikonografijo - proučevanje slikovnih zapisov mitskih predstav, kot novega vira poleg že poznanih in upoštevanih za mitološke raziskave: pisanih - historičnih, literarno - etnoloških, arheoloških. Avtorjev drugi namen je bil poiskati etnične elemente v materialni kulturi, ki bi jih bilo mogoče povezovati s Slovani, kot stranski rezultat pa pomagati pri opredeljevanju nekaterih predmetov, ki jih arheologi doslej niso znali razložiti. Njegova glavna delovna metoda je simbolna analiza slik.

Uvodoma analizira socialno vlogo mitskega, način prenašanja mitov, oblike njihovega preživetja ter kratko predstavi nekatere znane metode njihovega proučevanja. Sledi podrobno razpravljanje o mitskem mišljenju, mitski zavesti, pri čemer se v dobršni meri opira na Kasirerja in Poudarja, po mojem mnenju kar nekoliko pretirano, vlogo podzavesti v tvorbi mitov. Tako mu je mitska slika mnogo bolj tvorba človekove podzavesti kot zavesti. Analizira nastanek mitske slike, oblike njene transformacije, njene osnovne simbolne elemente. Vsa ta poglavja pojasnjujejo metodo njegovega nadaljnega dela, v katerem podrobno prikaže slike človeške figure, njene prvine in njihov simbolni pomen.

Sledi prikaz slik ženskega principa, kjer se osredotoči na žensko-porodnico in na predmet, ki ga rojeva. Naslednji lik v njegovi analizi so solarne slike, zatem liki moškega principa. Seveda se pri razlagi simbolnih prvin ni mogel povsem izogniti povezovanju s sporočili drugih vrst virov, zato se mimo nas pomika bogata paleta zgodovinskih virov, etnoloških zapisov, avtorjevih lastnih terenskih raziskav.

Velika odlika knjige je avtorjev izreden smisel za vizualizacijo, vse risbe je tudi napravil sam. Tako je knjiga uporabna že kot mitski ikonografski leksikon. Seveda nima vsebine, ki bi jo prebral in si jo zapomnil enkrat za vselej, posreduje pa povsem značilen zorni kot, ki je v mnogočem drugačen od sedanjih in zato dragocen. Vse razlage, ki jih podaja, gotovo niso pravilne, a to je pač nujen korak na spoznavni poti. Po mojem občutku in dosedanjih izkušnjah je avtorjeva analiza najmočnejša v tistih primerih, kjer je slika že izgubila prvotno funkcionalno zvezo in začela živeti sama od sebe in dejansko vzpostavila samostojen stik s človeško (pod)zavestjo. Da so miti nekaka časovna in prostorska os, predor, ki nas v hipu prestavi v štirih dimenzijah, je bilo v bistvu jasno vsem, ki so se posvečali mitološkim raziskavam (pa tudi vsem, ki jih še niso pozabili). Čausidis nam ga kaže na slikah. Njegova delovna metoda še ne daje videza dokončnosti, a to je obet novih odkritij. Očitno je učinkovita pri sledenju posameznih mitoloških likov s pomočjo njihovih simbolnih lastnosti. Ko začenjajo liki zamenjevati svoje lastnosti, postane negotova. Kolikšen je njen domet pri medsebojnem povezovanju posameznih likov v širši skupek, ki je funkcionalno povezan z določenim dejanjem, ni jasno, ker knjiga skoraj ne obravnava slik z večjim številom mitskih likov. Prav to pa je morda odločilen korak pri mitoloških raziskavah. Vsi dosedanja pristopi lahko sledijo posameznim likom, negotovi postanejo pri njihovem povezovanju.

Gotovo se mu je posrečil stranski namen, pojasniti nekatere doslej neznane arheološke predmete. Kar zadeva določanje etničnih značilnosti skozi mitološko lupo, odgovor ni ne nikalen ne pritriljen. Za to je enostavno še prezgodaj. Ko bo dovolj poznan praslovanski mit, njegov nastanek in razvoj ter njegova primerjava z miti drugih etničnih skupin, bo šele postalo jasno, kaj je za koga značilno, če sploh kaj je. Že sedaj je mogoče postaviti trditve, da je slovanski mit le del indoevropskega, pa tudi v tem je le malo specifičnega. Če torej obstajajo etnične značilnosti, so v podrobnostih, ki jih še ne vidimo jasno.

Andrej PLETERSKI

Ágnes Cs. Sós, Ágnes Salamon: *Cemeteries of the early middle ages (6th-9th centuries A. D.) at Pókaszetpetk*. Appendix by Sándor Bökönyi and János Matolesi. Edited by Béla Miklós Szöke. Akadémiai kiadó, Budapest 1995. 264 oštevilčenih strani, 166 tabel, 8 načrtov, 57 slik med besedilom.

Področje ob reki Zali je tisti del Panonije, ki je v zgodnjem srednjem veku imel svojo posebno, od ostale Avarije drugačno zgodovino. Ne samo, da je tu preživel dobršen del predavarskega prebivalstva, pozneje, a še v avarskem obdobju, se tu najbolj nedvoumno kažejo Slovani, kar vse je izhodišče poznejše Kocljave kneževine v Spodnji Panoniji. Nekako posebej vseh posebnosti je grobišče v Pókaszetpetku.

Odkrito je bilo pri gradbenih delih 1951 na vzpetini slab km zahodno od reke Zale. Izkopavanja so trajala do leta 1971, večinoma pod vodstvom Á. Cs. Sós. Raziskati je bilo mogoče približno dve tretjini nekdanjega grobišča. Odkritih je bilo 422 grobov, od tega 3 prazgodovinski, 171 žganih, ostali okostni.

Avtorici sta sistematično obdelali pogrebne običaje, predmete v grobovih, jih skušali tipološko in časovno povezati z znanim gradivom. Naloga ni bila lahka, saj je bilo zaradi izjemne raznolikosti potrebno upoštevati primerjalno gradivo z ogromnega področja od Nemčije do Urala. Nekateri uganke sta razrešili, na večino vsaj opozorili in še čakajo svoje rešitve. Rokopis je bil zaključen leta 1980, izjemoma je bilo pozneje upoštevanih še nekaj del do 1982. Novejša literatura bi seveda pomagala k razrešitvi večjega števila vprašanj, a kljub temu celota še vedno deluje novo in izjemno izzivalno.

V bistvu gre za dve grobišči, eno preko drugega. Spodnje, starejše je večinoma iz zgodnjega avarskega obdobja in preneha okrog 680. To so večinoma okostni grobovi, vendar je zanj značilna tudi biritualnost. Jasno so izražene lastnosti, ki jih je mogoče povezovati s preostalim prebivalstvom germanskega porekla, zanemariti ne gre tudi možnosti obstoja posameznih romanskih staroslecev. Stiki z bavarskim področjem so bili živi tudi po prihodu Avarov, o čemer priča večdelni pasni sestoj iz druge polovice 7. st., okrašen z vibastim tavširanim okrasom, ki hkrati datira zaključek starejšega grobišča. Poleg avarskih lastnosti so na grobišču tudi lastnosti, značilne za Slovane jugozahodne Ukrajine, kar avtorici tolmačita kot preselitev dela Dudlebov. To je teza, ki jo v zadnjem času še posebej razvija B. M. Szöke za grobišča iz okolice Zalavara. Hkrati opozarjata na pogrebne običaje, ki sta jim primerjavo našli le pri ugrofinskih plemenih Merije in Muroma, kar postavlja vprašanje slovano-finskih povezav.

Čemu je grobišče v zadnji četrtini 7. st. prenehalo, trenutno še ni jasno. Težišče poselitve se je premaknilo na področje Keszthelya. Poselitveni prelom približno v istem času sta ugotovila v novejšem času tudi B. M. Szöke za jugozahodno področje Blatnega jezera in F. Daim za velika grobišča Sp. Avstrije. Širina dogajanja kaže na globoke strukturne vzroke.

Starejše grobišče skušata avtorici razčleniti na tri časovne stopnje, predvsem zaradi različnih usmeritev grobov in to podkrepiti z uvrstitvijo posameznih tipov predmetov. Kartiranje vseh treh skupin nakazuje "čebulasto" širjenje grobišča iz središča proti obrobju in v grobem potrjuje pravilnost nakazane delitve.

Drugo grobišče na istem mestu je izključno iz žganih grobov, ki v 18 primerih ležijo preko grobov starejšega grobišča. Avtorici sta precej pred časom v tem opazili podobnost z nekaterimi grobišči severne Bavarske, kjer so v okostne germanske grobove mlajšemerovinskega obdobja vkopani žarni grobovi, ki jih ima vedno več raziskovalcev za slovanske. Omenjenih 18 primerov obsega vse tri časovne stopnje starejšega grobišča. Avtorici domnevata, da je med enim in drugim grobiščem preteklo toliko časa, da so bili sledovi starejših grobov že precej zabrisani. V grobovih so bile večinoma le posode ter nekaj nožev, okovov vedric in železnih pasnih spon. Edini bronasti pasni jeziček je raztresena najdba iz uničenega žarnega groba, pripada pa najmlajšemu tipu avarskih jezičkov in je močno obrabljen, kar

postavlja njegov zakop že v začetek 9. st. Z njim avtorici datirata prenehanje grobišča, njegov začetek pa domnevata zaradi velikega števila grobov vsaj stoletje prej. Primerjalna tipologija posod ne pomaga, saj kaže široko obdobje od 7. - 9. st.

Etnično grobišče pripisujeta Slovanom, njihov prihod pa naj bi bil iz severne smeri. Odločno zanikata povezave s slovanskim prebivalstvom tega področja v zgodnjeavarskem obdobju. Kar vzbuja še posebno pozornost, je podobnost z žarami dalmatinskega grobišča Kašić-Maklinovo Brdo, zaradi česar imata prišleke za Hrvate. Ko bodo objavljene posode novoodkritih dalmatinskih žarnih grobišč, bo mogoče o tem razpravljati naprej. Nakazuje pa se mikavna možnost arheološkega pogleda na vprašanje naselitve Hrvatov, pri čemer bo neizogibno potrebno prevrednotenje nekaterih podatkov v zvezi s Karantanijo. Naj navržem le delovno misel, da so Avari, ki na začetku 40-ih let 8. st. začenjajo pestiti Karantance, zaradi česar ti prosijo za pomoč Bavarce, v resnici novi val slovanskih naseljencev, ki preplavi (tudi) zahodno Panonijo, in jih je zahodni opazovalec, ker so prodirali s političnega področja Avarije, označil s političnim imenom Avari.

Sledi katalog grobov in v dodatku razprava o okostnih ostankih živali: 20 konj, drobnice v 23 grobovih, svinje v 17, goveda v 6 in kure v 9. Avtorja sta se zlasti podrobno lotila osteološke analize konj. Ugotavljata pripadnost vzhodni rasi, ki je značilna tudi za ostala madžarska avarskodobna grobišča, čeprav poudarjata, da se ujemajo tudi z germanskimi konji iz obdobja preseljevanja, ki so bili križani z vzhodno raso. V dveh primerih domnevata kastracijo in pri treh opažata patološke spremembe.

Po tehnični plati je seveda za nemadžarskega bralca udobno, da je knjiga izšla v splošno poznanem tujem jeziku, čeprav bi bila pri tem nemščina primernejša, saj ima za obravnavano snov izdelano terminologijo, medtem ko je angleščina nima. Prevajalci so bili tako prisiljeni v številne izume, ki pa razumljivosti ne povečujejo. Objavljene fotografije gradiva so dovolj kvalitetne, česar pa za risbe ni mogoče trditi. Kdor bo želel gradivo podrobneje proučevati, se pregledu originalov ne bo mogel izogniti. Pa vendar knjiga z vsem, kar ponuja, predstavlja kamenček, ki sproža plaz prevrednotenja. Od štirih so kar trije avtorji že pokojni. Za zadnje darilo, ki so nam ga dali, smo jim lahko hvaležni.

Andrej PLETERSKI

Atti del seminario "Geofisica per l'archeologia", Porano, 21-23 sett. 1988. Quaderni dell'Istituto per le Tecnologie Applicate ai Beni Culturali I, Consiglio nazionale delle ricerche, Roma 1991. 308 strani, illustr.

Dve leti po trodnevem seminarju v Poranu (Umbrija) o "geofiziki za arheologijo" je italijanski Državni svet za raziskave izdal Akte tega srečanja v prvi številki nove serije Quaderni ("Zvezki"); serijo ureja Inštitut za uporabo tehnologij v kulturni dediščini, če smo prav navedli italijanski naziv.

Zvezek je razdeljen na tri dele: po dveh zanimivih uvodnih sestavkih sledi del o metodah, temu pa sledi najboljše zadnji del s posameznimi primeri uporabe geofizikalnih metod v antropogenih plasteh. Skoraj odveč je ponavljati, da so metode vse nedestruktivne.

V prvem prispevku uvodnega dela G. Gullini kot arheolog sprašuje (*Le domande dell'archeologia*), v naslednjem prispevku pa mu odgovarja geofizik M. Bernabini. Arheološko gledanje izhaja iz literarne tradicije proučevanja grške in rimske preteklosti - opravka imamo pač z italijansko arheološko šolo! - in je še pred kratkim poudarjalo nasprotje med historično znanostjo in "tehniko", če lahko tako poimenujemo uporabo naravoslovnih metod v arheologiji. To nasprotje se je preneslo v odnos med

"čisto znanostjo", ki je proučevala človekove dosežke, in "naravoslovjem", ki se je ukvarjalo s fizikalno naravo sveta. Po Gulliniju ni potrebno iskati posameznih, pa čeprav spektakularnih primerov, pač pa je treba najti pot v stalen in skupni način iskanja odgovorov na zastavljena vprašanja. Geofizik M. Bernabini (*Geofisica per l'archeologia: le risposte del geofisico*) pojasnjuje, da le del geofizike kot znanosti sodeluje v tem dialogu, to je predvsem "uporabna" ali geofizikalna prospekcija. Bernabini v odgovoru poudarja, da so v metodah šibki členi prav v interpretaciji, ki je povezana z različnimi modeloma: arheološkim in geofizikalnim. Zdi se, da od tod izhaja stalno in ponavljajoče se nezaupanje med obojima. A prav tu velja napraviti odločilen preskok, kot sta nakazala uvodna referata.

Drugi del knjige je posvečen nekaterim izbranim metodam geofizikalne prospekcije, ki so se že uveljavile na arheoloških najdiščih. O povezavi daljinske teledetekcije s satelita in geofizikalnih metod na terenu piše R. Cassinis (*Integrazione tra telerilevamento da satellite e metodologie geofisiche nelle prospezioni archeologiche*). Predvsem je potrebno razlikovati med regionalnim in lokalnim pristopom. Prvi je v bistvu indirektni in poskuša najti geomorfološke in druge pogoje, ki so ugodni za človekovo dejavnost, in sledovi niso direktno opazni, drugi pristop pa omogoča neposredno odkrivanje zakopanih ali zakritih struktur. Kadar se pri pregledu velike površine ponavljajo anomalije, ki bi mogle imeti značaj arheoloških ostankov, je potrebno uporabiti detajlnejši postopek, torej izbrati ustrezne geofizikalne metode za posamezen objekt. Postopek je v celoti dolgotrajen in predvsem drag. Avtor predlaga namreč večkratna opazovanja pod različnimi merilnimi pogoji. Pri izbiri metode je treba upoštevati spektralno širino, ki jo aparatúra zajame, in ločljivost, ki ustreza velikosti iskanih objektov na terenu. Vsekakor je po avtorju sistematična interpretacija podatkov iz satelita v regionalnem smislu nujna, medtem ko so za posamezne objekte ti podatki uporabni le pri posebnih pogojih (npr. suha področja). Še nekaj časa bo v teh primerih prevladovalo pregledovanje površine z manjše višine. Sledi L. Alfano (*Il metodo geoelettrico in correnti continue applicato alle ricerche archeologiche*), ki na kratko opiše metodo z električnimi tokovi. Glede na omejenost metode predlaga naknadno verificiranje podatkov s sondiranjem, vsekakor pa naj bi metodo redno uporabljali pred izkopavanji. A. Hesse iz Pariza je opisal (*Les méthodes de prospection électro-magnétique appliquées aux sites archéologiques*) vrsto metod, ki izrabljajo širjenje spremenljivih elektromagnetnih polj z nizkimi frekvencami v tleh. E. Finzi in S. Piro (*Metodo per impulsi elettromagnetici-Georadar*) opišeta delovanje georadarja in tudi postopek pri merjenju. Na primerih pokažeta nekaj interpretacij; vsekakor ostaja raziskovanje med geološkimi anomalijami in antropogenimi strukturami predmet terenskih izkušenj, a tudi potreba po arheološkem sondiranju. D. Patella (*I principi della magnetometria e della gravimetria. Possibilità di applicazioni in archeologia*) opiše magnetometrijske in gravimetrijske metode. S prvo od obeh metod geofizik meri lokalno magnetno polje, ki ga ustvarja arheološka struktura, z drugo pa težnostno anomalijo. Za drugo metodo velja, da je dokaj zahtevno ločevanje med globljimi in plitkejšimi strukturami, saj so za arheologa zanimive predvsem slednje. Magnetometrija da o objektu dvakratne podatke: temperaturne spremembe so v določeni snovi, npr. v glini, zapekle podatke o zemeljskem magnetnem polju (smer, jakost) in je to v bistvu metoda za datacijo, medtem ko lahko dobimo tudi samo različno magnetno susceptibilnost arheološke strukture od okolja. E. Brizzolari nato v dveh prispevkih (*Metodo sismico ter Prospezioni subacquee*) opiše seizmično metodo in posebej seizmične metode pri podvodnih raziskavah. Seizmična metoda je sorazmerno stara, a v najnovjšem času postaja vse bolj uporabna zaradi hitre obdelave merskih podatkov na kraju samem. V prikazu geofizikalnih metod za podvodne raziskave avtor prikaže seizmične metode. Le-te ne omogočajo samo

pregleda morskega dna, ampak omogočajo tudi vpogled pod samo dno. S temi metodami je možno sorazmerno poceni pregledati velike površine tudi tam, kjer ni najboljše vidljivosti. Avtor priporoča uporabo metod Italiji, ker ima dolgo morskobalo, a z nekoliko obrnjeno logiko bi bilo isto možno priporočiti naši državi, ki ima skrajno kratko morskobalo. V poštev pridejo seizmične metode z različnimi izviri valov, za različne tipe raziskav. *Batimetrija* omogoča izris profila morskega dna v smeri vožnje, s prečesavanjem pa dobimo neke vrste karto dna. *Side Scan Sonar* vrednoti odgovore iz širšega pasu, kar omogoča hitrejši pregled, vendar predvsem za predmete, ki leže na dnu. Naslednji metodi (*Subbottom* in *Uniboom*) sežeta pod morskobalo, zadnja celo skozi trdo zbit pesek.

Tretji, najobsežnejši del je posvečen posameznim najdiščem, koder so uspeli uporabiti prikazane metode in jih tudi soočiti z rezultati arheoloških sondiranj. Odveč bi bilo naštevati lokacije. Povem naj le, da pripadajo izbrana najdišča raznim časovnim obdobjem, a so tudi geomorfološko močno različna.

Torej si je v sosednji državi v zadnjih letih vrsta arheologov pridobila izkušnje z različnimi geofizikalnimi metodami, a je tudi vrsta geofizikov, ki z njimi sodeluje. Ni naključje, da pri nas delujejo tudi že italijanski izvajalci; naj omenim izkušnje z njimi na obalnem območju (stolnica v Kopru, stolnica v Piranu, še nakaj manjših posegov ter strokovno srečanje v koprskem Pokrajinskem muzeju Koper ob zaključku nedestruktivnih raziskav stolnice v Kopru 3. 6. 1994). Temu naštevanju moram dodati napore nekaterih domačih geofizikov (Predloka, Zabavlje, Koper, koprskesoline), vendar s tem preprostim naštevanjem še zdaleč ni podan pregled, še manj pa zgodovina tovrstnih raziskav v Sloveniji. Soočanje je potrebno ob dejstvu, da je v Italiji ustanovljen pri Državnem svetu za raziskave *Institut za uporabo tehnologij v kulturni dediščini*, ki napore te vrste ne le koordinira, ampak jih tudi pospešuje.

Matej ŽUPANČIČ

Bibliographie zur Vor- und Frühgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland und Berlin (West) in den Grenzen vor 1990. Das Schrifttum der Jahre 1984 und 1985. Herausgegeben von Frauke Stein in Zusammenarbeit mit Christiane Schier, unter Mitarbeit von Bärbel Fecht, Barbara Klein, Sabine Miesel-Donié, Karl-Heinz Fiedler und Volker Heyd. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1994. 304 strani. ISBN 3-515-06446-X.

Zgoraj navedena bibliografija je oblikovno in vsebinsko nadaljevanje *Ausgewählte Bibliographie zur Vorgeschichte von Mitteleuropa* [Hrsg. R. Hachmann (1984)]. Zajema literaturo, ki obravnava prostor nekdanje Zvezne republike Nemčije od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka.

Za prostor nekdanje Nemške demokratične republike so do leta 1990 novosti k "Bibliographie zur Ur- und Frühgeschichte" vsako leto izšle v šestem zvezku revije *Ausgrabungen und Funde*.

Posamezni zvezek je zajel literaturo dveh let. V prvem zvezku (izšel je 1987) je literatura z impresumom iz let 1980 in 1981, v drugem (1991) pa iz let 1982 in 1983.

Pred nami je tretji zvezek, ki pokriva leti 1984 in 1985. V njem so zajete monografije in zborniki, ki so izšli v omenjenih letih, medtem ko velja za revije načelo, da so upoštevani letniki obeh navedenih let, četudi so izšli leto kasneje, in letniki, ki zamujajo in so izšli v teh letih. Več kot 3500 naslovov je sistematično stvarno razvrščenih; delo dopolnjujejo podatki o več kot 500 ocenah in prikazih, zaokrožuje pa ga seznam avtorjev.

Primož PAVLIN

